This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

Over dit boek

Dit is een digitale kopie van een boek dat al generaties lang op bibliotheekplanken heeft gestaan, maar nu zorgvuldig is gescand door Google. Dat doen we omdat we alle boeken ter wereld online beschikbaar willen maken.

Dit boek is zo oud dat het auteursrecht erop is verlopen, zodat het boek nu deel uitmaakt van het publieke domein. Een boek dat tot het publieke domein behoort, is een boek dat nooit onder het auteursrecht is gevallen, of waarvan de wettelijke auteursrechttermijn is verlopen. Het kan per land verschillen of een boek tot het publieke domein behoort. Boeken in het publieke domein zijn een stem uit het verleden. Ze vormen een bron van geschiedenis, cultuur en kennis die anders moeilijk te verkrijgen zou zijn.

Aantekeningen, opmerkingen en andere kanttekeningen die in het origineel stonden, worden weergegeven in dit bestand, als herinnering aan de lange reis die het boek heeft gemaakt van uitgever naar bibliotheek, en uiteindelijk naar u.

Richtlijnen voor gebruik

Google werkt samen met bibliotheken om materiaal uit het publieke domein te digitaliseren, zodat het voor iedereen beschikbaar wordt. Boeken uit het publieke domein behoren toe aan het publiek; wij bewaren ze alleen. Dit is echter een kostbaar proces. Om deze dienst te kunnen blijven leveren, hebben we maatregelen genomen om misbruik door commerciële partijen te voorkomen, zoals het plaatsen van technische beperkingen op automatisch zoeken.

Verder vragen we u het volgende:

+ *Gebruik de bestanden alleen voor niet-commerciële doeleinden* We hebben Zoeken naar boeken met Google ontworpen voor gebruik door individuen. We vragen u deze bestanden alleen te gebruiken voor persoonlijke en niet-commerciële doeleinden.

+ *Voer geen geautomatiseerde zoekopdrachten uit* Stuur geen geautomatiseerde zoekopdrachten naar het systeem van Google. Als u onderzoek doet naar computervertalingen, optische tekenherkenning of andere wetenschapsgebieden waarbij u toegang nodig heeft tot grote hoeveelheden tekst, kunt u contact met ons opnemen. We raden u aan hiervoor materiaal uit het publieke domein te gebruiken, en kunnen u misschien hiermee van dienst zijn.

+ *Laat de eigendomsverklaring staan* Het “watermerk” van Google dat u onder aan elk bestand ziet, dient om mensen informatie over het project te geven, en ze te helpen extra materiaal te vinden met Zoeken naar boeken met Google. Verwijder dit watermerk niet.

+ *Houd u aan de wet* Wat u ook doet, houd er rekening mee dat u er zelf verantwoordelijk voor bent dat alles wat u doet legaal is. U kunt er niet van uitgaan dat wanneer een werk beschikbaar lijkt te zijn voor het publieke domein in de Verenigde Staten, het ook publiek domein is voor gebruikers in andere landen. Of er nog auteursrecht op een boek rust, verschilt per land. We kunnen u niet vertellen wat u in uw geval met een bepaald boek mag doen. Neem niet zomaar aan dat u een boek overal ter wereld op allerlei manieren kunt gebruiken, wanneer het eenmaal in Zoeken naar boeken met Google staat. De wettelijke aansprakelijkheid voor auteursrechten is behoorlijk streng.

Informatie over Zoeken naar boeken met Google

Het doel van Google is om alle informatie wereldwijd toegankelijk en bruikbaar te maken. Zoeken naar boeken met Google helpt lezers boeken uit allerlei landen te ontdekken, en helpt auteurs en uitgevers om een nieuw leespubliek te bereiken. U kunt de volledige tekst van dit boek doorzoeken op het web via `http://books.google.com`

J. H. KRELAGE.

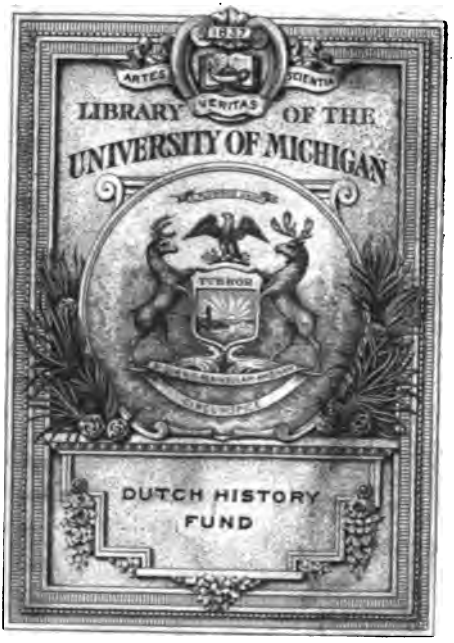

Digitized by Google

AP
14
V123

J. H. KRELAGE.

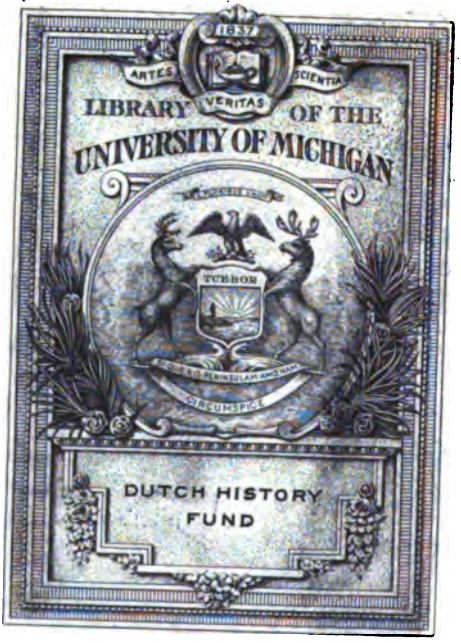

Digitized by Google

AP
14
V123

Digitized by Google

J. H. KRELAGE.

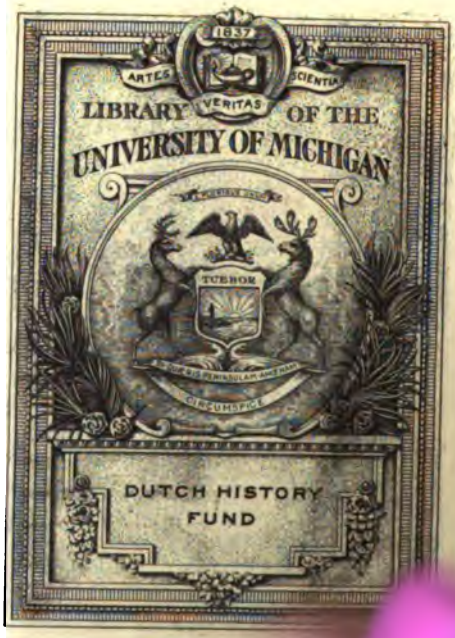

Digitized by Google

AP
14
V123

Digitized by Google

J. H. KRELAGE.

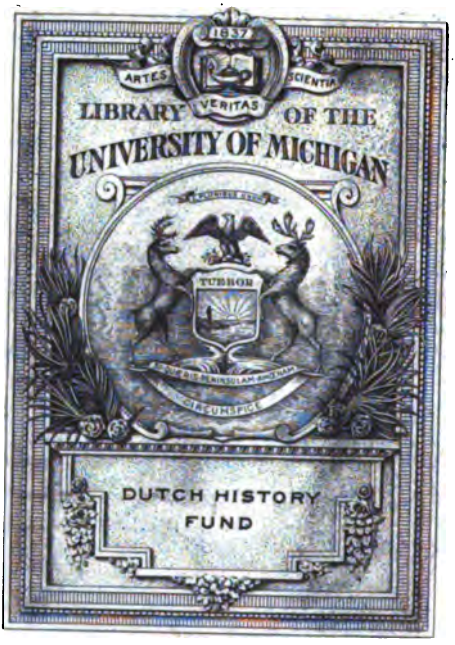

Digitized by Google

AP
14
V123

Digitized by Google

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING,

VOOR

1853.

Digitized by Google

Digitized by Google

VADERLANDSCHE

LETTEROEFENINGEN,

OF

TIJDSCHRIFT

VAN

Kunsten en Wetenschappen,

WAARIN DE

BOEKEN EN SCHRIFTEN,

DIE DAGELIJKS IN ONS VADERLAND EN ELDERS UITKOMEN, OORDEELKUNDIG TEVENS EN VRIJMOEDIG VERHANDELD WORDEN.

BENEVENS

MENGELWERK,

TOT FRAAIJE LETTEREN, KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN BETREKKELIJK.

EERSTE STUK.

VOOR

1853.

BOEKBESCHOUWING.

TE AMSTERDAM, BIJ
J. STEMVERS EN P. ELLERMAN.
1853.

Digitized by Google

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Dutch Lit.
Nijhoff
10 f 31.27
10 e 92

ANGELUS MERULA, *de Hervormer en Martelaar des geloofs.* 1530—1557. *Door* W. MOLL, *Hoogleeraar te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1852. *In gr. 8vo. VIII en* 250 *bl. f* 2-95.

Dit werk levert eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis der Hervorming in ons Vaderland, en maakt ons nader bekend met eenen man, wiens naam van geslacht tot geslacht met eerbied is genoemd. Had hij als een gehoorzame zoon der Moederkerk van de Protestanten geleden, wat zij hem aandeden, die aan den voet der houtmijt uitroepen: »de Kerk heeft geen lust aan bloed!" (»*Ecclesia haud sitit sanguinem.*") hij ware gekanoniseerd. Wij roepen geene menschen aan, of zij MERULA of AUGUSTINUS, LUTHER of PAULUS heeten; maar wij zijn daarom niet ondankbaar, en begroeten ook hén met eerbied, die het leven en bedrijf van mannen als MERULA aan de vergetelheid onttrekken.

Op die dankbaarheid heeft de *Amsterdamsche* Hoogleeraar MOLL onbetwistbare aanspraak. Te regt mogt hij aldus beginnen. »De bladen van dit geschrift zijn toegewijd aan de herinnering van een' man, die in het merkwaardigste tijdperk van de geschiedenis onzes Vaderlands, aan duizenden de warmste belangstelling inboezemde; wiens persoon en lotgevallen bij onze vaderen in gezegend aandenken werden bewaard, zoo lang zij in de gedenkschriften der helden van de Hervorming en het verhaal van hun lijden en strijden voor de waarheid, een dagelijksch voedsel voor hunne godsdienstige kennis en geloof zochten, die in later tijden te dikwerf voorbijgezien maar nog geenszins vergeten werd, vooral daar niet, waar de werken zijner liefde steeds voortduren tot veler heil. De naam van MERULA zou wel aan niemand mijner lezers vreemd toeklinken, ook al ware het niet, dat hij later gedragen was door een naneef van ANGELUS, die bij de beoefenaars der regtsgeleerdheid en geschiedenis met roem bekend is geworden. Wie heeft niet gehoord van den stoutmoedigen grijsaard, wiens

Digitized by Google

standvastigheid de hardnekkigste aanvallen der Inquisitie verijdelde, toen het geweld dezer magt zich reeds in hooge mate tegen onze voorouders had ontwikkeld, en die door God in de ure van de zegepraal zijns geloofs op de treffendste wijze aan de woede zijner vervolgers onttrokken werd?"

De Schrijver heeft niets verzuimd om MERULA te leeren kennen. Op zijne geboorte en jeugd, op zijne liefdewerken en leer, op zijn lijden en dood, op alles heeft hij een vasten doordringenden blik gevestigd; terwijl zijn geest zich vermeide in overvloedige bronnenstudie, van welke de bijlagen getuigen.

In de eerste Afdeeling geeft hij de opgespoorde bijzonderheden betrekkelijk zijne afkomst en bestemming, zijne letteroefeningen en promotie bij de *Sorbonne* te *Parijs*. Het gemis van 't geen nader MERULA aangaat wordt rijkelijk vergoed door zijne levendige voorstelling der Universiteit van *Parijs*, die »kweekschool, zoo wèl toegerust en zoo zeer vermaard, dat men het niet ten onregte een groot voorregt achtte, in zijne jongelingsjaren eenigen tijd in het midden van hare veelvuldige leerlingen te mogen doorbrengen." Dan verhaalt hij zijne wijding tot priester te *Utrecht*, zijne dubbele betrekking in den *Briel*, als het ambt van Openbaar Notaris op Apostolisch gezag met de waardigheid van Kanonnik in zich vereenigende. Hoe hij zijne studiën voortzette enz. Zijne waarde blijkt daaruit, dat de Bisschop van *Utrecht* hem eene zending van teederen aard durfde aanvertrouwen.

De tweede Afdeeling is getiteld: »de Hervormer te *Heenvliet*." In 1530 ontmoeten wij hem in zijn acht-en-veertigste jaar te *Heenvliet* als een pastoor, die het heil zijner gemeente zoekt, en zich al meer met de wetenschap toerust, om zijn edel doel te treffen. In den echten zin van het woord liberaal, las hij het Woord Gods in de grondtaal, en de schriften der Kerkvaders, de werken der Hervormers en die hunner bestrijders. Dat alles kon bij eenen *Nederlander*, die zich tot geene bloote bespiegeling bepaalde, niet zonder uitwerking blijven.

Hervorming was in de XVI^de^ eeuw het woord der hope in den mond van allen. *Rome* alleen was er schuw van. En velen die MAARTEN LUTHER bestreden deden het, niet omdat zij de behoefte aan eene Hervorming voorbijzagen, maar omdat zij de middelen afkeurden, die hij wilde hebben aangewend. MERULA eerbiedigde het gezag der Heilige Schrift als hoofd-

Digitized by Google

bron van het Christelijk weten en doen, en koos partij voor haar, waar hij tweestrijd met de Kerk ontdekte. Zoo was hij, hetzij bewust of onbewust, op den weg der Hervorming. Om hem op zijn reformatorisch standpunt regt te waardeeren legt de Hoogleeraar MERULAAS gevoelen aangaande de H. Schrift en hare uitlegging, het geloof, de werken en regtvaardiging, de Heiligen en hunne vereering, de Sacramenten, de Kerk, haren werkelijken toestand, den Paus, de geestelijkheid en de monnikenregels bloot, en dan worden wij opgeroepen om getuigen te zijn, hoe de bezadigde *Heenvlieter* pastoor Kerkelijke misbruiken afschaft, of tot een goed gebruik herleidt, en doet verder zijne gelijkheid aan, en zijne zelfstandigheid tegenover de andere Hervormers uitkomen.

Belangrijk en verrassend is de minder bekende bijzonderheid aangaande de invoering van 't zoogenaamde »formulier van Hervorming" in ons Vaderland. Het volgde na 't overbekende *Interim*, dat niemand toebehoorde en allen mishaagde: alleen een bewijs, dat KAREL de Vijfde, van wiens gezag beiden afkomstig waren, evenzeer als de Protestanten was overtuigd, dat de stelling der Kerk onhoudbaar was. Men neme intusschen acte van de bijvoeging des *Utrechtschen* Kerkvoogds, bij het formulier waarbij den kerkelijken wordt aanbevolen zich naar hetzelve te gedragen, »met inachtneming" — let wel: niet van de regelen der Conciliën, maar — »van de uitspraken en de leer der Heilige Schrift."

Dit voorbehoud op gewettigd gezag gaf MERULA het regt, waarvan hij evenwel ook zonder dit zich bedienden zou hebben, om zijne aanmerkingen op, en zijne bedenkingen tegen het *Interim* en het formulier uit te werken, en ze naast en onder die stukken op te teekenen.

Welk eene achting de Bisschop van *Utrecht* hem toedroeg, doet de Schrijver daarult zien, dat hij met anderen naar *Utrecht* werd ontboden om over dat formulier geraadpleegd te worden; maar nog meer, dat hij gekozen werd om het Concilie van *Trente* bij te wonen. Doch ziekte hield hem èn van *Utrecht* èn uit *Italië* terug. Hij was geroepen om den naam des Heeren niet in Kerkvergaderingen, maar in eene Polycarpische vuurproef groot te maken.

MERULA had dit bereids gedaan door stille werken der liefde, die vruchten van den boom des geloofs. MOLL laat ze ons

Digitized by Google

zien, en wat hij deed in den *Briel*, met het edelmoedig stichten van armenhuisjes en het Weeshuis. Wij kunnen het ons zeer goed verklaren, hoe aangenaam den Schrijver het zien van het eigenhandig geschreven stuk der schenking moet geweest zijn. »Zal iemand" — zegt hij — »zich verwonderen, dat de steller dezer bladen, bewust van het bestaan dier oorkonde, het eenige handschrift welligt, dat overbleef van alles wat MERULA ooit stelde, haar wenschte te zien? Dat hij, terwijl dit kostelijk gedenkteeken van een uitstekenden dienaar des Heeren, een Martelaar van ons heilig geloof, in zijne hand was, eene diergelijke vreugde en eerbied gevoelde als HIERONYMUS eenmaal betuigde, toen deze een eigenhandig geschreven boekwerk van ORIGENES, den *Alexandrijnschen* bloedgetuige, had gevonden? Door de regelen van het schoone schrift, dat de grijsaard over tien folio bladzijden heen met een vaste hand heeft voortgezet, verscheen mij klaarder dan ooit het eerwaardige beeld van den man, wiens leven en lotgevallen mij reeds dierbaar waren, maar wiens persoonlijkheid en zeldzame beminnelijkheid mij eerst volkomen duidelijk werden, nu ik hem, als stond hij voor mij, zelven hoorde spreken."

De derde Afdeeling is de uitvoerigste, en geen wonder; want hier stonden den onverdroten navorscher de meeste bescheiden ter dienst. Hij beschrijft en schildert daarin zijne laatste jaren van beproeving, vervolging, lijden en verguizing, totdat God-zelf hem aan zijne wreede moordenaren ontrukt.

Eerst zien wij hoe de lucht betrekt en eene donkere bui het stille *Heenvliet* nadert. Bij het licht van het losbarstende onweder, geeft de auteur een overzigt van de Inquisitie in 't algemeen en hoe zij te dien tijde in *Nederland* werkte. Eene kille huivering grijpt ons aan, als wij TAPPER, SONNIUS en NIEULAND hunne rollen zien spelen. Zij bekleedden een ambt, misschien met een eerlijk hart aanvaard, maar dat hen van zelf tot snoodaards misvormde.

Aandoenlijk is de beschrijving van den laatsten zaturdagavond in de pastorij, toen de trouwe herder zich voorbereidde om over »den goeden herder" te prediken en overvallen werd door wolven in schapenkleederen, toegelaten en bijgestaan door den kleinmoedigen, wuften en verraderlijken VAN KRUININGEN, zijn natuurlijken beschermer, als heer van *Heenvliet*.

De Schrijver volgt zijnen lijder, dien de Inquisiteur SONNIUS

Digitized by Google

niet ten onregte »zijn patient" noemde, hoewel hij niet zijn geneesheer maar zijn beul was, naar de sombere verblijven op den huize *Heenvliet*, en op de gevangenpoort te *'s Gravenhage*, waar hij, zoo als de Hoogleeraar aanmerkt, met zijn eigen voorbeeld zijne woorden staafde: »dat het geloof één is met de hoop." Wij hebben hem te danken eene levendige voorstelling en ontwikkeling van het gedrag en de handelwijze der kettermeesters met hun slagtoffer, en gruwen van de logen, de list en het verraad, waarvan zij zich in den *Haag* bedienden, om hunne prooi niet door het verontwaardigd volk aan hunne moordzieke handen te zien ontrukken.

Waarlijk, als men dit verhaal onpartijdig leest, al stond men buiten de Christelijke Kerk, dan raakt men in twijfel, of eene Kerk, die zulke dienaren noodig heeft en gebruikt, den naam van Christelijk verdient — en toch wilde zij Katholiek, d. i. Algemeen heeten, welnu het zij zoo, doch het was de Katholiciteit der zonde, die tot alle menschen is doorgedrongen. Maar gelijk in een donkeren onstuimigen nacht, als de wind loeit en de wolken het zwerk bedekken, eene doorbrekende ster het oog naar boven trekt, zoo wordt het gemoed verkwikt, wanneer zich, bij 't woelen en zieden der driften van godsdiensthaat, een ster van liefde vertoont. Deze ontbreekt ook niet in den langen nacht van MERULAAS lijden, en wij begroeten haar in zijnen neef WILLEM, die eigenwillig ontbering en opsluiting met zijnen grijzen oom deelt, en in den alsembeker menigen droppel zoets laat vallen.

Maar ook die troost werd den grijaard ontnomen. Van zijn gezelschap beroofd, wordt hij naar *Leuven* opgezonden en in het klooster der Cellebroeders gekweld en afgemat. Van daar werd hij weder naar de abdij van *Liëssies* in *Henegouwen* vervoerd, waar hij aanvankelijk verademing vindt, doch weldra met nieuwe kwellingen geplaagd wordt, totdat hij eindelijk, na eene vierjarige inkerkering, naar *Bergen* in *Henegouwen* geleid wordt, om daar den dood eens ketters te sterven.

Dit laatste tooneel wordt verheerlijkt door de verrassende ontmoeting van zijnen neef. »Het was (den 26 Junij 1557) omstreeks elf ure des voormiddags, toen WILLEM MERULA, de poort der stad naauwelijks ingekomen, zich den weg opspoedde naar het kasteel. Het eerste wat zijn blik ontmoette, was eene groote volksmenigte, die langzaam naderde van de

Digitized by Google

plaats waar hij zich heenwendde. Vooróp gingen eenige gerechtsdienaren, achter hen volgde een Franciskaner-monnik, die, onder veel gebaar, als met klimmende drift sprak. De mensch aan zijne zijde, tot wien hij het woord rigtte, ofschoon deze slechts onwillig scheen toe te luisteren, was de vijf-en-zeventigjarige MERULA. WILLEM vermoedde al spoedig de waarheid; maar kon in den aanvang zijnen oom naauwelijks herkennen. Zes bange weken waren aan al de jaren zijns lijdens nog toegevoegd, in een onrein hol, de gevangenis op het kasteel. De man, die, voormaals rijk, zorgvuldig op zijne kleeding plagt te zijn, had in het morsige hok alle middelen om zich te reinigen gemist. Men had hem eene gele, spitsoploopende kap opgezet, het teeken der straf, welke hem wachtte. Zijne lange, witte haren en de verwarde baard hingen wild over zijne schouders en borst. Zijne wangen stonden hol; zijn gansche ligchaam was gelijk een geraamte en bewoog zich met moeite, steunende op een staf, op den weg naar den dood. WILLEM naderde twijfelend. Maar de grijsaard zelf, wiens oog ook nu de oude scherpte niet verloren had, herkende zijn trouwen vriend terstond in de schare der nieuwsgierigen. »Zoon," dus riep hij, »zoon, zie, nu is de laatste ure gekomen, waar ik met brandend verlangen naar heb uitgezien. Deze is de dag, welken de groote God mij genadiglijk vergund heeft, om met mijn bloed te bezegelen, wat ik uit Zijn Woord in het verborgene en in het openbaar voor de vijanden der waarheid beleden heb. Naar God verlangt mijne ziel, hoezeer mijne vijanden zeggen, dat zij een eigendom des Duivels is."

»De geregtsdienaren en de volksmenigte weken voor een oogenblik, en de grijsaard hing in WILLEMS armen. Weldra herstelde hij zich van zijne ontroering, en nu verhaalde hij nog kortelijk van de ellende, die hij verduurd had, sinds hij van den jongeling gescheiden was; hoe hij God dankte, dat Hij in hem op dezen dag een getuige van zijne standvastigheid had, om in het vaderland zijne lasteraars te beschamen.....

»De ongehoopte ontmoeting scheen den grijsaard nieuwe kracht ingestort te hebben. Hij rigtte thans in de *Fransche* taal het woord tot allen, die hem omringden, en terwijl hij voortging hield hij niet op te vermanen, »dat allen de waarachtige kennis, de liefde en vreeze Gods zouden zoeken, den dood en de

Digitized by Google

verdiensten van CHRISTUS gedenken, en het vertrouwen op eigen werken laten varen."

Op eene plaats buiten de poort der stad stond de brandstapel met een stroodak, in den vorm van een klein huis reeds gereed. Eer MERULA hem beklom, vroeg hij vrijheid om nog te bidden. Deze laatste gunst werd hem ligtelijk toegestaan. De oude man knielde, hief de handen op, en was eenige oogenblikken blijkbaar in een vurig gebed. Maar onverwacht zonk zijn ligchaam een weinig naar de regterzijde over. De scherpregter en zijne dienaars schoten toe en vingen hem op, meenende dat zwakte of vrees hem bezwijmen deed. Het was niet alzoo! God had op den vermoeiden van den zwaren weg, den trouwen en standvastigen held in den oorlog voor de waarheid, in gunst nedergezien: de kroon der overwinning werd hem toegereikt, en hij werd bewaard van de laatste weeën des dapperlijk volgehouden kampstrijds. De scherpregter weigerde het lijk van den verloste aan de vlammen te leveren, zeggende, dat het vonnis was voltrokken. Doch ruwer gemoederen waren hiermede niet tevreden. Toen de avondwind eenige uren later op den aschhoop blies, voerde zijn adem MERULAAS stof langs het veld; maar de reine ziel des volstandigen tot den dood was veilig, opgenomen in de eeuwige heerlijkheid bij den Vader.

Negentien bijlagen, meer dan zestig bladzijden druks beslaande, geven dit werk eene hooge wetenschappelijke waarde, terwijl het uitwendig met de beeldtenis van den geloofsheld en eene afbeelding van zijn gesticht in den *Briel* is versierd. Het boek is in een echt populairen, tevens deftigen en krachtigen stijl geschreven. Het verdient door allen die de voorregten der Hervorming op prijs stellen, en ook door allen die ze miskennen, gelezen te worden. Men ziet er uit wat het voorgeslacht voor de waarheid ten beste had, wat de magt des bijgeloofs er tegen inlegde.

Zou men in onze dagen van koelheid en ligtzinnigheid hetzelfde doen en lijden voor de belijdenis der Christelijke waarheid? In *Toskanen* wordt met ketenklank een vóórspel uitgevoerd, van 't geen men van de wederpartij te wachten heeft, als eenmaal de magt den lust evenaart. — Wat zoeken wij nog naar een antwoord? Een goed dat men rustig bezit wordt te naauwernood gewaardeerd; maar 't betwisten van een bezit

Digitized by Google

wekt tot krachtigen tegenstand op. Zoo verkwist een ligtzinnige zijne gezondheid die hij niet weet te waardeeren; maar op het ziekbed heeft hij zijn laatsten penning veil tot herstelling van 't geen hij vroeger als niets telde. — Eerst verdrukking, dán de kracht des geloofs!

H. J. H. S.

Het kenmerkend onderscheid in de leer der Evangelische tegenover die der Roomsch-Katholieke Kerk, op Bijbelsche gronden in 't licht gesteld en gehandhaafd, door CHRISTIAAN GLAUBRECHT, *Evangeliedienaar te Buchheim. Vrij bewerkt naar het Hoogduitsch, door* D. BROEDELET, D^{R}, *Predikant te Monnickendam. Te Amsterdam, bij* de Erven Wed. F. G. Onder de Linden. 1851. *In gr.* 8*vo.* 135 *bl.* *f* 1-20.

Ons oordeel over dit geschrift, dat de Eerw. BROEDELET zich de moeite gegeven heeft uit de *Hoogduitsche* taal in de onze over te brengen, is niet gunstig uitgevallen. Wij ontkennen niet, dat er veel goeds en waars in gevonden wordt, en ook veel uit te leeren is. Maar wij meenen aan een boek als dit hoogere eischen te moeten doen dan hier bevredigd worden, en aarzelen niet om daarvan met weinige woorden rekenschap te geven.

Vooreerst achten wij het onjuist van de leer der Evangelische Kerk te spreken tegenover die der Roomsch-Katholieke. De Evangelische Kerk bestaat uit onderscheidene Kerkgenootschappen, die onderling in de opvatting der Evangelische waarheid verschillen, al zijn zij ook in de groote hoofdzaak tamelijk eenstemmig. Het gevolg hiervan is, dat er, zoodra men tot bijzonderheden zal afdalen, geene sprake zijn kan van hare *leer*. Zal deze worden opgegeven, dan mogen de bijzondere leerstellingen der verschillende Kerkgenootschappen niet verzwegen worden. En dat is hier geschied. Slechts met één enkel woord wordt er van hun bestaan gewag gemaakt op bl. 119, en met geen enkel van de verscheidenheid hunner leerstellingen, alsof zij het in alles ééns waren. De Doopsgezinden, b. v., behooren buiten tegenspraak tot de Evangelische Christenen; maar dat, en op welke gronden zij den kinderdoop verwerpen, blijkt uit dit boeksken niet. Bekend is het,

Digitized by Google

hee zeer de Lutherschen en Gereformeerden oorspronkelijk tegenover elkander stonden, met opzigt tot de leer des Avondmaals; maar hier is het, als bestond er te dezen opzigte geen verschil, hoe ook genaamd. Wij zouden meer soortgelijks kunnen noemen. Is het nu goed en opregt, zoo vragen wij, bij een onderzoek, als hier wordt ingesteld, dat kenmerkende der verschillende Kerkgenootschappen in de schaduw, en de leer der Evangelische Kerk, als ware zij één en ondeelbaar, tegenover die der Roomsch-Katholieke op den voorgrond te plaatsen? De streng Gereformeerde kan daarmede evenmin vrede hebben, als de streng Luthersche of Doopsgezinde.

Wij hebben, ten anderen, bezwaar tegen de methode die hier gevolgd is in de voorstelling van de leer der Evangelische Kerk. Zij rust op eene gronddwaling. Dat die der Roomsch-Katholieke wordt opgegeven naar hare beste bronnen, vooral naar de uitspraken van de *Trentsche* Kerkvergadering, zal niemand wraken, en wel de Roomsch-Katholiek-zelf allerminst. Het behoort tot de eigenaardigheden zijner Kerk, dat zij zich beroemt in het bezit eener onveranderlijke leer en juist naar de genoemde uitspraken wil beoordeeld zijn. Maar met de Evangelische Kerk, zoo men den naam behouden wil, is het anders gelegen. Zij beroemt zich in het bezit der H. Schrift, de bewaarplaats van het Woord van God, en kent aan hare wèlbegrepene uitspraken alleen het opperste gezag toe in zaken van geloof en wandel. Een streng afgesloten, eigenlijk gezegd leerstelsel bezit zij niet, gelijk de Roomsche Kerk. Naar hare eigene grondstellingen is zij zelfs verpligt, om hare belijdenis der Christelijke waarheid, even als de dwalingen, waartegen zij protesteert, aan het Evangelie te toetsen, telkens bij vernieuwing te toetsen, en daarnaar, is het noodig, te wijzigen. Kon zij dit nalaten, zij hield daardoor met der daad op eene Evangelische te zijn, en verloochende haren oorsprong. Hier komt nog bij, dat de leer, in hare Symbolische Schriften vervat, niet geacht kan worden de uitdrukking van haar geloof, ook nog in onze dagen, te zijn. Menig leerpunt is er, dat, aan het Evangelie getoetst, niet in den oorspronkelijken vorm meer houdbaar is en herziening behoeft. Zij-zelve wil niet langer beoordeeld worden, gelijk de Roomsch-Katholieke Kerk, naar de uitspraken der Vaderen, al staat zij met hen op hetzelfde Evangelische standpunt.

Digitized by Google

Is het nu voegzaam en raadzaam, zoo vragen wij, de leerstukken der Symbolische Schriften, bij de opgave van de leer der Evangelische Kerk, alsof zij in alles met de H. Schrift overeenkomen, te plaatsen tegenover de leer der Roomsch-Katholieke? Geen Protestant kan het goedkeuren, of hij moet begonnen zijn bij die leerstukken als te zweren, en daardoor hebben opgehouden Protestant te zijn.

Het gevolg hiervan is, dit merken wij ten derden aan, dat hier onderscheidene bijzonderheden der leer onjuist en in tegenspraak met de Schrift worden voorgedragen, op eene wijze die afkeuring verdient. Reeds in § 1 wordt het onderscheid dat er is tusschen de H. Schrift en het Evangelie of Woord Gods, verzwegen. »De Protestantsche Kerk" — zoo staat er — »draagt haren naam, omdat zij eenig en alleen de Canonieke boeken des O. en N. V. voor Gods Woord erkent, waar de Christelijke waarheid uit gekend kan worden." En LUTHER dan, die den Brief van JAKOBUS een brief van stroo noemde, en het Boek ESTHER even als de Openbaring van JOHANNES verwierp? — »Dit is volstrekt schriftmatig" — lezen wij § 28 — »dat de van ADAM overgeërfde schuld, die door de natuurlijke afstamming van het eerste menschenpaar op zijne nakomelingen overgaat, den mensch verdoemelijk maakt voor God." Wij ontkennen, dat eenige *schuld*, volgens de Schrift, zou zijn overgeërfd en dat de zondigheid, die van zondige ouders op humane kinderen overgaat, hen, op zich-zelve beschouwd, zou verdoemelijk maken, zoo lang zij-zelven nog niet gezondigd hebben. — Wij ontkennen evenzeer, dat »de godheid van CHRISTUS, ofschoon op zich-zelve onsterfelijk en boven alle lijden en smart verheven, van wege hare naauwe verbinding met zijne menschheid, de verschrikkingen des lijdens en doods mede zou ondervonden hebben", zoo als § 84 gezegd wordt. Waár leert het Evangelie dit toch? — Even onschriftmatig is het, dat er onderscheid gemaakt wordt § 40 tusschen het regtvaardigmakend geloof en het Christelijk geloof in 't algemeen. Het Evangelie kent slechts één geloof, en wel dát in den Heere JEZUS CHRISTUS, en door Hem in God, den Vader. — Van het Avondmaal wordt gezegd § 73, dat »de Heer daarbij zelf waarachtig tegenwoordig is en daardoor Zijn gekruiste ligchaam en vergoten bloed te genieten geeft, den geloovigen tot vergeving der zonden en tot versterking der gemeenschap met

Digitized by Google

Hem, doch den ongeloovigen tot een oordeel." Dat hierbij meer dan éene dwaling en misvatting ten grondslag ligt, valt in het oog. En al het overige is, voor zoo veel de leer der Evangelische Kerk betreft, in overeenstemming met de medegedeelde proeven, die zonder moeite met vele konden vermeerderd worden. Is het nu Evangelisch, zoo vragen wij, om zulke voorstellingen, waaromtrent men, na veeljarig onderzoek, tot beter inzien gekomen is, als Christelijke waarheden op te disschen en der jeugd in te scherpen? Wij althans stellen op de zuiverheid der leer te hoogen prijs, om het in éénig opzigt te kunnen goedkeuren, dat men afwijkt van het Evangelie.

Wat, ten vierden, den vorm van dit geschrift betreft: het mist in ons oog alle behagelijkheid, daar het oorspronkelijk in vragen en antwoorden vervat was, zonder daarom voor Catechetisch gebruik bestemd te zijn. De Vertaler heeft zich wel veroorloofd dit eenigermate te wijzigen; maar het is gebrekkig geschied, en de oorspronkelijke vorm schemert sterk door. Ziet: daarop enkel de uitdrukking op het titelblad: *vrij bewerkt naar het Hoogduitsch*, dan heeft die vrije bewerking weinig te beduiden. Door haar te bezigen heeft hij zich tevens aansprakelijk gesteld voor alles, wat hier aan de duidelijkheid en volledigheid, in zulk een geschrift volstrekt onmisbaar, ontbreekt. Een helder overzigt althans van de verschilpunten tusschen de beide Kerken hebben wij te vergeefs gezocht. En de stijl laat, even als de vertaling, hier en daar nog al iets te wenschen over.

Moeten wij, eindelijk, de reeds gedane verzekering herhalen, dat hier, in weerwil der gemaakte aanmerkingen, veel goeds en waars gevonden wordt, wij spreken dan tevens den wensch uit, dat dit goede en ware, onder hoogeren zegen, overvloedig nut moge stichten. De wederlegging van de dwalingen der Roomsch-Katholieke Kerk is doorgaans beter gelukt, dan de voorstelling der Christelijke waarheid, die daartegenover staat. Zij zou hier en daar den waarheidlievenden de oogen kunnen openen. Maar dit neemt niet weg, dat wij van de hand eens Godgeleerden, voor populair gebruik, iet beters hadden mogen verwachten, dan ons hier is aangeboden, en den Heer BRODELET, die toch wel niet vreemd zal

Digitized by Google

zijn aan de Evangelische rigting zijns waardigen, nu reeds lang ontslapen vaders, ernstig aanraden, om, zoo hij vertalen wil, naauwlettend toe te zien, wát hij vertale.

De geschiedenis der ontdekkingen van Planeten, als een tafereel van het wezen en den toestand der Sterrekunde, in de taal van het dagelijksche leven voorgedragen, door F. KAISER, *Hoogleeraar te Leiden. Te Amsterdam, bij* J. C. A. Sulpke. 1851. *In gr.* 8*vo. XXIX en* 764 *bl. f* 7-50.

Dat dit werk eerst nu — heden voor twee jaren schreef de Hoogleeraar zijn voorberigt — in dit Tijdschrift wordt aangekondigd, is toe te schrijven aan verschillende oorzaken, van welke wij eene der voornaamste niet mogen verzwijgen. Zij ligt in de aarzeling, waarmede de Steller dezes de hem door de Redactie opgedragene taak heeft aangenomen. Hij is niet alleen overtuigd, dat deze doorwrochte arbeid van den beroemden Hoogleeraar, die *Leidens* wetenschappelijken roem binnen- en buitenslands zoo waardig handhaaft, ver boven *zijne* beoordeeling is; maar ook, dat er naauwlijks iemand in ons land gevonden wordt, die de opgaven van Prof. KAISER in allen deele aan den toets eener grondige kritiek kan onderwerpen. Dit is geene ijdele loftuiting; wanneer wij in aanmerking nemen, hoe uitgebreid de kennis is waarvan dit boek getuigt: — ten aanzien van de verschillende waarnemingen en berekeningen der voornaamste sterrekundigen van de geheele beschaafde wereld; ten aanzien van de geschiedenis, de inrigting, de werktuigen, de bezigheden, de verdiensten, de gebreken van bijna alle sterrewachten welke dien naam verdienen, tot zelfs van het afgelegen *Italië* en van *Noord-Amerika;* ten aanzien van den waren stand en de juiste hoogte der hedendaagsche sterrekunde, zoo waarnemende als berekenende, ook gelijk zij zich openbaart in het ware gebruik en belang van de planeet-ontdekkingen, die zich in den laatsten tijd tot het vermoeijende toe hebben opeengehoopt; — dan blijkt het beoordeelen van dit werk eene zaak te zijn, die men niet kan ondernemen zonder zich bloot te stellen aan de gegronde verdenking van vermetelheid, of welligt zelfs te toonen,

Digitized by Google

dat men zich iets aanmatigt, waartoe slechts de hoofden der wetenschap bevoegd zijn. En ook ongenoemd heeft de steller van deze aankondiging te veel eigenliefde, bij te veel zucht voor de eer van dit Tijdschrift, om als »beminnaar der sterrekunde" »zijne eigene roeping" in het oog van den Schrijver dezes boeks »ten eenenmale uit het oog te verliezen" en »in haar eene beslissende stem te voeren." Hiertoe achten wij ons niet bevoegd, en het scherpe, maar ware woord, hier aangehaald (zie bladz. 307) was eerder geschikt om ons van het volvoeren der opgedragen taak af te schrikken, dan er ons toe aan te moedigen.

Doch een wetenschappelijk onderzoek naar de juistheid, doelmatigheid en volledigheid van hetgeen hier wordt medegedeeld, is niet alleen voor onze lezers als zoodanig noodeloos, maar zou ook veel minder doeltreffend wezen dan eene algemeene voorstelling van dezen uitgebreiden, maar belangrijken arbeid, ingerigt voor het groote publiek; daar toch de beminnaars en beoefenaars der wetenschap zich dit boek reeds voorlang zullen aangeschaft, en het bestudeerd hebben met die gezetheid, welke een werk eischt, dat voor dieper nadenken geschikt is en volstrekt niet deugt voor vlugtige lezing, maar dat dan ook de inspanning ruimschoots vergoedt door wetenschappelijk genot.

Het oogmerk van den Hoogleeraar was, »een tafereel te geven van het wezen en den toestand der sterrekunde, en het wetenschappelijke leven van hen, aan wie zij hare uitbreiding verschuldigd is." Dit onderwerp kon naauwelijks anders dan als in het voorbijgaan ter sprake komen in de andere werken, door dezen onzen verdienstelijken landgenoot uitgegeven. En toch is zoodanig een tafereel allerbelangrijkst. »De sterrekunde" — zegt KAISER — »kan niet met juistheid gekend en beoordeeld worden, tenzij men haren gang bespiede, in een tijdvak, gedurende hetwelk zij het meest voorwaarts trad, en zonder dat men haar met naauwkeurigheid volgde, op den weg, langs welken zij tot sommige harer meest gewigtige uitkomsten geraakte. Zoo moest ik, om mijn doel te bereiken, den grond der geschiedenis betreden, en het was volstrekt niet twijfelachtig op welk gedeelte van deze mijne keuze vallen moest. De ontdekkingen van planeten, reeds in zich zelve zoo schoon,

Digitized by Google

zoo treffend, zoo merkwaardig, bezit boven anderen het vermogen, om ons van het eigenlijk wezen der sterrekunde een naauwkeurig denkbeeld te geven. Hare juiste voorstelling eischt de mededeeling van talrijke bijzonderheden, die noodwendig ook de stellige kennis van den hemel moet vermeerderen, en door welke zeer veel, dat voor den beminnaar der sterrekunde in eenen nevel was gehuld gebleven, volkomen moet worden opgeklaard. Zij hangt zoo naauw met den algemeenen voortgang der sterrekunde te zamen, dat hare geschiedenis het grootste gedeelte van de geschiedenis der sterrekunde in de jongst verloopene eeuw omvat, en ik zoude gemeend hebben, zoowel aan de eer der sterrekunde, als aan de belangen mijner lezers te kort te doen, indien ik haar tot geen hooger doel had aangewend, dan om eene ijdele nieuwsgierigheid te bevredigen. Men zoude welligt tevreden geweest zijn, indien ik mij bij eene korte opsomming der feiten bepaald had, uit welke blijken kon, door wie en op welke wijze, de planeten zijn ontdekt geworden, die bij de Ouden onbekend moesten blijven, doch men zal het mij ten goede houden, dat ik meende mijzelven veel strengere eischen te moeten stellen. Ik wilde die feiten in haren oorsprong, beteekenis, waarde en zamenhang voorstellen en beoordeelen, ten einde mijnen lezer niet slechts de vruchten der sterrekunde, maar ook die der wetenschap zelve, als eene der gewigtigste werkplaatsen van den menschelijken geest te doen aanschouwen, en hem in de wetenschappelijke huishouding harer beoefenaars in te leiden." (*Voorb.*)

Wij meenden deze woorden te moeten overnemen, om zoowel het doel van den Hoogleeraar: »het wezen van de ontdekking der nieuwere planeten en hare verwantschap met den toestand der sterrekunde in het licht te stellen" (bladz. 315), als het middel: eene pragmatische geschiedenis van die ontdekkingen, uit het regte oogpunt te doen beschouwen. Niemand, die ook maar tot uitspanning, acht gegeven heeft op de omstandigheden, die bij de planeet-ontdekkingen der laatste jaren plaats hadden, zal hebben voorbijgezien, dat geen gedeelte der sterrekunde, meer dan dit, in staat is om een aanschouwelijk beeld te geven van haren stand. Was de ontdekking van sommigen een gevolg van gestrenge nasporing des hemels met dit doel; anderen kwamen aan het licht door

Digitized by Google

een gelukkig toeval, en in de ontdekking van anderen maakt zich de betrekking aanschouwelijk, die op het tegenwoordig standpunt der wetenschap bestaat tusschen de waarneming en de berekening, terwijl zoowel de voortreffelijkheid als de onvolmaaktheid van hemelkaarten en werktuigen aan het licht is gekomen op eene wijze, zoo als buiten de aangeduide ontdekking niet, of althans niet in die mate zou hebben plaats gevonden. Nog meer: de schranderheid van den menschelijken geest vertoont zich in die ontdekkingen van eene hoogst belangrijke zijde. Moge de naauwkeurige wetenschap, die zich niet laat verkloeken door ijdele schittering, op onwederlegbare gronden hebben aangetoond, dat de ontdekking van *Neptunus* ten gevolge van de berekening der ongelijkheid in de beweging van *Uranus* eerder aan de tegenwoordige hoogte der wetenschap in het algemeen zij toe te schrijven, dan aan het eenig talent van LEVERRIER (*), — het is toch zoo, dat èn daarin èn in het onderzoeken van de loopbanen der nieuwe kleine planeten in den gordel tusschen *Mars* en *Jupiter*, eene scherpzinnigheid is ten toon gespreid, die niemand onverschillig kan laten, wien het te doen is om de spranken van den

(*) Wij zeggen beneden nog iets over de leerzame aanmerkingen des Hoogleeraars met betrekking tot de bedenkingen van PEIRCE en WALKER ten aanzien van dit onderwerp, waarin de *Franschen* eene blufferigheid hebben ten toon gespreid, die hun weinig eer aandoet; maar herinneren hier, hoe KAISER de verschillende wijzen, waarop men de ontdekking van *Neptunus* in *Europa* en in *Noord-Amerika* aan de eer en de belangen der wetenschap trachtte dienstbaar te maken, zeer juist karakteriseert, wanneer hij zegt: „In *Europa* hield men die ontdekking alleen voor een hulpmiddel om de sterrekunde te doen schitteren, in *Noord-Amerika* nam men haar te baat, om de sterrekunde te bevorderen, en het kan niet twijfelachtig zijn, waar men de beste partij gekozen heeft." Maar het onderwerp was er dan toch wel naar, om verbazing te wekken. Overigens is dat gansche Hoofdstuk (v) een van de belangrijkste des werks; evenwel schijnt het ons toe, dat ook KAISER wel wat te veel gewigt hecht aan STRUVE's bepaling der massa van *Neptunus*, eene bepaling, die eigenlijk het groote struikelblok in deze ingewikkelde beschouwing oplevert. Bij zooveel proeven als er zijn van de onbegrijpelijke fijnheid der tegenwoordige waarneming, is het misschien te gewaagd, af te dingen op de resultaten van een' man als STRUVE; maar de grond der waarneming — een zoo flaauwe wachter — is ons te onzeker, om er gevolgen uit af te leiden, door welke zich de theorie in zoodanige moeijelijkheden zou moeten laten brengen. Doch — beslissing matigen wij ons niet aan.

Digitized by Google

menschelijken geest na te sporen, ook waar deze de diepten der schepping peilt en zich verledigt tot onderzoekingen, waarbij men duizelt, en die niet worden ondernomen zonder fijn vernuft, niet doorgezet zonder onvermoeibare volharding, maar ook niet voltooid zonder onbeschrijfelijke zelfvoldoening.

Het is dus een hoogst belangrijk onderwerp, dat in dit boek wordt behandeld. Om het volledig in het licht te stellen klimt de Schrijver op tot de ontdekking der zoogenoemde wetten van KEPPLER, en het levert reeds een leerrijk schouwspel op, hoe deze groote man langs den weg der dwaling tot de waarheid kwam, en empirisch de hoofdregelen vond, die later als noodzakelijke uitvloeiselen van de zwaartekracht door NEWTON zijn aangewezen. Had KEPPLER met zijn zonderling — altijd toch onzes inziens eenen niet gewonen geest verradend — stelsel van de regelmatige ligchamen gemeend te moeten vaststellen, dat buiten het toen bekende vijftal voor geene planeet meer plaats was in ons zonnestelsel, — zijn stelsel werd het eerst proefondervindelijk gelogenstraft door de ontdekking van *Uranus;* eene ontdekking, welker melding aan KAISER aanleiding geeft tot eene hoogst belangwekkende mededeeling ten aanzien van HERSCHEL, de spiegel-teleskopen van zijnen tijd, ook in vergelijking met glas-kijkers en andere wetenswaardige bijzonderheden. Het spreekt van zelf, dat hier ook over de wachters van *Uranus* gesproken wordt, doch wij vinden geene melding gemaakt van het elders, vooral door den jongeren HERSCHEL voorgedragen gevoelen, dat deze wachters eene terugloopende beweging hebben zouden. Had de ontdekking van *Uranus* oogenschijnlijk de zoogenoemde wet van TITIUS helpen bevestigen, — het scheen onverklaarbaar, dat de gaping tusschen *Mars* en *Jupiter* daarmede niet was in overeenstemming te brengen, en dit bragt reeds in de vorige eeuw, vooral na de ontdekking van *Uranus*, velen op het vermoeden, dat zich in die ruimte nog eene tot dusver niet opgemerkte planeet moest schuil houden, waarom men besloot, stelselmatig jagt op haar te maken. Hadde PIAZZI op den eersten dag dezer eeuw *Ceres* niet ontdekt, nog eer hij bekend was met het organiseren der bedoelde hemel-policie — gelijk VON ZACH haar ergens noemde — waarvan PIAZZI zelf een der agenten zou zijn geworden; welligt waren spoediger meer kleine planeten ontdekt, waarbij evenwel de wetenschap-zelve luttel zoude

Digitized by Google

hebben gewonnen, daar deze, zelfs jaren later, door scherpzinnige sterrekundigen nog niet rijp geacht wordt om zoo vele en zonderlinge hemelligchamen, in dien gordel ter harer beschikking, maar ook voor hare verantwoordelijkheid, te bekomen.

De wet van TITIUS — om hiervan nog iets te zeggen — wordt door KAISER aangemerkt als iets zeer onbeduidends; hoogstens als eene opmerking, die slechts voor *eenige* planeten geldt, maar niet verdient als natuurwet geëerbiedigd te wórden, omdat zij slechts dán dien naam verdienen zou, „als de noodzakelijkheid van haar bestaan uit eene bekende kracht der Natuur kón worden afgeleid." Doch dit was even weinig het geval met de wetten van KEPPLER, toen hij die als maximen in het zonnestelsel opgaf; later eerst werd hare noodzakelijkheid door de theorie bewezen, en eene gave ontkenning, dat de wet van TITIUS van *Mercurius* tot *Uranus* als wet geldt, behoort, meenen wij, uit te gaan van het theoretisch bewijs, dat zij bij geene mogelijkheid in dat gedeelte van het zonnestelsel als wet gelden *kan*. Maar men kent reeds meer dan een dozijn planeten op eene plaats, waar volgens de wet van TITIUS slechts plaats voor ééne zou zijn? Antwoord: het is nog in het geheel niet bewezen, dat de kleine planeten geenen gemeenschappelijken oorsprong hebben gehad, en dat het aanwezen eener planeten-wereld ter plaatse door de progressie gevorderd, in allen gevalle meer vóór dan tégen de opmerking bewijst. Doch ook *Neptunus* gehoorzaamt er niet aan? Wij nemen dan ook de a-prioristische noodzakelijkheid der wet van TITIUS, *gelijk zij daar ligt*, in 't geheel niet in onze bescherming; maar wij achten *dit* ontwijfelbaar, dat de afstanden der planeten van elkander en van de zon, noodzakelijke uitvloeisels zijn der wording van het zonnestelsel. Dat wil zeggen: al kunnen wij op het tegenwoordig standpunt der wetenschap de wetten niet aanwijzen, volgens welke op bepaalde afstanden van de zon de onderscheidene planeten haar aanzijn ontvingen, kunnen wij toch het vermoeden niet weren, dat daarin eene wet schuilt, welke eenmaal kan en zal bewezen worden. Dat al de planeten van het Westen naar het Oosten loopen, is zeker even weinig bij toeval, als dat op den afstand *a* van de zon *Neptunus* ontstaan is, op den afstand *b* *Uranus* enz.; en dit aangenomen zijnde, mag men aan de ontdekking der wet-zelve niet wanhopen. Zelfs aarzelen wij niet, nog verder te gaan,

Digitized by Google

en de verschillende natuurlijke gesteldheden, die, blijkens de verschillende kleuren en digtheden, bij de verschillende planeten heerscht, te beschouwen als noodzakelijk gevolg van hare wording en van de plaats, die zij in het zonnestelsel bekleeden. Zal de wetenschap eenmaal zoo ver komen, dat zij deze geheimzinnige werkingen bloot legt als gevolgen der wetten aan welke de Schepper de stof heeft gebonden? Wie zal het ontkennen? Wie zelfs beweren, dat de zwaartekracht, die wij op het tegenwoordig standpunt der wetenschap als de regelende grondkracht van alle beweging aan den hemel aanmerken, inderdaad de hoogste zij, en niet moet aangemerkt worden als eene ondergeschikte *nuance* van eene nog hoogere kracht, die de stoffelijke schepping beheerscht? Indien er onweegbare stoffen zijn, kan de zwaartekracht de *prima motrix* niet wezen, en om de algemeene aantrekking daarvoor te houden, is men immers genoodzaakt, ter verklaring van de algemeene beweging, nog toevlugt te nemen tot eene andere kracht, den ligchamen bij hunne wording ingedrukt: die der snelheid. Wij kunnen dus over het al of niet noodzakelijke slechts ten deele uitspraak doen; met regt spreekt daarom de Hoogleeraar in de aangehaalde woorden van *bekende* krachten der Natuur; en eene, waarin zich alles, zwaarte, afstooting (negative zwaarte), snelheid, scheikundige verwantschap enz., in één woord alle natuurkrachten en werkingen oplossen, is ons tot nog toe niet bekend. Wordt zij het eenmaal, dan zal, des twijfelen wij niet, de oorsprong van het zonnestelsel en daarmede ook de bepaalde afstand der planeten, even klaar voor onze oogen liggen, als nu de kromme lijn, in welke zich een ligchaam, dat bij eene bepaalde snelheid aan de aantrekkingskracht der zon gehoorzaamt, bewegen moet. Bewegen *moet*, zeggen wij; indien de stof aan werkingen en krachten gehoorzaamt, indien zij niet willekeurig werkt, dan staat de geest *boven* haar, en eenmaal *moet* zich het groot geheim van hare werking ontsluijeren, al zou er de weg toe gebaand worden door eene wiskunde, die tot de tegenwoordige staat als deze tot den eenvoudigen regel van drieën. Waarneming en berekening, wij laten ons deze overtuiging niet ontnemen, gaan hand aan hand, om die toekomst voor te bereiden; en is het misschien eene neêrdrukkende gedachte, dat wij bij al onze bereikte hoogte nog slechts op een der onderste sporten van dien ladder naar de geheimen der stoffelijke wereld staan, het

is een bemoedigend denkbeeld, dat wij de grondslagen leggen, waarop eenmaal zal blijken dat niet te vergeefs is voortgebouwd. Toen de polarisatie van het licht nog onbekend was, zou men het onzinnige dwaasheid hebben genoemd, indien iemand hadde gezegd: er zal een tijd komen, waarop men met zekerheid zal zeggen of een hemelligchaam een eigen of een ontleend licht van zich geeft. Het veld vooruit is rijk, onbeschrijfelijk rijk, en hoe verder wij door planeet-ontdekkingen gebragt worden in de kennis van het zonnestelsel, des te nader komen wij aan het ontraadselen van wetten en krachten, die nu nog daarom alleen niet voor ons bestaan, omdat wij ze niet kennen.

Wij vragen geene verontschuldiging voor deze droomerijën. Het onderwerp, in dit boek behandeld, bezielde onze gedachten, en wij keeren tot onzen voortreffelijken gids terug, hoewel wij hem niet kunnen volgen in al de ontwikkelingen, waartoe hem de ontdekking der verschillende kleine planeten aanleiding geeft. Veel hebben wij er uit geleerd, dat ons vroeger òf geheel onbekend òf min helder was; niet alleen berigten aangaande hetgeen onderscheidene observatoria hebben gedaan en hadden kunnen en moeten doen tot uitbreiding der wetenschap, berigten nopens de ontwikkeling en de eigenlijke verdiensten van vermaarde sterrekundigen, als: HERSCHEL, OLBERS, BESSEL, en vooral den eenigen GAUSS, dat zeldzaam genie, die — let wel! — in tien uren, tot groote verbazing van OLBERS, de loopbaan van *Vesta* berekende uit de waarnemingen van een paar weken, en in zoo korten tijd dien veelomvattenden arbeid in al zijnen omvang (*aanvang* staat er door eene drukfout, bladz. 188) volbragt! Aan den grooten GAUSS heeft dan ook de berekening der planeetbanen de onschatbaarste verpligting, en hij is de man, die den weg gebaand heeft om planeet-ontdekkingen terstond (*) vruchtbaar te maken voor de wetenschap. Over het geheel is het eene groote verdienste van KAISER, dat hij zoo helder uiteen heeft gezet, waarin het belangrijke der werkzaamheden van onderscheidene sterrekundigen heeft bestaan, maar ook het meer of minder verdienstelijke van sterrekundige ontdekkingen en berekeningen. Wij

(*) Onder het afdrukken van dit blad vernemen wij uit de openbare nieuwsbladen, dat HIND den 15 December weder eene planeet zou hebben ontdekt.

Digitized by Google

hebben er uit geleerd, dat dit verdienstelijke juist »niet altijd gelijken tred houdt met het schitterende; zelfs niet eens met de uitkomsten, door welke de moeite beloond of niet beloond werd. Beter dan vroeger, hebben wij door onzen Hoogleeraar leeren inzien, dat hetgeen de wetenschap *schijnt* vooruit te zetten, altijd geene schrede is naar hare volmaking. Het is ons duidelijker geworden, dat de sterrekunde vaak nog meer verpligting heeft aan hen die hare zwakke, dan die hare sterke zijde hebben doen uitkomen. Het is ons aanschouwelijk gemaakt, van hoeveel meer waardij een geoefend waarnemer, ook met gebrekkige hulpmiddelen, zij, dan kostbare toestel van werktuigen, met minder oordeel gebruikt. En hoe zouden wij hiervan kunnen gewagen, zonder den Schrijver van dit boek zelven voor den geest, ook van onze lezeren te roepen? Indien men hier leest (bladz. 354 en volgg.) hoe armoedig de toestand van het Observatorium te *Leiden* is, en hoeveel bezwaren Prof. KAISER te overwinnen had, eer hij er althans *iets* van maken kon, dan moet men zich verbazen over de diensten, die onze uitstekende landgenoot met zijnen acht voets kijker uit *München*, aan de wetenschap, ook ten aanzien van *Iris* en *Flora*, heeft bewezen. Met betrekking tot de eerste leest men, dat »de reuzenkijker van *Cambridge*, bij *Iris*, voor den dwerg van *Leiden* moest wijken, daar deze er is waargenomen, op eenen afstand van de zon, viermalen kleiner dan dien, op welken *Metis* zich bevond, toen hare waarneming te *Cambridge* werd opgegeven" (bladz. 388). Dat lezende wordt men waarlijk warm. Wat schat van geld is er niet verknoeid en verkwist, om het *Leidsche* Observatorium, zoo het heette, naar de eischen der wetenschap in te rigten, maar zoo, dat niemand er iets mede kon beginnen, en eenen grooten teleskoop aan te schaffen, die volstrekt onbruikbaar was. En nu — wij kennen het tooverwoord: bezuiniging; maar is het geen zonde en schande, dat men in het bezit is van eenen wakkeren man, die de eer des Vaderlands, ook buitenaf, zoo kloek ophoudt, met betrekkelijk zoo geringe hulpmiddelen, — in het bezit van iemand, die bekend staat als een der voornaamste sterrekundigen van *Europa* — terwijl men zulk een held der wetenschap zich laat behelpen, en lijdelijk aanziet, dat hij met een klein werktuig de voornaamste sterrewachten op zijde - of voorbij streeft! Wij behoeven geene inrigtingen gelijk die op de *Pulkowa;* maar wat beteekent toch een enkele dui-

zend gulden 's jaars, waar het de schoonste aller wetenschappen geldt, en *Nederland* zijnen ouden wetenschappelijken roem luisterrijk zou kunnen handhaven? Als *Nederland* in der tijd zijne pogingen hadde zien gelukken om den grooten GALILEÏ aan *Leiden* te verbinden, — meent gij, dat het krachtig voorgeslacht het hem aan de noodige toestellen zou hebben laten ontbreken?... De vrijmoedige wijze, op welke KAISER zich uitlaat over de hulpmiddelen, die ons Vaderland voor de wetenschap veil heeft, kenschetst den zelfstandigen man, die de waarheid voorstaat en zich door geene menschengunst laat omkoopen in zijne overtuiging ten aanzien van de wetenschap en hare belangen. En zoo men van het rijk geene genoegzame hulpmiddelen te hopen heeft om alle mogelijke partij te trekken van eenen zoo voornamen sterrekundige, — is het dan tooveren, het door eene krachtige zamenwerking van belangstellende vrienden der wetenschap te doen? Wij hebben eerbied voor de weldadigheid der Natie, die te schitterender uitblinkt naarmate armoede of hulpbehoevendheid knellender zijn, maar hebben ook nog gunstige gedachten genoeg van *Nederland*, om het er voor te houden, dat de mogelijkheid bestaat, om aan onzen KAISER te vragen: wat behoeft gij, om de wetenschap naar uwen wensch en naar uwe kracht te dienen? (*)

Eene schoone proeve van zijne zelfstandigheid geeft onze Schrijver in het laatste Hoofdstuk, waarin hij uitvoerig handelt over de twijfelingen ten aanzien van *Neptunus*. Wij bedoelen nu niet enkel de vraag, aan wien de eer der eerste berekening toekomt, aan ADAMS of aan LEVERRIER — eene vraag, hier met veel juistheid en onpartijdigheid behandeld, waarbij het hooghartige, verwaande der magtspreuken van ARAGO naar verdienste wordt ten toon gesteld (ofschoon ook aan *Frankrijk*, dat voor de sterrekunde niet doet wat het kon en moest, regt gedaan wordt waar het pas geeft, gelijk aan VILLARCEAU

(*) Van KAISERS bemoeijingen voor de wetenschap sprekende, moeten wij hier zijne mededeeling aanteekenen, dat hij, ten behoeve van zijn onderwijs, een model heeft laten vervaardigen waarop de loopbanen der planeten, zoo naauwkeurig mogelijk, naar hare betrekkelijke grootte, vorm en ligging worden afgebeeld door metaaldraden, zijnde de dooreen slingerende door draden van bijzondere kleuren onderscheiden. (Zie bladz. 467.) Wij hopen dien fraaijen toestel eens te kunnen zien, en raden elk, de gelegenheid daartoe niet te verzuimen.

Digitized by Google

ten aanzien van *Victoria*), — maar vooral doelen wij op de onderzoekingen, vooral van den *Amerikaanschen* sterrekundige PEIRCE, die krachtige bedenkingen, gegrond op naauwkeurige berekeningen, heeft in het midden gebragt tegen de kwaliteit van *Neptunus* als de planeet, aan welke de storingen in de beweging van *Uranus* zijn toe te schrijven. Dit gedeelte des werks is, zoo als de Schrijver-zelf ook opmerkt, diepzinniger dan het overige en eischt zelfs zekere gemeenzaamheid met eigenlijke sterrekundige beschouwing, ofschoon alles toch, zoo ver het onderwerp toelaat, is voorgedragen met die klaarheid, welke wij als eene van de schoonste eigenschappen des werks aanmerken.

Weinig wetenschappen hebben zooveel te lijden gehad van onbekookte popularisatiën, als de sterrekunde. Zelfs tot kinderboekjes heeft zij zich moeten laten versnijden. Naarmate er hier meer kaf is rondgestrooid, verdienen zij meer dank, die het beschaafde, maar niet eigenlijk wiskundige publiek met zuiver koren hebben gevoed. Onder dezen staat ten onzent de Hoogleeraar KAISER, zoo niet bijna alleen, dan toch zeer zeker aan het hoofd. Maar hetgeen zijne schriften onderscheidt is, dat men er niet in vindt die watermelk-populariteit, die eigenlijk bestaat in doode oppervlakkigheid. Hij heeft in zijne *Beschrijving* en *Verklaring van den Sterrenhemel* grondigheid van zaken weten te paren aan eene helderheid van voorstelling, die niet anders dan uit eigen helder inzien in de zaken kan voortspruiten. Men houde het niet voor eene gemakkelijke taak, de resultaten der diepzinnigste onderzoekingen, tot welke de geheele hoogte en diepte der wiskunde hare uiterste krachten moest beproeven, voor te dragen in eenen vorm, verstaanbaar niet alleen, maar aanlokkelijk ook voor elk, die slechts eenigermate aan verstandelijke inspanning gewoon is; hoewel de zoodanigen de ingewikkelde berekeningen zelve niet zouden kunnen volgen, krijgen zij echter eene klare voorstelling van de mogelijkheid der nasporingen en ontdekkingen, van den weg langs welken, de wijze waarop, en den trap van zekerheid waartoe zij gedaan zijn. Uit de vele voorbeelden daarvan noemen wij slechts: de fraaije ontwikkeling van het sterrekundig belang der ontdekking van de vier eerste der kleine planeten (bladz. 194 en volgg.), de uitweiding over de *Berlijner* sterrekaarten (bladz. 236 en volgg.), die over de planeten-tafelen

Digitized by Google

(bladz. 495 en volgg.). En dat niet alleen: wij worden gebragt tot de overtuiging, dat het enkele *zien* van een hemelligchaam, in 't bijzonder van een in ons zonnestelsel, op het tegenwoordige standpunt der wetenschap geene de minste waarde meer heeft; maar tevens ook tot de helderheid, wat het zij, waardoor deze of gene ontdekking haar belang heeft voor de wetenschap. Aan de hand van KAISER wordt dus het oog geopend voor het verband, waarin de planeet-ontdekkingen, bijzonder die der laatste jaren, staan tot de uitbreiding der wetenschap-zelve. Leert alzoo de oningewijde haar, zooveel hij kan, overzien en waardeeren, — het wordt hem ook ontvouwd (bladz. 309), welke diensten zelfs *hij* aan de sterrekunde kan bewijzen. Men zou zeggen, dat het onmogelijk moest wezen, dat een gewoon mensch — om het zoo te zeggen — nog nuttig kan zijn voor de uitbreiding eener wetenschap, wier tegenwoordig standpunt zijne sfeer al zoo ver overschrijdt; en toch is het zoo: de niet-sterrekundige kan, zelfs zonder eenig hulpmiddel, veel opmerken, waartoe de mannen van het vak zich zonder schade voor hunne eigenlijke werkzaamheden niet verledigen kunnen. KAISER haalt daarbij een uitnemend schoon opstel van ARGELANDER aan; wij gelooven, dat het zeer belangrijk ware, indien men die handleiding voor dilettanten, om de wetenschap vooruit te helpen zetten, ten onzent algemeener bekend dede worden. Immers, en dit moet voor den Hoogleeraar eene aangename zelfvoldoening wezen: zijne onvermoeide pogingen hebben inderdaad de belangstelling in de sterrekunde bij onze landgenooten grootelijks aangewakkerd. Dat van een boek als de *Beschouwing van den Sterrenhemel* na zoo korten tijd een tweede druk noodig was, bewijst het zonneklaar, en nog meer misschien bewijst het de uitgave van een zoo kostbaar boek over zulk een onderwerp, als het voor ons liggende, waarvan — des houden wij ons verzekerd — vóór twintig jaren geen twintig exemplaren zouden zijn verkocht geworden, gesteld al dat een uitgever toen de uitgave hadde durven wagen.

Wij moeten ook opmerken, dat dit boek bij zijne belangrijkheid ook zeer aangenaam is geschreven. De klaarheid, het afsnijden van alle redekavelingen waarin de oningewijde geen belang kan stellen, het helder licht dat bij elken voetstap opgaat, het verrassende der uitkomsten van zulke ingewikkelde

Digitized by Google

onderzoekingen, — dit alles heeft op zich-zelf reeds iets onderhoudends. Maar wij voegen er nog bij, dat men hier en daar verrast wordt door luimige zetten en door opmerkingen, die ook de beoefenaars van andere wetenschappen wel ter harte mogen nemen. De algemeene strekking van ons Tijdschrift maakt het gepast, hiervan ook iets te zeggen; hetgeen wij zullen doen door overname van twee plaatsen.

Bij de vermelding der ontdekking van *Astraea* merkt KAISER op, dat aanvankelijk de waarnemingen op die ontdekte planeet niet beantwoordden aan de tegenwoordige hoogte der wetenschap. Hij herinnert dus, »dat het in de sterrekunde, evenmin als in andere wetenschappen, ontbreekt aan geschilpunten, over welke men, zoo men er lust in had, zoude kunnen twisten, en ziet men de sterrekundigen altijd vreedzaam met elkander arbeiden, zoo vloeit dit niet hieruit voort, dat hunne wetenschap te droog en te eentoonig zoude zijn, om tot twistgedingen aanleiding te geven, maar daaruit dat zij hen (hun) te heilig en te dierbaar is, om tot een voorwerp van oneenigheid gesteld te worden. De sterrekundigen koesteren, omtrent dezelfde zaak, niet zelden geheel verschillende meeningen, en het is ook geen vreemd verschijnsel, dat de een door den anderen openlijk bestreden wordt; maar die strijd, indien hij dezen naam kan dragen, wordt gewoonlijk op zulk eene wijze gevoerd, dat hij ter eere van beide strijdende partijen en ten nutte der wetenschap moet uitloopen," (bladz. 276). Ziet, dat is eene leer om op de daken te prediken, en wij gelooven niet dat iemand ons zal tegenspreken, wanneer wij het er voor houden, dat er in ons vaderland nog voeten genoeg zijn, aan wie deze schoen past, al zijn het geene sterrekundigen, maar..... Met dat al is het ook waar, dat dit aangenaam verschijnsel bij de sterrekundigen kan plaats hebben, omdat er beide partijen de regten der wetenschap eerbiedigen en hare volmaking bedoelen.

Nog iets, niet minder behartigenswaardig in onze dagen. KAISER heeft de onderzoekingen van ADAMS en BESSEL vermeld ten aanzien van de planeet, welker bestaan men uit de storingen van *Uranus* afleidde. Met terugzigt op het vroeger daaromtrent breedvoerig ontwikkelde, heeft hij aangetoond, dat de zonderlinge omstandigheden, die tot onregtmatige verdenkingen en beschuldigingen hebben aanleiding gegeven,

Digitized by Google

moesten zamenloopen, om elk van de waarheid te overtuigen, dat de schijnbaar wonderdadige ontdekking van eene planeet, vóór dat zij door iemand was waargenomen, een noodwendig uitvloeisel is geweest van den toestand der wetenschap. En nu voegt hij er bij: »Door deze ontdekking wordt niet uitsluitend een BESSEL, of een ADAMS, of een LEVERRIER vereerd; zij vereert den menschelijken geest, die in haar eene proeve gaf van zijn vermogen, en zijn hoogen oorsprong staafde. Het is alsof den mensch zulk eene ontdekking werd toegelaten, opdat hij bezield zoude worden met een diep gevoel van zijnen aanleg en zijne waarde, opdat hij schuwen zoude wat hem onteeren moet, opdat hij zoude streven naar de hoogere voorregten, tot welke hij zelf zich den toegang kan ontsluiten. Huldigen wij alzoo mannen als BESSEL, ADAMS en LEVERRIER, die ons in de geheimenissen der schepping, en daarbij in die van onze menschelijke natuur hebben ingewijd, maar wachten wij ons eenen sterveling te vergoden, die ook zijne schitterendste begaafdheden van boven moest ontvangen. Vereeren wij hen, die met moeite en zorgen den akker der wetenschap bezaaiden en besproeiden, maar miskennen wij de Godheid niet, die ook in haar den wasdom heeft gegeven." (bladz. 621).

Uit het laatste blijkt, dat de Schrijver ook door zijne opmerkingen de verheerlijking van den Schepper wil hebben bevorderd. Dit geschiedt niet door nietsbeduidende uitroepingen, maar het geschiedt daarom niet minder nadrukkelijk, echt godsdienstig. Aldus luidt het slot: »Voor ons, die den mensch in zijne werken gadeslaan, is het ten hoogste leerzaam en gewigtig, dat de ontdekking der planeet *Neptunus*, die zoo vaak als het grootste en schoonste voortbrengsel van den menschelijken geest is voorgesteld, nog, in zoovele opzigten, den stempel der menschelijke onvolkomenheid moet dragen. Ook de ontdekking der planeet *Neptunus*, hoe bewonderenswaardig zij wezen moge, leert ons, dat wij in het geestelijke, zóówel als in het zedelijke, de volmaaktheid hier beneden nimmer zullen bereiken. Zij is echter een treffend kenteeken van des menschen oorsprong en aanleg, en leert ons niet slechts wat hij is, maar ook wat hij eenmaal worden kan. Ook zij strekt ons ten getuige, dat wij voor hoogere dan aardsche genietingen zijn geschapen; zij verlevendigt in ons de hoop, dat wij het volmaakst licht, naar hetwelk wij hier beneden vruchteloos stre-

Digitized by Google

ven, eenmaal zullen aanschouwen, als wij, met het oog op Hem, die ons alles kan schenken, de gaven en voorregten, welke Hij ons hier beneden vergunde, dankbaar gebruiken, om daarmede te woekeren voor de eeuwigheid."

Zoo belangrijk de zaken zijn, zoo zuiver en gekuischt zijn taal en stijl; kleine misstellingen, als: »Nu werden.... eene juistheid toegeschreven" (bladz. 231), »eenen streek des hemels" (bladz. 540) en meer dergelijke, zijn de vermelding naauwelijks waardig. Ter laatstgenoemde bladzijde lezen wij ook van eene »ongerijmde" massa, waar uit het bijgevoegde: »eene afstootende kracht" blijkt, dat de bedoeling is: »eene *negative* massa."

Het geschrevene mag welligt meer de tint hebben van eene hoog gestemde lofrede, dan van eene letterkundige aankondiging. Het was onwillekeurig, want wij schreven onder den indruk der ingenomenheid met een boek, zoo belangrijk, als wij in geruimen tijd niet lazen. Het weegt honderd »zoetelijke onbeduidendheden," zooals TOUSSAINT ze noemt, op; en terwijl wij den Hoogleeraar voor zijn lettergeschenk danken, wenschen wij hem toe, dat hij nog lang voor de wetenschap gespaard blijve, en tot het geven van resultaten voor het beschaafde publiek aanmoediging vinde in de wijze, waarop dat publiek ook dit werk ontvangt. Voldoet hem deze, dan zal hij er zich ongetwijfeld — en wij doen het met hem — ten gevalle der wetenschap over verblijden.

J. H. VAN SWINDEN, *Beschrijving van het Rijks-Planetarium te Franeker, van* 1773 *tot* 1780 *uitgedacht en vervaardigd door* EISE EISINGA. *Derde, met bijvoegsels en afbeeldingen vermeerderde druk, voorafgegaan door het leven van* EISINGA, *en eene Geschiedenis van zijn Planetarium; door* W. EEKHOFF, *Archivarius der stad Leeuwarden. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1851. *In gr.* 8*vo.* 164 *bl. f* 3 - 25.

Het Planetarium, door EISINGA vervaardigd volgens de kennis die men vóór 1781 had van ons zonnestelsel, is in juistheid van voorstelling en in naauwkeurigheid van bewerking een bezienswaardig kunststuk, dat iederen maker tot eer zou

Digitized by Google

zijn; maar het wordt een bewonderenswaardig meesterstuk van kennis, vernuft, vlijt en volharding, wanneer men in aanmerking neemt, dat het de vrucht is der snipperuren van eenen eenvoudigen wolkammer, die zijne buitengewone bedrevenheid in de wis-, werktuig- en sterrekunde geheel en al aan zich-zelven te danken had en zoo onbekend was, dat de Hoogleeraar VAN SWINDEN jaren lang met hem in het kleine *Franeker* woonde, zonder iets van de wijdstrekkende kennis des eenvoudigen mans te hebben vernomen. En het kunstwerk verdient nog meer bewondering, wanneer men bedenkt, dat de vervaardiger gebonden was aan eene enge ruimte tusschen zolderbalken en andere beletselen, die hij evenwel alle heeft weten te overwinnen om een kunststuk te vervaardigen, dat binnen en buiten ons land eenen welverdienden roem heeft verworven en door duizenden bezocht, bezien en bewonderd is. Dit Planetarium is het eerst bekend geworden door de *Beschrijving*, die de zoo even genoemde Hoogleeraar, bevoegd beoordeelaar indien iemand het was, er in 1780 van heeft in het licht gegeven. De tegenwoordige eigenaar van het kopijregt van dat geschrift heeft daarvan eenen derden druk ter perse gelegd; deze is, gelijk de titel aanduidt, zeer vermeerderd, en de levensbeschrijving van den vervaardiger (wiens portret tegenover den titel wordt gevonden) benevens de geschiedenis van het kunstwerk zelf is een aangenaam bijvoegsel voor hen, die SCHELTEMA's *Geschied- en letterkundig Mengelwerk* niet bij de hand hebben, waaruit de bekwame EEKHOFF hier en daar nog al vrij wat heeft overgenomen. Ook zijn er eenige tafelen bijgevoegd, behelzende de voornaamste elementen ook van de later ontdekte planeten, ten behoeve, zoo het heet van hen, die deze *Beschrijving* vereeren als een nuttig leesboek over het Zonne en Planetenstelsel, waartoe het evenwel zeer ongeschikt is.

Echter heeft zij hooge waarde als volledige en naauwkeurige beschrijving van een vaderlandsch kunstwerk, dat, hebbe het op het tegenwoordige standpunt der sterrekunde geene eigenlijke wetenschappelijke waarde, echter ten allen tijde merkwaardig zal blijven als proeve van die degelijke kundigheid in wis- en werktuigkunde, waarin zich de *Friezen* zoo merkwaardig onderscheiden. De uitvoering, ook der afbeelding van het kunstgewrocht, is zeer net, zoodat wij dit ge-

Digitized by Google

schrift van onzen voortreffelijken VAN SWINDEN loffelijk mogen aankondigen en aanbevelen.

De Nederlanden onder Koning PHILIPS II. *Naar het Fransch van* AD. BORGNET, *Hoogleeraar te Luik. Met toelichtende en uitbreidende Aanteekeningen en Bijlagen. Te Amsterdam, bij* F. Muller. *In gr.* 8*vo. XIV en* 316 *bl. f* 3 - 30.

Er is in langen tijd geen werk over het belangrijkste gedeelte van de geschiedenis der *Nederlanden* uitgekomen, dat zoo zeer de aandacht verdient als dat hetwelk wij thans aankondigen. Hoewel door een *Luikschen* Hoogleeraar geschreven, onderscheidt het zich evenzeer door eene groote mate van onpartijdigheid, als door een verstandig gebruik der bronnen, door eene kernachtige voorstelling der feiten, en door een bevalligen stijl. Sedert VAN DER VYNCKT'S *Troubles des Pays-bas* en SCHILLER'S *Abfall der Niederlände*, is buiten *Noord-Nederland* geen zoo grondig bewerkt geschiedkundig tafereel van de regering van PHILIPS II, over de *Nederlanden* uitgekomen, en het overtreft beiden, vermits de Schrijver eene menigte van vroeger onbekende officiële stukken en geheime correspondentiën heeft kunnen raadplegen, waardoor men hier vele zaken en omstandigheden anders vindt voorgesteld of nader toegelicht. De Heer J. VAN VLOTEN heeft door de vertaling van dit werk, en door de vele belangrijke Aanteekeningen, waarmede hij haar verrijkt heeft, aan zijne landgenooten eene zeer groote dienst bewezen. Wij zijn 't volkomen met hem eens, dat er voor den *Nederlander* geen gewigtiger tijdvak bestaat, dan dat waarin het zijne vrijheid en zelfstandigheid verkregen heeft, en dat het van veel belang is, dit nu te behandelen, nu er, door het bekend worden van schatten van schriften, vroeger onder het stof der archieven bedolven, zoo veel nieuws daarover te leeren, en aan oude gevoelens daaromtrent zoo veel te wijzigen is.

De onpartijdige Geschiedschrijver kan inderdaad het tijdvak der regering van PHILIPS II nu met grondige kennis van zaken behandelen, en het boek van den Heer BORGNET, hoe klein van omvang en hoe beknopt ook, is, in dien zin, het

Digitized by Google

eerste, waarin men hetzelve beschreven vindt bij het licht van de meesten der nieuwe bescheiden.

In de twee jaren, sedert de uitgaaf van het oorspronkelijke werk verloopen, heeft de geschiedkundige navorsching niet stil gestaan, maar voortdurend gewigtige nieuwe oorspronkelijke stukken aan den dag gebragt. BORGNET heeft geen gebruik kunnen maken van het 2de Deel van de *Correspondance de* PHILIPPE II; ook niet van het 2de en 3de Deel van die van WILLEM *den Zwijger*, beiden door den Heer GACHARD uitgegeven, en die de *Archives de la Maison* D'ORANGE-NASSAU zoo belangrijk aanvullen. Ook waren hem onze Vaderlandsche Schrijvers, zooals DE JONGE, BROES, VAN DER KEMP, BAKHUIZEN VAN DEN BRINK (over BREDERODE) BELJERMAN (over LEICESTER) niet bekend. De verdienstelijke Vertaler heeft van deze hulpbronnen, in zijne Aanteekeningen met veel oordeel gebruik gemaakt, zoodat zijne vertaling nog ver boven het oorspronkelijke werk is te schatten. Hierin zijn hem zelfs de vergeten brieven van den ouden *Leidschen* Hoogleeraar BONAVENTURA VULCANIUS te stade gekomen. Gelijk de Heer VAN VLOTEN zijn voorberigt, zoo kunnen ook wij deze aankondiging niet eindigen, zonder een trouwhartig woord tot onze landgenooten van de Roomsche belijdenis, die, althans ten deele, zich op een vijandig standpunt tegenover *Nederlands* bevrijders van het *Spaansche* juk hebben geplaatst, en, openlijk en, in het geheim, hen allen, doch voornamelijk den grondlegger van onze onafhankelijkheid, WILLEM I, pogen in minachting te brengen. Wij zeggen met hem, dat de afscheiding van *Spanje* geene vijandelijke gezindheid tegen *Rome* en zijne kerkleer insloot, maar een betamelijke zucht voor godsdienstige vrijheid, zooals die nog heden hier te lande aan niemand ontzegd wordt, en waarvan dus alle gezindheden de heilrijke vruchten genieten. Waarlijk de vaderen te miskennen en te lasteren is beneden de waarde van den *Nederlander*, beneden de waarde van den beschaafden, door blind vooroordeel niet verbijsterden mensch. Wij noodigen onze dwalende landgenooten uit, om dit werk te lezen; als zij 't doen aandachtig, met naauwgezetheid en onpartijdigheid zullen zij anders over de zaak denken, en onverdeelde achting schenken aan hen, die zij nu zoo scheef en eenzijdig beoordeelen. Zulk eene lezing van het werk der Heeren BORGNET en VAN VLOTEN zal ook hén overtuigen, dat

Digitized by Google

onzen voorzaten niets anders overbleef, dan zich tegen de dwinglandij en godsdienstige vervolging te verzetten, of het land te verlaten; en dat de Prins van ORANJE, door de Voorzienigheid tot hunne redding bestemd, zijne eeuw zoo ver vooruit was, dat hij eene verdraagzaamheid wilde invoeren, grooter dan waarvoor zelfs onze tijd, helaas, nog geschikt is. Mogen dan Roomschen en Onroomschen, bij het graf van dien grooten martelaar voor burger- en godsdienstvrijheid, bij het graf van den edelen, verlichten WILLEM *den Zwijger* — elkander de broederhand reiken! — Dat geve God! — Maar hetzij dit al of niet gebeure, zoo veel is zeker, dat er in dit doorwrochte werk, hetwelk in elk Nederlands huisgezin behoort gevonden te worden, een nieuw gedenkstuk is opgerigt voor den roem onzer vaderen, voor hun geduld en volharding, en voor hunnen afkeer van oproer en geweld. B.

De algemeene beginselen van Strafregt, ontwikkeld en in verband beschouwd met de algemeene bepalingen der Nederlandsche Strafwetgeving; door Mr. A. J. VAN DEINSE, *Raadsheer in het Provinciaal Geregtshof van Zeeland, Lid van het Zeeuwsch Genootschap der Wetenschappen in Middelburg. Te Middelburg, bij* J. C. en W. Altorffer. 1852. *In gr.* 8vo. *XXVIII en* 466 *bl. f* 4 - 75.

De uitgave van dit werk mag als een even zeldzaam als gelukkig verschijnsel aan den gezigtseinder der *Nederlandsche* regtsbeoefening worden beschouwd. Een wetenschappelijk werk over de algemeene beginselen van strafregt, bewerkt door eenen in de school der wetenschap en door langdurige ondervinding gevormden Regtsgeleerde, verdient de aandacht van allen, die in dit vak onderwijs geven en ontvangen, zoowel als van hen die zich met de praktijk onledig houden, of de wetenschap uit liefde voor haar-zelve beoefenen; maar het moet ook bovendien den *Nederlandschen* Wetgever tot leiddraad strekken bij de zamenstelling van een nieuw Strafwetboek, met zoo veel verlangen reeds sedert ettelijke jaren te gemoet gezien. De bijzondere verdienste van dit werk is, dat het, ook na de voltooijing van dat Wetboek, zijne volle waarde zal behouden, omdat het zich geenszins aan een bestaand Wetboek

Digitized by Google

heeft vastgeklemd, maar, zich tot de beginselen verheffende, van elke wetgeving onafhankelijk is. Men vindt hier eene ontwikkeling der algemeene beginselen van Strafwetgeving, gelijk die zijn gevormd door de wetenschap; in verschillende landen, en bepaaldelijk in *Nederland*, door den Wetgever toegepast; volgens de bestaande Wetgeving door de regtsmagt zijn gehandhaafd, en in eene nieuwe Wet behooren te worden aangenomen. Dit laatste gezigtspunt echter (en ziedaar eene aanmerking van algemeenen aard, welke de geachte Schrijver ons ten goede houde) is te veel op den achtergrond gesteld; en zulks is uitsluitend aan de bescheidenheid van den verdienstelijken Schrijver te wijten. Hij wilde geene gevolgtrekkingen maken voor de toekomstige Codificatie, omdat hij zich geen oordeel wilde aanmatigen; maar de wetenschappelijke ontwikkeling van de algemeene beginselen en de praktikale vergelijking met het bestaande, gaf hem, onzes inziens, ten volle het regt en de bevoegdheid om niet slechts zijn gevoelen te uiten over enkele deelen der aanstaande Codificatie (gelijk hij soms wel eens genoodzaakt is te doen), maar om ook den weg aan te wijzen, bij die Codificatie te bewandelen, indien zij aan de algemeene beginselen, naar den landaard en de behoeften gewijzigd, zoude voldoen.

Eene andere aanmerking betreft de verdeeling van het werk, die ons ongelijkmatig, en daarom onlogisch toeschijnt. Na eene uitvoerige Inleiding, wordt het werk in *vier* gedeelten gesplitst, en het *eerste* gedeelte weder in *twee* titels; — en eigenlijk bestaat het geheele werk slechts in den *eersten* titel van dat *eerste* gedeelte: die beslaat alle ruimte, van bl. 67 tot 429. De tweede titel van het eerste gedeelte, met de *drie* overige gedeelten, zijn vervat in dertig bladzijden, van bl. 430—460; zij maken dus te zamen slechts een aanhangsel op het werk uit, hetgeen wel niet kan worden gemist, maar toch bij de indeeling van het werk in geene aanmerking moest zijn gekomen. Tot de waarde van het werk echter doet deze ongelijkvormigheid niet af; en deszelfs gebruik wordt bijzonder gemakkelijk gemaakt, zoowel door eene zeer uitvoerige inhoudsopgave vooraan (bl. XI—XXVII) — als door een volledig Alphabetisch Register der behandelde onderwerpen, achter het werk (bl. 461—465).

Aan eigenlijke regtsgeleerde Tijdschriften de beoordeeling overlatende van al de deelen des werks, willen wij hier nog

Digitized by Google

slechts eene schets geven van den veelomvattenden arbeid des Schrijvers, ten einde daardoor ons getuigenis te staven nopens de verdiensten, welke het als wetenschappelijk en practicaal verschijnsel onbetwistbaar bezit.

In de Inleiding gaat de S. uit van eene omschrijving en vergelijking tusschen het *wijsgeerig* en *stellig regt* in het algemeen, en bijzonder met toepassing op het Strafregt, § 1—9. Vervolgens wijst hij de hulpmiddelen tot de beoefening van het Strafregt aan, § 10—14, en komt dan tot beschouwingen over den oorsprong en de eerste regtsgronden van het Strafregt, § 15; hij vermeldt die leerstellingen en leert ze kennen, § 16—28; en betoogt, welke als de meestgeschikte is aan te nemen, § 29—36; waaromtrent hij tot de slotsom komt; 1°. dat de OORSPRONG *der strafwetten* is af te leiden uit het *regtens bestaan* zelve der burgermaatschappij en uit de daarop *wettig gevestigde Regering*: 2°. dat de REGTSGROND *van de bevoegdheid der Regering, om strafwetten uit te vaardigen en toe te passen*, alleen te vinden is in het *Pactum sociale* (*): 3°. dat de REGTVAARDIGHEID *der strafwetten* steunt op de bevoegdheid en verpligting der Regering, om *ook door middel van deze verordeningen* de maatschappelijke regten te beveiligen en te handhaven: 4°. dat derzelver NOODZAKELIJKHEID gegrond is op de onbetwistbare waarheid, dat ze door *geen ander, even doelmatig* hulpmiddel, in den Staat te vervangen zijn; en eindelijk 5°. dat *derzelver* DOEL tweeledig is, namelijk: *Strafbedrieging*, en *toepassing van de Straf*: het eerste kennelijk, OM DOOR ZEDELIJKEN DWANG MISDADEN VOOR TE KOMEN; het andere kennelijk in de bekrachtiging van de uitgevaardigde strafwet (†).

Uit deze vijf hoofdgrondregels (waaromtrent wij ons hier in geene discussie zullen begeven!) wordt door den S. nu afgeleid *de aard, strekking en omvang der Strafwetten*, § 37—44.

Deze beginselen worden vervolgens op het *Nederlandsche*

(*) d. i. eene uitdrukkelijke overeenkomst, waarbij de individuële leden der burgermaatschappij, aan de Regering eene bepaalde magt opdragen, en zich daaraan' gezamenlijk onderwerpen; en alzoo wel te onderscheiden van het *Contrat social*, als oorsprong en daarstelling der burgermaatschappij, waarvan de leer door den S. te regt wordt verworpen.

(†) Dit laatste is niet regt duidelijk: de S. bedoelt misschien: de toepassing van de Strafwet op gepleegd misdrijf.

Digitized by Google

Strafregt toegepast, § 45—48; en deze veelomvattende Inleiding wordt besloten met een geschiedkundig overzigt van het *Nederlandsche* Strafregt, zoowel in oudere tijnde als later: § 49—60, en met eene opgave en hoofd-verdeeling der *Nederlandsche* Strafwetten, § 61, 62; waarvan de S. eindelijk in § 63 alleen de *algemeene bepalingen*, — en niet de *bijzondere voorschriften*, — als het onderwerp van zijne volgende beschouwingen aanwijst.

Het is ons oogmerk niet, de schets van den inhoud der Inleiding even uitvoerig ten aanzien van het werk zelven voort te zetten. De S. treedt nu toch in eene systematische behandeling van de algemeene beginselen van het Strafregt: hij handelt van misdrijf *als schending der wet*, die *straf* na zich sleept, en van misdrijf *als onregtmatige daad*, die tot *schadevergoeding* verpligt. Het eerste is verreweg het voornaamste: de *vereischten* tot daarstelling van misdrijf worden in het breede ontwikkeld, § 67—253; daarop wordt gehandeld van de *personen*, door welke het misdrijf kan gepleegd worden, § 254—271; van de *plaats* waar het misdrijf moet gezegd worden te zijn gepleegd, § 272—274; van het *voorwerp*, waartegen het misdrijf kan begaan worden, § 275—283; van *poging* tot misdrijf, § 284—299; van *medepligtigheid*, § 299—337; van de *onderscheidene soorten* van misdrijven, § 338—362; en eindelijk van de *strafbedreiging* op het misdrijf gesteld, § 363—426. Over het misdrijf *als onregtmatige daad* wordt in § 427—432 gesproken. In § 433—436 wordt gewezen op eenige speciale *Nederlandsche* Wetten, waarin afwijkende beginselen van strafregt voorkomen, als de militaire, de belastingwetten, enz. Dan wordt de vraag behandeld, in hoe verre de algemeene bepalingen van Strafregt op bepalingen in andere Wetten toepasselijk zijn, ofschoon daartoe niet uitdrukkelijk zij verwezen, § 437—440; en eindelijk wordt aangetoond in welke gevallen van de algemeene Strafwetten bij de toepassing kan en moet worden afgeweken, § 441—458.

De volledigheid van dit werk bestaat niet slechts in het veelomvattende van de behandelde onderwerpen; maar vooral ook in de vermelding van de literatuur der behandelde onderwerpen, hetzij van geschiedkundigen of wetenschappelijken aard, en in eene zeer uitgebreide vermelding der Jurisprudentie, waar die te stade komt. In dit opzigt heeft het werk,

Digitized by Google

ten aanzien der daarbij behandelde onderwerpen, eenige overeenkomst met het werk van den Heer Mr. LÉON, over de regtspraak van den Hoogen Raad en met de Aanteekeningen van den Heer Mr. SCHOONEVELD op de twee eerste boeken van den *Code Pénal*.

Wij treden overigens in geene bijzonderheden; onze beperkte ruimte laat dit niet toe: wij zouden anders lust gevoelen, om iets mede te deelen van des Schrijvers meening omtrent den invloed van de wetenschap op de toerekenbaarheid van het misdrijf; omtrent de toestemming des beleedigden op de strafbaarheid van het misdrijf; omtrent doodstraf; gevangenisstelsel, en dergelijke veel besproken onderwerpen. Doorgaans mogten wij, welvoldaan, het boek ter zijde leggen: enkele malen was dit het geval niet: b. v. omtrent maatregelen van inwendig bestuur, regtsmagt der Heemraadschappen, regt van exterritorialiteit ten aanzien van schepen, misdrijf bij zedelijke ligchamen, en enkele andere, waar òf de volledigheid der literatuur òf de juistheid van oordeelvelling ons toescheen iets te wenschen over te laten.

Veelmalen herhaalt de Schrijver de opmerking omtrent de noodzakelijkheid der invoering eener nieuwe *Nederlandsche* Strafwetgeving; hij eindigt er zelfs zijn boekwerk mede: wij hopen, dat dit uitmuntende werk dien arbeid zal verligten en verhaasten, en dat het veel zal bijdragen om die bemoeijing wèl te doen gelukken. T.

Beginselen van Wisselregt, volgens het Wetboek van Koophandel, door Mr. J. G. KIST, *Griffier bij het Kantongeregt te Noordwijk. Te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1852. *In kl.* 8vo. 191 *bl. f* 1 -:

Het is eene waarheid, dat de studie van het Wisselregt iets afschrikkends en duisters, vooral voor den eerstbeginnende in zich bevat, waarvan de oorzaak niet ver te zoeken is. Zij is gelegen in het verkeerde systeem onzer Wetgeving op dat punt; terwijl de Wetgever, zijns ondanks, in den loop van de ontwikkeling zijner theorie gedwongen werd, vele bepalingen op te nemen, in den handel wet geworden, doch moeijelijk met het begrip overeen te brengen, dat omtrent de wissel-

Digitized by Google

verbindtenis was vooropgezet. Gewoonte en wet waren in voortdurenden strijd, en, zooals de Schrijver zich uitdrukt, de natuur was meermalen sterker dan de leer. Van daar het duistere in ons Wisselregt; van daar de moeijelijkheden waarop men telkens stuitte, wanneer men theorie en praktijk in overeenstemming wilde brengen.

De Schrijver van het aangekondigde werkje stelde zich voor eene korte, zoo veel mogelijk duidelijke uiteenzetting te geven van de bepalingen onzer Wet, omtrent wissels. Hij heeft daarbij gebruik gemaakt van de nieuwere Schrijvers over het Wisselregt, vooral van het werk van Dr. EINERT, *Das Wechselrecht nach dem Bedürfnisse der Wechselgeschäfts im neunzehnten Jahrhundert*, *Leipzig* 1839 — de eerste die de valschheid en onhoudbaarheid aantoonde van het begrip van een Wisselcontract uit verschillende overeenkomsten te zamengesteld, als grond der Wisselverbindtenis.

Wij mogen verzekeren, dat de Schrijver zich uitmuntend van zijne taak heeft gekweten. Na eene inleiding en de beantwoording van twee vragen: Wie zijn bekwaam om Wisselverbindtenissen aan te gaan? en naar welke Wet moeten de Wissels en Wisselverbindtenissen worden beoordeeld? behandelt hij, in de *eerste* plaats, de verbindtenis uit den Wissel zelf, het eigenlijk gezegd Wisselregt; ten *tweede*, de verbindtenissen *niet* uit den wissel ontstaande, in onze Wet in den Titel van Wisselbrieven behandeld.

Het nut ook voor de praktijk wordt zeer bevorderd door de vermelding en oplossing van vele regtsvragen, die maar al te veel bij deze materie ontstaan.

Wij bevelen elk die bij Wisselzaken belang heeft, met gerustheid aan, dit werkje te bestuderen. De eenvoudige en duidelijke stijl maakt de lezing aangenaam, en geeft eene heldere voorstelling van het toch altijd ingewikkeld regtsbegrip des Wissels.

Druk en uitvoering zijn net. H.

De wet op het regt van Successie en op dat van overgang bij Overlijden en hare beginselen. Te Leeuwarden, bij Gebroeders Borgrink. 1852. *In gr.* 8*vo. IV en* 207 *bl. f* 1 - 80.

Wij vinden in dit werkje de Wet op het regt van Successie

Digitized by Google

en op dat van overgang bij overlijden, van den 27sten December 1817, Staatsblad N°. 37; benevens de wijzigingen daarin gebragt bij de Wetten van den 31sten Mei 1824, Staatsblad N°. 36, en van den 16den Junij 1832, Staatsblad N°. 29. — Die verschillende wetsbepalingen worden door den Schrijver toegelicht uit de stukken en beraadslagingen bij de Staten-Generaal gewisseld en gehouden, ten einde de beginselen dier Wetten te leeren kennen.

Achter de verschillende artikelen volgen uittreksels uit de algemeene verslagen en de uitgesproken redevoeringen, zoo namens de Regering als van de Volksvertegenwoordigers.

Het is dus enkel de geschiedenis der Wet, geenszins eene interpretatie of commentarie harer bijzondere bepalingen. 't Mag echter ook als zoodanig een verdienstelijke arbeid genoemd worden, die velen voorzeker welkom zal zijn. Enkele stukken nogtans uit redeneringen, hadden veilig achterwege kunnen blijven. B.

Redevoeringen van de Heeren DE MONTALEMBERT *en* GUIZOT, *gehouden in het Instituut van Frankrijk, op* 5 *Februarij* 1852. *Naar het Fransch, door Mr.* ALEXANDER KRUSEMAN. *Te Amsterdam, bij* Loman en Reudler. 1852. *In gr.* 8*vo. VIII en* 80 *bl. f* : - 75.

Wij zijn niet geroepen eene beoordeeling te leveren van de in den hoofde dezes vermelde redevoeringen, en zouden er ons ook niet gaarne aan wagen. De spanning waarmede ze werden verwacht, de indruk dien ze achterlieten, liggen nog versch in het geheugen van allen, die met ons het talent der beide uitstekende redenaren bewonderd hebben.

De Heer K. voelde zich opgewekt om zijne krachten aan eene vertaling te beproeven, voornamelijk ten nutte van hen, die de *Fransche* taal minder magtig zijn.

Wij betuigen gaarne dat de Heer K. goed geslaagd, en dat de vertaling over het algemeen correct en vloeijend is, ofschoon hier en daar wat al te letterlijk; — maar wij moeten toch vragen: waartoe deze overzetting? Die de *Fransche* taal niet genoeg magtig is om deze redevoeringen in het oorspronkelijke te lezen, is evenmin in staat of geschik om de schoon-

Digitized by Google

heden dezer stukken regt te bevatten en te genieten. Voor hen behoefde de Heer K. niet te vertalen; zij zullen zijn werk niet lezen, of, zoo zij het al lezen, niet begrijpen. Voor de meer kundigen kan zijne overzetting niet veel aantrekkelijks hebben, daar zij, hoe goed ook, te veel verliezen moet bij het oorspronkelijke; en wie regt genieten wil, zal zeker, gelijk de Vertaler zelf opmerkt, aan dit laatste den voorkeur geven. B.

Jaarboekjes voor 1853.

Aurora. Jaarboekje voor 1853. *Uitgegeven door Mr.* J. L. D. NEPVEU *en* S. J. VAN DEN BERGH. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. *Met Portret en Platen.* *f* 4 - 90.

Holland. Almanak voor 1853. *Uitgegeven door Mr.* J. VAN LENNEP. *Te Amsterdam, bij* Gebroeders Kraay. *Met Platen.* *f* 3 - 50.

Almanak voor het Schoone en Goede. 1853. *Met Platen. Te Amsterdam, bij* A. Jager. *f* 1 - 80.

Vergeet mij niet. Muzen-Almanak, voor 1853. *Met Portret en Platen. Te Amsterdam, bij* J. H. Laarman. *f* 3 - 90.

Erato. Miniatuur-Almanak voor Neêrlands Schoonen, voor 1853, *Zeventiende Jaar. Met Platen. Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. *f* 1 - 50.

Nederlandsche Volks-Almanak, voor 1853, *onder redaktie van* H. J. SCHIMMEL. *Met Steendrukplaten. Te Schiedam, bij* H. A. K. Roelants. *f* : - 90.

Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen, voor het jaar 1853. *Met Steendrukplaten. Nieuwe Serie. Zevende Jaargang. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. *f* : - 60.

Almanak voor Jan en Alleman, voor het jaar 1853. *Te Middelburg, bij* J. K. de Regt. *f* : - 30.

Christelijke Volks-Almanak, voor het jaar 1853. *Met Steen-*

Digitized by Google

drukplaten. Tiende Jaargang. Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. *f* : - 90.

In ons laatst verschenen Nommer is van de drie eerstgenoemde Jaarboekjes reeds verslag gedaan, en aan de ongemeene schoonheid van het uit- en inwendige verdiende hulde gebragt; maar wij hebben ons voorbehouden, er nog eens op terug te komen. Dat is te meer noodig daar wij verzuimd hebben te zeggen, om welke reden wij toen de aandacht bij vóórkeur op déze drie prachtbundels vestigden. Het is omdat zij niets aan het buitenland ontleenen, maar geheel bestaan uit bijdragen en gravuren van landgenooten, en dus niets anders bevatten dan *Nederlandsche* kunst, en inderdaad zijn *Nederlandsche* Jaarboekjes. Aan eene beoordeeling van den letterkundigen inhoud is echter, bij de menigte van stukken, die nu 't bovengemelde achttal bevat, niet te denken. Men geloove daarom niet, dat wij ál het geleverde bewonderen of goedkeuren. Dat zij verre. Gelijk op elke tentoonstelling van kunst, vindt men ook hier naast het meesterlijke het middelmatige. Wij kunnen b. v. in de *Aurora* niet goedkeuren, het *éérste* gedeelte van de overigens niet onverdienstelijke novelle »*de beste troost*," waarvan het burlesk-bovennatuurlijke in dézen tijd, in óns land, en vooral dáár misplaatst; de beschrijving van den avond en die van de taal der handelende persone overdreven en théatraal, en de stijl, in weerwil van de daaraan bestede loffelijke zorg, hier en daar nog hoogst onnaauwkeurig is. Door dit laatste gebrek begint het stukje, bij vergissing, al dadelijk met een mirakel van St. SILVESTER, die zijn gelaat toont *onder* zijn *hoofd* (*kruin* was de bedoeling). Zoo kunnen wij ook niet goedkeuren, dat in een bundel waarin wij meenen te weten dat geene vertalingen worden toegelaten, een der Redacteuren zelf een stuk plaatst uit *Engelsche* acten, pleidooijen en levensberigten zaâmgetrokken, en dus niet veel méér dan eene vertaling, die, nog bovendien, wat den stijl betreft, in alle opzigten te wenschen laat. Zelfs 't verhaal »*de vrucht der bezoeking*," van eene hoogst gewaardeerde pen, komt ons voor, niet waarschijnlijk te zijn en ten slotte niet afgewerkt. Maar dit alles in 't licht te plaatsen, zou méér ruimte vergen dan 't bestek vergunt. Met de poëtische bijdragen gaat 't mede zoo. Daarentegen zijn er, in élken

Digitized by Google

der bundels, ook vele stukken en gedichten, wier geestigheid of veelzijdige schoonheid wij gaarne zouden doen uitkomen. Maar het bestek is onverbiddelijk. Dit alleen zouden we ongaarne verzwijgen, dat de Redactiën beter dan vroeger gewaakt hebben tegen 't plaatsen van bijdragen, in het belang van de leerstellingen of instellingen van eenig bepaald Kerkgenootschap, en voor de leden van andere Kerkgenootschappen hinderlijk. Het gebruik echter dat, bij de aanvallen op de regtmatigheid van der vaderen opstand tegen *Spanje*, van 't gezag van BILDERDIJK is gemaakt, heeft den Heer BEELO eene zeer krachtige maar scherpe *Ode* tegen den Heer ALBERDINGK THIJM in de pen gegeven, getiteld: *Naroem aan de Schim van* BILDERDIJK. »Dat" roept hij uit:

Dat hadt gij niet verdiend, o vaderlandsche Bard!
Met eerlijk Hollandsch bloed in onverbasterde aderen;
Gij, vreêgezind en mild, — waar Protestant in 't hart,
En gloeijend voor den roem der nooit volprezen vaderen.

Dat hadt gij niet verdiend, dien smet op 't blanke kleed,
Misduiding van uw woord, verzoenend uitgesproken, —
Of zoo de hartstogt, zucht naar 't vreemde, u feilen deed,
Die dwaling wordt te wreed aan uwe schim gewroken!

Versmadend wijst uw hand die hulp, dien naroem af,
Verplettrend staart uw blik op zulke bondgenooten,
Geen vloek der wereld, smaad van booze ontwijdt uw graf,
Maar wee, wee over hen, die zoo uw schuld vergrooten!

Hun luit slaakt op uw beê, een onverstaanbren toon,
Hun voeten stromplen in het slijk der middeleeuwen,
De mist der dwaling sluit hun oog voor 't ware schoon;
Bij boei en houtmijt voegt hun raaf- en eksterschreeuwen.

Van den Heer J. A. ALBERDINGK THIJM, daarentegen, vinden we een *Sonnet* aan TEN KATE, in zóó verre verzoenend met het Protestantisme, dat er het Christendom van een ijverig Protestant in gesteld wordt boven de Wijsbegeerte.

God dank! al derft mijn pad den indruk van uw schreên —
Naar 't Kruis van CHRISTUS vliegt uw vuurge harptoon heen....
Geev' God, dat we aan zijn voet elkaâr aan 't harte drukken!

Digitized by Google

Op dat slot, al hadden we 't nederiger en vrijzinniger gewenscht, zeggen we uit alle volheid des harten Amen. — Als echter de Redactie van de *Aurora* opzettelijk er over had nagedacht, zou zij, misschien, ook deze twee stukken niet hebben opgenomen. Jaarboekjes moeten, dunkt ons, vreemd blijven aan Staatkundige en Kerkelijke geschillen en verschillen. — Ten aanzien van den éénigen BILDERDIJK, voor wien wij overigens zeker niet minder dan de Heer BEELOO eerbied en liefde koesteren, vergeve ons de Dichter der *Ode*, dat wij niet begrijpen, hoe men in goeden ernst kunne spreken van

MISduiding van *zijn*' woord, VERZOENEND uitgeproken;

althans de bladzijden waar B. betoogt, dat »KAREL V wèl en naar plicht, FILIPS bovendien naar geweten en overtuiging" handelde; dat de *Nederlanders* »zich waarlijk schuldig" maakten »aan rebellie tegen Koning en Kerk," en op de vraag of »onze voorouders dan zoo slecht" hebben gehandeld, met andere woorden zegt: dat *zij* »handelden naar hun inzigt en overtuiging;" maar dat het aankomt op hen, »die het volk in beweging brachten" — deze bladzijden worden door Prof. TYDEMAN, die ze in 't dertiende Deel van BILDERDIJKS *Geschiedenis des Vaderlands* (bladz. 15 en volg.) heeft doen drukken, »zeer begrijpelijk" genoemd, en dat zijn ze ook (*). Maar deze aanmerkingen veranderen niets aan hetgeen tot aanprijzing van de *Aurora* is gezegd.

Gaarne zouden we ook nog een poosje bij den aan luim en

(*) Om welke reden B. aldus over den opstand tegen *Spanje* heeft geschreven, is nog een raadsel. Blijkbaar deed hij 't in knorrigheid, en dacht niet aan de gevolgen; hoe ligt 't te voorzien ware, dat vroeg of laat, de afkeerigen van godsdienstige en staatkundige vrijheid er partij van zouden trekken tegen het Protestantsche belang. Dat is hen, op hun standpunt, ook volstrekt niet zoo kwalijk te nemen. Wij voor ons gelooven, dat poëzij in deze zaak verbitteren maar niets verbeteren kan. Het komt er op aan, de „*sophismata*" van B., zooals Prof. TYDEMAN ze noemt, in even „begrijpelijk" en bezadigd proza, grondig te ontleden en te wederleggen. Prof. T. heeft dat „aan den verstandigen lezer" overgelaten; maar Ref. noodigt den ijvervollen, scherpzinnigen Dichter BELOO en alle verdere daartoe bekwame lezers van BILDERDIJKS Vaderlandsche Geschiedenis dringend er toe uit, en 't zal de Redactie gewis verheugen, wanneer zij de *Vaderlandsche Letteroefeningen* met hun werk verrijken. REF.

Digitized by Google

ernst zoo rijken »*Holland*" verwijlen, en er, als uit een kleuren geurrijken hof een paar bloemen plukken, om er dit verslag meê te versieren; maar wij moeten ons eenvoudig gedragen aan 't geen er reeds over gezegd is, en ons vergenoegen met »*de Schoonste*," die niet dáár gevonden wordt; maar in den *Almanak voor het Schoone en Goede.*

Wat geuren
En kleuren
Van purper en goud!
Wat lied in de sfeeren,
Wat stemme in het woud!

't Wordt wakker
In d'akker
Wat sliep in den dop.
De rups is gestorven,
De vlinder stijgt op.

Hoe spreidde
De weide
Heur schatten ten toon!
Doch prijkte er de bloeme
Als paerle aan de kroon.

Toch geene
Als de eene
Op 't heuvelken daar;
Of de aarde er het weligst
Het vruchtbaarste waar'!

Bedrukte,
Gij plukte
Blijmoedig haar af.
De schoonste van allen
Zij bloeide op een graf.

Het portret van den Dichter van dit lieve bloempje van poëzij, den genialen H. J. SCHIMMEL, versiert de »*Vergeet mij niet*," dien hij opent met een uitvoerig dichtstuk, wij zouden

Digitized by Google

haast zeggen *improvisatie*, getiteld: *het Schip*, waarin hij met korte maar stoute trekken de historie schetst van *Neêrlands* krijgs- en handelsvloot, tot op den togt van WILLEM III naar *Engeland*. Ook dit Jaarboekje is fraai, en de inhoud bevat eenige uitmuntende bijdragen; maar noch de platen noch de bijdragen zijn insluitend van *Nederlandschen* oorsprong. Onder de platen bevinden zich afdrukken van buitenlandsche gravuren, en onder de bijdragen verschillende stukken van *Belgische* Dichters en Schrijvers. Het boekje is alzoo geen zuiver *Nederlandsch* product. Wij begrijpen dan ook niet regt, op welken grond de Uitgever 't beschouwd wil hebben als eene voorzetting van den sedert 1848 niet meer verschenen NEDERLANDSCHEN *Muzen-Almanak;* immers op den voorspiegel van den band staat 35ste Jaargang; terwijl de *Vergeet-mij-niet* eerst in 1844 is ontstaan. Dat men in den letterkundigen inhoud, *Vlaamsche* en *Nederlandsche* kunst bijeen vindt, kan 't echter voor sommigen eene hoogere waarde geven; want men vindt er *Nederduitsche* stukken uit *Vlaamsche* pen, die de bijdragen van onze landgenooten op zijde streven. Behalven eene Nekrologie van den in 1850 ontslapen Dichter J. KISSELIUS — van wien een fragment uit zijne gedeeltelijke vertaling van MILTON'S *Paradise Lost* geleverd wordt — bevat de bundel slechts twee bijdragen in proza: eene kleine *Uit de Portefeuille van Tobias*, en eene zeer verdienstelijke *Proeve uit een Volksverhaal*, van A. SNIEDERS JR. te *Antwerpen*. Onder de poëtische bijdragen vindt men ook een zestal gedichten, die de dichterlijke nalatenschap uitmaken van den in jeugdigen leeftijd gestorven Zeeuwschen Dichter J. F. BROUWENAAR; verder zijn zij geleverd door ALBERTINE KEHRER, door ANNA, eene twintigjarige, en door de Heeren Dr. N. BEETS, S. J. VAN DEN BERGH, F. J. BLIECK, J. M. DAUTZENBERG, PRUDENS VAN DUYSE, Dr. H. B. J. VAN EYK, J. CHR. GEWIN, J. P. HASEBROEK, W. J. HOFDIJK, HUISMAN VAN DUEREN, B. PH. DE KANTER, J. J. L. TEN KATE, E. LAURILLARD, Mr. J. VAN LENNEP, W. J. MENSING, H. J. SCHIMMEL, A. SNIEDERS JR., Dr. T. H. TATUM ZUBLI, C. D. VIEHOFF, A. DE VISSER en F. WIJSMAN. Er is onder die bijdragen veel en velerlei schoons, en als we ruimte hadden deelden we gaarne iets mede; inzonderheid uit de stukken van de bij ons nog weinig bekende *Vlaamsche* meesters, waartoe 't door hen ge-

Digitized by Google

leverde allezins uitlokt. Opmerkelijkst echter zijn de dichtproeven van de twintigjarige ANNA. Wij laten hier den aanhef der eerste volgen:

Gij zijt mij lief, Natuur! U minde ik reeds als kind.
Hoe schamel 't kleed ook zij, waarmeê ge u moogt omhangen,
Wanneer ge van de lent den bruidstooi gingt ontvangen,
Of wel uw stralenkrans des zomers 't oog verblindt;
Ja, zelfs wanneer de herfst met lelies op de kaken,
U hult in 't schittrend bonte, in 't weeldrig prachtgewaad,
Dat straks des winters hand u wreed ontroven gaat
Om van uw nevelhuif een wâ des doods te maken!
Doch als ge uw lentelucht, uw ambergeuren spreidt
En in den straalgloed blinkt van al uw zomerluister,
Dan is 't me, als beefde een stem in 't lisplend windgefluister
En sprak: hier siert de bruid geen hooger majesteit,
Hier is ze een dartlend kind of uitgebloeide schoone,
Wier onvolkomenheid de rasverworven gunst
Der steeds herscheppende, der tooverende kunst,
Een vriendelijke hulp op 't minzaamst komt betoonen;
Hier heerscht zij, schoon heur hand een bloemenschepter draagt,
Door 't toovren van heur stem en heur aanminnige oogen!
Hier heeft zij 't needrig kleed van eenvoud aangetogen,
Dat meer dan de ijdele pronk van weelde of kunst behaagt!

Dat haar werk, gelijk van alle beginnenden, nog niet onverbeterlijk is, blijkt ook uit dit medegedeelde; maar de aanleg is zeer ongemeen, de twee proeven kondigen eene meesteresse aan. Wij heeten de jeugdige ANNA welkom in de rij der Vaderlandsche Dichteressen. Moge zij haar talent waardeeren en ontwikkelen met verstand en in nederigheid! Moge de kunst haar nooit anders opleveren dan genoegen en eer!

Als men zeggen mag dat iemand zich-zelven overtroffen heeft, dan zeggen wij dat van den VAN DEN BERGH, na 't lezen van zijne Ode *de Fantasy*, en van den Heer TEN KATE met den blik op zijne *Paaschhymne*. De slotverzen der laatste zijn VONDEL en BILDERDIJK waardig. Evenwel niets menschelijks is dadelijk volmaakt, en in dit gedeelte van het slot, aan het Opperwezen:

Digitized by Google

Gij buigt U zeegnend
Gij beurt het stof
o Diepte van verbor
o Afgrond, deinz
Uw wezen, Heere!
Hier voelt de
En 's menschen
Gelijk de zee

hinderen niet alleen de
die zoo ligt door omz
wij vinden ook 't ge
rede *de zeilen strijkt*.
verband gebragten s
feest, de rede van
uit gevoel van Gods
Het kleine gedich
»*Zuiver is de blank*
gevoel en kunst. W
te deelen:

Zuiver is
Die, doo
Door de d
In dei

Toch no
Is de
Dien de
Opha

En n
Va
Dat
U

M

R

Digitized by Google

Zuivrer dan de blanke parel,
Die in 't diep der golven rust;
Is — het dankgebed der moeder,
Die haar eerstgeboorne kust.

Als de Dichter »*Nog veel*" in de plaats zet van 't eenigzins harde en onwelluidende »*Toch nog*" in Couplet twee, en »*Om*" voor »*Rond*" in Couplet vier, zal hij er 't stukje, naar óns inzien, nog aangenamer door maken.

Zedig maar verdienstelijk volgt, na de groote pracht-almanakken, de kleine *Erato*, met een geëmailleerden band, buitenlandsche gravuren en een *Hollandsch* muzijkstukje. In de woorden van het laatste is eene vonkelnieuwe maar allerlelijkste transpositie. Voor: *En te midden uwer teedere streeling*, dat we reeds niet mooi zouden vinden, staat er: *En uwer teedere streeling te midden*. Dichterlijke vrijheid aldus gebruikt zou de taal misvormen; de anders verdienstelijke jeugdige Dichter wachte zich er voor. In poëtischen stijl zou men kunnen zeggen, dat aan den hemel van de *Erato* weinig andere sterren zijn opgegaan dan van dé tweede grootte; maar — het boekje is verzameld door de begaafden Dr. VAN EYK en P. J. N. BROUWER, en dit is waarborg genoeg, dat er niets dan goeds in voorkomt. Omstreeks dertig Zangers hebben van 't hunne bijgedragen om ook aan dezen Jaargang, die zes-en-veertig dichtstukjes bevat, uitgebreidheid en waarde te geven. Wij zouden den lezer vermoeijen met eene dorre optelling van zoo vele namen of titels. Als er plaats ware deelden we iets mede van DIDYMUS, of Dr. VAN EYK, of MOUTHAANS kunstige en zoetvloeijende *zomerregen;* maar wij moeten ons bepalen tot de verzekering aan »Neêrlands schoonen", voor welke het lieve boekje is bestemd, dat de inhoud niet minder schoon en bevallig is dan de zanggodes-zelve, zoo als die op de titelprent staat afgebeeld.

De Redactie van den *Nederlandschen Volks-Almanak* is aan den ijverigen, geestigen Dichter SCHIMMEL opgedragen. Blijkens het voorberigt heeft hij met moeijelijkheden te kampen gehad; maar het zeer onderhoudende werkje draagt er weinig sporen van. Dit boekje is versierd met een keurig portret van den beroemden kunstschilder ARY SCHEFFER in steendruk, en met drie geestige en fraaije steendrukprenten. In dichtmaat biedt het bijdragen aan van S. M. BÖESEKEN, H. TH. BOELEN, W. J. VAN ZEGGELEN, A. VAN DER HOOP J^{R}.Z^{N}., DARIE WETAN (?), S. J. VAN DEN BERGH, J. A. MOLSTER, E. J. POTGIETER, en den Redacteur. Al de gedichten, hoe ver ze uiteen loopen, zijn in keuze van stof en in toon en trant van behandeling populair, voor den eenvoudigsten lezer bevattelijk, en wèl geschikt om het volk niet alleen aangenaam maar ook nuttig bezig te houden. Het poëtische gedeelte beantwoordt dus aan den titel van het werkje, en aan zijne bestemming. Niet minder is dat het geval met de proza-stukken, in een paar van welke ook meer poëzij steekt dan in menig gedicht. *De Kantoorbediende* is door JACOB naar 't leven geschilderd.

Digitized by Google

Mooije Geertje van JOH. C. ZIMMERMAN is een vlugtig maar aardig schetsje uit het volksleven van de achttiende eeuw. In *de twee broers* levert Dr. H. A. SELS mede zulk eene schets uit de zeventiende eeuw. Maar de fraaiste stukken zijn die van de Heeren POTGIETER en SCHIMMEL. Gelijk de eerste den inhoud sluit met een meesterstukje van aandoenlijke, schilderachtige poëzij, zoo begint hij dien ook met een meesterstukje van aandoenlijk, schilderachtig proza. Wij weten niet wat het schoonste is: *'t was maar een weesjen*, of 't verhaal: *Blaauw bes! Blaauw bes!* — De Heer SCHIMMEL, die met hetzelfde gemak en geluk zich in alle *genres* beweegt, heeft een meesterstukje van een geheel anderen aard geleverd in het satiriek, nu en dan komiek verhaal KRIJN *de veerschipper*, die, van zijne rentjes levende, als lid van den raad, assessor, en, eersten assessor zijnen burgemeester den voet dwars zet, en daarom aangebeden door de ingezetenen van 't dorp, eene oppositie organiseert om 't budget verworpen, allerlei uitgaven gedaan, en te gelijk alle belastingen afgeschaft te krijgen. Die wijze man wordt, door den plotselingen dood des burgemeesters, gedwongen een poosje voor burgemeester te spelen; maar binnen acht dagen stuurt hij alles in 't riet, en misbruikt zoodanig zijn gezag, dat hij er een deel van zijn vermogen bij inschiet, en de vlugt neemt, terwijl de nu woedende bevolking een aanval doet op zijn huis.

De *Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen* is óók eene soort van Volks-almanak, al schijnt hij geene droefgeestigen tot lezers te verlangen. Hij mogt, dunkt ons, wel bij voorkeur aan droefgeestigen zijn opgedragen, die er behoefte aan hebben dat men ze wat opvrolijke, en daartoe is hij uitmuntend geschikt. Als dit boekje, gelijk de titel zegt, alleen voor *Holland* bestemd is, getuigt 't van algemeene deelneming in ónze blijmoedigheid, en van een echt belangeloozen broederlijken geest; want uit alle de andere gewesten en zelfs uit *België* is er toe bijgedragen. Wie zou ook aan de roepstem van den geestigen VAN ZEGGELEN, dien we als Redacteur hoorden noemen, geen gehoor geven! Eene aardige, piquante Legende door hem naar 't *Engelsch* van INGOLDSBY bewerkt, doet hopen, dat de Dichter van *Pieter Spa* door zijne beroepsbezigheden toch niet geheel aan de dienst der Muzen zal onttrokken blijven. De kunst en letteren mogen zich daarmede geluk wenschen. — Maar hoe zullen wij regt laten wedervaren aan zoo vele vernuftige kunstgenooten, als hem loffelijk ter zijde staan? De opgaaf van den inhoud kan ons niet verder brengen. Wij zullen, onder dankzegging aan allen, eenvoudig zeggen wat óns 't verdienstelijkste voorkomt; hetgeen volstrekt niet beslist, dat de overige stukken van mindere gehalte zouden zijn. Andere lezers kunnen aan andere bijdragen den voorkeur schenken. *De gustibus non est disputandum.* Of om de gedachte, òf om den stijl, òf om de versificatie bevielen ons ongemeen: *de briefwisseling tusschen een student en zijn vader* van Dr. N. B. DONKERSLOOT; *Jaspers rijkdom*, van J. CHR. GEWIN; *Vrolijke Harmen*, van F. WIJSMAN; *De geleerde bekoorder*, van PRUDENS VAN

Digitized by Google

DUYSE; *De Thuisbrengst*, van F. F. C. STEINMETZ; een meesterstukje van versificatie, POTGIETER nagezongen; *De doove neef*, (proza) van J. KRABBENDAM, RZ.; *Student zijn*, van J. SASSE, in den trant van VAN ZEGGELEN; *De noodlottige paruik* van J. A. V.; *De loting*, van G. P. ROOS; *Het Concert à la Musard* (een gesprek van twee *Texelsche* buurvrouwen in haar dialect, en aardige tegenhanger van LANGENDIJKS *boertige beschrijving, enz.*) door D.; *Een blad uit mijn reisjournaal* (zonder naam); en *Tante en Nichtje*, van G. DE VOS, dat niet correct maar toch aardig is, en hier volgt om zijne beknoptheid, tot een klein proefje om den smaak te prikkelen.

Knorrige tantes en aardige nichtjes,
Leelijke tronies en lieve gezigtjes,
Monden tot kijven en mondjes tot kussen,
Zij'zachte meisjes en nijdige zussen,
Oogen vol boosheid en oogen vol goedheid,
Harten van keisteen en hartjes vol zoetheid,
Slechte humeuren en goed (?) om te blozen,
Stekende doornen en bloeijende rozen,
Haar van den kapper en golvende lokken,
Lieve figuurtjes en tantes (*lijven?*) als stokken,
Tantes als alsem en nichtjes als honing
Vond ik vereenigd onlangs in een woning;
Scheiden is noodig van zulke verwanten.
Ik heb het (*een?*) nichtje! Wie wil de tante?

In *de Ontvanger* is de trant van C. HUYGENS niet onaardig nagebootst; maar stukjes in dien geest zijn niet *van* of *voor* blijgeestigen, en kunnen 't debiet van het werkje niet vermeerderen.

Als de *Almanak voor Jan en Alleman* ook gebruikt wordt om Jan en Alleman tegen ons Vorstenhuis op te zetten, zal 't elken vriend van Eendragt die magt maakt aangenaam zijn als deze eerste Jaargang ook de laatste is. In het schimpdicht *Gouda*, met dát oogmerk geschreven, staat onder anderen, dat het *»bedrogen volkje"* gebukt gaat onder de Uitgestelde schuld en Kansbilletten, die in der tijd zijn daargesteld *»in 't voordeel van den Prins."* Men weet dat de Conversie-wet van 14 Mei 1814 de noodzakelijke en weldadige bestemming heeft gehad, om de geldmiddelen van 't door *Frankrijk* verarmde Vaderland eenigzins te verbeteren, en de rentheffers van den Staat te gemoet te komen in het verlies door de tièrceering in den *Franschen* tijd geleden. — Daar wij het werkje niet kunnen goedkeuren, ware 't overbodig er méér van te zeggen.

De overgang van dat nieuwe product op den *Christelijken Volks-Almanak* is groot en verkwikkend. Dit eenvoudige, maar belangrijke boekje bevat niets anders dan 't geen wèl luidt. Dat het alleen voor Protestanten bestemd is behoeft naauwelijks gezegd te worden. In den Kalender staat tegenover de daglijst van elke maand, eene overdenking vol wijze wenken en raadgevingen, waarschijnlijk van den Eerwaarden VAN VOLLENHOVEN, aan wien wij ook toeschrijven de fraaije

Digitized by Google

en treffende artikelen over den *Ararat*, en over den *marteldood van* HENDRIK VAN ZUTPHEN, en de aandoenlijke beschrijving van eene Zondagviering *onder Protestantsche geloofsgenooten in de Pyreneën*. Van H. DE RIDDER ontvangt men *het versmade bloemkorfje*, een klein; van MINA *de kracht van Gods Woord*, een uitvoeriger wèlgeschreven verhaal, en van V. L. LZ. een kort maar krachtig woord over den hoogmoed. In poëzij levert de Redacteur den tekst voor een Oratorium: *de Intogt in Jeruzalem*. Verder zijn oorspronkelijke of vertaalde dichtstukjes geleverd door L. BERMAN, C. D. VIEHOFF, K. N. MEPPEN, J. F. VAN HOOGSTRATEN, M. L. QUACK, R. N. GRAADT JONCKERS, J. CHR. GEWIN, W. HILKER, F. WIJSMAN, J. H. JONCKERS, ANNE en eenige niet genoemden. Al het geleverde werkt mede tot opwekking van Christelijke liefde, tot versterking van de kracht des geloofs, tot vermeerdering van den troost der hope. Met leedwezen missen wij er den naam van den Heer SCHIMMELHEIMER. Als de ruimte 't toeliet volgde hier het woord over den Hoogmoed van V. L. LZ., of de *Avondstemmen* van den Heer F. WIJSMAN. De drie coupletten die wij uit de laatsten mededeelen zullen den lezer gewis niet onaangenaam zijn:

Waarom ge mij, als de avondstralen
Hun goudstof strooijen over 't bosch,
Zoo vaak door beemd en veld ziet dwalen,
Of neergevleid (*vlijd*) op 't glinsterend mos?
Waarom ik de eenzaamheid verkieze
Van 't stil en plegtig avonduur,
Mij als bij voorkeur dan verlieze
In 't heerlijk schouwspel der natuur?

Dan vindt mijn ziel de kalmte weder,
En droom ik droomen, wonderzoet.
Dan voert de zephir, licht (*ligt*) en teeder
Mij zucht 'en zangen te gemoet.
Dan hoor ik blijde harmoniën,
Waaruit een hemelvrede lacht,
Dan hoor ik geesten-melodiën,
Als stemmen van den zomernacht.

Dan rusten veld en woud en dreven,
En ligt de stilte op berg en dal;
De heuvlen zwijgen en toch zweven
Er zangen door het groot heelal.
Dan smelten lof en lied en bede
Te zamen in één liefdetoon,
Dan is de hemel 't beeld van vrede,
En de aard een voetbank van Gods troon.

Daarmede bevelen wij den *Christelijken Volks-Almanak*, die ook met een viertal fraaije plaatjes is versierd, onvoorwaardelijk en met nadruk aan.

En daarmede zeggen wij ook de aanbevolen Jaarboekjes voor 1853 vaarwel.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Proeve van grondslagen voor eene nieuwe Nederduitsche vertaling van het Nieuwe Testament, naar den leiddraad der vertaling van den Staten-Bijbel (*), *volgens den gewonen Griekschen tekst; door* W. A. VAN HENGEL. *Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1852. *In gr.* 8*vo.* 156 *bl.* *f* 1 - 80.

De wensch om de tot dusver gebruikelijke zoogenoemde Staten-vertaling van den Bijbel door eene nieuwe, volgens den tegenwoordigen stand der uitlegkunde, vervangen te zien, had zich in de laatste jaren van meer dan ééne zijde doen hooren en was ook ter tafel van de Algemeene Synode der *Nederlandsche* Hervormde Kerk gebragt. Deze trok zich de zaak aan en besloot, na rijpe overwegingen en voorgelicht in verschillenden zin, om dien gewigtigen, maar veelomvattenden arbeid voor te bereiden. Zij was daartoe vooral geleid door een belangrijk advies, uitgebragt door den *Leidschen* Hoogleeraar VAN HENGEL, die later door de Algemeene Synodale Commissie werd uitgenoodigd om eenige regelen op te geven, die men zijns inziens bij het werk eener nieuwe vertaling van het N. T., waarmede men volgens het eenparig gevoelen van alle bevoegden moet beginnen, zou hebben in het oog te houden (†). Ten gevolge hiervan schreef hij dit werkje, hetwelk volgens eenen bevoegden beoordeelaar, Dr. SPIJKER, »den Nestor onzer Exegeten waardig" is (§), en waarvan wij hier ter plaatse eene aankondiging wenschen te geven.

(*) Dit is niet juist uitgedrukt. De Staten-Bijbel is de vertaling zelve. Vertaling *van* iets is: van het oorspronkelijke, gelijk iets vroeger: „vertaling van het N. T." Het moest zijn: „volgens den leiddraad der Statenvertaling", of: „leiddraad van den Staten-Bijbel."

(†) Het is hier de plaats niet om uiteen te zetten wat door de Hooge Kerkvergadering en hare Algemeene Commissie ten deze is verrigt. Men vindt het in hare *Handelingen* en daaruit in: *de Synode der Ned. Herv. Kerk* in 1851, bladz. 85—40.

(§) In: *Een woord over de nieuwe Bijbelvertaling. Amst. Maandschr.* 1852, bl. 415.

Digitized by Google

Het algemeen belangrijke der zaak, in dit geschrift besproken, noopt ons om er iets meer van te zeggen, dan in een Tijdschrift als dit doelmatig zou wezen, bijaldien het bestemd ware voor de godgeleerde wereld alleen. Immers, wie die den weg der zaligheid uit den Bijbel wil leeren kennen, gevoelt geene behoefte aan eene naauwkeurige overzetting der Heilige Schriften? Men zegge niet, dat de Staten-Bijbel, die zich door groote getrouwheid twee eeuwen lang eenen wèlverdienden lof heeft verworven (*), genoegzaam zij tot beantwoording van de groote levensvraag: wat moet ik doen om zalig te worden? Dezelfde bedenking toch zou, gelijk in de Synode te regt werd opgemerkt, op den Staten-Bijbel, die in der tijd eene gebrekkige overzetting moest vervangen, goeddeels kunnen worden teruggebragt; en die blind is of zich blind houdt voor de reuzenschreden, sedert twee eeuwen gedaan door de hulpwetenschappen van oordeelkunde, taalstudie (vooral Oostersche), Bijbelsche aardrijkskunde en wat niet al! — die van oordeel is, dat de Christelijke waarheid geen belang hebbe bij het licht, hetwelk bij den tegenwoordigen stand der wetenschap over de gewijde oorkonden kan worden ontstoken — die het voor eene onverschillige zaak houdt of bijzondere ondernemingen soms onbekookte en onvoldoende verbeteringen der Staten-vertaling aan de gemeente in handen geven, — de zoodanige zal van zijn vooroordeel en zijnen bijgeloovigen eerbied voor een menschenwerk, gelijk de gewone overzetting is, wel niet door de overtuigendste gronden zijn terug te brengen. De steller dezes hoorde vóór eenigen tijd eenen predikant uit eene van de voornaamste steden onzes Vaderlands in goeden ernst zeggen, dat hij vrijmoedig durfde vragen of er dan wel één opzigt ware, waarin het waar belang der gemeente door eene nieuwe Bijbelvertaling zou worden bevorderd. Ref. koos het eerste voorbeeld het beste dat hem voor den geest kwam en antwoordde met de vraag, of het dan kon tegengesproken worden, dat eene menigte verkeerde en schadelijke begrippen over den waren aard der bekeering ijzervast in de gemeente waren ingedrongen ten gevolge van den misslag der Staten-overzetting, om door het

(*) O. a. nog onlangs van Ds. VISSERING in een belangrijk opstel over de gebreken der Staten-vertaling, geplaatst in de *Theol. Jaarboeken*, 1852.

Digitized by Google

één woord: *bekeering* en *zich bekeeren*, de twee *Grieksche* woorden over te zetten, waarvan het eene de bepaalde beteekenis heeft van overgang tot het Christendom (*Hand.* XV: 3, 1 PETR. II: 25), het andere die van gemoedsverandering ten goede (MATTH. III: 8, 2 *Kor.* XII: 21). Bij dit voorbeeld, ook door den Hoogleeraar VAN HENGEL opgenoemd (bladz. 19), zouden nog meerdere te voegen zijn, doch genoeg: indien het voor hen, die de oorspronkelijke Bijbeltaal niet verstaan, een onschatbaar voorregt is, de woorden der H. Schrijvers zoo na mogelijk in hunne moedertaal te mogen lezen, ware het een allerbelangrijkst werk, dat er eene overzetting bestonde, die »een afdruksel is van den grondtekst, tot in de fijnste trekken aan het oorspronkelijke gelijk." (Bladz. 4.)

Zal eene overzetting des Bijbels voor de Protestanten in ons Vaderland, die zich tot dusver van de Staten-Bijbel bedienen, zoo na aan de hooge eischen van dat ideaal voldoen, als zulks binnen het menschelijk vermogen ligt, dan behoort zij èn volgens den gewonen *Griekschen* tekst, èn naar den leiddraad van de Staten-vertaling te geschieden.

Wat het eerste betreft: de Hoogleeraar maakt hiervan melding in het begin des derden Hoofdstuks. Hij verklaart zich op goede gronden voor het volgen van den gewonen *Griekschen* tekt, d. i. de *Elzeviersche* uitgave van 1624, in het algemeen. De tekstkritiek heeft ongetwijfeld sedert dien tijd belangrijke schreden gedaan en de lezing van vele plaatsen is door latere onderzoekingen gewijzigd; maar indien men moet wanhopen aan de mogelijkheid om immer eenen tekst vast te stellen, die met volkomen zekerheid, tot in de kleinste bijzonderheden, letterlijk het oorspronkelijke handschrift van iederen Bijbelschrijver wedergeeft, mag men zich tevreden stellen met eene lezing, die een algemeen gezag in de Christenheid heeft verkregen, die over het geheel zoodanig is dat men er in kan berusten, en met welke de Staten-vertaling meer dan met eenigen anderen tekst overeenkomt, dan doet men veiligst om dien zoogenoemden *textus receptus* te volgen, behoudens evenwel het gebruik maken van die verbeteringen in de lezing, welke men in onze dagen als onbetwistbaar zeker mag aannemen, gelijk b. v. het weglaten van 1 JOH. V: 7, 8: ἐν τῷ — τῇ γῇ. VAN HENGEL brengt juist ter snede bij, dat ook de Staten-vertalers zich niet zoo onvoorwaardelijk aan den *Elzevierschen* tekst

Digitized by Google

hielden, of zij hebben het voorbeeld gegeven, daarvan bij overtuiging af te wijken; terwijl het, om dit hier in het voorbijgaan tot geruststelling van minkundigen te zeggen, door al de onderzoekingen van de geloovige en ook zelfs van de ongeloovige wetenschap volkomen bewezen is, dan niet één enkel deel der Christelijke waarheid afhangt van betwiste lezing van den grondtekst. De Hoogleeraar wil, dat de overzetters bij ieder vers of bij iedere zinsnede zullen beginnen met het onderzoek of er overwegende redenen zijn om van de gewone lezing af te wijken, en dat zij zich daartoe zekere regelen van kritiek trachten eigen te maken. Het zal ook op de vertaling slechts zeldzaam invloed hebben en men zal er althans door de overzetting der eene plaats niet door belemmerd zijn vóór de andere.

Het andere: de Staten-vertaling tot leiddraad te nemen, is evenzeer aan te raden. Ruim twee eeuwen lang heeft deze verbindend gezag gehad in de *Ned.* Herv. Kerk. Zij is voor verbetering vatbaar, maar onschatbaar is nog in het algemeen hare waarde, en het ware ligtzinnig, doelloos, schadelijk, zoo men noodeloos van haar afweek of haar zelfs niet ten grondslag legde. De Bijbelvertaling moge eene geheel nieuwe worden, d. i. geene bloote herziening van de oude, — dat zij naar den leiddraad van de bestaande behoort te worden ondernomen, is het eenparig gevoelen van alle geleerde, godvruchtige mannen, die hun oordeel in deze hoog gewigtige zaak hebben uitgesproken.

Zal nu VAN HENGEL de grondslagen der beoogde nieuwe overzetting van het N. T. opgeven, hij doet het in drie Hoofdstukken. Het *eerste* stelt de regelen vast ter bereiking van het ideaal eener nieuwe *Nederduitsche* vertaling, met het oog op de twee reeds genoemde voorwaarden: den gewonen *Griekschen* tekst tot grondslag en de Staten-vertaling tot leiddraad. Zijne regelen zijn algemeene en bijzondere. De eerste zijn slechts twee: zich te houden aan het oorspronkelijke, waar de Staten-Bijbel daarvan afwijkt, en: zich te rigten naar dezen, waar hij met het oorspronkelijke overeenkomt. Op deze algemeene regelen rusten eenige bijzondere, ten aanzien van de juistheid der voorstelling, het vertalen (in tegenstelling met verklaren), de gelijkheid aan zich zelve, de getrouwheid aan de *Grieksche* woordschikking en aan de eigenaardig-

Digitized by Google

heden van den grondtekst, de duidelijkheid, en eindelijk den hedendaagschen stijl. Gelijk in het algemeen deze regelen bij de eerste lezing zich aan het gezond verstand aanbevelen, zoo wordt hare doelmatigheid ten duidelijkste aangewezen door voorbeelden van hare inachtneming of verwaarlozing door de Staten-overzetters; voorbeelden welke natuurlijk slechts volkomen kunnen begrepen worden door hen, die het oorspronkelijke *Grieksch* verstaan, maar welke toch ook ten deele onder het bereik van ongeletterden vallen. Wij noemen slechts den regel, die voorschrijft, dat men hetzelfde grondwoord overal — zooveel mogelijk — door hetzelfde *Nederduitsche* overbrenge, en niet hetzelfde woord bezige op plaatsen, waar in het *Grieksch* twee verschillende worden gevonden; vergelijk het boven omtrent *bekeering* opgemerkte. Het moge b. v. den vertaler van een hedendaagsch geschrift geoorloofd wezen, — men moge het zelfs als een voornaam vereischte in hem aanmerken, dat hij, lettende op den aard der talen uit en in welke hij overzet, somtijds verklaart in plaats van te vertalen, zoodat hij, wetende dat de *Franschen* in hunne uitdrukkingen alles overdrijven, *être en désespoir* niet altijd zal overbrengen: *in wanhoop zijn*, maar dikwijls: *bedroefd zijn*, of: *zich iets aantrekken;* — zulke vrijheden zijn den Bijbelvertaler ongeoorloofd, en daar hem eene overrijke taal om in over te zetten ter dienste staat, kan de *Nederduitsche* Bijbelvertaling zijn, hetgeen zij in alle talen niet wezen kan, indien — want dit is een van de grootste taalkundige vereischten — de vertalers zich eene fijne kennis verwerven van de *synonima*. De vertaler van een gewoon boek zou gerust *savez vous* en *pouvez vous ecrire?* kunnen vertalen door: *kunt gij schrijven?* — de Bijbelvertaler zou, ware het *Fransch* de grondtekst, den rijkdom zijner moedertaal behooren te gebruiken, en het eerste uit te drukken door: *verstaat gij schrijven?* En van dergelijken aard nu zijn de eischen, die des Hoogleeraars regelen doen.

Ware men in staat om die regelen overal en zonder eenige uitzondering te volgen, dan zou eene vertaling volmaakt zijn. Maar zulks is niet mogelijk. Daarom besteedt VAN HENGEL een *tweede* Hoofdstuk om aan te wijzen èn: dat de opgegeven regels niet onbepaald gevolgd kunnen worden, èn: welke bepalingen uit die onmogelijkheid voortvloeijen. Voor het eerste wordt gewezen op: het onderscheid tusschen het *Grieksch* en

Digitized by Google

het *Nederduitsch* — op het vreemde der schrijfwijze aan het N. T. eigen — op de nog onvoldoende slotsom van menig taalkundig onderzoek. Die ooit eene eenvoudige schoolvertaling heeft gemaakt, stemt aanstonds de twee eerste opmerkingen toe; men neme slechts weder het *Fransch*, waarin, even als in het *Grieksch*, dikwijls het bijv. naamw. *achter* het zelfst. wordt geplaatst. Men vindt daar ook iets terug, gelijksoortig aan het *Grieksch*, dat eenen vervoegingstijd der werkwoorden heeft, welken wij niet kennen, gelijk de *Franschen* in hunnen *parfait défini*. Voorts: elke taal, ook de *Grieksche*, heeft uitdrukkingen, die men niet letterlijk vertalen *kan*, maar bij welke men *moet* omschrijven, waarbij wij weder herinneren de *Fransche* woorden: *contrôleur*, *régistration* enz.; evenzoo drukt het N. T. in het *Grieksch* het Leviraatsche pligt-huwelijk van eenen broeder met de kinderlooze weduwe zijns broeders (*) met één woord uit (†). Sommige bijzonderheden in de *Grieksche* taal zijn ook nog niet tot eene bepaalde slotsom gebragt. Zoo vindt men er ontelbare malen het lidwoord, waar het niet in de overzetting kan worden uitgedrukt, b. v. bij den naam *God*, en omgekeerd zijn wij genoodzaakt, het lidwoord te plaatsen, waar het *Grieksch* het niet heeft. Zoo luidt MATTH. XXII: 21 in het oorspronkelijke letterlijk: *geeft hetgeen keizers is aan keizer en hetgeen des Gods is aan den God*. Men is het nog niet eens over de reden van de aan- of afwezigheid van het bepalend lidwoord in zulke gevallen. Niemand zegge, dat dit onbeduidende kleinigheden zijn. 't Is de pligt van elken vertaler, ook te letten op kleinigheden; door den zamenhang kunnen zij belangrijk worden, en allerminst mogen zij worden veronachtzaamd door iemand, die met gemoedelijke trouw de Heilige Schriften, die wijs moeten maken ter zaligheid, in eene andere taal overbrengt. En dat het bepalend lidwoord niet altijd eene kleinigheid is, blijkt — om dit één slechts te noemen — daaraan dat de uitdrukking: *heilige geest* somtijds met, somtijds zonder hetzelve wordt gebruikt; b. v. *Hand.* II: 4 staat niet: *zij werden allen vervuld met den heiligen geest*, maar zonder het bep. Lidw. *met heiligen geest*. Heeft de ongeletterde er geen regt op, dat men hem door de ver-

(*) *Deut.* XXV: 5.

(†) MATTH. XXII: 21; zie bladz. 59.

Digitized by Google

taling zoo na mogelijk doe kennen, wat er in het oorspronkelijke staat of niet staat?

Maar welke bepalingen vloeijen nu voort uit de omstandigheid, dat de hoofdregels niet onbepaald kunnen worden toegepast, en dat het volgen van den eenen somtijds in strijd brengt met den anderen? Deze worden mede door den Hoogl. opgegeven; zij zijn terugslag op de zeven bijzondere regelen van het eerste Hoofdstuk. Ook hierover een woord ten behoeve van den niet-geletterden, maar beschaafden stand, voor welken wij schrijven. Het is volkomen waar, dat de vertaler slechts het oorspronkelijke heeft over te brengen, maar zich van *verklaring*, van het geven *zijner* opvatting, moet onthouden. Doch dit kan onmogelijk worden. Men neme eens, dat iemand, uit het *Hoogduitsch* vertalende vindt: *sind sie fertig?* Moet hij nu niet uit den zamenhang opmaken of hij te schrijven hebbe: *zijn zij* — of: *zijt gij gereed?* Alzoo ook de Bijbel-overzetter; *onderzoekt de Schriften*, heeft de Staten-vertaling JOH. V: 39 in de Gebiedende Wijze; maar het *Grieksch* laat geheel onbeslist, of men aldus zal overzetten, dan wel in de Aantoonende Wijze: *gij onderzoekt de Schriften.* Evenzoo JOH. XIV: 1: *gijl. gelooft in God, gelooft ook in Mij*, waar het *Grieksch* even goed gedoogt: *gelooft in God en gelooft ook in Mij;* of: *gij gelooft in God en gij gelooft ook in Mij.* Hier kan men dus het verklaren bij het vertalen niet geheel ontwijken. Intusschen brengt ons deze melding van het Persoonl. Voornaamw. op eene bijzonderheid, die, ofschoon mede eene kleinigheid, ook niet over het hoofd mag worden gezien. Dat rededeel wordt in het *Grieksch* alleen dán uitgedrukt, wanneer het nadruk heeft. B. V. MATTH. V: 20: *voorwaar ik zeg u*, zonder het Pers. Voornaamw.; vs. 22: *Ik zeg u*, met hetzelve. Dit verschil behoort in den druk te worden aanschouwelijk gemaakt. Voorts behoort nog tot het noodzakelijk verklarende, dat men hier en daar ongelijk aan zich-zelv' zal moeten wezen in den regel, om hetzelfde woord steeds door hetzelfde woord over te zetten. Zoo heeft het woord *avondmaal* in het Christelijk spraakgebruik eene te bepaalde beteekenis, dan dat men het 1 *Kor.* XI: 20 door *maaltijd* zou mogen vervangen, en toch is het laatste woord gepaster dan het eerste in *Openb.* III: 20, XIX: 9. Maar buitendien *kan* men het grond-

Digitized by Google

woord niet overal door *maaltijd* vertalen, want LUK. XIV: 12 wordt gesproken van *middagmaal* en *avondmaal* beide. Indien men dus het woord *avondmaal* overal zou willen bezigen, kon men het daar, waar van den gedachtenismaaltijd van den dood des Heilands wordt gebruikt, met: A laten drukken. Doch genoeg. Men heeft nu, dunkt ons, een algemeen denkbeeld van de bedoeling der regelen en hunne toepassing; en men ziet er uit — waarom het ons vooral te doen was — met hoeveel zorgvuldigheid VAN HENGEL het werk der Bijbelvertaling wil hebben behartigd; eene zorgvuldigheid, die aan het overdrevene zou grenzen, indien de H. Schriften niet zoo gewigtig waren voor alle Christenen en het in eene zoo hoogst belangrijke zaak geoorloofd ware iets op te offeren of voorbij te zien, dat het werk zoo na mogelijk aan de volmaaktheid brengen kan. Wij kunnen hierop niet genoeg drukken. De zaak der voorgenomen Bijbel-overzetting wordt veel besproken en door zekere partij in de Kerk nadrukkelijk (d. i. niet met krachtige redenen, maar met ophef) bestreden, zelfs verdacht gemaakt. Men heeft zich niet ontzien, met eene ergerlijke voorbarigheid de mannen in verdenking te brengen, die — zoo als men vernoemt — tot het ondernemen dezer zwaarwigtige taak zouden zijn uitgenoodigd, alsof het te vreezen ware, dat bekende of vermeende godgeleerde zienswijze invloed zou kunnen hebben op dezen voor de belangen der gemeente zoo teederen arbeid. Ongetwijfeld zouden er ook Godgeleerden van andere rigting bij zijn genoemd, indien de uitnoodiging tot opgave van geschikte personen geschied ware door allen die daartoe, naar wij vernemen, zijn aangezocht. Maar hoe dit zij, en welken gang de voorbereidende werkzaamheden in dezen nog nemen zullen, dit is zeker, dat ieder, die de oogen openen wil voor de waarheid, deze *Proeve* van den Hoogleeraar VAN HENGEL, *op aanzoek van de Algemeene Synodale Commissie der Ned. Herv. Kerk* geschreven, slechts behoeft te lezen, om zich te overtuigen, dat de arbeid der Bijbel-overzetting waarlijk niet met onberadenheid of roekeloosheid wordt beschouwd en behandeld, maar met eene gemoedelijke naauwgezetheid, die de gemeente volkomen waarborgt tegen alle mogelijke misleiding in hare dierbaarste belangen. En mogt het gebeuren, dat hier of daar de vertaling eener enkele plaats schene in

Digitized by Google

te loopen tegen begrippen, die ten gevolge van het bezigen der Staten-vertaling de Kerk zijn ingedrongen, dan zij men eerlijk genoeg om te bekennen, *zoowel* dat er een groot onderscheid bestaat tusschen een punt der Christelijke waarheid als zoodanig, en zijn bewijs uit de eene of andere plaats, *als* dat men geene keuze heeft tusschen òf de Staten-vertaling te houden voor een door Goddelijke ingeving onfeilbaar gemaakt werk, òf toe te stemmen, dat de voortreffelijke mannen, die haar vervaardigden, bij al hunne kunde en godsvrucht niet boven dwaling verheven waren. Die het eerste vaststelt, met dien is geen spreken; zal hij zich gelijk blijven, dan moet hij staande houden, dat de Staten-overzetters *Hand.* VII: 45 en *Hebr.* IV: 8 te regt JEZUS hebben vermeld als dengene, die de Israëliten in *Kanaän* heeft geleid, in plaats van JOSUA (dat in het *Grieksch* dezelfde naam is). Men heeft regt, zoo men deze zaak met hoogen ernst nagaat en des noods waar en zoo als het voegzaam is, waarschuwt tegen het minste wat naar onbedachtzaamheid zweemen zou; maar men heeft grootelijks onregt, zoo men de gemeente in beweging zoekt te brengen tegen eene zaak, die blijkens deze *Proeve* waarlijk niet onbedacht wordt voorbereid, en ook met zulke grondslagen niet onbedacht zal ter hand genomen worden.

Nog nadrukkelijker wordt deze opmerking bevestigd door het *derde* Hoofdstuk, bestemd tot het mededeelen van bedenkingen, voorslagen, wenken, vragen, die de nadering aan het ideaal der vertaling kunnen bevorderen. Zij betreffen hetgeen de vertaling moet voorafgaan, vergezellen en volgen. Bij hetgeen *voor* het ter hand nemen van het werk der overzetting te verrigten is, komt nu in de eerste plaats in aanmerking het vaststellen van de tekstlezing, waarvan wij reeds hebben gesproken, alsmede het bepalen zoo van het juiste of onjuiste der Kapittel- en Vers-verdeeling, als van de scheid- en invullings-teekens. Het gebrekkige der indeeling in Hoofdstukken en Verzen springt hier en daar in het N. T. te sterk in het oog, dan dat men haar onveranderd zou mogen laten. Intusschen zien wij er groote bezwaren in, om b. v. 1 *Kor.* XI: 1 bij Hoofdstuk X te voegen (dat *Openb.* XII: 18 bij XIII behoort, wordt hier niet vermeld). Want de nommers der Verzen kunnen geene verplaatsing lijden, of de aanhaling zou geheel

Digitized by Google

in de war worden gebragt; men zou er zich dus bij moeten bepalen, om b. v. te laten drukken: 1 *Kor.* x:

32. Gelijk ik ook, enz.

xi: 1. Weest mijne enz.

Hoofdstuk XI.

2. En ik prijs u, enz.

ofschoon het altijd iets ongevalligs voor het oog heeft, indien een Hoofdstuk met vs. 2 begint. De verplaatsing van een of meer woorden van het eene Vers in het andere, waar de zin dit vordert, heeft minder zwarigheid. Ten aanzien van de scheidteekens kunnen wij ons niet onthouden, ééne fraaije opmerking onder het oog onzer lezers te brengen. Luk. xiii: 29: »En daar zullen er komen van Oosten, en Westen, en van Zuiden, en Noorden" heeft de *Elzeviersche* tekst slechts één comma, na het woord »Westen". »Maar wat" — schrijft van hengel — »doet nu de Staten-Bijbel? Met het drietal scheidteekens zondert hij van elkander af wat zamenverbonden moet zijn. Zoo krijgen wij eene vervelende optelling van de vier hemelstreken voor eene krachtige tegenoverstelling van de twee uitersten tegen de twee uitersten, zoo als die naar den Oosterschen trant uit de pen van den Schrijver is voortgevloeid. De exegetische kleine opmerking is schoon en verraadt den meester; zij zou evenwel nog gegronder zijn, indien de overzetters niet juist door het woord *van* alleen voor de eerste en derde hemelstreek kennelijk hadden willen doen gevoelen, dat het hier niet is eene »vervelende optelling van de vier hemelstreken", maar inderdaad eene »tegenoverstelling van de twee uitersten tegen de twee uitersten" (*). Van fraaije exegetische

(*) Van der palm heeft hier den Staten-Bijbel althans niet verbeterd: hij heeft niet alleen de drie comma's, maar ook het *van* vóór iedere hemelstreek, zoodat het bij hem inderdaad eene „vervelende optelling" wordt. Zonderling, dat iemand van zoo fijnen smaak dit niet heeft gevoeld! Elders staan de comma's met meer regt; b. v. *Deut.* iii: 27, waar uit de volgorde W. N. Z. O. blijkt, dat hier aan geene „tegenoverstelling van uitersten" kan gedacht worden. Van deze hebben de Statenvertalers iets gevoeld *Ps.* cvii: 3, waar de woorden: „van 't Oosten en van het Westen" niet door eene comma gescheiden zijn, ofschoon „van 't Noorden, en *van de zee*" hen mogelijk in de war hebben gebragt, zoodat daar de comma staat. Ligt zoekt men te veel bepaalds in hetgeen niets bepaalds beteekent — eene rijke

Digitized by Google

opmerkingen trouwens is het boekje vol, en het is daardoor een uitnemend geschrift voor Bijbel-uitleggers, die hier meermalen met ééne pennestreek een allerschoonst licht zien opgaan over plaatsen, die duister waren of doorgaans verkeerd worden begrepen. Ook hierom is de achteraan geplaatste bladwijzer van behandelde plaatsen een zeer nuttig toevoegsel. Inderdaad! het oog van den Nestor onzer Exegeten ziet nog scherp, en voor meer dan ééne fraaije opmerking zijn wij hem dank schuldig.

Omtrent de voorafgaande overeenkomst der vertalers met elkander hebben wij nog iets aan te raden, waarvan VAN HENGEL geene melding maakt. Het betreft hunnen pligt om zooveel immer mogelijk, ook in de overzetting te doen blijken van de gelijkheid des grondwoords. De Staten-vertaling heeft — wij erkennen het — zich op vele plaatsen goed gered uit de moeijelijkheid, waarin zij door het in acht nemen van dezen regel zou zijn gebragt, en men moet het zeker aan verloop van de taal toeschrijven, dat vele juiste onderscheidingen ons niet meer als zoodanig toeschijnen. Het woord *schoonmoeder* is onbepaald, en duidt zoowel voor eenen man de moeder zijner vrouw, als voor deze de moeder van haren echtgenoot aan; maar dit was, dunkt ons, geene reden om het woord, gelijk het MATTH. X: 35 gebruikt wordt, op eene andere plaats (MATTH. VIII: 14) *wijfs moeder* over te zetten. Indien men het geheel willekeurig gebruik van verschillende *Nederduitsche* woorden, waar in het *Grieksch* slechts één gevonden wordt, vermeldt, dan noemt men eene van de zwakste zijden onzer gewone vertaling. Er was geene reden om hetzelfde woord MARK. III: 4 *goed doen* en 1 PETR. II: 15 *wel doen* te vertalen; zelfs veroorzaakt het laatste ligtelijk eenige dubbelzinnigheid, daar *weldoen* doorgaans gebezigd wordt van de handreiking der Christelijke liefde. Even weinig grond was er om het-

---

bron van haarkloverijen in de opvatting des Bijbels — anders zouden wij vragen, of ook eenige bedoeling liggen kan in de verschillende volgorde der hemelstreken. 1 *Kon.* VII: 25 en de gelijkl. pl. 2 *Chron.* IV: 4: N, W, Z, O; 1 *Chron.* IX: 24: O, W, Z, N; XXVI: 14—18, alsmede *Openb.* XXI: 13: O, N, Z, W, enz. Het ware *mogelijk* dat het navorschen de moeite beloonde; misschien ook niet. Ons valt het op dit oogenblik eerst in.

Digitized by Google

zelfde woord MATTH. XIX: 4 *begin* en XXIV: 8 *beginsel* te vertolken; en tegenwoordig, nu het laatste woord zijne bepaalde wijsgeerige beteekenis heeft verkregen, kan het in den zin van *aanvang* niet worden behouden. Het is niet altijd geheel zonder bedoeling, wanneer zij aldus te werk gaan. Staat *Hebr.* XII: 20 *aanraken* voor hetzelfde grondwoord, dat *Kol.* II: 21 *aanroeren* is overgebragt, — dit laatste heeft zijne reden, omdat het eerstgenoemde woord hier reeds stond; maar niets verhinderde dan ook, om op de andere plaatsen te schrijven: »indien ook een gedierte den berg *aanroert*", en men heeft zich de gelegenheid laten ontsnappen om ἅπτεσθαι en θίγειν in de vertaling te onderscheiden. De overzetters hebben het zich ten deze al te gemakkelijk gemaakt en te spoedig gegrepen in den rijken woordenschat onzer taal, schoon zij met eenige moeite een woord hadden kunnen vinden, dat voor al de plaatsen paste. Slechts twee voorbeelden willen wij er van geven. Hetzelfde woord is *Hand.* XIX: 13 vertaald *omzweven*, *Hand.* XXVIII: 13 *omvaren*, 1 TIM. V: 13 *omgaan*, en *Hebr.* XI: 37 *wandelen* (Bijbelgen.: *omzwerven*). Het ééne woord: *omtrekken* voldoet aan de behoefte van al de vier plaatsen. Even zoo is het woord dat LUK. XXII: 22 vertaald is *besluiten*, *Hand.* II: 23, *Hebr.* IV: 7 *bepalen*, *Hand.* X: 42 *verordineren*, XVII: 26 *bescheiden*, ald. vs. 31 *ordineren* en *Rom.* I: 4 *bewijzen*, misschien het best over te zetten door *aanwijzen;* ten minste het woord *bestemmen* voor al de andere plaatsen geschikt, vleit zich niet in de laatste. Zonderde men deze uit, waar het woord inderdaad eene gewijzigde beteekenis heeft, dan schoot voor de overige over: *bestemmen* zoo als Bijbelgen. *Hand.* XVII: 26 heeft, hetgeen te gepaster ware, omdat men dan ook dienvolgens letterlijk in den Brief aan de *Romeinen voorverordineren* kon veranderen in *voorbestemmen*, latende het aan de uitlegging over, daarvan den zin te bepalen.

Zullen nu de overzetters in dit opzigt de Staten-vertaling waarlijk verbeteren, dan behooren zij vooraf eenheid te zoeken in het overbrengen van die woorden, welke noodeloos in gene door verschillende woorden zijn overgezet. Daar vele woorden verschillende beteekenissen hebben, zal men zich natuurlijk overal niet aan den regel: hetzelfde door het-

Digitized by Google

zelfde kunnen houden, maar men zal toch ongetwijfeld hierdoor veel verbetering kunnen aanbrengen.

Bij het vertalen neme men eenige taalkundige en andere voorschriften in acht, die betrekking hebben op eigenaardige *Grieksche* uitdrukkingen, woordspelingen, overtolligheden, onduitsche woorden en uitgangen, en wat dies meer zij. Hier, gelijk in het geheele geschrift, betoont VAN HENGEL zich een fijn kenner, niet alleen van het *Grieksch*, maar ook van het *Nederduitsch*, blijkbaar in hoogst gepaste voorslagen van vertaling van woorden en woordvoegingen (*). Voorts ook over inlasschingen, zoo met als zonder [ ], alsmede het kenmerken van woorden, bij welke het *Nederduitsch* niet onmiddellijk aanwijst dat zij in het *Grieksch* eenen bijzonderen nadruk hebben. Deze zouden onzes inziens niet met eene andere letter, maar met spaties behooren te worden gedrukt, hetwelk geen bont aanzien zou geven, vermits die woorden meestal kort zijn; dezelfde druk zou ook die uitdrukkingen kunnen onderscheiden, die bij het schrijven worden overgenomen, zonder ze die wijzigingen te doen ondergaan, welke het redebeleid vorderde.

Eindelijk *na* het vertalen zal men te zorgen hebben voor het aanwijzen van de zekere of vermoedelijke gebreken van den gewonen *Griekschen* tekst — voor aanteekeningen op de vertaling betrekkelijk woorden en zaken — voor vermelding van gelijkluidende plaatsen (eene zwakke zijde der Staten-vertaling) — voor inhoudsopgaven — voor eene algemeene Inleiding — en voor de noodige Registers.

Uit dit vlugtig overzigt ontwaart men, dat dit geschrift inderdaad zoowel eene belangrijke bijdrage tot de uitlegging van het N. T. is als eene instructie, zoo volledig en naauwkeurig als men haar slechts zou kunnen wenschen, ten behoeve dergenen, aan wie een werk zal worden opgedragen, waarnaar,

(*) VAN HENGEL ziet *Hand.* VIII: 30 geen kans om de woordspeling van het oorspronkelijke in de vertaling uit te drukken. Het is ook misschien geheel onnoodig; doch wilde men haar volstrekt teruggeven, dan zou men kunnen vertalen: *leert u ook hetgeen gij leest.* Doch — wij erkennen het — de hooge naauwkeurigheid der vertaling lijdt er eenigermate bij, en deze is hoofdzaak.

Digitized by Google

wordt het inderdaad ter hand genomen, de *Nederlandsche* Hervormde Kerk en de meeste Zuster-genootschappen (de Lutherschen hebben eene *Nederduitsche* overbrenging der vertaling van LUTHER) met gespannen verwachting zullen uitzien. Wij oordeelden het doelmatig, de aandacht van alle godsdienstvrienden op deze belangrijke zaak te vestigen, en zoo wij dit deden bij het aankondigen der *Proeve* van den voortreffelijken VAN HENGEL, het was omdat er elders — zie boven — reeds op andere wijze over geschreven is. De gemeente mag en moet wel licht in deze aangelegenheid hebben; het is voegzaam, het is haar nuttig dat zij, zooveel dit kan, op de hoogte gebragt worde om de taak der Bijbelvertalers te overzien, en in staat gesteld om een beter dan oppervlakkig oordeel te vellen zoo over de onderneming-zelve als over het hetgeen er van te verwachten is. De gemeente kan nu oordeelen tusschen hen, die een nieuw zaad van oproerigheid en wantrouwen gelieven te vinden in het brandmerken eener grootsche en schoone onderneming, en hen, die al de krachten des geestes, welke God hun gaf, met zooveel zorgvuldigheid — bijna zeiden wij: angstvalligheid — aan het voorbereiden van dit werk te koste leggen. Die maar eenigzins ontwikkeld is kan nu het bestek beoordeelen; hij kan zien of hier reden bestaat tot mistrouwen.

Wij nemen de vrijheid hier nog eene kleinigheid bij te voegen. Zij betreft iets, waarvan de vermelding niet in het plan van den Hoogleeraar lag; namelijk het al of niet behouden van verouderde woorden der Staten-vertaling. Het is aan alle beoefenaars onzer taal bekend, dat de Staten-Bijbel onder de vele thans niet meer gebruikelijke woorden eenen schat behelst van de zoodanige, die, ofschoon verouderd en slechts nog levende door hunne plaats in den Bijbel, te schoon, te krachtig, te juist zijn, om, indien eene nieuwe Bijbel-overzetting ze niet opneemt, van lieverlede geheel uit de taal te verdwijnen. Sommige dier verouderde uitdrukkingen zijn in de nieuwste drukken der Staten-vertaling, met name in die van het *Nederlandsch* Bijbelgenootschap reeds veranderd. Mij bepalende tot het N. T. noem ik alleen: *vaten* in *bevatten*, MARK. II: 2; *weertschappen* in *gezelschappen* (minder juist; indien er een ander woord moest genomen worden, zouden wij kiezen: *ploegen*)

Digitized by Google

MARK. IV: 39; *eerlijk* in *aanzienlijk*, MARK. XV: 43; *nederheid* in *vernedering*, LUK. I: 48 (in overeenstemming met *Hand.* VIII: 33 en JAK. I: 10, waar hetzelfde grondwoord staat); *slecht* in *eenvoudig*, *Hand.* IV: 13; *weten* in *kennen* (JEZUS *ken ik* en PAULUS *weet ik*, waar men met twee inlasschingen heeft gedrukt: [wie] PAULUS [is] *weet ik*) *Hand.* XIX: 15; *voorzigtigheid* in *voorzorg*, *Hand.* XXIV: 3, en denkelijk meerdere. Maar daar zijn ook andere, die de aandacht vorderen, en tot hiertoe onveranderd zijn gebleven. Enkele willen wij vermelden:

Beteekenen: JOH. XII: 33 in den zin van *te kennen geven.* (XVIII: 32 kan het volgens het *Grieksch* op *het woord* slaan, en in dit geval wordt het gebezigd in de nog gebruikelijke beteekenis.) Men blijft zich zelv' gelijk en behoudt de Staten-overzetting, bij *Hand.* XI: 28, XXV: 27 gevolgd, indien men het verouderde woord verandert in: *te kennen geven.*

Doen. »Geld den wisselaren *doen*", MATTH. XXV: 27. *Ter hand stellen* is drie woorden voor één; *brengen* komt te dikwijls als vertaling van andere woorden voor. (Het woord *woeker* in dat vers in *rente* te veranderen, schijnt minder geraden, omdat, als men het O. T. ter hand neemt, het werkw. *woekeren* niet wel door een ander kan vervangen worden. *Rente nemen* is eene omschrijving. Anders — het w. *woeker* heeft thans eene andere, ongunstige beteekenis.)

Gast, *Hebr.* XI: 13, hetzelfde met *vreemdeling*, dat er op volgt. Al ware het om dit *synoniem* alleen, behoort men dit, door de bekende plaats zeer bekende woord in eere te houden. Het is op zich zelv' verouderd, maar niet in de zamenstelling: *gasthuis*, d. i. niet zoo als het tegenwoordig veelal wordt gebezigd: *ziekenhuis*, maar: huis tot verpleging van hulpbehoevende vreemdelingen (*ellendigen* in de oude en echte beteekenis van het woord, nog bekend in het oude *Amsterdamsche ellendigen kerkhof*).

Gerei, LUK. XV: 25, ongetwijfeld gebezigd om een verwant woord te hebben bij *gezang* dat er aan voorafgaat. Het woord behoort behouden te worden, omdat wij geen ander hebben, dat *zang en dans te zamen* uitdrukt.

Male, MATTH. X: 10. Men zal dit oud-*Hollandsche* woord zeker wel dienen te behouden, want niemand zal verlangen er het min edele woord *reiszak* of het nog oneindig trivialer:

Digitized by Google

knapzak voor te lezen. De Bijbelvertaling is eene uitnemende bewaarplaats voor dergelijke woorden als het eerste.

Meijen, MARK. XI: 8. Een zeer fraai woord, want onze taal heeft geen ander, dat *groene*, *gebladerde takken* uitdrukt.

Phiole, *Openb.* V: 8, heeft niets waardoor het zich aanbeveelt boven — veel waarin het achterstaat bij *drinkschaal*.

Stokwaarder, *Hand.* XVI: 23 (Bijbelgen. *stokbewaarder*, zoo als het woord ook doorgaans wordt uitgesproken). Het komt alleen daar ter plaatse voor. *Cipier* is min deftig en ook geen zuiver *Nederduitsch;* gevangenbewaarder een lang woord. Echter ware dit te verkiezen, want nu de gevangenen niet meer met de voeten in een »stok" of blok worden vastgesloten, heeft de taal niet het minste belang meer bij het behouden van dit verouderde woord.

Taberne, *Hand.* XXVIII: 15, werd oudtijds meestal *taveerne* geschreven. Het is een *Latijnsch* woord, daar ter plaatse slechts met *Grieksche* letters geschreven; als eigennaam kon het des noods zijne plaats behouden, want *herberg* elders is een ander woord, dat ter voorkoming van misverstand LUK. II: 7 zeker wel door een ander vervangen zal worden.

Tuin, MATTH. XXI: 23, voor *omheining*, en wel vooral heg van levende of gevlochten twijgen. Het woord is in dezen zin geheel verouderd, behalve in *Zeeland*, en men zal het niet kunnen missen bij gebrek aan een ander, dat de zaak even goed uitdrukt. Ook door het Bijbelgebruik handhave het zich in de taal.

Zaal, MATTH. XXVI: 3, in den zin van *paleis*. Indien men het wegens de tegenwoordige beteekenis: groot vertrek in een gebouw, mogt willen verwerpen, vrage men zich, of *hof* voor het verblijf van den Hoogepriester niet te vorstelijk, en *woonhuis* niet te gering zij.

Doch genoeg of welligt meer dan dat. Wij hebben slechts ééne reden tot regtvaardiging van het breedvoerige onzer aankondiging: de algemeene belangstelling, die een arbeid als het ondernemen eener nieuwe officiële vertaling van de Heilige Schriften vinden moet. Wij danken den Hoogleeraar VAN HENGEL voor zijn belangrijk geschrift.

O—t. H. M. C. V. O.

Digitized by Google

Geschiedenis des Vaderlands door Mr. W. BILDERDIJK; *uitgegeven door Prof.* H. W. TYDEMAN. *Dertiende Deel, Eerste Stuk. Te Amsterdam, bij* J. de Ruyter. 1851. *In gr.* 8vo. 219 *bl.* *f* 2-25.

Wij bejammeren het, dat de geleerde beoordeelaar (*) der vorige Deelen dezer *Geschiedenis* zich, om persoonlijke redenen, gedrongen heeft gevoeld, zijne taak bij het XII^de^ Deel te staken, en wij doen dit te meer, daar wij juist om het persoonlijke belang, dat hij in den inhoud van een groot gedeelte van dit Stuk stellen moest, hem te liever daarover zelf hadden gehoord. Hoe dit echter zij, hij verontschuldigde zich van de voortzetting zijns arbeids, en zoo werd ons de taak opgelegd, die wij zeker niet zonder eenigen schroom aanvaarden, dit Eerste Stuk des XIII^den^ Deels hier aan te kondigen. Dien schroom moesten wij daarbij reeds voelen bij het lezen alleen der woorden van den Hoogl. TYDEMAN (bl. 41): »om B. juist en billijk te beoordeelen, moet men hem *persooneel* en *van nabij* gekend hebben." Op geen van beiden toch mochten wij ons beroemen. BILDERDIJK was ter zielen een geruimen tijd reeds vóór wij nog de kinderschoenen hadden uitgetrokken, en onze kennis aan hem kon zich dus slechts van later dagteekenen en moest zich tot zijne werken bepalen. De vraag is echter of de uitdrukking des Heeren TYDEMAN in zulk een stoffelijken zin behoeft opgevat te worden, als hij-zelf het trouwens schijnt te bedoelen, en waardoor wij reeds van zelf

(*) De hooggeachte geleerde, die de vroegere Deelen van het werk in dit Tijdschrift heeft beoordeeld, wordt in het nu aangekondigd Vervolgstuk meermalen als Schrijver dier Recensiën met name genoemd, en zou dáárdoor nu *persoonlijk* moeten optreden. Men gevoelt van zelf, dat er gegronde bezwaren daartegen kunnen bestaan. In die omstandigheden heeft het lang geduurd eer wij iemand genegen vonden, om de behandeling van dit Stuk, met BILDERDIJKS ijskoud pleidooi voor FILIPS II, te ondernemen. Wij plaatsen derhalve, na herhaalde teleurstelling, deze aankondiging met een bijzonder genoegen. Maar 't was bij de behandeling van dit Stuk eene éérste behoefte, niet aan banden te liggen, en wij hebben daarom den geleerden Steller der beoordeeling alle vrijheid gelaten; doch wenschen haar nu, om die reden, ook niet anders beschouwd te zien dan als de uiting van een gevoelen waarmede wij ons in 't algemeen kunnen vereenigen.

DE RED.

Digitized by Google

als geheel onbevoegd voor den op ons genomen arbeid, dien onbegonnen konden laten varen; maar dat, zij het met alle bescheidenheid gezegd, is, naar wij gelooven, niet het geval; of liever, om BILDERDIJK *van nabij* en *personeel* te kennen, komt het ons voor, minder dan bij iemand anders, noodig te zijn, dat men hem, volgens PAULUS' uitdrukking: »naar den vleesche" gekend hebbe; bij niemand kan men, naar het óns voorkomt, gemakkelijker dan bij BILDERDIJK tot eene volledige kennis van zijn innigste wezen en geaardheid komen, ook zonder hem immer te hebben gezien; niemand die meer dan hij, in bijna ieder zijner werken, zijn gansche gemoedsbestaan, de innigste roerselen zijner handelingen open en bloot legt, zich geheel persoonlijk en van *zeer* nabij aan elk zijner lezers, die niet van alle gaven van opmerking en scherpzichtigheid ontbloot is, doet kennen. Wij wijzen daarbij in de eerste plaats op zijne *Brieven* en *Mengelingen en Fragmenten*, en wij doen dit te meer omdat deze juist uit dit oogpunt de aanleiding hebben gegeven tot eene zoo volledige karakterschets van hun schrijver, als ieder, die geleidelijk en zonder eene uitgebreide kennis van BILDERDIJKS werken-zelve en tot eene voorbereiding op hunne beoefening, tot dezes nadere kennis geraken wil, met de meeste vrucht ter hand zal nemen en overdenken. Wij bedoelen de verstandige karakterstudie door den schranderen KINKER, in zijne uitvoerige aankondiging dier *Brieven* (in den *Recensent* voor 1838 en 1839 (*)) ontworpen; uit welke men ons ook thans vergunne hier de hoofdtrekken op te nemen, om in het verlevendigde persoonlijke beeld des grooten Dichters, des te gemakkelijker dat alles op te merken wat ons, ter juistere beoordeeling ook van hetgeen het voor ons liggend boek ons omtrent hem geeft, nuttig en noodig zal zijn. »Zijne levendige, ligt ontvlamde, en, men mag wel zeggen rustelooze verbeeldingskracht" — zoo zegt ons KINKER (bl. 32) — »schiep hem nu deze dan weder andere, dikwijls elkander verdringende inzigten, niet alleen in zijne letterkundige en wetenschappelijke studiën, maar ook in

(*) Het ware te wenschen, dat men dit en enkele andere stukken van KINKERS hand uit dat Tijdschrift ligtte en ze met zijne geestige, in den *Muzen-Almanak* en elders verstrooide gedichten (met name zijne *Geboorte van Pallas*) in een bundeltjen vereenigde en in het licht gaf.

Digitized by Google

zaken, die tot zijnen toestand en persoonlijke belangen behoorden. Ook daarin was zijn leven eene aaneenschakeling van fictiën; en wanneer hij eenmaal deze fictiën en opvattingen voor waarheid had doen gelden, kwam hij daarvan niet gemakkelijk terug, ten ware eene andere gedachtenleiding hem tot een ander ideaal stelsel bragt. Dan verliet hij zijne vorige inzigten wel eens, en zulks zonder zich er over te bekreunen, of het met zijne vroegere wijze van beschouwen *al* of *niet* instemde. Vandaar (het) onzamenhangende en tegenstrijdige zoowel in zijne bespiegelingen als in zijne handelingen. Waar men hem van onwaarheden aangaande personen en zaken zou mogen beschuldigen, mag men zulks gerustelijk op rekening van deze fictiën stellen. Het is juist door zijne weelderige vinding en verbeeldingskracht, waarin zijn keus juist niet altijd deel nam, dat hij zoowel in poëzij, als ongelukkig ook in proza, en allerongelukkigst zelfs in zijn doen en laten, door zijne fictiën, die in vele zijner levensaangelegenheden geweldig op zijn gevoel werkten, beheerscht, ja, niet zelden overheerscht werd; en daar waar de uitstorting van zijn hart zich op den voorgrond plaatste, was zijn proza, en zijn handel en wandel, zoowel als zijne poëzij wel het minst navolgenswaardig. Maar ook dan, en in die toestanden, waarin hem zijne driften overmeesterden speelde de daardoor opgewekte verbeeldingskracht..... Hiermede mag dan ook wel in betrekking beschouwd worden, hetgeen een zijner vrienden van hem getuigde, dat hij vele dingen, welke hij als waarheden beschouwen wilde, niet zoo zeer geloofde, als wel dat hij geloofde dat hij ze geloofde. Wie bejammert het niet" — zoo schrijft hij elders — »den begaafden, maar, door verbitterdheid van hart en hoofd, diep geschokten man gedurig in zulke vlagen (van zinsverbijstering) te zien vervallen; en wie verwondert zich dan niet, dat de Uitgever (zijner) *Brieven* het onverklaarbare en onzamenhangende uit BILDERDIJKS leven en persoon, uit een ander oogpunt, dan uit dat van deze verbeelding, meende te kunnen verklaren?" (bl. 314). »Vele zijner paradoxiën" — zoo besluit hij ten leste — »zoo in letterkundige, als wijsgeerige vakken, waarvan er zeker vele zijn waaraan hij zelf geen geloof sloeg, mogen met veel reden aan zijne zielekrankheid, misschien ook somtijds aan een hem eigen geest van tegenspraak toegeschreven worden." (1839; bl. 163.)

Digitized by Google

Wie BILDERDIJKS *Brieven* ook maar doorbladerd, wie de meeste zijner *Dicht-* en *Mengel-werken* gelezen, wie zich, bij het beoefenen onzer geschiedenis, van die van BILDERDIJK bedient heeft, zal de gegronde uitspraak, de juiste karakterschets van zijn scherpzinnigen tijdgenoot en den vriend zijner jongere jaren voorzeker gaarne beamen; en ook het laatst uitgegeven Stuk dier geschiedenis geeft er de afdoendste blijken van. De eigenlijke Geschiedenis, weet men, is met het vorige Deel gesloten; in dit vangt de Hoogl. TYDEMAN de uitgave van verschillende stukken van vroeger en later tijd aan tot die geschiedenis betrekkelijk, en die, zoo ook al voor haarzelve weinig belangrijk, des te gewigtiger mogen geacht worden voor de nadere kennis, de zielkundige beschouwing van hun steller. Hij voegt daaraan vervolgens eene verdediging van BILDERDIJKS waardij als Geschiedschrijver en eenige nadere beschouwingen over WAGENAAR toe, en wijdt de tweede helft van zijn boekdeel aan eene nalezing op de aanteekeningen over de oudste aardrijks- en geschied-kunde dezer landen, in BILDERDIJKS Eerste Deel. Wij nemen ons voor, die tweede helft in eene tweede afdeeling dezer aankondiging te behandelen, en houden ons in deze eerste met den belangrijken inhoud der eerste bezig.

Met het beeld van BILDERDIJK, zoo als het door KINKER geteekend is, voor ons, en de herinneringen, daardoor uit BILDERDIJKS verschillende geschriften bij ons opgewekt, in onze gedachten, moeten wij ons minder verwonderen over hetgeen ons terstond de eerste bladzijden van dit nieuwe Deel reeds schenken. Daar vinden wij dadelijk een kort en zwartgallig opstel met menigerlei proeve van de fictiën, waartegen wij door genen werden gewaarschuwd. »De eigenlijke *Staat* of *bestaan* van den Staat" — lezen wij er o. a. — »heeft geduurd 1568—1795 onder allerlei wisselvalligheden en onzekerheden, dat is nog geen 150 jaren, en was dit nu een tachtigjarigen oorlog met al zijn ellenden en opofferingen waardig? — Voor elk jaar jammerenvol nog geen 2 jaar, voor elken dag geene 2 dagen, voor elk uur geene 2 uren rust, veiligheid, stil genoegen of welvaart; welk een tafereel!" — Ja, welk een tafereel! roept ook gewis de blijmoediger, de bedachtzamer lezer uit, door het dieptreurige van dat van BILDERDIJK getroffen; waarlijk onze wakkere vaderen uit den vrijheids-

Digitized by Google

oorlog moeten er zoo niet over gedacht hebben, of zij hadden de wieken niet zoo krachtig uitgeslagen, en de miskende welvaart hunner vroegere en latere nakomelingen ware ook voor andere dan BILDERDIJKS donkere blikken verscholen gebleven. Welk een tafereel! roept die lezer uit, wanneer hij daarenboven nog ter verzwaring van dien last van naarheid moet hooren, hoe B. daarbij dan nog »het onderscheid niet (gerekend heeft) tusschen hetgeen wij ons in de latere tijden lieten genoegen, bij de vrijheid en overvloed onzer Graven"!! — Maar die lezer is ook geen TEISTERBANT; misschien sluimerde zijn geslacht zelfs wel in het niet, waaruit »bij verval van alle oude geslachten, nieuwe familietjens opgekomen (zijn) van steen*bakker*tjens, klompenmakertjens (*trip*), *graver*tjens of modderlui, *korf*- of mandenmakertjens", enz., of behoorde hij, veel erger, wel tot hen die als »kinderen der vreemdelingen, als lakeien in 't land kwamen, met alle beneficiën begiftigd werden (en aan genen) het hof maakten"; en moet als zoodanig schaamrood het antwoord schuldig blijven op BILDERDIJKS vraag »na dit alles: waar de Natie is?" totdat hij den droefgeestigen bard hoort verzuchten: »evenzoo mogen wij vragen, waar in deze jammerlijke dagen de Christenheid schuilt." — Arme Christenheid! arme Natie! die »tot godlooze *Engelschen* en duivelsche *Franschen* (*) ontaardt, met dagelijksche verwoesting van wat er nog *Hollandsch* en Christelijk bij ons overig is; en hetgeen ook noodwendig steeds verder en verder zal gaan, tot onze eenige Heer en Verlosser zich op eene uitblinkende wijze over ons ontferme, welk oogenblik ieder verplicht is om dagelijks en t'aller ure met tranen en zuchten af te bidden, dat verhaast moge worden!" — Amen! zegt de getroffen lezer, dat zij zoo! — maar verheugt zich, dat hij voor ditmaal met die hartroerende vermaning vrij komt.

Wee hem echter, wanneer hij er daarmede voor goed dacht af te zijn; nadat hem toch eerst een *kaarteblad* is voorgelegd, waarop in korte regels een *zeer* kort begrip der Vaderl. geschiedenis is neêrgekrabbeld, en dat overigens niets belangrijks heeft, komt hij vervolgens tot eene korte en »opmerkelijke" (TYD.) beschouwing van *Nederlands* verzet tegen *Spanje;*

(*) Men herinnert zich: „Verfoeilijk *Fransch*, alleen den *duivel* waard,
Die met uw aapgegrijns zich meester maakt van de aard."

Digitized by Google

en waarlijk wèl was het van den Hoogleeraar, die zelf, als men zich uit zijne aanteekeningen op het VIIe Deel dezer »Geschiedenis" herinneren zal, zoo wakker de rechtmatigheid van den opstand, het recht op een zelfstandig bestaan, in korte en bondige taal betoogd heeft, — wel was het van hem te wachten, dat hij deze »papiserende sophismata, geheel voor rekening van BILDERDIJK" laten zou, en »het schiften en weêrleggen er van aan den verstandigen Lezer" overliet; want zeker geen Over-bergsche *Tijd*-genoot, die ooit in klaarder woorden on-*Nederlandscher* stellingen heeft zoeken te verdedigen dan de verbijsterde dichter bij dezen scheeven blik op onzen strijd tegen *Spanje*. »FILIPS maatregelen" — zoo heet het — »waren inderdaad zoodanig als de staat der zaken vereischte; en had men *den Nederlandschen Adel daarbij niet te veel ontzien* (!!!) zij hadden het doel bereikt." Indien men het al mocht laten gelden, dat FILIPS »naar" — zijn kerkelijk — »geweten en" — zijne domme — »overtuiging" handelde; deden dan de *Nederlanders* dat minder? was hunne overtuiging van den ernst hunnes geloofs, hun geweten omtrent hun plichten tot God en de waarheid minder geldig dan de zijne? Staan niet, op zijn minst genomen, beide partijen daarin gelijk? — Neen, zegt BILDERDIJK, »de *Ned.* maakten zich waarlijk schuldig..... en beriepen te onrecht zich op rechten, die men hun toekende, dewijl zij die rechten *tegen hun plicht* misbruikten"; en om zijn gevoelen aan te dringen komt hij er zelfs toe zich de *fictiën* op te dringen, dat »de Executie van het vonnis" door de Inquisitie over *Nederland* uitgesproken »geen individueel leven of goed raakte"; kan hij het zelf geloofd hebben? Men hoore hoe hij het zich zocht diets te maken; twee bladzijden verder, namelijk, zegt hij met ronde woorden: »op brandstapels komt het niet aan; die zijn slechts een andere *form* van te *beletten dat men geen kwaad doe*." »Het *compelle intrare* is hard" — zoo laat hij er in stellingen, een Groot-Inquisiteur waardig, aan voorafgaan — »maar dit weet ik, dat God een ijverig God is, en de Godsdienst niet tolerant zijn kan of mag. Ja, ik erken onbewimpeld, dat ik een Kerk, die verdraagzaamheid predikt en niet eenigheid, voor geen kerk houden kan." Ga naar *Rome*, onzinnige, en laat u wijden!

En niet minder onverdedigbaar dan zijne meening omtrent de uitheemsche, is die omtrent de inwendige Staatkunde van

Digitized by Google

het jonggeboren Gemeenebest. In den geest van JOVELLANOS *Spaansche* rijmpje:

Geen oppermagt bestaat er, 't is gewis,
Waar alles opperst, niemant onder is.
'k Belijd 't is waar, als Kristen dat drie één zij,
Maar om 't geloof, en bevend voor de hel,
Doch nimmer zal 'k beamen, weet het wel,
Dat zonder laagte er ergens hoogte alleen zij.

In den geest dezer door alle Souvereiniteitsvrienden in min of meer gewijzigden vorm steeds herhaalde, maar weinig afdoende regelen (*), trekt ook BILDERDIJK tegen het »republikeinsche onding" te velde, en meent dat het »bij niemand op moest komen, dat de schapen zich-zelfs weiden konden of een hunner de herdersmuts opzetten, en de fluit en staf in de hand geven", en hij meent althans dat »men daar toen nog te wijs voor was." WILLEM I" — zegt hij dan ook — »regeerde als Stadhouder, dat is (!!) met de macht van den Vorst; en niemand dacht om de Souvereiniteit in de Staten te stellen of daarop over te brengen." Niemand, dan in de eerste plaats WILLEM I-zelf, die b. v. in zijne »verthooninge aan mijne Heeren de Generaele Staeten" vóór zijne *Apologie* »de authoriteyt" aanvoert »die ulieden belieft heeft ons te geven" en zich »bereydt" verklaart »in alle tghene, dat ulieden believen sal ons te bevelen, ghetrouwelyck voort te varen ende te continueeren"; die aan het slot van het stuk zelf dien Staten uitdrukkelijk schrijft: »siet daer is oock ons hooft, over 't welcke gheen Vorst noch Potentaet macht en heeft, dan *ghy alleene*." Sterker kan men het zeker wel niet verlangen.

Het is echter niet slechts op de geschiedenis en den staat zijns lands alleen, dat BILDERDIJK zulke sombere blikken slaat, die op zijn eigen levensgeschiedenis zijn, zoo mogelijk, nog deernis waardiger, en juist van deze geeft ons de Heer TYDEMAN

(*) Het spreekt wel van zelf, dat het denkbeeld van oppermagt zelf dáár verloren gaan zou, waar zulk een opperste niet aanwezig ware, en de Souvereiniteit zelve met de tegenstelling van opperheer en onderdaan staat en valt. Juist zegt echter BARANTE (*Questions Constitutionelles*, Ch. I): „*La Souveraineté ne doit pas appartenir à un des pouvoirs publics, il faut qu'elle soit divisée et répartie entre les diverses fonctions de l'État*" enz. waarmede verg KINKERS *Natuurregt*, bl. 184.

Digitized by Google

hier wel het sprekendst staaltje. »Het leven" — zegt de beklagenswaardige Dichter — »is mij, zoo lang mij heugt, pijnlijk, lastig, en lang gevallen..... Een oogenblik van tevredenheid met mijn gevoel, herinner ik mij niet, en geloof ik ook niet, ooit gehad te hebben. Wat men vermaak noemt, heb ik nooit kunnen genieten..... In mijne jongelingschap zocht ik (de zelfzucht) in mij te temmen door lijdzaamheid" (o zelfbedrog!) »en bedwang van driften; maar na eenige jaren oefenings begon ik daar trotsch op te worden, en schrikte voor wat van mij wierd; en nog hou ik *hoogmoed* bij al mijn gevoel van nietigheid voor mijn *hoofdgebrek*." Deze laatste opmerking is gewisselijk zeer juist, en steekt tegen 's Dichters gewone zwaarmoedige overdrijving gunstig af; ook verder nog vinden wij enkele lichtstralen van helder zelfbesef, die het belang van dezen open en ootmoedigen zelfbiecht allezins verhoogen; »onmatig" — heet het b. v. — »ben ik uit den aard, omdat niets mijne behoefte vervult, zelfs voor geen oogenblik, en mijne ziel geene bepaling denken of lijden kan. Hiervan ook mijn haat tegen het: *virtus in medio consistit*. Gelijke haat heb ik tegen het afscheiden van middel en doel: mijne ziel laat geen middel toe, maar alleen doel." Wie echter leest daarbij dan weder zonder deernis: »in afhankelijkheid stel ik alle geluk, in individuële vrijheid het grootste jammer voor den mensch en voor alle schepsel"? Wie vooral ook, aan het grievende slot: »ik beschouw mijn geheel doorgeworsteld leven als een staat van aantrekking van God en terugstoting van mijne zijde, waarin de genade met het verderf in een eindeloozen strijd is. Die dit leest, bidde voor mij!" — Ja, zoo men uit zulk een toestand met bidden te helpen ware, en zoo niet de deernis heel wat getemperd werd door die vermeiding in zijne smarte, het ziekelijk toegeven in zijne ellende, dat den »onmatigen" steller dier regelen, reeds blijkens dezen zelf, eigen was. Wie desniettemin twijfelen mogt aan een gebrek van zelfbeheersching bij BILDERDIJK, bij een blijkbaar niet onjuist inzigt in eigen gemoedsaard, doorloope slechts de zelfbekentenis ons op de volgende bladzijden medegedeeld, en waarin zich dezelfde »onmatigheid" en overdrijving bij hetzelfde bewustzijn daarvan, gepaard met de kennelijkste zwakheid, de onverantwoordelijkste toegefelijkheid omtrent eigen feilen, aan ons voordoen: »Geen belang stellende dan in het schoon". — heet

Digitized by Google

het — »was ik gehecht aan 't geen ieder nietswaardige kleinigheden noemde" (welk een hoogdravende reden voor een, als men zien zal, inderdaad meer dan belachelijk aanwendsel) »b. v. of het blad van een tafel een stroobreed meer of minder breedte had in evenredigheid met zijn lengte;..... ik zou niemand bang aanzien, omdat hij mij duizenden ontstolen had, maar een knecht den hals hebben kunnen breken, wegens het verzetten van een stoel op eene wijze die de symmetrie in eene kamer verstoorde..... Ik kon niet dulden dat *iemand* eene rol bij mij speelde, en *niemand* echter in zijn ongekunsteld naturel uitstaan..... Mijn gantsche gedrag liep op 't zoeken van een volstrekte onafhankelijkheid uit, en echter rekende ik 't geluk alleen in de onderlinge afhankelijkheid te bestaan. Maar mijn wijze van denken, van gevoelen, was zoo tegenstrijdig met die van *alle* anderen, dat er geene betrekkingen mogelijk waren, dan die mij pijnigden." O hoogmoed! niemand die meer aan u geleden heeft, van u als zijn »hoofdgebrek" zich juister bewust was, en toch, uit onvergeeflijke zwakheid, niet de minste redelijke poging heeft aangewend, om zich aan uw onzalige heerschappij te ontrukken, dan BILDERDIJK.

Het doet dan voorzeker weldadig aan, en het was een hoogst gelukkig denkbeeld van den Heer TYDEMAN dat zoo te beschikken, wanneer men tegenover deze onvoordeelige, harde schildering de inderdaad liefelijke regelen inziet, door BILDERDIJK aan des Hoogl. waardigen vader geuit, en waarin gene, in zijn zeker zeer kwetsbaar, maar ook ten goede zeer teeder gevoel, door een schrijven zijns kalmeren vriends geroerd, hem met innige, verzoenende hartelijkheid toevoegt: »Lieve vriend, ik heb u altijd geacht, geëerd en lief gehad, en ik dank u voor uw hartelijk vriendschapsbewijs. Ik weet dat mijne verwachting ook de uwe is, en ziedaar ons voor de eeuwigheid verbonden. Wie den ander voorga, maakt weinig verschil..... De weldadige Heiland zal mij niet verlaten, hoe min ik er recht op heb. — Vaarwel, en groet alle braven van mij." Dat klinkt zoeter en beter dan die bitterheden van straks, en wij herhalen, na de lezing, onzen dank aan den Hoogleeraar, dat hij ons dien blik in een oogenblik van gelukkiger, waardiger, en menschelijker gemoedstemming des Dichters heeft willen vergunnen. De brief aan VAN WIJN, dien hij thans doet volgen,

Digitized by Google

bevat in het *Hollandsch* hetzelfde, dat het *Fransche* stuk in de reeds gemelde *Mengelingen en Fragmenten* inhoudt; de — afdoende — pleitrede voor BILDERDIJKS vaderlandsliefde, die hij er aan toevoegt, is even juist, als het dengdelijke verzet dat hij tegen hen aanteekent, die den Dichter van »politieke weifeling of *weêrhanerij* zou willen beschuldigen"; boven dergelijke lage alledaagschheid was de onsterfelijke Dichter verre verheven, en de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde zou daarom wèldoen deze bladzijde (40) uit dit XIIIe Deel in het volgende harer werken over te nemen als verbeterblad op eene verhandeling in een der vroegere, waarin een geacht en verdienstelijk vaderlandsch geleerde tot het ongelukkige denkbeeld gekomen is, den »lijfknechts"-maatstaf ter waardeering van een »groot man" (*) te willen aanwenden. — »Kort na (BILDERDIJKS) overlijden" — zegt de Heer TYDEMAN aldaar ten slotte — »gaf ik een vrijmoedige charakterschets van hem in eenen vriendenkring..... doch ik mag daarvoor hier geene plaats innemen." Wij betuigen hem ons leedwezen over die meening, en hopen dat hij, is de druk daartoe nog niet te ver gevorderd, ons haar in het Tweede Stuk zal meêdeelen. Geven wij ons intusschen, na de beschouwing dezer verschillende niet onbelangrijke bijdragen tot eene nadere kennis van BILDERDIJK als mensch, waarvoor ons de »schets" van den Heer TYDEMAN nog een nieuwe en gewigtige belooft, tot die van zijne roeping voor de geschiedkunst over, waartoe ons de bedenkingen van den Heer TYDEMAN op hetgeen door verschillende geleerden daaromtrent in het midden is gebracht, uitnoodigen, en die, men beseft het ligt, ten naauwste met BILDERDIJKS algemeene geaardheid en wezen zamenhangen. Wien lief, wien leed, stellen wij als de, velen trouwens wel niet onverwachte, naakte slotsom onzer meeningen op dit punt, met ronde woorden: geen ongeschikter geschiedschrijver dan BILDERDIJK. Hij de persoonlijkste — subjectief pleegt men te zeggen — mensch zich wagen aan de meest onpersoonlijke aller werkzaamheden; — het denkbeeld zelf reeds sluit zijne veroordeeling in zich. Waar bij hem dien »geest van bedaarde beschouwing" te wachten, dien hij-zelf, in een zijner brieven aan DA COSTA, te recht »de eerste stap van toetreding tot de

(*) Naar het bekende *Fransche* spreekwoord.

Digitized by Google

waarheid" noemt (*), en die dus zeker ook wel de eerste wet in den geschiedkunstenaar zijn zal? — En wat dat denkbeeld reeds aangeeft, is door de uitkomst ten volle bewezen geworden. Men versta ons wèl: wij willen daarmede de betrekkelijke verdiensten van BILDERDIJKS Geschiedenis niet te kort doen. Deze, meenen wij, zijn, door zijn te recht gevierden leerling op dit gebied, den Heer GROEN VAN PRINSTERER, ten deele naar waarde geschetst: zie de plaatsen uit zijne Inleiding op de *Archives*, aangehaald bij TYDEMAN, bladz. 53; maar te recht merkte evenzeer diezelfde, zeker niet vooringenomen, Schrijver op, dat zijn »oppervlakkig verhaal, vol bittere aanmerkingen en soms zeer ongepaste uitvallen", in spijt van al den geest dien men hem niet ontzeggen kan, den naam eener Geschiedenis weinig waardig is; het onverdiende »vertrouwen, waarmede hij zich aan de vloeijende inspraak der gissingen van zijn vernuft ook hier overgaf: zijn overmaat van kracht", die *enmatigheid*, waarvan wij hem boven zich zelf zoo juist hoorden aanklagen, »die hem zelfs in zijne dwalingen geen maat doet houden; die hartstogtelijkheid" (*ardeur* schrijft de Heer GROEN) »die meêsleept in plaats van te leiden; die onbuigzaamheid waarnaar de feiten zich schikken moeten, om haar niet te stuiten;" dat alles zijn eigenschappen evenmin in BILDERDIJK te miskennen, even één met geheel zijn geest en wezen, als onduldbaar in den geschiedschrijver. »Overdrijvende" (*idéalisant* luidt het schoonklinkende *Fransche* woord) »ten goede of ten kwade, naarmate hij voor zijne onderwerpen genegenheid of weêrzin voedde, doet hem zijn ijver" — niet met verstand — »om de dwaling te weêrstreven, de grenzen der waarheid overschrijden." En wanneer de Heer TYDEMAN ter vergoêlijking dier feilen zich op het door BILDERDIJK gebruikte »beeld van het rijsje dat scheef groeide," en dat men, om het recht te krijgen, »even ver naar den anderen kant moet overbuigen", wanneer hij zich daarop beroept, dan mag dit hoogstens juist gelden om op de betrekkelijke waardij van

(*) *Brieven*, *IV*, 137; „daarom" — voegt hij er, zeer *on*bedaard, bij — „heeft de duivel altijd den geest van wrevel en hatelijkheid in de Remonstranten onderhouden!" Men ziet, dat, wie beiden soms in hem mogt meenen te vinden, niet verlegen behoeft te zijn, omtrent de bron, waaruit zij voortspruiten.

Digitized by Google

BILDERDIJKS geschiedkunstig streven te wijzen, die met zijne »onmatige" voorstellingen anderer aandacht op enkele vroegere verschoven gezigtspunten vestigen kon, en zal zijn werk dat blijven doen zoo lang het behoorlijk evenwicht niet is te weeg gebragt; voeg hier nog bij de enkele, waarlijk niet talrijke lichtstralen, die zijn vindingrijk vernuft in een gelukkig oogenblik, hier en daar heeft doen vallen — de *remarques piquantes*, die, naar de Heer GROEN zegt, zijn werk kruiden — en vraag dan in hoeverre het geheel van dat werk op eene blijvende waarde, als dat voor een waarachtig geschiedwerk passen zou, aanspraak mag maken. En voorzeker laat zich de Heer TYDEMAN, ter liefde van een werk dat hij, met meer dan de bloot hulpvaardige hand eens vroedmans, in het licht heeft gebragt, tot onbillijkheid verleiden, wanneer hij dat werk met de grondige, tot driewerf overwogen en doordachte nasporingen van een NIEBÜHR vergelijkt, en hij begaat geen mindere onbillijkheid tegen het doorwrochte *Handboek* van den Heer GROEN, wanneer hij dat slechts als eene op BILDERDIJKS »geschiedwerk opgetrokken" handleiding wil doen voorkomen, die hij daar te boven nog als »gekeurslijfd en stroef" door het gewis »lief, onderhoudend en leerzaam verhaal van Mr. J. VAN LENNEP", maar dat toch zeker daarop geen aanspraak maakt, overbodig geworden acht. De Heer TYDEMAN — hij houde ons onze rondborstige uitspraak ten goede — is waarlijk al te teêr op het punt van BILDERDIJKS *Geschiedenis;* wanneer hij bij den Heer AREND de toch gewis niet onnatuurlijke neiging meent te bespeuren »om BILDERDIJK steeds te wantrouwen", dan komt hij daar met nadruk tegen op, en dat wel op den anders allezins te beamen grond, dat »alle vooringenomenheid tegen of voor schadelijk is, en strijdig met den zuiveren waarheidszin, die den geschiedschrijver moet bezielen"; deze stelling echter passe hij nu eens op BILDERDIJK zelven toe, en wage het dan na te gaan, wat er van diens »zuiveren waarheidszin" nog wel overblijft; ook zien wij niet in, wanneer de Heer GROEN, als heilzame vrucht van BILDERDIJKS werken, den »twijfel" aan vroeger te ligt als waar aangenomen stellingen, het »wantrouwen" voor vroegere nasporingen noemt, waarom dan zulk een »wantrouwen" nopens den man, die het omtrent die anderen wekte, op zijne beurt niet geoorloofd zou zijn. Des te

Digitized by Google

glorierijker voor hem, zoo hij de proef zoo glansrijk als die anderen, als — waarom den man niet genoemd — als WAGENAAR kunne doorstaan. Thans toch komen wij tot dezen, en ons rest in de eerste plaats te bezien, wat er, ook volgens den Heer TYDEMAN, van BILDERDIJKS hartstogtelijken weêrzin tegen hem wel geworden is. Op het bekende schimprijmpje: tegen den »Schrijver van beroep" en »aangespoord door 't voordeel" willen wij niet terugkomen, sedert de Heer TYDEMAN de eerste geweest is zijne lezers opmerkzaam te maken, hoe »wreed BILDERDIJK dat vergolden is, toen hij zelf ten behoeve van ALLART voor bloedgeld vertalen moest"; maar wie zich al de grieven herinnert, door en sedert BILDERDIJK tegen WAGENAAR als geschiedschrijver in het midden gebragt, moet zich inderdaad verwonderen daarvan zoo weinig te zien overblijven. Men leze reeds het getuigenis van den Heer GROEN, wien »de billijkheid vordert het getuigenis te geven", niet slechts »dat er in zijn tijd vooral een verbazende werkzaamheid is noodig geweest om zijn werk zamen te stellen", maar ook dat »men dit werk, ook in onze dagen, in spijt van al de aanmerkingen die men er tegen gemaakt heeft, nog niet zoo heeft weten te vervangen, dat men het geheel zou kunnen missen." Men zal moeten bekennen, dat zulk een getuigenis in den mond van BILDERDIJKS eerlijken maar getrouwen leerling reeds iets zegt. Men vrage echter om zich het eerste punt van dit getuigenis nog te krachtiger te zien ontwikkelen, eens op 's Rijks Archief, waar thans voor het eerst sedert 40 jaar, al de tot dusver verholen schatten aan het licht komen, en men zal vernemen dat het ongeloofelijk is wat niet de »loontrekkende dienaar der *Amsterdamsche* Heeren" al onder de oogen heeft weten te krijgen en aan te wenden. Gewichtiger nog is echter het tweede punt: de blijvende waarde zijner geschiedenis; en hier, wij belijden het, schijnt ons de uitspraak van den Heer GROEN voor nog veel krachtiger bevestiging en uitgebreider toepassing vatbaar; en wij komen hier bepaaldelijk tegen den Heer DE WIND op, die, door eenige, onzes inziens verkeerdelijk opgevatte, zinsneden van den *Amsterdamschen* geschiedschrijver, den Heer TYDEMAN aanleiding heeft gegeven tot eenige oogenschijnlijk maar al te billijke klagten. Het geldt die uitnemende voorrede van WAGENAARS zesde Deel, die, naar het rechtvaardige

Digitized by Google

oordeel van een allezins bevoegd regter (*), zulk »een schoon bewijs is, hoe goed een begrip hij bezat van de pligten eens geschiedschrijvers, hoeveel doorzigt en goeden wil, om aan die eischen te voldoen." In den »schoonen" inhoud dier voorrede nu meent juist de Heer DE WIND eenige gronden te hebben opgespoord, die, waren zij inderdaad geldig, haren schrijver in plaats van gunstig voor hem in te nemen, met recht verdacht zouden moeten maken. Zij schijnen ons dat echter niet, en alleen, als wij zeiden, op eene verkeerde opvatting des Heeren DE WIND te berusten. Deze meent, dat WAGENAAR er blijken geeft geen »bestemd begrip omtrent onpartijdigheid" gehad te hebben, dat deze meende die onpartijdigheid daarmede bereikt te hebben, zoo hij slechts geen eigen oordeel voor den lezer bloot leî, met voorbehoud van dit door zijne voorstelling zelf stilzwijgend en ongemerkt bij dien lezer op te wekken"; iets wat, als de Heer DE WIND aanmerkt, door BORGER te recht met den naam van *bedrog* bestempeld wordt, en de Heer TYDEMAN, wel wat scherp maar zeker ook niet geheel ten onrechte, als een »konstgreep" brandmerkt »om een »stellig gevormd begrip aan den argeloozen lezer gluipenderwijs te willen inënten, ja bij hemzelven als eigen begrip te willen verwekken", waartegen hij dan met regt de heftige wijze van BILDERDIJK als nog *minder* gevaarlijk over stelt. Hoe ongegrond echter hunne beschuldiging is, zal ons bij eene inzage der gemelde voorrede aanstonds blijken kunnen. »Veelligt zal men zeggen" — zoo lezen wij er — »dat een Historieschijver 't zig niet kreunen moet, of hij met zijne tijdgenooten verschille of overeenkome; maar alleenlijk toeleggen op het ontvouwen der naakte waarheid; zonder zig van dit oogmerk, door hoop op gunst of vrees voor nadeel, eenigzins te laten aftrekken. Ik erken dit volmondig. Die gevoelt, dat hij, door hoop of vrees immer zo sterk bewoogen worde, dat hij de waarheid in eenig geval schenden, bewimpelen, of ontreinigen zou, sla de hand niet aan 't beschrijven van 's Landsgeschiedenissen." Dat is waardig, krachtig, en duidelijk gesproken, en boezemt achting en vertrouwen in voor de pen die het stelde. »Maar de waarheid" — zoo luidt het dan —

(*) D. V. S. B., OVER HENDRIK VAN BREDERODE, in den *Gids* van 1845.

Digitized by Google

»is niet altijd zoo klaarlijk te ontdekken. Zij verbergt zig inzonderheid voor ons ligtelijk, als wij de heimelijke oogmerken der menschelijke daaden willen doorgronden. En een historieschrijver waagt er een groot deel zijner achtinge aan, als hij, 't gene hij omtrent deze oogmerken gist of vermoedt, voor Historische waarheid te boek stelt." WAG. neemt dan echter aan »te doen zien dat desniettegenstaande een historieschrijver zulk eene wijs op zijn schrijven kan zetten, dat zijn werk leevendig en leerzaam zijn zal, zonder de waarheid eenigzins te kort te doen. Ik heb zelf" — zoo gaat hij voort — »beloofd, de bedekte oogmerken der voornaamste bedrijven te zullen openleggen, zover ze mij bekend waren. Ik heb nog ditzelfde voornemen. Maar een historieschrijver moet onderscheid maken, tusschen 't gene hij wegens deeze oogmerken gist, en 'tgene hem desaangaande gebleken is. De oogmerken moeten hem bekend zijn, zal hij ze voor waarheid te boek stellen. En hij moet ze, op zulk eene wijze te boek stellen, dat de leezer zelf ziet, dat hij ze niet verzierd (*d. i.* verdicht) heeft. Ik weet maar twee wegen om van iemants oogmerken te oordeelen, te weten uit zijne woorden, en uit zijne daaden. Zoo nu een historieschrijver door een van deeze wegen, of door beide, iemants oogmerken klaarlijk meent ontdekt te hebben, hij kan zijne ontdekking zijnen leezeren niet beter mededeelen, dan door hem *dezelfde woorden en daaden te verhaalen*, waaruit hij van de oogmerken geoordeeld heeft, en *zonder dat hij van 'tgene hij er uit opgemaakt heeft een enkel woord behoeft te zeggen. Heeft hij wel geoordeeld, een opmerkend Leezer zal 't met hem eens zijn al weet hij 't niet;* en zo hij kwalijk geoordeeld heeft, kan 't zijne historie geen agting bijzetten, dat hij zijn oordeel gemeld heeft. Men zegge niet dat de Leezers veelligt òf niet òf kwalijk oordeelen zouden, zo zij van den schrijver niet voorgegaan en geholpen werden. Of zulke leezers zijn onbekwaam om eene goede historie met nut te leezen, òf, *de redenen om dit of zo te oordeelen zijn zo klaar niet, als sommigen waanen*, en *in 't laatste geval* zou 't onvoorzigtigheid zijn in den historieschrijver, zo hij ondernam, op lossen grond, over iemants bedekte oogmerken uitspraak te doen..... Verwagt dus niet, Landsluiden, dat ik u de bedekte oogmerken van vorsten, mogendheden of voornaame staatsdienaars verder zal openleggen dan ze u zelven uit een *opregt vrij en*

Digitized by Google

bescheiden verhaal kunner bedrijven, blijken konnen..... *Mijn toeleg is te verhalen 'tgene gebeurd is, zonder dat het mij, als historieschrijver aangaat, of 't eerlijk zij of schandelijk.* 't Zou wel een lust zijn voor een eerlijk man eene historie te beschrijven, die niet dan prijsselijke daaden inhieldt, doch dit zou een roman geene historie zijn..... Dat (iets) zig zelf misprijst is mij niet maar den daader te wijten. Eene historie die 't gebeurde alleen verhaalt, *zonder dat* de schrijver de leezers inneemt, door prijzen of laaken van 't gebeurde, kan door luiden van allerlei begrip in zaaken van Staat en van godsdienst, door alle tijden, en onder allerlei veranderingen van gebied en regeringe, even goed gebruikt worden. Elk vindt daarin iet, dat hem dient, en te gelijk iet daar zijne partijen op bouwen. Elk heeft derhalve gelegenheid om de redenen te onderzoeken daar zijn begrip op steunt, en die daar zijne partijen zich het meest mede behelpen. De historieschrijver, *zonder zulks eigenlijk te beoogen*, geeft elk de wapenen in de hand, om zig zelven te verdedigen en anderen te keer te gaan. Zijne historie moet derhalve, zo ze aan dit oogmerk voldoet, van een algemeen duurzaam en nuttig gebruik zijn." »Ik hoop" — zoo besluit hij innemend-bescheiden — »dat men in deeze Vaderl. Hist. ten minsten ontdekken zal, dat ik mij dit zelfde oogmerk voorgesteld heb. Hoe ver ik er aan beantwoord heb, staat mij niet, maar den kundigen Leezer te beoordeelen. Hiervan houd ik mij verzekerd dat de Historie van ons Vaderland, die eigenaartiglijk geschikt schijnt, om luiden van verschillende begrippen in zaaken van Godsdienst en regeeringe, welken altoos in dezen Staat geweest zijn, en nog zijn, gematigd te doen oordeelen over elkanders gevoelens en bedrijven, dit einde al voor lang nader bereikt zou hebben, zoo allen die immer ondernamen 's Landsgeschiedenis te boek te stellen, *de waarheid onbewimpeld voorgedraagen hadden*, zonder zig ooit sterk te verklaaren, voor of tegen de oogmerken en bedrijven welken zij in 't licht bragten." — Men ziet hieruit, vooreerst welk een diep, een innig besef WAGENAAR van den aard der waarachtige geschiedkunst had, maar ook hoe helder hij zich voorstelde wat hem als geschiedschrijver te doen stond: de waarheid onbewimpeld voor te dragen; dezelfde woorden en daden die hem van zijne personen geboekt zijn mede te deelen, opdat de lezer hen daaruit

Digitized by Google

zelf kunne beoordeelen; dat noemt hij te recht een opregt en bescheiden verhaal hunner bedrijven, en hij gaat in de onpartijdigheid, die hij zich in zijn schrijven voorstelt, zelfs zoo ver van zijn eerlijk gemoed tot de volstrektste onverschilligheid omtrent het eerlijke of oneerlijke der te boeken gebeurtenissen te dwingen. (*) Bij zulke duidelijke uitspraken zou men meenen dat alle twijfel wijken moest; ook kunnen, onzes inziens, de woorden, die de Heer DE WIND het spoor hebben bijster gemaakt, alleen in het licht worden opgevat dat zij uit deze *zeer bepaalde* stellingen verkrijgen. Ziet hier wat hij heeft gevonden, en, ten onrechte, tot zijn eigen misleiding, buiten het verband met het door ons aangehaalde, waaruit het genomen is, overneemt: »de groote kunst van 't schrijven eener historie, schijnt mij hierin gelegen te wezen, dat iemant ons de personen en gevallen, zo levendig, zo natuurlijk en zo volkomen afschildere, als of we ze zelven zagen; wanneer we de oorzaken ligtelijk ontdekken zullen, zowel als de historieschrijver, en niet minder dan hij kunnen oordeelen van het prijsselijke of schandelijke, dat er in de menschelijke bedrijven doorsteekt. Ondertusschen zullen we het genoegen hebben, dat we onder 't leezen, iet uitvinden en opmerken, welk wij den Historieschrijver niet behoeven dank te weeten: dien 't genoeg moet zijn, dat hij ons aanmerkingen heeft leeren maken, zonder dat wij weeten, dat wij 't van hem geleerd hebben." Waarlijk wanneer de Heer DE WIND deze geheel ten onrecht verdacht verklaarde woorden thans en na het boven aangevoerde hier leest, en er niets in 't afgetrokken bij denkt, dat niet de schrijver zelf er blijkens zijne overige stellingen meê bedoeld kan hebben, moet hij met ons van WAGENAARS éénige geschiktheid voor de roeping zijns levens overtuigd zijn. Ons lust het althans niet er na dezes eigene grootsche voorstelling zijner schoone taak nog meerdere woorden over te verliezen. Wij hebben echter nog een woord over dezen, naar aanleiding van een schrijven des Heeren VAN WIJN, en wel met den Hoogl. TYDEMAN. »De eerste" na des laatsten aanhaling »uitbundig in den lof van WAGENAAR, erkende en roemde volmondig in (dezen) de *prima dos Historici: nequid falsi dicere*

(*) Zulk een begrip van „onpartijdigheid" mag men toch waarlijk niet „onbestemd" noemen, om dat leelijke woord te gebruiken.

Digitized by Google

velit, maar wat betrof de *altera dos: alle* waarheid te durven zeggen, dit was zoo gaaf niet." De meening van VAN WIJN strijdt weder lijnrecht met WAGENAARS uitdrukkelijk geuiten stelregel: »een historieschrijver, die volgens de Lesse van CICERO niets dat valsch en *al wat waar is*" vermeldt — men ziet hij schrijft het zich woordelijk voor — »moet niet schroomen, daar 't de geschiedenis vordert, de gebreken ook van zijnen eigen grootvader of vader te boek te stellen"; en waartoe zou zich nu daarenboven die onoprechtheid uitgestrekt hebben? »VAN WIJN zeide mij" — verhaalt ons de Heer TYDEMAN — »dat elk blad der geschiedenis — hij zeide niet" (let wel!) »van wanneer af, doch ik (TYD.) denk wel reeds van het X^e^ deel — moest vóór den afdruk in Burgemeesterskamer komen. Hij (v. W.) voegde er wel weêr bij dat WAGENAAR zich, om lief noch leed, een onwaarheid zou hebben laten opdringen: — toegestaan, maar ik (TYD.) durf nu weêr elk verstandig lezer, die zich met zijn verbeelding in dien quarré-pruik-tijd en in WAGENAARS plaats, zelfs als nog eenvoudig burger en houtkooper, enz..... verplaatsen kan, vragen, of niet zulk een bloot negative censuur een zeer belemmerenden invloed op zijne pen gehad zal hebben?" Op 't gevaar eener beschuldiging van onverstand af wagen wij met »neen" te antwoorden. Wij hebben ons boven ten krachtigste tegen alle toepassing van den maatstaf der alledaagschheid op BILDERDIJK verklaart, maar wij weigeren dan ook evenzeer hem omtrent WAGENAAR te veroorlooven. Even ongegrond als deze veronderstelling op VAN WIJNS mededeeling, komt ons een tweede grief des Heeren TIJDEMAN voor, waar hij, op het voetspoor van een ongenoemd schrijver uit de vorige eeuw, WAGENAAR hard valt om een paar waarlijk hoogst onschuldige zinsneden uit zijn XXe Deel, bladz. 167, waar deze van eenige »bewegingen" sprekende zegt: »of, *gelijk sommigen willen*, eenige ijverige vrienden van den Prinse van Oranje deeze beweegingen verwekt of gevoed hebben..... en of men, *gelijk eenigen geloofd hebben*, ten deezen einde reeds oranjevendels in gereedheid hebbe gehad — zou ik *bij mangel van genoegzaame kennisse*, niet durven verzeekeren." Wij kunnen ons voorstellen dat men in den atmosfeer der partijschappen van den tijd, als de aangevoerde schrijver, en zelfs bij de mindere voorliefde voor WAGENAAR van den Heer TYDEMAN, in deze woorden iets dat naar eene »gluiperige" aantijging lijkt, hebbe

Digitized by Google

meenen te vinden, maar wij gelooven niet, dat eenig onbevooroordeeld lezer in de eerlijke en eenvoudige, niets kwaadsvermoedende bekentenis der onwetendheid van den geschiedschrijver grond voor beider oordeel vinden zal. Indien er overigens, en hiermede willen wij ons reeds al te uitvoerig betoog ditmaal eindigen, iets wezen kon, dat ons een hoogen dunk van WAGENAARS waardij als geschiedschrijver geven moest, het zou juist het hooge kenteeken zijn, dat de Heer TYDEMAN voor de *ware* geschiedenis, bij gelegenheid zijner behandeling van WAGENAAR, aangeeft: »de objective, de ware geschiedenis is slechts één, zoo als die bekend is bij den alwetenden en heiligen God, en nu moge men zeggen: de mensch is geen God..... evenwel moet de mensch en vooral de geschiedschrijver, die optreedt als de leeraar van tijdgenoot en nageslacht, ja als de vertegenwoordiger van Gods strafgericht, zich beijveren, eerlijk en oprecht..... volmaakt te zijn, gelijk de Vader, die in de hemelen is, volmaakt is." — Wil men beiden, BILDERDIJK en WAGENAAR, naar dien hoogen maatstaf meten, dan aarselen wij niet te beweren dat deze in zijn kalm en helder zelfbesef het voorgestelde ideaal zoo nabij moet gekomen wezen, als het eenig eindig mensch gegeven kan zijn, gene daarentegen in de hartstogtelijke »onmatigheid", die hij zich te recht zelf toekende, hoogstens slechts bij uitzondering, in een enkel gelukkig oogenblik.

3 Jan. 1853.

M. D. TEENSTRA. *Beknopte Beschrijving van de Nederlandsche Overzeesche Bezittingen voor beschaafde lezers uit alle standen, uit de beste bronnen en eigen ervaring in Oost- en West-Indiën geput.* 13*de en* 14*de Aflevering. Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1852. *In kl.* 8*vo.; van bl.* 953 *tot* 1104. *f* 1-20.

Wij geven nu met genoegen verslag van de laatste Afleveringen. Van de 11e en 12e Afleveringen is reeds gesproken in N°. XVI van den laatstvorigen Jaargang.

Het nader overzigt van den staat en het beheer onzer Overzeesche bezittingen, waarvan wij in ons vorig verslag met een enkel woord hebben melding gemaakt, beslaat hier nog ruim 30 bladzijden. Daarop volgt:

Tabel K. »Het tegenwoordig personeel van hoofd-ambtena-

Digitized by Google

ren, waarin het een en ander over de gebeurtenissen van 1848 en sedert, ook ten opzigte van de Ministers welke elkander, gedurende dat korte tijdsverloop, hebben opgevolgd. Voor het overige moet deze tabel met de onmiddellijk voorafgaande dienen tot een vervolg op de geschiedenis onzer Koloniën."

Tabel L. »Korte Kronijk of tijdrekenkundige tafel der voornaamste gebeurtenissen in, of met betrekking tot onze Overzeesche Bezittingen, voor en na den aanvang van het jaar 1848." — Waartoe deze laatste woorden dienen, begrijpen wij niet; dewijl de kronijk reeds een aanvang neemt met het jaartal 1411. Beter zou het geweest zijn te zeggen: »tot aan het jaar 1848. Met dat jaar toch heeft de behandeling eene grootere uitvoerigheid, waarom dan ook dit gedeelte door den Schrijver als eene nieuwe Tabel had kunnen worden opgegegeven. Het voert ten opschrift: »Chronologie der staatkundige en andere gebeurtenissen; vooral die in *Nederland* en in de *Nederl.* Overzeesche Bezittingen, sedert den aanvang van het jaar 1848, tot op het bestuur van den Gouverneur-Generaal DUYMAAR VAN TWIST, tot in het begin van 1852 plaats gehad hebben." Deze opgave is al wederom onnaauwkeurig, want de woorden: »tot op het bestuur van den Gouverneur-Generaal DUYMAAR VAN TWIST", zijn er te veel en hadden behooren uitgeligt te worden, daar die Landvoogd op den 12den Mei 1851 uit handen van zijnen voorganger het Oppergezag heeft overgenomen, en de Chronologie met der daad nog een paar gebeurtenissen van het tegenwoordige jaar vermeldt.

Tabel M. »Oorsprong der *Nederlandsche* vlag." — Wat dit stuk hier moet uitrigten, is ons niet duidelijk, tenzij de Heer TEENSTRA 't misschien om de aardigheid heeft geplaatst.

Tabel N. »De Landmail of *Indische* overlandpost voor reizigers." — Waren in de »Errata" op bl. 1060 alle drukfeilen opgenomen: die in de »Aanteekeningen" verspreid worden aangetroffen, dan had de Schrijver er eenige bladzijden meê kunnen vullen. Nu zijn slechts eenige weinige feilen als zoodanig opgeteekend.

De »Bladwijzer of 't Alphabetische Register, van in dit werk behandelde personen, plaatsen en voortbrengselen", en eene inhoudsopgave van 4 bladzijden besluiten het geheel. — In een boekwerk, van een duizendtal bladzijden, waarin zoo vele personen en zaken vermeld zijn, is een bladwijzer on-

Digitized by Google

misbaar. In het belang der lezers danken wij daarom den Schrijver voor den zoo uitvoerigen bladwijzer, die 40 bladzijden beslaat, ieder van twee kolommen, digt gedrukt. Daaruit kan men besluiten tot de menigte van behandelde personen, plaatsen en voortbrengselen in deze Beknopte Beschrijving. — Het is jammer dat de Heer TEENSTRA er niet tevens op bedacht is geweest om de in het werk aangehaalde geschriften in den Bladwijzer te vermelden, of, nog liever, daarvan eene afzonderlijke Tabel te vormen. Deze belangrijke litteratuur, die òf chronologisch òf alphabetisch hadde kunnen ingerigt worden, zou voor menigeen de waarde van het werk niet weinig hebben verhoogd.

Van de kustvaart in *Indië* vernemen wij op bl. 953, dat ze evenzeer als de groote vaart »sterk toenemende" is. In 1830 telde men 184 kustvaartuigen, metende 18,625 lasten, en in 1845, 246 kustvaartuigen met 22,670 last. Wanneer wij het verschil tusschen de scheepsruimte in aanmerking nemen, weten wij niet of wij ons met het gevoelen van TEENSTRA kunnen vereenigen, zijnde in 15 jaren maar met 4000 last toegenomen, en wel 15 jaren waarin de ontwikkeling van den landbouw op *Java* verbazend is geweest. — Waarom de kustvaart »grootendeels in handen van *Chinezen* en *Arabieren* is", wordt niet vermeld. Zouden locale redenen daarvan de oorzaak zijn? In 1845 behoorde maar een-vijfde gedeelte dier bodems aan *Europeanen*. — Had er tot verdere vergelijking, door den Schrijver geene opgave over het jaar 1850 kunnen bijgevoegd worden?

Bij het »personeel der tegenwoordige ambtenaren", valt ons oog op bl. 995: »tegenwoordige predikanten en hunne standplaatsen." Voor *Batavia* worden genoemd 3 predikanten; daarbij is overgeslagen Ds. BUDDINGH, destijds met verlof in *Europa*. Dien mede tellende krijgen wij op *Java* elf predikanten, en nog vijf te *Padang*, *Makasser*, *Ambon* en *Banda*, dus in alles 16. Onvervulde plaatsen te *Riouw Hila* (op *Amboina*), *Saparoea*, en van den reizenden predikant, bestemd voor *Borneo*, *Benkoelen* en »andere onverzorgde plaatsen." Het is zeer treurig, wanneer men nagaat dat er, op een getal van slechts twintig predikantsplaatsen, te gelijker tijd vier vacatures waren. Welke kunnen daarvan de redenen zijn? Aanvragen om plaatsing in *Indië* zijn er steeds bij het Ministerie van Koloniën in overvloed,

Digitized by Google

al ware het enkel van wege de aanzienlijke bezoldingen en andere voordeelen. — Gaat men den uitgebreiden werkkring der Predikanten na, dan immers is het getal van 20 veel te gering, al zij het ook dat één Zendeling op *Ternata* en één te *Menado*, ook zoo wij meenen één te *Koepang*, de predikantsplaats waarneemt. Het ontoereikende van dat getal springt nog meer in het oog, wanneer men, ingevolge de statistieke opgaaf van bl. 699, ontwaart, dat een getal van 800 R.-Katholijken, *acht* geestelijken heeft, terwijl meer dan 146,000 Protestanten worden overgelaten aan een getal van niet meer dan *twintig* Predikanten! — Is dit aan de Protestanten in *Indië* zelf te wijten? Wij kunnen dat moeijelijk gelooven. — Moest er niet nog minstens, behalve op verschillende punten van *Java*, in de dringende behoefte voorzien worden door de plaatsing van één Predikant op *Madura*, één op de Noordwestkust van *Sumatra*, één te *Palembang*, één te *Banka*, één te *Banjermassing*, en één te *Pontimak*? Doch wij dwalen af. Het gewigt der zaak heeft ons medegesleept.

De »tractementen der hoofd-ambtenaren in *Indië*", zal de lezer met genoegen inzien op bl. 1000 en 1001. Edoch men verbeelde zich niet dat daar *ál* de inkomsten dier ambtenaren zijn opgegeven. Er zijn er velen die uit dezen of genen hoofde nog zóó veel genieten dat zij hun tractement verdubbelen.

In de »korte Kronijk" ontmoeten wij een aantal zaken, die, onzes inziens, in eene Beschrijving van *Nederlands* Overzeesche Bezittingen, niet te pas komen. Waartoe die Koningen van *Engeland*, *Frankrijk*, *Spanje* enz.? Waartoe de uitvinding der zak-uurwerken, van het spinnewiel, de duikerklok en dergelijke? Op zich-zelven genomen zijn die vermeldingen zeer wetenswaardig, doch niet te dezer plaatse.

Hoe dit zij: dank zij den Heer TEENSTRA voor eenen arbeid, die veel wetenswaardigs behelst, en voor velen eene nuttige handleiding zal wezen.

Londen en de Wereld-tentoonstelling, of veertien dagen in de hoofdstad van Groot-Brittannië, in den jare 1851. *Met eene plaat. Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1852. *In kl.* 8*vo.* 199 *bl.* *f* :-95.

Ofschoon de belangstelling in de *Londensche* wereld-tentoon-

Digitized by Google

stelling reeds vervlogen is, willen wij toch dit dagverhaal uit de bevallige pen eener begaafde *Hollandsche* vrouw, niet onvermeld laten. Er zou reden daartoe bestaan, als het over niets anders dan de tentoonstelling handelde; maar dat is het geval niet. De reizigster heeft van haar verblijf in *Engelands* hoofdstad partij getrokken, om er ál het merkwaardigste te gaan bezigtigen, en doet een verslag van hare togten en bevindingen, dat zeer geschikt is om hen die *Londen* voor het eerst bezoeken, tot eene handleiding te dienen. Haar verhaal is een soort van »*Guide*" die nog waarde kan hebben als de geheele tentoonstelling reeds zal zijn vergeten. Wij bevelen 't als zoodanig elken nieuwen reiziger naar *Londen* dringend aan.

Reeds voor de eenvoudige *lecture* is dit werkje ons waard boven velen. De Schrijfster heeft een vlug hoofd en een warm hart; zij vat met levendigheid op en geeft met gevoel terug, en haar stijl is, waar 't voegt, even schilderachtig als harmonieus en gemakkelijk. Men behoeft ook niet te vragen van wat land zij is, als zij iets ontmoet dat van WILLEM III en Koningin MARIA spreekt; of in *Greenwich hospital*, onder de portretten van beroemde *Engelsche* vlootvoogden, ook dat vindt van MARTEN HARPERTSZOON TROMP; of iets van *Engelschen* verneemt op welke de *Nederlanders* nog betrekking hebben. Wij zijn warm geworden bij 't geen op bl. 29, 33, 60 en 152 vermeld staat omtrent leden van de familie HOPE, die zoo velen hier, te regt of te onregte, als eene *Hollandsche* beschouwen; doch van welke hier te lande nog maar alleen de naam in de *firma* van het beroemde *Amsterdamsche* Huis is overgebleven. Wij kunnen ons niet weêrhouden een gedeelte van bladz. 152 af te schrijven:

»Voorts zagen wij den blaauwen diamant van den Heer HOPE. Hij weegt 29¼ karaat of 117 greinen, en heeft als blaauwe diamant vier malen de waarde van den waterhelderen bij gelijke zwaarte. Men verhaalt van dezen steen, die voor éénig in zijne soort gehouden wordt, dat GEORGE IV hem wilde aankoopen van den toenmaligen eigenaar ELLIASSON, om hem bij zijne krooning (1821) te doen dienen, doch dat de gevraagde prijs van £ 300,000 te hoog zijnde, Z. M. daarvan afzag, nadat hij eerst nog £ 1000 had geboden voor het gebruik van den diamant gedurende éénen dag. Intusschen kwam er eene persoon, uiterlijk van weinig aanzien, bij den eigenaar, die

Digitized by Google

£ 130,000 (*f* 1.560.000) voor den steen bood, doch, zijn horologe te voorschijn brengende, niet meer dan drie minuten tot aanneming of weigering van zijn bod overliet, waarop ELLIASSON, na eenige aarzeling, door den bepaalden korten tijd gedrongen, den koop toesloeg, zeggende: „gij hebt hem schandekoop, man!" De man, die den diamant alzoo verkreeg, was de bekende Heer HOPE, (THOMAS *waarschijnlijk*), die hem alleen kocht, om hem bij zijne verzameling van mineralen te voegen."

Het ware te wenschen, dat de erfgenamen van een zoo onmetelijk rijk, voor *Nederland* verloren geslacht, in het oude, zij 't dan ook maar tijdelijke Vaderland, eene harer waardige stichting naliet, die er den naam van HOPE voor immer in gedachtenis en in zegening dede blijven! — Treffend is het verhaalde op bladz. 171, van den rijken boekhandelaar GUY. Hij begon zijn handel met £ 200, maar verzamelde een hoogst aanzienlijk vermogen. In 1721 stichtte alleen *hij* het *Guy's hospital*. Gedurende zijn leven besteedde hij er reeds in drie jaren tijds £ 20,000 aan (*f* 240,000), en stelde 't voorts tot erfgename van zijne nalatenschap, die bij zijn overlijden, in 1724, £ 220,000 (*f* 2,640.000) bedroeg. Er zijn in dat hospitaal 530 bedden voor zieken, het bestaat geheel uit eigen middelen, en zijn kabinet van Anatomische preparaten wordt voor een der fraaisten in *Europa* gehouden.

Wij hopen, dat dit dagverhaal niet het eenigste werkje moge zijn, waarmede de begaafde Schrijfster onze letterkunde verrijkt.

Mentz of Haarlem? — Eene bijdrage tot de geschiedenis van de uitvinding der Boekdrukkunst. Door C. H. R. MARNIX. *Te 's Gravenhage, bij* H. C. Suzan, C.H.zoon. 1852. *In gr.* 8*vo.* 48 *bl.* *f* :-50.

Deze *brochure*, uitgegeven ten voordeele van het op te rigten standbeeld voor LAURENSZ JANSZ. KOSTER, bevat, naar 't óns voorkomt, niets nieuws; maar geeft een helder inzigt aangaande het geschil tusschen de twee op den titel genoemde steden; een goed begrip van de wijze hoedanig *Mentz* in de gelegenheid is gekomen, om zich de uitvinding der boekdrukkunst toe te eigenen, en, in een klein bestek, de gronden en redenen waarom *Haarlem* als de wezenlijke plaats dier uit-

Digitized by Google

vinding moet worden beschouwd. Het beknopte, weinig kostbare geschriftje verdient alzoo de aandacht van allen, die nog niet op de hoogte der zaak zijn, en er iets meer van wenschen te weten. Door 't zich aan te schaffen bevorderen zij tevens de voltooijing van het voor onzen KOSTER ontworpen gedenkteeken.

---

1. *Nederlandsche Chrestomathie. Bloemlezing uit de werken van eenige voorname hedendaagsche Nederlandsche Proza-schrijvers en Dichters, ten gebruike der jeugd ingerigt door* L. TH. ZEEGERS. *Derde druk. Te Amsterdam, bij* Weytingh en van der Haart. 1852. *In kl.* 8*vo.* 202 *bl.* *f* : - 50.

2. Recueil Poétique. Choix de Morceaux, tirés des meilleurs Poètes Français du XIXe Siècle. Par A. B. MAATJES. *Te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard et Ce. 1852. *In kl.* 8*vo.* 168 *bl.* *f* : - 80.

In weerwil van den grooten aftrek dien het eerstgenoemde werkje vindt, door zijne ongemeene goedkoopheid, loopen wij er niet hoog mede. Als men maar eenigzins belezen is kost het maken van zulk eene bloemlezing, hier en daar met eene aanteekening, die óók maar is af te schrijven, weinig moeite, en dat te doen is een gemakkelijk middel om als auteur te figuréren. Dit laatste is verleidelijk, en vandaar dat meer dan een tot het zamenstellen van zulke bloemlezingen gekomen is, die er niet bevoegd toe was. Al is echter de verzamelaar werkelijk geschikt om in den hof der letteren het keurgebloemte te onderscheiden, dan heeft zijne Chrestomathie toch maar luttel waarde, wanneer hij maar ten halve in dien hof bekend is, en dus niet levert, uit hetgeen er *is*, een volledig werk; maar slechts stukwerk, uit hetgeen *hij* er van *kent*. Dat déze Chrestomatie maar stukwerk is blijkt reeds uit het woordje *eenige*" op den titel: de verzamelaar kent werken van *eenige* voorname schrijvers en dichters, en daaruit géeft hij wat. Maar is dat een weg om de jeugd met onze proza en poëzij; met onze Schrijvers en Dichters bekend te maken? Wat aantal beroemde namen worden hier gemist, die niet mogen verzwegen worden, waar men de jeugd bekend wil maken met de schatten der Vaderlandsche letterkunde, en met de Schrijvers

Digitized by Google

en Dichters op welke 't Vaderland reden heeft zich te verheffen. Wij houden 't werkje voor eene boekverkoopers-speculatie en keuren 't als zoodanig niet af; want goedkoopheid dient èn den handel, èn de letterkunde, èn de letterkundigen; maar als Chrestomathie voor de jeugd kunnen wij 't te minder goedkeuren, juist omdat het door zijne goedkoopheid andere bloemlezingen verdringt. De Uitgevers zullen wèl doen wanneer zij door iemand die den gehéélen schat onzer letterkunde kent een tweede gedeelte doen zamenstellen, uit hetwelk de jeugd ook met de hier ontbrekende Schrijvers en Dichters bekend kunne worden. Over de zamenstelling in verband met eenig bijzonder plan (áls dat bestaan heeft) kunnen we niet oordeelen; want de verzamelaar zegt wel in een berigtje vóór den derden druk, dat het boeksken een doel heeft; maar hij zegt niet wélk. Dat berigtje is dus óók niet volledig. Den titel vinden we zéér gebrekkig. Een gedeelte van den inhoud bevat uittreksels uit werken van mannen die reeds twintig of meer jaren dood zijn, en dat noemt de titel *»hedendaagsche"* proza-schrijvers en dichters! — Wat het woordje *»ingerigt"* moet beteekenen begrijpen wij niet; als 't geen nutteloos aanhangsel is. Wij gelooven 't daarvoor te moeten houden. Het woord *»jeugd"*, eindelijk, is veel te onbepaald. Voor kinderen althans is de inhoud niet geschikt. Wij vinden overigens niets in dit werkje, dat regt geeft om te zeggen dat het voor de jeugd is *ingerigt*.

Uit den titel van N°. 2 blijkt al dadelijk, dat déze bloemlezing komt van iemand die weet te onderscheiden en zich naauwkeurig uit te drukken. Dit werkje is bestemd voor een bepaald gedeelte der jeugd: schoolleerlingen van de middelen hoogste klassen. Men vindt ook hier gedichten zoo wel van reeds ontslapen als van levende zangers, doch te zamen zijn ze geen *»hedendaagsche"* dichters; maar dichters van de XIX^de^ eeuw. De verzamelaar toont ook te begrijpen, wát het zeggen wil zulk een werkje: voor de jeugd *in te rigten*. Het bevat twee, drie, of méér gedichten van omtrent dertig voorname *Fransche* poëten uit het gemelde tijdvak. Die gedichten staan bijeen, en worden voorafgegaan door een berigt van des dichters leven en voornaamste werken. Alleen omtrent EMILE DÉSCHAMPS, THÉOPHILE GAUTIER en RESSÉGUIER ontbreekt dat. — Het waarom is een raadsel, en had in 't voorbe-

Digitized by Google

rigt kunnen worden opgelost. — Aan den voet der bladzijden vindt men bovendien de vereischte taal-, aardrijks- en geschiedkundige opheldering, en belangrijke wenken omtrent de woordvoeging en uitspraak. Dit werkje is dus niet alleen in naam, maar in waarheid ingerigt voor de jeugd; — de jeugd kan er, behalven 't geen van de dichters is overgenomen, ook nog iets uit leeren omtrent den stijl en de taal. — Naar óns gevoelen hadden ook wel van ALFRED DE MUSSET, SAINTE-BEUVE en ALFRED DE VIGNY een paar stukken mogen opgenomen worden. Bij herdruk kan dit verzuim, indien 't er een is, worden hersteld. Als we N°. 2 aanprijzen als goedkoop en zeer oordeelkundig zamengesteld, en N°. 1 (in afwachting van de noodige aanvulling) als 't goedkoopste van alle ons bekende *Nederduitsche* Bloemlezingen, laten we, dunkt ons, aan beiden verdiend regt wedervaren.

---

1. *Vlaamsche Poëzij. Bloemlezing uit de werken der Zuid-Nederlandsche Dichters van onzen tijd, door* J. J. A. GOEVERNEUR *en* W. HECKER. *Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek *en* J. B. Wolters. 1852. *In kl.* 8*vo. XVI en* 216 *bl. ing. f* 1-90; *in linnen f* 2-50.

2. *Verspreide en nagelaten Gedichten van* K. L. LEDEGANCK. *Te Amsterdam, bij* H. J. van Kesteren. 1852. *In* 4*to.* 139 *bl. f* 1-20.

Volgens eenen brief van Dr. HECKER, die den bundel N°. 1 opent, is het denkbeeld om dien zamen te stellen bij de Uitgevers ontstaan. Ref. vindt dat een gelukkig denkbeeld; niet »alsof ons publiek aan de Vaderlandsche Zangers niet genoeg heeft", maar omdat er velen zijn die bezwaarlijk, bij de werken van de Vaderlandsche Zangers, ook nog die van de *Vlaamsche* kunnen nahouden, en toch, door het gerucht dat de Taalcongressen hebben gemaakt, verlangend moeten zijn geworden, om iets méér ook van de *Vlaamsche* poëzij te weten; — waarbij dan verder komt, dat die poëzij, naar het oordeel van Ref. allezins de aandacht verdient, hoewel hij 't den briefschrijver nog niet kan toestemmen, dat zij tegen de *Nederduitsche* poezij in vele opzigten niet op kan, maar 't er ook in vele opzigten *van wint*. — Het klinkt vreemd op den titel te hooren spreken van *Zuid-Nederlandsche* dichters, dat daar

Digitized by Google

bovendien ook nog een soort van *pléonasme* is; zelfs al had de scheiding de benamingen van *Noord-* en *ZuidNederland* niet in onbruik gebragt: want *Noord-Nederlanders* leveren geene *Vlaamsche* poëzij. — De inhoud van den bundel getuigt overigens van den goeden smaak der Verzamelaars. Hij bevat omtrent zeventig groote en kleinere gedichten van Vrouwe VAN ACKERE, geb. DOOLAGHE, J. VAN BEERS, F. J. BLIECK, H. BLOMMAERT, J. M. DAUTZENBERG, P. F. VAN KERCKHOVEN, J. A. DE LAET, K. L. LEDEGANCK, J. NOLET DE BRAUWERE VAN STEELAND, H. PEETERS, PRUDENS VAN DUYSE, F. RENS, W. ROGGHÉ, TH. VAN RIJSWIJK, en A. SNIEDERS. Men vindt er menig juweel, en geen enkel stuk dat de plaatsing, om de eene of andere reden, niet waardig is. Of hij niet te véél bevat, is eene ándere vraag; want NOLET is een *Zuid-Hollander*, en voor den Protestant zou het boekje geene mindere waarde hebben, als enkele gedichten, waarin het kloosterleven als iets zeer verdienstelijks en Godebehagelijks wordt voorgesteld, waren weggelaten. Hier nu in uittreksels eene bloemlezing uit die Bloemlezing te geven acht Ref. niet gepast, en hij gelooft het werkje genoeg aan te bevelen door te verzekeren, dat het zéér geschikt is om de beste meesters der *Vlaamsche* dichtschool meer van nabij te doen kennen, en ook veel bevat waarvan jeugdige dichters partij kunnen trekken. — Van de bladvullingen met *** geteekend behooren de meesten aan den te vroeg ontslapen Dichter LEDEGANCK; men vindt die in

N°. 2, eene te *Antwerpen* gedrukte, maar ook te *Amsterdam* verkrijgbaar gestelde, door J. F. J. HERREMANS bezorgde uitgave zijner verspreide en nagelaten Gedichten. Elke blik in dezen bundel doet hem kennen als een dichter van den echten stempel, vereerenswaardig om zijne gevoelens en roemwaardig om zijn talent. Dit zal wel voldoende zijn, om de aandacht van den dichtlievenden lezer ook op dezen bundel te vestigen.

De *Antwerpsche* druk is gansch niet fraai, en het papier van beide deze Nommers laat te wenschen over.

Graaf WILLIBALD. *Historisch verhaal uit de tweede helft der achtste eeuw. Door* CHRISTINA VAN G... *Te 's Gravenhage, bij* K. W. Pickhardt. 1853. *In gr.* 8*vo.* 218 *bl. f* 2-20.

Wij hebben van deze jeugdige Schrijfster in »*Moeders schoot*"

Digitized by Google

en in 't »*Magazijn voor de jeugd*" menig verhaaltje ontmoet, dat niet alleen aantrok door een lieven verhaaltrant en stijl, maar ook door het aardige der vinding, en vooral door een goeden godsdienstigen toon. Een drietal van hare verhalen, afzonderlijk uitgegeven, heeft onze gunstige verwachting van haar talent versterkt, en wij hebben er ons gevoelen over uitgesproken in N°. XIV van den vorigen Jaargang. Nu biedt zij in dit uitvoeriger werk hare eerste Historisch-romantische schepping aan. Graaf WILLIBALD is een der opperhoofden van de oude *Saxen* onder WITTEKIND. Het verhaal levert eene *épisode* tot de geschiedenis van de herhaalde opstanden van dat vrijheidlievend maar woest volk, tegen KAREL *den Grooten* en diens pogingen om 't van de dienst van WODAN tot de dienst van CHRISTUS te brengen. De fabel omvat een tijdperk van veertien jaren (772—783) en begint met den moord der Christenen door WILLIBALD, maar eindigt met diens en WITTEKINDS bekeering en den triomf van het Christendom in *Saxen*. — Voor eene Schrijfster, jeugdig en teêrgevoelig als CHRISTINA VAN G..., is het uiterst moeijelijk zich te verplaatsen in dat tijdperk van blind bijgeloof, met zoo veel heldengrootheid aan den eenen, zoo veel woestheid aan den anderen kant, en dáárdoor — hoe vlijtig zij goede historische bronnen geraadpleegd hebbe — mist het werk ten eenenmale de kleur van den tijd. De personen zijn te verlicht, en het Christendom hier voorgesteld is het Protestantisme, of, liever, heeft ál de zuiverheid en eenvoudigheid van den tijd der Apostelen. Van MARIA of de Heiligen b. v. is er volstrekt geene sprake. Het is niet waarschijnlijk, dat de Schrijfster geheel onbekend zou zijn geweest met de gesteldheid der Roomsche Kerk en met de geloofsbegrippen der Christenen in de achtste eeuw, en wij vermoeden derhalve dat zij, de voortplanting van het Christendom als een zegen voorstellende, met opzet van de MARIA-dienst en hetgeen verder tot een Evangeliesch Christendom niet behoort, gezwegen heeft, om den schijn te vermijden alsof zij ook dáármede ware ingenomen. Wij kunnen echter niet ontveinzen dat het verhaal — juist doordien 't met den tijd der handeling in dit opzigt niet overeenstemt — voor den Protestantschen lezer, die met de aanroeping *van* en 't vertrouwen *op* MARIA en de Heiligen niets gemeens wil hebben, bchaglijker is, vooral in déze dagen, dan 't anders had kunnen

Digitized by Google

zijn. Men zou ook verkeerd doen als men romans wilde lezen om zijne historische kennis te vermeerderen, en als wij die twee overwegingen op den voorgrond plaatsen, kunnen we niet anders dan lof toebrengen aan den verdienstelijken geest van het verhaal, en aan de verdienste van het plan en de bewerking. Het lot van den bekeerden edelman LUITFRIED en van diens gezin houdt de belangstelling tot aan het einde toe gaande. De onwaarschijnlijkheid dat WILLIBALD, die NANTHILDE (LUITFRIEDS dochter) bemint, jaren lang zijn vriend EGIDIUS, voor wien zij eene hartstogtelijke liefde koestert, als huwelijksbemiddelaar gebruikt, zonder ooit zelf haar te naderen, wordt ten slotte op de verrassendste wijze verklaard. Na die opheldering is de eed van NANTHILDE, dat zij nimmer de gade zal worden van den moordenaar haars vaders, geene verhindering van den echt der minnenden; want LUITFRIED, aan den dood ontkomen en na velerlei ontmoetingen tot priester geordend, keert onverwacht terug en zegent zelf hun echtverbond in. Rondom deze hoofdpersonen zijn LANDOLIN, LELIA, HEGGA en anderen met gevoel gegroepeerd. Aan het eind der dreigende verwikkeling van zaken, en hopelooze verstrooijing van personaadjen, komen allen (behalve LUITFRIEDS gade ANTRADA, die haren natuurlijken dood sterft) weder bijeen, en alles loopt goed en gelukkig af.

Op een voor het oog niet onbehagelijk vignet, in steendruk met kleuren, ziet men de twee laatstgenoemde personen en NANTHILDE voorgesteld. — Dat toch de teekenaar 't geheim niet met zich ten grave neme, uit welke boek- en prentwerken hij zijne begrippen put van de kleederdragten der *Saxische* mannen en vrouwen in de achtste eeuw! Aan de beschrijving er van door de autrice geleverd heeft hij zich niet bekreund. Zijne ANTRADA schijnt eene soort van AGRIPPINE; de edele LUITFRIED heeft veel van een hedendaagschen poldergast, en NANTHILDE ziet er uit als de *élève* eener *Fransche* kostschool in de Julijdagen, of als eene actrice in *négligé*, gereed om eene bravour-aria te repetéren. De teekenaar heeft dus voor die kleederdragten zijne eigene bronnen; als hij er eens een geïllustreerd werk over uitgaf, zou 't curieus wezen en de gansche wereld opvrolijken.

De correctie van het werk is vrij goed, behalven dat men in plaats van NANTHILDE wel eens MANTHILDE, NATHILDE en NATILDE ontmoet. Voor 't woord *hut*, op bladz. 9, en voor *stervend*, op bladz. 19, hadden beter gekozene woorden gebruikt moeten worden, maar zij doen tot de zaak niet af. Een paar ervaren, niet ligt te voldoene lezeressen schenken hoogen lof aan het verhaal, en dat vermeerdert de gerustheid waarmede wij den Graaf WILLIBALD, inzonderheid voor leesgezelschappen, aanbevelen.

De dochter des Hemels op aarde, en hare omgeving. Romantisch

Digitized by Google

verhaal. Uit het Engelsch. II Deelen. Te Amsterdam, bij J. van der Hey en Zoon. 1852. *In gr.* 8*vo.* 462 *bl. f* 4-50.

De Vertaler heeft dit werk met zorg en ingenomenheid behandeld. Ref. is er óók meê ingenomen, en zou 't een meesterstuk noemen als de handelingen allen waarschijnlijk en ál de voorvallen natuurlijk waren. — AVICE ATHELING is verloofd met ETHELRED KENT, maar zijne ouders zijn in *Indië* en naar hunne toestemming moet dus gewacht worden. De vader van AVICE meent dat die toestemming niet zal komen, omdat zijn vader aan verstandsverbijstering heeft geleden. Zonder dat iemand dit bespeurt lijdt echter die goede man-zelf óók aan vlagen van dezelfde ongelukkige kwaal. De verloofden doen eene wandeling op of nabij een naburig landgoed, en hij ontmoet hen bij eene uitgaande dorpskerk en stelt hun voor en beweegt hen, om zich terstond heimelijk in den echt te doen verbinden. Dat geschiedt, en nu zijn de gelieven, naar de *Engelsche* instellingen, voor God en de menschen, wettiglijk man en vrouw. ETHELRED is ten top van geluk; maar AVICE begrijpt nu, dat haar vader óók niet wel bij 't hoofd is, en doet iets waaruit de bezadigde lezer niet anders kan afleiden, dan dat die noodlottige hersenkwaal in haar geslacht erfelijk is ook in de vrouwelijke linie. Zij aanbad haren minnaar, doch stoot haren man van zich, en zegt standvastig hem te ontslaan van zijne gelofte. ETHELRED wordt daar ten laatste door gekrenkt, verlaat haar, neemt (waarschijnlijk ook in eene vlaag van geestverduistering) bij de wettige vrouw die hij heeft, nog eene tweede wettige vrouw (MAY), en maakt zich dus schuldig aan de misdaad van veelwijverij. Om dat straffeloos mogelijk te maken moet de vader van AVICE, terstond na 't huwelijk zijner dochter, dat hij heeft doorgedrongen, alle geheugen er van voor altijd verliezen, en moet de geestelijke, die 't voltrokken heeft, noch den bruîgom, noch de bruid, noch den vader bij name kennen. Het eene is even onwaarschijnlijk als 't andere. Intusschen op die combinatie van gekheden en onwaarschijnlijkheden rust het geheele drama.— In den loop van 't verhaal komen nog andere ongerijmdheden voor. Het geval met de kleine lekke roeischuit (Deel II, bladz. 30 en volgg.), die heel, heel langzaam zinkt; waaruit ETHELRED springt, om haar ligter te maken; waaruit de tuinmansjongen ook springt, maar zóó, dat zij (N.B.!) er van omslaat — dat geval is ongerijmd van 't begin tot het einde. Als zulk eene roeischuit een zwaar lek heeft blijkt het reeds bij 't instappen, en men gaat er niet mede van wal; maar als ze zoo weinig lek is, dat gelijk hier, na een geruimen tijd varens, ééne der dames eerst bemerkt dat de *zoom* van haar kleed nat wordt, dan kost het volstrekt geene moeite om er méér water uit te hozen, dan er door de naden indringt, en hoosvaten draagt ieder bij zich; want elke hoed, elke laars, elke schoen is een hoosvat. Er was alzoo geen zweem van gevaar; de dames konden zelfs geen natte voeten krijgen. ETHELRED of de jongen had maar — gelijk ieder

Digitized by Google

mensch met gezonde hersenen doen zou — het water, dat zeer langzaam naar binnen lekte, weêr over boord te scheppen. — En nu leze men welke lijfs- en levensgevaren de Schrijfster uit dat belagchelijke lek laat ontstaan! (*) — Niet minder ongerijmd zijn de gebeurtenissen bij den brand van het Logement te *Londen* (D. II, bladz. 111 en 160); dat onbeschadigd gaan van MAY (ETHELREDS *bekende* wettige vrouw) van de straat af, in en door 't van onder tot boven reeds *uit*gebrande gebouw, tot op een bovenkamer (N.B.!) aan welks raam zij dan om hulp roept; — dat plaatsen van een ladder tegen den muur bezijden het venster, terwijl er een werktuig bij de hand is »de redder" genaamd, dat maar tot voor 't raam behoeft te worden gerold, en in welks beweegbaren bak reeds verschillende menschen zonder letsel zijn naar beneden gekomen; — de onmogelijke sprong van ETHELRED van dien losstaanden ladder door den muur heen, zóó, dat hij *in* de kamer te regt komt, hangende (!!!) aan eene schilderijroede; — de plaatsing van MAY door zijne zorg in den bak des »redders", terwijl hij-zelf er *niet* met zijne vrouw instapt; maar zonder eenige reden boven blijft, waar hij onvermijdelijk verbranden moet, dat echter niet gebeurt; — de beweging van ETHELRED, den volgenden morgen, waardoor hij gebrand en geblaakt — de beide beenen, twee ribben en het sleutelbeen gebroken — nederkomt in het tuintje van het naastgelegen, onbeschadigd gebleven huis — het eene is zoo ongerijmd of mirakuleus als het andere. Ook sommige handelingen van AVICE! Zij bevindt zich met hare ziekelijke zuster te *Messina*, en haar bankier houdt op wissels te zenden; maar in plaats van naar *Engeland* te gaan om te onderzoeken, waaraan dat ligt, gaat zij naar *Malta*, om daar lessen voor geld te geven!! — En toch, in weerwil van al zulke ongerijmdheden hebben we in langen tijd geen werk zoo vol schoonheden van *détail;* geene schets van een grootmoedig, godvruchtig, menschlievend, zich opöfferend en geduldig ideaal gelezen, geen zoo deerniswekkend, en onder de moeijelijkheden welke haar verborgen huwelijk met den gehuwden ETHELRED doet ontstaan, zoo goed volgehouden karaktertafereel als dat van AVICE ATHELING. — Daar de Schrijfster naar het schijnt niet bekend is, en men dus eene

(*) Naar het oogmerk der Uitgevers moest een gedeelte van het geval op het vignet zijn afgebeeld, maar onze teekenaars schijnen niet altijd naar eene beschrijving te vragen van het *sujet*, en teekenen dan maar zoo iets uit het hoofd, dat nergens naar lijkt. Hoe aardig 't vignet er oppervlakkig uitzie, al wat er óp is bewijst dat de teekenaar geen denkbeeld heeft van schuiten of van schuitjevaren, en — zelfs 't verhaal niet eens heeft gelezen. De boot is te zwaar; de figuren er in zijn te jeugdig; de roeijer is misplaatst; de riemen behooren niet bij die boot; de boot ligt niet dieper dan zij met zulk eene vracht moet ligggen, en is dus niet zinkend; de tweede boot mag niet in 't gezigt zijn, of ware zij in 't gezigt dan moest men haar zien op zéér grooten afstand, en niet van voren, maar van achteren, enz. enz. — Al ware de boot zóó lek dat zij met hozen niet lang meer ware boven te houden, dan zou men nog volslagen dwaas moeten zijn, als men over boord sprong, terwijl op geen vijftig riemslagen afstands een groote, stevige boot aankomt, in welke men kan overstappen.

Digitized by Google

gissing mag wagen, zouden wij gelooven dat deze *»dochter des hemels"* de eersteling is van een zeer onërvaren maar ook zeer ongemeen vrouwelijk genie, nog te jeugdig en te levendig van gemoed en geest, en te bruisend van aandrift om de gedachten en gevallen, die in haar opkomen, niet met dithyrambengloed uit te storten; zonder nog te vragen naar die waarheid en waarschijnlijkheid welke alleen bereikbaar zijn voor zulke beter ontwikkelden en meer ervarenen, die veel gezien, veel ondervonden en veel bestudeerd hebben, en de ingevingen van gevoel en verbeelding aan den toets van het bezadigd verstand onderwerpen. Gelijk de meeste eerstelingen van groote oorspronkelijke dichtgeesten, heeft ook *dit* werk vele gebreken; maar het wemelt daarentegen ook van uitstekende schoonheden. — Aan het einde van AVICES zielelijden knoopt zich 't begin van eene hoogst droevige taak. Ten gevolge van den brand sterft MAY krankzinnig, en laat ETHELRED weduwenaar met twee jonge kinderen; het eene ziekelijk, het andere insgelijks krankzinnig. AVICE acht hem dood; maar — hij leeft nog. Het toeval, de vriendschap, de liefde roepen en brengen haar aan de stervenssponde van den altijd beminden man, wiens wettige gade zij is, maar niet heeten kan zonder de kinderen uit zijn misdadigen echt tot bastaarden te maken. Om dat te verhoeden, en de gedachtenis der bedrogene, ongelukkige MAY in eere te houden, laat zij, nu ten tweedenmale, zich met ETHELRED in den echt verbinden, met het eenige doel om hem te overleven voor de wereld als zijne tweede wettige gade; ten einde de tweede liefdevolle moeder te kunnen zijn van zijne rampzalige kinderen. — Kort daarna sterft hij.

Krankzinnigheid aan het begin, krankzinnigheid aan het einde, en tusschen 't begin en einde ook nog wel iets krankzinnigs hier en daar! — In weerwil echter van al het overdrevene zal Ref. het werk altijd gaarne nog eens herlezen, om de zoo goed doorgevoerde karakterbeschrijving, om de jeugdige frischheid en levendigheid van sommige uitingen des vernufts en gevoels, en om de aandoenlijke schoonheid van eenige *épisoden* en momenten der handeling. Als dit onpartijdig oordeel voor nadenkenden nuttig is zal 't Ref. een genoegen zijn. Voor lezers die liever niet denken, maar een Roman openslaan alleen om den tijd op eene aangename wijze te dooden, kan er bezwaarlijk een aangenamer en onderhoudender werk bestaan.

De gouden ladder der fortuin. Uit het Engelsch van ROBERT BELL, *door* C. M. MENSING. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1852. *In gr.* 8*vo.* 816 *bl. f* 7-90.

Ref. zal de eenige niet zijn wien de titel van dit werk, en de geschiedenis van zijnen held, velerlei herinneringen voor den geest halen. Het aantal gelukkigen die langs den genoemden ladder naar boven stijgen is maar klein. Wel is

Digitized by Google

waar, vele van onze voornaamste burgers dragen in hunne namen de blijken van de geringheid hunner voorzaten; maar hunne rijkdommen zijn vruchten van eeuwenlang voortgezette familievlijt, geenszins alleen van individueel geluk. De individuën — zoo als men er enkelen kent — die in de korte spanne tijds tusschen de jongelingschap en de grijsheid van niets tot alles komen, en uit de heffe naar de keur des volks overgaan, zijn ligt te tellen, en worden ook als toonbeelden van hoogst zeldzame lotverwisselingen besproken en aangezien. Maar hoe zelden 't iemand gebeure op dien ladder zoo snel naar boven te kunnen stijgen, niet minder moeijelijk is het ook zich op de bereikte hooge sporten staande te houden, en menig Plebejer die reeds geloofde de stamvader te zullen worden van een nieuw Aristocratisch geslacht, tuimelde eensklaps weêr naar beneden, om nooit weêr op te staan. Dat is ook het lot van RICHARD RAWLINGS, geboren in een doodarmoedig hutje, tusschen een varkenskot en eene eendenplas; na den dood zijner schamele ouders, die hij vroeg verloor, bedeljongen; tot dat hij loopjongen wordt te *Yarlton* bij een vrek, in een kleinsteedschen winkel van alle bedenkelijke waren en goederen. Die RAWLINGS, in diepe behoefte tot een welgemaakt jongeling opgewassen, met een zeldzamen geest en groote zelfstandigheid toegerust, en, door zijne ellende, van welwillendheid jegens medemenschen ontbloot, vestigt al zijne vermogens op zelfbehoud; daarna op 't winnen van geld; vervolgens op 't genoegen om zich op de Maatschappij, die hij veracht, te wreken. Door de fortuin geholpen brengt hij 't zoo ver, in een twintig jaren tijds, dat hij een der vermogendste kapitalisten van *Engeland* wordt, zitting krijgt in 't Huis der Gemeenten, en eene zijner dochters, MARGARETHA, met een bruidschat van 50,000 pond Sterling, en eene jaarlijksche lijfrente van 2000 pond, (hoewel tegen haren zin, en tot haar ongeluk) uithuwelijkt aan een der voornaamste jeugdige Lords, die voornamelijk om des gelds wille tot dit huwelijk besluit. Hoe dat alles toegaat gelieve de lezer te onderzoeken in de drie aangekondigde Deelen, van wier belangrijken inhoud wij onmogelijk een overzigt kunnen geven. Dit alleen kunnen wij zeggen, dat hij als de hoogste toongever en gezaghebber in Spoorwegplannen, onder den invloed van de algemeene speelwoede in Spoorweg-actiën, en geholpen door een paar zijner creaturen, onmetelijke schatten wint, en een tijd lang de afgod is der waanzinnige menigte. Minder gelukkig echter dan andere doortrapte speculanten, die, toen zij hunne millioenen beet hadden, de hefboomen der kunstmatig bewerkte rijzing loslieten, en zich onopgemerkt en ongemoeid terugtrokken, wordt hij, zoo ras de ontzettende daling den blinddoek der begoocheling doet wegvallen, als toongever en gezagvoerder in zoo menige nietswaardige onderneming, niet alleen gelasterd en gevloekt, maar aangesproken, vervolgd en weder uitgekleed. Hij eindigt met eene kleine industriële onderneming; maar wordt nooit weêr rijk.

Hoe vlugtig en los deze schets ook zij, men ziet er reeds

Digitized by Google

uit dat hier geene sprake is van een gewonen roman, in welken de liefde de hoofdrol speelt. ROBERT BELL is een meester in 't scheppen en afschilderen van oorspronkelijke karakters, in 't uitvinden van belangwekkende situatiën en lotgevallen, en in 't behagelijk zamenvlechten van de eenvoudigste waarheid met de bloemrijkste verdichting. Het karakter van RAWLINGS, dien men volgt uit de diepte van ellende, langs alle trappen van toenemende bezitting en magt, naar het toppunt van broze doch schitterende grootheid, en daarna ziet bij, in, en na zijnen val, is meesterlijk opgevat en afgewerkt. Evenzoo dat van zijne goede maar slecht opgevoede vrouw, weleer Jufvrouw RAGGLES, de weduwe van zijn gewezen gierigen winkelpatroon. De eer van hun huis wordt uitmuntend geschraagd door twee beminnelijke hoogst beschaafde dochters, de vrolijke CLARA en de zachtmoedige MARGARETHA. Rondom, en met of tegen dat viertal, handelen een groot aantal personen uit allerlei schakeeringen van Maatschappelijken stand, met allerlei soorten van edele en slechte, deftige en gemeene, eerbiedwaardige en belagchelijke karakters. De Apotheker POGEY, Kapitein DINGLE, de raadselachtige COSTIGAN, en de *Amerikaan* TRUMBULL zijn originelen van top tot teen. Het geheel is de schepping van een humorist van den echten stempel, die beurtelings vermaakt en treft, dikwijls verrast, en altijd boeit, en wiens sierlijke, buigzame stijl daar te boven altijd schilderachtig schoon is. Maar deze ongemeen fraaije roman is ook in ongemeen goede handen gevallen. Als Ref. de vertalingen van den Heer MENSING leest, denkt hij aan den ronden, helderen *Hollandschen* stijl; zoo als hij bij 't zien van fraai, rond en duidelijk schrift aan 't *Hollandsche* schrift denkt, dat door allerlei vreemd, bovenal door *Engelsch* kunstschrift, bijkans geheel is verdrongen.

Men moet doorkneed zijn in 't *Engelsche* regt, om te kunnen beoordeelen of RAWLINGS door zijne handelingen, zich al of niet aan de *Engelsche* wetten heeft vergrepen. Het schijnt echter van neen; maar dat, ten slotte, de regtsmagt met de journalistiek en de beurs zamenspant, om het benijdde en gehate troetelkind der fortuin te vertreden. Voor de regtbank der eer zou hij misschien niet zijn vrij te spreken; doch het getal dergenen die van hunne magt partij trekken om zich te verrijken, is ten allen tijde zoo groot geweest, dat men dit schier houden moet voor een geoorloofd iets. Het doet den lezer dan ook eenigzins genoegen, dat RAWLINGS tegen gebrek beveiligd is, door de lijfrente en 't geen er nog bestaat van den bruidschat zijner edele, maar diep beklagenswaarde dochter MARGARETHA, weduwe door en bij zijnen val, en in wier ongeluk hij straf vindt voor zijne ijskoude eerzucht bij 't doordrijven van haren echt met Lord EDON, in weerwil van de teedere genegenheid tusschen haar en den braven HENRY WINSTON, den speelmakker van hare jeugd. — De opstand der wereld tegen haren vader, doet den trotschen Lord zijne betrekking tot hem verwenschen, en zijne onschuldige echtgenoote het

Digitized by Google

leven verbitteren. Dat ontdekt HENRY WINSTON, en in de corridors van de Opéra geeft hij den Lord — een vriend zijner jeugd, maar wiens valschheid en baatzucht hem zijne beminde deden verliezen — een slag in het aangezigt, en doodt hem daarop in een duël. Deze *épisode* en hare gevolgen zijn hartbrekend. Aandoenlijk schoon, daarentegen, is de onbaatzuchtige liefde voor CLARA, en de edele regtschapenheid van den welgestelden koopmanszoon, en deelgenoot in de vaderlijke firma, GEORGE FARQUHAR, die weinig vertooning maakte, doch nu op den voorgrond verschijnt. Als met de grootheid en den rijkdom de zoogenaamde vrienden verdwijnen, blijft hij de gelasterde, gehoonde, gezonken familie getrouw, en verzoekt het geliefde, ook hém innig genegen meisje, nu hij denkt dat zij geen vermogen meer bezit, om hare hand en hart. Het werk eindigt nagenoeg met hunne echtverbindtenis in het kerkje van *Hornsey*, zonder eenige praal of ophef.

Na dit verslag ware het overbodig als Ref. nog zeide, dat hij 't werk aan elk ter lezing aanbeveelt. Hij wil echter niet eindigen zonder den Uitgever dank te zeggen voor de zorgen aan de typographische uitvoering besteed, en voor zijne wijze onbekrompenheid, die elk deel met een afzonderlijk vignet heeft versierd. De geestige ordonnantie, en de karakteristieke uitdrukking der figuren doen vermoeden, dat die vignetten van *Engelschen* oorsprong zijn; maar de *Hollandsche* teekenaar heeft ze bijzonder verdienstelijk op den steen nageteekend, en ook de druk er van is uitmuntend.

Geldersche Volks-Almanak voor 1853. *Negentiende Jaargang. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1853. 244 *bl.* *f* : - 75.

Zaanlandsch Jaarboekje voor het Jaar 1853. *Dertiende Jaar. Te Zaandijk, bij* J. Heynis, Tsz. 186 *bl.* *f* : - 90.

Ref. heeft deze boekjes eerst in Januarij ontvangen, en ze dus niet vroeger dan heden kunnen aankondigen. Er thans nog een uitvoerig overzigt van te leveren zou tamelijk overbodig zijn. Hij bepaalt zich daarom tot de eenvoudige vermelding, dat beiden wat het belletristisch gedeelte van den inhoud betreft onderhoudend, en wat het oudheidkundig gedeelte aangaat belangrijk zijn. Onder de gedichten zijn zeer middelmatige maar ook zeer verdienstelijke. De novellen zijn over het algemeen wèl, ten deele zelfs uitmuntend geschreven. Beider bekwame Redactiën gaan overigens voort deze boekjes met geschied- en oudheidkundige artikelen te verrijken, die er eene blijvende waarde aan geven, en ze voor de liefhebberen van die gewigtige takken van studie onmisbaar maken. In beiden vindt men lieve steendrukplaatjes, en de typographische uitvoering en het uitwendig voorkomen zijn loffelijk behartigd. — De bezitters van de vroegere Jaargangen zullen zich ook deze wel reeds hebben aangeschaft; maar wie ze nog niet bezit en prijs stelt op werkjes in welke het nuttige en het aangename als hand aan hand gaan, zal wèl doen met dit tweetal eens kennis te maken.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Verhandeling over de liturgische geschriften der Nederlandsche Hervormde Kerk, door J. A. M. MENSINGA, *Predikant te Sijbekarspel. Bekroond bij het Haagsche Genootschap tot verdediging van de Christelijke Godsdienst. Te 's Gravenhage, bij* de Erven Thierry en Mensing. 1851. *In gr.* 8*vo.* 497 *bl.* *f* 3 - 90.

Deze prijsvraag en het bekroond antwoord zijn merkwaardige verschijnselen van onzen tijd. Het onderwerp zou een dertig jaren geleden slechts weinig aandacht getrokken hebben. Wie bekommerde zich toen over liturgiën? Men ware toen voor een zonderling gehouden, als men ze tot voorwerpen van bepaalde studie gemaakt had. Het was toen een koude, slaperige tijd. Het rationalisme zieltoogde, en het orthodoxisme had stof noch aanleiding tot spreken. En toch werden in stilte de zaden gelegd tot de latere ontwikkeling. Men begon terug te zien in het verledene; men betrad het veld der historie; men beproefde zijne krachten aan uitlegkunde en men leerde den Bijbel verstaan. Zoo ontwikkelde zich eene nieuwe zucht voor Bijbelstudie, en het kerkelijk leven werd te gelijk herboren.

De vroegere onverschilligheid trof vooral de liturgien, omdat men op eene andere hoogte stond dan zij die ze vervaardigd en ingevoerd hadden, en omdat men tot ontkennen geneigd, en tegen gemeenschappelijkheid vijandig gestemd was. De liturgie toch is de levende uitdrukking van gemeenschappelijkheid. Wat belijdenissen zijn voor de Kerk is de liturgie vóór en in de gemeente. Zij drukt in het woord, dat bij Doop en Avondmaal, bij inzegening des huwelijks, bij de inwijding van kerkedienaren, bij de gebeden onder de openbare Godsdienstoefening uitgesproken en ten hemel opgezonden wordt, niet het gevoel van een enkelen maar van allen uit. Het liturgisch gebed is de bede der gansche gemeente. Men volgt den leeraar, niet luisterend, om te hooren wat hij spreken zal, maar men bidt mede. Allen bidden gelijk één, en één gelijk

Digitized by Google

allen. De liturgie is daarom eene volksbehoefte. Zij wordt overal gevonden, ook bij Heidenen en Muzelmannen. Geen Christelijk Genootschap, dat aan deze behoefte niet toegaf en er in voorzag. De liturgie is de uitdrukking van het Godsdienstig karakter der Gemeente: de phisionomie harer belijdenis. Van dáár dat zij de grondïdeën, die het wezen der belijdenis uitmaken, in zich bevat; van dáár dat zij ook dán alleen kan vervaardigd en met goed gevolg ingevoerd worden, wanneer de Gemeente onderlinge eenheid en zamenstemming bezit. Daaruit laat zich in de tijden die op den Hervormingsschok volgden, zoowel in de Luthersche als Hervormde Gemeente, de gemakkelijke invoering der liturgische geschriften verklaren. Het was de levende stem van aller belijdenis en gevoel. Maar van dáár ook hare geringschatting, achteruitzetting, ja, zelfs verwijdering uit het geheugen, toen men, in de opvatting der leerbegrippen, van hen verschilde die ze hadden ingevoerd. Nu trad voor de gemeenschappelijkheid de individualiteit in de plaats, en het gebed en de kerkelijke handeling ging over uit den boezem der gemeente in de wilsbepaling van hem, die meester was van het woord.

Sedert de vraag naar het eigendommelijke en onderscheidende van ieder Kerkgenootschap weder ter sprake is gekomen, is de belangstelling in de liturgiën insgelijks opgewekt, en wil men de historische, kerkelijke en godsdienstige waarde dier stukken leeren kennen en bepalen. Trouwens, zoo als wij reeds aanmerkten, op de liturgische geschriften ligt de bijzondere stempel van elk Kerkgenootschap afgedrukt. Men zal het moeijelijk aan de leerrede onderkennen, of men in eene Doopsgezinde, Hervormde of Luthersche Kerk heeft plaats genomen; maar, b. v., het formulier van vóórbereiding in eene Luthersche Kerk hoorende, weet men dadelijk waar men zich bevindt.

Dit bewoog het *Haagsche Genootschap tot verdediging van de Christelijke Godsdienst*, dat steeds met den tijd is medegegaan en den loop der dingen gevolgd is, eene prijsvraag uit te schrijven betreffende een onderzoek naar den oorsprong, den geest, de lotgevallen en de voortdurende waarde der liturgische schriften van de *Nederlandsche* Hervormde Kerk. Wij wenschen het Genootschap met die vraag, om het uitmuntend antwoord van den Heer MENSINGA, driewerf geluk. Het zware

Digitized by Google

boekdeel is een blijvend gedenkstuk van onverdroten vlijt, scherpzinnige naauwkeurigheid, en diepe studie.

De Schrijver geeft aldus rekenschap van de wijze en orde waarin hij het vraagstuk opgevat en beantwoord heeft: »Wij zullen bij onze proeve van beantwoording, zoo veel ons mogelijk is, ons aan de orde dezer *vier*ledige vraag houden. Eene kleine verandering hebben wij gemeend ons te moeten veroorloven, ten behoeve van den regel, dat de vorm aan de stof behoort ondergeschikt te zijn. Wij hebben namelijk bij ons onderzoek bevonden, dat het antwoord op de vraag, naar den oorsprong zich in tweeën deelt: één algemeen en één bijzonder, waarvan het eerste zuiver historisch is en mitsdien den eersten rang moet behouden; het andere deel is meer kritisch. De wijze waarop wij het derde lid der vraag hebben behandeld, als doorloopende beschouwing en beoordeeling van elk der formulieren op zich zelve, gaf ons aanleiding, om daarbij tevens het gezegde kritische deel te voegen; en dit niet alleen, maar ook, bij elk der afzonderlijke stukken van onzen liturgischen bundel, voorloopige opmerkingen nopens derzelver waarde, zoodat de beantwoording van het vierde lid der vraag slechts recapitulatie, algemeen overzigt en slotsom zal bevatten. Eindelijk hebben wij bevonden, dat de geschiedenis der lotgevallen onzer liturgische schriften zich in twee, zeer karakteristiek onderscheidene en ongelijksoortige tijdperken deelt, waarvan de Synode van *Dordrecht* van 1618 en 1619 het scheidspunt uitmaakt. Het tweede tijdvak, waarvan de voornaamste inhoud is: het gebruik dat er van de formulieren gemaakt en de waarde die er aan gehecht is, laat zich niet wel behandelen, vóór men eerst is doorgedrongen in den geest der formulieren; het heeft daarenboven een naauw verband met het vierde lid der vraag, en vormt er, als ware het, eene historische inleiding toe. Wij meenden het derhalve tusschen het derde en vierde lid zijne plaats te moeten geven.

»En wat het eerste tijdvak aangaat, nademaal het oorsprongstijdvak doorloopt tot aan de Synode van *Dordrecht*, met andere woorden, nademaal sommige stukken uit onzen liturgischen bundel in het midden, sommige zelfs in het laatst van dit tijdvak zijn vervaardigd, zoo laten zich, gedurende dit tijdvak, *oorsprong* en *lotgevallen* niet van elkander scheiden zonder in verbrokkeling der geschiedenis te vervallen. Beter

Digitized by Google

kwam het ons voor, om tot aan de Synode van *Dordrecht*, wanneer de bundel gesloten is, en het oorsprongs-tijdvak ophoudt, *oorsprong* en *lotgevallen* gelijktijdig, naar tijdorde en aan de hand der geschiedenis te verhalen. Zoo hebben wij gemeend, vorm en stof het best in overeenstemming te brengen. Wij verkrijgen dus deze orde:

1°. *Historisch* onderzoek naar den *oorsprong en de lotgevallen* onzer liturgische schriften, *tot aan de Synode van Dordrecht* van 1618 en 1619.

2°. Doorloopende beschouwing der stukken, waaruit onze liturgische bundel bestaat, bevattende opgave van derzelver *oorsprong en zamenstelling; verklaring* waar het noodig is; onderzoek van derzelver *geest* en opmerking nopens derzelver *waarde*.

3°. Geschiedenis van het *gebruik* dat er van den liturgischen bundel gemaakt is, en de *waarde* die er aan gehecht is, tot op onzen tijd.

4°. *Algemeen onderzoek en oordeel over hunne voortdurende waarde.*"

Het Eerste Hoofdstuk wordt in vijf paragrafen verdeeld. Eerst vestigt MENSINGA de aandacht op het liturgisch beginsel, zoo als dit zich in de Christelijke Kerk ontwikkelde en van lieverlede ontaardde; vervolgens wijst hij den oorsprong der liturgie in de *Nederlandsche* Hervormde Kerk aan, die in de tweede helft der zestiende eeuw, in *Engeland*, bij de uitgeweken *Nederlanders* onder leiding van VALLERANDUS POLANUS, ontstond, en verder door A LATIS en anderen bearbeid werd. Hij verdeelt hare geschiedenis in twee tijdperken: van 1563 tot 1581, en van dit jaar tot 1619. Daarop doet hij zien hoe door de *Dordrechtsche* Synode de laatste hand werd gelegd aan den bundel der liturgische schriften. Overigens houdt hij zich bezig met de liturgie in de Waalsche Kerk.

Het Tweede Hoofdstuk beslaat de ruimste plaats, loopende van bl. 77—422. Eene wèl uitgewerkte Inleiding geeft een behoorlijk overzigt van den weg, dien hij zal inslaan. Zeer ruim en breed wordt over het formulier van den Doop gehandeld. Eerst geeft MENSINGA den oorspronkelijken tekst van het eerste gedeelte, door DATHEEN uit het *Paltzische* formulier vertaald. Hij deelt het, behalve in het *didactische* en *ritueel* gedeelte, in een *stellend* en *apologetisch* deel. Vervolgens ver-

Digitized by Google

gelijkt hij dit formulier met de gezaghebbende schriften in de *Nederlandsche* Hervormde Kerk; de *Heidelbergsche* Catechismus, de *Nederlandsche* Geloofsbelijdenis, de *Dordsche Canones*; geeft het resultaat dier vergelijking op, en doet het aanmerkelijk verschil in inhoud, vorm en geest zien. Daarna vergelijkt hij 't met de formulieren van andere Kerken, den *Embdenschen* Catechismus, het *Geneefsche* Doopformulier, den Catechismus van CALVIJN, en zijne *Institutio Christianae religionis*, en volgt hierbij denzelfden weg, die hem tot zékere uitkomsten leidt van hoog aanbelang.

Overgaande tot het Avondmaalformulier, begint hij met dit stuk te ontleden, vergelijkt het met andere, onderzoekt de Avondmaalstheorie van ZWINGLI en CALVIJN, en bepaalt de verhouding van dit formulier tot beide. Na het *didactische* en *rituële* van het stuk onderzocht te hebben, geeft hij eene voldoende resumtie van het geheel.

Korter behandelt hij de overige formulieren. Aangaande dat des Huwelijks toont hij aan, dat het bijkans letterlijk uit het *Paltzische* vertaald is, dat èn van CALVIJN èn van MICRON (MAARTEN KLEIN) zijn oorsprong had ontleend. MENSINGA vergelijkt dit formulier met het zoogenoemde *Groningsche* en sluit met leerrijke opmerkingen.

Verder beschrijft hij den inhoud, aard, strekking en toepassing der formulieren van Afsnijding en Wederopneming, die echter thans niet meer gebruikt worden. Of de Kerk er te zwak toe is, dan of de gevallen, waarop ze toegepast zouden kunnen en moeten worden, te veelvuldig zijn, wagen wij niet te beslissen.

Breeder ruimte wordt gegeven aan de formulieren van de Bevestiging van Predikanten, van Ouderlingen en Diakenen. Nadat hij het gebruik en formulier te *Londen* omtrent de bevestiging van Kerkedienaren, zoo ook in den *Paltz*, te *Geneve* en te *Zurich* heeft aangewezen, geeft hij het schriftuurlijke op als het bepaald kenmerkende van dit stuk. Wij zouden het gaarne zien, dat elk formulier zoo veel mogelijk in Bijbelsche uitdrukkingen werd gesteld, altoos in verband gebragt met den toestand, waarin de Kerk zich bevindt. Waar dit met oordeel en takt geschiedt, zal men niet tot »doode lettertraditie" vervallen, maar tot het woord opklimmen, dat blijft leven en spreken tot in eeuwigheid. Deze paragraaf verdient

Digitized by Google

wel met aandacht gelezen te worden, omdat het de waarde en het gezag van Leeraren en Kerkedienaren in een helder licht plaatst.

»De gebeden onzer liturgie" — zegt de Schrijver — »zijn onderscheiden in drie soorten, te weten: die, welke bestemd zijn tot gebruik bij de openbare Godsdienstoefeningen, die, voor de bijeenkomsten van den Kerkeraad en de Diakenen, en die, voor bijzonder gebruik, deels dagelijksch en huiselijk, deels bij kranken en stervenden.

»Om het oogmerk, waartoe de eerstgemoemde soorten zijn opgesteld te bepalen, herinnere men zich slechts, dat er in de Christelijke Kerk van ouds en allerwege, een liturgisch element bij de openbare Godsdienstoefeningen bestaan heeft. Geen ander doel, dan datzelfde, dat de Christenkerk van ouds had, wanneer hare Leeraren hare eeredienst met formuliergebeden verrijkten, hebben ook onze opstellers gehad; ze waren derhalve bestemd om woordelijk aldus, door alle leeraren, bij de godsdienstoefeningen, uitgesproken of voorgelezen te worden, zoo als ze dan ook, van den beginne af, op die wijze gebezigd zijn, even als zulks bij andere Protestantsche Kerkgenootschappen plaats had. Van die der derde soort alleen kan men zeggen, dat zij tot leiddraad dienden voor de ongeoefenden, of die zich den geest des gebeds niet toevertrouwden. Ook de gebeden voor kranken en aangevochtenen schijnen, even als de ziekentroost en de troostelijke spreuken, niet zoo zeer bestemd te zijn, om door de Leeraars, bij hun ambtelijk bezoek der kranken, als wel om in hunne afwezigheid, door de betrekkingen of verzorgers der zieken, hun te worden voorgelezen." — De Schrijver behandelt de onderscheidene gebeden, en slaat, ten slotte, nog een blik op den geest en dogmatischen inhoud dier gebeden.

Het Derde Hoofdstuk bevat de geschiedenis van de liturgische schriften van 1619 tot aan onzen tijd, bijzonder van het gebruik, dat er van gemaakt en de waarde die er aan gehecht is. Hij begint met het oorspronkelijke doel, waarmede de formulieren zijn opgesteld, aan te wijzen. Reeds spoedig werd er ruimte en vrijheid verleend ten opzigte van het gebruik der gebeden. Wij leeren den tegenstand dien zij ontmoetten kennen, waarbij de beruchte KOELMAN niet ongeschikt of ongelukkig den standaard droeg. Zij kwamen dan ook vrij spoe-

Digitized by Google

dig in onbruik. Langer werd het ongeschonden gebruik van de formulieren der Kerkelijke plegtigheden bewaard. De tegenstand tegen deze in het begin dezer eeuw wordt ontwikkeld. Het besluit der Synode van 1817 verleende eene onbeperkte vrijheid tot uitlating en wijziging, maar de Schrijver verzwijgt niet de zwarigheden, welke tegen de uitvoering er van ontstonden. Vervolgens gewaagt hij van de nieuwe formulieren die sedert ingevoerd zijn, zoo als de vragen bij de voorbereiding tot de viering van het Avondmaal en het verbeterd formulier van Huwelijks-inzegening te *Groningen*. Daarna spreekt hij over den twist in het begin der vorige eeuw te *Utrecht* gevoerd over de woorden in de eerste doopsvraag: »dat de kinderen in CHRISTUS geheiligd zijn en dienvolgens behooren gedoopt te worden", en deelt ook het geval mede met B. KEPPEL, die, Predikant te *Monnikendam*, zich tegen het doopen van kinderen verzette, tenzij de vragen door een lidmaat met »ja" beantwoord werden. Dit verzet kostte den man zijne standplaats. Het Hoofdstuk wordt gesloten met de aanwijzing van de zorg, welke de Kerk gedragen heeft voor de ongeschonden bewaring van den tekst der formulieren, welke zorg evenwel niet allen lof verdient.

Wij komen aan het laatste Hoofdstuk, dat een algemeen onderzoek en oordeel geeft naar en over de voortdurende waarde der Hervormde liturgische formulieren. »Niet zoo breedvoerig" — zegt MENSINGA — »zal het laatste Hoofdstuk onzer Verhandeling behoeven te wezen, als deszelfs gewigt schijnt te eischen. Wij hebben, ten einde eene onaangename herhaling van denzelfden gang te mijden, onze opmerkingen over de waarde van de verschillende, grootere en kleinere deelen der formulieren reeds in het tweede Hoofdstuk medegedeeld, bij het in den vorm van doorloopende *commentaar* ingestelde onderzoek naar derzelver geest. Wij hebben dus thans slechts het resultaat bijeen te trekken. Ons onderzoek behoeft slechts in het algemeen over de voortdurende waarde der formulieren te loopen, terwijl wij, voor de bijzonderheden en de gronden van ons oordeel, naar het tweede Hoofdstuk verwijzen.

»De voortdurende waarde der liturgie-formulieren is van tweeërlei aard. Vooreerst, de historische. Zij leveren eene blijvende eervolle getuigenis van de zorg onzer Kerk, zoowel

Digitized by Google

voor de openbare, als de huiselijke Godsdienst, en voor de vertroosting van kranken en stervenden. Zij zijn de hoofdbron voor de vroegste geschiedenis der eerdienst in onze Kerk. Ook uit een dogmatisch oogpunt hebben zij een groot historisch belang als authentieke stukken, in gezag naast de Formulieren van Eenigheid staande; te belangrijker, omdat de wordingsperiode onzer Hervormde Kerk zoo weinig bronnen en bescheiden van hare denkwijze oplevert. We leeren er hare geloofsleer kennen, zoo in het algemeen als in vele bijzondere punten. Te kostbaarder is ons die getuigenis, omdat wij haar hier van eene voortreffelijke, echt Christelijke en Evangelische zijde leeren kennen. Ook voor het tijdvak der godsdienstgeschillen, tot en met 1619, zijn ze eene kostbare en verblijdende bijdrage, waaruit wij zien, dat het meerdere en gezaghebbende deel onzer geestelijkheid, die geschillen op het terrein van wetenschap wilde gehouden hebben, ze niet overbragt in de eerdienst en er ook weinig invloed op de praktijk des Christendoms aan wilde toegekend hebben."

Het andere oogpunt voor de beoordeeling van de waarde der liturgische schriften is dat, van het voortdurend gebruik. De Schrijver brengt de formulieren tot twee klassen van bijzonder en huiselijk en van algemeen en openbaar gebruik. Tot de eerste klasse betrekt hij de ziekentroost en de twee verzamelingen van korte spreuken, die hoog geroemd worden. Minder gunstig is de uitspraak over de waarde van de gebeden voor huiselijke aandacht. De gebeden voor kerkelijk gebruik bestemd staan bij MENSINGA op lagen prijs. Zoo veel te gunstiger is hij gestemd voor het behoud van de formulieren. De Schrijver verdient hier zelf gehoord te worden.

»In het algemeen hebben formulieren, bij het verrigten van plegtige godsdienstige handelingen, de aloude en algemeene praktijk der Christelijke Kerk voor zich. En hoe verwijderd wij ook ons genootschap wenschen van ceremoniedienst of koude werktuigelijkheid, zoo gelooven wij toch, dat het bezwaarlijk te ontkennen valt, dat het doelmatig ingerigte gebruik van eenige formulieren aan de bediening der heilige plegtigheden van onze Godsdienst eene niet geringe mate van indrukwekkende statelijkheid bijzet, en tevens een rituëel karakter, hetwelk juist datgene is, dat ze van de leerdienst moet onderscheiden. Ze bevorderen eene zekere eenparigheid, die,

Digitized by Google

blijkens de ondervinding, aan de gemeenten, althans bij de bediening van den Heiligen Doop en het Avondmaal hoogst welgevallig is, en die de meesten hunner ongaarne aan eene geheele vrijheid en afwisseling zouden begeeren opgeofferd te zien." — Wij zijn 't daarin met den Schrijver volkomen eens, en wat hij er uit eigen ambtservaring bijvoegt zal door menig insgelijks ervaren ambtsbroeder beaamd worden. Ja, formulieren geven éénheid in de gemeente. Zeker hangt dit ten deele van de voordragt af. Wie ze achteloos leest, of afroffelt, zoo als b. v. met dat voor de bediening des Heiligen Doops niet zelden geschiedt, laadt groote verantwoordelijkheid op zich. Hij ontneemt der gemeente hare stichting, en berooft de handeling van hare plegtigheid. Niet om het formulier, maar om de ongepaste voordragt er van, woont een groot deel der gemeente de Doopsbediening met verveling bij. Doch hoe dit zij; het liturgisch gedeelte der godsdienstoefening bewaart de bewustheid van onderlinge eenheid. De vreemdeling 't hoorende, weet waar hij is: de band der gemeenschappelijkheid omvat hem. Evenmin echter als MENSINGA, willen wij eene koude liturgie, die het leven doodt, ten minste zijne zelfstandigheid ontzenuwt. Liturgie en vrij gebruik kunnen zeer voegzaam gepaard gaan.

Nu onderzoekt de Schrijver de voortdurende waarde der formulieren voor de kerkplegtigheden. Hij is van oordeel dat zij, zoo als ze daar liggen, niet zeer bruikbaar meer zijn; en niet alleen kleine, ligt te verbeteren, maar ook kapitale gebreken hebben, en hij regtvaardigt zijne uitspraak met de stukken.

De uitkomst van dit veelzijdige onderzoek is, dat de Liturgische Canon niet beantwoordt aan de behoeften en eischen des tijds en dus herziening behoeft. Bedachtzaam en gematigd wijst MENSINGA aan hoe zij dient te geschieden, terwijl hij de vereischten aangeeft die de liturgische formulieren noodwendig bezitten moeten. Hij eindigt zijnen arbeid met de minder aangename verklaring, dat de tijd voor de invoering van eene herziene liturgie nog niet rijp is. Wij gelooven dit met hem; want, zoo als de verschillende rigtingen in de Hervormde Kerk tegen elkander over staan, is een formulier dat allen bevredigt niet denkbaar. Maar heeft dan MENSINGA te vergeefs gearbeid? Dat zij verre. Als de tijd komt, waarin

Digitized by Google

de tegenwoordige spanning en botsing in de schaduwen der historie zullen geweken zijn, dan zal dit werk een vraagbaak zijn, en een heldere voorlichting omtrent hetgeen de Hervormde Kerk betreffende dit onderwerp te doen of te laten hebbe.

Het werk was de bekrooning overwaardig, en zij kon en mogt dus niet achterwege blijven. Wat diepe studie komt ons allerwege te gemoet. Welk een ijver en naauwkeurigheid op een veld, dat hier en daar zoo droog en dor is. Hoe veel dat voor menigeen nieuw en verrassend zal zijn. Er behoort de takt van eenen MENSINGA toe, om een onderwerp als dit zoo te behandelen, dat het niet alleen met nut, maar ook met genoegen kunne gelezen worden. Wij gelooven echter, dat het genoegen nog grooter zou zijn geweest, als hij de orde had gevolgd, die in de vraag-zelve is opgegeven. De lezer had dan alles wat nu in het tweede Hoofdstuk verspreid is, bijeengevonden in het vierde Hoofdstuk, en de totaal-indruk van dit laatste zou sterker zijn geweest. Maar wij billijken gaarne de keuze des Schrijver, die hem met meer gemak deed werken.

Wij wenschten het *Haagsche* Genootschap, maar wenschen ook vooral de Hervormde Kerk met dit uitmuntend werk geluk, een werk, dat den waardigen en veel begaafden Schrijver eene blijvende eereplaats verzekert onder hen, die het wèl meenen met hunne Kerk en met de Gemeente des Heeren.

H. J. H. S.

Onze Vader, die in de hemelen zijt! Het gebed des Heeren bewerkt voor de gemeente, door H. HEEMSKERK, *Theol. Doct. Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1852. *In gr.* 8*vo.* 158 *bl. f* 1-70.

Het was eene regt gelukkige gedachte van den Eerw. HEEMSKERK, Predikant bij de Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te *Amsterdam*, om het gebed des Heeren, „dat dierbaar kleinood Zijner belijders" — gelijk hij het noemt — „door alle eeuwen hoog gewaardeerd en nog door vele Christenen bij voorkeur gebezigd", in eenige winteravondbeurten, die hij te vervullen had, opzettelijk te behandelen. Bekend is het, dat de Hervormde Predikant tot die behandeling, volgens den

Digitized by Google

leiddraad van den *Heidelbergschen* Catechismus, geregeld geroepen wordt. Vandaar, dat dit verheven en belangrijk onderwerp in de gewone zamenkomsten der gemeente niet dan hoogst zelden, en bij wijze van uitzondering, ter sprake wordt gebragt. De Remonstrantsche leeraar, tot geene zoogenaamde Catechismus-prediking verpligt, was daardoor te vrijer in zijne keuze. En zoozeer wij het goedkeuren, dat zij zich op het genoemde onderwerp gevestigd heeft, even zoozeer verblijdt het ons, dat hij, daartoe aangezocht, besloten heeft tot de uitgave zijner leerredenen. Onze stichtelijke literatuur is daardoor met een geschrift verrijkt geworden, dat niet slechts door zijnen uiterlijken vorm en geheel zijne uitvoering zich aanbeveelt, maar ook van wege zijnen zuiver Evangelischen inhoud en regt Christelijke strekking in veler handen verdient te komen.

Het zijn negen leerredenen, die ons hier worden aangeboden. In de eerste gaat eene inleiding vooraf, waarin gehandeld wordt over de aanleiding, de bron, het gebruik en de waarde van het volmaakte gebed. De tweede handelt over den aanhef en ontwikkelt, hoe hij is en wat hij onderstelt. De derde beschouwt de bede: *uw naam worde geheiligd!* als bede, als eerste bede van het Onze Vader, als onze eerste bede. De Inhoud zoowel als de eisch der daaraanvolgende: *uw Koningrijk kome!* wordt overwogen in de vierde. De zin der bede, hare plaats in het Onze Vader, en hare kracht in de vijfde. De beteekenis, de uitnemende gepastheid van en de noodwendige vereischten tot de vierde bede in de zesde. In de zevende wordt de vijfde bede uitvoerig verklaard en de gemeente opgewekt, om haar regt te bidden. In de achtste wordt de ware zin en beteekenis der laatste bede opgegeven en aangewezen, hoe zij uit het vorig bidden ontstaat, de overige beden verzekert en het geheele gebed volmaakt. De negende, eindelijk, onderzoekt het slot des gebeds en wendt het aan tot besluit van de reeks der overdenkingen, die voorafgaan.

Hebben wij hiermede in het algemeen den inhoud dezer leerredenen vermeld, wij zouden door de meer uitvoerige opgave der plannen het bewijs kunnen leveren, hoezeer de vorm met zorg behartigd is. Soms vonden wij daarin iets verrassends en zeer vernuftigs. Zoo worden b. v. de gezindheden, waarmede wij *onzen Vader, die in de hemelen is*, moeten aan-

Digitized by Google

roepen, uitgedrukt in deze drie woorden: kinderzin, broederzin, hemelzin. En altijd kwam ons, op zeer zeldzame uitzondering na, de orde van behandeling en wijze van ontwikkeling geleidelijk, eenvoudig, doelmatig voor, zonder dat er jagt gemaakt is op effect. Maar liever dan hierover uit te weiden, geven wij de verzekering, dat de inhoud zich door heldere denkwijze, zuivere begrippen, heiligen ernst en praktikale strekking gunstig onderscheidt. Wij vinden hier zoo min het oppervlakkige, dat aan het vroegere rationalisme eigen was, als het duistere en onbestemde, dat het latere mysticisme, ook in onze dagen, kenmerkt. Aan het regt verstand van elke bede wordt de eerste zorg besteed. Zonder omhaal van geleerdheid worden ook hier en daar verschillende gevoelens vermeld. En de opvatting, die de voorkeur verdient, wordt doorgaans met overtuigende redenen bekleed. Hetgeen alzoo duidelijk geworden is, wordt nuttig aangewend en toegepast op hart en leven. En gelijk de taal gekuischt is, zoo is de toon, hier aangeslagen, die des geloofs en der liefde, die beurtelings bestraft en waarschuwt, vertroost en opwekt, en krachtig dringt tot een leven des gebeds in gemeenschap met CHRISTUS, den Heer. Er is geen twijfel aan, of deze leerredenen, te *Amsterdam* met nut en stichting gehoord, zullen ook, thans in den vorm van een godsdienstig huisboek in ruimeren kring verspreid, onder hooger zegen winste doen voor het Koningrijk Gods.

Aanmerkingen hebben wij niet, of het moest zijn, dat de volzinnen over het algemeen ál te kort zijn en de stijl daardoor die lenigheid en ronding, die volheid en gemakkelijkheid mist, waarop wij prijs stellen. Op den predikstoel, bij de openlijke voordragt, moge zulk een *style coupé*, matig gebruikt, aanbeveling verdienen; bij lezing komt hij ons minder behagelijk en daarom niet navolgingswaardig voor, zonder dat wij daarom het hinderlijk gebrek, dat daar tegenover staat, van langwijligheid en gerektheid der volzinnen in bescherming zouden willen nemen. Maar wij mogen niet vergeten, dat wij hier leerredenen voor ons hebben. En daarmede vervalt deze aanmerking grootendeels.

Hoe gaarne gaven wij nu nog eene en andere proeve van den inhoud. Wij zouden dan wijzen op hetgeen hier bl. 8 gezegd wordt over den oorsprong van het gebed des Heeren, in hoeverre namelijk onze Heiland Zijn voorschrift aan bestaande

Digitized by Google

Joodsche gebeden zou ontleend hebben; op het veelzijdig en gepast gebruik, bl. 101 en volgg., gemaakt van de vierde bede, om op te wekken tot eigene werkzaamheid, blanke eerlijkheid, dankbare tevredenheid en volkomen vertrouwen op God; op hetgeen bl. 113, 114 voorkomt over de vergeving onzer schulden bij God, en daarna bl. 115 over het toevoegsel: *gelijk ook wij vergeven;* op de verklaring, bl. 132, van *den boozen*, die wij om hare juistheid en schriftmatigheid toejuichen, en op de behandeling van het slot des gebeds. Maar wij mogen niet te uitvoerig worden en vergenoegen ons daarom met de enkele mededeeling der keurige woorden, waarmede *het gebed des Heeren*, bl. 17, wordt voorgesteld »als een gemeengoed der gansche Christenheid, de band, die alle geloovigen van alle tijden vereenigt. De Kerk van JEZUS" — zoo lezen wij — »heeft reeds achttien eeuwen op aarde bestaan. Maar één band omstrengelt het geslacht van Christenbroeders: 't is het gebed des Heeren, dat door alle eeuwen uit éénen mond met éénen zin ten hemel stijgt. De Kerk van JEZUS is wijd verspreid over de gansche aarde. Maar één band houdt het groote huisgezin van Gods kinderen zamen: 't is het gebed des Heeren, dat aan alle plaatsen over den ganschen aardbodem wordt gehoord. De Kerk van JEZUS is jammerlijk verscheurd en verdeeld op aarde. Maar nog één band verbroedert alle geesten: 't is het gebed in JEZUS naam, het gebed des Heeren, waarin allen zich verzamelen voor den troon van God. In dat gebed stemmen alle harten en zinnen zamen. Voor de gescheiden belijders is dit het formulier van éénigheid. Gij bidt: Onze Vader! uw Roomschgezinde broeder bidt het ook: zult gij hem dan de broederhand in CHRISTUS weigeren? Gij vindt uwe hoogste en heerlijkste goederen neêrgelegd in dat volmaakte gebed: zoo gelooft en erkent ook uw medechristen, en hoeverre in begrippen van u verwijderd, in den gebede staat hij naast u voor God. Ons, is het woord waarmede wij in JEZUS naam tot den Vader naderen: en met dat woord omvatten wij al de broeders en elk, die Christen heet. In den gebede zijn allen één. En één in den geest des gebeds, worden allen meer en meer in den geest der liefde eenig, zullen allen ten laatste in den geest des geloofs vereenigd zijn."

Amen! zeggen wij, die, ofschoon bij eene andere afdeeling der

Digitized by Google

Christenheid, dan de Heer HEEMSKERK, werkzaam, met hem belijden *ééne*, *heilige*, *algemeene* Christelijke Kerk en de *gemeenschap* der heiligen.

De Christen-wijsgeer zegevierende over den dood. Een verhaal van de laatste levensdagen van een geneesheer. Door NEWMAN HALL, *Schrijver van: »Vreest niet, ik ben het!" enz. Naar de negende uitgave uit het Engelsch vertaald. Met eene voorrede van* J. J. L. TEN KATE, *Predikant te Middelburg. Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. 1852. *In kl.* 8vo. 200 *bl.* *f* 1 - 60.

Wèl uitgevoerd verschijnt dit boek onder het *Nederlandsch* publiek; maar zijn inhoud vooral is een krachtige aanbeveling. Wij beamen de gunstige getuigenis, welke de Vertaler aflegt. »Niet met koude redenering, maar uit het leven, en wel waar het op den zwaarsten proef gesteld wordt, beantwoordt het de vragen: wat het Christendom leert; wat het vermag uit te werken; en vanwaar het zijnen oorsprong ontleent? Wij worden aan de ziekte- en stervensponde geplaatst van een Christen uit *intellectuële* overtuiging en *moréle* ervaring. GORDON was geen geestdrijver, en sprak evenmin onder den invloed van een ziekelijk zenuwgestel. Het is niet enkel uiting des gevoels maar ook de uitdrukking van eenen zelfstandigen geest. Wij zijn getuigen van den geloofsroem eens Christens, die weet wat en in wien hij gelooft."

Wij danken den Heer NEWMAN HALL voor zijne aanteekeningen, drie weken lang aan een merkwaardig ziekbed gehouden. Zij verdienden wel algemeen bekend gemaakt te worden. Somtijds hadden wij ze wel eenigzins bekort gewenscht; maar dan ware misschien de natuurlijke weg eene kunstbaan geworden. Nu hebben wij de geschiedenis van den zegen des Christendoms, eene levende uitlegging van het Johanneïsch woord: »Ons geloof is de overwinning, die de wereld overwonnen heeft."

Wij kunnen ons niet weêrhouden een paar bladzijden uit dit belangrijke werk over te nemen; ook bij wijze van proef, om onze lezers met den stijl en den geest er van bekend te

Digitized by Google

maken. 't Zijn woorden van GORDON. »Ervaring geeft in elk geval de grootste zekerheid. Wanneer iemand beweert het een of ander te kunnen verrigten — hij verrigte het werkelijk: dat zal een meer afdoend bewijs zijn, dan eene geheele reeks van bewijsgronden voor zijne bewering. Neem eene geladene electriseer-machine, en zoek een bijstander te bewijzen dat de draad geladen is, en dat hij, wanneer hij hem aanraakt, een schok zal ontvangen. Die bewijsvoering zal langwijlig en betwistbaar zijn. Hij zal u kunnen vragen naar de natuur der electriciteit, en naar elk bestanddeel van de machine. Hij zal u het bewijs kunnen vragen, dat gij bij het laden op de regte wijze zijt te werk gegaan; dat de batterij inderdaad geladen is; dat er niets hapert aan de verbindtenis van de batterij met den draad, dien hij moet aanraken. Hij zal getuigen kunnen eischen, om te verklaren, dat zij de uitwerking, den schok ondervonden hebben, en hij zal dan nog de bevoegdheid en de geloofwaardigheid van die getuigen kunnen in twijfel trekken. Maar laat hem eenvoudig den draad aanraken, en den schok ontvangen, en de man zal overtuigd zijn. Hoe belangwekkend het geleerde onderzoek ook zijn moge, de werkelijke ervaring zal altoos het kortste en sterkste bewijs zijn. Het Christendom is een zamenstel van waarheden, dat eene groote, schoon geheimzinnige uitwerking te weeg brengt, die men ondervindt, wanneer de ziel, door het geloof, met die waarheden in aanraking wordt gebragt. Men vraagt naar bewijs; men eischt dat gij de onderlinge evenredigheid van alle deelen van het zamenstel, de overeenstemming van de eene waarheid met de andere zult aantoonen; — dat gij den onafgebroken zamenhang van de keten der geschiedkundige getuigenissen zult in het licht stellen; — dat gij de wetten, volgens welke het uitwerksel tot stand komt, de wijze waarop de geest Gods op het harte werkt, zult verklaren. Dit is een werk van grooten omvang, en zal menige vraag doen opwerpen, die bezwaarlijk beantwoord kan worden. Veel geheimzinnigs zal zich opdoen, waarvan geene oplossing te geven is. Maar wanneer de vrager zelf door het geloof zich met de waarheid in aanraking wil stellen, dan zal hij op eenmaal eene inwendige getuigenis bezitten, die door geen redetwisten onzeker te maken is. Stel, dat aan iemand, die nooit brood geproefd had, gezegd werd,

Digitized by Google

dat het brood een goed voedsel is, geschikt niet alleen om het leven te onderhouden, maar ook om krachten te geven. Hij vraagt naar bewijs. Hij vraagt hoe het brood gemaakt wordt; hoe het gezaaide koren opgaat, en gevulde aren voortbrengt; hoe die aren tot meel en brood gemaakt worden; of het gebakken brood, dat vóór hem ligt, inderdaad die zelfde stof is, welke op het veld groeide, en of er niet iets anders voor in de plaats is gesteld. Hij kan verder vragen, welke de scheikundige bestanddeelen van het brood zijn; op welke wijze dit voedsel verteerd en met de vochten vereenzelvigd wordt; en wanneer hij niet eten wil, voordat al zijne vragen voldoende zijn beantwoord, den loopt hij groot gevaar om van honger te sterven. Maar wanneer hij eenvoudig het brood eet, en ondervindt dat hij er door gevoed wordt, al wordt dan ook de voedingskracht door anderen betwist, en al weet hij niets van de wijze waarop die voeding plaats heeft, hij zal niet wankelen in de overtuiging, die hij door de ervaring verkregen heeft. De Christelijke waarheid is het brood der ziel, dat leven, kracht en vreugde geeft. »Bewijs," zegt iemand, »dat het inderdaad dezelfde waarheid is die oorspronkelijk van boven kwam; dat zij niet bedorven werd door menschelijke verminkingen en toevoegselen; verklaar het geheimzinnige van haren oorsprong, benevens de wijze waarop zij in hem, die haar aanneemt, werkt." Hoe belangwekkend dergelijke punten ook zijn mogen, en gesteld, dat zij even goed, als de vragen betreffende het vergankelijke brood konden beantwoord worden (ofschoon ook daarbij altoos iets geheimzinnigs overblijft, dat de natuurkunde niet verklaren kan): hij, die door het geloof de leer des kruises in zijne ziel opneemt, heeft in de uitwerkselen, die zij op zijne geestelijke natuur te weeg brengt, een inwendig bewijs, dat hij voor sterker dan ieder ander moet houden. Laat de vrager, in plaats van te redetwisten, het Evangelie op de proef stellen, hij zal zich beter voldaan vinden, dan door duizend andere bewijzen. »Zoo iemand zijn' wil doen wil, die zal van deze leer bekennen, of zij uit God is." Dr. GORDON sprak bij herhaling deze woorden: »wanneer ik voor de waarheid des Christendoms geen ander bewijs had dan mij zelven, het zou *mij* voldoende zijn, al ware ook de geheele wereld tegen het Christendom."

Digitized by Google

Preek, naar aanleiding van LUK. XVIII: 31—34, *over de geringe belangstelling der Christenen van onze dagen in de hoogst belangwekkende lijdensgeschiedenis van onzen Heer; gehouden in de Broeder-Kerk der Hervormde Gemeente van Kampen, op Zondag den* 15 *Februarij* 1852, *des avonds. Door* H. A. BENIT, *Predikant bij de Evang. Luthersche Gemeente te Kampen. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1852. *In gr.* 8*vo.* 23 *bl.* *f* :-30.

Ofschoon wij met deze leerrede als voortbrengsel van kanselwelsprekendheid niet hoog loopen, en gelooven dat de Eerw. BENIT haar zeer wel terug had kunnen houden, doen wij evenwel hulde aan zijne goede bedoeling, en wanneer zich in de *Kampensche* Gemeente zulk eene geringe belangstelling in de jaarlijksche prediking van 's Heilands lijdensgeschiedenis doet opmerken, dan heeft hij — zij het maar een eenvoudig woord - toch een woord van waarheid en wijsheid gesproken, toen hij in de stad zijner inwoning voor eene Zuster-gemeente optrad. Doch waarom dat woord openbaar gemaakt? Waarschijnlijk in de overtuiging, dat dergelijke flaauwheid ook elders wordt aangetroffen; en mogt dat, hier of daar, het geval zijn, dan bevelen wij daar gaarne aan, wat de belangstelling in het herdenken van eene wel bekende, maar altijd onbeschrijfelijk belangrijke geschiedenis kan vermeerderen. Of echter onthouding van feesten en vermakelijkheden wel de ware maatstaf zij van de bedoelde belangstelling, valt te betwijfelen; hoewel ook wij het daarvoor houden, dat BENIT volkomen gelijk heeft wanneer hij ten aanzien van vasten enz. zegt: »Wat bij de Roomsche broederen te veel geschiedt, vindt bij ons te weinig plaats."

J. B. J. VAN [illegible]REN, *Oud-Militair Onder-Intendant der* 1e *Klasse van het Indisch Leger enz. De Ezelsooren van Koning* MIDAS, *beleefdelijk terug gezonden, enz. enz. Te 's Gravenhage, bij* Gebr. J. en H. van Langenhuysen. 1852. *In gr.* 8*vo.* 54 *bl.* *f* :-50.

De titel van dit vlugschrift is lang, zonder van den inhoud iets anders te melden, dan dat men er een antwoord vindt

Digitized by Google

op eenig schrijven van den Heer SLOET TOT OLDHUIS. Eigenlijk is de inhoud in twee deelen gesplitst. Het eerste is gerigt aan den Heer SLOET, die op het zeggen van den Schrijver, dat *Billiton* geen tin-eiland is, dezen eenigermate schijnt te hebben gepersifleerd. Hiertegen komt de Heer VAN DOREN op, en beroept zich op een verslag van den zaakkundigen J. H. CROOCKEWIT, HZ., van den 15den April 1851, waaruit blijkt dat, bij gedaan onderzoek in *loco*, door dezen Heer op *Billiton* geen tin-erts is gevonden.

Het tweede gedeelte behandelt de vraag: of de toestand der slaven op *Java* zoo beklagenswaardig zij als die in *Nederland* door sommige Schrijvers wordt afgeschilderd? — Dit gedeelte is hoofdzakelijk gerigt tegen den Heer Dr. J. H. VAN HOËVELL, die in zijne »Emancipatie der slaven in *Nederl. Indië*", en hier en daar in zijn »Tijdschrift voor *Nederl. Indië*", den toestand der slaven op *Java* als zeer ongunstig heeft voorgesteld, en de Emancipatie op het dringendst heeft aanbevolen.

Het komt ons voor, dat de Heer VAN DOREN zijne bewering en gevoelens met nadruk handhaaft en staaft, en dat, uit dien hoofde — de belangrijkheid der onderwerpen in aanmerking genomen — de lezing van zijne *brochure* allezins is aan te bevelen.

E. J. HASPELS *en* E. M. BEYMA. *Overzigt der algemeene Aardkunde of de aarde op eene algemeen bevattelijke wijze geschetst ten opzigte van hare natuurkundige gesteldheid, hare betrekking tot het heelal en hare merkwaardigste verschijnselen. Een Leer- en Leesboek voor alle standen. Naar het Hoogduitsch van Dr.* FR. W. HOFFMANN. *Eerste Aflevering. Te Nijmegen, bij* D. J. Haspels. 1852. *Met* 86 *in den tekst gedrukte afbeeldingen. In gr.* 8*vo.* 96 *bl. f* 1 - 20.

De titel meldt uitvoerig genoeg wat de lezer hier te wachten heeft. Volgens de woorden op het schutblad, »zal met nog *drie* afleveringen, van gelijke dikte en gelijken prijs, het werk kompleet zijn." Volgens de Inleiding is, onder anderen, »het oogmerk van deze, op eene bevattelijke wijze voorgedragene aardkunde, om voorbereiding en inleiding te zijn tot eene staatkundige aardrijksbeschrijving of *statenkunde*, en

Digitized by Google

van eene meer onderhoudende en leerzame, door vele belangrijke afbeeldingen, nog leerrijker gemaakte *land-* en *volkenkunde*, waarvoor onze lezers" — zoo drukken de bewerkers der *Nederlandsche* uitgave zich uit — »gewis reeds uit het tegenwoordige gedeelte, bij voorraad, eene gunstige meening zullen opvatten."

Deze eerste Aflevering bevat, behalve de Inleiding, de drie eerste Hoofdstukken en een gedeelte van het vierde, namelijk:

I^e^ Hoofdstuk. De aarde in betrekking tot het wereldstelsel. Gedaante en verhouding der aarde tot de ruimte. De wenteling der aarde om hare as. Theorie van de aarde, gegrond op hare dagelijksche omwenteling. De betrekkelijke rust der vaste sterren. De planeten. De zwaartekracht. Kromlijnige beweging. De betrekkelijke grootte en afstanden der planeten. Dag en nacht.

IIe Hoofdstuk. Verschijnselen aan den hemel.

Kometen. Invloed der gesternten. Komeet van HALLEY. Natuurlijke toestand en banen der kometen. Nevelvlakken en nevelstorren. Meeningen van HERSCHEL. Maangestalten. Verduisteringen.

IIIe Hoofdstuk. De dampkring en zijne eigenschappen.

Bewijs van het voorhanden zijn van een dampkring. Bestanddeelen van de dampkringslucht. Eigenschappen van den dampkring. Luchtballons. Electriciteit en zwaarte der lucht. Barometer. Atmosferische spoorweg. Grenzen van den dampkring. Geschiktheid van den dampkring voor het dierlijk leven. De lucht een geleider van het geluid. Echo. Wind.

IVe Hoofdstuk. Verschijnselen in den dampkring, die met de verdeeling der warmte zamenhangen.

Theorie der warmte. Uitzetting der warmte. Pyrometer. Thermometer. Wind. Passaatwinden. Stormen. Gebonden warmte. Dooiweêr. Kookpunt. Verdamping.

Met deze opgave van den inhoud der eerste Aflevering zullen wij ons voorloopig vergenoegen. Bij de beschouwing eener volgende Aflevering komen wij ook op den inhoud en de behandeling van deze terug. Voor heden zij het genoeg, dat de typographische uitvoering in alle opzigten voldoende is, en dat de in den tekst gevoegde afbeeldingen, bij eene oppervlakkige beschouwing althans, niets te wenschen over laten.

Digitized by Google

Geschiedenis des Vaderlands door Mr. W. BILDERDIJK; *uitgegeven door Prof.* H. W. TYDEMAN. *Dertiende Deel, Eerste Stuk. Te Amsterdam, bij* J. de Ruyter. 1851. *In gr.* 8*vo.* 219 *bl.* *f* 2-25.

(*Vervolg en slot van bl.* 83.)

De tweede helft van dit Stuk van BILDERDIJKS *Geschiedenis* bestaat, als wij zeiden, uit eene nalezing des Heeren TYDEMAN op de aanteekeningen van het eerste en een gedeelte van die des tweeden Deels, en die gedeeltelijk over punten van aardrijkskunde, gedeeltelijk over geschiedfeiten loopen. De eersten vonden sedert hunne volledige behandeling in het doordachte werk van Mr. L. PH. C. VAN DEN BERGH, dat, als *Handboek der Middel-Nederlandsche Geographie, naar de bronnen bewerkt*, in den loop des vorigen jaars het licht zag, en welks vóórlooper slechts de Hoogleeraar TYDEMAN in de Verhandeling *Over de Nederlandsche wateren vóór de twaalfde eeuw* begroeten kon, maar waarvan hij, met recht, aan het einde zijns werks, de aankondiging »met blijdschap" vermeldt ontvangen te hebben. De uitgave van dat *Handboek* maakt thans dan ook de verdere bespreking der gemelde geografische vragen overbodig. Van het op bladz. 87 door den Hoogleeraar TYDEMAN aangehaalde werk des Heeren SCHAYES: *Les Pays-Bas avant et durant la domination Romaine, etc., Brux.* 1837, wordt, zoo wij ons niet bedriegen, een tweede, verbeterde en vermeerderde uitgave door dien geleerde bewerkt.

Gaan wij tot de in deze »nadere nalezing en bijvoegselen" behandelde historische punten over, dan moeten wij in de eerste plaats de handschoen voor den Heer GROEN opnemen, die, hoewel niet geheel onschuldig, echter wat al te hard over zijn ongunstige uitspraak nopens BILDERDIJKS *»erreurs graves et fondamentales"* wordt aangetast. De Heer GROEN had namelijk als staaltjens van die *erreurs* twee voorbeelden aangehaald, het eerste van welke hier als »verwaten machtspreuk, en wel eene valsche" verworpen wordt. Men moet inderdaad bekennen, dat zijne beweering: »BILDERDIJK *prétend que les capitulaires des Rois de France se faisaient de commun accord avec le peuple; tandis qu'aucune classe d'habitants n'avait à intervenir dans la volonté du monarque*" wel wat volstrekt en uitsluitend

Digitized by Google

luidt; niet meer echter dan de tegenovergestelde des Heeren DEN TEX, die er door den Heer TYDEMAN tegen wordt aangevoerd: »*antiquissimis temporibus populus leges et jus condebat in coetibus* champs de Mars, champs de Mai;" welke niet minder onjuist is. Het verwondert ons dat de Hoogleeraar, die behalve dezen zijnen *Amsterdamschen* ambtgenoot, nog eene reeks andere Schrijvers tegen den Heer GROEN aanvoert, niet den grondigsten van allen, die dit punt van het oude *Fransche* Staatsrecht behandeld hebben, GUIZOT, ter hand heeft genomen, die in zijne *Essais sur l'histoire de France* daarover zoo uitvoerig en afdoende gehandeld heeft; zijn betoog komt ons daarom dan ook belangrijk genoeg voor, het hier in zijne hoofdpunten over te nemen: »Er waren" — zegt hij in zijn derde Hoofdstuk, II, 2 (*des assemblées nationales*) — »in het oude *Germanje* inderdaad algemeene volksvergaderingen, toen namelijk het volk nog slechts een enkele stam of bende was, en de krijgers niets konden ondernemen vóór zij er te zamen over beraadslaagd hadden. Ieder vrij man nam daar dan deel aan, en alles werd er behandeld. Het geheele bestuur berustte op die vergaderingen, niet omdat het op het denkbeeld der volksouvereiniteit gegrond was — een begrip van veel ingewikkelder aard en veel verder gevorderde beschaving — maar op dat eener volkomen onafhankelijkheid van ieder afzonderlijk volksgenoot, die alleen macht had over zijn lijf, en meester bleef de vereeniging te verlaten, zoodra zij hem niet meer aanstond..... Die staat van zaken moest echter later voor den nieuwen toestand der volkeren wijken, hij werd van zelf ontbonden met de ontbinding dier krijgsbenden zelf....., en indien men bij later Schrijvers (GREGORIUS VAN TOURS, en and.) nog dikwijls de algemeene uitdrukking van: de *Franken*, al de *Franken*, het volk, het geheele volk, al de vrije mannen, enz. aantreft, dan is dat slechts eene overlevering, eene herinnering van de oude *Germaansche* zeden en gewoonten..... Men vindt wel, onder den naam van Maart- en Mei-velden een spoor dier vroegere vergaderingen, maar de samenstelling en eigenlijke macht van genen hielden weldra op overeen te stemmen met hetgeen zij vroeger geweest waren, en ten tijde harer grootste regelmatigheid, d. i. onder KAREL *den Groote*, had er *het volk evenmin zitting, als er het bestuur bij berustte of van uitging*..... Onder de eerste *Merovingiërs* vertoonen

Digitized by Google

zij zich als vereenigingen van krijgers, die een soort van wapenschouw ondergaan, en tot eene krijgsonderneming of eene buitsverdeeling bijeengekomen zijn; dat was alles wat de *Franken* te dien tijde gezamenlijk konden te doen vinden..... Sedert het einde der zesde eeuw, treft men twee soorten van vergaderingen aan; de eene, Maart-velden, hebben nog al den schijn van het volk in 't algemeen aan te gaan; dáár brengen de *Franken* hunnen Koningen de jaarlijksche giften, die een deel dezer inkomsten uitmaken; men beseft ligt, dat roofgierige krijgers, die geen andere aanleiding dan deze hadden om zich aldaar te vertoonen, zich er gewoonlijk weinig om bekreunden; van daar, dat dan ook deze gewoonte, met weinige uitzonderingen slechts, een soort van zich telkens hervattende plechtigheid is, waarbij de Koningen zich in al hun praal aan dat deel des volks komen vertoonen, dat nabij hun paleis woont, en zich begeerig toont om hen te zien; eene plechtigheid die al zeer weinig van eene Staatsvergadering heeft. Andere vergaderingen, die meer bedrijvig zijn, doen zich van tijd tot tijd in de geschiedenis voor, maar dragen volstrekt geen algemeen karakter..... zij zijn onregelmatig, toevallig, en allen uit oogenblikkelijke noodzakelijkheid geboren, en raken alleen hen die er komen. De algemeene maatregelen, die er soms genomen worden, gaan alleen van den Koning en zijne raadslieden uit. Vele daar gesloten overeenkomsten tusschen den vorst en de grooten, kunnen later beginselen van Staatsrecht, of van de Staatswetten worden; maar voor het oogenblik vormen zij geene openbare instelling, maken geene tusschenkomst van het volk in de landsregering uit. Naarmate men de Carolingische vorsten meer nadert, wordt die tusschenkomst bepaalder en werkelijker, in *Austrazië* althans; toen PEPIJN *de Korte* den troon beklommen had, was het volk, even als het Koningshuis, hernieuwd geworden, en, even als de Koning in zijne regering, ijveriger in zijne zaken. Wanneer ik echter van het volk spreek, dan bedoel ik daarmede in de verte geene vergaderingen nog als die van het oude *Germanje*, waarin al de vrije lieden bijeenkwamen;.... alleen de grooten vertoonden er zich.... maar eenige deelneming aan de zaken greep er inderdaad plaats, en had geen bloot persoonlijke onderwerpen ten doel; PEPIJN had de Maart-velden op Mei overgebracht, en zij hadden vrij ge-

Digitized by Google

regeld plaats..... Er bestond nog geene groote volksinstelling die het bestuur aan het land verbindt, en allen burgeren een waarborg van orde en vrijheid geeft; men ziet echter werkelijk een zeker aantal machtige en onafhankelijke mannen in de landsregering tusschen beiden komen. Na PEPIJN komt KAREL *de Groote*, en onder zijne regering verkrijgen de algemeene bijeenkomsten een regelmaat en gewicht, die tot dusver geheel onbekend bleven. Het was, zegt HINCMAR VAN REIMS, toen ten tijde gebruikelijk twee en niet meer vergaderingen jaarlijks te houden..... In beide, *opdat ze niet zonder reden bijeengeroepen mochten schijnen* (*), onderwierp men aan het onderzoek en de beraadslaging der grooten, en der eerste raadsleden des rijks, krachtens de bevelen des Konings, de wetsbepalingen, *capitula* genoemd, die de Koning zelf, op Gods inspraak, had opgesteld, of welker noodzakelijkheid hem in den tusschentijd der vergaderingen duidelijk was geworden. Nadat zij die mededeelingen hadden ontvangen, beraadslaagden zij er één, twee, of drie dagen over, of ook langer nog, al naar de zaken vereischten. Boden uit het paleis, die heen en weder togen, namen hunne vragen over, en brachten hun KARELS antwoorden terug; en geen vreemdeling naderde de plaats der samenkomst, totdat de uitslag hunner overleggingen onder het oog des grooten vorsten gebracht kon worden, die daarop, met de hem van God geschonken wijsheid, *een besluit nam, waaraan allen gehoorzaamden.* Wat moet men" — vraagt GUIZOT nu — »van dit alles denken? wat beteekenen deze vergaderingen werkelijk? — Is dat een volk dat zich vereenigt, en zich zelf, krachtens algemeene volks-instellingen, regeert? Is het eene krachtige en vastgestelde aristocracy die met den vorst de oppermacht deelt? — Ik zie er slechts een werk van overgang, de persoonlijke wijsheid in van één groot man, die zich van dit middel bedient om in zijn rijk eenige eenheid en

(*) Met recht merkt de Heer GUIZOT bij deze woorden op, dat »zij doen zien, dat de meeste leden dier vergaderingen de verplichting om er aan deel te nemen, als een last beschouwen; dat zij weinig prijs stelden op die deelneming aan de wetgevende macht, en dat KAREL *de Groote*, hen bijeenroepende om zijne wetsontwerpen te onderzoeken, hunne samenroeping wilde wettigen door hun iets te doen te geven, veeleer dan dat hij zich zelf aan de noodzakelijkheid hunner toestemming onderwierp."

Digitized by Google

orde te brengen, om het bewind met kennis van zaken en kracht van werking te voeren. Men vatte slechts HINCMARS tafereel in het oog: KAREL alleen vult het geheel, hij is het middenpunt en de ziel van alles, van de volksvergaderingen als van zijn eigen raad, van de grootste zoowel als de kleinste vereeniging; hij bewerkt dat men bijeenkomt en beraadslaagt; hij is het die onderzoek doet naar den staat des lands, de behoeften van het bestuur; bij hem berusten wil en werkkracht, en van hem gaat alles uit, om op hem weêr terug te komen. Dáár vindt men dus ook geen teeken van de tegenwoordigheid en de vrijheid eens volks; woest of beschaafd toont dit, waar het werkelijk eenigen invloed heeft, een meer krachtdadige eigenwerking; hoe groot een man zij, een vrij volk laat zich niet slechts gebruiken om hem als straalkrans of werktuig te omringen (*)..... Het is dus ook niet het *Frankische* volk, dat in die vergaderingen zijne regering komt gadeslaan en richten, het is KAREL *de Groote*, die zijne grooten om zich verzamelt, om zijn volk te bewaken en te besturen..... Door de *missi dominici* van de eene zijde en de beide vergaderingen van de andere, regeerde KAREL werkelijk over de machtige mannen van zijn rijk, ze dan eens aan zijne macht onderschikkend, dan eens weder aan zich verbindend..... Zijne regeering was echter evenmin eene dwingelandij, als men ze een vrij bestuur kan noemen; er was voorzeker van geen onafhankelijke en zelfstandige instelling sprake, eene maatschappelijke kracht, die tot openbare macht verheven was, en die recht had om den wil des vorsten bepaaldelijk te beperken; maar van de andere zijde ook, moest den zwakkeren de handhaving der orde van meer gewicht zijn dan de vroegere vrijheid, en de sterkeren brachten KAREL in de noodzakelijkheid, om, wilde hij ze besturen en zich van hen bedienen, al bepaalde hij er zich toe van tijd tot tijd hun raad in te nemen, dikwijls hun invloed te ondergaan."

Tot dusver GUIZOT, wiens bondig betoog evenzeer strekken kan, om de stelling van den Heer DEN TEX te weêrspreken, als het van de andere zijde de woorden des Heeren GROEN tot hunne juiste maat kan terugbrengen, waartegen zij zeker meer

(*) Een hard maar even billijk als ongezocht vonnis over de jammerlijke afhankelijkheid der huidige *Franschen* in hunne slaafsche onderwerping aan hun Keizer.

Digitized by Google

in vorm dan wel inderdaad zondigen. — Liever dan in zijn scherpe maar min verdiende aanmerking tegen deze, volgen wij den Hoogleeraar TYDEMAN in zijn zooveel juistere beschouwing tegen de meer romantische dan juiste opvatting der eerste herinneringen onzer grafelijke geschiedenis door den Heer ALBERDINGK THIJM. Deze, als men weet, heeft den »Giftbrief" aan DIRK I als »het voetstuk der historie van onzen Staat" zoeken voor te stellen; eene meening waartegen de Heer TYDEMAN zich met recht zoowel reeds vroeger verklaard heeft, als hij haar thans op goede en beamenswaarde gronden op nieuw weêrlegt. Eenige sedert door genen in den *Gids* geplaatste regelen over *Twee Hollandsche Graven* naar »het geschiedboek en de overlevering" beschouwd, doen ons zien, dat hij ook na die »vroeger niet aangevoerde gronden" te veel aan zijne »poëtiseerende" beschouwing gehecht blijft, om ze te laten varen. »DIRK *den Eerste*" — meent hij — »werden zoo zeker de Kerk en goederen in vollen *eigendom* geschonken, dat Abt FLORENS in 1303 zich geenszins ter handhaving van de latere eigendomsrechten der Abdij, beroept op het algemeen kanoniek recht; maar op de echte brieven van den eersten en tweeden Grave van *Holland*, en hierop, dat al het land door den negenden Grave van *Holland* aan den Paus *vrijwillig* opgedragen was." Tegen deze laatste aanmerking is reeds door de aanteekeningen van den Heer TYDEMAN zelf (bladz. 144) geantwoord: »Wat was" — vraagt hij — »hetgeen de Paus uit deze schenking of opdracht profiteerde? Jaarlijks vier *schellingen*. Wat verloor de Graaf, en wat was het effect voor de abdij van *Egmond*? Zij verloren niets, maar zij wonnen zeer veel; want het eenig effect was, dat die abdijen (van *Egmond* en *Rijnsburg*) onttrokken werden aan het kerkgebied van den bisschop van *Utrecht*, waaronder ze tot dusver behoord hadden; en welke altijd lastige nabuur, als wereldlijk vorst, buitendien geducht was door de geestelijke jurisdictie, waarvoor de graaf althans die zijne beide oogappels wilde sluiten." Maar ook de eerste aanmerking des Heeren ALBERDINGK THIJM valt voor een reeds door den Heer TYDEMAN gebezigde sluitrede, die wij slechts hier op een ander feit hebben toe te passen; deze toch, zich tegen den bewijsgrond weerend uit de herinnering geput »hoe DIRK II en ARNOUT kerken aan *Egmond* hebben geschonken", zegt te recht, dat hij »met dit zwaard hem

Digitized by Google

(doodt) die het tegen (hem) opheft." want, zegt hij »die kerken werden geschonken aan *Egmond* d. i. aan de kerk van *Egmond;* maar men schenkt niet aan zich zelven; de voogd (daarentegen) schenkt wel aan zijn pupil;" de kloostervoogd dus ook wel aan het klooster, daar hij tot beschermer over gesteld is; »het schenken aan de kerk van *Egmond* bewijst ten duidelijkste, dat die kerk met haar eigendom bestond als eene eigene en zelfstandige *persona moralis*, nevens en buiten den Graaf (behoudens zijn wereldlijk gebied) en door hem als zoodanig erkend en begunstigd en verrijkt wierd." Van zulke verrijking is nu ook in het door den Heer ALBERDINGK THIJM uit het jaar 1303 aangevoerde stuk sprake, en daarbij kon zich dus de abt FLORENS op de echte brieven der eerste Graven beroepen, zonder dat er de minste twijfel uit voort mag spruiten omtrent dezer werkelijke verhouding, niet als eigenaars, maar als voogden der abdij. In zijne aanteekeningen in den *Gids* zegt de Heer ALBERDINGK THIJM ook nog, dat hij niet inziet »hoe het blijkt uit het doorhakken van den Gordiaanschen knoop door Graaf FLORIS III in het jaar 1174, die het verschil van Abt WIJBOLD en DODO, BERWOUTSZOON, beslechtte, dat DIRK I slechts tot advokaat van *Egmond* bij den giftbrief van 922 benoemd wordt." Uit de handeling des Graven als advokaat, volgt zeker dadelijk slechts, dat hij advokaat was en zich als zoodanig beschouwde, maar uit de bij die gelegenheid gegeven uitspraak daarentegen volgt daarbij nog blijkbaar, dat hij slechts advokaat en geen eigenaar was of wezen wou. Daar toch lezen wij: »*decrevit comes..... quod comes Hollandiae solus sit legitimus Advocatus Ecclesiae Haecmundensis, et quia in minoribus ecclesia Advocato carere non potest, ideo palam determinavit, ut quem comes terrae et abbas Ecclesiae communi consensu elegerint, ille sit advocatus*", een tegenstelling van den *abt der kerk* en den *Graaf des lands* in hun *gemeen overleg*, die duidelijk doet uitkomen, hoe die Graaf geen heer en eigenaar, maar alleen beschermer en voogd der kerk geacht mag worden.

Zoo als de Heer ALBERDINGK THIJM de eerste feiten der geschiedenis van het latere *Holland* onjuist voorstelde, heeft BILDERDIJK zelf zich op veel uitgestrekter wijs aan de *Geldersche* geschiedenis vergrepen, en hier treedt de bekende, geleerde en scherpzinnige *Geldersche* Archivarius en Geschiedschrijver

Digitized by Google

tegen hem op, die, op uitnoodiging des Heeren TYDEMAN in een door dezen bl. 175 tot 179 opgenomen »Kort overzigt" en vervolgens nog van bladz. 179—182 eenige punten der vroegere en latere *Geldersche* geschiedenis in het juiste licht stelt. Zijne uiteenzetting vult met de wederlegging van den Heer ALBERDINGK THIJM door den Heer TYDEMAN, de lezenswaardigste bladzijden van dit Stuk, dat vervolgens nog eene aanwijzing van later verschenen werken of mededeelingen omtrent de overige *Nederlandsche* gewesten — waarbij nog enkele opmerkingen van den Heer HETTEMA en meer uitvoerige van wijlen den Heer VAN HALMAEL over *Friesland* en zijn eerste duistere geschiedenis — bevat. Bij de verwijzing voor *Utrecht* op de *Geschiedkundige beschouwing van het oude Handelsverkeer* dier stad door den Heer VAN ASCH VAN WIJCK, had de aanmerking niet mogen achterblijven, dat deze beschouwing niet zonder voorzichtige toetsing gebruikt mag worden, daar zij in 't geheel niet vrij is van gewaagde veronderstellingen en min juiste beweeringen. Bij het aanvoeren van MAGNINS werken over *Drenthe*, hadde tevens op de beoordeelingen van deze in den *Gids* voor 1841 en 1843, door Mr. W. J. C. VAN HASSELT, en van 1847, door Mr. J. DE WAL, verwezen kunnen worden. Over *Zeeland* eindelijk is het ons leed niet de aanteekeningen en slechts de verontschuldiging te mogen vinden van den »doorkundigen vriend, wiens vrijmoedige critiek en, waar 't noodig was, terechtwijzing van BILDERDIJK" de Hoogleeraar te vergeefs »had ingeroepen."

Leiden, Jan. 1853. V.

Zijn er zoo? Schetsen uit de Portefeuille van ALEXANDER V. H. 1—7de *Aflevering. Te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. *Prijs per Aflevering f* 1 - :

De rigting der studiën van den Heer V. H. wordt, meer en meer, belangrijk. Wie kent zijne vroegere werken niet: *Zoo zijn er; Op het ijs; Hazardspel; Schetsen uit den Studenten-Almanak; Aangezigtspijn; De visch;* en *De mensch?* Allen hebben *époque* gemaakt; ieder heeft ze geestig en fraai genoemd, en allen dragen ook den onmiskenbaren stempel van *genie*. Doch vooral de man van genie heeft eene zedelijke roeping te vervullen, en men was nog onzeker, zoo niet of

Digitized by Google

V. H. zijne roeping begreep, dan toch of hij zich niet vergiste in 't gebruik der middelen om haar te volbrengen. Men twijfelde of hij iets anders bedoelde dan lachlustigen te vermaken, op 't gevaar af van door menige schets zinnelijkheid en buitensporigheid veeleer op te wekken dan te bestrijden. Wie belang stellen in zijn talent, en er veel groots en goeds van verwachten, hebben dus reden gehad zich te verheugen toen de verschijning van zijne *Vier boeken in het leven* aan hunnen twijfel een einde maakten. Uit het woord vóór dat zinrijke werk, en uit de platen die 't bevat, kon men zien, dat er een nieuw licht voor den genialen teekenaar was opgegaan. »Verheven muzijk" — zegt hij, onder anderen — »maakt *het hart* van den hoorder warm, en geeft hem *edele* gedachten. Dienzelfden invloed kan ieder kunstenaar — — kan ook de schilder uitoefenen. — — Hoe diep moet een RAFAËL gedacht hebben, om de geïdealiseerde vormen te scheppen, die door alle tijden bewonderd worden. Met welk een fijn vernuft heeft HOGARTH zijn eeuw gadegeslagen, ontleed, en met al hare ziekten en gebreken ten toon gesteld." — Sprekende van de middelen om den weg te bereiken die tot volmaking kan leiden, laat hij er op volgen: »Neem daarbij de eenvoudige leer des Bijbels als leiddraad, doch bestudeer tevens de grootheid der Natuur, de menschen, en vooral uzelven: alles is Bijbel voor wie naar veredeling tracht." — De platen van dat werk zijn geheel in overeenstemming met die ernstige gevoelens over de geschiktheid der teekenkunst om den geest te veredelen en het hart te verbeteren. Vraagt men: van waar die verandering? — De Heer V. H. heeft de Akademie verlaten, en over zijne roeping gedacht. Immers dus spreekt hij, in 't woord vóór het werk dat wij nu aankondigen.

»*Zoo zijn er!* — schreef ik stout weg boven mijn Schetsen uit het Studentenleven, dat ik kende, grondig bestudeerd had, en eerst waagde in plaatwerk terug te geven, toen ik met al de ervaring van een grijs Akademieburger toegerust was.

»Nu echter treed ik de onafzienbare wereldvlakte in met haar duizende wegen, die tot duizende einden leiden — het reusachtig ligchaam der Maatschappij ligt ter ontleding voor mij uitgestrekt — opengeslagen biedt het boek van mijne eeuw mijnen geest den schat zijner talllooze bladeren aan."

Digitized by Google

Bij dat nadenken heeft V. H. gedacht aan de scheppingen van RAFAËL, en aan 't gebruik dat de geestige HOGARTH van zijn talent heeft gemaakt; zijn ingeschapen gevoel openbaarde hem toen een gedeelte van zijne roeping, en van dáár niet alleen deze kunstenaars-confessie, maar ook hare toepassing.

Van het idealiseeren van RAFAËL vond men iets in de eerste en zesde plaat van de *Vier boeken:* des menschen geboorte en dood, in tegenwoordigheid van een hemelschen geest; bij de geboorte gereed om zijne aanteekeningen te beginnen op de eerste bladzijde van het geopende levensboek, en bij den dood met dat digt geslagen boek opstijgende, om 't den Eeuwigen Regter aan te bieden. De gedachten zijn niet nieuw, maar nieuw is ons de wijze van uitvoering op plaat 6; door 't contrast tusschen de kolossale gedaante des engels, en de pygmeën-gestalten der stervelingen omlaag. Op plaat 1 wordt dat contrast gemist, doordien de wieg en 't kind te groot zijn; de gestalte des engels gaat dáárdoor, in evenredigheid, die van een volwassen mensch niet te boven. Wie de twee platen vergelijkt, ziet op beiden denzelfden engel; maar 't kind in de wieg is grooter dan de bedaagde doode. Men bespeurt daaruit, dat de gelukkige gedachte van 't contrast tusschen de stoffelijke kleinheid van den mensch, en de onstoffelijke grootheid der geesten, die belang in hem stellen, eerst in den kunstenaar onstaan is, nadat plaat 1 reeds was afgewerkt. Zoo vordert ook het genie slechts schrede voor schrede.

Van de zedeprenten van HOGARTH vond men reeds een paar wedergaden in de vijf eerste Afleveringen van *»Zijn er zoo?"* — Tusschen de karikaturen, en koddige of dolle *scènes*, uit het burgerlijke en uit het studenten-leven, vond men de platen 3 en 4 der 2de Aflevering. Het raadsel aan het oestermaal: *»Wat is er van háár geworden?"* en de oplossing er van maakten een diepen, hartbrekenden indruk; hoewel de vrouwelijke figuur op pl. 4 te grof is uitgevallen, om er het verleide meisje in te herkennen, zoo bevallig en teeder als men zich het *»poppetje, de charmante meid"* denkt, die de lusten van den voornamen ellendeling tot haar ongeluk heeft opgewekt, en hem zijn helsch plan, om haar ongelukkig te maken, met zoo véél beleid, geduld en opöffering deed doorzetten. De arme bedrogene, in weerwil van hare *»principes"* gevallen, ontëerd, en toen aan schande en wanhoop prijs gegeven, is

Digitized by Google

krankzinnig. De voorstelling van hare ellende bevat eene geheele Iliade van lijden. Een booswicht die aldus onschuld en deugd vermoordt, en het geluk en de rust van een argeloos huisgezin verwoest heeft, behoorde voor immer uit de zamenleving gebannen, en niet éénzaam maar bij het krankzinnig slagtoffer zijner lusten opgesloten, of ten minste door een merk aan het voorhoofd onschadelijk gemaakt te kunnen worden. Maar zoo weinig verband is er tusschen de eischen der burgerlijke Maatschappij en hare wetten, dat deze grootsten van alle misdaden straffeloos worden gepleegd. — Ook de eerste plaat van de Derde Aflevering: *»wat uw schoothondje niet lust"*; de drie eersten van de Vierde: *»Te veel; Te weinig"*, en *»Genoeg"*; en de drie laatsten van de Vijfde Aflevering, zonder bijschrift, hoewel geheel andere onderwerpen bevattende, zijn onzen welsprekenden HOGARTH waardig. Wat echter aan deze verzameling eene zedelijke waarde geeft ver boven alle verwachting en ook ver boven ónzen lof, is de Zesde Aflevering. HOGARTH heeft in zes platen de geschiedenis eener boeleerster geschetst, in even zoo vele toestanden uit het leven eener beklagenswaardige dochter van een armen dorpspredikant in *Yorkshire*, door haren vader naar *Londen* gebragt, en daar naar ligchaam en ziel bedorven; maar de Heer VERHUELL overtreft hem ver in zijne geschiedenis van *twee rozen*, door het effect der tegenstelling.

De inhoud van dezen roman in negen welsprekende platen, is op eene tiende plaat, die het werk besluit, niet minder welsprekend bijeengevat. Zij stelt twee rozenstruiken voor, de eene bestraald door het licht des hemels, krachtig van groei en prijkende met verschillende geslachten van rozen in de heerlijkste ontwikkeling; de andere, verstoken van het hemelsche licht: een enkele zwakke ontbladerde stengel, brekende en ontworteld door de zwaarte van het ongedierte dat er aan knaagt, en van hare eigene schoonheid: één éénige rozenkelk, half uitgebloeid in een stroom vallende, die zelfs hare bladeren verstrooit. Deze beeldspraak is zoo vernuftig als duidelijk en waar; hoewel er toch iets in het beeld is dat de geschiedenis niet aangeeft: want het ongedierte dat aan de roos van het beeld heeft geknaagd, klemt zich aan haar vast en vergaat mét haar; doch het ongedierte dat de roos der geschiedenis heeft bedorven, deelt niet in den val dier ongelukkige bloem.

Digitized by Google

En nu de geschiedenis! — Zij is die van twee meisjes, beiden beminnelijk en schoon; maar de eene eenvoudig, ernstig vroom; de andere wereldsgezind, behaagziek, ijdel; — de eene onder de verstandige leiding van godvruchtige ouderen; de andere onder het oog eener moeder, die niet genoeg over haar waakt. Wij zullen ze ANNA en LOUISE noemen. Zeven der platen zijn in twee vakken gedeeld, en op elke dier platen vindt men, in scherp contrast, die meisjes naast elkander voorgesteld in verschillende leefperken en toestanden van de kindschheid af. De eerste is *»de roos in knop"*: de kleine nette ANNA speelt kinderlijk met broêr en zuster in de open Natuur; de kleine, slordige LOUISE (hoed en bloemen liggen op den vloer) stil in eene kamer, met bloemen in 't haar, en moeders sjaal om, staat op eene stoof en coqueteert voor een spiegel. — De tweede *»eene goede zuster"* en *»nu voor een zak lekkers"*: — ANNA onderwijst haren jongsten broeder en helpt den oudsten aan zijne themaas; LOUISE ontvangt heimelijk en schuw van een jongeling een zak lekkers, om zich te laten kussen. — De derde *»Twee boeken"*: ANNA leest in den vromen huiselijken kring met luider stemme voor uit den Bijbel; LOUISE, in den nacht te bed liggende, verslindt, bij 't flaauwe schijnsel van een eind kaars, een der zede- en zielbedervende romans van een *Fransch* schrijver, wiens naam V. H. op een bundel liggende op het nachttafeltje, in groote letters geschreven heeft, als om te zorgen, dat die toch nimmer wierde vergeten. Het boek dat V. H. tegenover den Bijbel plaatst moet een boek zijn van of uit den duivel, die er lust in vindt onschuld en deugd, menschenwaarde en menschengeluk te verwoesten. Schande dan over den Schrijver! Maar hoe moeten wij ons bedroeven, dat de Schrijver hier genoemd, die geacht wordt alle *Fransche* Schrijvers in het zamenstellen van zulke helsche werken te overtreffen, een *Nederlander* is van geboorte. Om der Natie wille had de Heer V. H., naar óns gevoelen, een anderen dan juist dien naam moeten plaatsen op het verpestende werk, hier voorgesteld als het middel om een zinnelijken aanleg te verdierlijken, en aan eene opvoeding ten verderve de laatste hand te leggen. Dit is de eenige aanmerking die wij op deze Aflevering hebben. Wij willen niet zeggen, dat de Heer V. H. geene reden had om bij voorkeur *dien* naam te noemen; maar er zijn onder de

Digitized by Google

roman-fabriekanten zoo vele onzedelijke Schrijvers van *Fransche* afkomst en naam, dat hij er ligt een had kunnen noemen, minder bedroevend voor het Nationale gevoel. — De vierde plaat »*Onder hunne oogen*" en »*Achter haar rug*": — de vrome, kuische ANNA bemint en wordt bemind. Op een zodenbank gezeten, leunt zij met het hoofd aan de borst van den getrouwen haar door God bestemd, en hare ouders zien 't aan met vreugde. Er ligt iets hemelsch in de uitdrukking der figuren van dezen groep, dat gevoelvol afsteekt tegen de ligtzinnigheid van den tegenhanger: LOUISE neemt op de bloemmarkt, achter den rug harer moeder, een brief aan *van* of geeft een brief *aan* een van twee zeer jonge officieren, terwijl zij gelorgneerd wordt door een wellusteling van gevorderde jaren, tot wien zij later in betrekking komt. — Plaat V heeft géén bijschrift. In het eene vak ontvangen ANNA en haar bruidegom, voor den kansel geknield, den zegen des leeraars, die hen in den echt heeft verbonden; het tweede vak vertoont LOUISE in het slechte gezelschap der beide officieren en van eene ligte deerne, terwijl hare eer zieltoogt, in Champagne verdronken en onder bloemen verstikt. — Op de Zesde plaat »*haar verjaardag*" is ANNA de gelukkige bloeijende moeder van twee kinderen. Van haren man ontving zij een bouquet en eene sjaal ten geschenke, die op haren schoot liggen, en haar oudste kind, een aanvallig jongske van twee of drie jaren, verjaart haar ook, aan de vaderlijke hand, met een prachtigen bloemruiker: alles ademt liefde en huiselijk geluk. — LOUISE, nog in den vollen bloei der schoonheid, heeft óók eene sjaal gekregen; maar van wien? — Waar is haar verleider? — Verre van daar, aan een oestermaal misschien, pocht hij op zijne zegepralen. En hare moeder? Is zij dood? Of kwijnt zij ergens weg, door hare dochter verlaten? Want LOUISE is blijkbaar niet meer in de moederlijke woning: zij staat in een rijk gemeubeld vertrek, op zich-zelve; doch neen, niet op zich-zelve, want zij kreeg eene sjaal, en achter haar staat de oude, afschuwelijk leelijke wellusteling, wiens aandacht zij 't eerst op de bloemmarkt getrokken heeft. Met de groffe linkerhand raakt hij haren schouder aan, met zijne misvormde lippen drukt hij een kus op haren schouder; want zij kan hem niet aanzien; zij heeft hem den rug toegewend. Zij is jarig; haar hart is vol; zij vergelijkt het verledene met

Digitized by Google

het tegenwoordige; de bloemen die zij ontving liggen op den grond; de sjaal hangt als veracht op haren arm: toonbeeld van berouw, smart, ellende, verworpenheid, staat zij met gevouwen handen, en haar geheele wezen drukt de gedachte uit: »wat is er van mij geworden!" — Plaat VII *»een blik ten hemel"* vertoont ANNA, de ontwikkelde roos, eenzaam gezeten in een rozenpriëel; beeld van haar leven, dat haar met bloemen omgeeft en bedekt. In de verte ziet zij haren man, met de kinderen, en in 't diepe gevoel van haar geluk vouwt zij de handen en blikt dankend omhoog. — In het andere vak, daarentegen, staat, aan den schamelen post der deur van een armelijk huis, in eene donkere steeg, des avonds, in een guren wind die de ligte stoffen van hare kleêren doet waaijen, eene vervallen, dun gekleede vrouw; nog in den zomer der jaren, maar niet meer in den zomer der kracht; met eene lente van kunstbloemen in 't haar, en van blanketsel misschien op de wangen, maar met den killen winter van armheid aan geluk en van zatheid des levens in geheel hare houding en blik. Dat is LOUISE. De schoone vormen van hare gestalte, van haren hals, en van haar gelaat zijn verdwenen. Terwijl zij nu geheel aan de wereld behoort, behoort niemand ter wereld aan haar. Eenzaam, verlaten, zich verachtend, en zonder hoop, denkt zij aan hare jeugd; aan hare ijdelheid; aan hare moeder die zij bedroog; aan de slechte boeken die zij verslond; aan de strikken der verleiding die zij niet zocht te ontwijken; aan haren diepen en dieperen val, tot beneden het laagste peil van waarde, en — wenscht zich dood: neen, vernietigd en uitgevaagd uit de gedachtenis der menschen. Maar de toekomst! De eeuwigheid! — Wat er van haar gewórden is, weet zij: dat zeggen haar de duisternis, en de gure wind, en de stilte waarin zij, afgeleefd en levenszat, als ten feeste getooid staat tot ná middernacht. Doch wat zál er nog van haar worden? Wat nog hier, als de dood niet spoedig komt? Wat aan gene zijde des grafs, voor de vierschaar des álwetenden, regtvaardigen Regters? — In dien toestand, als op den bodem eens poels van zonde en ellende, in de diepste diepte van veracht- en verworpenheid, vouwt zij wel niet de handen, maar kruist die over hare angstige borst, en slaat óók hare blikken omhoog. — Belijdt zij hare zonden in opregt berouw? Bidt zij om genade en ver-

Digitized by Google

geving in CHRISTUS? Herinnert zij zich, wat haar gezegd is in hare jeugd van den Heiland der wereld, in het vleesch verschenen en gestorven aan het Kruis om de zondaars te verzoenen met God? Is het spránkje geloofs, dat haar kinderlijk hart weleer misschien vervulde, nóg niet geheel uitgedoofd, in weerwil van de stroomen van ongeregtigheid waarin zij zich dompelde en baadde levenslang? — Vlamt het weêr óp, tot hare behoudenis, nu zij weet dat er gééne uitkomst, gééne redding is dan bij God? — Ongelukkige! wie zou niet wenschen dat het zoo ware! — De gevoelvolle teekenaar heeft blijkbaar gewild, dat de beschouwers het beeld niet zouden aanzien, zonder de hoop op zulke gevoelens; want de geheele uitdrukking er van is zelfbeschuldiging, smart, ootmoed. — Op de negende plaat ziet men, dat de ongelukkige gestorven is: haar lijk wordt in het hospitaal door een paar beoefenaren der heelkunst ontleed, en aldus wordt het beeld verwezenlijkt, der roos wier bladeren de stroom uiteenvoert. Aan die plaat komende vindt de beschouwer, indien hij »het vreeselijk ware niet durft zien" eene aanbeveling, om haar over te slaan. Dat is voor de nieuwsgierigheid een prikkel te meer, en er is ook niets verschrikkelijks in de plaat-zelve: het verschrikkelijke ligt in de gedachten over het verschil en verband van het begin en einde dier roos, wier groei en bloei niet bestraald werd door het licht des hemels. De dood alleen kón hare ellende eindigen, en het is zelfs vertroostend voor een deelnemend hart, haar gestorven te achten kort na haren blik ten hemel, en dus in haren dood een teeken te vermoeden van haar ontwaakt geloof, en van de deernis des Almagtigen met de boetvaardige zondares. — Maar welk een verschil tusschen zonde en deugd, wereldsgezindheid en godsvrucht in hare uitkomsten! Als de gevallene, afgeleefd en ellendig, den adem reeds heeft uitgeblazen, vindt men op de tiende plaat de godvruchtige ANNA, nog in volle kracht en bloei, met hare vrome ouders — nu hoogbedaagd — en met haren nog jeugdigen man, en broeder, en een drietal bloeijende, beminlijke kinderen bijeen. De groep dier drie geslachten van brave menschen, voor wie de aarde door hunne liefde en godsvrucht een paradijs is, verwezenlijkt die rozenstruik tierende in het hemelsche licht met drie geslachten van bloemen, en vervult het gemoed met den vurigen wensch

Digitized by Google

door godsvrucht en liefde een zelfden gelukstaat deelachtig te mogen worden.

Het bestek gebiedt ons te eindigen, maar wij doen dat ook gaarne om den indruk van dit verslag niet te verzwakken. Hoe gebrekkig 't zij, wij hopen dat het den Heer V. H. moge helpen opwekken om voort te gaan op den ingeslagen weg. Voor jongelingen en echtgenooten schetste HOGARTH de verschillende uitkomsten van luiheid en vlijt, en in zijne huwelijkstafereelen het rampzalig einde van wulpschheid en zedeloosheid. Moge ook ónze HOGARTH welhaast een tegenhanger leveren tot zijne *»Twee rozen"*; welsprekend en indrukwekkend als deze, en afschrikkender nog voor verleiders dan de tafereelen *»bij 't kerkportaal"* van den uitmuntenden *Vlaamschen* Volksdichter VAN BEERS!

C. G. W.

Het leven van OLYMPIA MORATA. *Een tafereel uit den tijd van de herleving der wetenschappen en van de Hervorming in Italië. Door* JULIUS BONNET. *Naar de tweede vermeerderde uitgave. Uit het Fransch. Door* G. W. STEMLER, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1852. *In gr.* 8*vo. X en* 212 *bl. f* 2 - 30.

Dit werk wekt aangename herinneringen op uit een tijd die nog meer dan de onze *à la renaissance* mogt heeten.

In de vijftiende eeuw ging aan den schoonen Hesperischen hemel de zon op, die in *Griekenland* in een zee van bloed en oorlogsvuur was ondergegaan. De val der Sofia-kerk in *Konstantinopel* dreef de mannen der *Grieksche* wetenschap naar het Westen, en *Italië* opende zijne armen om de vlugtelingen, met de schatten die zij aan den vuurgloed en het *Turksche* zwaard ontwrongen hadden, gastvrij te ontvangen.

De eeuw der wedergeboorte had een aanvang genomen; de jongelingstijd van het maatschappelijk *Europa* was geschikt geworden zich met de vruchten uit de gouden eeuw van PERIKLES te voeden en te sterken, met mannelijke kracht kindsche fabelen en knellende leibanden te verwerpen, en andere vormen aan te nemen waarin de waarheid zich los en vrij bewoog.

Italië werd, sedert de aankomst van JOHANNES CHRYSOLARAS

Digitized by Google

met zijne lotgenooten, het brandpunt van de beoefening en hoogschatting der oude letteren. Vorsten en prelaten, regtsgeleerden en geneeskundigen, rijke handelaars en beschaafde vrouwen lazen, bewonderden en verklaarden PLATO en HOMERUS, en het *Latijn* werd gesproken, als waren CICERO en VIRGILIUS in 't leven wedergekeerd. De liefde tot de klassieke literatuur gaf bovenal *Florence* eenen onverwelkelijken roem. Het Huis der MEDICI was magtig geworden door overvloedigen omzet van geld, maar groot en beroemd door den luister waartoe het *Florence* opvoerde. LORENZO *il Magnifico* was het bovenal die deze stad in een *Athene* herschiep, en zelf haar PERIKLES. Grondig bekend met de oude meesterstukken uit *Griekenland* en de gouden eeuw van AUGUSTUS, verzamelde hij rondom zich mannen van uitgebreide taalkennis, wijsgeerigen zin en vrienden der beeldende kunsten, die met hem Elysesche feesten en banketten vierden. Hij ontving ze in zijne lusthoven. Daar zag men CHALCONDULAS, MONTEPULCIANO, LANDINI, PICO van *Mirandola*, allen mannen in wie de geest van SOCRATES' leerling gevaren was, en wanneer het jaar den zevenden November aanbragt, werd, èn in de stad onder leiding van FRANCESCO BANDINI, èn op het lusthuis te *Careggi* onder voorzitting van LORENZO-zelven, de geboorte- en sterfdag van PLATO gevierd, en de PHAEDON gelezen, besproken, en bewonderd.

Doch niet alleen in den gezelschapskring der geletterden, maar ook in 't huiselijk leven werden de oude letteren beoefend. Gelijk men tegenwoordig op de werktafels van voorname jonge dochteren een *Engelschen* roman van DICKENS, of een *Franschen* van DUMAS ontmoet, zag men er toenmaals de *Oden* van HORATIUS en de *Odyssea* van den *Griekschen* bard liggen, en zij werden begrepen en in 't gemoed opgenomen; dat bij den eersten niet altijd noodig is. Men verwondere zich daarover niet te zeer: *Europa* had nog geene eigen boekentaal. Wat belangrijk was werd in 't *Latijn* geschreven en gelezen. Men verstond elkanders landtaal niet. De *Latijnsche* was internationaal.

Doch het was niet enkel te *Florence* dat de ouders voor de klassieke letteren brandden; allerwege werd die offervlam ontstoken. De Universiteit van *Bologna* deelde in dien roem. Met geestdrift werd de oude letterkunde begroet te *Venetië*,

Digitized by Google

in weerwil van een somber Staatsbestuur, en te *Rome*, waar het bijgeloof zijne huisgoden had. Hoe lichtschuw op Christelijken grond, beijverden zich toch Pausen en Kardinalen de fakkel uit *Athene* en *Tusculum* helder te doen branden, en bij de stichting van de Hoogeschool te *Bazel*, in 1460, verklaarde Paus PIUS II in zijne stichtingsbul: »Onder alle gelukzaligheden, die de sterveling in dit vergankelijke leven uit de hand van God ontvangt, is deze niet de geringste, dat hij door vlijt de paarlen der wetenschappen verkrijgen kan. Zij is het, die hem den weg toont om goed en gelukkig te leven, en door hare hooge waarde den kundige verre boven den onkundige verheft. Zij is het, die den mensch aan de Godheid gelijkvormig maakt, en hem door haar heilig licht in de geheimen van het heelal inwijdt. Zij ondersteunt den ongeleerde, en verheft hem die in nederigen stand geboren is tot een roemvolle hoogte — en terwijl de verdeeling van andere wereldsche goederen ze verminderen doet, zoo neemt daarentegen de wetenschap juist in dezelfde mate, als waarin zij aan anderen wordt medegedeeld, in wasdom en volheid toe."

De Vorsten uit het Huis van ESTE, die te *Ferrara* regeerden, hebben sedert Hertog LIONEL hunnen roem aan de beoefening en begunstiging der oude letteren te danken. Daar bloeiden GUARINO en AURISPA, de kweekelingen van EMMANUËL CHRYSOLARAS. Bovendien bezat dit vorstelijk geslacht de verdienste, dat het bijzonder de eer der *Italiaansche* literatuur verhoogde, en hare kenners en vrienden met uitstekende gunsten overlaadde.

Deze verschijning kon niet zonder gevolgen blijven voor *Europa*, dat allengs rijper werd voor hoogere volksontwikkeling. Welke rigting zullen de herleefde letteren geven aan de ontplooijing van verstand en hart? Eenzijdig opgevat zal hare studie de ontwikkeling der volkstalen in den weg staan; de Christelijk begrippen, die nu òf in schoolsche vormen geprangd waren, òf door Kerk-gezag onderdrukt werden, tot niets terugleiden, door ze op ééne lijn te plaatsen met de godenbeelden uit de *Grieksche* fabelleer. Worden zij echter wèl begrepen en juist opgevat, dan zullen zij de volkstaal in vormen veredelen en met nieuwe gedachten verrijken; dan zullen zij medewerken, om het stof der scholen op Christelijk gebied af te schudden, het mystiek gevoel te verhelderen, en

Digitized by Google

het dwaze der inmengselen van 't prachtig maar levendempend bijgeloof te doen verwerpen.

Deze dubbele uitkomst heeft zich niet laten wachten: aan de eene zijde de Griekschwording der *Germaansche* en *Romanische* volkstammen, met wegzinking onder het ijs des ongeloofs; aan den anderen kant veredeling in denken en spreken, en in de Kerk: — hervorming. De navolging van CICERO verleidde den *Italiaan* voor een tijd lang zijn eigen taal te vergeten. De Dichters in *Duitschland* zongen in 't *Latijn* als VIRGILIUS. REUCHLIN deed te *Heidelberg* de studenten *Latijnsche* tooneelspelen opvoeren, die door het *Duitsche* volk uitbundig werden toegejuicht. Maar ARIOSTO en TASSO, gevoed door eene grondige studie der Ouden, bragten in de landtaal hunne verhevene en diepe gedachten over; terwijl LUTHER — dien men geene klassieke vorming ontzeggen zal, en die, toen hij de wereld ontvlood, alleen zijnen PLAUTUS en VIRGILIUS naar de kloostercel te *Erfurt* medenam — beide als schepper der *Duitsche* taal en als hervormer optrad.

HAGENBACH had wel gelijk, toen hij zeide, dat evenmin het woedende vuur der omwenteling als de koude vlam der verlichting den naam van hervorming verdient. De *Italiaan* zag bij 't licht der *Grieksche* wijsbegeerte den onzin der kerkelijke legenden, en hij lachte, vermits zijn hart vreemd was aan kerkelijke vrees, om het vagevuur, het wanstaltige beeld van *Loretto*, de tooneelvertooning der reliquiën, en de broodvergoding op het prachtig mis-altaar. Zelfs de hooge geestelijke las liever den vloeijenden CICERO dan den min zuiveren *Griekschen* tekst van 't Nieuwe Testament, of het onbehagelijke *Latijn* der stijve Vulgata. »Zoogenaamde priesters van de Kerk van CHRISTUS" — zegt MERLE D'AUBIGNÉ — »bragten de schriften der heilige, door Gods geest gedrevene mannen in den stijl van VIRGILIUS en HORATIUS over, ten einde hunne woorden aangenaam te maken voor de ooren der goede zamenleving. De Kardinaal BEMBUS schreef, in plaats van den *Heiligen Geest:* »den adem van den hemelschen zefir"; in plaats van *het vergeven der zonden:* »de schimmen van de oppermagtige Goden bevredigen", en in plaats van CHRISTUS, *Gods Zoon:* »MINERVA, uit het voorhoofd van JUPITER voortgekomen." Toen hij eens den eerbiedwaardigen SADOLET met eene vertaling van den brief aan de Romeinen bezig vond,

Digitized by Google

zeide hij tot dezen: »Laat af van die kinderstreken; zulke beuzelingen passen niet aan een deftig man." Ja waarlijk, indien uit de herleefde letteren alleen de Hervorming had kunnen voortkomen, dan had LEO X, doorvoed met *Griekschen* smaak, wetenschap en kunstzin, de eerste hervormer moeten zijn, en wat heeft hij gedaan? Den banbliksem van het Vatikaan op het hoofd des Hervormers afgeslingerd, en tot zijnen geestverwant den Kardinaal BEMBO gezegd: »Zie, welk een schat heeft ons het fabeltje van CHRISTUS opgebragt."

Anders was de uitkomst, waar de klassieke literatuur tot fakkel diende, niet om de waarheid te geven, die ze niet bezat, maar, om, waartoe ze ook oorspronkelijk had gediend, de waarheid te zoeken. Daar ging oog en hart open voor haar bezit, zoo als zij was van boven gekomen, en de Hervorming werd van zelf behoefte, omdat de Kerk de waarheid wel niet had weggenomen, maar ze in den nevel des bijgeloofs schier onkenbaar had gemaakt.

Zoo werd de klassieke literatuur voor de Kerk wat zij was geweest voor twee groote oude volken, en wat zij nog is voor ieder jongeling, die zich aangordt tot wetenschappelijke kennis der Evangelieleer: *milde voorbereiding*. De geschiedenis van OLYMPIA MORATA is er een sprekend toonbeeld van. Het is de geschiedenis eener rijkbegaafde vrouw, in welke de geestdrift voor de letterkunde van *Hellas* en *Latium* zich oploste in de liefde voor de poëzij des hemels, verheerlijkt door de verschijning van het levend Woord.

Het is eene gelukkige gedachte geweest dit werk in onze taal over te brengen. Weinigen onder onze lezers zullen de vrouw kennen die er de heldin van is; maar wie ze nu leert kennen, zal hare geleerdheid bewonderen, de keuze van haar hart prijzen, haar werk zegenen.

De Inleiding schetst zeer vlugtig den herbloei der wetenschappen in *Italië*, vooral in *Ferrara*, bepaaldelijk in den zonneglans van 't Hof. Het leven van OLYMPIA, de dochter van den beroemden Hoogleeraar MORATA, wordt in de fijnste bijzonderheden in vollen dag gesteld. Zij treedt niet op een bepaalden leeftijd te voorschijn, maar wij leeren haar kennen van kindsbeen af, in eene jeugd, welke zich boven die van duizenden gunstig en roemvol onderscheidde. Wij ontmoeten haar reeds vroeg aan 't Hof, als gezellin in studie van ANNA VAN ESTE, de dochter van den Hertog, later de gemalin des Hertogs VAN GUISE. Wij leeren te gelijk RENÉ, de brave zuster van den ridderlijken Eersten FRANS, de gade van *Ferrara's* Hertog, kennen.

Wij zien met welgevallen hoe onder de geletterden aan dit Hof, waar menigen vlugteling uit *Frankrijk* een gastvrij onthaal verraste, de letteren bevrucht werden door den geest der Christelijke waarheid; waarvan de gevolgen zich openbaarden in de verspreiding der beginselen, die, uit *Wittenberg*, door *Frankrijk* heen, de *Alpen* overschreden.

Digitized by Google

Ook het gezin van MORATA werd voor de waarheid gewonnen. Na twijfel en strijd overwint Golgotha den Olympus in OLYMPIA: CHRISTUS begint te leven in haar gemoed, terwijl het fantastische Heidendom voor het oog harer ziel tot beeldwerk terugkeert.

Met klimmende belangstelling ontdekken wij den voortgang der waarheid in 't gemoed der rijk begaafde vrouw, die de schriften der Ouden als een Hoogleeraar verklaarde, redenaarstalenten ten toon spreidde, en de lier als *Grieksche*, *Romeinsche* en *Italiaansche* besnaarde. Door de waarheid met nog hooger kracht toegerust zien wij haar, aan de hand van een *Duitsch* geneeskundige, in kouder lucht verplaatst, aan treffende rampen met gelatenheid het hoofd bieden; totdat zij, moede en afgemat, nog geene negen-en-twintig jaren oud, in het geloof ontslaapt; met haar geloof den dood bedwingende, zoo als zij er de wereld mede overwonnen had.

De bijlagen tot deze levensbeschrijving, en vooral de eerste, bevattende een bundel brieven van hare hand, zijn voldoende om het inwendige dezer edele vrouw te leeren kennen en te waardeeren. Het verwondert ons niet, dat zij aller opmerkzaamheid, en de bewondering van de diepzinnigste geleerden trok, en dat hare tombe met hunne tranen werd besproeid.

De Schrijver heeft zijne taak loffelijk volbragt. Hij is in bijzonderheden getreden, die ons zijne heldin van nabij doen kennen. Hij heeft hare geschiedenis met die van hare geschriften verbonden, zoodat persoon en werk elkander wederkeerig ophelderen en voltooijen.

Wij danken den Vertaler voor zijnen wèlgelukten arbeid. De Uitgever oogste voordeel in naar de verdienste van het werk, dat zijn prijs dubbel waardig is.

H. J. H. S.

Het leven van Dr. MAARTEN LUTHER. *Bewerkt inzonderheid voor jonge lieden, door Mevr. de Wed.* A. B. VAN MEERTEN, *geb.* SCHILPEROORT. *Met het portret van* LUTHER, *en een plaat, den Wartburg voorstellende. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1852. *In kl.* 8*vo. XC en* 202 *bl., in linnen prachtband f* 1 - 90.

De hoogbedaagde Schrijfster behoort tot zulke vrouwen, van welke wij in het Evangelie lezen, dat zij den Heer dienden. Hoe vele jaren heeft zij hare vruchtbare pen gewijd aan de bevordering van kennis, die de harten heiligt en aan de ontwikkeling van Christelijk leven! Nam de Heer reeds jaren geleden haren wederhelft weg, die getrouw het Evangelie des vredes verkondigde, zij heeft met de pen zijne taak opgevat, en als zij nu op haren langen levensweg terugblikt, en nog krachts genoeg in zich bespeurt om voort te gaan, en zelfs nieuwe plannen van werkzaamheid te ontwerpen, dan dunkt mij, moet wel in haar oog een traan opwellen van dankbaarheid.

Digitized by Google

Ik spreek daar van nieuwe voornemens; zij belooft immers nog andere Hervormers te zullen behandelen. (*) Hier geeft zij een beeld van LUTHER, den heraut der waarheid, den fakkeldrager des lichts, den kampioen tegen dwaling, misbruik en slavernij des geestes. Zij beschrijft LUTHER 1. als kind, knaap, jongeling; 2. in openbare betrekkingen; 3. als zelfstandig man; 4. zoo als hij het zwaard des geloofs aangordt; 5. te *Worms;* 6. op den *Wartburg;* 7. te *Wittenberg;* 8. in betrekking tot ZWINGLIUS, OECOLAMPADIUS, ERASMUS en anderen; de Rijksdagen te *Spiers* en te *Augsburg;* het protest; de onderhandeling te *Marburg;* 9. Tweede Rijksdag te *Spiers;* 10. LUTHER in zijn huiselijk leven en zijn dood; 11. zijne begrafenis.

De S. heeft haar ontwerp met veel takt uitgevoerd. Zij stelt LUTHER niet voor als een heilige en dit behoeft ook niet: wie in den Hemel is gekanoniseerd, verliest er niet bij met op de aarde steeds mensch te blijven. Maar de *Wittenberger* was onmiskenbaar een gróót mensch. Zijne gebreken waren aan zijn karakter en taak als vastgeknoopt. Wie het goud uit de mijn wil, moet zich den erts, daar het mede vermengd is, laten welgevallen, totdat eene bekwame hand het zuivert. Het is opmerkelijk, en wij danken Mr VAN MEERTEN voor de opmerking, hoe LUTHER, de driftige en onstuimige man, die zijne woorden evenmin woog als een bergstroom het schuimend en spattend, en bruisend neêrstortend water, hemelsbreed in gedrag verschilde met ERASMUS, die zijne woorden op een goudschaal legde, en zelden anders dan in zeer beleefde vormen zich uitdrukte. En toch weigerde hij, uit vreeze van de groote wereld te mishagen, zijnen ouden vriend ULRICH VAN HUTTEN eene schuilplaats in zijn huis om rustig te sterven; terwijl LUTHER voor de waanzinnige *Zwickauer* profeten bidt, voor den onstuimigen KARELSTADT in de bres springt, en TETZEL, zijnen bittersten vijand, vertroost, die, door zijne vrienden verlaten, door zijne beschermheeren gevloekt, eenzaam op zijne stervensponde zwoegt.

Niet alleen evenwel dat de waardige vrouw ons het leven van den onvergetelijken Hervormer schenkt, maar zij beantwoordt vooraf de groote levensvraag der zestiende eeuw, of er eene Hervorming noodig was en doet die behoefte uitkomen »in de verbasteringen in de eeredienst der vroegste (?) Christenkerk; in het Kerkelijk bestuur of de hiërarchie, en in de afwijkingen in de leer."

De behandeling is populair, eenvoudig, en bevattelijk. Elders heb ik den lezer op eenige misstellingen opmerkzaam gemaakt; maar zij doen aan de wezenlijke waarde van het schoone boeksken niets te kort.

Smaakvol uitgevoerd, is het werkje een even aangenaam als nuttig geschenk. Waarlijk, het is tijd, onzen kinderen te leeren, dat de vaderen niet voor beuzelingen goed en bloed op-

(*) Die belofte zal niet worden vervuld: — de edele vrouw heeft nu reeds het tijdelijke met het eeuwige verwisseld. Ook háár graf wordt door velen met tranen besproeid. DE RED.

Digitized by Google

offerden, en dat zij die zich loswrongen uit banden, die de ontwikkeling van het geestelijk leven belemmerden, geene revolutie-mannen waren.

H. J. H. S.

De Parijsche Bloedbruiloft enz. Naar het Hoogduitsch. Te Utrecht, bij C. van der Post, Jr. 1852. *In kl.* 8*vo. VIII en* 93 *bl. f* : - 60.

't Is altijd belangrijk gewigtige gebeurtenissen door tijdgenooten en ooggetuigen beschreven te zien; vooral wanneer de eene of andere partij er belang bij heeft de zaken te ontkennen, te verminken, of te verbloemen. Inzonderheid is dat het geval omtrent den moord aan de *Fransche* Protestanten, gemeenlijk Hugenooten genaamd, in Augustus 1572 gepleegd, en meer bekend onder den naam van de *Parijsche* bloedbruiloft of *St. Bartholomeus*-nacht. Met reden zegt de Vertaler, dat er geen feit is aan te wijzen, waarin zich meer trouwloosheid, list en bloeddorstigheid vereenigden, om een aanzienlijk deel van de bloem eener natie te doen omkomen. — De V. moge verder zeggen, dat men deze wekenlange slagting te zeer aan geloofshaat heeft toegeschreven; daar zij ook aan de Machiavelsche Staatkunde van het *Fransche* Hof en aan persoonlijke vijandschap moet geweten worden; — Ref. kan hem niets anders toestemmen, dan dat de haat van sommige grooten der partij van de GUISES, tegen eenige der slagtoffers, zich van de gelegenheid heeft bediend om hen uit den weg te ruimen, in weerwil van de listige Koningin-moeder, tegen wier belang 't streed de GUISES, door de geheele vernietiging der Protestantsche partij, meester van het bewind te laten worden. Maar de uitroeijing der ketters, reeds in 1565 te *Bayonne* tusschen CATHARINA en ALVA afgesproken, en gedurig verraderlijk beproefd, gelukte in 't eind door dezen moord voor welken de taal geene woorden heeft. Had persoonlijke vijandschap of enkel Staatkunde de dolken bestuurd, slechts enkele Hugenooten waren er dan gevallen. Een vergif als dat waardoor, naar allen schijn, ook de Koningin van *Navarre* werd uit den weg genimd ware dan voldoende, en geen openbare moord noodig geweest aan duizenden, uit den geringen adel, en honderd maal duizend voor het hof niet gevaarlijke menschen, in alle oorden van *Gallië*. Neen, het was de geest van *Rome*, die de vuisten der bloedhonden bestuurde; gelijk het ook *Rome* was, dat een *Te Deum* aanhief over die hartverscheurende gruwelen. Geene vergoelijking derhalve, gelijk hier in het voorberigt! De levenden moeten het weten wat *Rome* wil en wat het doet als het *kan;* opdat onze kinderen vrij blijven van de jammeren, welke, in den loop der eeuwen, *Italië*, *Spanje*, *Frankrijk*, *Ierland*, *Duitschland*, *Polen*, *Bohemen* en *Nederland* tot wanhoop hebben gebragt.

Het werkje is uit het *Latijn* van HOTMAN, HOTOMAN of

Digitized by Google

HOLTOMANUS, van wien eene levensschets in de voorrede wordt medegedeeld, en die te naauwer nood aan den moord ontkwam, in het *Hoogduitsch* en daaruit in onze taal overgebragt, en geeft een goed, kort overzigt van den voortgang van CALVIJNS leer en van de gestadige vervolgingen der Protestanten in *Frankrijk* reeds onder FRANS I, HENDRIK II en FRANS II, totdat die wreedheden onder KAREL IX voltooid werden, door de *Parijsche* Bruiloft, helscher gedachtenis.

Wij wenschen het boekje in veler handen. L. I. A.

Levensbeelden en Verhalen. Naar het Engelsch van Miss ELLIS, *Schrijfster van: »Pligt en roeping der vrouw enz." Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1852. *In gr.* 8*vo.* 301 *bl. f* 3-:

Het schijnt met de Roman-literatuur als met het leven te gaan. De mensch die als jongeling op de vleugelen der verbeelding jaren lang rondgefladderd, en als man alle kansen beproefd heeft, om zijne fortuin te vestigen, wordt eindelijk moede van te leur stelling en zorgen, en zoekt zijn genoegen in huis. Dáár wordt hem het leven met en onder de zijnen dierbaar, en, in zich-zelven teruggekeerd, voelt hij in zijn binnenste eene waarde ontwikkelen, die de dingen der wereld hem niet konden geven. Zoo ligt ook in de Roman-literatuur de tijd verre achter ons, waarin toover- en roover-tafereelen, met spoken en moordenaars geïllustreerd, de aandacht boeiden. Hoe is de lust bekoeld voor de *Parijsche* en andere *Mystères*, die de ondeugd in de *salons* en *boudoirs* der groote wereld vergulden, en ons door het slijk der gemeenheid wilden opleiden tot bewondering van lichtekooijen en misdadigers. Na al die dwaasheid en buitensporigheid — de waarheid! Doch deze zwerft niet langs de straat, maar is in 't huisgezin te zoeken, en zetelt in het gemoed. Onze tijd wil waarheid, — ook in den roman, en de tijd wil niets of hij vindt organen, die uitdrukken wat hij verlangt; en zoo is nu de roman een geïllustreerd levensbeeld geworden.

Engeland brengt de beste romans voort uit het dagelijksch leven. Wij hebben daar weder een bewijs van in het aangekondigde werk, hetwelk wij wenschen, dat door ieder gelezen worde. Men vindt hier inderdaad levensbeelden. »Geene overdrevene schilderingen, geene hoogdravende redeneringen, maar eenvoudige voorstellingen, aan het werkelijke leven ontleend; eene gezonde levenswijsheid, en tafereelen van datgene, wat wij in de werkelijkheid maar al te dikwijls zien, en waartegen de edele Schrijfster, met hare bekende scherpzinnigheid, met hare kennis van het menschelijk hart en het menschelijke leven, als van zelve waarschuwt."

Welke diepe blikken werpt zij in het gemoed, en hoe weet zij de gelegenheid te vinden, om gezonde bespiegelingen en treffende opmerkingen in het verhaal te vlechten, die niet zonder invloed kunnen blijven op de zedelijke vorming. Wij hebben hier een tweetal verhalen, die in elkander sluiten, het

Digitized by Google

een het andere aanvullen, en toch ware tegenstellingen aan 't licht brengen. Het tooneel is 't huiselijk leven, de personen zijn menschen, zoo als die in de wereld voorkomen. De karakters zijn geschilderd met eene geoefende, rijk begaafde hand, onder den invloed van een helder hoofd en een gevoelig hart. Wat is die MARY NEWTON een lief meisje, verstandige vriendin en edele vrouw! Hoe schoon en waar is het karakter van ANNA CLARE, die de groote wereld uit de pachterswoning wil intreden, en wie dankt niet het kiesche gevoel der Dichteres, dat zij haar, in en na de bedwelming der verleiding, laat behouden blijven, zoodat men in 't einde over geen gevallen seraf te treuren heeft. Wij prijzen 't ook in haar, dat zij niet, gelijk sommige andere schrijfters, de vrouwelijke karakters in een ongunstig licht plaatst. De familie LANGLEY, hoe trotsch ook, wordt mede met kieschheid behandeld. Menige jonge dochter kan hier een spiegel vinden wèl geschikt om hare zelfkennis te vermeerderen.

Niet minder heeft ons het tweede verhaal voldaan. Moge menig loszinnig jongeling van LOUIS den jongen beeldhouwer leeren, wat er van den mensch wordt, die in zingenot zijn heil zoekt en zich-zelven niet weet te beheerschen! Wij behoeven onze lezeressen niet te zeggen, in welk opzigt de dochter van STEINBERG, die op de titelprent de snaren tokkelt, een leerzaam en waarschuwend voorbeeld is. Zij zullen dat zelve wel lezen; want de naam der Schrijfster is eene genoegzame aanbeveling voor het werk. Het spreekt van zelf, dat wij het beloop der verhalen niet kunnen mededeelen. Alleen zij er van gezegd, dat men hier geene buitensporige gevallen, of dolle avonturen moet verwachten. Zoo wel de handelingen als de karakters en de situatiën zijn naar het leven.

H. J. H. S.

NATHAN, *de Squatter-regulator, of de eerste Amerikaan in Texas. Door* CH. SEALSFIELD. *II Deelen. Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. 1852. *In gr.* 8*vo.* 446 *bl. Met titels en vignetten in steendruk.* *f* 4 - 50.

Deze goed geschreven en goed vertaalde roman is eenigermate een vervolg op des Schrijvers *Huwelijksreize van* GEORGE HOWARD. Wij lazen dit boek met veel genoegen. Niet weinig dragen daartoe bij de zedelijke hoedanigheden van den hoofdpersoon; niet weinig ook het nieuwe van het tooneel, en het onderhoudende der ontmoetingen. Geheel zonder beperking kan echter onze aanbeveling niet zijn; want er is één tooneel in den roman, waarin wel niets onbetamelijks gelegen is, maar toch door de voorstelling gedachten worden gewekt en eene verbeelding in jeugdige harten gevoed, die wij liever niet aldus zouden wenschen, omdat men, gelijk CAMPHUYSEN zeide, „niet behoeft te zaaijen hetgeen van zelve wast." Doch de algemeene indruk is uitmuntend.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedenis der Christelijke Kerk, in tafereelen. Eerste Deel. Eerste tijdvak. Met platen. Te Amsterdam, bij G. Portielje. 1852. *In gr. form.* 328 *bl. Bij inteekening f* 6-60; *buiten inteekening f* 7-40.

Onze tijd onderscheidt zich gunstig door eene vrij algemeene zucht om de uit- en inwendige geschiedenis der Christelijke Kerk te leeren kennen, en de Heer PORTIELJE is haar op eene uitmuntende en zeer doeltreffende wijze te gemoet gekomen. Op zijne uitnoodiging hebben een twaalftal bekwame en beroemde mannen de stift der historie voor het aangekondigde werk opgevat. Het Eerste Deel dat voor ons ligt, bevat negentien tafereelen, wier inhoud wij kortelijk zullen opgeven. Omtrent het plan, den aard en de strekking van het werk zegt de Hoogleeraar MOLL in de Inleiding het volgende:

»Hier zal men mededeeling en verklaring vinden van de wording, de lotgevallen en verschillende toestanden der Kerk, gedurende de eeuwen, die voorbijgingen; maar eene mededeeling en verklaring, die, hoezeer ontleend aan de wetenschap der geleerden, geschieden zal in vormen, welke voor elk eenigzins beschaafde, wien het niet aan belangstelling ontbreekt, bruikbaar zijn. Doet het woord »tafereelen" eene reeks van afzonderlijke schetsen verwachten, waarin de voornaamste verschijnselen van het verledene, zooveel de natuur der verschillende stoffen het zal toelaten, tot aanschouwelijke beelden worden gegroepeerd, die schetsen zullen geenszins zonder eenigen zamenhang nevens elkander worden geplaatst, maar in zulken getale en zulke orde, dat de lezer tot een geleidelijk, en, in zekeren zin, volledig overzigt worde gevoerd van de gansche Kerkgeschiedenis, en vooral van datgene uit ieder harer tijdvakken, waarvan de kennis voor des Christens geloof en leven het belangrijkst mag worden geacht.

»De beginselen, door welke de stellers zich in hun schrijven wenschen te laten besturen, zijn bovenal: liefde voor CHRISTUS, waardoor zij gedrongen moeten worden, om die merkwaardige verschijnselen op het gebied der geschiedenis, welke het

Digitized by Google

krachtigst van des Heilands heerlijkheid getuigen, met heiligen eerbied op den voorgrond te plaatsen en het levendigst te schilderen; liefde voor de waarheid, welke met die voor CHRISTUS zoo naauw verbonden is, en eischt, dat men bij het verhaal van het gebeurde naar de hoogste trouw streve, en zich wachte voor alle ligtzinnige mededeeling en beoordeeling; liefde voor de broeders en zusters, die, geloovende, dat de gemeenschap der Heiligen ons zoowel aan de vroegere Christenheid als aan hare tegenwoordige en toekomstige geslachten verbindt, met warme belangstelling terugwijst op de vaderen, opdat de kinderen, door hun voorbeeld onderwezen, vertroost en geheiligd worden. Zoo zij, naar deze beginselen werkende, hunnen arbeid in de huisgezinnen hunner medechristenen met eenige belangstelling zien ontvangen, durven zij ook iets goeds hopen van deze »tafereelen": dat zij de kennis van CHRISTUS en van de beteekenis Zijner verschijning in de wereld bij velen zullen uitbreiden, de bewustheid aangaande het wezen en de bestemming der Kerk verhelderen, de liefde tot haar en haren Heer versterkende gezegende werking des Christendoms op de menschheid doen waarderen, de deugden en dwalingen, die tot het geloof en leven van vroegere tijden behoorden, leeren navolgen en vermijden."

Op deze Inleiding, in welke ook de titelprent wordt opgehelderd, volgt het eerste tafereel, waarin de Heer BRAVE den toestand schetst der Heiden-wereld bij de invoering van het Christendom. De lezing van dit stuk heeft den wensch bij ons verlevendigd, dat iemand zich moge aangorden om ook eens van het eigenlijke volksleven onder de heidenen vóór de invoering der Evangelie-leer een tafereel op te hangen. Misschien zouden PLAUTUS en TERENTIUS, CICERO's brieven, en sommige stukken van de *Latijnsche* dichters daar bouwstof toe kunnen leveren. BULWER heeft er in zijne *»laatste dagen van Pompeji"* romantisch reeds aan gearbeid. Tot hiertoe kennen wij 't anders alleen uit verstrooide gezegden en uit onvolkomen schetsen van de zeden en gebruiken aan 't *Romeinsch* Keizerlijk hof en in de verblijven der aanzienlijken; meestal nog geschreven door eene vijandige hand of met spottende partijdigheid.

In het tweede tafereel vertoont de Heer TER HAAR den ondergang van den Joodschen Staat; den schrikkelijken val van

Digitized by Google

Jeruzalem en zijnen tempel. Het werk is den begaafden dichter en stijllist volkomen waardig, en wordt door eene fraaije plaat opgeluisterd.

Professor DOMELA NIEUWENHUIS behandelt de laatste lotgevallen der Apostelen, en hunne geschriften en meest beroemde leerlingen. De levendigheid van dit tafereel heeft te meer verdienste, omdat de onderwerpen zoo weinig tafereelmatigs aanbieden, en de Schrijver zich toch wijselijk onthouden heeft van romantische inkleeding. Vele lezers echter zal hij verheugd hebben, met zijne mededeeling uit de Apocryfe Evangeliën en de Apostolische Vaderen.

Het vierde stuk is geen tafereel, maar toch zijne plaats in alle opzigten waardig. Wij zijn er den Heer VETH erkentelijk voor, als voor eene verrassing op welke niet gerekend was. Het wèl uitgewerkte opstel handelt over de oudste vertalingen des Bijbels. Wij gelooven, dat de Schrijver niet te vergeefs hoopt: »den lezers de overtuiging gegeven te hebben, dat in de oudste bijbelvertalingen eene belangrijke bijdrage gevonden wordt, zoo wel voor de kennis van den geest als van de uitbreiding der eerste Kerk."

Het vijfde tafereel, van Prof. ROLLAARDS, geeft in een kort bestek een veelomvattend verhaal van de uitbreiding der Kerk, met eene voorafgaande kernvolle beschouwing; hoe het Christendom de Godsdienst der menschheid zijn kon. De Schrijver vraagt: »*hoedanig was* in algemeene trekken *de* zegevierende *gang van het Christendom over de aarde*?" Wij volgen in het antwoord den ervaren gids met belangstelling en erkennen met hem, dat het dikwerf hoogst moeijelijk is het historische van de Sage te onderscheiden. Toch, hoe veel donkers hier besta, blijft het een wonder in onze oogen, dat het Christendom, zoo spoedig, heinde en verre, veroveringen heeft kunnen maken, zonder geschraagd te worden door eenigen persoonlijken invloed van hen die 't verkondigden. Men kan niet anders zeggen, dan: »'t is van den Heere geschied!" — Een genoegen zou 't ons zijn geweest te vernemen op welken grond de Hoogleeraar den Apostel PETRUS, na het gezigt te *Joppe*, naar *Europa* laat oversteken en te *Filippi* den standaard van het kruis planten. Van PAULUS is 't in de Handelingen der Apostelen gemeld; doch niet van PETRUS, dien men kort na het gemelde gezigt, in de gevangenis te *Jeruzalem* ontmoet. —

Digitized by Google

Eene voortreffelijke kaart van 't *Romeinsche* Keizerrijk maakt voor den lezer den weg der uitbreiding van het Christendom in de eerste drie eeuwen aanschouwelijk.

Prof. KIST schildert in het zesde tafereel de vervolgingen door de belijders van JEZUS in dit tijdperk ondergaan. Eerst de verdelging door de Joden, doch met voorbijgang van 't geen zij na den val van *Jeruzalem*, vooral bij de verschrikkelijke beweging onder BAR COCHEBA, tot verdelging der Christenen beproefd en gedaan hebben. Ruimer plaats geeft hij aan de vervolging door de *Romeinen;* met aanwijzing van de bron waaruit zij ontsproot. Het komt ons echter voor, dat bij de vermelding van het bijgeloof des volks méér moest uitkomen hoe in dat bijgeloof, in dat krampachtig streven naar waarheid en gemoedsvrede, hetwelk met duistere zelfbewustheid een toevlugt zocht bij vreemde, vooral bij *Chaldeeuwsche* en *Egyptische* priesterdienst en in Magische middelen, de laatste stuiptrekkingen van 't stervend Heidendom zich openbaarden in die blinde woede tegen het Christendom, dat zijnen dood kwam bespoedigen. Met levendige kleuren worden de groote vervolgingen geschilderd. Dit tafereel is een toonbeeld van de onmagt der gewápende logen zelfs, tegen de kracht der schier weerlooze waarheid, en van de zekerheid van des Heeren woord: »de poorten der hel zullen mijne Kerk niet overweldigen." — Wij danken den Hoogleeraar voor den belangrijken arbeid, en beschouwen 't als eene uitdrukking zijner penne ontvallen, wanneer hij (bl. 96) zegt, dat »het *voorgevoel* van den Heer beantwoord werd enz." — De Heer toch *wist* wat er geschieden zoude. Het was geen onbestemd voorgevoel waarmede Hij van Zijn dood en opstanding sprak, en het lot van *Jeruzalem* voorspelde. Alleen de kortzigtige mensch wordt somwijlen bestuurd door hetgeen wij voorgevoel noemen. — Dit tafereel is verrijkt met eene plaat, voorstellende eene godsdienstoefening in de Catacomben, en met eene archeologische verklaring van Prof. MOLL.

Van diens begaafde hand is ook eene welsprekende voorstelling van IGNATIUS' marteldood te *Rome*. De Heer MOLL heeft van de overlevering zeer gelukkig gebruik gemaakt, om deze schilderij te stoffëren. Niet minder belangrijk is ook het tafereel betreffende POLYCARPUS. De Schrijver handelt ook kortelijk over het geschil wegens den tijd der viering van 't

Digitized by Google

Paaschfeest: een geschil veel belangrijker dan men oppervlakkig wel denkt; want het werd gevoerd tusschen het gebonden Joodsch en het vrije Christelijke beginsel: het eerste door het Oosten, het andere door het Westen voorgestaan. Aandoenlijk is het uiteinde beschreven van den man die eene dienst van zes-en-tachtig jaren met den vuurdood bezegelde. De fabel zegt, dat de feniks zich een brandstapel bouwt, en uit den vuurgloed verjongd opstijgt. Zulk een brandstapel bouwde de *Romeinsche* Proconsul voor den feniks der Christelijke Kerk, en de geest van den honderdjarigen grijsaard steeg er, als een seraf met eeuwige jeugd, klapwiekend van ten hemel.

Ook in de twee volgende tafereelen wordt de overwinning des geloofs geteekend, zoo als het folteringen verduurde, de aanvallen van tijgers en stieren braveerde, en in den vuurgloed niet bezweek. Prof. HOFSTEDE DE GROOT schetst in het algemeen het lijden der Gemeenten te *Lyon* en te *Vienne*, en verhoogt de waarde van zijn werk door eene vertaling en geschiedkundige opheldering van den onvergetelijken brief der *Lyonsche* Gemeente.

De heldendood van de dienstmaagd BLANDINA te *Vienne*, van PERPETUA, eene vrouw van aanzienlijken huize, en van de slavin FELICITAS, wordt zieltreffend door TER HAAR beschreven. Ook bij dit tafereel is eene fraaije plaat gevoegd, vol aangrijpende uitdrukking en gloed. Wie zou er gevoelloos kunnen blijven, bij zulk een blik op de vriendinnen des Heeren, die méér moed hebben betoond, dan een krijgsman noodig heeft, om onder bedwelmend kanongebulder den dood te gemoet te rennen. Heerlijke aansporing voor onze huismoeders, om, worden zij al niet geroepen gelijk BLANDINA, PERPETUA en FELICITAS om voor den Heiland te sterven, ten minste voor Hem te leven gelijk MARIA en MARTHA!

Het tiende tafereel, met groote bescheidenheid een »beknopt overzigt" genoemd, betreft de Apologeten, verweerders van den Christelijken naam. De Heer VAN OOSTERZEE heeft het zijner waardig behandeld. De taak was niet gemakkelijk: in weinig bladzijden een zoo veel omvattend onderwerp zaâm te prangen, en wel zóó, dat ook het niet wetenschappelijke gedeelte des publieks 't kunne lezen met vrucht. Beiden is den rijkbegaafden Schrijver uitmuntend gelukt. Eene vergelijking

Digitized by Google

van JUSTINUS den Martelaar met MINUTIUS FELIX geeft hem aanleiding tot eene schets van het karakter en beginsel der eerste Apologiën of Verweerschriften; voor welke inzonderheid wij hem onzen dank toebrengen.

Het elfde tafereel, dat wij, even als het voorgaande en volgende, eene beschouwing zouden noemen, heeft de Alexandrijnsche school en de zegepraal der Christelijke letterkunde tot onderwerp. Prof. ROOIJAARDS toont ook hier, dat hij waardig is de *Nederlandsche* NEANDER te heeten. Door de *Alexandrijnsche* school, in betrekking tot de Christelijke Theologie, verstaat hij niet alleen degenen die aan haar hoofd stonden, maar ook hen, die daar gevormd zijn: in het algemeen dus de *Alexandrijnsche* Theologie, welke haar middelpunt vond in de Catachetenschool en van dáár zich wijd en zijd verspreidde. Hij vestigt den blik op hare lotgevallen, maakt den lezer met PANTAENAS, CLEMENS, ORIGENES en HERACLAS bekend, en schetst haar eigenaardig karakter en haren invloed als de eerste Akademie van Christelijke Godgeleerdheid, de eerste kweekschool waar Bijbelkennis en Evangelieleer vereenigd werden met wijsbegeerte, kritiek en ascetische theologie. Wij hebben geen lof genoeg voor de duidelijkheid, waarmede de Hoogleeraar den aard en het wezen dier Godgeleerde inrigting heeft voorgesteld. Hij laat haar regt wedervaren, waar zij aanspraak heeft op lof, doch ziet hare eenzijdige rigting en bedenkelijke strekking niet over 't hoofd.

De zamenstelling van deze beschouwingen heeft ongetwijfeld meer dan gewone inspanning gekost, maar zij konden en mogten niet achterwege blijven. Wil men de Christelijke Kerk leeren kennen, dan dient men te weten, wát er in haar beleden is. De Schrijvers dier beschouwingen toonen overigens, dat zij de gave bezitten om afgetrokken denkbeelden in populaire vormen te gieten.

De Heer TIDEMAN maakt ons bekend met de afwijkende meeningen en Kerkelijke twisten in de eerste drie eeuwen. Hij geeft een passenden sleutel tot verklaring van menig geschil, dat den oppervlakkigen beschouwer met verbazing vervult. Eerst beschouwt hij de Joodsch- daarna de Heidensch-Christelijke afwijkingen, en van deze laatsten eerst die van *Grieksche*, daarna die van Oosterschen oorsprong. Als hij de afwijkingen aanwijst onder de voormalige Joden, erkent men

Digitized by Google

gaarne dat waarheid en dwaling bij hen te zamen opgroeiden en iets wanstaltigs, eene soort van Ebeonitisme ten voorschijn bragten. De *Germaansche* theologen kunnen op speculatieve wijsheid roemen, doch het ware te wenschen, dat zij van de *Hollandsche* theologanten geleerd hadden de verschijnselen te beschouwen zoo als die zijn. Zij zouden dan niet zich hebben laten verleiden, om op een uitwas van den Christelijken levensboom de historie van het Christendom te enten. — Vooral is de Schrijver geslaagd in de voorstelling der Heidensch-Christelijke afwijkingen. Het idé van CERINTHUS is inderdaad de grondtype van het Gnosticisme. De eigenlijke waarde dier wetenschap, die zich toen deed gelden, even vermetel als zij tegenwoordig, zonder het Evangelie behoorlijk te kennen, zich boven de Openbaring van God in CHRISTUS verheft, doet hij in CERINTHUS zeer juist uitkomen.

Even beknopt stelt hij de ingewikkelde stelsels voor van VALENTINUS-BASILIDES, SATURNINUS en MARCION, en gaat dan over tot het Manicheïsme, genoemd naar MANI, die de volgelingen van ZOROASTER, BRAHMA en BUDDHA met die van CHRISTUS in ééne godsdienst wilde vereenigen. Kortelijk wordt ook nog van de Montanistische opgewondenheid gewag gemaakt. De Schrijver eindigt met eene vergelijking dier afwijkende meeningen met die van volgende eeuwen tot op onze dagen. — Het is ons niet heel duidelijk, wáárin het Protestantisme herinneren kan aan het streven van MARCION, afgescheiden van zijne bijzondere stellingen. Wat blijft er van MARCIONS individualiteit over, als men zijne bijzondere stellingen wegneemt?

Prof. MOLL schetst »de Gemeente en Kerk": hoe, namelijk, de gemeenten, die gezelschappen van Evangeliebelijders, in den aanvang, hoewel gelijkvormig wat hunne genootschappelijke inrigting betreft, onafhankelijk nevens elkander bestonden; hoe zij door velerlei oorzaken en omstandigheden allengs zamensmolten tot ééne zedelijk-godsdienstige maatschappij, ééne algemeene kerk, één ligchaam, waarvan de deelen ook door uitwendige banden vereenigd waren. Met uitstekend genoegen hebben wij dit stuk gelezen. Alleen is 't ons nog niet duidelijk, dat reeds de Apostelen — die zich bepaaldelijk naar de Synogale inrigting voegden — van de Attische Staatshuishouding den naam van bisschoppen, »opzieners" zouden ontleend hebben. Zoo bevreemde 't ons ook eenigermate, niets

Digitized by Google

vermeld te vinden van de Evangelisten, als rondgaande Evangeliepredikers, en van de Evangelieverkondiging in de eerste gemeenten.

De Hoogleeraar HOFSTEDE DE GROOT handelt over de Kerkelijke tucht: een kiesch punt, en gansch geen tafereelmatig onderwerp; of er moeten groepen bij geschilderd worden, als die van Keizer THEODOSIUS, aan het kerkportaal van *Milaan* door AMBROSIUS geweerd. De Schrijver geeft eerst geschiedkundige bijzonderheden, die den gang der denkbeelden bij de eerste Christenen voor oogen stellen. Daarna trekt hij tot ééne beschouwing zamen, hoedanig de tucht der oude Kerk was in bedoeling, omvang, vorm, uitwerking en waarde. Zijne bijdrage verdient ernstige aanbeveling bij elk, die over de waarde, het gebruik en het nut van de Kerkelijke tucht nadenkt. Wij zijn het eens met het gezegde aan het slot: »Over het geheel is het eene erge dwaling, dat *tucht* de éénheid der Kerk zou kunnen bewaren. De tuchtmeester is een soort van heelmeester, die wonden zoekt te genezen en ongeneeslijke leden afsnijdt. Maar kan nu de heelmeester de gezondheid bewaren? Hij kan alleen erge kwalen wegnemen en met verlies van bedorven lidmaten het ligchaam behouden. De regte bewaarder der gezondheid is de vader, die goede spijze én in de regte mate én op de regte wijze toedeelt. — Zoo worde ook in de Christelijke Kerk bovenal vaderlijke zorg gevonden voor de leden der gemeente, om te werken door onderwijs, raad, opbeuring en teregtbrenging, uit innerlijke liefde ontsproten. Dan zal de Kerkelijke tucht, om het kwade te bestraffen of af te snijden, hoe langer hoe minder noodig zijn, dewijl er gaande weg minder kwaad zal worden gevonden."

De Eerw. VAN OOSTERZEE heeft ook nog, in het vijftiende tafereel, een keurig beeld geleverd van de zorg der eerste Gemeenten voor hare catachumenen, en van de wijze waarop dezen door den Heiligen Doop in haren schoot werden opgenomen. Wij lazen dit werk met eenige bewondering, en merken slechts aan, dat wie over de waarde of onwaarde van den kinderdoop wille schrijven, aandachtig dient na te lezen wat VAN OOSTERZEE deswege denkt, en er mede te vergelijken wat NEANDER over dit onderwerp zegt in zijnen CHRYSOSTOMUS, II, 21.

Op dit tafereel volgt het zestiende, van Prof. DOMELA NIEUWEN-

Digitized by Google

HUIS, over de openbare Godsdienstoefening. De Schrijver herinnert de plaats waar de geloovigen vergaderden, de tijden waarop zij bijeenkwamen, en de handelingen waarmede zij zich dan bezig hielden. Hier wordt omtrent de gemeenschappelijke Godsvereering, den oorsprong der hooge feesten veel opgehelderd, en ook aangevuld wat in het dertiende tafereel niet kon opgenomen worden. Wij vinden 't jammer, dat de plaat der Godsdienstoefening in de Catacomben niet hier is geplaatst. Dat zij hier behoorde blijkt ook daaruit dat de Schrijver er naar verwijst.

De Eerw. VAN DER POT heeft den bundel verrijkt met eene menschkundige voorstelling van de beoefening der onthouding, zoo als die weldra in 't leven trad en waar het Monnikenwezen uit is ontsproten. Eene plaat, ANTONIUS, den vader der monniken voorstellende, geeft den held te aanschouwen, die misleid door eene eenzijdige opvatting der Evangelische voorschriften, heiliger dan heilig wilde zijn, doch zich daarin van de Farizeën onderscheidde, dat hij er alles voor opöfferde wat den mensch in de Maatschappij en in het huiselijk leven 't meest dierbaar is. Wij beklagen zijne dwaling, maar eerbiedigen zijn beginsel, en bewonderen zijn moed en volharding.

In het achttiende tafereel schetst Prof. DOMELA NIEUWENHUIS met fiksche trekken het huiselijk leven der Christenen, zoo als dat door het Evangelie gereinigd en geheiligd werd. 't Is een bevallig tafereel, met eene fraaije plaat van de oude Christelijke zinnebeelden, die door Prof. MOLL worden toegelicht.

In eene fijnbewerkte schilderij wordt het Maatschappelijk leven der eerste Christenen in dit tijdperk voorgesteld door den Eerw. BEETS. Eene heilige geestdrift heeft des Dichters hand bestuurd, niet om fantastische schijnbeelden, maar om de werkelijkheid en het leven voor den geest te roepen. En waarlijk, als hij CYPRIANUS, een discipel van JEZUS, wakende bij het bed van een doodkranken vijand, in de gemeente van CHRISTUS te *Karthago* den dood bestrijdende, en de groote stad van den pestàdem reinigende voorstelt, mag hij dan niet vragen: of zij ons niet op eene treffende wijze den geest en de taak des Christendoms verzinnelijken, te midden van een zondig, verdorven, onder zijne ellenden bezwijkend menschdom?

Zoo zijn wij als langs een weg van bloemen aan 't einde

Digitized by Google

van het Eerste Deel gekomen. Aan het twaalftal arbeiders in dezen uitgestrekten wijnberg komt de lof toe, dat zij edele ranken hebben geplant, die rijke vruchten belooven. Het is eene vreugde te zien, hoe mannen, die speculatief ver uit elkander loopen, elkander de hand reiken, waar gezamenlijken arbeid op den akker des Heeren wordt noodig geacht. Hun werk beveelt zich aan door waarheid in de stof, en waardigheid in den vorm; door helderheid in aanschouwing, en bevalligheid van voorstelling.

De wakkere Uitgever verdient allen lof voor dit werk en voor de uitvoering. Wij bevelen het in alle opzigten en met nadruk aan. Het is geschikt voor geletterden en ongeletterden. De jeugdige beoefenaar der Kerk-geschiedenis bestudere het vooral. Wil hij, om iets te noemen, het Gnosticisme en het Manicheïsme leeren kennen, bij wien kan hij zijn weetlust beter voldoen dan bij NEANDER? Maar wil hij dezen diepzinnigen denker goed verstaan, dan leze hij vooraf het tafereel van TIDEMAN. Hetzelfde geldt ook voor de *Alexandrijnsche* School.

De deelneming is gemakkelijk gemaakt, daar het werk in Afleveringen verschijnt. Het vel druks wordt tegen tien, en elke plaat tegen dertig à vijf-en-dertig cents berekend. Een vijfde gedeelte ziet nu het licht. Wij wenschen dit hoogst belangrijk en nuttig werk de ondersteuning toe van wèlverdienden algemeenen bijval, en hopen dat het twaalftal medearbeiders zijne taak ten einde toe moge volbrengen, en elk hunner daartoe gespaard moge worden voor den werkkring, waarin hij met zoo veel zegen werkzaam is.

Woorden uit den Bijbel met anti-Jezuïtische en andere aanteekeningen; gevolgd door den tekst en de vertaling van het: Summarium Constitutionum, quæ ad spiritualem Jesuitarum institutionem pertinent, en der: regulæ communes societatis Jesu. Te Amsterdam, bij H. Höveker. 1852. *In gr. 8vo. XXXII en 827 bl. f* 1-50.

Een allerzonderlingst boek, waarmede wij onze lezers eenigermate bekend moeten maken, omdat het ons ter beoordeeling is toegezonden.

In de Voorrede noemt de Schrijver, die zijnen naam ver-

Digitized by Google

zwijgt, zich een medezondaar, die, geloovig uitziende naar de zaligheid, welke in JEZUS CHRISTUS is weggelegd, uit den Bijbel, de bron des eeuwigen levens, overvloedige vertroosting heeft geput. Hij betuigt een »voorstander te zijn van wezenlijke vooruitgang en verlichting"; maar desniettemin te verwerpen, wat er onder die leuze in de laatste jaren al gepredikt is. Daarover uitweidende, verklaart hij niet enkel het ongeloof, maar ook het *driesche* (sic!) bijgeloof der Pauselijke Kerk te moeten bestrijden, en raakt dan, naar aanleiding van eene *brochure: de Jezuïten*, in 1851 te *Amsterdam* verschenen, aan het verward bespreken van allerlei verschijnselen, die zich te dezen opzigte in onze dagen en vroeger hebben opgedaan, en vaart hevig uit tegen den Heer ALBERDINGK THIJM. Hij legt daarbij tevens eene niet gewone kennis van velerlei geschied- en letterkundige bijzonderheden, tot de Jezuïten betrekkelijk, aan den dag; maar bekommert zich volstrekt niet over de orde en den zamenhang, waarin hij ze voordraagt, en mengt het een wonderbaar door het ander. Eindelijk karakteriseert hij het werk, hier aangeboden, en het doel, dat hij daarmede beoogt, maar raakt, sprekende over zijne »anti-Jezuïtische aanteekeningen", al weder aan 't uitweiden over allerlei; ontschuldigt den scherpen toon, die daarin heerscht, en zegt: »welligt meer dan anderen in de gelegenheid te zijn geweest, om de woelingen en ongeregtigheden van de Jezuïten en hunne handlangers gade te slaan." Aan deze zeer breede Voorrede is eene korte inhoudsopgave toegevoegd.

En wat behelst nu dit lijvig boekdeel? De eigenlijke tekst, die daarvan echter slechts een klein gedeelte uitmaakt, levert een zonderling zamenstel van Bijbelplaatsen, die in doorloopende rede zijn aaneengeregen; nu en dan met een enkel woord van den Schrijver, ten behoeve van den zamenhang, daar tusschen. Soms is er ook iets uit de Apokryfe boeken ontleend. Hij beweert, dat die teksten »door die zamenvoeging hunnen oorspronkelijken zin niet verloren hebben, maar veeleer door onderling verband verduidelijkt worden." En meent nu, op grond daarvan, dat hier »geene vleeschelijke wijsheid", wordt aangetroffen, maar »onvervalschte melk en vaste spijze, waarmede de heilbegeerige zijnen geestelijken honger en dorst overvloedig kan bevredigen." Wij geven hiervan eene en andere proeve en laten dan het oordeel over aan den verstandigen

Digitized by Google

lezer. Van de Boeken des O. en N. Testaments wordt o. a. gezegd, dat zij zijn »de borsten der vertroostingen, JES. LXVI: 11", waaruit de »redelijke en onvervalschte melk" des Evangelies, 1 PETR. II: 2, gezogen wordt, »de balsem uit *Gilead*, JER. VIII: 22, om te verbinden de gebrokenen van harte, JES. LXI: 1." Voor de leer der Drieëenheid worden niet slechts bijgebragt 1 JOH. V: 7 en andere, maar ook *Gen.* I: 26, III: 22, XI: 7, XX: 13, JOS. XXIV: 19, JES. LIV: 5, *Exod.* XV: 2, JES. VI: 3 enz. Ook de vóórbeschikking of praedestinatie wordt stelselmatig bewezen met plaatsen, meerendeels uit het O. T. en zelfs aan JEZUS SIRACH ontleend. En het geheele boek, dat de zedepligten zoowel als de geloofswaarheden behandelt, vertoont een bont mengsel van allerlei zaamgeraapte en uit hun verband gerukte Bijbelwoorden, die op den klank af worden aangehaald, zonder dat, op zeer enkele uitzonderingen na, eenige poging wordt aangewend, om ze te verklaren. Op zulk eene wijze kan men willekeurig de grootste dwaasheden met het schijnbaar gezag der Schrift bevestigen. Wij herinneren ons daarbij, hoe iemand daarvan eene geestige proeve gaf door te zeggen: »er staat geschreven: »JUDAS ging heên en verworgde zich zelven" en »gij dan, doe desgelijks!" Reeds dit bewijst, hoe men langs dien weg heiligschennis pleegt en Gods Woord prijsgeeft aan ligtzinnige spotternij. Wanneer zal men toch ophouden, den kostelijken Bijbel door zulk een bedrijf te misbruiken en Hém smaadheid aan te doen, die dat onwaardeerbaar geschenk ons gaf, opdat wij er winste meê zouden doen voor onze zielen? Wanneer zal men leeren begrijpen, dat wij geroepen zijn, om dienstknechten te zijn niet der *letter*, maar des *geestes*? Van den Schrijver vreezen wij, dat hij niet ligt zal terugkeeren van zijnen schadelijken weg, waarop hij O. en N. Verbond, Wet en Evangelie, Gods Woord en H. Schrift dooreenhaspelt en vermengt. Maar och! mogt zijn voorbeeld anderen nog tijdig de oogen openen of hun tot waarschuwing verstrekken, opdat zij niet met hem van de waarheid afdwalen! Ons is het hier bij vernieuwing gebleken, dat de natuurlijke mensch de dingen niet verstaat, die des Geestes Gods zijn. *Sapienti sat!*

Aan den eigenlijken tekst nu, waarvan wij den inhoud eenigermate aangeduid hebben, zijn velerlei breedvoerige, klein gedrukte aanteekeningen toegevoegd, soms van eenige blad-

Digitized by Google

zijden lang en meerendeels van anti-Jezuïtischen inhoud. Zij bevatten velerlei uittreksels uit Jezuïtische geschriften, die zoowel in het *Latijn* als, vertaald, in het *Hollandsch* worden medegedeeld, en soms bijzonderheden bevatten, die in onze dagen wel mogen herinnerd worden. Wij hebben hier 's mans belezenheid weder bewonderd, maar tevens ruime stof gevonden, om ons te verbazen over de verwarde zamenvoeging van allerlei. Het boek is daardoor, meenen wij, onbruikbaar geworden, en weinigen zullen genegen zijn, zich de moeite te getroosten om er het goede en bruikbare, dat zelden op zijne plaats staat, uit op te visschen. Hoe is het mogelijk, vroegen wij gedurig ons-zelven, dat iemand zulk een *amalgama* van vreemdsoortige bestanddeelen bijeenbrengen en voor de drukpers bestemmen, en daarvoor een uitgever vinden kan. Een Godgeleerden ware dat, onzes inziens, volstrekt onmogelijk. Wij meenen hier het geschrift voor ons te hebben van een orthodoxen, anti-Jezuïtischen Jurist, zoo als er in onze dagen hier en daar gevonden worden.

Ten slotte één verzoek. Indien iemand meenen mogt, dat wij, door vóóringenomenheid misleid, te sterk gesproken en te ongunstig geoordeeld hebben, hij schaffe het boek zich aan en wijze ons te regt! S.

JOANNES *de Dooper, geschetst in zijn leven en werken. Door* G. E. W. DE WIJS, *Predikant te Schoonhoven. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1852. *In gr.* 8*vo. VIII en* 331 *bl. f* 3-25.

Met belangstelling namen wij deze monographie, zoodra zij in het licht verschenen was, in handen. Het onderwerp, daarin behandeld, kwam ons in hooge mate belangrijk voor, en de gunstig bekende naam van den Schrijver strekte ons ten waarborg voor de deugdelijkheid van den inhoud. In onze goede verwachting zijn wij dan ook niet beschaamd geworden. En zijn andere tijdschriften ons reeds vóór geweest in de aankondiging van dit geschrift, wij wenschen bij geen der vroegere beoordeelaars achter te staan, waar het de waardeering geldt van eenen arbeid, die aanspraak heeft op onzen lof en dank.

Bekend is het *Leesboek over Joannes den Dooper*, ten jare 1804 door den *Goudschen* Predikant KROM uitgegeven: »een

Digitized by Google

boek" — zoo schrijft DE WIJS (bl. 12) — »gewis nog in veler handen en dat, hoewel er sedert de uitgave bijkans eene halve eeuw is verloopen, wegens de heldere Evangelie-kennis, die er in doorstraalt, de diepe blikken, die het doet vestigen in het karakter en de werkzaamheid des Doopers, en den gemoedelijken toon, waarop het de waarheden van het Koningrijk Gods, juist van het standpunt hetwelk hij die ze voordroeg heeft ingenomen, den lezer voorstelt, ze toepast en overbrengt, en daaruit gevolgen afleidt voor het Christelijk leven van het hoogste belang — nog steeds onbetwistbare waarde behoudt. Nogtans" — zoo vervolgt hij — »bij den voortgang der wetenschap en de magtige bewegingen, die er sedert op het gebied der godgeleerdheid in het algemeen, en omtrent de behandeling der Evangelie-geschiedenis in het bijzonder hebben plaats gehad; na de heftige aanvallen der nieuwe kritiek ook tegen dit gedeelte der geschiedenis gerigt, voldoet eene biographie als die van den verdienstelijken KROM niet meer geheel aan de behoeften en eischen van ons beschaafd godsdienstig publiek, dat aan die bewegingen niet geheel vreemd is gebleven, en gewoon is geworden, zich meer en meer met de geschillen der godgeleerden te zien bekend maken." In deze twee volzinnen is zoowel het plan van den Schrijver als zijne verhouding tot den vroegeren arbeid van den Eerw. KROM duidelijk genoeg blootgelegd. En ofschoon hij zijn geschrift niet bepaald voor Godgeleerden heeft willen bestemmen, het valt toch in het oog, dat hij, even als zijn voorganger, schrijvende voor een grooter publiek, gemeend heeft zich te moeten plaatsen op de hoogte der tegenwoordige wetenschap.

Het is alzoo eene wetenschappelijke bearbeiding van JOHANNES *den Dooper in zijn leven en werken*, die wij hier in populairen vorm ontvangen, op het gevaar af, dat hieruit iets tweeslachtigs ontsta, voor den eenen te hoog, en te oppervlakkig voor den ander'. Aan dat gevaar schijnt ons echter de Schrijver grootendeels ontkomen te zijn. Terwijl zijn geschrift de bevatting van beschaafde, wèl ontwikkelde Christenen niet te boven gaat, zal ook de Godgeleerde het met belangstelling lezen en zich met ons over de uitgave verblijden, al mogt het ook zijn, dat hij hier en daar eene andere meening ware toegedaan. *Zóó* althans is het ons en anderen gegaan.

Eene vrij uitvoerige Inleiding gaat vooraf (bl. 1—25), die

Digitized by Google

wij — waarom het verzwegen? — veel beknopter hadden gewenscht. Hoe zeer zij ons ten bewijze verstrekt, dat DE WIJS niet *illotis manibus*, maar na ernstige en gestrenge voorbereiding de Evangelische verhalen over JOHANNES *den Dooper* heeft ter hand genomen; veel van hetgeen daarin gezegd of aangestipt wordt, had, onzes inziens, zonder schade kunnen achterwege blijven. Ook is de uitvoerigheid, die hier heerscht, van dien aard, dat zij het doel der Inleiding, om den lezer gunstig te stemmen voor hetgeen er verder volgen zal, eenigermate in den weg staat. Er maakte zich, onder het lezen, zekere geheime vreeze van ons meester, of wij niet misschien zouden te leur gesteld worden in onze verwachting. Die vreeze, die eerst allengs geweken is, werd, wij komen er gaarne openlijk voor uit, bij de uitkomst volkomen beschaamd. Maar bij vernieuwing bleek ons toch, hoe veel er voor den eersten indruk afhangt van eene wèlgeschrevene Inleiding.

Aan volledigheid ontbreekt het niet. De Schrijver heeft in zijn onderzoek alles opgenomen, wat op JOHANNES *den Dooper* betrekking heeft, en wij weten ons geene enkele bijzonderheid te herinneren, die hij zou zijn voorbijgegaan, uitgezonderd alleen de latere *Johannes-Christenen* of *Sabiërs;* waaromtrent hij aan het einde, bij gemis van de noodige bronnen, het stilzwijgen bewaart, met de belofte echter, om daarop bij gelegenheid later terug te komen. In de verdeeling der stof is hij oordeelkundig te werk gegaan. *Eerst* heeft hij de *berigten* verzameld *aangaande* JOANNES *den Dooper vóór zijne openbare werkzaamheid*, en brengt daarbij de godspraken des O. Verbonds aangaande den Wegbereider van den Messias, den toestand der Joden ten tijde van JOHANNES *den Dooper*, de aankondiging zijner geboorte, zijne geboorte-zelve en zijne jeugd en vorming ter sprake. *Daarna* schetst hij zijne *openbare werkzaamheid*, *vóór dat* JEZUS in *het openbaar was verschenen*, en handelt daarbij over zijne profetische roeping en optrede, stelt hem voor, predikende in de woestijn, beschrijft zijnen doop en de indrukken, die hij bij het volk te weeg bragt, en gewaagt van zijne leerlingen. *Ten derde* komt zijne *werkzaamheid* ter sprake, *zoo als hij die bij en na de openlijke verschijning van* JEZUS heeft voortgezet, waarbij hij den doop van JEZUS in de *Jordaan* behandelt, de getuigenissen verklaart, door JOHANNES aangaande den CHRISTUS afgelegd en de voortzetting

Digitized by Google

zijner werkzaamheid, na het openlijk optreden van JEZUS, die in den eersten opslag bevreemding wekt, nader beoordeelt. Ten slotte beschrijft hij het laatste tijdperk en einde van het leven des Doopers, nadat hij in zijne openbare werkzaamheid is gestuit geworden, waartoe zijne gevangenneming, zijn verblijf in den kerker, de zending van twee zijner leerlingen tot JEZUS, het oordeel van JEZUS over hem, zijn levenseinde en zijne nagedachtenis, zoo als wij ze in de Handelingen der Apostelen vermeld vinden, behooren. De slotsom van het onderzoek staat in deze woorden opgegeven: »JOANNES heeft in leven en werken beantwoord aan zijne bestemming, aan het doel zijner zending: hij bereidde den weg voor den Heer. En daar hij van het licht getuigde, heeft hij, naar het heerlijk Godsplan, de komst van het Koningrijk der hemelen, de zegepraal van waarheid en licht over leugen en duisternis, heeft hij het genot van vrede en zaligheid, onder de heerschappij van den CHRISTUS, op aarde bevorderd."

Terwijl wij met deze slotsom van heeler harte instemmen, kunnen wij verzekeren, dat ook de weg, langs welken die slotsom hier verkregen is, onze volkomene goedkeuring heeft weggedragen. Overal vinden wij de bewijzen van naauwgezet en bedachtzaam onderzoek, van ernstig en diep nadenken, van oordeelkundig gebruik der beste Schrijvers en uitleggers, en van opregten eerbied voor den grooten Godsgezant, wiens leven en werken hier beschreven worden. Zoo dikwijls zich vraagstukken opdoen, waaromtrent uiteenloopende gevoelens bestaan, wordt er met onpartijdigheid, en onder aanvoering van goede gronden, gekozen. De waarheid der Evangelische geschiedenis wordt, ook tegen de jongste aanvallen der bestrijders, met kracht tot in bijzonderheden verdedigd, al mogt men ook meenen, dat er over het algemeen van STRAUSS, WEISSE, BRUNO BAUER en dergelijken, wier excentriciteiten meerendeels reeds geoordeeld zijn, misschien te veel notitie genomen is. Waar zich voorts — en dit is niet zeldzaam het geval — de gelegenheid opdoet, om een nuttig woord van opwekking en waarschuwing te spreken, daar gaat zij zelden ongebruikt voorbij. En de indruk van het geheel is bevestiging in ons allerheiligst geloof, eerbiediging van Gods eeuwig wijze wegen en verhoogde ingenomenheid met den CHRISTUS Gods, onzen grooten Zaligmaker en Heer, aan wien zulk een Profeet vooruitging, om Hem den weg te bereiden.

Digitized by Google

Op grond van dit ons oordeel nemen wij de vrijheid, om de aandacht van ons godsdienstig publiek op dit belangrijk geschrift, dat den Heer DE WIJS tot groote eere strekt, te vestigen en het in veler handen te wenschen. Ook door het uiterlijke voorkomen beveelt het zich gunstig aan, en het is versierd met eene wèl uitgevoerde steendrukplaat, naar de bekende schilderij van den Heer KRUSEMAN.

Men zal, na deze lofspraak, niet van ons vergen, dat wij aan het einde breed zullen opgeven van de bijzonderheden, waaromtrent wij meenen zouden van den Heer DE WIJS te moeten verschillen. Het ligt in den aard der zaak, waar zoo vele betwistbare vraagstukken behandeld worden, dat wij het niet in alles met hem ééns kunnen zijn. Maar toch mogen wij niet verzwijgen, dat wij doorgaans tot hetzelfde resultaat zouden gekomen zijn of, na eigen onafhankelijk onderzoek, reeds gekomen waren. Alleen kunnen wij de opvatting niet deelen, hier voorgestaan, dat de Dooper, blijkens de zending van twee zijner leerlingen tot JEZUS en de vraag, Hem uit zijnen naam door hen gedaan, in de gevangenis aan het twijfelen zou zijn geraakt omtrent zijne, vroeger openlijk erkende, Messiaansche waardigheid. Het komt ons voor, dat dit gevoelen den grooten man noodeloos bezwaart; wat men ook bijbrenge, om zijnen twijfel te verontschuldigen. Er ware misschien méér te noemen, waaromtrent wij in kleinigheden van *exegese* verschillen zouden, of waar wij het onderzoek een weinig dieper zouden gewenscht hebben. Houden wij de opgave daarvan te dezer plaatse terug, toch willen wij het niet ontveinzen, dat, naar ons oordeel, de overigens goede stijl doorgaans een weinig beknopter en de volzinnen over het algemeen korter hadden kunnen zijn. Uitvoerigheid, het gevolg van zekere woordenrijkheid, is daarvan het kenmerkend karakter. Wij mogen echter ook niet vergeten, dat hier een eersteling voor ons ligt en dat het opgegeven gebrek, bij voortgezette oefening, kan verholpen worden. Het is, ofschoon ook elders reeds opgemerkt, in allen gevalle niet van dien aard, dat de innerlijke waarde van het boek er merkbaar door verminderd wordt. Nog ééne vraag: vanwaar toch op den titel en door het gansche boek heen de berispelijke spelling JOANNES? Bekend is het, dat de *Grieksche* taal de *h* niet bezit en daardoor die letter, in het midden der woorden, niet weet uit te drukken.

Digitized by Google

Maar indien Ἰωάννης, gelijk waarschijnlijk is, het *Hebreeuwsche* יוֹחָנָן vertegenwoordigt, dan zal in onze taal de spelling JOHANNES, die algemeen aangenomen is, wel de éénig ware zijn. En in alle andere opzigten de aangenomene spelling volgende, zien wij volstrekt niet in, met welk regt de Schrijver zich hierin eene afwijking heeft veroorloofd.

De Evangeliearbeid van een zoo bekwamen en werkzamen leeraar, als de Heer DE WIJS zich door dit geschrift betoont te zijn, worde in zijne tegenwoordige Gemeente bij voortduring gewaardeerd en ook elders in de Vaderlandsche Kerk niet onopmerkzaam voorbijgezien!

Het beeld van DIRK RAFELSZ. KAMPHUYSEN *in de lijst van zijn' tijd, de dagen der Dordsche Synode. Door* CHONIA. *II Deelen. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1853. *In gr.* 8vo. 665 *bl. Met titels en vignetten in steendruk. f* 6-50.

Over den aard en het doel van dit werk laat de Schrijver zich aldus uit: »Het is van den aanvang af minder ons voornemen geweest om een' roman te leveren, die alleen den leeslust, of moet ik leeshonger zeggen, moest bevredigen. Ik heb den lezer op het veld der geschiedenis gevoerd, ten einde hem in de gelegenheid te stellen om daarvan les en leering op te zamelen, om daar wenk en herinnering te vinden niet *hors de saison* in onze dagen; op menig punt, dagen van woeling en strijd. Ik wilde een' spiegel ophangen, waarin men kon waarnemen wat ter waarschuwing, vernemen wat ter leiding en opwekking kon strekken. Daartoe achtten wij de dagen rijk, waarvan 1618 als het toppunt uitmaakt." Zietdaar dus, hoe wij den »tijd", die »de lijst" van het tafereel is, te beschouwen hebben.

Het was zeker eene gelukkige keuze, de dagen van 1618, met wat vroeger en later, eens met juistheid voor te stellen. Niet dat het ons daaraan ontbreekt: er is misschien te veel overvloed van bekookte en onbekookte schilderijen der dagen, waarin de *Dordsche* Synode gehouden en OLDENBARNEVELD onthoofd werd. Doch gaat het eene mank aan oppervlakkigheid, het andere aan onvolledigheid, en het meeste taant weg, wanneer men den eisch van onpartijdigheid doet hooren: de poli-

Digitized by Google

tieke denkwijs verkloekt veelal het theologisch oordeel, of: omgekeerd. Toch heeft een helder inzigt in den staat der zaken van dien tijd zijne hoogst belangrijke zijde; ja, 't is in onze dagen noodiger geworden dan ooit. Het is niet slechts om een historisch vraagstuk te doen, maar ook om »waarschuwing, leiding en opwekking." De spanning, die thans in den boezem der *Nederlandsche* Hervormde Kerk zich openbaart, heeft met de twisten der Remonstranten en contra-Remonstranten te veel overeenkomst, dan dat die geschiedenis niet op hare plaats zou staan, als leermeesteresse der wijsheid voor het tegenwoordige en voor 't vervolg. Het is zoo: het geschil loopt thans over gansch andere punten, dan de praedestinatie en 's menschen vrijen wil; maar zoo men dieper ziet, ligt toch, ginds zoowel als hier, op den bodem de strijd van vrij onderzoek des Evangelies naar en met het Woord van God, tegenover het beginsel van gehoorzame onderwerping aan een Kerkelijk leerstelsel als zoodanig. Dáár zoo als hier vindt men aan de eene zijde: eene partij die drijft, dat de uitdrukking van *hare* opvatting der Christelijke waarheid volstrekt gevorderd wordt, zal men als lid — veelmeer nog als leeraar — te dulden zijn in den boezem van de *Nederlandsche* Hervormde Kerk; en aan den anderen kant: verzet tegen die aanmatiging, handhaving van het vrijheids-beginsel, verwijt van inconsequentie aan hen die *Romes* dwangjuk verwerpen omdat het een dwangjuk is, maar tevens een anderen band eng doen sluiten om de leden, zonder anderen waarborg voor zijne deugdelijkheid, dan de bewering: dat iets waarheid is, omdat men het als zoodanig voordraagt. In de zeventiende eeuw dolf het protest tegen den geloofsdwang het onderspit, en de bovendrijvende partij vond zich gerugsteund door den arm der Staatsmagt, zóó dat menschen — aan wie eigenlijk niets anders kon ten laste gelegd worden dan dat zij niet hadden gelieven te berusten in willekeurige grondstellingen ten aanzien van diepe, theoretische, misschien meer philosophische dan theologische geloofspunten, en dat zij het protest tegen *Romes* voorgewende onfeilbaarheid consequent hadden doorgevoerd, — uit huis en hof werden gezet, en met gevangenis en schavot bedreigd of gestraft, en den lande uitgejaagd als schadelijk gedierte, en van plek tot plek verdreven met vrouwen en kinderen, dat het hart krimpt bij het vernemen van hunne ellende, en in toorn wel

Digitized by Google

eens ontsteekt over die onmenschelijke hardvochtigheid; maar ook met eene regtmatige fierheid *Nederlanders* noemt diegenen, welke voor hunne overtuiging stonden met eene kloekheid, de tijden van den bloedraad en de gruwelijkste vervolgingen der eerste Christenen waardig.

't Is niet het punt van geschil alleen; maar ook *hoe* het gevoerd werd, welke vervolging is aangedaan en geleden, wat maatregel genomen en ontweken is, 't geen de aandacht van onze dagen verdient en eischt. En 't was nu, dunkt ons, eene hoogst gelukkige gedachte, dat alles in een klaar tafereel voor de oogen te schilderen, opdat het thans levend geslacht eene heldere voorstelling moge hebben van eene bladzijde in 's Lands historie, die wel den schijn heeft boven vele andere bekend te wezen, maar het in waarheid minder dan andere is, — dewijl men haar doorgaans slechts bezien heeft met het licht aan ééne bepaalde zijde. En dat licht er van weêrskanten op te laten vallen was eene taak, ligter ondernomen dan volvoerd; het was dus van onzen Schrijver zeer juist opgemerkt, toen hij er »het moeijelijke en splinterige" van inzag. Het volmaakt tegenstrijdige der bescheiden van de eene of van de andere partij, gepaard hier en daar ook aan het ingewikkelde van de zaken zelve, eischt een kalmen, onbevooroordeelden blik, warme waarheidsliefde, en misschien — zal men het onmogelijke niet vergen — ook het geheel en al staan buiten betrokkenheid in het geschil. In meer dan één opzigt was de taak uitnemend toevertrouwd aan CHONIA, den man die met kloeke hand zijne letterkundige loopbaan heeft geopend met de »splinterige" (een bij hem geliefd woord) taak, om een boek te vervolgen dat zulk eenen buitengewonen opgang had gemaakt als het *Leesgezelschap te Diepenbeek*. Onpartijdigheid zou misschien eenigermate te betwisten vallen in iemand, die herhaaldelijk als kampvechter voor vrijzinnige theologie is opgetreden; maar er staat tegenover, dat niemand bevoegd is om in zulke soort van onderwerpen mede te spreken, dan die als resultaat van studie zich eene rigting heeft gekozen, en dat CHONIA als theoloog en als niet-hervormde (hij zegt het zelf in de voorrede, maar wij weten ook niet, waarom hij het doorzigtige gaas nog voor het gezigt zou houden — wij weten immers allen, wie en wat hij is?) op een standpunt staat, vanwaar een klaar en zoo veel mogelijk onpartijdig in-

Digitized by Google

zien te wachten is; terwijl hij ons verzekert, dat hij niet zonder bepaalde bronnenstudie zijnen arbeid heeft ondernomen; gelijk dan ook elke bladzijde er de blijken van draagt, dat CHONIA waarlijk niet met ongewasschen handen zijnen KAMPHUYSEN is gaan zitten schrijven: maar denkbeelden en inzigten weêrgeeft met eene getrouwheid, van welke ieder zich onmiddellijk zou hebben kunnen overtuigen, wanneer 's mans bescheidenheid en goede smaak hem den pronk met menigte van aanhalingen niet hadden ontzegd, uit boeken die men noch aan de eene noch aan de andere zijde als autoriteitsbronnen zal wraken. Met verwonderlijke juistheid vinden wij in alles den stand van het geschil, de wederzijds aangevoerde bewijzen en bedenkingen, zelfs de meest gebezigde uitdrukkingen en vormen teruggegeven als in eenen spiegel; terwijl het algemeene des partijkiezens, het driftig voorstaan of bestrijden ook waar men niet begreep, getrouw uit de historie, met nog zooveel andere kleinigheden, op het doek van dit tafereel zijn overgebragt. Ook de voorstelling der historische bij-personen is getrouw, en mogt het portret van BOGERMANS b. v. niet geflatteerd wezen, zijne schim kan toch niet klagen over onregt, aan zijne begaafdheden gedaan, en MAURITS b. v. is allermeesterlijkst geschilderd. Wel hadden wij gewenscht, als type eenen goedhartigen Gomarist, braaf en welwillend ondanks zijn stelsel, tegenover den eenvoudigen Vleutenschen huisman SEYST te zien geplaatst; want zoo zullen er toch wel geweest zijn, even als er kwaadaardige, vinnige, hatelijke Remonstranten waren; maar dit wordt meer eene aanmerking op hetgeen men *niet*, dan op hetgeen men *al* aantreft. Doch bij zoo ruimen, maar welgemeenden lof neme ons de verdienstelijke Schrijver niet euvel, dat wij hier en daar eenigermate leed gevoelden, als hij ons onzacht uit eene illusie wekte, waarin hij-zelf ons had gebragt door ons te boeijen, zoodat wij inderdaad geheel en al in de eerste helft der zeventiende eeuw waren en huisden. Ons viel het wat onaangenaam, — en 't is niet het eenige voorbeeld — ons zoo geheel en al in de pastorij te *Vleuten* bij KAMPHUYSEN en zijne Annalen te droomen, zoodat wij waren vergeten, dat we ruim twee eeuwen later en op eene gansch andere plaats zaten, en dan tot de werkelijkheid te worden wakker geschud met de vraag of het woord *omgeving* wel *Hollandsch* zij (I, 206); of als de Schrijver

Digitized by Google

zich van de beschrijving der feestelijkheden bij het huwelijk van zijnen held ontslaat door de naïve bekentenis, dat hij er niets van weet (I, 164), maar dan eene uitweiding geeft over condoleantie- en filicitatie-bezoeken, die den lezer glad in de negentiende eeuw schuift; terwijl hij hem anders toch zoo goed in de zeventiende weet te brengen en te houden, behoudens enkele kleinigheden: — b. v. dat MAURITS »Zijne Hoogheid" wordt genoemd (I, 25, 26), een titel dien eerst FREDRIK HENDRIK aannam: MAURITS heette altijd »Excellentie". Meer geldt misschien dat het een modern iets is, wanneer een student van dien tijd spreekt (I, 47) »van MOZES instemmen met PAULUS", daar men in dien tijd nog niet dacht aan de individualiteit der bijbelschrijvers, maar alles hield voor het woord: ingegeven door den H. Geest, waarbij sprekers of schrijvers geheel op den achtergrond stonden; ook — dat de Schrijver slechts hier en daar de aanhalingen uit de H. Schrift doet naar de toen in gebruik zijnde Bijbelvertaling — doch naar welke de overige?

Zooveel van het encadrement; nu van het portret zelf. De eerste vraag hier is deze: heeft de schilder eene goede keuze gedaan van zijnen persoon? Sommigen zullen het welligt betwijfelen en oordeelen, dat een van de hoofden der beweging, van de leiders, — van de raddraaijers zouden wij zeggen, als het woord niet eene ongunstige beteekenis had — het beeld had moeten zijn, waar zich alles om groepeert. Wij stemmen daarmede niet in. Wie zou het moeten wezen? BARNEVELD of DE GROOT? De eerste verliet, helaas! het tooneel geweldadig en in allen gevalle te vroeg, en beiden staan hier ook meer op den politieken, dan op den theologischen grond. UITENBOGAARD dan of EPISCOPIUS? 't Ware geschikt geweest, indien de bedoeling van onzen CHONIA niet ánders ware geweest; of, als wij het bij den waren naam noemen, indien hij zijn standpunt niet geheel boven de partijen gekozen hadde. Doch, dat wij ons weder door hem zelven laten voorlichten. »Wij meenden" — zoo zegt hij — »dit doel het best te kunnen bereiken door een' zoo veel mogelijk onpartijdigen blik op den toenmaligen loop der dingen te slaan" (daarover hadden wij het reeds) »en kozen tot dat einde iemand die, hoe ook in de twisten van die dagen gewikkeld, toch geenszins tot de hevige drijvers behoorde, die naar geest en hart goeddeels

Digitized by Google

buiten en boven de partijen stond. Van zijn bijzonder leven mogen wij meer kennis dragen dan van dat der meesten. Trouw en diep staat de stempel van zijnen inwendigen mensch. (in allen deele gewigtiger dan de uiterlijke) op zijne talrijke geschriften gedrukt — eene mij aangename persoonlijkheid, aangenamer naarmate ik mij meer daarmede bekend maakte. Wij bedoelen DIRK RAFELSZ. KAMPHUYSEN, als dichter meer dan als godgeleerde, en zelfs meer dan als mensch bekend."

Volkomen waar! Van alle bekende historische personen in de zaak betrokken, is er geen, in wiens schriften het reine praktische Evangelie zoo buiten alle dogmatisme teruggeven is als in die van KAMPHUYSEN. Hij staat inderdaad niet tusschen de partijen of in de gelederen der zijne, maar er boven; en dat zijne lotgevallen wel niet algemeen bekend *zijn*, maar toch bij het nazien bekend *kunnen worden*, maakte hem te geschikter voor onzen schilder (in 't voorbijgaan vragen wij, of CHONIA geene partij had kunnen trekken van KAMPHUYSENS bekwaamheid als schilder, die zoo groot was, dat sommigen zelfs den beroemden stier van DE POTTER aan zijn penseel hebben toegeschreven?). Dit alles zou juist eene belemmering zijn geweest, wanneer men eenen historischen roman had willen schrijven. Indien het aan sommigen mogt toeschijnen dat de hoofdpersoon te passief is, dat er meer gang en leven in het werk zou hebben kunnen zijn, wanneer die hoofdpersoon niet vooral slechts voor de zaak die hij omhelsde, had geleden, maar er ook voor had gewerkt; dat de zoodanigen toch niet vergeten, hoe het *doen* bij KAMPHUYSEN juist daarin bestond, dat hij de kracht van het Evangelie aanprees door woord en leven, en de Schrijver hem in dit opzigt volkomen regt heeft gedaan. Het was niet te doen om eene verdichting te geven, of op de verbeelding te werken, of effect te maken, maar om »het beeld van KAMPHUYSEN" als een eerbiedwaardig beeld, maar vooral de type van een waarachtig praktisch Christen, te plaatsen »in de lijst van zijnen tijd."

Hiertoe nu wordt hij aanschouwelijk voorgesteld in de belangrijkste voorvallen van zijn veel bewogen leven. — Nog eens, ware het boek een roman, dan zou de eenheid van handeling beter behooren te zijn in het oog gehouden, maar het is niet om de situatiën als zoodanig, het is om den persoon zelven te doen, en deze wordt zoo getrouw naar de histori-

Digitized by Google

sche waarheid geteekend, dat de meeste geprekken enz. die CHONIA hem in den mond legt, inderdaad uittreksels uit 's mans geschriften, en alzoo onwraakbare voorstellingen zijner persoonlijkheid zijn. Waar het pas geeft, geschiedt zulks met levendigheid, zoodat het den lezer boeit en medesleept. Gaat het anderen zoo als ons, dan neemt dit gaandeweg toe en houdt men het laatste voor ruim zoo schilderachtig geschreven als het eerste; wij noemen slechts het gebeurde te *Norden* en vooral de roerende teekening van KAMPHUYSENS sterfbed. In één opzigt slechts heeft ons de Schrijver minder voldaan ten aanzien van zijn hoofdbeeld. Het is, waar hij den *dichter* KAMPHUYSEN doet optreden. De keus van de gedichten — of liever van de brokstukken uit gedichten — vonden wij over 't geheel niet zoo gelukkig als wij die hadden gewenscht, en hier en daar scheen zij ons zelfs eenigermate ongemotiveerd. Het harde, duistere, onaangename van den vorm (dien KAMPHUYSEN toch, blijkens zijn *Maischen morgenstond: Daar moet veel leeds geleden zijn*, enz. wel in zijne magt had) zal aan velen geen hoog denkbeeld van zijne dichterlijke talenten geven en hem in dit opzigt niet zeer verheffen in de publieke opinie. Doch dit is óók slechts iets bijkomends: de Christen, niet de dichter wordt ons hier voorgesteld.

Taal en stijl zijn, gelijk men die uit eene zoo geoefende pen mogt verwachten. Dat de stijl onwillekeurig iets van het gespierde, met opoffering welligt van de welluidendheid hier en daar, heeft aangenomen, is te natuurlijk, dan dat het stof konde geven tot billijke aanmerking. Maar CHONIA zal het ons zeker niet ten kwade duiden, als wij hem opmerkzaam maken op iets vreemds in het meeste dat hij schrijft, — eene zucht om met vreemde uitdrukkingen..... te pralen zouden wij zeggen, indien wij hem daarvoor niet te verstandig en te nederig kenden. Wij schrijven slechts ééne af uit het Duitsch, ééne uit het Engelsch, ééne uit Fransch. I, 250: »wij werpen een' enkelen blik op den 29 Augustus 1618 — »*Tag des Schreckens, Tag des Grauens*"; I, 134: »thans stelde KAMPHUYSEN daarin luttel belang en slechts nu en dan verlevendigden de afwaarts vloeijende golfjes den wensch, dat hij mede kon gaan naar de *Merwestad;* immers: *his heart was there*"; I, 136: »Dit was gelijk wij in onzen tijd zouden zeggen, te zeer *à bout portant*, dan dat" enz. In een zoo geacheveerd

Digitized by Google

werk behooren dergelijke termen niet. Het: »Hoe hij opzien zal!" — »Hoe de mensch toch een veranderlijk wezen is!" door eenen anders zeer goeden Schrijver in den laatsten tijd in gebruik gebragt, mishaagt ons altijd, en: »zoo rein *dan*" (I, 112) is een vlekje, dergelijke men — dus wordt eene lofspraak wat eene aanmerking schijnt — misschien geen vijf in de beide deelen aantreft.

Immers — ook de correctie is zuiver. Dat wil niet zeggen, dat er geen letters het onderste boven staan, want ook in dit opzigt verloochenen zich de keurigheid en naauwkeurigheid der Uitgevers niet. Maar misstellingen zijn zeldzaam. Wij teekenden aan: *Gorkum* (I, 85) dat *Dordrecht* moest zijn (daar toch woonden de ouders van JOHAN); (I, 252) FRANCKEN, terwijl (23) stond VRANCKEN, en (I, 274) 29 December 1619 voor 1618. 't Zij herhaald: hooge lof, waar zoo weinig van dien aard valt aan te merken.

Alles te zamen genomen: wij achten CHONIA's *Kamphuysen* een waar sieraad van onze letterkunde, dat ook dán nog gelezen zal worden, en zulks verdienen zal, wanneer tallooze boeken, voor den »leeshonger" geschreven, zullen zijn vergeten en door andere verdrongen. Het werk kan meer dan onderhouden of vermaken; het kan voedsel, gezond en krachtig voedsel geven aan geest en hart. Het laat eenen weldadigen indruk achter, ofschoon eenen pijnlijken, als men ziet op de beroeringen en zoo veel, dat met het Evangelie der liefde in strijd is. Geve maar God, dat de kinderen wijs worden ook uit de dwaasheid der vaderen, en dat dit boek iets toebrenge aan het verlevendigen der overtuiging, dat het ware Christendom niet bestaat in afgetrokken leerstelsels of leerstukken, maar in eenen wandel, des Evangelies waardig! En dat *kan* dit werk, waarom wij ons verslag eindigen met de nadrukkelijkste aanbeveling en de betuiging van onzen warmen dank aan Schrijver en Uitgevers.

O. V. O.

De Kerk, School en Wetenschap in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Door D. BUDDINGH. *Eerste Stuk. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1852. *In gr.* 8*vo.* 167 *bl.* *f* 1-80.

Dit werk zal uit drie stukken bestaan: het eerste, dat wij nu aankondigen, handelt over de Kerk.

Digitized by Google

Zelf in de voormalige *Nederlandsche* volkplanting aan de *Hudson*-rivier en de omgelegen oorden geweest zijnde, en daar, gelijk ook hier, vele bescheiden verzameld hebbende, kan de Schrijver met kennis van zaken spreken, en hij levert dan ook inderdaad eene belangrijke beschrijving van de lotgevallen der *Hollandsche* Gereformeerde Kerk in *Noord-Amerika*, van haren invloed op de Staatsinrigting, en van hare tegenwoordige zamenstelling en godsdienstige rigting.

Het stuk is rijk in bijzonderheden en zal gewis met groote belangstelling gelezen worden door elk die sympathie gevoelt voor aloude landgenooten en hunne afstammelingen, en voor nog onlangs uitgewekenen naar het verre Noord-Westen; welke laatsten dit oord der wereld gekozen hebben, waarschijnlijk omdat aldaar de formulieren van eenigheid der *Dordsche* Synode nog de grondslagen zijn des geloofs en der prediking.

Eene opgave van den inhoud te leveren zou moeijelijk zijn; maar de Schrijver-zelf geeft in een slot-artikel het volgende belangrijke overzigt:

»Overzien wij nog eenmaal in korte trekken hare geschienenis, dan zien wij haar het eerst aan de boorden van den *Hudson* verplaatst, en is zij te vergelijken, om een beeld van JESAJA te gebruiken, bij een reisje, dat opgroeide tot een krachtigen boom, die thans zijne takken uitbreidt en vrucht voortbrengt, beide in huisgezin en Staat. Of met andere woorden, als eene waardige dochter der *Hollandsche* Moederkerk staat zij daar, sterk door den geest des Heeren, der wijsheid en des verstands, den geest der kennis en des geloofs. Zwak in den aanvang, was BOGARDUS haar eerste leidsman, schonken Puriteinen, Hugenoten, later ook de »Vrienden", haar meerderen steun. Bij de uitbreiding van het getal der Hervormden in *N. Amsterdam* en *Beverwijck*, aan den *Hudson*, op *Manhatten*, *Staten-* en *Lang-eiland* nam ook het getal godsdienstleeraars toe: GIDEON SCHAETS, MEGAPOLENSIS en later ook DRISIUS, blaakten van ijver: ongelukkiglijk deze beide laatsten niet altijd van den ijver des verstands. Zij kweekten de opgroeijende Kerk; maar deze zelve bleef onschuldig aan *hunne* vervolgzucht tegen Lutherschen, Puriteinen en Quakers. Integendeel leerde zij uit hunne dwaling de vrijheid van geweten van andersdenkenden steeds eerbiedigen. De Eerw. BLOM, STELYNS en LIVINGSTON, ijverige mannen, door den geest der

Digitized by Google

verdraagzaamheid en der liefde bezield, arbeidden, nevens TASSCHEMAKER en anderen, in den wijngaard des Heeren. Gelijk een VAN RENSSELAER de eerste grondslagen legde eener Algemeene Volksvergadering, zoo legden ook gemelde LIVINGSTON en DE RONDE, bezield door geloof en liefde, den grondslag der *Unie*, waarop later de algemeene Synode gegrond is. In dien tijd arbeidde reeds de achtingswaardige FRELINGHUYSEN met zegen aan de boorden van den *Ravitan*, waar hij, even als elders een LAIDLIE en WESTERLOO, eenen onsterfelijken naam heeft nagelaten. Het vrijheidsgevoel dat aanvankelijk de Kerk bezielde, die thans reeds tot eene krachtige dochter was opgegroeid, doordrong ook weldra een WASHINGTON, die, als een andere WILLEM I, de stichter werd van eenen Christelijken Vrijstaat, waarvan de Kerk, om zoo te zeggen, de Christelijke levensadem uitmaakt; die zich inzonderheid in déze eeuw, waarin zij eenen VAN BUREN, als president aan het groote Staten-verbond schonk, en op de namen der WIJCKHOFFS, de WITTEN en FRELINGHUYSENS bogen mag, aanmerkelijk uitbreidde.

»In 1800 telde de Kerk reeds eene welgeregelde Algemeene Synode, benevens twee bijzondere, en dertien classen, welke achtervolgens door nieuwe classen vermeerderd werden; terwijl zij met onderscheidene zusterkerken, de Presbyteriaansche, de Hervormd-Presbyteriaansche, de Geassocieerd-Hervormde, en de *Hoogduitsch*-Hervormde Kerken in verbindtenis trad. Aan Bijbel- en Zendelinggenootschappen, zoo binnen- als buitenlandsche, onder voorzitting van FRELINGHUYSEN en aan het zendingswerk onder de Joden onder leiding van PH. MILLEDOLER, nam zij een verblijdend werkzaam aandeel, terwijl een RUTGERS, KNOX VAN BENSCHOTEN, VAN DOREN en anderen, door liefdadige stichtingen toonden door den geest van weldadigheid bezield te zijn, werd ook aan de inwendige opbouwing van het Koningrijk Gods, de uitbreiding van den lof des Heeren, de uit den weg ruiming van al wat de wezenlijke godsvrucht schaadt, met volhardenden ijver gearbeid. Psalmen en Hymmen, kerkmuzijk, doop, huwelijk en lijkdiensten ontgingen hare aandacht niet; dansen, onmatigheid en Sabbathschennis werden geweerd, en wij zagen de zegenrijke vruchten, die hare Christelijke pogingen in de Maatschappij en het leven voortbragten."

Digitized by Google

Het verwondert Ref. zéér bij dézen Schrijver te vinden: Staatkundige geschiedenis, voor: Staats-geschiedenis; geschiedkundig gebied, voor: gebied der geschiedkunde; godsdienstige vervolgingen, voor: vervolgingen om de godsdienst, en meer zulke onnaauwkeurigheden, in anderen ligter dan in hém te verschoonen. De stijl is overigens, gelijk uit het aangehaalde blijkt, duidelijk en levendig, en de inhoud van dit eerste Stuk gewis belangrijk voor velen.

Krediet om niet. Redetwist tusschen FR. BASTIAT *en* P. J. PROUDHON. *Naar het Fransch. In kl.* 8*vo.* 318 *bl. f* 2-:

Onvereenigbaarheid van betrekkingen, gevolgd door twee voorlezingen, naar het Fransch van FR. BASTIAT. *In kl.* 8*vo.* 114 *bl. f* :-90.

De Doctorale graad en het Socialismus. Naar het Fransch van FR. BASTIAT. *In kl.* 8*vo.* 75 *bl. f* :-55.

Alle vertaald door Mr. C. M. A. SIMON VAN DER AA, *Procureur bij het Provinciaal Geregtshof van Friesland en de Arrondissements-Regtbank te Leeuwarden; en uitgegeven aldaar bij* Gebroeders Borgrink. 1852.

Wij ontvangen hier eene getrouwe en vloeijende vertaling der laatste lettervruchten van den bekenden populairen Staatshuishoudkundige, FREDERIC BASTIAT, wiens dood voor de practicale bearbeiding der Staatshuishoudkunde een gevoelig verlies heeft te weeg gebragt. BASTIAT was een wetenschappelijk volksman, die aan de afdwalingen van het Socialisme en Communisme het hoofd durfde bieden, maar tevens de ontwikkeling der wetenschap voorstond, en een meester was in de kunst om door eene duidelijke, eenvoudige voorstelling der vraagstukken en derzelver toepassing op het dagelijksch leven, de Staatshuishoudkunde bij het volk bemind te maken, hare lessen aan den man te brengen, en tegen verkeerde opvattingen te verdedigen.

Dit blijkt inzonderheid uit het eerstgemelde boekje, hetwelk den redetwist bevat door FR. BASTIAT eerst met F. C. CHEVÉ, daarna met P. J. PROUDHON, in het volksblad *La voix du peuple* gevoerd. Wij vullen welligt eene leemte aan in de sobere

Digitized by Google

voorrede der vertaling, door kortelijk de aanleiding tot — en den loop van — dezen strijd aan te wijzen. BASTIAT had in zijn vlugschrift *Kapitaal en Interest* de regtmatigheid en billijkheid betoogd van den interest, als vrucht van het kapitaal. De Heer CHEVÉ, een der redacteuren van *La voix du peuple*, nam daaruit aanleiding om van het socialistisch standpunt de regtmatigheid der interest-berekening te betwisten, voornamelijk op grond, dat men voor *gebruik* van eens anders geld, den *eigendom* van het als interest te betalene niet moest verliezen, terwijl de geldleener, na gemaakt gebruik, zijn eigendom terug kreeg. Tevens stelde de Redactie van het dagblad voor BASTIAT de gelegenheid open, om in het blad-zelve daarop weder te antwoorden. Na het antwoord van BASTIAT, waarbij hij op nieuw de billijkheid van rente-betaling voor gebruik van geleend geld doet uitkomen, vat PROUDHON, in de plaats van CHEVÉ, den strijd op en beweert, dat interest roof en diefstal is, en dat het *krediet om niet* moet gegeven worden!

Dit gaf tot herhaalde briefwisseling aanleiding,van de zijde van PROUDHON meer en meer grof en onbeleefd, naarmate hij door andere hoofden der Socialistische beweging scherper werd berispt, uit hoofde hij in het beminde volksblad aan BASTIAT dwazelijk plaats had vergund, om op zijne, voor elk bevattelijke wijze de Staatshuishoudkundige leerstellingen te ontwikkelen. Eindelijk onttrok PROUDHON zich en zijn blad dan ook aan den strijd: de laatste brief van BASTIAT (de veertiende der geheele verzameling) werd in *La voix du peuple* niet meer geplaatst, maar door BASTIAT bij de afzonderlijke uitgave van het twistgeschrijf gevoegd, en is ook in deze vertaling opgenomen. Men vindt in de laatste brieven, door PROUDHON zijn stelsel ontwikkeld voor eene bank-inrigting, die *om niet* geld zou leenen; en het is onbegrijpelijk, dat niet reeds het betoog van BASTIAT de Socialisten de oogen heeft geopend omtrent het hersenschimmige van zulk eene inrigting; maar dat men zelfs zich gewaagd heeft aan de proefneming van zulk eene bank van *Krediet om niet*, waarvan overigens de algeheele mislukking weldra op het betoog van BASTIAT, gelijk bekend is, de kroon heeft gezet.

Gewigtig zijn dan ook de slotsommen tot welke BASTIAT door volstandig en verstandig doorgevoerde redenering is geleid; b. v. bl. 148: »Zal het lot der menigte beter worden,

Digitized by Google

dan moet de huurprijs der kapitalen verminderen. Zal de rente dalen, dan moeten de kapitalen vermeerderen. Zullen de kapitalen vermeerderen, dan moeten *vijf* oorzaken daartoe medewerken: *werkzaamheid*, *zuinigheid*, *vrijheid*, *orde* en *veiligheid;* en bij deze dingen, waarbij alle menschen belang hebben, hebben de arbeiders wel het grootste;" en bl. 250: »Ik heb bewezen: dat de billetten eener bank, zullen zij in ontvang genomen worden, vertrouwen moeten inboezemen: dat, zullen zij vertrouwen inboezemen, de bank kapitalen moet bezitten: dat, zal de bank kapitalen bezitten, zij die juist moet leenen van A, B, C, D, die het volk uitmaken, en er den interest naar den koers voor (zal) moeten betalen: dat, als zij er rente voor betaalt, zij die niet *om niet* kan uitleenen: dat, als zij ze *gratis* aan A, B, C, D leent, nadat zij ze hen door geweld ontnomen heeft onder den vorm van belasting, niets in de wereld veranderd is, dan dat er een middel van verdrukking te meer is geschapen" enz.; men vergelijke ook bl. 258 en volgg., waar de *vrijheid* in het oprigten van banken, als middel tot uitbreiding van het krediet-stelsel wordt aanbevolen.

Het werkje over de onvereenigbaarheid van betrekkingen is meer van Staatkundigen, dan van Staatshuishoudkundigen aard. Het is een geschrift door BASTIAT aan zijne medeleden in de *Chambre des Députés* voorgelegd, vervangende de redevoering die hij over het onderwerp had willen uitspreken, doch waartoe het hem aan de gelegenheid ontbrak. Hij betoogt hier twee stellingen; vooreerst: dat ook ambtenaren, onder zekere waarborgen, tot volksvertegenwoordigers moeten kunnen worden gekozen; in de tweede plaats: dat aan de volksvertegenwoordigers de weg tot hooge Staatsbetrekkingen, inzonderheid tot het Ministerie niet moet openstaan; — met andere woorden: dat de Ministers niet uit de Kamer moeten gekozen worden. Zijn voornaamste grond voor de laatste stelling is, dat op die wijze, niet zelden, met voorbijziening van het Nationaal belang, alleen naar voldoening van eigene eerzucht wordt gestreefd; en hij tracht die stelling met voorbeelden uit de *Engelsche* en *Fransche* Parlementaire geschiedenis te staven. Ofschoon de kwaal niet te miskennen is, vooral in *Frankrijk*, gedurende de regering van LOUIS PHILIPPE, twijfelen wij echter of het geneesmiddel veel zou hebben gebaat:

Digitized by Google

men zou den strijd slechts uit de Kamer naar de klubs en de dagbladen hebben verplaatst: de ambitie zou niet het uitzigt op de portefeuille aan de zitplaats in de Kamer, maar de laatste aan het eerste hebben ten offer gebragt. — Een staaltje van zijn redeneertrant (waarvan de inhoud ook buiten *Frankrijk* behartiging schijnt te verdienen) voegen wij hierbij, bl. 50: »Terwijl men tot de stelselmatige oppositie behoort, verkondigt men verhevene beginselen, men stalt een woest patriotisme uit, men praalt met eene overdreven strenge zedeleer. — Als het uur gekomen is dat men zijn doel bereikt, komt men in het Ministerie; maar men is wel genoodzaakt, al die redenaars-ballast aan de deur te laten liggen, en men volgt nederig de Staatkunde zijner voorgangers. Zoo gaat alle vertrouwen bij de menigte verloren. Het volk ziet eene Staatkunde voortduren, die men het als verderfelijk heeft leeren beschouwen. Het zegt treurig tot zich zelven: De mannen, die door hunne schoone oppositie-taal mijn vertrouwen hadden gewonnen, verzuimen nooit het te verraden, zoodra zij ministers geworden zijn. — Gelukkig als het er niet bijvoegt: Ik zal mij voortaan niet wenden tot redenaars, maar tot handelende personen."

Bij de uitgave van dit geschrift, zijn nog gevoegd twee redevoeringen (op het titelblad verkeerdelijk *voorlezingen* genaamd), door BASTIAT in de *Chambre des Députés* uitgesproken, de eerste *over de beperkingen der nijverheidsvereenigingen*, waarin hij betoogt, dat alleen *gewelddadige* coälitie der arbeiders tot het bekomen van meerder loon strafbaar moet gesteld worden; en de andere over de belasting op de dranken, waarvan hij de heffing, en vooral de verdeeling en wijze van heffing, afkeurt; gelijk hij in 't algemeen tegen alle indirecte belasting gestemd is, en het algemeen bestuur aanmerkelijk wil hebben vereenvoudigd, ten einde men deze indirecte belastingen zoude kunnen ontberen.

Uit de eerste dezer beide redevoeringen, bl. 102, teekenen wij de volgende fraaije plaats aan, die, zoo zij waarheid behelst, aan het tegenwoordige regeringstelsel in *Frankrijk* geene duurzaamheid toekent: »De vrijheid kan aan de natiën nog eenige beproevingen bereiden, maar zij alleen verlicht en verheft ze en voert ze op tot zedelijkheid. Buiten de vrijheid bestaat niets dan de verdrukking; en, vrienden der orde! ver-

Digitized by Google

geet het niet, dat de tijd, wanneer die ooit bestaan hebbe, is voorbijgegaan, waarin men de vereeniging der verschillende klassen, den eerbied voor de wetten, de veiligheid en waarborg van aller belangen en de rust der volken op de verdrukking zou kunnen grondvesten."

Hoe BASTIAT tegen de omslagtige *Fransche* bureaucratie ijverde, kan uit deze plaats blijken, bl. 134: »Ik geloof dat juist in die te groote omslagtigheid van bestuur de oorzaak is gelegen van bijna alle verwarringen, onlusten, bewegingen en omwentelingen waarvan wij ongelukkig de getuigen en somtijds de slagtoffers zijn."

Met het derde der aangekondigde boekjes kunnen wij ons, wat de strekking betreft, het minst vereenigen. Het doel van BASTIAT is daarin, om tegen het verpligt Akademisch onderwijs in de *Latijnsche* en *Grieksche* talen en geschiedenis te velde te trekken; bewerende hij, dat het dengenen die den doctoralen graad begeert, vrij moet blijven, zich al dan niet in de oude letteren te bekwamen. De voorname grond van dit verlangen bestaat in de uitgedrukte meening, dat de studie der oude letteren vele anders bekwame mannen tot vrijdenkers, tot revolutionairen, enz. heeft gevormd. Ieder gevoelt reeds, dat de redenering van BASTIAT mank gaat, daar, zoo zij opging, de studie der oude letterkunde verboden, in stede van vrijgelaten, worden moest! Het zoude ons niet moeijelijk zijn, tegen de door BASTIAT vermelde voorbeelden, eene reeks van achtingwaardige mannen over te stellen, die, niettegenstaande de studie der oude letteren, vrome Christenen, of in het Staatkundige uiterst behoudend, soms wel anti-revolutionnair geworden zijn. De kwaal is waarlijk niet in die studie gelegen; maar in de gebrekkige godsdienstige opleiding, of in het booze hart der leerlingen, die met ter zijdestelling of geringschatting van de meesterstukken der oudheid, waardoor het gevoel voor het goede en schoone wordt opgewekt, zich aan de meer vrije en wulpsche geschriften der Ouden wilden voeden, of die uit de geschiedenis der volken liever de grondbeginselen van revolutie of verdrukking wilden putten dan die van Gods wijsheid en voorzienigheid in het wereldbestuur. Het is niet de verpligte studie der oudheid, die de rigting aan de staatkundige of godsdienstige gevoelens geeft; maar het is de rigting der staatkundige of godsdienstige gevoelens die op de

Digitized by Google

vruchten van de studie der oudheid onweêrstaanbaren invloed uitoefent.

Wij achtten deze uitwijding hier niet geheel ongepast, omdat de strijd, waarin BASTIAT zich mengde, nog heden ten dage tusschen de *Fransche* Akademie en een deel der *Fransche* geestelijkheid voortduurt, en soms ook op ons Vaderland wordt overgebragt. Ofschoon wij met BASTIAT in gevoelen verschillen, bevelen wij niettemin, juist om het door ons gestelde oogpunt, de lezing en overweging van zijn geestig betoog bij het *Nederlandsche* publiek aan. BASTIAT zelf schijnt wel te gevoelen, dat de kwaal des tijds, waartegen moet worden gijverd, zich in een ander verschijnsel op Kerkelijk terrein openbaart. »Er komt [Er is] een tijd (zegt hij, bl. 70) waarin, ver van dat de priesterschap zou volharden het werktuig te zijn van de godsdienst, integendeel de godsdienst het werktuig wordt van de priesterschap. Van dit oogenblik af openbaart zich in de wereld een vreesselijke tweestrijd. Het geloof en het verstand trekken elk van zijne zijde alles tot zich. De priester houdt niet op bij de geheiligde waarheden dwalingen te voegen, die hij voor even heilig uitgeeft, en levert alzoo aan den tegenstand der leken gronden en redenen, die van tijd tot tijd sterker worden, en bewijzen, die hoe langs hoe meer klemmen. De een tracht het valsche met het ware te doen insluipen. De ander verwerpt met het valsche het ware te gelijker tijd. De godsdienst wordt *bijgeloof*, en de wijsbegeerte *ongeloof*."

Wij hebben gemeend de voor ons liggende vertalingen niet beter te kunnen aanbevelen, dan door te wijzen op het belangrijke van den inhoud der geschriften, welke door de vertaling onder het bereik van een grooter aantal lezers worden gebragt. Op de vertaling zelve hebben wij in den regel geene aanmerking: wij gaan enkele minder naauwkeurige overzettingen, als van *mon respectable ami*, door *eerwaardige vriend*, enz. met stilzwijgen voorbij; te meer omdat die gebreken wel voor een gedeelte aan de correctie kunnen liggen; want deze laat zeer veel te wenschen over: b. v. in het eerste werkje, bl. 248, *het*, voor: *Let*; bl. 89 *dat*, voor: *dan;* in het tweede, bl. 73, *maar*, lees: *naar;* bl. 82, *schendt*, voor: *schend*, en vooral in het derde, waar voor PLATO passim PLUTO gelezen wordt, en op bl. 73: *dementrae — uberiorus*, voor: *dementiae —*

Digitized by Google

uberiores. Het woord *dienst* wordt, in spijt van wijlen het Koninklijk *Nederlandsch* Instituut, mannelijk, in plaats van vrouwelijk gebezigd. Enkele aanteekeningen van den Vertaler strekken tot opheldering van *Fransche* woorden of spreekwijzen: met de uitlegging van het woord *bureaucratie* op bl. 119, in het tweede werkje, kunnen wij ons niet best vereenigen.

T.

De Munten der Engelschen voor den Oost-Indischen Archipel, beschreven door H. C. MILLIES. *Te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1852. *In gr.* 8*vo.* 118 *bl., en* 3 *platen met Munt-afbeeldingen.* *f* 1-50.

Ofschoon het wel te verwachten is, dat een werk van den Hoogleeraar MILLIES, die er altijd naar streeft de onderwerpen grondig te behandelen, zich onderscheiden zal door eene hooge mate van belangrijkheid, moeten wij echter bekennen dat onze verwachting, bij de lezing van dit geschrift, ver is overtroffen geworden. Het behelst ten aanzien van de Munten in den *Indischen Archipel* door de *Engelschen* in omloop gebragt, een schat van geschiedkundige bijzonderheden en opheldering, die men er niet zoude zoeken. Zij maken dit geschrift, op zich-zelve reeds zoo degelijk van inhoud, tot een voortbrengsel van hooge waarde.

De Schrijver vangt aan met te zeggen, dat zijne nu in het licht gegeven »aanteekeningen, welligt nog lang zouden zijn terug gehouden, als niet het onlangs aanhangig Ontwerp van Wet tot regeling van het Muntstelsel in *Nederlandsch Indië*, hem aanleiding had gegeven tot het vermoeden, dat het welligt eenig nut kon hebben de aandacht te vestigen op dit gedeelte der muntgeschiedenis van *Oost-Indië*." — »Op een veld toch" — voegt hij er bij — »waarbij ons land zoo groot belang heeft, en waar onze naijverige naburen zoo lang en in zoo velerlei opzigt, onze mededingers zijn geweest, is het niet onbelangrijk, zoo veel dit kan geschieden, na te gaan *wat* zij in het muntwezen gedaan, en *hoe* zij dat gedaan hebben." — Ziedaar het standpunt, waarop men zich plaatsen moet, om het geschrift met juistheid te kunnen beoordeelen.

Het verwondert ons niet dat de Schrijver zich, bij zijn

Digitized by Google

onderzoek, zoo weinig bevredigd heeft gevonden. Er is, zoo ver wij ons herinneren, tot nog toe maar zeer weinig bekend van de geschiedenis van het *Indische* Muntwezen, onder de *Nederlandsche Oost-Indische* Compagnie. In het Eerste Deel, Eerste Stuk van de »*Geschiedenis der Nederlanders in Indië*", van den Heer LAUTS, op bl. 105 en 106 vindt men iets over de muntsoorten, in den aanvang der 17e eeuw uit *Nederland* naar *Indië* gezonden, en die Schrijver schijnt dus voornemens te zijn geweest om ook over het muntwezen te handelen; maar het werk schijnt niet te worden voortgezet.

Wij gelooven der zaak eene dienst te doen, wanneer wij onze lezers bekend maken met het gezegde van Prof. MILLIES, dat hij: »niet alleen op de toegevendheid, maar ook op de inlichtingen en mededeelingen der lezers van zijne brochure, en van alle muntkundigen hoopt." Gewis zal elke minnaar van wetenschap hem gaarne behulpzaam willen zijn. Hij voegt er ook nog bij: »daar wij sedert lang ons bezig houden met een onderzoek naar de munten, door de inlandsche vorsten in de verschillende gedeelten van den *Archipel* uitgegeven, nemen wij hierbij tevens de vrijheid, allen die dergelijke of hun onbekende *Indische* munten mogten bezitten, vriendelijk te verzoeken ons daarvan wel inzage te willen verleenen." — Wij houden ons verzekerd, dat dit verzoek niet te vergeefs zal zijn geschied, en bevelen 't in de welwillendheid van allen die zulke munten in hunne verzamelingen van *Oost-Indische* zeldzaamheden bezitten.

Het plan door den Schrijver gevolgd, wordt op bl. 3 in dezer voege voorgesteld: »Bij de vermelding der *Engelsche* munten voor den *Indischen Archipel*, willen wij die naar de onderscheidene gedeelten van dien *Archipel* rangschikken, en zoo, naar de tijdsorde waarin de *Engelschen* hun gebied over die landen hebben uitgebreid, achtervolgens die van *Sumatra*, van *Poelo Pinang*, van *Tana-Malaijoe* en van *Java* beschouwen. Eenige korte historische aanduidingen over elk dier bezittingen, waarbij wij echter voor *Java* ons tot een enkele aanstipping over het tijdvak der *Engelsche* heerschappij moeten bepalen, zullen misschien sommigen niet ongevallig wezen, al mogten zij ook voor hen, die meer ervaren zijn in de geschiedenis van *Oost-Indië*, weinig nieuws behelzen." — Wij verzekeren echter, dat de meesten, ook van de ervarenen, vrij

Digitized by Google

wat belangrijks zullen ontmoeten. — Naar die orde van behandeling volgen ook de platen met de munt-afbeeldingen. Betrekkelijk *Sumatra* vindt men er I5 op plaat I en nog twee op de volgende. Op plaat II zijn vijf afbeeldingen van munten voor *Poelo-Pinang* en drie voor *Tanah-Malajoe*. Plaat III vertoont, met voor- en keerzijde, elf munten, die allen voor *Java* schijnen geslagen te zijn. — Wij moeten echter niet vergeten te zeggen, dat de eigenlijke *muntbeschrijving* eerst op bl. 77 aanvangt, en dat de historische *herinneringen*, door MILLIES zoo nederig *aanduidingen* genoemd, tot daar doorloopen.

Eene enkele aanmerking veroorlove ons de hooggeachte Schrijver. Op bl. 13 betreffende *Benkoelen*, wordt aan Sir TH. ST. RAFFLES veel lofs toegezwaaid, als hadde, onder zijn bestuur, die Kolonie »eene beteekenis en bloei verkregen, gelijk zij nimmer te voren noch daarna gehad heeft." Wij kunnen met dien lof niet instemmen, daar de bloei van *Benkoelen*, naar óns inzien, slechts kunstmatig door RAFFLES was opgevoerd. Ook de Generaal NAHUYS, gewis niet tegen RAFFLES vooringenomen, maakt in zijne »*Brieven over Benkoelen*" menige schaduwzijde van diens bestuur merkbaar. RAFFLES betaalde aan de planters, die op *Benkoelen* de *Moluksche* specerijen aankweekten, een prijs die 50 ten honderd te hoog was; en de bezitting *Benkoelen* kostte, in den tijd van RAFFLES, niet minder dan een millioen *Nederl.* Guldens jaarlijks aan de *Britsche O. I.* Compagnie. Men oordeele derhalve! Over den »afkeer van de *Hollanders*", zoo als Prof. MILLIES-zelf het noemt, zullen wij niet spreken. Overal waar hij dat kon, vervolgde RAFFLES de *Nederlanders* met zijnen haat.

Wij eindigen ons verslag, met de allezins juiste en behartigenswaardige aanbeveling op bl. 117: »Wat wij, naar het voetspoor der *Engelschen*, bovenal wenschelijk oordeelen, is doelmatigheid in het muntwezen, niet slechts in de keuze van den standpenning, maar ook bijzonder van den beeldenaar. De les daarin door de *Engelschen* gegeven; de genegenheid die zij daardoor bij den inlander hebben verworven; den invloed, dien zij, ook daardoor steeds in meerdere uitbreiding weten te verkrijgen: zij hadden voor *Nederlandsch Indië* niet verloren moeten gaan." — »Bij eene aanstaande regeling van het muntwezen in *Nederlandsch Indië*, schijnt het ons drin-

Digitized by Google

gend noodig dat men met wijsheid zoeke de munt dier landen, met wier behoud onze welvaart zoo naauw verbonden is, ook doelmatig te doen zijn."

De Staatszorg voor de armen verdedigd en aangeprezen; uit het Engelsch van A. *en* P. W. ALISON; *met eene Voorrede van Prof.* H. W. TYDEMAN. *Te Leiden, bij* P. H. van den Heuvel. 1853. *In gr.* 8*vo. XVI en* 131 *bl. f* 1-30.

De voordragt van eene Wet op het Armbestuur scheen voor *Nederland* eene gunstige gelegenheid te zullen aanbieden om de moeijelijke vraagstukken van voorkoming en verzorging der armoede, het groote probleem onzer eeuw, een stap nader tot hare oplossing te brengen. Aan belangstelling en geschrijf heeft het waarlijk niet ontbroken; een stortvloed van petitiën, artikels en vertoogen is over het land gekomen. Maar, helaas! wie meenen zoude dat daaruit een licht ware opgegaan over de beste wijze om de armoede te keer te gaan, hij zoude zich bitter bedrogen vinden. Het groote belang van het onderwerp werd geheel geabsorbeerd door den strijd over eene nevenzaak, de onafhankelijkheid of onderworpenheid der Diakoniën. En was het nog maar de wezenlijke onafhankelijkheid geweest, waarover strijd gevoerd werd! Maar alles loste zich op in eene quæstie van eigenliefde.

Welke der partijen ook eindelijk bij de Wetgevende Magt de overwinning behale, voor de zaak der armen zal deze strijd niets dan tijdverlies hebben veroorzaakt; ja, hij zal hebben gediend om het oordeel der meerderheid te benevelen: twistvuur immers ontsteekt geen licht, en er konde geen zekerder middel zijn uitgedacht om de reeds zoo moeijelijke oeconomische quæstie van het *pauperismus* onoplosbaar te maken, dan er eene pleitzaak van de Kerk tegen den Staat in te vermengen. — Hij wien het om de zaak zelve te doen is, zal met genoegen de irriterende en niets verder brengende vragen over *Staats-alvermogen*, *Jus circa sacra*, *armen-goed* enz. een oogenblik ter zijde leggen, en het door ons aangekondigde werkje ter hand nemen. Het wezenlijke onderwerp, waarom het te doen is, de verzorging der armen van Staatswege, hare onmisbaarheid, hare grenzen, haar werkkring, worden hierin

Digitized by Google

beknopt en duidelijk behandeld en uit de ondervinding van *Engeland* en *Schotland* toegelicht.

In 1840 zag te *Londen* ARCHIBALD ALISON'S werk: *The principles of population* (II vol.) het licht, een boek vol geschied-, menschen- en volken-kennis, waarin alleen eene wel wat overdrevene vooringenomenheid met *Engelsche* instellingen, gezien uit het standpunt der *High church party*, doorstraalt. Het werk is evenwel ook voor ons vastelandbewoners boeijend en aangenaam te lezen. Op iedere bladzijde spreekt dat edele nationale gevoel, dat den fijnbeschaafden *Brit* zoo bij uitstek wèl staat, en die heldere en puntige redeneertrant, welke hunne uitgelezen Schrijvers onderscheidt. Een van de beste Hoofdstukken van dit werk is het XIIe van het II^r^ Deel, getiteld: *a legal provision for the poor;* over Staats-armenzorg en Armentax. Het is hiervan dat de *Nederlandsche* lezer thans eene zeer goede vertaling ontvangt, die in niets, of 't moest zijn in netheid en sierlijkheid, eene vrouwenhand verraadt.

Daar nog andere plaatsen in A. ALISON'S boek op hetzelfde onderwerp, de *Engelsche* armenverzorging, betrekking hebben, worden deze (bl. 86 tot 111) hier wedergegeven, waaraan zich dan (bl. 111 tot 131) eenige gelijksoortige uittreksels aansluiten uit het werk van ARCHIBALD'S neef, den geneesheer W. P. ALISON e *Edinburg: On the management of the poor in Scotland.* Het onderhoud der armen in *Schotland* berust in den regel meer op de Kerkelijke en particuliere liefdadigheid. W. P. ALISON, zijne aandacht op de armenzorg vestigende, had dus in het veld zijner waarneming eene geheel andere praktijk vóór zich, dan zijn *Engelsche* naamgenoot. Evenwel komt hij tot geheel dezelfde theorie, het noodzakelijke en heilzame der Staats-armenzorg. — De *Schotsche* ALISON heeft zich een wèlverdienden roem verworven als bestrijder van MALTHUS' onzalige leer omtrent zoogenoemde overbevolking. Ook daarom wenschen wij hem vele *Nederlandsche* lezers toe, om de Malthusiaansche gezindheid van sommige onzer jonge Staatshuishoudkundigen tegen te gaan.

Prof. TYDEMAN'S Voorrede voor den arbeid van zijne echtgenoote getuigt, als zoo vele andere zijner geschriften, hoe hij met een warm hart en helder hoofd, kennis en deel blijft nemen van *quicquid humanum est*, en nog altijd is de volijverige, werkzame man, zij hij ook sinds jaren *rustend* Hoogleeraar.

Druk en uitvoering zijn zeer net.

Digitized by Google

Herinneringen uit den Worstelstrijd met Spanje. Door Mr. J. VAN LENNEP. *Met op staal gegraveerde platen.* WILLEM *de Eerste. Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. 1853. *In roijaal 8vo.* 150 *bl. f* 3-:

Het was een gelukkig denkbeeld van den Heer FUHRI om de zamenstelling dezer reeks van 75 tafereelen uit de eerste jaren van onzen worstelstrijd tegen *Spanje*, aan den rijkbegaafden verteller der Vaderlandsche geschiedenis aan zijne kinderen op te dragen. Het echt vaderlandsche prentenboek, dat hij er bij aanbiedt, moest er de *Nederlandsche* jeugd des te aangenamer en onderhoudender door worden. Wie toch heeft in hoogere mate dan hij de gaaf om zoo wel voor de jeugd als voor rijperen leeftijd in boeijenden verhaaltrant voor te dragen, wat hij zich heeft voorgesteld te vertellen? — Ook hier verliet hem die gelukkige gave niet. Tot eene proeve moge de volgende beschouwing dienen, die hij aan *Hollands* »lesten Graaf", gelijk hij hem in het bijgevoegde rijmpjen (*) noemt, gewijdt heeft, en die tevens als voorbeeld strekken mag der geheel onpartijdige wijze, waarop hij, bij alle onmiskenbare ingenomenheid met die groote dagen uit *Nederlands* wordingstijd, personen en zaken beoordeelt: »Onze voorouders" — zoo zegt hij — »hebben nimmer gelegenheid gehad FILIPS anders dan van een slechte zijde te leeren kennen; en, ook al had hij voor 't overige de beste hoedanigheden bezeten, voor hen zou 't even goed zijn geweest, als had hij ze gemist. Maar juist daarom is het de plicht van een onpartijdig nageslacht, te onderzoeken, of haat en vijandschap, die doorgaands de oogen verblinden, ook niet FILIPS in die van de *Nederlanders* nog boozer hebben doen schijnen dan hij werkelijk was. — Ten einde hem recht te beoordeelen, moet men in de eerste plaats de stelling in aanmerking nemen, waarin hij zich bevond. Hij was Koning van een uitgestrekt Rijk; maar dat daarom juist moeilijk te beheerschen viel. In *Spanje*

(*) Volhardend, werkzaam, slim, volijvrig voor 't geloof,
Maar beide voor natuur en medelijden doof,
Wreedaardig, veinzend, valsch, en zijner lusten slaaf,
Zoo maalt geschiedenis ons Hollands lesten Graaf.

Digitized by Google

had hij nevens zich een woeligen en machtigen Adel, en nog een aantal Mahometaansche onderdanen, die gaarne een gelegenheid zouden hebben te baat genomen om tegen hem op te staan. Al zijn naburen waren hem vijandig: *Frankrijk* en *Portugal* waren doorgaands met hem in oorlog, de *Duitsche* vorsten haatten in hem den zoon van KAREL V, door wien hun macht was gefnuikt geworden. Noch in de *Nederlanden*, noch in *Engeland* vond hij medewerking. Door geweld van wapenen alleen zoude hij zich moeilijk tegen zoo vele tegenstanders gehandhaafd hebben, hij behoefde de Staatkunde te hulp te roepen: en dit kwam ook meer met zijn aart overeen, daar hij geen minnaar was van den krijg. Daarentegen was hij zeer werkzaam, meer misschien dan iemand in zijn Staten, en zelfs de geringste zaken ontgingen hem niet. Maar juist die geneigdheid om zich met alle bijzonderheden te bemoeien, bewijst, dat hij ongeschikt was, de zaken in 't groot te overzien; zij geeft tevens, vooral in een vorst, kleingeestigheid te kennen en gebrek van vertrouwen in anderen. Met die bekrompenheid van ziel stond zijn vervolging van wat hij ketterij noemde in verband. Hij was een getrouwe en ijverige zoon der Roomsche Kerk, en als zoodanig verschoonbaar, indien hij, buiten die Kerk geen zaligheid kunnende erkennen, andersdenkenden zocht te brengen op hetgeen hij als den rechten weg beschouwde. Doch hij zag niet in, dat daartoe geen slechter middel gevonden kon worden dan schavotten en brandstapels, dat men wel menschen van de aarde kan uitdelgen, maar geenszins een leer: dat zwaard en vuur niemand overtuigen: eindelijk, dat God, die enkel liefde en lankmoedigheid is, slecht gediend en nagevolgd wordt, door hen ter dood te doemen, die Hem op hunne wijze vereeren.

»Intusschen, al krimpt ons het hart bij de herinnering van al de slachtoffers, op zijnen last verbrand, onthoofd, verbannen, of van 't hunne beroofd, nog zou men FILIPS, op zijn standpunt, kunnen verschoonen, en alleen zijn verkeerden godsdienstijver betreuren; maar ongelukkig doet de geschiedenis ons daden van hem kennen, evenzeer wreed en afschuwelijk en waarbij de godsdienst niet in 't spel was..... Enkele trekken van welwillendheid of zelfs van vergevensgezindheid, welke men van hem weet, bewijzen alleen dat niemand zoo boos is, of hij heeft wel eens goede oogenblikken.

Digitized by Google

Men kan alzoo, geloof ik, aannemen, dat al was FILIPS ook niet zulk een bare duivel, als onze voorouders hem hebben afgeschilderd, hij toch niet de man is, op wien iemand, die eerlijk te werk gaat, gaarne eene lofrede schrijven zal." — Over ORANJE, in de eerste maanden van den opstand, lezen wij de volgende juiste opmerkingen: »Volgens het weloverlegde plan van O. moest men, om van *Spaanschen* invloed en vervolging tegen 't geloof ontslagen te raken, eerst de verwijdering der vreemde benden vragen, vervolgends die van GRANVELLE, en dan, als men van die zijde geen tegenkanting meer te vreezen had, de plakkaten bestrijden. De Prins zelf echter stelde zich niet op den voorgrond, uit zorg van zijn invloed en gezach te verliezen, maar bestuurde in 't geheim de raderen, tot bereiking van zijn doel in beweging gebracht; zoodat men zijn oogmerken wel gissen, maar niets ten zijnen opzigte bewijzen kon. — Die voorzichtigheid was voorzeker loffelijk; maar van een anderen kant mag men niet ontkennen, dat er in het gedrag, door hem te dier tijd gehouden, iets dubbelzinnigs gelegen was, 't geen niet bepaald kan goedgekeurd worden. Maar dit lag daarin, dat hij toen nog alleen als Staatsman handelde, en nog niet, zoo als later, een heilig en verheven doel voor oogen had. Zelf in de Katholieke leer opgevoed en die uiterlijk nog belijdende, was hij door vriend- en bloedverwantschap naauw gehecht aan voorstanders der Hervormde begrippen: als Stedehouder des Konings moest hij de ketterij dempen; als mensch wilde hij lieden sparen, die misschien dwaalden, doch aan velen waarvan hij zijn achting niet ontzeggen kon; hij was niet genoeg met de stellingen der Roomsche Kerk ingenomen om zich een ijveraar voor deze te toonen, en aan de andere zijde nog niet genegen, de gevoelens der Hervormden te omhelzen; dit alles bracht hem in een valsche stelling, en was oorzaak, dat, terwijl de partij van den Bisschop van *Atrecht*, hem met argwaan beschouwde, de voorstanders der Hervorming hem nog hun vol vertrouwen niet dorsten schenken." — »Wat 's Prinsen aart betrof" — aldus luiden de woorden, waarmede het laatste tafereel besloten wordt — »weinige vorsten hebben hem in schranderheid en voorzichtigheid evenaard of in minzaamheid en werkzaamheid overtroffen. Was hij niet zonder menschelijke zwakheden, en waren zijne eerste handelingen op het

Digitized by Google

Staatstooneel van zelfzucht niet vrij te pleiten, de school des tegenspoeds had zijn karakter gelouterd en hem in zijn verdere loopbaan tot een voorbeeld van geduld, lijdzaamheid, en Kristelijke onderwerping gevormd."

Niet zoo doorloopend gelukkig als het proza is het dicht van den Heer VAN LENNEP, dat hij, in vierregelige rijmpjens, waarvan wij er boven reeds een aanhaalden, aan iedere prent heeft toegewijd; tot de zinrijkste behooren wel, behalve het aangehaalde, dat bij KARELS afstand:

De Keizer stelt den staf der Nederlanden,
Met plechtigheid, aan Koning Filips in handen,
't Is Nassau, op wiens arm de vader leunt; —
Och! had de zoon, als deze, op hem gesteund!

Dat bij MARGARETHA'S portret, al luidt het wel wat vleijend:

Hier: woelend oproer, ginds: een norschen dwingeland,
Wie moest zij weêrstand biên? aan wie gehoor verleenen?
Wat baatte goede wil, menschlievendheid, verstand? —
En echter, toen zij ging, was vrijheid meê verdwenen.

Dat bij de portretten van LODEWIJK VAN NASSAU, en van ANNA VAN SAXEN:

Geen zegen brengt een echt, uit Staatsbelang gesloten,
Zoo Anna bogen mocht op rijkdom, aanzien, schoon,
Wat heil heeft Nassau uit dien huwlijksband genoten? —
Maar 't dankbaar Neêrland roept: „Prins Maurits was haar zoon!" —

Men ziet hoe gelukkig de Heer VAN LENNEP de rampzalige vrouw van hare — eenige — goede zij heeft weten te treffen.

De »op staal gegraveerde platen" van het boek zijn allen uit een vroeger bij den Uitgever verschenen *Leven van* WILLEM I ontleend, en dus velen onzer lezers zeker bekend. Zij weten dan tevens dat ze slechts in enkele uitzonderingen op werkelijke kunstwaarde mogen bogen. Lof verdienen slechts het portret van WILLEM I, door LANGE, naar HAMBURGER en MIEREVELD, de *Leidsche* weesjongen (48), het vertrek der *Spaansche* soldaten (14 en 54), de overtocht over de *Maas* (32), ORANJES uitwijking (24), en misschien een enkel ander. Geheel afzichtelijk zijn onder anderen: WILLEMS dankgebed (44) en de hond van den Prins (38). Onder de portretten mag men velen geheel mislukt noemen, b. v. die van JAN VAN NASSAU,

Digitized by Google

van CHARLOTTE VAN BOURBON, EGMONT en ALVA; de minst slechten zijn die van MARGARETHA, ANNA VAN SAXEN, REQUESENS, en LOD. VAN NASSAU; geen van allen echter is onberispelijk. Als kunstkeurig prentenboek laat het werk — hoe vaderlandsch van zin — dus wel iets te wenschen over. Het proza dat er de Heer VAN LENNEP in gaf, zouden wij echter gaarne door den Heer FUHRI tot schoolgebruik afzonderlijk zien drukken en uitgeven. Geen dat beter beantwoorden zou aan de bedoeling van dien Hoogleeraar, die de vaderlandsche geschiedenis als een »kostbaar erfgoed voor *Nederlandsche* kinderen" hun *on*verminkt wenscht te zien voorstellen. Enkele onjuistheden, die door de historische nasporingen van den laatsten tijd, in de vroegere voorstelling aan 't licht zijn gebracht, en deze of gene misstelling, die ons bij het lezen in 't oog viel, zouden daarbij dan gewijzigd en verbeterd moeten worden. GRANVELLE b. v. verliet niet vrijwillig, maar op 's Konings uitdrukkelijk verzoek het land; de eerste grondslag van 't Verbond der Edelen werd niet te *Brussel* maar te *Spa* gelegd; de zamenkomst te *Duffel* kon naauwkeuriger beschreven zijn; THOLOUSE heette niet JAQUES maar JEAN, en werd naar het schijnt niet in een schuur verbrand, maar »*haché en cent pièces*" in spijt van het losgeld, dat hij aanbood; BERGEN kwam niet door vergif om, evenmin als Don JAN; EGMONT en HOORNE werden niet na een maaltijd, maar na eene beraadslaging gevangen genomen; VARGAS schijnt niet gemengd te zijn geweest in de gevangenneming van FILIPS WILLEM; het gerucht omtrent ALVA's wreede plannen tegen de onwillige *Brusselaars* (35) was denkbeeldig; dat FILIPS den tienden penning had afgekeurd is wat te veel gezegd; DE LA NOUE ware beter LA NOUE geheeten.

Uit het Ghetto. Joodsche volksvertellingen uit Boheme, van LEOPOLD KOMPERT. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. OUDIJK VAN PUTTEN. *Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. 1853. *In gr.* 8*vo.* 334 *bl. f* 3-:

Er bestaan slechts weinige ons bekende Romans over dit onderwerp en daarom komt ons het bovenstaande werk belangrijk genoeg voor, om er eenige oogenblikken bij stil te

Digitized by Google

staan. Immers er zijn oorspronkelijke *Hollandsche* romans over Joodsche toestanden, wier Schrijvers of Schrijfsters weinig of niet deswege waren ingelicht; er bestaat een Roman van AUERBACH, *Spinoza* getiteld, voor het geheel der lezing overwaardig, maar zondigende tegen de zeden en de gebruiken der *Amsterdamsche Portugesche* Joden in de 17e eeuw: HEYNE en BÖRNE hebben de waarheid aan den humor ten offer gebragt. Maar KOMPERT heeft de toestanden wedergegeven, zoo als zij zijn, dat wil zeggen, zoo als zij in *Boheme* zijn, waar, ondanks de vooruitgaande beschaving en verlichting, de Joden nog binnen de enge grenzen van het *Ghetto* opgesloten blijven en waar zoo doende de ontwikkeling van den geest wordt belemmerd, en hun de dwang wordt opgelegd zich bijna uitsluitend tot den handel — en nog wel tot den kleinhandel — te bepalen.

De verdienstelijke Vertaler heeft in een goed geschreven voorrede het belangrijke van het onderwerp uiteengezet en heeft de waarde van het boek niet te hoog geschat. Zeker is het werk van K. een pleidooi voor de émancipatie der Joden; zeker is het: *dat ieder, die zijne eenvoudige vertellingen leest, dieper en inniger gevoelt wat eene émancipatie der Joden beteekenen zou, en gereeder daartoe zal medewerken, dan wanneer* K. *zijne welsprekendheid had uitgeput, om die émancipatie voor de Regtbank van het Christelijk gemoed op nieuw te bepleiten.* Doch daar waar K. het woord rigt tot zijne eigene »stamgenooten", schijnt hij ons toe nog te veel te hebben toegegeven aan de vooroordeelen en de gehechtheid aan vormen, die bij hen nog steeds bestaan. Het voortreffelijke stukje: *de kinderen van den Randar*, levert het bewijs van ons gezegde. Die jongeling, die zich aan de boeijen van het *formeele* Jodendom ontwringt om tot een *geestelijk* Jodendom over te gaan, is, naar óns inzien, te zwak. KOMPERT durfde niet doortasten: durfde zijne meening niet rondborstig uitspreken. Vandaar een hinken op twee gedachten, dat somtijds de bedoelingen van den Schrijver twijfelachtig maakt. Voor de opvatting van een spirituëel Jodendom zijn de Joden *in het Ghetto* gansch en al ongeschikt, maar hunne émancipatie zou geheel andere resultaten hebben, dan die welke wij bij MOSCHELE (den half-geémancipeerden jongeling bij K.) bespeuren. HANNELE daarentegen is uitmuntend geteekend. In haar heeft K. het bewijs geleverd (een be-

Digitized by Google

wijs dat zijne land- en stamgenooten zoo noodig hebben), dat aan de vrouw — vooral aan de Jodin bij émancipatie harer geloofsgenooten — eene hoogere godsdienstige vorming moet te beurt vallen.

In één woord — wie de verhalen van KOMPERT leest om te weten of »het verliefde paar nog trouwt", of zijne personen »gelukkig of ongelukkig worden", wie die verhalen leest om de geschiedenis, — hij deed beter het boek digt te slaan. Maar wie door den bolster de kern ziet, wie de waarheden en leeringen vat, die K. in het luchtige gewaad van een Roman heeft gestoken, hij zal het boek met genoegen lezen en het niet onvoldaan uit de handen leggen.

De vertaling is uitmuntend. Dat de Heer VAN PUTTEN hier en daar een kleine dwaling in het *formeele* heeft begaan, is zeer vergeefelijk; b. v. op bladz. 57: *dat zij haar op de goede plaats* (het kerkhof) *gezien hadden*, moet zijn: dat zij haar op het *gut Ort* gezien hadden. *Gut Ort* is evenzeer een technische term, als *Sidur*, *Bargen*, *Schamesz*, *Kille* enz. Misschien ware het wel beter geweest om al dat *jargon* uit den tekst te verbannen en er terstond de *Hollandsche* vertaling voor in de plaats te stellen. Maar *ubi plura nitent — non ego paucis offendor maculis.*

Het boek is overigens net en goed gedrukt; maar het vignet is bij uitstek *slecht*. De voorstelling zondigt tegen de gewoonte. En Joodsche knaap, die zich met ontbloot hoofd »*benschen*" (zegenen) laat, is geen Joodsche knaap. Bij een eventuëele herdruk zette men hem gerust een pet op.

G.

Waarheid en logen. Naar het Engelsch van CHARLOTTE ELISABETH. *Te Amsterdam, bij* Gebr. Kraay. 1852. *In* 12*mo*. 158 *bl. f* 1-25.

Het doet ons leed, dat de uitgave van boekjes als dit, in ons Vaderland nuttig, ja noodig is. Niets wenschten wij liever dan dat Protestanten en Roomschgezinden, gelijk weleer, in vrede naast elkander woonden, en de Kerkgenootschappen het een en het ander verdroegen. Maar dat ligt niet in den weg dien *Rome* gewoon is te bewandelen, wanneer het gele-

Digitized by Google

genheid ziet tot aanmatiging, tot overheersching, tot proselietenjagt, ook langs slinksche wegen en door niet geoorloofde middelen. Dit boekje, hetwelk bestemd is om de oogen van den zorgeloozen Protestant voor het laatste te helpen openen, maakt aanschouwelijk, hoe gemakkelijk het is door geslepen wèlberekenden list om een jeugdig en onnadenkend gemoed te verschalken. Het predikt alzoo behoedzaamheid, ook dáár waar de argeloosheid haar onnoodig zou achten. De inkleeding is onderhoudend, de vertaling goed, en de uitvoering zindelijk.

Verwaldink, of ons dorpsleven. Losse schetsen en herinneringen van HEIN BAT, *die bij den dorps-dominé in huis woonde. Te Kampen, bij* K. van Hulst. 1853. *In gr.* 8*vo.* 250 *bl. f* 2-40.

Indien MARIE (zie het Voorberigt) om de uitgave dezer herinneringen gevraagd heeft, is dat — het véél van haar houden eens daargelaten — naar óns gevoelen, een bewijs, dat MARIE òf geen gezond verstand heeft, of de manuscripten van HEIN BAT niet had gelezen. Ware dit anders, en MARIE den Heer BAT zoo genegen als deze háár, dan zou zij hem het uitgeven van dit boek hebben ontraden. Inhoud, vorm, stijl, taal, correctie — wij kunnen er niet anders van zeggen, dan dat we uit *Verwaldink* (vermoedelijk 48672315910) iets beters hadden verwacht.

De Vreemdeling in Noordholland, of de overwinning van de liefde over het vooroordeel. Een op waarheid gegrond verhaal, door J. DIJK. *Te Amsterdam, bij* W. Willems. 1850. *In gr.* 8*vo.* 328 *bl. f* 3-:

Het behoeft geen gevolg te zijn van bloot vooroordeel, als men liever een geschiedverhaal dan een roman leest. Immers, al zij de inkleeding van het verhaal romantisch, er is toch waarheid in, en de handelende personen hebben bestaan of bestaan welligt nog. Maar de personen uit een roman, om het even of ze verachting of hoogachting hebben opgewekt, laten, bij alle bewondering van de vinding en het talent des

Digitized by Google

Schrijvers, slechts een zeer flaauwen indruk na, omdat men weet, dat zij niets meer of minder zijn dan ijdele gedachtenbeelden. Het gebeurt dan ook zeker wel eens, dat men, na een roman met diepe aandoening gelezen te hebben, zich schaamt over zoo groote belangstelling in personen, die nooit hebben bestaan, terwijl men belijden moet dagelijks gevoelloos te zijn voor 't werkelijk lijden van natuurgenooten rondom ons. Ref. is daarom, zonder 't lezen van goede romans af te keuren, méér ingenomen met een verhaal »op waarheid gegrond." Worden in zulk een verhaal ook de zeden en gebruiken en de geaardheid der bewoners van bepaalde streken des vaderlands geschetst (hoe groote verscheidenheid biedt óns Land in alle die opzigten aan!), dan is 't hem dubbel aangenaam, en — ook die verdienste heeft het aangekondigde verhaal. De handelende personen zijn karakteristiek, en met getrouwheid naar het leven voorgesteld; wie hier met RENTENAAR en BREGJE, met FRITS en AAFKE heeft kennis gemaakt, behoeft hen niet persoonlijk te hebben gekend, om ze zich duidelijk voor den geest te stellen. De verhaaltrant is, daarenboven, eenvoudig en geeft vrij wel de eigenaardige spreek- en zegswijzen der *Noordhollandsche* landlieden terug. Met welgevallen ziet men hier, hoe een degelijke volksaard niet duurzaam door vreemdelingen kan worden onderdrukt of verbasterd; maar met de oude zeden ook de oude plooijen weder aanneemt. Het werk verdient, naar Ref. gevoelen, alle aanprijzing, en hij zoude zich grootelijks vergissen wanneer het door iemand onvoldaan werd uit de handen gelegd.

Druk en papier zijn goed, en de titel prijkt met een lief vignet. Moge de late aankondiging, aan welke Ref. geen schuld heeft, nu strekken, om de belangstelling in 't werk te vernieuwen. V.

POLYCARPUS. *Magazijn van algemeen-nuttige kundigheden. De dierenwereld in hare geaardheid en verrigtingen. Door* J. L. DUBOIS. 4e—7e *Aflevering. Te Gouda, bij* G. B. van Goor, 1852. *In kl.* 8vo. *f* 2 - 60.

Dit werkje is nu volledig en bevat 664 bladzijden, behalve

Digitized by Google

de Voorrede. Ook 't Register, dat het gebruik zeer gemakkelijk maakt, is niet daaronder begrepen.

Het is niet wel mogelijk over een »Magazijn" van dezen aard in bijzonderheden te treden, daartoe is het getal der onderwerpen te groot, en ook de wijze van behandeling te speciaal.

Bij vorige Afleveringen zijn een paar aanmerkingen gemaakt op de plaatjes, maar bij dezen moet Ref. erkennen, dat de plaatjes gewonnen hebben naarmate het werkje is vooruitgegaan.

Kanarievogels leggen doorgaans 2, 3 of 4 eijeren. Ref. gelooft dat het leggen van 6 eijeren bij hen tot de zeldzaamheden behoort. Zulke kleine misstellingen vindt men hier en daar; doch zij beletten niet dat het werkje alle aanbeveling verdient. De onbeduidende gebreken die 't bevat zijn te verschoonen wijl ze onschadelijk zijn. Zij die voor eene verdere beoefening der dierkunde niet zijn bestemd, hebben genoeg aan eene algemeene kennis; terwijl de beoefenaar der dierkunde welhaast grootere werken bestudeert, die zijne kennis uitbreiden en zuiveren.

Intusschen is deze *Polycarpus* meer vertaald dan oorspronkelijk, en het ware bescheiden geweest wanneer de bewerker van den *Nederduitschen* tekst dat op den titel had doen blijken; liever dan 't te erkennen in de laatste Aflevering.

Stijl en correctie, druk en papier zijn goed. Het werkje is ongemeen geschikt tot een geschenk op feest- of verjaardagen, en allezins berekend om de jeugd, als ware het spelende, met de dierenwereld in hare geaardheid en inrigtingen bekend te maken. V.

Schets der Algemeene Geschiedenis. Leer- en Leesboek voor school en huis. Door Dr. W. HECKER. *Tweede herziene druk. Te Groningen, bij* P. van Zweeden. 1851. *In* 12*mo.* 107 *bl.* *f* :-30.

Vroeger gaven wij reeds een gunstig verslag van deze schets der Algemeene geschiedenis, die zich door beknoptheid en volledigheid aanbeveelt, en zeer geschikt is, op de school en in huis, tot een leer- en handboekje bij de historische lessen. Men kan het ook gebruiken tot een leesboekje, om zich de tijdvakken en hoofdgebeurtenissen goed in het geheugen te prenten. Behalve door een duidelijken stijl en degelijken inhoud beveelt het zich ook nog aan door de bijgevoegde tijdrekenkundige tafel, en de geringheid van den prijs. Wij kunnen dus ook deze tweede herziene druk met gerustheid aan alle onderwijzers en huisvaders aanbevelen.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedenis der Christelijke Godsdienst en Kerk, door Dr. A. NEANDER. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* W. C. MAUVE, *Predikant te Haarlem.* 7—10de *Aflevering. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1850. *Per Aflev. f* :-90.

Wij zijn met dit uitmuntend werk gevorderd tot de *Alexandrijnsche* School; die belangrijke verschijning uit den morgenstond der Christelijke Kerk. Het Christendom, uit den boezem des volks opgetreden, werkte allereerst op de gemoederen, en wie zijn inwendig bederf erkende gaf zich gewonnen, en nam de verkondigde redding geloovig aan; maar toen het tot de geletterden doordrong, werden de ontdekking die het openbaarde en de hulp die 't aanbood beredeneerd en tegen de ontdekkingen en hulpmiddelen der wijsgeerige scholen vergeleken. In *Alexandrië*, de nieuwe zetelstad der wijsheid van het wegstervende *Athene*, die zich daar rondom eene kostbare boekerij, en roemrijke scholen zamentrok, was het geen wonder, dat die wijsgeeren, welke het Evangelie als Goddelijke openbaring aangenomen hadden, zich beijverden om de *Grieksche* beschaving met het Christendom te vereenigen en door hetzelve te veredelen en te heiligen. Dáárdoor kwam, boven die der *Grieksche* wijsheid, de voortreffelijkheid uit van de Christelijke leer: als voltooijende wat in de wijsbegeerte slechts voorbereiding was geweest; doch daardoor ook werden in het Christendom heidensche begrippen ingeleid, die hunne onechte afkomst niet konden verloochenen.

NEANDER zegt, met reden, dat het nog eene vraag is, van waar de oorsprong der *Alexandrijnsche* Catechetenschool, de eerste Christelijke Akademie, waar CLEMENS, ORIGENES, HERACLES en anderen onsterfelijken roem behaald hebben, uit af zij te leiden. Waarschijnlijk is zij een gewrocht des tijds geweest, dat in de gegeven omstandigheden niet kon achterblijven. Ware zij ontstaan in *Galilea*, dat zou verbazing wekken, doch in *Alexandrië* wacht men haar, en 't zou bevreemding baren, als zij dáár niet ware ontstaan, toen mannen van wetenschap de leer van het kruis omhelsden. Daarom ook

Digitized by Google

kreeg zij eerst naam toen PANTAENUS den stoïcijnschen mantel over den Christelijken leerstoel hing. De wijsgeer die de Christelijke waarheid onderwees, kon niet nalaten haar wetenschappelijk voor te dragen.

De Schrijver stelt het leven en werken, de verdiensten, afwijkingen en misgrepen dezer school in een helder licht. Na hare strekking te hebben aangetoond, antwoordt hij op de vraag: wat er in hare leeraren vereischt werd? — Met eene grondige kennis van de *Grieksche* Godsdienst moesten zij eene wijsgeerige vorming verbinden, om voor den omgang met geleerde Heidenen geschikt en tot het oplossen van hunne twijfelingen berekend te zijn. Te *Alexandrië* konden die Catecheten niet volstaan met het voordragen der hoofdwaarheden van het Christendom, volgens de overlevering; — hunne beschaafde Catechumenen verlangden een geloof, dat een wetenschappelijk onderzoek verdragen kon, en zij moesten de oorspronkelijke bron der godsdienst in de Schrift voor hen openen. Er was dus veel vervat in den werkkring dier mannen die, uitgaande van het geloof der Kerk, de noodzakelijkheid van deszelfs wetenschappelijke ontwikkeling, en de behoefte aan eene Christelijke wetenschap erkenden, en die behoefte zochten te bevredigen. Daardoor werd die School de wieg en bakermat van de Christelijke Godgeleerdheid.

Voor elk, die de tweespalt in de Christelijke Kerk heeft gadegeslagen, en haar ook nu niet uit het oog verliest, is het van groot aanbelang den Schrijver te hooren over de aanvallen welke deze School te verduren had, en hoe CLEMENS haar verdedigde vooral tegen de beschuldiging, dat de Goddelijke openbaring als bron van waarheid haar niet genoegzaam was, en dat zij wie niet wetenschappelijk gevormd waren, van hare kennis uitsloot.

CLEMENS schijnt het geloof niet hooger geschat te hebben dan als een blindelings aannemen op gezag, dat van den eigenlijken geest des Christendoms nog ver verwijderd is. In de kennis (*gnosis*) ziet hij daarentegen het innerlijk, geestelijk Christendom; een Goddelijk leven. Terwijl de bloot geloovige door een duister gevoel zich besturen laat, en daardoor het goede voorbijziet, of niet op de regte wijze volbrengt, handelt daarentegen de Christen, die tot de kennis gekomen is, altijd met heldere bewustheid en onder de leiding van zijne

Digitized by Google

verlichte rede. Als het onderscheidende kenmerk des laatsten, noemt CLEMENS: dat hij door de liefde het toekomende als reeds tegenwoordig omvat. Wat de Stoïcijnen van den wijze zeiden, past hij op dezen toe. Hij alleen doet het goede met bewustheid, met het ware doel, waartoe alles in 't geheele leven betrekkelijk gemaakt moet worden. Al zijne daden zijn daarom *goede daden*, terwijl het goede dat de bloot *geloovige* als uit *instinct* volbrengt, tusschen het goede en kwade in 't midden ligt. De kennis heeft dus haar doel in zich-zelve; want zij is het leven in het Goddelijke, en zoekt in onafgebroken beschouwing van het goddelijke te leven, en strijdt om zichzelve te bezitten. Het geloof daarentegen is slechts middel, daar het door vrees en hoop tot het nalaten der zonde en het volbrengen der geboden dringt. — Omtrent de betrekking tusschen aanschouwen, weten en gelooven leerde CLEMENS, dat het geloof de grondwaarheden zonder aanschouwing, en alleen tot besturing van den wandel aanneemt; maar dat de aanschouwing den geest onmiddellijk tot het hoogste verheft, en dat het weten of de kennis door bewijsvoering wordt verkregen.

Met niet minder scherpzinnigheid doet de Schrijver ook ORIGENES als handhaver van de rigting dier School kennen. Hij wijst aan hoe déze de verhouding tusschen geloof en kennis bepaalde en tot eene vergelijking kwam van de verschillende trappen van ontwikkeling des Christendoms in *denzelfden tijd*, met de verschillende trappen van deszelfs ontwikkeling in *de opvolging der tijden*. Even als het Jodendom een trap van voorbereiding voor het Christendom was geweest, zoo bestond er ook — meende hij — eene tijdelijke denkwijze in de Kerk, ter voorbereiding van een lateren overgang tot de ware, geestelijke opvatting van het Christendom. — NEANDER wijst aan wát er waars in die voorstelling van ORIGENES ligt opgesloten, en verklaart daaruit ook wáárom de *Alexandrijner* leeraar tweeërlei uitlegging van de H. Schrift aannam; van welke de eene den letterlijken en historischen zin verklaarde, en de andere tot den hoogeren geestelijken zin poogde door te dringen. De gronddenkbeelden des grooten mans worden geroemd, maar ook niet verzwegen hoe hij door valsche beschouwingen aan het doolen raakte en afdwaalde tot het zoeken van de zoo veel gerucht gemaakt hebbende *allegorische*

Digitized by Google

uitlegging; met aanwijzing van het gevaarlijke dier schrift-uitlegging, die den geschiedkundigen bodem van het Christendom ondermijnde.

Na aldus de verschillende grondrigtingen der godgeleerdheid en hare betrekking tot elkander te hebben voorgesteld, toont de S. hoe diezelfde grondverschillen bij de ontwikkeling der afzonderlijke waarheden zich openbaarden. Zeer uitvoerig handelt hij over de leer der Drieëenheid, wier grondtrekken hij uit de gewijde oorkonden opspoort, en wier wijsgeerige ontwikkeling hij aanwijst. Het begrip van den *Logos* wordt bepaald en de Monarchiaansche strijd in hare twee klassen beschreven. Zij bewijzen dat het goddelijke er niet bij wint, wanneer het onder menschelijke behandeling vervalt. Zelfs de pogingen om eenen middelweg te doen betreden wekte nieuwe verschillen op. De objective waarheid ligt niet in 't midden van subjective opvattingen. Partijen kunnen elkander naderen, maar de waarheid-zelve is onbewegelijk. Grondig wordt vooral het stelsel van SABELLIUS onderzocht, die de verschillende opvattingen in drie voorbijgaande openbaringsvormen van het Oneindig Wezen zocht te vereenigen. PAULUS van *Samosata*, Bisschop van *Antiochië*, kwam tot het tegenovergestelde. Volgens hem was CHRISTUS een gewoon mensch, door den *Logos* bezield. Beknopt is NEANDERS voorstelling van de opvatting van het leerstuk in de Westersche Kerk, die eenvoudiger en zinnelijker God zich dacht. Men ziet intusschen, dat het slagveld reeds gekozen en gemeten was, waar kort daarna de Arriaansche strijd zou aanvangen.

Van de Theologie gaat NEANDER over tot de Anthropologie, en opent eene schatkamer van nieuwe gedachten, en fijne, verrassende opmerkingen. Hij ontwikkelt tegenover het Heidensche het Christelijk gevoelen aangaande zonde, schuld en vatbaarheid voor verlossing, en voorts omtrent de zedelijke vrijheid; met opgave van de verschillende gevoelens deswege bij de Gnostiken en de Kerk van *Noord-Afrika*.

De kritische beschouwing der leer aangaande den CHRISTUS, zoo als die door de oude Kerk geformuleerd werd, doet zien, hoe de persoonlijkheid van den Heer onder de beschouwingen van den wijsgeerigen geest een twistpunt werd, dat wel niet voldingend beslist zal worden vóór dat de Kerk den Heer zal zien gelijk Hij is. NEANDER onderzoekt de gevoelens van

Digitized by Google

onderscheidene mannen, vooral dat van JUSTINUS MARTIJR, en ruimt eene breede plaats in aan de meeningen van ORIGENES. Vervolgens behandelt hij de uiteenloopende gevoelens over de bestanddeelen der verlossende werkzaamheid van CHRISTUS, benevens het verband tusschen verlossing en heiligmaking, en den schadelijken invloed der vermenging van Joodsche en Christelijke begrippen.

Die invloed bleef ook niet zonder uitwerking op de leer aangaande de laatste dingen, maar was de bron der leerbegrippen omtrent het zoogenoemde duizendjarige rijk. — De vermelding van den strijd tegen de Gnostiken over de opstanding, en van ORIGENES gevoelen omtrent eene immer durende ontwikkeling na den dood, eindigt deze beschouwingen.

De lezer ziet dat hier méér is dan een Compendium der geschiedenis van het Christelijk leerbegrip, zoo als het ontstond en zich ontwikkelde.

Nu volgt eene kritische beschrijving van de wetenschappelijke waarde der voornaamste Kerkleeraren uit dit tijdvak, beginnende met de zoogenoemde Apostolische vaders. Voor de historische waardeering der Apostolische schriften is belangrijk wat de Schrijver zegt: »Een verschijnsel, eenig in zijn soort, is het in 't oog vallend onderscheid tusschen de schriften der Apostelen en die der Apostolische vaders, niettegenstaande de laatsten, wat den tijd der vervaardiging betreft, zoo na aan de eerste grenzen. Terwijl de overgangen niet dan van lieverlede plegen gevormd te worden, nemen wij hier eene plotselijke verandering waar. Er is hier geene toenadering, maar een sprong, die ons ten bewijze kan verstrekken van den bijzonderen invloed van Gods Geest op de Apostelen of van de nieuwe scheppende kracht, in die vroegste dagen werkzaam. Op den tijd der eerste buitengewone werkingen des Heiligen Geestes volgde die der vrije ontwikkeling van de menschelijke natuur in het Christendom, en gelijk overal, zoo moest die ook hier in 't klein beginnen, eer het Christendom verder doordringen en de groote geestelijke krachten, die in het menschdom liggen, aan zich onderwerpen en bezielen kon. Eerst moest het blijken, wat de Goddelijke kracht in de dwaasheid der prediking vermogt uit te werken."

De brief van BARNABAS wordt oordeelkundig zijne plaats aangewezen; de geschriften der Apologeten, *Aziatische* en *Noord-*

Digitized by Google

Afrikaansche Schrijvers worden behandeld. Wie het Ebionitisme in de Kerk van *Rome* wil gevonden hebben, mag wel in overweging nemen wat over HEGESIPPUS en zijne schriften tot weêrlegging van die onhoudbare meening is aangevoerd.

Schraal is de oogst van de geschriften te *Rome*. *Rome* handelde meer dan het dacht, en streefde naar het Kerkbestuur. Aan anderen gunde het de pen; voor zich-zelven verlangde het den herderstaf, en later den schepter. Des te overvloediger is die oogst in het Oosten. Eene beoordeelende beschouwing maakt ons nog nader met CLEMENS en ORIGENES bekend. Zielkundig en waar is de beoordeeling van het feit, dat ORIGENES de woorden van JEZUS: »daar zijn gesnedenen, die zich-zelven gesneden hebben om het Koningrijk der hemelen" uit misverstand op zich-zelven letterlijk in toepassing bragt. Die daad moest, zoo ras hij de misvatting inzag, noodwendig invloed hebben op de rigting van zijne schriftverklaring. NEANDER spoort na, hoe hij van het autoriteitsgeloof tot de zelfstandige *gnosis* kwam, en ontdekt de bron der verwijdering tusschen hem en den naijverigen Bisschop DEMETRIUS, die hem met zijnen haat vervolgde. In het verhaal der werkzaamheden van HERACLAS, DIONYSIUS van *Alexandrië*, HIERACAS en GREGORIUS THAUMATURGUS vindt men de geschiedenis van ORIGENES' invloed op de wetenschappelijke rigting in de Kerk. — De Afdeeling eindigt met de bestrijding des grooten mans door METHODIUS en zijne verdediging door PAMPHILUS.

Wij zijn nu gekomen tot het einde van het Tweede Deel, en besluiten onze aankondiging met dit woord des vereeuwigden Schrijvers: »Zoo eindigt de ontwikkelingsgang der Christelijke leer in dit tijdvak met den strijd der partijen, die elkander in evenwigt moesten houden, opdat het Christendom niet door menschelijke eenzijdigheid verminkt, maar als bestemd, om al het strijdige te overwinnen en tot een te brengen, in 't licht gesteld zou worden. En gelijk die ontwikkeling en loutering, in onafgebroken loop van het eene geslacht tot het andere voortgaan, zoo bevat ook het einde van dit eerste groote tijdperk het voorteeken en de voorspelling van 't geen alle volgende tijdvakken brengen zullen, waarin door steeds vernieuwden strijd en de laatste overwinning, die aan elken strijd een einde zal maken, moet voorbereid worden."

Digitized by Google

De strijd met Dulon. Een Kerkelijk vraagstuk beslist, door de Theologische Faculteit van Heidelberg. Met eene Voorrede van Dr. DANIËL SCHENKEL. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* J. OUDIJK VAN PUTTEN. *Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1852. *In gr.* 8*vo. XVI en* 112 *bl. f* 1-:

Dit werk getuigt van de hoogte, welke de vijandschap tegen God, tegen CHRISTUS, en tegen de menschheid hier en daar in *Duitschland* heeft bereikt, maar het is tevens een bewijs, dat ook daar nog wetenschappelijke mannen zijn, die de verstandelijke kracht en den zedelijken moed bezitten, om aan het streven naar de verwoesting van waarheid en deugd paal en perk te stellen.

Sinds een geruimen tijd verontrustte de Predikant DULON de godvruchtige gemoederen met zijne openbare vijandschap tegen het Christendom. Een aantal leden van de Lievevrouwe-kerk te *Bremen* boden den Senaat een adres aan, waarin zij te kennen gaven, dat hij: de door de Gereformeerde Kerk, ja door alle Protestantsche belijdenissen erkende geloofsleeringen der Heilige Schrift loochende; — de geloofwaardigheid der Heilige Schrift, en de waarheden van het Evangelie bestreed, en niet alleen tot het Christendom niet meer behoorde, maar vijandig er tegenover stond. — Zij baden dáárom den Senaat gepaste maatregelen te nemen tot beveiliging der Kerk.

De Senaat verzocht den beklaagde zich te verantwoorden. DULON weigerde zulks, op grond dat hij dit Staatsligchaam niet bevoegd achtte om uitspraak in het geval te doen.

Toen vroeg de Senaat aan de Godgeleerde Faculteit te *Heidelberg:* of de beschuldigingen gegrond waren, en, zoo ja, welke maatregelen dan tegen den schuldige behoorden genomen te worden?

Het advies daarop door de Doctoren UMBREIT, ULLMANN, HUNDESHAGEN en SCHENKEL uitgebragt, wordt in dit boek gevonden. Wij zullen den inhoud er van hier niet opgeven; maar bevelen elk de lezing van dat advies aan, hetwelk zich onderscheidt door helderheid, naauwkeurigheid, gematigdheid, vastheid en ernst, bovenal door onpartijdigheid.

De beschuldiging, met bewijzen gestaafd, is door de advi-

Digitized by Google

seurs gegrond verklaard. Het kon ook niet anders: op het Christelijk standpunt waarop de *Heidelbergers* staan, konden zij den leeraar niet vrijspreken, die: — in de zonde geen zedelijk, maar een bloot maatschappelijk begrip ziet; — de regtvaardigmaking vindt in het alleen zaligmakend geloof des menschen aan zich-zelven; — den God, in het Oude Verbond geopenbaard, eenen »*Demon*" noemt, die de aarde vervloekte; eenen *boozen geest* (*unhold*), die *de zonde heeft gewild*, om de vijanden van zijn volk met schijnbaar regt te kunnen vernietigen; — de godmenschelijkheid des Heilands een hersenschim noemt; — het rijk Gods voorstelt als eene Socialistische inrigting, en de gelijkmatige verdeeling bedoelt van goederen en genietingen.

Het zal dus niemand bevreemden, dat de Faculteit ook adviseerde om tegen den man te handelen, die zoo verregaand zijne roeping miskende. De gronden daartoe aangevoerd verdienen de gezette overweging van elk, die bij de kennis van het Kerkregt belang heeft. Wij zullen eene enkele proeve er uit mededeelen, en kiezen 't uit dat gedeelte waarin gehandeld wordt over de waarde der geloofsbelijdenissen.

»De geloofsbelijdenissen, zoowel aan de zijde der Lutherssche als bijzonder ook aan den kant der Hervormde Kerk, bedoelden oorspronkelijk niet anders te zijn, dan getuigenissen van het met den inhoud der Heilige Schrift overeenstemmende geloof dergenen, welke haar aflegden. Voor den gemeenschappelijken grondslag des geloofs, *dien men ook met de leden der Roomsch-Katholijke Kerk gemeen had*, waren de oud-Kerkelijke Symbolen voldoende; — om, daarentegen, de van het dogma der Roomsche Kerk zoowel als van de zonderlinge meeningen van sektarische rigtingen afwijkende leerstellingen, *op grond der Heilige Schrift vast te stellen, en eenen vastbegrensden leergrondslag te helpen leggen* zijn de geloofsbelijdenissen ontworpen, tot kerkregtelijk aanzien gebragt, en als op den openbaringsvorm der Heilige Schrift rustende leervormen, *algemeen* in de Evangelische Kerk beschouwd en van gezag gemaakt geworden. Onder alle omstandigheden echter was haar doel *tweeledig*. Aan den *eenen* kant verleenden zij der Kerk een eigenaardig *leerkarakter;* zij vatten den heilsinhoud der Schrift in klare, vaste, ondubbelzinnig geformu-

Digitized by Google

leerde stellingen zamen; zij waren eene uitdrukking van het gemeenschappelijk geloof in een band, welke hen die op denzelfden belijdenis-grondslag stonden, en door dezelfde Christelijke overtuiging *innerlijk* vereenigd waren, ook *uiterlijk* verbond; hetgeen bijzonder gewigtig werd in eenen tijd, in welken de zuurdeesem der ontbinding, met vernietigend geweld, in de buitendien slechts gebrekkig te zamen gehouden Evangelische Kerk zocht in te dringen. Aan den *anderen* kant beperkten zij den *leerwillekeur*, die zeker geen verstandig mensch met *leervrijheid* verwisselen zal." — »Om haar *leerkarakter* vast te stellen en tegen *leerwillekeur* zich te beveiligen; om hare vrijheid en zelfstandigheid tegenover vreemdsoortige of geheel vijandige elementen, die op hare vernietiging bedacht waren, te handhaven: — in *dezen* zin en met *dit* doel heeft ook de *Gereformeerde* Kerk in verschillende landen, en onder verschillende omstandigheden hare geloofsbelijdenissen opgesteld, en die, waar het noodig was, met woord en schrift, ja zelfs met het kostelijk bloed van getrouwe geloofsgetuigen verdedigd."

De Senaat van *Bremen* volgde het advies op. Het gemeen en woest verzet van DULONS aanhangers, in het Voorberigt medegedeeld, was een natuurlijk gevolg van zijne leer en de voortgezette ontwikkeling van de ontkenning der Christelijke waarheid. — Dank zij Gode, dat zulke verschijnselen in *Nederland* vreemd zijn; en zoo blijve het!

Geschiedenis der Christelijke Kerk; voor Katechisatieën en huisgezinnen. Vrij naar het Hoogduitsch van W. LEIPOLDT, *door* G. W. SANNES, *Predikant te Oude Pekela. Met een Voorberigt van* P. HOFSTEDE DE GROOT, *Hoogleeraar te Groningen. Vijfde, op nieuw verbeterde en vermeerderde druk. Te Groningen, bij* M. Smit. 1852. *In* 12*mo*. 276 *bl. f* 1-25.

Dit veel gebruikte boek behoeft geene aanbeveling meer. Sedert de eerste uitgave zijn ongeveer *elf* jaren voorbijgegaan, en thans is het voor de *vijfde* maal in het licht verschenen, in weerwil van de, zoo wij veronderstellen, aanzienlijke oplage. Getuigt dit reeds ten voordeele van den inhoud, wij mogen niet verzwijgen, dat er bij elken nieuwen

Digitized by Google

druk verbeteringen en vermeerderingen zijn aangebragt, die van de voortdurende zorg des Vertalers getuigen. Ook thans heeft hij getrouw gebruik gemaakt van hetgeen in de laatste vijf jaren geschreven en geschied is, in zooverre daardoor over vroegere gebeurtenissen een nieuw licht verspreid of de gedaante der Kerk weder veranderd werd. Ook door het tijdtafeltje, dat hij er bijgevoegd heeft, met opgave der bladzijde, waar over elke zaak gehandeld wordt, heeft hij de bruikbaarheid van het werkje bevorderd. Wij danken er hem voor en maken ouders en leermeesters bij vernieuwing opmerkzaam op dit nuttig en doelmatig geschrift, dat, in hoeveler handen het ook moge gekomen zijn, zeker nog bij lange na niet algemeen genoeg verspreid is in de huisgezinnen en gemeenten van ons Vaderland. De kennis van de geschiedenis der Christelijke Kerk behoort toch zeker in onze dagen tot de bestanddeelen eener godsdienstige opvoeding. Wie daarvan ten eenenmale ontbloot is, kan niet geacht worden tot de wèl onderwezene en ontwikkelde gemeenteleden te behooren, al mogt hij ook overigens zich door uiterlijke godsdienstigheid, vermeende regtzinnigheid of loffelijken godsdienstijver boven anderen onderscheiden. En zoozeer wij wenschen, dat menigeen het in die onmisbare kennis verder brengen moge, dan de reeds ontslapene LEIPOLDT hem brengen kan, even zoo zeer achten wij zijn populair geschrift bij uitstek geschikt, om de grondslagen te leggen, waarop later, bij voortgezette oefening, kan worden voortgebouwd. Daartoe ruste Gods beste zegen op deze vernieuwde uitgave en make haar dienstbaar aan de bevordering van de belangen Zijns Koningrijks in ons midden!

Catechismus des Bijbels, of beknopt en duidelijk onderwijs omtrent den inhoud der Heilige Schrift, door F. A. KRUMMACHER. *Vroeger in Nederduitsche vertaling en met eene Voorrede van* J. L. WOLTERBEEK, *Predikant te Amsterdam, uitgegeven; op nieuw bewerkt door* H. J. SPIJKER, *Theol. Doct. en Predikant te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* J. H. en G. van Heteren. 1852. *In kl.* 8*vo.* 155 *bl.* *f* :-55.

Reeds zijn er bijkans *veertig* jaren vervlogen, sedert de

Digitized by Google

waardige, onlangs ontslapene WOLTERBEEK dezen *Catechismus des Bijbels*, door een toenmaligen verdienstelijken Godsdienst-onderwijzer in het *Nederduitsch* bewerkt, met eene gepaste voorrede inleidde bij ons publiek, en nog is dat boeksken niet verouderd, althans niet ter zijde geschoven bij het godsdienstig onderwijs. Tot viermalen toe, het laatst in 1833, uitgegeven, moest het bij vernieuwing worden herdrukt, toen de Uitgevers Ds. SPIJKER aanzochten, om het te willen nazien en, zooveel 't noodig zijn mogt, verbeteren. Daaruit is deze nieuwe bewerking ontstaan, waarbij van de latere oorspronkelijke uitgaven niet slechts gebruik gemaakt, maar ook, met behoud van geest en methode, veel nieuw geworden is, dat verbetering scheen te behoeven. Wij onthouden ons van de vergelijking dezer uitgave met de vroegere; maar geven gaarne aan onze lezers de verzekering, dat zij, zoodanig als zij thans is, volkomen beantwoordt aan het doel en tot bereiking daarvan bij uitnemendheid bruikbaar heeten mag. Naar den leiddraad der Bijbelboeken wordt hier de inhoud des Bijbels ordelijk en volledig blootgelegd en, tot in bijzonderheden, opgehelderd ook door korte aanteekeningen aan den voet van elke les. Het getal der lessen bedraagt 79, en met regt is het Nieuwe Verbond veel uitvoeriger dan het Oude behandeld, ofschoon het kleiner van omvang is. Het geheel is regt dienstig tot bevordering van heldere Bijbelkennis en bevat een rijken schat van nuttige leering en echt Evangelisch onderwijs. De vorm van vragen en antwoorden, hier gevolgd, laat onzes inziens, wel iets te wenschen over, en niet weinige antwoorden zijn ons voorgekomen, die òf geen volledigen zin opleveren, òf niet volkomen terugslaan op de vragen, die voorafgaan, òf te lang zijn, om gemakkelijk van buiten geleerd te worden. Maar deze gebreken zijn niet van dien aard, dat zij het gebruik grootelijks zouden belemmeren, vooral wanneer men den leerling gewent, om meer den inhoud te bestudeeren, dan wel de woorden werktuigelijk in het geheugen te prenten. Aanmerkingen hebben wij overigens niet. Den bekwamen bewerker zij dank gezegd voor de niet geringe zorg, aan deze uitgave besteed! Zijn naam strekke, nevens die van KRUMMACHER, den Schrijver der *Parabelen*, en WOLTERBEEK, tot aanbeveling van dezen *Catechismus!* En wie met hem en ons, te midden van de

Digitized by Google

gevaren onzer dagen, voor de Kerk alleen redding en behoud verwacht van vermeerderde Bijbelkennis, make daartoe van het hulpmiddel, hier aangeboden, een dankbaar en getrouw gebruik!

Waarom wij Protestanten heeten en blijven. Leerrede over Gal. v *vs.* 1, 4—10, *gehouden op den* 25 *April* 1852, *en op verzoek in het licht gegeven door* KARL WILHELM SCHULTZ, *Leeraar te Wiesbaden. Uit het Hoogduitsch. Te Utrecht, bij* C. van der Post, Jr. 1852. *In gr.* 8*vo.* 22 *bl.* *f* :-20.

Deze leerrede had onvertaald kunnen blijven. Niet, dat er niet veel goeds, waars en nuttigs in gezegd wordt, dat in onze dagen wel verdient herinnerd en als van de daken gepredikt te worden; maar de meeste Hervormings-leerredenen, die van tijd tot tijd onder ons in het licht verschijnen, munten, zoo wat vorm als inhoud betreft, boven deze uit, die, uit een *homiletisch* oogpunt beschouwd, zeer veel te wenschen overlaat. Reeds de *dispositie* is gebrekkig. Om den wil van *onze geschiedenis*, van *ons geloof* en van *ons geweten* willen wij Protestanten heeten en blijven: deze *drie* bijzonderheden worden hier ontwikkeld, zonder dat er vóóraf iets gezegd is over den oorsprong en de beteekenis van den naam: *Protestanten;* terwijl een kort woord aan het einde, dat toepasselijk zal moeten heeten, het dor betoog besluit. Bovendien is de ontwikkeling dier bijzonderheden niet helder en krachtig genoeg, en mist alle gloed en leven. Van verheffing der rede is hier naauwelijks iets te bespeuren. Van het begin tot het einde heerscht volkomen dezelfde toon, die zich bij voorkeur rigt tot het verstand der hoorders. Wat eindelijk den tekst aangaat, daarvan wordt, naar *Duitsche* methode, slechts nu en dan eenig gebruik gemaakt; maar dat 's Apostels woorden den grondslag der prediking zouden moeten uitmaken, daaraan is blijkbaar niet eenmaal gedacht. Zelfs de inleiding en de aanhef reeds hadden, om de aandacht te wekken, gansch anders moeten zijn ingerigt. Waartoe meer? Het is te bejammeren, dat de vertaalwoede in onze dagen zich bijkans tot elk grooter en kleiner geschrift uitstrekt, dat elders, vooral in *Duitschland*, verschijnt, om het even of het

Digitized by Google

de eer der vertaling al dan niet verdiene. Alleen het voortreffelijke, niet het middelmatige, door onze naburen in het licht gegeven, moest worden overgebragt. Er is in onze letterkunde reeds genoeg middelmatigs, dat ongelezen blijft.

Overigens verklaren wij gaarne, dat deze leerrede zich kenmerkt door eene gematigde, Evangelische denkwijze, vrij van berispelijke overdrijving in een of ander opzigt. Wij heeten Protestanten, lezen wij, en behouden den naam en de zaak, dewijl wij in zaken des geloofs en des gewetens ons aan God onderwerpen, en niet aan menschen. — »Even zorgvuldig" — zoo heet het hier — »als gij u tegen alles bewaart (!), wat tegen Gods woord is, houdt even zorgvuldig daaraan vast, wat Gods woord leert; even ijverig, als gij de menschelijke leeringen verwerpt, even ijverig zult gij u aan de belijdenis des Evangeliums houden." — Aan deze zinsneden bemerkt men tevens, dat de vertaling weinig meer is dan *Hoogduitsch* met *Nederduitsche* woorden.

TIMOTHEUS. *Handboek voor jeugdige Christenen; uit de nagelaten geschriften van* A. BIBEN, *in leven Predikant te Edam. Door* A. P. VAN GRONINGEN, *Predikant te Ridderkerk. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten, 1851. *In kl.* 8*vo. VIII en* 295 *bl. f* 1-80.

De Heer VAN GRONINGEN heeft in dit Handboek het een en ander aangeboden uit de nalatenschap van wijlen den alom geachten, te vroeg ontslapen BIBEN. Het is eigenlijk een bundel tractaatjes, reeds vroeger afzonderlijk verspreid, doch nu, gelijk zij verdienden, bij elkander gevoegd. Zij doen BIBEN kennen, en zijn hem waardig. Die wakkere man heeft veel goeds gedaan en hij had er eene bijzondere gave toe. Wie kent niet, om uit veel maar iets te noemen, zijn »Zondagsboek"? Hij was waardig in eene Volks-Maatschappij op éénen dag een tweevoudig gouden eereloon te ontvangen. Nu zij de krone der geregtigheid zijn deel, die weggelegd is voor allen die de verschijning des Heeren hebben lief gehad. »Zijn sterven" — zegt VAN GRONINGEN — »heeft op de waarheid, hier zoo eerlijk, zoo hartelijk, zoo getrouw verkondigd, het zegel gezet. Hij heeft het mij laten zeggen, dat hij stierf in het-

Digitized by Google

zelfde geloof waarin hij geleefd had, en ik weet dat hij wist in Wien hij geloofde. Gods Woord is zijne vertroosting en de verkwikking zijner ziele geweest, bij het naderen des doods; de laatste woorden van zijnen Meester en Heiland, kort vóór Zijnen kruisdood tot Zijne discipelen gesproken, hebben hem den doodstrijd gemakkelijk gemaakt."

Wij bevelen dit Handboek, waarin een man spreekt, die zóó kon sterven, ruimschoots aan. Het werk munt uit door aangename verscheidenheid, door helderheid, en door die behagelijke losheid, waarmede hij wist te vertellen, en aller aandacht en belangstelling te boeijen. Een diep ernstig vertoog wordt door een korter of langer verhaal afgewisseld. Hier verrast u eene bloemlezing uit de sneldichten van HUYGENS, dáár wordt gij bezig gehouden met een belangrijk gedeelte uit de Bijbelsche geschiedenis. Alles leidt tot de beantwoording der groote levensvraag: »hoe zal de jonge mensch zijnen weg onberispelijk gaan?"

Wij wenschen dit boek, zoo eenvoudig in zijnen dos als de waardige Christenleeraar-zelf geweest is die het schreef, eene algemeene verspreiding, ernstige behartiging, en getrouwe naleving toe.

H. J. H. S.

Christelijk Feestboekje, *door* W. FRANCKEN, AZ., *Predikant te Rotterdam. Te Delft*, *bij* H. Koster *en* N. J. Overvoorde. 1852. *In post* 8*vo. XV en* 135 *bl. gecartonneerd. f* 1-25.

Te midden der Feestdagen, die de gemeente in deze dagen weder wijdt aan de gedachtenis van den dood, de opstanding en de verheerlijking des Heilands, kondigen wij dit lieve boekje met hooge ingenomenheid aan. Het behelst na eene Inleiding over de waardij der Christelijke feestdagen voor het Christelijk leven, eene overdenking voor het Kersfeest, voor den Goeden Vrijdag, voor het Paaschfeest, voor den Hemelvaartsdag en voor het Pinksterfeest. Voorts nog eene voor den Zondag, gelijk ook voor den Oudejaarsavond, den Nieuwejaarsmorgen en eindelijk voor het Avondmaal. De waardige Schrijver spreekt den biddenden wensch uit, dat het in eenige binnenkamers een leiddraad worde tot stille voorbe-

Digitized by Google

reiding voor de vrome en gezegende viering der Christelijke feesttijden; en voor kranken of die verhinderd zijn naar 't bedehuis te gaan, eene kleine vergoeding voor hun groot gemis.

Het is daartoe in ons oog bij uitnemendheid geschikt. De toon is warm, echt Evangelisch, en de vorm van zelfoverdenking gaat nog te meer in tot het hart. Het is de levende CHRISTUS en Hij alleen, die hier op den voorgrond staat, en de veelzijdige kracht van Zijn Evangelie tot vertroosting en heiliging komt waardig uit.

Mogen wij ons ééne aanmerking veroorloven, zij betreft het missen van eene overdenking voor het Hervormingsfeest. Niemand zal toch daartegen inbrengen, dat het alzoo een *Protestantsch* Feestboekje moest heeten. Onze Roomsche landgenooten zullen het buitendien niet lezen of mogen lezen; de voordragt van CHRISTUS en Zijn Evangelie is ook zóó, dat dezen er zich toch niet in zouden kunnen vinden. En is, in onze dagen vooral, de gedenkdag der Hervorming voor het Christelijk gemoed niet evenzeer een hartverheffende feestdag als de verwisseling des jaars?

Wij wenschen een ruim debiet aan, en den zegen des Allerhoogste over dit lieve boekje, dat even keurig is van uitvoering als van inhoud. V. O.

ΒΙΒΛΟΣ *γενέσεως* Ἰησοῦ Χριστοῦ *υἱοῦ* Δαυὶδ (*), *υἱοῦ* Ἀβραάμ. *Geboorte-boek van* JEZUS CHRISTUS, *zoon van* DAVID, *zoon van* ABRAHAM, *volgens* MATTHAEUS, *verklaard door Dr.* J. D. FRENAY. *Te Leyden, bij* Jac. Hazenberg, Cz. 1852. *In gr.* 8*vo.* *XXII en* 227 *bl.* *f* 2-25.

Wie dezen half *Grieksehen* half *Nederlandschen* titel leest zal waarschijnlijk beginnen met te vermoeden, dat een geneeskundige hier op het gebied treedt der Godgeleerde wetenschap. De Schrijver doet dat echter niet: het zonderlinge boek is niet van uitlegkundigen, maar van tijdrekenkundigen inhoud. Het geheel nogthans is een zoo wonderlijk mengsel van deels gegronde, deels uit de lucht gegrepen opmerkingen; de be-

(*) Er staat: Δαβὶδ.

Digitized by Google

rekeningen zijn zoo geheel en al nieuw, en de uitkomsten zoo verrassend, dat wij er ons niet van mogen ontslaan, om onze lezers ten minste eenigermate bekend te maken met de chronologische curiositeiten, die hier met ongehoorde mildheid zijn opeengestapeld. Wij zullen hen echter niet voorgaan op de doolpaden der becijfering; daartoe huiveren wij te veel bij het denkbeeld van er nóg eens op te wandelen. Als er immer iemand ware, die het boeken-recenseren voor eene uitspanning aanziet, hem moest men dit *Geboorte-boek* te lezen geven.

Wij hopen dat niemand den toon waarin wij aanvangen sarkastisch noemen of 't afkeuren zal dat wij met opgeruimdheid de pen opvatten. Een weinigje verzet komt hem waarlijk wel toe, die zich door zulk een taaijen brijberg heeft heen gewerkt, maar nu ook eerlijk moet bekennen, dat zijne moeite meer dan beloond is door het kennismaken met de reuzenschreden der wetenschap, waarvan het boek zoo welsprekend getuigt. Het sukkelend voorgeslacht was al zeer tevreden, wanneer het, voor geschiedenissen die tot eeuwen vóór onze jaartelling opklimmen, gelukken mogt met aannemelijkheid een nabijkomend jaartal te bepalen; maar hier is 't geheel wat anders! De Schrijver bepaalt van alles den dag en het uur; men hoore: »de eerste dag van de eerste maand van het 600e jaar van NOËCH begon 's avonds op vrijdag den 2 November en liep grootendeels zamen met zaturdag den 3 November van het jaar 2364 des Juliaanschen Tijdkrings" (bladz. 173). Eerlang wachten we van hém de becijfering, dat JOZEF door zijne broeders verkocht is des voormiddags kwartier voor of over tienen, op donderdag of vrijdag den zóóveelsten. Nu wordt het spotten, denkt men? Voorzeker niet. — Dr. FRENAY is reeds tot de ontdekking gekomen, dat ABRAHAM de spelonk van *Machpéla* tot een familie-graf kocht den 3den April van 't jaar 2856 (Jul. Per.), des namiddags tien minuten over zessen; of eigenlijk, als men aanneemt, dat er een paar uren verliepen met hetgeen *Gen.* XXIII: 3—16 verhaald wordt, haar op dien dag des avonds te acht ure betaalde. Dat staat er te lezen (bladz. 181), en nu zal men ook wel willen gelooven, dat er op bladz. 172 een Almanak wordt gevonden vóór het jaar van den Zondvloed. Jammer, dat vader NOËCH dien niet gehad heeft! Heilige dagen staan er natuurlijk in dien Almanak niet, die waren er toen nog niet — kermissen en eklipsen ook niet; maar overigens is hij

Digitized by Google

voor zoo oud al heel aardig. — »Dan is het geheele boek onzinnig!" — Met uw verlof, dat is het niet; er is wel degelijk het een en ander in dat opmerking verdient, maar de Schrijver heeft te véél willen vinden; hij heeft niet uit de geschiedenis eene chronologie afgeleid, maar een stapel van chronologische hypothesen in de geschiedenis ingelegd. Ziedaar de fout; ziedaar het *point de départ* van zijnen dwaalweg; den ingang van zijnen doolhof; den eersten pilaar in de mijngangen, die hij in de Bijbelsche historie heeft uitgehakt.

Het was den Schrijver oorspronkelijk te doen om bouwstof tot eene anatomisch-physiologische geschiedenis des menschdoms. Daartoe was hem onder anderen noodig eene berekening van de huwbaarheid in de verschillende tijdperken van het menschdom, en hij meende — op grond der aanteekening van MATTHEUS (I: 17), dat de geslachten van ABRAHAM tot DAVID, van dezen tot de *Babylonische* overvoering, en wederom van toen af tot CHRISTUS telkens veertien geslachten zijn, — te kunnen berekenen, hoe lang volgens MATTHEUS een geslacht of leeftijd duurt. Het komt daarbij alleen op den duur aan van elke der drie perioden, vermits — aldus redeneert de Schrijver — in elke dier drie de duur van een geslacht gesteld moet worden op den duur der periode, gedeeld door 14.

Drie hoofdvragen deed hij zich dus: hoe lang is het tijdvak van ABRAHAM tot DAVID? — Hoe lang dat van DAVID tot de *Babylonische* overvoering? — Hoe lang dat van de *Babylonische* overvoering tot CHRISTUS?

Hij begint met het laatste tijdperk, en onderzoekt in de eerste plaats, wanneer JEZUS gestorven is. Hier begint nu de chronologische doolhof, door welks kronkelingen hij tot het besluit komt, dat JEZUS CHRISTUS gestorven is op Vrijdag den 3 April 4746 (Jul. Per.). Den aanvang van dit laatste der drie Mattheïsche tijdperken rekent hij van JECHONIA's wegvoering naar *Babel* (2 *Kon.* XXIV: 15), en nu leze men in het boek-zelf op bladz. 38 de berekening na, dat »wij gerustelijk kunnen aannemen, dat het begin van JECHONIA's overvoering naar *Babel* geweest is in het jaar 4116 (Jul. Per.) den 3 April, des namiddags om 8 ure" — precies, geen minuut vroeger of later. En nu »weten wij ook precies, hoe veel tijd er verloopen is gedurende dit tijdperk, en hoe lang, volgens MATTHAEUS, alstoen een geslacht geduurd heeft." — »Er zijn ver-

Digitized by Google

loopen van het eerste oogenblik van JECHONIA's overvoering naar *Babel* in het jaar 4116, den 3 April, des namiddags om 8 uur, tot het jaar 4746, den 3 April, des namiddags om 8 uur, wanneer de steen voor JEZUS' graf verzegeld was geworden, precies 4746 — 4116 = 630 jaar, d. i. 14 geslachten, elk van 45 jaar, want" — hetgeen ieder volgaarne zal willen toestemmen — »14 X 45 = 630."

Derhalve — 630 jaar op de seconde af van DAVID tot de »Babylonische overvoering", en 630 jaren van ABRAHAM tot DAVID..... Zacht wat! De tijdperken zijn niet allen even lang. Derhalve — op nieuw den ingang moedig betreden en een weg in de duistere gewelven gezocht. Het einde van het tweede tijdperk kennen wij reeds, want het sluit aan 't begin van het derde. Maar 't begin van het tweede tijdperk? »DAVID". Dat is te onbepaald. 't Is eigenlijk ook niet in den haak, want DAVID behoort, blijkens de optelling der namen bij MATTHEUS (uitlatingen doen niets ter zake), tot de eerste generatie. Maar het is waarlijk om van te beven, hoe nu de afgenste mijngangen van het pilarenstelsel worden doorkruist om te bewijzen, dat het begin van dit tijdperk het begin is geweest van den bouw van SALOMO's tempel, in »het jaar 3696 (Jul. Per.) op den" — en dit is zeer verrassend, — »3den April, des namiddag om 8 uur. Van het jaar 3696, den 3 April, des namiddags om 8 uur, wanneer de stichting des tempels begon (dat uur verwondere niemand: men moest — het staat er (bladz. 134) — van de plegtigheid kunnen uitslapen), tot het jaar 4116, den 3 April, des namiddags om 8 uur, wanneer JECHONIA's overvoering naar *Babel* begon, zijn verloopen 4116 — 3696 = 420 jaren precies; d. i. 14 geslachten, elk van 30 jaar, want" — hetgeen niemand zal tegenspreken — »14 X 30 = 420." (bladz. 136).

Maar wat is nu het »geslacht van ABRAHAM"? Wat de aanvang van *zijn* tijdperk? Het is de minuut, waarop ABRAHAM (op het horologie af) de eerste vaste bezitting in *Kanaän* verkrijgt door het koopen van de speloak van *Machpela*, die, zoo als wij reeds gezien hebben, door hem op den 3den April 2856 (Jul. Per.) des namiddags tien minuten over zessen gekocht, en te acht ure betaald werd. Dat Dr. FRENAY zijne tijdsbepaling rekent naar de betaling, niet naar den koop, laten wij gelden, want de zaak gebeurde vóór de invoering der *Fran-*

Digitized by Google

sche en *Nederlandsche* Wetboeken. »Uit dit alles blijkt ten slotte, dat er van het jaar 2856, den 3den April, des namiddags om acht uur, wanneer ABRAHAM de spelonk van *Machpela* bezat, tot het jaar 3696, den 3den April, des namiddags om acht uur, wanneer SALOMO de tempelgronding begon, verloopen zijn 3696 — 2856 = 840 jaar precies, d. i. 14 generatiën elk van 60 jaar; want 14 X 60 = 840" (bladz. 182); sluitende dit alles als eene bus. Maar — SALOMO had het er ook op aangelegd, want daarvoor stelde hij de tempelgronding uit tot in zijn vierde regeringsjaar, ofschoon hij in het eerste reeds alles kant en klaar had (bladz. 41, 123).

Nog meer! — Elk der drie tijdperken splitst zich weder, alsof 't met een schaartje ware doorgeknipt, in twee onderdeelen, ieder van 7 geslachten; maar dit en de aanwijzing van het leeftijden-verschil in de drie perioden na te gaan, moeten wij overlaten aan den lezer die lust heeft om zich door al de combinatiën en hypothesen heen te werken. Hij neme er een' zomerschen dag voor, — 't heeft óns een flinken winteravond gekost, en nog mogen we ons niet vleijen, alles te hebben nageplozen.

Is er dan niets goeds in dit boek? Vindt men er niets dan zulke bespottelijke tijdsbepalingen, waarvan ieder het onmogelijke kan voelen en tasten? Wij zouden onbillijk zijn, als wij verzwegen, dat het geschrift inderdaad sporen draagt van de studie eens mans die zijn' eigen weg gaat, en hier en daar aanmerkingen maakt, die aandacht verdienen en ook aandacht zouden vinden, als men er niet in eenen stortvloed van chronologische dwaasheden naar visschen moest, als naar een vleeschballetje in dunne soep. Zoo is b. v. de conjectuur nog al aannemelijk, om *Exod.* XII: 40 aldus te lezen: »De bepaalde tijd an der kinderen Israëls, welke woonden in *Egypte*, was 430 jaar", bijaldien namelijk het woord, door de Statenoverzetters met *woning* vertaald, niet *kan* beteekenen: verblijftijd, maar *moet* aanduiden: verblijfplaats. Doch wat zullen wij overigens zeggen van de studie eens Schrijvers, die bladz. XIV—XVIII eene lijst geeft van verschillen der vers-verdeeling in het *Hebreeuwsche* O. T., uitgave van DOEDERLEIN en MEISNER; de *Londensche* uitgave (1653) der *Septuaginta;* het *Grieksche* N. T., uitgave van TITTMANN; de *Plantijnsche* uitgave van de *Vulgata*, en de *Nederlandsche* Staten-overzetting (welke laatste,

Digitized by Google

alsof zij aan niemand bekend ware, hier allernaauwkeurigst wordt aangeduid en vervolgens overal — waarom? — de *Dordsche* Bijbel genoemd wordt); en bladz. XIX—XXI eene dito lijst geeft van niet letterlijke overzettingen in de genoemde Bijbels, — welke lijsten hem »meer moeite gekost hebben dan het geheele werk."!

Wilden wij tot bijzonderheden afdalen, waar zouden wij het einde vinden? Dat »JEZUS *eenige jaren* na zijnen doop aan het kruis gestorven is" (bladz. 13) zal de Schrijver moeijelijk kunnen bewijzen. — De onderstelling, dat Godgeleerden, voornamelijk Protestantsche, hem beschuldigen zullen wegens het gebruik der Apokryphe Boeken des O. V. bij een onderzoek van zuiver geschiedkundigen aard (bladz. XI), doet vermoeden, dat de Schrijver weinig denkbeeld moet hebben van kanoniek gezag. — Nog ééne kleinigheid, en dan eindigen wij! Uit de aanteekening 1 *Chron.* XXVIII: 2, dat »DAVID eene lange redevoering hield, staande op zijne voeten", besluit Dr. FRENAY, wien kennelijk geene physiologische bijzonderheid ontgaat, dat DAVID toen *nog volstrekt geen plan had om te sterven.* (sic!)

Hiermede houden wij dit wonderlijke boek voor aangekondigd, en den lezer genoegzaam op de hoogte gebragt om 't zelf te kunnen beoordeelen.

O. V. O.

De oudste oorkonde en de jongste wetenschap, of Theologie en Geologie, eene poging tot beider verzoening. Te Amsterdam, bij C. J. Borleffs. 1852. *In gr.* 8*vo.* 112 *bl. f* 1-:

Er is een tijd geweest waarin men, op grond van het scheppingsverhaal in het boek Genesis, het heelal beschouwde als vóór omtrent zesduizend jaren, in zes dagen tijds, door Gods almagt uit het *niet* te zijn daargesteld. Sedert eene eeuw echter heeft eene nieuwe wetenschap uit hetgeen de schoot der aarde aan versteende overblijfselen van niet meer bestaande planten en dieren bevat, en uit de sporen die hij draagt van vroegere veranderingen in haren toestand, met onbetwistbare zekerheid aangetoond, dat, gezwegen nog van het onmetelijk heelal, deze aarde eenen ouderdom heeft, die de vroeger gestelde zesduizend jaren ver overschrijdt, en dat zij bestaat

Digitized by Google

niet als het gewrocht eener zesdaagsche schepping, maar als de vrucht van eene eeuwen lange trapsgewijze ontwikkeling. De sterrekunde haar licht daarnevens voegende, heeft de grenzen van het heelal tot in het oneindige uitgebreid, en het verheven denkbeeld aan eene voortdurende en eeuwige schepping doen geboren worden. Vele Geologen, Natuur- en Sterrekundigen hebben, om die redenen, op het Mozaïsch scheppingsverhaal met minachting nedergezien, en 't beschouwd als eene verdichting en overlevering zonder de minste wetenschappelijke waarde. — Godvruchtige geleerden daarentegen hebben getracht de resultaten der geologische wetenschap, met de cosmogonie zoo als die in Genesis voorkomt in overeenstemming te brengen, en daartoe onderscheidene verklaringen voorgesteld. Mannen als DELUC, CUVIER en zelfs uitleggers der H. Schrift, zijn daartoe van de woordelijke opvatting der tekst afgegaan, en hebben de schepping van het heelal afgescheiden van de zesdaagsche vorming der aarde, en die zes dagen tot meer of minder langdurige tijdvakken gemaakt, die op de ontwikkeling van onzen aardbol in het algemeen en op de geschiedenis der wording van het tijdvak waarin zij nu getreden is, zijn toe te passen.

De Geologie, eene wetenschap, die geheel steunt op de waarneming van hetgeen de korst der aarde oplevert, heeft somtijds als onbetwistbare slotsommen van haar onderzoek voorgesteld, wat inderdaad slechts minder of meer waarschijnlijke hypothesen zijn. Zoo is ook de theorie van LAPLACE, over de wording van ons zonnestelsel, slechts eene hypothese, hoewel zij veel waarschijnlijks heeft, en door geene waargenomen feiten weêrsproken wordt en zeer goed in een geologisch systema past.

Maar zij die de oudste oorkonde met deze jongste wetenschap overeen zochten te brengen, hebben zich geheel en al op een hypothetisch gebied moeten verplaatsen, en het daarop niet verder kunnen brengen, dan tot eene aannemelijke waarschijnlijkheid, die der wetenschap tot nog toe weinig of niets heeft gebaat. Dat is ook het geval met den ongenoemden Schrijver van het werkje dat wij nu aankondigen.

Hij beschouwt het Mozaïsch scheppingsverhaal als eene Goddelijke openbaring, en het gezegde in PETRUS III: 10: »dat de aarde, en de werken die daarin zijn, zullen verbranden", als

Digitized by Google

eene onfeilbare voorspelling, en naar die beschouwing heeft hij de feiten door de Geologie aan het licht gebragt, verklaard of liever geplooid. Zich niet willende redden met de uitspraak: „De Bijbel is zoo min eene handleiding voor deze wetenschap als voor eenig ander deel der Natuurkunde", moet hij veronderstelling op veronderstelling stapelen, om hetgeen hij als Goddelijke openbaring letterlijk opvat, met de resultaten der wetenschap te doen overeenstemmen. Het kwam ons echter voor, dat de Schrijver slechts oppervlakkig met die resultaten bekend is, of dat hij die voorstelt op zijne wijze, om zijn doel gemakkelijker te kunnen bereiken.

De aanvang van het betoog luidt reeds vreemd. Uitgaande van de veronderstelling dat de tegenwoordige aardperiode door het vuur zal eindigen, onderstelt hij, dat het onderaardsche vuur onzen aardbol weder tot eene gloeijende en vloeibare massa zal terugbrengen; geheel in tegenspraak met de slotsommen der geologie, die eene uiterst langzame maar echter voortdurende verkoeling van de gloeijende kern der aarde aankondigen. Bij eene vernieuwing der aarde zou hare ontwikkeling als 't ware weder van voren af aan moeten beginnen; een nieuwe korst moet zich weder om een gloeijende kern vormen; en land, zee, en dampkring moeten zich op nieuw weder afscheiden, even als bij de eerste vorming der aarde voor haren tegenwoordigen staat.

De voorstelling van den vroegeren toestand der aarde met hare poolzeeën, hare vier rivieren, en een kunstig zamenstel van vulkanen, die als trechters voor het water dienen, is vernuftig, maar steunt op geene de minste geologische waarneming.

De Schrijver zegt verder, dat onze planeet, alvorens zij tot eene woonplaats voor den mensch werd toebereid, in drie verschillende toestanden verkeerd heeft, die hij Kosmogonische tijdvakken noemt; terwijl de door MOZES opgegeven scheppingsdagen als Geognostische tijdvakken beschouwd worden: — de eersten in verband staande met de geschiedenis der aarde als hemellighaam, als deel van het zonnestelsel; de anderen met de geschiedenis der vorming van hare bijzondere toestanden. Maar zijn dit niet óók weder hypothesen die aan de Mozaïsche scheppingsverhalen worden ondergeschoven? — De Schrijver schijnt er ook geen acht op geslagen te hebben, dat

Digitized by Google

hetgeen de Geologen het *Deluvium* noemen of den algemeenen vloed, die een einde aan het voorlaatste geognostische tijdperk gemaakt, en het tertiaire, alluviale of vlotgebergte daargesteld heeft, geheel iets anders is dan de Zondvloed door MOZES beschreven, en dat, volgens de geologie, die Zondvloed geenszins algemeen is geweest, maar dat in de vroegste tijden vele volken door zulke vloeden zijn geteisterd geworden, zoo als de geschiedkundige overleveringen der *Babyloniërs*, *Phenicièrs*, *Egyptenaren* en *Grieken* dit bewijzen. Had de Zondvloed van NOACH een einde aan een nader geognostisch tijdperk gemaakt, dan zou men onder de fossiele overblijfselen ook die van den mensch kunnen vinden; maar dat is het geval niet. Enkele beenderen, vroeger daarvoor aangezien, zijn bij nader onderzoek gebleken aan voorwereldlijke dieren te behooren. De mensch is eerst in het laatste geologische tijdvak op de aarde ten voorschijn getreden; dit is geene hypothese, maar eene stellige slotsom der wetenschap.

Wij achten dus het werk des Schrijvers als eene zeer lezenswaardige en welgemeende, maar geenszins beslissende poging om de oudste oorkonde met deze jongste wetenschap te verzoenen. Maar wij voor ons zien ook de noodzakelijkheid van beider overeenstemming niet in; want wij beschouwen de scheppings-overleveringen in het boek Genesis bewaard, als eene Kosmogonie, grootscher, verhevener en Godewaardiger dan de Kosmogoniën van SANCHONIATON, der *Indiërs*, *Babyloniërs*, *Egyptenaren*, *Grieken* en *Romeinen;* doch waaruit niet te min geene wetenschappelijke besluiten zijn te trekken, maar alleen de overtuiging te verkrijgen is, van de gegrondheid dier overleveringen op het innig geloof dat God de Schepper is van hemel en van aarde; terwijl het aan de wetenschap blijft overgelaten te onderzoeken, hoe de Natuur door de krachten welke de Oneindige Oorzaak in haar gelegd heeft, onder het bestuur van Zijne Alwijze Voorzienigheid, zich langzamerhand van het minder tot het meer volmaakte heeft ontwikkeld. J. A. B.

Oudaardrijks-kunde. Historisch overzigt van de volken en staten der oude wereld vóór onze jaartelling, met een uitvoerigen bladwijzer, ontworpen voor 't onderwijs en tot een Handboek

Digitized by Google

voor den beschaafden stand, door Dr. H. J. NASSAU. *Derde, omgewerkte druk. Te Groningen, bij* J. Römelingh. 1853. *In gr.* 8*vo.* 317 *bl.* *f* 2-50.

De zonderlinge titel van *Oudaardrijks-kunde* doet reeds dadelijk vermoeden, dat er ook *in* dit boek wel iets zonderlings zal voorkomen; en dat vermoeden wordt door elke bladzijde bevestigd: een vreemdsoortige bouw van volzinnen, een ongewone woordenkeus, en een — laat ons zeggen — bizarre spelling komt ons allerwege te gemoet.

De Heer NASSAU schijnt, volgens de Voorrede, alleen *genoegen* voor *honorarium* gekregen te hebben. Dat is eene karige belooning voor zulk een langdurigen arbeid. Maar zijn honorarium zou dan toch zeker grooter zijn geweest, als hij het boek gezuiverd had van de *duizend en een misslagen*, die hij zelf weet dat er in worden aangetroffen.

Voor een schoolboek tot beoefening der oude aardrijkskunde en geschiedenis (wij zullen den S. in zijn spelling niet volgen) is het boek veel te beknopt. Het geeft óf te veel, óf te weinig.

Bovendien bevat het boek voor de studerende jeugd een gevaarlijk voorbeeld. De Heer NASSAU vertaalt belangrijke plaatsen uit verschillende schrijvers, en hij plaatst die tusschen aanhaling-teekens. De studerende jeugd moet dus *modellen* van vertaling voor oogen hebben. Dat dit zoo *niet* is, zullen wij straks in transitu aanstippen.

Het spreekt van zelf, dat wij het geheele boek niet kunnen doorloopen: derhalve geven we maar de losse op- of aanmerkingen, ons naarmate wij het doorbladerden, in de gedachte gekomen.

Pag. 3. *Andere namen van Italië.* Voeg er bij: *Opica, Tyrrhenia.* — *Ausonia.* Men vergelijke daarbij FESTUS in v. — *Gallia Togata:* ook *Citerior.*

P. 4. *Met een gescheidenen hoofdmond.* De *Padus* liep eigenlijk met zeven monden in zee.

P. 5. *D'Alpes:* voeg bij: *of witte bergen:* de *Sabynen* zeiden *Alpus* voor *Albus.* FEST. in v.

P. 6. CATULLUS, *een niet onberoemd dichter.* Wij zouden zeggen: de zoetvloeijendste der *Romeinsche* dichters. — *Verona.* Behalve van CATULLUS, was het ook de geboorteplaats van VITRUVIUS. — *Bedriacum.* Nog liever: *Betriacum; Gr.:* Βετριακόν.

Digitized by Google

P. 7. *Augusta Taurinorum.* Bij LIV. XXI, c. 39 reeds als hoofdstad der *Taurini* genoemd. Uit de woorden van den S. zou men denken, dat zij eerst ten tijde van AUGUSTUS ontstond.

P. 10. *Volaterra:* lees: *Volaterrae; Gr.:* Οὐολατέρραι.

P. 11. SEJANUS... *wordt door* VELLEJUS PATERCULUS *hoog geprezen.* Geen wonder, als tijdgenoot en gunsteling van dien Staatsman. — *Tarquinii.* Vergel. JUSTINUS XX, c. 1. — *Falerii:* ook *Falerium.* Worden niet de namen *Falisca*, en bij SERVIUS: *Halisco* voor diezelfde stad gevonden? Ook dat het tegenwoordig *Falari* zou heeten is niet zeker. Zie D'ANVILLE, bladz. 58 (IIe D.) en *Lex.* FACCIOLATI in v.

P. 12. *De tabulae Caeritium. Dit bij anderen anders.* Heel naïf: maar zou het niet gepast zijn geweest dat *anders* te verklaren? Is het *referre* en *referri in Caeritum tabulas* niet een spreekwoord, dat naast de *Kalendae Graecae* een plaats moet innemen?

P. 13. *Etrussisch:* lees: *Etruscisch.*

P. 15. *De spolia opima* (*buit door 't legerhoofd zelf op den veldheer zelven der vijanden behaald*): onnaauwkeurig en onvolledig; lees: op den GEDOODEN veldheer behaald. Zie LIV. I, 10: *quae regibus ducibusque hostium* CAESIS... *posteri ferent.* Ibid. IV, 20: *Cossus, spolia opima regis* INTERFECTI *gerens.* Maar niet alleen *het legerhoofd*, ook anderen konden *spolia opima* behalen; volgens VARRO bij FEST. *in v.* de *manipularis miles.* Vgl. LIV. XXIII, 46 in f.

P. 17. *Zwaai.* De *zwaai* door dien invloed gegeven!

P. 22. *Tres Tabernae.* In het reisverhaal van PAULUS: reeds lang vóór den Apostel vinden wij de *tres Tabernae* bij CIC. Ep. ad Att. I, 13.

P. 23. *Aquinum:* voeg er bij: geboorteplaats van JUVENALIS den satirendichter.

P. 24. *Vesuvius:* voeg er bij: ook *Vesevus.* — *Tifata, eene bergstreek;* meer een heuvelachtige streek. LIV. VII, 29: *imminentes Capuae colles.*

P. 26. Zie hier een vertalingsproeve, waarop wij doelden, ontleend aan PLIN. *Epist.* VI, 16 en 20: *en had 't bevel over de vloot.* — *classem imperio praesens regebat*, dus: hij had *in persoon* het bevel: — *aanliggende; iacens*, zegt PLIN. niet *accumbens.* — hij laat een schip van twee roeibanken gereed maken: *Iubet Liburnicam aptari.* — figuren van dit verschijnsel:

Digitized by Google

illius mali. — scheen het nu her- dan derwaarts heengevoerd te worden; *tecta... nunc huc, nunc illuc abire aut referri videbantur:* hoe aardig verhaald! het huis schsen van zijn plaats weg te gaan en er weder naar toe gebragt te worden: de schildering is te treffend om ze niet zoo naauwkeurig mogelijk terug te geven. — *densior* is niet *somberder.* — de zee werd *voortgedreven: repelli* zegt PLINIUS. Hoe veel onnaauwkeurigheden in eenige regels!

P. 28. *Beneventum: nog bij* LIVIUS, *Maleventum:* dit is onjuist: LIV. IX, 27, vermeldt *Maleventum* als de *oude* naam der stad. Het heette *Maleventum* naar het *Gr.* Μαλόεις, over welke formatie wij wel niets zullen behoeven te zeggen — en waarschijnlijk niet (zoo als Dr. NASSAU wil) naar *den ongezonden wind.* Zoowel met betrekking tot het voorgaande, als tot de verandering van den naam, zie men FEST. in v. *Beneventum* (waar het oude Μαλεντίον ongerijmd is) en PLIN. *H. N.* III, 11, § 16.

P. 31. *Myscellus.* bij OVIDIUS op de door den S. zelven aangehaalde plaats: *Myscelos.* — Bij *Croto* had de beschrijving van LIV. XXIV, 3 eerder een plaats verdiend.

P. 32. *Mamertum.* Dit verhaal staat geheel anders bij FESTUS in v. Ook LIV. Ep. libri XVI weet er niets van.

P. 33. *Daunia.* Men zie wederom FEST. in v. — *Dit was de slag bij Cannae, aan dien bij de Allia gelijk in vermaardheid:* lees: *aan den nederlaag bij de Allia gelijk:* LIV.: *Alliensi cladi.*

P. 34. *Taros:* lees: *Taras. Gr.* Τάρας.

P. 38. VOPISCUS, *een der latere Lat. historieschrijvers:* wellig hadden de *historiae Augustae scriptores* hier met een woord vermelding verdiend.

P. 42. *Hoewel hare havenstad was vernield, even als de meeste steden.* Dit is vrij duister.

P. 44. *D' Erfoverleveringe.* Een vreemdsoortig woord.

P. 48. Τρεῖς ἤδη enz. Een zeer ongepast citaat: de jeugd mag met die grap gerustelijk onbekend blijven. Ἐν βραχεῖ χρόνῳ τούτῳ beteekent niet: *in korten tijd,* maar: *in den laatsten tijd, onlangs.*

P. 53. *den snelbode:* bij HEROD. κήρυκα Φειδιππίδην,..... ἄλλως δὲ ἡμεροδρόμον. — *Dit verhaal geeft een juisten maatstaf* enz. HEROD. leeft er mede. Ἀθηναῖοι..... πιστεύσαντες εἶναι

Digitized by Google

ἀληθέα. Er kunnen wel honderden zulke verhalen bijeenverzameld worden.

P. 59. *Taenarium:* lees: *Taenarum. Gr.* Ταίναρον.

P. 68. *D'eigenlijke stad Astu* (?). Waarom dit vraagteeken? De verdeeling van *Athene* in πόλις, ἄστυ en λιμήν is genoegzaam bekend.

P. 69. *Colonus, door Oedipus bekend.* Vrij wat meer door het treurspel van SOPHOCLES.

P. 78. *moralia.* Voor *Romeinsche* oudheden zijn de Ζητήματα Ῥωμαϊκά zeer vermeldingwaardig.

P. 180. *Schijnt men te Corduba de Latijnsche poëzie beoefend te hebben.* Van *Latijnsche* poëzie blijkt, dunkt ons, uit CIC. *pro Arch.* 10, niet met zekerheid.

P. 191. *Zijn eeuw, zoo raauw.* Een raauwe eeuw!

P. 186. *Turicum:* komt, voor zoo ver wij weten, bij géén schrijver voor. *Statio Turicensis* in een inscriptie.

P. 153. *Silva Hercynia.* Waarom hier de beschrijving in het 6e boek van CAESAR *de B. G.* niet vermeld?

P. 198. *De bona mater.* Is dat niet de *bona dea?*

P. 195. *Gallacia:* lees: *Gallatia*, en zoo overal.

P. 211. *En* SALOMON *herbouwde... Thadmor.* Wij lezen in het oorspronkelijk: *En* SALOMO *bouwde.*

P. 214. *die van daar* 420 *talenten goud terugbragten.* In het *Hebreeuwsch* staat: 420 *kikkar.*

P. 216. *bij* MOZES *komt de stad* (Sidon) *al voor als d'eerstgeborene van Canaan.* Wat beteekent dat? Niet de *stad Sidon*, maar de *persoon* SIDON komt als eerstgeborene voor.

P. 227. *Jodengenooten:* een door den Statenbijbel naauwelijks gewettigde vertaling van προσήλυτοι. — *Parthen, Meden, Elamiten* enz. Waarom heeft de S. weggelaten: τὰ μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι. Hand. der Ap. 2.?

P. 231. *Beth-San:* lees: *Beth-Schan.*

P. 279. *Arae Philaenorum:* lees: *Philaenorum.*

Dit zij genoeg. Bij een herdruk zou het boek een volledige herziening noodig hebben. Het kon, dunkt ons, vrij wat worden ingekort; de geschiedenis toch is op die wijze niet te leeren: het levert eene *rudis indigestaque moles* van feiten, half waar, half fabelachtig. Zoo als het daar is, moeten wij er bezwaar in vinden het onbepaald aan te bevelen. — Druk en papier zijn niet fraai.

V. G.

Digitized by Google

Het Nederlandsch Oost-Indisch Leger ter westkust van Sumatra 1819—1845). *Door* H. M. LANGE, *gepensioneerd Luitenant-Kolonel van het Nederl. Oost-Indisch Leger. Eerste Deel: XVI en* 472 *bl., met eene bijlage en uitvoerige kaart van een gedeelte der westkust van Sumatra. Tweede Deel: XII en* 559 *bl., met eene topographische kaart der vallei van Alahan-Pandjang. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1852. *In gr.* 8*vo. f* 10-30.

Al de werken, die strekken kunnen om gebeurtenissen welke in onze Oost-Indische Bezittingen hebben plaats gegrepen, te doen kennen of toe te lichten, behooren door den *Nederlander* met welgevallen aangenomen te worden, en hunne Schrijvers hebben aanspraak op regtmatigen dank. Draagt zulk een werk de blijken van des Schrijvers streven naar onpartijdigheid, dan verdient hij den dank in dubbele mate. Is het bovendien bestemd om ons bekend te maken met de heldhaftige wapenfeiten en vermoeijenissen door onze landgenooten in *Indië* bedreven en doorgestaan, dan stijgt de waarde van zijn werk nog zoo veel te hooger. Hoe vele oorlogen toch zijn door de *Nederlanders* sedert 1816 in *Indië* gevoerd, waarvan wij maar weinig weten. Nog weinig zijn wij onder anderen bekend gemaakt met de krijgsgebeurtenissen die, sedert 1819, gedurende het vierde gedeelte eener eeuw, menigen *Nederlander* met lauweren hebben overdekt, maar ook menig landgenoot hebben doen bloeden, en zoo velen roemrijk op het bed van eer, maar ook zoo velen ten gevolge van de uitgestane vermoeijenissen roemloos den adem deden uitblazen. Wel geven de »Brieven over *Benkoelen*, *Padang*" enz. van den tegenwoordigen Generaal NAHUYS VAN BURGST eenige berigten over de eerste oorlogsjaren, nadat wij weder in het bezit van *Padang* en onderhoorigheden waren getreden; de toenmalige Eerste Luitenant BOELHOUWER geeft, over de jaren 1831—1834, de »Herinneringen" van hetgeen hij op *Sumatra's* Westkust heeft bijgewoond; maar hoe weinig beteekenend is dat een en ander, wanneer men nagaat dat een jarenlange hardnekkige strijd, onder verschillende Chefs tegen de *Padries*, in de *Padangsche* bovenlanden en benedenlanden is gestreden.

Een welkom verschijnsel was derhalve het werk van een

Digitized by Google

der voormalige Chefs, van den Generaal-Majoor, Jonkh. H. I. J. L. Ridder DE STUERS, getiteld: »De vestiging en uitbreiding der *Nederlanders* ter Westkust van *Sumatra*." Bij gezet onderzoek nogtans gaven alras de hartstogtelijke toon en ingenomenheid met eigen meeningen en gevoelens geen grooten dunk van de onpartijdigheid der behandeling. — Professor P. J. VETH, die de uitgave van dat werk had op zich genomen, en er eene uitvoerige »Inleiding" heeft bijgevoegd, heeft sedert eene »Geschiedenis van *Sumatra*" gegeven, die alleen in *De Gids* voorkomt, en zeker niet algemeen is bekend geworden. — De *Militaire Spectator* heeft enkele stukken betreffende dien langdurigen en bloedigen oorlog opgenomen, doch ook juist die épisodes deden te meer in het oog springen, wat er nog altijd te dien opzigte ontbrak.

Dat ontbrekende: eene geschiedenis der krijgsbedrijven van het *Nederlandsch Indische* leger, ter Westkust van *Sumatra*, heeft de overste LANGE thans geleverd. Hij heeft zich daardoor veel danks verworven bij zijne wapenbroeders, en bij de achtergeblevenen van hen, welke in dien oorlog zijn gesneuveld of omgekomen, of ook na hunne deelneming aan die wapenfeiten zijn overleden. Ook de geheele Natie heeft bij die geschiedenis een wezenlijk belang: want zien wij de dappere daden onzer landgenooten op *Sumatra* — waaromtrent zoo dikwerf is beweerd, dat men nimmer het ware der gebeurtenissen zou vernemen — in een helder daglicht gesteld, en met gepasten en welverdienden lof geboekstaafd, dat zal andere dappere mannen te meer aanvuren, om hun voetspoor te drukken en de regten van *Nederland* in *Indië* te helpen handhaven.

Het Eerste Deel der geschiedenis van den overste LANGE behelst de krijgsbedrijven onder den Luit.-Kolonel RAAFF, den Majoor LAEMLIN, den Kolonel H. I. J. L. Ridder DE STUERS, den Luit.-Kolonel ELOUT, den Majoor MICHIELS, den Luit.-Colonel P. F. VERMEULEN-KRIEGER, den Majoor DE QUAY, den Generaal-Majoor RIESZ en anderen tot en met het verblijf van den Commissaris-Generaal J. VAN DEN BOSCH ter Westkust, tot op diens vertrek naar *Batavia* den 15den October 1833, nadat hij alvorens den Luit.-Kolonel J. H. C. BAUER tot militairen Kommandant had benoemd. — De bij dat Deel behoorende kaart der Westkust gaat van een weinig benoorden

Digitized by Google

de Baai van *Tapanoeli* tot even bezuiden den Hoek van *Indrapoera*, doch heeft tevens, op vergroote schaal, de kust van *Tikoe* tot *Padang* en de bovenlanden van de zoo beroemd geworden vallei van *Alahan-Pandjang* of van *Boendjol*, tot en met het landschap der XIII kotas. Die kaart is natuurlijk een voortreffelijk hulpmiddel tot het beter nagaan der krijgsbedrijven, vooral voor militairen.

In het Tweede Deel zien wij den Luit.-Kolonel BAUER aan het hoofd der militaire operatiën, en daarna vervangen worden door den Generaal-Majoor J. B. CLEERENS. De Opperbevelhebber van het *Indisch* leger COCHIUS komt zelf op *Sumatra*. Daarop wordt de Luit.-Kolonel MICHIELS Civiele en Militaire Gouverneur ter Westkust, waardoor meer eenheid en veerkracht in de uitvoering der militaire handelingen zigtbaar wordt, en de oorlog spoedig eene andere wending krijgt. Op die wijze, geholpen door het ontzag dat *Nederland* door de duurzame beteugeling der *Padries* op *Sumatra* inboezemt, breidt zich de *Nederlandsche* magt ter Westkust uit, en krijgt meerdere vastheid. — Doch 't is onze bedoeling niet, en de lezer vergt ook niet van ons, naar aanleiding van dit werk, eene schets van de oorlogsbedrijven te leveren. — De topographische kaart van *Alahan-Pandjang* toont ons *Boendjol* met de rondom die sterkte aangelegde of aanwezige forten, en is fraai bewerkt.

Bij het lezen der geschiedenis van den Heer LANGE, zal men op een aantal plaatsen zien, dat het werk ook ten doel heeft vroeger door anderen begane misstellingen te verbeteren, en verkeerde lezingen te regt te wijzen. Zoo wordt b. v. op bl. 195 en volgg., D. I, gesproken over den togt van den Majoor MICHIELS, met eenige vaartuigen en manschappen naar *Natal*, *Tappanoeli* en *Baroes*, van 26 December 1831 tot op het einde van Januarij 1832, waardoor een heilzamen indruk werd te weeg gebragt, en waaromtrent den 15den Februarij uitvoerig rapport werd gedaan. Nadrukkelijk wordt daarbij te regt gewezen wat elders vroeger was gezegd: »Na aldus eenigen tijd overal schrik verspreid, verwoesting aangerigt en baldadigheden op zee te hebben gepleegd, keerde de expeditie in April te *Padang* terug." Behalve de onjuistheid dier uitdrukkingen, ten aanzien van de verrigtingen blijkt ook de verkeerdheid der opgave omtrent den tijd van de terugkomst der expeditie.

Digitized by Google

Waar de Heer LANGE partijdigheid jegens wapenbroeders of Chefs meent te ontwaren, neemt hij ook hunne verdediging op zich. Dit is vooral verdienstelijk jegens hen die niet meer in staat zijn zich-zelven te verdedigen, zoo als ten aanzien van den Luit.-Kolonel BAUER, onder wiens bevelen de Schrijver op *Java* eenigen tijd heeft gediend. — Den Overste BAUER was, bij de instructie voor hem, door den Commissaris-Generaal J. VAN DEN BOSCH te *Padang* achtergelaten, ten ernstigste aanbevolen om *Matoea* te bedwingen; met aanduiding van de wegen langs welke dat het gemakkelijkste zou kunnen geschieden, en aanbeveling om het bij verrassing te beproeven. Er was sedert bij den Gouverneur-Generaal *ad interim* 2 Mei een besluit genomen op advies van den Generaal van het *Indische* leger, dat daarmede in genen deele overeenkwam; edoch toen de Overste BAUER meende dat er eene gelegenheid was tot verrassing van *Matoea*, bragt hij alle die bevelen en omstandigheden voor eenen krijgsraad. Met eenparigheid van stemmen was deze van gevoelen, dat tot den aanval behoorde besloten te worden; werkelijk had die aanval daarop plaats in den nacht van den 13den op den 14den Junij, en werd met den gelukkigsten uitslag bekroond. Maar het was om allen dienstijver te verlammen, en alle handeling, zonder vooraf ontvangen stellig bevel, onmogelijk te maken, dat bij Gouvernements-besluit van den 20sten September 1834, aan den Luit.-Kolonel BAUER »de hoogste ontevredenheid van het Gouvernement over deszelfs eigendunkelijke handelwijze" werd kenbaar gemaakt. De Generaal en Chef had zelfs voorgesteld, den overste BAUER naar *Batavia* »te doen opkomen, ten einde zich over zijn gedrag te regtvaardigen." Deze, hoogst gevoelig over eene zoodanige behandeling, verzocht — hoezeer als Militaire Chef tegenover den vijand staande — »om een tweejarig verlof naar *Europa* of om pensioen." Beiden werd hem geweigerd. — Men leze het een en ander D. II, bl. 40—65, alwaar men ook, op bl. 42, zien zal dat, hoezeer de Commissaris-Generaal VAN DEN BOSCH, »voor het Militair bevel ter Westkust van *Sumatra*, moeijelijk eene betere keuze hadde kunnen doen", de Schrijver evenwel onpartijdig erkend niet te gelooven, dat hij ook de vereischten bezat om met het Civiel gezag bekleed te worden.

Men ziet genoeg uit dit weinige, dat de Overste LANGE een

Digitized by Google

werk geleverd heeft in hooge mate belangrijk voor de geschiedenis van onze Oost-Indische Bezittingen, en dat hetzelve behoort te zijn in de handen van allen, die in deze geschiedenis belang stellen, maar ook de aandacht overwaardig is dergenen wier bloedverwanten of vrienden aan die oorlogen van 1819—1845 hebben deel gehad, en inzonderheid van de Officieren en Onderofficieren van het *Nederlandsche* leger, hier te lande of in *Indië*.

De Landverhuizers. Tafereelen uit de Koloniën, door C. ROWEROST. *Naar den zesden druk uit het Engelsch vertaald door* P. VAN OS. *Eerste Deel: X en* 304 *bl. Tweede Deel: IV en* 279 *bl. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1852. *In gr.* 8*vo. Te zamen f* 6-:

De titel moest eigenlijk zijn: *De Landverhuizers in Van-Diemensland*, want de Tafereelen betreffen de lotgevallen van landverhuizers dáár gevestigd; van de bandieten of getransporteerden, aldaar in dienst der planters of van het Gouvernement; van de wegloopers of zwervelingen onder hen, »*bush-rangers*" geheeten, en van de inlanders of *Nieuw-Hollandsche* wilden, en zijn doorvlochten met de beschrijving van de natuurtooneelen welke dat eiland aanbiedt. De Heer ROWEROST is eene reeks van jaren inwoner van *Van-Diemensland* geweest, en heeft er, als *Britsh* Magistraat, alle gelegenheid gehad om de zeden en gewoonten der verschillende soorten van menschen op dat eiland grondig te leeren kennen. De beschrijving der tooneelen en toestanden is zoo waar en levendig, dat de lezer moeite heeft het boek uit de hand te leggen. Evenwel heeft de Schrijver niet enkel een onderhoudend maar ook een nuttig boek willen leveren; hij heeft vooral nuttig willen zijn door de zaak der landverhuizers in het ware daglicht te stellen, om anderen die zich in eene Kolonie zouden willen vestigen, de voor- en nadeelen die hen wachten, en de vereischten tot een goeden uitslag te doen kennen. Het werk handelt tevens over de voor- en nadeelen van het *Engelsche* transportatie-stelsel; doch de Schrijver is daar meer mede ingenomen, dan het ónzes inziens verdient.

De goedkeuring aan dit werk in *Groot-Brittanje* te beurt

Digitized by Google

gevallen is zoo algemeen, dat het binnen een vrij kort tijdsbestek zes drukken heeft beleefd. Ook in *Nederland* zal het gewis algemeen met genoegen en belangstelling gelezen worden. Het nut er van moge voor óns Land niet zoo uitgestrekt zijn als voor het vaderland van den S.: zij toch die ten onzent genegen zijn als landverhuizers naar een ander werelddeel te trekken, zullen er menige bruikbare les, menige belangrijke waarschuwing in vinden.

Met betrekking tot het land behooren de Tafereelen eigenlijk reeds tot het verledene. Wij ontvangen ze in den vorm van een Dagboek, geschreven door een landverhuizer, die in 1816 *Engeland* verliet en in 1817 zijne ontginning aanving. Toen was het getal vrije kolonisten nog gering, en ook dat der bandieten niet groot; (*) toen was er nog geen uitvoer van wol; toen zwierven er nog roovende inlanders of *papoes* rond. Thans is 't geheel anders. De *Nieuw-Hollanders* zijn geheel van het eiland verdwenen en door de *Engelschen* uitgeroeid; de blanke bevolking bedraagt ongeveer 80,000 zielen, zoodat er voor struikroovers onder de bandieten weinig eenzame schuilplaatsen meer zijn; en de uitvoer van wol is meer dan twee millioen ponden 's jaars. Dit alles vermindert echter de waarde niet der Tafereelen. Wij hebben het *toen* en *thans* slechts tegenover elkander geplaatst, om het ware oogpunt te toonen, waaruit de »landverhuizers" van den Heer ROWEROFT beschouwd moeten worden. Gewis zal niemand het boek onvoldaan ten einde lezen. Hij zal er uit zien, met welke bezwaren de vrije kolonisten, in de bandieten-koloniën steeds hebben te worstelen gehad, en gemakkelijk begrijpen hoe èn in *Sidney* èn in *Van-Diemensland* den aanvoer van bandieten, steeds met den hoogsten weerzin is te gemoet gezien, van het oogenblik af, dat ook vrije arbeiders naar *Australië* zijn overgevoerd.

De lezer oordeele uit een paar staaltjes over den verhaaltrant des Schrijvers, dien *Engelsche* verslaggevers met den wegslependen schrijftrant van DE FOE, in den *Robinson-Crusoë*, gelijk stellen.

De aangekomen landverhuizer bezoekt de woning van eenen planter, D. I, bl. 48. »Wij traden de woning binnen, welke

(*) Te zamen welligt geene 2000 zielen.

Digitized by Google

uit één ruim vertrek bestond, waarvan de deur in de open lucht uitkwam. Aan het einde tegenover den schoorsteen was eene ruimte in twee kleine slaapkamers afgedeeld. Tegenover den ingang van het huis, geleidde eene deur naar een zijvertrek dat tot keuken diende. In het midden van het voornaamste vertrek stond eene tafel van ruwe planken, waarop onderscheidene tinnen kommetjes, eenige borden, benevens eenige ongelijksoortige messen en vorken gerangschikt waren. Eene reusachtige groene flesch, die rum bevatte, versierde den eenen hoek van de tafel, en in 't midden was, als op de eereplaats, het pannetje melk geplaatst, 't welk door de vereenigde pogingen van de naastbijwonende planters verkregen was.

»Thans kwam de gastvrouw uit het zijvertrekje; zij droeg in hare handen een' ontzettenden schotel schapenvleesch, die weldra gevolgd werd door een' anderen schotel, waarin eene soort van dikke pannekoek lag enz.

»Door de herhaalde ferme aanvallen van het gezelschap was de schotel met schapenvleesch thans geledigd en de zwaarwigtige koek in de pan nagenoeg verdwenen. Onze gastheer keerde zich nu naar de flesch met rum enz.

»Ik moet niet vergeten te vermelden, dat, terwijl ons gastmaal van schapenvleesch door de andere leden van het gezelschap werd genoten, de goede vrouw des huizes aan de jongeren thee diende uit een' ijzeren pot die over het vuur hing te koken. Er werd eene handvol thee in dezen pot geworpen en goed doorgekookt; vervolgens werd er, met ieders tinnen kommetje, beurtelings uit het kooksel geschept, waarbij eenige zeer donkerbruine suiker gevoegd werd. De ongewone versnapering van de melk zette aan deze lafenis een' bijzonderen smaak bij, terwijl het drinken daarvan menigwerf werd afgebroken door ongemanierde aanvallen op de piramide van schapenribbetjes, zonder den koek in de pan daarbij te vergeten."

De reis van den landverhuizer, van *Hobarttown* naar de plaats, waar hij zich vestigen wilde, D. I, bl. 71: »Toen al onze goederen en werktuigen gereed waren, en nadat mij twee mannen (bandieten) van het Gouvernement waren toegewezen, een ossendrijver en een knecht voor den veld-arbeid, plaatste ik mijne vrouw, hare moeder, de kinderen met de dienstmeid, en allerlei benoodigdheden voor huiselijk gebruik, op de eene kar, terwijl de andere beladen werd met de gereed-

Digitized by Google

schappen en werktuigen en den leeftogt. Zoo aanvaardden wij op den 26 Februarij 1817, wel met eenige beklemdheid, maar vol opgewektheid en hoop, onze reis naar de oevers van de *Clyde*.

„Het is meer dan een-en-twintig jaren geleden dat ik deze gedenkwaardige reis ondernam, maar het geheele tooneel staat mij nog zoo levendig voor den geest alsof het eerst gisteren was voorgevallen. Ik herinner mij zeer goed mijne gewaarwordingen bij het zien mijner vrouw op een veerenbed in eene ossenkar gezeten, met hare oude moeder naast haar, terwijl de kinderen, door elkander om haar heen zittende, zich vermaakten met de nieuwheid en het koddige van door ossen in eene kar voortgetrokken te worden. Er was iets zoo kluchtigs in onze uitrusting, en de gelegenheid was tevens zoo ernstig, dat mijne arme vrouw niet wist of zij zou lagchen of schreijen; maar het schokken der kar op den hobbeligen weg, dat de kinderen telkens omver deed tuimelen, maakte hen weldra ongemeen vrolijk; hunne vrolijke drukte bragt de overigen van het gezelschap aan het lagchen, zoodat de reis, ten minste in het begin, vrij vermakelijk was. De oude vrouw zat zeer stil op hare plaats, een weinig bang, maar gelaten in haar lot."

Wij moeten met deze kleine proeven van den ongekunstelden, vaak schilderachtigen verhaaltrant ons verslag eindigen. De vertaling is verdienstelijk, papier en druk zijn goed en de twee vignetten zijn wèl gekozen en met smaak uitgevoerd.

De strijd tusschen BONIFACIUS VIII *en* PHILIPPUS *den Schoonen. Door* LEONARD. *Te Utrecht, bij* C. van der Post. 1852. *In kl.* 8*vo*. *IV en* 119 *bl.* *f* :-80.

. De Pauselijke magt had in de dertiende eeuw zich boven alle Magten in *Europa* verheven, en alles voor zich in het stof doen bukken, toen op ééns de wereldlijke heerschappij hare regten hernam. Door het kloekmoedig verzet van *Frankrijks* jeugdigen Koning PHILIPPUS *den Schoonen* tegen BONIFACIUS VIII verviel het geloof aan, en de vrees voor de almagt van de drievoudigen kroon.

Door welke kunstenarijen deze Paus ten zetel steeg, hoe

Digitized by Google

hij *Frankrijks* Vorst wilde beheerschen, maar door dezen weêrstaan; door den adel en den derden stand, en een gedeelte der geestelijkheid in het ongelijk gesteld en eindelijk vernederd werd, is in dit werkje goed en duidelijk beschreven. — De geschiedenis toont hier het matelooze en drukkende van *Romes* heersch- en baatzucht, als de regeringen er aan toegeven; doch ook hoe weinig zij beteekenen waar Vorst en Volk het algemeen belang verstaan en aan beiden 't hoofd bieden.

Twee hoogst opmerkenswaardige gevolgen had deze twist, ten eersten: de verheffing van den burgerlijken of derden stand; ten anderen: het verblijf der Pausen, gedurende zeventig jaren, te *Avignon*. CLEMENS V, na het overlijden van BENEDICTUS XI, door den invloed des *Franschen* Konings, tot Hoofd der Kerk verheven, en waarschijnlijk door eene geheime belofte aan PHILIPPUS gebonden, vestigde daar het eerst zijnen zetel; waardoor, gedurende dat tijdvak, de Pausen in de magt waren der *Fransche* Koningen.

Het einde van den strijd was een nutteloos geding tegen BONIFACIUS VIII na zijnen dood. De Schrijver levert er een verhaal van, welks begin wij hier laten volgen tot eene proeve van den stijl: maar vooral tot een blijk hoe weinig achting sommigen Kerkhoofden is toegedragen.

»Toen (nadat CLEMENS V daartoe eene bul had verleend) traden, op den 16 Maart 1310, de Ridders WILLEM DE PLASIAN en WILLEM DE NOGARET als aanklagers van den overledenen Paus op, terwijl de drie vermelde Graven (van *Evreux*, *St. Pol* en *Dreux*), met goedkeuring des Konings zich hadden terug getrokken. De punten van beschuldiging kwamen met de vroeger genoemde in vele opzigten overeen; maar zij waren, zoo mogelijk, nog scherper uitgedrukt: — »hij ge»loofde niet aan de onsterfelijkheid der ziel en het eeuwige »leven, noch aan de werkelijke tegenwoordigheid van het lig»chaam van CHRISTUS in het Avondmaal; hij had verklaard »dat ontucht evenmin eene zonde was, als het wrijven der »handen; — hij had in geene dertig jaren gebiecht, en zilve»ren en marmeren beelden laten oprigten, en daardoor de »menschen tot afgodendienst verleid; — hij had zich van den »raad van bijzondere booze geesten bediend, welke hij van »in de tooverkunsten ervarene lieden had weten te verkrijgen;

Digitized by Google

»hij had zich laten ontvallen, dat de Paus geene simonie be»gaan kon; en de geestelijke waardigheden, absolutiën, en dis»pensatiën door woekeraars laten verkoopen; — zelfs onder »bloedverwanten en broeders had hij den vrede verhinderd »en tweedragt gezaaid; — hij was schuldig aan onnatuurlijke »zonden; had geestelijken in zijne tegenwoordigheid laten om»brengen en priesters gedwongen hem de afgelegde biecht »mede te deelen, en die openbaar gemaakt; — hij at op vas»tendagen vleesch, en verachte en onderdrukte de Kardinalen »en geestelijke Orden; — hij had op alle wijze tweedragt tus»schen den Koning van *Frankrijk* en andere Vorsten tot ver»derf des eersten gesticht; door zijne schuld was het Heilige »land verraden geworden en in handen der vijanden Gods en »des geloofs gekomen, terwijl hij het tot ondersteuning diens »lands bestemde geld ter vervolging der geloovige *Christenen* »en tot verrijking van zich-zelven en zijne bloedverwanten »aangewend had; en eindelijk had hij zijnen voorganger op »de onmenschelijkste wijze behandeld en in de gevangenis »laten dooden."

Tot ondersteuning van die beschuldigingen waren zoo vele bewijzen bijeengezameld, dat de veroordeeling niet twijfelachtig kon zijn; maar die veroordeeling sloot vernietiging in van álles wat BONIFACIUS VIII als Paus had verordend en daargesteld. Men beefde terug van de verwarring die zulks in de Kerk zou veroorzaken, Koning PHILIPPUS zag daarom van zijnen eisch af, en — de zaak werd gesmoord.

Het werkje is allezins waard gelezen te worden.

BALTHASAR BEKKER *in Amsterdam, een portret uit de Zeventiende Eeuw. Door Dr.* E. J. DIEST LORGION, *Predikant te Groningen. II Deelen. Te Groningen, bij* H. R. Roelfsema. 1851. *In gr.* 8*vo.* 583 *bl. f* 5-70.

Dit in menig opzigt belangrijk werk is het vervolg op des Eerw. Schrijvers *Balthasar Bekker te Franeker*, waarvan, kort na de uitgave, in dit Tijdschrift verslag is gedaan (Junij 1849, N°. VII, bl. 291). Aan den toen uitgesproken wensch, dat ook bijeen mogt worden gebragt, wat er bekend of te vinden is omtrent BEKKERS jeugd, opvoeding, ontwikkeling en vorming,

Digitized by Google

is (D. II, bl. 20 en volgg.) in eene korte maar zaakrijke biographische schets door den Schrijver voldaan. Voorts is de wijze op welke hij BEKKERS wedervaren te *Amsterdam* voorstelt, bijzonder geschikt om zoo wel het menschlievend en vast karakter als den verlichten, onbevooroordeelden geest van den held der geschiedenis, en tevens den inhoud van zijn verooordeeld boek te doen kennen. In deze twee werken van den Heer DIEST LORGION kan men dus geacht worden alles te bezitten wat er van of aangaande den thans gevierden, doch bij zijn leven verguisden Schrijver van *De betooverde wereld* wetenswaardig te vernemen is.

Het Eerste Deel begint met een tafereel van de angstige gewaarwordingen met welke de bevolking van het beschaafde *Amsterdam* naar den starrenhemel ziet, wijl zich daar eene komeet vertoont. De onzekerheid welk soort van rampen dat hemelligchaam komt aankondigen, maakt de verslagenheid nog grooter. Een gedeelte der kijkers gaat naar den voormaligen predikant, nu oefeninghouder, KOELMAN om hem inlichting te vragen, en zich in de overtuiging van de kwade beteekenis der staart-gestarnten te laten versterken. KOELMAN leest hun een gedeelte voor uit een werk van JOHANNES SCHULERUS; een geleerde volgens welken 't, onder anderen, maar goed is bij de komst van zulke starren niet tot de klassen der hooge standen te behooren: want — zegt hij — »alzoo de groote heeren, Koningen en prinsen teerder complexiën hebben, en door grooter zorgen en occupatiën, tot welke zij gedestineerd zijn, hunne ligchamen verdroogd worden, en naardien zij delicater en substantienser spijzen gebruiken, is kennelijk, dat zij meer dan andere menschen, de influentiën van de kometen vernemen; en blijkt daardoor, dat niet buiten alle reden gezegd wordt, dat hunne ziekten en hun overlijden, mitsgaders veranderingen van regering door de kometen voorzegd wordt: daarom ook" — voegt hij er bij — »oorlogen en andere dergelijke kwaden niet te vergeefsch gehouden worden voor effecten van de kometen." — De lezing eindigt met die van een curieus overzigt van rampen door komeen aangebragt, en van een dichtstuk in denzelfden geest, dat ook geen hoogen dunk geeft van de matigheid en ingetogenheid onzer vrome voorouders; men oordeele:

Digitized by Google

Holland,
Wat ben je hol en dol! wat ben je vol en dol land!
Ach! dertel moedigh volck, 't en kan niet zyn geseyt
Wat quaed, al over langh tot God heeft opgeschreyt.
U groote swelgens-lust, onnutte drinckerye,
En ongemeyne pracht en dwaese hoovaerdye
Heeft hare moet vervult, en roept als om de straf,
Om Pest, en Hongersnood, om Helle, Dood en Graf.
't Is weelde dagh op dagh; „hael wynen en com eten":
Dies dreyght God uyt de lucht door sterren en cometen.

Er is één huisgezin te *Amsterdam*, waar de komeet zonder bekommering wordt aanschouwd; dat is het huisgezin van BEKKER. In een gesprek met zijn vriend ARENT HAAK geeft hij zijn gevoelen omtrent zulke verschijnselen te kennen. Dit gedeelte, ofschoon wat breedvoerig, maakt den lezer met BEKKER en zijn gezin van nabij bekend. — Wat er aan de schilderij van de toenmalige gesteldheid der geesten, hier en elders, nog ontbreekt, wordt aangevuld door eene episode (bladz. 57) op wier ontknooping het werk van BEKKER, buiten zijn weten, een heilrijken invloed heeft. De advokaat POT te *Jena*, een duisterling van de kwaadaardigste soort, die juicht omdat 't hem gelukt twee vrouwen (waarvan eene doofstom) als heksen ten vure te doen verwijzen, en hoop heeft regter voor de heksenprocessen te worden, doet daar aanzoek om de hand der schatrijke weduwe NEBELINGS. Uit zijne gesprekken tegen haar verneemt men de toen heerschende denkwijs omtrent hekserij en de magt van den duivel. De gedeelten van deze episode wisselen het hoofdzakelijke geschiedverhaal af, en verdubbelen de belangstelling. Uit de vervolgen ziet men, dat de weduwe haren pretendent afwijst. Om zich te wreken doet hij haar van tooverij beschuldigen. Zij heeft aan een kind van negen jaren het kunstje geleerd om eenen zakdoek zóó te vouwen, dat hij naar eene muis zweemt, en er een houtje in te plaatsen waardoor hij opspringt. Nu wordt zij beschuldigd muizen te maken door des duivels magt, en met het kind in de gevangenis geworpen. Tot haar geluk vindt zij nog, onder hare bloedverwanten, een verdediger. Alles in dit gedeelte van het geval is kinderachtig; maar de regtbank vindt zoo veel moeijelijks in de zaak, dat zij die aan de uitspraak van de regtsgeleerde

Digitized by Google

Faculteit eener Hoogeschool onderwerpt. De Faculteit begrijpt, dat het maar kinderspel betreft, en beveelt de loslating der beschuldigden. Maar POT heeft reeds eene andere aanklagt gereed. De goedhartige weduwe had een stukje lekkers gegeven aan een kind, dat kort daarna ziek geworden en later gestorven was. Nu wordt zij beschuldigd dat kind te hebben behekst, en niet alleen gevangen gehouden maar verschillende malen op de pijnbank gebragt, om haar te doen zeggen, dat zij in verbindtenis stond met den duivel. De ongelukkige verduurde alles en bleef ontkennen; maar men weet dat aan den gewonen beul, die geoordeeld werd geen slag te hebben van 't pijnigen; en vermits er elders een paar zeer bekwame beulen waren, zoo bedreven in de kunst om *goed* te folteren, en daar *goed* meê vol te houden, dat de beschuldigden onder hunne behandeling altijd eindigden met te zeggen wat men verkoos, zoo werden die twee ellendelingen ontboden en de weduwe aan hen overgegeven. Wat haar toen is wedervaren wordt niet gezegd; maar den volgenden dag vernam de wereld dat zij eindelijk bekend had, en nu veroordeeld was om verbrand te worden. — Dat was een tijd vruchtbaar in gruwelen op logen gebouwd, door domheid veroorzaakt, en uit hebzucht aangemoedigd! — »De regters, de geregtsschrijvers, de beulen en hunne dienaren" — zegt de Schrijver (D. I, bl. 254) — »ontvingen hun loon naar het getal der veroordeelden, en de vorsten en overheden hadden genot van de verbeurdverklaring der goederen. Er geschiedde ook bijna niets, dat eenig onheil aanrigtte, of men dacht aan tooverij." — »In een geschrift, dat in die dagen is uitgegeven lazen wij het volgende." — »Er heerscht eene ontijdige koude, of eene buitengemeene hitte; er valt veel regen of sneeuw; het stormt, dondert, hagelt wat hevig, — en de burgers en boeren geven dadelijk de schuld aan de heksen. Nu moeten er sommigen van tooverij worden verdacht gemaakt. Hier is iemand die spoedig rijk is geworden: derhalve is hij een toovenaar. Dáár is een schoon meisje: derhalve is zij eene tooverheks. Deze geeft vele aalmoezen: derhalve is hij een toovenaar. Gene bebouwt hare landen gelukkig: derhalve is zij eene tooverheks. Dorp en vlek, en stad en land roept over de hekserij tot de overheid, en de vorsten laten zich bewegen, om aan de regters bevel te geven tot uitroeijing van de hekserij." —

Digitized by Google

Het is hartbrekend te lezen hoe dan tegen de aangeklaagden, alle teekenen en bewijzen van onschuld tot bewijzen van schuld werden gemaakt, en het wreede onverstand niet afliet, voordat zij den adem aan den brandpaal hadden uitgeblazen.

De menschlievende, verlichte BEKKER had dus wel reden om uit te roepen: »Hoe is het mogelijk, dat in onzen leeftijd, in een Christelijk land, nog zulke gruwelen plaats hebben! Schande is het; zonde en schande!" — Edel van hem, dat hij er bijvoegde: »Daar moet een einde aan komen!"

Volgens den Schrijver (D. I, bl. 129) is het voornemen om tegen de tooverij te prediken en te schrijven, allereerst bij hem ontstaan toen hij vernam, dat er in *Zweden* zeventig vrouwen en vijftien kinderen waren ter dood gebragt: de eerstgemelden als heksen, de laatsten, denkelijk, als met tooverij besmet; en dat er nog zeven-en-veertig personen gevangen zaten, die, waarschijnlijk óók ten vure zouden worden gedoemd. Hij schreef daarop een »*Onderzoek over het stuk van tooverij en spokerij*"; dat echter niet, immers niet dadelijk is uitgegeven. Toen 't gereed was kreeg hij een nieuw *Engelsch* werkje in handen over eene betoovering te *Bekkington* in *Somerseth*, en 't mishandelen en kerkeren van een tachtigjarig besje uit het Aalmoezeniershuis, dat van die en nog andere betooveringen werd verdacht gehouden. BEKKER wist aan sommigen ergernis gegeven te hebben door op den kansel zijne verlichtere denkwijze uit te spreken; hij verwachtte dáárom, dat dit werkje zou worden vertaald, om tegen hem te getuigen, en besloot nu om 't zelf te vertalen en uit te geven; máár: met aanmerkingen. Hij was welhaast er mede gereed; doch omstandigheden verhinderden de dadelijke uitgave, en van dag tot dag kreeg hij zoo veel nieuwe stof tot onderzoek en uitbreiding, dat hetgeen aanvankelijk slechts »een boekske was, tot een volslagen boek" aangroeide. — De wereld ziende, dat het werk zoo lang uitbleef, begon te zeggen, dat hem de moed in de hielen was gezonken, en hij haastte zich dáárom zoo veel mogelijk. Toen hij de twee eerste boeken nagenoeg voor de pers gereed had, zond hij 't gereede van de kopij naar den boekverkooper NAUTA te *Leeuwarden*, die 't zou uitgeven, en wat hij gekregen had ook afdrukte. Intusschen werd het winter, de scheepvaart gestremd, en de kopij voor de drie laatste bladen der twee boeken kon dus niet naar *Leeuwarden* ge-

Digitized by Google

zonden worden. — Welk een onderscheid tusschen de middelen van correspondentie in dien en in onzen tijd! — NAUTA gaf toen, eigener gezag, wat hij had in 't licht. Uit misnoegen hierover schijnt BEKKER bij den *Amsterdamschen* boekverkooper VAN DER DALEN eene veranderde en verbeterde uitgave van het werk te hebben doen drukken.

Het edel oogmerk van BEKKER was te bewerken, dat er geene menschen meer gemarteld en verbrand wierden, om ingebeelde verbindtenissen met den satan: dat de heksen-processen alom, voor immer wierden afgeschaft; — maar om 't zoo ver te brengen moest hij 't heerschend bijgeloof omtrent spokerij en tooverij, en de bestaande denkbeelden aangaande de magt en de handelingen van den duivel bestrijden; — helaas 't eerste had zoo vele vrienden, en de laatste had zoo vele voorvechters in *Holland*, dat hem, als predikant bij 't voornaamste Kerkgenootschap des lands, en gemoedelijk Christen, dit stoute onderwinden op de vreeselijkste wijze is betaald gezet. De vervolgingen werden alras door de *Amsterdamsche* Kerkeraad aangevangen. In 't algemeen werd zijn werk gezegd strijdig te zijn »met de Formulieren van eenigheid, met den Catechismus en met Gods Woord." Uit den Kerkeraad kwam de zaak voor de Classis van *Amsterdam*. Deze deed haar af, schorsende den Schrijver gedurende twee maanden in zijne dienst. Toen hij die straf ondergaan had, hield hij de zaak voor afgedaan; maar zijne vijanden dachten anders. Met kunst en vliegwerk werd zij in de Classis weêr opgewarmd en van daar in de Synode van *Alkmaar* overgebragt. Men wilde niet rusten voordat BEKKER van zijn ambt ware ontzet, en daar eindigde het proces dan ook mede. Om de maat vol te meten werd hem ook 't gebruik des H. Avondmaals ontzegd. Eene niet alleen aangename en vertroostende maar ook weldadige onderscheiding viel echter hem daarin te beurt, dat de *Amsterdamsche* Regering hem zijne jaarwedde als predikant geregeld deed uitbetalen, en ook, zoo lang hij leefde, weigerde te vergunnen, dat er een ander predikant in *zijne* plaats beroepen wierd.

Wat er bij dat alles is voorgevallen; welke handelingen (die wij niet zullen wagen te épithetéren) de verschillende Kerkelijke Collegiën zich daarbij hebben aangematigd; hoe de mishandelde menschenvriend zich daaronder gedroeg; welken in-

Digitized by Google

indruk 't maakte op zijn gezin; hoe 't werkte op zijn leven en geluk, zie de lezer in het werk-zelf, dat, zonder juist tot het *larmoyante genre* te behooren, door het hartstogtelijke der vervolging de roersels van vrees en medelijden krachtig beweegt, en tot op zekere hoogte het afwisselende en verrassende van een welgeschreven aandoenlijken roman, met de verdienste van geschiedkundige waarheid vereenigt.

De vrome BEKKER had, onder al de verguizing, welke de strijd voor licht en waarheid hem op den hals haalde, ook nog een krachtdadige steun en onuitputtelijke troosteresse in zijne vrome gade, eene edele vrouw, die wel waardig is onder de Vaderlandsche vrouwen, om huwelijksliefde, getrouwheid, en kloekmoedigheid beroemd, met lof vermeld te worden.

Hoogst aandoenlijk maar stichtelijk tevens is de beschrijving van BEKKERS stemming naar geest en gemoed gedurende zijne laatste krankheid, en in de ure des doods. Hij stierf, zoo als hij geleefd had, en was stervende hetgeen hij geweest was in zijn leven: een voorbeeld van zachtgevoeligheid en vastheid, van verlichting en blakende Godsvrucht.

Maar eer de dag zijns levens aldus onder ging had de Voorzienigheid-zelve hem eene voldoening geschonken, die hem van de vruchten van zijn veroordeeld werk verzekerde. Twee jaren vóór zijnen dood werden BEKKER vier vreemdelingen aangediend. Zij kwamen uit *Duitschland* en hadden de reis opzettelijk gedaan om hém te bezoeken. Onder de bezoekers was eene deftige vrouw: dat was de weleer zoo gemartelde en daarop ten vure veroordeelde weduwe NEBELINGS uit *Jena*. Met hare twee zonen en haren verdediger had zij den Schrijver van *»de betooverde wereld"* willen *zien*, en nu — zoodra hij binnentrad — knielde zij voor hem, en dankte hem snikkende voor de redding van haar leven. — Toen zij reeds veroordeeld was, werd haar verdediger met dat werk bekend, waaruit hij (vroeger ook bevooroordeeld) de voor hem geheel nieuwe overtuiging putte, dat er nooit getooverd was, en dat de duizende vrouwen, als heksen verbrand, onschuldige slagtoffers waren geweest van vooroordeel en bijgeloof. Dit had hem nieuwe krachten geschonken, en het was hem gelukt uitstel van den vuurmoord, en herziening van 't vonnis door andere regters te verkrijgen. Door zijn beleid triomfeerde nu

Digitized by Google

de onschuld, behield de weduwe haar leven, en kreeg zij hare vrijheid terug. — »Ik voorzie" — sprak de verdediger — »dat er weldra een einde zal komen aan alle heksenprocessen." — BEKKER was diep ontroerd, hij zag dankend ten hemel op, en met den Schrijver zeggen wij: »Zulk een loon hier op aarde te ontvangen, was eene heerlijke vergelding voor zijnen arbeid, en de rijkste vergoeding voor zijn bitter lijden!" — Dat loon schonk hem de God des lichts, tot beschaming van de blinde voorstanders der duisternis op de aarde.

Ref. heeft dit werk met steeds toenemende belangstelling gelezen, en aan 't einde met groote voldoening nog eens overzien. Wie 't nog niet mogt kennen, dien raadt hij zéér aan 't óok te lezen. Een blik werpende op de zeventiende eeuw zoo als 't einde daarvan, met betrekking tot onkunde en bijgeloof, hier ontsluijerd wordt, vraagt men: hoe is 't mogelijk! Nog geene twee eeuwen achter ons zulk een nacht!" — Maar dan zegent men ook het aandenken van den man die verlicht, menschlievend en kordaat genoeg was, om zich tegen de algemeene denkwijze van zijnen tijd te kunnen, te willen, en te durven verheffen; en die te méér aanspraak heeft op de erkentelijkheid van een verlicht nageslacht, naarmate hij méér leeds van den blinden tijdgenoot heeft moeten verduren. Ref. betuigt zijnen dank aan den Eerw. DIEST LORGION, zonder wiens arbeid hij nimmer met BEKKER en diens tijd zoo goed zou zijn bekend geworden, en wenscht het werk zoo veel vernieuwden en blijvenden bijval toe als het verdient.

ZADOK, *de verworpeling Israëls. Een verhaal door* CHARLOTTE ELISABETH, *Schrijfster van: »De Leeuw van Juda" enz. Naar de derde uitgave uit het Engelsch vertaald door* J. DE LIEFDE. *Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. 1852. *In post* 8vo. *IV en* 142 *bl. f* :-90.

Dit verhaal zal met genoegen ontvangen, gelezen en overdacht worden door allen, die wenschen, dat Israël de knieën voor zijn Koning buige. Geen volk zoo belangrijk in historische herinneringen, tragische lotgevallen en grootsche bestem-

Digitized by Google

mingen als het nakroost van ABRAHAM. Achttien eeuwen omzwervende in ballingschap en niet gelukkig, in weerwil van burgerlijke gelijkstelling, bij 't bezit van goud en letterkundigen invloed, gevoelt het zich nergens t'huis, en gaat daarheen als uit elkander genomen en verstrooide letters, die, éénsweder herzameld, tot een blad zullen gezet worden dat de schoonste overwinning der waarheid in het Godsrijk vermelden zal. Wij koesteren diepen eerbied voor dat volk, hetwelk door oorlog en volkenhaat naar alle windstreken heengedreven, toch blijft voortbestaan, vast als de rotsen waarop in beteren tijd het hoog-altaar voor JEHOVA rookte.

De tijd is voorbij waarin de Christen onbedacht en roekeloos het zwaard der wrake trok, tegen de kinderen wier vaderen eens de vloekkreet hebben uitgestooten: »Zijn bloed kome over ons en onze kinderen!" — Tegenwoordig bloeit er eene vruchtbelovende vriendschap voor Israël. *Amerika* en *Europa* bidden dat MOZES' deksel van Israëls aangezigte wegvalle, en slaan de handen ineen, om uit dat volk eene gemeente te winnen die JEZUS van *Nazareth* het Hosanna toejuicht. Ginds en elders zijn bepaalde broederschappen gevestigd, die zich vrienden Israëls noemen. Ook het *Nederlandsch* Zendelinggenootschap is in 1851 uit den sluimer opgewekt, althans de Kommissie voor de Joden is tot nieuwen ijver aangemoedigd. Of het een vooruitloopen van Gods weg is? Zoo lang men 't wóórd alleen gebruikt, zeker niet; want het woord overwint de wereld; doch eerst dan als het tijd is. »Zij die gelooven haasten niet." Wie God zou willen vooruitloopen, komt als te laat, omdat hij te vroeg, en dus ontijdig komt. De afronding van het Godsrijk zal geschieden op *zijn* tijd, maar het gebed en het woord behooren tot *alle* tijden. Daarom prijzen wij het werk der vrienden Israëls, waar het bedachtzaam, verstandig, geloovig en uit liefde geschiedt. Menigeen haalt er de schouders voor op en smaalt er tegen, dien toch de moed ontbreekt om tot den Jood te zeggen: uw Koning is gekomen.

Het boekje, dat wij aankondigen, is 't uitvloeisel van een hart, dat den Heer en Zijn afgedwaald volk lief heeft. Eene schoone proeve heeft de Schrijfster daarvan gegeven in haar boek: »de leeuw van Juda. CHARLOTTE ELISABETH was eene

Digitized by Google

vrouw, hoog begaafd, zwaar beproefd. Haar geslachtsnaam was BROWN. Haar ongelukkig huwelijk met Kapitein PHELAN noodzaakte haar, om alleen haren doopnaam op den titel van hare werken te doen plaatsen, ten einde onregtmatige aanspraken van haren onwaardigen echtgenoot te ontwijken. Weduwe geworden huwde zij met Mr. TONNA en ontving vergoeding voor vroeger doorgestaan leed, totdat zij den 13den Julij 1846 werd opgenomen in 't Vaderlijk huis daar boven.

Uit hare vruchtbare pen is ook dit verhaal gevloeid. Zij schreef het vóór ruim twintig jaren op *Bagschot Haath*, een schilderachtig gelegen landhuis. — Het boekje is haren naam ten volle waardig, bevallig, los en levendig uitgevoerd. Zonder de overdrijving die zulke geschriften wel eens minder gunstig onderscheidt, schildert zij den overgang van eenen jeugdigen Israëliet tot het Christendom. Wij bevelen dit verhaal nadrukkelijk aan, en wenschen op de verspreiding een ruimen zegen van Boven.

Regten en pligten, of de weg tot duurzaam volksgeluk. Een verhaal uit den jongsten tijd. Naar het Engelsch, door C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA, *Predikant te Amsterdam. II Deelen. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1852. *In gr.* 8*vo.* 574 *bl. f* 6-:

Het werk is met veel talent geschreven. De zich noemende Lord B. heeft een helderen en scherpen blik geworpen op den toestand van zijn tijd en volk. Hij kent grondig zijne behoeften, gebreken, wenschen, regten en pligten, en stelt die aanschouwelijk voor in een boeijend verhaal, dat op 't volk meer en duurzamer invloed zal uitoefenen, dan afgetrokken redeneringen. Hij verheft zich ook boven Staatkundige theoriën. En inderdaad men dwaalt als men volksgeluk van omkeering van regeringsvormen, of van het wijzigen eener grondwet volstrekt afhankelijk denkt. Volksgeluk ontstaat uit het leven, dat eene vrije ontwikkeling tot eerste voorwaarde heeft, die alleen dan geboren wordt, als de mensch zich-zelven helder bewust wordt. Die goed weet wát hij is, en wát hij doen moet om aan zijne bestemming te beantwoorden, zal in elken

Digitized by Google

levensstand zijne plaats weten te handhaven. De bezitter van eigendom zal geene renten trekken van het zweet en de zuchten zijner arbeiders, die hunne kracht en tijd bij het kapitaal der aanzienlijken inleggen, en zonder welke het goud geene waarde als *geld* zou verkrijgen..... Doch wij willen geene Staatshuishoudkundige verhandeling schrijven, maar slechts een goeden roman aankondigen. De Schrijver verplaatst ons in eene *Engelsche* fabrijkstad en wij maken er kennis met één fabrijkant die zijne weelde voedt ten koste van 't zweet zijner arbeiders, doch daarvoor beloond wordt met brandstichting en persoonlijke mishandeling; en met een ander die een beschermëngel is van zijne ondergeschikten, en voor hen zorgt als een vader, doch daarvoor ook door hen als op de handen gedragen wordt, terwijl onder hen een hooger en beter leven ontwaakt.

Dit is echter niet alles: het is maar 't ligchaam, dat met een welpassend romantisch kleed omhangen wordt. Wát de Schrijver verhaalt zullen wij niet mededeelen; men zou 't ons ten kwade kunnen duiden. Alleen zeggen wij, dat de Baron B. uitmuntend geslaagd is in 't ontwerpen en afwerken der karakters. Wil men een toonbeeld van ijdelheid: men vindt het volmaakt in Mevrouw GRAVES. Zoekt men een beeld van vrouwelijke zachtmoedigheid, zielskracht en trouw: GRACE DALTON treedt in al hare beminnelijkheid voor oogen. Zoo gij een voorbeeld wenscht te zien van boosheid, in hare listen en trotschheid: maak dan kennis met den bankier GRAVES. Schept gij er behagen in iemand te ontmoeten, die zedelijke kracht bezit om het ongeluk onder de oogen te zien en het mannelijk te dragen; die met het Christelijk geloof de overtuiging in zich omdraagt, dat de brave zijn regt zal zien opgaan — zorg dan in kennis te komen met den held van 't stuk: KAREL SEATON.

Als wij aanmerkingen wilden maken, zouden ze deze zijn, dat hier en daar van het woord krankzinnig gebruik wordt gemaakt, waar het, onzes inziens althans, minder te pas komt. Overigens vinden wij 't jammer, dat de Schrijver de poging tot het werk der zending bij die bazar-vertooning in een valsch licht heeft geplaatst. *Engeland* doet te veel voor die Heilige zaak om haar aan minachting prijs te geven, al zij

Digitized by Google

er ook, waarvan zelfs het heiligste onder menschen niet uitgezonderd is, biljoen onder 't goud. In *Nederland* is de ingenomenheid met die Apostolische roeping zoo groot nog niet, dat daar het misbruik waarop de Schrijver het oog heeft, vooreerst te duchten staat. Bij elke opwekking tot ijver, wordt dáár gevraagd: overdrijft men niet? Ook vinden wij de tegenwoordigheid van den Methodistischen prediker, die op den zolder, waar men zamenspant tot oproer en brandstichting, als een Chartist, of Socialist optreedt, minst genomen, vreemd. De Methodisten prediken anders, zij 't dan op hunne bijzondere wijze, het Koningrijk Gods. Wij hopen maar niet, dat het een scherpe trek zij van onverdraagzaam voorstaan van andere vormen.

Deze opmerkingen en bedenkingen ontnemen echter niets aan de waarde van 't werk, dat wij met toenemend genoegen gelezen hebben, steeds méér verlangende naar de ontknooping, die even treffend geschiedt als de knoop kunstvol gelegd is.

Pligt en roeping der vrouw. Een boek voor vrouwen en meisjes. Door Mrs. ELLIS. *Naar de twintigste Engelsche uitgave. Door* K. SIJBRANDI. *Vierde druk. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1852. *In post 8vo., in zwart lederen band met vergulden stempel.* 252 *bl. f* 2-:

Wij wenschen de Heeren SIJBRANDI geluk met de ongemeen gunstige opname van dit werk der zoo begaafde *Engelsche* vrouw, hetwelk men, misschien, een zedekundig handboek voor vrouwen en jonge dochters zou kunnen noemen. Het ware geheel overbodig, als wij hier den inhoud nog eens wilden opgeven. Een boek, waarvan de vierde druk in het licht verschijnt, moet geacht worden algemeen bekend te zijn. Onze aankondiging is dus niets meer, maar ook niets minder dan een vriendelijke welkomstgroet aan dezen herdruk, en een wensch voor den wakkeren Uitgever, dat het met dezen herdruk ga even als met de vorigen.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

De betrekking van het gevoel tot het uitleggen van den Bijbel, inzonderheid van de Schriften des Nieuwen Testaments. Door W. A. VAN HENGEL. *Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1853. *In gr.* 8*vo.* 221 *bl.* *f* 2-:

Het onderwerp in dit geschrift door den Nestor onzer Exegeten met zijne gewone naauwkeurigheid, helderheid en scherpzinnigheid behandeld, is hoogst belangrijk en toch — onbegrijpelijk genoeg! — bijna geheel verwaarloosd door de wegwijzers op het veld der exegetiek. Sommigen hebben over de hier bedoelde zaak wel iets gezegd, maar wanneer de Hoogleeraar VAN HENGEL, doorkneed als hij is in de kennis van oude en nieuwe werken over zijn hoofdvak van studie, verzekert, dat hij niemand weet te noemen, die er een opzettelijk onderzoek aan heeft toegewijd, — dan zal hem de verdienste wel niet betwist worden, het eerst de bepaalde aandacht der Godgeleerde wereld op dit onderwerp gevestigd te hebben.

Wij zeggen: der Godgeleerde wereld; want voor deze is het boek in de eerste en voornaamste plaats bestemd, hoewel het ook met groot nut gelezen en gebruikt zal kunnen worden door andere ontwikkelde, vooral wetenschappelijk gevormde Christenen. Zelfs gelooven wij niet te veel te zeggen wanneer wij, ten aanzien van de hoofdzaak en van menigen wenk, 't ook een belangrijk boek achten voor philologen in het algemeen; hoezeer dan ook de Hoogleeraar meer bepaald met toepassing op de Schriften des N. V. handelt. Hij-zelf merkt op, dat »ook het uitleggen van hetgeen de oude *Grieken* en *Romeinen* ons hebben nagelaten in aanmerking kon genomen zijn." Doch de hoofdbestemming van het geschrift legt ons de verpligting op, in een Tijdschrift van algemeene strekking slechts weinig ruimte te vragen voor onze aankondiging: — onze beoordeeling van 's mans *Proeve van grondslagen* (*) mogt alleen dáárom meer uitgebreid zijn, dewijl dat geschrift wel

(*) Zie boven, Boekbesch., bladz. 38 en volgg.

Digitized by Google

betrof eene zaak der wetenschap, maar eene zaak tevens, waarop de aandacht der geheele Vaderlandsche Hervormde Kerk, en ook die van andere Protestantsche Kerkgenootschappen gevestigd is.

De aanleiding welke de Hoogleeraar had om op dit onderwerp zijne bijzondere aandacht te vestigen, stelt de zaak beter dan de uitvoerigste omschrijving in het licht; zij is deze:

VAN HENGEL plaatste vóór eenige jaren in een Uitlegkundig Tijdschrift (*) een betoog, dat in de vraag van JEZUS aan PETRUS (JOH. XXI: 15): »Hebt gij mij liever dan *deze?*" het laatste woord niet, gelijk de meeste Schrift-uitleggers 't opvatten, de mededisciepelen, maar het vischnet en 't visschersbedrijf bedoelt. Grammatikaal is noch het eene noch het andere uit te maken, en de uitlegkunde laat de beide opvattingen op haar-zelve vrij. Nu zeggen vele bevoegden: daar het spraakgebruik niet beslist, kan ieders gevoel regter zijn om te kiezen. Dit beginsel is thans door onzen ervaren Exegeet aan een opzettelijk onderzoek onderworpen en de slotsom er van heeft hij in dit boek uiteengezet. Het bevat in ons oog een onwaardeerbaren rijkdom van zaken, en bakent den uitlegger des N. V. eenen veiligen weg bij de vele onzekerheid die hij dikwijls ontmoet. Verdient elke poging lof die gedaan wordt om de verklaring dier schriften, welke ons wijs moeten maken tot zaligheid, te bevrijden van of liever te verheffen *boven* het willekeurige der subjectiviteit; wij mogen dit geschrift vooral gerustelijk aanbevelen als de rijpe vrucht van het helder en onbevangen nadenken eens mans, die de hooge eischen der gewijde uitlegkunde begrijpt, onder welke ook vooral deze behoort, dat men door grondige studie en al wat het oordeel rijpen doet, dien exegetischen takt moet verkregen hebben die het gebruik der regelen leidt.

Het geschrift is in eene doorloopende rede opgesteld, maar aan het einde wijst een overzigt van den inhoud de geregelde orde en den zamenhang aan. Ook is hier, even als bij 's Hoogleeraars *Proeve*, een Register van toegelichte Bijbelplaatsen een allernuttigst toevoegsel; want vele plaatsen des N. V. worden opgehelderd, en over niet weinige gaat een verrassend nieuw licht op. Daaronder trok onze bijzondere

(*) *Bijdr. ter bevord. van Bijb. uitlegk.*, D. IV, bl. 283 en volgg.

Digitized by Google

aandacht de naar ons inzien hier door vergelijking met 1 PETR. II: 2 (*αὐξάνειν. ἐν τινι εἰς...*) allergelukkigst gestaafde vertaling van *Eph.* IV: 15: »de waarheid betrachtende, allezins in de liefde zouden opwassen tot (vereeniging met) Hem, die" enz. Wij konden er bijvoegen de fraaije opmerking van het onderscheid, dat de Schrijvers des N. V. maken tusschen *ῥύεσθαι ἀπό* (verlossen van) en *ῥύεσθαι ἐκ* (verlossen uit); zoodat het eerste gelijk staat met: »bezwaren voor (tegen) hetgeen dreigt", het tweede met: »redden uit hetgeen drukt"; waardoor niet alleen MATTH. VI: 13 en LUK. XI: 4, maar ook andere plaatsen licht ontvangen.

Doch 't is genoeg hier ter plaatse het boek aan te kondigen: — het aan te bevelen ware bijna alsof wij ons aanmatigden wat ons niet betaamt. Maar de hoop toch mogen wij uitdrukken, dat de waardige Hoogleeraar kracht en lust behoude om voor de drukpers gereed te maken »hetgeen hij in de door hem gegeven lessen, allereerst in die over den Brief van PAULUS aan de *Romeinen*, der uitgave waardig keurt."

Ook door het uitwendige — letterdruk, correctie, papier enz. — beveelt het boek zich aan.

O. V. O.

Het Evangelie van JOHANNES, *gebragt in huizen en harten. Een godsdienstig en wetenschappelijk Dagboek voor beschaafde Christenen, nagelaten door* G. H. VAN SENDEN, *in leven Theol. Doct., Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw, Lid van vele binnen- en buitenl. Genootschappen en Predikant te Zwolle.* 1e—3e *Aflev. Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1852. *In gr.* 8vo. 192 *bl. Bij inteekening f* : - 12½ *per vel.*

Misschien heeft wel niemand anders zoo veel onvoltooids nagelaten als de onvermoeid werkzame VAN SENDEN. Zijn Apologetisch werk, dat zijnen naam de onsterfelijkheid waarborgde, is niet ten einde gebragt; — zijn Register op den Bijbel-atlas of 't Woordenboek der gewijde aardrijkskunde is slechts gekomen tot letter I. De dood overviel hem: hij stierf als met de pen in de hand waarmede hij bezig was zijne reis naar het Heilige Land te beschrijven. Het was alsof hij uit de poorte-zelf van het oude naar den ingang van het hemel-

Digitized by Google

sche Jeruzalem werd overgebragt. Treurende over hetgeen wij moeten missen, zijn wij dubbel dankbaar voor hetgeen wij van hem bezitten. Daarom heeten wij ook dit godsdienstig en wetenschappelijk dagboek van harte welkom.

De drie eerste Afleveringen bevatten eene meer practische dan wetenschappelijke verklaring van H. I: IV. Wij hebben bij dit werk geen regt om hooge eischen te doen, nu de hand verstijfd ligt die niet werkeloos zou zijn gebleven, wanneer 't den Schrijver had mogen gebeuren zijn arbeid nog eens te kunnen overzien. Zeker zou hij dan gelezen en overwogen hebben, ál wat ook later nog over het Evangelie van JOHANNES in het licht is verschenen. Dat heeft niet kunnen geschieden, maar daardoor is de Inleiding dan ook niet afgewerkt; men vindt er noch eene vergelijking met de Synoptische Evangeliën, noch iets dat het Johanneïsche in JOHANNES doet uitkomen.

Of VAN SENDENS bepaling van de natuur en het wezen der *Logos* de ware zij, beoordeelen wij niet. Hij-zelf zal niet meer in onzekerheid gissen. Nu wetende wie de CHRISTUS is, verwondert hij zich misschien dat de verlosten des Heeren zoo ver uiteen kunnen loopen, als zij de vraag willen beantwoorden: »wat dunkt u van den CHRISTUS; wiens zoon is hij?" — Zeker gelooven wij dat hij nu inziet te hebben misgetast, toen hij beweerde, dat de Messias, *als zoodanig*, de gave der alwetendheid, dus de diepte der goddelijke eigenschappen bezat, zoo als dat in de ontmoeting met NATHANAËL wordt voorgesteld. Hooger was zijn blik bij de ontwikkeling van JEZUS kennis bij Zijn eerste tempelbezoek. De voorstelling der Apostelkeuze heeft ons niet bevredigd. Men zegge niet, dat er reeds zoo veel over geschreven is. VAN OOSTERZEE heeft in zijne *Woorden des levens* getoond dat de stof nog niet is afgewerkt, en voor het genie van VAN SENDEN was niets uitgeput. Zijne verklaring van den haat tusschen de Joden en *Samaritanen* is niet geheel historisch. De oorzaak er van lag in de botsing tusschen het Heidensch element, in *Samaria* door vreemde kolonisten gebragt, en het streng doorgevoerde zuiver Mozaïsme, door ESRA hersteld. Wij hebben nog eene aanmerking van ondergeschikt belang. VAN SENDEN verkeerde gelijk menig ander in de dwaling, dat het 62ste der H. Gezangen gemaakt is door LODENSTEIN. Of hem de eer der ver-

Digitized by Google

taling toekomt, kunnen wij niet beoordeelen; maar de Dichter is zeker een *Duitscher* geweest; immers het gezang wordt in den *Kleefschen* Bundel gevonden, en de *Duitschers* waren te oorspronkelijk en te rijk in geestelijke poëzij, om aan 't overnemen van gezangen uit andere talen te denken. De geest van LUTHER, de geest van het gezang, is in de Luthersche Kerk in *Duitschland* erfelijk geworden; de *Fransche* en *Nederlandsche* Hervormde Kerk heeft de Psalmen ten erfdeel ontvangen.

Wij deelen deze opmerkingen mede, om te toonen dat wij het werk met belangstelling gelezen, en geenzins onverschillig doorbladerd hebben. Het onderscheidt zich over het geheel zeer gunstig door gezonde uitlegkunde, en waar plaatsbeschrijvingen voorkomen herkent men dadelijk VAN SENDEN. Een edel godsdienstig gevoel bezielt zijne toepasselijke aanmerkingen en heiligt die aan het hart. In 't algemeen hoort men hier de taal van 't gezond verstand, en niet van opgewonden hartstogt, die een oogenblik treft maar geen blijvenden indruk maakt.

Wij kunnen 't ons voorstellen hoe deze Bijbeloefeningen met toenemenden bijval zijn aangehoord. Zij zullen ook met niet minder genoegen en stichting gelezen worden. De betrekkingen des ontslapen begaafden mans hebben een vromen pligt vervuld met ook dit gedeelte van zijne letterkundige nalatenschap onder de oogen van het publiek te brengen. Wij wenschen hun ruime voldoening toe, en daartoe het werk in vele huisgezinnen en de leering in veler harten.

JEZUS CHRISTUS *vooral in eenige trekken van zijn inwendig leven geschetst. Twaalf Leerredenen, door* M. VAN STAVEREN, *Theol. Doct. en Predikant te Leeuwarden. Te Zutphen, bij* A. E. C. van Someren. 1852. *In gr.* 8*vo.* 250 *bl. f* 2-60.

Het is een der verblijdendste verschijnselen van den tijd in ons Vaderland, dat men meer en meer overtuigd wordt van de groote waarheid, die te lang bij de Protestantsche Christenheid heeft gesluimerd, dat de Evangelie-prediking niet bestaat in het voordragen, verdedigen en aandringen van leerstukken en godsdienstwaarheden, maar in de verkondiging

Digitized by Google

van CHRISTUS-zelven. Men noeme dit niet eene nieuwere voorstelling; want zij is de oudste. De prediking der Apostelen is niet anders geweest dan getuigenis aangaande CHRISTUS en het geloof in Hem, en zelfs het geheele leven van den Zone Gods op aarde was daartoe bestemd dat Hij zich in Zijne heerlijkheid openbaren en de vereeniging van het goddelijke met het menschelijke in zich-zelven aanschouwelijk maken zou. Van hoe méér zijden het beeld van den Heer der gemeente als voor de oogen geschilderd wordt, des te nader wordt hij gebragt tot haar en zij tot Hem.

De beschouwing van 's Heeren *uitwendig* leven — Zijne levensgeschiedenis — is daartoe noodzakelijk, maar niet genoegzaam. Tot eene volledige beschouwing van den persoon en het werk des Heilands, behoort ook het leven van Zijnen geest — Zijn *inwendig* leven — naauwkeurig opgevat en met helderheid voorgesteld te worden. Zoo heeft MEYBOOM 't begrepen, toen hij in zijn plan van JEZUS leven méér opnam, dan er doorgaans geacht wordt daartoe te behooren, en van hetzelfde denkbeeld is Dr. VAN STAVEREN uitgegaan in de voor ons liggende leerredenen, waarin hij het beeld van den Heer aan de gemeente voorhield; niet slechts om 't haar te doen aanschouwen, maar opdat zij 't in zich opname tot hare heiliging en volmaking.

Wij zouden geen regt laten wedervaren aan de bedoeling welke de waardige Opsteller met de uitgave van dit kanselwerk gehad heeft, als wij dit twaalftal uit een homiletisch oogpunt wilden beoordeelen. Echter niet omdat hij dan afkeuring zou ontmoeten, zoo als hij zediglijk schijnt verwacht te hebben; want al munten zijne preken niet uit door kunstige plannen of schitterend vernuft of dichterlijkheid van stijl, zij zijn geleidelijk, en paren warmte aan licht, en bevatten eene hoogst beschaafde, duidelijke, onderhoudende voordragt. Maar het is méér in zijnen geest, wanneer wij op de zaakzelve letten, en dán verdient hij dank wegens zijn voortreffelijken arbeid, en die arbeid-zelf alle aanbeveling. Den hoofdinhoud kunnen wij niet beter aanduiden, dan met zijne eigene woorden, bij welke wij de teksten zullen vermelden. Men zal er uit zien, dat VAN STAVEREN geen jagt heeft willen maken op het vreemde en klaterende. Over 't geheel hebben deze

Digitized by Google

stukken dit — en 't geeft hun voor óns eene wezenlijke verdienste — dat zij niet berekend zijn om aan overprikkelde eischen te voldoen.

»Om het hooge gewigt van JEZUS persoonlijke verschijning op aarde te doen gevoelen," — zegt hij — »heb ik eerst de aandacht gevestigd op de openbaring Gods in Hem (MATTH. I: 23b); daarna op het gewigtige werk, waarin als in één middelpunt zijne gansche werkzaamheid zamenloopt, de stichting der gemeente (door het kiezen der Apostelen, LUK. VI: 13); terwijl de derde leerrede, in de bijzondere leiding zijner discipelen, dit punt nog nader in het licht stelt, en zijne goddelijke wijsheid, in de middelen tot bereiking van zijn verheven doel, eenigzins levendiger doet gevoelen (JEZUS' eerste openbare werkzaamheid eene profetie van hetgeen Hij ten allen tijde is en doet, JOH. I: 37—46). Daarna heb ik op Zijn inwendig bestaan, de gaven Zijns geestes, het oog geslagen; eerst sprekende over Zijnen godsdienstijver, de eere Gods als het roersel zijner daden (JOH. II: 17b, waarin van de tempelreiniging een gepast gebruik wordt gemaakt, bij de ontwikkeling van: het voorwerp waartegen die godsdienstijver blaakt — de beginselen waaruit hij voortvloeit — de gemoedsstemming daarbij zigtbaar — de werking waarin hij zich openbaart). Vervolgens, als eene proeve van Zijn verheven verstand, heb ik getracht te doen inzien, hoe Hij, in de eenvoudigste verschijnselen der natuur, op treffende wijze, de hoogste waarheid, het wezen Gods verklaarde (MATTH. V: 45b). De gaven Zijns harten, deelneming in onze vreugde (JOH. II: 1—11) en smart (LUK. VII: 12—17), en de stof van Zijne eigene blijdschap (LUK. X: 21a) en droefheid (LUK. XIX: 41—44), in één woord, de openbaring van Zijn gevoel, in eenige bijzonderheden afgemaald, zijn de onderwerpen der vier volgende redenen. Eindelijk, hoe de kracht van Zijnen wil zich in aanhoudenden arbeid voor het Godsrijk doet kennen, is de stof der tiende leerrede (JOH. IX: 4). Ten slotte heb ik er twee bijgevoegd, bevattende het oordeel der wereld (JOH. VI: 60) over CHRISTUS en Zijne zaak, alsmede des Christens overtuiging daaromtrent" (*Coloss.* III: 4b).

Een oordeel van verwerping wordt van de zijde der formulier-regtzinnigen te gemoet gezien. Ook wij deelen in dat vermoeden. Het zij zoo! Als men eenmaal eigen opvattingen

Digitized by Google

heeft gaan stellen boven het levend en levenwekkend woord Gods, is er — de gansche Kerkelijke geschiedenis helpt het bevestigen — geen einde aan twisten en verketteren. De vraag: »wat dunkt u van den CHRISTUS?" moest veréénigen, maar zij verdeelt. Dat is een treurig blijk van menschelijke verkeerdheid; maar Hij, die geboden heeft dat het licht zoude schijnen in de duisternis, zal op Zijnen tijd en op Zijne wijze aan het licht brengen wat des lichts is. Hij gebiede zegen over elke poging om door de kennis van Dien, dien Hij gezonden heeft, levenslicht en levenskracht te verspreiden onder de menschheid!

O. V. O.

Iets over de uitwendige gedaante van onzen Heer JEZUS CHRISTUS. *Door Dr.* G. D. J. SCHOTEL, *Predikant te Tilburg. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. 1852. *In kl.* 8*vo.* 124 *bl.; in carton, verguld op snede. f* :-90.

Dit keurig uitgevoerde boekske bevat een historisch-archaeologisch resumé van hetgeen in vroegere en latere schriften is opgeteekend over de uitwendige gedaante, die onzen Heer van de overige kinderen der menschen onderscheidde. Bij gemis van eene echte afbeelding des gelaats van JEZUS heeft zich daaromtrent reeds in de oude Kerk eene vaste overlevering gevormd, die later aanmerkelijk is gewijzigd. Immers, terwijl men in lateren tijd zich den Heiland voorstelde als een schoon jongeling, was het vroegste gevoelen op grond van JES. LIII: 2, 3, dat Hij, die innerlijk de schoonste volmaaktheid der menschheid bezat, uitwendig alle schoonheid miste. De zaak moge minder belang hebben voor het Christelijk gemoed, — zij is ten hoogste gewigtig voor de Christelijke kunst en hare geschiedenis. Dat Dr. SCHOTEL, dit onderwerp aanvattende, het ook met den rijken schat zijner belezenheid heeft behandeld, blijkt op elke bladzijde van het boekje. Eene fraaije vertaling door Mr. H. J. KOENEN van het schoone *Kruislied* van VINET is er aan toegevoegd.

Dit belangrijke werkje verdient alle aandacht en aanbeveling.

Digitized by Google

Bijbelsch Woordenboek voor het Christelijk gezin. Uitgegeven door W. MOLL, P. J. VETH *en* F. J. DOMELA NIEUWENHUIS, *Hoogleeraren te Amsterdam.* 8°—12° *Aflevering. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 18$\frac{5}{5}\frac{1}{3}$. *In gr. form.* 240 *bl. De prijs van elke Aflevering is f* : - 60.

Met verlangen hebben wij naar nieuwe afleveringen van dit Woordenboek uitgezien, van welks zeven eerste Afleveringen wij reeds een geruimen tijd geleden verslag hebben gedaan. Het was ons dus een genoegen het nu aangekondigde vijftal op eens te ontvangen. Wij hebben ze gelezen, niet tot ontspanning, want daartoe is de lectuur van een woordenboek weinig geschikt; maar om er uit te leeren, en in die verwachting zijn wij niet te leur gesteld. Het gunstig gevoelen door de vroeger uitgekomen gedeelten in ons opgewekt, en waarvan wij eenigermate rekenschap hebben gegeven, is vernieuwd en versterkt; — wij erkennen dat met genoegen. De geleerde Verzamelaars blijven aan hunne roeping bestendig voldoen. Het werk rijst op als een standaard van den vooruitgang, in ons Vaderland, in de Bijbelsche wetenschap. Wel is VAN SENDEN aan de medewerkers ontvallen, maar zijne plaats is zoo waardiglijk ingenomen door den Heer DE BRUYN, dat zijn gemis niet meer gevoeld wordt.

Wij kunnen niet zeggen dat éénig artikel misplaatst is. Zekerlijk is het eene belangrijker dan het andere; maar dat kon niet anders. Van menige stad of vlek is weinig of niets meer op te geven dan den naam; doch waar zich aan steden of vlekken historische herinneringen verbinden, is het wetenswaardige beknopt en toch volledig medegedeeld. Men zie b. v. de artikelen over *Gaza*, *Gerizim*, *Gosen* en andere. De biografische artikels, als die betreffende ESAU, ESTHER, HERODES, zijn allezins waardig afzonderlijk vermeld te worden.

Hoogst leerzaam zijn de artikelen over de Heilige Boeken. Zij bevatten zaakrijke Inleidingen tot dezelve; men heeft die over Genesis, Exodus, Habakuk, Esther, de Handelingen der Apostelen, den Brief aan de Efesen, en dien aan de Hebreën maar in te zien, om daarvan overtuigd te worden. Zij behelzen een schat van geleerdheid en verrassende opmerkingen. Zoo trof ons bijzonder de opheldering omtrent het ontstaan

Digitized by Google

en de waarde der *Grieksche* overzetting van het O. T., gewoonlijk de *septuaginta* genoemd. Onder het lezen dachten wij onwillekeurig: wat hebben de tegenwoordig studerende jongelingen in hulpbronnen vooruit boven hen, die vóór dertig jaren de Akademie bezochten! — Mogen zij er ook krachtiger door opgroeijen!

Zoo veel wij kunnen nagaan is er geen enkel vak, dat niet met zorg wordt bearbeid. Over de Bijbelsche oudheid gaat een helder licht op, uit de »Feesten", zoo als die in hunnen grond, aard en strekking beschreven worden. Het artikel »Gevangenis" is zeer uitvoerig en vooral merkwaardig, om den scherpzinnigen blik geworpen op het lot der tien stammen, en op den letterkundigen strijd, door den Hertog van *Manchester* uitgelokt, waaraan ook in ons Vaderland Dr. OTTEMA en de *Leidsche* Hoogleeraar RUTGERS hebben deel genomen. Wij danken ook bijzonder de Schrijvers van de artikelen »het Heilige graf" en »Graven". Niet minder uitgewerkt zijn de artikelen betreffende de Christelijke leer. Dat over den Heiligen Geest getuigt van des Schrijvers diepe, ruime, veelomvattende Bijbelkennis, die ons eerbied inboezemt; hoewel zijne beschouwing van den Heiligen Geest niet de onze is. Even voortreffelijk is het artikel »God", waarin gehandeld wordt over Gods wezen, eigenschappen, en betrekking tot de wereld en den mensch. Op het Christelijk standpunt had er bijgevoegd kunnen worden, en: gemeenschap *met* den mensch.

Bij het artikel »Heilig" heeft het ons eenigzins bevreemd, dat de Steller niet tot den *Egyptischen* oorsprong van het woord, de gedachte die, en het gebruik dat er van gemaakt werd, is opgeklommen. Van de *Egyptische* priesterkaste ging het toch in de reinigende hand van MOZES over op het *Israëlitisch* volk, als een volk evenzoo afgezonderd van de gansche Heidenwereld, als de priesters in *Egypte* dit waren van alle de overige volkstammen huns lands.

Op 't geen in het artikel »EZAU" van diens verzoenlijkheid gezegd hebben wij iets aan te merken: ons is het nergens uit gebleken, dat de gedachte aan zijn vader, wiens einde nabij scheen, hem zijn moordzuchtig plan heeft doen opgeven. Zijn gewapende optogt ter begroeting van een terugkeerenden broeder, en de aanvankelijke weigering van diens aangeboden geschenk, doet ons denken, dat hij zijn oorspronkelijk voorne-

Digitized by Google

men nog niet had opgegeven. Wraak is wel het laatste dat de Oosterling laat varen. Dáárom drong ook JAKOB op het aannemen van zijn geschenk aan. Door 't aan te nemen werden EZAU de handen gebonden, en verviel elk wraakzuchtig plan; want edelmoedigheid is het sieraad van den Oosterling.

Wij danken de Schrijvers voor het zoo ijverig en waardig voortzetten van dit moeijelijk maar ook hoogst belangrijk werk, en wenschen hun toe dat zij 't mogen voltooijen, en inmiddels al de voldoening smaken, welke voor dezulken is weggelegd, die keursteenen aandragen tot den opbouw des tempels van licht en waarheid.

Dagelijksch manna voor reizigers door de woestijn. Naar het Hoogduitsch van G. D. KRUMMACHER. *Vrij vertaald door de Schrijfster van: »Te laat." Met een Voorberigt van* J. P. HASEBROEK, *Predikant te Amsterdam. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr. 8vo. XII en* 424 *bl. f* 3 - 60.

Dit werk, zonder jaartal uitgekomen, omdat het voor alle volgende jaren goed is, werd, blijkens den titel, vertaald door de begaafde Schrijfster van *»Te laat"*, en is met eene aanprijzende voorrede door haren broeder begeleid. 't Is een stichtelijk huisboek. Elke dag heeft een tekst en daarbij een kort, warm en hartelijk woord. Het is eene vrucht des Evangelies tot opwekking van het geloof, ter voeding van 't Christelijk geestelijk leven aangeboden. Men vindt hier geene dogmatische bespiegelingen, maar wenken en raadgevingen tot heiliging van hart en wandel.

Tot eene proeve deelen wij één der stukjes mede.

FEBRUARIJ 17.

God heeft één ding gesproken; ik heb dit tweémaal gehoord, dat de sterkte Godes is.

Ps. LXII: 12.

»DAVID stelt zich hier ter plaatse als een kind, of ten minsten als een hoogst eenvoudig mensch voor, dien men dezelfde zaak wel twee malen onder het oog mag brengen; wanneer hij haar maar eenigzins zal vatten. Ware Christenen worden ook wel vergeleken bij het goud. Ook dit gaat meer dan

Digitized by Google

eenmaal in den smeltkroes, en hoe zuiverder het worden moet, des te menigvuldiger behoort dit herhaald en des te heeter de oven aangestookt te worden. Men kan zich-zelven ligtelijk diets maken dat men het menschelijk bederf reeds in al zijn zwaarte en in al zijn omvang heeft leeren kennen, terwijl men naauwelijks dien bitteren kelk aan de lippen zette, en er later gansch anders over zal leeren denken en spreken. Men kan zich ook somtijds wel inbeelden dat men aanvankelijk de diepte van het Evangelie is begonnen te peilen, ofschoon men later nog vele duizelig makende afgronden daarin ontdekt. Twee menschen kunnen, met gelijke opregtheid, dezelfde waarheid aannemen, maar de een met een oneindig dieper inzigt dan de ander. En overkomen vroegere ondervindingen ons juist al niet op dezelfde wijze, zoo worden vroegere lessen toch wel eens herhaald, zoodat men zich-zelven somtijds zou willen vergelijken bij den slinger van een klok, die onophoudelijk in beweging blijft, zonder ooit verder te komen. Gewisselijk moet de Christen den eigen weg soms tweemaal maken, en het zou nog wel het beste voor hem zijn, dat de weg tusschen zijn hart en het kruis van CHRISTUS zoo ijverig door hem betreden werd, dat geen grashalmpje van eigengeregtigheid of wereldliefde daarop tieren kon.

Heer, open mij de diepte mijner zonde,
En toon mij te gelijk den schat van Uw genâ,
Waarin mijn ziel alleen die ruste vinden konde,
Die nergens elders is, waarhenen ik ook ga."

Meer behoeft hier wel niet ter aanbeveling te worden bijgevoegd. — Het uitwendige van het werk is gelijk alles wat bij deze zorgvuldige Uitgevers in het licht verschijnt.

Mag men de Formulier-quaestie niet geëindigd achten? Een Kerkelijk vraagstuk van onze dagen, beantwoord door Dr. C. BOON, *Predikant te Medemblik. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebr. Muller. *In gr.* 8*vo.* 52 *bl.* *f* : - 60.

Oorspronkelijk was dit stukje voor de periodieke pers bestemd, doch vermits 't dáártoe te uitvoerig was besloot de Schrijver 't afzonderlijk uit te geven. Voor elk die zien en

Digitized by Google

hooren *wil*, heeft hij naar onze overtuiging volkomen bewezen, dat men de pleidooijen over de formulieren van éénigheid (N.B. van éénigheid!) gerust aan den spijker kan hangen, om zich voortaan tot het Evangelie alleen te bepalen. Zij echter die niet begeeren overtuigd te worden — zullen op dit betoog wel nederzien met die laatdunkendheid, waarmede zij alle dezulken behandelen, die niet in hun oog Godgeleerd zijn en bij gevolg niet, even als zij, de waarheid en wijsheid in pacht of eigendom bezitten. Dat Dr. BOON, naar aanleiding van 't oordeel van buitenlanders over de zaak, ook uitweidt over het advies der *Heidelbergsche* Godgeleerde Faculteit in de zaak van DULON, maakt de *brochure* nog des te belangrijker. Het onmogelijke, vergeefsche en nadeelige van alle revisie der Formulieren of van het maken van nieuwe, wordt in een overtuigend licht geplaatst.

Het is nogtans voor het komen tot eene gevestigde overtuiging zeer jammer, dat zij die vóór de Formulieren strijden, zich, naar 't schijnt, nimmer de moeite willen geven om, van hun standpunt, bedaard en met het oog op hunne bestrijders de zaak eens toe te lichten. Zij is toch wel waardig dat men haar van verschillende zijden beschouwe, en velen zijn er, die ongaarne zien, dat de Formulier-quaestie aan den eenen kant met kracht van redenen bestreden, aan den anderen met magtspreuken en veroordeelingen uit de hoogte behandeld wordt. Men zou dan ook niet alleen weten, wat er *tegen* gezegd *is*, maar ook, wat er *voor* gezegd *kan worden*. En wanneer 't met kennis van zaken, met bescheidenheid en uit waarheidsliefde geschiedde, ware het beter, de zaak nog niet als getermineerd te beschouwen. — Of geeft men welligt stilzwijgend te kennen, dat er *niets* vóór te zeggen valt?.....

Kleine Catechismus over de Bijbelsche en Kerkelijke geschiedenissen. Door J. J. SWIERS, *Predikant te Havelte. Vijfde druk. Te Groningen, bij* M. Smit. 1852. *In kl.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* :-10.

Dezen herdruk ter aankondiging ontvangende werden wij voor 't eerst met dit leerboekje bekend. Het is beknopt en zeer bruikbaar. Echter is, onwillekeurig misschien, de over-

Digitized by Google

eenkomst met het vraagboekje voor eerstbeginnenden van PRINS wel wat groot. Men oordeele:

SWIERS:	PRINS:
Wie was de beste van JAKOBS' kinderen?	Wie was de beste en geliefdste zoon van JAKOB, den kleinzoon van ABRAHAM?
JOZEF was de beste en geliefdste zoon van JAKOB.	De beste en geliefdste van JAKOBS' twaalf zonen was JOZEF.
Wat wedervoer JOZEF?	Hadden de broeders van JOZEF hem óók lief?
JOZEFS' broederen haatten hem en verkochten hem als slaaf naar *Egypte*.	De broeders van JOZEF haatten hem, en verkochten hem voor slaaf.
Hoe gedroeg JOZEF zich als slaaf?	. . . . .
JOZEF gedroeg zich als slaaf bij POTIFAR braaf en godvruchtig, en werd daarom ook door God gezegend.	Hoe had JOZEF het in POTIFARS' huis?
Bleef JOZEF altijd slaaf bij POTIFAR?	In het huis van POTIFAR had JOZEF veel voorspoed.
Door de goddeloosheid van POTIFARS' vrouw kwam JOZEF in de gevangenis.	Bleef JOZEF in POTIFARS' huis?
Hoe had JOZEF het in de gevangenis?	Door de leugens van POTIFARS' vrouw kwam JOZEF in de gevangenis.
God zegende den braven JOZEF ook in de gevangenis.	Had JOZEF het niet akelig in de gevangenis?
	God zegende den braven JOZEF ook in de gevangenis.

De bekwame SWIERS heeft waarlijk eens anderen veêren niet noodig, anders zouden wij hier in verzoeking komen om 't werkje, immers voor een gedeelte te beschouwen, als met eenige omzettingen eenvoudig nageschreven.

Geschiedenis van den jongsten tijd, sedert den val van NAPOLEON *tot op onze dagen. In eene algemeene beschouwing voorgesteld door Dr.* K. HAGEN, *Hoogleeraar in de Geschiedenis en Staatkunde te Heidelberg. Vrij bewerkt naar het Hoogduitsch, door Mr.* P. BOSSCHA, *Hoogleeraar in de Geschiedenis en Letter-*

Digitized by Google

kunde te Deventer. Derde Deel. Te Sneek, bij van Druten en Bleeker. 1852. *In gr. 8vo. XVI en* 328 *bl. f* 3-15.

Bij de aankondiging van het Tweede Deel hebben wij aangemerkt, dat 't niet het laatste zijn kon; — thans ontvangen wij reeds een Derde Deel, *voorloopig* van dit werk het laatste. Wij zeggen voorloopig; want de Schrijver sluit hier met het jaar 1840, maar doet in de verte het uitzigt schemeren op nog twee Deelen, die de lezers zóó verre zullen brengen, als zij regt hebben te verlangen. Hij geeft wel de belemmeringen op, die hem nog in den weg staan; maar deze ontslaan hem niet van het eens gegeven woord. Wij zouden ook haast gelooven, dat de loop der uitgave van de berekening eens ervaren boekverkoopers getuigt, en alzoo verordend is om hun die zoo ligt klagen over onverwachte uitbreiding een slot op den mond te leggen, of liever, om een verlangen naar méér op te wekken waar anders eene beschuldiging over te véél zou zijn opgeweld.

De auteur heeft rijkelijk deel gehad in de lotgevallen van 't verwarde acht-en-veertigste jaar onzer veel bewogene eeuw; dat jaar hetwelk velerlei woeling, maar, vermits het aan groote mannen haperde, geene enkele grootsche daad heeft voortgebragt! Het is inderdaad alsof er oproer geweest ware op eene groote-kinderenschool; en zij die deze verwarring hebben veroorzaakt, of er zich door lieten opwinden en medeslepen, moeten de gevolgen er van voor lief nemen. Wie zich in eene branding werpt, heeft geen regt tot klagen als hij op eene rots te land komt. De *Fransche* dronkenschap is ontnuchterd aan den voet des troons van een Autokraat, die aan de *Newa*-boorden de kunst van regeren schijnt geleerd te hebben; en *Duitschlands* eenheidsdroom lost van lieverleê zich weder op in het genadige regt van landsvaderlijken willekeur. Kinderen die op school zoo stout en baldadig zich aanstellen, moeten onder den plak terug worden gebragt: dat ligt in de orde der dingen. Men wordt waar men rijp toe is. Van mannen van gezond verstand, gelijk Dr. HAGEN, is 't te betreuren, dat zij zich aldus lieten bedwelmen. Wij gunnen hem echter gaarne zijne dwaling, indien hij er zich gelukkig in gevoelt; maar verblijden ons, dat zijn werk, hoewel niet van eenzijdigheid vrij te spreken, toch van den in-

Digitized by Google

vloed dier groote opgewondenheid is verschoond gebleven.

Dit Derde Deel bevat het vijfde en zesde boek. Het vijfde behandelt den strijd en de zegepraal van den vrijzinnigen vooruitgang.

Het vorige Deel was geëindigd met den ondergang van 't ongelukkige *Polen*. De Schrijver wijst nu op het Staatkundig belang van dezen val en den invloed dien hij moest uitoefenen op het lot van *Europa*. Hij schetst vervolgens den Staatkundigen strijd in *Duitschland* tot den zomer van 1832, die zich onderscheidde door spiegelgevechten in de Wetgevende Kamers, over wetten bij welke de teruggaande regeringen veld wonnen op de partij van vooruitgang, die van haren kant heul zocht in eene vrijheid meer door reglementen omschanst, dan zich in 't leven ontwikkelende. Wie beklaagt het niet, dat mannen, gelijk BÖRNE, als standaarddragers der vrijheid optraden: zij mogten den bondschoen dragen, maar hun verwilderd brein bragt enkel lust tot afbreken voort, en liet hun geen tijd om aan opbouwen te denken. Willens of onwillens gaven zij aan de regeringen reden op reden om voor den vooruitgang terug te deinzen. Van dien aard waren ook het *Hambacher* feest en andere openbare vertooningen. Wij zeggen met den Vertaler:

»Eene zoodanige vergadering [te *Hambach* in Mei 1832] waar zulke redevoeringen gehouden, zulke kreten aangeheven worden, is openlijk verzet tegen de bestaande regering, is dadelijke poging tot hare omverwerping, en men kan haar het regt niet betwisten, zulke daden krachtdadig tegen te gaan."

Het gevolg er van was, dat de Bondvergadering en de bijzondere regeringen besluiten namen die de volksontwikkeling belemmerden. Deze uitkomst was alleen aan 't onverstand der heethoofden te wijten.

Het Tweede Hoofdstuk schetst de gunstige tijdstippen voor hat Liberalismus. Eerst zet de Schrijver, of voor ditmaal de Vertaler, een voet op den *Belgischen* grond; want déze heeft het *Nederlandsch-Belgische* vraagstuk op een *Hollandsche* leest geschoeid: — het spreekt van zelf dat Dr. HAGEN de *Belgen* in 't gelijk stelde. Wij danken den Heer BOSSCHA voor de wijze, waarop hij het gedrag van Koning WILLEM I regtvaardigt. De tijd is, Gode lof! voorbij, waarin het smaak was, dien veelbeproefden Vorst met het slijk der ondankbaarheid

Digitized by Google

als in 't aangezigt te werpen. — Daarna handelt HAGEN over de zegepraal der *reformbill* in *Engeland*, door schrikwekkende manifestatiën, die *Brittanje* met eene regering van 't gepeupel bedreigden, gewonnen. In *Frankrijk* zien wij 't burgerkoningschap, worstelend tegen oproeren, zoo als er te *Lyon* een uitbrak, en dingende naar rijke inkomsten; — gesteund door het Ministerie CASIMIR PERIÉR en bestreden door de vrijzinnigen in de Kamer. Vervolgens zien wij den Kerkelijken Staat aan troebelen prijs gegeven: eene regering beneveld door het stof der middeleeuwen, en een volk bedwelmd door den walm der vrijheid, zonder bewustheid van pligt. De *Oostenrijkers* mengen zich in dien chaos, CASIMIR PERIER doet *Ancona* bezetten, dat de *Franschen* met gejuich, den banvloek des Heiligen vaders met spotternij ontvangt. Men bond het vloekschrift aan een stok, en hechtte 't, bij wijze van vaandel, aan eene luchtballon die men opliet.

Het Derde Hoofdstuk betreft de wending der zaken door LODEWIJK PHILIPS, die zegevierende over de Legitimisten en over de oproerige republikeinen, hoewel sidderend aan de partij van den teruggang de hand reikt, waarvan de eerste gevolgen in den Kerkelijken Staat ondervonden worden.

In het Vierde Hoofdstuk wordt de terugwaartsche beweging op *Duitschen* bodem vervolgd. De lezer wordt schier moede van het eentoonige in de worsteling tusschen regering en volk; zoodat het mislukte oproer te *Frankfort* zeer te pas eenige afleiding aanbiedt: hoewel 't tevens de dwaasheid doet betreuren van dolzinnigen, die, om zich eenen naam te maken, de rust des volks op het spel zetten, en zelf de ketens smeden, waarmede het absolutisme de vrijheid kan breidelen. Hunne bedoelingen verliezen dan ook 't vertrouwen in de Stenden-vergaderingen, ofschoon deze nog hier en daar de reactie veel werks geven. Deze zegevierde nogtans, door zedelijke kracht met stoffelijke magt gepaard aan het onbesuisde drijven tegenover te stellen.

Het Vijfde Hoofdstuk beschrijft de woelingen der uitgeweken *Polen*, *Italianen* en *Duitschers* in *Zwitserland*. Dáár ontmoeten wij ook MAZZINI, in wiens brein het ei werd uitgebroeid van 't jonge *Italië*, dat onder den Hesperischen hemel voor alsnog de levenslucht niet verdragen kan. De aanslag op *Savoije* loopt af met de overweldiging van een tolhuis, en

Digitized by Google

bewerkt de maatregelen van de Groote Mogendheden, om in *Zwitserland* de aanslagen der droomers van een *jong Europa* te beteugelen.

In het Zesde Hoofdstuk wordt men naar de Citadel van *Antwerpen* verplaatst, waar het geweld met kanongebulder het regt overschreeuwt, doch *Nederland* zijne vijanden zelfs evenwel hoogschatting en eerbied inboezemt.

Van daar gaat de Schrijver naar *Portugal* en *Spanje*. In *Portugal* bestrijden twee broeders elkander, in schijn om beginselen, doch inderdaad om het bezit der troon. Zeker liepen hunne karakters niet verre uit elkander; want beiden gaven evenzeer aan wraakzucht toe. — In *Spanje* wordt de Salische wet buiten werking gesteld, Don CARLOS van den troon geweerd, en de deur geopend voor den terugkeer van den Constitutionelen regeringsvorm. De bloedige onlusten op het Schiereiland hadden de Quadruple-Alliance ten gevolge, waarbij, zoo als HAGEN beweert, LODEWIJK PHILIPS zijne gewone dubbelzinnige rol speelde.

Het Zevende Hoofdstuk wórdt geopend met een blik op den *Spaanschen* burgerkrijg, waarin ZUMALACARAGUI onverwelkelijke lauweren won. De oorzaken die den arm der Christinoos verlamden, worden niet over 't hoofd gezien. Nu wordt de *Iersche* zaak behandeld; doch tamelijk eenzijdig voorgesteld. Aan eenzijdigheid, trouwens, maakt de Schrijver zich wel méér schuldig. De Vertaler heeft dat reeds doen uitkomen, ten aanzien van het *Nederlandsch-Belgisch* vraagstuk. 't Is gewoonlijk het geval bij hen wier bril niet zuiver wit is: en even zoo bij de dusgenaamde vrijzinnigen. Ook hunne onzuivere glazen verkleuren de voorwerpen, maar zij brengen er de vrijzinnigheid door in eene kwade reuk. Wezenlijke vrijzinnigheid haat alles wat vrijheid belemmert; zij heeft de volle vrijheid, ook de vrijheid van vooroordeelen lief. — Nog een ander staaltje van eenzijdigheid merken wij op, waar HAGEN 't partijverzinsel als waarschijnlijk voorstelt, dat de moord-aanslag tegen LODEWIJK PHILIPS op den 19den November 1832 een kunstgreep zou zijn geweest, van de policie-zelve uitgegaan. De daarop gevolgde aanslagen hebben de valschheid dier uitstrooisels genoeg bewezen. Evenmin getuigt het van zijne onpartijdigheid, dat hij, zonder zijn beweren te staven, de opstanden van *Lyon* en *Parijs* in April 1833 voor-

Digitized by Google

stelt als door de agenten der policie met opzet te weeg gebragt. De historie moest voor den geschiedschrijver te waardig, te deftig zijn, om vuile partij-geruchten en erkende waarheden door elkander te hutselen.

Men bewondert onwillekeurig de bekwaamheid waarmede *Frankrijks* Koning en Ministerie, trots allen tegenstand, de drukpers beperkte, de volksvereenigingen belette, het volk ontwapende, en de werkzaamheid der Jury ontkrachtte. Of zij geregtigd waren dat te doen, zou echter betwijfeld kunnen worden. In allen gevalle was elke hunner maatregelen om den stroom der revolutie te keeren, een vonnis tegen henzelven, die alleen door de revolutie op den troon en op 't kussen zaten. 't Was dus te voorzien dat een storm als die in welken zij waren opgekomen, hen eenmaal ook weder zou doen vallen. Dit verklaart mede de Staatkunde des Konings, die naar vastheid streefde, en uit persoonlijk belang zich aan het stelsel der absolute Mogendheden meer en meer aansloot.

Met de beschouwing hiervan eindigt het vijfde boek.

Het zesde boek opent een ruim en helder gezigt over den Staatkundigen toestand van *Engeland* tot 1839. De worstelstrijd op het *Pyrenesche* schiereiland boeit vervolgens de aandacht. Dr. HAGEN slaat er de politieke ontwikkeling gade tot aan de omwenteling van *la Granja*, waar een sergeant met de bajonet in de vuist, het Hof de Staatswet voorschrijft. Hij vestigt nu ook den blik op Don CARLOS, den zwakken van geest en hart, speelbal der partijen, en toch verlangende naar de kroon gelijk de kinderen naar speelgoed. Vervolgens beschouwt hij *Spanjes* inwendige Staatsontwikkeling, of verwikkeling, tot aan de vlugt van CHRISTINA, en het regentschap van ESPARTERO. Ook voerden de partijen in *Portugal* een levendigen strijd, tot dat de liberale partij de bovenhand verkreeg, en de terugwerking met een beslissende nederlaag eindigde.

Het volgende Hoofdstuk schetst den verwarden staat van *Griekenland*, sedert den moord van Graaf CAPO D'ISTRIA tot aan de eerste regeringsjaren van Koning OTTO.

Door het Vierde Hoofdstuk wordt men verplaatst naar het Oosten, bij 't onderdrukken van den opstand in *Botnië* en den eersten krijg van MEHEMED-ALI met de *Porte*. Men ziet er uit hoe de *Russische* Staatkunde die van *Frankrijk* en

Digitized by Google

Engeland verschalkt en een onbepaalden invloed op den Divan verkrijgt. — Door de kronkelingen der *Russische* en *Engelsche* politiek in 't Oosten wordt men verder in 't Zesde Hoofdstuk rondgeleid; maar soms vat men onder 't lezen eenigen wantrouw op en vermoedt onwillekeurig, dat de Schrijver ook hier weder ziet door zijne gekleurde glazen. Althans voor ons verraadt hij eene groote mate van eenzijdigheid, die hem, zijns ondanks misschien, onbillijk maakt. De geëerde Vertaler-zelf zal dat gewis niet ontkennen. Wij vinden voor onze bewering een nieuw bewijs in de behandeling der *Servische* aangelegenheden. HAGEN is vol afkeer van ál wat *Russisch* is, en vol ingenomenheid met de Whigs in *Engeland*. Wat ook de *Russische* invloed in *Servië* goeds uitwerke, alles geschiedt, volgens hem, uit onzuivere beweegredenen, zonder dat hij — 't spreekt van zelve — die onzuiverheid bewijst of bewijzen kan. Als echter een *Engelsche* Konsul, opzettelijk naar *Servië* gezonden, om voor den *Russischen* invloed den *Engelschen* in de plaats te dringen, den dwingeland MILOSCH wint, en ondersteunt, en hem *Brittanjes* bescherming belooft, en daarvoor een voordeelig handelsverdrag bedingt, dan schuilt de fout bij den Diplomaat. — Overigens zal men den Schrijver met genoegen volgen op zijnen weg door *Wallachijë*, *Moldavië en Bosnië*, en ook gaarne kennis maken met de *Montenegrijnen*, die tegenwoordig nieuwe verwikkelingen dreigen te brengen in het Oostersche vraagstuk, dat eerst dán volledig zal zijn opgelost, wanneer de kruisbanier op de Sint-Sophiaas-Kerk te *Konstantinopel* zal zijn opgestoken.

Voorts werpt Dr. HAGEN een blik op 't indringen der *Russen* in *Circassië* en hunnen triomf op de Staatkunde der *Britten*. Een breed veld is voor die beide kolossale Staatsmagten in *Azië* geopend, en de lezer wordt er henen geleid, om beider inzigten en staatkundige handelwijzen zoowel in *Perzië* als bij den oorlog met de *Afghanen* te leeren kennen. Hoe vlugtig de *Chinesche* oorlog worde behandeld, men bloost over een grootmoedig volk hetwelk zich tot sluikhandel verlaagt, in een artikel dat een pest aanvoert erger te duchten dan de cholera. Maar HAGEN beschouwt de zaak alleen uit een staatkundig oogpunt.

Kortelijk worden de opstand in *Canada* en de botsing tusschen *Engeland* en *Rusland* in de *Amerikaansche* aangelegen-

Digitized by Google

heden vermeld. De belangen dier beide volken druischen allerwegen tegen elkander in: in *Griekenland*, in het *Turksche* rijk, op de *Zwarte zee*, in den *Kaukasus*, in *Midden-Azië*, in *China*, tot in *Noord-Amerika* ontmoeten zij elkander vijandig. En toch heeft de wrijving van die elkander afstootende krachten een gunstigen invloed gehad op het scheppen van nieuwe waterbanen en handelswegen, waarvan het slot van dit Hoofdstuk gewaagt, en langs welke de versnelde gemeenschap met *Oost-Indië* plaats heeft.

In het Zesde Hoofdstuk wordt de behandeling van 't Oostersche vraagstuk voortgezet, en een helder licht verspreid over de *Fransche* handelsinzigten op de *Middellandsche* zee. Men bewondert de geslepenheid der *Russische* politiek, die Lord PALMERSTON naar hare wenken leidt en *Frankrijk* buitensluit. Het viervoudig Verbond opzigtens de *Porte* en *Egypte* was haar meesterstuk. — Vreemd, als een tusschenbedrijf, valt hier eene paragraaf in over *Frankrijks* ontwikkeling van 1836 tot 1840, die echter, meer verwarring dan vooruitgang, de voorbereiding wel mogt heeten tot de uitbarsting van 1848. — Het Hoofdstuk eindigt met de oplossing van het *Turksch-Egyptisch* vraagstuk, waarbij MEHEMED-ALI tot het bezit van *Egypte* wordt teruggedrongen, *Engeland* zich den landweg over *Suez* verzekert, en *Rusland* der *Porte* aanzienlijke voordeelen bezorgt op den Onderkoning, die 't lot van het Othmanische rijk in zijne hand heeft gehad.

Het Zevende Hoofdstuk brengt ons weder in den doolhof der *Duitsche* politiek, waar de zelfzucht, dat éénige punt van *Duitsche* eenheid, ieder beheerscht; terwijl *Rusland* zijn vischtuig in troebel water uitzet. De eigendunkelijke vernietiging der *Hanoversche* Staatsregeling verontwaardigt den Schrijver, gelijk zij *Europa* verbaasde.

In het Achtste Hoofdstuk betreden wij een kerkelijken grond vol doornen en distelen. Op den strijd der Hiërarchie, welks eindbeslissing nog in het verre verschiet ligt, wordt een helder oog gevestigd. Onze Staatsmannen mogen 't dáár geschrevene lezen en behartigen! Wij noemen het land gelukkig, waar volk en vorst de godsvrucht eerbiedigen; maar beklagen elke natie, waar priestergezag, verzakende het Christelijk beginsel: „mijn rijk is niet van deze wereld" de wet stelt, en het maatschappelijk leven zoowel als de regering

Digitized by Google

boven het hoofd wast. Wat kan burgerlijke vrijheid baten, waar verstand en hart gekluisterd zijn en elks geweten onderworpen is aan een mensch, die voor God geldt? Heeft zelfs de meest autokratische Vorst nog gezag, wanneer hij loopt, als een kind, aan den leiband van eenen biechtvader? — HAGEN geeft de houding en rigting van de vleugelmannen der Hiërarchie naauwkeurig op, en de gelukkige worsteling in onze dagen bewijst genoeg, dat zij hunne maatregelen niet in den blinde, maar in onderling verband en naar welberaden, grondig doordachte plannen genomen hebben. — Hij verhaalt ook den *Keulschen* twist met den onverdraagzamen Kerkvoogd DROSTE VISSERING, in welken de *Pruisische* regering kordaat begon, doch weifelend voortzette, en *Rome* ten slotte meer won dan verloor.

Wij hebben reeds over te veel ruimte beschikt om ook nog uit te weiden over hetgeen de Schrijver zegt betreffende de godsdienstige en letterkundige ontwikkeling binnen (?) het Protestantismus, op *Duitschen* grond. *Hollandsche* hoofden en harten bedanken beleefdelijk voor zulk eene ontwikkeling, als waarop Dr. HAGEN roem draagt. *Nederland* heeft nog, God zij dank! geene HEINES voortgebragt; het heeft nog geene zangers gebaard, die God als een onding (*unhold*) lasteren en de émancipatie van het vleesch, dat wil zeggen, van onbeteugelde dierlijke lusten bezingen en verheerlijken. Wij gunnen den Schrijver ook zijne lofrede op STRAUSS en de met hem verwante school; doch begeeren er voor ons noch voor onze lezers eenig deel aan.

Het werk eindigt met een scherp gevatten terugblik op het verledene en op de eerste verschijnselen van 't Socialisme, dat den Schrijver ruime bouwstof zal leveren voor 't vervolg.

De Schrijver ziet diep; maar hij heeft de Hand die alles bestuurt dikwijls losgelaten. Daarom stelt hij met welbehagen de volken voor, zoo als zij buiten, zonder, en ondanks God zich zoeken te ontwikkelen. Maar die *ontwikkeling* buiten God is eene Babelsche *verwikkeling* en verwarring, welke alleen de Hoogste, álles besturende Hand te zijner tijd weder zal kunnen ontwarren, en ook gewisselijk ontwarren zal; want vooruitgang is het devies der schepping. Evenwel kan men uit dit werk leeren; het bevat zelfs véél, dat behartiging verdient, al kunne men den Schrijver geen onverdeelden bijval schenken.

Digitized by Google

Wij bevelen 't inzonderheid hun aan, die prijs stellen op bekendheid met de Staatkundige gebeurtenissen in *Europa*, sedert den val van NAPOLEON. Het kan er hun ook thans reeds duidelijk uit worden, hoe 't mogelijk zij, dat een neef van NAPOLEON weder als Keizer heerscht. Gerustheid omtrent den duurzamen vrede der wereld boezemt het werk niet in. De vulkaan zwijgt wel, maar is niet uitgeblusch. *Frankrijk* was rijp voor een *coup d'état*, waarom zou *Europa* niet rijp kunnen zijn voor een *coup de main!*

H. J. H. S.

Reis eener vrouw rondom de wereld, van IDA PFEIFFER, *geb.* REIJER. *Uit het Hoogduitsch. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1852. *Eerste Deel: IX en* 247 *bl.; Tweede Deel: VIII en* 368 *bl. In gr.* 8vo. *f* 5 - 70.

Eene reize rondom de wereld, door eene vrouw. Dat is wèl iets zeldzaams! En zij reist niet onder het geleide van een echtgenoot of mannelijken bloedverwant; ook niet met groot gevolg van bedienden en omringd van allerlei gemakken. Integendeel: zij reist geheel alléén. Men weet dan ook niet wát méér te bewonderen: haar moed, volharding en tegenwoordigheid van geest; of hare sterkte van gestel en gezondheid, die haar alle vermoeijenissen en ontberingen doet braveeren en gelukkig te boven komen.

IDA PFEIFFER heeft, zoo als zij meermalen erkent, over geene ruime middelen te beschikken, en voegt zich naar de omstandigheden, om op de goedkoopste wijze het meest mogelijke te zien. Op *Otaheite* b. v. wil zij de binnenzee *Vaihiria* bezoeken, en hoort nu hoe zij het aanlegt (D. I, bl. 143): »De voetreizen zijn op *Otaheite* uiterst bezwaarlijk, daar men, op dit bijzonder waterrijke eiland, deels door zandstreken, deels door rivieren waden moet. Ik was daartoe doelmatig gekleed; ik droeg stevige mansschoenen, geene kousen, eene broek en eene kiel, die ik tot aan de heupen opschortte. Zoo toegerust begaf ik mij, in gezelschap van mijnen geleider, op weg." — Dat die weg niet gemakkelijk was, vernemen wij iets verder. »Een tamelijk breede bergstroom, die door het geheele dal, over een zeer steenachtig bed stort, op vele plaat-

Digitized by Google

sen woest en, ten gevolge van de onlangs gevallene regens, meermalen ook over de 3 voet diep was, moest twee-en-zestig maal doorwaad worden. De *Indiaan* vatte mij, op de gevaarlijkste plaatsen bij de hand en trok mij vaak, half zwemmende, achter zich aan. Het water kwam mij dikwijls tot aan de heupen en aan droog worden viel geheel niet te denken. Bovendien werd het voetpad ook gedurig moeijelijker en gevaarlijker. Men moest over rotsen en steenen klouteren, die nog bovendien zoo met het groote loof van de oputu (?) bedekt was, dat men niet wist waar men, met eenige veiligheid den voet zetten kon. Ik scheurde mij verscheidene fiksche wonden aan handen en beenen en viel dikwijls op den grond, wanneer ik mij aan den verraderlijken stam van eenen pisang wilde vasthouden, die onder mijne handen brak."

Zelfs hare eigenlijk gezegde reistogten gingen niet zelden met allerlei ongerieven gepaard. Met de *Engelsche* stoombooten van *Hongkong* naar *Singapore*, en van daar, over *Puntegale* naar *Calcutta*, had zij geene reden ingenomen te zijn. Zie hier 't een en ander van den overtogt naar *Singapore* (D. I, bl. 207): »Daar de prijzen allervreeselijkst hoog zijn (de 1e plaats van *Hongkong* naar *Singapore* 173, de 2e plaats 117 dollars [*f* 432 of *f* 292], voor eenen afstand van 1100 zeemijlen), zoo raadde men mij de derde plaats te nemen, en eene hut van eenen machinist of onder-officier te huren. Er was echter geene 3e plaats te krijgen en ik was, indien ik niet achter blijven wilde, genoodzaakt om de 2e plaats te nemen." — »Toen ik op de boot kwam, bevond er zich op de 2e plaats geen knecht, en ik moest eenen matroos verzoeken, om mijne goederen in de kajuit te brengen. In deze zag het er gansch niet fatsoenlijk uit; de meubels waren hoogst eenvoudig, de tafel vol smeer en vlakken en de wanorde zeer groot. Ik zocht naar de slaapkamer en vond voor heeren en dames slechts een gemeenschappelijk verblijf." — »Het gezelschap aan tafel bestond niet alleen uit reizigers, waarvan er buiten mij nog slechts drie waren, maar ook uit de koks en de knechts van de 1e plaats, uit den slagter enz., kortom uit al het dienstdoend personeel, hetwelk in de stemming was om zich met onze tafel te vergenoegen. Daarenboven werd er opzigtelijk de kleeding niet de minste betamelijkheid in

Digitized by Google

acht genomen. Sommige verschenen zonder rok of jas, de slagter vergat doorgaans schoenen en kousen — er behoorde inderdaad een krachtige honger toe, om in dit gezelschap te kunnen eten." — »De kost was zeer slecht — wat er van de tafel op de 1e plaats overschoot, werd ons, arme zondaars, toegezonden. Twee of drie verschillende spijzen lagen vaak in broederlijke eendragt op denzelfden schotel; zelfs wanneer haar aard niet het minst overeenkwam; — hierop werd volstrekt niet gelet en even zoo min of de geregten koud of warm op tafel kwamen."

Dit alles echter was nog niets in vergelijking van de reis met de karavane van *Bagdad* naar *Mossul*. Daar moest zij, onder brandende hitte, zonder 't genot van eenige schaduw, zich vergenoegen met laauw water en hard brood, in dat water gedoopt om 't eetbaar te maken, en eene komkommer, zonder zout of azijn! — Had zij 't echter op de stoomboot slecht gehad, en er véél geld voor moeten betalen, in de woestijn van *Mesopotamië* kon zij zich althans troosten met het denkbeeld, dat het gebrek lijden daar goedkoop is. — En dan haar verblijf onder de *Kurden!* — Waarlijk, ofschoon de reizen gevolgen waren van eigene verkiezing, men gevoelt medelijden met hare wederwaardigheden, en verwondert zich dat eene vrouw zoo velerlei vermoeijenissen, gebrek en onreinheid verduurt.

IDA PHEIFFER was reeds vroeger op *IJsland*, en te *Konstantinopel*, en in *Palestina* geweest, en om het verhaal deswege hadden onderscheidene verslaggevers haar »Touriste" genoemd. Tegen dien titel komt zij op. »Eensdeels" — zegt ze — »bezit ik te weinig vernuft en luim om onderhoudend te schrijven, en anderdeels te weinig kennis om over het ondervondene een grondig oordeel te kunnen vellen. Ik ben slechts in staat om, op eene onopgesmukte wijze te verhalen, wat mij bejegend is, wat ik gezien heb, — en wil ik iets beoordeelen, zoo kan ik dit niet anders dan uit het standpunt van eenvoudige beschouwing." Hare nederigheid echter moge het noemen zoo als zij verkiest, zeker is het dat zij zeer aangenaam en onderhoudend verhaalt, en hare ontmoetingen en beschouwingen mededeelt, op eene wijze die deelneming opwekt en het beschrevene als zigtbaar voor oogen stelt.

Digitized by Google

Den 1sten Mei 1846 verliet zij *Weenen*, alwaar zij eerst in November van 1848 terugkwam. Het duurde tot in Maart 1850 eer haar verhaal in het licht verscheen, dewijl zij, uit *Mossul*, in Julij 1848, hare handschriften van de reis door *Hindostan* tot in *Mesopotamië*, naar *Europa* verzond, uit aanmerking van den onzekeren afloop harer reize naar *Perzië*. Wierd zij op dien togt, waar zij niet verwachten kon *Europeërs* te ontmoeten, »uitgeplunderd of gedood" dan, dacht zij, bleef toch haar Dagboek behouden. — Evenwel dwaalde dat »meer dan anderhalf jaar rond", alvorens het weder in hare handen kwam.

Van *Hamburg* vertrok de reizigster naar *Rio Janeiro*. Zij begaf zich te midden van de onbeschaafde wilden van *Brazilië*, zoo wel als naar de *Duitsche* Kolonie *Petropolis;* omzeilde *Kaap Hoorn*, (hier verkeerdelijk *Kaap Horn* gespeld) en kwam te *Valparaiso* aan. In *Chili* wilde zij eenige weken vertoeven, om ook de hoofdstad *St. Jago* te bezoeken, alvorens naar *China* te vertrekken. Te *Valparaiso* echter vernam zij, dat eene gelegenheid naar *China* daar zelden voorkomt, en zij moest dus gebruik maken van de eerste, die zich binnen weinige dagen zou aanbieden. Het was met een *Nederlandsch* schip, gevoerd door Kapitein VAN WIJK JURRIANSEN, of, volgens bl. 160 (D. I), enkel JURRIAANSEN. Waarschijnlijk zal 't wel moeten zijn: VAN WIJK, JURRIAANSZ. Wij maken daar met eenig genoegen melding van. De onverschrokken Touriste, in het algemeen zoo weinig tevreden over de schepen en de behandeling aan boord, zegt van Kapitein VAN WIJK, op bl. 125 (D. I): De kapitein was een aardig, vriendelijk man, en ook de stuurlieden en matrozen waren goed en voorkomend." Op bl. 160 spreekt zij er van hoe hij bij de vele haar reeds betoonde beleefdheden ook deze voegde, dat zij, gedurende den tijd van haar verblijf, op zijn schip wonen en eten kon, waardoor zij dagelijks 4 tot 6 dollars bespaarde; want de prijzen in de hôtels te *Macao*, *Victoria* (op *Hongkong*) en *Canton* zijn 4 tot 6 dollars daags. »Even zoo" — zegt ze — »was de boot, die hij tot zijn dagelijksch gebruik gehuurd had, ten allen tijde tot mijne dienst. — Ik moet bij deze gelegenheid" — voegt zij er bij — »vermelden, dat ik nog op geen schip zulk zuiver, goed water gevonden heb, dan [als] op het zijne. Dit is een bewijs dat noch de tropische hitte,

Digitized by Google

noch de tijd, het water doet bederven. Het komt slechts op zindelijkheid en zorg aan, die misschien alleen bij de *Hollanders* in zoodanige mate aangetroffen wordt."

Met den bodem van Kapitein VAN WIJK ging zij naar *Otaheite*, en van daar naar *Makao*, *Kanton* en *Hongkong*. Per stoomboot ging zij vervolgens naar *Singapore*. Na dat eilandje en *Ceylon* bezigtigd te hebben, zette zij weder per stoomboot den togt voort naar *Calcutta*. Van daar af krijgt men de bezwaarlijke landreize door *Hindostan* naar het *Malabaarsche* schiereiland, eene reize die hoogst belangrijk is, dewijl *Benares*, *Allahabad*, *Agra*, *Delhi*, ook *Bianah*, *Kottah*, *Indor*, maar inzonderheid de rotstempel te *Adjunta* en die te *Elora* bezocht worden. De vesting *Dowlotabad*, *Aurangjabad* (de hoofdstad van *Dekan*), en *Puna*, ziedaar den weg langs welken zij *Bombay*, de hoofdplaats van het *Britsch* gebied op de kust van *Malabar*, bereikt. Op dien geheelen landweg werd de *Duitsche* vrouw, óf door de zendelingen, óf door de *Britsche* Residenten (hoogste autoriteiten bij de Inlandsche Hoven), met de uiterste voorkomendheid behandeld; een geluk hetwelk haar niet altijd ten deele viel: zelfs niet bij *Duitschers*.

Van *Bombay* vertrok de reizigster per stoomboot naar *Bassora* en *Bagdad*. In de laatstgemelde stad woonde zij een feest bij, gegeven door den *Britschen* Resident RAWLINSON, die door zijne scherpzinnige oplossingen van het spijkerschrift, op de sedert eenige jaren blootgedolven gedenkteekenen van *Babylon* en *Ninive*, zich beroemd heeft gemaakt. Met eene karavane doet zij de gevaarlijke, met onbegrijpelijke ontberingen verzelde reize naar *Mossul*; over *Ravandus* en *Cromia* naar *Tebris* of *Tauris*, alwaar de naam van schrijfster haar eene plegtige en vriendelijke ontvangst bij den *Perzischen* Onderkoning en diens gemalinne verschaft. — Van hier ging zij naar *Aziatisch Rusland*. Over *Natschivan* en *Erivan* ging de togt naar *Tiflis*; over *Kertsch* en *Theodosia* naar *Odessa*, en eindelijk over *Konstantinopel* en *Triëst* naar *Weenen*.

Dat zulk een togt door *Amerika* en *Azia* velerlei wederwaardigheden moet opleveren, kan ieder gemakkelijk beseffen. Doch wij verwijzen daaromtrent naar het werk. Nog éene proeve van den verhaaltrant laten wij volgen: de vergelijking van den *Russischen* tegen den *Engelschen* ontwikkelingsgeest, op bladz. 306 van het Tweede Deel. »Ik ben" — zegt zij —

Digitized by Google

»de grootste vijandin van twist en harde bejegening, maar tot deze lieden (de postbedienden) had ik inderdaad bij voorkeur met den stok gesproken, — men kan zich van hunne domheid, ruwheid en gevoelloosheid geene voorstelling maken. De ambtenaren zoo wel als de knechts, vindt men menigvuldig, op alle uren van den dag, slapende en dronken. In dezen toestand doen zij, al wat zij goedvinden, zetten geen voet van de plaats en lagchen den armen reiziger bovendien nog in het gezigt uit. Door veel twisten en schreeuwen krijgt men er eindelijk een toe om den wagen voor den dag te halen, eenen tweeden om hem te smeren, een ander voedert de paarden, die dikwijls eerst nog beslagen moeten worden, dan is het lederwerk niet in orde en moet eerst nog weder aan elkander gebonden en hersteld worden, en nog tallooze dergelijke dingen meer, die alle met de grootste traagheid verrigt worden. Beklaagde ik mij naderhand in de steden over deze ellendige postinrigtingen, dan gaven de heeren mij ten antwoord dat deze landen nog te kort onder *Russische* heerschappij stonden, dat de Keizerstad te ver verwijderd was, en dat ik mij, als vrouw alleen, nog gelukkig rekenen moest van er zoo doorgekomen te zijn.

»Ik wist hierop niets te antwoorden, dan dat in de jongste overzeesche bezittingen der *Engelschen*, die nog verder van de hoofdstad verwijderd liggen, alles voortreffelijk ingerigt en volkomen goed geregeld is, en dat men dáár eene vrouw zonder knecht even snel voorwaarts helpt als eenen gentleman, want men vindt haar geld en hare aanspraken even gewigtig, als die van eenen heer. — Geheel anders is het echter op een *Russisch* poststation, want wanneer er een ambtenaar of officier komt — dan heeft alles handen en voeten, dan buigt zich alles om het hardst, want men vreest voor slaag en straffen. Zoo kan het gebeuren dat men (de particulier) een of twee dagen aan hetzelfde station blijft zitten en met de zoo snel rijdende *Russische* post, niet meer weg aflegt dan met eene karavane. Wanneer ik eene uniform gewaar werd, overviel mij altijd eene koortsachtige rilling — ik kon er op rekenen van geene paarden te zullen krijgen.

»De reis door *Perzië* was van levensgevaar vergezeld, die door *Aziatisch Rusland* levert zulk eene vreeselijke ergernis op, dat ik aan de eerste onbepaald de voorkeur geef." — Uit

Digitized by Google

dien hoofde veranderde de Schrijfster haar reisplan, en in plaats van over *Moskou* en *Petersburg* te gaan, koos zij den kortsten weg »om zoo spoedig mogelijk over de grenzen te komen."

Uit deze proeve zien de lezers meteen hoe de vertaling is. Wij wenschen het werk een ruimen aftrek, en dáárin den Uitgever eene aanmoediging om ook 't verhaal van de vroegere reize dezer moedige vrouw in het *Nederduitsch* te doen overbrengen.

De Reizen en Gevoelens van den Heer JOLLY GROEN. *Uit het Engelsch door* RUDOLF CHARLES. *Te Amsterdam, bij* J. Stemvers. 1852. *In gr.* 8*vo. IV en* 299 *bl. f* 3-:

Mogt men, oordeelende naar den titel, zich verbeelden een gewoon reisverhaal, of, naar de keurig uitgevoerde titelplaat, een gewonen roman te zullen lezen, dan zou men zich grootelijks vergissen. De Vertaler — die zich achter den pseudoniem RUDOLF CHARLES verschuilt — berigt in de Voorrede, welk soort van letterkundig voortbrengsel de lezer te wachten heeft.

»Op eene onderhoudende en geestige wijze" — zegt hij — »vindt men hier den *Engelschen parvenu* geschilderd, die als Milord op reis gaat, *à tort et à travers* over alles oordeelt, en zijnen landaard aan minachting en bespotting blootstelt. Wij zien in hem den *Engelschman* van het *Fransche* tooneel — een wezen zich zelven tot last, zelfs zijnen weldenkenden landgenooten tot spot, en eene gemakkelijke prooi voor afzetters en *chevaliers d'industrie;* nietig in zich zelven, doch groot in zijn geld; een paauw voor den burgerstand, waaraan hij zijne vederen ontleend heeft, en een aap voor de groote wereld, waarin hij zoo gaarne zijne plaats zoude willen innemen — als mensch."

Zóó doet waarlijk de Heer JOLLY GROEN zich kennen door zijne handelingen en door de bespottelijke uiting zijner gevoelens en beoordeelingen. Het werk is uit eene echt humoristische pen gevloeid, en de Schrijver, met eene bijzondere gave van waarneming begiftigd, moet vooral in *Frankrijk* bij niet weinigen van zijne landgenooten, eene groote mate van waanwijsheid en laatdunkende zelfvoldoening hebben opgemerkt.

Digitized by Google

Wij zullen over de lotgevallen van den held niet uitweiden, om den lezer de voldoening te laten het humoristisch tafereel langzamerhand voor zijne oogen te zien ontwikkelen. Menig jongeling kan er lessen van wijsheid uit putten, wanneer hij in dien spiegel met oordeel zijne beeldtenis zoeken wil. Zoo wel hun die onderhoudende, luimige lectuur verlangen, als hun wier blik gaarne dieper doordringt, zijn de Reizen en Gevoelens van den Heer GROEN aan te bevelen. Ook de sierlijke uitvoering lokt tot de lezing uit.

Hedendaagsche voorstelling van COSTER *en de uitvinding der Boekdrukkunst in Frankrijk. Te 's Gravenhage, bij* de Gebr. Belinfante. 1853. *In gr.* 8*vo.* 31 *bl.* *f* : -40.

Door de zorg van den kunstlievenden Nestor onzer boekdrukkers, den verdienstelijken Heer SCHINKEL, ontvangen wij dit beoordeelend verslag van een gedeelte der Afdeeling getiteld: *L'Imprimerie*, van het uitvoerig en kostbaar prachtwerk *Le Moyen Age et la Renaissance*, hetwelk te *Parijs* door PAUL LACROIX wordt uitgegeven. Die Afdeeling »waarin de volledige geschiedenis van de Boekdrukkunst, van den beginne af tot op het einde der XVIe eeuw, zoo uitvoerig als naauwkeurig wordt beschreven, en inzonderheid ook de *oorsprong* der uitvinding met veel zorg en scherpzinnigheid wordt onderzocht" is geschreven door den Uitgever-zelven, ook bekend onder den naam van *Le Bibliophile Jacob*, »een man die in *Frankrijk* geacht wordt als een der meest geoefende kenners en best bevoegde beoordeelaars van al wat met de boekdrukkerij en hare geschiedenis in verband staat." — Hoe belangrijk dat klassieke werk voor de eer van COSTER is gevoelt ieder, wanneer hij bedenkt »dat de *Franschen*, tot voor korten tijd nog, met de aanspraak der *Hollanders* op de eer dier uitvinding (van de boekdrukkunst) gewoon waren den spot te drijven", en dat nu, in het begin der gemelde Afdeeling al dadelijk gezegd wordt: »dat men het eindelijk, na eeuwen van geschil, dáárover algemeen ééns is geworden, dat als geboorteplaats der uitvinding slechts *Haarlem*, *Mentz* en *Straatsburg*, als persoon des uitvinders slechts COSTER, GUTTENBERG, FAUST en SCHÖFFER, en als tijd der uitvinding slechts

Digitized by Google

de jaartallen van 1420, 1440 en 1450 in eenige aanmerking kunnen komen." — De geleerde Schrijver stelt ook als ontwijfelbaar, dat de eer der uitvinding van de houtsnijkunst, en hare toepassing op het drukken van speelkaarten en prentfiguren, insgelijks aan *Holland* behoort, en verwerpt de bewering der *Duitschers*, die zich ook de uitvinding van *die* kunst pogen toe te eigenen. Evenwel dwaalt hij in zijne meening, dat de houtsneê-prentkunst voor de moeder der boekdrukkunst met losse gegoten letters moet gehouden worden, en het verslag, dat wij aankondigen, is bestemd om die en andere dwalingen in zijn belangrijk Artikel voorkomende te wederleggen. Het werkje draagt op elke bladzijde onmiskenbare sporen van des Schrijvers grondige zaakkennis en scherpzinnigheid. Behalven over de uitvinding der eigenlijke boekdrukkunst, is 't hoogst belangrijk hem te hooren over de *Straatsburgsche* processtukken, door den *Fransehen* Schrijver verkeerd begrepen; maar inzonderheid vinden wij de gissing belangrijk, die hier (bl. 27) wordt voorgedragen over den nog onbekenden aard der vier stukken, aan wijlen ANDRES DRITZEHEN behoorende, en welke GUTTENBERG (volgens de verklaringen der getuigen) verzocht had uit de pers waarin zij lagen weg te nemen en ze van elkander te leggen, opdat men niet mogte zien wát zij waren. Volgens het Voorberigt is het werkje niet door den Heer SCHINKEL-zelven maar op diens aansporing door een zijner vrienden geschreven, die echter niet wordt genoemd. Hetzij nu de Heer SCHINKEL 't ál of niet hebbe geschreven, in elk geval is hij de oorzaak van 't verslag en deszelfs uitgave, en wij brengen hem deswege dank en hulde toe. Zonder dát zouden we niet zoo spoedig het genoegen gehad hebben tot onze lezers te kunnen zeggen: »het groote geschil over den oorsprong der uitvinding is, naar de stellige en onbewimpelde verklaring van den Heer LACROIX, ten gevolge van de nader te werk gestelde grondige onderzoekingen, beslist." — »COSTER is de uitvinder van die kunst aller kunsten." — »De eer der overwinning is aan óns Vaderland." — Dat nu de verwachting des Schrijvers worde vervuld, en ook de Heer BERNARD, beambte van de Keizerlijke drukkerij te *Parijs*, die ál wat aan COSTERS pers wordt toegeschreven »aandachtig bezigtigde", in het werk dat hij ter

Digitized by Google

perse heeft *Over den oorsprong der drukkunst*, aan die uitspraak zijn zegel hange!

Het verslag is uitgegeven ten voordeele der oprigting van het standbeeld voor COSTER. Moge de opbrengst groot zijn! Wij bevelen 't echter alleen aan, om de belangrijkheid van den inhoud, en wenschen den Heer SCHINKEL ál de voldoening toe op welke hij aanspraak heeft.

Gedichten van BERNARD TER HAAR. *Tweede verzameling. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1851. *In gr.* 8*vo.* 253 *bl.* *f* 2 - 75.

Benevens eenige nieuwe gedichten bevat deze verzameling een aantal gedichten »van vroegeren leeftijd"; men vindt er werk in »van den zeventienjarigen jongeling en van den vijf-en-veertigjarigen man." Die zamenvoeging zou haar voor de vrienden en vereerders van den Heer TER HAAR belangrijk maken, al misten de geleverde stukken ten deele de verdienste die er met regt aan wordt toegekend. Hare waarde is bovendien verhoogd door een brief van opdragt aan den Heer TOLLENS, waarin wetenswaardige bijzonderheden voorkomen aangaande des Dichters kunstoefening als knaap en jongeling, en omtrent zijne tegenwoordige denkwijze over dichtkunst en poëzij. De Heer TER HAAR heeft gewis velen er door aan zich verpligt. In de opdragt zegt de Dichter, dat hij van den Heer TOLLENS heeft geleerd hoe veel onze verzen (*) dikwerf door eenige bekorting kunnen winnen; dat de zuiverheid der dictie in zijne eerste proeven veel te wenschen en te verbeteren overliet; dat hij getracht heeft er aan te gemoet te komen, en een *»scherp en naauwlettend oog"* over de zangen zijner jongelingsjaren heeft laten gaan. Die zangen zijn dus met

---

(*) *Onze verzen.* De bij ervaren meesters bekende leer: dat bekorting doorgaans verbetering is, geldt niet alleen omtrent *onze* verzen, maar omtrent *alle* verzen, en zelfs omtrent alle mogelijke opstellen in proza of poëzij. Het woord vers, eigenlijk versregel, staat hier niet in den eigenlijken maar oneigenlijken zin, voor dichtstuk. Versregels zijn niet dan in zeldzame gevallen voor bekorting vatbaar. REF.

Digitized by Google

»snoeimes" en fijnschaaf bekort en gezuiverd. De drukproeven van het werk zijn ook nog, bovendien, gelijk mede in de opdragt gezegd wordt, herzien door den Heer TOLLENS. Men ontvangt dus de zangen van des Dichters jeugdiger leven hier niet zoo als zij oorspronkelijk zijn geweest. Integendeel, zij bevatten nu de frischheid van gevoel en levendigheid van verbeelding der jeugd met die schoonheid en zuiverheid van vorm vereenigd, welke alleen bereikbaar zijn voor den volleerden meester. Het genoegen om vergelijkingen te maken tusschen het werk van vroeger en later tijd; met andere woorden, om den Dichter in zijne trapsgewijze ontwikkeling te volgen, is daardoor voor den lezer verloren gegaan; maar de gedichten moeten, daarentegen, in schoonheid er veel door gewonnen hebben, en die blijvende winst vergoedt dat voorbijgaand genoegen. — Een werk zoo scherp door den Dichter nagezien, en bovendien nog herzien door den Heer TOLLENS, moet noodwendig in fraaiheid van stijl en zuiverheid van dictie en versificatie uitmunten, en vermits de gevoelens en gedachten van den Heer TER HAAR gewoonlijk de stempels dragen van reinheid, grondigheid en gekuischten smaak, zoo kan er in zulk een werk niet veel stoffe voor de kritiek zijn overgebleven. De taak van Ref. bepaalt zich daardoor van zelf tot de eenvoudige aankondiging. Indien hij nog omtrent kleinigheden iets aanmerkt, geschiedt het alleen om zijne meening bescheiden in overweging te geven, voor het waarschijnlijk geval van herdruk, en — zoo ver zij gegrond is — tot vóórlichting van minder geoefenden.

Bij 't aankondigen van den eersten bundel (zie *Vaderl. Letteroefeningen* voor Februarij 1851, bl. 77) heeft Ref. aangemerkt, dat de werkw. *gaan* en *komen* bij de onbep. wijze van andere werkw. gebruikt, de verzen verzwakken. Hij vond in deze tweede verzameling onder anderen *gaat* nederhangen (bl. 80); *gaat* dagen (bl. 185); *gaat* rekken (bl. 191); *ging* rooken (bl. 212); *ging* bereiden (bl. 214); *gaat* branden (bl. 216), en ziet daaruit dat de Heer TER HAAR een ander gevoelen voorstaat; evenwel gelooft hij toch 't zijne niet te kunnen opgeven, en vindt de verzen waarin dat *ging* en *gaat* voorkomt zwakker dan zij behoefden te zijn. Als er b. v. op bladz. 212 in plaats van

Digitized by Google

Als zag hij zijn *verslaagne* spoken
Eer 't bloed *ging van den moordbijl* rooken,

gelezen wierd:

Als zag hij reeds zijn offer spoken
Nog eer diens bloed den bijl deed rooken,

zou Ref. die verzen krachtiger, duidelijker en naauwkeuriger vinden. — De taalfout *wie*, in plaats van *die* hun God aanbaden (bl. 15) zou men voor eene drukfout houden, als niet op bl. 8 van den brief en elders ook *wat* in plaats van *dat* stond. — Hier en daar ontmoet men ook wel eens wat dubbelzinnigs door verkeerde woordschikking, b. v.: de aardbol *rond* geschenen door een vlam (bl. 15); een kruikar *die* de armoê *trekt* (bl. 146); een nieuwgeboren dag met luiken (ibid). — Door de gewone beteekenis van 't woord *gezolderd*, dat in den handel wil zeggen *op zolder gebragt*, schijnt het gezegde, op bl. 73, dat Gods troon *gezolderd* staat, niet edel. Ook het *kammen* en *scheren* door den winterstorm (bl. 147) in de verzen:

En kamde 't loover weg van 't hout
En schoor het van de landen

komt daar minder edel voor. In een luimig vers zou 't fraai zijn; maar hier zou Ref. hebben voorgesteld:

En schoor het loover weg van 't hout
En blies het van de landen. —

In het gedicht betreffende *Waterloo*, is 't vers: »En gij wier hoofden vielen" (bl. 83) onduidelijk; men denkt er bij aan onthoofde soldaten, of aan soldaten wier hoofden (legerhoofden) zijn gevallen; de bedoeling schijnt te wezen: »En gij, gesneuvelden!" — In hetzelfde gedicht (bl. 82) mag men van de verzen:

Waar God ons erf behoedde,
Oranjes *schouder* bloedde,
En de aadlaar is gevlugt.

het tweede *mesquin* vinden.

Waar God ons erf behoedde,
Oranje streed en bloedde,

Digitized by Google

of iets dergelijks ware er verkiezelijk. — *O*, *zoo* (bl. 65), *na uw* (bl. 174) *na naar* (bl. 221) hadden vermeden kunnen worden. — Op bl. 182 staat in een keurig fraai couplet: »*Lente 't om zich heen te tooveren*". Dat harde *Lente 't* weet men ook niet dadelijk te verklaren. *'t Lente rondom zich te tooveren* zou duidelijker en vloeijender zijn geweest. — Waarom de Dichter de twee harde *assonnanten* op bl. 14:

o Wonder dat haar God, u, dwingland, toen *gespaard heeft*.
Wiens naam ten eeuwgen vloek 't geschiedboek ons *bewaard heeft*

nog bewaard heeft in zijn gedicht, is moeijelijk te verklaren. Door eene kleine omzetting had er *spaarde* en *bewaarde* kunnen staan. — Zonder een discipel uit de Ghybensche School, of ingenomen te zijn met hare leer, door BILDERDIJK te regt ketterij genoemd, twijfelt Ref. toch of de welluidendheid en duidelijkheid in een Alexandrijnsch vers drie toonlooze syllaben achter elkander gedoogen. Zij komen hier meermalen voor o. a. op de bl. 6, 23, 48, 105 en 216. — Eene laatste aanmerking geven twee verzen uit de vadervreugde (bl. 249) in de pen:

'k Mag op 't hoofd vier kroonen dragen —
Rome's kerkvoogd gij maar drie.

Zij zijn blijkbaar gevolgd naar 't:

Griekenland had zeven wijzen
Zeven kindren hebben wij

van TOLLENS zoo wij meenen; maar de navolging is niet gelukkig. De vier kroonen beteekenen vier telgen, en er staat dus eigenlijk dat *Romes* kerkvoogd er drie had. Dat lag gewis niet in de bedoeling. Evenwel zoo deze imitatie van TOLLENS niet gelukkig mag heeten, zij is ook de eenigste door Ref. in den geheelen bundel opgemerkt.

De verzameling bevat een aantal gelegenheids-gedichten, gade, telgen en vrienden toegezongen: uitstortingen des harten, meestal vol treffende gevoeligheid. — Van algemeen belang zijn I°. uit de »Zangen van vroegeren leeftijd" *a*. 't met zilver bekroonde prijsvers de *Zelfopoffering*, een gedicht van 1826, in fiksche en gladde Alexandrijnen, die geschreven

Digitized by Google

schijnen onder den invloed van HELMERS en FEITH. Het stuk bevat zeer fraaije plaatsen en maakt begeerig naar kennismaking met het gedicht, dat den *gouden* lauwer heeft weggedragen. *b.* de Lyrische Poëzij; een zestal lierzangen: *Palestina; De lofzang der schepping; Het muzykale in de Natuur; Een landschap bij ondergaande zon; Leydens ontzet*, en: NAPOLEONS *val en vergoding*, in vijf afdeelingen: 1812, 1813, 1815, *de Leeuw van Waterloo*, en *Apotheosis*. *c.* ROLF *en* IDA eene Romance. Deze laatste en *Leydens ontzet* zal ook de dichter-zelf wel niet onder zijne beste werken rangschikken; maar de overige lierzangen behooren daar zeker toe. II°. Uit de nieuwe gedichten: *het Communisme onzer dagen; de dochter van* HERODIAS; *Zomer* (bij eene kunstplaat); *Aan de sterren* (eene vertaling), en: *de Zonsverduistering*.

De indrukken van gevoel en verbeelding, Christendom en levenswijsheid, liefde en godsvrucht overziende, hier veelal meesterlijk en heerlijk in schoone en verhevene vormen van lyrische dichtkunst verzinnelijkt, zou men in verzoeking geraken het lyrische nog meer dan het beschrijvende *genre* als een bijzonder domein van TER HAAR te beschouwen. Doch het beschrijvend gedicht in dezen bundel: *de dochter van* HERODIAS, hetwelk door de lyrische stukken overschaduwd wordt, is ook op verre na het beste niet van 't geen de Dichter in dat *genre* heeft geleverd. Integendeel, Ref. beschouwt 't als in zekere mate mislukt. Wel bevat ook dát gedicht meesterlijke partijen van beschrijving en dichtkunstige taalmuzijk; maar 't slot uitgezonderd is 't een werk van de verbeelding en niet van 't gevoel. Daardoor, waarschijnlijk, is er ook in gezondigd tegen de waarheid. SALOME wordt er in voorgesteld als eene volwassen maagd, en op die onderstelling rust het plan; maar zij was nog slechts een kind. De gebruiken des Lands gedoogden de tegenwoordigheid van volwassen vrouwen niet bij zulke feestmalen; de jeugdige SALOME kon er alleen dáárom eene wijle zijn, dat zij nog maar een kind was. In elk geval echter kwam 't hier aan op de schildering van 't geen er moet zijn omgegaan in HERODIAS geest, gemoed en geweten, tusschen de haar verrassende mededeeling van 's Konings onverwachte belofte en haar onmenschelijk besluit om het kind te doen zeggen: »geef mij het hoofd van JOHANNES den Dooper!"—

Digitized by Google

Wat dacht, wat gevoelde zij? Wat dreef haar aan? Was 't enkel hoogmoed, gehechtheid aan haar vorstelijken rang, en bezorgdheid dien rang door JOHANNES te verliezen? Of was 't liefde voor HERODES; innige verknochtheid aan hém, en vreeze van door JOHANNES van hém gescheiden te worden? Had de uitspraak van JOHANNES omtrent haren echt met HERODES haren huiselijken vrede misschien verwoest? Kostte de beslissing haar geen strijd? Vreesde zij noch de goden, noch het oordeel der wereld? — Zeker had zij maar weinig oogenblikken om te denken, maar hoe véél moet er in die oogenblikken in haar zijn omgegaan? Dáár lag het gewigt en de moeijelijkheid van 't stuk, maar ook voor een zielen-schilder de gelegenheid om zich te toonen in zijne kracht, en nieuwe lauweren te winnen. Het gedicht echter is juist dáár het zwakst, en geeft niets van dat alles; niets dan eene flaauwe, hoogst onbeduidende beschrijving van HERODIAS' *uitwendig* voorkomen (bl. 209). Op de vraag van SALOME: wat zij moet kiezen, volgt er dit:

En nu HERODIAS? — zij ziet
Verstrooid in 't rond en antwoordt niet;
Als scheen zij naauw die vraag te hooren,
Zoo blijft ze in diep gepeins verloren.
Zij zwijgt en staart, en huivert ligt,
Als trad haar in een nachtgezigt
Op eens een aaklig beeld te voren,
Maar plooit den mond weêr tot een lach,
Alsof ze een zoeter droombeeld zag.
Een straal van vreugd glijdt langs haar wezen;
Zij ziet haar dochter aan, en 't was,
Of met dien blik HERODIAS
Eerst in de ziel haars kinds wou lezen,
Of zij kon voortgaan zonder vreezen.
Toen sprak zij fluistrend zacht en snel:
»Wat gij moet kiezen weet ik wel....
»Keer naar de zaal terug SALOME!
»Vraag wat de koning heeft beloofd!
»Eisch dat het bloed des Doopers stroome,
»En dat zijn afgehouwen hoofd

Digitized by Google

»*Hier* aanstonds *als een dischgeregt* (*)
»Zij op een schotel neêrgelegd!" —

Alle hartstogt, ook de wreedste, heeft hare verhevenheid. Hoe schrikkelijk verheven is HERODIAS door haar zwijgen bij den Evangelist (MARKUS VI: 24), die haar geen woord méér in den mond legt dan noodig is, en met haren toestand overeenkomt! — »En zij (*het kind*) uitgegaan zijnde, zeide tot hare moeder: wat zal ik vragen? — Deze nu zeide: het hoofd van JOHANNES den Dooper." (†) Dat ontzettend verhevene: »het hoofd van JOHANNES den Dooper" is in het gedicht als verdronken in de zeven vloeibare verzen, tot welke er het antwoord is aangezwollen. Ook de gewrongen constructie zelfs, van deze en volgende verzen, toont duidelijk dat het gevoel des Dichters geen deel heeft gehad aan dit stuk. Het slot heeft men aan den redenaar te danken.

Vol gevoel, daarentegen, zijn de lierzangen; het volgende heerlijke fragment (bl. 170) is van Erotischen aard:

Aan de oever van 't beekjen, in schaâuw der abeelen,
Rees needrig de lelie en sliep in den knop;
De zefir kwam 's avonds haar wiegen en streelen,
En kuste des morgens de daauwdruppels op:
Ras zag men haar 't hoofd aan de zwachtels ontscheuren,
En toen nu het zonlicht haar aanloeg een poos,
Ontsloot zij haar kelk en ontbond zij haar geuren,
En de uchtendgloed maalde in een mengling van kleuren
Op 't zilver der lelie het purper der roos!

(*) *Hier* zou dan toch *Daar* (in de zaal) moeten zijn. Maar: als een dischgeregt! — 't Hoofd had dan in de zaal gebragt en daar in een schotel op den disch bij de andere geregten gezet moeten worden! — Dat is niet gedaan, en noch MATTHEUS noch MARKUS geeft eenige aanleiding, om het kind dien ongerijmden eisch in den mond te leggen. De zaak is eenvoudig: het hoofd werd geëischt terstond, opdat er van uitstel geen afstel kwame; en bloedend als 't was *kon* 't niet anders gebragt worden dan op een schotel: doch op dien schotel moest 't gelegd worden niet in de zaal maar in de gevangenis. — Hier vooral, maar ook op andere plaatsen van 't gedicht had het „snoeimes" goed kunnen doen; ofschoon 't plan-zelf er niet door ware te verbeteren.

(†) Vertaling van VAN DER PALM.

Digitized by Google

Ik zag haar in 't minnig ontluiken, ELVIRE!
Nog nooit had een bloempje mijn oog zoo verrukt;
»O zalig, wien ze eenmaal de lokken versiere,
»Wien ze eens aan de smachtende borst wordt gedrukt!"
Ik sprak en ontwaarde, aan het beekje gebogen,
Een engel, die peinzend de lelie bezag;
Hij scheen met haar schoonheid en teêrheid bewogen;
Een traan, die des weemoeds, bewolkte zijn oogen,
Maar over zijn lippen zwierf vrolijk een lach.

Op eens schoot een vuurpijl uit ramlende wolken;
De regenvloed gonsde in de zwellende beek;
Haar bed werd herschapen in bruisende kolken;
De lelie verbleekte, haar stengel bezweek.
»Ach, wordt reeds haar schoon in den morgen verslonden?"
Zoo vragend verhief ik ten hemel het oog:
»Zij draagt niet de dorens, waar rozen meê wonden;
»Maar wordt zij te schoon voor deze aarde gevonden,
»Voer gij dan, o Engel! haar bloeijend omhoog!"

En de engel ontplooide zijn ruischende vleugels,
Als had hij verteederd mijn smeeking gehoord,
En lei met zijn blikken den stormwind aan teugels,
En dreef weêr het stroomnat terug in zijn boord;
Ik zag op zijn wieken zich wiegend, hem zweven;
Hij vatte de lelie haar stengel rees op:
Hij hield aan zijn vingren een dauwdrup geheven,
Die neêrgleed en zacht op de blaadren bleef beven,
En eindlijk versmolt en verzonk in den knop.

Toen schiep hij, bij 't uitslaan der glanzende wieken,
Terwijl hij al zwierend zich ophief en dook,
Een koestrende lichtstraal als 't dageraadskrieken,
Waarop weêr de lelie herbloeijend ontlook.
Nu greep hij het bloempje welks scheuten hij gaarde,
En stak het omzigtig en zacht aan mijn borst:
»Houd, jongling! die bloeijende lelie in waarde!
»Ze is rijker bekleed dan de vorsten der aarde,
»En gij, wien zij aanlacht, zijt rijk als een vorst!"

Digitized by Google

Niet minder schilderachtig en diep gevoelig zijn de lyrische uitboezemingen bij de schoonheden der Natuur. Men kent de voortreffelijkheid van des dichters gave in dit opzigt. De invloed dien DE LAMARTINE — volgens de opdragt een zijner meest geliefkoosde voorbeelden — immers aanvankelijk op de rigting van zijnen smaak heeft gehad, is niet te miskennen. Niet dat men hier gedachten of verzen van dien *Franschen* meesterzanger zoude ontmoeten; dat zij verre. TER HAAR zegt (bl. 154) aangaande zijne naauwgezetheid in 't eerbiedigen van anderer werken:

Nog veel liever in 't duister gescholen!
Nog veel liever geen greep meer gebragt op mijn lier,
Dan naar beelden gezocht van gebedelden zwier
Of naar klanken van elders gestolen!

En hij spreekt waarheid. Maar het is somwijlen alsof één zelfde geest de beide zangers heeft bestierd en aangedreven. Ref. kan zich niet weerhouden ten blijke daarvan een paar coupletten aan te voeren, en ontleent die aan den lierzang »van vroegeren leeftijd": *Het muzykale in de Natuur* (bl. 44).

Natuur heeft ook haar taal, vol van bezielde woorden,
En spreekt door mengeling van klanken tot de ziel;
Ze omvat het vol geluid van stoute en zachte akkoorden,
En Eden was de toon, die 't zuiverst haar ontviel.
't Zij 't voorjaar zich omkranst met versche rozelaren;
Hetzij de herfstwind speelt met de afgestormde blâren;
't Zij de ademtogt van 't Noord de sneeuw blaast door de lucht;
't Zijn trillingen van een der snaren,
En 't aanslaan van een toon, die van het speeltuig vlugt.

Wanneer de nacht reeds huivert door het loover,
En nog de dag van de avondkim ons groet;
Wanneer de maan de blaauwe bergen over
Verteedrend drijft met zacht gekleurden gloed;
Wanneer haar blik van 't ruim der stargewelven
Den daauwdrop glanst, die aan de bloemstruik weent,
En heel Natuur, half klagende in zich zelve,
Zich tot eene Elegie vereent.

Digitized by Google

Als 't is of de aard, bij 't deinzend lichtgewemel,
Meer 't lijden voelt, dat op haar bodem drukt,
En weemoedvol en smachtend naar den Hemel,
Zich uit haar sfeer nabij den Hemel rukt;
In 't scheppingsuur van dweepende idealen. —
Dan brengt Natuur de sombre toonen uit
(Gelijk men soms hoort om een heuvel dwalen)
Der zacht gestemde herdersfluit.

Men ziet, er is geen spoor meer van mindere kunstbekwaamheid in dat werk van jeugdiger jaren, door den ervaren meester bekort en beschaafd. — Hoe gaarne liet Ref. den lezer ook nog een blik werpen op de keurige schilderij der pastorij te *Zale;* maar het bestek is onverbiddelijk, en toch kan hij niet eindigen zonder nog een paar plaatsen te doen kennen die hem bijzonder hebben aangetrokken. De eerste is de beschrijving van de Sterrekunde in den fraaijen lierzang de *Zonsverduistering*, van 1851 (bl. 238):

O wondre wetenschap! die elken slag der raderen
Van 't zonnestelsel hebt bespied;
Die, waar twee werelden tot d' eigen kruisweg naderen,
Met scherp bereeknend oog voorziet;
Die ons 't geheim verklaart der onverstoorbre wetten,
Waarnaar het wervlend wiel der lichten voort blijft gaan!
En, als gij op der starrenbaan
En in heur wandelkring ons dwingt den voet te zetten,
Ons de ordonnantiën des hemels leert verstaan!
Wat ge in de toekomst leest verkondigt ge ons te voren
Met nimmer faalbre profecy,
En van der heemlen harmony
Doet ge ons den vasten maatklank hooren;
Geen wetenschap der aard draagt schooner kroon dan gij!

Met weinige maar schitterende meestertrekken wordt daarop de verduistering geschetst:

Het schaduwbeeld der nachtvorstin
Rukt reeds het gouden vuurveld in,
En breckt de stralenkroon, om 't hoofd der zon geweven.

Digitized by Google

Wij staren 't plegtig schouwspel aan:
De zon, gekromd als halve maan,
Waarover zilvren wolken zweven,
Zien wij met gouden hoornen staan.

In de opdragt betoont de Dichter eenig verlangen om te weten, of men zijne latere gedichten boven de vroegere zal stellen; of omgekeerd. Ref., zoo als hij reeds zeide, acht in den zin van TER HAAR geene vergelijking meer mogelijk, omdat ook het oude door de ondergane bekorting en beschaving nieuw is geworden; maar gewisselijk spreekt hij het algemeene gevoelen uit wanneer hij verklaart geene der twee verzamelingen te willen missen. Indien er nog te vergelijken ware zou 't moeten zijn tusschen den meerderen invloed van het hart of van den geest op de gedichten der verschillende tijdperken. Doch waartoe die vergelijking? Ieder verheugt zich het werk van den „zeventienjarigen jongeling en den vijfenveertigjarigen man", in deze bundels te bezitten, en dat is genoeg.

De tweede plaats door Ref. bedoelt is een couplet uit *het Communisme onzer dagen*. In dat gedicht van Maart 1850, riep in eene Apostrophe aan de schim van NAPOLEON (bl. 194), de ontgloeide Dichter uit:

Kiest Frankrijk, kiest Euroop, voor 't dreigend Anarchisme
Uw ijsren handschoen, en den dwang van 't Despotisme?
Vloek dan op 't hoofd (?) van 't Communisme
Dat ons die boeijen heeft hersmeed! —

Die keuze is geschied, en die keetenen zijn hersmeed, en wij hooren ze rammelen in onze nabijheid. Maar de Hoogste Liefde regeert, en indien het weder nacht moet worden in het afgeleefde, verarmde *Europa;* de verlichting en vrijheid zullen daarom niet van de aarde verdwijnen. Neen, de menschheid mag integendeel hopen, dat het geene poëzij maar waarheid is, wat er verkondigd wordt in verwachtingen als die, welke zoo bondig en krachtig, omtrent de einduitkomsten van de immer voortgaande natuur- en werktuigkunde, door den Dichter (bl. 186) zijn uitgesproken:

Ras is het ijsren web van 't spoornet afgesponnen:
Een nieuwe wereld rijst, zoo ver de stoom gebiedt!
'k Zie met zijn pluim van rook den trekker voortgeronnen,
Zoo wijd naar Oost of West de star (?) haar stralen schiet.

Digitized by Google

De muren storten om, die nog de volkren scheiden —
Een stroom van koestrend licht daalt zeegnend op den Heiden —
En de elektrieke vonk, die bliksemt langs de lijn,
Zal de overbrengster der ontsluijerde gedachte,
Die nog haar volle ontwikkling wachtte,
Bij 't reeds ontluikend nageslachte,
Naar 't grenspunt der beschaving zijn!

Ref. eindigt met ook hulde te brengen aan den Uitgever voor de keurige uitvoering, inzonderheid voor des Dichters zoo fraai en gelijkend portret, dat den bundel versiert, en 't penseel en de graveerstift van de Heeren W. C. CHIMAER VAN OUDENDORP en J. W. KAISER tot eere strekt. W.

Verzameling van Muzikale Poëzij door G. H. BROEKHUYZEN. *Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1851. *In kl.* 8*vo.* 196 *bl.* *f* : - 90.

Dit bundeltje, uitwendig zeer net en inwendig niet onverdienstelijk, zou reeds vroeger zijn aangekondigd als 't niet enkel bevatte muzikale poëzij; dat wil zeggen: poëtische teksten voor Muzikale Compositiën. Het oordeel over zulke teksten voegt beter aan den Componist, dan aan den dichter; hunne waarde is niet minder een vraagstuk van bruikbaarheid, dan van schoonheid. Ref. waagt zich niet gaarne op een vreemd domein, en moest dus een toondichter raadplegen, waartoe zich de gelegenheid niet dadelijk aanbood. Eindelijk echter heeft hij de verzekering ontvangen, dat zoo niet alle, dan toch zeer vele der stukken aan hunne bestemming voldoen, en dat de Componist in deze verzameling van meer dan honderd, veelal korte liederen, Balladen, Elegiën, Idyllen, Hymnen, Scènes en andere stukken eene ruime keuze heeft. Men vindt het echter jammer, dat in het Voorberigt of den Inhoud niet is gezegd bij wélke der stukken reeds muziek is gemaakt, of bij welke niet. Dit was te noodiger, omdat er volgens het Voorberigt zelfs teksten bij zijn, reeds door méér dan één Componist op muziek gebragt. Bij voorkeur toch werkt de toondichter woorden uit, die, in zoo verre

Digitized by Google

althans, nog nieuw zijn. Het ware zeker niet kwaad wanneer alsnog bij ieder exemplaar een los blaadje wierd gevoegd, tot aanwijzing van de nog niet gecomponeerde nommers.

De Heer BROEKHUYZEN, die blijkbaar »in het rijk der Toonkunst is ingewijd", en niet zonder vrucht heeft »gestreefd om daarin de verschillende vormen der zangstukken te leeren kennen", levert hier nog maar een gedeelte van zijne deels oorspronkelijke, deels vertaalde gedichten »ter muzikale bewerking geschikt." Wat hij nog *en portefeuille* heeft zal, volgens een Bijschrift aan het slot, later in druk worden gegeven. Intusschen wil hij den toondichteren afschrift daarvan doen toekomen op hunne aanvrage. Verder kan dienstvaardigheid wel niet gedreven worden. De inhoud van de nu aangekondigde verzameling getuigt van 's Dichters werkzaamheid, kunstgevoel en smaak, en levert — afgescheiden van 't bijzondere doel — eene vrij aangename lectuur op, door de vlugge afwisseling der onderwerpen, de losheid der maten, en de verscheidenheid van gedachten bij den lezer opgewekt. Zonder tot onze Meesterzangers te behooren, of op 't gebied der muzikale poëzij de éérste te zijn, heeft de Heer BROEKHUYZEN, als muzikaal dichter onmiskenbare verdiensten, en waar de kritiek in zijn werk stoffe vindt tot aanmerking of afkeuring (zoo als b. v. op bladz. 72 en 73), wordt zij ontwapend door zijne bescheidenheid, die »geen letterkundigen roem" beoogt, en zelfs door het vóórop geplaatste motto, uit L. UHLAND'S *Gedichte*, hem eene lagere plaats geeft, dan hij werkelijk verdient. Wij bevelen dan ook nu, dit zijn Liederboek met gerustheid in de aandacht van onze toondichters, en vestigen er, bovendien, de aandacht op van al wie smaak vindt in niet te diepzinnige poëtische lectuur. Het boekje biedt een aangenaam vlugtig onderhoud aan in verloren oogenblikken, en kan ook, door de menigte voor muzikale bewerking geschikte vormen die 't aan de hand geeft, zelfs voornaame Dichters nuttig zijn, wanneer zij in 't geval komen voor eenigerlei compositie woorden te moeten leveren, en, bij gemis van muzikale kennis, omtrent den vorm verlegen staan. Tot eene proeve van den stijl en den versbouw volgen hier *de Wals* en *het Meisje bij de beek;* het eerste oorspronkelijk, het tweede vertaald:

Digitized by Google

DE WALS.

Hoe luchtig en vlugtig zwiert alles in 't rond,
En suizelt en duizelt voor de oogen:
Men streeft en men zweeft als een veêr langs den grond,
Door d' adem der winden bewogen!
Hoe mengelt en strengelt zich 't al door elkaâr,
En wriemelt gestaâg heen en weder;
Wat rolt en wat solt er zoo menig een paar,
Al slingrend de baan op en neder.

Verblind en ontzind door den luister des bals,
Als mogt men in aetherglans zweven,
Zoo wemelt en hemelt wat leeft in den wals;
Zoo is hier het walsen slechts leven!

HET MEISJE BIJ DE BEEK.

Ik zat te mijmren in groene streek,
En zag het vlieten der klare beek;
Mij wenkten nimfen door 't stroomnat heen:
o Hoe verkwikkend is 't hier beneên!

En 'k zag de wolkjes, aan 's hemels trans,
Zoo helder spieglen in zonneglans;
Mij maalden serafs voor 't starend oog:
o Hoe verrukkelijk is 't hier omhoog!

Daar stond hij eensklaps voor mijn gezigt,
Zoo rein en schittrend als 't morgenlicht —
Zijn aanblik straalde zoo opgeklaard:
o Hoe genoeglijk is 't hier op aard!!

Hoe de duivel aan een zieltje kwam; door geen afschaffer, gedrukt voor de liefhebbers. Te Voorburg, bij A. M. Broedelet. 1853. *In kl.* 8*vo.* 43 *bl.* *f* : - 40.

De titel van dit boekje is zeker met opzet aldus gekozen, opdat het te eerder kome in handen, die het anders niet zouden aanvatten. En wij houden ons ook overtuigd, dat de

Digitized by Google

Schrijver het goed meent; dat hij wil afschrikken van het akelige troost zoeken in den drank bij huiselijken tegenspoed. Maar 't is ons bedenkelijk of wel eene zoo hoog ernstige, ja vreeselijke zaak als het beginnen met eene teug tot verdrijving der zorgen en het eindigen met zelfmoord, vatbaar zij voor behandeling in grappige verzen. Ons dunkt, dat die toon moeijelijk toegang zal vinden tot het hart; en van daar zal toch wel de afkeer van een zoo armzalig troostmiddel als de dronkenschap is, moeten uitgaan. Evenwel moeten wij den Schrijver het regt laten wedervaren, dat zijne gansche voorstelling er op is aangelegd om het verkeerde der zaak in het licht te stellen, en dat er van den beginne af niets is, dat inneemt voor het duiveltje dat op de flesch zit en zulke verleidelijke taal voert.

De Voogd. Roman van EMILIE FLYGARE-CARLÈN. *Uit het Zweedsch vertaald door* CLARISSE S. MEIJER. *III Deelen. Te Alkmaar, bij* H. J. van Vloten. 1852. *In gr.* 8*vo.* 1085 *bl. f* 10 - 25.

De Vertaler die zich onder de pseudonym CLARISSE verbergt heeft dit werk loffelijk vertaald; maar lof zij vooral aan de bekwame Schrijfster geschonken. In den beginne had Ref. geen vrede met dit werk. Hij vond en vindt nog sommige karakters overdreven; dat van den zes-en-dertigjarigen, uit eerzucht gevoinsd zieken en afgeleefden SEVERIN vindt hij zelfs ongerijmd; maar de beschrijving en voorstelling, ook van het wonderlijkste in de karakters en handelingen, is zoo levendig, boeijend en onderhoudend, dat men het werk als middel van tijdkorting waardeeren zou, al kwamen er geene karakters en toestanden in voor, die 't op hoogeren prijs doen stellen. In de schildering van JEANNE SOPHIE en EMILE MARBIN heeft de Schrijfster iets ongemeens geleverd; het karakter van JEANNE is van de verhevenste schoonheid. Er zijn passages in het werk die aan de ROMEO en JULIA doen denken, of althans doen gelooven dat de geest van SHAKESPEARE haar bezield heeft. Ref. kan geene schets geven van 't verhaal; maar wie behagen vindt in de voorstelling der ondernemingen en

Digitized by Google

opofferingen tot welke eene hartgrondig liefhebbende vrouw in staat is, leze dit werk. Eene enkele passage zullen wij aanroeren, om ten minsten een klein staaltje te leveren ook van den verdienstelijken stijl der vertaling. — Toen JEANNE overtuigd werd dat zij zonder reden haren minnaar van koelheid verdacht; maar tevens hoorde, met hem geen uitzigt te hebben dan op kommer en behoefte buiten de grenzen haars vaderlands, antwoordde zij (D. II, bl. 98): »Dan — en hare wankelende knieën bogen zich schier ter aarde neêr — dan loof ik God met een jubelend en ootmoedig harte voor al wat mij de toekomst kan bereiden. Breng mij naar *Amerika's* wildernissen, laat mij verzengend heete zandwoestijnen doortrekken, of bosschen zoo oud als de wording der wereld, waar allerhande verscheurende dieren brullend om mij heen waren — breng mij slechts naar dat plekje gronds op aard, dat gij beschaven wilt door er u neêr te zetten met der woon, en ik zal u eene slavin zijn, meerder slavin dan de vrouw van den *Indiaan* het voor dezen is.... Mijn besluit is genomen." — En nu zie men hoe moedig en standvastig, onder allerlei leed en gevaar, zij door daden toont in die woorden waarheid, niet anders dan waarheid te hebben gesproken. Het Derde Deel, waarin dat beschreven wordt, is in 't algemeen vol treffende schoonheden. Wij bevelen het werk met nadruk aan; wèl verzekerd dat het niemand onvoldaan zal laten, maar velen hoogst aangename uren verschaffen zal.

AUGUSTUS BERNEMAN *en de zijnen. Een eerste roman van Dr.* PRONIUS. *Te Haarlem, bij* J. B. van Loghem, Jr. 1853. *In gr.* 8*vo.* 328 *bl.* *f* 2-90.

Een roman als uit het leven gegrepen, met menig treffend en leerzaam tafereel; geschreven in een aangenamen stijl en wèl geschikt om de aandacht te boeijen. De gevaren der jeugd; het verlaten van den goeden weg; het voorthollen op en terugkeeren van den kwaden; de trotschheid en de nederigheid; de grootheid en de val; de schijn en het wezen, de rust na den storm, ziedaar in weinig woorden waar dit schoon geheel voorstellingen van bevat. Het is een eerste roman, en zoo

Digitized by Google

wij hopen niet tevens de laatste; maar toch liever de éénigste, dan de beste. Al komt er geen moord en doodslag, ook geen duivel in menschengedaante in voor, zoo scherp en afschrikwekkend als in de verdichtingen van SUE of DUMAS, Ref. acht er deze pennevrucht des te hooger om, en niemand zal er het werk minder voldaan om uit de hand leggen. Evenwel heeft hij ook aanmerkingen:

De Schrijver doet zich kennen als een vijand van de zoogenaamde orthodoxe godgeleerden; maar die voor te stellen als klaploopers en schijnheiligen, dat gaat te ver. Liefde, en een billijk oordeel, Dr. PRONIUS! want alle menschen struikelen in vele. Ref. gelooft, dat de orthodoxie op het gebied der Protestantsche godgeleerdheid hare waarde heeft; al ware het enkel om ons de eerste ontwikkelingstijdperken van het Protestantisme te herinneren.

Voorts doet de Schrijver zich kennen als een vijand van de middeleeuwsche poëzij en schrijftrant; dus ook als een vriend van latere tijden. Dat is goed, maar de elementen der geschiedenis moeten niet verloren gaan; want de geschiedenis drukt het leven des menschdoms uit. Zijn er ook al brekebeenen op dat gebied, de meesters maken het goed en hun werk alleen blijft en houdt waarde.

De spelling in dit werk aangenomen kan Ref. niet goedkeuren, vooral niet met het oog op datgene waarvoor de Schrijver zich, volgens de bovenstaande aanmerking, doet kennen — want hij acht haar de orthodoxie der spelling en het middeleeuwsche der taal.

Het laatste gedeelte van het werk moet bij het eerste achterstaan: het treffende, geheel eigenaardige heeft daar veel in verloren. — Na onzen regtmatigen lof zal de Schrijver ons deze vrijmoedige opmerkingen niet ten kwade duiden.

Druk en papier zijn zeer goed; maar het titelvignet is ver beneden het middelmatige. Als de kleine improvisatrice kon opstaan zou zij eene reuzin wezen; en haar gelaat zal, hopen wij, in natura beter zijn afgewerkt.

L. H. V.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Het leven van JEZUS, *den Zoon Gods en den Zaligmaker der wereld, wetenschappelijk-populair beschreven door Dr.* L. S. P. MEYBOOM. *Eerste Deel, Eerste Afdeeling: Het tijdvak der voorbereidingen. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1853. *In gr.* 8*vo. LXIV en* 368 *bl. f* 3-75.

Het is in de geschiedenis der ontwikkeling van den menschelijken geest een hoogst belangrijk verschijnsel, dat het standpunt, hetwelk door eene wetenschap ten gevolge van den loop harer beoefening wordt ingenomen, eene eigenaardige aanleiding geeft, waardoor het eene of andere op den voorgrond treedt, welks gewigt onder andere omstandigheden niet in die mate of op die wijze zou zijn gevoeld geworden. Waren — om slechts één voorbeeld tot verduidelijking van onze bedoeling bij te brengen — de nasporingen, die tot de ontdekking der planeet *Neptunus* hebben geleid, een noodwendig uitvloeisel van den tegenwoordigen stand der sterrekunde; wij twijfelen niet of élke wetenschap, juist omdat zij in ontwikkeling van den menschelijken geest bestaat, heeft iets dergelijks op haar gebied aan te wijzen. Niet anders is het met de pogingen der godgeleerde wetenschap in onze dagen, om den persoon en het werk van JEZUS CHRISTUS in het licht te stellen. Die pogingen staan niet op zich-zelve: zij zijn een onvermijdelijk gevolg van den gang en stand der Christelijke godsdienstwetenschap. Immers, naarmate in de laatste jaren het denkbeeld helderder en veelzijdiger in het licht is getreden, dat het punt vanwaar deze behoort uit te gaan, bestaat in de kennis van den persoon en de opvatting der verschijning van den Heer, heeft men levendiger behoefte dan vroeger gevoeld aan eene heldere voorstelling van Hem, gelijk Hij ons openbaar wordt in het Evangelie. Den historischen CHRISTUS te leeren kennen moest diensvolgens méér hoofdzaak worden dan vroeger werd ingezien, of liever: men werd er zich beter van bewust, dat hierin de kern des Christendoms bestaat en het zwaartepunt van zijn geheel. De wetenschap

Digitized by Google

heeft ten deze eene groote, ofschoon negative, verpligting aan STRAUSS; want de verschijning van het werk dat hij een: *Leben* JESU noemde, heeft aan de eene zijde klaarblijkelijk doen zien dat de objective historische grondslag, in den persoon en het werk des Heeren gelegen, het onvoorwaardelijke maar ook eenige uitgangspunt is van alle Christelijkheid, en het heeft aan den anderen kant de noodzakelijkheid aangetoond, om helderder, krachtiger, vaster in het licht te stellen en te handhaven, datgene waarover men vroeger te luchtig was heengestapt. En daar het nu zonneklaar is, dat polemiek tegen eenen afbreker van oneindig minder waardij voor de vastheid der wetenschap moet geacht worden dan de kloeke hand van eenen wèl toegerusten opbouwer, heeft naar ons inzien Dr. VAN OOSTERZEE de zaak bij het regte einde aangevat, toen hij, die in zijne ontwikkeling als godgeleerde vooral het oog had op STRAUSS (gelijk NIERMEIJER iets later op de *Tübingers*), zich niet ten taak stelde de onhoudbaarheid der beweringen van dezen in het licht te plaatsen, maar liever van den grond op een *Leven van* JEZUS te schrijven. Wij zijn hier niet geroepen om ons oordeel over de verdiensten van dit werk te zeggen, en even weinig om te ontvouwen wat er aan ontbreekt. Dit slechts zij opgemerkt, dat het — niet zoozeer wegens de betrekkelijke waarde, maar wegens den geheelen aanleg — eene nieuwe bewerking van de levensgeschiedenis onzes Heeren gansch niet overbodig maakt. Het levert, en dit is inderdaad eene verdienste die men op hoogen prijs behoort te stellen, eenen schat van bouwstoffen en opmerkingen, die niet alleen van veel belezenheid maar ook van veel vernuft getuigen; doch het is meer eene verzameling van voortreffelijke deelen, dan een geheel; meer eene rijke voorraadplaats van schoone trekken, dan eene harmonische zamensmelting van die allen tot ééne afgewerkte beeldtenis. Vandaar dan ook, dat het meer de sporen draagt van in zijne bewerking tot een resultaat te hebben moeten leiden, dan dat het op eene zoodanige slotsom van voorstudie is gebouwd; en of de verdienstelijke Schrijver zich vooraf een afgewerkt, afgerond beeld van zijn geheele werk hebbe gevormd, mag men billijk betwijfelen.

Deze leemte van eenen overigens in vele opzigten uitmuntenden arbeid moest bij den tegenwoordigen stand der theolo-

Digitized by Google

gische wetenschap (even als — om dit voorbeeld nog eens te bezigen — de misvattingen van LEVERRIER) in het licht treden; maar wij hielden het er voor dat in ons Vaderland, waar het debiet van wetenschappelijke werken van eenigen omvang zoo beperkt is, niet spoedig iemand zou opstaan, die, ook van de bouwstoffen zijns gevierden voorgangers gebruik makende, den onderzoeker van de Christelijke waarheid eene nieuwe bewerking van het leven van JEZUS in handen zou geven. Het heeft ons ten hoogste verblijd toen ons vermoeden ongegrond bleek te zijn, daar Dr. MEYBOOM met eene behandeling van dit hoogst gewigtig onderwerp begon op te treden. Hij had zich op meer dan ééne wijze doen kennenals een helder godgeleerde. Ook had hij reeds getoond, met een wijsgeerig oog de geschiedenis te hebben gadeslagen, en daarbij te voegen eene grondige studie der natuurwetenschappen, welker belang ten deze niet is te miskennen; getuige o. a. zijne fraaije voorstelling in het voor ons liggend werk van de verschijning der ster aan de Oostersche *Magi*. Dat hij zich op het afwerken der opgenomen taak behoorlijk had voorbereid, blijkt uit zijne mededeeling, dat hij negen jaren lang zijne bijzondere studie van het leven van JEZUS heeft gemaakt; gelijk ook uit de lijst van geraadpleegde geschriften, achter dit stuk geplaatst, (*) die getuigenis draagt van uitgebreide belezenheid; en uit het houden eener reeks van openbare voorlezingen over de levensgeschiedenis van JEZUS, waarin de slotsommen zijner nasporingen zijn opgenomen. Dat hij vóóraf ook een behoorlijk bestek van het geheel heeft gemaakt, blijkt aan de breede openlegging van het plan des werks; waaruit men tevens ziet, dat het zich verder uitstrekt dan men zich bij het lezen van den titel zou voorstellen. Hij merkt op, dat de woorden: JEZUS *in Zijn leven en werken, voor zoo ver men Hem daarin kennen*

(*) Het is jammer dat zoo vele drukfouten in de namen der schrijvers deze lijst ontsieren. De Schrijver beveelt zich aan tot het ontvangen van aanvullingen en verbeteringen. Beter en doelmatiger, dan die hier ter plaatse te geven — want hetgeen wij er weten bij te voegen is voor hém, en minder voor de lezers van dit Tijdschrift — hebben wij geoordeeld, eene opgave van hetgeen ons bekend, doch niet door hem vermeld is, ter zijner beschikking te stellen. REC.

Digitized by Google

kan uit Zijne aardsche verschijning, het volledigst zijne bedoeling zouden uitdrukken. En zoo is het ook: want hij verstaat door een »Leven van JEZUS" niet enkel eene zamenhangende, in orde voortloopende geschiedenis van al wat van 's Heeren lotgevallen en daden bekend is, met aanwijzing van het onderling verband van het eene en het andere; maar ook eene aanschouwelijke voorstelling van JEZUS' inwendige persoonlijkheid; een »letten op de hooge ontwikkeling, de zuiverheid en krachtige werkzaamheid van alle vermogens zijns verhevenen geestes; op het onderling verband en de eenheid van al die vermogens te zamen; op de helderheid, wijsheid, liefde en kracht, waarmede zij werkzaam zijn; op de eenvoudigheid, eenheid, klaarheid, onwrikbaarheid, kalmte, heiligheid en majesteit, die zijn geheele wezen daardoor ontvangt." Nog meer, ook: »na te gaan wat Hij dan nu is voor tijdgenoot en nakomeling, voor Jood en Heiden, wat Hij is voor 't menschdom in het algemeen, wat Hij kan en zal aanbrengen aan licht, liefde, kracht, heiliging en volmaking."

Met regt kan MEYBOOM daarom zeggen iets *anders* en ook *méér* op het oog te hebben, dan tot dusverre door anderen gegeven werd. Het is niet alleen eene levens- en karakterbeschrijving van JEZUS zoo als Hij op aarde verscheen, maar ook eene voorstelling van Zijn hemelsch leven, voor zoo ver ons dat bekend is: benevens eene ontwikkeling van Zijn werk naar het Evangelie: — eene Christologie in haren ganschen omvang. Deze plan-opgave moet reeds op zich-zelve alle onedelmoedige vergelijking van zijnen arbeid met dien van zijnen voorganger voor den onpartijdige uitsluiten, of althans in vele opzigten wijzigen. MEYBOOM merkt dan ook aan, dat om geleerde wetenschap onder ongeleerden te verbreiden, VAN OOSTERZEE's werk zijne verbetering volstrekt niet noodig heeft. Maar hij wil de wetenschap dienstbaar maken aan het Christelijk leven; zij-zelve echter moet, na hare diensten bewezen te hebben, als in de schaduw treden. Dáárom geene aanhalingen; dáárom ook geene wederlegging van de mythe-theorie van STRAUSS, of van de kritiek der *Tübingers:* maar slechts eenvoudige, heldere voorstelling van den CHRISTUS, opdat het Evangelie voor zich-zelven spreke en door de kracht der reine, zedelijke waarheid zich toegang bane tot geest en hart.

Ziedaar het plan. Dat MEYBOOM de vereischten om het te

Digitized by Google

verwezenlijken, en de bezwaren er aan verbonden doorziet, openbaart zich in de Inleiding, die wij, om dat volledig aan te toonen, bijkans geheel zouden moeten afschrijven. De letterkundige geschiedenis der bronnen behelst een overzigt van de zoogenoemde kritiek der Evangelie-verhalen en van de wijze waarop die tot ons gekomen zijn, maar zonder zich te verdiepen in 't geen enkel aan de godgeleerde wetenschap als zoodanig toebehoort. Ten aanzien van hetgeen gezegd wordt over het karakter en standpunt van de Evangeliën, maken wij echter op ééne fraaije aanmerking opmerkzaam. Zij is deze: »Het blijkt uit eene naauwkeurige beschouwing der schrijvers van het N. V., dat de een op een ander standpunt stond dan de ander. Alleen JOHANNES onder de Evangelisten en PAULUS onder de Apostelen, maken melding van een voorbestaan des Heeren, terwijl noch PETRUS, noch LUKAS, of MARKUS, of MATTHEUS daarvan met een enkel woord spreken. Er volgt daaruit, dat men onregt heeft zoo men niemand als Christen wil erkennen, dan die zich in de beschouwing van 's Heeren persoon en leven op dat zelfde hooge standpunt plaatst. Immers als de erkenning van 's Heeren voorbestaan geen Christelijk element mag heeten, dan moet het oordeel van onchristelijk te zijn PAULUS en JOHANNES treffen; want zij predikten het voorbestaan. Als men daarentegen geen Christen wezen kan en geen Christelijk Evangelieprediker, zonder erkenning en prediking van voorbestaan en godheid des Heeren, dan moet men de drie eerste Evangeliën als onchristelijke Evangeliën uit den gewijden bundel verwerpen. Met dat al moet niet worden voorbijgezien, dat hetgeen te veel bewijst, niets zou bewijzen; want het niet prediken (of eigenlijk: in een geschrift opnemen) eener waarheid, sluit nog geenszins een niet-erkennen in, en de redenering zou eerst dán volkomen opgaan, wanneer men bewijzen kon, dat de Evangelisten en Apostelen alles wat hun van JEZUS' persoon en leven bekend was, of door hen erkend werd, in hunne geschriften hebben opgenomen. Maar de bedoeling zal ook minder het »erkennen" betreffen, dan het »op den voorgrond stellen"; en in dit opzigt heeft METBOOM volkomen gelijk; ofschoon het er evenwel ver af is, dat hij, zoo als iemand welligt uit het aangehaalde zou afleiden, de Goddelijke natuur of het voorbestaan van den Heer zou willen in de schaduw stellen. In-

Digitized by Google

tegendeel — en dat is mede een van de kenmerken, waardoor zich zijn arbeid bijzonder onderscheidt — hij vangt aan met ontwikkeling van die wenken, welke ons gegeven worden nopens het hemelsch leven van JEZUS vóór zijne komst op aarde. Daarna wordt aangenomen — »dit zou men kunnen heeten: »het leven des Heeren in de gemoederen der menschen vóór zijne komst op aarde"" — hoe JEZUS' verschijning is voorbereid, waartoe een blik geslagen wordt zoo op de heidensche wereld als op Gods wegen met de Joodsche natie, in hunnen aard, strekking en ongenoegzaamheid. Inzonderheid wordt hier het oog gevestigd op de Messias-verwachting, waarbij ook op de wenken in de ongewijde oudheid aangaande de hoop op eenen gelukkigen tijd, uitgedrukt onder andere in vele schilderingen eener gouden eeuw en verwachtingen van eene heilrijke toekomst; maar waar toch bijzonder gelet wordt op de Israëlitische profetie. De laatste Messiasvoorspelling is de aankondiging aan MARIA, omtrent welke onderzocht wordt hoe dit verhaal zij op te vatten, en aangetoond, dat wij hier noch aan een' droom, noch aan eene verrukking te denken hebben, maar waarschijnlijk aan een gezigt, waarbij »Gods wil op het geheele zamenstel van 's menschen organisme werkt en hem laat zien en hooren wat God wil" — doch waarbij dan geene wezenlijke objectieve verschijning plaats vindt.

Tot de eigenlijke geschiedenis van het aardsche leven van JEZUS overgaande, begint MEYBOOM natuurlijk met het verhaal aangaande zijne geboorte te *Betlehem*. De omstandigheid dat ook MARIA derwaarts reisde, wordt verklaard uit het voornemen van JOZEF en haar om aldaar hun vast verblijf te vestigen. Overigens zal men niet van ons vergen dat wij omtrent alle bijzonderheden, als daar zijn: de »kribbe — de vereffening der geslacht-registers bij MATTHEUS en bij LUKAS — de juiste tijd van 's Heilands geboorte — der Engelen boodschap en lofgezang — de tempel-voorstelling — de Oostersche *Magi* — des Schrijvers opvatting mededeelen en toetsen. Omtrent de laatst aangeduide zaak, en vooral omtrent de »ster", merken wij slechts aan, dat MEYBOOM zeer aannemelijk heeft gemaakt de meening, ook vóór eenigen tijd in: *Waarheid in Liefde* voorgedragen, dat wij hier te denken hebben aan de veranderlijke vaste ster in *Cassiopea*, die laatstelijk in 1572

Digitized by Google

gezien is (de zoogenoemde ster van TYCHO) en die om de 314 of 315 jaren schijnt zigtbaar te worden; althans waarschijnlijk ook in 945 en 1260 gezien is. In het laatst dezer eeuw zal dus moeten blijken of er grond genoeg bestaat om aan te nemen dat om de ruim 3 eeuwen eene ster, in het aangeduide beeld, gedurende eenigen tijd helder schijnt. Wij voegen er nog bij, dat het, indien zulks plaats heeft, gansch niet onwaarschijnlijk is, dat bij de tegenwoordige hoogte der wetenschap (hoe veel te meer dan nog na ruim 30 jaren!) de waarnemingen op dit hemelligchaam de gegevens zullen aanbieden tot belangrijke terugrekeningen, die misschien licht verspreiden zullen over de nog zoo onzekere Christelijke jaartelling.

Omtrent den twaalfjarigen JEZUS in den tempel wordt opgemerkt, dat »JEZUS zelf gevoelde, dat Zijn blijven in den tempel niet strafwaardig, maar veeleer gehoorzaamheid was aan hooger pligt en roeping; eene roeping waarvan Hij zich zoo levendig bewust was, dat bij Hem zelfs de gedachte niet opkwam dat Zijne ouders haar niet zouden kennen."

Dat nu eerst de geschiedenis der geboorte en opvoeding van JOHANNES *den Dooper*, zijne prediking, lotgevallen, karakter en dood, benevens zijne betrekking tot den CHRISTUS worden behandeld, vindt zijn' grond daarin, dat MEYBOOM dit alles beschouwt uit het oogpunt eener laatste voorbereiding van het Joodsche volk voor de komst van het Messias-rijk. Wij behoeven er ons niet bij op te houden, maar zeggen liever nog iets van JEZUS' verzoeking in de woestijn, die »klip" — zoo als BORGER haar noemde — »berucht door de schipbreuken van vele uitleggers." MEYBOOM heeft door het stellen van eenige bakens zich gevrijwaard tegen het gevaar van er in den blinde op te verzeilen.

Drie vragen beantwoordt hij: Wat wordt er verhaald? — Wat is de regte opvatting des verhaals? — Van welk belang is de [kennis van de geschiedenis der] verzoeking?

De eerste vraag is niet onbelangrijk, vooral wegens het verschil tusschen de berigten van MATTHEUS en LUKAS. Dat des eersten wordt ten grondslag genomen als afkomstig uit den mond van JEZUS zelven, die de gebeurtenis aan Zijne discipelen zal verhaald hebben. Volgens den eersten Evangelist — en dit merkt MEYBOOM met nadruk op — is »de verzoeking door JEZUS bedoeld en gewild. Daarvoor bepaald

Digitized by Google

ging Hij naar de woestijn." Deze opmerking is niet zonder belang voor de hier voorgedragen opvatting. Om tot haar te komen worden eerst zes zwarigheden vermeld (als zoo veel bakens) die eene letterlijke opvatting — van eene persoonlijke zamenkomst van den Heer met den duivel — verhinderen. Doch indien men uit dezen hoofde neigt tot eene voorstelling aan den geest van den Heer, stuit men alligt op eene weinig kleinere zwarigheid, die door onzen Schrijver, waar hij ontwikkelt hoe de verzoeking 's Heeren rein gemoed en krachtigen wil openbaart, aldus voorgesteld: »De verzoeking kwam van buiten. Al was het dan ook geen persoonlijke duivel die den Heer aanrandde, de hoofdzaak blijft daarom dezelfde. Wat zouden wij van den Heiland moeten denken, indien de voorstellingen die Hij zelf als duivelendienst kenschetst, zonder aanleiding van buiten uit zijn eigen gemoed waren opgekomen? Booze gedachten komen uit den mensch-zelven niet op, wanneer het hart niet onrein is. Dus zouden wij JEZUS dan niet den reine, den zondelooze kunnen noemen. Al ware het ook zoo, dat Zijn krachtige wil die onreine, opwellende gedachten terstond bij haar ontstaan had onderdrukt; wij zouden toch niet mogen zeggen, dat Zijn hart rein was van alle zondigheid." Deze bedenking heeft altijd zeer zwaar bij ons gewogen: zoo zwaar, dat wij ons nooit hebben kunnen vinden in eene opvatting, die de verleidelijke voorstellingen in den geest van onzen goddelijk-reinen Heer opgekomen — zoo dan al terstond bestreden achtte. MEYBOOM ontgaat deze zwarigheid, door aan te nemen dat men door den duivel te verstaan hebbe de gepersonifiëerde magt der zonde, zoo als zij toen heerschte bij het Joodsche volk. Dan is de zaak aldus: »JEZUS, door den doop tot Zijn werk ingewijd en tot de heiligste stemming van geest gekomen, gevoelt zich gedrongen om naar de woestijn te gaan en daar kalm en bezadigd den gang Zijns werks te overdenken. Hij vertegenwoordigt zich de verwachtingen en eischen des volks; stelt zich voor, waartegen Hij zal te strijden hebben; toetst die eischen en beproevingen aan Zijne roeping en beginselen en bepaalt vooraf den gang en het plan van Zijn werk. Hij roept voor Zijne bewustheid, wat Hij wezen wil, om het later met helderheid en vastheid te zijn."

Deze voorstelling heeft veel, waardoor zij zich aanbeveelt.

Digitized by Google

Zij ontwijkt de meeste bezwaren waardoor elke andere te sterker wordt gedrukt, naarmate men haar meer ontleedt. Zij staat in overeenstemming met het onbezoedeld karakter van den Heer, en plaatst de verzoeking waardiglijk in den tijd gedurende welken Hij zich voorbereidde voor Zijn openbaar werk. Het objective van de verzoeking blijft bewaard, zonder dat men genoodzaakt is toevlugt te nemen tot eene reeks van wonderen, bij welke JEZUS verkeert in eenen lijdelijken, Hem onwaardigen toestand. De hoofdvraag evenwel die er te doen blijft is deze: wat mag den Heer hebben bewogen, om de zaak aan Zijne discipelen mede te deelen op zulk eene symbolische, voor misvatting zoo veel plaats latende wijze? Die vraag wordt door MEYBOOM met veel scherpzinnigheid en een blijkbaar uit volkomen overtuiging voortgesproten inzigt beantwoord. Aldus, wijst hij aan, heeft JEZUS niets anders gedaan dan eene gebeurde daadzaak in eenen symbolischen vorm verhalen, gelijk Hij trouwens nog op drie andere keerpunten van zijn leven den Satan bij personificatie genoemd heeft, te weten: toen Zijn werk bleek gelukt te zijn (LUK. X: 18) — toen Hij voor 't eerst de harde zijde van Zijn leven op aarde aanwees (MATTH. XVI: 23) — toen Hij lijden ging (JOH. VI: 70). Het is dus niet onaannemelijk, dat Hij bij een dergelijk keerpunt Zijns levens, vóór de intrede in Zijne openbare werkzaamheid, van den booze bij persoonsverbeelding zal gesproken hebben. Voorts: zulk een symbolische wijze van spreken was in overeenstemming met de heerschende wijze van zich uit te drukken, met de behoefte der Apostelen, en den Heer niet vreemd; terwijl er in zulk eenen vorm niets is, strijdig tegen het eerwaardig karakter des Heeren. De ontwikkeling van dit een en ander komt ons zoo overtuigend voor, dat wij ons geene opvatting herinneren die meer voor zich heeft, en indien men zich in een zoo zonderling berigt mag tevreden houden met hetgeen èn de geschiedenis niet tot eene ledige vertelling vernedert, èn in overeenstemming is met het karakter van JEZUS, èn voor alle belangrijke bedenkingen een gepast antwoord heeft — dan gelooven wij, dat men in het voorgedragene volkomen kan berusten; al acht men de boven door ons overgenomen aanhaling van andere plaatsen, waar de Heer van den satan spreekt, misschien een weinig gezocht, of de vergelijking met een jeugdig Evangeliedienaar wel wat al te zeer

Digitized by Google

uitgesponnen. In ons oog is de behandeling van de gansche verzoekingsgeschiedenis een van de beste, schoonste, meest afgewerkte gedeelten van het gansche boek.

Het »tijdvak der voorbereidingen" wordt besloten met het voordragen en beantwoorden van eenige bedenkingen en bezwaren, die men tegen de Evangelie-verhalen hieromtrent zou kunnen inbrengen. Wij kunnen dit alles niet in de bijzonderheden ontvouwen, en merken dus alleen op: dat de bedenking, alsof eene zoo eenvoudige geschiedenis als die van JEZUS' jeugd in strijd is met Zijn zoo buitengewoon en met wonderen vervuld openbaar leven, — opgelost wordt door het tastbaar ongerijmde te doen gevoelen van de vertellingen der overlevering, in de zoogenoemde apokryphe Evangeliën opgenomen — dat de vraag: kan een bewoner des hemels als mensch op aarde komen leven? bevredigend wordt beantwoord, indien men slechts, de geschiedenis gelijk zij daar ligt raadplegende, van geene vooraf opgevatte meeningen uitgaat — dat de geboorte van JEZUS uit eene moeder zonder aardschen vader niet zoo ongerijmd is als men het meermalen heeft willen doen voorkomen; dat JEZUS, ofschoon Hij reeds vroeger bestaan had, nogtans Zijn leven op aarde onbewust kon beginnen; dat Hij bij zulk een onbewust begin, evenwel zonder zonde kon blijven en zoo groot worden in Zijnen menschelijken toestand; en eindelijk, dat Hij, ofschoon alles in Hem zoo geheel buitengewoon en eenig is, echter ons voorbeeld en onze Zaligmaker wezen kan. Men ziet dus, dat de thetische houding van het geheel den Schrijver niet achteloos heeft doen worden in het oplossen van bedenkingen, die bij nadenkende lezers kunnen opkomen. Toch komt het ons voor, dat de meeste der laatst opgenoemde punten, ofschoon zij tot het eerste tijdvak des aardschen levens van JEZUS betrekking hebben, nog veel klemmender zouden hebben kunnen worden in het licht gesteld, indien zij eerst na eene geheele voorstelling van het aardsche leven van den Heer plaats hadden gevonden. Doch dit laten wij voor niet méér gelden, dan het moge zijn, daar de gang van het werk nog slechts in de hoofdtrekken is opgegeven.

Wij achten de verschijning van dit werk eene belangrijke aanwist voor de kennis van onzen Heer, en daardoor voor de ontwikkeling der waarheid die in Hem is; gelijk dan ook

Digitized by Google

ons vlugtig overzigt eenigermate een denkbeeld heeft kunnen geven van den rijken schat van zaken, reeds in dit eerste gedeelte ter sprake gebragt. Voegt men er bij: de ronding, het geacheveerde van alles, den onderhoudenden stijl, den waardigen toon, de hooge ingenomenheid vooral met Hem, wiens geschiedenis het onderwerp dezer bladen is, dan mogen wij ons verblijden over den moed, waarmede MEYBOOM zijne gansch niet gemakkelijke taak heeft aanvaard, en over den aanvankelijk zoo gelukkigen uitslag waarmede hij haar afwerkt.

De bedenkingen, die wij onder het lezen maakten, betreffen meestendeels slechts kleinigheden, en het oude: *ubi plura nitent*, kan ook met betrekking tot dit boekdeel veilig nog eens worden herhaald. Evenwel — een paar aanmerkingen mogen den bekwamen Schrijver ten bewijze strekken van de belangstelling, met welke wij het boek hebben gelezen.

Bladz. 161, sprekende van SIMEON bij de voorstelling van het kind JEZUS in den tempel, draagt MEYBOOM als zijn gevoelen voor, dat deze grijsaard de boodschap der herderen aangaande den verschenen CHRISTUS vernomen had, en bij gevolg den dag berekenen kon, waarop dat kind in den tempel moest worden gebragt, zoodat dit de reden was, waarom hij juist op dien dag zoo hoog godsdienstig gestemd was en naar den tempel kwam in den heiligen geest; terwijl hij aan de ontroering der moeder, aan de blijkbaar reine, verhevene stemming haars harten, op haar gelaat te lezen, en aan de trekken van den zuigeling zelve bespeurde, dat dit het kind was, voor welks aanblik zijne dagen waren gespaard tot dien dag. Voor al die onderstellingen vinden wij geen' den minsten grond in de houding van het verhaal, en ons dunkt, dat men er ook geen toevlugt toe behoeft te nemen. Indien SIMEON, gelijk ook MEYBOOM het met LUKAS voorstelt, door eene bijzondere goddelijke openbaring de verzekering heeft ontvangen, dat hij nog vóór zijn ontslapen den lang beloofden CHRISTUS Gods zou aanschouwen, is het ook allezins natuurlijk, dat die bijzondere goddelijke inwerking, welke in dit verhaal wordt uitgedrukt door: »de heilige geest was op hem", ook het oog van zijnen geest hebbe verhelderd, zoodat hij wist, dat dit kind de vervulling was van de verwachting der vaderen. En dit te meer, omdat de uitdrukking: »de heilige geest was op hem" toch wel zal aanduiden, dat de gewone zielstoestand

Digitized by Google

van dezen man van dien aard was, dat hij er vatbaar door werd voor datgene, hetwelk zonder dit niet helder hadde kunnen zijn voor het oog van zijnen geest. Ons althans is het bedenkelijk, en zulks niet zonder willekeur te beperken tot enkele bijzonderheden, zoo als dan hier de openbaring, dat hij den CHRISTUS nog vóór zijn sterven zou zien, terwijl overigens zijne voorstelling op de gewone wijze werkte. Ons dunkt, dat men veiligst handelt met het eene zoowel als het andere uit 's mans vervuld zijn met den heiligen geest te verklaren; want het zal toch wel die geest wederom zijn, die hem de aandoenlijke voorspelling aangaande het toekomstig lot des kinds op de lippen legde, — en waarom dan de herkenning zelve gezocht langs den weg van onbewezen onderstellingen?

Iets dergelijks laat zich zeggen over de droomen van JOZEF. MEYBOOM is van oordeel dat de droom, die eene aansporing behelsde om naar *Egypte* te vlugten, zeer natuurlijk bij den bruidegom van MARIA kon opkomen. Hetzelfde beweert hij nopens de beide volgende droomen, van welke de een de terugkeering naar *Palestina* beveelt, en de andere *Nazareth* aanwijst als de plaats waar hij zich op nieuw vestigen moest. Het al of niet gegronde van die meening laten wij nu aan zijne plaats, maar dit zal dan toch wel niet kunnen beweerd worden, dat de gedachte aan de bovennatuurlijke zwangerheid zijner bruid, langs den gewonen weg van voorstelling bij JOZEF heeft kunnen opkomen. Het schijnt ook door onzen Schrijver niet te worden ondersteld; althans hij spreekt dááromtrent bepaald van eene goddelijke tusschenkomst. Maar nu schijnt hij ons toe, op de eene plaats, ten aanzien van denzelfden persoon en met betrekking tot dezelfde zaak, bij de woorden: »de Engel des Heeren verscheen hem in den droom" aan iets buitengewoons, aan eene onmiddellijke werking van God te denken; en op de andere plaats aan te wijzen, dat de bestanddeelen tot de ontdekking in den droom zonder zulk eene onderstelling van zelve in de ziel des persoons konden aanwezig zijn. Dit schijnt van inconsequentie niet geheel vrij te pleiten.

Uitwendig heeft het boek door helderen en zuiveren druk een goed voorkomen. De correctie laat hier en daar nog al wat te wenschen over; althans daaraan schrijven wij toe, dat bladz. 92 gelezen wordt: *Rymthusse* voor *Rymthurse* (in de

Digitized by Google

Noordsche Mythologie: *ijsreuzen*); bl. 127: *leide* hij zich toe; bl. 153: het ongevallige *van af*; bladz. 165: dat ANNA de profetes tachtig (LUK. II: 37 staat: »omtrent vier en tachtig) jaren telde; bladz. 259: »*werd* (voor *werden*) daarbij zedelijkheid en kuischheid vergeten." Doch het lust ons niet, naar zulke kleinigheden te zoeken; 't zij echter vergund, ook in dit opzigt tot keurigheid ten aanzien van een zoo belangrijk werk te raden. Van vele spelfouten in de boekenlijst spraken wij reeds.

Zeer verlangen wij naar het vervolg, en wenschen onzen medebroeder, dien wij persoonlijk niet kennen maar uit zijne schriften hoog achten, de noodige ondersteuning toe tot het voortzetten en voleindigen van zijn werk.

O. H. M. C. V. O.

Geschiedenis van het ambtsgebed in de Nederlanden, van den tijd der Hervorming tot aan den tegenwoordigen. Door Jhr. M. A. M. C. VAN ASCH VAN WIJCK. *Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1852. *In gr.* 8*vo.* *f* 1-50.

»Hoe goed is een woord op zijnen tijd"! (*Spr.* XV: 23.) »De verschillende discussiën in 1850 en 1851 bij de onderscheidene Collegiën over het al dan niet behouden van het gebed, over het al dan niet weglaten daaruit van den Naam des Heilands", gaven den Heer VAN ASCH VAN WIJCK aanleiding tot het schrijven van dit werk, of liever tot het bijeenbrengen van gebeden, waarmede onze voorouders de vergaderingen waarin zij de belangen van den Staat, van het Gewest en de Stad hunner inwoning waarnamen, of waarin zij het regt bedeelden, openden. Uit deze gebeden zal men zien, hoe zij in de XV^{de}, XVII^{de} en het grootst gedeelte der XVIII^{de} eeuw, tot God, in den naam van Zijnen Zoon, onzen Heer en Zaligmaker, JEZUS CHRISTUS werden opgezonden; en hoe na 1795 de naam van den Heer hier en daar uit dezelve werd verwijderd, hetgeen echter niet zonder, dikwerf hevigen, tegenstand geschiedde, en soms later hersteld werd (bl. 11). Als geschiedkundige proeve is dit geschrift hoogst merkwaardig en verdient het eene plaats nevens dat van den Hoogleeraar KIST, over *Neêrlands bededagen en biddagbrieven;* doch niet minder »als een middel, om *Nederland* op eene verloochening aandachtig te maken in zoo vele plaat-

Digitized by Google

sen van ons Vaderland door datzelfde meer verlicht en beschaafd deel eener Natie, bij 't welk vroeger zulk eene handelwijze ondenkbaar was, ja zeker nimmer geduld zoude zijn geworden." Met innige droefheid zullen allen, die zich naar JEZUS CHRISTUS noemen, en waardige leden van Zijn Koningrijk zijn, de discussiën der Prov. Staten van *Gelderland* (bl. 11 en volgg.), van den Raad te *Amsterdam* (bl. 41 en volgg.), der Provinciale Staten van *Zuid-Holland* (bl. 66 en volgg.) en van zoo vele andere lezen, doch tevens die mannen toejuichen, die zich niet schaamden openlijk voor de eer van hunnen Verlosser uit te komen, en zich òf tegen het geheel afschaffen van het gebed òf tegen een deïstisch gebed verzetten. Mogt het lezen van dit werk onze landgenooten doen blozen over hunne koelheid en onverschilligheid, en men dáár, waar niet gebeden of een gebed op de lippen gelegd wordt, waarin de hoog heerheerlijke naam van Hem, door Wien wij tot den Vader gaan, *met opzet* is verzwegen, tot ernstig nadenken komen, en zich niet schamen het kwade zoo mogelijk te helpen herstellen. God geve aan dit werk een ruimen zegen! S.

Aanteekeningen op eenige der vijf-en-zeventig stellingen van Dr. J. I. DOEDES, *door Dr.* A. DE JAGER. *Te Amsterdam, bij* G. Portielje. 1852. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* :-40.

Toen Dr. DOEDES, eerst in »*de Gids*" en daarna ook bij afzonderlijke uitgave, vijf-en-zeventig stellingen had openbaar gemaakt, met den wensch dat zij op het laatst dezer eeuw vrij algemeen voor axiomata gehouden mogten worden, trad de bekende onderwijzer Dr. A. DE JAGER, in het schoolblad »*de Wekker*" op, met aanteekeningen ter bevestiging of wederlegging van het veertiental dier stellingen, die betrekking hebben op onderwijs en opvoeding; waartoe deze bekwame man door stand, kunde en ervaring allezins bevoegd was. Zijne bedenkingen verdienen de aandacht van allen, die belang stellen in deze hoog gewigtige en ook thans zoo veel besprokene zaak. En daarin behoort elk belang te stellen, wien het waarachtig heil des Vaderlands ter harte gaat; elk, die overtuigd is dat de toekomst van dat vaderland afhangt van de opleiding der jeugd en het onderwijs op de scholen.

Digitized by Google

Daaraan is meer gelegen dan aan eenige duizenden guldens, met angstige naauwgezetheid nagecijferd op de Staatsbegrooting. Alles wat door bevoegden wordt in het midden gebragt, verdient ten deze ernstige overweging; maar overtuiging van het belang der zaak behoorde ook behoedzaam te maken, ten aanzien van 't medespreken over eene aangelegenheid omtrent welke men noch een onbevooroordeelden blik, noch gerijpte ervaring bezit.

Dr. DE JAGER heeft wèl gedaan zijne opmerkingen ook afzonderlijk verkrijgbaar te stellen. Wij vereenigen ons ten volle met zijnen slotwensch: »Mogten allen die meenen wat goeds voor de opvoeding der jeugd te kunnen stichten, meer dan tot hiertoe het geval was, de handen ineenslaan; en vooral zij, die het Christelijk beginsel bij het lager onderwijs op prijs stellen, zich niet zoo verdeelen en tegenover elkander plaatsen! Dat kan alléén in het belang zijn van hen, die dat beginsel van de school willen geweerd zien. Mogt men voorts leeren inzien, dat ter oplossing van vraagstukken als de vrijheid van onderwijs, de scheiding der scholen naar de gezindten, en dergelijke, de stemmen van ervaring en wetenschap eenig regt hebben van te worden gehoord, en dat in eene aangelegenheid zoo gewigtig als die van het volksonderwijs, de proefneming van 't geen zij beide nog bedenkelijk keuren niet zeer raadzaam is!"

Waakt over u zelven, op den weg naar de eeuwigheid. Te Amsterdam, bij L. F. J. Hassels. 1852. *In* 12*mo.* 90 *bl.* *f* :-40.

Dat dit stukje vertaald is wordt op den titel niet gemeld; maar het doet er ook weinig toe: genoeg, het is in eenen goeden, hartelijken geest, en voor zeer eenvoudigen geschikt; waarom eene breedvoerige vermelding hier minder op hare plaats zoude zijn en wij volstaan kunnen met het aan te kondigen en er de verspreiding van aan te bevelen in die kringen voor welke het bestemd en ook bijzonder geschikt is.

Wat is de Revolutie? Eene voorlezing, gehouden den 8 *Maart* 1852 *in de Evangelische Vereeniging te Berlijn, door Prof.* STAHL.

Digitized by Google

Uit het Hoogduitsch. Te Utrecht, bij Kemink en Zoon. 1852. *In gr.* 8*vo.* 27 *bl.* *f* :-25.

Revolutie is, volgens de bepaling van Prof. STAHL, »de vestiging van den geheelen maatschappelijken toestand op des menschen wil, in plaats van op Gods ordening en bestuur." De »sleutel tot recht verstand van alle hare eischen" is deze: dat »het doel van den geheelen maatschappelijken toestand niet is de handhaving van Gods heilige geboden, en het volbrengen van Zijn wareldplan, maar alleen de bevrediging van de lust en den willekeur des menschen." De revolutie eischt »de Volkssouvereiniteit, hetzij als democratische republiek, hetzij als monarchie; waarin de Koning knecht is van het Parlement, het Parlement knecht van de openbare meening of van de volksmenigte." In het staatkundige is »opstand" te onderscheiden van »revolutie." De eerste had in *Engeland* plaats ten tijde van RICHARD II, de laatste in *Frankrijk* in 1791. De revolutie heeft, bepaaldelijk in en na 1789, wel het een en ander goeds te weeg gebragt, maar »alle goede dingen worden kwaad, wanneer de mensch zich die buiten Gods bestel eigenmachtig toeëigent." De oorsprong der revolutie ligt in het Rationalisme, hetwelk bestaat in »de vrijmaking des menschen van God, de losrukking des menschen uit Gods hand, om op zich zelven te staan, en Gods hulp niet te behoeven en op Hem niet te achten; opdat de mensch de openbaring niet noodig hebbe: omdat zijn verstand wijs genoeg is; geen invloed der Goddelijke genade: omdat zijn wil sterk genoeg is; geene verzoening door het bloed van CHRISTUS: omdat zijne deugd rein genoeg is, en hij 't versmaadt die van God te ontvangen: omdat dit beneden zijne waarde is." Het rationalisme bestaat in zelfvergoding van den mensch en leidt tot Godverloochening en vrijmaking des vleesches. Rationalisme en revolutie zijn de zuivere, scherpe uitdrukkingen van het booze beginsel. Eene beschreven grondwet stuit de revolutie niet; het *Fransche* Keizerrijk vestigde haar op vaster grondzuilen.

Er is »slechts ééne macht, om de revolutie te stuiten. Deze is het Christendom." Uit het Christendom ontstaat de ware vrijheid, de ware gelijkheid, de ware broederschap. Het Christendom is »boven alles de kracht, om ieder mensch te

Digitized by Google

verlossen en zalig te maken; maar het is ook de kracht in het Volk, waaruit alleen eene goede Staatsregeling en ware vrijheid geboren worden." Daarom moet alle staatkundige vrijheid van het Christendom uitgaan. Maar daarom ook moet, »wie met de revolutie wil breken, eerst breken met zijne eigene zonde."

Ziedaar het hoofdbeloop van deze redevoering. Zij behelst veel dat waar is en behartiging verdient, en dit zal ook door hen niet ontkend worden, die nog wel iets zouden afdingen op het »juiste" der »karakterisering" van het wezen der revolutie. De ook ten onzent in zijne denkwijze niet onbekende Schrijver laat, onzes inziens, niet genoeg regt wedervaren aan die echte vrijzinnigheid van beginselen in het staatkundige en godsdienstige, die aan de eene zijde het Jacobinisme in zijnen aard en gevolgen verfoeit, maar ook aan den anderen kant zich niet laat heendringen naar een blind Absolutisme, dat evenzeer een hinderpaal is tegen waarachtig volksgeluk en tegen het ontwikkelen van eenen echt Christelijken geest. Het ontwijken van de eene klip baat weinig indien men op de andere verzeilt, en de voorstelling van STAHL schijnt ons toe de strekking te hebben om geen genoegzaam regt te doen aan die zedelijke vrijheid, welke door het Christendom zoowel geëerbiedigd als bevorderd wordt.

Daar wij ons overigens niet geroepen achten tot het aflegen eener politieke geloofsbelijdenis of tot het ontwikkelen onzer opvatting van den geest en de strekking des Evangelies, meenen wij genoeg te hebben gezegd om dit stukje te kenschetsen.

In hoe verre kan men de natuurlijke geneeskracht van den mensch te gemoet komen? Door A. EVERTS, *Luitenant der Jagers. Tweede en vermeerderde druk. Te 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1851. *In gr.* 8*vo.* 51 *bl.* *f* : - 40.

Deze *brochure* behoort tot die ephemeriden welker oorsprong, bestaan en werking geheel buiten den kring der wetenschap liggen. Het is eene moeijelijk te beantwoorden vraag of zulk een geschrift voor haar *forum* moet te regt staan, of alleen binnen de grenzen der periodieke pers be-

Digitized by Google

paald moet blijven. Wat zal, wat kan men zeggen als een Schrijver betuigt, dat elke bemerking (opmerking of aanmerking) hem aangenaam zal zijn, en toch op hoogen toon verzekert, dat zijn geschrift niet is te wederleggen en dat iedere proefneming daartoe schipbreuk moet lijden. Als de Schrijver waarlijk meent, dat men zijn geschrijf niet *kan* wederleggen en dat het zwijgen er over een gevolg zij van onmagt, dan bedriegt hij zich schroomelijk. Evenwel de wederlegging is moeijelijk; want het geldt hier geen geregelden strijd. Ref. heeft echter ook geen lust om eenigen strijd te beginnen, want de Heer EVERTS beoordeelt de geneeskunde (waarvoor hij het zonderlinge woord: »medicine-geneeskunst" gebruikt) naar de personele uitkomsten, die hij er van heeft verkregen en niet naar en ten gevolge van een geregeld onderzoek en eene grondige beoefening. Als een soldaat zijnen vijand slechts in de kleederen raakt, volgt daaruit nog niet dat hij een slecht schutter is, en nog veel minder dat de vuurwapenen niet deugen. Dit is het toch eigenlijk wat de Heer EVERTS wil betoogen. Ref. staat op een zeer onzijdig standpunt: hij erkent volgaarne, dat de allopathische en homoiopathische geneeswijze, en welke er verder mogen zijn, hare gebreken hebben, maar dat kan der geneeskunde niet tot een verwijt strekken, omdat de volmaaktheid hier nooit kan worden bereikt, en geenerlei wetenschap of kunst op haar kan bogen. Hij is ook tegen de hydropathische geneeswijs (hydriatiek) volstrekt niet ingenomen, maar wil haar volgaarne eene plaats in den artsenijschat toestaan. Ref., die twintig jaren lang de geneeskunde dagelijks beoefende, en tot het voorwerp van aanhoudend onderzoek maakte, heeft noch voor dit, noch voor dat eenige andere vóórliefde, dan die, welke door studie en onderzoek en naar een onpartijdig oordeel is verkregen. Hij stemt al verder toe dat leeken somtijds zeer gegronde opmerkingen kunnen maken; ja, dat een geneesheer veeleer geboren dan gemaakt wordt, zoo als dat in alle kunsten en wetenschappen het geval is. Nog meer, voor het waarachtige doel der geneeskunde houdt hij geenszins het genezen, maar wel het vóórkomen van ziekten, en na deze verklaringen zal de Schrijver, zoo hij hoopt, wel willen aannemen, dat hij bij de volgende beoordeeling van diens geschrift zich niet op een verkeerd standpunt bevindt.

Digitized by Google

De Heer EVERTS heeft, naar zijn oordeel, in de eerste plaats geen duidelijk denkbeeld van de geneeskracht der Natuur, waarop hij zijne geheele redenering grondt. Het is hem echter niet kwalijk te nemen, dat hij het wezen van die geneeskracht niet begrijpt; die kracht (*vis medicatrix naturae*) is een struikelblok waarover reeds velen zijn gevallen en nog altijd vallen; doch men kan zich de zaak eenvoudig genoeg voorstellen. De Schrijver voert de pogingen der Natuur tot genezing van eene wond aan, en wij willen ons daarbij bepalen. Ten gevolge van het doorslikken van een vreemd ligchaam, krijgt iemand eene kleine wond in de maag; de natuurkracht brengt prikkeling te weeg, en stelt eene plaatselijke ontsteking daar, op welke verettering volgt: in dit alles toonen zich de weldadige pogingen van de geneeskracht der Natuur; maar de verettering heeft losmaking van het gedurende de ontsteking uitgestortte exsudaat ten gevolge en de wanden der maag worden doorboord, waarop de dood volgt. Zoo heeft dan die geneeskracht-zelve, door hare weldadige pogingen, het leven uitgebluscht. Nemen wij een ander voorbeeld! Iemand krijgt, ten gevolge van gemoedsaandoening, eene bloedophooping naar het hoofd; de geneeskracht der natuur opent eene ader, waardoor het bloed zich uitstort en nu is die ophooping geweken. Maar het bloed bij eene groote hoeveelheid in de hersenen uitgestort, brengt plotseling den dood te weeg: wij stellen dus, dat er slechts weinig is uitgestort; doch nu volgt er verlamming van dit of dat orgaan, en nu vragen wij: is dat die weldadige geneeskracht der Natuur, die om eene bloedophooping weg te nemen, de verlamming van één of meerdere organen veroorzaakt? Wij willen verder eens aannemen, dat door opvolgende ontsteking enz. het uitgestortte bloed wordt ingesloten, het ingeslotene (geënkysteerde) allengs zamenkrimpt en de verschijnselen van verlamming na korter of langer duur verdwijnen. Maar ziet, de patient wint in krachten aan, de hersenen ontvangen weder de vorige hoeveelheid bloed en het ingeslotene exsudaat verwekt, als een vreemd ligchaam, prikkeling, ontsteking en verettering, die allen weldadige pogingen van de natuurgeneeskracht zijn om te herstellen; maar — aan dat ettergezwel (absces) in de hersenen sterft ongelukkig de lijder.

Men ziet hieruit dat het begrip van de geneeskracht der Natuur niet zoo gemakkelijk is. Wat kan echter de kunst,

Digitized by Google

door den Heer EVERTS zoo meêdoogenloos verworpen, in dezen doen? Zij kan doen wat de hydriatiek niet kan: zij opent den schedel en ontlast den etter, waarna de lijder geneest; zonder water, maar door uitheemsche geneesmiddelen, b. v. kina, ijslandsche mos enz. geholpen. Men doet dus wèl met geene eigene geneeskracht der Natuur aan te nemen, maar de verschijnselen er van tot de gewone verschijnselen van het vormende (plastische) leven terug te brengen; in dát geval ontmoet men geene zwarigheden in de verklaring.

De Schrijver beweert verder, dat men liever hooge heidegronden moest ontginnen dan plassen droogmaken, en toont onbekend te zijn met de opheffing en daling van soms geheele landstreken, zoo als in Noordwegen; terwijl ook aanslibbing hier en wegspoeling elders bewijst, dat de grenzen van land en water aan eene altoosdurende afwisseling zijn onderworpen, en dat de Natuur in het groot doet, wat de kunst slechts in het klein nabootst.

Van de vergiftige planten zegt de Schrijver, dat zij even goed als mensch en dier van de schepping genieten en dus niet bestaan om mensch of dier te dienen. Waarin echter bestaat, mag men vragen, het genot, dat eene plant van de schepping heeft? Of liever, op welke wijze verklaart de S. dat eene plant genot kan hebben? In zijn geest zou men kunnen zeggen, dat ook het water genot van de schepping heeft en dus niet bestaat om dier of mensch te dienen. Ref. herinnert zich hier dat de dieren, als zij eenige schadelijke zelfstandigheid hebben gebruikt, dadelijk eene andere zelfstandigheid opzoeken, die de nadeelige werking der eerste voorkomt of tegengaat. Ware het dan in den geest des S. niet te verwachten, dat zij steeds water zouden gebruiken? — Het dier toch handelt alleen volgens de inspraak der Natuur.

De S. is ál te hard in het oordeel dat hij over de geneesheeren, of liever de Medicinae Doctoren velt, alsof hun de openhartigheid zou ontbreken om rond voor hunne meening uit te komen. Had hij gezegd dat zij dwalen; 't ware hem op zijn standpunt te vergeven geweest. Hen allen, met éénen slag, tot huichelaars of bedriegers te maken — Luitenant! dat is te bar; dat is voor iemand die zich zoo bij uitstek menschlievend wil toonen, boven alle bedenking onmenschlievend.

Ook vordert de S. te véél van de geneesheeren. Eene weten-

Digitized by Google

schap die duizenden jaren telt, zoo vele groote en tevens brave mannen (BOERHAAVENS en HUFELANDS) onder hare aanhangers noemt, die door millioenen is onderzocht en op zoo veel goeds, edels en heerlijks kan wijzen, voor eene naauwelijks gekende methode eensklaps te verlaten, zou eene schandelijke wuftheid, eene ergerlijke beginselloosheid verraden, en weinig vertrouwen inboezemen voor hen, wier oordeel zoo kalm, bezadigd, en wèl beraden moet zijn.

Ref. kan om des besteks wille den Schrijver niet verder volgen, anders zou hij wel lust hebben om voort te gaan, doch hij woont met den Schrijver in eene en dezelfde stad, en het is voor den laatsten dus niet moeijelijk eene gelegenheid tot verdere wederlegging, wanneer hij die verlangt, aan te knoopen.

Hoewel Ref. het enthusiasme van den Schrijver, van diens standpunt billijkt, wil hij echter ook nog aanvoeren, dat een geneesheer te *G.*, die zich aan de hydriatiek had overgegeven, zijne cliëntelle nagenoeg geheel heeft verloren door het groote aantal lijders, dat in korten tijd onder zijne behandeling is bezweken.

Evenwel het geschrift behelst sommige waarheden, zoo als b. v. dat de Regeringen zich te weinig de geneeskunde aantrekken; dat de lijders veelal wars zijn van een geschikt diëet, hetwelk zoo veel ter genezing kan bijdragen; dat sommige geneesheeren veel te veel met geneesmiddelen schermen; dat de reinheid des ligchaams te zeer wordt verwaarloosd; dat vele geneesheeren de Natuur niet begrijpen en zich ook geene moeite geven om haar te begrijpen; dat de eenvoudige geneesheer ten onregte wordt versmaad; en dat vele geneesheeren en daaronder dikwerf ook van de meest gezochten, in den grond kwakzalvers zijn. Maar dit alles is overoud en bekend.

Met den Heer EVERTS wenscht Ref. dat het tijdstip spoedig moge komen, waarop de natuurlijke geneeswijze de heerschende zal zijn; maar in den wezenlijken zin des woords. Hij kan overigens het lezen van deze *brochure* wel aanbevelen; want zij is een goed middel tegen overdrijving, wier verkeerdheid bij de lezing als in het oog springt. Het is echter waarschijnlijk, dat de Schrijver de watergeneeskunde meer kwaad dan goed zal doen.

PRIESSNITZ-zelf heeft zijne zaak overdreven en is op het

Digitized by Google

einde van zijne baan van vele overdrijvingen teruggekomen; dat moge zijnen navolgers tot voorbeeld strekken. In alle gevallen is het niet voorzigtig van den Schrijver om 't als eene aanbeveling van de methode te doen gelden, dat PRIESSNITZ van een eenvoudige boer een millionair is geworden; en daar nog bij te voegen, dat hij van de gewone geneeswijze niets anders kende, dan hare onvoldoende resultaten. In zóó verre heeft hij dan de geneesheeren overtroffen, en kon hij van zijne methode zeggen: *„probatum"*. L. H. V.

Beknopt onderrigt in het opmaken van een volledig ziektebeeld en in de kennis der met de natuur overeenstemmende diëet; ten behoeve der homoiopathische behandeling voor Leeken in de geneeskunde. Te Amsterdam, bij de Wed. I. Ellerman. 1852. *In* 12*mo.* 48 *bl.* *f* : - 30.

De homoiopathische geneesmethode vond in de meeste landen meerderen of minderen bijval; in *Rusland* bestaat zelfs aan eene der hoogescholen een zetel voor het onderwijs in deze geneesleer. In of omstreeks de jaren 1830—1832 maakte die leer opgang in de Provincie *Groningen:* de Heeren SCHÖNFELD en BLEEKRODE gaven een Tijdschrift voor homoiopathie uit; en de laatste leverde zelfs het eerste gedeelte, de Palaeontologie, van een homoiopathisch geschrift, als Dissertatie. Ref., wien het tweede gedeelte van dit werk niet onder de oogen is gekomen, genoot toen zijne eerste opleiding bij een uitstekend bekwaam geneesheer, die, hoewel niet uitsluitend, toch tamelijk uitgebreid, de homoiopathie uitoefende; daardoor werd ook hij al vroeg met de homoiopathische geschriften en behandeling bekend. In *Nederland* telt men thans vele homoiopathisch practiserende geneesheeren; in de Residentie zijn er, zoo als Referent meent te weten, ten minsten vijf; die echter niet uitsluitend deze methode in toepassing brengen. Hij kent ook twee Apothekers te *'s Hage*, bij welken homoiopathische geneesmiddelen zijn te bekomen en die tot de meest bekende en geachte artsenijbereidkundigen behooren.

De Heer VON BÖNNINGHAUSEN, een bekend homoiopaath, in *Overijssel* geboren en Schrijver van het bovengenoemd werkje, heeft dus zijne landgenooten verkeerd onderrigt, door hun te

Digitized by Google

zeggen, dat de Homoiopathische geneesleer eerst onlangs de grenzen van ons land is binnengetreden; dat er in *Nederland* geene homoiopathisch practiserende artsen zijn, en dat alzoo de *Nederlanders* hulp moeten zoeken buiten 's lands, en tot bekoming van homoiopathische geneesmiddelen zich daar tot eenen Apotheker LEHRMANN moeten wenden. Met de mededeeling eener notitie van de prijzen van diens medicijndoosjes heeft hij zich eene overbodige moeite gegeven.

Het boekje is echter wel aanbeveling waardig, omdat de leek er uit kan leeren inzien *a.* hoe noodzakelijk een wel ingerigt en voor de ziekte passend diëet is; *b.* hoe naauwkeurig een geneesheer met de geschiedenis en de verschijnselen eener ziekte dient bekend gemaakt te worden; *c.* hoe belangrijk het vroegtijdig raadplegen van deskundigen is, als het gezondheid en leven geldt. — Dit alles is evenzeer van toepassing voor de Allopathische behandeling.

Ook is het werkje nuttig voor hem die eenen homoiopathischen geneesheer, hetzij dan buiten of binnen 's lands wil raadplegen en niet in de gelegenheid is zulk eenen arts zelf te bezoeken. Wat de medicijndoosjes betreft kan Ref. niet ontveinzen, dat hij er een sterken geur van speculatie aan vindt; een geur waarmede ook het geheele werkje tamelijk doortrokken is. De Schrijver schijnt, na een 45jarig verblijf in *Duitschland*, aldaar volkomen genaturaliseerd te zijn.

Het boekje ziet er net uit. L. H. V.

Leerboek der Scheikunde, voor land- en boschbouwers en Staathuishoudkundigen, van Dr. E. REMIGIUS FREZENIUS, *Hoogleeraar in de Scheikunde enz. aan het Landhuishoudkundig Instituut te Wiesbaden. In het Nederduitsch bewerkt door* F. A. ENKLAAR. *Met in den tekst gedrukte houtsnee-figuren. Te Gorinchem, bij* A. van der Mast. 1852. *In kl.* 8*vo.* 687 *en XXIII bl. f* 5-:

De wetenschappelijke rigting, die de landbouwkunde, vooral in de laatste jaren, heeft aangenomen is een gevolg van behoefte, ontsproten uit de overbevolking; van de ontwikkeling der scheikundige wetenschappen, voortgevloeid uit de steeds

Digitized by Google

toenemende zucht naar onderzoek; en van de trapsgewijze vestiging der Staathuishoudkunde, als eene verwezenlijking van alle wetenschappen in het dagelijksche leven.

De toepassing der scheikunde in eenen staathuishoudkundigen zin is nog, als het ware, in hare kindschheid.

De Hoogleeraar FREZENIUS is te regt bekend en geacht als beoefenaar der scheikunde in hare toepassing op de landhuishoudkunde. Men mag gerust aannemen, dat dit handboek een zeer nuttige en bruikbare handleiding is voor hen, voor wien hij het bestemd heeft.

Hij neemt de volgende hoofdverdeeling aan:

I. Inleiding tot de scheikunde.

II. De elementen en hunne anorganische verbindingen.

III. De scheikunde van het organische rijk.

Een aanhangsel tot de organische scheikunde in hare betrekking tot landhuishoudelijke nevenbedrijven.

IV. De scheikundige analyse.

Men ziet uit deze verdeeling, dat de strikte gang der wetenschap is gevolgd, iets dat allernoodzakelijkst te achten is voor de grondige en rationele beoefening en ontwikkeling eener wetenschap.

Ref. matigt zich over het oorspronkelijke geschrift geene aanmerkingen aan, en bepaalt zich tot een kort oordeel omtrent de overbrenging in onze taal.

Hij heeft meermalen alle die pogingen toegejuicht, welke strekken konden om de natuurkundige wetenschappen uit te breiden, en onder het groote publiek ingang te verschaffen; ook zelfs voor eene gebrekkige poging is hij gunstig gestemd. Hij wil ook de behoefte aan zoodanig een leerboek in ons land niet ontkennen; maar de vraag ontstaat: of dit leerboek juist bij óns aan het doel zal beantwoorden. In *Duitschland* is de scheikunde populair, en zij is dat sinds eene lange reeks van jaren door de bergwerken. Dat is bij ons het geval niet; de scheikunde wordt hier nog door de meeste menschen als eene aardigheid beschouwd, waartoe de eindelooze herhaling van overbekende curiositeiten bij voorlezingen enz. het hare hebben bijgedragen. Men kan echter zeggen, dat in de laatste tien jaren ook in ons land de scheikunde begonnen is populair te worden. Het wetenschappelijk onderwijs in de

Digitized by Google

landhuishoudkunde geschiedt alleen bij *Groningen* op eene meer grondige wijze, en daar is de zeer aanbevelenswaardige landbouwkundige school te *Haren* nog in hare geboorte.

Om die reden gelooft Ref., dat dit werk voor *Nederlanders* eenen te systematischen vorm heeft en niet bevattelijk, of, om het zoo eens te noemen, niet populair genoeg is geschreven; want wij staan in dat opzigt met onze naburen niet gelijk. — Als eene handleiding bij het onderwijs kan het zeer te stade komen; doch dáártoe was de vertaling minder noodig.

Beschouwt hij de wijze waarop de Heer ENKLAAR de vertaling heeft volbragt, dan zegt hij, met leedwezen, vruchteloos naar eenigen grond tot lof gezocht te hebben; en slechts hulde te kunnen doen aan de waarheid op het titelblad, volgens welke 't is *»in het Nederduitsch bewerkt"*; en dus niet volstrekt uit het *Hoogduitsch* vertaald. Maar die bewerking draagt een aantal bewijzen in zich, dat de Heer E. op het gebied der scheikunde niet genoeg te huis is, hetgeen toch een eerst vereischte was in den bewerker. Zoo vinden wij b. v. het onderscheid tusschen potasch, potassa en kali; tusschen salmiak, ammonia en vloeibare ammonia niet begrepen; zoo leest men van verpoederde wijnsteen, van bronafzetzure ammonia enz. Ook in de botanie heeft hem de genoegzame kennis ontbroken; immers op blz. 229 alleen vindt men: Ipicacuanha, Hiosciamus, Aconitum stapellus.

Tegen de vervoeging en verbuiging is 't aantal zonden legio, en niet minder talrijk zijn de zonden tegen het geslacht. Zoo komen b. v. kalk, wortel, steen, bast, nagenoeg altijd voor als vrouwelijk; zoo is Morphine dan eens vrouwelijk, dan weder onzijdig; zoo komt ook opium als vrouwelijk voor. Verder vindt men alkaliën en alcaliën; roggestroo en roggenstroo enz. Het ontbreekt. ook meermalen aan het regte begrip van scheikundige termen, zoo vindt men b. v. blz. 435: »Naar derzelver gedrag (!) in de hitte onderscheidt men" enz. De stijl is eveneens volstrekt *Hoogduitsch* en somtijds stootend; b. v. »aan de buitenste blaauwe vlam der blaasbuis blootgesteld" enz. Het getal der Germanismen is buitengemeen groot en dat der drukfouten niet te tellen, want men ontmoet die bij elken blik in het boek; zelfs op den omslag ziet men: *Staathushoudkundgen*, dus twee fouten in één woord.

Digitized by Google

De bewerking is derhalve in de hoogste mate slordig.

Druk en papier zijn middelmatig; het werk ontsiert onze pers en verdient daarom afkeuring. L. H. V.

De Geschiedenis der Staatshuishoudkunde van de vroegste tijden tot heden, door Mr. J. A. MOLSTER, *Advokaat te Amsterdam. Tweede druk. Te Amsterdam, bij* Gebroeders Kraay. 1851. *In kl.* 8*vo. X en* 264 *bl. f* 1 - 35.

Geschiedenis der Staatshuishoudkunde in Europa, van de vroegste tijden tot heden, door E. W. DE ROOY, *Ambtenaar der in- en uitgaande rechten bij 's Rijks-Entrepôt te Amsterdam. Met eene Voorrede van Mr.* D. A. WALRAVEN, *Practiserend Advocaat aldaar. Te Amsterdam, bij* L. F. J. Hassels. 1851. *In kl.* 8*vo. VIII en* 617 *bl. f* 3 - 10.

Het is een opmerkelijk teeken des tijds, dat schier te gelijker tijd in ons Vaderland twee oorspronkelijke werken over de geschiedenis der Staatshuishoudkunde zijn verschenen, benevens eene uitmuntende vertaling van het werk van den Heer BLANQUI, door den Raadsheer VERSFELT te *'s Hertogenbosch* uitgegeven. (*) De verbazing over zulk een gelijktijdigen overvloed moet toenemen als men bedenkt dat de eerste druk der *Histoire de l'économie Politique en Europe, depuis les anciens jusqu'à nos jours*, van ADOLPHE BLANQUI (ainé), reeds in 1837 te *Parijs* is verschenen, zonder dat vele jaren lang iemand er, naar het schijnt, aan gedacht heeft, dit werk in onze moedertaal over te brengen, of, gelijk de beide andere, in den hoofde dezes genoemde Schrijvers deden, ten grondslag te leggen van zelfstandig onderzoek en eigene lettervrucht. Maar de beoefening der Staatshuishoudkunde heeft in de laatste jaren reuzenschreden gedaan in ons Vaderland, waarvoor men (zonder te kort te doen aan de verdiensten van vele andere waardige mannen) in hooge mate dank schuldig is aan

(*) *Geschiedenis der Staathuishoudkunde, van de vroegste tijden tot op onze dagen.* Naar de derde uitgave uit het *Fransch* van BLANQUI, door Mr. J. VERSFELT, Raadsheer in het Provinciaal Geregtshof van *Noord-Brabant*. Twee Deelen. Te *'s Hertogenbosch*, bij Gebr. MULLER. 1851.

Digitized by Google

het populaire gulden boekske van den Heer DE BRUYN KOPS, hetwelk — gelijk men pleegt te zeggen — in *aller* handen is.

Al die geschiedenissen hebben iets wat haar bijzonder aanbeveelt: de vloeijende vertaling van den Heer VERSFELT is door enkele goede noten verrijkt; het werk van den Heer MOLSTER is in een aangenamen, soms romantischen stijl geschreven, en heeft een (in deze dagen voor velen aanbevelingswaardigen) Protestantschen tint; het werk van den Heer DE ROOY is meer volledig, vooral wat de oudere en midden-geschiedenis betreft. Op alle drie is echter ook wel wat aan te merken. De vertaling van BLANQUI's werk is niet aangevuld met hetgeen voor ons land, uit eigene geschiedenis, meest belangrijk was; het werk van den Heer MOLSTER is soms wat oppervlakkig, de toon tranchant en beslissend, en het krioelt van allerlei leelijke taal- en drukfouten; het werk van den Heer DE ROOY is wel eens wat langwijlig en daardoor vervelend; en toch zouden wij er haast boven de andere de voorkeur aan geven: vooral, omdat hij het meest volledig is omtrent het deel hetwelk aan *Nederland* in de geschiedenis der Staatshuishoudkunde toekomt. In alle treft men dezelfde fout aan, dat niet genoegzaam is onderscheiden tusschen de geschiedenis der *Staatshuishouding* van de verschillende volkeren van ouden en nieuweren tijd, en de Schrijvers die daarover handelen, — en tusschen de geschiedenis der *Staatshuishoudkunde*, de vorderingen die de wetenschap als zoodanig trapsgewijze en voortdurend heeft gemaakt, de Schrijvers die de geheele wetenschap of enkele onderdeelen daarvan hebben behandeld of toegelicht, en de Schrijvers die de geschiedenis dier ontwikkeling hebben gadegeslagen.

Wij zouden veel te uitvoerig worden, wanneer wij in eene doorgaande beschouwing en vergelijking wilden treden van de drie werkjes, of ons oordeel daarover in vele bijzonderheden staven. Enkele opmerkingen willen wij echter niet terughouden.

Bij den Heer MOLSTER vindt men eene lijst der *bronnen;* maar vooreerst is die zeer onvolledig, terwijl zelfs beroemde geschiedkundige werken als van DUREAU DE LA MALLE, *Economie Politique des Romains*, MOREAU CHRISTOPHE, *Du problème de la misère et de la solution chez les anciens et modernes* niet vermeld zijn; en ten andere schijnt uit een onvolledige

Digitized by Google

opgave van sommige titels te blijken, dat de S. niet al die bronnen heeft bij de hand gehad. De S. begint overigens te regt zijn overzigt van boven aan met de *Hebreën*, *Perzen* en *Chinezen* (bl. 4—10), die door de andere Schrijvers zijn voorbijgezien. In navolging van BLANQUI had men wel eenige meerdere bijzonderheden uit PLATO, XENOPHON en ARISTOTELES mogen aanvoeren; hier staat de Heer M. geheel achter. Omtrent de *Romeinen* zijn al de Schrijvers verbazend schraal: de schat, dien het *Corpus Juris* oplevert van vernuftige en juiste denkbeelden der *Romeinsche* regtsgeleerden omtrent geld, waarde en prijs, voortbrenging, enz. is geheel ongebruikt gebleven; en toch mag men dien niet versmaden, waar men b. v. eene plaats kan aantreffen als die van PAULUS in de l. 1, pr. Dig. *de contrah. emt.*: »De oorsprong van *koop en verkoop* is in de *ruiling* te vinden: oudtijds was er geen *geslagen geld;* en men noemde niet het eene *koopwaar*, het andere *prijs;* maar ieder *ruilde*, naar gelang van tijden en behoeften, hetgeen hij noodig had voor hetgeen hij missen kon: immers, het gebeurt meermalen dat wat den een ontbreekt, de ander in overvloed bezit. Maar, naardien het niet altijd en even gemakkelijk zamentrof, dat juist, terwijl gij hadt wat ik begeerde, ik daarentegen ook bezat, wat gij wildet aannemen, is er eene zekere stof (*materia*) uitgekozen, waarvan de algemeene en voortdurende waarde aan de bezwaren van den ruilhandel, door gelijkmatigheid van hoeveelheid zou kunnen te gemoet komen: en die stof, met eenen stempel van overheidswege voorzien, ontleent haar nut en eigendoms-waarde niet zoozeer uit hare natuur en zamenstelling, als wel uit de hoeveelheid die men er voor kan aanschaffen: en van dien tijd af, heeft men opgehouden beide *koopwaar* te heeten, maar heeft aan het eene de benaming van *prijs* gegeven."

Dat de Heer DE ROOY deze fraaije plaats niet gekend heeft, is hem te vergeven, wijl hij met de *Latijnsche* taal, althans met het *Corpus Juris* onbekend schijnt, gelijk men mag afleiden uit de wijze waarop hij op bl. 385 eene plaats er uit citeert; maar de Advokaat MOLSTER kon en mogt van die plaats niet onkundig zijn, en had haar nevens die van ARISTOTELES, *Polit.* I, 6, bij BLANQUI vermeld (zie VERSFELT, bl. 65) tot voorname grondslagen moeten leggen van het geschiedkundig gebouw der inzigten van de Ouden in eene weten-

Digitized by Google

schap, welke eerst zoo vele eeuwen later tot meerdere volkomenheid zoude gebragt worden. Maar zoowel de Heer M. als de Heer DE R. hebben meer een *cours d'histoire politique*, eene geschiedenis van de Staatshuishouding der Ouden geleverd, dan dat zij bij hen naar de beginselen en eerste ontwikkeling der wetenschap hebben gezocht: waartoe trouwens eene naauwgezette en voortgezette studie der oude Schrijvers zelven wordt gevorderd.

Wat het tijdvak der middeleeuwen betreft, vindt men bij DE R. veel uitvoeriger dan bij M. gehandeld over de Joden, de banken van leening, enz.; maar over de werking en den invloed der gilden is ook deze S. niet breed. Daarentegen hebben wij met genoegen gezien, hoeveel werk DE R. besteed heeft om aan het licht te brengen wat onze landgenoot P. DE LA COURT in de Staatshuishoudkunde heeft gepraesteerd; ofschoon noch hij, noch de Heer M. (die P. DE LA COURT en J. DE WITT schier ongenoemd voorbijgaat!) het werk van den Heer WTTEWAAL over dezen schranderen man schijnen gekend te hebben.

Het is blijkbaar, dat de beide S. best en meest bekend zijn met de nieuwere vorderingen der wetenschap: sedert ADAM SMITH tot de laatste tijden is het geschiedkundig overzigt der vorderingen in — en verschillende stelsels van — de wetenschap meer naauwkeurig, en ook de literatuur breeder vermeld. Hoe meer men het einde nadert, des te beter zal men met het werk van den Heer M. tevreden zijn: men stoot zich daar niet aan zulke bokken, als b. v. p. 97, waar hij de O. I. Compagnie (de »Maatschappij van Verre" genaamd, omdat zij verre landen tot voorwerp van ondernemingszucht maakte) voorstelt als op zekere plaats, *Verre* genaamd, gevestigd! of als op p. 98, waar hij zegt, dat de actiën der Compagnie in 1723 stonden op 15 pCt. boven pari, terwijl zij 980 pCt. boven pari waren; of als hij p. 117 onder de voortbrengselen der O. Indiën de *specerijen* vergeet.

Doch het is tijd, dat wij deze aankondiging — liever, deze herinnering aan reeds lang bekende geschriften — besluiten. Nog één woord echter over de voorrede van Mr. WALRAVEN, vóór het werkje van den Heer DE ROOY: die voorrede is blijkbaar niets dan eene boekverkoopers-speculatie, om aan den min bekenden naam van den Heer DE R. een' ander en

Digitized by Google

wel ouder en voornamer advokaten-naam te verbinden dan de Heer DE R. aan zijn eigen werk doen kon: die voorrede is dan ook een vreeselijke *Puff;* want zij zegt letterlijk niet met al, noch over de wetenschap, noch over het werkje, noch over den Schrijver: doch ja, wij zien er uit, dat de Heer WALRAVEN »de uren aan de lezing van dit boek besteed, niet verloren geacht" heeft; en dat is inderdaad eene schoone aanbeveling uit den mond van een advokaat, wiens tijd immers per uur is getarifeerd?! T.

Bijdragen tot de kennis en den bloei der Nederlandsche Gymnasiën voor 1851. *Uitgegeven door het Genootschap van Leeraren aan de Nederlandsche Gymnasiën. Te Amsterdam, bij* Johannes Muller. 1852. *In gr.* 8*vo.* 268 *bl. f* 2-50.

Het bovenstaande boek is een gedeelte van de *Miscellanea Philologa et Paedagogica*, waarmede het vroeger verbonden was. Later ontstond het plan de beide deelen te scheiden, de berigten en verslagen omtrent de Gymnasiën telken jare geregeld te doen verschijnen, en de *Miscellanea* alleen dan, wanneer er een voorraad van geschikte stukken zou zijn.

Het is inderdaad noodig eene naauwkeurige kennis te verkrijgen van de behoeften en de inrigting van het middelbaar onderwijs in ons land. Dat is de grondslag voor de Academische lessen, die den Staatsburger moeten vormen, wanneer zij *met vrucht* kunnen worden bijgewoond. Was het middelbaar onderwijs onvoldoende, dan zinkt den studenten de vaste bodem onder de voeten weg en zij gaan voor het grootste gedeelte aan de Hoogeschool verloren.

Maar uit *dat* oogpunt beschouwd voldoen deze *bijdragen* niet geheel aan het doel. Zij leveren den maatstaf niet ter beoordeeling. Zij bevatten meer vertoogen, die op zich zelve zeer nuttig en bruikbaar zijn, maar die eerder het *constituendum* dan het *constitutum* behandelen. Om niet van het eerste stuk in dezen bundel, *het middelbaar onderwijs in België* betreffende, te spreken, vestigen wij de aandacht op het tweede, *de school en de godsdienst* getiteld, van Dr. M. J. NOORDEWIER. Moet het middelbaar onderwijs zich bezig houden met het vormen van *vrome* jonge lieden: moet men hun den *godsdienstigen*

Digitized by Google

geest (bladz. 21) in HERODOTUS, CICERO en LIVIUS doen opmerken, of moet men het Ionisch dialect uit HERODOTUS, de ware en eenvoudige Latiniteit uit CICERO op de Gymnasia leeren? Om de jonge lieden *vroom* te maken zou LIVIUS b. v. al zeer ongeschikt zijn, die het godendom alleen gebruikt ter te gemoet koming aan ingewortelde volksvooroordeelen, en tot versiering zijner oratorische stukken, maar die zijn eigen subjectief gevoelen omtrent de inwerking van hoogere magten (*qualescumque*) toch vrij duidelijk te kennen geeft. *Vi compressa Vestalis, quum geminum partum edidisset, seu ita rata, seu quia Deus auctor culpae honestior erat, Martem incertae stirpis patrem nuncupat.* Een aardig voorbeeld (I, 4) aan het begin van zijn geschiedverhaal ontleend. Wel is waar leveren de Ouden (en waarom zou men b. v. ISOCRATES hier niet noemen?) menige bespiegeling, menige opwekking tot deugd en *vroomheid*, maar wij betwijfelen het of het Gymnasium geroepen is om hier de huiselijke opvoeding en de Kerk — zullen wij zeggen? — te vervangen. De Heer N. moet ook vooral niet vergeten, dat het Gymnasium voor de belijders van *alle* gezindheden openstaat.

Het derde stuk: *over het gebruik der Latijnsche taal*, door Dr. D. BURGER, JR., behandelt een moeijelijke en welligt niet spoedig opgeloste vraag. Hoever moet zich de *Latijnsche* taalstudie uitstrekken? Moet zij *doel* of *middel* zijn? En het antwoord van Dr. B. ten slotte is: »ik keur de oefeningen in het *Latijn schrijven*, wanneer zij de hoofdzaak zijn, bepaald af, maar wanneer zij als voorbereiding tot het *Latijn lezen* gebruikt worden, meen ik ze ten hoogste te moeten aanprijzen." Nu begrijpen wij echter wel hoe *Latijn schrijven* het *gevolg* kan zijn van naauwkeurig en veel *Latijn lezen*, maar hoe het tot *voorbereiding* dienen kan (immers het themaas maken noemen wij geen *Latijn schrijven*) is ons niet regt duidelijk. De beperkte ruimte eener recensie gedoogt niet onze meening breedvoerig te ontwikkelen; maar het komt ons voor, dat men over *Latijnsche* onderwerpen in het *Latijn*, en over nieuwere onderwerpen, die voor eene behandeling in een oude taal ongeschikt zijn, niet in het *Latijn* moet handelen. Het eerste noemen de *Romeinen* zelve *aptum*, het laatste zou volgens hen *ineptum* zijn. Maar zeker is het beter het *Latijn* schrijven te laten varen, dan tot het monniken-*Latijn* der

Digitized by Google

middeleeuwen terug te keeren. Overigens zouden wij aan Dr. B. het groote nut van het thema maken (vooral in hoogere klassen) gaarne betwisten. Men gewent zich al zeer spoedig aan het schrijven van *Hollandsch Latijn*, men hecht zich aan de woorden die men moet overbrengen, en zoo ontstaat een taal, die de jonge lieden voor *Latijn* houden, maar die niets anders dan *Hollandsch* met *Latijnsche* woorden is.

Voorts bevatten deze bijdragen een stuk van Dr. D. VAN LANCKEREN MATTHES: *over de tweede afdeelingen der Gymnasiën*, en van Dr. C. R. HERMANS: *Geschiedenis der Illustre en Latijnsche Scholen te 's Hertogenbosch.* Eindelijk vindt men er boekbeoordeelingen en berigten en verslagen, van welke de nekrologie van den te vroeg ontslapenen en verdienstelijken DE GAAY FORTMAN der lezing zeer waardig is, terwijl de statistieke opgaven betrekkelijk het middelbaar onderwijs in de *Nederlanden* geenszins van belang zijn ontbloot.

Deze eerste proeve geeft regt om veel voor het vervolg te verwachten. Moge die werkzaamheid der Docenten tot den bloei der Gymnasiën en de vorming der studerende jongelingschap ruimschoots bijdragen!

Studie en uitspanning. Verzamelde verhalen van Mr. J. I. D. NEPVEU. *II Deelen. Te Utrecht, bij* N. de Zwaan. 1852. *In gr.* 8*vo. VIII en* 590 *bl. f* 6-50.

Wèl uitgevoerd en met een paar fraaije vignetten versierd treden deze verhalen de wereld in; hoewel niet voor de eerste maal, want zij zijn achtervolgens in het Jaarboekje *Aurora* verschenen. Aan de bezitters van dat prachtboekje zijn zij dus bekend, en ook op de schaal der kritiek zijn ze reeds gewogen. In zoo ver de Schrijver op geschied- of taalkundig terrein was aangevallen, heeft hij zich hier met nadruk verdedigd. Ref. gelooft te kunnen volstaan met eenvoudig op te geven wat men hier bijeenvindt.

Het eerste stuk, TOBIAS MORILLO, is een verhaal uit de zeventiende eeuw en vrij los en gemakkelijk verteld. — De *episode uit het oproer der aansprekers*, in 't laatst dier eeuw te *Amsterdam*, is wèl geslaagd. Minder beduidend is het verhaal de »*Armeniër*", dat de geheimzinnige redding betreft van

Digitized by Google

KAREL *den Tweede*, toen hij als balling in stilte zijne zuster, de *Princesse Royal*, een bezoek dacht te geven. De volgende novelle, uit den stadhouderloozen tijd onzer voormalige republiek, geeft in een romantisch kleed de geschiedenis van den moorddadigen aanslag op 't leven van *Hollands* toen grootsten Staatsman. Het verhaal regtvaardigt den somberen titel, en toont in den jongen DE GRAAF, waartoe de mensch vervalt indien hij God verlaat, en God hém loslaat. Die aanslag staat daar als een voorspook van 't lot dat den grooten man eerlang stond te wachten. Van alle kanten werd hij om vergeving aangezocht, maar de koude Staatsman kende geene barmhartigheid en — ook hém is geene barmhartigheid wedervaren.

De episode uit de dagen der CAMISARDS vinden wij goed verhaald. NEPVEU schijnt de geschiedenis van dien tijd en zijne karakters vlijtig bestudeerd te hebben. Vandáár dat dit stuk zoo wèl is geslaagd. Hij stelde zich niet voor de geestdrijverij dier armen te doen uitkomen, die, als wild dat men uitroeit, opgejaagd en gegrepen werden, en blootstonden aan onmenschelijke mishandelingen of aan den bloeddorst van zoogenaamde priesters van den God der liefde; maar hij schildert het gezond verstand, den moed en de trouw des geloofs, door de liefde gesteund, door 't fanatisme belaagd, maar ten laatste door 't getergde zwaard tot zelfbehoud verdedigd en gewroken.

Aangenaam vertelt de Schrijver hoe D'ASPREMONT, een *Lotharingsche* held uit den eersten kruistogt, in het *Stichtsche* aan eene vrouw kwam, en zich in een onzer Gewesten nederzette. Donkerder is het verhaal van eene heiligschennis in de middeleeuwen. Maar de bezitters van de *Aurora* kennen den inhoud, en herlezen 't geval liever in dat prachtwerk dan hier. Gaarne zeggen wij dat de karakters van den Jood, die tot in den dood zijnen hem onbekenden Messias vloekt, en van zijne vrouw, die hem het hosanna toeroept, naar ons gevoelen uitmuntend zijn geteekend.

»Het tweegevecht" is zeer doelmatig geschreven, en wij wenschen, dat het gelezen en behartigd worde door elk, bij wien het barbaarsch, belagchelijk, middeleeuwsch duel nog als eene uitwijzing of beslissing van eer staat aangeschreven.

Digitized by Google

Wie in drift een ander doodt staat als moordenaar te regt, doch wie een wapen draagt en zijns gelijken in de eer kwetst en in een tweegevecht hem bovendien het leven beneemt, heeft eene zaak van eer gehad. Zoo rigt men ook schavotten op voor roovers, en standbeelden voor veroveraars! Doch misschien komt er een tijd, waarin beiden in één pantheon geplaatst worden; het gevoelen over eer en grootheid is daartoe wispelturig en grillig genoeg.

„*De laatste grap van Lord* ROSS" bevat een treurig voorbeeld van volharding in loszinnigheid tot in de laatste ure. Die man was een sterke geest, en toch — de titel bevalt ons niet. Wij kunnen zijn laatste bedrijf geen grap noemen, en 't is ook niet grappig zóó te sterven. Het is ook zelfs niet grappig om te lezen, hoe hij stierf; want wij althans werden er koud bij. De verhaler deelt het geval mede als eene gebeurde zaak, en dat verheugt ons; wij zouden den schrijver beklagen, die zoo iets verdichten, en als eene grap behandelen kon. Er is reeds te veel kwaads in de zedelijke wereld, om 't nog aan te vuren door de voorstelling van duivelen onder de verlokkende gedaante van eenen grappenmaker. Aan dat helsche genoegen worde door onze schrijveren nimmer toegegeven.

De beide laatste stukjes behooren tot het *genre* van zoogenoemde reis-indrukken, doch die bij den lezer geen sterken indruk zullen achterlaten.

Wij hebben de beide deelen in 't algemeen niet slechts met genoegen maar ook met eenig nut gelezen; want de verhalen maken voor het meerderdeel historische herinneringen wakker, en zijn zóó geschreven, dat er geene partijzucht door wordt aangeprikkeld, maar dat eendragt en burgerzin, en, wat niet minder zegt, ook godsdienstzin er door bevorderd worden.

De volken van den aardbodem, volgens hunne afstamming, verwantschap en eigendommelijkheden in regeringsvorm, godsdienst, zeden, gewoonten en kleederdragt; door Dr. H. BERGHAUS, *Hoogleeraar te Berlijn, en Directeur aan de aardrijkskundige kunstschool te Potsdam. Uit het Hoogduitsch vertaald door* M. J. VAN OVEN, *Oud-Conrector. I Deel. Eerste en Tweede*

Digitized by Google

Aflevering. Te Gorinchem, bij J. Noorduyn en Zoon. 1852. *In roijaal 8vo.* 128 *bl., te zamen met de platen f* 3-80.

De aard en inhoud van dit ethnographisch prachtwerk blijken genoegzaam uit den breedvoerigen titel. Het zal in dertien Afleveringen worden uitgegeven, immers er zullen niet meer Afleveringen berekend worden. Elke Aflevering bevat vier vellen druks, en eenige platen. Maandelijks moet er één Aflevering verschijnen die berekend wordt naar 70 cents voor den letterdruk en tegen 20 cents voor elke plaat; het geheel zal te zamen 120 zulke platen bevatten. Het werk is dus kostbaar, maar zal ook, wanneer de voortgang aan het begin beantwoordt, ongemeen fraai en prachtig zijn. Wij achten 't doelmatig om 't nu slechts in algemeene trekken aan te kondigen, en zullen er nader en in bijzonderheden op terugkomen, zoodra wij er meer Afleveringen van ontvangen; — immers, wij vertrouwen dat de Heeren NOORDUYN met de onderneming voortgaan, en de inteekenaars niet met een onvolledig werk zullen laten zitten.

De algemeene Inleiding zou vrij wat gelegenheid aanbieden tot beschouwingen. Na eenige stelsels ten aanzien der verschillende menschenrassen te hebben opgenoemd, verdeelt de Schrijver het menschelijk geslacht in drie hoofdstammen, den Kaukasischen of blanken, den Mongoolschen of gelen, en den Ethiopischen of zwarten. Maar na het opgeven van de algemeene kenmerken en de verspreiding dezer hoofdtakken draagt hij toch als zijn gevoelen voor, dat geen stelsel ter verklaring van het verschil in de gedaante en kleur van het menschelijke ligchaam meer innerlijke waarschijnlijkheid heeft dan dat der autochthonen, d. i. dat elk gedeelte der aarde oorspronkelijk zijne aldaar geborene bewoners gehad hebbe. Wij laten dit versleten stelsel voor 't geen het is, eenvoudig als wij zijn om op gezag der Goddelijke oorkonde aan te nemen, dat het geheele menschdom uit één ouderenpaar is voortgesproten: een gevoelen dat zich ook voor de regtbank eener gezonde physiologie van den mensch volkomen laat regtvaardigen; gelijk ten onzent, op gronden die zoo veel wij weten nog niet wederlegd zijn, beweerd en gestaafd is door den scherpzinnigen Hoogleeraar BAKKER, om van levenden niet te spreken. Wanneer nu BERGHAUS zegt, dat het gevoelen aan-

Digitized by Google

gaande aborigines eene gemakkelijke beantwoording aanbiedt van sommige der moeijelijkste vragen, waarvan de oplossing in de geschiedenis des menschelijken geslachts gezocht wordt, dan misrekent hij zich naar ons gevoelen, want worden sommige zwarigheden er door weggenomen — hetgeen wij niet onbepaald toestemmen — zeer zeker ontstaan er ook weder vele andere en vrij wat onoplosbaarder vraagstukken door; tenzij men eene menigte knoopen met het zwaard doorhakke: door te verwerpen de onmiddellijke schepping der eerste menschelijke wezens, voor de onderstelling van eene op zichzelve werkende, immer voortgaande kracht der Natuur, die eindelijk (op hoe veel plaatsen van den aardbol dan wel te gelijk?) den mensch voortbragt: — den mensch, omtrent wien de heeren physiologen gerust mogen zeggen, dat hij naar het ligchaam aan het hoofd der dierenwereld staat, mits zij maar niet vergeten, dat hij naar den geest vermaagschapt is aan eene hoogere orde van dingen. Die maagschap moet kort en goed ontkend worden, óf doen toestemmen, dat de mensch in de schakel der wezens op aarde eene geheel eigenaardige plaats inneemt, en dat zich juist dáárdoor het verschil in rassen en stammen vrij wat ongedwongener, waarschijnlijker, en ook godsdienstiger verklaren laat.

Maar wij zouden aldus voortgaande ongetrouw worden aan ons voornemen, en laten daarom rusten wat hier, zeer oppervlakkig, wordt gezegd van de taalverwantschap, alsmede van overleveringen, gelijk mede van den ouderdom des menschdoms; dien de Schrijver zonder bedenking laat opklimmen tot „jaarduizenden" — een Germanisme, den Vertaler tot vervelens toe ontsnapt.

Is ons oordeel over des Schrijvers beweringen en hypothesen niet zeer gunstig, — men zal dan te meer gelooven aan de opregtheid onzer verzekering, dat het geheel anders is, waar hij den atmospheer van philosophemen — zoo wegslepend bekoorlijk voor een onverbasterden *Duitscher* — vaarwel zegt, om op den vasten grond der werkelijke wereld rond te wandelen. Eerst brengt hij ons bij de *Chinezen* en beschrijft breedvoerig, maar onderhoudend, en zoo veel wij kunnen nagaan, ook naauwkeurig, hunne zeden en gewoonten, levenswijze, kleeding, landbouw, kunstvlijt, handel, taal, wetenschappen, regeringsvorm, wetten, policie, godsdienst, enz.; daarna

Digitized by Google

korter de *Tibetanen*, enkele *Indo-Chinesche* volkstammen, en *Mongolen* of *Tartaren* (het begin). Naar het begin in dat opzigt te oordeelen heeft het werk aanspraak op ruimen bijval, en verdient de *Nederduitsche* uitgave alle aanmoediging; waarom wij dan ook deze zoo kostbare onderneming gerust en nadrukkelijk aanbevelen. De vertaling is vrij goed, doch heeft niet dat vloeijende waarbij men vergeet eene overzetting voor zich te hebben, en door 't welk de levendigheid der voordragt nog aanmerkelijk had kunnen winnen. Druk en papier zijn goed; de correctie laat hier en daar nog wel iets te wenschen over.

De platen, een zeer belangrijk gedeelte van dit werk, zijn fraai, helder, krachtig; de kleuren levendig en de gansche bewerking loffelijk. De prijs is matig, wanneer men 't in ons land zoo gering debiet in aanmerking neemt. Dat de verdere uitvoering een gelijken lof zal verdienen, verwachten wij op grond van de bekende goede trouw der Uitgevers en van hun gegeven woord.

Geographisch-chronometrische beschouwingen van BENEDICTUS HEULL. *Uit het Hoogduitsch, en met aanmerkingen verrijkt, door* M. S. POLAK, *Litt. Hum. Doct. Met lithographische afbeeldingen. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1852. *In gr.* 8*vo.* 72 *bl.* *f* 1 -:

Deze beschouwingen zijn allen op de bekende waarheid gegrond, dat de uurtelling, als uitgaande van het culmineren der zon voor iedere afzonderlijke plaats, niet iets volstrekts, maar iets betrekkelijks is. Dat wil zeggen: als 't hier middag is, dan is 't geen middag te *Weenen*, te *Batavia*, te *New-York* en elders. Slechts de plaatsen onder denzelfden meridiaan hebben den middag, en elk ander uur van het etmaal, te gelijk. Daarop steunt de zamenstelling van een veel-plaatselijk (polytopisch) uurwerk, waarvan in dit boekske eene beschrijving wordt gegeven. Voorts leert het, op grond van diezelfde waarheid, dat het dwaasheid is van een spook-uur te spreken, vermits elke plaats haar eigen nachtuur heeft, zoodat de spoken door het tijdverschil, tusschen *Amsterdam* en *Weenen* b. v., onmogelijk op hunnen tijd zouden kunnen

Digitized by Google

passen; en zoo nog 't een en ander van dien aard meer. Het werkje eindigt met een voorslag ten behoeve van de *Israëliten*, die — namelijk volgens den Schrijver, want de Vertaler vindt het middel wat kras — »volstrekt zoo moeijelijk en avontuurlijk niet is, als menigeen zich welligt voorstelt." De zaak is deze:

Voor *Israëliten*, te midden van Christenen levende, is het onderhouden van den Sabbath op Zaturdag een bezwaar, maar door het bovengemelde wiskundige grondbeginsel is dat bezwaar weg te nemen. Als men den aardbol in eene oostelijke rigting omreist, wint men op den ganschen togt eenen dag: men reist dan de zon in haren omloop een vollen dag te gemoet, zoodat men eindelijk reeds maandag telt, wanneer 't op de plaats van waar men afreisde nog Zondag is. Daarentegen, wanneer men den aardbol in eene westelijke rigting omreist, verliest men een vollen dag: het is dan eindelijk op de plaats der afreize reeds Zondag, wanneer men zelf nog op den Zaturdag is. Dien ten gevolge kunnen de Israëliten in waarheid den Sabbath houden naar de instelling van MOZES, en dien toch met een goed geweten op den Zondag overbrengen, door eenvoudig in de westelijke rigting eene reis rondom de wereld te doen!!! Aan jeugdige Israëliten wordt daarbij aanbevolen, van dat togtje ook voor handel, industrie of handwerk partij te trekken.

Wij gelooven dat onze lezers met dit proefje voldaan zullen zijn en ons edelmoedig ontslaan van alle verdere beoordeeling van dit boekje, waarin wij, voor óns, nieuwe reden vonden om het geduld des papiers te bewonderen.

Het Vaandel. Tijdschrift voor Onderofficieren. Derde Jaargang. Te Delft, bij W. N. C. Roldanus. 1853. *Prijs per Jaargang f* 3-60.

Dit Tijdschrift, waarvan reeds twee Jaargangen, elk van twaalf maandelijksche nommers van vier-en-zestig bladzijden bestaan, is in vier hoofd-afdeelingen gesplitst: I. Tafereelen uit de krijgsgeschiedenis, voornamelijk die van *Nederland* en zijne Koloniën; II. Behandeling van dienstvakken; III. Voorbeelden van moed, tegenwoordigheid van geest en andere

Digitized by Google

krijgsmansdeugden; IV. Verhalen, anecdoten, losse dichtstukjes en dergelijken. Onder de stukken in de twee eerste Jaargangen voorkomende verdienen bijzondere aandacht de *Schets van den laatsten oorlog in Nederland* (1830—1832); — *Krijgsmans eer en pligt;* — *De krijg op Bali* (1846—1849); — *Twee jaren voor Bondjol;* — *De bestorming van Badajoz* (1812); — *De Bataafsche Republiek in* 1799; — *Het beleg van Zaatcha* (1849): allen stukken voor den krijgsman rijk aan leering en onderhoudend en boeijend voor den gewonen lezer.

De derde Jaargang, waarin Ref. bijzonder belangrijk en algemeen lezenswaardig acht *De kostbare overwinning* (*Gibraltar*): eene krijgskundige schets van de belegeringen dier vesting, in den loop van een tiental eeuwen, en *'t Iets over den trapswijzen vooruitgang der krijgskunst, opgehelderd door een voorbeeld uit onze Koloniale geschiedenis* (W. I. Compagnie) beantwoordt niet alleen aan den reeds verworven lof van het werk; maar doet verwachten dat het in belangrijkheid en aangename verscheidenheid op den duur nog vermeerderen, althans niet verminderen zal. De beste waarborgen daarvoor vindt men in de naamlijst der Heeren die zich nu openlijk als bijdragende tot den inhoud hebben bekend gemaakt. Zij bevat ruim dertig namen, en 't is genoeg te zeggen dat zich daarbij ook die bevinden van den Hoogleeraar BOSSCHA, van den Luitenant-Kolonel VAN SWIETEN, en van den Majoor KNOOP: — een Militair Tijdschrift waaraan zulke mannen de hand leenen kan niet anders dan goed en doelmatig zijn.

Ofschoon 't minder gebruikelijk is Tijdschriften aan te kondigen heeft Ref. toch gemeend voor de vermelding van dit, om de degelijkheid van den inhoud en de bijzondere nuttigheid voor den krijgsmansstand, een plaatsje te mogen verzoeken, en hij maakt er nu gebruik van om 't werk eenigzins te doen kennen en aan te bevelen; terwijl hij zich voorbehoudt om, in zoo ver daartoe reden zal bestaan, nu en dan een kritischen blik te werpen op de stukken die verder tot den inhoud zullen worden bijgedragen. Z.

Beproevingen der vrouw. Verhalen en schetsen uit het dagelijksch leven. Door F. S. ARTHUR. *Te Amsterdam, bij* J. van der

Digitized by Google

Hey en Zoon. 1852. *In gr.* 8*vo.*, *in verguld gestempelden band. VI en* 208 *bl. f* 2 - 20.

Wij geven den Schrijver van dit uitwendig fraaije werk gaarne de getuigenis, dat hij zich geene andere dan goede oogmerken heeft voorgesteld. — »De titel van dit boek" — zegt hij — »geeft genoegzaam het doel er van te kennen. De verhalen, die het bevat, zijn hoofdzakelijk geschreven met oogmerk om voor de vrouw, in verschillende beproevingen, waaraan haar leven is blootgesteld, sympathie en eerbied op te wekken, zoowel bij ons geslacht als bij het hare. Wij zijn doorgaans te veel met ons zelven ingenomen bij al wat ons aangaat, onze behoeften, onze bekommeringen, ons lijden, om ook anderen die aandacht te schenken, welke zij verdienen. Het is daarom de taak van hen, die verdichte verhalen schrijven, om die verpligtingen te herinneren, door ons zoodanige beelden, levende beelden uit de ons omringende wereld voor te stellen, waarin wij niet alleen de uitwerking onzer daden op anderen, maar ook de betrekking van anderen tot de maatschappij voor oogen hebben, en waaruit wij alzoo kunnen leeren belang te stellen in de beproevingen en de kwellingen, die anderen te verduren hebben; alzoo te lijden met de lijdenden, te treuren met de bedroefden. Het is nuttig voor ons, somwijlen ons zelven uit het oog te verliezen, om aan anderen te denken en warme belangstelling te gevoelen voor al wat hen aangaat." — Wij gelooven, dat de Schrijver dit doel nergens heeft voorbijgezien. Onze lezers vinden in dezen bundel een negental verhalen. Wij kunnen er oorspronkelijkheid noch kracht van vinding, verrassende situatiën noch nieuwe gedachten aan toeschrijven, doch mogen den Schrijver ook den lof niet onthouden, dat hij los en gemakkelijk vertelt. Zijne hoofdverdienste is deze, dat hij zijne lezeressen in de liefde tot het ware, schoone en goede tracht te versterken, haar voorstellende hoe de vrouw door beproeving gelouterd en geheiligd wordt.

RAVENSCLIFFE. *Uit het Engelsch, van de Schrijfster van:* »EMILIA WYNDHAM", *enz. II Deelen. Te Amsterdam, bij*

Digitized by Google

de Wed. L. van Hulst en Zoon. 1852. *Met titels en vignet in steendruk. In gr.* 8*vo.* 719 *bl. f* 7 - 50.

De voortreffelijke Schrijfster handhaaft door dezen roman ten volle den roem, dien zij zich, ook ten onzent, in dit vak van letterkunde heeft verworven. Ofschoon ook hier geen ingewikkelde knoop ten grondslag ligt van het verhaal, weet zij nogtans, vooral door juiste en afwisselende karakterteekening, de aandacht tot aan het einde toe levendig te houden. Zij doet dat hier in weerwil van een paar teleurstellingen voor de lezers, die, ofschoon zij weten dat het maar eene verdichte geschiedenis zij, toch zoo gaarne een gelukkig lot gunnen aan degenen die zij hebben lief gekregen en aan ramp en leed hebben ter prooije gezien. Wij doelen op ELEONORA en EDWIN, doch willen overigens door mededeeling van den afloop de verrassing niet benemen aan hen die dezen roman nog niet gelezen hebben, en daartoe door onze aanbeveling worden uitgelokt.

RANDAL, de hoofdpersoon, is met breede en uitvoerige trekken geschilderd. In zijne sombere hardheid wekt hij afkeer; maar die afkeer wordt getemperd door de herinnering, dat hij een diep beklag verdient wegens de twee gebeurtenissen, die zijn leven verbitterden; zijn afkeer van PRIEST is in ons oog niet genoeg gemotiveerd. De tooneelen in *Ierland* behelzen maar al te zeer waarheid, en hetgeen er van de Katholijke geestelijkheid in dat land voorkomt, is insgelijks niet uit de lucht gegrepen; ten minste de sluwheid van het Jezuïtisme wordt in SULLIVAN naar het leven voorgesteld.

De stijl is, gelijk die der overige romans van onze bekwame Schrijfster, onderhoudend, en hare beschrijving van voorvallen en natuurtafereelen levendig. Ook de vertaling verdient in het algemeen den lof van zich aangenaam te laten lezen; doch over hare getrouwheid kunnen wij niet oordeelen, daar wij 't oorspronkelijke niet onder de oogen hebben gehad. Enkele stijfheden had de overzetter ligt kunnen vermijden. Zoo spreken vader en zoon bij ons elkander nooit aan als »mijnheer"; en al staat dat te regt zoo in het *Engelsch*, de Vertaler had dat behooren te veranderen: een roman is geen thema, die men *letterlijk* moet overbrengen. Zoo staat er in een gesprek: »ik weet dat snippen naar uw' smaak zijn" (D. I,

Digitized by Google

bladz. 143), waarvoor wij liever zouden lezen: »ik weet dat gij veel van snippen houdt." — Meesterlijk is daar in Mevrouw WARNCLIFFE de vrouw geteekend, die geene hoogere wenschen, behoeften, gewaarwordingen of denkbeelden kent, dan die der stoffelijke wereld. — D. I, bladz. 208 wordt eene klok »eene *ijzeren* roepstem" genoemd; dit zal wel *metalen* moeten wezen; ten minste wij kennen geene ijzeren klokken. D. II, bladz. 22 wordt gesproken van een klokkenspel, dat daar zeker eene misstelling is; en de naam der herberg op de volgende bladzijde: *Wharncliffe Arms*, had vertaald moeten worden door *het wapen van Wharncliffe*. — Doch deze kleinigheden verminderen niets aan onze welgemeende aanbeveling van dit uitmuntend geschreven verhaal.

De strijd onzer dagen, of de magt der vooroordeelen. Een verhaal uit den tegenwoordigen tijd, door Lord B... *Vertaald uit het Engelsch door* A. G. BRUINSES. *II Deelen. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1852. *In gr.* 8*vo.* 638 *bl.* *f* 6-25.

Bij de aankondiging van dezen degelijken roman, voor zoo veel dit van romans gezegd kan worden, waarschuwen wij vooraf tegen de meening, als of er een schets in ware geleverd van de zeden en den maatschappelijken staat der bevolking van *Engeland* in het algemeen. De Schrijver schijnt aan bestaande persoonlijkheden eene algemeene toepassing te geven. Het verhaal betreft de opvoeding van een later, onder de leiding van eenen armen, sober betaalden geestelijke der heerschende Kerk in *Engeland*, tot schilder gevormden knaap, en zijn omgang met de dochter van een armen wever, die gezegd wordt uit *Fransche* ouders gesproten te zijn. Die knaap is het wettig kind uit den geheimen echt van een zeer aanzienlijken, rijken erfgenaam van adellijken bloede met de nederige zuster van dien geestelijke; welk huwelijk door den naasten bloedverwant des mans, na het verdonkeren der huwelijks-akte en van die der geboorte van den zoon onecht verklaard wordt, met het doel om zich van de erfenis meester te maken. De verstooten weduwe volgde weldra haren echtgenoot in het graf, en de broeder der weduwe was de eenige die zich het weesje aantrok. Zonderling genoeg weet de arme wever,

Digitized by Google

door zijne vrouw, van die verduistering van belangrijke akten, door haren vader als koster der parochie-kerk gepleegd; doch hij weet niet, dat het meermalen in zijne behoeftige woning spelende kind der zuster van den parochie-geestelijke de beroofde is. De knaap en het meisje, beide met voortreffelijke hoedanigheden toegerust, groeijen in onschuld en vertrouwelijkheid op: en de laatste ziet als maagd met diepe smart den jongeling zijn vaderland verlaten, om in *Italië* de Natuur en de groote meesters te bestudeeren en zich tot schilder te vormen. — Daar wordt hij door aanzienlijke familiën gevierd; doch bij den terugkeer in het vaderland ondervindt hij te *Londen* als schilder te worden geduld; maar hoe hij overigens door personen van afkomst op een afstand wordt gehouden. Na lang zoeken vindt hij de vriendin zijner jeugd terug, maar in diepe armoede. In den voornamen kring voor welken hij schildert is eene rijke en jeugdige erfgename, wier schoonheid en manieren hem betooveren, en die er eene eer in stelt hem onder hare aanbidders te tellen. Die erfgename is de persone op welke het aan den schilder onthouden vermogen moet vervallen, bij den dood harer tante, en die tante is de echtgenoote van den eigenaar van een landgoed, op 't welk de schilder tijdelijk gastvrijheid geniet. — De oude wever door gewetensangst gedreven, komt met zijne dochter op een dorp de papieren zoeken, die daar verborgen zijn, en dat juist in den omtrek van dat landgoed ligt, in welks nabijheid ook de oude geestelijke thans zijn leven slijt. — Intusschen doet de klimmende genegenheid van de rijke erfgename voor den kunstenaar het gerucht ontstaan, dat hij is van onechte geboorte, en nu in weerwil van zijne vurige liefde verstoot hem de behaagzieke onstandvastige dame; terwijl de arme weversdochters, die hare innige liefde voor den vriend harer jeugd verbergt, alle gevaren trotseert, om de gezochte huwelijks- en geboorte-akten magtig te worden; weinig denkende, dat later die trouw haar op 't heerlijkst zal worden beloond.

Het is opmerkelijk dat in dit verhaal al de karakters van personen tot de hoogere standen behoorende, in een zoo ongunstig licht worden geplaatst: er is geen misdrijf dat hun niet wordt toegedicht; de landelijken adel, zoo wel als die uit de hoofdstad, beider zeden, opvoeding en denkwijze over de maatschappelijke vraagstukken van den dag worden hatelijk

Digitized by Google

afgeschilderd; maar geheel anders is 't met de deugden, begrippen en zeden der arbeidende klassen, die allen in 't heerlijkste licht worden geplaatst. Volgens de hier verkondigde leer zijn de armoede en mindere zedelijkheid dier arbeidende klassen, gevolgen van den bedorven maatschappelijken toestand, en het gewetenloos gedrag der aanzienlijken. Zoo ligt de slechtheid der dienstboden van de hoogere standen hierin, dat zij zich vormen naar het voorbeeld, hetwelk zij dagelijks voor oogen hebben. Ref. wil wel erkennen, dat onderscheidene staatkundige en zedekundige vraagstukken hier in derzelver uitkomsten met klem van stijl en bondige redenen worden behandeld; maar dat is niet genoeg. Als roman beschouwd is het werk belangwekkend; maar om zijne *Socialistische* strekking is het te misprijzen.

M. M. V.

HERO, *geschiedkundig romantisch verhaal, uit den tachtigjarigen strijd tegen Spanje; door* M. VAN DER SLOOTEN. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1851. *In gr.* 8*vo.* 636 *bl.* *f* 6-40.

Het is opmerkelijk dat enkele plekken op den aardbodem uitsluitend bestemd schijnen om geen langdurigen vrede aan de bewoners te gunnen. Daartoe draagt hunne ligging veel bij, die aanhoudend met andere landen in aanraking brengt en daardoor ligt aanleiding geeft tot vriend- maar ook tot vijandschap. Ons Vaderland behoort tot die plekjes, en zoo het niet eenig is behoort het toch zeker tot de zeldzaamheden, dat zulk een stipje gronds een strijd van tachtig jaren met een toen verbazend magtig rijk heeft volgehouden en glorierijk ten einde gebragt. Welke ongelukkige gevolgen langdurige oorlogen na zich slepen, behoeft men niet te schetsen; welke rampzalige gevolgen zij hebben, als de godsdienst in den strijd wordt gemengd, ziet men in dezen geschiedkundigen roman met eenvoudige, maar krachtige trekken afgeschilderd.

De held van het verhaal is HERO, de pleegzoon van FILIP WOLFERTS, en zoon van diens overledene zuster. De jonge HERO, ofschoon met goeden uitslag in de wapenfabriek van zijn oom werkzaam, voelt andere neigingen in zich ontstaan, en het toeval brengt hem in het geleide van den Graaf VAN

Digitized by Google

HOORN. Op diens reis naar *Brussel* neemt HERO zijn intrek bij DAELS, een boezemvriend van zijnen pleegvader, en vroeger de minnaar van zijne moeder; hij vindt er in den zoon van DAELS, den jongen PAULUS, een boezemvriend, en geraakt met de dochter van DAELS, de bevallige ANNETTE, in betrekkingen van liefde. DAELS, om braafheid en vroomheid geacht en bemind, en bekend als een getrouw en geloovig aanhanger der Roomsche Kerk, leeft tevreden en stil met zijne dochter. Een duivel in menschengedaante, FERDINAND TRÉBUCHET, misgunt hem die rust en bovenal zijn rijkdom; hij tracht eerst een huwelijk van zijnen zoon met ANNETTE tot stand te brengen, maar dat niet gelukkende, grijpt hij een zekerder middel aan om het vermogen van DAELS magtig te worden en zijne eigen verloopen zaken te herstellen. Hij sluit een verbond met de handlangers der Inquisitie, doet DAELS overal, tot in zijne huiskamer bespieden, en het gelukt hem een woord van verdraagzaamheid te ontlokken en ANNETTE tot onbedachte nieuwsgierigheid te verleiden. DAELS wordt onder het afschuwelijkste en verschrikkelijkste lijden doodgemarteld; doch ANNETTE door haren biechtvader gered, die intusschen eveneens, om zijne verdraagzame beginselen, van zijn ambt wordt ontzet, na in de heilige bediening grijs en door allen bemind en geëerd te zijn geworden.

HERO heeft inmiddels een leven vol afwisseling, hij is beurtelings gevangen en vrij, maar altijd door lagen en listen omringd, die hem gelegd worden, omdat hij de minnaar is van ANNETTE en daardoor kans heeft op het vermogen van DAELS. PAULUS, diens zoon, reist als schilder, maar ontkomt, zelfs ver van het vaderland verwijderd, de rondom hem gespannen netten niet. HERO tot den brandstapel verwezen ontkomt. Zoo bevat dit verhaal verschillende feiten, uit den tijd toen VARGAS de uitvoerende magt van ALBA was en in den Raad der beroerten voorzat. Van welken aard die Raad van beroerten was kan men uit deze regelen opmaken: »Talloos waren de kunstgrepen, door HUTTIN en LOPEZ, — de vertrouwelingen van DE VARGAS, — geholpen door den rooderoê GROVELS en eenige anderen, in het werk gesteld, om eenvoudige menschen in hunne strikken te lokken, wanneer hun vermogen dien fielten in de oogen blonk. Wie in hunne handen viel was verloren. Wie voor den Raad der beroerten gedaagd werd, kon zich ter dood bereiden; hij mogt op geene gereg-

Digitized by Google

tigheid meer hopen; alle weldaden der maatschappij en der wetten hielden voor hem op; geene privilegiën, geene verkregene regten, hoe heilig ook, golden voor deze regtbank; van hare uitspraken viel geen hooger beroep, geene herziening; hare oordeelen waren even onherroepelijk als willekeurig."

Den gruwzamen TRÉBUCHET, die eindelijk besloten heeft den zoon van DAELS met eigen hand te vermoorden, wordt door zijne bondgenooten, op het oogenblik, dat hij de daad wil volbrengen, met een dolksteek het leven benomen. De handlangers van DE VARGAS hadden hem slechts gebruikt als een middel om hun doel, de schatten van DAELS, te bereiken.

Het verhaal eindigt met de vereeniging van HERO en ANNETTE en van PAULUS DAELS met de zuster van zijnen vriend RÉNÉ DE CALVARD. De goede, trouwe herder, Pater CLEMENT overhandigt, na het huwelijk, aan HERO een kistje, waarin de bruidschat van ANNETTE en geschriften besloten zijn betreffende de afkomst van HERO, die blijkt een zoon te zijn van den Graaf VAN HOORN, ontsproten uit diens geheim huwelijk met EMMA WOLFERTS.

Deze geschiedkundige roman is met talent geschreven; de karakters zijn goed volgehouden en de tooneelen afwisselend, natuurlijk en met gevoel geschetst. Men legt het boek neder wèl voldaan over den Schrijver, maar met een weemoedig gevoel over de waarheid van des Heilands woorden: »Ik breng u niet den vrede, maar het zwaard."

Druk, papier, stijl en correctie verdienen lof; doch de titelvignetten zijn beneden het middelmatige; daartoe behoeft men op 't eene slechts het bovenlijf van ANNETTE en op het andere de beenen van PAULUS en de berispelijke teekening van den bliksemstraal te zien. L. H. V.

De oude eikenhouten Kist. Uit het Engelsch van G. P. R. JAMES, *Schrijver van: »De Houtvester, De valsche Wissel", enz. II Deelen. Te Amsterdam, bij* de Wed. L. van Hulst en Zoon. 1851. *In gr.* 8*vo.* 708 *bl. f* 6-90.

JAMES beweegt zich meestal op het terrein der testamenten en processen; voorzeker een vruchtbaar veld voor den romanschrijver. Wij vinden hier een dier gevallen, welke het regt van eerstgeboorte in *Engeland* zoo menigvuldig oplevert, en die zoo vruchtbaar zijn in jalousie, wrok, afgunst en twist

tusschen de naaste bloedverwanten. Sir JOHN is de erfgenaam van de titels en het grootste gedeelte van de bezittingen zijns vaders; WILLIAM en DICK zijn zijne jongere broeders, van welke de eerste vol afgunst, de tweede een braaf geestelijke is. Sir JOHN heeft geene kinderen; WILLIAM heeft eene dochter en eenen zoon; DICK slechts een zoon. Ten gevolge van deze nakomelingschap hoopt WILLIAM HALDIMAND (de familienaam) in het bezit van de titels en goederen van Sir JOHN te geraken. WILLIAMS dochter wordt versmaad en treedt in het huwelijk met een zeer braaf man, die echter, ten gevolge van de *intrigues* van WILLIAM, broodeloos wordt en genoodzaakt om zijne fortuin te zoeken; hun eenigst kind leggen zij als vondelinge bij Sir JOHN, die het opneemt en als het zijne beschouwt. Deze omstandigheid dwarsboomt nog meer de hoop van WILLIAM, zoodat hij het testament van Sir JOHN, waarbij men geloofde dat zijne vooruitzigten geheel werden ter zijde gesteld, poogt magtig te worden. Tot het uitvoeren van zijne heillooze plannen gebruikt hij zijnen knecht HUSH, die nog grooter schelm is dan zijn meester. De zoon van DICK, van WILLIAM, en de pleegdochter, benevens haar ware vader, worden vervolgens de hoofdpersonen van het zeer onderhoudend geschreven verhaal. De karakters zijn tot het einde goed volgehouden en munten soms boven vele der karakterschetsen van JAMES uit. De zaak van het testament in den eikenhouten kist is nog al tamelijk waarschijnlijk en verkeert niet in een langdurig proces, maar eindigt met een gevecht op leven en dood, dat het groote voordeel heeft van de ontknooping niet te rekken. Het werk is der lezing allezins waardig; de vertaling is vloeijend en de correctie zeer naauwkeurig. Druk en papier zijn goed, maar de titelvignetten zijn beneden het middelmatige.

Aan leesgezelschappen vooral kunnen wij het werk aanbevelen. L. H. V.

De Geschiedenis van het Vaderland, aan kleine kinderen verhaald. Een laesboekje voor de hoogste afdeeling der laagste klasse eener lagere school. Door J. J. J. SNELLEBRAND. 1° *en* 2° *Stukje. Te Amsterdam, bij* J. C. Spijker, Az. 1851. *In kl.* 8*vo.* 176 *bl., te zamen f* :-85.

Ref. is geen vriend van leesboekjes over de geschiedenis

voor kleine kinderen; maar hij vindt anders dit werkje in een zeer goeden stijl voor de bedoelde leerlingen geschreven. De Grafelijke regering is wel wat breedvoerig behandeld, maar èn uit deze èn uit de nieuwere geschiedenis zijn de behandelde gebeurtenissen goed gekozen en bevattelijk voorgesteld.

Waar twisten voorkomen, houdt de S. zich onzijdig, hetwelk in een werkje als dit niet is af te keuren. Op eene school, bij Ref. bekend, wordt het met veel genoegen gebruikt. Hij beveelt 't evenwel nog sterker aan als een uitmuntende handleiding *hoe* de geschiedenis aan kinderen moet verteld worden, dan wel als een leesboekje. Jonge onderwijzers en kweekelingen tot het onderwijs geeft hij den raad het zich aan te schaffen en er hun voordeel meê te doen.

Kinder-Courant. Met platen en vignetten. Deel I. Blad 1—26. *Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. 1852. *f* 3-90 *per jaar.*

Men heeft ons het eerste halfjaar van dit weekblad voor de vaderlandsche jeugd ter beoordeeling gezonden, en het verheugt ons deze onderneming met de ruimste lofspraak te kunnen aanbevelen. De naam — naar ons gevoelen minder gepast — weêrhoude niemand deze Courant tot vermaak zijner kinderen te bestellen; want het nieuws, waaraan de naam onwillekeurig doet denken, bepaalt zich tot kleine bijzonderheden, die in de kinderwereld te huis behooren. Voornamelijk bestaat de inhoud uit historische herinneringen, mengelingen in proza en poëzij, en vooral uit »vermakelijkheden": legkaarten om uit te snijden, schaduwbeelden om te knippen, kunststukjes, charaden, rekenkundige opgaven, en wat dies meer zij. De Prospectus beloofde ook het een en ander over verschijnselen in het planten- en dierenrijk, of aan den sterrenhemel, naarmate zich dit een of ander bij de verschijning der nommers opdoet. Wij bevelen dit, nog bijna niet bedachte gedeelte van het plan met nadruk in de aandacht der Redactie; gelijk ook het beschrijven, naar der kinderen vatbaarheid, van de voornaamste kunsten en handwerken.

Bij elk vel van vier bladzijden in folio wordt eene plaat gevoegd om te kleuren of na te teekenen, of tot eenig ander leerzaam einde. De aanleg en uitvoering van het geheel dragen onze volle goedkeuring weg, en de kosten zijn zoo gering, dat elk huisgezin zich dit aangename en nuttige weekblad gemakkelijk kan aanschaffen: één enkel stuk speelgoed kost ligt zoo veel als een geheele Jaargang van deze courant.

Wij wenschen verdienden bijval aan deze onderneming. De Redactie en de Uitgever beiden hebben eer van hun werk; doch de eerste zij behoedzaam tegen meer zulke onkinderlijkheden als wij er eene vonden in N°. 19, waar JAN beter had gedaan met den schouwburg te verlaten in de »pausering." — Doch is 't niet reeds eene lofspraak, wanneer in 104 bladzijden slechts één eigenlijke vlek gevonden wordt?

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

De onfeilbaarheid der Apostelen. Een onderzoek naar den laatsten en diepsten grond van het Christelijk geloof. Door D. KOORDERS. *Te Utrecht, bij* van Heyningen *en* Post Uiterweer. 1852. *In gr.* 8*vo.* 65 *bl.* *f* :-55.

Wij betwisten den Heer KOORDERS, ofschoon hij, zoo veel wij weten, geen letterkundigen rang bezit of kerkelijke waardigheid bekleedt, de bevoegdheid niet om zich te mengen in den godgeleerden strijd onzer dagen, daar dit geschrift van zijne onbetwistbare bekwaamheid getuigt om mede te spreken en de pen te voeren. Maar juist omdat wij voor zijne niet gewone talenten en niet geringe oefening het oog niet gesloten houden, betreuren wij het, dat hij op jeugdigen leeftijd en — waarom het verzwegen? — met jeugdigen overmoed, onbedacht zich geworpen heeft in dien heeten strijd. Wij keuren het in hem af, dat hij zich een hoogen toon heeft aangematigd, die te naauwer nood verdragelijk is in mannen van veeljarige ervaring en gevestigden naam, en zich veroorlooft beslissend te oordeelen over onderwerpen, zoo uiterst gewigtig als het hier besprokene. Gevaarlijk achten wij zulk een voorbeeld voor onze Akademische jongelingschap, die nog verkeert in het tijdperk van ontwikkeling en onderzoek, en ongaarne zouden wij meer zulke stemmen vernemen, als er hier eene gehoord wordt. Dit neemt echter niet weg, dat wij zijn geschrift met belangstelling gelezen hebben en daaraan den lof niet onthouden mogen, waarop het aanspraak heeft. Voor zijne rekening laten wij het vonnis, door hem uitgesproken over de zoogenaamde *Groninger* school, al is daarin misschien veel waars gezegd. Maar het komt ons voor, dat hij de redenering van Dr. DOEDES in zijne *Drie Brieven*, voor zoo veel de onfeilbaarheid der Apostelen betreft, scherpzinnig ontleed en hare onhoudbaarheid bewezen heeft; dat hij evenzeer overtuigend heeft aangewezen, dat er aan geene *volstrekte* feilloosheid, zoo als de *Groninger* rigting scheen toe te

Digitized by Google

kennen, gedacht moet worden; en dat vooral zijne verklaring der beloften van JEZUS omtrent de zending van den Heiligen Geest, ons bij JOHANNES bewaard gebleven, zich in menig opzigt aanbeveelt. Volkomen juist achten wij ook zijne opmerking, dat er groot verschil bestaat tusschen den Heiligen Geest, objectief beschouwd, en den Heiligen Geest, zoo als hij woonde in de Apostelen en nog woont in den opregten Christen. Aan den eersten kan geene onfeilbaarheid ontzegd; aan den laatsten kan zij niet in *volstrekten* zin toegekend worden. Alleen aan feilloosheid *in de hoofdzaak* kan er, volgens hem, gedacht worden bij de Apostelen. Dat God onze Vader is, dat ons geheele leven dus in kinderlijke liefde aan Zijne verheerlijking geheiligd moet wezen, erkennen wij, zegt hij, voorgelicht door den Bijbel, »omdat zijne uitspraken weêrklank vinden in ons gemoed." Als nu echter geheel zijn Christendom zich hierin schijnt op te lossen, dan aarzelen wij niet alleen om met hem in te stemmen, maar treden zelfs, zoo lang het ons niet duidelijker blijkt wat hij aangaande den CHRISTUS Gods gelooft, voor een zoo bodemloos subjecticisme terug, dat den geschiedkundigen grondslag des Christendoms minacht en gevaar loopt *nubem pro Junone* te omhelzen. In waarheid, de hoofdzaak des Christendoms, waarop het boven alles aankomt, laat zich in zoo weinige woorden niet zamenvatten, tenzij er meer gezegd worde over hetgeen daarmede onafscheidelijk zamenhangt. De gemeente heeft regt om te vernemen, wat er bij de erkenning van deze hoofdzaak overblijft van haar Christelijk geloof, haar geloof in CHRISTUS. En zoo weinig wij den Heer KOORDERS op zijnen leeftijd durven aanmoedigen om voort te gaan met schrijven, zoo zeer wenschen wij om zijnentwil, dat hij zich spoedig nader verklare en de resultaten van zijn onderzoek, zoo mogelijk, plaatse in een meer bevredigend licht. Of is misschien mede op hem toepasselijk, wat hij bl. 5 getuigt aangaande de *Groninger* rigting: »in het bestrijden van het verouderde was ze veelal gelukkiger, dan in de ontwikkeling van het nieuwe"? Wij zouden 't bijkans gelooven.

Het Jaarfeest van den dood van JEZUS. *Stichtelijke lektuur op den goeden Vrijdag. Door* J. BRAVE, *Predikant te Amsterdam.*

Digitized by Google

Vierde, vermeerderde druk. Te Amsterdam, bij C. J. Borleffs. 1852. *In gr. 8vo.* 58 *bl.* *f* : - 50.

Vóór meer dan twintig jaren gaf de Eerw. BRAVE dit kleine geschrift het eerst uit, en thans ziet daarvan de *vierde* druk het licht. Hieruit blijkt, deels, dat het gunstig ontvangen is en bij velen ingang gevonden heeft, deels, dat de aanvrage nog altijd blijft voortduren. En kan ons het eerste niet bevreemden, als wij letten op den Evangelischen inhoud en behagelijken vorm, het andere laat zich verklaren uit de, in ons Vaderland, Gode zij dank! sterk toegenomen belangstelling in den goeden Vrijdag. Wij aarzelen dan ook niet, het lieve boekje bij vernieuwing aan allen aan te bevelen, die zulke stichtelijke lectuur begeeren, als ons hier wordt aangeboden. Er heerscht daarin een aangename, opgewekte toon, die tot het harte spreekt. Vrij van alle dogmatisme, staat hier het Evangelie der genade, het kruis der verzoening, de Gekruisigde-zelf als de kracht Gods en de wijsheid Gods, op den helderen voorgrond. En niemand, die Hem lief heeft en in Hem zijne zaligheid zoekt, zal dit geschrift, zoo wij vertrouwen, uit de hand leggen, zonder den Schrijver te danken voor den arbeid, daaraan besteed.

De uitdrukking, op den titel gebezigd: *vermeerderde* druk, heeft voornamelijk betrekking op het stukje: *Aan den avond van den feestdag in den huiselijken kring*, dat er in deze uitgave is bijgevoegd.

Is het niet beter Protestant dan Roomsch te zijn? Een weerklank op de vraag: Waarom moet men Katholijk en niet Protestant zijn? Om twee redenen. Te 's Hage, bij H. C. Susan, CHz. 1852. *In 8vo.* 32 *bl.* *f* : - 10.

Waarom moet men Katholijk en niet Protestant zijn? Om twee redenen. Onder dezen titel is in 1845 te *Rotterdam*, bij R. WILLEMSSEN, een boekje uitgekomen, dat ten vorigen jare overal in de straten van diezelfde stad door Joden is uitgevent. De Schrijver zegt, zonder echter zijnen naam te noemen, dat hij eerst Protestant is geweest, en geeft hoofdzakelijk twee redenen op, waarom hij het Protestantismus verlaten heeft, t. w.:

Digitized by Google

1°. de goddeloosheid der leeringen van het Protestantismus en derzelver onderlinge tegenstrijdigheid; 2°. de heiligheid der leeringen van de Katholieke Kerk en derzelver algemeene overeenkomst, zoo onderling in alle landen, als met het geopenbaarde Woord Gods in de H. Schrift. Wij kennen dat boekje niet; maar, te oordeelen naar dit tegenschrift, dat daarvan eene doorloopende wederlegging behelst, moet het een schandelijk libel zijn, vol van smaadredenen en lasteringen. Men kan hier b. v. te weten komen, dat, als er voor een lid der gemeente in de Hervormde Kerk een gebed op den preêkstoel moet gedaan worden, *er dadelijk de gulden bij moet liggen.* Wij kunnen ons hieruit gemakkelijk verklaren, dat de wederlegging, die ons ter aankondiging is toegezonden, gansch niet malsch is uitgevallen. De toon, daarin aangeslagen, moest wel scherp en bitter zijn, nu men eenmaal meende, tegen zulk onwaardig geschrijf de stem te moeten verheffen. Er wordt hier echter tevens met kennis van zaken en duidelijk genoeg gesproken, ook voor den eenvoudigen lezer, en op geene beschuldiging of lastering, van welken aard ook, blijft de Schrijver het antwoord schuldig. Het boekje verdient daarom aanbeveling en is regt geschikt, om onkundigen de oogen te openen. Maar hiermede is niet gezegd dat wij zulke twistschriften in bescherming nemen en daarvan voor de zaak der waarheid vele goede vruchten verwachten. Hoogstens wordt daardoor, onzes inziens, hier of daar eenig kwaad gekeerd en het gevaar van misleiding, waar het dreigen mogt, afgewend. Aan populaire geschriften, waarin de Evangelische waarheid, tegenover de Roomsche dwalingen, eenvoudig, duidelijk, krachtig wordt uiteen gezet, zouden wij in den regel de voorkeur geven. De tijd is bovendien gekomen, dat wij, Protestanten, ons niet met het afweren der aanvallen, waaraan wij blootstaan, moeten vergenoegen, maar met het licht des Evangelies moeten voorwaarts dringen in de gelederen der Roomschgezinden, om hun daarvoor de oogen te openen en van de duisternis der onwetendheid, waarin zij rondtasten, te verlossen. Dat eischt de eer van God en de liefdé tot onze dwalende medemenschen en medechristenen. En daarvan mogen wij, onder den zegen van God, ons wat goeds beloven; vooral wanneer ons woord bekrachtigd wordt door onzen wandel, en het Evangelie van Gods genade ons zaak des harten gewor-

Digitized by Google

den is. Zulk proselytisme, och! werd het welhaast onder Protestanten algemeen!

Beknopte geschiedkundige inleiding tot den Heidelbergschen Katechismus, ten dienste van hen, die de prediking over den Katechismus bijwonen. Te Groningen, bij P. van Zweeden. 1853. *In gr.* 8*vo.* 23 *bl. f* :-25.

Wij zijn meer ingenomen met het denkbeeld, dat de ongenoemde Schrijver van dit stukje heeft zoeken te verwezenlijken, dan met de wijze van uitvoering zelve. De gemeente heeft, onzes inziens, wel behoefte aan eenig onderrigt omtrent den oorsprong en de waarde van het Catechetisch leerboek, dat in de Hervormde Kerk nog altijd bij het openbaar godsdienstig onderwijs ten grondslag ligt. Verreweg de meesten zijn daaromtrent te eenemale onkundig of schrijven aan dat leerboek een gezag toe, waarop het geene aanspraak maakt. Maar wil men hen beter onderrigten, dan moet dit, zoo wij meenen, uitvoeriger en grondiger geschieden, dan het hier geschiedt; dan moeten vooral ook de inhoud, de vorm, de strekking en het nut, daaraan verbonden, ter sprake komen; dan moet men meer tot de bijzonderheden afdalen, die daarin voorkomen, en de algemeene lofspraak, hoe waar en welverdiend ook, met deugdelijke bewijzen staven. Oppervlakkiger opstel, dan dit, is er over zulk een onderwerp wel niet te vervaardigen. Behoudens dit hoofdgebrek kunnen wij het echter met vrijmoedigheid aanbevelen, en wij hebben er dan ook overigens geene aanmerkingen op te maken. Alleen vinden wij op bl. 22 zeer onjuist gezegd, dat *de namiddagkerken*, ofschoon over het algemeen nog weinig gevuld, *toch veel beter bezet zijn, dan vroeger het geval was.* Van de zeventiende eeuw, vergeleken met de onze, moge dit op sommige plaatsen niet geheel bezijden de waarheid zijn; van de achttiende, die de tegenwoordige onmiddellijk voorafging, geldt het zeker niet. De getuigenis van de meer bejaarden onder ons, die te dezen opzigte betere dagen gekend hebben, is daarmede lijnregt in tegenspraak. En ofschoon wij weten, dat het vroeger niet alles goud was wat er blonk, toch begrijpen wij niet, hoe men bij mogelijkheid de tegenwoordige opkomst der gemeente in

Digitized by Google

de namiddagbeurten een verschijnsel noemen kan, dat *het bewijs* oplevert *van een langzamerhand opgewekt godsdienstig leven.* Veeleer zouden wij hierin verbetering wenschen en daartoe krachtig opwekken. Voorwaar, indien de Catechismusprediking meer algemeen en getrouw werd bijgewoond, er zou meer heldere godsdienstige kennis der waarheid in de gemeente gevonden worden, en minder afwijking van de gezonde woorden Gods te betreuren zijn.

Om de verspreiding van dit stukje te bevorderen, is het bij getallen verkrijgbaar tegen minderen prijs.

Gebeden voor Zeelieden, door Dr. E. B. SWALUE, *Predikant te Amsterdam. Ten voordeele van het Collegie Zeemanshoop, voor het aldaar op te rijten Zeemanshuis. Te Amsterdam, bij* de Wed. G. van Hulst van Keulen. 1852. *In kl.* 8vo. 24 *bl.* *f* : - 30; *bij* 20-*tallen* *f* : - 25.

Wij haasten ons dit boeksken aan te kondigen en aan te bevelen, èn om den inhoud, èn om 't weldadig doel, als uitgegeven ten nutte van den zeeman en in 't belang van den zeemansstand. Men moet een zoon op den breeden oceaan hebben zwerven, verre uit het ouderlijk oog, dan drukt men dankbaar de hand van elk die het zijne bijdraagt om dien stand te verheffen en te heiligen! Men moet den matroos, ook dien van 't oorlogschip, in zijne catechisatie gehad hebben, om te weten dat de poging tot zijne verbetering niet altijd een ploegen op strand is.

De Heer SWALUE geeft hier een *klein* gebedenboek; zoo behoort het. Voor een lijvig boekdeel zou Janmaat bang worden. Het is noodig altijd en onafgebroken te bidden, maar een dik gebedenboek is niet te min voor velen iets verschrikkelijks. — Vooraf gaat hier JEZUS voorschrift omtrent het bidden: MATTH. VI: 6—15, en de beloften van JEZUS op 't gebed: MATTH. VII: 7—11; gevolgd door belangrijke uitspraken betrekkelijk het bidden. Daarop volgen veertien gebeden: »Gebed voor de uitreis; morgen- en avondgebed; gebed voor en na het eten; gebed voor en na de godsdienstoefening of bijbellezing; gebed na eenen storm; gebed voor men aan wal gaat; gebed in ziekte; en bij de herstelling; gebed voor en

Digitized by Google

na den slag; gebed bij behouden terugkeer in het vaderland."

De gebeden zijn eenvoudig en duidelijk; juist zoo als de zeeman ze bidden kan. De Schrijver heeft zich in den toestand der zeelieden zeer goed verplaatst. Zijne bekendheid met het zeemansleven blijkt ook dááruit, dat hij er geen gebed heeft bijgevoegd: »gedurende den storm." Men vindt die elders; maar te onregte. In den storm bidt de zeeman; maar zonder boek. Gelukkig wie dat altijd doet!

Wij bevelen onzen Reeders en Scheepsgezagvoerders dit boekje ter verspreiding aan.

H. J. H. S.

MOZES (*in leerredenen*). *Door* J. STEENMEIJER, *Predikant te Arnhem. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1852. *In post* 8vo. *X en* 172 *bl. f* 1 - 80.

»*Le style c'est l'homme*" en van het uiterlijke kan men tot het innerlijke besluiten. Wij vonden al aanstonds in dit boeksken den Schrijver der bekende brieven aan BARTHOLO terug. De ouderdom heeft den genialen man in geenen deele veranderd; hij is nog altijd dezelfde. Wij weten niet of de jaren zijn kruin verzilverd hebben, maar dit zien we dat 't inwendig bij hem nog even jeugdig gesteld is als vroeger. Men leze de voorrede en beslisse of wij mistasten. Zijn luim althans is nog in vollen bloei: ongezocht en krachtig; misschien grijpt zij daardoor zoo diep in de ziel, en is daarom bij niet weinigen zoo veel uit zijne brieven nog in aandenken. Het was als of er weerhaken aan bevestigd waren, die rondom vastgrepen, doch zonder pijn te veroorzaken; of zij moesten op iets kwaads of verkeerds hebben geraakt. En werpt men het ouden lieden voor de voeten, dat zij verkleefd zijn aan 't geen hun gewoonte en tweede natuur is geworden, de jongeren immers zijn niet minder vasthoudend aan 't geen waarmede zij denken uit te steken of te schitteren, al zij 't niet anders dan vergulдsel op vermolmd hout. Wij voor ons raden den kweekelingen tot de Heilige dienst die brieven aan BARTHOLO, in de *Godgeleerde Bijdragen* vóór twintig jaren opgenomen, te lezen, en ter harte te nemen den dubbelen raad, dien STEENMEIJER hier in de voorrede heeft gegeven. Het

Digitized by Google

is maar waar wat CICERO zeide, dat eene gezonde ziel een gezond ligchaam behoeft; en vooral de prediker heeft beide noodig om aan zijne roeping te beantwoorden. Wij deelen daarom ook in de overtuiging, dat hij beter en duurzamer voedsel vindt in de werken van CICERO, DEMOSTHENES en PLATO, dan in de moderne romans. De eersten kunnen hem kracht geven, die nog op hooge jaren versterkt; de laatsten vullen slechts op met wind, die ras heeft uitgeraasd en dan enkel ledigheid achterlaat.

STEENMELJER, die, zoo als hij zegt, met vele »koude en doode letteren wilde teekenen op het blad", gevoelde behoefte, »om bij het ontleven [eene vreemde uitdrukking, zoo als hij er meer heeft] iets nog (al ware het eene kleinigheid) achter te laten, opdat de geheugenis van zijn naam en werk niet te spoedig wegsterve bij zijne vrienden en bekenden; inzonderheid niet bij de gemeente van *Arnhem*, in wier midden hij meer dan vier-en-twintig jaren als leeraar heeft gediend." — Gelukkig wie bij levenden lijve wat goeds heeft te vermaken aan zijne vrienden. STEENMELJER geeft zijnen *Mozes* in tien kerkelijke toespraken, die anderen, zegt hij, naar welgevallen preken of leerredenen kunnen noemen.

't Is een werk van vroegere jaren, waaraan de Schrijver toen waarde hechtte, en wij wenschen hem geluk, dat hij er zich-zelven niet in misleid heeft. Men vindt hier MOZES in zijn leven en werken, en in zijne beginselen en uitingen des gemoeds.

De Schrijver heeft zijne scherp geteekende eigendommelijkheid, en men zou dus verkeerd doen wanneer men hem beoordeelde in vergelijking met anderen. Bij een prediker kunnen de gaven onmogelijk van derzelver bewaarplaats gescheiden worden. Vindt men ginds en elders prikkelenden wijn, hier ontmoet men verfrisschend water. Niet dat wij STEENMELJERS preken voor waterig houden; dat is er verre vandaan; maar wij vinden ze helder en doorschijnend als zuiver bronnat. Zij voeden het verstand en reinigen 't hart, en verfrisschen den geheelen mensch. Wel hadden we in het toepasselijk gedeelte wat meer warmte gewenscht; maar laat ons hooren hoe de Schrijver zich op dit punt verdedigt: »ik wacht ook" — zegt hij — »de bedenking, dat de meeste dezer leerredenen, zoo niet alle, wat zeer mager en schraal zijn uit-

Digitized by Google

gevallen. — Zeker, bij den rijkdom — neen, bij den overvloed — dien andere kerkredenaars in hunne opstellen weten neêr te leggen, zijn de mijne ontwijfelbaar ligt. Maar: rijken en armen ontmoeten elkander; de Heer heeft beiden gemaakt; en Hij gebruikt beiden tot Zijne oogmerken. Ook kan in zulke armoede wel iets opzettelijks zijn; als de ervaring ons heeft geleerd, dat het bevattingsvermogen eener gemengde Christenschaar minder heeft van de steenen watervaten op *Kana's* bruiloft, houdende elk twee of drie metriten; meer, van onze moderne reukfleschjes, die, zoo wat men er over en buiten stort, onnut ter aarde laten wegvloeijen."

Deze toespraken hebben naar onze schatting eene groote verdienste daarin, dat zij kort zijn. Wij houden 't er voor, dat de gemeente duurzamer den indruk bewaart van een kort, dan van een lang en breed uitgewerkt stuk. Maar die kortheid heeft ook invloed gehad op 't formaat waarin deze bundel verschijnt. STEENMEIJER laat er zich aldus over uit: »Het schijnt nu eenmaal, dat voor de uitgaaf van Leerredenen een betrekkelijk groot formaat stationair in gebruik is; zóó zeer, dat het afwijken van dezen regel, als bedenkelijke nieuwigheid, kan worden veroordeeld. Toch mogt ik hier wel terstond een enkelen noemen, die mij op andere wijze alreede is voorafgegaan, en wiens voorbeeld mij heeft verleid. Maar ik wil alleen voor mij zelven antwoorden. Met het oog op de kleinheid dezer opstellen kon ik onmogelijk van mij verkrijgen, die kinderkens in lang en breed gewaad openlijk te doen optreden; — mij dacht: de nederigheid der gave moest zich ook voor het oog nederig aanmelden. Toen de drukker van dit bundeltje mij allerlei bladvormen, ook de grootste, ter keuze voorlegde, toen werd mij bange bij het gezigt der laatste. — Hoe zou ik het kolossale schild van ACHILLES durven bezigen tot een presenteerblad voor »tien luttele broodkoekjes?" "

Intusschen is het bundeltje nu allezins voor een plaatsje op het boekenrek in de huiskamer geschikt. Zoo bevallig als het uitziet met zijn vergulden rugstempel kan het voegzaam geplaatst worden naast de prachtige *Holland* en *Aurora*. Wij wenschen het daar; maar liever op de tafel, en nog liever in vele hoofden en harten. Dáár werke het, »wat de Heer wil, dat het werken zal."

Digitized by Google

Christelijke Redevoeringen van Dr. W. E. CHANNING. *Uit het Engelsch, door* J. J. SWIERS, *Predikant te Havelte. Tweede Stuk. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1852. *In kl. 8vo.* 255 *bl. f* 1 - 40.

Het eerste Stuk dezer Redevoeringen — ofschoon niet met die aanduiding uitgegeven — is in der tijd met wèlverdiende goedkeuring ontvangen en ook door ons (*) met lof aangekondigd. Ook het voor ons liggende tweede Stuk verdient ruime aanbeveling. Het is een helder, echt Evangelisch Christendom, dat er in ten grondslag ligt, en een edele gloed door welken de redenaar wordt verwarmd. De onderwerpen hebben niet alleen betrekking op het inzien in de Christelijke waarheid en het bevorderen van Christelijk leven in het algemeen, maar ten deele ook tot verschijnselen op het gebied des kerkelijk-godsdienstigen levens, welke ook ten onzent in deze dagen veel worden besproken: de Geloofsformulieren en het Katholicisme. Dat CHANNING zich met warmte verzet tegen alle gezags-aanmatiging en exclusivisme in zaken van godsdienst zullen wij naauwelijks behoeven te zeggen. Zijne opmerkingen en waarschuwingen verdienen ook ónze behartiging; waarom wij het er voor houden, dat de bekwame SWIERS eenen nuttigen arbeid heeft verrigt met ook deze Redevoeringen in onze taal over te brengen, gelijk hij allen lof verdient voor de wijze waarop dat gedaan is.

(*) *Vaderl. Letteroefeningen*, 1851, Boekbesch., bladz. 200.

Geschiedkundig onderzoek naar de armoede in ons Vaderland, hare oorzaken en de middelen, die tot hare vermindering zouden kunnen worden aangewend. Door Mr. J. DE BOSCH KEMPER. *Te Haarlem, bij* de Erven Loosjes. 1851. *In 4to. f* 5 - :

Onder de gewigtige vraagstukken die onzen tijd bezig houden, behoort ongetwijfeld de in het geheele leven der Maatschappij diep ingrijpende kwestie over de armoede. De armoede, zoo als zij in de werkelijkheid bestaat en door iedereen, in de steden en ten platten lande, kan worden waargenomen, mag

Digitized by Google

te regt als eene kwaal, als eene ziekte worden aangezien. Zij heeft in den jongsten tijd alom de grootste bezorgdheid opgewekt. Die kwaal te genezen, of zoo dit mogt blijken niet uitvoerbaar te zijn, haar althans binnen zekere perken te houden; hare verdere verbreiding te verhinderen, is zeker de groote, maar moeijelijke arbeid, waartoe zich de edelste krachten der Natie vereenigen, en al meer en meer met een helder en grondig inzigt in het wezen dier kwaal, en bovenal met al den ernst eener heilige liefde, moeten vereenigen.

Welk eene rijke litteratuur het armwezen in de laatste jaren ook mag bezitten, wij juichen van ganscher harte den Bestuurders van de Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen toe, dat zij de vraag hebben voorgesteld: »Wat »heeft men te denken van de zoo algemeene klagt, dat het »aantal der armen in ons Vaderland steeds toeneemt! Is die »klagt gegrond, of slechts het gevolg van te gunstige voor»stelling van vroegere tijden, de tegenwoordige meerdere op»merkzaamheid op den toestand der maatschappij en op den »staat van het armwezen, en de treurige ondervinding, dat »in weerwil van zoo vele instellingen en betooningen van lief»dadigheid niet te min nog zoo veel armoede onder onze land»genooten heerscht? Moeten de oorzaken van die onmiskenbaar groote, in ons Vaderland heerschende armoede gezocht »worden in overbevolking, in verkeerde wijze van armenbe»deeling bij ons in gebruik, in te zware en te veel op de »mindere standen drukkende belastingen, of in andere omstan»digheden, en welke geschikte en zonder wigtige bezwaren »uitvoerbare middelen zou men kunnen aanwenden, om die »armoede te verminderen?"

Het met goud bekroonde antwoord op die omvangrijke vraag ligt daar voor ons in het werk van den Heer J. DE BOSCH KEMPER.

Referent aanvaardt met zekeren schroom de niet gemakkelijke taak om de lezers van dit Tijdschrift met dit allerbelangrijkste en veelomvattende werk bekend te maken. Niet geheel onbekend met de rijke litteratuur van het Armwezen, en door zijne maatschappelijke positie gedurig in de gelegenheid eenen blik te slaan in het leven der arme volksklasse, houdt hij zich geheel overtuigd, dat de ure nog niet gekomen is om deze levensvraag van onzen tijd eens voor altijd

Digitized by Google

te beantwoorden. Nog worden eerst de data en getuigenissen verzameld, die tot een grondig inzigt kunnen leiden. Nog spoort men de oorzaken der kwaal vlijtig na, en terwijl men er vele opsomt, wordt derzelver onderling verband dikwijls niet genoeg doorzien. De philantropie heeft een aantal middelen aangewezen tot genezing der kwaal, doch de ondervinding leerde, dat die middelen vaak niet dan op kleine schaal en in zekere kringen uitvoerbaar zijn, en dus op geene grondige genezing doen hopen.

Ref. zou de perken voor eene aankondiging gesteld te buiten gaan, indien hij de vraag-zelve met die uitvoerigheid, welke het belang van het onderwerp verdient, ging behandelen. Hij zal rekenen zijne taak volbragt te hebben, wanneer hij de lezers van dit Tijdschrift met den rijken inhoud van dit werk, en met de wijze, waarop de Schrijver zijne stof heeft behandeld, bekend gemaakt, en in hen de lust gewekt zal hebben om nader kennis van het werk te nemen.

In de Inleiding wijst de Schrijver *het gewigt* aan, hetwelk de vraag voor den wijsgeer, voor den staatsman en voor den menschenvriend heeft. Zucht naar kennis, staatsbelang en menschenliefde drijven gelijkelijk aan, om een grondig inzigt in deze levensvraag van onzen tijd te verkrijgen. Maar het onderwerp-zelve eischt *nadere bepaling*. *Armen* zijn »die in de behoeften, welke hun huisgezin heeft aan gezond voedsel, aan goede kleeding en huisvesting, niet kunnen voorzien." Er moet dus onderzocht worden, of, uit hetgeen ons van den tegenwoordigen en den verleden tijd bekend is, kan worden afgeleid, dat er thans meer armoede, dat is meer gebrek aan voedsel, kleeding en huisvesting bestaat dan vroeger; waaraan dat gebrek, waar het bestaat, moet worden toegeschreven; en welke de middelen zijn, om dat gebrek te verminderen.

In het Eerste Deel wordt nu *de klagt over het steeds toenemend getal armen in ons vaderland* onderzocht. In het Eerste Hoofdstuk van dit Deel behandelt de Schrijver de vraag: *is die klagt gegrond op juiste statistieke opgaven?* Hij bepaalt zich eerst bij de jaarlijksche verslagen nopens den staat van het Armwezen, die volgens de bepaling van de Grondwet door den Koning aan de Staten-Generaal worden aangeboden. Maar die verslagen doen ons niet zoo zeer den wezenlijken toestand der weldadigheid kennen. Zoo het ook al uit die verslagen

Digitized by Google

mogt blijken, dat het getal der personen, die van de weldadigheid genot trekken, of het bedrag der sommen, die door de weldadigheid besteed worden, toe- of afnemen, zou daaruit nog niet het gevolg kunnen worden afgeleid, dat de armoede-zelve toe- of afnemende is. Daar nu de tabellen geene volkomene zekerheid aangaande het toe- of afnemen der armoede geven, zoo moet men in andere omstandigheden die aanwijzing trachten te vinden. Maar treedt men in een onderzoek naar de bestaande armoede ten opzigte van ongenoegzaam dagloon, voedsel, kleeding, brand, huisvesting en andere benoodigdheden, het is niet doenlijk dienaangaande tot vaste resultaten te komen, omdat dit gebrek uit geene officiëele bronnen wordt toegelicht. De gevolgen, die vermeerderde of verminderde welvaart met zich voert, kunnen wel eenigzins nader gekend worden. Maar als men de armoede volgens de berigten omtrent de gevolgen der armoede onderzoekt, als men de opgaven over de sterfte, de toeneming van de bevolking, het getal huwelijken, de landverhuizing, het getal vondelingen, de bedelarij, de diefstallen, den vermeerderden of verminderden nationalen rijkdom over eene reeks van jaren nagaat, dan zal men zien, dat eene bepaalde voortdurende vermeerdering van armoede in ons Vaderland uit die opgaven geenszins bewezen wordt.

In het Tweede Hoofdstuk oppert de Schrijver de vraag: *is de klacht over het toenemend getal armen gegrond, in vergelijking met vorige tijden?* Zonder eene volledige geschiedenis der armoede in *Nederland* te willen geven, wijst hij eerst uit de bronnen-zelve aan, onder welken vorm de armoede zich in ons Vaderland in vroegere dagen heeft geopenbaard, en behandelt vervolgens de vraag, of de tegenwoordige tijden zoo veel meer gebrek doen kennen dan de vroegere. In de eerste Afdeeling geeft de Schrijver *eene geschiedkundige schets van de armoede in ons Vaderland* van de oudste tijden af tot aan de omwenteling van 1795, met hare gevolgen. Wij kunnen hem hier niet in bijzonderheden nagaan. Hij heeft zich niet vergenoegd met in 't algemeen een tafereel van armoede uit den ouden tijd voor ons op te hangen, maar veeleer de armoede beschouwd in verband met den geheelen maatschappelijken toestand, en zoo een geschiedkundig, uit echte bronnen geput, verslag gegeven van de ebbe en vloed, die ook hier, gelijk

Digitized by Google

in alle menschelijke zaken, wordt opgemerkt. Aandoenlijk is het tafereel der hoog geklommen ellende, die in vroegere tijden dikwijls in ons Vaderland heeft geheerscht: eene ellende, waarvan het thans levend geslacht zich naauwelijks eene voorstelling kan vormen. In de aanteekeningen heeft hij eenen rijken schat van belangrijke zaken uit de historische documenten medegedeeld. In de tweede Afdeeling van dit Hoofdstuk vinden wij *eene vergelijking van de armoede in vroegere tijden met de tegenwoordige*. Eene juiste vergelijking is hier bijkans niet mogelijk. »Wij leeren uit de geschiedenis de armoede kennen als eene kwaal in de maatschappij, die haar eigen ziektekarakter heeft, maar die in onderscheidene tijden een verschillenden vorm aanneemt, zoodat de armoede nu eens meer *intensief*, later meer *extensief* zich voordoet; nu eens op deze dan weder op gene plaats zich het meest openbaart, naarmate daarvoor bijzondere oorzaken bestaan; waarbij nog komt, dat, bij meerdere beschaving, armoede wordt geacht, wat vroeger geene armoede werd gerekend." Om nu zoo veel mogelijk juist te vergelijken, beschouwt de Schrijver den algemeenen toestand van toenemenden of afnemenden volksrijkdom en welvaart, — de armenbedeeling, zoo wel met opzigt tot het getal bedeelden, als tot de sommen, daaraan besteed — de verhouding van het arbeidsloon en den prijs der eerste levensbehoeften, — het gebrek aan voedsel, brand, kleeding, behoorlijke huisvesting en andere benoodigdheden, — de gevolgen die de armoede gewoonlijk na zich sleept, zoo als de middelbare sterfte, het getal vondelingen, de bedelarij en de onveiligheid. Uit dit alles meent hij dit resultaat te kunnen afleiden: »dat men bij de klagt over het tegenwoordige getal armen een te gunstig oordeel over de vorige tijden velt; — dat men bepaaldelijk uit het oog verliest, dat de ruimte der bedeeling noodwendig het getal bedeelden doet toenemen; — dat de oorzaken, die vroeger door eene slechte verzorging van zieke armen tot vermindering van hun getal bestonden, veel verzwakt zijn; — dat men uit den aanwas der bevolking en andere omstandigheden in den lateren tijd mag besluiten, dat de sterfte onder de schamele gemeente vroeger veel grooter is geweest; — en eindelijk, dat men bij vergelijking der sommen, aan de armenbedeeling besteed, niet uit het oog moet verliezen, dat vroeger de meeste Godshuizen gedeeltelijk uit

Digitized by Google

belastingen werden onderhouden, die ten hunnen behoeve werden geheven, en dat vele oude en ziekelijke lieden, die vroeger uit de gildekassen, of ten platten lande door de markgenootschappen, enz. werden ondersteund, thans ten laste der armenkassen komen."

In het Derde Hoofdstuk behandelt de Schrijver de vraag: *is de tegenwoordige klagt over de toeneming der armen het gevolg van de meerdere belangstelling in het armenwezen?* Deze vermeerderde belangstelling blijkt uit het vermeerderd getal der geschriften over het armenwezen en der instellingen tot nut der armen. Maar zoo wel de te groote verwachting, die men zich van de nuttige werking dier instellingen vormt, als de voorliefde van de laatste houderd jaren voor maatschappelijke theoriën, geeft aanleiding tot de bitterste teleurstellingen en vermeerdert daardoor de klagte. Eene grondige beoefening der Staatshuishoudkunde, dat is eene naauwkeurige waarneming van feiten, bedachtzame beschouwing dier feiten, en het voorzigtig opmaken van regels en wetten, uit die beschouwde feiten, is het beste voorbehoedingsmiddel tegen teleurstelling. Maar ook de beoefenaars der Staatshuishoudkunde staan nog aan teleurstelling bloot, indien zij vergeten, dat de welvaart der volken niet af te scheiden is van Gods wereldregering. »Alleen de werkzaamheid van hem, die naar eenswillendheid met den Almagtige streeft, is boven teleurstelling, boven verslapping, boven uitputting verheven; omdat hij elken dag Gods wijsheid in de opvoeding van het menschelijk geslacht méér leert eerbiedigen; omdat hij elken stond in vermeerderde liefde tot God vernieuwing van krachten ontvangt, en door onderwerping aan Gods wereldbestuur bewaard blijft voor die roekelooze plannen, wier mislukking ontwijfelbaar is, omdat zij in strijd zijn met den aard der menschelijke zamenleving."

De Schrijver maakt dus uit het verhandelde in dit Eerste Deel het besluit op: »dat er onmiskenbaar groote armoede in ons Vaderland bestaat; al is het ook, dat eene vergelijking met andere landen en vroegere tijden in ons Vaderland, de klagt over vermeerderende armoede in deze tegenwoordige tijden in vele opzigten wraakt, en dat in de tegenwoordig heerschende denkbeelden veel is, wat tot het uiten der klagt over de toenemende armoede heeft bijgedragen; zoodat een onderzoek naar de oorzaak dier armoede en de middelen om haar

Digitized by Google

te verminderen, de aandacht verdient van allen die het Vaderland lief hebben."

Daarop gaat de Schrijver in het Tweede Deel over tot de behandeling van de vraag: *Welke zijn de oorzaken van de in ons Vaderland heerschende armoede?* In het Eerste Hoofdstuk handelt hij *van de oorzaken der armoede in het algemeen.* Waar niet genoegzaam geproduceerd wordt, bestaat armoede. Tot de productie behoort zoo wel een grondstof, als arbeid, die uit deze grondstof voedsel, kleederen, woningen produceert. Het ontbreken, hetzij van die grondstof, hetzij van dien arbeid, is eene oorzaak, dat er niet genoegzaam geproduceerd wordt; dat is: dat er armoede bestaat. Hoe is het nu met dat ontbreken gesteld, in het algemeen, bij volken, bij bijzondere personen?

In de Eerste Afdeeling spreekt hij over de *algemeene oorzaken.* Gebrek aan voortbrenging ontstaat niet zoo zeer uit gebrek aan grondstoffen als wel uit gebrek aan bearbeiding. Dit gebrek in het vervullen van den gevorderden arbeid ontstaat: 1°. uit gebrek aan zedelijke grondbeginselen; 2°. uit gebrek aan genoegzame kennis, en 3°. uit gebrek aan kapitaal, in zoo ver de mensch tot den arbeid werktuigen en stoffen, ter verarbeiding noodig heeft, die alleen door kapitaal verkregen worden.

Alhoewel de verhouding van kapitaal tot arbeid niet ongunstiger is dan vroeger, en de mogelijkheid eener snellere en grootere voortbrenging, ook ten aanzien der levensbehoeften bij toenemende bevolking, niet ontkend kan worden, zoo bestaat er toch een gebrek in de verdeeling van den arbeid, waarbij voor een gedeelte te veel, voor een ander gedeelte te weinig arbeiders zich aanbieden. De productie neemt voor de behoefte te weinig toe, omdat er kunde en inspanning ontbreken, waar zij gevorderd worden; terwijl de winsten die de arbeid afwerpt, onder de arbeiders in gewoon werk te veel verdeeld worden, om ze tegen armoede te behoeden.

Alhoewel men niet het tijdelijk voordeelige van uitgaven van weelde uit het oog moet verliezen, zoo mag men echter niet voorbijzien, dat productieve uitgaven, namelijk zulke, die eene nieuwe, nuttige zaak voortbrengen, véél meer tot de welvaart en tot leniging der armoede bijdragen, dan de inproductieve uitgave van louter weelde. Hoe meer deze waar-

Digitized by Google

heden eene levendige overtuiging worden van de groote meerderheid der menschen, des te meer zal de groote algemeene oorzaak der armoede, die in gebrek aan productie en te groote inproductieve uitgaven gelegen is, verminderen.

In de Tweede Afdeeling handelt hij *van de oorzaken van armoede bij bijzondere volken.* De algemeene oorzaak wordt eene bijzondere voor elk volk, naarmate het minder of meer achterlijk blijft in productie. Alleen door gestadigen vooruitgang in productieve kracht, kan een volk zijn geëvenredigd aandeel in den rijkdom der wereld verzekeren. Past men dit toe op ons Vaderland, dan is niet te ontkennen, dat gebrek aan zedelijke grondbeginselen en aan toegepaste wetenschappelijke kennis de oorzaak is van een onvruchtbaar gebruik van kapitaal. In eenen toestand van vrede en vrij verkeer der volken hangt de welvaart van een volk niet zoo zeer af van de grootheid van het nationaal kapitaal of den rijkdom van den bodem; maar hoofdzakelijk van 's volks industriële en commerciële ontwikkeling; waar die bestaat worden de oorzaken van nationale armoede verminderd.

De Derde Afdeeling bepaalt ons nader bij *de oorzaken van armoede bij bijzondere personen.* De voornaamste dezer oorzaken zijn: vroege huwelijken zonder middelen van bestaan, onzedelijkheid en misbruik van sterken drank, gebrek aan ligchaamskrachten, gebrek aan spaarzaamheid, gebrek aan opvoeding, gebrek aan geschiktheid voor winstgevenden arbeid, en daardoor gebrek aan werk. Velen noemen dit laatste als de meest algemeene oorzaak van de armoede, die bij ons bestaat. Maar men vergeet daarbij, dat gebrek aan werk inderdaad niets is dan gebrek aan arbeidzaamheid, aan kunde en ondernemingszucht; niet bij den werkman alleen, maar vaak nog meer bij den ondernemer, den industriëel, den handelaar, den kapitalist. Is er ook bij den gewonen arbeid vaak te groote concurrentie, dan is het daaruit voortkomende gebrek aan werk meestal slechts een gebrek aan vermogen tot dien arbeid waarvoor navraag bestaat.

De Vierde Afdeeling handelt *van de storingen in de middelen van bestaan.* Tot die storingen van de welvaart behooren voornamelijk natuurrampen, zoo als mislukking van den oogst, watersnood, enz., staking van den een of anderen fabrijkarbeid, verstoring van de rust en veiligheid door buitenland-

Digitized by Google

schen oorlog, of binnenlandschen twist, het ophouden van eenen voordeeligen toestand, die slechts tijdelijk was, het ophouden van de eene of andere nering, die door eene andere verdrongen wordt. Voegt men daarbij dan nog huiselijke rampen, dan zal men tot de overtuiging komen, dat er krachtsinspanning toe vereischt wordt om voortdurend een middel van bestaan te hebben, en dat er honderden wegen zijn, waarop dit middel kan verloren gaan.

In de Vijfde Afdeeling maakt de Schrijver opmerkzaam op *het betrekkelijke in de wetten van het maatschappelijk leven.* Zoo toch eene wetenschap met omzigtigheid hare algemeene regels moet toepassen, dan is het zeker de Staatshuishoudkunde. »Omstandigheden, die in het algemeen geëigend zijn om de welvaart van een volk te verhoogen, kunnen, bij het zamentreffen met andere omstandigheden, soms zeer nadeelig werken, en omgekeerd. Zoo zijn er betrekkelijke voordeelen verbonden aan de drijfveer des eigenbelangs, aan de verteeringen van louter weelde, aan de ongelijke verdeeling van kapitalen, ja zelfs vaak aan omstandigheden, die in het algemeen oorzaken van armoede zijn.

Na dezen vasten en breeden grondslag gelegd te hebben, gaat de Schrijver in het Tweede Hoofdstuk over tot het *onderzoek naar de oorzaken van armoede in ons Vaderland, naar aanleiding der voorgestelde vraag.* Hij handelt daarom in de Eerste afdeeling over de *overbevolking.* Of er in ons land overbevolking bestaat, is eene vraag, die men verschillend kan beantwoorden; naarmate van het begrip, dat men aan overbevolking hecht. Als men er door verstaat het aanwezig zijn van een aantal huisvaders die gebrek aan werk hebben, dan bestaat er in ons land ook ongetwijfeld overbevolking. Maar houdt men het er voor, dat dáár alleen overbevolking als oorzaak van armoede bestaat, waar meer personen in een land gevonden worden dan er middelen van bestaan aanwezig zijn en nog konden gevormd worden, dan leert het aantal vreemdelingen die in *Nederland* een middel van bestaan vinden, dat er eerder gebrek is aan geschikte arbeiders dan gebrek aan middelen van bestaan.

De Tweede Afdeeling handelt over *verkeerde armenbedeeling*, en onderzoekt, of deze ook onder de oorzaken der heerschende armoede moet geteld worden? In het algemeen is elke im-

Digitized by Google

productieve uitgave, dus ook armenbedeeling, eene oorzaak van vermeerderende armoede; te meer omdat zij de strekking heeft voortdurend grooter te worden, en omdat zij den prikkel tot den arbeid en vooral tot spaarzaamheid verzwakt. Maar hoe vele en groote gebreken de armenbedeeling in ons Vaderland ook moge hebben, zoo kunnen echter die gebreken niet als eene algemeene oorzaak van de bij ons bestaande armoede aangemerkt worden.

In de Derde Afdeeling stelt de Schrijver zich de vraag ter beantwoording voor: *is in te zware, en te veel op de mindere standen drukkende belastingen bij ons eene oorzaak van armoede gelegen?* Hij onderzoekt daartoe eerst, in hoe verre de belastingen eene oorzaak kunnen worden der armoede van een land in het algemeen. Belastingen kunnen in het algemeen niet schadelijk geacht worden voor de welvaart van een volk. Zij kunnen zelfs zeer nuttig zijn, indien zij maar aangewend worden om de productie van rijkdom te vermeerderen. De druk der belastingen werkt dáár het nadeeligst, waar zij het meest een nuttig gebruik van het kapitaal belemmeren. Daar bij de mindere klassen eerder improductieve dan productieve uitgaven te verwachten zijn, en daar er nog millioenen guldens aan sterken drank verteerd worden, zoo kan men naar waarheid niet zeggen, dat de hoegrootheid onzer belastingen eene *algemeene* oorzaak der bij ons bestaande armoede genoemd moet worden. De Schrijver stemt vervolgens wel toe, dat de belasting in eenige bijzondere gevallen oorzaak van armoede kan zijn, in zoo verre het inkomen, hetwelk toereikende zoude geweest zijn om een huisgezin te onderhouden, door de belastingen niet meer toereikende wordt. Omdat echter ook de soort van belasting en de wijze van heffing eene oorzaak van armoede kan zijn, gaat hij eindelijk de bij ons bestaande belastingen in het bijzonder na. Wat de directe belastingen, de grondbelasting, de personeele belasting en de patenten betreft, dient men wel onder het oog te houden, dat van de negentien millioen, die zij jaarlijks opbrengen, slechts een zoo klein gedeelte door de geringe klasse gedragen wordt, dat dit bedrag geenszins als eene algemeene oorzaak van armoede kan gelden. Tegen de accijnsen gaat wel eene algemeene klagt op, alsof zij te veel op de geringere klasse drukken en daardoor eene oorzaak van armoede zoude zijn; maar als men

Digitized by Google

toestemt dat de algemeene welvaart in ons land in vergelijking met vroegere tijden is toegenomen, dan is dit reeds een bewijs, dat de hoegrootheid der accijnsen op zich-zelve geene oorzaak van armoede is. Dit wordt ook nog daardoor bevestigd, dat even als in *Engeland* ook in óns land de verteeringen der geringere klasse in de laatste eeuw aanzienlijk zijn toegenomen. Eene vermindering van accijnsen wordt dán eerst eene weldaad, als zij verkregen kan worden zonder verhooging van andere belastingen die op den burgerstand drukken. De Schrijver gaat daarop de verschillende accijnsen na, en komt tot het resultaat, dat de klagt, dat onze belastingen te véél en te uitsluitend op de mindere klassen drukken, ongegrond is, en dat eene ontheffing der mindere klasse van den last, dien zij thans in onze belastingen te dragen heeft, niet dan in zeer enkele gevallen armoede vóórkomen en geene noemenswaardig meerdere welvaart onder haar verspreiden zoude; dat het in den tegenwoordigen tijd veeleer zeer schadelijk zoude zijn, het aandeel, dat de arbeidende klasse in de belasting nog te dragen heeft, op den burgerstand en de meer gegoeden over te brengen.

Hij trekt aan het einde van dit Deel al het verhandelde tot een algemeen gezigtspunt zamen. Armoede is een toestand in elke maatschappij aanwezig, als gevolg van gebrek aan genoegzame kennis, aan spaarzaamheid, aan arbeidsvermogen. De menschelijke zamenleving vormt één geheel. Slechts bij algemeenen vooruitgang in spaarzaamheid, in kennis, in onvermoeiden arbeid zal de armoede afnemen. De algemeene oorzaken van armoede, hoe verschillende ook in vorm, zijn geene andere dan gebrek aan kapitaal, gebrek aan zedelijkheid, gebrek aan kennis.

In het Derde Deel handelt de Schrijver *over de middelen om de armoede te verminderen*, en wel zóó, dat hij in de Eerste Afdeeling treedt in een *onderzoek van onderscheidene middelen, voorgesteld ter vermindering van armoede.*

Landverhuizing, waar zij door de natuurlijke ontwikkeling eens volks wordt aangewezen, kan zeker zeer nuttig zijn; maar waar zij op kunstmatige wijze bevorderd en aangemoedigd wordt, is zij veeleer gevaarlijk en dreigt de armoede eerder te vermeerderen dan te verminderen.

Werkverschaffing wordt door velen als het ware middel tegen

Digitized by Google

de armoede aangeprezen. Maar zoo zij geene nieuwe blijvende bronnen van bestaan opent, is zij meestal eene kostbare improductieve uitgaaf, die hoogstens een gedeelte des rijkdoms verdeelt, maar geen nieuwen rijkdom doet ontstaan, veel kapitaal aan de vrije nijverheid onttrekt, en vaak eene kunstmatige mededinging daarstelt. De toenemende welvaart van een volk is eene veel grootere en mildere werkverschaffing dan ooit eene kunstmatige zijn kan.

Zorg voor het ligchamelijke welzijn der lagere klasse is zeker een der krachtigste middelen tot voorkoming der armoede. Hiertoe behoort een streng geneeskundig toezigt op alle Godshuizen, inzonderheid op de Weeshuizen, eene ruime ziekenverpleging, toezigt op de hoedanigheid van het gewone voedsel, bepaling tegen het onmatig gebruik van kinderen in de fabrieken, enz.

Maatschappelijke opvoeding des volks zoo wel bij de hoogere als middelbare en lagere klassen, ondersteund door een welingerigt industriëel onderwijs, is alleen in staat die kennis en veerkracht te verbreiden, die eene soliede klasse van vlijtig en kundig werkvolk vormt.

Beschaving der arbeidende klasse. Het is niet te ontkennen, dat het lager onderwijs, gewoonlijk veel te kort door de armenkinderen genoten, daarin slechts zeer gebrekkig voorziet. Ook de godsdienstige begrippen der lagere volksklassen zijn over 't algemeen weinig geschikt, om arbeidzaamheid en veerkracht op te wekken. Veel kan daartoe helpen de verspreiding van godsdienstige en zedelijke beginselen door goede volkslitteratuur en de mededeeling van staatshuishoudkundige en technische kennis. Minder voordeel is te wachten van een patronaatschap der rijken over de armen; oneindig meer van alles wat 's volks zeden, inzonderheid de huiselijkheid onder de geringe klasse kan bevorderen.

Zorg voor het kapitaal. Al wat het kapitaal van de arbeidende klasse vermeerdert, vermindert de armoede. Vooral zijn in dit opzigt aan te bevelen spaarbanken en spaarkassen, omdat zij dienen om de besparing en het vormen van kapitalen te bevorderen. Aan groot bezwaar onderhevig zijn de inrigtingen, die het verkrijgen van voorschotten gemakkelijk maken, zoo als de banken van leening, hypotheekbanken voor den landbouw, enz.

Digitized by Google

Voorzorgen tegen ongunstige tijden. Eene bedachtzame Staatkunde tracht de storingen in de welvaart, zoo veel mogelijk, te voorkomen. Zij zal dat dan vooral met vrucht doen, als zij aan de zaken haren natuurlijken loop laat en niet door een stelsel van bescherming een onnatuurlijken toestand daarstelt.

Voorzorgen tegen bijzondere ongelukken. Daaronder bekleedt spaarzaamheid in goede jaren zeker de eerste en voornaamste plaats. Veefondsen, levensverzekeringen, vereenigingen van werklieden, zoo slechts voor de soliditeit dezer inrigtingen goed gezorgd is, verdienen de hoogste goedkeuring.

Onderstand. Het hoofdbeginsel bij elke armenbedeeling moet zijn de zorg, dat de bedeeling geene premie voor de luiheid, geene aanmoediging van de zorgeloosheid worde. Elke armenbedeeling, hetzij ze door bijzondere personen, hetzij ze van wege de Kerk, hetzij ze van wege den Staat geschiede, moet steeds haar eigenaardig karakter behouden. De eene moet de andere ondersteunen.

De bijzondere liefdadigheid is liefdewerk; daarin wijkt ze af van de armenverzorging van Staatswege. Zij is liefdewerk zonder anderen regel dan eigen geweten: daarin is zij van de Kerkelijke armenbedeeling onderscheiden. Ook zij heeft toe te zien, dat de gift niet strekke tot aanmoediging van luiheid of aankweeking van zorgeloosheid. Door Christelijke liefde en wijsheid ondersteund is zij een der krachtigste middelen om de armoede te verminderen. Zij behoeft geene organisatie in het patroonschap; maar zij heeft één beginsel noodig dat al hare daden beheerscht, namelijk: waarachtige zelfopofferende belangstelling in het lot van den naaste.

De armenbedeeling van wege de Kerk behoort door eenen anderen geest bezield te zijn dan die van wege den Staat. De Diakoniën zijn liefdadige, zijn Kerkelijke, zijn Godsdienstige instellingen. Zij hebben de roeping om door liefdewerk te verzachten, waar het Staatsgezag te streng is om tusschen beide te treden, en waar de bijzondere liefdadigheid te kort schiet. Als instellingen, waarvan de bestuurders verantwoording schuldig zijn, moeten zij aan regelen verbonden wezen; maar die regelen moeten door eenen Godsdienstigen geest bezield worden.

De armenbedeeling van Staatswege heeft een geheel ander be-

Digitized by Google

ginsel. De Staat beschouwt de zorg omtrent de armen in verband tot de veiligheid, tot de orde, tot de welvaart, tot de gezondheid des volks. De Staat mag zijne zorg omtrent de armen nimmer verder uitstrekken, dan tot het aangewezen Staatsdoel. Hij heeft het beginsel te handhaven, dat elk ingezetene voor zijn eigen onderhoud moet zorgen; eerst dan wanneer de armoede dreigt verstoring in de zamenleving aan te brengen, moet hij tusschen beide komen.

In de Tweede Afdeeling van dit Deel gaat hij over tot het *onderzoek naar de meest in zwang zijnde gevoelens om de armoede te verminderen.* Hij verdeelt de Schrijvers die over de middelen tot vermindering der armoede geschreven hebben, in verschillende klassen, en geeft in korte trekken hunne gevoelens aan.

De Staatshuishoudkundigen. De hoofdstelling der Staatshuishoudkunde omtrent de armoede is deze: de bevolking kan niet sneller toenemen dan de middelen van bestaan, of er ontstaat armoede. Beperking van het getal geborenen door zedelijke overheersching, en vermeerdering van de middelen van bestaan door maatschappelijken vooruitgang, zijn derhalve de twee voorname middelen om de armoede te voorkomen. »Sommige beoefenaren der staatshuishoudkundige wetenschap maken zich echter wel eens aan eenzijdigheid schuldig, naardien zij na de werking van ééne omstandigheid juist te hebben opgemerkt, daaraan zoo veel waarde hechten, dat zij de kracht van eene andere omstandigheid vaak geheel voorbijzien."

De Philantropen. »De groote dwaling, waarin de meeste philantropen vervallen, is, dat zij voorbijzien, dat elke vermeerdering van tijdelijke welvaart door ruime bedeeling, door gekunstelde werkverschaffing, door begunstigde nijverheid, onvermijdelijk tot vermeerdering van armoede voert; daar zij de middelen van productie en dus ook het kapitaal niet vermeerderen, zoodat de bron, waaruit die liefdegiften en werkverschaffingen bekostigd worden, met elk jaar meer wordt uitgeput. — »Één soort van philantropie slechts is er die de armoede vermindert; zij is de zuiver Christelijke, die zonder eenige zelfverheffing te werk gaat, die miskenning en teleurstelling draagt zonder in liefde te verflaauwen, die tot arbeidzaamheid en ingetogenheid opwekt, méér nog door voorbeeld dan door waarschuwing."

Digitized by Google

De Supranaturalisten begaan de dwaling, dat zij alles aan den onmiddellijken zegen of aan den onmiddellijken vloek van God toeschrijven, en zoo de menschelijke onmagt in het maatschappelijke leven prediken. Het spreekt van zelf, dat zulk een ziekelijk denkbeeld omtrent Gods bestuur, verderfelijke dwalingen betreffende het geheele maatschappelijk leven onvermijdbaar ten gevolge heeft.

De Socialisten daarentegen verloochenen Gods wereldbestuur en werpen zich-zelven als wetgevers op. Zij zweven rond in denkbeelden die hunne verbeelding zich vormde, en wanen dat de welvaart een produkt kan zijn van een door menschen uitgedacht stelsel. Zij zien geheel voorbij, dat al wat goed is de gedachten Gods tot grondslag heeft. Zulke dwalingen ondermijnen de grondslagen, waarop alleen verbetering van den maatschappelijken toestand kan gebouwd worden.

De Schrijver trekt eindelijk uit al het behandelde deze hoofdwaarheid: »*Armoede is in Gods hand een der middelen om den mensch tot éénswillendheid met Hem te brengen.*" De mensch is tot arbeid geroepen. De armoede is de strenge tuchtmeesteres, die telkens tot meerderen en beteren arbeid aandrijft. Men denke zich eenen toestand der wereld waarin ieder in zijnen kring geene meer geliefde werkzaamheid kende, dan bevordering van 's menschen geluk; zoude het noodwendig gevolg daarvan niet zijn eene ongekende vermeerdering van rijkdom en eene zeer snelle vermindering van armoede? »Maar beschouwt men den werkelijken toestand der maatschappij bij het licht des Evangelies: welk eene onmetelijke klove tusschen hetgeen de menschen moesten zijn en werkelijk zijn! Slechts één middel is bestemd die klove volkomen te dempen. Het is de godsdienst; alleen de Christelijke godsdienst. De triumf des Christendoms zal daarom ook het einde van het pauperismus zijn."

Zietdaar den allerbelangrijksten inhoud van het werk van den Heer DE BOSCH KEMPER, zoo getrouw mogelijk en veelal met zijne eigene woorden opgegeven. Behalve eenen rijken voorraad van aanteekeningen en bijlagen en een overzigt van in *Noord-Nederland* in het licht verschenen geschriften over het armwezen, zijn negentien statistieke tabellen aan het werk toegevoegd, waaronder vooral de elfde, een staat omtrent de bevolking en bedeelingen te *Amsterdam*, van het jaar 1578 tot

Digitized by Google

1850 eene allerbelangrijkste bijdrage is voor de geschiedenis der armoede in ons Vaderland.

Ref. heeft gemeend zijn verslag van dit werk zóó te moeten inrigten, als hem voorkwam meest geschikt te zijn om een getrouw beeld zoo wel van den inhoud en strekking van het werk in het algemeen, als van de voornaamste bijzonderheden aan zijne lezers voor te stellen. Verwacht men nu, dat hij, na dit verslag van het geheel gegeven te hebben, tegen enkele bijzonderheden zijne bedenkingen zal opperen, men zal zich dan bedriegen. Ref. erkent gaarne, dat hij het in den grond der zaak volkomen met den Schrijver eens is. Waar Ref. aan het eene iets meer, aan het ander iets minder gewigt gehecht; het eene wat méér op den voorgrond, het andere in wat donkerder schaduw gesteld zou willen zien, rekent hij dit te zéér van ondergeschikt belang. En van hoe veel belang het ook zij dat elk punt, elke bijzonderheid, elk onderdeel van deze groote vraag onzer dagen veelzijdig besproken worde, zoo zijn toch die punten niet van dien aard, dat men zich daarvan met een enkel woord kan afmaken. Het is wel gemakkelijk eenige bedenkingen tegen deze of gene uitspraak te opperen; maar die betwijfelbare punten, zoo als de waardigheid van dit geschrift zoude eischen, aan eene grondige en veelzijdige kritiek te onderwerpen, zou de grenzen overschrijden die wij ons in dit Tijdschrift gesteld zien.

Wij willen liever nog met een enkel woord op *drie* eigenschappen opmerkzaam maken, die wij als groote verdiensten van dit werk beschouwen: de grondigheid in het verzamelen van feiten en opmerkingen; de wijze omzigtigheid in het oordeelen; en de Godsdienstige ernst en Christelijke geest, die de geheele beschouwing doordringt en bezielt.

De Schrijver heeft zich niet vergenoegd met een oppervlakkig overnemen van hetgeen hij bij zijne vele voorgangers vond. Hij beschouwt de armoede te regt als eene ziekte, eene kwaal, die aan het maatschappelijk leven knaagt. Die kwaal moet gekend worden; niet uit eene enkele waarneming, maar uit de zamenvoeging van alle waarnemingen; niet van die alleen, welke op een zeker gegeven tijdstip zijn gedaan, maar van allen welke in den loop van vele eeuwen zijn genomen. Eene uit echte bronnen verzamelde *historia morbi* ligt dus bij zijne *ziekte-diagnosis* ten grondslag. Eene reeks van statistieke

Digitized by Google

tabellen levert een rijkdom van bijdragen, zoo al niet tot de kennis van de kwaal-zelve, dan toch tot de kennis van de omstandigheden onder welke zij bestaat.

Met deze grondigheid in de behandeling der stof gaat gepaard eene wijze omzigtigheid in het oordeelen. De Schrijver is er diep van doordrongen, dat de armoede geen op zich-zelf staand verschijnsel is, maar dat ze onafscheidelijk zamenhangt met den geheelen maatschappelijken toestand. Daarom laat hij zich in zijn oordeel door geene theoriën wegslepen. Ook in theoriën die hij afkeurt, weet hij de waarheid, die daarbij ten gronde mogt leggen, te waardeeren. Hij is geen blind bewonderaar van sommige ter verbetering voorgeslagene middelen; zelfs in die welke hij aanprijst, wijst hij op de eigenaardige gebreken waaraan zij lijden, en in die aan welke hij het zegel van goedkeuring niet hecht, weet hij de lichtzijde te erkennen. Het natuurlijk gevolg daarvan is, dat zijn oordeel zich overal kenmerkt door wijze bedachtzaamheid.

En wat men vóór alle dingen als eene hooge verdienste mag beschouwen, is de Godsdienstige ernst en Christelijke geest die het geheele werk bezielen. De Schrijver heeft het diep gevoeld, dat de zaak die hij behandelt, in onafscheidelijk verband staat met de verlossing des menschdoms van zonde en ellende, die buiten het Christendom eene onmogelijkheid is. Geen wonder dat hij dus geheel van een Christelijk standpunt zoo wel de armoede-zelve, als hare oorzaken en de middelen tot hare genezing beschouwt: want in den triumf des Christendoms alleen ziet hij het ware middel tegen het pauperismus.

Hoe zorgwekkend ook de krankheid zijn moge, die hier in hare verschijnselen, oorzaken en geneesmiddelen wordt onderzocht, zoo is toch de totaal-indruk, dien dit werk bij den lezer achterlaat, veel meer bemoedigend, dan ter neder drukkend. De grondige onderzoekingen van den bekwamen Schrijver leiden geheel tot hetzelfde resultaat, waartoe ook *Engelands* beroemde geschiedschrijver MACCAULY met opzigt tot zijn vaderland is gekomen: *the truth is that the evils are, whith scarcely an exception, old. That which is new is the intelligence, which discerns and the humanity which remedies them.*

—A.

Digitized by Google

Aanleiding tot de beoefening der nieuwere letterkunde, door A. M. KOLLEWIJN, NZ. *Te Schoonhoven*, *bij* S. E. van Nooten. 1853. *In kl.* 8*vo.* 208 *bl.* *f* :-90.

Of de nieuwere letterkunde iets verder zal gebragt worden door dit boekje, en of men er eene geschikte aanleiding in zal vinden om zich aan de studie dier letteren te begeven, valt zeer te betwijfelen. Voor het lager onderwijs is het doelloos; voor het middelbare, onbeduidend. De Schrijver schijnt te meenen, dat wanneer jongelingen eene zeer korte levensbeschrijving, verminkt en onvolledig, maar doorspekt met dikwerf zoutelooze en overoude anecdotes, van den een of anderen beroemden letterkundigen onder de oogen krijgen, zij daardoor opgewekt zullen worden om zijne geschriften ter hand te nemen en te beoefenen. Hij heeft vergeten wat LESSING zeide: dat het leven eens dichters (en niet minder van eenen prozaschrijver), *in diens werken* besloten ligt; hij heeft evenzeer vergeten, dat de vorming, de aanleg, het karakter der Schrijvers meer vermelding verdienen, dan eenige levensbijzonderheden.

De onvolledigheid van het boekske en de minder gelukkige keuze der behandelde personen stippen wij slechts aan. DANIËL DE FOE krijgt eene plaats: STERNE gaat de S. met stilzwijgen voorbij. Dit ééne voorbeeld onder velen. Dikwijls worden de beroemdste stukken der genoemde Schrijvers niet vermeld: *Les Horaces* van P. CORNEILLE wordt niet genoemd. De *Dictionnaire philosophique* en *Essais sur les moeurs* van VOLTAIRE zijn als waren die nooit geschreven. De *Enéide* van DELILLE schijnt voor den S. niet te bestaan. Hij spreekt van FLORIANS *Gonzalve de Cordoue*, maar niet van de *précis historique* die vooraf gaat en eerder verdient gelezen te worden dan de roman-zelve. Over SHAKESPEARE spreken wij later. WALTER SCOTTS *Quentin Durward*, ook vooral voor den *Nederlander* van zoo veel belang, en welligt het uitstekendste werk van alle, wordt onvermeld gelaten. De *Manfred* van BYRON en al zijne *treurspelen* zijn als weggegoocheld. Maar vooral met de *Duitschers* heeft de S. onbarmhartig geleefd. Waar zijn LESSINGS *Laokoön* en de *Hamburger Dramaturgie*; waar de *Horatius*, de *Lucianus*, *Cicero's brieven* van WIELAND; waar

Digitized by Google

de *Hedwig* van KÖRNER? Doch laten wij eindigen: het kort bestek eener recensie gedoogt geene proeve tot aanvulling. Thans enkele korte op- en aanmerkingen:

Bladz. 3. »Wat tot onzen tijd voor de wetenschap bewaard bleef, moet men dank weten aan de kloosters" — En dat waarom? de lezer hoore de fraaije en logische reden! — »waar de monniken, op het perkament, over de verbleekte letters van de meesterstukken der ouden, hunne armzalige preken (!) schreven, en alzoo het een met het ander den nakomelingen achter lieten." *Quot verba, tot errores.* Dat is alles volkomen onzin. Van *Codices superscripti* en *palimpsaesti* heeft de S. geen begrip. — Bladz. 20. »Wat godsdienst betreft, was hij even zorgeloos als omtrent al het overige." Proeve van naauwkeurigen stijl! — Bladz. 23. »*Mr. le Président ne veut pas qu'on le joue.*" Vergelijk MEIDINGER *Duitsche* opstellen. — Bladz. 25. »Aan het hof bleef zij staande op den regten weg, ofschoon verleiding haar van alle kanten toelachte en vond er door het aanhooren van de leerredenen van MASCARON (?) en BOURDALOUE" enz. Tweede proeve van stijl! — Bladz. 28. »lofrede op HENRIËTTE van *Engeland.*" lees: *lijkrede.* — Bladz. 29. Zou BOILEAU ooit een waar *dichter* geweest zijn? De S. schijnt het er voor te houden. — Bladz. 30. Twee zoo onbeduidende anecdotes naast elkander! bovendien *lippis et tonsoribus nota.* — Bladz. 37. *Weggeraapte* Schrijvers komen hier voor, zoo wel als op bladz. 47. — Bladz. 41. »Met zijne beschermster deed hij eene reis door *België*, waar hem in den schouwburg een brief.... werd gebragt." De schouwburg van *België!* — Bladz. 71. Het leven van SHAKESPEARE is hier alleronbeduidendst: kortheidshalve zullen wij den S. verwijzen tot den *Shakespeare* van GERVINUS en tot DELIUS: *der Mythus von* SHAKESPERE, dan zal hij zien dat het grootste gedeelte van hetgeen hij nederschreef op goede gronden als onwaar wordt wederlegd: vooral de geschiedenis met Sir THOMAS LUCY. In het voorbijgaan zij opgemerkt dat op bladz. 71 te lezen is: *the two gentlemen* (en niet *gentleman*) *of Verona.* — Bladz. 127. Het *pentameter* van KLOPSTOCK:

Glückliche Zeit, und ich, glücklich, der sie noch sah!

wordt in twee verzen afgedeeld en dus verminkt. — Bladz. 134. Er waren onderscheidene *Mercurs:* die van WIELAND heette

Digitized by Google

der Deutsche Mercur. — Bladz. 135. *dekt;* lees: *deckt.* — Bladz. 140. »HERDER werd.... hofprediker bij Graaf VON DER LIPPE te *Bückeburg.*" De S. bedoelt: *bij den Graaf* VAN LIPPE BÜCKEBURG. — Bladz. 143. »HERMAN"; lees: HERMANN. — *Ibid.* »de zoon van een *keizerlijk* raadsheer." N.B. te *Frankfort a/M.!* — Bladz. 147. »Vosz"; lees overal: VOSS. — *Ibid.* »*Methamorphosen*"; lees: *Metamorphosen.* — *Ibid.* »Behalve *Grieksch*, werden in den kring ook *Duitsche* dichters gelezen." Proeve van stijl! — Bladz. 148. Geen woord van den belangrijken *Hainbund*, die zoo gewigtigen invloed op de dichters van dat tijdperk oefende. — *Ibid.* »rector aan de hoogeschool te *Otterndorf.*" Bestond die hoogeschool niet alleen in de verbeelding van den S.? — Bladz. 149. Waarom de Chronologische orde bij het opnoemen der schriften van SCHILLER niet beter in acht genomen? — *Ibid.* »De jeugdige SCHILLER leefde als een onbezorgd spring in 't veld." Proeve van stijl! — Bladz. 153. »en de bescheiden jongeling, wiens regten door geen der leden van 't huisgezin ooit verkracht werden." Proeve van krachtigen stijl. — Bladz. 172. De S. schijnt het er voor te houden, dat de gestadige beoefening van TACITUS, bij HOOFT gestrekt heeft tot beschaving van diens stijl: TACITUS-zelf is dikwerf gezocht, geaffecteerd en duister, en HOOFT heeft bij al zijne uitstekende verdiensten dit ééne gebrek, dat hij zijn stijl in een dwangbuis heeft gewrongen en onze schoone moedertaal in den vorm heeft gegoten door TACITUS vóór ongeveer zeventien eeuwen aan de *Latijnsche* taal, of liever aan het *Latijnsche* proza, opgedrongen. — Bladz. 205. »Hoezeer de rampen van 't leven niet moede werden aan zijn huiselijk geluk te knagen." Proeve van.... Doch laat ons eindigen. Het boekje kan den toets zelfs van eene oppervlakkige kritiek niet doorstaan. Laten wij wenschen, dat de S. spoedig iets beters levere.

's Hage, Mei 1853. V. G.

Eerste lessen in de oude Aardrijkskunde naar de leerwijze van GAULTIER *bewerkt, door* J. J. J. SNELLEBRAND. *Te Amsterdam, bij* L. F. J. Hassels. 1853. *In kl.* 8*vo.* 66 *bl.* *f* : - 50.

Het boekje is bewerkt naar de leerwijze van GAULTIER. Nu

Digitized by Google

is de *Fransche* oppervlakkigheid genoegzaam bekend, om er niet veel goeds van te verwachten. Voeg daarbij dat de Vertaler de eigennamen, die in het oorspronkelijk natuurlijk verhanseld en verknoeid waren, — naar het schijnt door gemis aan kennis der oude talen — in het *Hollandsch* even gebrekkig heeft teruggegeven, en men zal zich van dit werkje een begrip kunnen vormen. Wij hopen, dat het op Instituten niet anders dan met veel omzigtigheid gebruikt zal worden. Dat het er niet worde gebruikt is echter het wenschelijkst.

's Hage, Mei 1853. v. G.

Noord-Holland en de Noord-Hollanders in den vrijheids-oorlog tegen Spanje, *door* A. BEELOO. *Te Haarlem*, *bij* de Erven F. Bohn. 1853. *In gr.* 8*vo.* *XIV en* 400 *bl.* *f* 3-75.

Wij zijn het geheel met den Schrijver van dit werk eens, dat het doelmatig is, in dezen tijd op de ongerijmdheid der dwaze meening van sommigen onder onze landgenooten »omtrent de oorzaken van den worstelstrijd tegen *Spanje*" te wijzen; — eene meening, die zij daarenboven nog bij voortduring »onder het volk tracht(en) te verspreiden, — »alsof" namelijk »de haat van eenige berooide Edelen de diep gewortelde denkbeelden van onderdanigheid en trouw in de harten der welwikkende en koelzinnige *Nederlanders* hadde kunnen uitroeijen!" eene stelling, die wij met hem geene ernstige wederlegging waardig rekenen. Niet minder deelen wij zijn gevoelen, wanneer hij het »desniettemin, nuttig en noodzakelijk (acht) den *Nederlanders* dit gedenkwaardig tijdperk telkens te herinneren, en het oordeel over personen en zaken te gronden op onpartijdige berigten, niet op zoogenaamde traditie en tastbaar eenzijdige voorstelling." Hij geeft ons in deze laatste regelen tevens het oogpunt aan, waaruit hij zijn eigen arbeid wenscht beschouwd en beoordeeld te zien; een oogpunt, dat inderdaad alleen met de eischen van een waardig en degelijk geschiedwerk overeenkomt; ook al is het gelijk dit — of misschien dan des te meer — bovenal voor een grooteren dan den bloot wetenschappelijken kring bestemd. Op zulk eene beoordeeling heeft hij evenzeer recht, als hij er door de aangehaalde woorden toe uitlokt, en hij moge het

Digitized by Google

niet minder als een blijk van onze achting voor zijn arbeid, dan als eene beantwoording aan de wetten eener waardige behandeling der geschiedenis aanzien, wanneer wij er hem in deze aankondiging aan houden. Indien wij hem dan echter volmondig van elke beschuldiging eener »eenzijdige voorstelling" mogen vrijspreken, en ook gaarne getuigen dat wij de meeste blijken in zijn werk hebben gevonden van zijn prijzenswaardig streven om zich boven alle »zoogenaamde traditie" te verheffen, zoo mogen wij hem, bij die getuigenis en vrijspraak, onze bevreemding niet verbergen, dat hij niet, door een gebruik van de nieuwere, of ook oudere maar minder aangewende, geschiedbronnen van onzen vrijheidskrijg, tot een nog juistere en naauwkeuriger voorstelling van de door hem behandelde feiten heeft trachten te komen. Wanneer wij hem gaarne den dank toebrengen waarop hij aanspraak heeft, voor de moeite, die hij zich heeft gegeven het stedelijk Archief van *Medemblik* en het gewestelijke van *Noord-Holland* te doorsnuffelen, dan mogen wij hem tevens onze verwondering niet ontveinzen dat hij, van die aangeduide bronnen, twee der onontbeerlijkste niet gebruikt heeft, die hij toch, blijkens zijne Voorrede, bij name en inzage kent; terwijl hij zich daarenboven, juist op die plaats der Voorrede, van beide vrij wat haastig en oppervlakkig afmaakt. Hij zegt ons daar, hoe zijn »vriend Dr. J. P. AREND" hem »aandachtig maakte op het berigt van MENDOÇA omtrent de inneming van *Naarden*", dat »gesteund (schijnt) te worden door het rapport van ALVA van 10 Dec. 1572 in de *Correspondance de* PHILIPPE II." Wij willen in geenen deele — wat ook wel in niemands brein op zal komen — den gruwelijken *Naarder* moord verontschuldigen of zelfs vergoelijken, maar wij gelooven toch, dat daarbij aan den anders zoo wakkeren en ervarenen ROMERO door de »traditie" een werkdadiger en onwaardiger rol wordt toegedicht, dan hem misschien toekomt; en juist daarvan had de Heer BEELOO met behulp der beide aangevoerde bronnen, die hij wat al te lichtvaardig op zij schuift, zich mogelijk kunnen vergewissen. Het is bekend, hoe ons van ouds her verzekerd en geboekt is, dat ROMERO den hem naar *Bussem* te gemoet gekomen afgevaardigden de verzekering en de belofte gaf, dat *Naardens* inwoners voor moord en plundering gespaard zouden blijven, en desniettegenstaande weinig uren later de ramp-

Digitized by Google

zalige stad in vlammen opging. Ons komt het echter uit het verslag van ALVA en de schets van MENDOÇA, vergeleken met de berichten der ooggetuigen — met name den bekenden LAMB. HORTENSIUS — voor, dat hier verkeerdelijk ROMERO de schuld draagt van de wreedheid welker slachtoffer de ongelukkige *Naarders* werden. De ooggetuigen verhalen, hoe zij herhaaldelijk bij genen moesten aandringen op de belofte, die zij zoo gaarne van hem verkregen hadden, en die wij niet gelooven dat hij in 't minst ook bij machte was hun te geven; zoo zij dus uit zijne weifelende houding en omzichtige woorden die belofte hebben meenen te mogen afleiden, dan hebben zij daarin waarschijnlijk meer hunne eigene, weinig gegronde maar zoo innig begeerde, wenschen gehoord, dan de zekere uitspraak van ROMERO verstaan. ROMERO kon hun lot toen reeds niet meer van hen afwenden; de moord van *Naarden* was, vóór hij nog uit het leger te *Amersfoort* was opgetrokken, door ALVA'S zoon, die daar het bevel voerde, besloten, en werd vervolgens door diens krijgsknechten maar al te wreed ten uitvoer gelegd; maar hém, en *niet* ROMERO, komt er de schrikkelijke schuld van toe. Ziet hier wat ons MENDOÇA en ALVA melden: »hij nam en verwoeste *Naarden*" — zegt de eerste — »omdat de muitelingen die stad niet wilden overgeven en groote hardnekkigheid toonden, daar het een klein en bijna open steedjen is, terwijl hij hun nog aanzeide, dat, zoo zij bij hunne dwaling bleven, hij hun de straf zou geven, die zij verdienden"; MENDOÇA zoekt dan echter nog door een vermeend geweerschot van de wallen die straf te verontschuldigen, terwijl hij het doet voorkomen als hadde anders de onderhandeling der afgevaardigde *Naarder* burgers misschien den bitteren beker van hen kunnen afwenden (*). Even zoo spreekt ALVA (†) van de halstarrigheid der *Naarders*, die zich in eene plaats wilden te weêr stellen, waar het niemand in zijn hersens had moeten komen zich te verdedigen, en hij prijst die halstarrigheid, als een beschikking der Voorzienigheid, omdat zij daardoor hunne gerechte straf ontvangen konden. Nu hebben echter de *Naarders* slechts in den aanvang geweigerd zich over te geven, maar naderhand, gelijk bekend is, naar het

(*) *Commentarios de lo sucedido*, enz., p. 172.

(†) *Corresp. de* PHILIPPE II, T. II, p. 300.

Digitized by Google

leger gezonden, om zich te onderwerpen; het was toen echter te laat, en Don FREDERIK was besloten zijn aangezegde straf te volvoeren; hij beval hun afgevaardigden dus ook, onmiddellijk met het leger zelf weder meê te trekken, en het was blijkbaar dat de tweede afvaardiging — die naar *Bussem* — tegenover zijne moordzucht even onvoldoende zou moeten zijn, als de vroegere. Hij verwoestte de stad, omdat zij geweigerd had zich over te geven, en dat hun zulk een lot boven het hoofd hing, hadden de arme burgers genoegzaam kunnen opmaken uit ROMERO's weifelende houding, zonder dat zij dezen voor eeuwig als hun eigenlijken moordenaar hadden moeten brandmerken; want, gelijk wij reeds zeiden, niet hij was dat, maar ALVA's zoon, die daarin de bekende bedoelingen en voorschriften zijns vaders opvolgde. (*)

Door MENDOÇA's *Commentarios* en FILIPS' Briefwisseling aan te wenden, had de Heer BEELOO zijn werk verder voor de grover en lichtere misstellingen kunnen vrijwaren, die het nu hier en daar ontsieren. Zoo lezen wij b. v. bladz. 152, dat »de krijgskundige ALVA (het leger voor *Haarlem*) den dag na de inneming der stad bezocht"; ALVA was echter niet alleen den 14 Julij — twee dagen na die inneming — nog in *Nijmegen*, maar vertrok eerst den 16 van daar naar *Utrecht*, en bleef in laatstgemelde stad eenige weken vóór hij, den 14 Augustus, dus meer dan een maand later, in 't *Spaansche* legerkamp kwam; zie zijne Brieven aan FILIPS, *Corresp.*, II, p. 385 en 400. »De bezetting" van *Haarlem* bij de overgaaf stelt BEELOO (bladz. 150) op »achttienhonderd man", en van dezen werd naar hem »de helft omgebracht." ALVA meldt ons daarentegen (p. 391) dat er 2300 *Fransche*, *Waalsche*, en *Engelsche* soldaten in de stad werden gevonden, die *allen* omgebracht werden; slechts 600 *Duitschers* werden, onder de belofte — die zij slecht nakwamen — van niet meer tegen den Koning te dienen, ontwapend naar het *Nedersticht* gezonden. — Na de verovering van *Haarlem*, lezen wij verder bij BEELOO »sloeg Don FREDERIK het oog op *Alkmaar*..... en reeds den 16 Julij was hij met een leger van 2500 man voetvolk en 300 ruiters opgebroken naar *Alkmaar*, en kwam in den namiddag in het gezicht dier stad, voornemens haar bij overrompeling te

(*) Zie b. v. dezes brief van 19 Nov. 1572 (*Corresp. de* PHIL. II, T. II).

Digitized by Google

nemen, of, zoo dit mislukte, een begin te maken met de belegering" (bladz. 152 en volgg.). Ook deze berichten zijn min juist, en waren uit ALVA's brieven licht te verbeteren geweest. Het was niet Don FREDERIK, maar NOIRCARMES die naar *Alkmaar* trok, en ook niet met het plan om het dadelijk te belegeren, als de overrompeling mislukte; zoo als reeds daaruit blijkt dát de overrompeling niet gelukte terwijl NOIRCARMES weder aftrok. »Er werd", daarentegen, gelijk ons ALVA, in een brief van 28 Julij meldt, »in een krijgsraad, waaraan Don FREDERIK, NOIRCARMES, BARLAYMONT en CHIAPPIN VITELLI deel namen, besloten" — niet *Alkmaar*, maar — »*Enkhuizen* en *Vlissingen* beide te gelijker tijd aan te tasten, en dat Don FREDERIK aan 't hoofd der eene, CHIAPPIN aan dat der andere onderneming staan zou. Den 27sten Julij trok Don FREDERIK met NOIRCARMES naar *Utrecht*, om zijn aandeel in dat plan te volvoeren." Daarop echter volgde den 19^{den} — zie ALVA's brief van 2 Aug. — de aanvang der muiterij in 't *Spaansche* leger; en die muiterij gaf mede aanleiding, zoo wel tot ALVA's boven vermelde reis daarheen, als tot het afspringen van de plannen op *Enkhuizen*, en de belegering van *Alkmaar*. »De Hertog" — brief van 30 Aug. — »ziende hoe veel tijd er verloren was, en door omstandigheden nog gedreven, besloot, op raad van alle raadsleden die bij hem waren, de onderneming tegen *Enkhuizen* op te geven, en *Alkmaar* te belegeren"; en den 21sten Aug. begaf zich Don FREDERIK daarheen op weg, terwijl NOIRCARMES reeds den dag te voren met eenig voetvolk vertrokken was. Voor de geschiedenis van 't beleg van *Alkmaar* had de Heer BEELOO met vrucht den brief van laatstgenoemden-zelf — *Corresp.*, II, p. 427 etc. — kunnen gebruiken, die hem b. v. reeds voor de drie of vier weken, die er vóór den eersten storm — op 18 Sept. — verliepen, tot meer bepaalde mededeelingen in staat gesteld zou hebben dan die van bladz. 165, van »onderscheidene gewaande aanvallen en herhaalde doch vergeefsche opeischingen." Ook MENDOÇA had hem daarbij, zoowel als bij het eind van 't beleg van dienst kunnen zijn.

Waar ons bij het beloop der geschiedenis de *Corresp.*, die in haar tweede deel slechts nog REQUESENS' komst behelst, verlaat, komt ons die van *den Zwijger* in haar derde deel juist ter snede, welke door den Heer BEELOO echter evenzeer

Digitized by Google

ten onrechte en ten nadeele van zijn boek ongebruikt is gelaten. Zoo was het b. v. niet zoo zeer te *Delft* bij de Staten, gelijk hij bl. 217 meldt, als wel te *Middelburg* bij den Prins van Oranje, dat LEONINUS de afgebroken vredes-onderhandelingen, in December aangeknoopt, voortzette, die toen in Maart op het even vruchtelooze Congres van *Breda* uitliepen. Zie LEONINUS' Brieven en uitvoerig verslag in het gemelde Deel der *Corresp. de* GUILLAUME LE TACITURNE, p. 411 en volgg. — Nopens den later te vermelden inval van HIERGES in *Noord-Holland* (bl. 227) omtrent welken, naar des Schrijvers aant. (aldaar) »nog veel duisters heerscht", had hem daarentegen weder MENDOÇA eenige inlichting kunnen verschaffen, die ons (p. 269 *b*) met zoo veel woorden meldt, dat die geheele tocht naar *Noord-Holland* slechts eene afleiding was, door REQUESENS bevolen, opdat men »de plaatsen van dat gewest met soldaten versterken en alzoo de anderen ontblooten zou."

Ook buiten het te beklagen verzuim der twee of drie aangehaalde werken, maakt de Schrijver zich aan onnaauwkeurige voorstellingen schuldig. Zoo huldigt hij b. v., in zijne voorstelling van Don JAN en diens bedoelingen, nog geheel de oude »traditie" in hare onverdiende hatelijkheid, en schetst ons den ridderlijken Landvoogd als »veinsaard en geweldenaar." Over dergelijke voorstelling hebben, als men weet, de billijker beschouwingen en beoordeeling des Heeren GROEN VAN PRINSTERER in de *Archives* reeds recht gedaan. Bij vermelding van de *Gentsche* Bevrediging (bl. 233) stelt de Heer BEELOO verkeerdelijk het beroep op de Algemeene Staten als eene voor de Hervormingspartij ongunstige voorwaarde voor. De Prins van Oranje wist maar al te wel, en dit is door de nieuwere geschiedvorschers niet onopgemerkt gebleven, welke voordeelige gevolgen daarvan voor de zijnen te wachten waren; verkeerdelijk schrijft B. dus ook (bl. 248) dat »de krachtig doorbrekende geest der Hervorming bij de *Gentsche* Bevrediging uit Staatkundige inzigten te veel was aan banden gelegd." Zóó zeer werden daarentegen de slechte gevolgen voor hunne partij door de meer Roomschgezinde grooten der Zuidelijke gewesten gevreesd, dat zij er zich tot de eerste *Brusselsche* Unie toe gedreven vonden, over welker blijkbare beteekenis en bedoeling men vergelijke *de Nederlanden onder* FILIPS II, bl. 299 en volgg.

Digitized by Google

Bij de behandeling van LEICESTER's komst in de *Nederlanden* meldt de Schrijver ter loops, dat men nog vóór dien tijd MAURITS tot Stadhouder van *Holland* en *Zeeland* benoemde, en hem toen tevens den titel van geboren Prins van Oranje gaf. Dit laatste had, vooral in een boek als het zijne, wel eene kleine verklaring noodig gehad, daar wij nu vreezen dat slechts de minste zijner lezers den zin en zamenhang van dien titel vatten zullen, indien zij er zelfs niet tot het verkeerde denkbeeld door verleid worden, door den Heer BEYERMAN in zijne bekende *Terechtwijzing* zoo juist weêrlegd, als ware hij tegen LEICESTER gericht. Omtrent dienzelfden LEICESTER en zijn bestuur wordt ons bl. 276 gezegd, dat »zijne aanwezigheid (hier te lande) het bewijs oplevert van de behoefte, welke er bestond aan een machtig en aanzienlijk hoofd, ten einde het geschokte schip van Staat, te midden eener verbolgen zee, en geteisterd door de stormen van den felsten strijd met den buitenlandschen vijand en der twistende partijen van binnen, met vaste hand te sturen, en naar eene veilige haven te geleiden; 'tgeen hem welligt gelukt zoude zijn, indien men hem meer vertrouwen geschonken had en hij zelf meerder vastheid van karakter, meer doorzigt en altijd zuivere bedoelingen getoond had." Wij moeten bekennen, dat bij dien stand van zaken — en wie zal dien loochenen? — dat »vertrouwen" dan toch al zeer misplaatst zou geweest zijn; de Schrijver had blijkbaar moeten zeggen: indien men hem meer vertrouwen had kunnen schenken, en hij-zelf dit niet verbeurd had. Aan dergelijke feilen van overhaasting, zouden wij haast zeggen, gaat de voordracht van zijn boek ook elders mank; zoo lezen wij b. v. bl. 78 dat »de verrassing en inneming van *Bergen* door LODEWIJK VAN NASSAU, ALVA genoodzaakt" had »de bezettingen uit verscheiden steden en plaatsen van *Zuid-Holland* te ligten", die zich »daarop dadelijk voor den Prins verklaarden, of ingenomen werden. Intusschen" — zoo vervolgt hij dan — »kwam deze beweging van ALVA's troepen bijna op het verlies van *Haarlem* te staan", en dan zegt hij weder op de volgende bladzijde, dat »de aanslag op *Haarlem* mislukt was, daar men zich van binnen ook in staat van tegenweer gesteld had; terwijl de *Spanjaarden*, op het gerucht der inneming van *Bergen* door Graaf LODEWIJK VAN NASSAU, *Holland* verlieten en de wijk namen naar *Utrecht*." Bladz. 259 hoo-

Digitized by Google

ren wij plotseling van »het afspringen van den Vredehandel te *Keulen*" spreken, van welken er vroeger volstrekt geene melding geweest is, en die dus voor den min ervaren lezer eene duistere zaak moet blijven. Als kleine onnaauwkeurigheden teekenden wij aan: het zeggen van den Schrijver, dat de Staten van *Holland* »op den achttienden" (July) ter eerste vrije vergadering te *Dordrecht* bijeenkwamen; het was, gelijk hij-zelf beter en later (bl. 77) schrijft, den vijftienden: — den achttienden, gelijk hij er daar juist bijvoegt, verscheen er MARNIX in 's Prinsen naam. — ALVA droeg niet den 1 December 1573, maar den dag vóór St. ANDRIES, en dus den 29 November, het bewind aan REQUESENS over; zie de *Corresp.* II, en vergelijk *de Nederlanden onder* FILIPS II, bl. 53. Van ANT. OLIVIER, die bij zijn dood (bl. 141) als een »dapper hopman en *Henegouwer*" herdacht wordt, had tevens wel het aandeel vermeld mogen worden, dat hij in de verrassing van *Bergen* had gehad.

Het deed ons genoegen ook den Heer BEELOO het woord voor SONOY te zien opvatten, die door zoo velen zijner tijdgenooten en nakomelingen een hatelijken of zelfs afschuwelijken schijn gekregen heeft, en dat, bij al zijne strengheid, gewisselijk niet verdiende. Dat hij »met vaste hand de teugels van het militair gezag" in het Noorderkwartier voerde, en tevens LEICESTER »met ronde, oprechte krijgsmanstrouw toegedaan" was, is eene even billijke als juiste uitspraak omtrent zijn vroeger en later gedrag en handelwijze, die hem tevens ter rechtvaardiging kan strekken. Vóór zijn eerste vertrek reeds naar *Engeland* had hem LEICESTER, tegen 9 Nov. 1586, naar *Arnhem* ontboden, om hem daar eenige zaken »de dienst en zekerheid des Lands, ook die van zijn quartier betreffende" te doen kenbaar worden. Het briefje van opontbod is onder de verzameling Handschriften der *Leidsche* boekerij bewaard, waaruit wij het voor den belangstellende ten slotte overnemen:

Sr. SENOY. *Comme nous avons trouvé grandement nécessaire devant nre voyage, qu'avons nécessairement à faire vers Angleterre, de vous faire proposer et communiquer de nre part, en présence de nre tres cher et très aimé cousin, Monsr. le Comte de Hohenlo, quelques affaires concernant le service et la sureté du pays et mesmes aussy du quartier qu'avez a garder; nous vous mandons que ne faciez nulle faulte de vous trouver précisement*

Digitized by Google

le IXe *de ce moys* stilo novo *à Arnhem, auprès de nre dict tres aimé Cousin et les deputez, lesquels à ce avons commis pour illice entendre nre bonne volunté, sans à ce faire faulte. Atant, Mr.* SONOY, *Dieu vous ait en sa S^te garde. Escrit à Utrecht ce* iiij^e *de Novembre* 1586.

Vre bon amy

Au S^r. SENOY *Colonnel.* R. LEYCESTER.

Leiden, April 1853. V.

Verspreide en nagelaten Dicht- en Proza-stukken — met biographie — van R. H. VAN SOMEREN, *in leven Burgemeester van Kralingen, Ridder der Orde van den Ned. Leeuw, Corresp. lid van het Kon. Ned. Instituut, enz. enz. Te Utrecht, bij* L. E. Bosch en Zoon. 1852. *In gr. 8vo. 283 en XV bl. f 2-:*

De mortuis nil nisi bene zegt een bekend spreekwoord, dat men zeker wel eens misbruikt heeft, en dat daarom door anderen als gevaarlijk is voorgesteld, maar ook gegronde rechten kan laten gelden. Er ligt toch iets stuitends in voor den zedelijken mensch, nog te smalen op iemand aan wien de Natuur hare ruste schonk, die hem voor alle verontrusting van elders moest vrijwaren. Van den anderen kant is het echter voor hem, die geroepen wordt om over het nagelaten werk van een dichter of prozaschrijver te spreken, moeijelijk dien regel te betrachten, wanneer er tot lof en aanprijzing geene reden is, en het zwijgen zoude in zulk een geval voorzeker het beste zijn. Wanneer wij dus de pen opvatten om met een enkel woord deze dicht- en proza-vruchten van den ontslapen VAN SOMEREN aan te kondigen, dan mag de lezer daaruit reeds opmaken, dat er »iets goeds" over te zeggen valt, en dat de verdienstelijke Uitgever — Dr. WAP — zich verandwoord mag rekenen. De inhoud en de onderwerpen der verzen zijn zoo als zich die van een man laten verwachten, die waarlijk, gelijk zijn levensbeschrijver zegt: »bij alle gelegenheden van zijne liefde en verknochtheid aan de Vorsten zijns Lands deed blijken", en daarbij in een tijd schreef als de jaren 1830 en 1831. Allen bijna zijn gewijd aan de geboorte- of huwelijksfeesten der leden van het Koninklijke Stamhuis,

Digitized by Google

of betreffen den toestand des Vaderlands en de gebeurtenissen in de jaren van den *Belgischen* opstand. Verdienstelijk is daaronder voorzeker het eenvoudige vers de »Zeereis met het schip *Hollandia*, Kapitein WILLEM WILLEMSZOON":

„Och wat spookt het naar van nacht!
't Is zoo raauw, zoo bar, zoo donker,
Schipper, schipper geef toch acht,
Gij mist maan- en star-geflonker;
Vreeslijk steekt de stormwind op,
't Schip kraakt luid van boôm tot top,
't Noodweer scheurt het zeil aan flarden;
Al de gronden, die gij peilt,
Roepen u dat gij verzeilt,
En gij 't langer niet kunt harden;
Spreek in Gods naam hoe het staat
En of 't op of ondergaat."

Vrienden, zijt in Gods naam stil,
Haalt de hoofden naar beneden,
Blijft bedaard, hoe 't woeden wil,
Troost u, 't ergst is al geleden;
Schoon de orkaan van gramschap brult,
Schoon de lucht in 't zwart zich hult,
Schoon het schip moog krakend schokken,
Vreest niet, vrienden, nog geen nood,
Vreest niet bij elk nieuwen stoot,
Dat de zee u in zal slokken;
Toegesjord is luik en poort,
En 't is alles wèl aan boord.

„Schipper, schipper 't is genoeg.
Ach! vergeef ons onze dwaling,
Wend, waarheen ge wilt den boeg,
Zwijgend volgen we uw bepaling;
't Zij ge ons oproept op het dek,
Of doet stoppen aan een lek,
Of ons winden doet of sjouwen,
Daadlijk, schipper, staan we klaar,
Hoe en waar het noodig waar,
Zonder mutsen, zonder mouwen;

Digitized by Google

't Zij gij vraagt of 't zij gij prest,
Alles doet gij tot ons best."

Men ziet het, de stemming en zin van het geheel is wel wat zeer »vertrouwend", maar wij behoeven met den overleden Zanger niet over zijne staatkundige beginselen te twisten. De eenvoud van het vers is te verdienstelijker, omdat zijne zangen gewoonlijk aan het tegenovergestelde mank gaan, daar, gelijk men in beeldrijken trant van hen gezegd heeft, hunne »vlammen niet ongestoord in een zachten en helderen gloed voortbranden, maar soms door een windstoot wel eens uit de ware rigting geblazen en door den rook van verkeerde beeldspraak overwalmd worden." Hetzelfde is ook met zijn proza van tijd tot tijd het geval. Tot eene proeve van dat proza strekke het einde der redevoering »over den voordeeligen invloed des schilders", waar wij b. v. lezen: »nu behoeft de vaderlandsche kunstplant voor geene vertreding, de ontluikende kunstknop voor geene verdorring, de bloeijende kunstbloem voor geene verwelking meer te vreezen. De worm des nijds moge aan den wortel knagen, de spin der afgunst de bladeren besmetten, de windvlaag der miskenning op knop en stengel woeden: geen nood! de koninklijke hovenier zal den struik, den knop en de bloem beschutten en hoeden; de worm zal sterven; de spin barsten, de vlaag zwijgen," enz. — Verdienstelijker dan deze redevoering en de volgende »over de verpligtingen des dichters", zijn echter de beide laatste stukken, die eene warme pleitrede voor den dikwijls te snood miskenden LUMEY behelzen, en van ijverige kamerstudie en scherpzinnige redeneering getuigen. Het is om háár vooral, dat wij den Heer Dr. WAP dank schuldig zijn voor 't bezorgen der uitgave, daar zij, door de aanwending, die men van de andere zijde, juist in den laatsten tijd, van den *Delftschen* geestelijke, Pater MUIS, heeft zoeken te maken, dubbel belangrijk zijn geworden, en het beeld van den door zijn droevig en deerniswaardig levenseind te veel verheerlijkten Pater, van die zijde in een licht stellen, waarin het voor zoo hartstochtelijk een Protestant als LUMEY al zeer aanstootelijk moest zijn. Versjens als de volgende:

Digitized by Google

O vos Christi perduelles
Orthodoxiae rebelles
Antichristi milites;
Quando tamen desistetis
Aut quando resipiscetis
Vos, viri satellites?

of:

Tu in medio luporum
Habitans hereticorum
Non times contagium?
Fuge pestem animorum, enz.

pleiten minder voor den liefderijken zin des paters, dan men dien gewoonlijk wil doen voorkomen. Verre van ons dáárom den snooden moord, door LUMEY aan hem begaan, te willen verontschuldigen; integendeel, de Heer VAN SOMEREN schijnt ons wat te veel de rol van een advocaat op zich te hebben willen nemen, die in zijn cliënt niet slechts alles wil verontschuldigen en verklaren, maar zelfs als goed en verdienstelijk voorstellen, wat noch verdienstelijk noch goed was. Met eene kalmere beschouwing had VAN SOMEREN zoo wel der vaderlandsche geschiedkunde, als den held zijner redevoering zelf meer dienst gedaan; daar de laatste nu al te schoon is afgebeeld, om in zulk eene voorstelling bij den naar waarheid vorschenden lezer welkom te zijn, en de eerste nu de juiste schildering van LUMEY nog wacht. Bouwstoffen tot zulk eene schildering bevatten de beide redevoeringen des Heeren VAN SOMEREN echter in ruime mate, en zij zijn, met en nevens de belangrijke aanteekeningen van den Heer VAN GRONINGEN in zijne *Watergeuzen*, in dit opzigt ten zeerste aan te bevelen.

Buiten de gemelde verzen en verhandelingen bevat deze verzameling nog eene niet onverdienstelijke vertaling eeniger stukken uit DE LAMARTINES *Dernier chant du pélérinage d'*HAROLD; een *Jubelzang bij 't vijftigjarig bestaan der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen;* eene *Cantate* bij de inwijding der Nieuwe Kerk van *Kralingen;* een *Inwijdingszang voor de Nieuwe Zuiderkerk te Rotterdam*, en een bekroond gedicht over *het gevoel van eigenwaarde*, een onderwerp tot welks behandeling v. s. bij het »hoog gestemd gevoel" dat hij, volgens zijn tweeden

Digitized by Google

levensbeschrijver, zelf van die eigenschap moet bezeten hebben, zich met recht geroepen mogt achten. De volgende uitspraak kan misschien dáárin eene verklaring vinden, al komt ons hare algemeene waarheid niet onbetwistbaar voor:.

O eigenwaarde, o zelfbeseffen,
O zalig zelfgevoel, een reine borst ontweld!
Gij kunt den lijder hooger heffen,
Gij zijt het, die alleen regtvaardig vonnis velt.

De Uitgever heeft, ter inleiding, een kort levensberigt van zijne hand, een ander uit de Handelingen der Maatschappij van *Nederlandsche* Letterkunde, en een derde van den algemeenen Secretaris van het Koninklijk *Nederlandsch* Instituut doen voorafgaan; in het eerste hadden wij gewenscht niet dat afschuwelijke *van af* te vinden, dat door het Instituut met recht is veroordeeld geworden, en waarover het zich in zijn graf zeker nog omkeert; het tweede herinnert, in zijn inleiding vooral, te veel aan dien goedhartigen stijl, die door de geestige pen van HEIN KNAPS levensbeschrijver zoo sprekend nagevolgd en zoo fijn bespot is: »Onder de verdienstelijke mannen" — zoo vangt het aan — »aan de Maatschappij van *Nederlandsche* Letterkunde, in den afgeloopen tijdkring, ontvallen, behoort almede vermeld te worden haar werkzaam en zoo zeer in hare bemoeijingen belangstellend medelid" enz. Daar de Schrijver, zoo wij gelooven, nog in leven is, moge hij ons deze aanmerking ten goede houden.

MADELEINE, *of de alles overwinnende kracht des geloofs; door* JULIA KAVANAGH. *Een verhaal op waarheid gegrond. Naar den tweeden druk uit het Engelsch vertaald. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1853. *In gr.* 8*vo.* 286 *bl.* *f* 2-70.

Dit wél geschreven en goed overgebragte verhaal verdient alle aanbeveling; inzonderheid, omdat het »op waarheid gegrond" — waaraan wij geene reden hebben te twijfelen — eene waarheid aanschouwelijk maakt, die in ons Vaderland en bij de spanning der laatste tijden te veel wordt voorbijgezien; namelijk, dat het Christelijk beginsel van liefde, opöffering,

Digitized by Google

zelfverloochening, zich door de kracht des geloofs ook dáár niet verloochent, waar men van den geest des Evangelies eene minder heldere voorstelling heeft: in de Roomsche Kerk. Die Kerk-zelve mag er door hare aanmatigende, dreigende, tegenover het Protestantisme beleedigende houding zelve de oorzaak van zijn, wanneer zij door dat Protestantisme te eenzijdig wordt beoordeeld; — zeker is het, dat wij doorgaans in haar meer opmerken het streven naar gezag en invloed in het maatschappelijk leven, dan het kweeken op hare wijze van hetgeen goed en liefelijk is voor God en de menschen. Zij kan hare werkzaamheid in dit laatste opzigt te minder openbaren, naarmate zij meer gekromd gaat onder het juk van het Ultramontanisme; maar waar zij door dat juk niet geheel verlamd wordt, daar levert zij ook het blijk, dat de kracht van het Evangelie zich kan ontwikkelen onder elken vorm van uitwendige Kerkgemeenschap. MADELEINE, de beminnelijke hoofdpersoon van dit verhaal, is daarvan de type. Zij heeft zich ten levensdoel gesteld een hospitaal te stichten, en wijdt aan dat menschlievend oogmerk alle hare krachten. Geene bezwaren schrikken haar af, geene teleurstellingen ontmoedigen haar, geene miskenning verflaauwt haren ijver, geene beproeving bluscht haar geloof uit, en ofschoon na 't verscheiden van het eenvoudige boerenmeisje niets dan haar naam gelezen wordt op hare stille rustplaats; Gods engelen hebben hare moeiten en opöfferingen opgeteekend in het gedenkboek dat open ligt voor het aangezigt des Eeuwigen.

Mogen wij ons ééne aanmerking veroorloven, dan is zij deze: dat hier en daar door het teekenstift der bekwame Schrijfster nog met enkele tinten beter had kunnen zijn in 't licht gesteld, dat *het geloof* de bron was waaruit MADELEINES bemoeijingen voortsproten. Voor den nadenkende is dat wel blijkbaar genoeg, maar vele lezers denken dikwijls minder dan de Schrijvers zich wel voorstellen. Doch dit is eene kleinigheid, en wij prijzen het boekje met nadruk aan, ook aan hen die in de Roomsche Kerk, partijdig genoeg, niets anders zien dan enkel niet-Christelijke, zoo niet tegen-Christelijke elementen.

Digitized by Google

KATHARINA PAULOWNA, *of de kracht der zwakkere sekse, door* J. HERMAN DE RIDDER. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1853. *In* 12*mo.* 35 *bl.* *f* : - 25.

Het heeft nergens en nooit, zoo ver de geschiedenis der menschen tot ons gekomen is, aan edele, menschlievende, verstandige en achtenswaardige vrouwen ontbroken; en ook óns Vaderland kan roem dragen op véle voortreffelijke dochteren van EVA. De kracht der zwakkere sekse — hoe is zij reeds in het *Romeinsche* rijk gebleken, en met hoe veel trots verheft zich *Rusland* op een der grootste Vorstinnen! De Heer DE RIDDER, te regt bekend als een man die zich het lot der armen krachtdadig aantrekt, heeft door het schrijven van dit boekje de zwakkere sekse willen opwekken om het schoone voorbeeld van de *Wurtembergsche* Koningin na te streven. Groote ingenomenheid met een onderwerp doet ons steeds minder of meer gevaar loopen van te overdrijven, en ook de Eerw. DE RIDDER is daar niet gehéél van bevrijd gebleven. Ref. wil niet verheelen dat hij eene centralisatie van de armenzorg niet wenschelijk acht, ook dan niet wanneer zij enkel de zorg voor zieke armen betreft: zulk een stelsel toch vergt het onmogelijke van de persoon die het middelpunt uitmaakt. Ook kan Ref. niet onvoorwaardelijk toestemmen, dat zij die van lageren stand zijn in dien stand moeten gehouden worden; vermits dat eene ongeoorloofde heerschappij der hoogere standen medebrengt, en 't eene onveranderlijke wet der Natuur is, dat er eene eeuwige wisseling, ook in de zedelijke wereld, plaats hebbe. Zulk eene stabiliteits-wet aan te nemen, zou meer zijn dan een spijl uit het maatschappelijk raderwerk weg te nemen. Wij willen echter op den regtmatigen lof van KATHARINA PAULOWNA niets afdingen en kunnen, na hetgeen de Eerw. DE RIDDER heeft gezegd, er ook niets bijvoegen; maar wenschen dat dit kleine geschrift den grooten zegen moge aanbrengen die er mede bedoeld is, en dat het alzoo medewerke om onze Vaderlandsche vrouwen hare krachten te doen gevoelen, maar bovenal ten goede aanwenden.

Druk, papier en correctie zijn onberispelijk.

L. H. V.

Digitized by Google

De wereld in 't klein, door A. VAN DER HOEVE, *Predikant te Keppel. II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1853. *In gr.* 8*vo.* 590 *bl. f* 5-75.

De Schrijver heeft een hooger doel met dit werk gehad dan om dezen en genen eens aangenaam bezig te houden: hij heeft er nut meê willen stichten »voor de zaak van Evangelische waarheid en Christelijk leven." Zal dat oogmerk er door worden bereikt? Bedenkende hoe ernstig 't hem gestemd heeft gelooft Ref. dat de S. voor 't Christelijk leven van eenigen zijner lezers niet zonder vrucht gewerkt zal hebben. Naar óns gevoelen echter ware 't beter geweest als de S. zich minder hadde geïsoleerd. Ref. is geen godgeleerde, maar bedriegt hij zich niet dan verstaat de S. door »Evangelische waarheid" het geloof der Hervormden in zijne vrijheid, zoo als dat voornamelijk gepersonifiëerd schijnt in RIJKHOLD den vader en in MARIA; en Ref. zou 't beter gevonden hebben als die »waarheid" gepersonifiëerd ware geworden in iemand aan geenerlei kerkleer, maar alleen aan den Bijbel gehecht: een tégenbeeld van den filosoof KLEBER, die aan geene kerkleer verbonden is omdat hij den Bijbel verwerpt. Uit de verschillende opvattingen der »Evangelische waarheid" zijn de verschillende Kerkgenootschappen ontstaan; tot verzoening van die Kerkgenootschappen echter is het werk niet bestemd: de Schrijver stelt eenvoudig de uiting en werking der geloofsbegrippen van twee voorname *partijen* in 't Hervormde Kerkgenootschap tegenover elkander, en die beiden, minder of meer, tegenover de uiting en werking van natuurfilosofie en ongeloof. Dat vindt Ref. eenigzins bekrompen. — Dan wordt de werking van het formulier-geloof geschetst in het spreken en handelen van den Heer en Mevrouw ZEELTINK, Jufvrouw VAN DER STARRE, den Heer VAN STAALEN, den gouverneur BOUWHOF en den knecht DIRK WOUTERS; maar als men ons vraagt: of de S., die anderen »boven alle partijen" wil verheffen, zelf genoeg »boven alle partijen" stond, om die schets met onpartijdigheid te leveren, dan kunnen wij er geen ja op zeggen. Met niemand der hier geschetste formulier-geloovigen zou Ref. wenschen om te gaan; het geloof van Jufvr. VAN DER STARRE blijkt bovendien aan wereldsche belangen geheel ondergeschikt te zijn,

Digitized by Google

en DIRK WOUTERS is zelfs een volslagen fielt. Daarentegen is, onder de vrij-geloovigen, ieder, van den laagsten tot den hoogsten, belangeloos, weldadig en beminnelijk. Maar is dat in de wereld in het groot óók zoo? Ref. twijfelt er zéér aan: hij onderstelt het goed en kwaad onder alle partijen in gelijke mate, en houdt daarom deze *kleine wereld* voor een portret van de groote, maar van onvolkomen gelijkenis, en zéker geen daguerréotype. Eindelijk: men vindt hier als ten slotte, (D. II, bl. 331) een gesprek over de gevoelens der twee partijen, waarin MARIA vraagt: »of het zoo zeker is dat de vrijgeloovigen *dwalen*?" en van hare moeder, de formulier-geloovige Mr. ZEELTINK, tot antwoord krijgt: dat *dit* het punt is waarover gestreden wordt. Op dit gezegde doet de S. MARIA antwoorden: »zoo lang er strijd gevoerd wordt, is het immers nog *onbeslist* aan *wélken* kant de dwaling heerscht." — en dát antwoord weet Ref. niet met de voorrede en 't verhaal overeen te brengen. Even als MARIA dien strijd betreurende »zoo als hij gevoerd wordt," omdat de liefde er onder lijdt, beschouwt hij dit werk als een soort van granaat naar de verschansing van des S. tegenpartij geslingerd, en het verhaal wel allezins geschikt om Christelijk leven te bevorderen, maar »voor de zaak van Evangelische waarheid van minder belang dan 't had kunnen zijn bij wat minder eenzijdigheid.

Dit zijn de aanmerkingen door Ref. onder het lezen gemaakt; doch die gevende voor hetgeen zij zijn, erkent hij volmondig in langen tijd geen roman gelezen te hebben zoo nuttig en te gelijk zoo boeijend als deze. De verlichte, ongedwongen godsvrucht van RIJKHOLD en zijne gade, maken hunnen huiselijken kring tot eene kweekschool van liefde en deugdbetrachting. De stijve partijgeest van ZEELTINK, de filosofie van den ontevreden KLEBER, de twijfel van den student RUDOLF RIJKHOLD geven er, ongezocht, aanleiding tot hoogst leerrijke gesprekken over de belangrijkste aangelegenheden van den tijd, in welken vader RIJKHOLD, de leeraren TORLET en KLINKHORST, en de godsdienstige MARIA ZEELTINK, de zaak des geloofs en des lichts met overredende, soms gloeijende welsprekendheid voorstaan. Dat zij de overwinning behalen behoeft niet verzekerd te worden. Hoofdzakelijk echter betreffen die gesprekken den Heiland der wereld, en Zijn verheven zaligmakende leer, waarbij de opgeworpen twijfel aan Zijn

Digitized by Google

historisch bestaan wordt opgelost. Ook over des menschen door de natuurfilosofie betwijfelde persoonlijke onsterfelijkheid bevat het werk heerlijke bladzijden, en al die leering is in een lijst gevat van zoo velerlei afwisselende gebeurtenissen en handelingen onder liefde en haat, voor- en tegenspoed, vreugde en smart, dat men het werk niet gaarne uit de hand legt, en, aan het slot gekomen, schier betreurt dat er de S. een einde aan maakte. Men vindt hier niets onnatuurlijks, en weinig grappigs: alleen Doctor SLIGMAN, de rijke WENTE, en de kastelein NEELTINK doen somwijlen eens glimlagchen; maar des te meer ongekunsteld innig gevoel in de aangename vormen van een bondigen, buigzamen, fraaijen stijl. De sterftooneelen van Ds. TORLETT, en de kleine CAROLINE zijn aandoenlijk schoon, ook om der gevolgen wille; want het laatste heeft een krachtigen invloed op het geloof van RUDOLF, en het eerste geeft der familie RIJKHOLD gelegenheid tot de edelste zorg voor des leeraars weduwe: eene zorg aan welke RIJKHOLD later zijne en der zijnen redding en geluk heeft te danken. Hoe flaauw en duister dit weinige zij, de lezer ziet er uit dat en in welke mate Ref., in weerwil van de gemaakte aanmerkingen, met het werk is ingenomen. Hij beveelt het ieder aan die smaak vindt in het ernstige en degelijke, en wenscht den Schrijver lust en gelegenheid toe om de Vaderlandsche letterkunde met meer werken in dien geest te verrijken.

Elk der deelen is met eene plaat versierd, en het papier en de druk zijn zoo als men die van den zorgvuldigen Uitgever mag verwachten.

KAREL VERNON, *een transatlantisch verhaal. Tooneelen en schetsen uit het leven op Jamaica, in Zuid-Amerika en Engeland. Naar het Engelsch van den Luitenant-Kolonel* HENRY, SENIOR. *II Deelen. Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1852. *In gr.* 8*vo.* 559 *bl.* *f* 5 - 20.

Deze wélgeschrevene en wélvertaalde roman leert ons de zeden kennen in de *Britsche* bezittingen in *Zuid-Amerika*. KAREL VERNON eerst officier, later ten gevolge van eene erfenis grondbezitter op *Jamaica*, komt op zijne plantaadjen en vindt er schraapzucht en knevelarij op de eene; een zacht en wijs bestuur op de andere: dáár verdrukking en verdierlijking; hier menschelijkheid en vrede. Hij is bezield met edele beginselen,

Digitized by Google

brengt ze met vrucht in toepassing, en doet zien hoe de verdrukking van den evenmensch een stelsel is, den vloek der nakomelingen waardig. Hij vat een hartstogtelijk gevoel op voor een jeugdig meisje, waarmede hij eene op verkeerde beginselen steunende betrekking onderhoudt, om die naderhand tegen de echtelijke betrekking met een ander meisje te verwisselen. Ook hierin straalt het verwerpelijke door van eene gemeenschap zonder zedelijke beginselen en maatschappelijke banden. Het verkeer, de zamenleving, de zeetogten, de zeerooverijen enz. worden er levendig en toch onopgesmukt in verhaald. Allengs echter ondergaat er het leven eene groote verandering en *Uncle Toms Cabin* zal ook dáár de uitwerking niet missen.

Het verhaal is onderhoudend geschreven. Druk en papier zijn goed, en het geheel verdient aanprijzing. L. H. V.

Eerste grondbeginselen der Natuurkunde, strekkende tot leesboek voor alle standen, hoofdzakelijk tot zelfonderrigt voor jonge lieden en tot handleiding voor onderwijzers; door P. VAN DER BURG. *Tweede Stukje. Met* 132 *figuren. Derde, geheel omgewerkte druk. Te Gouda, bij* G. B. van Goor. 1852. *In kl.* 8vo. 320 *bl.* *f* 1 - 60.

Ref. heeft bij de aankondiging van het Eerste Stuk met wélverdienden lof van het werk gesproken en zou dus het tweede aankondigende in herhaling moeten vervallen. Intusschen is er eene omstandigheid, waarover hij nog niet gesproken heeft; maar nu gelooft het zwijgen niet te mogen bewaren; zij is deze, dat de Schrijver het werk voor den derden druk geheel heeft omgewerkt. Naar het gevoelen van Ref. getuigt de herdruk van de geschiktheid der twee eerste uitgaven, en de geheele omwerking is dus zeer gewaagd geweest. Er is daardoor als 't ware een geheel nieuw werk ontstaan, inderdaad misschien beter wat het wetenschappelijk gehalte betreft; doch waarbij het eigenaardige kan geleden hebben, dat de eerste drukken zoo gezocht maakte. De Hoofdstukken over het licht, het geluid, de wet van MARIOTTE naslaande kwam 't Ref. voor, dat zij eene eenigzins te hooge vlugt nemen in een boek tot zelfönderrigt voor *jonge lieden* en tot leesboek voor *alle standen* bestemd.

Behoudens deze aanmerking gedraagt Ref. zich geheel aan de vroegere aankondigingen. L. H. V.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Stichtelijke uren, door NICOLAAS BEETS. 1851. *Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. *In gr.* 8*vo.* 480 *bl.* *f* 4 - 20.

Niet geheel onverwacht was het besluit des leeraars van *Heemstede*, in het berigt op den omslag van het laatste stuk van dezen Jaargang geplaatst, dat hij, althans vooreerst, de uitgave of voortzetting van dezen niet minder nuttigen dan loffelijken arbeid zoude staken. Wij eerbiedigen dit voornemen, beseffende wat het kost elk jaar zulk een boekdeel te leveren, zonder dat iemand over bekoeling, herhaling, of gezochtheid om wat nieuws te zeggen kunne te klagen hebben. Niet velen zullen het den Heer BEETS vier jaren achter elkander zóó nadoen. Bovendien is 't prijselijk in een Schrijver, niet slechts te willen boeijen, maar ook 't verlangen gaande te houden. Dit heeft hij misschien van LUTHER geleerd, die op de vraag: hoe een prediker het best op den duur zou voldoen? ten antwoord gaf: »door te eindigen als de hoorders nog vol aandacht zijn." — Op die wijze verhoedt men alle ontstichtende overlading.

Deze bundel is in niets minder dan de vorigen. Heerlijk is hier des Schrijvers voorstelling van eens Christens werkzame rust in de dienst van den Heer, en van den weg ten leven, waartoe vereischt worden: bewustheid dat ons iets ontbreekt; af te zien van hetgeen wij te veel hebben, en toevoorzigt op de algenoegzaamheid van God. Met andere woorden: behoefte, zelfverloochening, en geloof. Hij wijst ook op den weg die van het leven afleidt: de hebzucht, eene zonde algemeener, verraderlijker, hardnekkiger dan eenige andere. Aanschouwelijk wordt het in den geloove zien van de heerlijkheid Gods door hem voorgesteld. Een helderen spiegel houdt hij zijnen lezers voor, en gelukkig wie, daarin blikkende, in zichzelven niet den priester of leviet, maar den Samaritaan herkent. Intusschen houdt hij den spiegel zóó, dat men, de oogen niet willens sluitende, zich niet vergissen kan. Even zoo karaktermatig doet hij de tegenstelling uitkomen, tusschen

Digitized by Google

den zondaar, die ootmoedig zich buigt voor zijnen God, en den hooghartigen Farizeër, voorgesteld in 't verhaal van den maaltijd bij SIMON.

De Eerw. BEETS houdt vast aan de Openbaring Gods in de Schrift. Hij vindt daarin overal Gods Woord. Dit stelt hem ook in staat zóo vaardig de wonderen van Gods wet open te leggen en zijne lezers uit te lokken tot het gebed, het eenige middel om het Goddelijke in Gods Woord op te merken en te verstaan.

Een der voortreffelijkste stukken in dezen bundel achten wij de schildering van LAZARUS en den *rijken man*, in welke hij de gevaren van den overvloed en den zegen van het gebrek voorstelt. Wij zouden 't bijkans eene Christelijk Socialistische beschouwing noemen, die niet van het valsche standpunt uitgaat, waarop de rijke arm, doch de arme *niet* rijk wordt; maar het ware standpunt van beiden aanwijst. Wie zal ons zeggen wat er bij de menigmaal ontzettende tegenstelling van rijkdom en armoede omgaat in de harten der rijken en armen-zelven? Het natuurlijkste is dat de eersten door de laatsten benijd; de laatsten door de eersten beklaagd worden. En hoe veel wordt er gezegd en gedaan om de rijken te verblinden, en de ontevredenheid der armen ten top te voeren! Het laatste vooral is in onze tijden aan de orde. Als men zekere stemmen gelooft, dan ligt het geluk in het genot, en dit laatste alleen bij den rijke, ten koste van den arme. De zonden der genietende rijken worden met de zwartste kleuren tegen de verheerlijkte deugden der armen overgesteld. Doch nu en dan treden ook andere troosters op. Met een dichterlijken tooverstaf raken zij de genietingen en voorregten der rijken aan dat zij verdwijnen, en er slechts verborgene rampen, smarten en kwalen kunnen overblijven. Elk behangsel van zijde of fluweel omgeeft een martelplaats waarop een kranke verleider, of onbarmhartige vrek den slaap niet kan vatten. Opbeurend daarentegen zijn hunne ontdekkingen op het gebied der armoede. Elke hut van stroo of klei is een waarborg voor gezondheid, zielsrust en eensgezindheid. Treffende voorstellingen, waarbij de rijken met zelfbehagen, de armen met smart uitroepen: »Zij zijn niet naar het leven!" en wier onwaarheid de rijken verbittert en met de armoede den spot drijft. Is het niet veel beter bij de werkelijkheid

Digitized by Google

te blijven, en den rijke op het *gevaar*, den arme op den *zegen* van zijn stand opmerkzaam te maken? Dit deed de Heiland in de gelijkenis van den rijken mensch en LAZARUS. BEETS doet overal uitmuntende practische grepen in het leven, en wij zouden ons zeer verheugen als hij de schoone verhalen, welke LUKAS ons bewaard heeft, zijner poëtische Muze in handen gave.

Wie nooit iets ervaren heeft van de voldoening die uit het geven voortvloeit, leze het betoog over 's Heilands woord: »het is zaliger te geven dan te ontvangen"; dán, ziende wat het ware geven is, zal ook bij hem misschien de begeerte ontstaan, om aan die zaligheid deel te erlangen.

De Schrijver wint de harten niet minder door 't gebruik dat hij maakt van voorbeelden uit de geschiedenis. In NATHANAËL kunnen wij zien of in ons gemoed openhartigheid zich vereenigt met opregtheid, en hoe wij door eigen inspanning, door invloed van buiten, maar bovenal door de kracht van Gods geest daartoe komen kunnen.

Zielkundig wordt de verbittering tusschen PAULUS en BARNABAS opgehelderd, en uit die beschouwing aanleiding genomen om te waarschuwen tegen Apostel- en menschenvergoding; tegen verwerping van den broeder om opgemerkte feilen, en tegen te groot vertrouwen op eigen kracht. Bij de heerschende twisten in de Kerk, vooral tusschen hen die in de heilige bediening meer ijver voor hunne opvatting dan liefde voor de waarheid aan den dag leggen, is het volgende bemoedigend:

»Hij die onze krachten niet behoeft, volvoert den raad Zijner liefde ook ondanks onze zwakheden, en soms door onze zwakheden. In spijt van zoo menige verbittering, scheiding, scheuring, verdeeldheid als haar ontsieren, staat Zijne Kerk tot op dezen dag; omdat zij niet staat op BARNABAS of PAULUS, op LUTHER of ZWINGLIUS, maar op de rots der eeuwen; omdat zij niet gegrondvest is in de uitnemendheden der belijders en der dienaars, maar in het bloed van den Zoon van God. Zijn Evangelie blijft eene kracht Gods tot zaligheid voor een iegelijk die gelooft. Het is het eeuwig Evangelie. Het zal een gantsche waereld aan Zijne voeten brengen, al is het ook dat zij, die het belijden, die het verkondigen, dien schat in aardsche vaten dragen, opdat de uitne-

Digitized by Google

mendheid · der kracht Godes zijn zou, en niet uit hen."

Op *Golgotha* wordt de lezer tot zijn eigen hart teruggevoerd en hij vindt er den zondaar; maar zijn blik wordt op het kruis gerigt, en hij aanbidt voor 't hoog-altaar van 's werelds verzoening. Het kruis in betrekking tot den hemel en 't gemoed, ontwikkelt hier een hooger geestelijk leven. Er zijn er, die in de lijdensweken vooral de zenuwen der hoorders trachten te schokken, maar BEETS versmaadt een middel, dat zoo ras heeft uitgewerkt. Anderen hoorden wij ook wel eens, meer naar aanleiding dan over de lijdensgeschiedenis, zoodanig preêken, dat we den lijdenden Middelaar geheel uit het oog verloren. Zoo hoorden wij eenen *Hoogduitschen* godgeleerde, predikende over de ontdekking van den verrader, in het breede betoogen: hoe de waarschuwing tegen booze daden niet zelden die daden verhaast. BEETS doet anders: met de eene hand wijst hij op CHRISTUS, en roept u toe: »Ziet het Lam Gods dat de zonden der wereld draagt!" met de andere grijpt hij u in 't gemoed, en vraagt u: »gelooft gij dat?"

Van den kruisheuvel verplaatst hij den lezer naar den *Olijfberg*, om den Middelaar in zijn zegevollen optogt naar 't Vaderland na te oogen, en te bepeinzen: het gewigt der gebeurtenis; waar zij toe verbindt; en wat zegen zij aanbrengt; en welke ontwikkeling zij had.

Wij staan inderdaad verlegen bij eene keuze uit den inhoud. Het geheel is gelijk aan een kostbare snoer van even schoone parelen. Wij slaan het boek open en ons oog valt op PAULUS' betuiging, dat hij de voornaamste der zondaren is. »Zoo spreekt PAULUS uit het diepst van zijn gemoed; en toch is het reeds meer dan vijf-en-twintig jaren geleden, dat hij op dezen zijnen boozen weg, door de barmhartigheid des Heeren gestuit werd." In vijf-en-twintig jaren laat zich veel, laten zich vooral vele eigene zonden vergeten. Het is opmerkelijk hoe spoedig sommige menschen, die op nadrukkelijke wijze kennis maakten met hun zondig hart, de ontvangen les wederom vergeten. Bij de ontdekking dat de zondige daad hare straf met zich bragt, is het gemoed vol schaamte; ook de sterkste uitdrukkingen van zelfverwijt en zelfverfoeijing worden niet gespaard, en toch werd dat alles weldra weder vergeten. »Hoe menig deftig man schijnt nu gantsch ongevoelig geworden voor de herinnering zijner losbandige jeugd. Gewis, er is een

Digitized by Google

zondengevoel dat verdooft, dat uitslijt, om niet te zeggen, dat vervliegt. Die zich hersteld heeft in de achting der menschen, herstelt zich ook al lichtelijk in de achting voor zichzelf. Het is een gevoel dat verloren kan gaan, en ook weder aangroeien. En waar een leven van deugd en pligtsbetrachting gevolgd is, daar behoeft men zich om eenige vroegere verkeerdheden, zoo meent men, niet langer, of althands niet zoo zeer te bekommeren."

Hoe waar en eenvoudig tevens! Wij durven geene plaats meer vergen voor hetgeen ons nog op het hart ligt. Men zou een boekdeel kunnen vullen met de schoonheden en treffende gedachten uit dit werk; maar neen, het geheele boek is ééne schoonheid. Veel gemakkelijker is de taak om aan te wijzen wat minder goed schijnt; want zij is spoedig ten einde. Maar juist daarom willen wij een paar opmerkingen niet onderdrukken.

Wij kunnen niet toestemmen dat het woord »afgunst", zoo als het op bl. 38 gebruikt wordt, ook in 't verband waarin het hier voorkomt gepast zij. De afgunst misgunt een ander wat hij regtmatig bezit. Maar hoe kan men onderstellen, dat iemand, door een heilig beginsel geleid, een ander het bezit van godsvrucht, het eeuwige goed, den grootsten schat misgunnen zou. Die afgunst wordt door den Schrijver als »heilig" voorgesteld; maar ondeugd kan naar óns gevoelen nooit heilig zijn.

Het bevreemt ons (bl. 274) te hooren vragen: »Zoo God niet toornen kan.... waarom, dat de wateren geweldig worden en geweldiger, dat de bergen vuur braken?" Dit moge eene speling van vernuft zijn; meer is het niet: immers die verschijnselen zijn maar uitwerkselen van bepaalde wetten in het organisme van onze planeet.

De behandeling van *Psalm* XVI is, dunkt ons, door eenzijdigheid van opvatting onvolledig. BEETS bepaalt zijne aandacht tot den Messias, maar ziet den dichter over 't hoofd. De Koninklijke Zanger had, ja, den Messias, dien hij elders zijn zoon en zijnen Heer noemt, op 't oog; maar hij sprak tevens zijn eigen gemoedstoestand levendig en krachtig uit. Zoo ging het DAVID en andere met hooger licht begaafde mannen uit de tijden der Oude Bedeeling. Dit dubbel gevoel lag deels in de stemming des vromen *Israëliets*, deels in de in-

Digitized by Google

werking van Gods geest. — De *Israëliet* verwachtte, door alle tijden heen, een hulp der menschheid, een zegen zijns volks, die de kennis van JEHOVA, den eenigen God, den Schepper van hemel en aarde, allerwege zou verspreiden, en deugd en beschaving op zedeloosheid en barbaarschheid alom zou doen zegevieren. — Tijden, toestanden en omstandigheden gaven aan zijne uitboezemingen verschillende, maar altijd met die verwachting verbondene rigtingen. Of de zoon van ABRAHAM in leed en druk zijn gemoed voor God uitstortte; bij gelukkige uitkomsten zijnen dank ontboezemde; of in het heiligdom JEHOVA's lof verheerlijkte: immer stonden die betere dagen hem voor de oogen, en de geest des Heeren greep zijn ontvankelijk gemoed aan; en zoo verbond hij de voorstelling en den indruk van den Messias met hetgeen hij in en omtrent zich-zelven gevoelde. Aldus bezong hij in éénen adem zijn eigen toestand en de toekomst van den Messias. Niet anders ging het DAVID. Ongetwijfeld heeft hij dezen Psalm gedicht, toen hij te *Hebron* woonde, alleen over *Juda* Koning was, en de handelwijze van ISBOSETH hem met burgeroorlog bedreigde en schandelijk belaagde. Welk een heerlijk gebruik had de bekwame Schrijver daarvan kunnen maken, indien hij gewild had!

Ten slotte hebben wij iets tegen het opschrift van 't vier-en-twintigste vertoog: »De drijving des geestes." Die uitdrukking is Bijbelsch, maar toch voor menigeen welligt eenslnidend met geestdrijverij. Het woord heeft eene ongunstige beteekenis gekregen, en er zijn zoo velen tegenwoordig gereed, om elk die zich aan 't woord van God houdt, voor een geestdrijver uit te maken. — En hiermede nemen wij afscheid van den Schrijver, en bevelen dit zijn werk onvoorwaardelijk aan.

H. J. H. S.

Woorden van troost en besturing in dagen van droefheid en rouw. Leerredenen van BERNARD TER HAAR. *Te Amsterdam, bij* Gebroeders Kraay. 1853. *In gr.* 8*vo.* 276 *bl. f* 2-50.

De Heer TER HAAR, als dichter en als geschiedkundige beroemd geworden door zijne schriften en niet minder gunstig bekend als Evangeliedienaar in de hoofdstad van ons Vader-

Digitized by Google

land, treedt hier met een tiental leerredenen aan het licht, die hij wel niet beschouwd wil hebben als eene proeve van zijnen kanselarbeid, maar die toch eene bij uitnemendheid goede getuigenis geven van zijne bekwaamheid, om van den kansel »woorden van troost en besturing" te spreken »in dagen van droefheid en rouw." Hadden wij, en velen met ons, misschien gewenscht, dat hij ons een bundel van meer gemengden inhoud mogt geschonken hebben, waarin ook zoodanige stoffen behandeld werden, die in onze dagen dubbel belangwekkend konden schijnen, wij eerbiedigen de aanleiding, die hem door het smartelijk verlies zijner gade gegeven was, om juist deze leerredenen ter perse te leggen. Zij zijn op verschillende tijden uitgesproken en hebben, bij genoegzame verscheidenheid van onderwerpen, dit met elkander gemeen, dat zij de vertroostingen Gods, bij allerlei sterfgevallen, in de woningen des rouwbeklags zoeken te brengen en voor bedroefden vooral nuttig te zijn. Bedriegen wij ons niet, dan hebben zij ook reeds hier en daar haren weg gevonden en zegen verspreid. Dit neemt echter niet weg, dat zij in ruimeren kring verdienen bekend te worden. En onze aankondiging, die grootendeels eene regtmatige aanbeveling zal kunnen zijn, moge daartoe bij velen strekken.

Zeer gepast wordt de bundel geopend met eene rede over MATTH. v: 4, onder den titel: *aan de treurenden vertroosting toegezegd.* Wij vinden daarin eerst de vraag beantwoord: welke treurenden had JEZUS hier voor den geest, en welke vertroosting werd hun toegezegd? daarna de algemeene stellingen ontwikkeld, die bij deze zaligspreking ten grondslag liggen of daaruit zijn af te leiden, en eindelijk het gesprokene nog nader dienstbaar gemaakt aan de vertoosting en heiliging van ons gemoed. Die algemeene stellingen, in het tweede deel ontwikkeld, zijn de navolgende: er is velerlei stof tot *treuren*, maar ook *troost voor elke smarte;* om getroost te worden, moeten wij *treuren*, en *onzen troost bij* JEZUS *zoeken;* allen, die zóó treuren en getroost worden, mogen wij met JEZUS ten volle *zaligspreken in hunne droefheid.* Deze rede munt in menig opzigt uit. Is zij hier en daar een weinig onbestemd, zij is in zoo verre te meer in harmonie met het gekozen tekstwoord. En keurig is het gebruik, op bl. 20 en 21 gemaakt van de bekende plaat, naar de schilderij van ARIE

Digitized by Google

SCHEFFER vervaardigd. »Onder de nieuwste voortbrengselen" — zoo lezen wij — »der hedendaagsche schilderkunst is er een, dat om de diepte des gevoels en der gedachten de hoogste bewondering verdient. Het stelt, naar de aangehaalde plaats van JESAJA, CHRISTUS als den Trooster der lijdende en treurende menschheid voor. Als op een wolkentroon zit de Verheerlijkte met tot zegening uitgestrekte armen. Men ziet er de boetvaardige zondares, welke berouwvol haar gelaat op 's Heilands armen nederbuigt. Men ziet er eene moeder, welke aan JEZUS voeten zachte en milde tranen weent op het lijk van haar kind. Men ziet er een gevangene vrijgemaakt van zijne boeijen, een slaaf nog zuchtend onder zijne ketenen, die tot JEZUS om vertroosting schreit. Men ziet er grijsaards en jeugdigen van jaren, menschen van den meest verschillenden levenstoestand, die allen tot JEZUS om vertroosting zich wenden, en allen bij JEZUS vertroosting vinden. Maar men ziet ook een gelaat, een hoofd met lauweren omkranst, dat van JEZUS afgekeerd, niets van die zachte aandoeningen uitdrukt, maar met gefronsten en starren blik blijft voor zich zien. En waarom drukt dit gelaat alleen geene vertroosting uit? Ach! omdat hij zich niet om troost tot JEZUS wendde! En waarom zien wij juist dat gelauwerde hoofd van JEZUS afgewend? T.! wij weten niet, of diezelfde gedachte ook in de ziel des kunstenaars geweest zij; naar waarheid is het, dat de wijzen der aarde, als zij treuren, zóó ligtelijk weigeren hunnen troost bij JEZUS te zoeken, die toch nergens buiten Hem en Zijn goddelijk Evangelie te zoeken of te vinden is."

De tweede leerrede draagt het ongewone opschrift: *de opgevoerde korenschoof*, dat verduidelijkt wordt door het bijvoegsel: *of het sterven des godvruchtigen in zijnen ouderdom*, volgens JOB v: 26. De dood eener hoogbejaarde en door hare godsvrucht regt eerwaardige moeder gaf aanleiding tot de keuze van dit onderwerp. Het beeld der *opgevoerde* (is deze uitdrukking duidelijk genoeg?) *korenschoof* doet *eerst* het sterven des godvruchtigen in zijnen ouderdom uit enkele welgekozene gezigtspunten beschouwen. De korenschoof wordt *niet eerder* opgevoerd voor dat de gezette tijden des oogstes vervuld zijn; is volkomen *rijp* geworden ter inzameling; en roept ons het beeld eener *mildgevende vruchtbaarheid* voor den geest. Zoo is de godvruchtige, die in een gezegenden ouderdom ten

Digitized by Google

grave daalt, *niet door een ontijdigen dood weggerukt*, maar gespaard gebleven, totdat hij het langste tijdperk, dat den sterveling op aarde is toegemeten, genoegzaam had doorgeleefd. Hij is *ten volle rijp* geworden voor zijne heerlijke toekomstige bestemming. Zijn leven heeft *overvloedige vrucht* gedragen, waardoor hij ook anderen ten zegen blijft strekken, tot na zijnen dood. *De lessen van godsvrucht en levenswijsheid*, hieruit afgeleid in het andere deel, zijn de navolgende: Een goeden en gezegenden ouderdom te bereiken, is eene begeerlijke weldaad van God, en mag ook het voorwerp van onze wenschen zijn. Het is de godsvrucht alleen, welke ons dit begeerlijk uitzigt opent en den ouderdom waarlijk ten zegen maakt. De allerbegeerlijkste zegen van God is: in elken leeftijd rijp te zijn voor onze toekomstige bestemming, en vrucht te hebben gedragen voor de eeuwigheid. Niemand zal het vernuftige der vinding in deze leerrede kunnen miskennen, die de blijken draagt van door TER HAAR opgesteld te zijn onder den indruk der genoemde gebeurtenis, en met het beeld der ontslapene voor den geest.

Eigenaardig volgt daarop de derde, die, naar *Ps.* CII: 25^{b}, handelt *over de bede, om niet te worden weggerukt in het midden onzer dagen;* eene bede, onder zekere voorwaarden allezins geoorloofd en zelfs betamend te achten, maar die echter alleen de uitdrukking van een gematigd verlangen zijn mag, en met volkomene onderwerping aan hooger beschikking door ons moet ontboezemd (l. *uitgeboezemd*) worden. Zij wordt, namelijk, geregtvaardigd door den natuurlijken trek tot het leven, ons door onzen Schepper-zelven ingeplant; door de liefde tot onze aardsche betrekkingen, waardoor de waarde van het leven voor ons onuitsprekelijk wordt verhoogd; door de betamende begeerte, om aan onze bestemming voor deze aarde te bantwoorden, en door de lofwaardige zucht, om bij onzen dood geschikt te worden bevonden voor onzen overgang in eene betere wereld. Voorts eischen het geloof aan Gods wijze en zorgende Voorzienigheid, eene juiste waardschatting van het leven en, bovenal, de Christelijke beschouwing van een vroegtijdigen dood, dat dit verlangen gematigd zij en met volkomene onderwerping aan hooger bestuur gepaard ga. Er worden eindelijk uit dit een en ander eenige leerzame wenken afgeleid, overeenkomstig den verschillenden

Digitized by Google

leeftijd, dien wij bereikt hebben, of den verschillenden *toestand*, waarin wij verkeeren. Het is óns voorgekomen, dat deze leerrede, hoe goed en nuttig ook, eenigermate lijdt onder den breeden gang van redenering, die daarin gevolgd is en zich afspiegelt in de breedvoerige opgave van de bijzonderheden, die daarin voorkomen.

Zij leven Hem allen: zoo heet, naar LUK. XX: 38b, de vierde, die uitmunt door eenvoudigheid van plan en belangrijkheid van inhoud. Er wordt gesproken over de geruststellende verzekering omtrent het leven onzer ontslapenen, die wij hier uit den mond van JEZUS ontvangen: zij *leven* — leven *Gode* — leven Hem *allen*. Het eerste leidt tot een keurig betoog van de zekerheid des toekomenden levens. Het andere stelt het leven onzer ontslapenen voor als niet meer het leven der zinnelijkheid, maar dat der onsterfelijkheid, van Engelen-gelijkheid en van de zaligste gemeenschap met God. En het laatste wordt gebruikt tot vertroosting van ouders, bij het verlies hunner kinderen, en van ons, bij het aandenken aan onze vrome ontslapenen; maar tevens tot krachtige aansporing, om toch een leven te leiden van ongeveinsde godsvrucht en ons toe te leggen op de voortgaande heiliging onzes gemoeds. Welsprekend, en overtuigend tevens is het betoog in het eerste deel, en meesterlijk wordt het vastgeknoopt aan de bewijsvoering, door den Heer tegenover de Sadduceën gebezigd. Er wordt o. a. uit het ongerijmde aldus geredeneerd: »Herinnert u de ontzettende waarheid, dat, naar eene doorgaande berekening, de helft des menschelijken geslachts reeds vóór het tiende levensjaar door den dood wordt weggerukt, en die helft des menschdoms zou voor deze aarde geheel doelloos het aanzijn hebben ontvangen! Geloove het, wie dat gelooven kan! Denkt aan die duizende geslachten, die, zoo lang de aardbodem menschen heeft gedragen, elkander hebben afgewisseld, gelijk het woud zijne bladeren ruilt! Wat zou er van zoo vele millioenen redelijke wezens overgebleven zijn? — Doodsbeenderen en stof! — Denkt u, bij de voleinding der eeuwen, ook den laatsten mensch gestorven! Wat werd er van de geschiedenis en opvoeding des menschdoms? Een vuurwerk, dat heeft uitgebrand! Wat is er van Gods heerlijke schepping geworden? — Één onmetelijk kerkhof, één knekelhuis — één graf — boven hetwelk niet de Godheid op haren

Digitized by Google

troon, maar de dood als alleen-heerschend monarch blijft gezeteld! — Maar neen! God is geen God der dooden, maar der levenden! Hij is en blijft tot in eeuwigheid een getrouw Belooner dergenen, die Hem zoeken. Zoo wie aan God en eene zedelijke wereldregering gelooft, die moet, bij de gebrekkige vergelding van deugd en ondeugd op aarde, bij het staren op zoo vele raadselen, die de Eeuwigheid alleen kan ontwarren, als met onweêrstaanbare kracht tot het besluit worden gebragt: Het geloof aan den levenden God, en het geloof aan de Onsterfelijkheid is één."

De vijfde leerrede handelt over DAVIDS *godvruchtige onderwerping bij den dood van zijn kind*, volgens 2 SAM. XII: 15—23. Na de voorstelling van hetgeen ons aangaande DAVIDS gedrag, bij den dood zijns kinds, door den gewijden geschiedschrijver wordt medegedeeld, wordt vooral *het schoone en godvruchtige* der door hem betoonde onderwerping in het licht gesteld. Het valt te meer in het oog, omdat hij zich, vooraf, als den teêrgevoeligsten mensch en vader betoond had, den dood zijns kinds beschouwen moest als de straf voor zijne zonde, en daarin nu de ontroerende zekerheid ontving, dat ook al de overige bedreigingen, hem gedaan, even zeker zouden vervuld worden. De *nasporing der bronnen*, waaruit zijne godvruchtige onderwerping voortsproot, leidt tot de aanwijzing der *beste troostgronden*, die ons, bij treffende slagen en verliezen, tot zulk eene lijdzame onderwerping kunnen stemmen. Zij worden gevonden in de overtuiging, dat de ramp, die hem dreigde, niet meer af te keeren of te verhoeden was; in de voor het vaderhart troostvolle bewustheid van, gedurende het leven zijns kinds, tot het behoud en de redding van het dierbare pand, alles gedaan en het uiterste beproefd te hebben; in het boetvaardig geloof, dat God het gedaan, en wel met de heiligste en onberispelijkste bedoelingen gedaan had; en in het vooruitzigt van weldra door den dood met zijn kind weder hereenigd te worden. Er is hier, gelijk men ziet, van DAVIDS geschiedenis een oordeelkundig en overvloedig gebruik gemaakt. Bijkans zouden wij zeggen, dat er over DAVID en zijn gedrag te lang gesproken is, en dat daarbij het toepasselijk onderwijs, dat toch het doel der leerrede zijn moet, te zeer achterstaat. Het neemt althans eene betrekkelijk te geringe plaats in.

Digitized by Google

De zesde mag eenigermate een tegenhanger der voorgaande genoemd worden. DAVIDS *droefheid over den dood van* ABSALOM wordt daarin beschreven, naar aanleiding van 2 SAM. XVIII: 33. Bij de nadere beschouwing dier droefheid wordt erkend: dat zij even *onredelijk* kan schijnen, als zij *hartstogtelijk* geweest is, vooral wanneer men al de snoodheid van ABSALOMS misdrijf zich vertegenwoordigt en op de grootheid der redding denkt, aan DAVID en geheel het volk op dien dag bewezen. Als wij ons echter geheel in den toestand des ongelukkigen vaders verplaatsen, lettende op den aard der ouderlijke liefde en de bitterheid der smart, die hij te dragen had, dan doet diezelfde droefheid, wel verre van hem tot oneer te verstrekken, zijn karakter in het voordeeligste licht uitkomen. En hieruit worden, ten slotte, eenige troostvolle en leerzame wenken opgezameld, die echter meer een aanhangsel uitmaken, dan wel het eigenlijke doel der rede. Wij achten daarom ook de aanmerking, op de voorgaande leerrede gemaakt, evenzeer op deze toepasselijk.

JEZUS *zijne hulp ter redding van den kranken* LAZARUS *uitstellende*, is, volgens JOH. XI: 6, het onderwerp der zevende leerrede. Deze handelwijze des Heilands wordt eerst beschouwd, gelijk zij zich vóór en ná de uitkomst ter beoordeeling voordoet. Daarna wordt de verhevene grootheid geschetst, welke JEZUS juist in deze handelwijze openbaart, door haar in verband te plaatsen met zijne vriendschap voor het huisgezin van *Bethanië*, met de bepaalde rigting, welke Hij hierdoor aan zijne lotgevallen geeft, en haar te vergelijken met Gods handelwijze omtrent Zijne kinderen. Het blijkt daaruit, dat JEZUS groot was door zelfbeheersching, grooter nog als toonbeeld eener zich-zelf verzakende en opófferende liefde, en zich hier vertoont als het Evenbeeld Zijns Vaders. Hieraan wordt eindelijk eenig toepasselijk onderwijs vastgeknoopt, dat opwekt tot die echt Christelijke gezindheden, tot welke deze beschouwing ons moet opleiden.

Ook de inhoud der achtste leerrede is aan de geschiedenis van LAZARUS ontleend en stelt, naar JOH. XI: 11^{b}, *den slaap* voor *als het bekoorlijke en welgelijkende beeld des doods voor den vriend van* CHRISTUS. In het licht der geschiedenis beschouwd, is het tekstwoord, met betrekking tot LAZARUS, de meest verzachtende voorstelling van zijnen dood, eene schoone

Digitized by Google

lofspraak op den gestorvene en de stellige aankondiging van zijne nabijzijnde herleving; terwijl het, met betrekking tot JEZUS-zelven, eene proeve vertoont zijner verborgene en meer dan menschelijke wetenschap, de uitdrukking bevat der teederhartigste vriendschap, en daarin het bewustzijn spreekt Zijner magt, die zich weldra openbaren zou in Zijn triomf over den dood. Na de uiteenzetting van dit een en ander in het eerste deel, komt TER HAAR eindelijk tot het doel zijner rede en wijst aan in het tweede deel, dat het hier gebezigde beeld des slaaps regt aantrekkelijk en bekoorlijk wordt voor onzen geest, wanneer wij daarin zien eene verkwikkende rust voor den vermoeide, eene leniging van alle aardsche smarten, en den overgang tot vernieuwd leven en verhoogde werkzaamheid. Deze voorstelling nu van den dood — zoo besluit deze rede — wijst ons op ons voorregt als Christenen, brengt de heilzame gedachte des doods ons nader, matigt onze droefheid, bij het gemis onzer gestorvenen, en bevat tevens het behoedmiddel tegen verderfelijke zorgeloosheid in zich. Wij mogen niet ontveinzen, dat de indruk dezer overigens voortreffelijke leerrede belemmerd en verzwakt wordt door den inhoud van het eerste deel, dat te uitvoerig en te óverrijk is, om den naam van inleiding te kunnen dragen tot de behandeling van het onderwerp-zelf.

Naar JOH. XIV: 3e handelt de negende leerrede, uitgesproken toen TER HAAR voor het eerst optrad in de onmiddellijke nabijheid van het graf zijner ontslapene gade, *over de toezegging des Heilands aan Zijne jongeren eener toekomstige hereeniging met Hem.* Haar rijke zin wordt eerst keurig ontleed; daarna wordt zij aangewezen als de zekerste grond onzer hope op eene toekomstige hereeniging met onze in CHRISTUS ontslapenen; eindelijk de weldadige kracht herinnerd, die zij tot onze vertroosting en op geheel ons gemoedsbestaan en leven kan uitoefenen. Wij lazen deze leerrede met groot en klimmend genoegen en houden ons overtuigd, dat zij dit voor bedroefden zóó belangrijk onderwerp in een zóó bevredigend licht plaatst, als men slechts wenschen kan.

Eene vraag voor treurenden, aan JOB XV: 11 ontleend, besluit den bundel op de meest gepaste wijze. *Zijn de vertroostingen Gods u te klein?* Ziet daar de vraag eens moeijelijken vertroosters, die aan den bedroefde het regt tot treuren ont-

Digitized by Google

zegt; eene vraag van wèlverdiende berisping voor elken ongeduldigen lijder, die den Allerhoogste morrend om rekenschap vraagt; eene vraag van zachtmoedige teregtwijzing en besturing voor bedroefden, die te veel blijven staren op de grootheid van hun gemis; eene vraag eindelijk ter opbeuring en bemoediging van alle moedeloozen, bij het vervolgen van hunnen levensweg. Deze vier bijzonderheden worden hier achtereenvolgens ontwikkeld en nuttig aangewend.

Wij hebben ons de moeite dezer vrij uitvoerige inhoudsopgave getroost, om onze lezers eenigermate bekend te maken met den kanselarbeid, waarmede TER HAAR hier, behoudens enkele losse leerredenen, vroeger uitgegeven, voor 't eerst is opgetreden. Men kan daaruit eenigermate besluiten tot de door hem gevolgde preêkmethode, die zich in menig opzigt gunstig onderscheidt en aanbeveelt. Er heerscht overal, gelijk men bemerkt, eene regelmatige, geleidelijke orde. De tekst is geen motto slechts, maar wordt oordeelkundig verklaard en doelmatig gebruikt. Van het verband, waarin hij voorkomt, en de geschiedenis, waartoe hij behoort, wordt zoo veel mogelijk partij getrokken. Er is overal éénheid in deze leerreden, geene kunstig gezochte of overdreven gestrenge, maar natuurlijke éénheid, zoo als het onderwerp en de aard der zake haar medebrengt. De ontwikkeling is doorgaans even natuurlijk en eenvoudig logisch, zonder dat er jagt gemaakt wordt op frappante vormen. En de denkbeelden zijn gezond, waarachtig, helder, in één woord: Bijbelsch. Men kent voorts den aangenamen, zuiveren, gemakkelijken, hier en daar zich verheffenden, altijd sierlijken, echt gekuischten stijl, waarin TER HAAR zich pleegt uit te drukken. Ofschoon dichter van nature, is het proza, dat hij spreekt, niet verontreinigd door dichterlijke gezwollenheid, niet overladen met figuren en beelden of geforçeerde tegenstellingen. Blijkbaar is het hem te doen, niet zoo zeer om te schokken en te treffen, als wel om te onderwijzen en te stichten, te vertroosten en te besturen, en eenigen blijvenden indruk te weeg te brengen bij zijne hoorders. Zullen wij er nog bijvoegen, dat TER HAAR, zelf in de school der beproeving geoefend, naar het hart van beproefden weet te spreken, omdat hij hunne behoeften bij ervaring kent, en dat hij, op zijn Evangeliesch standpunt, verre verwijderd is van dat dogmatisme van onze dagen, dat

Digitized by Google

menigmalen aan de toegediende vertroostingen hare vruchtbaarheid ontneemt? Maar wij zouden, zóó voortgaande, den schijn op ons laden, als wilden wij al de voortreffelijkheden opsommen, die deze leerredenen kenmerken en waardoor zij zich boven vele andere aanbevelen.

Dit neemt echter niet weg, dat zij in ons oog ook hare gebreken hebben. Het oordeel over anderer predikwerk wijzigt zich naar elks individuëel karakter, ontwikkelingsgang en tegenwoordig standpunt. En zoo min TER HAAR in den bedriegelijken waan verkeert, alsof hij de volmaaktheid verkregen had, even zoo min maken wij in ons oordeel aanspraak op onfeilbaarheid. Maar het zij ons toch vergund te vragen, of de stijl niet doorgaans wat breedsprakig is; of de uitdrukking niet hier en daar puntiger had kunnen zijn; of de toon der waarschuwing en bestraffing niet soms krachtiger had moeten aangeslagen worden; of de spreker zich niet meer tot het geweten zijner hoorders had moeten rigten; of hij hen over het algemeen niet te gunstig naar zich-zelven beoordeelt; of het standpunt van den spreker, bij de tafereelen uit het O. V. en ook elders, niet meer een algemeen godsdienstig heeten moet dan wel bepaald Christelijk; of het Christelijk element, in den meest eigelijken zin genomen, wel overal de gansche rede genoeg doordringt en heiligt; of de groote waarheden des Evangelies niet sterker op den voorgrond hadden moeten treden in elke leerrede; of het toepasselijk onderwijs en bestuur, ofschoon naar onderscheidene behoeften ingerigt, niet had moeten afdalen tot meerdere bijzonderheden; of het hooger Christelijk standpunt des geloofs, waarop men zelfs met den Apostel *roemen* kan *in de verdrukkingen*, niet te veel is voorbijgezien, en of men, eindelijk, niet billijkerwijze verwachten mogt, dat in een bundel van Christelijke troostredenen, voor lijdenden bestemd, ééne althans, of wel meer dan ééne, opzettelijk wijzen zou op den grooten Lijder en Zijn kruis en Zijne behaalde overwinning over dood en graf? Wij vragen slechts; maar willen niet geacht worden met deze vragen iets af te dingen op onze lofspraak, of iemand af te schrikken van de lezing dezer stukken, die, al vindt men er niet alles in wat men wenschen zou, in dagen van droefheid en rouwe beproefden troost aanbieden en weldadig bestuur, en, onder hoogeren zegen, niet kunnen nalaten vruchtbaar te

Digitized by Google

zijn voor verstand en hart beide. Den waardigen Evangeliedienaar-zelven zij in de eerste plaats een ruim aandeel toegebeden aan den troost, dien hij anderen predikt, en bij voortduring hulp en kracht van Boven, om zijne levensreize blijmoedig voort te zetten, en zijn dienstwerk in de gemeente getrouw te vervullen!

Kort verhaal van de invoering der bisdommen in Nederland in 1559. *Door* A. P. VAN GRONINGEN, *Predikant te Ridderkerk. Te Haarlem, bij* de Erven F. Bohn. 1858. *In gr.* 8*vo.* 60 *bl.* *f* : - 50.

Grof en dreigend klonk onlangs de stem uit het Vatikaan over *Nederland*. Wat de gemoedelijke Katholiek daarbij gevoelde zullen wij niet beslissen; maar de Protestant zag verschrikt op, toen hij hoorde, dat men te *Rome* dacht *Nederland* op eens in den toestand van 1559 terug te kunnen plaatsen, en vroeg met verontwaardiging, of zijn Vaderland dan drie eeuwen lang in een doodslaap had doorgebragt? — Was het niets eensklaps als of FILIPS en ALVA uit den doode waren opgestaan, om het werk weêr op te vatten en te voltooijen, hun met en door ORANJE hier uit de handen gewrongen? Zeker hoopt men te *Rome* wat zoo menig Protestant in *Nederland* vreest, en inderdaad mag men wel vragen, in welk een toestand ons Vaderland zich over vijftig jaren zal bevinden, wanneer Ultramontanisme, Jezuïtisme en Hiërarchie voortgaan vorderingen te maken zoo als zij die hier gemaakt hebben in de eerste helft dezer eeuw? Wij plukken, helaas! de vruchten van de onverschilligheid onzer vaderen, die men verdraagzaamheid noemde, en mogen wel zorgen ónzen nakomelingen eene betere erfenis achter te laten. Indien dat echter geschiedt, wij hebben 't dan onder de leiding der Eeuwige Wijsheid, aan *Rome*-zelf te danken. Meer dan éénsheeft *Rome*, bij schijnbare overwinning, door overijlde aanmatiging zich reeds behaalde voordeelen zien ontglippen; als gehoorzaamde 't in zijne overijling, tegen wil en dank, aan eene hoogere Magt. Even zoo heeft het ook nu door een onberaden stuk, naar men wil, door den Paus-zelven nog aanmerkelijk verzacht, een geest en leven opgewekt, krachtig genoeg om,

Digitized by Google

zich houdende aan 't Woord Gods en aan de lessen der geschiedenis, elken aanval te wederstaan, en den schrik terug te werpen in de vijandelijke legertenten.

De Heer VAN GRONINGEN heeft dat zeer juist begrepen, en een gepast en tijdig werk verrigt met het schrijven van dit kort verhaal van de invoering der bisdommen in *Nederland* ten jare 1559. Hij voert ons in den geest terug naar eenen tijd, dien wij hopen en bidden dat hier nimmer moge wederkeeren. Het is bekend, en zelfs de vurigste voorstander van *Rome* zal het niet kunnen loochenen, dat de instelling der Inquisitie, de gestrengheid der plakkaten tegen de ketterij, en de oprigting der nieuwe bisdommen, de voorname oorzaken zijn geweest van den opstand der *Nederlanden* tegen *Spanje*.

Zonder de andere oorzaken uit het oog te verliezen, handelt de Schrijver bepaaldelijk over de laatstgenoemde. Hij schetst de gebeurtenissen die de bisschopsstoelen in Zuid en Noord te voorschijn riepen; de stoffelijke middelen, door welke zij moesten in stand worden gehouden; het verzet waartoe zij allerwege Roomschen en Onroomschen opwekten; vooral de ergernis die de invoering gaf: omdat men nieuwigheden haatte; in dezen de voorbereiding zag van de vestiging der *Spaansche* Inquisitie, en de geestelijken en kloosterlingen bovendien vreesden voor het verlies hunner inkomsten; terwijl de bisschoppen-zelf onderling weldra in twist geraakten over hun regtsgebied. Dit alles strekte tevens om de oude eeredienst in minachting te brengen, en den invloed te vermeerderen van de kennis der waarheid, uit het Woord Gods verkregen.

De zegenrijke uitkomst van de toenmalige aanslagen van bijgeloof, verblinding en haat is ons bekend. Zij is met bloed gekocht. De honderdduizend door den Vijfden KAREL en de achttienduizend door ALVA vermoord, hebben stemmen doen opgaan die ten strijde en ter overwinning riepen, en nog heden ten dage 't gemoed van elken *Nederlander* doen trillen.

De toen mislukte proef is nu hervat. Maar al ware er onder de afgetreden Staatsmannen een GRANVELLE geweest, geen FILIPS maar een WILLEM VAN ORANJE voert hier den scheptер, en ons volk, aan vrijheid gewoon, en welks bestanddeelen ook gewoon zijn elkanders geloof te eerbiedigen, is te verlicht om zich niet te vereenigen met het Hoofd van den

Digitized by Google

Staat, tot handhaving voor elk van de vrijheid des gewetens.

Wij zijn met deze wèlgeschreven *brochure* ingenomen. Zij is haren Schrijver waardig. Even als hij vreezen wij niet voor de toekomst der waarheid. Onze hulp is óók dáár waar hij die verwacht, en wij maken zijn woord tot het onze:

„Indien wij wenschen, dat het Vaderland nooit weder onder dat gezag [van *Rome*] bukke, dan blijft er geen ander middel over, dan, bij vernieuwden ijver, met ootmoedig vertrouwen op den God, die onzen vaderen de overwinning gaf, in de innige, moedige getrouwheid aan onze Hervormde belijdenis [het blijvend Woord van God, dat tot alle Christenen spreekt] te volharden, en de banden te versterken, die *Nederland* en *Oranje* nog te samen hechten. Vergeten wij niet wat het gekost heeft, hoe vele ellenden moesten gedragen worden, hoe veel bloed heeft moeten stroomen, eer vrijheid en vrede voor het vaderland daagden. Die herinnering, hoe dikwijls zij reeds waarschuwend tot ons kwam, kan niet genoeg herhaald worden. Zij zal ons evenzeer waarachtige verdraagzaamheid en broederlijke liefde leeren, als zij ons dringt tot de bewaring en handhaving onzer voorregten, en terughoudt van die laauwheid en onverschilligheid, die zich hullen in het kleed der verdraagzaamheid, maar in waarheid onze meest gezegende voorrechten verkleinen en prijs geven. Laat men te *Rome* onze geschiedenis miskennen, vergeten, en de belijders der Hervormde godsdienst verguizen; laat men zelfs hier in het vaderland daartoe aan *Rome* de hand bieden — vergeten wij niet ondankbaar de daden Gods en den moed onzer vaderen, en wat zal ons deeren als wij getrouw blijven? Wij weten Wie onze hulp is; Hij, op wien onze vaderen bouwden, de Rotse der eeuwen, de God, die het licht Zijns Woords en Geestes over alle duisternis zal doen zegepralen. — Wij steunen op den Vorst die het overoude woord zijner groote vaderen niet vergeten zal: *ik zal handhaven*, en mogen en zullen sterk zijn met het woord des vertrouwens in onze harten gegrift: *ik weet in Wien ik geloofd heb!*"

J. H. S.

Het spaarbankwezen in Europa, in 't bijzonder met het oog op Nederland beschouwd door Mr. G. A. FOKKER. *Te Mid-*

Digitized by Google

delburg, *bij* de Gebroeders Abrahams. 1853. *In kl.* 8*vo.* 132 *bl.* *f* :-75.

De Schrijver van dit werkje vond zich opgewekt om »eene belangrijke leemte in onze litteratuur der weldadigheid aan te vullen, alzoo die geen bepaald en juist overzigt aanbiedt, hetzij van de geschiedenis, hetzij van den toestand der Spaarbanken hier te lande." bl. 5. Hij zegt verder aldaar: »Niet zonder langwijligen arbeid hebben wij de, in de *Bijdragen* der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen en elders verspreide, bouwstoffen verzameld, voor dat gedeelte van ons onderzoek, 't welk de *Nederlandsche* Spaarbanken betreft, waaruit als van zelf een onderzoek naar de geschiedenis en den toestand der Spaarbanken buitenslands is voortgevloeid." — Voor die moeite mag men den Schrijver dankbaar zijn; al ziet men niet zoo gereedelijk in, waarom zijn onderzoek en arbeid ook moest uitgestrekt worden tot de buitenlandsche Spaarbanken; waaromtrent dan ook de berigten min volledig en, naar het Ref. voorkomt, zonder praktisch resultaat zijn.

De Eerste Afdeeling van het Eerste Hoofdstuk dezer Verhandeling gaat van bl. 7—34. — *Schotland*, *Zwitserland* en *Hamburg* betwisten elkander de eer der eerste oprigting eener Spaarbank (bl. 11). De Schrijver kent den palm toe aan *Hamburg*, als zijnde de aldaar in 1778 opgerigte Spaarbank de eerste waarvan hij stellige melding heeft gevonden. Rec. wenschte wel te weten wáár; want hij twijfelt er aan.

Bl. 22 en 23 zegt de Schrijver, dat de *Fransche* regering, die al de gelden in *Frankrijk* in de Spaarbanken ingebragt op rente had genomen, met reden bezorgd zijnde over eene schuld van driehonderd-zeven-en-veertig millioen franken, volgens den aard der Spaarbanken ten allen tijde opzegbaar, bij eene Wet van 22 Junij 1845 aan de deelnemers als eene gunst had toegestaan om hunne gelden kosteloos in inschrijvingen op het Grootboek der Nationale Schuld te kunnen verwisselen; »van deze gelegenheid" — zegt hij — »werd zoo gretig gebruik gemaakt, dat reeds in de zes laatste maanden van dat jaar alleen door de *Parijsche* Spaarbank voor eene som van (circa) 2,560,000 in renten-inschrijving, gevende 106,100 fr. werd verwisseld." Gaan wij na, dat ondanks die Wet en de beperkende voorzorgen daarbij ingevoerd, (bl. 22) »de Staat

Digitized by Google

zich in Febr. 1848 met eene opvorderbare schuld van ruim 355 millioenen aan de Spaarbank belast bevond" (bl. 23), dan schijnt ons die maatregel van aangeboden conversie in onopzegbare schuld, veeleer mislukt dan met gretigheid aangenomen te zijn.

Bl. 32 en 69 vermeldt de S. met grooten lof het voortreffelijk stelsel van beheer en boekhouding bij de *Parijsche* Spaarbank, en den Heer PREVOST aan wien men dit verschuldigd is; »hetwelk de bank in staat stelt om jaarlijks vele millioenen francs bij kleine gedeelten te ontvangen en uit te geven, zonder noemenswaardige fouten of vergissingen in de boekhouding."

De Tweede Afdeeling van dit Eerste Hoofdstuk, bl. 35—63, beschrijft historisch en statistisch »de Spaarbanken in *Nederland* en hare geschiedenis en toestand, en wijze van geldbelegging, intrest, minimum en maximum van den inbreng."

»Het is niet gemakkelijk" — zegt hij, bl. 35 — »een eenigzins volledig overzigt te leveren van de geschiedenis en van den toestand der *Nederlandsche* Spaarbanken. De *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen*, van welke de Spaarbanken hier te lande zijn uitgegaan [zegt hij], en tot welke verreweg het grootste gedeelte der bestaande behooren, klaagt zelve dat er een algemeen overzigt ontbreekt van al wat er ter zake van Spaarbanken en Spaarkassen op haar gebied aanwezig is, en de verslagen omtrent den staat van het armwezen zijn ook in dit opzigt zeer onvolledig, ten gevolge der weigering of nalatigheid van vele besturen onzer weldadige inrigtingen, in het verstrekken der opgaven, welke de Regering jaarlijks verlangt, en ter voldoening aan de bepaling van Art. 195 der Grondwet noodig heeft." Waarbij dan volgt de regtmatige klagt, uit het Staatsverslag over den staat van het Armenwezen van 1850. — Het getal der Spaarbanken hier te lande beliep, ult. December 1850, het getal van 118 (zie bl. 38). Slechts 73 derzelve hadden over dat jaar opgaven aan de Regering ingezonden (bl. 44). Daarmede en met de Bijdragen door de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen sedert 1842 uitgegeven, heeft de S. zich moeten behelpen (bl. 36) en hetgeen hij verzameld heeft is voorzeker niet onbelangrijk; ofschoon in dezen staat der zaak de opgegeven getallen en becijferingen in onze oogen minder waarde hebben.

Digitized by Google

Het Tweede Hoofdstuk van dit werkje, bl. 64—126, bevat het praktisch gedeelte, en is wel het belangrijkste. De Schrijver behandelt hier den waarborg der gelden, ten aanzien der veiligheid, en der prompte terugbetaling; de wijs van beleggen der gelden, en de verpligting tot rekening en verantwoording. Als Bijlage geeft hij, bl. 127: »Algemeene regelen ter oprigting van Spaarbanken"; — van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen van 1818, thans slechts merkwaardig als eene eerste proeve. Hij zelf vermeldt, bl. 71—75, den arbeid der Commissie, welke de Algemeene Vergadering der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in 1844, op voorstel van het Hoofdbestuur benoemd heeft, tot het zamenstellen van een Reglement voor het houden van Spaarbanken, zoo op grootere als kleinere plaatsen. Welke Commissie in October 1847 haar eind-rapport, en daarbij een concept van een Algemeen Reglement op het houden van Spaarbanken geleverd heeft; waaruit, en uit andere overwegingen, de Heer FOKKER zelf aanleiding heeft genomen tot eene proeve van een Reglement voor Spaarbanken, bl. 120—127, die ons tamelijk wèl geslaagd schijnt. (*)

In de behandeling der onderwerpen van dit Hoofdstuk acht de Schrijver, bl. 70, de bemoeijing van den Staat met de

(*) Slechts eenige kleine aanmerkingen. Art. 8. „Departementaal Bestuur"; die naam is *geoccupeerd* in ons Staatsregt (of Staatsgeschiedenis); dus liever: Departements-Bestuur. — Art. 7. „Commissarissen zijn bevoegd om te *bevelen*." Hiervoor was wel een beleefder woord te kiezen. Uitnoodigen (*inviter*), in verband met het middel om tot voldoen er van te *nopen*, in het slot van dit Art. voorkomende, ware hier óvervoldoende. — Art. 9 is niet pluis: het ontvangen van een boekje bij den eersten inleg in de Spaarbank, is geen bewijs dat men het vooraan gedrukt reglement eenigzins *kent*, veelmin dat men zich er op verbindt. (Zie ook bij Art. 22.) — Art. 10. „Er zullen geen duplicaatboekjes worden afgegeven", is te streng en te onbillijk. De Spaarbank mag niet strenger zijn dan de Lands-Schatkist is in het geval van vermiste Schuldbrieven. — In Art. 14 is het onbillijk, dat de ingebragte gelden altijd eerst drie maanden renteloos moeten blijven. Eenvoudiger en minder onbillijk is de elders gewone bepaling, dat er vier quartaalstermijnen zijn, waarop de inmiddels ingebragte gelden bij het rentegevend kapitaal worden bijgeschreven. — Art. 22 is zoodanig ingerigt, dat de zich beklagende weinig hoop zal hebben van gehoor te vinden. Immers de scheidsman door het Bestuur des Departements te benoemen, zal wel doorgaans het Bestuur der Spaarbank toevallen.

Digitized by Google

Spaarbanken in het algemeen niet wenschelijk. In verband met zijn vorig geschrevene, zal dit wel te verstaan zijn: »behoudens de verpligte jaarlijksche opgave van haren toestand." Bl. 84—93 dringt hij aan op de vereeniging van Spaar- en Hulpbanken. Zijn hierover gezegde verdient behartiging, ofschoon de zaak ook hare moeijelijkheid heeft, en veelal anders begrepen wordt. — Bl. 99 vermeldt hij een Plan der te *Utrecht* op te rigten *Nederlandsche* Hypotheekbank, in 1850 openbaar gemaakt, en verwondert zich dat het plan geene genoegzame ondersteuning schijnt gevonden te hebben, niettegenstaande aan de mannen die het openbaar maakten, door iederen *Nederlander* groot gezag en crediet worden toegekend. Maar die deftige personen door het geheele land verspreid, konden weinig crediet bijzetten aan eene Directie die te *Utrecht* gevoerd zou worden. Liever moest zulk eene Bank in de voorname steden des Lands, waar kapitalen op te visschen waren, knappe en geaccrediteerde Correspondentiën gehad hebben. — Bl. 107—114 betoogt de Schrijver, dat het geldelijk voordeel der bewaargeving van besparingen bij de Spaarbank uitsluitend behoort te bestaan in eenen vasten, maar geringen interest, en dat een lage interest te verkiezen is boven eenen hoogen. »De intrest" — zegt hij, bl. 114 — »is voor de deelnemers slechts eene bijkomende omstandigheid, die als middel van aanmoediging dient gebezigd te worden, ten einde de mingegoeden op te wekken, om hunne eigene welvaart door spaarzaamheid te bevorderen." Het spreekt van zelf, dat het in de eerste plaats aankomt op de *veiligheid* van kapitaal, terwijl in het algemeen doorgaans die veiligheid en het bedrag van den interest in eene omgekeerde rede staan. Doch alzoo de bespaarders veelal zich toeleggen om door onopgevraagde rente hunner spaarpenningen die som tot eén kapitaal te doen gedijen, is het hun, vooral hiertoe, geenszins onverschillig, of zij inmiddels twee of vier pCt. rente van hun geld zien berekenen en accumuleren. Al de aanprijzingen der Spaarbanken plagten ook op dit voordeel, op deze belooning voor nijverheid en spaarzaamheid opmerkzaam te maken, en ze als drangrede te gebruiken.

Het doet Rec. leed ook in dezen Schrijver te zien, dat hij mede mank gaat aan het euvel van zoo velen onzer tegenwoordige jongere geleerden, die hunne wetenschap als met

Digitized by Google

en door hen-zelve eerst aangevangen en geformeerd beschouwen, onbekommerd om al wat er vroeger door anderen in dat vak gedaan is. De S. (bl. 5) »eene belangrijke leemte willende aanvullen in onze litteratuur der weldadigheid, bijzonder ten aanzien der Spaarbanken" heeft zelf in de behandeling eene groote leemte gelaten, en getoond met deze litteratuur weinig bekend te zijn, en alzoo de eerste geschiedenis der Spaarbanken in ons Land verkeerd voorgedragen. Deze toch zijn geenszins haar ontstaan onder ons verpligt aan de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, maar aan den te weinig erkenden philantroop R. SCHERENBERG, en het Tijdschrift waarvan hij de voorname medearbeider was: *Magazijn voor het Armenwezen*, in de jaren 1817—1822, in vijf Deelen, uitgegeven te *Leiden*, bij D. DU MORTIER EN ZOON. Het voorberigt van het Eerste Nommer van dit Tijdschrift is geteekend 26 Maart 1817, en het verscheen met 1 April in het licht. Men vindt daar, bl. 65—73: »*Verslag van twee onderscheidene soorten van Spaarbanken* (saving-Banks), *ten dienste van de lagere klasse der Maatschappij in Schotland opgerigt.* (*Getrokken uit The Edimburgh Review or critical Journal*, N°. XLIX, Junij, 1815.) *Door den Heer* R. SCHERENBERG, *Lid der Commissie tot onderzoek naar den staat der Armen in dit Koningrijk.*", en bl. 74—84: *Voordeelen en ontwerp van Spaar- en Hulpbanken;* mede van R. SCHERENBERG. Dit gaf aanleiding dat weldra bij verscheiden Departementen der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen spaarbanken werden opgerigt, en de zaak ter sprake gebragt op de Algemeene Vergadering der Departementen later in hetzelfde jaar. De Maatschappij trok zich toen die zaak aan — mede ingevolge eener uitnoodiging van Regeringswege van den 11 Mei 1817 — op hare vergadering in Aug. 1818. Men zie het Algemeen Verslag der Maatschappij over dat jaar, en het uittreksel daaruit in het Magazijn voor het Armenwezen, II° Deel, bl. 40 en volgg. De algemeene regelen ter oprigting van Spaarbanken door den Heer F. bl. 128 enz. als Bijlage van zijn werkje herdrukt, zijn óók reeds te vinden in dat Magazijn, D. II, bl. 238, maar daarbij gewigtige aanmerkingen van den Heer R. s., bl. 243—251; en zóó zijn dit tweede en de volgende Deelen van dat Magazijn vol van berigten en reglementen van in dit Rijk nieuwlings opgerigte, en ook ter opwekking en vergelijking

Digitized by Google

van buitenlands bestaande Spaarbanken. Van dit Magazijn werden ook, blijkens de lijst der Inteekenaren, verscheidene exemplaren geplaatst in *Zeeland*, ook een bij het *Middelburgsch* Departement der Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, en het is ook nog in de latere jaren b. v. in het nieuw *Groningsch* Tijdschrift voor dat vak, en de bekroonde Verhandeling van nu Prof. DE BOSCH KEMPER met lof vermeld.

Wet, regelende de ontëigening ten algemeenen nutte, met aanteekeningen en toelichtingen ten gebruike van de leden der regterlijke magt, burgemeesters en belanghebbenden bij ontëigening. Te Middelburg, bij de Gebroeders Abrahams. 1853. *In gr.* 8*vo.* *VIII en* 96 *bl.* *f* 1-:

De Wet op de ontëigening ten algemeenen nutte van den 28 *Augustus* 1851, *in hare beginselen en strekking toegelicht, door Mr.* J. H. G. BOISSEVAIN. *Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff en Zoon. 1853. *In gr.* 8*vo.* *II en* 208 *bl.* *f* 2-:

Men zal elk dezer werkjes afzonderlijk, en ook beide te zamen met vrucht kunnen raadplegen, omdat de bewerkingswijze geheel en al verschillende is. In de eerste uitgave is de korte inhoud van het in de Kamers verhandelde zamengetrokken, zoodat men met een oogopslag een goed, naauwkeurig overzigt bekomt van hetgeen tot toelichting of verduidelijking der artikels is aangemerkt. De uitgave van den Heer BOISSEVAIN is verbazend omslagtig, en geeft den hoofdinhoud terug van al het geschrevene en gesprokene, in verslagen en discussiën. Terwijl in de *Middelburgsche* uitgave zeer naauwkeurig wordt verwezen naar de bladzijden van het Bijblad, waar de redevoeringen te vinden zijn van ieder die over elk artikel in de Kamers 't woord gevoerd heeft, neemt de Heer BOISSEVAIN dat alles, verkort, maar toch nog uitvoerig, in zijne artikelsgewijze toelichting op. De uitgave van den Heer B. beveelt zich niet, gelijk de andere, door een aangenaam uiterlijke aan, maar zij bevat eens zoo veel bladzijden. Zij munt uit door een naauwkeurig register der behandelde onderwerpen, waardoor men spoedig den weg kan vinden in den doolhof der beraadslagingen. Daarentegen heeft de uitgave van Gebroeders ABRAHAMS een aanhangsel (bl. 87—95), bevattende

Digitized by Google

een kort overzigt van hetgeen de beraadslaging over de voordragt tot ontëigening van perceelen voor den Rijnspoorweg belangrijks heeft opgeleverd; inzonderheid met betrekking tot de vraag: hoe ver de tusschenkomst der Wetgevende magt zich volgens deze Ontëigenings-wet, in zaken van dien aard, mag en moet uitstrekken. Wat méér is, diezelfde *Zeeuwsche* uitgave prijkt ook met eene zeer goede voorrede, die in het begin zelfs niet onvernuftig is; men oordeele: »De uitgever van dit werkje wil u, waarde lezer, ontëigenen van *f* 1,—; maar even als de Grondwet, die, zoo als gij weet, geene ontëigening gedoogt zonder schadeloosstelling, (van andere voorwaarden wil hij niet spreken) wil ook hij u vergoeding schenken voor die som, door u in het bezit te stellen van dit werkje. De som is hier het goed, dat hij zou willen ontëigenen; de schadeloosstelling is gelegen in het voorwerp, dat hij u aanbiedt. Laat uw lust om te weten hoe het in zaken van ontëigening moet toegaan, hier als regter uitspraak doen."

Doch, *de gustibus non est disputandum;* er zijn er in wier smaak dergelijke aardigheden niet vallen! Het boekje is er noch beter, noch minder om.

Wet tot regeling der jagt en visscherij, met een uitvoerig alphabetisch Register. Te Amsterdam, bij J. C. van Kesteren. 1852. *In kl.* 8*vo.* 40 *bl. f* :-25.

De titel wijst met onverbeterlijke naauwkeurigheid den inhoud aan: het boekje bevat niets minder, maar ook niets meer. Wie behoefte mogt gevoelen aan eene opheldérende aanteekening, bestede iets meer om eene gecommentariëerde wet te koopen; hier vindt hij alleen een register: doch, een goed register is in zekeren zin eene commentarie, althans een wegwijzer. Het uiterlijke van het boekje is zeer fraai.

De nieuwe wet betrekkelijk den accijns op het geslagt, met al de daartoe betrekkelijke verordeningen, zoodanig als dezelve in werking treden [getreden zijn] met 1°. *November* 1852, *zamengesteld en met opheldéringen, benevens eene tabel voor be-*

Digitized by Google

rekening van den accijns voorzien, door H. EVERS. *Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. 1852. *In gr.* 8*vo.* 42 *bl.* *f* : - 50.

Met afwijking van andere wets-uitgaven, vindt men hier geene artikels-gewijze behandeling, maar een schakel van onderwerpen, welker inhoud vooraf is opgegeven met verwijzing naar de artikelen der verschillende wetten, waarin zij vermeld, en de bladzijden van dit boekje waar zij behandeld worden.

Die wijze van behandeling is dáárom vooral voor deze wet bijzonder gepast, dewijl de handhaving van den accijns op het geslagt tegenwoordig de raadpleging met een aantal van vier of vijf wetten eischt. De Heer EVERS, te regt afkeurende dat men, in stede van het onderwerp geheel op nieuw te regelen, in 1852 al weder een tal van wijzigingen heeft gemaakt, noemt zulks eigenaardiglijk »eene nieuwe pleister leggen" op de oude, reeds gewijzigde wet. De Schrijver doet voorts de leemten van de nieuwe wet mede uitkomen, en zegt ten slotte: »Het doel, waarmede wij de bovenstaande vraagpunten hebben ter neder gesteld, is geen ander, dan dat de daaruit gevloeide bezwaren, in eene niet ver verwijderde toekomst, aanleiding zullen kunnen geven, om den accijns op het geslagt nogmaals in overweging te nemen, *en almede tot de opheffing van het nog behouden gedeelte te besluiten.*"

De Heer EVERS is dus een voorstander van de afschaffing van dezen accijns.

Overigens is het hier niet de plaats om te onderzoeken, of alle de bezwaren door den Schrijver te berde gebragt tegen de nieuwste verordening, wèl gegrond zijn; oppervlakkig gelooven wij, dat de regtbanken de vraagpunten minder gunstig voor de smokkelaars zullen uitmaken dan de Heer E. zulks doet.

Het werkje schijnt allezins doelmatig voor het gebruik, en met oordeel en zaakkennis geschreven te zijn. Een duidelijke tafel, aanwijzende in hoofdsom, opcenten en collectief zegel, het totaal bedrag van den rijks-accijns, verschuldigd bij het aangeven ter slagting van runderen en kalveren, besluit (bl. 37 en volgg.) dit boekje.

Digitized by Google

LUTTENBERG'S *Chronologische verzameling der wetten en besluiten, betrekkelijk het openbaar bestuur in de Nederlanden, sedert de herstelde orde van zaken in* 1813, *voortgezet door* L. N. SCHUURMAN, *Secretaris der stad Zwolle.* 1827, 1828. *II Stukken. Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1852. *In gr.* 8*vo. VI en* 98, *en VIII en* 104 *bl. f* 2 - 10.

De Heer SCHUURMAN gaat voort met, op het voetspoor van den ijverigen LUTTENBERG, de chronologische verzameling van openbare verordeningen te completeren; waardoor men, ja, eene menigte stukken herdrukt krijgt die al gedrukt waren, maar waardoor men dan toch ook de aanteekeningen bekomt die aanwijzen: 1°. de vroegere en latere verordeningen, en alzoo de betrekking welke tusschen de onderscheidene deelen der wetgeving bestaat; 2°. de memoriën van toelichting, ten geleide der wets-ontwerpen, en de beraadslagingen der Staten-Generaal; en 3°. de arresten van het voormalig Hoog-Geregtshof, de Provinciale Geregtshoven en den Hoogen Raad. De aard der zaak brengt echter mede dat de twee laatste rubrieken spaarzaam worden aangetroffen; de volledigheid en het aanbevelenswaardige van dit werk bestaat vooral in ongedrukte of niet altijd toegankelijke besluiten, circulaires en ministeriële dispositiën, en in de aanwijzing van het verband hetwelk tusschen de verschillende verordeningen bestaat.

De Staatsregelingen in Europa sedert 1848. *Eene bijdrage tot de kennis van het hedendaagsche Staatsregt. Door* IZ. I. LION. *Tweede Stuk. Pauselijke Staten. — Sardinië. — Denemarken. — Frankrijk* (14 *Jan.* 1852). *Te 's Gravenhage, bij* H. C. Susan, C.II.z. 1852. *In gr.* 8*vo.; van bl.* 127—294. *f* 1 - 60.

Gelijk wij het Eerste Stuk van dit werk met bijzonder genoegen hebben aangekondigd, blijven wij ook nu in onzen goeden dunk van deze verzameling volharden. Men vindt hier weder vóór elke Staatsregeling een meer beknopt of ook, zoo noodig, een breeder overzigt van de gebeurtenissen die de Staatsregeling van elk land in het leven geroepen heb-

Digitized by Google

ben. Ieder zal het nut bevroeden van zulk een werk voor de kennis van den tegenwoordigen toestand van het staatkundig *Europa*. Wij hadden echter wel gewenscht, dat de Verzamelaar in zijne beoordeeling van *Frankrijks* toestand zich op een meer gematigd standpunt had geplaatst: wij zagen daarin VICTOR HUGO'S *Napoléon le Petit* te veel doorstralen, en de stijl van dit stuk over *Frankrijks* toestand is ook niet overal even gekuischt; zoo staat b. v. op bl. 243: »GRANIER DE CASSAGNAC *behoort tot een dier schrijvers*, die hunne pen leenen tot al waartoe zij betaald worden" enz.

De Regtspraak van den Hoogen Raad, van 1 *October* 1838 *tot* 1 *September* 1850, *gebragt op de artikelen der Staats- en Burgerlijke wetten, besluiten en verordeningen, alles met opheldering en geschiedkundige toelichtingen, verwijzingen, enz.; door Mr.* D. LÉON, *Advokaat bij den Hoogen Raad der Nederlanden en Lid der Provinciale Staten van Zuid-Holland. Tweede Deel. Vierde Aflevering* (*Wetboek van Koophandel*). *Te 's Gravenhage, bij* Gebroeders Belifante. 1853. *In gr.* 8*vo.; van bl.* 521—736.

De kundige en onvermoeide Schrijver gaat ijverig voort met de uitgave van dit voor de regts-wetenschap hoogst nuttige en voor de praktijk schier onontbeerlijke werk. Behalve de arresten van den Hoogen Raad, treft men een overzigt der geheele Jurisprudentie aan; eene volledige litteratuur van hetgeen over elk vraagpunt of onderwerp in de laatste jaren hier te lande is geschreven; bij belangrijke vraagstukken ook de *Fransche* of andere Doctrine; dikwerf uit de S. ook zijn eigen gevoelen, of brengt de beslissingen der Regts-collegiën ter toetse aan wet en regts-beginselen.

Deze Aflevering omvat het geheele Wetboek van Koophandel, en geeft een milden oogst van kennis en wetenschap en Jurisprudentie, vooral ten aanzien van het Wissel- en Failliet-regt. Dit zelfde kon het geval niet zijn met het meerendeel van het Zeeregt, om de eenvoudige reden, dat daarover bij regtscollegiën en schrijvers tot dus verre niet overvloedig valt in te zamelen. Men zou daaromtrent meer kennis en ervaring kunnen opdoen, wanneer men toegang had tot de kantoren van

Digitized by Google

onze voornaamste *Amsterdamsche* en *Rotterdamsche* practizijns, die de meesten der geschillen betreffende zee-zaken, bij schikking, of naar eenige aangenomen regelen van *usance* plegen af te doen, of aan het oordeel van goede mannen, buiten eigenlijk gezegd geding, onderwerpen.

Op de keerzijde dezer Aflevering zegt de S. ons de spoedige verschijning van het Wetboek van Burgerl. Regtsv., bijgewerkt tot den dag der uitgave, toe. Wij wenschen hem van harte lust en kracht, om zijnen belangrijken arbeid weldra te voltooijen.

Memorie aan den Koning, ingediend den 3 Julij 1852 *door den Generaal-Majoor* R. F. *Baron* VAN RADERS, *rakende zijn bekomen ontslag als Gouverneur der Kolonie Suriname, benevens de daartoe behoorende Bijlagen en verder daarop gevolgde stukken. Te 's Gravenhage, bij* de Erven Doorman. 1853. *In gr.* 8*vo.* 40, *III en* 37 *bl. f* : - 40.

Vervolg der Bijlagen behoorende tot de Memorie aan den Koning, ingediend door den Generaal-Majoor R. F. *Baron* VAN RADERS, *rakende zijn bekomen ontslag als Gouverneur der Kolonie Suriname. Te 's Gravenhage, bij* dezelfden. 1853. *In gr.* 8*vo.* 165 *bl. f* 1 - 60.

Reeds een geruimen tijd lag deze Memorie op onze schrijftafel, terwijl wij twijfelden of het, nadat de zaak daarin behandeld zoo groote ruchtbaarheid had verkregen, nog wel noodig ware haar aan te kondigen. Het onlangs verschijnen evenwel van het »Vervolg der Bijlagen" doet ons reden vinden om er niet geheel van te zwijgen; want de Memorie is eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis eener Kolonie, welke in een diep verval is, en omtrent welke de Schrijver zich groote verdiensten verworven heeft; terwijl men door het vervolg der Bijlagen een meer algemeen inzigt verkrijgt in de voornaamsten zijner handelingen als Gouverneur. Beide de bovengenoemde stukken mogen dus den geschiedvorscher, maar ook ieder die in *Suriname* belang stelt, wel worden aanbevolen.

Wij behoeven niet te herinneren, dat het ter reede van

Digitized by Google

Suriname gekomen *Oostenrijksch* schip *Venezia*, door de equipage verlaten zijnde, ingevolge de wetten aan de Weeskamer vervallen, als een onbeheerde boedel beschouwd, en als zoodanig verkocht is, maar ook de oorzaak is geworden van diplomatieke nota's, van 't ontslag van den Gouverneur der Kolonie, en van belangrijke interpellatiën en discussiën in de vergadering der Staten-Generaal. — De Heer v. R. zich bezwaard achtende door zijn ontslag, de wijze waarop 't hem is gegeven, en hetgeen verder daaromtrent gevolgd is, heeft zich, na zijne terugkomst in het Vaderland, bij Memorie van den 3den Julij 1852 tot den Koning gewend. Dit geschrift, met eenige verdere stukken, onder Bijlage A opgenomen, vindt men in den eersten Bundel. Negen-en-twintig missives en andere officiële bescheiden zijn daar bijeen, die allen strekken moeten tot toelichting van het gebeurde met en omtrent het verlaten en verkochte koopvaardijschip.

In den tweeden bundel bevat de Bijlage B zestien stukken van verschillenden aard, betrekkelijk het te werk stellen der vrije bevolking van *Suriname* aan het delven van een kanaal bij *Paramaribo*. — Die stukken zoo als zij daar liggen boezemen hoogachting in voor den man, wien het gelukken mogt de vrije bevolking over te halen tot en lust in te boezemen voor veldarbeid; iets hetwelk men tot daartoe voor onmogelijk had gehouden.

Bijlage C behelst verschillende stukken, onder anderen een adres door de voornaamste ingezetenen van *Suriname*, en een adres door de *Europesche* Kolonisten aan het *Kwatta-Kanaal*, den afgetreden Gouverneur op den 13den en 15den Maart 1852 aangeboden; en het bewijs van hulde door de vrije werklieden hem gebragt.

Alle die stukken zijn Bijlagen tot de Memorie aan Z. M. — Bij wijze van Aanhangsel zijn er bijgevoegd Extracten van redevoeringen, gehouden in de zittingen der Staten-Generaal, in December 1852, en Brieven ter toelichting van punten, aangevoerd door Zijne Excellentie den Minister van Koloniën in deszelfs redevoering van den 4den December 1852.

Men ziet dat hier zeer belangrijke bescheiden worden medegedeeld om het publiek in te lichten nopens hetgeen er in *Suriname*, in den laatsten tijd, meest belangrijks is voorgevallen. Ref. zal zich deswege niet verdiepen in beschouwin-

Digitized by Google

gen, veel minder nog zich eenige beslissing veroorloven; maar na de Memorie en 't vervolg gelezen en herlezen te hebben, brengt hij den Schrijver zijnen dank toe voor derzelver uitgave, en beveelt hij hunne lezing ook anderen aan.

Bijdragen tot de kennis van Gelderland, door Mr. L. A. J. W. *Baron* SLOET, *Griffier der Staten van dat Gewest. — I. Grondgebied en bodem. Te Arnhem, bij* Is. An. Nijhoff. 1852. *In gr.* 8*vo.* 154 *bl.* *f* 1 - 80.

De statistieke berigten nopens *Gelderland*, welke de Heer SLOET voornemens is uit te geven, betreffen, behalve het grondgebied en den bodem, in dit deel behandeld, het water, de polders, den landbouw en de bevolking. In de voorrede meldt de Schrijver, dat het grootste gedeelte er van reeds afgewerkt ligt of in schets ten papiere is gebragt, en dat de stukken elkander zóó spoedig zullen volgen als zijn beschikbare tijd dit toelaat. Hij eindigt haar met nagenoeg te zeggen, dat er nog méér onderwerpen zijn die eene opzettelijke behandeling verdienen, en dat de mate van aanmoediging, welke hem te beurt valt, beslissen zal of daartoe kan worden overgegaan. — De belangrijkheid der bescheiden in het voor ons liggend gedeelte, doen óns niet alleen de spoedige voortzetting van des Schrijvers arbeid wenschen, maar ook hopen, dat hij met de behandeling der andere door hem bedoelde onderwerpen zal kunnen voortgaan.

Het Eerste Stuk behelst, in de eerste plaats, opgaven omtrent de zamenstelling van het grondgebied, zoo als het door opvolgende grensbepalingen is gewijzigd; onder vermelding der vroegere verpandingen van heerlijkheden, enclaves enz., alles met verwijzing naar de Charterboeken en andere verzamelingen van oorkonden, waaruit de voormalige en tegenwoordige staat en begrenzing der Provincie kan worden opgedolven. — De »Geographische ligging" (bl. 19) geeft de noorderbreedte en oosterlengte van 65 steden en plaatsen aan, naar de hydrographische en topographische waarnemingen van den Generaal KRAYENHOFF, ten gevolge waarvan de meridiaan over den westertoren van *Amsterdam* is getrokken, en deze als nulpunt is aangenomen. — Op bl. 25 volgt de »verdeeling",

Digitized by Google

waarmede het gedeelte, over het »Grondgebied" is afgeloopen.

De opgaven omtrent »de bodem" nemen een aanvang op bl. 37; doch men verwachte daar geene geologische bijzonderheden, vermits de Schrijver zich tot statistische opgaven bepaalt. De kadastrale opnemingen voornamelijk hebben hem tot leiddraad gestrekt, ofschoon hij zich niet streng daaraan heeft gehouden, wijl er, ten aanzien van de bestemming der gronden, de noodige eenheid bij ontbroken heeft. — De gemeenten worden opgegeven, met de bouwlanden, tabakslanden, moeslanden, tuinen, boomgaarden, hooilanden en uiterwaarden, bosschen, elzen- en wilgenbosschen, dennenbosschen, rijswaarden, enz. enz.; de oppervlakte van de verschillende grondstukken uit een gegeven jaar, en de belastbare opbrengst (van bl. 42—96). De uitvoerigheid, waarmede dit alles behandeld is, laat niets te wenschen, en geeft den Heer SLOET aanspraak op de erkentenis van allen die in de Provincie eigendommen bezitten, of zich met de Statistiek des Vaderlands bezig houden, hetzij als studiewerk hetzij alleen tot uitspanning.

Op bl. 98 en 99 vindt men de hoeveelheden weiland in de verschillende gedeelten van *Gelderland*, tegen die van andere landen van *Europa*, vergeleken naar grondslag van de *Volkswirtschaftslehre* van RAU. Daarna komen ook de bosschen ter sprake; bij die gelegenheid wordt er aan herinnerd hoe op de *Veluwe* »de natuurlijke bosschen van opgaande boomen, overblijfsels van vroegere eeuwen" zijn.

Bij de onbebouwde gronden, die ongeveer een-derde van de oppervlakte der Provincie beslaan, wordt te regt gehandeld over de *Zandverstuivingen op de Veluwe*. In andere gedeelten van ons Vaderland is die plaag, zoo ver wij ons herinneren, niet of althans maar weinig bekend. Zij heeft in hare uitwerkselen veel overeenkomst met de duinverstuiving, en is dikwijls het gevolg van het uitroeijen van bosschen, waardoor de dunne korst van hei-aarde wordt losgemaakt, zoodat de wind het drooge zand als eene zee in beweging brengt, vaak tot heuvels opwaait, en er bouw- of weilanden mede overstelpt. Voor onze lezers, die daar minder mede bekend zijn, zullen wij een paar regels omtrent de wijze van beteugeling dier zandverstuivingen overnemen. Bl. 105: »Is de zandverstuiving klein, dan belegt men haar met heidezoden

Digitized by Google

of plaggen. De ruimten tusschen deze vullen zich dan dikwerf met de heideplant. Men zaait of poot ook helm of zandhaver. Zoodra de oppervlakte te groot is, om op deze kostbare wijze behandeld te worden, tracht men haar geheel te omringen met eenen singel van dennen, met eiken struiken daaronder. Daar moet het zand tegen stuiten, en, zoodra het in rust komt, met heide begroeijen, waarin dan weder dennen en eikenplantsoen geplaatst kan worden. Aan de buitenzijde der singels wordt een wal aangelegd om de schapen af te weren en het werk tegen den wind te beschutten. Aan de binnenzijde wordt het in aantogt zijnde zand tegengehouden door het leggen van heideplaggen op de daartoe geschikte plekken. Men plaatst anders eene soort van kribben, bestaande uit lange takkebossen van eiken, dennen of ander hout, eenigzins losgemaakt en naast elkander regtstandig in den grond gezet. Het zand hoopt zich tegen deze kribben op en overdekt die dikwerf geheel, voor dat het aan het staan komt, hetgeen men door het poten van helm en zandhaver tracht te bevorderen. Deze beveiligingswerken moet men onderhouden tot dat de dennen op de singels eenen zekeren wasdom verkregen hebben."

Van belang is de opgave (bl. 112 en volgg.) van de uitgestrektheid der nog onverdeelde markegronden, en de mededeeling »dat in het *Zutphensche* bijna alle marken in staat van verdeeling zijn." — »Het zoo nuttig ontbinden der gemeenschap" is daarentegen op de *Veluwe* nog weinig gevorderd. »Het verdeelde zoogenoemde *Ruurlofsche* broek" — zegt de Schrijver, bl. 124 — »dat eene oppervlakte had van 1656 bunders, en zoo vele honderde andere bunders, reeds tot cultuur gebragte woeste gronden, verkondigen luide, welk onberekenbaar voordeel het opheffen der gemeenschap oplevert."

Wij hopen dat de verdienstelijke Schrijver tijd en aanmoediging zal vinden om dit belangrijke werk voort te zetten en volledig te maken, en dat zijn arbeid andere bevoegde mannen ook opwekke tot het bijeenbrengen van soortgelijke opgaven betreffende andere Provinciën, omtrent welke zij nog worden gemist.

Digitized by Google

Landen, steden, volken en menschen. Een panorama in negentien groepen, naar A. W. GRUBE *en vele anderen, door* J. J. A. GOEVERNEUR. *Tweede Deel. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1852. *In gr.* 8*vo.* 420 *bl.* *f* 3-75.

In ons verslag van het Eerste Deel (*Vaderl. Letteroefeningen*, 1852, N°. XVI, bl. 726 en volgg.) is over het doel van den Verzamelaar om den mensch op alle trappen van beschaving en onder alle klimaten voor te stellen, bereids gesproken. In het Tweede Deel ontvangen wij weder tien groepen of afdeelingen en worden daarbij genoegzaam uitsluitend in andere werelddeelen rondgeleid. Voor vele lezers zal, uit dien hoofde, het Tweede Deel aan belangrijkheid of aantrekkelijkheid gewonnen hebben. Het bijeengebragte is in alle gevallen zeer onderhoudend, ofschoon hier nog meer dan in het Eerste Deel onjuiste opgaven en voorstellingen kunnen gevonden worden. Bij een paar aanhalingen zullen wij welligt de aandacht daarop vestigen.

Van een bezoek op *Ceylon* van Dr. WILHELM HOFFMEISTER kan eenige mededeeling, als aan eene vroegere bezitting van *Nederland* herinnerende, niet onwelkom wezen. Bl. 40: »Een digt gedrang van inboorlingen, in alle bedenkelijke kleederdragten, wachtte ons aan 't strand op; — vooraan de hoofdelingen met groote, schotelvormige neteldoeksche hoeden, de witte, ruime opperkleeden [liever *kleederen*] om 't lijf onder een breeden, gouden gordel opgebonden. De lieden van hooger kaste en fatsoen onderscheidden zich door een kort *Hollandsch* wambuisje en een grooten *Oostindischen* zakdoek [?] dien zij om de beenen hadden geslagen en die wel iets had van een vrouwen onderrok. Een breede kam van 't fijnste schildpad hield de over het hoofd netjes opgestreken haren bijeen, die, op dames-manier, in eene dikke vlecht zaten zamengebonden. Van nature klein en zwakkelijk gebouwd, zagen zij er eenigzins verwijfd en vertroeteld uit. Aan hunne glanzend koffijbruine huidskleur wordt het oog spoedig gewend, zoodat men de fijne gezigtstrekken en de groote zwarte oogen der eigenlijke *Cingalezen* weldra wezenlijk lief en innemend vindt." – »Men trof onder de bonte menigte ook enkele gentlemen van overoude *Portugesche* en *Hollandsche* af-

Digitized by Google

komst aan." — »Van alle zijden aangegaapt, baanden wij ons met moeite een' doortogt en bereikten de oude *Hollandsche*, met mos begroeide poort en daar tegenover de plaats onzer bestemming, een open gebouw van ééne verdieping met eene luchtige veranda en van ouderwetsch aanzien met een haan en het jaartal 1687 boven den ingang.

»Het is moeijelijk te zeggen, welk een zonderbaren indruk de rijkdom der tropische natuur, de warme vochtige, van specerijen en cocosolie [?] zwangere, zware lucht, het tooverachtige licht, dat als bij droppelen en strepen, maar helder door de digte palmenkroonen dringt, op den reiziger maken. Digt struikgewas met geel, rood en blaauw bloeijende klokbloemen omgeeft de zindelijke woningen die, naar *Hollandschen* ouderwetschen stijl met eene kleine veranda aan de zijde gebouwd, den ganschen weg tot *Colombo* begrenzen, zonder een bijzonderen naam te voeren. Oude *Hollandsche* opschriften zijn op de halfverweerde, met groen mos bekleede steenen muren nog overal te zien. Alles lokt tot droomen en rusten uit."

Uit of over *Noord-Amerika*, waarheen jaarlijks uit *Europa* zoo vele duizenden landverhuizers trekken, verneemt men hier veel dat de belangstelling gaande houdt of de nieuwsgierigheid prikkelt. Gerstäcker verhaalt levendig en weet de aandacht gespannen te houden; evenwel zouden wij in dit werk liever geene tafereelen van hém ontmoet hebben, omdat hij dikwijls reist in het hoekje van den haard, en zijne verhalen niet altijd getrouw zijn aan de Natuur. — Over de »*Backwoods*" zegt hij (bl. 46): »Er wordt even veel en even veel verschillends van de mannen der westelijke bosschen, de »*backwoodsmen*" verhaald als er weinig van de vrouwen wordt gesproken, die met hen de eenzaamheid der wouden deelen, en toch zijn juist deze aan harder bezwaren, aan grooter ontberingen blootgesteld, dan de mannen, wien de natuur reeds als aangeboren eigenschap meerdere sterkte en volharding verleende. De pionier, van kind af tegen weer en wind gehard, trekt met buks en bijl de wildernis in en vestigt zich daar op plaatsen, welke nog geen menschelijke voet betrad; een goed vuur en een wollen deken zijn hem beschutting genoeg tegen storm en regen; maar de teedere, zwakke vrouw, die welligt nog hare gansche opmerkzaamheid aan den zui-

Digitized by Google

geling, aan de kleine kinderen moet wijden, zij, die tot daartoe in het warme, veilige huis, in den den kring van verwanten en vrienden heeft geleefd, wordt thans beproefd of zij moed en zielssterkte genoeg bezit, of zij haren man, waar en innig genoeg lief heeft, om, zonder morren en getroost te moede, een werkkring in te treden, die haar in lange, lange jaren, geen enkel genot, geene enkele uitspanning, maar slechts nood en gevaar belooft."

De Heer GOEVERNEUR zou wél gedaan hebben met eene verklaring van het woord *pionier* er bij te voegen. Bij de *Engelschen* is het *pioneer of civilisation*, dat wil zeggen: voorlooper, wegbereider van de beschaving. — Het lot der vrouw is door GERSTÄCKER veel te sterk gekleurd. De vrouw van den *Backwoodsman*, is geen vertroetelde deerne, en bereids met het leven in de wouden vertrouwd tegen den tijd dat zij kleine kinderen heeft. Ook hetgeen onmiddellijk volgt, is even weinig juist.

»In een uit ruwe en onbehouwen boomstammen opgetrokken blokhuis, slechts van drie zijden tegen wind en regen beschut" [de blokhuizen zijn wel degelijk vierkante gebouwen, dus aan alle vier zijden tegen regen en wind beschut], »slijt de vrouw niet dagen en weken, neen maanden of niet zelden jaren op eene wijze die het gezondste ligchaam eens *Europeërs* te gronde rigten zou." [Wat G. hier bedoelt, weten wij niet, dewijl de vrouwen in *Noord-Amerika* hoogst zeldzaam zwaar werk verrigten en doorgaans zeer gevierd worden.] »De natte, koude aarde is hare legerstede; het wijde, eenzame woud haar verblijf." [In de blokhuizen zijn altijd bedsteden voor de huisgenooten, zoodat slechts de knechts of reizigers, in een deken gewikkeld, op den leemen vloer hunne legerstede bij den kagchel behooren te zoeken.]

»Onderwijl verrigt de vrouw het dagelijksche werk. In den vroegen morgen maakt zij voor allen het ontbijt klaar; het grove maïsmeel wordt in een houten schotel met water en zout beslagen, zoodat het een vast deeg wordt, en vervolgens op een ijzeren plaat vlak uitgerold en schuins tegen de gloeijende kolen geplaatst. Een koffijmolen ontbreekt (!), doch de handige vrouw weet zich te redden. De gebrande boonen worden in den blikken jagtbeker haars mans met den steel van zijn tomahawk" [hoe de *backwoodsman* aan een tomahawk

Digitized by Google

komt, begrijpen wij niet, ten ware als buit van een door hem om het leven gebragten roodhuid] »fijn gestampt en dan in 't ziedend water van de groote blikken kan gedaan, om daarmeê eenige malen op te koken en zoo den verkwikkenden drank te leveren. Wordt het maïsbrood bruin, dan snijdt zij dunne plakjes spek in de ijzeren pan, doet er soortgelijke plakken hertevleesch bij; giet, om de kofij te doen bezinken, eenig koud water in 't wild opborrelend vocht, neemt het van 't vuur en roept de haren tot het snel bereide maal."

Van het verdere der tafereelen uit *Noord-Amerika* zullen wij niet spreken. Wij mogen echter niet geheel zwijgen van de natuurlijke contrasten tusschen de oude en de nieuwe wereld, welke zoo eigenaardig worden afgeschilderd. Bl. 89: »De oude en de nieuwe wereld onderscheiden zich in groepering en uitgestrektheid van vaste landen, in hare astronomische ligging ten aanzien van hare klimatische gordels, in de algemeene rigting harer landstreken en in haren innerlijken bouw. Deze tegenovergestelde karaktertrekken verleenen aan elk van de beide deelen een eigenaardig luchtgestel, eigenaardigen plantengroei en dierenwereld" enz.

»*Amerika* is minder rijk aan innerlijke contrasten dan de oude wereld, maar heeft daarentegen meer eenheid. In de gelijkvormigheid van den bouw, in het gemis van alle belemmeringen van een' vrijen omloop van het eene einde dezer wereld tot het andere, moeten wij eene der hoofdoorzaken van 't gelijksoortig karakter zoeken van de *Amerikaansche* physionomie, die in alle organische wezens van dit vaste land zoo zeer in het oog valt, en welke wij, ook in den mensch zelv', in den *Indiaan*, vinden, wiens stammen gezamenlijk van de boorden van den *Mackensie* tot naar *Patagonie*, dezelfde koperkleur en eene onmiskenbare familiegelijkenis vertoonen" enz.

»Het klimaat der nieuwe wereld onderscheidt zich in vergelijking met dat der oude door eene meerdere vochtigheid, want de beide vaste landen dier eerste zijn bijna geheel aan de zeewinden blootgesteld. Terwijl de oude wereld met hare geslotene gedaante, hare grenzenlooze hooglanden in het oosten, onder de keerkringen slechts om de [liever: ongeveer] 7 duim water ontvangt, bekomt *Amerika* onder de tropen 11 duim; de gematigde streken van *Europa* hebben 34, *Noord-*

Digitized by Google

Amerika 89 duim. Bij dezen overvloed van regenwater komt nog de uitgestrektheid der vlakten, die de ontwikkeling van reusachtige stroomstelsels vergunnen, en werkelijk is het bestaan van tallooze rivieren en meren een der karakteristieke trekken van de beide *Amerika's*."

Van J. T. IRVINGS prairie-brand, zoo levendig en aanschouwelijk voorgesteld, willen wij nog de voornaamste trekken overnemen. Bl. 105: »Daar kwam een hevige windvlaag door het woud en deed asch en vonken naar alle rigtingen in het rond stuiven. Oogeblikkelijk vertoonden zich vijftig kleine vuurtjes en strekten hare lekkende tongen als uitjouwend tegen mij uit. In 't eigen oogenblik van hun ontstaan schier, stegen zij ook reeds tot eene hooge piramidale vlam in de lucht en huppelden luchtig over de verstrooide bossen dor gras voort. De naastvolgende minuut waren zij ook reeds buiten op de prairie, en thans lichtte eene golvende lijn van lichtelaaije vlammen ten donkeren hemel op.

»Een nieuwe windvlaag was in aantogt. Eene soort van zuchten en klagen in de nabijheid kondigde haar reeds uit de verte aan; toen zij nader kwam, vervulde eene wolk van dwarrelend loof de lucht; de jonge boomen bogen zich ter aarde, de oude stammen kraakten. Daar was zij er en wierp zich op de prairie. Myriaden gloeijende aschstofjes werden in de hoogte gedreven; als meteoorsteenen vlogen bossen brandend gras door de lucht. De vlam breidde zich uit tot eene groote vuurzee en stortte zich, onophoudelijk verder tastend, als een lavastroom over de grasvlakte uit, het woud tot de wijdste verte met een' rooden band omgordend. Het grille (?) licht maakte de zwarte donkerheid van het bosch nog zwarter. Het knetteren en sissen der vlammen klonk uit, nog boven het huilen van den wind; het schenen ontelbare vuurgeesten, die in de wildernis als razend rondsprongen en dansten en overal nieuwe dansers deden opstaan. Hun bruisen geleek dat van een opgerulden oceaan, wiens baren tegen elkaar opsteigeren en in wild oproer kampen."

De tafereelen van *Europeesch* en *Aziatisch Turkijë*, van *Perzië*, van *Hindostan*, van *China*, van *Arabië*, van *Afrika*, van *Australië*, van de steppen van het ooster en wester halfrond noemen wij slechts bij name. Naar het afgeschrevene oor-

Digitized by Google

deele de lezer, en hij schaffe zich de beide Deelen aan, die zijne kennis van landen en volken wenscht te vermeerderen, en aangename en tevens nuttige lectuur verlangt.

De witte roos van Schotland. Een geschiedkundige roman. Uit het Engelsch. Twee Deelen. Te Amsterdam, bij de Wed. L. van Hulst en Zoon. 1851. *In gr.* 8*vo.* 685 *bl.* *f* 6-60.

Deze roman, of liever historisch-romantische schilderij wekt herinneringen op uit de Jaarboeken van *Engeland*, die ons in de worstelingen terugvoeren, welke de ontwikkeling van de grootheid en den roem der *Britten* zijn voorafgegaan. Na de overweldiging van *Engeland* door WILLEM van *Normandië*, waren de Vorsten en de *Normandische* adel voortdurend in verwikkelingen geraakt met de *Fransche* kroon. Trouwens de edelman in *Engeland* bleef in spraak en zeden *Franschman*, en men kon hem niet dieper vernederen dan door hem toe te wenschen, dat hij een *Engelschman* wierd. De onberaden stappen van Koning JAN *zonder land* hadden het verlies van de Overzeesche bezitten ten gevolge, en hoe zeer de volgende Vorsten alle krachten inspanden om ze te heroveren, en zelfs den *Franschen* troon te bestijgen, 't liep, na schitterende wapenfeiten en grootsche veroveringen, uit op krachtverspilling, en het bezit van *Calais* was eindelijk het eenigste dat den *Engelschen* op de *Fransche* kust overbleef. Maar dit onheil droeg deze vrucht, dat de edelen behoefte gevoelden om *Engelsch* te worden, en had het nadeel dat zij, in plaats van aan hunne plunderzucht, dat laatste overschot van hunne *Noormansche* afkomst, in *Frankrijk* bot te vieren, nu aan den lust toegaven, om elkander te berooven en te vermoorden. Ongelukkig werden twee partijen gevormd, die aangevoerd werden door twee takken van de Koninklijke familie uit de Dynastie der *Plantagenets*. Zij voerden dertig jaren lang een bloedigen burgerkrijg onder de bloemrijke leuze van de witte en de roode roos.

Bij 't overlijden van EDUARD den Derde, besteeg de elfjarige RICHARD II den troon. JAN van *Gaunt*, Hertog van *Lancaster* en THOMAS, Hertog van *Glocester*, beiden ooms des jeugdigen Konings, maakten zich van 't beleid der zaken

Digitized by Google

meester. Toen *Glocester* te onvoorzigtig zijne begeerte naar de kroon uitsprak, verhaaste hij zijn sterfuur. De Hertog van *Lancaster* liet een zoon na, die meer handelde dan sprak. Hij bragt een leger op de been, overwon den Koning en kreeg hem gevangen. Zelf nam hij onder den naam van HENDRIK IV den schepter in handen, en de onttroonde RICHARD werd op het kasteel *Pomfret* door zijne bewakers vermoord. Dit was de bron, waaruit later de burgeroorlog tusschen de partij van *York* of de witte en die van *Lancaster* of de roode roos opwelde.

De overweldiger bleef in 't ongestoord bezit van den troon. Hetzelfde geluk wedervoer zijnen zoon HENDRIK V; maar zoo veel verwoestender brak de storm los over het hoofd van zijn kleinzoon HENDRIK VI. Gedurende zijne minderjarigheid gingen de heroverde *Fransche* gewesten verloren, en toen hij-zelf de teugels van het Staatsbestuur aanvatte, gaf hij geene andere proeven dan van verregaande onbekwaamheid. Daaruit ontstonden onlusten, die sedert lang slechts op aanleiding gewacht hadden om uit te breken. RICHARD van *York* opende in 1452 den oorlog. Wel sneuvelde hij in den strijd, maar zijn zoon EDUARD IV maakte zich in 1461 meester van den troon, en HENDRIK VI viel met zijnen zoon, den laatsten mannelijken spruit uit den stam van *Lancaster*, voor de snoode wraak van EDUARD. De misdaad van dien Vorst is in zijne kinderen bloedig gewroken. Immers RICHARD met de bult, deed, na 't overlijden zijns broeders in 1482, zijne beide neven EDUARD V en RICHARD van *York* in den *Tower* vermoorden. Zoo kwam dit gedrocht aan den troon: eerst bezoedeld met bloed, weldra beladen met den haat van 't beste gedeelte des volks en van den adel, eindelijk getroffen door de vergeldende NEMESIS. Spoedig verloor hij kroon en leven in den strijd tegen een mededinger met wiens zegepraal de burgeroorlog gedempt werd.

Graaf HENDRIK van *Richmond*, een kleinzoon van OWEN TUDOR en van CATHARINA, de weduwe van den Vijfden HENDRIK, en zoon van MARGARETHA, eene erfdochter uit het Huis van *Lancaster*, trok tegen den despotischen overweldiger te velde, behaalde de overwinning en won de kroon. Hij had bij zijne troonsbestijging, om de partij van *York* te verzoenen, zich verpligt in 't huwelijk te treden met ELISABETH, de doch-

Digitized by Google

ter van den Vierden EDUARD, de zuster der ongelukkige prinsen. Door dit echtverbond smolten de *Lancastersche* en *Yorksche* Huizen ineen, en de bloedige veeten, die dertig jaren lang *Engeland* verscheurd en tachtig leden uit het geslacht der *Plantagenets* te vroeg naar het graf hadden gesleept, werden bijgelegd; ten minste hadden latere uitbarstingen geen kracht genoeg om den regerenden Vorst van den zetel te verdringen.

Het huwelijk met eene prinses uit het Huis van *York* was HENDRIK door de omstandigheden opgedrongen en een last, dien hij op het hart der koningin deed nederkomen. Verwaarloosd door haren gemaal sleet zij een vreugdeloos leven. Dit verbitterde de vrienden van haar geslacht, en zij zochten zich te wreken, door mededingers naar de kroon op te werpen. Vooral beleedigde de Koning met die onverdiende minachting der koningin hare tante MARGARETHA, de hooghartige weduwe van KAREL *den Stoute*.

Meer dan eens had men 't gerucht doen loopen, dat de prinsen in den *Tower* niet vermoord waren, maar in 't verborgene leefden. Hoe zeer de koene onderneming van LAMBERT SIMNEL, die zich voor een zoon des Hertogs van *Clarence*, die zijn dood in een wijnvat had gevonden, uitgaf, was mislukt, en zijn rol van troondinger met die van keukenjongen in 't paleis verwisselde, werd er weldra eene proef genomen, om een anderen kustmatig afgerigten indringer op den troon te plaatsen.

In de *Nederlanden* verkeerde in geringen stand een zeker jongeling, PERKEN WARBEC geheeten. Zijn vader was een gedoopte Jood, die toegang had aan 't *Engelsche* hof. Deze jongeling geleek sprekend op Koning EDUARD, zoodat men later meende, dat hij de vrucht was van een verboden omgang des Konings met zijne moeder. Die verwonderlijke gelijkheid gaf der hooghartige weduwe van *Bourgondië*, in wier tegenwoordigheid hij gebragt werd, den moed zich van hem te bedienen tot het bereiken van hare staatszuchtige en wraakgierige oogmerken in *Engeland*. Er was inderdaad veel, dat een gunstigen uitslag beloofde. De jongeling vereenigde alles in zich, om de natie te doen gelooven, dat hij de tweede zoon des vroegeren Konings was; niet alleen had hij edele trekken, maar ook zijn karakter en edele manieren pleitten voor eene

Digitized by Google

hooge geboorte. Hij scheen zoo wel bestemd als geschikt om den troon eer aan te doen. Men verspreidde het gerucht, dat RICHARD van *York* uit den *Tower* was ontkomen, en in verborgen stilte leefde, doch weldra ten voorschijn zoude komen. 't Geschiedde, en de PSEUDO-RICHARD vond een tijd lang ondersteuning aan 't hof van KAREL VIII, daarna bij JAKOBUS IV van *Schotland*, die den pretendent eene zijner bloedverwanten ten huwelijk gaf; maar de onderneming liep af met het rampzalig uiteinde van PERKEN WARBEC aan den galg.

De geschiedenis dezer onderneming is het onderwerp van den roman, dien wij thans aankondigen. Het verhaal is boeijend. De karakters bezitten historische waarheid. De ongelukkige PERKEN, het noodlottig slagtoffer der eerzucht eener trotsche vrouw, boezemt achting soms diep medelijden in voor het gevoel dat in hem worstelt met den gedwongen en valschen toestand, waarin hij gebragt is. Wij bewonderen den edelen moed zijner gade, die haar staande houdt bij de ontdekking van het bedrog, en hare ongekrenkte trouw, die zij voor het voorwerp harer liefde bewaart. Afschuw boezemt het verraderlijk karakter van DALTON in; maar onbegrijpelijk is het, dat vader HUBERT, die zoo berekend is zijn staatzuchtig *intrigue*-net te spinnen, niet krachtiger tegen den indringer handelt, wiens vreemd gedrag hem aanstonds in 't oog valt. De ruwe grenshoofdman van *Herons* hol is een getrouw beeld van 't krijgsmansleven in dat land en in dien tijd. Naast hem komt de eenvoudigheid van de brave VIOLA heerlijk uit. De meeste toestanden zijn fiks beschreven. Men leze slechts het gehoor van Lady GORDON bij de gemalin van HENDRIK VII. Zulke tooneelen die zoo wel de verbeelding boeijen als het hart aangrijpen zijn er meer. Aan de geschiedkundige trouw is nergens geweld gedaan, en toch heeft de verdichting, de poëzij, ruim spel. Het geheel is zóó, dat noch de roman in de historie, noch de historie in den roman is verdwenen. Waarheid is de hoofverdienste van dit werk. Wij bevelen dezen roman ten volle aan.

H. J. H. S.

Digitized by Google

Lichtpunten en schaduwzijden, door JOHANNES. *Te Alkmaar, bij* H. J. van Vloten. 1851. *In gr.* 8*vo.* 300 *bl.* *f* 2 - 90.

De Schrijfster die een zoo beminnelijken naam voert, doet in de voorrede een beroep op welwillendheid. Zij gelooft niet dat aan hetgeen haar uit de pen vloeide behoefte bestaat, maar zich vleijende dat het zou worden ontvangen en beoordeeld naar de wet in haar hart: liefde tot God en den naaste, durft zij de toegevendheid inroepen, hetzij haar boek met genoegen worde gelezen, of met een medelijdenden glimlach nedergelegd.

Even zedig en bescheiden als haar »voorwoord" is ook het werk. In veertien losse stukjes geeft zij menig nuttigen raad tot bestuur des levens en ter veredeling des gemoeds. Hare beschouwingen van 't leven echter zijn meer warm dan diep. De toon is Christelijk maar week genoeg, soms te vlugtig om een blijvenden indruk na te laten. Het meest behaagt ons het eerste verhaal *de vacature te Z.* en dan *de landloopster.* Het minst van allen *oud Antje*, dat te triviaal is. Indien zij zulke schetsen wil leveren, zie zij HILDEBRAND de kunst af: — hoe eenvoudig en natuurlijk schilderde hij dat mannetje uit het weeshuis.

Wij raden haar waakzaamheid aan over den stijl. Maar de kleine vlekken die haar werk ontsieren, zullen door vlijtige oefening van zelve worden uitgewischt. Wij hopen, dat zij niet te vergeefs zal hebbe gearbeid, maar menig genoegelijk uur aan hare lezers schenke.

Dichtwerken van NICOLAAS SIMON VAN WINTER *en* LUCRETIA WILHELMINA VAN MERKEN. *Uitgegeven door* H. TOLLENS, CZ. *Eerste Deel. Met platen. Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. 1852. *In post. form. XXIII en* 339 *bl.* *f* 2 - 90.

Deze »nieuwe en volledige éditie" zal hún vooral welkom zijn die naar 't bezit van een *compleet* exemplaar der dichtwerken van VAN WINTER en VAN MERKEN hebben verlangd, zonder dat magtig te hebben kunnen worden. Of zij ook goed is voor de kunst, durven wij niet beslissen. Dat de Uitgever haar zoo kordaat heeft ondernomen is een bewijs dat hij er voordeel uit verwacht, en met volle overtuiging in het Pro-

Digitized by Google

spectus schreef: dat onze poëzij thans weder op meer hoogschatters (koopers) roemen mag, dan vroeger. Dit te hooren verzekeren en aldus te zien bevestigen door een zoo ervaren handelaar, moet elken dichter en dichtkunstenaar aangenaam zijn. Maar de vroegere onverschilligheid des publieks is een gevolg geweest van overlading, en bij 't overzien van zoo vele drukken en herdrukken van werken in poëzij en dichtmaat als de pers tegenwoordig weêr oplevert, is de vraag niet onnatuurlijk of de markt niet andermaal kan worden overvoerd. Werken zoo véél omvattend en duur kunnen andere werken schaden, wanneer, gelijk hier te lande, het aantal koopers van dichtbundels toch niet zéér groot is, en de meesten hunner met de som en den tijd die zij aan de poëzij kunnen besteden, binnen zekere grenzen moeten blijven. De herdruk van zoo uitvoerige oude dichtwerken, wanneer die bijval vindt, schijnt alzoo voor den aftrek van nieuwe nadeelig, en dus voor de kunstoefening en 't vermeérderen van onze letterkunde met nieuwe schatten weinig bevorderlijk. Wij wenschen dáárom, dat de handel voordeelen zoeke in 't drukken van nieuwe werken, liever dan in 't herdrukken van oude. Intusschen is 't volkomen waar, dat het moeijelijk was van de gedichten van VAN WINTER en VAN MERKEN nog *complete* exemplaren te vinden. In zóó verre voorziet deze editie in eene behoefte. En indien er oude dichtwerken herdrukt worden, dan voorzeker hebben déze in vele opzigten aanspraak op den voorrang, dien hun, blijkens 't Prospectus, door den Heer TOLLENS is toegekend. De Uitgever heeft wijselijk niet alleen naar de uitspraak van dien bevoegden kunstrechter gehoord; maar hem ook het toezigt over de nieuwe editie opgedragen. Dien ten gevolge prijkt de titel nu met drie beroemde namen, en is het Eerste Deel door den Heer TOLLENS geopend met een voor de waardeering der werken van dit poëtische echtpaar belangrijk woord; waarop we maar hebben aan te merken, dat het voor onze belangstelling in het oordeel des Schrijvers te kort is. Die kortheid echter doet ons verwachten, dat elk der deelen met eene soortgelijke inleiding verrijkt zal worden.

Het Eerste Deel bevat den *Monzongo* van VAN WINTER, en *Het beleg der stad Leyden*, den *Jacob Simonszoon de Rijk*, *de Camisards* en de *Maria van Bourgondië* van VAN MERKEN; vijf treurspelen door de kunstoefenende echtelingen in 1774 in één

Digitized by Google

deel uitgegeven. Eene fraaije editie er van in 8vo. met platen door REINIER VINKELES geteekend en gegraveerd ligt voor ons. Eenigen dier stukken hebben zich op 't tooneel gehandhaafd zoo lang als de verschillende emplooijen van het hooge treurspel er voldoende bezet waren; dat de anderen vroeger van het *répertoire* zijn verdwenen, ligt aan bijzondere omstandigheden: de schoonheden en verdiensten van al de stukken zijn algemeen erkend. Dat er op een gedeelte van de historische waarheid der voorstelling in de twee eerstgenoemde stukken van VAN MERKEN valt af te dingen is bekend. Als men hoort hoe de Dichteres den wakkeren *Leydschen* Burgemeester VAN DER WERFF tot de hongerende burgers dier stad doet zeggen:

Toeft nog een weinig tijds. Doch duldt de nood zulks niet,
Aanvaardt dan 't eenige dat mij nog overschiet.
Daar is mijn zwaard. Komt, slagt me, om u den dood te ontrukken.
Scheurt dan mijn lijk vaneen, en deelt het om aan stukken;
Zoo wordt ge, als ik u niet kan redden met mijn bloed,
Ten minste met mijn vleesch, 't geen ik u schenk, gevoed.

Zou men wenschen niet te weten dat VAN DER WERFF, volgens latere geschiedvorschers, op burgerlijken trant eenvoudig gezegd heeft: »ik kan 't eten niet van mijn lijf snijden; als *gij* dat kunt, doe gij 't dan maar." of iets dergelijks. — Ten aanzien van het effect der stukken bij de voorstelling waarop 't voornamelijk aankomt, zegt de Heer TOLLENS, dat zij »een streelend en bevredigend genot verwekken." — Herdenkende met hoe veel genoegen wij in der tijd de uitvoering van de meesten dezer treurspelen meermalen hebben bijgewoond, hechten wij aan die uitspraak ons zegel, en zouden vreezen het geduld onzer lezers te misbruiken als wij nog in beschouwingen traden over werken reeds honderde malen beoordeeld, en die tachtig jaren lang den toets der kritiek hebben doorgestaan.

Dit eerste der in het Prospectus aangekondigde zeven *deeltjes* (?), hetwelk 339 bladzijden en den inhoud van drie gewone dichtbundels bevat, is versierd met de portretten van het beroemde echtpaar en vijf platen in steendruk met kleuren, naar de gemelde gravuren van VINKELES. Daar de gravuren der voor ons liggende oude 8vo. editie gevolgd zijn, is het niet onwaarschijnlijk dat ook de tekst dier uitgave gevolgd is voor den nieuwen druk. Wij hebben, in dat vermoeden,

Digitized by Google

de verzen van het eerste bedrijf van *het beleg van Leyden*, zoo als die in de beide uitgaven staan, met elkander vergeleken, om de gemaakte veranderingen na te gaan. Naar dat bedrijf te oordeelen, bepalen zij zich hoofdzakelijk tot de spelling en 't verbeteren van drukfeilen. Maar ook de nieuwe druk is niet geheel zonder fouten gebleven. Wij vonden: Ach, en Ach! Helaas, en Helaas! en op bladz. 6, in de verzen 14 en 16 v. o.: *zijn* in plaats van *hunn'*; waardoor de gezegden in de beide verzen niet op het volk, maar op VAN DER WERFF toepasselijk schijnen. Drie veranderingen merkten wij op; voor:

'k Schat Valdez *waarlijk* hoog; mijne achting is regtvaardig.
Wij kennen Spanjes *doel*, *'k wil Valdez* roem niet krenken.
Ik stem in alles *'t geen* den val der stad vertraagt

heeft de nieuwe druk op bladz. 3, 7 en 13:

Ik schat *de Valdez* hoog, mijne achting is regtvaardig.
Wij kennen *Spanje*. *Ik wil de Valdez* roem niet krenken.
Ik stem in alles *wat* den val der stad vertraagt.

Maar van de beide lezingen is, naar óns gevoelen, die van VAN MERKEN het verkieslijkst. Ofschoon de naam des *Spaanschen* bevelhebbers werkelijk is DE VALDEZ, heeft de Dichteres hem alleen VALDEZ genoemd; vermoedelijk, onder andere redenen, omdat de hoorder (verzen zijn voor 't gehoor), als de acteur niet zéér duidelijk spreekt, het voorz. *de* niet houdt voor een deel van den naam, maar voor den uitgang van 't woord dat voorafgaat, en hier nu verstaat: *ik schatte; ik wilde*. In het derde der verzen heeft VAN MERKEN het woordje *wat*, hetwelk als voor de hand lag, waarschijnlijk niet gebruikt, om 't reeds overvloedig aantal *aa's*, die dit vers minder welluidend maken, niet nog te vermeerderen, en het nu bestaande tusschenrijm: »in alles *wat* den val der *stad*" te vermijden. — De spaarzaamheid des beroemden Uitgevers in het maken van veranderingen bewijst overigens in welke goede handen het beleid van dezen herdruk gekomen is. Wij onderwerpen dáárom met des te grooter gerustheid aan zijn beter oordeel de vraag: of 't niet, om méér dan eene reden, ware te verkiezen den inhoud der nog volgende deelen met dien van den ouden druk geheél te doen doen overeenkomen; behalven in de spelling.

De Heer T. geeft aan het slot der Inleiding den wensch te

kennen, dat de onderneming bijval moge vinden. Wij wenschen dat mede, en zullen ons méér verheugen naarmate de bijval grooter is, omdat deze dichtwerken voor het grootste gedeelte in Alexandrijnen zijn geschreven, en de ruime aftrek aldus bewijzen zal dat het publiek, in weerwil van buitenlandschen en middeleeuwschen invloed, nog niet besmet is met den afkeer van het bijkans onttroonde Alexandrijnsche vers, waarin wij zoo veel schoons en meesterlijks bezitten. Ook wenschen wij dat, en noodigen onze lezers uit om de onderneming te schragen, opdat de grijze Zanger aan wien VAN WINTER en VAN MERKEN de eer van dezen herdruk te danken hebben, niet de pijnlijke teleurstelling ondervinde, van welke hij in de Inleiding spreekt. Moge hem 't voorregt ten deel vallen over deze kolossale onderneming tot aan het einde toe het opzigt te blijven voeren in gezondheid en met de aangenaamste zelfvoldoening!

De druk, hoewel zeer compact, is helder en duidelijk, het papier en het bindwerk zijn goed, en het uitwendig voorkomen is eenvoudig maar aangenaam.

Memorandum der geschiedenis van het Vaderland, vooral in verband met de voornaamste krijgsgebeurtenissen beschouwd, door J. GOUDRIAAN, *Eersten (Eerste) Luitenant der Rijdende Artillerie. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1852. *In gr.* 8*vo.* 221 *bl. f* 1-80.

De titel wijst het voorname en het ondergeschikte doel van dit werkje genoegzaam aan; mits men wete, dat *Memorandum* hier is een herinnering- of aanwijzingboek van zaken, namen, en jaartallen (*datums*), uit onze of ook daarmede in verband staande buitenlandsche geschiedenis. In dat opzigt is het werkje inderdaad zeer bruikbaar en nuttig. Bij voorbeeld bij het gebruik van BILDERDIJKS *Geschiedenis des Vaderlands*, die, zich doorgaans stilzwijgend gedragende aan den omslagtigen, koelen, maar (in het algemeen en in het groote) naauwkeurigen WAGENAAR, dikwijls namen en datums verzwijgt en zich niet stipt houdt aan de tijdsorde. — Dat in dit *Memorandum* bijzonder acht gegeven wordt op de krijgsbedrijven, kan niemand hinderen, en is den niet-militairen gebruiker dikwijls tot gemak; maar moet tot groote aanbeveling voor dit werkje strekken bij

Digitized by Google

de Militairen. Doch hoe vele niet-militaire beoefenaars onzer geschiedenis bedienen zich dagelijks met genoegen en met vrucht van DE JONGES *Geschiedenis van het Nederl. Zeewezen*, en VAN BOSSCHAAS, *Heldendaden te Lande*, en zullen dus ook met genoegen, al de zaken daarin beschreven, hier op hare plaats in het kort aangewezen, wedervinden.

Ook heeft de S. hier en daar zijne bronnen aangegeven. Niet doorgaande evenwel, en niet in de tijdsorde der schrijveren, gelijk 't behoorde. Men vindt b. v. bl. 9: »BILDERDIJK, SCHOTANUS, WINSEMIUS." (De titels der werken van BILDERDIJK en WINSEMIUS, en zoo ook van »AREND" bl. 4 enz. worden niet eens opgegeven.) Bl. 12: »DE JONGE, BILDERDIJK, WAGENAAR, SCRIVERIUS, NIJHOFF." Bl. 17: »NIJHOFF, SLICHTENHORST, AREND"; dergelijke bij bl. 21. Men moet hier ook geen indringen in de geschiedenis, geen *pragmatismus*, zoeken, zelfs geen heldere denkbeelden. B. v. bl. 76: »Omtrent dezen tijd ontstonden wederom twee partijen in de Hervormde Kerk, welke zich naar de namen van twee *Leidsche* Hoogleeraars VOET en COCCEJUS, Voetianen en Coccejanen noemden. De eerste was een gestreng veroordeelaar der geschriften van den *Franschen* wijsgeer DESCARTES en sterk aanhanger van het Huis *van Oranje*, terwijl de tweede »DESCARTES prees en het gezag der Staten verdedigde." VOET wordt in onze letterkundige geschiedenis steeds VOETIUS genaamd. 2°. Hij is nimmer *Leidsch* Hoogleeraar geweest; en 3°. welke zonderlinge combinatie en weêr tegenoverstelling van DESCARTES, ORANJE en de Staten (met welke trouwens COCCEJUS zelf zich niet inliet). Bl. 81 is het regt van *Devolutie* onjuist voorgedragen. — Het »veel martelen en pijnigen" van CORNELIS DE WITT (bl. 89), is door BILDERDIJK naar eisch gewaardeerd. Bl. 144 wordt BELDAULX genoemd, die BEDAULX heette. Bl. 159: »Het ontwerp van Staatsregeling (waarop R. J. SCHIMMELPENNINCK als Raadpensionaris zou aantreden) door de Stemgeregtigden met 153, 322 tegen 136 stemmen aangenomen." Ja; maar de stemgeregtigde die t'huis bleef, werd *geteld* als ja-zegger. — Op 't jaar 1810 is veel te weinig gezegd van de laatste maanden van Koning LODEWIJK. De *Levensbijzonderheden* van KRAYENHOFF hadden hierbij mogen vermeld worden. — Bl. 179: »In *Spanje* hadden de *Fransche* zaken eene ongunstige wending bekomen; op den 21 Junij 1813 werden zij door WELLINGTON in den *slag bij Vittoria* totaal geslagen en bijna geheel vernietigd." Dit waren toch wel niet »de *Fransche* zaken", maar »de *Franschen*. Deze dingen vielen Rec. bij het doorbladeren in het oog. — Ook bl. 114 de naam van COËTLOGON op het jaar 1703, dezer dagen weêr vermeld onder de trouwe aanhangers van de BOURBONS. — Bl. 153 en 154 eene beknopte en aangename aanwijzing nopens de *Nederlandsche* vlag.

Op bl. 205—208 vindt men nog een Alphabetisch Register enz., en bl. 209, (211)—221 een *zeer* beknopte, maar toch nuttige *Schets der (Nederlandsche) Geschiedenis*. — De zeer matige prijs bij nette uitvoering, moge mede dit werk tot aanbeveling strekken.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Handboek tot de kennis van de Heilige Schriften des Ouden en Nieuwen Verbonds, door I. I. PRINS, *Theol. Doct. en Predikant te Rotterdam. In twee Deelen. Tweede Deel. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1852. *In gr.* 8*vo. VIII en* 358 *bl. f* 2 - 90.

In een der vorige nommers van dit Maandwerk, (*) maakten wij ons Godsdienstig en lezend publiek gaarne opmerkzaam op den belangrijken inhoud van het Eerste Deel van dit werk, waarvan wij thans, met geen minder genoegen, het Tweede of laatste Deel aankondigen. Met opzet schrijven wij: met geen minder genoegen; want, hoe zeer de Bijbel in zijn geheel beschouwd, voor ons de gewijde bron is van Gods openbaringen, zoo zien wij toch in het bijzonder in het Nieuwe Testament, de heilige oorkonde des Christendoms, en voor onze belijdenis daarvan, heeft het derhalve eene meer uitsluitende waarde.

Met dubbele belangstelling moesten wij uit dien hoofde een werk lezen, dat ons die waarde in het helderste licht stelt, en 't welk onzes inziens de tweeledige verdienste bezit, van én door zijnen populairen toon en stijl verstaanbaar voor den minkundige te zijn, én door zijn degelijken inhoud op de goedkeuring van den meer ervarene, ja van den geleerde zelf, aanspraak te mogen maken.

In eene gepaste Inleiding, waarin het Nieuwe Verbond tegenover het Oude wordt beschouwd, wordt tevens (bl. 5—13) in een kort bestek, hoofdzakelijk alles voorgedragen, wat met regt voor de echtheid en ongeschondenheid van den *Kanon* des N. T. kan worden in het midden gebragt. Wat nu de echtheid en geloofwaardigheid der geschiedkundige boeken betreft, zoo is deze, voor een ieder die alleen »waarheid" zoekt, onzes inziens zóó voldingend bewezen, dat er redelijker wijze, geen twijfel meer overblijft. Waar de Schrijver in de Eerste

---

(*) Voor Nov. 1852, N°. XIV, bl. 613 en volgg.

Digitized by Google

Afdeeling over de vier Evangeliën in het algemeen handelt, wordt in eene afzonderlijke §, zoo wel op de overeenstemming der *Synoptische* Evangeliën met dat van JOHANNES, als op de verscheidenheid waardoor zij van elkander afwijken, gewezen, en dit een en ander onder zekere bepalingen, verklaard uit de mondelinge overlevering, die allengs onder de Christenen een meer of minder vasten vorm had aangenomen, en als hoofdbron door de Evangelisten is gebezigd (bl. 22). Om meer dan ééne reden moeten wij hier van den Schrijver verschillen: want wij houden het er voor, dat de meer of minder vaste vorm der overlevering, geenszins eene echte bron heeft kunnen opleveren, waaruit de Evangelisten hunne berigten konden putten; en wil men een bewijs hoe weinig er op de mondelinge overlevering, zelfs onder de onmiddellijke jongeren des Heeren, staat gemaakt kan worden, dan raadplege men het verhaal bij JOHANNES in zijn Evangelie H. XXI: 21—23. Liever denken wij dus aan *schriftelijke* aanteekeningen van JEZUS' woorden en daden, vermoedelijk reeds bij Zijn leven gemaakt, die later door mondelinge berigten van afdoende getuigen vermeerderd, de stof mogen verschaft hebben tot het opmaken der levensbeschrijvingen des Verlossers, die wij thans bezitten.

Van de onderscheidene Evangelisten, van den inhoud, de innerlijke gesteldheid, en oorspronkelijke bestemming hunner Evangeliën, mitsgaders van de bijzonderheden daarin voorkomende of daarop betrekkelijk, wordt van bl. 27—80 alles gezegd, wat tot kennis hunner geschriften noodig kan geacht worden; waarop verder een beknopt overzigt gegeven wordt (bl. 97—105) van de geschiedenis der Joden ten tijde van JEZUS en de Apostelen, en van de toenmalige Secten onder de Joden. Gaarne hadden wij dit alles vóóropgezet gezien, bij wijze van Inleiding tot regt verstand der geschiedkundige boeken des N. T., waartoe de kennis van de geschiedenis der Joden, en van hunne toenmalige Secten onmisbaar is. Wat wij van HERODES lezen, dat hij JEZUS naar het leven *schijnt* gestaan te hebben (bl. 103) had men uit LUC. XIII: 31 stellig kunnen verzekeren.

De Tweede Afdeeling, waarin de een-en-twintig leerboeken of *Apostolische* brieven worden behandeld, vangt (bl. 110) aan met eene beschouwing dier brieven in het algemeen, die *Apostolische* brieven genoemd worden, »omdat zij afkomstig zijn

Digitized by Google

van *Apostelen*, vooral van PAULUS, of van *Apostolische* mannen, uit de eerste eeuw des Christendoms." »Aanleiding tot het schrijven daarvan werd hun van tijd tot tijd gegeven, door de kennis die zij verkregen hadden, aangaande den uit- en inwendigen toestand der gemeenten, en in verband daarmede, door het aanstaand vertrek van Christenen of medehelpers derwaarts. De *Apostolische* brieven zijn derhalve enkel gelegenheidschriften. Hun inhoud bevestigt dit voor aller oog, zonder daardoor echter in belangrijkheid iets te verliezen. Met het hoofddoel waartoe zij geschreven werden voor oogen, boezemt ons al wat daarin voorkomt de hoogste belangstelling in. Vooral echter moet het ons te doen zijn om het onderwijs in de Christelijke waarheid en het hoog ernstig vermaan dat zij bevatten. Beiden, onderwijs en vermaan, staan hier tot elkander in naauwe, innige betrekking; ofschoon zich in de brieven van PAULUS, meestal twee gedeelten laten onderscheiden: het eerste aan de ontwikkeling der Christelijke waarheid toegewijd, het andere bestemd om allerlei voorschriften over te brengen, tot het Christelijk leven betrekkelijk. De zeven *Algemeene* brieven daarentegen kennen die onderscheiding niet, en zijn meerendeels van zuiver practischen inhoud." (bl. 114.)

Tot regt verstand der *Paulinische* brieven, wordt de Apostel PAULUS zelf, éérst in zijne lotgevallen en werk, daarna in zijne uiten inwendige persoonlijkheid voorgesteld (bl. 118—149). Misschien had men hier, onder zoo veel passends als de Schrijver ons te lezen geeft, ook de opmerking mogen verwachten, dat de eerste opvoeding des Apostels plaats greep te *Tarsus*, eene stad die, naar het berigt van STRABO, Geograph. L. I, 14, cap. 5, tijdens de regering van AUGUSTUS, onder wien hij leefde en schreef, in wetenschappelijke beroemdheid zelfs *Athene* en *Alexandrië* overtrof; en dat PAULUS dus reeds als knaap ingeleid werd in de letterkunde der *Grieken*, onder welke eens zijn hoofdwerkkring als Apostel van CHRISTUS zijn zoude. Dat toch PAULUS in de *Grieksche* letterkunde niet onbedreven is geweest, daarvan leveren ons zijne geschriften de duidelijkste bewijzen.

Achtereenvolgend worden nu de oorsprong en den toestand der onderscheidene gemeenten, waaraan de Apostel zijne brieven rigtte, beschouwd; de echtheid en belangrijkheid dier

Digitized by Google

brieven zakelijk aangetoond, evenzeer als de echtheid en belangrijkheid der brieven aan bijzondere personen (TIMOTHEUS, TITUS en PHILÉMON); terwijl hetgeen de Schrijver mededeelt aangaande den brief aan de *Hebreën*, ons gewis in het gevoelen versterkt, 't welk reeds door LUTHER, MELANCHTON, KALVIJN en BEZA werd uitgesproken, dat de brief niet van de hand van PAULUS afkomstig is.

Voor eene onwillekeurige vergissing houden wij, wat bl. 183 voorkomt, dat een gedeelte van het oude *Phrygië*, later *Galatië* genoemd, zamengetrokken zoude zijn uit *Gallo-Græcia;* want de Schrijver weet even goed als wij, dat *Galatië* zijn naam ontvangen heeft van de *Gallen*, *Galen*, of *Kelten*, een weleer beroemd volk dat vroeger een groot gedeelte van *Spanje*, geheel *Frankrijk*, (waaraan het zijn naam *Gallië* gaf) *Engeland*, *Zwitserland* en *Italië* besloeg, ja zijne volkplantingen langs den *Donau* tot naar *Pannonië* en *Illyrië* heen zond, maar later door de *Romeinen* en *Germanen* verdrongen, ten onder gebragt en verdelgd werd. Te regt wordt echter aangemerkt dat de *Galaten* nooit hunne vroegere nationaliteit geheel verloochenden of vergaten. De grondtrekken van hun volkskarakter, ligtzinnigheid en wuftheid vinden wij in den *Paulinischen* brief hier en daar terug, b. v. H. I: 6 en III: 1. Zij herinneren ons van zelf aan de beschrijving die JULIUS CAESAR van hen geeft, *de Bello Gal.*, L. IV, c. 5, en doen ons onzes ondanks denken aan hunne latere afstammelingen, — de *Franschen.*

Bij de behandeling der *Algemeene* Apostolische brieven, komt natuurlijk die van JAKOBUS het eerst ter sprake. Op goede gronden houdt de Schrijver dezen JAKOBUS voor een der vier halve broeders des Heeren, (JAKOBUS, JOSES, SIMON en JUDAS) door JOZEF bij MARIA, gedurende zijn minstens twaalfjarig huwelijk met haar, verwekt. (Vgl. LUC. II: 41, 43, 48.) De dwaze meening als of de ongehuwde staat zoo veel heiliger ware dan de gehuwde, eene meening die de *Roomsche* Kerk vooral blijft doordringen, tot hoogere verheffing harer ongehuwde priesterkaste; — de bijgeloovige eerbied dien zij MARIA toedraagt, als of het schennis van de eer der gezegendste onder de vrouwen zoude zijn, behalve haren van God wondervol ontvangen eerstgeborene, nog andere kinderen gebaard te hebben: — en de verwringing van het sprankge-

Digitized by Google

bruik des N. T., om de benaming van »broeder" gelijkluidend te achten met die van »bloedverwant of neef", ziet daar, wat aanleiding gegeven heeft tot het wanbegrip aangaande de ware persoonlijkheid des Schrijvers, welke door Dr. PRINS op eene alzins voldoende wijze, bl. 263 en volgg., gehandhaafd wordt.

Belangrijk achten wij voorts, wat hier tevens voorkomt omtrent de karakteristiek en geschiedenis van JAKOBUS, daar de wetenschap hiervan zoo veel bijdraagt tot de juiste waardeering van zijn geschrift. Moge JAKOBUS al niet tot het getal der eigenlijk gezegde Apostelen behoord hebben, zoo was hij nogtans van den echten Apostolischen zin geheel doortrokken; en bevreemdt het ons bij den eersten opslag, hoe de anders in zijne zienswijze onafhankelijke LUTHER, den brief van JAKOBUS »een regte brief van stroo" noemt, die »volstrekt geen Evangelisch karakter noch voorkomen" heeft; maar die bevreemding houdt op, als wij in het oog houden, hoe de groote Hervormer van zelf tot deze scheeve beoordeeling moest vervallen, omdat hij de onderscheidene standpunten verwarde, waarop PAULUS en JAKOBUS zich in de beschouwing des Evangelies bevonden. Het vermeend verschil tusschen de beide groote mannen, betrekkelijk de leer der regtvaardiging en der goede werken, wordt hierdoor opgehelderd. »Niet zelden heeft men het zóó breed uitgemeten, als of hier een onverzoenlijke strijd te vinden ware. Eenige weinige opmerkingen zullen genoegzaam zijn, om dien strijd volkomen te vereffenen. Op verschillende standpunten geplaatst, bespreken PAULUS in zijne *brieven aan de Romeinen* en *Galatiërs*, en JAKOBUS (II. II: 14—26) wél beschouwd, gansch verschillende onderwerpen, en wordt door hen aan dezelfde woorden die zij bezigen, eene gansch verschillende beteekenis gehecht. Het *gerejtvaardigd worden*, dat bij PAULUS zoo véél omvat (§ 117, 120), sluit bij JAKOBUS niet meer in zich, dan Gode welbehagelijk zijn, en voor Gods gunstgenoot verklaard worden. Onder de *werken*, wier verdienstelijkheid hij ten stelligste ontkent, verstaat PAULUS de werken der wet, die bij den Jood aan het geloof voorafgingen, en in de stiptste onderhouding der *Mozaïsche* wet, meest in uiterlijkheden om des loons wil in acht genomen, bestonden; terwijl JAKOBUS, als hij de noodzakelijkheid der werken, even stellig beweert, enkel denkt aan goede

Digitized by Google

Digitized by Google

derhalve hem niet voor *kanoniek* heeft erkend: intusschen blijven wij toch vragen: of dit stilzwijgen der oudheid, hoe belangrijk op zich zelf, wel eene genoegzame reden oplevert *tegen* de authenticiteit des Briefs, zoodra innerlijke kenmerken *daarvoor* pleiten? Zeker is de aanmerking van OLSHAUSEN niet ongegrond, dat de stijl van den Tweeden Brief zeer onderscheiden is van dien des Eersten: maar gewaagd vinden wij het om bepaald dááruit tot zijne onechtheid te besluiten; want hoe veel verandering van stijl brengt het tijdsverloop van enkele jaren te weeg, en is het wel uitgemaakt dat de Tweede Brief kort na den Eersten geschreven zij? Deelen wij derhalve minder in de slotsommen van het onderzoek des Schrijvers, zoo prijzen wij nogtans volmondig de onpartijdigheid, waarmede hij, zoo hier als elders, het *voor* en *tegen* heeft aangevoerd, en ons in de overtuiging bevestigt, dat een vernieuwd onderzoek, en een herhaald wegen van redenen, geenszins overtollig mag gerekend worden.

Waar Dr. PRINS over de drie Brieven van JOHANNES handelt, en onder anderen de authenticiteit der twee laatste handhaaft, lazen wij met genoegen zijne gedachten over de onechtheid der woorden bij 1 JOH. v: 7, 8: *in den hemel de Vader, het Woord, en de Heilige Geest, en deze drie zijn één; en drie zijn er die getuigen op de aarde;* en gewis zal zijne verklaring: »men moet, om de echtheid dezer woorden, ten gevalle van de leer der *Drieëenheid*, die er niet eens door bewezen wordt, te handhaven, alle regelen der oordeelkunde verloochenen" de goedkeuring van elken onbevooroordeelde wegdragen.

JUDAS de Schrijver des Briefs die zijn naam draagt is, even gelijk JAKOBUS, volgens PRINS, een halve broeder des Heeren geweest, aan wiens dienst hij zich later had toegewijd. De eenvoudige reden waarom hij evenmin als JAKOBUS niet van den beginne af in den kring der Apostelen werd opgenomen, lag in zijn ongeloof omtrent de eigenlijke Messiaswaarde des Heeren; het is meer dan waarschijnlijk dat zijn ongeloof ook niet weinig gesterkt zal zijn geworden, door den afloop der geschiedenis van JEZUS aan een kruis op *Golgotha;* een afloop in zijn oog zoo onbestaanbaar met den rang des lang beloofden, en hoog geloofden Konings van *Israël!* Maar zie! de Heer verrijst ten derden dage, verschijnt aan al Zijne vrienden, verschijnt ook aan JAKOBUS (1 *Cor.* XV: 7), den geest-

Digitized by Google

verwant van JUDAS, en zijn broeder.... thans is het dezen onmogelijk verder te twijfelen, en zijn tot hier toe lang gekoesterd, en diep geworteld ongeloof, maakt plaats voor de innigste overtuiging en de hartelijkste liefde: hij wordt een dienstknecht van JEZUS CHRISTUS.

Acht de Schrijver de echtheid des Briefs meer dan waarschijnlijk, althans aan geen regtmatigen twijfel onderhevig, wij voor ons houden die echtheid, ook op grond der getuigenissen van de meeste Kerkvaders, aan geene billijke bedenking onderhevig. ORIGENES zelf, die in de derde eeuw leefde, en zich zoo twijfelachtig uitlaat omtrent de echtheid van den Tweeden Brief van PETRUS, en van den Tweeden en Derden Brief van JOHANNES, maakt ten opzigte van den Brief van JUDAS geene de minste zwarigheid. Ten deze in het gevoelen deelende van zijn leermeester CLEMENS van *Alexandrië*, noemt hij den brief van JUDAS, ja, wel een brief van weinige regelen, maar vol van krachtige woorden der hemelsche genade. Hoe verschillend was dus LUTHERS oordeel van het zijne.

Als eene minder algemeen bekende bijzonderheid, wordt hier ook (bl. 321) het berigt ingelascht van HEGESIPPUS, door EUSEBIUS medegedeeld, dat de afstammelingen van JUDAS ten tijde van Keizer DOMITIANUS, die van 81—96 na CHR. regeerde, nog onder de Christenen in *Palestina*, in weerwil van hunnen geringen staat, in groote eere waren; dat die afstammelingen, omdat zij uit het geslacht van DAVID gesproten waren, voor dien achterdochtigen Keizer te regt gesteld, maar ook spoedig ontslagen zijn geworden. Wij meenen dat DOMITIANUS hunne in vrijheid stelling beval, omdat hij in het voorkomen der arme lieden niets meende te ontdekken, dat hem ten hunnen aanzien eenigen argwaan kon inboezemen.

Met groot genoegen volgden wij den Schrijver in hetgeen hij omtrent de geheimzinnige *Apocalypse* in het midden heeft gebragt; en moeten wij ook van hem verschillen, wanneer hij NERO als den bedoelden *Antichrist* beschouwt; ja, blijven wij gelooven, dat de vernuftige opvatting van ZÜLLIG over Hoofdst. XIII: 17, 18 verdient nader getoetst te worden: zoo kunnen wij toch niet afzijn aan de bewerking van de Derde Afdeeling allen mogelijken lof van beknopte volledigheid, bij de ontwikkeling der hoofddenkbeelden in § 165—166 (van bl. 327—349) aangeduid, toe te kennen, en gaarne nemen wij

Digitized by Google

over wat bl. 347 voorkomt: (De Apocalypse) »geplaatst aan het einde van den gewijden bundel des N. Verbonds, heeft in ons oog nog te hooger waarde. Dit boek kroont dien bundel waarin zoo veel groots en heerlijks vervat is, met de belofte der heerlijkste toekomst, en vat de troostvolle uitzigten, die ons reeds door de oude Godsmannen geopend zijn, nog eenmaal in geheimzinnige trekken zamen, om daarvan één schoon geheel te vormen, waarop het oog des geloofs met blijde verrukking staren blijft, al is de vervulling nog grootendeels in de nevelen der toekomst verborgen."

Kernachtig is de wijze waarop de Schrijver zijn »*gehaltreich*" boek, met de beantwoording der gewigtige vraag: wat is de *Bijbel?* besluit; en daar hier een kort overzigt geleverd wordt van het vroeger breedvoerig behandelde, zoo zal het wel onnoodig zijn te zeggen, hoe veel omvattend en belangrijk dit slot is.

En zoo zijn ook wij genaderd tot het slot onzer aankondiging van een werk, waarmede de waardige Schrijver de geheele Protestantsche Kerk hoogelijk aan zich heeft verpligt. Wij zeggen hem daarvoor dank, en twijfelen in geenen deele, of zijn arbeid zal veel kunnen bijdragen tot bevordering eener grondige kennis, en juiste waardeering van het Boek der Boeken, waarin de Allerhoogste Zijne openbaring tot ons heil heeft nedergelegd. Gaarne bevelen wij dit werk aan, en wenschen het in alle huisgezinnen gebruikt te zien; maar, opdat die wensch vervuld worde, achten wij eene beterkoope uitgave, zoo als wij die b. v. van ZAHNS Bijbelsche Geschiedenissen bezitten, hoogst noodig. Moge onze wensch niet tot de *pia vota* behooren! Overigens schenke God Zijn zegen op dit *Handboek*, en verleene den Schrijver verder lust en kracht, om zijne vele talenten met den rijksten winst te besteden in het belang der gemeente onzes Heeren!

H. C. W. P.

Verhandeling over de echtheid der Johanneïsche Schriften, door A. NIERMEIJER, *Theol. Doct. en Predikant te 's Heer Arendskerke (thans Hoogleeraar te Leiden). Bekroond bij het Haagsche Genootschap tot verdediging van de Christelijke Gods-*

Digitized by Google

dienst. Te 's Gravenhage, bij de Erven Thierry en Mensing. 1852. *In gr.* 8*vo.* 422 *bl.*

Toen de Heer met Zijne discipelen op de zee van *Tiberias* in eene visschersboot aan de woede der stormen scheen prijs gegeven, beefden de jongeren, maar de Meester — sliep gerust, en toen hij ontwaakte, deed Zijn woord den storm bedaren, en de baren zich nedervlijen, zoodat wie 't aanzagen met verbazing vroegen: »Wie is deze, dat wind en zee Hem gehoorzaam zijn?" Dit wonderwerk heeft zich in andere vormen, doch met dezelfde uitkomst meer dan eens herhaald. Zoo zag ook in onzen tijd menig kleingeloovige met angst den storm uit de gehoorzalen van *Tubingen* opsteken, en de golven des ongeloofs dreigen de historie van den oorsprong des Christendoms te overstelpen. Maar het is enkel een storm tot zuivering geweest, die de levenskrachten des Christendoms heeft versterkt. Onberekenbaar groot is het voordeel dat de kritiek, van welke het stelsel der *Tubingsche* School is uitgegaan, voor de godgeleerdheid heeft opgeleverd. Aan haar hebben wij in 't algemeen het meer heldere licht te danken, dat tegenwoordig de eerste Christentijden beschijnt, en aan haar zijn wij nu ook weder dit voortreffelijk werk verschuldigd.

Het *Haagsche* Genootschap, dat met den tijd voortgaat en zich steeds krachtig beweegt, deed een gelukkigen greep met de navolgende prijsvraag uit te schrijven: »Daar men vroeger wel eens gemeend heeft, dat de onechtheid der *Openbaring* van JOHANNES uit het *Evangelie* en de *Brieven*, aan dien Apostel toegekend, blijkbaar is, en sommigen heden ten dage, omgekeerd, de echtheid der *Openbaring* aannemende, daaruit de onechtheid van het *Evangelie* en van de *Brieven* trachten te bewijzen, vraagt het Genootschap:

»Waarin verschillen van elkander de schriften des Nieuwen Testaments, die aan JOHANNES worden toegekend? Welke zijn, integendeel, de punten van hunne overeenkomst? Wat is de slotsom, die men uit het een en ander ten aanzien van hunne echtheid heeft op te maken?"

De scherpzinnige Godgeleerde, die zoo voldingend de echtheid van den Brief aan de *Efezers* bewezen heeft, zette zich ook nu ter beantwoording neder en werd andermaal als overwinnaar gekroond.

Digitized by Google

Het werk wordt geopend met eene Inleiding, waarin de Schrijver zijne lezers op het juiste standpunt brengt, om de vraag behoorlijk te verstaan. Hij begint met de beweegredenen tot het voorstellen dier vraag op te geven; bepaalt haren inhoud en vorm; wijst de veronderstellingen aan, waarvan bij de vraag wordt uitgegaan, en ontwikkelt de omstandigheden, onder welke hij hare beantwoording heeft ondernomen. Deze Inleiding heeft de bijzondere, wij zouden haast zeggen zeldzame verdienste, dat zij, als een onontbeerlijke fakkel, over 't geheel een helder licht werpt.

In de Eerste Afdeeling worden de punten van verschil tusschen de Openbaring en de andere geschriften van JOHANNES met naauwgezetheid behandeld, en aangetoond, dat die schriften noch in soort, noch in aard met elkander overeenkomen. Ginds eene *Eschatologie;* — hier eene *Geschiedenis des Zaligmakers*, en *Brieven*, die geheel het Nieuw-Testamentisch briefkarakter vertoonen. Ginds een werk van geestdrift en verrukking, waar boven de Schrijver met PAULUS stellen kon: »of het in of buiten het ligchaam was, weet ik niet" (2 *Kor.* XII: 2); — hier, door het koele verstand en 't wikkend oordeel, de feiten van het verledene wijsgeerig beschouwd; de historische stof met beleid geschift en naar leerstellige begrippen bewerkt, of een rustig oog geslagen op de toestanden en behoeften van Christelijke gemeenten en personen.

Is echter de Schrijver volkomen geslaagd in de aanwijzing der punten van 't verschil, niet minder grondig en volledig worden ook de punten van de overeenkomst der Johanneïsche schriften door hem aangewezen. Liever dan eene dorre opgave van den inhoud, zullen wij hier mededeelen wat NIERMEIJER uit zijne breede beschouwingen heeft zamengetrokken:

»Het *Evangelie* en de *Openbaring* zijn geniale voortbrengselen, scheppingen van een grooten geest, die zijne stof beheerscht; in beide is plan en orde; in beide, als men ook de Openbaring dieper beschouwt, wijsgeerig doordenken van de gekozene stof, en bespieden van het geheim der hoogere orde, volgens welke de draad der geschiedenis zich ontwikkelt. In beide vinden wij den strijd geschetst van het licht met de duisternis, en de overwinning van het eerste. Tusschen de hoofdgedachte is dus overeenkomst, alleen is zij niet op hetzelfde gebied uitgewerkt. De *Tubingers* drukken het te regt

Digitized by Google

uit: met te zeggen: »het Evangelie is de vergeestelijkte Openbaring." Toch is in het Evangelie zoo min alles vergeestelijkt, als in de Openbaring alles zoo grof zinnelijk is, als zij beweren. Trekken van eene geestelijke Parousie vinden wij zoo wel in de Openbaring, als die eener zinnelijke niet geheel in het Evangelie en de Brieven ontbreken; terwijl evenzoo de begrippen, die uit eene zinnelijke gedachte Parousie voortvloeijen, althans daarnaar zich rigten en vormen, t. w. die aangaande de opstanding, het oordeel, het tegenwoordig leven, de antichristelijke magten, den aard der zaligheid enz. ons hier punten van aanraking met de Openbaring aanbieden. Ook treedt ons het universalisme hier en daar in de Openbaring tegen, terwijl het Jodendom ook in het Evangelie en de Brieven, niet geheel gemist wordt, en wat hier wederom meer heerschend is, evenmin in de Openbaring. Hoogst merkwaardig zijn inzonderheid de punten van overeenkomst in de Christologie. En wat de schrijfwijze met name het gebruik van het Oude Testament, het volgen van de LXX en den grondtekst, wat den stijl en de woordvoeging, wat woorden, spraakvormen en zegswijzen betreft, waren er zoo vele trekken van overeenstemming te ontdekken, dat wij den overvloed naauwelijks konden uitputten."

Na een onderzoek hetwelk niets onopgemerkt heeft gelaten, komt N. tot de vragen: kunnen deze schriften nu allen van éénen schrijver zijn, en wel van dien, aan wien zij worden toegekend? Is het verschil te gering om de kerkelijke overlevering te logenstraffen? Laat het zich uit den aard en de soort der geschriften, uit de geschiedenis van den Apostel JOHANNES, uit de onderscheidene tijdstippen, waarop, en de onderscheidene omstandigheden, waaronder zij geschreven zijn, bevredigend verklaren? Is er alle grond om aan te nemen, dat deze Apostel een proces van ontwikkeling doorloopen heeft, waar binnen de verschillende standpunten gelegen zijn, die hij ten aanzien van zijne persoonlijke hoedanigheid, bekwaamheden en denkwijze heeft moeten innemen, om den schrijver dier gezamenlijke stukken te zijn? En zoo deze vragen toestemmend zijn te beantwoorden, is dan ook misschien de overeenkomst van dien aard, dat zij alleen dán voldoende te begrijpen is, wanneer alle deze schriften aan één en denzelfden opsteller worden toegekend?

Digitized by Google

Dat de antwoorden op deze vragen toestemmend zijn, is na 't voorafgegane te verwachten, en dat de toestemming in haar geheel eene wezenlijke en blijvende overwinning is, heeft ons verheugd. NIERMEIJER doet eerst den Apostel JOHANNES, zijn persoon en zijne geschiedenis kennen, en onderzoekt dan waar en wanneer de Johanneïsche geschriften zijn opgesteld. Uit dat onderzoek blijkt, dat het Evangelie en de Brieven te *Efezen* zijn geschreven tegen het einde der eerste eeuw, de Openbaring op *Patmos* vóór de verwoesting van *Jeruzalem*, kort na den dood van Keizer NERO. Vervolgens toont hij aan, dat het verschil dezer schriften in soort en aard natuurlijk is; 't geen ook geldt van het verschil in de gemoedsrigting des Schrijvers. Dat hun verschil in schrijfwijze begrijpelijk, en hun verschil in denkbeelden en voorstellingen noodwendig is. Met glans verdedigt hij die beweringen, en toont eindelijk aan, dat de punten van overeenkomst niet verklaarbaar zijn, dan wanneer de schriften gezamelijk aan denzelfden Schrijver worden toegekend.

Wij lazen deze Verhandeling meer met het gemoed eens leerlings dan met den geest van een beoordeelaar. De uitspraak der bekwame en bevoegde mannen, die het wèlverdiende eermetaal aan den waardigen strijder hebben toegewezen, maakt onzen lof overbodig.

De enkele bedenkingen die wij hebben, zijn reeds elders voorgedragen. Wij erkennen het gaarne, de Heer NIERMEIJER had alleen de echtheid der Johanneïsche schriften als zoodanig te staven. Nu dit zoo voortreffelijk is geschied, moge het van latere zorg zijn op hunnen grondoorsprong te wijzen. Maar wij, gelijk wij niet van meening zijn dat JOHANNES of iemand der profeten te beschouwen zij als een muzijkinstrument door een hooger geest bespeeld, zoo kunnen wij ons ook niet met hen vereenigen, die zoo wel de stof als den vorm aan de subjectiviteit van den Apostel toekennen. NIERMEIJER doet dit niet, maar anderen doen het, en hier en daar geeft hij, naar ónze meening, te véél aan hen toe. Doch wij achten 't overbodig hierover uit te weiden, omdat de strijd over den waren oorsprong der Heilige Schriften op wetenschappelijk gebied nog verre is van geëindigd te zijn, hoewel eene spoedige beslissing niet tot de onmogelijkheden behoort. De wetenschap [misschien ware het beter te zeggen: de openbare

Digitized by Google

meening in de scholen der wetenschap] is begonnen met de *onfeilbaarheid* der Heilige Schrift op te heffen, en de *feilloosheid* er voor in de plaats te stellen. Deze, evenmin bewijsbaar als hare voorgangster, wijkt tegenwoordig voor de opvatting der *geloofwaardigheid*. Is ook deze niet te bewijzen, dan droogen de kenbronnen der Evangelische waarheid op, en men moet het Christendom laten varen, of tot het traditioneele Katholicisme overgaan; maar indien zij bewezen *kan* worden, dan is de feilloosheid met de onfeilbaarheid gered, en de Heilige Geest niet bloot een vermogen in den mensch opgewekt, maar eene kracht uit en van God. Wij voor ons achten de uitkomst niet twijfelachtig. Willens of onwillens zal de wetenschap hare krachten moeten besteden, om te bevestigen wat zij bestrijdt: eenmaal zal zij als priesteresse van de eeuwig oude en eeuwig jonge waarheid moeten optreden.

De Schrijver heeft zich op een eigen standpunt geplaatst en is daardoor tot beschouwingen geleid, die tegenspraak hebben uitgelokt. Ook ons komt het voor, dat hij te véél zoekt in 't ontwikkelingsproces van JOHANNES. Wij kunnen hem niet toegeven, dat JOHANNES eerst in 't laatste tijdperk zijns levens den Heer zal begrepen hebben, en dat 's Heeren beeld en hetgeen deze gedaan en gesproken heeft, eerst toen tot helderheid bij hem zal gekomen zijn. Wij zien in alle de Johanneïsche schriften slechts ééne strekking en rigting, zoo wel wat den Heer als wat de gemeente aangaat. In het Evangelie stelt JOHANNES den Koning der eere voor in Zijne afkomst en lijden; in de Brieven, zoo als Hij in de harten der Zijnen op den troon der liefde gezeteld is, en in de Openbaring, zoo als Hij den strijd tegen het booze met kracht onderneemt en zegevierend ten einde brengt. In de Openbaring doet hij zien wat de Christen mag hopen, in het Evangelie wat hij moet gelooven, in de Brieven hoe hij behoort lief te hebben. Het is ons dus niet helder, waarom er bij JOHANNES eene vooruitgaande ontwikkeling noodig ware, om het Evangelie na de Openbaring te kunnen schrijven. De stof gaf van zelf den vorm aan. De Openbaring was profetisch, en JOHANNES stonden geene andere dan Oud-Testamentische vormen ter dienst; daaruit volgt, dat de voorstelling, in den vorm, niet anders dan Joodsch gekleurd kon wezen. Maar wij durven geene ruimte meer vragen, en eindigen met dankzegging

Digitized by Google

aan den Schrijver en met de betuiging onzer vreugde, dat hij tot den akademischen leerstoel is geroepen. Daár vorme hij kweekelingen, die de wetenschap leeren gebruiken als dienaresse der waarheid.

Waar is Babel? Brief aan IDA *Gravin* HAHN-HAHN, *van Dr.* AUG. EBRARD, *gewoon Hoogleeraar in de Herv. Godgeleerdheid te Erlangen. Uit het Hoogduitsch. Te Utrecht, bij* Kemink en Zoon. 1852. *In gr.* 8*vo.* 58 *bl.* *f* :- 60.

De op den titel genoemde vrouw, die met dartele hand het onkruid van zedeloosheid in jeugdige harten heeft helpen strooijen, is tot inzigt gekomen van hare misdadigheid, en, zoo zij meent, een beter mensch geworden. Uit de Protestantsche tot de Roomsche Kerk overgegaan, heeft zij een schotschrift uitgegeven, getiteld: »*van Babylon naar Jerusalem*", waarin zij het Protestantisme voorstelt als de oorzaak van hare buitensporigheden. Dat geschrift weêrlegt Dr. EBRARD met kracht en vuur, wij zouden haast zeggen met een gloed als ware de geest van LUTHER in hem gevaren. Naar óns gevoelen is zijne zegepraal volkomen: het Protestantisme heeft zij nooit gekend want de Bijbel was haar vreemd; zelfs het bestaan van God ontkennende, kon zij in niemand anders gelooven dan in zich-zelve; — ook de bekeering, die haar den laster in de pen gaf, is eene begoocheling: heden gelijk gisteren is zij nog de slavin eener verbeelding door de zonde opgewonden en verward.

Het werkje is belangrijk en piquant; wij bevelen 't onzen lezers aan, en houden ons verzekerd, dat niemand deze *brochure* zal nederleggen zonder eenig gevoel van dank en hulde voor den Hoogleeraar, die een logenachtig en lasterlijk geschrift zoo nadrukkelijk heeft wederlegd.

Een wachtwoord in de dienst van het Godsrijk voor onzen tijd, uitgesproken in de jaarlijksche openbare vergadering van het Nederlandsche Zendelinggenootschap, te Rotterdam, den 21 *Julij* 1852, *door* J. MOLL, JACOBSZ., *Predikant te 's Graven-*

Digitized by Google

hage. Te Rotterdam, bij M. Wijt en Zonen. 1852. *In gr.* 8*vo.* 28 *bl. f* :-30.

Te voren werden de oudste Bestuurders van het *Nederlandsche* Zendelinggenootschap, op hunne beurt, tot het houden der opwekkende rede op de Jaarvergadering geroepen. Thans wordt daartoe op elke jaarlijksche vergadering een der broederen voor de volgende gekozen. En aan Br. MOLL viel die wèlverdiende onderscheiding het eerst te beurt. Zij riep hem tot de vervulling eener taak, die met elk jaar moeijelijker wordt, maar waarvan hij zich, ónzes inziens, allergelukkigst gekweten heeft. Naar JAK. V: 7^{b} sprak hij over *het Christelijk wachten op den Heer in de zaak van het Godsrijk*, en wekte zijne hoorders op tot *een wachten als de landman*, en wel tot een *verlangend*, *geduldig*, *werkzaam en hopend wachten*. Zijn woord vond ingang bij zijne talrijke hoorders, en zoo wel voor hen, als voor zoo velen die daarbij niet tegenwoordig waren of konden zijn, heeft hij 't in het licht gezonden. Verdient het als een woord van heiligen ernst en Christelijke wijsheid allerwege gehoord te worden; onze aankondiging, die er nog eenmaal de aandacht op vestigt, moge aan deszelfs verspreiding bevorderlijk zijn! De belangstelling in de Zendingszaak is in onze dagen wel zeer sterk aangewakkerd, maar moet telkens weder aangevuurd en vooral geleid en bestuurd worden, om eene in waarheid Gode welbehagelijke te zijn. Wij vreezen niet, dat zij ligtelijk, ten koste van andere belangen, zal overdreven worden in de gemeente. De ondervinding leert, dat zij zegen verspreidt in haren naasten omtrek, al schijnt zij ook alleen werkzaam in de verte.

Geschiedenis van Engeland, sedert de troonsbestijging van JAKOBUS II. *Door* THOMAS BABINGTON MACAULAY. *Naar het Engelsch met aanteekeningen. Derde Deel. Te 's Gravenhage, bij* H. C. Susan, C.Hz. 1853. *In gr.* 8*vo.* 541 *bl. f* 5-75.

Het Derde Deel van dit werk, dat de ontknooping van een groot drama bevat, is spoediger verschenen dan wij durfden hopen. Het beschrijft eene uitkomst, die onberekenbaar veel

Digitized by Google

invloed op den gang der zaken in Kerk en Staat heeft uitgeoefend: den val van het Papisme in Koning JAKOBUS; de overwinning van het Protestantisme in WILLEM VAN ORANJE. Deze overwinning was een sluitboom tegen de reuzenplannen van den verwaten Veertienden LODEWIJK, die, zonder den tegenstand van *Oranje*, eene heerschappij van den *Donau* tot aan *Texel*, van *Cadix* tot aan den oever van den *Weichsel* zou gesticht hebben.

Het Tweede Deel bragt ons tot den val van ROCHESTER en CLARENDON, schoonbroeders van JACOBUS, en ooms van MARIA, de Prinses van *Oranje*, die beiden vielen, omdat zij niet overgingen in de dienst des bijgeloofs.

Dit Deel wordt geopend met eene uitmuntende karakterschildering van Prins WILLEM, en diens gemalin en vrienden. Het is eene der hoofdverdiensten des Schrijvers, den THUCYDIDES der negentiende eeuw, dat hij de toestanden en personen even helder doorziet, als waren zij voor zijne oogen geheel doorschijnend geworden. Van daar, dat zijn werk het onmiskenbaar teeken draagt der waarheid, en zijne beschrijving zoo treffend en schoon is. De gave van altijd een gewissen greep te doen, behoedt hem tegen misvattingen, en grondig kennende wie hij ten tooneele voert, behoeft hij nimmer tot gewaagde gissingen zijne toevlugt te nemen. De geschiedenis van *Engeland* gaat voorbij zijn geest zoo als zij inderdaad is geweest, en de getrouwheid en gloed waarmede hij haar beschrijft verplaatst als het ware den lezer in de tegenwoordigheid der geschetste personen, en in het midden der verhaalde gebeurtenissen.

Het zal den vrienden van *Oranje* in de hoogste mate aangenaam zijn het beeld van den onvergetelijken Derden WILLEM, die aan de spreuk op het wapen van zijn roemrijk geslacht zoo heerlijk beantwoordde, te aanschouwen zoo als het door MACAULAYS meesterlijke pen is afgemaald. Ja, zoo was hij als Staatsman, als krijgsman, als Vorst, als mensch, als Protestant. Met eerbied staan wij vóór hem, die, hoewel opgevoed in de school des onspoeds, en worstelend met een zwak ligchaam, zoodat zijn leven eene lange ongesteldheid mogt heeten, de grootste man was van zijnen tijd; veel grooter dan de groote LODEWIJK, wiens schitterende uitzigten hij met geringe middelen, en aanvankelijk bijkans alleen, door onoverwinne-

Digitized by Google

lijke geestkracht verdonkerde. Het ondoorgrondelijk álvoorzienig wereldbestuur heeft in hagchelijke tijden steeds mannen verwekt, die te midden der buitengewone gebeurtenissen zich juist op hunne plaats bevonden: een AUGUSTUS om *Rome* uit den bloedstroom der revolutie te redden; een KAREL *de Groote* om de taak der beschaving onder de *Germaansche* volkstammen te volbrengen; een LUTHER om te verhoeden dat het Christendom zich niet, in de botsing tusschen bijgeloof en ongeloof, in een herboren heidendom zoude oplossen; een WILLEM *de Derde* om de ketenen te verbrijzelen, voor de miskende waarheid en belaagde vrijheid te *Rome*, *Versailles* en *Whitehall* gesmeed.

MACAULAY beschaamt hen die het waagden den grooten man te lasteren, door eenvoudig de feiten en karakters naar waarheid en met onpartijdigheid voor te stellen. Het behoeft dan ook geene opheldering waarom te *Rome* dit werk op de lijst der verboden boeken is geplaatst. WILLEM de Derde was, even als zijn onsterfelijke overgrootvader, een verlosser van verdrukten en handhaver van de vrijheid en regten des gewetens: toen de misnoegdheid, in *Engeland* ten top geklommen, met uitbarstingen dreigde, welke geen menschelijk beleid meer zou hebben kunnen besturen; toen regt en wet daar verstomden voor den willekeur eens onberaden dwingelands; toen er het Protestantisme ten ondergang gedoemd werd en aan de berooving van Prinses MARIA, van hare wettige regten op den troon, niet meer te twijfelen was, gaf hij ter goeder ure gehoor aan de roepstem des volks, dat niet haakte naar eene omwenteling, maar alles veil had voor 't behoud van zijne vrijheid en regten.

Bij 't stijgend misnoegen zien wij den Koning vruchteloos zich tot de Puriteinen wenden om hen door eene onwettige acte van Indulgentie aan zijne zijde te lokken. Hij meende de lijdelijkheid der Episcopalen te kennen en duchtte van hunnen kant geen verzet. Omtrent de Dissenters, die een gezalfden aan den beul hadden prijs gegeven, was hij minder gerust. Zijne maatregelen bevorderden ook slechts eene naauwere aaneensluiting tusschen de Hooge Kerk en de andersgezinden, en zoo stichtte hij onbewust een bondgenootschap tegen zich-zelven. Het fluiten des vogelaars verlokte schier niemand meer, en die zich lieten verstrikken, bloosden weldra

Digitized by Google

over hunne onnoozelheid; met leedwezen gevoelende, dat zij hen belemmerde in den strijd tegen *Rome*.

JAKOBUS wilde zijn doel bevorderen door alle bedieningen in Kerk en Staat, in 't leger en op de vloot aan Roomschgezinden op te dragen; de natie, dacht hij, zou van zelve volgen. Ten gelukke voor de zaak der vrijheid ontbraken hem geduld en beleid. In weerwil van den raad tot behoedzaamheid dien hij uit *Rome* ontving, wilde hij alles gedurende zijne regering uitvoeren. Het ging hem zoo als het mannen van zijnen stempel, onder gelijksoortige omstandigheden meermalen gegaan is: een gedeelte hebbende verkregen, denken zij reeds álles te bezitten; dit maakt hen vermetel en in hunne vermetelheid verspelen zij niet alleen de toekomstige maar ook de reeds verkregene voordeelen.

ORANJE verklaarde met waardigheid zich eindelijk tegen het onwettig gebruik van 's Konings praerogativen, en verbond zich aan de oppositie, welke door den Koning-zelf reeds versterkt was met de bekwaamste en invloedrijkste mannen die hij door willekeurige uitzetting van zich verwijderd had.

JAKOBUS, als met blindheid geslagen, deed inderdaad reuzenstappen op den weg zijns ondergangs. Het Parlement ontbond hij, vast besloten als autokraat te regeren. Weldra tastte hij zijn volk in den hartader aan: eerst door de regten der hoogescholen op eene voorbeeldelooze wijze te krenken, daarna door het beruchte regtsgeding tegen de zeven Prelaten der *Engelsche* Kerk. Dit schandtooneel van overmoed deed zelfs den laatsten *Engelschman* van hem vervreemden.

Daar kwam de tijding der geboorte van den Prins van *Wallis;* doch ieder was van de trouwloosheid aan 't Hof zoo geheel doordrongen dat een lied het jaar te voren bij de feesten van CASTELMAINE te *Rome* vervaardigd: »o Koning, houd op naar eenen zoon te zuchten; schoon de natuur uwen wensch moge ontzeggen, de goden zullen weten dien te vervullen", elk voor den geest kwam en gelooven deed, dat die belofte nu vervuld was door de goden uit het Vatikaan.

MACAULAY gelooft aan de echtheid der geboorte, en wijt het ongeloof alleen aan den vader, die door zijn onverstand het volk dwong aan bedrog te denken. De schrandere INNOCENTIUS verfoeide dan ook den dwaas, die zijn eigen werk blindelings en voor altijd bedierf. Nu was er een

Digitized by Google

zoon geboren die de vruchten van *zijnen* arbeid kon plukken; maar niemand heeft langer dan dit kind voor de schuld zijns vaders geboet. Tachtig jaren lang was hij gedoemd als balling te zwerven. JAKOBUS had eene gansch andere toekomst voor hem bestemd, en zorgde ook voor zijn kind, maar op *zijne* wijze. Een Parlement moest zamenkomen om de voogdij te regelen, of liever om zijne regeling van de voogdij te bekrachtigen; want het mogt niet anders wezen dan een blind werktuig in onberaden hand. Het gelukte hem niet dat Parlement te openen, en ook deze maatregel strekte alweder om een aantal mannen, wier vijandschap hem uiterst gevaarlijk was, tegen zich te wapenen.

Eindelijk stond hij alleen. Weldra sloeg de ure der vergelding.

De Schrijver verhaalt welke openingen den Prins gedaan werden en hoe deze de zaak inzag. Trouwens Prins WILLEM kende geen *Engelsch* maar het *Europesche* belang. Om zijn heerlijk en wijd uitgestrekt doel tegen den alvermogenden LODEWIJK te bereiken, had hij de hulp noodig niet van één maar van allen. Er waren groote en ingewikkelde zwarigheden aan verbonden, naar *Engeland* ter gewapende tusschenkomst over te steken. »Een veel omvattende en magtige geest overzag ze in een enkelen blik, en besloot die allen te overwinnen. Het was geene ligte taak de *Engelsche* regering, door middel van een vreemd leger, omver te werpen, zonder den nationalen trots der *Engelschen* te kwetsen. Het was geene ligte taak, van die *Bataafsche* factie, welke *Frankrijk* gunstig en het Huis van *Oranje* vijandig was, eene beslissing te erlangen ten behoeve eener onderneming, welke alle aanslagen van *Frankrijk* verijdelen, en het Huis van *Oranje* ten toppunt van grootheid voeren zou. Het was geene ligte taak, Protestanten, die door geestdrift ontvlamd waren, tot een kruistogt tegen het Pausdom aan te voeren, en zich daarbij door de goede wenschen van alle Pausgezinde regeringen, ja van den Paus-zelven te doen steunen. En toch, dit alles bragt WILLEM tot stand. Al zijne oogmerken, zelfs die welke het meest onbestaanbaar met elkander schenen, bereikte hij geheel en op eens. De gansche geschiedenis der oude en der nieuwe tijden heeft geen voorbeeld opgeleverd van een tweeden triomf van Staatkunde als deze was."

Digitized by Google

Hoogst eenvoudig ontwikkelt de Schrijver hoe de bedreigde Vorsten WILLEMS plannen te gemoet kwamen, als hadden zij 't er op toegelegd hem te helpen, door de eene zwarigheid na de andere met eigen hand voor hem uit den weg te ruimen. JAKOBUS dreigde de geestelijken ál scherper; maar zijne woorden deden geene uitwerking meer, en de Koninklijke Commissie ontroerde bij haar eerste gevoel van magteloosheid. Het leger, dat reeds de vrijspraak der zeven Bisschoppen in zijne tegenwoordigheid, immers dat hij 't kon hooren en ook werkelijk hoorde, had toegejuicht, krenkte hij nog dieper door zich te omgeven met eene krijgsmagt van *Ieren*, erger dan *Turken* en heidenen gehaat. De hindernissen welke ORANJE in de *Nederlanden* had te duchten, ruimde de *Fransche* Koning, terwijl hij *Amsterdam* tegen het Huis van *Oranje* opruide, gedachteloos op door zijne Protestantsche onderdanen, en daaronder ook die van *Nederlandsche* afkomst, te folteren, en den handel met de Vereenigde Gewesten te belemmeren. Van de vrees die Prins WILLEM reden had te koesteren voor het Vatikaan en de Roomsche hoven van *Weenen* en *Madrid*, onthief hem almede de overmoed van LODEWIJK, die den Paus beleedigde, en de Rijnprovinciën gewapenderhand binnendrong. Wel dreigde LODEWIJK met nadruk te *'s Hage*, en deed hij aan JAKOBUS krachtdadige toezeggingen; maar de zorgeloosheid des *Engelschen* Monarchs, en diens slecht geplaatste fiere toon tegen den Vorst die de magt aan den wil kon paren om hem te beschermen, nam ook in dat opzigt de reden tot bekommering weg. JAKOBUS dacht zijn verloren gezag en invloed te herwinnen door toe te geven aan de eischen van het oogenblik, maar de toegevendheid was ontijdig en werkte verkeerd. Zij ontdekte 's Konings zwakheid, en het volk dat zijne eigene sterkte leerde kennen maakte er gebruik van; wetende, dat de Koning geen vertrouwen verdiende.

MACAULAY heeft ál zijne kunst en voortreffelijke gaven ten toon gespreid in de beschrijving van des Prinsen togt: de regtvaardigste in beginsel, de schoonste in doel, de edelmoedigste in uitvoering die ooit is ondernomen. Hoe gaarne zouden wij hem op den voet volgen, maar wij moeten ons dat genot hier ontzeggen. Bij herhaling hebben wij onze blikken over dit tafereel laten weiden en konden van de aanschouwing niet verzadigd worden. De uitmuntende schilder

Digitized by Google

vermoeit nooit en nergens. Hij opent niet alleen gestadig nieuwe gezigtspunten, maar 't is inderdaad als of zijne tafereelen de aandacht des beschouwers versterken, in stede van haar af te matten. Onweerstaanbaar boeit ons dit verhaal, en vinden wij reden zoo wel om laaghartigheid in den een te gispen, als om de getrouwheid van anderen te roemen; kunnen wij zelfs voor den onberaden JAKOBUS een gevoel van mededoogen niet onderdrukken — wij verheugen ons bij elken blik op den Derden WILLEM en diens vastheid, wijsheid, voorzigtigheid, schranderheid en edelmoedigheid. Wij zouden de perken ons gesteld verre overschrijden, indien wij dit met proeven staafden. En voor wien onzer lezers zouden die proeven noodig zijn? Wie hunner die den Derden WILLEM niet kent? Alleen verslaafden aan die beginselen welke den laatsten der STUARTS drie kroonen kostte, zien den onvergelijkelijken held, Staatsman en Vorst anders dan de onpartijdige geschiedenis hem voorstelt. Wij kunnen 't echter niet verzwijgen, dat het ons streelt den Vorst, ons zoo dierbaar, aan wien *Engeland*, *Europa*, de gezuiverde godsdienst, zoo dure verpligtingen hebben, door een vrijen *Brit* in zulk een helder en zuiver licht voor 't oog der gansche wereld geplaatst te zien, dat niemand meer zijn gedrag zal kunnen laken, dan met verkrachting van de erkende waarheid. En wie zal ter goeder trouw JAKOBUS nog verdedigen, die door een gezantschap aan zijnen schoonzoon afgevaardigt belooft een vrij Parlement bijeen te roepen, en algemeene amnestie te verleenen, en op zijne belofte een antwoord ontvangt, zoo ruim en edelmoedig, als ware Prins WILLEM niet de door 't volk aangebeden overwinnaar maar slechts een belangeloos scheidsman geweest, en die toch, gelijktijdig, de oproepingsbrieven voor 't Parlement verbrandt, het grootzegel des rijks in 't water werpt, het leger ontbindt, het volk aan regeringloosheid prijs geeft, en heimelijk tracht weg te komen naar 't gehate *Frankrijk*, ten einde dáár krachten te verzamelen om zich te wreken, zoo als hij 't plagt te doen, toen hij nog in 't bezit was van zijne magt. MACAULAY heeft niet alleen zijne verdediging, maar zelfs zijne verontschuldiging onmogelijk gemaakt.

Heerlijk is de beschrijving van 't voltooijen der omwenteling. De Schrijver is diep in den geest gedrongen van hen, die met de wet méér in 't hart dan op de lippen, één oogen-

Digitized by Google

blik over den troon te beschikken hadden, en zoowel de heiligheid van 't regt als de dierbare belangen des volks raadpleegden en behartigden. Die uitkomst was aan den zuiveren oorsprong der onderneming te danken. Treffend doet MACAULAY dit uitkomen; en met de navolgende woorden, die zoo min de *Nederlander* als de *Brit* vergeten mag, sluit hij dit deel.

»Den hoogsten lof, dien men over de omwenteling van 1658 kan uitspreken, is deze, dat zij de laatste onzer omwentelingen is geweest. Verscheidene geslachten zijn voorbijgegaan zonder dat eenig wijs en vaderlandlievend *Engelschman* er aan gedacht heeft, de gevestigde regering weêrstand te bieden. In alle eerlijke en denkende gemoederen heeft zich de overtuiging gevestigd, dat de middelen tot het bewerkstelligen van elke verbetering, die de Staatsregeling mogt vorderen, in de Staatsregeling zelve te vinden zijn.

»Zoo ooit, dan moeten wij nu in staat zijn, het hoog belang te beseffen, van den tegenstand, door onze voorouders aan het Huis van STUART geboden. Rondom ons wordt de wereld door de wanhopige worstelingen van groote natiën het onderst boven gekeerd. Regeringen, die onlangs nog in staat schenen om eeuwen te trotseren, zijn eensklaps ontwricht en omvergeworpen. In de trotsche hoofdsteden van het westelijk *Europa* is het bloed der burgers bij stroomen vergoten. Alle kwade hartstogten, winzucht en wraakzucht, haat tusschen de verschillende standen, en onderlinge haat der volkeren, zijn aan het gezag der goddelijke en menschelijke wetten ontsnapt. Vrees en zorg hebben millioenen aangezigten bewolkt, millioenen harten bekneld. De handel is gestaakt, de nijverheid verlamd geworden. De rijken zijn arm, de armen nog armer geworden. Leerstellingen strijdig met alle wetenschap, met alle kunst, met alle nijverheid, met alle huiselijke banden van liefde, leerstellingen die, in praktijk gebragt, binnen dertig jaren tijds al hetgene in den loop van dertig eeuwen voor het menschdom gedaan is, te niet zouden doen, leerstellingen die de schoonste gewesten van *Frankrijk* of van *Duitschland* even woest zouden maken als *Congo* of *Patagonië*, zijn op het spreekgestoelte beleden en met het zwaard verdedigd geworden. *Europa* is bedreigd geweest door eene overheersching van barbaren, in vergelijking met wie de barbaren van ATTILA en ALBOÏN, verlicht en menschlievend waren. De

Digitized by Google

trouwste vrienden des volks hebben met diepe droefheid erkend, dat belangen dierbaarder dan eenig Staatkundig voorregt, in dringend gevaar verkeerden, en dat het noodig zou kunnen zijn, de vrijheid ten offer te brengen, ten einde de beschaving te redden. Inmiddels is in ons eiland, de geregelde loop der regering nimmer, ook zelfs geen enkelen dag gestoord geworden. De weinige slechten, die naar losbandigheid en roof haakten, hebben den moed niet gehad, om een enkel oogenblik de kracht te tarten van eene loijale natie, in vaste gelederen om een patriarchalen troon geschaard. En zoo er gevraagd wordt wat ons van anderen heeft onderscheiden, het antwoord is, dat wij nimmer verloren hebben, wat anderen met blinde woede trachten te herwinnen. Dat wij in de zeventiende eeuw eene behoudende omwenteling hebben gehad, is de reden, dat wij in de negentiende gééne vernielende omwenteling gehad hebben. Dat wij onze vrijheid bewaard hebben te midden der dienstbaarheid, is de reden dat wij orde hebben te midden der regeringloosheid. Voor het gezag der wetten, voor de veiligheid des eigendoms, voor den vrede in onze straten, voor het geluk onzer huisgezinnen, is na Hem die naar Zijn welbehagen volkeren verheft en nederwerpt, onze dankbaarheid verschuldigd aan het lange Parlement, aan de Conventie en aan WILLEM VAN ORANJE."

H. J. H. S.

Vrijmoedige gedachten over het Hooger Onderwijs, naar aanleiding van het Ontwerp van Wet op het Hooger Onderwijs door de Staats-Commissie, benoemd bij Koninklijk Besluit van 15 *Januarij* 1849. *Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1852. *In gr.* 8*vo. IV en* 58 *bl. f* : - 60.

De Schrijver dezer *brochure*, hoezeer hoogen lof toezwaaijende aan het Ontwerp van Wet op het Hooger Onderwijs, door de Staats-Commissie, daartoe benoemd, den Koning aangeboden, is van meening, dat bij de tenuitvoerlegging van dat ontwerp, het onderwijs op eene voor *Nederland* te groote en kostbare schaal zou worden gegeven. De verbetering van het Hooger Onderwijs op eene andere, meer aan onze geldmiddelen geëvenredigde wijze — ziet daar het doel

Digitized by Google

hetwelk hij zich voorstelt, en den inhoud van zijn boekske.

Hij verdeelt zijn betoog in drie Hoofdstukken, en elk Hoofdstuk in twee paragraphen.

I° Hoofdstuk. Over Staats-examina. — § 1. Zijn Staats-examina nuttig? — § 2. Op welk tijdstip en hoedanig dienen die examina plaats te vinden?

II° Hoofdstuk. Over het onderwijs aan de Hoogescholen. — §. 1. Hoedanig dient het onderwijs te zijn ingerigt? — § 2. Zijn de thans voorgeschrevene propaedeutische studiën nuttig en noodig?

III° Hoofdstuk. Over de vestiging van Hoogescholen in ons Vaderland. — § 1. Waar zouden Hoogescholen dienen te blijven of te worden gevestigd, en welke wetenschappen moeten op iedere onderwezen worden? — § 2. Welke uitkomsten kan men billijkerwijze verwachten van de aldus gewijzigde inrigting der Hoogescholen?

In het Eerste Hoofdstuk verklaart de S. zich onvoorwaardelijk voor het stelsel der Staats-examina. Hij keurt ze echter even onvoorwaardelijk af, wanneer die, gelijk tot dus verre geschied is, voor de intrede van de Academische loopbaan verpligtend gemaakt worden, en dit om verschillende zeer aannemelijke redenen; waarbij wij nog deze voegen, dat de ondervinding heeft geleerd, dat menig jong student op de bekwaamheid, bij het Examen ten toon gespreid, meende te mogen teeren, en in de eerste jaren aan de Hoogeschool niets uitvoerde, en alzoo den onschatbaren tijd jammerlijk verwaarloosde.

Een Examen na volbragte Academische loopbaan (in het ontwerp *Eind-examen* genoemd, maar in wezenlijkheid niet onderscheiden van het door ons bedoelde) is ook de wensch van den S.: dán alleen zal het eerst goede vruchten opleveren, zoowel ten aanzien van degenen die het moeten afleggen, als met opzigt tot den Staat-zelven. Dán eerst zal men verzekerd zijn niet dan kundige mannen tot het bekleeden van posten en betrekkingen geroepen te zien.

Hoedanig dient het onderwijs te zijn ingerigt? is eene *tweede* vraag die de S. zich ter beantwoording stelt. Het moet *vrij* en *volledig* zijn. Vier vereischten moeten te zamenloopen om het onderwijs werkelijk *vrij* te doen zijn. Vrijheid van toegang tot — en vrijheid in het bijwonen der lessen van — de hoog-

Digitized by Google

leeraren; vrijheid in het dingen naar Academische graden; en, ten opzigte der professoren, vrijheid om die taal bij het geven der lessen te gebruiken, welke hun het meest doelmatig voorkomt. — Met groote belangstelling en overeenstemming hebben wij den S. in de ontwikkeling dezer vier punten gevolgd. Zóó zal het moeten worden, wil men het Hooger Onderwijs goed organiseren, en meerdere en betere vruchten doen dragen, dan tot dus ver veeltijds het geval was. Geen Examen dat zich als een slagboom voor den tempel der wetenschap verheft; geene verpligte bijwoning der lessen; geen dwang om zich slechts op eene Hoogeschool te mogen bekwamen voor den graad dien men verlangt te verkrijgen! Het mag enkel de vraag zijn *of* men de noodige kennis heeft, volstrekt niet *waar* en *hoe* men die heeft verkregen. Evenmin mag de vrijheid gemist worden voor de Hoogleeraren om die taal bij hun onderwijs te gebruiken, die hun het meest geschikt voorkomt. Het gedwongen gebruik toch der *Latijnsche* taal is, zoo als de S. te regt aanmerkt, een der grootste, zoo niet de grootste hinderpaal voor een grondig en vruchtdragend onderwijs. Hoe zal men b. v., om slechts iets te noemen, de Staatshuishoudkunde op doelmatige wijze in het *Latijn* kunnen doceren?

Ook wat het *onvolledige* van het onderwijs aan onze Hoogescholen betreft, wordt dringend voorziening gevorderd. Wanneer men de *Series Lectionum* der drie Academiën inziet en vergelijkt met die der *Duitsche* Hoogescholen, b. v. van *Heidelberg*, zal men verbaasd staan over hetgeen dáár als noodig en nuttig gedoceerd, en hier toch gemist wordt. Onderdeelen der wetenschap, waaraan men hier zelfs niet denkt, worden dáár geregeld behandeld. Voorzeker niet ieder zal zich dergelijke uitgebreide kennis van zijn vak verlangen eigen te maken, maar de gelegenheid moet toch bestaan om de wetenschap in den wijdsten omvang te kunnen beoefenen.

Zijn de thans voorgeschreven propaedeutische studiën nuttig en noodig? vraagt de S., en zijn antwoord is ontkennend. Wij integendeel achten propaedeutische studiën nuttig en noodig. Wij doen dit vooral met het oog op de door ons begeerde afschaffing der voorbereidende Staats-examina; doch wij behoeven daarover hier niet uit te wijden: het zij genoeg hier aan te merken, dat, zoo wij die studiën wenschen te

Digitized by Google

behouden, wij die echter wenschen gewijzigd te zien en naar de behoefte des tijds verbeterd, zoodat ze werkelijk bij Academisch onderwijs passen, en niet (zoo als thans wel eens gebeurt) nog bij het Gymnasium schijnen te huis te behooren.

In het Derde en laatste Hoofdstuk spreekt de S. over de vestiging van Hoogescholen in ons Vaderland.

Hij is voor het behoud der drie bestaande Hoogescholen, maar zóó en in dier voege dat de regtswetenschap en de letteren uitsluitend te *Leyden*, de geneeskunde en de wis- en natuurkundige wetenschappen alleen te *Groningen*, en de godgeleerdheid niet dan te *Utrecht* zouden onderwezen worden. Uit verschillende oogpunten beschouwt hij de uitkomsten van de aldus gewijzigde inrigting der Hoogescholen: uit het oogpunt der wetenschap; — uit dat van het onderwijs; — uit dat van het belang der hoogleeraren en studerenden; — uit dat van het belang van derden; — en eindelijk: uit dat van het belang der schatkist.

Wij kunnen den S. in de ontwikkeling dezer punten niet volgen. Zijne conclusie is deze: dat de uitkomsten altijd en in ieder geval bevredigend zijn en het door hem voorgestelde plan dus allezins aanbevelenswaardig is.

Wij nemen de vrijheid van den S. in dit opzigt te verschillen en zijn plan onvoorwaardelijk af te keuren. — Eene dusdanige versnippering toch van het onderwijs kan niet anders dan nadeelig werken, en de S. heeft ons in de oplossing der bezwaren, uit dien hoofde tegen zijn ontwerp aan te voeren, geenszins bevredigd. Het naauw verband waarin alle wetenschappen, tot het Academisch onderwijs behoorende, tot elkander staan, maakt de uitvoering onmogelijk. Hoe toch zal de Jurist, die te *Leyden* zich moet ophouden, zich kunnen bekwamen in de geregtelijke geneeskunde en in het kerkelijk regt, enkel te *Groningen* en te *Utrecht* gedoceerd? Hoe zal de Theoloog de onmiskenbare kennis der Oostersche talen zich verwerven, die niet te *Utrecht* waar hij studeren moet, maar te *Leyden* onderwezen worden? Het onderrigt in het *Hebreeuwsch* op de Gymnasia, zoo als de S. wil, kan in die behoefte volstrekt niet voorzien. Voor het *Arabisch* en de Oudheden moet aan de Hoogeschool zelve worden gezorgd, merkt hij op; maar door wien? Door een Hoogleeraar in de Godgeleerdheid? Maar diens vak is uitgebreid genoeg. Door een

Digitized by Google

Hoogleeraar in de Letteren? Maar die moet immers te *Leyden* resideren. En wie zal dáár gebruik maken van den rijken schat, ook van Oostersche handschriften, die *Leydens* Academie bezit? Enkel zij, die zich uitsluitend op de studie der Oostersche talen toeleggen, *rari nantes* voorzeker! En dan de oefening in de talen, geschiedenis, logica en andere vakken van letterkunde (door den S. alleen dringend noodig geacht voor den Jurist (bl. 39)), is zij niet evenzeer behoefte voor den Theologant?

Een even groot, zoo niet grooter bezwaar bestaat tegen de vestiging der Medische Faculteit te *Groningen*. Voor den Medicus is practische oefening in gasthuizen onmisbaar, en nu zal men hem plaatsen in een stad, waar, uit den aard der zaak, om hare geringere bevolking enz. stellig de minste ziekte-gevallen zullen voorkomen, en dus ook de minste gelegenheid zijn zal, om zich aan het ziekbed te bekwamen! Neen, zoo men ooit de Medische Faculteit afzonderlijk zou willen vestigen, kan er geen andere stad daarvoor in aanmerking komen dan *Amsterdam*, de grootste en meest bevolkte van ons land.

Wij meenen alzoo dat des S. plan èn uit het oogpunt der wetenschap, èn uit dat van het onderwijs, èn uit dat van het belang der studerenden, niet is aan te bevelen. Van het belang van derden, noch van dat der schatkist, willen wij bijzonder gewagen. Bezuiniging is uitmuntend, maar om die, ten koste van de degelijkheid en volledigheid, ook op het onderwijs te willen toepassen, komt ons allezins afkeurenswaardig voor. Evenmin kan of mag er sprake zijn van het belang van derden.

Indien wij ten slotte ons denkbeeld omtrent de regeling van het Hooger Onderwijs zullen mededeelen, dan komt dit hierop neder: ééne Hoogeschool (waarbij om vele redenen *Leyden* de voorkeur zal verdienen); doch met inachtneming van vele der door den S. voorgestelde verbeteringen, als: uitbreiding van het personeel der Hoogleeraren; meerdere volledigheid van het onderwijs, enz.

Vooral wenschen wij, met den S., dat het onderwijs waarlijk *vrij* worde gemaakt; dat alle dwang in het verpligte bijwonen der lessen, en in de wijze *hoe* men zijne kundigheden

Digitized by Google

verkrijgen moet enz. worde geweerd, en dat een Staats-examen plaats hebbe aan het einde des Academischen loopbaans.

Moge de Hooge Regering spoedig tijd vinden om dit hoogst aangelegen onderwerp ten meesten nutte des Vaderlands te regelen! B.

De broodzetting onnut, schadelijk, ongeoorloofd. Door Mr. J. VAN KUYK. *Te Leiden en te Amsterdam, bij* J. H. Gebhard en Comp. 1852. *In gr.* 8*vo. VI en* 47 *bl. f* : - 50.

Onze broodzetting nuttig, voordeelig, geoorloofd. Wederlegging der brochure getiteld: de broodzetting onnut, schadelijk, ongeoorloofd, door Mr. J. VAN KUYK. *Te Amsterdam, bij* L. F. J. Hassels. 1852. *In gr.* 8*vo.* 18 *bl. f* : - 20.

Het eerste dezer werkjes heeft niet slechts eene Staatshuishoudkundige waarde door het onderzoek der op den titel vermelde vraag, maar ook eene geschiedkundige beteekenis, naardien in de 32 eerste bladzijden wordt aangetoond: 1°. dat de broodzetting reeds vóór (lees: *in*) aloude tijden heeft bestaan; en 2°. dat er een tijd geweest is, dat de broodzetting, in verband met andere wetten, nuttig en noodzakelijk was. Wij bevroeden niet, waarom de S. dit grootste deel van den inhoud zijner *brochure* op den titel heeft verzwegen. Zou welligt het Staatshuishoudkundig pleit omtrent het nuttige of onnuttige, schadelijke of voordeelige, geoorloofde of ongeoorloofde der broodzetting er bij gewonnen hebben, indien de S. alleen dááraan 47 in plaats van 16 bladzijden gewijd had? Zeker is door deze *brochure* het pleit niet voldongen; gelijk reeds daaruit blijkt, dat een ongenoemde Schrijver gemeend heeft in 18 bladzijden vlak het tegendeel van dat betoog te kunnen leveren. De billijkheid eischt echter te erkennen, dat de ongenoemde S. niet veel nieuws heeft voorgedragen. De eenige grond waarop hij *onze* broodzetting verdedigt is deze, dat zij slechts een *maximum* van prijsbepaling stelt, en den bakker vrijlaat om beneden de zetting te verkoopen; maar, — ofschoon ieder gaarne zal toestemmen, dat zulk eene bepaling van *maximum* minder zwarigheid oplevert dan eene volstrekte regeling van den prijs der koopwaar door de overheid, —

Digitized by Google

zijn de bezwaren ook tegen *onze* broodzetting toch niet gering te achten. Wij gelooven echter, dat de zaak eene grondiger behandeling vordert; waartoe deze beide *brochures* als geschikte hulpmiddelen kunnen worden gebezigd. In allen gevalle zal men met genoegen de beide stukjes, vooral het eerste, ter hand nemen en doorlezen. T.

Iets over Weduwen-Fondsen, door F. J. STAMKART. *Te Amsterdam, bij* Gebroeders Kraay. 1852. *In gr.* 8*vo.* 23 *bl.* *f* :-25.

Niets is natuurlijker en regtmatiger dan 't verlangen van een gehuwd of verloofd man, die weinig *kapitaal*-vermogen, maar toereikende *inkomsten* heeft, om, door jaarlijksche contributie, aan zijne wederhelft, wanneer die hem mogt overleven, in haren weduwlijken staat een jaarlijksch inkomen te verzekeren; en ook de vrouw, zoo 't noodig is, spaart gaarne iets uit, of ontzegt zich eenig genoegen, om dat geld te helpen vinden. Maar treurig is de toestand der weduwe, die, welligt reeds kort na het overlijden van haren echtgenoot, zich te leur vinden gesteld, wanneer het weduwen-fonds, op verkeerde kans-berekeningen gebouwd, de jaarlijksche contributie te laag gesteld heeft, en ten slotte aan zijne verpligting niet of maar voor een klein gedeelte voldoen kan. Dan klaagt men te laat over de ontberingen die men zich heeft opgelegd, of dat men niet het jaarlijks betaalde geld in de spaarbank heeft gegeven, waar men, in den nood, het ingelegde geld, met den door rente op rente geaccumuleerden interest, zou hebben teruggevonden. Zoo aangenaam als voor den gehuwden man de gedachte is, dat hij door tijdelijke ontbering het lot zijner gade, wanneer die hem overleeft, verzekert, zoo pijnlijk is daarentegen de gedachte, dat men welligt betaalt *en pure perte*, aan een fonds hetwelk zeker, en welligt spoedig, moet eindigen met insolvent te worden.

Dat alles wordt door den Heer STAMKART (ongetwijfd belangeloos en met goede en menschlievende bedoelingen) naar berekeningen omtrent wier gegrondheid hij (bl. 11) tot een bekend werk van den Heer LORATTO verwijst, opengelegd aan de leden van een fonds dat (bl. 16) »reeds 25 jaren bestaan

Digitized by Google

heeft, en blijkens de jaarlijksche rekeningen en verantwoordingen thans zeer in leden toeneemt." — De jaarlijksche rekeningen en verantwoordingen van dat fonds geven ook (bl. 21) een behoorlijk overzigt van den staat der kas, en der ontvangsten en der uitgaven; maar dat alles betreft alleen het tegenwoordige en de onmiddellijk naaste toekomst; doch het is geene balans van aanstaande inkomsten en uitgaven, tot de tegenwoordige waarde, volgens de wet der sterfte en den standaard der interesten herleid. Zonder een opzettelijk onderzoek, zonder behoorlijke berekeningen is het verband niet in te zien, dat tusschen de jaarlijksche stortingen en de weduwenpensioenen bestaan moet; niet ieder is op de hoogte van eene zoodanige berekening, en het ware dus wenschelijk, dat er eene balans wierd opgemaakt, waarin, naar gelang van den ouderdom der verschillende deelhebbers, de toekomstig te betalen pensioenen tegen de bezittingen en inkomsten van het Genootschap worden overgesteld. Dan zouden de deelhebbers kunnen overwegen wat hun te doen staat, in het belang der tegenwoordige en toekomende weduwen.

Ref. weet niet of het boekje die leden in zulk een *émoi* heeft gebragt, dat zij de Directeuren en Commissarissen reeds tot opheldering van de gevreesde *éventualiteit* hebben aangezocht. Maar, zoo neen, dan acht hij 't toch volstrekt noodig dat er van wege het Bestuur van het Fonds iets geschiede. Want niet alleen dat de Heer STAMKART aan de deelnemers wantrouwen tegen het fonds en ongerustheid over hunne reeds gefofferde gelden inboezemt: maar zijn boekje — hoe belangeloos en menschlievend zijne oogmerken mogen wezen — is allezins geschikt om het kwaad dat hij voorspelt, te veroorzaken of althans te verhaasten. Immers zulke fondsen kunnen alleen in stand blijven door het gestadig toetreden van nieuwe leden, wier combinatiën dienen om de wegvallende te vervangen, en de daardoor verpligt geworden uitbetalingen te helpen volbrengen. Houden die toetredingen op, dan verminderen van lieverleê de contributiën, en alleen de verpligte uitdeelingen blijven eindelijk over. En dit stukje van den Heer STAMKART moet ieder, die nog deel zou willen nemen, er van terughouden; ja zelfs die leden, die nog maar weinige jaren lang hebben gecontribuëerd en op nog vele levensjaren mogen hopen, ernstig doen nadenken of het niet beter zij het

Digitized by Google

reeds betaalde op te offeren en hun lidmaatschap op te zeggen.

De laatste bladzijden der *brochure* waarschuwen ook tegen het »plan eener *Onderlinge Waarborg-Societeit, voor den nijveren burgerstand*", waaromtrent reeds meermalen aankondigingen in de dagbladen zijn verschenen. Of dat plan tot uitvoering gekomen zij, zegt de Heer STAMKART niet te weten en Ref. weet dat ook niet, en verwijst, wat de opgaven nopens het plan en de berekeningen aangaat, naar den Schrijver.

X.

Handboek der Tijdrekenkunde, door H. SLUYTERS. *Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1852. *In gr.* 8*vo. VIII en* 239 *bl. f* 2 - 30.

De Schrijver heeft geoordeeld, met dit werk eene bestaande gaping te moeten aanvullen, en is ook voornemens in een tijdrekenkundig schoolboek eene reeks van practische opgaven ter toepassing van het hier geleerde uit te geven. De Heer s. zal, gelooven wij, wèl doen met in dat schoolboek niet te veel op te nemen; want het *Handboek* is meer geschikt voor volwassenen dan voor schoolleerlingen, zelfs van de hoogste klasse.

Volgens de inhoudsopgave is het werk verdeeld in vier Hoofdstukken: I. Afmeting des tijds, van bl. 1—76. II. Tijdrekenkundige cirkels, van bl. 77—152. III. Feestdagen, van bl. 153 179; en IV. Jaartelling, van bl. 180 tot aan het einde.

Het Eerste Hoofdstuk handelt over de bepaling van dag en nacht, de onderscheidene dagverdeelingen, de tijdwijzers, de tijdsverevening, de verdeeling in maanden, weken en dagen, den ouden en den nieuwen stijl, de jaargetijden, nachtevening en dierenriem. — In het gedeelte over de Tijdwijzers of Tijdmeters, wordt gesproken over het klokkenspel, als »eene uitvinding uit het laatst der 15e eeuw, en sedert dien tijd vooral in de *Nederlanden* in gebruik." — »Ook de eersten werden hier aangetroffen" — heet het verder, en, voegt de Schrijver er bij — »zij zijn dus waarschijnlijk eene vaderlandsche uitvinding." — Het is waar, dat men aangeteekend

Digitized by Google

vindt als of een inboorling van *Aalst* in *Vlaanderen* in 1481 het klokkespel zou hebben uitgevonden. Er zijn echter anderen die het klokkespel in den *Utrechtschen* Domtoren tot den aanvang der 15e eeuw brengen. Wij gelooven dat die uitvinding nog niet genoegzaam onderzocht is, en dat niet altijd een juist onderscheid gemaakt wordt tusschen *klokkenspel* en *klokkespeelwerk*. — In hetzelfde Hoofdstuk wordt aan onzen grooten CHRISTIAAN HUYGENS gedacht, ter plaatse waar gesproken wordt van de slingeruurwerken, en zak-uurwerken. — Ook verder is hier veel wetenswaardigs vermeld.

In het Tweede Hoofdstuk wordt gehandeld over den zonnecirkel, de Zondagsletter, maancirkel, Epacta, Romeinsche Indictie, en Juliaansche Periode, met eene beknopte opgave van eenige andere tijd-periodes aan het slot.

Het Derde Hoofdstuk betreft de voornaamste feestdagen der Christenen; namelijk de vier groote kerkelijke feesten. Voorts worden »als verdere feest- en voorname heilige dagen" ook feestdagen genoemd, die uitsluitend door de R. K. Kerk gevierd worden. Indien 't werk vertaald wierd zou de vreemdeling 't er voor kunnen houden dat zij in *Nederland* algemeen gevierd worden. Geen Protestant intusschen zal het gezegde beamen: »Ter gedachtenis der Hemelvaart van de Maagd MARIA, viert men den *Maria's-Hemelvaartsdag*." Evenmin zal hij vrede hebben met het gezegde over het *Allerheiligenfeest*. De verklaring der *Latijnsche* benamingen van de zon- en feestdagen volgt, en betreft ook benamingen alleen bij de R. K. Kerk in gebruik.

Aan het slot wordt de beteekenis van koppermaandag en hartjesdag nagegaan. Over de laatste had wel iets meer te berde gebragt kunnen worden. Ook had iets gezegd kunnen worden over de *Bissinge* in *Twenthe*, en over andere gebruiken, in verschillende gedeelten van ons Vaderland nog uit vroegere tijden in zwang.

Het Vierde Hoofdstuk bevat veel wetenswaardigs over de tijdrekeningen van de schepping der wereld, van de Olympiaden, de stichting van *Rome* en de *Babylonische* en *Philippijnsche* jaartellingen. Over de juistheid of onjuistheid van den aanvang der Christelijke jaartelling ontvangt men het een en ander van bl. 191—193; maar wij hadden dit gedeelte gaarne wat grondiger behandeld gezien. — Met eenige uit-

Digitized by Google

voerigheid wordt de Mohammedaansche en de *Fransch*-republikeinsche tijdrekening opgegeven. De dagen der tiendaagsche week of *decade*, en de inlasschingsdagen kunnen het jongere geslacht eenig denkbeeld geven van de buitensporigheden, tot welke de republikeinen in *Frankrijk* in de laatste tien jaren der vorige eeuw zijn vervallen. — De tijdverdeeling der *Israëlieten*, en de Joodsche almanak van Rabbi ADA vorderen meer dan een twintigtal bladzijden. — Een »altijddurende almanak voor de oude en nieuwe stijlen, met aanwijzing van de vaste feest- en heilige dagen bij de Roomsch-Katholieken", en van de Zondagsletters, Epacten, en Guldengetallen besluit het werk.

Voor velen is dit *Handboek der Tijdrekenkunde* gewis een onmisbaar hulpboek. Ook bij 't lezen der geschiedenis zal 't door menigeen met vrucht geraadpleegd kunnen worden; daartoe zal hun de inhoudsopgave vóór het werk geplaatst dienstig zijn. Aan belanghebbenden bij en belangstellenden in dit werk kan het derhalve niet ontbreken.

Electro-biologie en Levens-magnetismus, door A. HOEK, *Heel- en Verloskundige te 's Gravenhage. Voor rekening van den Schrijver. Te 's Gravenhage, bij* de Gebroeders van Cleef. 1852. *In gr.* 8*vo.* 28 *bl.* *f* : - 25.

Het is in ons land met de biologie gegaan gelijk 't doorgaans met dingen gaat, die met belachlijken ophef worden uitgebazuind, met overspannen nieuwsgierigheid ontvangen, en met een blind enthusiasme begroet: als die verschillende tijdperken doorloopen zijn, hoort men er niet meer van spreken. Het verschijnsel, dat men biologie noemt (eene geheel verkeerde benaming), is oud, zeer oud, en verdient de aandacht der natuuronderzoekers, maar moet als loutere aardigheid of bloote vertooning ten strengste uit het publiek worden geweerd. De Heer HOEK, algemeen bekend als magnetiseur, heeft over het levens-magnetisme zijne bijzondere begrippen; maar bestrijdt te regt de opvatting der zoogenaamde biologie, zoo als dit, na de bekoeling der opgewondenheid, wel algemeen zal worden gedaan. Hij waarschuwt verder, evenzeer teregt, tegen het geven van biologische voorstellingen, die dan

Digitized by Google

ook gelukkig niet meer schijnen plaats te hebben en wel nimmer zouden zijn vertoond, indien er in ons land eene Medische Policie bestond. Wat de Schrijver van Dr. ZEEMAN zegt, laat Ref. liefst onaangeroerd; te meer omdat hij noch met Dr. ZEEMAN, noch met den Heer HOEK in de opvatting en verklaring van het zoogenaamde levens-magnetisme overeenkomt. Het is met de aankondiging van dit geschrift eenigzins gelegen als met de eijeren na Paasch; maar wie lust heeft het gevoelen van den Schrijver over de biologie te kennen, bevelen wij dit boekje aan; hij zal er eenige juiste opmerkingen in vinden, die, naar 't Ref. voorkomt, verdienen in acht genomen te worden. L. H. V.

Geschiedenis van het Heelal, van de aarde en hare bewoners. Een populaire Kosmos door Dr. J. H. VAN DEN BROECK, *Leeraar in de Natuur- en Scheikunde aan 's Rijks Kweekschool voor militaire geneeskundigen te Utrecht. Naar het Hoogduitsch van* C. GIEBEL. *Eerste gedeelte. Te Utrecht, bij* van Heyningen *en* Post Uiterweer. 1852. *In kl.* 8*vo.* 160 *bl. De prijs van dit en het tweede Deeltje, te zamen: f* 3-25.

De titel laat ons, zoo als de lezer zal opmerken, in het onzekere of wij eene vertaling, eene zoogenaamde vrije vertaling, of wel eene navolging van GIEBELS geschrift ontvangen. Naar het Voorwoord te oordeelen had hij moeten zijn: »Geschiedenis van het heelal enz. Een populaire Kosmos, »door C. GIEBEL. Uit het *Hoogduitsch* vertaald door Dr. J. H. »VAN DEN BROECK."

Ref. zal zijn oordeel over het werk opschorten tot de verschijning en inzending van het tweede deeltje; doch de namen van Schrijver en Vertaler zijn hem gunstig genoeg bekend om 't, vooral op grond van het geleverde, reeds nu aan te bevelen. — Ten bewijze echter dat hij met aandacht dit deeltje heeft gelezen, wil hij ook nu reeds, vraagsgewijze, eenige opmerkingen in het midden brengen:

Is de afstand, zelfs van een zeer hoogen toren, niet veel te gering om tot een bewijs van den bolvorm der aarde te dienen? — Komen niet andere omstandigheden bij het zien van een schip op verren afstand in aanmerking, dan die van

Digitized by Google

de rondheid der aarde? — Zou het zamentreffen van twee kometen zoo geheel zonder invloed zijn voor ons zonnestelsel? — Zou zelfs het nederdalen op onze aarde of het zinken in den oceaan van eene komeet, zoo geheel zonder eenige belangrijke uitwerking blijven, daar toch de kometen waarschijnlijk ten gevolge van eene hevige hitte in den hun eigen nevelvorm worden gehouden? — Is het wel zeer geruststellend, als men telkens iemand toeroept: »wees maar niet bang, er zal geen ongeluk gebeuren"? — Indien men niet kan zeggen van onze aarde wat onder en wat boven zij, kan men dan zeggen, dat wij des nachts aan de aarde hangen? — Vervult ons niets voor de toekomst met vrees of hoop? Ref. meent dat in het werkje beweerd te vinden.

Maar, gelijk gezegd is, deze vragen doet Ref. alleen ten blijke van de aandacht aan dit deeltje geschonken. Moge het werkje vele lezers vinden! Geschriften als dit verdienen in alle handen te zijn, omdat zij eene kennis aankweeken, die de bron is van alle kennis. L. H. V.

Dramatische werken van Mr. J. VAN LENNEP. *Met kritische beschouwingen en aanteekeningen. Houtgravuren naar teekeningen van* C. ROCHUSSEN. *Eerste Deel. Te Amsterdam, bij* P. Meijer Warnars. 1852. *In gr.* 8*vo. VIII en* 361 *bl. f* 3-80.

Terwijl de Heer VAN LENNEP naspoort en bijeenbrengt »al wat door of over VONDEL is geschreven", brengt hij, op uitnoodiging van eenige verzamelaars van zijne eigene werken, ook bijeen, wat hij-zelf geschreven en gedicht heeft voor het tooneel. Wij zijn er dank voor schuldig aan hen, en aan hem: inzonderheid wegens een paar beschouwingen en een aantal kritische aanteekeningen; waardoor hier niet alleen veel te herlezen, maar ook belangrijk nieuws te vernemen, en tevens te leeren valt. Het Eerste Deel bevat, in dichtmaat: de treurspelen *Marino Faliëro* en *Fiësko* (vrije navolgingen), het dramatische lierdicht *Hulde aan van Speyk*, en de geschiedkundige en zinnebeeldige voorstelling *de Roem van twintig eeuwen;* in proza: het blijspel *de Staatsman bij toeval* (vertaald), en de kluchtspelen *het dorp aan de grenzen*, en *het dorp over de grenzen.* Bij elk stuk (het vertaalde uitgezonderd)

Digitized by Google

vindt men iets minder of meer uitvoerigs betreffende zijn ontstaan, plan, bewerking, en ook uitvoering: indien 't vertoond is. De aanteekeningen bij de gelegenheidstukken wekken alleen genoegelijke herinneringen op; maar de beschouwingen bij de twee treurspelen bevatten des Dichters oordeel over de door hem gevolgde stukken, en menig nuttige wenk voor tooneelschrijvers. De beschouwing bij den *Marino Faliëro* vooral heeft bijzondere waarde, om eene daarin voorkomende soort van Inleiding tot eene auto-biografie, die den lezer met des Dichters ouderlijke familiën en huisvrienden, de door hem genoten opleiding, en zijne vroegtijdige ontwikkeling eenigermate bekend maakt. Zij wordt nog aangevuld door eene zoo sierlijke als geestige voorrede. Deze gedeelten van den inhoud zullen wel met de méésté belangstelling worden gelezen. Het is als of de Dichter, uit beginsel van dankbaarheid, opzettelijk deze gelegenheid heeft gezocht, om een gedeelte van zijnen roem aan zijne ouders en grootouders over te dragen. De bijzonderheden hier medegedeeld, zelfs die omtrent zijne vroegste kindschheid, toonen dan ook hoe groote en zeldzame voorregten hem, boven andere begaafde mannen, van der jeugd af, zijn ten deel gevallen; waartoe, behalve 't hier vermelde, ook behooren gerekend te worden: de altijd gereede in- en voorlichting van eenen vader en raadsman als de onsterfelijke Mr. D. J. VAN LENNEP, en de méér dan aanmoedigende onderscheidingen, hem, door den invloed van zijne aanzienlijke verwanten en hunne talrijke vereerders, reeds van de *éérste* openbaar gemaakte proeve van talent af, uit alle zoo wel hooge als geleerde en andere kringen, Maatschappijen en Instellingen voor kunst en wetenschap, te gemoet gedragen; waardoor hij ook, zoo vaak er in den *Amsterdamschen* Schouwburg eere en voldoening waren te behalen, geroepen werd om die in te oogsten: met vrijheid om te leveren wat zijne Muze hém ingaf, en om bij 't maken van zijn plan van uitvoering naar geene kosten te vragen. — Rondborstig echter maakt de Dichter op één nadeel van zijne opleiding en zeldzaam geheugen indachtig; een nadeel hetwelk hem, gelijk men weet, menigmaal de afkeuring berokkende van sommigen wier geheugen óók zoo gestoffeerd en getrouw was, en die beweerden uit *Engelsche*, *Fransche* en andere dichters en schrijvers, zich plaatsen te herinneren, geheel of nagenoeg eensluidend

Digitized by Google

met plaatsen in den *Hollandschen* tekst, en van welke zij dáárom meenden, dat de Heer v. L. zich de eer der vinding en bewerking onregtmatig toeëigende. Zonder omwegen verklaart de Dichter daaromtrent, op bl. 7, het volgende: »die opgedane belezenheid zat nu wel onordelijk en min of meer verward, maar hij zat toch bij mij in 't hoofd, en dan dreef mij de bestendige zucht om al wat ik las terstond na te bootsen. Ik heb zoo vroeg zoo veel werken van anderen gekend, dat ik niet durf beslissen of ik wel ooit iets oorspronkelijks geleverd heb, en of zelfs hetgeen ik als zoodanig beschouwde niet meer een arbeid van herinnering zij geweest." — Deze opheldering, in welke de bescheidenheid verder gaat dan noodig ware — want aan het scheppend vermogen van een zoo vaardigen en vruchtbaren geest behoeft niemand te twijfelen — is wèl geschikt om dat misschien éénige hoofdgebrek zijner werken te verontschuldigen. En hetzij nu de Heer VAN LENNEP de schoonheden in zijne Legenden, Romans, Tooneel- en andere werken, alleen uit eigen hoofd en hart geput, of ten deele aan buitenlandsche geniën ontleend hebbe, — waaromtrent wij de beslissing liefst aan hem-zelven en anderen overlaten — dit is niet tegen te spreken, dat wij ongemeen veel schoons en geestigs onder zijnen naam bezitten, en dat er buitengewoon veel vaardigheid, vernuft en smaak, ja, eene groote mate van genie toe gevorderd wordt, om elders gevondeń schoonheden zoo meesterlijk ongedwongen in eigen scheppingen in te weven.

De kritische noten aan den voet der bladzijden, ten deele vrij koddig, zijn voor jonge dichtkunstenaren en poëten, indien zij gelieven in te zien dat de schoonheid der poëzij niet enkel in de gedachten maar ook in den vorm ligt, met betrekking tot stijl en versificatie van belang. Bij de geestige zetten hier en daar, waarin VAN LENNEP (Mr. JAKOB) zijn eigen werk havent, herinnerden wij ons dat, kort na den afloop der vertooning van den *Fiësko*, eene niet malsche kritiek van dat stuk in een weekblad verscheen, die algemeen aan hem-zelven werd toegeschreven, en met de aardige maar scherpe *Calembour* eindigde: »*Fi*, *est-ce* KO!" — Intusschen de Dichter is nu eenigzins kariger geweest: zijne aanmerkingen hadden tweemaal zoo talrijk mogen zijn, vooral de bij treurspelen; want zoo die klassiek zijn in den vorm, het is alleen

Digitized by Google

in het plan en niet in de verzen, waarvan er velen lijden aan zwakte, of zwaar mank gaan, al marcheeren ze trouw in de maat. Wanneer men dus ál die verzen over welke de Dichter *niets* heeft gezegd als onberispelijk wilde beschouwen, zou men dwalen. Men kan 't er goed aan zien, dat ze van 's Dichters jeugd, en niet doorwerkt maar vlug geschreven zijn; ook vindt men hier meer burgerlijke dan deftige Alexandrijnen. — In noot 2, op bladz. 25, worden de Alexandrijnen Nederduitsche hexameters genoemd; dat is, naar óns gevoelen, verkeerd; want er is geen zweem van gelijkheid tusschen den hexameter en den alexandrijn, en de alexandrijn is ook niet van Nederduitschen maar van *Fransehen* oorsprong. Zelfs wanneer die veranderde benaming op het gevoelen gegrond ware, dat het Nederduitsch voor den hexameter niet geschikt is, zouden we daaromtrent in meening verschillen; hoezeer wij weten dat de Heer v. L. zich op uitspraken van BILDERDIJK zou kunnen beroepen. Wij voor ons kunnen niet toegeven dat de trippelmaten slechts »vreemde uitwassen" zijn; integendeel elk gesprek in het dagelijksch verkeer bewijst overvloedig, dat zij niet minder dan de Jambische en Trochaïsche in onze taal zijn gegrond, en wij houden haar dáárom even goed geschikt voor den hexameter en pentameter als voor den alexandrijn. — Ook in een ander opzigt verschillen wij van den Heer VAN LENNEP. In een der noten op bl. 109 staat: »*Die trotsche*", is een *Germanismus;* lees: »*die trotsaart*". Naar óns gevoelen is het bijv. w. als zelfst. gebruikt, altijd iets anders dan het zaâmgestelde en daardoor gewijzigde zelfst. woord. Ook hier duidt »*die trotsche*" op eene wijze van *doen*, maar »*die trotsaard*" op eene wijze van *zijn:* men kan trotsch zijn jegens enkelen, zonder trotsch te zijn van aard of nature, jegens allen. Nu moge 't woord *trotsche* op de berispte plaats verkeerd zijn gebruikt: maar wij kunnen 't dáárom niet zwijgend onder de *Germanismen* laten werpen; immers wij kennen geene reden waarom dit bijv. n.w. niet, even goed als zoo vele andere bijv. n.woorden: — *brave*, *getrouwe*, *onversaagde*, *opperste*, en *overste*, b. v. — als zelfst. n.w. gebruikt zoude worden. — De scansie in de noot op bl. 212, die voor deskundigen onnoodig, en voor niet-deskudigen onnut is, had, dunkt ons, gelukkiger kunnen geschieden. Wij zien in de verzen van dat toegelicht couplet geene dactylen maar amphi-

Digitized by Google

brachen met eene jambe vóórop. In dát geval zijn niet de onbeduidende syllaben *Ja*, *En*, *En*, *Aan*, maar *die* syllaben beklemtoond op welke, naar ons gevoelen, de nadruk moet vallen.

Van de stukken in dit deel bijeengevoegd herlazen wij vooral de als oorspronkelijk beschouwde gelegenheidstukken met belangstelling. Of zij geheel oorspronkelijk zijn wordt door de medegedeelde verklaring des Dichters in twijfel gelaten, maar zoo veel is zeker, dat wij ze allen [gelijk ook *den Staatsman bij toeval*] meer dan eens op het *Amsterdamsche* tooneel mét groot genoegen zagen vertoonen, en hartelijk hebben toegejuichd. Elk dier stukken bezat *le mérite de l'à-propos* en gaf te hooren en te zien wat het publiek in het moeijelijke maar glorierijke eerste anderhalf jaar na den *Belgischen* opstand verlangde of waar 't behoefte aan had. Tot een staaltje uit de kluchtspelen, die eenige koddige tooneelen bevatten, diene het volgende uit *het dorp aan de grenzen*, door eene bende briganten (vrijwilligers) bezet:

D'EGLANTIERS (de kapitein). Korporal NESTIERS! gaot ien kier met den Heer Burgemiester: en al wie niet met goede volonteyt medegaot, die moet met geweld gehaold worden; want de liberteyt moet zegevieren. — (*zich nederzettende.*) Hier neem ik provisioneel mijn heufdkwartier. Laot zien! wat dient er nu gedaon!

Den iersten en voornaomste zaok,
Is, dat ik mijn rapporten maok,
En melde welken feit mijn macht
Alhier ten einde heeft gebracht.
Dat veurts een proklamaotie zij
Geschrieven aon de burgerij,
Opdat de Liberteyt alhier,
Als deur hiel Braobant, zegevier.

(*Maria, de meid, brengt wijn, en allen zetten zich tot drinken.*)

D'EGLANTIERS. Rapporten! Jao! maor wie zal die schrijven! Loitenant TARLINCK! kunt gij schrijven? Zulle?

TARLINCK. Neen, kapitain!

D'EGLANTIERS. Begut! waorom zijt ge dan Loitenant?

TARLINCK. Maor ge kunt het immers ook niet kapitain! zoo min als lezen.

D'EGLANTIERS. *Silence!* kik ben kapitain om de orders te *gieven*, en niet om ze te *schrijven*. Kunt gy schrijven, sergeant PLUCKX?

Digitized by Google

PLUCKX. Nien-ik: maor daor is PASSEREAU: die kan schrijven.

PASSEREAU. *Plait-il?*

D'EGLANTIERS. Ik vraoge, of ge schrijven kunt?

PASSEREAU. Verdikke! Zulle!

D'EGLANTIERS. Of ge schrijven kunt? verstaot ge niet?

PASSEREAU. *Je n'entends pas*, verdikke.

PLUCKX. Verdikke, dat is het ienige Vlaomsch, dat PASSEREAU verstaot.

D'EGLANTIERS. Dus kunt ge gien Vlaomsch schrijven. (*Tegen Maria*) kunt gy schrijven, maisken?

MARIA. Om u te dienen, Heer kapitein!

D'EGLANTIERS. Curieus! Niem dan ien kier uw gemak en schrijf wat ik u zal voordictieren.

Onze voormalige broeders kennen VAN LENNEP genoeg om in den herdruk dezer kluchten niets beleedigends te vinden, maar de Uitgever WARNARS zal ook wel geen request om bescherming tegen hunnen nadruk behoeven in te dienen. — Een kort maar pittig overzigt van den Opstand en hare gevolgen, gaat aan dit stukje vooraf, omdat, zegt de S., »de geschiedenis der voorbijgegane dagen — zelfs bij den tijdgenoot in vergetelheid raakt", en »de Katholiek-liberale associatie (die het opgestaan gemeen betaalde), in ons rijk sedert een paar jaren schijnt te herleven."

De *Hulde aan Van Speyk* en *De roem van twintig eeuwen* hebben van de kritiek nog al te lijden gehad; maar zij waren even sierlijke als gloeijende uitdrukkingen van het algemeen gevoel, na de Zelfopoffering van den jeugdigen Held en na den Tiendaagschen Veldtogt; en het publiek, dat niet moede word hen te zien en toe te juichen, liet aan die vlugge scheppingen van een vurigen geest en echt *Hollandsch* hart alle regt wedervaren. De Heer v. L. verdedigt zijne twee dramatische gedichten met eene warmte die toont, dat hij er nog heden liefde voor heeft; en dat verwondert ons niet. Wij zouden er trotsch op zijn, als wij ze geschreven hadden, en de uitwerking er van hadden bijgewoond.. Evenwel, de billijkheid moet erkennen, dat het effect voor een groot deel heeft gelegen aan het uitvoerend personeel, en voor het grootste aan de muzijk en de decoratiën; en dat de Dichter, bij 't ordonnéren der decoratiën, het onwaardeerbaar voordeel had den onnavolgbaren tooneelschilder en decorateur PFEIFFER, en een tooneelbestuur tot alle uitgaven voor zijn werk bereid,

Digitized by Google

nevens zich te hebben. Het effect der slotdecoratiën van de beide gedichten is niet te beschrijven, en de zeven historische tableaux uit den *Roem van twintig eeuwen* voldeden zoo zeer, dat wij niet begrijpen waarom men dat gedicht niet, met een veranderd slot, op het répertoire heeft behouden. Aangaande het uitvoerend personeel zegt V. L. te regt: »dat onze (de *Amsterdamsche*) schouwburg zich toen nog in het bezit bevond van een zestal begaafde tooneelspeelsters"; maar wij vinden 't jammer, dat hij de lijsten der personen vóór zijne stukken niet aan de geschiedenis van het tooneel heeft dienstbaar gemaakt, door 't bijvoegen der rolverdeelingen.

Ons gezegde aangaande 't personeel, de muzijk, en de decoratiën, waarbij ook de smaakvolle afwisseling van licht genoemd dient te worden, betreft alleen het *effect* der uitvoering, en doet in niets te kort aan de waarde der gedichten, als zoodanig. Daar onze aankondiging reeds te breed is voor 't bestek van dit Tijdschrift, moeten wij 't geen ons, sprekende over de tooneelwerken van Mr. J. VAN LENNEP, verder op 't hart ligt bewaren tot de behandeling van het Tweede Deel; maar wij kunnen ons niet weêrhouden nog ruimte te vragen voor een paar kleine proeven van de poëzij. Ongemeen schoon vonden wij steeds het volgende couplet ter eere VAN VAN SPEYK:

Twee DE RUYTERS zagen 't leven
In uw dierbaar Nederland:
De een, tot hoogen rang verheven,
Deed geheel Europa beven
Voor den zeestaf in zijn hand;
De ander koos een roemrijk sneven
Door ontstoken sulferbrand,
Boven Spaanschen ketenband.
Liefde voor het Vaderland
Had hen beiden aangedreven.
De edele VAN SPEYK besloot
Beider voorbeeld na te streven:
Genen in zijn roemrijk leven,
Dezen in zijn heldendood.

Uit den *Roem van twintig eeuwen* laten wij het fraaije couplet over ORANJE volgen:

Digitized by Google

Oranje! nimmer meldt de faam
Een meer geliefden, schooner naam:
Die naam brengt meerder wondren voort
Dan immer rijm of tooverwoord,
Schoon 't geesten uit het peilloos diep
Of sterren uit heur luchtbaan riep.
Wie aan dien grooten naam slechts denkt
Heeft helden voor zijn geest gewenkt,
Zoo rijk in deugd, zoo rijk in tal
Als ooit een stamhuis baren zal.
Geen echte telg van uw geslacht,
Die niet van hen zijn heil verwacht.
Geen staatsman is hij, wien het beeld
Van WILLEM niet voor oogen speelt:
Geen krijgsman is hij, die vergeet,
Wat MAURITS, wat zijn broeder deed.
De grijzaart voelt, als hij hun daân
Herdenkt, den boezem jeugdig slaan:
De jongling, wien hun grootheid boeit,
Voelt, hoe zijn hart van eerzucht gloeit:
En staam'lend spreekt, met blij geluid
Het teeder kind hun namen uit.

De werken van VAN LENNEP hebben geene aanprijzing noodig. Ook omtrent de uitvoering van dit, behoeft alleen gezegd te worden: dat het gedrukt is bij SPIN, gebonden bij MONDT, en met vignetten prijkt naar teekeningen op hout van ROCHUSSEN. Alleen de druk en de snede, hier en daar, der houtgravuren laten, dunkt ons, iets te wenschen over. Wij eindigen met de betuiging van ons verlangen naar de spoedige uitgave van het Tweede Deel. W.

MARY *en* EVELINE, *of droomen en ontwaken. Door* MARIA J. MAC-INTOSH. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. 1851. *In gr.* 8*vo.* 570 *bl.* *f* 5-25.

Wij vergelijken dezen roman bij een goed schilderstuk, dat zijne waarde altijd behoudt. De Schrijfster bezit de gave om zielsportretten op het doek te brengen. Wij gelooven niet, dat iemand der lezers van dezen roman hem spoedig zal vergeten. Het tooneel is bij afwisseling in de *Vereenigde Staten*,

Digitized by Google

te *Rome* en in *Parijs;* maar geen talrijk personeel maakt de aanschouwing te woelig. Vier personen spelen de hoofdrollen, en elk houdt de zijne tot het einde toe vol. Het werk verdient méér dan lof, om het degelijke van den inhoud, om het aangename van den stijl, maar bovenal om de zuiverheid van ziel die het gehéél doorademt. De fabel is verdicht, maar eene echt poëtische schepping. Al 't geen er gedacht en gesproken, gevoeld en gedaan wordt is uit het leven opgevat. Wat er van een mensch wordt die alleen de wereld zoekt, ziet men aan Mevrouw MABURY. Welk een zegepraal der stille maar werkzame godsvrucht bereid is, toont de edele zachtmoedige MARY RAYMOND. HASTING en zijne gade bevestigen de waarheid, dat het leven naar eigen wil en luim slechts vergoding is van het eigen *ik*. Wel grondig verstaat de Schrijfster de kunst om bewondering in te boezemen voor de kracht des geloofs, en om harten te openen voor het hemelsche licht. Die vrouw moet zelve in de stralen van dat licht zich bewegen, anders begrijpen wij niet, hoe zij de waarheid des levens in 't leven zoo helder aanschouwt.

Ook de Vertaler verdient allen lof. Het werk is onze aanbeveling overwaardig.

H. J. H. S.

MARIA SCHWEIDLER, *de Barnsteenheks. Een verhaal naar het onvolledig handschrift haars vaders* ABRAHAM SCHWEIDLER. *Uitgegeven door* W. MEINHOLD. *Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. 1853. *In gr.* 8*vo.* 319 *bl.* *f* 3-25.

Dit werk behoort voor den beoordeelaar niet tot de gemakkelijksten, en is vrij wat anders dan een historisch verhaal.

MARIA SCHWEIDLER is de dochter van een dorpsgeestelijke van *Coscrow*, de plaats waar de Schrijver thans de bediening van geestelijke bekleedt. In den tijd waarin het verhaal valt, waren de heksen en heksenprocessen aan de orde van den dag. De ambtman, een man van bedorven zeden, heeft een begeerig oog op MARIA gevestigd; maar zij is op geene wijze tot zijne bedoelingen over te halen, en hij grijpt laaghartig allerlei

Digitized by Google

middelen aan, deels om haar te dwingen, deels om zich op haar te wreken. Hij koopt een oud wijf om, en MARIA wordt van hekserij beschuldigd en tot den brandstapel veroordeeld. Maar een jong edelman is op MARIA verliefd, en geeft aanleiding tot het ontmaskeren der booswichten die haar hebben beschuldigd; zij wordt gered en ten laatste zijne echtgenoote.

Den naam van barnsteenheks draagt zij om het zoeken van barnsteen tusschen de duinen of rotsen, waar zij dien toevallig had ontdekt, en waarvan de opbrengst lang gediend had om de behoeftige omstandigheden van haren vader te verbeteren.

Hier zou Ref. zijne aankondiging kunnen sluiten met te zeggen, dat het verhaal onderhoudend is, alle kenteekenen draagt van oorspronkelijkheid en waarheid; een helder begrip geeft van den geest van vroegere bijgeloovige dagen, en van de snoode middelen toen gebruikt om onschuldige menschen als heksen te doen verbranden; — dat voorts het geval ons leert hoe ligt er booswichten worden gemaakt, hoe gemakkelijk het is de massa des volks een doek voor de oogen te binden, en hoe heerlijk soms de reddende hand uitblinkt als het toppunt van ellende daar is.

Doch daarmede zijn de acten van beoordeeling nu niet te sluiten; want achter het werk staat de voorrede te lezen van den tweeden druk van het oorspronkelijke, en die voorrede mag niet onopgemerkt worden voorbijgegaan.

De Schrijver meldt dáárin, wat hij eigenlijk met de zamenstelling en uitgave van dit verhaal heeft bedoeld. Volgens de voorrede voor den eersten druk vond men hier een oud, toevallig ontdekt handschrift van ABRAHAM SCHWEIDLER. Alle beoordeelaars hebben het verhaal als zoodanig ontvangen, en aan de geschiedenis en de taal en den stijl van den tijd getoetst, en 't voor echt verklaard. Maar bij 't verschijnen van den tweeden druk maakte hij hunne dwaling bekend, verklaarde dat het bedoelde handschrift niet bestaat, en dat het werk dus niet echt, maar door hem-zelven alzoo verdicht en geschreven is. En waarom? — Om aan te toonen: dat de nieuwere kritiek der Evangeliën, welke op *hunne* vergelijking met de taal, den stijl, de personen, en den tijd gegrond is, geene waarde heeft. Vermits zijne verdichting, na zoo veel

Digitized by Google

onderzoeks, algemeen is aangezien voor een echt handschrift uit den tijd waarin hij de handeling heeft geplaatst, wil hij de waarheid der Evangeliën uit ándere bronnen geput hebben, en wel: uit de volstrekte onmogelijkheid, dat de Evangelisten eene mythe hebben kunnen zamenstellen, en uit de ontwikkeling en den geheelen levensloop van het Christendom.

Niet onaardig is 't voorzeker, dat de Schrijver 't geloof niet algemeen gevonden heeft dat hij verwachtte, en dat velen zijn werk als echt zijn blijven beschouwen, in weerwil van zijne bewijzen van het tegendeel.

Ref. zal zich niet wagen op het terrein der quaestie; maar 't komt hem voor, dat de vertaling der voorrede van den tweeden druk, hier wijselijk achter het verhaal geplaatst, wel de waarde van het werk, maar toch grootelijks de belangstelling in het medegedeelde heksengeval vermindert. Intusschen verdiende het allezins de eer der overzetting, en wij vestigen de aandacht der romanlezers en leesgezelschappen op het verhaal, en der beoefenaren van en belangstellenden in theologische kritiek op de gemelde voorrede; ofschoon zij natuurlijk méér zullen hebben aan het oorspronkelijke, waarin zij de taal en den stijl vinden, die zoo vele bekwame mannen hebben doen dwalen.

De gevolgen eener luim, door G. P. R. JAMES. *Uit het Engelsch vertaald door* S. W. MOULIJN. *II Deelen. Te Utrecht, bij* N. de Zwaan. 1852. *In gr.* 8*vo.* 587 *bl.* *f* 5-60.

JAMES behoort tot die Schrijvers welke meer dan anderen hunne vrienden en vijanden hebben, omdat hij dikwijls vrij lange vertoogen en meestal zeer lange verhalen levert. Zoo geeft hij in dit werk een uitvoerig vertoog van moreel-Christelijken aard, en een verhaal van een proces waarin het aan repliek en dupliek gansch niet ontbreekt. Wel is de Christelijke zedeleer een lang vertoog waardig, en verdient een regtsgeding om leven of dood eene uitvoerige mededeeling; maar voor velen zijn gerekte vertoogen en haarfijne verhalen niet op hun plaats in een roman, die eene bondige en treffende voorstelling van personen en zaken moet geven.

Digitized by Google

Dat heeft, vooral in den laatsten tijd, ook den voorkeur verworven. Daarbij ontbreekt het in dit werk ook niet aan gebeurtenissen die onwaarschijnlijk mogen heeten; zoo als b. v. het overzwemmen van eenen stroom in de duisternis; de geheime policie der heidenen; de gewaagde voorspellingen, en het verborgen testament. Het is waar, zulke dingen behooren in eenen roman te huis; maar JAMES schijnt zelf aan de verdiensten van zijn werk te hebben getwijfeld, daar hij zijnen naam een tijd lang verzweeg; — en dat het werk evenwel opgang maakte is nog geen afdoend bewijs van verdienste. — Aan den anderen kant echter moet men erkennen, dat het hem zeer goed is gelukt de nadeelige gevolgen eener luim in het licht te plaatsen.

CHANDOS was een natuurlijke maar erkende zoon van den Heer VAN WINSLAW, bekwam na diens dood eene geringe fortuin, en verschilde hemelsbreed van zijnen broeder, den opvolger zijns vaders. Hij nam zich voor als tuinier te gaan dienen en toch nu en dan de voorregten van zijnen stand en zijne opvoeding te genieten. Die dubbele persoonsvoorstelling moest welhaast tot zonderlinge gebeurtenissen en onvoorziene gevolgen aanleiding geven.

Naar het oordeel van Ref. zou deze roman waarlijk een der besten van JAMES zijn, als hij de helft korter ware; maar dat oordeel is persoonlijk, en anderen kunnen zéér wel het werk volstrekt niet te lang vinden. Dit is vrij zeker dat men, ook zonder den naam, er zeer gemakkelijk JAMES in herkend, en dat het voor zijne vrienden zéker een van zijne beste werken is.

De Vertaler heeft zich goed van zijne taak gekweten even als de drukker en de uitgever. Het titelvignet is fraai, maar in de beide deelen hetzelfde. Zulk eene karigheid is niet goed te keuren. Het werk ziet er overigens net en bevallig uit, en Ref. eindigt met er een goed debiet aan toe te wenschen.

L. H. V.

Geschiedenis van Nederland, van de vroegste tijden tot op heden, door M. J. VAN OVEN, *Litt. Cand., Oud-Conrector der Latijn-*

Digitized by Google

sche Scholen te Alkmaar. Versierd met 64 *Portretten. Te Utrecht, bij* W. F. Dannenfelser. *In kl.* 8*vo.* 382 *bl., in cartonnen bandje, f* 2 - 60.

Drie aanmerkingen vooraf. Op den titel staat: *versierd* met portretten; dit woord is er te veel. Zoo ver de bekende traditionele afbeeldingen der oude *Hollandsche* Graven gaan, zijn de portretjes vrij wel nagevolgd: maar vooral van Prins WILLEM V af, zijn het carricatuurtjes, die weggenomen moesten worden, liever dan aan de jeugd zulke lelijke indrukken van onze latere Geleerden en Staatslieden te geven. Ook de bloedroode kleur der portretten heeft iets afgrijselijks. 2°. Het boekje is in een fraai cartonnen bandje; doch zit er zeer los in. 3°. Op den titel is geen jaartal van uitgave vermeld. Dit dient in zoo verre, dat het nu geschikter blijft om als schoolprijs gegeven te worden. De jeugd zal dan wel ondervinden, dat het boekje gaat tot aan de regering van Koning WILLEM III, die wij hopen dat nog in lang geen gesloten geheel moge maken.

Het boekje bevat overigens een beknopt, vlugtig overzigt der geheele geschiedenis van *Nederland*, zoo ver die in zulk een klein bestek voorgedragen kan worden. Doch men heeft niet te onregte aangemerkt, dat de plaatjes het werkje als een kinderboekje schijnen te kenmerken, terwijl de voordragt der zaken wel eenvoudig en duidelijk is, maar niet in den kindertoon of onderhoudend, en het meer geschikt zou maken voor Gymnasiën of Instituten, of de hoogere klasse van burgerscholen: daarvoor zou evenwel een Chronologisch overzigt er bijgevoegd moeten zijn.

Rec. heeft geene roeping gevonden om dit kort begrip in al de bijzonderheden kritisch na te gaan: een lelijke misstelling heeft hij aangetroffen bl. 202 en op het bijgevoegd portret, alwaar staat: VIGLIUS *van Zuilichem* (een *Geldersch* dorp), voor: VIGLIUS *van Zwichem.* — Bl. 326, 329 laat de Schrijver tweemaal het Wetgevend ligchaam der *Bataafsche* Republiek door DAENDELS (zonder eenige indicatie nopens dien man) *uiteenjagen.* Één's (1798) was reeds óvergenoeg.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Stemmen van Patmos. Leerredenen over de brieven aan de zeven gemeenten van Klein-Azië; door J. J. VAN OOSTERZEE. *Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1852. *In gr.* 8*vo. VIII en* 275 *bl. f* 2 - 75.

De Christelijke Kerk geniet een voorregt waarvan de oude wereld, bij al hare wetenschappelijkheid, letterroem en kunstzin zich geen denkbeeld heeft kunnen vormen: het levend woord uit den hemel tot het volk. *Hellas* en *Latium* noemen redenaren, die zoowel staatsmannen boeiden, als de menigte bekoorden, die verdrukten beschermden, en tirannen deden sidderen; maar zij schitterden slechts in enkele tijdperken, en in enkele steden. Welk eene verbazing zou DEMOSTHENES en CICERO, indien 't hun gegund wierde uit het graf op te staan, in eene Kerk aangrijpen! Duizendtallen zitten daar onbewegelijk. De statige orgeltoonen klinken, en eenstemmig zingt de menigte een godvruchtig lied. Nu treedt een man in eenvoudig ambtsgewaad op, vouwt de handen, en allen rijzen omhoog, en vouwen de handen met hem en bidden. Daarna wordt de voorbidder redenaar. Hij schittert niet; hij verblindt noch bedwelmt; allerminst wekt hij de hartstogten op. Men ontwaart geene blijken van goed- of afkeuring en toch worden de hoogste en teederste aangelegenheden des levens behandeld. De prediker spreekt van God en het eeuwige, van ongeregtigheid en deugd, van ellende en verlossing, en wekt op tot liefde, en sticht onderling vrede, en ontsteekt in alle harten een heiligen afkeer van de zonde.

Dat voorregt is het eigendom der Christelijke gemeente. Geen dorp zelfs dat niet zijn prediker heeft, die, al moge hij niet uitmunten door schitterende welsprekendheid, toch dezelfde blijde boodschap brengt; als hadde hij eene zending uit den hemel.

Is dit eigendom der Christelijke gemeente zoo groot, dan spreekt het van zelf, dat elke prediker alle mogelijke zorg dient te besteden aan hetgeen hij tot de gemeente zal zeggen.

Digitized by Google

Hij is wel geen redekunstenaar, maar een spreker; en de spraak is de overbrengster der denkbeelden, en de denkbeelden beheerschen de wereld. Hij mag niet arbeiden voor de kunst, maar moet toch de kunst dienstbaar maken aan zijne taak. Van het eerste was CICERO niet vrij te pleiten, het laatste was de kroon van DEMOSTHENES. Daarom zeide het volk als de eerste gesproken had: »wat sprak hij schoon!" maar deed niets van 't geen hij zeide; doch toen de *Atheensche* redenaar tegen den *Macedoniër* gewaarschuwd had, riep het volk uit: »komt laat ons gaan strijden tegen FILIPPUS!"

Het is even zoo waar van de preek, dat hare waarde door hare uitwerking bepaald wordt. Juicht men den spreker toe en blijft men werkeloos, de roem van CHRISTUS, — want prediken is niet anders dan CHRISTUS roemen — sterft weg met de laatste orgeltoon in 't kerkgebouw. Gelukkig dáárom, dat men niet volstrekt een groot of uitstekend redenaar behoeft te zijn, om gemoederen te winnen voor het Koningrijk der hemelen; maar het voorregt is toch begeerlijk, dat de prediker steeds met belangstelling worde gehoord, en dat zijn woord aan de pers vertrouwd gezocht worde door duizenden.

In dit voorregt deelt VAN OOSTERZEE bij uitnemendheid: een overtalrijke gemeente hangt steeds aan zijne lippen, en hoe vele leerredenen hij door de pers verspreid, de eene druk verdringt den anderen; in weerwil zelfs van de scherpte der kritiek, die misschien, hares ondanks, tot zijne ontwikkeling heeft bijgedragen. Daarvan getuigen de stemmen van *Patmos*, die hij in den bundel welke voor ons ligt, doet hooren. Deze leerredenen bewegen zich los en vrij op het homiletisch gebied, en dragen, als wij het zeggen mogen, een Chrysostomischen tint. VAN OOSTERZEE heeft hier zijne kunstige wijze van verdeelen laten varen, zonder zijn scheppend en gelukkig vernuft te verloochenen. Hij volgt den tekst op den voet; maar verrast door de treffende lichtpunten, waarin hij de overgangen plaatst. Hij toont te weten *wien* en *wat* hij predikt. Hij is meester van de taal en heeft altijd de juiste woorden vaardig, om uit te drukken wat hij zeggen wil. Zijne redenaarsgave is rijk en mild, zoodat zij hem nooit en nergens verlegen laat. Zijn zuivere smaak behoedt hem voor de misgrepen van eene weelderige verbeelding, of weet die althans onschadelijk te maken. Zijn rijkdom van gedachte voert een

Digitized by Google

edelen wedstrijd met de schoonheid van zijne uitdrukkingen. Hij onthoudt zich van geheimzinnige woordspelingen, vlecht historische opmerkingen op gepaste wijze in zijne verklaringen, en maakt er een waardig en gepast gebruik van. Wij durven geene plaats vragen tot opgave van den inhoud, die de meeste lezers toch welligt, reeds bij den eersten blik voor gezien zouden houden. Wij behoeven evenmin ons oordeel met proeven te staven, want de stijl en de verdiensten des waardigen mans zijn algemeen bekend. Wil men weten hoe VAN OOSTERZEE dezen bundel wil beschouwd hebben, hij verklaart zich daarover aldus:

»Aan het zevental [brieven] is eene leerrede ter inleiding, eene andere ten besluite toegevoegd; beiden, gelijk uit de dagteekening blijkt, buiten verband met de overigen opgesteld en gehouden, maar thans als lijst om de schilderij van »CHRISTUS tusschen de kandelaren" gehecht. Ik vertrouw, dat zij daarbij niet geheel misplaatst zullen wezen. Eene vlugtige gedachte om ze allen leerredenen te noemen, »naar de behoeften des tegenwoordigen tijds", wees ik bij nadere overweging terug. Elke Evangelieprediking, die aan hare bedoeling beantwoordt, moet naar de behoefte der tijden ingerigt zijn; en zonderling zou het klinken, als ik aan enkele mijner preken eene eigenschap toekende, die ik wensch, dat in geene van alle ten eenemale gemist worde. Ook zonder zulk eene opzettelijke vingerwijzing zal men mijn streven kunnen ontdekken, om het eeuwen-oude en toch eeuwig jonge Woord des Heeren zóó over te brengen, als ik meen, dat het tot een *Nederlandsch* gehoor, op de helft der negentiende eeuw onzer jaartelling gerigt worden moet. Wie het zien wil, zal zich bij vernieuwing kunnen overtuigen, zoowel wat ik geloof, als in wat verhouding ik mij-zelven, ook op den kansel, tot den geest des tijds heb geplaatst; wat ik als schaduwzijde betreur, en waar ik het licht zoek in deze donkere dagen. Veel wat bepaaldelijk naar den toestand en de behoefte van ééne gemeente gesproken werd, zal ook wel in ruimeren kring zijne toepassing vinden. Ik heb getracht, het zwaard des Geestes niet slechts te doen schitteren in mijne hand, maar ook wonden te doen slaan, tot genezing der ziele. Men zal het, hoop ik, goedkeuren, dat ik bij betwiste uitlegkundige vraagstukken, zonder beoordeeling van andere meeningen, eenvoudig

Digitized by Google

mijn gevoelen heb opgegeven; dat ik meestal de historische ontwikkeling en practische overbrenging van de Woorden des Heeren op ongedwongen wijze vereenigde; dat ik, in één woord, streefde naar meerdere vrijheid en losheid van vormen, en niet onduidelijk toonde, daaromtrent eenigzins af te wijken van mijnen vroegeren trant. Gaarne erken ik voor zulke homiliën, mits met de noodige eenheid gepaard, meer sympathie te gevoelen, dan voor het strenge motto- en themapreken, dat zich op het terrein der homiletiek moeijelijk bestendig zal kunnen handhaven."

Wij bidden den hoogbevoorregten Prediker een ruimen zegen op dezen arbeid toe, en wenschen dat zijne Apocalyptische brieven opgenomen worden in de harten der tienduizenden die ze reeds gelezen hebben of nog zullen lezen.

De leer van het H. Avondmaal in de Nederlandsche Luthersche Kerk; eene bijdrage tot hare geschiedenis (met onuitgegeven stukken), *door* F. J. DOMELA NIEUWENHUIS, *Hoogleeraar te Amsterdam. Te Utrecht, bij* W. H. van Heyningen. 1852. *In gr.* 8*vo. VI en* 176 *bl. f* 1-60.

Met groote belangstelling hebben wij dit geschrift in handen genomen, omdat het afkomstig is van eenen man die de waarheid lief heeft; open en kordaat voor zijne gevoelens uitkomt, zonder andersdenkenden te krenken, veel minder nog te beleedigen, en hoewel zelf afkeerig van elken formulierdwang, in anderen het vasthouden aan het Confessionele standpunt eerbiedigt. De Hoogeerwaarde Schrijver geeft in deze bladen eene historische voorstelling van de leer over het Heilig Avondmaal in de *Nederlandsche* Luthersche Kerk. Te regt zegt hij *in* de Luthersche Kerk; want zoo lang de Luthersche Kerk de *Augsburgsche* Belijdenis op dit punt niet afschaft, maar als belijdenisschrift en leuze der Kerk behoudt, is de leer, daarin uitgedrukt, de officiële leer *der* Kerk, al achte ook de leeraar *in* haar, officiëus, dat zij niet houdbaar is.

Na eene zaakrijke Inleiding doet de Schrijver eerst zien, hoe de Luthersche Avondmaalsleer in de *Nederlandsche* Luthersche Kerk beleden werd tegenover die der Hervormden; dan ontwikkelt hij hoe zij verdedigd en gehandhaafd is gewor-

Digitized by Google

den tegenover de leeraars die openlijk haar ontkenden of bestreden; waarna hij doet uitkomen, hoe, bij de toenemende vrijheid van den dwang der Symbolische of Kerkelijk vastgestelde leer, de Luthersche Avondmaalsleer in de *Nederlandsche* Luthersche Kerk is opgelost. Het geheel eindigt met de herinnering van den invloed dien de verandering der leer op de Avondmaalsbediening uitoefent.

Het komt hier minder te pas den inhoud te beoordeelen; want de Schrijver deelt uit de geschiedenis mede wat hij gevonden heeft, in stukken die ten deele in 't duister verborgen lagen, ten deele algemeen bekend zijn. Alleen moeten wij hem den lof geven, dat hetgeen hij hier heeft nedergelegd uit zijne eigene geschriften, veel belangrijker is dan 't geen hij mededeelt van zijne tijdgenooten.

De Schrijver heeft aan 't verzamelen van ál wat ter zake diende groote zorg besteed. Het werk is eene belangrijke bijdrage tot de kennis van het lot, dat in de *Nederlandsche* Luthersche Kerk een leerstuk gehad heeft, hetwelk nooit een twist-appel zou zijn geworden, indien het bijgeloof den eenvoudigen maaltijd der liefde niet tot een afgodisch mis-offer had verlaagd.

Op bl. 120 en 121 hebben een paar zinstorende drukfouten onze aandacht getrokken. Wij lezen daar: »geboren te *Haarlem* den 7 Dec. 1768, tot de predikdienst toegelaten, nadat hij te *Halle* en *Leipzig* — had gestudeerd. In het volgende jaar werd hij Predikant te *Beverwijk;* in 1773 te *Leeuwarden.*" Dus alles in vijf jaren tijds. Van J. W. STATIUS MULLER wordt gezegd, dat hij in 1667 te *Maastricht* geboren was, en in 1792, dus in honderd-vijf-en-twintig-jarigen leeftijd tot de Evangeliebediening bevorderd werd. Het is jammer, dat deze drukfouten niet hersteld zijn. De eerste althans kan de lezer moeijelijk verbeteren.

H. J. H. S.

Heiliging door vergeving. Leerrede over 1 JOH. II: 1ª, *uitgesproken bij het vieren zijner vijf-en-twintig-jarige Evangeliedienst te Rotterdam, door* P. H. HUGENHOLTZ, *Theol. Doct. Te Rot-*

Digitized by Google

terdam, *bij* van der Meer en Verbruggen. 1852. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl.* *f* : - 30.

De keuze van dezen tekst laat zich, met betrekking tot het doel, waartoe hij gekozen is, moeijelijk regtvaardigen. Wij gelooven niet dat het onderwerp, daaruit ontleend, er werkelijk in vervat is, en hadden liever een anderen tekst gekozen gezien, waarin stelliger stond uitgedrukt, dat juist het geloof aan vergeving der zonden ons tot heiliging leidt. Dit neemt echter niet weg, dat wij met den inhoud dezer leerrede ingenomen zijn en ons verblijden, dat de *Rotterdamsche* gemeente door haren feestvierenden leeraar op zulk eene wijze werd toegesproken. Op het onafscheidelijk verband, dat er is tusschen genade en pligt, geloof en heiliging, kan in onze dagen, zoo wij meenen, niet ernstig genoeg gewezen worden. En dit geschiedt hier op even eenvoudige als overtuigende wijze, met kracht van woorden en gemoedelijke getrouwheid aan het Evangelie. Mogt het voor velen niet te vergeefs geschied zijn, vooral voor zulken niet, die doorgaans het groote eindoogmerk der verlossing, die in CHRISTUS is, te veel uit het oog verliezen en wie het, gelijk wij hier eigenaardig gezegd vinden, »meer om de vreugd dan om de kracht des geloofs" te doen is. Aan den anderen kant valt het evenmin te ontkennen, dat velen, die ernstig op heiligmaking aandringen, den weg der vergeving van zonden, die derwaarts leidt, niet altijd genoeg in het oog doen vallen. Ook daartegen wordt hier gewaarschuwd, vooral in het tweede deel der rede, dat aanwijst, hoezeer de verkondiging van vergeving der zonden ons tot bewustheid brengt van onze onheiligheid, den hoogmoed in ons nederwerpt, ons met liefde vervult, ons moed geeft en hope, en ons daardoor tot heiliging leidt. De aanwijzing hiervan achten wij over het algemeen beter geslaagd, dan die in het eerste deel: dat onze Heer en Zijne Apostelen bij hunne prediking de heiliging tot hoofddoel stelden. Uit den wil van God, van wien die prediking uitgaat, en uit de behoefte des menschen, tot wien die prediking komt, wordt dit afgeleid. Had hierbij niet vooral moeten gesproken zijn van 's menschen oorspronkelijken aanleg en verwantschap aan God, ten gevolge waarvan er voor hem zonder heiligma-

Digitized by Google

king geene zaligheid mogelijk is? Ook hadden wij het geloof, dat hier wordt aangeprezen, liefst wat dieper opgevat gezien en in verband gebragt meer met CHRISTUS, den gekruisigden, zelven, dan enkel of voornamelijk met de weldaad van Zijn kruis, de vergeving onzer misdaden naar den rijkdom van Gods genade. Maar in eene enkele leerrede, al is zij bij feestelijke gelegenheid gehouden, kan niet alles gezegd worden. En er is hier te veel goeds en Christelijks gezegd, om den Heer HUGENHOLTZ niet geluk te wenschen met zijne volbragte feestviering, hem dank te zeggen voor de uitgave zijner leerrede en de bede uit te boezemen, dat hij nog lang gespaard blijve, om in zijnen uitgebreiden werkkring, te midden van de uitersten onzer dagen, het Evangelie van Gods genade tot heiliging en zaligheid van zondaren met vrucht en zegen te verkondigen.

Bijbelsch dagschrift, of de invloed des Christendoms op huiselijk en maatschappelijk geluk, in godsdienstige overdenkingen op iederen dag des jaars 1852. *Met platen. Te 's Gravenhage, bij* A. Kloots en Comp. 1852. *In gr.* 8*vo.* 825 *bl. f* 4-80.

De Jaargang van het *Bijbelsch dagschrift*, dien wij thans aankondigen is reeds de *zestiende*. Zonder de vorige Jaargangen te kennen, doen wij het, na ons met dezen eenigzins naauwkeurig bekend gemaakt te hebben, met groote vrijmoedigheid. Waarlijk, wij kunnen niet anders dan ons hartelijk verheugen over den regt Christelijken inhoud van dit *Dagschrift* en den zuiver Evangelischen toon, die daarin is aangeslagen. De stukjes, telkens voor éénen dag bestemd, zijn doorgaans weinig meer dan twee compres gedrukte bladzijden groot, en bevatten, behalve eene godsdienstige overdenking naar aanleiding van den eenen of anderen tekst die aan het hoofd staat uitgedrukt, aan het einde eene opgave van eenig grooter toepasselijk gedeelte der Schrift en van gepaste Psalm- en Gezangverzen. Zoo is er voor elken dag gezorgd, dat het in het Christelijk gezin niet aan onderwijs, opwekking en ernstig vermaan ontbreke. Soms hangen de teksten van eenige volgende dagen onderling zamen en maken dan een zeker geheel uit, door denzelfden medearbeider bewerkt. Er wordt

Digitized by Google

hier voorts op zon- en feestdagen en op andere belangrijke bijzonderheden, die in den loop des jaars voorkomen, behoorlijk acht gegeven en van alles, wat, onder hoogeren zegen, de stichting bevorderen kan, zooveel mogelijk partij getrokken. Te ontkennen is het niet, dat niet elk opstel even gelukkig is uitgevallen en sommigen zich in het algemeene verliezen; maar er is toch, meenen wij, niet één onder, dat zijne plaats ten eenemale onwaardig is; niet één, waarvan de lezing en overpeinzing niet hier en daar een goeden indruk kan hebben achtergelaten. Het kan van ons niet gevergd worden, om nu tot in bijzonderheden af te dalen; en tegenover de verschillende medearbeiders, waarvan eenigen hunne *initialen* opgeven, ware dat zelfs minder heusch. Genoeg, dat zij een nuttigen en niet gemakkelijken arbeid voor het jaar 1852 verrigt hebben, die, ook weder gedurende dit jaar voortgezet, ruimschoots aanbeveling en ondersteuning verdient. De Uitgevers, die elke Aflevering, op zwaar velijn papier, verkrijgbaar stellen tegen 40 cents, en den Jaargang met vier fraaije platen, uit de Bijbelsche en Kerkelijke geschiedenis, een fraai nieuw titelvignet en een uitvoerigen Dagwijzer versieren, doen wat zij kunnen en hebben aanspraak op goedkeuring en lof. Ten einde de lezing van dit geschrift, zooveel mogelijk, tot alle standen uit te strekken, berigten zij zelfs, dat er ook exemplaren op ord. velijn, met twee platen, zonder voorwerk, te bekomen zijn tegen 30 cents en, geheel zonder plaat- of voorwerk, tegen 20 cents de Aflevering. Zoo behoeft dan niemand te ontberen wat dienen kan tot zijne dagelijksche stichting. Wij prijzen onze dagen gelukkig, die zulke gepaste hulpmiddelen opleveren tot bevordering der huiselijke godsdienstoefening, en wenschen den Schrijvers, nevens bekwaamheid ook lust en ijver, om op den ingeslagen weg voort te gaan. 't Is een nederige arbeid, dien zij verrigten, maar waarop een rijke zegen rusten kan. Hebben eenigen hunne namen verborgen gehouden, er worden onder de medearbeiders voor 1853 met meer anderen genoemd: OORT en VAN KOETSVELD van *'s Hage*, RUTGERS van *Groningen*, PROES van *Leeuwarden*, MOLENKAMP en HAVERKORN VAN RIJSEWIJK van *Delft*, DUMANS van *Zierikzee*, VORSTMAN van *Gouda* enz.

Digitized by Google

Wandel met God. Een godsdienstig Huis- en Handboek voor beschaafde Christenen. Naar het Hoogduitsch door J. HERMAN DE RIDDER, *Predikant te Gouda. Te Leiden, bij* D. Noothoven van Goor. 1852. *In kl.* 8*vo.* 232 *bl. f* 1-20.

De huis- en handboeken tot bevordering van een betamelijken levenswandel worden met elken dag talrijker, en wij hopen dat ze inderdaad den weg tot huis en hart mogen vinden. Het Handboek, dat de Eerwaarde DE RIDDER in onze taal heeft overgebragt, is helder en levendig van stijl en zonder de minste inspanning te verstaan, hoewel de inhoud hier en daar zelfs dichterlijk mag heeten. Tot eene proeve strekke het volgende, over: *slaap en dood.*

»Broederlijk vereenigd wandelden op eenen avond de engel des slaaps en de doodsengel over de aarde. Zij legerden zich op een heuvel, niet ver van de woningen der menschen. Een weemoedige stilte heerschte in het rond en de avondklok van een verwijderd dorpjen liet zich niet meer hooren. Stil en zwijgend, zoo als zij gewoon waren, zaten de beide weldadige geesten der menschen, arm in arm, ter neder en reeds naderde de nacht. Toen rees de engel des slaaps van zijn leger op en strooide met eene zachte hand de onzigtbare slaapkorrels. De avondwind voerde ze naar de stille hut van den afgematten arbeider. Nu naderde de zoete slaap tot de bewoners der landelijke hutten, van den grijsaard af, die op zijn staf leunt, tot den zuigeling in de wieg toe. De zieke vergat zijne pijnen, de treurende zijn kommer, de arme zijne zorgen. Aller oogen sloten zich. Na het voleindigen van zijn werk, vleidde zich de weldadige engel weder naast zijnen ernstigen broeder. Als het morgenrood daagt, riep hij met vrolijke onschuld, dan prijzen mij de menschen als hunnen vriend en weldoener. O, het is zoet, ongezien en heimelijk wel te doen! Hoe gelukkig zijn wij onzigtbare boden van den goeden geest! Hoe schoon is ons stil beroep!

»Zoo sprak de vriendelijke engel van den slaap. De doodsengel zag hem met stillen weemoed aan, en een traan, zoo als de onsterfelijken alleen storten, glinsterde in zijn groot, donker oog. Ach, sprak hij, waarom mag ik mij niet, als

Digitized by Google

gij, over vrolijken dank verheugen? De aarde noemt mij haar vijand en rustverstoorder.

»o Mijn broeder, hernam de engel van den slaap, zal ook niet bij het ontwaken, de goede in u zijn vriend en weldoener erkennen en u dankbaar zegenen? Zijn wij geene broeders en dienstknechten van eenen (éénen) vader?

»Zoo sprak hij. Toen glinsterde het oog van den doodsengel en teederder omarmden elkander de beide boden des vredes."

Of en in hoe ver de Heer DE RIDDER het oorspronkelijke gevolgd heeft weten wij niet; maar wij vermoeden, dat hij er althans niets heeft bijgevoegd. Als dat het geval ware, of als hij iets oorspronkelijks had geleverd, zou 't gewis eene meer bepaald Christelijke kleur hebben. Het werk is, volgens den titel, bestemd voor »Christenen" maar in den geheelen inhoud — met uitzondering alleen van de mottoos, die echter niet méér tot den tekst behooren dan een vogel tot het huis behoort op welks dak hij rust — wordt de naam van CHRISTUS niet gevonden. Wij noemen 't dáarom wel niet *on*christelijk; maar kunnen 't toch ook niet regt Christelijk vinden. Waarom, zouden wij vragen, 't werk niet opgedragen aan »den beschaafden stand", daar toch ook de Jood het kan lezen, vermits er geene enkele bladzijde in is waarop vooral de Deïstische Jood niet ja en amen kan zeggen. Nu het bestemd is voor »Christenen", hebben dezen regt te verwachten, dat hun iets aangeboden worde waarvan de CHRISTUS en Diens openbaring de kern uitmaken. Als wij Christenen hooren noemen, verstaan wij daardoor dezulken, die gelooven, dat er in geenen anderen heil is dan in den naam van CHRISTUS, en dat Hij ons van God is gegeven tot wijsheid en geregtigheid, tot heiliging, en tot verlossing.

Wij weten, dat de Eerwaarde Vertaler ons op *dat* punt de hand zal reiken, maar juist dit geeft ook te meer vrijmoedigheid om ronduit te zeggen, dat het werk zoo als 't dáár ligt den schijn heeft van eene proeve te bevatten, hoe de beschaafde Christen, zonder CHRISTUS, kunne wandelen met God.

De bewijzen daarvoor behoeven niet gezocht te worden; het geheel is er een doorloopend bewijs van. Reeds op bl. 2 lezen wij: »hoop slechts zóó veel, als gij door een regtvaardigen,

Digitized by Google

deugdzamen wandel verkrijgen kunt. Deze hoop wordt zelden verijdeld." Dit is volstrekt niet *on*christelijk; maar de Christen zou toch willen lezen: »hoop slechts zóó veel als de hemelsche Vader u geven kan en wil; die hoop wordt nimmer te leur gesteld."

Op bladz. 7 staat: »dat in den gang der menschelijke ontwikkeling, in later tijd, de gedachte aan eene godheid in hem levendig werd." — Zoo denkt de op zich-zelven staande wijsgeer, maar de Christen die eene Openbaring aanneemt, weet en erkent, dat de Godsbewustheid het eerste was wat zich in den mensch openbaarde, en dat eerst later die bewustheid met natuurvergoding zamensmolt.

Het vierde vertoog handelt over het geloof; maar zegt niet wát het geloof zij. Van een Christelijk standpunt gezien, wordt er zoo wel het voorwerp als de daad des geloofs in gemist.

Het zeven-en-veertigste vertoog heeft tot motto: »Ik vermag alle dingen door CHRISTUS, die mij magtig maakt. Nu verwacht men daar te zien voorgesteld: hoe de kracht des Heeren op de zedelijke sterkte van den mensch werkt; doch, geen woord daarvan. Er wordt gehandeld over *zedelijke zelfstandigheid*, buiten CHRISTUS om. Waartoe dan dat motto er boven?

Als de Schrijver (bl. 119) over de zonde spreekt, wijst hij niet op de verbreking der gemeenschap met God; op de ongehoorzaamheid jegens den Hemelschen Vader. — Zoo als hij haar voorstelt, is de zonde eigenlijk niet anders dan kwalijk begrepen en slecht toegepast *eigenbelang*. — Op bl. 123 zegt hij ook, dat de goede daden van den mensch ontspringen uit de zuivere bron *zijner* gedachten, maar zegt niet, hoe die bron zuiver wordt.

Aangaande God zegt de S. (bl. 67), dat Hij een voorwerp is niet van het *weten*.... maar van het *geloof*. — Voor den wijsgeer zal dat misschien zoo zijn; maar de Christen *weet* in Wien hij gelooft. — Het is echter niet onmogelijk dat op deze plaats »*weten*" bij vergissing is gebruikt voor »*kennen*."

Het werk beantwoordt, naar ons gevoelen, als Christelijk Handboek niet aan zijn titel; maar wij erkennen gaarne, dat het, wat stijl en taal betreft, fraai is, en wat de zaken be-

Digitized by Google

langt veel schoons en goeds bevat, gelijk dat ook blijkbaar is uit de medegedeelde proeve. Wij bevelen 't daarom aan met den wensch dat het inderdaad tot de bevordering van veler wandel met God moge bijdragen; maar elk kieze daarbij vooral zijnen Goddelijken Verlosser tot Gids. Door Hem alleen gelooven, door Hem alleen weten wij dat God onze Vader is. Hij alleen is het ook, die ons tot den Vader geleidt.

Dr. MARTINUS LUTHER, *in zijn leven, werken en karakter uit zijne eigene schriften voorgesteld door den Schrijver van:* »LUTHERS *politiek*" *enz. Met een Voorwoord van* S. K. THODEN VAN VELZEN, *Theol. Doct. en Predikant te Leeuwarden. Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1853. *In gr.* 8*vo. XII en* 210 *bl. f* 1-90.

Van vele zijden ontvangen wij levensbeschrijvingen van den onvervaarden kampioen voor de waarheid, den heraut van den nieuwen dag in de Christelijke Kerk van het Westen, en wij heeten ze met hunne betrekkelijke waarden allen welkom: omdat de man die er het voorwerp van is wel verdient beschreven te worden; omdat de menigte dier beschrijvingen de wezenlijke behoefte des tijds uitdrukt; en omdat de eene beschrijving de andere niet overtollig maakt. Men zou inderdaad dwalen, als men meende dat het leven van LUTHER, ofschoon door velen te boek gesteld, reeds in aller handen ware. Als er duizend exemplaren van elke beschrijving worden verkocht, mag de aftrek hoogst gunstig heeten, maar hoe vele duizenden blijven er dan nog over, die géén exemplaar hebben gekregen! Onder hén ligt de oogst voor eene nieuwe onderneming. Maar buitendien is LUTHER een man, over wien honderden spreken kunnen, terwijl er stof in overvloed voor anderen overblijft. Niet, dat hij in 't duistere verborgen was, en men dus telkens op nieuwe ontdekkingen mag rekenen, of hopen; dat zij verre; LUTHER was gelijk een open stad op eenen berg. Ieder kon hem zien. LUTHER verborg niets. Hij openbaarde zijne gebreken zoo wel als zijne deugden; want hij plaatste zich met woord en daad in den vollen dag. Maar zijn

Digitized by Google

woord en bedrijf is zoo rijk en veelzijdig, dat elk die hem nadert van zelf een nieuw standpunt kiest, en hem van dat standpunt beschouwt en voorstelt.

Het komt ons voor, dat de ongenoemde Schrijver iets oorspronkelijks heeft geleverd, en wij beamen den Heer VAN VELZEN, als hij zegt: »De Schrijver, die zich ongaarne veel aanmatigt, en niet zoozeer zijn oordeel over LUTHER, dan wel LUTHER zelven, heeft willen geven, heeft ook weder in dit geschrift doorgaans den Hervormer-zelven laten optreden en spreken over en uit de verschillende afdeelingen en tijdperken van zijn veelzins bewogen, en aan daden en daadzaken zoo overrijk leven. Men moge elders, waar men een leven van LUTHER schreef... behalve veel objectiefs ook veel subjectiefs aantreffen, en de handelingen, de lotgevallen, den ijver, de volharding, de geloofskracht, den moed en het beleid van den grooten Godsman in schoone bewoordingen, vloeijenden stijl, weelderige beeldentaal, krachtig, geestvol en oorspronkelijk vinden vermeld en beschreven — dit eenvoudig geschrift maakt niettemin onzes inziens aanspraak op veler belangstelling en goedkeuring, door den rijkdom van wel aangebragte woorden en geestesopenbaringen van LUTHER-zelven uit de verschillende tijdperken van zijn leven, die ons een diepen blik vergunnen in zijn hart, hem naar het leven teekenen en als te aanschouwen geven. Men zal hier dan nog wel een en ander aantreffen uit LUTHERS geschriften, brieven en zelfs beschouwingen, dat men elders te vergeefs zocht, en den Schrijver, die het met naauwgezette zorg verzameld en gerangschikt heeft er voor danken."

Na eene eenvoudige Inleiding volgt de beschrijving van LUTHERS geboorte, en jongelings- en kloosterjaren. Hij wordt Hoogleeraar te *Wittenberg*. Zijne reis naar *Rome*. — Aanvang der Hervorming. De aflaathandel en zijne gevolgen. — LUTHER en ECK. LUTHER op den Rijksdag te *Worms*. Zijne wegvoering naar den *Wartburg*. — De *Wartburg* en de Bijbelvertaling. — De *Wartburg* en het werk der Hervorming. — LUTHER keert naar *Wittenberg* terug. LUTHERS strijd met KARLSTADT en zijne aanhangers; HENDRIK VIII en ERASMUS. De boerenopstand en avondmaalstrijd. — Tegenstand en uitbreiding der Hervorming. — Eenige bijzonderheden uit LU-

Digitized by Google

THERS huiselijk leven. — LUTHERS laatste levensdagen en dood. — LUTHERS uitvaart. — Besluit.

Hetgeen ons bovenal aantrok waren de bijzonderheden uit LUTHERS huiselijk leven. Over kleine misstellingen willen wij den man, die zoo gelukkig in den geest en het hart van zijnen held is ingedrongen, niet lastig vallen. Enkele aanmerkingen echter deelen wij met bescheidenheid mede.

Op bl. 24 lezen wij: »Daar LUTHER [voor den 31sten October] TETZEL aldus met al zijne kracht wederstond, verlangde het Roomsche Hof LUTHERS uitlevering naar *Rome*, waar zijne aanklagers ook zijne regters zouden zijn. Doch de edele Keurvorst FREDERIK *de Wijze* sloeg deze vordering af, en nam LUTHER in zijne bescherming." — Maar, dit geschiedde eerst later; want toen LEO de eerste berigten van den aflaatstrijd vernam, bewonderde hij den *Wittenberger* als een helder hoofd; de zaak-zelve beschouwde hij als een monnikentwist.

Op bl. 57 wordt LUTHER, te *Worms* voor den Rijksdag, vergeleken met den Heiland voor PILATUS. »Het is een CHRISTUS met de doornekroon, voor PILATUS met de woorden: »Gij zegt het, ik ben een koning!" — Dit is in alle opzigten ongepast. Keizer KAREL was geen PILATUS, die den gedaagde sparen wilde; de Rijksvorsten waren geene hoogepriesters; het volk bestond niet uit razende vijanden die schreeuwden: »dood hem!" — en LUTHER was geen...., maar wij willen geen onzin uitspreken. De vergelijking zou den Hervormer indien hij nog leefde met verontwaardiging vervullen. Waarom niet liever hem vergeleken bij den Apostel PAULUS voor AGRIPPA?

Wij gelooven dat de Schrijver den jongen, weelderigen, maar goedhartigen Kerkvorst van *Mainz* goed heeft opgevat; maar 't zou, zelfs om de waarde van 't verzet tegen de aflaatprediking te beter te doen uitkomen, niet ongepast zijn geweest, als hij de reden van ALBRECHTS geldgebrek had opgegeven.

Het werk bevat overigens zeer veel goeds en voortreffelijks. Wij zouden te veel plaats moeten vergen, om dit met proeven te staven. Nog eene opmerking echter, tot welke de lezing van sommige passages in dit boek ons aanleiding gaf, kunnen wij niet weêrhouden. Zij is deze: men heeft de hervorming beschuldigd, dat zij eene vijandin is van het schoone,

Digitized by Google

en als ware het de kunst heeft vermoord: die aantijging is even logenachtig, als het verwijt, dat zij in strijd is met het Evangelie. Feitelijk is het tegendeel gebleken. LUKAS CRANACH en ALBRECHT DURER, die edele kunstenaars wier lauwerkransen na drie eeuwen nog niet verwelkt zijn, volgden de inspraak der Hervorming en wijdden er hunne talenten aan. En wie had méér gevoel voor de schoone kunsten dan LUTHER-zelf, in wien de geest des gezangs woonde, en door wiens bezielde luite het lied DAVIDS in 't *Duitsch* herleefde? — Neen, de versmading der kunst lag niet in 't wezen der Hervorming-zelve, maar in de gevoelens van sommigen, die het Christendom op het Sinaïtisch standpunt terug wilden hebben gebragt, en de werken der kunst, hoewel niet zonder reden, in verband beschouwden met eene verboden beeldendienst.

II. J. H. S.

Het Heilige Land of mededeelingen uit eene reis naar het Oosten gedaan in de jaren 1849 *en* 1850. *In gezelschap van Hare Koninklijke Hoogheid, de Prinses* MARIANNE *der Nederlanden, door* G. H. VAN SENDEN, *Theol. Doctor enz. Na diens overlijden voortgezet en uitgegeven door* G. H. VAN SENDEN, JR., *Predikant te Leur. IIde Deel. Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. 1852. *In gr.* 8*vo. XXIV en* 360 *bl. f* 3-: *bij inteekening.*

De hoop die wij in de aankondiging van het Eerste Deel uitspraken is vervuld: de reiziger brengt ons te *Jeruzalem*. Jammer, dat hij ons niet verder mag voorgaan! Maar de dood heeft geen ontzag voor grootsche plannen, of mededoogen met tienduizenden die treuren als hij begaafde geesten treft.

VAN SENDEN behoorde ongetwijfeld tot de mannen, die met hunnen arbeid de jaren vooruitsnelden, en toch kwam zijn einde ons kortzigtigen te vroeg. Maar wanneer zou het niet te vroeg zijn gekomen! De bewegelijke man koesterde altijd altijd nieuwe, misschien te veel nieuwe plannen. Ware het in zijne magt geweest, hij zou den tijd hebben verlengd in dezelfde mate waarin de stoom de ruimte doet krimpen. Intusschen heeft hij ook dit werk niet mogen voltooijen, dat

Digitized by Google

hem in den laatsten tijd hoofd en hart vervulde. Eere zij den zoon, die ons dit slot gegeven heeft! Zijne zedigheid getuigt, dat hij gaf niet wat hij wilde, maar wat hij kon. VAN SENDEN had niet op een zoo spoedig sterfuur gerekend, en verliet zich op zijn ijzervast geheugen en ontvangen indrukken; daarom waren zijne aanteekeningen, hoe zaakrijk, toch weinige en zeer beknopt. Het werk moest ook meer zijn dan een reisverhaal, het moest de resultaten doen kennen van 't geen hij door veeljarige studie in zijnen geest opgenomen en nu met zijne oogen aanschouwd had. Ruim zes bladen zijn door de hand des ontslapenen uitgewerkt. Het overige is uit aanteekeningen door zijnen zoon bijgeschreven.

De Eerste Afdeeling is eene plaats- en oudheidkundige beschrijving van de lage landen in *Palestina* of de *Sefala*, die de Schrijver het *Palestijnsch Nederland* noemt. Wij bewonderen zijn aardrijkskundigen, oudheidkundigen, en scherpen historischen blik. Hij ontsteekt een helder licht over de geschiedenis van het volk, dat dit kustenland oorspronkelijk bewoonde; en mogt wel zeggen: »Inderdaad ik sta diep getroffen door het verschijnsel van nog in het midden der negentiende eeuw eene zoo groote nalatenschap reeds op de *Sefala* te vinden. Mijnen Bijbel in handen, is het mij, als of ik eensklaps aan zijne oorkonde eene reeks van zegels zie gehecht. Die zegels hebben meer of min geleden door de hand des tijds; sommigen er van zijn gescheurd, van andere zijn stukken afgebroken; beeldwerk en inschrift zijn gedeeltelijk uitgewischt. Maar de kenmerken van den echten stempel dragen allen; zoo mogt het mij gelukken, ze te ontcijferen. Het charter der gewijde geschiedenis prijkt aldus met eigenaardige bewijzen. Ik schat ze hooger dan die ik vond in andere landen, waar de graveernaald op platen van koper of aan opgerigte gedenkzuilen heeft geschreven van feiten der historie; want hier zijn natuurlijke gedenkteekenen, bij welke niet valt te denken aan eenig toeleg of opzet, ten einde de waarheid te staven. Eene bewijskracht, die de drogrede doet verstommen, die de lippen des twijfelaars sluit, die het natuurlijk verstand dadelijk en volkomen overtuigt, gaat er uit van dit merkwaardig verschijnsel."

Wij gelooven, dat wie op dit werk heeft ingeteekend, om zich bij de lezing te vermaken, dit gedeelte vrij spoedig voor

Digitized by Google

gezien zal houden; maar zij die wetenschap lief hebben, zullen den geleerde loven, die een uit den aard droog onderwerp zoo onderhoudend en aanschouwelijk wist te behandelen.

Het groot aantal lezers die zich liever zoetelijk aangedaan, dan tot denken genoopt voelen, zullen genoegen scheppen bij de levendige voorstelling van den optogt van 't reisgezelschap naar *Jeruzalem*. Zij die den Schrijver niet persoonlijk gekend hebben, zullen zich misschien verwonderen, dat een Dominé, die in zijne studeercel doorgaans het best op zijne plaats is, rustig in den zadel blijft zitten, terwijl de overigen afstappen uit vreeze van in een afgrond te storten. Maar zoo was de man, en wij houden 't er voor, dat het hem, als hij er eens toe geroepen ware geworden, moeite zou hebben gekost, het woord vrees behoorlijk te omschrijven.

Te *Jeruzalem* nemen wij met hem intrek in het Oostersch moderne hôtel MUTSALLEM. Wij vergezellen voorts den gelukkigen pelgrim, op het culminant punt zijner vervulde wenschen, op zijne eenzame morgenwandelingen naar den *Olijfberg*, *Gethsemané* en de MARIA-kerk.... Maar hier ontvalt hij ons, en — hij is weg, even als de geslachten wier bodem zijn voet betrad.

Het zou nutteloos en vermoeijend zijn te onderzoeken wat in 't vervolg aan den vader of aan den zoon behoort. Wij kunnen volstaan met te verzekeren, dat wat de laatste heeft gegeven aan den eersten niet onwaardig is.

Er volgt nu eene beschrijving van *Jeruzalem*, weleer het heiligdom der waarheid, die daar rustte in den tempel als in eene ark boven den zondvloed der dwaling — thans eene weduwstad, doch waarin toch de drie hoofdvormen der belijdenis van de eenheid in God wordt vertegenwoordigd, in de moskee van *Omar;* op het heilige graf: het eenige dat op den Paaschmorgen der eeuwigheid geen doode heeft weder te geven; en in het verachte Jodenkwartier: dat kwartier waar *Israël* de wet van MOZES onder het stof van den Talmud bewaart; *Israël* balling in de hoofdstad-zelve van zijn vaderland welks grond hij met tranen bevochtigt, en waarheen hij in bedevaart gekomen is om er te sterven, als hebbende alleen een »te huis" in het graf zijner vaderen. Wel mogt BYRON zingen:

Digitized by Google

»O volk van smart, van zuchten en geween,
Bedrukte stammen, droeve rijen!
Waar zwerft, waar vliedt gij in uw rampspoed heen,
Om 't zorgend hoofd ter neêr te vlijen?
Een rotshol blijft aan boschwolf en hijeen,
Den vogelen een nest — aan visschen stroom en kolken —
Een vaderland aan al de volken —
Aan Israël het graf alleen."

Wij maken kennis met het oude *Jeruzalem*, zijne geschiedenis, toestand, ligging en hoofdgebouwen; maar veel breeder, zoo als zich gereedelijk laat verwachten, is de beschrijving van het tegenwoordige *Jeruzalem*. Zij beslaat bijna een derde van dit deel. Beknopt wordt hare geschiedenis opgehaald van HADRIANUS af tot op onze dagen, en lokt ons uit om een blik te werpen op de gewijde plaats der Muzelmannen. Wij bezoeken hèt heilig graf en den onder kerkelijken opschik bedolven kruisheuvel, waar het geloof zich verkwikt, waar het bijgeloof zich in weelde baadt, en het ongeloof bij gebrek aan voedsel sterft. — Geen plek in *Jeruzalem* wordt onvermeld gelaten, en zoo gij, de *via dolorota* betredende, achttien eeuwen en te gelijk de hand der verwoesting weg kondet denken, zoudt ge u bijna verbeelden in de dagen te leven, toen ANNAS en KAJAFAS hoogepriesters waren, en het groote paaschlam werd geslagt. Inderdaad wij herinneren ons niet ooit een juistere beschrijving van de heilige stad gelezen te hebben. Alleen dit gedeelte is de prijs van het boek waardig.

Wanneer wij alzoo de stad doorkruist hebben en van de bezigtiging harer heiligdommen verzadigd zijn, treden wij de Protestantsche kerk op *Zion*, dat merkwaardig verschijnsel uit onzen tijd, binnen, en hooren den pelgrim eene bezielde preek uitspreken, terwijl wij bekend worden met de geschiedenis der oprigting van een Protestantsch Bisdom, dat zich ten hoofddoel stelt de verworpen kinderen ABRAHAMS te vergaderen tot de kudde van dien Herder, welken hunne vaderen verwierpen. Dit Bisdom staat onder de bescherming van Koningin VICTORIA en den edelen Koning van *Pruissen*. De stad des eeuwigen Konings is het eigendom van vreemden, somtijds bemiddelaars tusschen de geloovigen. Misschien hadden de Christenen in de kerk der opstanding elkander reeds lang ver-

Digitized by Google

scheurd, als 't niet verhinderd ware door de Muzelmannen. Men is gewoon met verachting van den volgeling des Korans te spreken, maar wij twijfelen of de Christenen, indien zij meester waren te *Mekka* en *Medina*, den Mahomedaan zijn heiligdom zouden laten bezoeken, even rustig als hij dit, van de overgave der stad aan SALADIN af, aan hen vergunt.

Sedert lang betwistten *Grieken* en *Latijnen* elkander het regt op het oppertoezigt over het heilige graf. Omstreeks het midden der veertiende eeuw kocht ROBERT van *Sicilië* de heiligdommen uit de hand van den *Egyptischen* Sultan en droeg de bewaking er van op aan de Orde der Franciskanen. In den jare 1517 veroverde Sultan SELIM de heilige stad, en zijn opvolger sloot een verdrag met den Eersten FRANS, waarbij de gewijde plaatsen aan de bewaring der Franciskanen werden toevertrouwd, en zij onder bescherming van de *Fransche* kroon werden gesteld. Dit regt heeft de *Fransche* regering nooit vergeten of opgegeven, ofschoon zij zelden bij magte was het uit te oefenen. De *Porte* toch trok meestal voor de *Grieken*, die zich van lieverlede de gewigtigste posten zochten toe te eigenen, partij; deels, omdat zij hare natuurlijke onderdanen waren; deels, omdat zij het *Turksche* despotisme meer vleidden dan de *Latijnen;* deels, omdat zij hunne eischen met meer gouds ondersteunden dan hunne mededingers. Daarbij kwam de tempelbrand van 1803; te regt of te onregt aan de *Grieken* geweten. Zij verkregen vrijheid om, op hunne kosten, de verbrande kerk weder op te trekken. Wat wonder, dat zij van nu af meenden uitsluitend het toezigt te moeten uitoefenen over hetgeen zij-zelve bekostigd hadden. *Hinc illae lacrymae!* En of dit niet genoeg ware, moeten wij er nog bijvoegen, dat *Ruslands* Autokraat, tegenover *Frankrijk*, zich de bescherming over de *Grieken* toeëigende; want noemen de Roomschen zich Katholiek, de *Grieken* houden zich uitsluitend voor *Regtzinnigen*.

De beweging der oorlogen in de eerste vijftien jaren dezer eeuw hadden *Frankrijk* belet zich te *Jeruzalem* voor de *Latijnen* te doen gelden, doch na de Restauratie kwamen LODEWIJK de Achttiende en ALEXANDER overeen om de noodige stappen te doen, ten einde den hatelijken strijd tusschen *Grieken* en *Latijnen* tot eene vreedzame beslissing te brengen, en de regten van beide voor de toekomst te bepalen. Er werd te

Digitized by Google

Parijs, te *Petersburg* en te *Konstantinopel* onderhandeld; afgevaardigden van *Frankrijk* en *Rusland* gingen naar *Jeruzalem*, om op de plaats-zelve de noodige schikkingen te treffen. Maar de revolutionaire beweging in vele landen van *Europa*, de *Grieksche* opstand, vooral de slag van *Navarino* en de daarop gevolgde *Russisch-Turksche* oorlog verijdelden dit ordelievend pogen, en de onzekerheid bleef bestaan met den twist. Zoo werd de zaak slepende gehouden, tot dat zij in 't vorig jaar met groote levendigheid ter sprake kwam, en de *Porte* tusschen *Frankrijk*, dat niet minder eischt dan het volle bezit der voorregten welke de *Latijnen* in vorige eeuwen bezeten hebben; en *Rusland*, dat zich tegen elke terugzetting der *Grieken* verzet, in eene zorgvolle verwikkeling is geplaatst, waarbij misschien alleen het zwaard van DAMOCLES, dat sedert den tijd van KATHARINA haar boven 't hoofd hangt, ontknooping en beslissing zal geven.

Onze lezers mogen ons dezen historischen uitstap vergeven, wij houden ons van hunne goedheid verzekerd, en keeren nog een oogenblik tot het werk van VAN SENDEN terug, om eene wandeling te maken in den omtrek van *Jeruzalem* en op den *Olijfberg* uit te rusten. »Hoewel zijn schoon olijvenkleed grootendeels verloren hebbende, verheft hij nog fier zijne kruin hoog boven *Juda's* bergen. Nog biedt hij van zijne hoogte in de heldere sfeer het meest prachtige vergezigt aan. Majestueus vertoont zich nog aan de oostzijde, daar de bergverheffing van de Over-Jordaansche hooge vlakten, — heerlijk blinkt nog de waterspiegel van de *Doode Zee*. In den tooverkring der morgen- en avondverlichting schijnen die bergen als op een afstand van slechts drie of vier uren te leggen, terwijl de lijn minstens tien uren is. Ten Zuiden ziet men eenen afgeknotten kegel, den *Frankenberg*, het klooster *Elia* dragende op zijne hoogte, en de bergen van *Juda*. Ten Noorden ziet men *Rama*, hoog met zijne ruïnen in de lucht hangende, en *Samaria's* kruinen. Aan de voeten ligt de stad, zich uitbreidende aan de afhellingen van hare oude bergen."

In eene leerrede, die wij liefst eene redevoering zouden noemen, schetst VAN SENDEN ons op zijne wijze riviertooneelen van het Oosten.

Wij eindigen ons verslag met te gewagen van des Schrijvers dankredo te *Zwolle* uitgesproken. Zij heeft ons diep getroffen.

Digitized by Google

Zijne laatste bede: »God daar boven, die ons weder aan elkander hebt teruggegeven, neem aan onze offers van dank en heilig *ons zamenzijn nog vele lange jaren!*" is niet hier vervuld. Maar zoo wij hopen in een beter land waar hij nog ruimer dankstof zal gevonden hebben.

Moge de zoon, die den jaardag van 't sterven zijns vaders, door de uitgave van dit deel heiligde, ruimen zegen op dezen arbeid inoogsten!

H. J. H. S.

Het Engelsch Bestuur in Oost-Indië vergeleken met het Nederlandsche. Te 's Gravenhage, bij K. Fuhri. 1853. *In gr.* 8*vo. VI en* 42 *bl. f* : - 40.

Het is voorwaar geen geringe taak voor een *Nederlander* zijnen landgenooten eene schets te willen leveren van het *Britsch* Bestuur in *Indië*. Het een of ander geschrift daarbij tot grondslag aan te nemen, zoo als de opsteller van *dit* werkje gedaan heeft, is niet genoeg: er behoort méér toe. De Schrijver der *brochure* heeft gebruik gemaakt van *Sir* GEORGE CAMPBELL'S *Modern India, a sketch of civil government, to which is prefixed some account of the natives and native institutions;* maar heeft hij wel onderzocht of CAMPBELL zich op een onafhankelijk standpunt heeft bevonden; en of hij het *Britsch* Bestuur in zijn geheelen omvang heeft gekend, en met kalmte gadegeslagen en met juistheid beoordeeld? — Als de Schrijver dat *niet* heeft gedaan, of daartoe niet volkomen in staat is geweest, door gebrek aan bekendheid met het gehééle raderwerk des *Britsch-Indischen* Bestuurs; dan is hij niet zeker geen leidsman gekozen te hebben, die hem op een dwaalweg voert; dan heeft zijne beschouwing van het *Britsch* Bestuur in *Indië* geen aanspraak op vertrouwen; dan kan zijne vergelijking van dát tegen het *Nederlandsch* Bestuur in *Indië*, niet anders dan gebrekkig zijn.

Wij gelooven deze vragen en twijfelingen niet ten onregte in het midden te brengen, dewijl de Schrijver toont niet genoegzaam bekend te zijn met de voornaamste takken van het *Britsch* Bestuur in *Indië*, om het geschrift van CAMPBELL aan te vullen waar het aanvulling behoeft. Immers bij de ver-

Digitized by Google

gelijking met het *Nederlandsch* Bestuur moet noodwendig daaraan onregt geschieden, wanneer men zich houdt aan de schets van een Schrijver, die de schaduwzijden van zijn onderwerp, met of zonder opzet, ten deele heeft verzwegen. Wij zullen trachten onze meening met een paar voorbeelden duidelijk te maken.

De *Engelsche* O. I. Compagnie mag geen handel drijven; maar zij doet toch in onderscheidene districten eene gedwongen cultuur uitoefenen, en wel van de papaver. Door eene zekere fictie worden de *Zemindaars* als eigenaren van den grond beschouwd, zoo als dat ook blijkt uit de *brochure*. De landbouwer hangt dáárdoor geheel van den *Zemindaar* af, die hem zóó veel land met de heulplant laat bebouwen, dat hem naauwelijks genoegzame ruimte overblijft tot den bouw van rijst, om zich en de zijnen armelijk te voeden. Slaagt de rijstbouw niet in álle opzigten vóórdeelig, dan lijdt de landbouwer reeds gebrek; maar is de rijst-opbrengst schaars, dan ontstaat er hongersnood. De landbouwers verlaten dan met hunne gezinnen de ellendige woningen en trekken naar de steden, maar menigeen komt dáár om 't leven, of reeds eer de steden worden bereikt; menigeen, van uitputting op den weg nedergezonken, valt ook aan jakhalzen, tijgers of ander verscheurend gedierte ten prooi, eer nog de honger hem met den dood bedreigt. — Hoe meer opium de *Zemindaar* aan de over hem gestelde ambtenaren levert, des te meer maakt hij zich bij zijne *Engelsche* meesters bemind, en des te beter wordt hij beloond. De arme landman is niet veel meer dan slaaf. — Van tijd tot tijd worden, van wege de O. I. Compagnie, verkoopingen van opium gehouden, de regten van uitvoer worden daar dadelijk bij gerekend, en de Aflevering geschiedt eerst bij 't aan boord bezorgen. — In *China* wordt die opium verkocht. De winsten van de O. I. Compagnie zijn hoogst aanzienlijk, en ook hij die 't den *Chinees* opdwingt, wint binnen weinige jaren eene kolossale fortuin; maar de landbouwers die 't vergif moeten teelen lijden armoed en velen hunner sterven den dood des hongers.

Het regtswezen levert een tweede voorbeeld. — De arme inlander kan geen regt krijgen. Hij woont op grooten afstand van den regter, wordt bij dezen niet toegelaten zonder een rijke fooi, en krijgt geen aandachtig gehoor wanneer hij

Digitized by Google

hem niet de hand kan vullen. — Valsche getuigen zijn voor eenige stukken gelds te koop. — De regters staan dan ook in geene achting en worden openlijk in de dagbladen van allerlei ongeregeldheden beschuldigd. — Niet alleen de Gouverneur-Generaal, ook de Gouverneurs van de Presidentschappen zetten naar willekeur de regters af, zoo als nog onlangs de Gouverneur van *Bombay* Lord FALKLAND, aan de twee oudste regters van het Hoog-Geregtshof van het Presidentschap hunne posten ontnam.

Zou dat alles niet tot de schaduwzijde van het *Britsch* Bestuur in *Indië* behooren? Als deze en andere zulke trekken op de *Britsche* schilderij vergeten worden, doet men dan bij de vergelijking niet grootelijks onregt aan het *Nederlandsch* Bestuur? Bovendien bedenke men hoe groot de omwenteling moet zijn geweest, en hoe vele duizenden als slagtoffers zij moet hebben gemaakt in *Bengalen* en op de kust van *Koromandel*, daar die landstreken nog op het einde der vorige eeuw niet alleen in eigen behoefte aan katoenen lijnwaden voorzagen, maar ze ook op de *Europesche* markt met voordeel konden afzetten — maar in 1851 bedroeg de *invoer* van *Britsche* katoenen stoffen te *Calcutta* ongeveer vijftig millioen guldens.

Wij hebben nog eene andere aanmerking op dit geschrift. Er ontbreekt op vele plaatsen eene behoorlijke ontwikkeling en uiteenzetting, zoodat de voorstelling niet overal duidelijk en helder is. Eigenlijk bestaat het uit drie deelen. I. De uiteenzetting van het *Engelsch* Bestuur in *Indië*, ingevolge CAMPBELLS *Modern India:* van bl. 1—20. II. Vergelijking met het *Nederlandsch* Bestuur in *Indië:* van bl. 20—32; en III. De handelingen over het nieuwe Charter der O. I. Compagnie, en de wijzigingen in het regeringsbeleid, in het Lagerhuis van het *Britsch* Parlement aangevangen, op den 19^{den} April l.l.: van bl. 32 tot aan het einde. — De redevoering door Sir CHARLES WOOD, in het Lagerhuis op den 3^{den} Junij uitgesproken en de daarop gevolgde en verder te houdene discussiën, zullen den Schrijver der Vergelijking, welligt stof kunnen leveren voor een vervolg, in verband met een nieuw Reglement op het beleid der Regering in *Nederlandsch-Indië*.

Het heeft ons leed gedaan aanmerkingen te moeten maken; maar wij vleijen ons dat de Schrijver 't ons ten goede zal duiden, dewijl hij omtrent het Regerings-Reglement voor *Neêrl.*-

Digitized by Google

Indië, omtrent het Cultuurstelsel, en omtrent de behandeling van den *Javaan*, met juistheid oordeelt. Hij behoort niet tot de Utopisten, die het bestaande wenschen neder te werpen, ter wille van onuitvoerbare theoriën, die weldra op het verlies van geheel *Java* zouden komen te staan.

In het eerste gedeelte beweert CAMPBELL, dat de verdragen met de Vorsten van *Nepaul*, *Oude* enz. gesloten, niet verder verbinden dan het *Brisch* Gouvernement goedvindt. Ook erkent hij, dat de bepalingen dier overeenkomsten niet worden nagekomen. »Het moet worden erkent" — zegt C. — »dat wij bij onze tusschenkomst in de inwendige belangen der verschillende Staten, in de praktijk, de letter der oorspronkelijke overeenkomsten, ver overschrijden. Inderdaad, behalve in de latere schikkingen, verkregen wij zelden, bij een bepaald verdrag, het regt tot eenige tusschenkomst, en zeer dikwijls, vooral ten aanzien van alle Staten van *Midden-Indië*, werd er bepaald, dat de vorsten *onbeperkte* gezagvoerders over hunne onderdanen zouden zijn, en dat het *Brisch* Bestuur nooit zou worden ingevoerd. — De drang van een zamenloop van omstandigheden noopte ons tusschen beiden te treden, tot dat de verjaring is opgekomen en de praktijk heeft gewettigd."

Wat zal men zeggen van zulk eene schending der verdragen, en over de wijze hoe de erkentenis dier wederregtelijke handelingen geschiedt?

Opmerkelijk is hetgeen gezegd wordt over de vrijheid der drukpers in *Britsch Indië*. »Sir CHARLES METCALFE" — heet het op bladz. 4 — »heeft op eigen gezag, terwijl hij enkel tijdelijk, en bij toeval Gouverneur-Generaal was, en wel wist, dat zijne handeling niet alleen hoogere goedkeuring noodig had, maar ook dat zij streed met de inzigten van het bestuur in het moederland, de drukpers van alle banden ontslagen, zonder daarbij eenige voorziening te maken tegen schotschriften, oproerige geschriften of eenig ander misdrijf.

»Het is zeker dat de *Indische* drukpers onbeschaamd is geworden boven alle denkbeelden, uiterst leugenachtig en lasterlijk, en dat zij alleen te verduren is, omdat de meeste dagbladen zich zelven alle vertrouwen onwaardig en verachtelijk gemaakt hebben."

Hierbij behoort ook nog wat voorkomt op bl. 15. »De regering wacht zich wel, openlijk van de inzigten en maatre-

Digitized by Google

gelen van het bestuur kennis te geven, hetgeen noodwendig strekken moet, om de werking van de drukpers weinig beteekenend te maken."

Wie zal, na dit gelezen te hebben, ter goeder trouw, de vrijheid der drukpers op *Java*, als heilzaam aanbevelen? De bevolking van dat eiland is daartoe nog niet rijp. Bovendien is de verspreiding op *Java* van dagbladen en vlugschriften in *Nederland* uitgegeven, ofschoon van nadeelige strekking, niet van zoo uitgebreide werking, als geschriften die op *Java*-zelf het licht zouden zien.

Evenmin als de goede trouw van CAMPBELL, blijkbaar is, waar hij het schenden der tractaten toejuicht, evenmin verdient zijne raadgeving aanbeveling (bl. 6, 7, 10 en 11), waar hij, tot vermindering van den ongunstigen toestand der *Indische* kas, de pensioenen en subsidiën, aan *Indische* vorsten bij verdragen toegestaan, wil opgeheven hebben. »Zij kunnen" — beweert C. — »daarop geene regtmatige aanspraak doen gelden, en zij genieten thans aanmerkelijke bijdragen uit 's lands kas, zonder daarvoor eenige dienst te bewijzen." — De redeneringen van den Schrijver van »*Modern India*" zijn niet overal aan de waarheid getrouw, en de feiten worden er wel eens door verminkt, want hij verzwijgt dat de aanspraken der vorsten op pensioen niet zelden voortspruiten uit overeenkomsten, waarbij de *Engelschen* het geheele beheer der landen hebben op zich genomen, dewijl de vorsten niet bij magte waren, van hunne onderdanen, zoo groote sommen af te persen, als de *Engelschen*, onder den naam van oorlogscontributiën of onderhoud der *Britsche* hulptroepen vorderden.

Op bladz. 15 leest men: »*Bengalen* heeft eene bevolking van een millioen, op een grondgebied van 3200 □ mijlen; de noordwestelijke provinciën eene bevolking van 730,000 zielen, op een grondgebied van 2300 □ mijlen; *Madras* eene bevolking van 800,000 zielen, op eene oppervlakte van 6500 □ mijlen; *Bombay* eene bevolking van 600,000 zielen, op eene oppervlakte van 4200 □ mijlen." — Dit zal dan zijn: behalve de Staten, die onder *Britsche* bescherming staan of onafhankelijk heeten, want met dezen berekent men in alles eene bevolking van 150,000,000 zielen.

»Het is moeijelijk" — lezen wij op bl. 16 — »het belastingstelsel in deszelfs geheelen omvang voor te stellen, zonder

Digitized by Google

in te vele bijzonderheden te treden. Het stelsel der landrente speelt daarbij de hoofdrol, en het is opmerkelijk, hoe men tot deszelfs vestiging gekomen is, b. v. in het district van *Bengalen*." [In de andere gedeelten is het belastingstelsel minder bekend, en denkelijk nog gebrekkiger.] — (Bl. 17.) »Zoo werden de *Zemindaars*, die eigenlijk bekleed waren met een deel der regten van de regering op den grond, eigenaren van den grond." — »Het is natuurlijk, dat deze beschikking den toestand der landbouwers zeer verergerd heeft, want zij zijn daardoor in de magt van den *Zemindaar* gekomen, die het uiterste van hen afvordert."

Op bladz. 18 blijkt, uit de aldaar voorkomende opgaven, dat de O. I. Compagnie van de belasting op het zout trekt 2,703,752 £st., of drie-honderd-vier-en-twintig ton gouds; — van de opium ongeveer 3½ millioen £st., of vier-honderd-twintig ton gouds: te zamen nagenoeg *f* 74,500,000.

In de vergelijking, welke de *brochure* geeft, wordt gewag gemaakt van de behandeling welke de inlander op *Java* ontmoet, en van de hulp die deze van de regterlijke magt heeft te wachten; maar de *Nederlandsche* Schrijver heeft daarbij niet genoeg in het oog gehouden, dat de inlander, meestal door zijne landgenooten, en overeenkomstig den Koran, vereenigt met de *adats* (oude overleveringen of gewettigde gebruiken), wordt beregt; vooral waar het civiele vorderingen of gewone en geringe misdaden geldt.

Wij meenen wèl te doen met hier over te nemen eene passage van bl. 24, betreffende de bewering der *Engelschen*, »dat het moederland enkel regt heeft uit de koloniën de middelen te ontleenen die tot bekostiging van het bestuur worden gevorderd." — »Het regt van *Nederland* op de *Oost-Indische* bezittingen steunt, even als dat van *Engeland*, op de verovering en is vastgesteld door de verdragen, die met de inlandsche vorsten werden gesloten, bij welke zij hun gebied afstonden, of zich, onder zekere voorwaarde, aan het *Nederlandsch* gezag onderwierpen. De *Nederlandsche* gezagvoerders, aldus in de regten der oorspronkelijke getreden, zijn geregtigd tot de uitoefening derzelve, onder inachtneming der voorwaarden, die zij aangenomen hebben. Zij hebben zich hiervan bediend om een stelsel van cultuur in te voeren, waarbij van de ingezetenen niet meer gevorderd werd dan waartoe

Digitized by Google

zij, volgens 's lands gewoonten, aan hunne overheid verbonden waren, en hierin kan dus geen grond van beklag over onregtvaardige behandeling gelegen zijn. Deze grond van bezwaar kan des te minder gelden, indien men erkennen moet, dat dit stelsel de strekking heeft om de veerkracht der natie op te wekken, en aan haar, evenzeer, als aan de regering, voordeelen te bezorgen. Wanneer men dit opmerkt, behoort men minder gewigt te hechten aan de bedenking, welke geopperd is, dat de *Nederlandsche* regering verpligt was de voordeelen, die zij uit het stelsel van cultuur inoogstte, ten gunste van *Java* aan te leggen en te besteden. Het kan hier niet in aanmerking komen, dat de rente van de leening, welke ten behoeve dier bezitting werd aangegaan, ten hunnen laste wordt gebragt, en wanneer wij bovendien nog eene voordeelige uitkomst genieten, kunnen wij niet vergeten, dat het land eene schuld van meer dan 100 millioenen van de Oostindische Compagnie overnam, om in het bezit van die gewesten te geraken. — Is *Engeland*, mogen wij vragen, zoo vrijgevig ten aanzien van zijne *Oost-Indische* Bezittingen, dat het zich geene voordeelen ten koste derzelve heeft voorbehouden? Het antwoord is voor dat land niet gunstig."

Hiermede gelooven wij meer dan voldoende te hebben aangetoond hoe belangrijk deze *brochure* is, en hoe veel stof zij levert tot nadenken. Zij die, tot hiertoe, ter goeder trouw, gedwaald hebben, zullen er uit kunnen ervaren, dat het, door sommigen zoo hoog geprezen *Engelsch* Koloniaal Bestuur, er verre van af is, de loftuitingen te verdienen, daaraan zoo ruimschoots en onregtmatig, te onzen nadeele, toegezwaaid. Dit boekske is derhalve der lezing en behartiging overwaardig. L.

Zijner Majesteits Zeemagt voor Antwerpen. 1830—1832. *Door* J. C. KOOPMAN, *Vice-Admiraal, Lid van het Hoog-Militair-Geregtshof. Opgedragen aan zijne wapenbroeders. Uitgegeven ten voordeele van het nieuw op te rigten Zeemans-huis te Amsterdam. Te Utrecht, bij* C. Bielevelt. 1853. *In gr.* 8*vo.* 10 *en* 200 *bl.* *f* 1-80.

De gevoelens die ons vervullen bij 't herdenken der gebeur-

Digitized by Google

tenissen van 1830—1832 kunnen niet aangenaam zijn. In die jaren toch werd het oude Vaderland door de bekrompen en trouwelooze Staatkunde der groote Mogendheden van *Europa*, aan den willekeur van een naburig Rijk opgeofferd, en niet alleen verlaten, maar zelfs in zijne handelingen tegenover oproer en verraad belemmerd en ten slotte, met verlies van behaalde zegepralen, gestuit. Toch geeft dat tijdvak ook veelvuldige stoffe tot bemoediging: aan den eenen kant door de kalme doch vaste houding der natie; aan den anderen kant door de heldhaftigheid van leger en vloot, altijd en overal gebleken, waar het den *Nederlander* vergund werd de geledene verongelijkingen, zoo al niet bloedig te wreken, althans niet onvergolden te laten.

Eene belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van dat tijdvak heeft onze wakkere Vice-Admiraal KOOPMAN geleverd in deze *brochure*, betreffende het aandeel dat *Nederlands* Zeemagt voor *Antwerpen* gehad heeft in het bedwingen van het *Antwerpsche* graauw, en in de verdediging der Citadel tegen de *Fransche* wapenen; zij werd opgemaakt uit zijne dagelijksche aanteekeningen, rapporten en andere stukken, en is opgedragen aan hen, die destijds met hem, van de »zelfverloochening van den krijgsman", een zoo schitterend bewijs hebben geleverd. Ook deze *brochure* toont hoe de belegering van *Antwerpens* Citadel voor elken onpartijdigen beschouwer een vlek heeft geworpen op de geschiedenis der regering van Koning LEOPOLD, en van den later zelf onttroonden Koning LOUIS PHILIPPE. Of al door het verloop van twintig jaren, die gebeurtenissen nu kalmer kunnen worden beoordeeld — ook de uitspraak zelfs van den versten naneef over die beide regeringen zal, in zoo verre, niet anders kunnen bevatten dan afkeuring en veroordeeling.

Hoe de *Nederlandsche* vlotelingen last leden van het *Antwerpsch* gemeen zie men, onder anderen, uit het volgende, op bl. 33. »Overeenkomstig den bestaanden wapenstilstand woei van mijn smaldeel de witte of parlementaire vlag. Die vlag werd echter, helaas! door de opstandelingen grof beleedigd. Zóó was op den 19 December 1830 door een hevige stormvlaag mijn onderhebbende bodem *de komeet* tot bijna tegen de kade der stad gedreven, toen eene juichend toegesnelde, losbandige menigte, met helsche vreugde in het hart zich gereed hield om, indien het vaartuig tegen den wal mogt ge-

Digitized by Google

raken, op hetzelve te springen en ons te overweldigen. Een mijner officieren, de brave Luitenant der 1e klasse VOIGT, stelde mij voor, en verklaarde zich bereid, met eene brandende lont, plaats te nemen, vóór de wélgevulde kruidkamer om, indien het gespuis aan boord mogt komen, op mijne eerste order, den brand in het kruid te steken, en den bodem in de lucht te laten springen. Een kort maar krachtig woord van goedkeuring — een hartelijke handdruk aan den wélberaden zeeman — het overreiken van den sleutel mijner cassette, waarin ik dien der kruidkamer bewaarde, — 't was het werk van één oogwenk. Ik gaf toeroepender wijze aan den Generaal VAN DER SMISSEN, dien ik op de kade onderscheidde, kennis van ons voornemen, dat zich niet alleen tot eene bedreiging bepalen, maar heilig (zoo mogelijk met redding van het volk) in werkelijkheid overgaan zoude, indien men het ondernam ons aan te randen. Het moest eene onberekenbare schade aan de stad zelve hebben toegebragt. De voorraad buskruid, die zich aan boord bevond was aanzienlijk. Gelukkig bedaarde de stormvlaag, en kwam ik met *de komeet* weder op stroom.

»Die trek van onverschrokkenheid van den bij mij immer hooggeachten, nu overleden VOIGT, mogt niet onvermeld blijven; vooral niet omdat het onmiddellijk gevolg van het gebeurde was, dat alle de onder mijne bevelen dienende officieren zich plegtig verbonden om zoo het eenmaal gebeuren mogt, dat één hunner, op eene dusdanige wijze, door het gepeupel werd aangerand en moest onderdoen, de voorkeur te geven aan een' wissen dood boven eene smadelijke behandeling, en nooit te zullen dulden, dat de geringste inbreuk gemaakt werd op *Neérlands* roem of de eer der vlag.

»Door mijne, als Chef van den staf, onderhouden correspondentie met den vijandelijken Generaal VAN DER SMISSEN te *Antwerpen*, en uit mijne rapporten aan het Departement van Marine, was men van het voornemen der kommanderende officieren niet onkundig gebleven. Op verlangen der kommandanten werd, met dát oogmerk, aan ieder hunner, zelfs meerder buskruid verstrekt. Eenigen tijd daarna (den 5 Februarij 1831) gaf het heldenfeit van den vereeuwigden VAN SPEYK het overtuigendste bewijs, dat een *Nederlandsch* Zee-officier onwrikbaar is in de verdediging zijner hem toevertrouwde

Digitized by Google

vlag, en zijn gegeven woord, tot elken prijs, weet gestand te doen."

Men ziet hieruit hoe veel mannen tot de heldhaftigste zelfopoffering bereid, *Nederlands* zeemagt, destijds voor *Antwerpen* telde. Neen, wat twijfelaars of onverschilligen ook mogen beweren, als de nood dringt, toont de *Nederlander* van zijne groote voorvaderen niet te zijn ontaard. Over het heldenfeit van VAN SPEYK, zie men verder bl. 44 en eenige volgende.

Hoe, in weerwil van den wapenstilstand, het *status quo* door de *Belgen* werd geschonden, die onderscheidene sterkten langs de rivier wapenden, en daardoor bij magte geraakten om het op- en afvaren der *Nederlandsche* vaartuigen geheel te beletten, staat op bl. 54 opgeteekend. De Heer K. vervolgt aldus: »Meermalen en vóór het gevaar zoo hoog gestegen was, drong ik, *met hoogen ernst*, aan, op het nemen van krachtdadige maatregelen, daartoe *uitgebreide* vertoogen en voorslagen aan de boven mij gestelde autoriteiten indienende. Het vertrouwen dat men stelde in de *orangistische* combinatie, leidde echter de regering, door allerlei drogredenen, ja valsche rapporten enz. tot de hoop dat alles wat er gebeurde, wel met *de herstelling van het wettig gezag* zoude eindigen."

Van de inundatie bewerkstelligd in den nacht tusschen 5 en 6 Augustus 1831 verneemt de lezer de bijzonderheden op bl. 62. »Door die inundatie" — heet het voorts — »kon men nu, langs den waterweg, de gemeenschap tusschen de citadel en de vloot met het vaderland, volkomen hersteld achten. De zoo geduchte werken des vijands ter afsnijding, gedurende den wapenstilstand opgeworpen en bewapend, waren nutteloos geworden. Het *Vlaamsche Hoofd* met de bijliggende forten — die zoo gewigtige steunpunten voor de citadel — waren door de inundatie volkomen tegen iederen aanval van de landzijde beveiligd." — Bij gebrek van eene kaart, van *Antwerpen* en de wederzijdsche positiën, bij dit werk, kunnen wij niet nazien of de gemelde inundatie dezelfde is, die destijds door eenige zaakkundigen werd bedoeld, om haar dienstbaar te maken tot eene verandering van den loop der *Schelde*, door welke *Antwerpen* van dien waterweg had kunnen worden beroofd. Koning WILLEM I moet dat voorstel hebben verworpen.

Met aandoening en verontwaardiging leest men hoe, na dat

Digitized by Google

op den 5den Augustus 1831 de *Nederlandsche* flotille en de citadel getoond hadden wat men tegen de oproerige stad vermogt, de Generaal CHASSÉ op den 6den Augustus zich door den *Franschen* Generaal BELLIARD heeft laten verschalken. De Opperbevelhebber had het in zijne magt *Antwerpen* door de muiters te doen ontruimen en die stad weder onder 's Konings gehoorzaamheid te brengen; doch helaas! hij sloot een wapenstilstand en »eene citadel met de omliggende forten en vermogende steunpunten; eene bezetting van vijf duizend wèlgewapende manschappen; eene goed toegeruste scheepsmagt — alles van strijdlust blakende — werden, schier onmiddellijk na het behalen van belangrijke voordeelen, door de redenen [redeneringen] van den Generaal BELLIARD, buiten gevecht gebragt!" De vijandelijkheden werden op dit punt gestaakt, en de bezetting van *Antwerpen* tot 's vijands beschikking gesteld (drie à vier duizend man), terwijl op hetzelfde oogenblik de Prins-Veldmaarschalk een inval in *België* deed! Hoe geheel anders had de uitkomst kunnen zijn, wanneer de Generaal CHASSÉ in plaats van naar den sirenenzang van BELLIARD te luisteren, *Antwerpen* had bemagtigd! Welken invloed had ook die vermeestering niet kunnen hebben op den uitslag van den tiendaagschen veldtogt!

De Derde Afdeeling behandelt de gebeurtenissen van November 1832 tot Junij 1833, en hoe, »naar aanleiding der beruchte overeenkomst, tusschen *Frankrijk* en *Engeland*, gesloten, den 15 November 1832 het *Fransche* noorderleger, onder aanvoering van den Maarschalk Graaf GÉRARD, over *Belgisch* grondgebied", oprukte om de citadel van *Antwerpen*, uit de handen van den wettigen Souverein te rukken en in handen der muitelingen te leveren.

Vele waren de beproevingen, waaraan de bezetting der citadel zich met kalme en trouwe pligtsbetrachting onderwierp, terwijl de manschappen »een ontzettend bombardement" hadden door te staan. »De plaatsen, die men vroeger *bomvrij* achtte, waren zulks thans niet meer; en de troepen in naauwe poternes en gangen opeengedrongen, vonden naauwelijks eene *zitplaats*, veel minder *ruimte tot liggen*." Het deed ons groot genoegen te dezer plaatse (bl. 106) een paar woorden te vinden, tot lof van den onlangs overleden Generaal J. VOET, wiens onkreukbare braafheid en eerlijkheid evenzeer als zijne

Digitized by Google

getrouwe pligtsbetrachting velen ten voorbeeld konden strekken. Wij lezen daar: »Die hoofdofficier, altijd even onverschrokken, altijd even bedaard, had onbedenkelijk veel invloed op de troepen. Zijn voorbeeld hield velen staande. Hij trotseerde, met waren heldenmoed, de grootste gevaren. Bekend is zijn toenaam: *de bomvrije majoor*."

De Citadel ten laatste geheel in puin geschoten zijnde, moest de verdediging ophouden. Hetgeen over de *kapitulatie* is voorgevallen, leze men op bl. 112 en volgg. Wij zien dat de Kapitein ter zee KOOPMAN aan den Maarschalk GÉRARD verklaard wilde hebben: »dat wij bereid waren de Citadel te verlaten, en die aan hem over te geven." Er werd echter aan den *Franschen* Generaal voorgesteld: »eervolle aftogt der bezetting van de Citadel en vrije aftogt voor de scheepsmagt." Geheel anders echter was de eisch van den Maarschalk GÉRARD. Wijl daarbij geëischt werd »overgave der flotille", verlangde de Heer K., als Kommandant der scheepsmagt, geheel aan zich-zelven te worden overgelaten. Het gevolg was, dat een additioneel artikel der kapitulatie de woorden inhield: »De flotille van twaalf kanoneerbooten, onder de bevelen van den Heer Kolonel KOOPMAN, is niet in deze kapitulatie begrepen." De flotille werd niet overgegeven, maar in den grond gehakt, en de spijt der *Franschen* en *Belgen* deswege, deed hen op de laaghartigste wijze wraak nemen aan gevangene en gekwetste manschappen en officieren. Met belangstelling leest men dit alles in de laatste bladzijden der Memorie.

Een aantal brieven en rapporten zijn van bl. 145—192, achter dit geschrift gevoegd. Wij brengen den Vice-Admiraal KOOPMAN opregten dank toe voor zijne belangrijke bijdrage tot aanvulling der gebeurtenissen van een tijdvak, zoo gewigtig voor den *Nederlandschen* Staat. Ten eeuwigen dage zal *Antwerpens* vijfhoek voor de onpartijdige geschiedenis een eerzuil blijven van *Nederlandsche* trouw en heldhaftigheid, maar een schandzuil van de lafhartige staatkunde aan welke *Nederland* toen is opgeofferd. L.

Frederikstad aan de Eider en hare Hollandsche gemeente. Historische mededeelingen omtrent beider stichting, door Dr. JOANNES TIDEMAN, *Predikant te Rotterdam. Met platen. Uitgegeven*

Digitized by Google

ten voordeele van den herbouw der verwoeste kerk der gemeente. Te Rotterdam, bij van der Meer en Verbruggen. 1852. *In gr.* 8*vo.* 54 *bl. f* 1-25.

Niet alleen den leden van TIDEMANS broederschap, maar ook bij vele anderen zal dit wèlgeschreven stukje welkom zijn; terwijl de hooge prijs door het doel der uitgave wordt geregtvaardigd. Vóór een twintigtal jaren had die stad eene negatieve bekendheid; want maandelijks verscheen haar naam in de *Boekzaal* op de lijst der vacante gemeenten. De krijg van opgewonden onzinnigheid, door de *Duitschers* tegen de onverschrokken *Denen* gevoerd, heeft deze stad tot een voorwerp van mededoogen gemaakt. TIDEMAN heeft wèlgedaan met hare stichting zoo uitvoerig te beschrijven; de geschiedenis van het noodlottig bombardement doet hij beknoptelijk af. Ook een drietal Bijlagen heeft hij er nevens gevoegd. Het boekje is daarenboven aantrekkelijk, niet alleen door een zestal wèluitgevoerde platen maar ook door de wijze van uitgave. 't Is eene gave der liefde, toegewijd aan zijnen jubelvierenden Ambtsbroeder VAN TEUTEM. — Wèl moet het der gemeente gaan, waar de Evangeliebedienaren elkander niet slechts als collegaas eerbiedigen, maar ook als broeders beminnen.

Voorname Kasteelen in Nederland. Voor jonge lieden bewerkt door Mr. J. VAN LENNEP *en* W. J. HOFDIJK. *Met platen en kaarten.* 4e—8ste *Aflev. Te Amsterdam, bij* G. W. Tielkemeijer. 185¾. *In gr.* 8*vo.* 125 *bl. f* :-60 *per Aflevering.*

Wij hebben in den vorigen Jaargang, op bl. 695, van de Eerste Afleveringen reeds verslag gedaan. Nu hebben wij met hetzelfde genoegen de beschrijving der kasteelen *Arckel*, *Westhoven*, *Haemstede*, *Aldegonde*, van *Heusden* en te *Gemert* gelezen. Wij durven 't er voor houden, dat niemand der inteekenaren zich beklagen zal. De afbeeldingen zijn fraai uitgevoerd. De tekst is onderhoudend. Men wordt bekend met de oude en meest roemrijke geslachten van ons Vaderland, met hunne bedrijven en lotgevallen. 't Is niet slechts een geschiedenis van steen, maar ook en voornamelijk van 't leven in de middeleeuwen: woelig genoeg; al te bedrijvig om bij 't

Digitized by Google

licht, den vrede en den gevestigden burgerzin onzer prozaïsche dagen, waarin de ondernemingen grooter dan de menschen zijn, teruggewenscht te worden.

De ernst der geschiedenis wordt nu en dan afgewisseld door eene legende, of een lied, dat ons de oude meistreelen voor den geest voert. De liefhebbers van de geschiedenis der middeleeuwsche gewijde ridder-orden vinden hier, bij de beschouwingen van het kasteel te *Gemert* en *Westhoven*, stof tot nadenken over de *Duitsche* Ridders, ook Kruisheeren, Teutonisten genoemd, die aldaar eene Kommanderij bezaten, en de beroemde en beruchte Tempelieren, wier hoofdgebouw de Tempel te *Parijs*, terwijl wij dit schrijven, verkocht is. Wij ontmoeten ze op het kasteel van *Westhoven*. Zij worden door den auteur hier alleen in hunne lichtzijde misschien ál te gunstig voorgesteld. Hoezeer wij ons niet geroepen gevoelen de rede te beoordeelen die tot hunne wreede opheffing of liever uitroeijing heeft geleid, kunnen wij toch, bij al de bewondering die hunne dapperheid toekomt, hun gedrag in *Palestina* niet loven.

Als eene proef hoe de adellijke heeren in dien vromen tijd aan de uitspraak der geestelijkheid gehoor gaven leze men op bl. 122.

»De collatie van de kerk te *Schoonderwoerd* kwam hem (OTTO van *Arkel*) toe, en zoo gebeurde het, dat hij in de aldaar bestaande vacature door de aanstelling eens Priesters voorzien had. Maar de Proost van de abdij van *Sinte Marye* te *Utrecht*, insgelijks aanspraak op die collatie makende, zond er een ander Priester heen. OTTO, hierover vertoornd, schrijft aan den Proost een heftigen brief, en verbiedt hem zich met de zaak te moeijen. De Proost beantwoordt zulks, door niet alleen den Priester, dien OTTO had aangesteld, maar ook OTTO zelven in den ban te doen. OTTO wederom laat al wie met een banbrief in zijn land komt, vatten, in een zak binden, en verdrinken. De Proost doet ARKEL dagen voor 't Geestelijk Hof; OTTO overvalt den Proost te *Vianen* in de kerk en laat hem doodslaan. De nieuwe Proost zendt nieuwe aanklagers naar *Rome;* OTTO laat door nagezonden trouwanten de aanklagers ombrengen. Na dit alles zou men zeker gelooven, dat de toorn der Hooge Geestelijkheid tegen hem ontbranden moest; maar neen; te *Rome* had ARKEL een voorspraak in

Digitized by Google

zijn zwager, den Kardinaal REINIER VAN BAR, en deze wist voor hem niet alleen 's Pausen vergiffenis voor de gepleegde manslagen, maar ook de handhaving van OTTOOS aanspraak op de collatie te verkrijgen."

Nu en dan worden wij op eene taalkundige opmerking vergast. Heer HUGO VAN ARKEL »had den vreemdklinkenden bijnaam van *Boterman* bekomen; en toch wane niemand, dat hij daarom van een weeke en kneedbare natuur was. Integendeel noemt hem BEKA in de Rhytmische kronijk:

En tie beste sire van hant
Ridder van al Duytsche lant.

Maar om de ware bedoeling van den bijnaam te kennen, dient men vooraf te weten, dat *boter* in den grond beteekent: »geklopte melk", en alzoo *boteren* synoniem is met *kloppen*, gelijk ook *bot* een stoot is, en *bot vangen* klappen krijgen. De naam van *Boterman* zal nu, geloof ik, aan elken lezer duidelijk zijn."

Gelukkig, dat de dagen der kasteelen tot de domeinen der geschiedenis behooren. Thans liggen die trotsche steengevaarten in puin, of zij huisvesten een gezin, dat er de vruchten des overvloeds geniet en het gewoel van de raadzaal of het dompige kantoorvertrek vergeet, of zij openen hunne poorten voor den dichter en schilder, die hunne lotgevallen op het doek of papier brengt, of zij zijn dienstbaar aan de prozaïsche bedrijvigheid onzer eeuw. Men kan dit laatste zien te *Gemert*. Wanneer ge met eenige liefde voor onze monumentale geschiedenis bezield, den drempel wilt overschrijden; in de hoop daar nog een spoor van verleden dagen aan te treffen, en met het voornemen om in eene oude zaal, waar eene zonnestraal den rij zwart ingelijste, fiere en ernstige gestalten, in hunne witte mantels met zwarte kruisen gehuld, gelukkig spaarzaam verlicht, u te verdiepen in *niet altoos* onvruchtbare droomen van een nog niet genoeg gekenden tijd — dan raden wij u: »bewaar uwe illusiën en treed terug."

Maar maakt de levendige werkzaamheid eener katoenspinnerij (in onze dagen ontegenzeggelijk van grooter practiesch nut dan een ridderkasteel) een aangenamen indruk op uw gemoed — ga dan het westelijk gedeelte binnen en verheug u bij de overtuiging, dat daar eene minder bevoorregte klasse

Digitized by Google

door eigen vlijt in haar onderhoud voorziet, en de welvaart van waardige en edeldenkende meesters met haren arbeid ondersteunt.

H. J. H. S.

Een liefdegift. Losse dichtproeven van F. F. C. STEINMETZ. *Uitgegeven ten voordeele der noodlijdenden op Schokland. Te Kampen, bij* M. P. Luchten. 1853. *In gr.* 8*vo.* 36 *bl.* *f* :-40.

Men kan van deze kleine verzameling niet zeggen, dat ze maar proza bevat, op maat en op rijm; want zij is óver-poëtiesch. De Heer S. acht zijn »dichtVUURgeest" (?) het »laagst te staan in aller geesten rij (*rei*)", en dat verheugt ons, want het doet ons gelooven dat hij wenscht te vorderen, en toegankelijk is voor welgemeenden raad; maar wij voor ons rangschikken zijn aanleg iets hooger. Het is waar, de verzen hier geleverd zijn niet allen gelukt; als ze logiesch worden geanalyzeerd moeten er vrij wat worden uitgeschoten; maar dat is aan de rigting zijner kunstoefening en niet aan zijn aanleg te wijten. Die aanleg is goed en veelbelovend. Met zoo véél gevoel voor 't schoone en groote als hier op menige plaats dóórschemert kan men 't ver brengen; mits men streve naar helderheid en eenvoudigheid in den vorm, en zijn gevoel en verbeelding met verstand beheersche. Doch de jeugdige Zanger schijnt niet veel over de kunst gelezen te hebben, en ook niet gelukkig te zijn geweest in de keus van zijne modellen. Vandaar, dat hij 't verhevene zoekt in lange woordkoppelingen, als: vleugelGLIPslag, uchtendstondBRAND, WIJNdruivenbloed, wijsheidSCHEPPINGskracht, 't mutsaardvlammenKLIMMEN, zaalgenfeestgeKRIEL, zorgenOMMEwoeling, DAGGODSaangezigTEN, en dergelijken, meestal onverdedigbaar in zich-zelven, en weinig passende in 't *metrum;* voorts in vreemde gezegden en woorden; ook in [illegible] versmaten, voor een gedeelte niet of naauwelijk [illegible]lijk die, b. v., van *'t Zomeravondschoon.* Va[illegible] minder zorgt voor naauwkeurigheid in [illegible]ng. Wij kunnen onze menigvuldige aanmededeelen; maar laten één enkel cou[illegible]t reeds genoemde lied:

Digitized by Google

't Is alles zoo rustig:
De SCHEPPING was MOÊ;
Haar oog sloot ze TOE
VERMOEID van het lustig
En vrolijk GELONK;
Sluimrig zonk
't In 't west,
ALS VUUR OP 'T LEST.

Bij dien klinkklank mag men vragen: of de sterrenhemel niet óók tot de schepping behoort? — Of de schepping maar één oog had? — Of zij nu blind is, nu het oog dat zij had in 't West is gezonken? — En wat er vuur werd: haar oog of 't West? — Schier elk couplet, in die stukken welke op verhevenheid aanspraak maken, geeft stof tot zulke aanmerkingen. Hier vindt men: een dageraad, die telkens *onder* gaat; dáár een bosch door de *zon* niet te verlichten, maar dat hel (helder) wordt door den *maneschijn;* ginds stralen met *tongen*, en die *met hunne tongen* 't blaauw met *smaragd beschilderen*. Doch wij willen het onderzoek niet voortzetten. Intusschen, een paar andere aanmerkingen zullen we nog maken. In al de coupletten van 't lied *Bij den sterrenhemel* is de vijfde versregel niet alleen gewrongen, maar geheel overbodig; in 't derde couplet had bij weglating van den vijfden regel, de vierde kunnen zijn: »*Zonden zoo foltrend.*" — Verschillende malen treft men *kondt* aan, voor *verkondigt;* op bl. 11 b. v.: een stond, die een morgen *kondt*. Dat is niet beter of duidelijker dan wanneer men *vreedt* voor *bevredigt* wilde gebruiken, en dus niet schreve: hij *bevredigt* de vijanden; maar hij *vreedt* de vijanden. — Welk metrisch gehalte aan de syllaben der namen LILIA en ZENOBIA moet gegeven worden, is duister: LILJA en ZENOBJA moet men lezen, maar dat kan de bedoeling niet zijn. — In 't *Sonnet* moet elke *quatrain*, en ook de *sixtain*, of, als men deze in *tercetten* deelt, elke *tercet* op zich-zelve staan, gelijk dat ook blijkt aan de regels wit die ze vaneen scheiden; want elke regel wit duidt een lange rust aan, en even zoo moet het ook gelegen zijn met de *tercetten* in 't algemeen. De *Columbus* (bl. 13) is dus eigenlijk geen *Sonnet*, en de meeste afdeelingen van den Moorschen *klaagzang* zijn dan ook geene *tercetten*.

De eenvoudiger gedichtjes zijn veel beter geslaagd: *Mooi*

Digitized by Google

Nelske; Trouw; de Vensterblik; 't Liedeken; de *Bladvulling*, en *de Spelevaart* zijn lieve stukjes en hadden van de kleine fouten die ze nog ontsieren, ligt gezuiverd kunnen worden. De fabel van *de Slangenpoel* is niet onaardig verdicht, maar onnatuurlijk, omdat IGO als IMMES eigen zoon wordt voorgesteld. Waarom niet haar *stiefzoon*? Het lyriesch gedicht *de Morgen* getuigt van smaak en aanleg voor beschrijvende poëzij. Het stukje is schilderachtig wanneer men voor sommige minder gelukkige woorden betere in de plaats stelt; getuige dit couplet:

Het schuwe hert, dat met zijn hinde vlugt,
Beeft voor 't geblaf van 's jagers felle brakken;
Hij doet het hout der lage heesters knakken
Door zijn gewei, hem-zelven 't meest geducht,
En angstig stijgt de woudduif in de lucht
Van 't nest gejaagd, door 't kraken van de takken.

Het strekt den Heer S. tot eer, dat hij getracht heeft iets bij te dragen om 't lot van noodlijdenden te verzachten, en niet minder vereert hem het nederig woord, dat aan zijne dichtproeven voorafgaat. Wij zullen hem de kunstoefening aan- noch afraden, maar indien hij er mede voortgaat bestudeere hij goede werken over de theorie der kunst, en geve niet weder iets ter perse zonder met een ervaren deskundige te hebben geraadpleegd. Wij gelooven, dat het harde oordeel, over zijn werk elders uitgesproken, minder grof zou zijn geweest, als het *Zomeravondschoon* en de *Sonnet* II niet in de *Liefdegift* waren opgenomen. Hoe 't zij, wij meenen in deze aankondiging gesproken te hebben in zijn belang, en wenschen dat 't den jeugdigen kunstoefenaar tot voordeel gedije; opdat hij, voortgaande, zijn doel „om eenmaal iets goeds te leveren" moge bereiken. W.

Nieuwe Daguerréotypen, door A. VAN DER HOOP, JUNIORSZ. *Te Schiedam, bij* H. A. M. Roelants. 1853. *In post* 16*mo.* 86 *en XVI bl. f* 1-:

Als de lithographie, tegenover den titel, van den geestigen ROCHUSSEN is, dan félicitéren wij hem met die gelukkige afbeelding van een poëtische-daguerréotypen-maker. Is zij van een ander, dan félicitéren wij hem met een waardigen mede-

Digitized by Google

dinger. Het plaatje is los, fiksch, geestig, natuurlijk. Zoo zit of ligt inderdaad de verzenmaker, die werken wil zonder geïnspireerd te zijn: hij zit of ligt op of in zijn kanapé of stoel, rookt de eene sigaar na de andere, leêgt het eene glas suikerwater na het andere, terwijl tallooze figuren en carricaturen, situatiën en *scènes*, gedachten en grillen, in bont gewoel, schaduw- en schimachtig in zijne verbeelding rondedansen, tot er eene is, die de snaren van zijn gevoel doet trillen, en zijne gedachten bepaalt, en den overigen wartroep met een tooverslag verdrijft; of — tot hij, mat en moede, van verveling opspringt en verstrooijing zoekt, in die verstrooidheid, door eene wandeling naar buiten in de vrije natuur, of — ook wel eens naar elders.

De personen en zaken, de pretjes en verdrieten, die men hier gedaguerréotypeerd vindt, zijn: *'t doopen* en *aannemen*, de *adelborsten* en *'t vinken*, *'t potverteeren* en *'t ijsvermaak*, de *ongelijke huwelijken* en de *reizende tooneelspelers*, het *wedrennen* en de *jonge jufvrouwen-kostschool*, *'t jagen*, en — waar 't in dit ondermaansche altijd mede eindigt — het: *sterven*. Eene poëtische toewijding aan de kinderen, de vrome jeugd, de jonge zeelieden, de ballingen die op 't tooneel hun bestaan zoeken, en de liefhebbers en lijders van en bij de overige afbeeldingen, gaat het dozijn nieuwe schetsen van 't leven vooraf. Vóór en tusschen de stukken echter vindt men zes-en-dertig witte bladzijden: méér dan een-derde gedeelte van 't bundeltje bestaat uit wit papier, en overbodige titels. Die *luxe* van schoon papier had wel vermeden kunnen worden. Bij de zestig overige niet compres gedrukte bladzijden betreurden we, niet méér van VAN DER HOOP te ontvangen; maar dachten welhaast aan het spreekwoord: »wat goed is, is véél." Gelijk zijne vroegere daguerréotypen zijn ook deze regt levendig opgevat, frisch van kleuren, verrassend in afwisseling van vernuft en gevoel, vol trekken die tot een lach, en andere trekken die tot weemoed kunnen stemmen. — »Verwacht van mij geene zangen die 't hart kneden en de ziel dwingen" — zegt de Dichter; maar wij verwachten die wel degelijk van hem: hij kan en zal die eenmaal leveren, en geeft er ons nu, hier en daar, een voorsmaak van. De tijd zal komen dat hij moede wordt van schetsen, die, om regt aardig en piquant te zijn, voor de helft uit tegenstellingen moe-

Digitized by Google

ten bestaan, welke zich niet altijd aanbieden, maar gezocht moeten worden, en die alzoo, hoe gelukkig de moeijelijkheid der zamenstelling voor den lezer verborgen zij, eene andere soort van inspanning vorderen dan den waren dichter aangenaam is. Een vurige, denkende geest, een bewegelijk gemoed, zoo vatbaar voor afwisselende indrukken, moeten behoefte hebben aan de uitstorting van eigen denkbeelden en gevoelens, en kunnen op den duur geen behagen vinden in deels werktuigelijke aardigheden, die geene uitstorting des gevoels toelaten, maar de kunst vereischen van in halve woorden te spreken, of de meening maar half uit te drukken. Intusschen is de bijval, die de daguerréotypen (zoo als VAN DER HOOP ze levert) alom ontmoeten, wèlverdiend, en er is ook in deze nieuwe verzameling geene bladzijde die niet een veelzijdig talent verraadt, door de eigenaardige schoonheid van den naar de onderwerpen afwisselenden stijl. Ook de versificatie is over 't algemeen zeer verdienstelijk; doch hier en daar kon ze beter zijn. Elders heeft men ál 't schoone en aardige van het nieuwe twaalftal reeds in het licht geplaatst. Eene kleine proeve echter mogen we onze lezers niet onthouden, en kiezen daartoe eenige coupletten uit de daguerréotype van een *ongelijk huwelijk*, die des Dichters geest, stijl, en versificatie 't volkomenst afspiegelen:

Zeven dochters, groot gezin:
Veel behoeften, klein gewin.
Op een huw'lijk weinig kans:
Zonder bruidschat ook geen mans.

Vaders schoolvriend, grijs en oud,
Wenscht in 't einde zich getrouwd:
Niet aan 't meisje vraagt hij 't JA,
Maar bedaard weg haar Papa.

Idealen, trouw gekweekt,
Vliên den boezem, die schier breekt.
En haar droombeeld, en haar held,
Wijkt voor 't magtwoord: „'t Al voor 't geld."

Fraaije bruidskorf, alles puik;
Maar een minnaar met een pruik.
Frissche bloemen: mirthe en roos;
Maar een bruigom viesch en voos.

Digitized by Google

Flonkersteenen: peperduur;
's Minnaars oogen zonder vuur.
Lente en liefde, gloed en lust;
Herfst en koelheid, koude en rust.

Schorre toonen, zonder klem;
Zuivre klanken, zilverstem.
Dorre leden; — poezlig malsch.
Hoofd gebogen; zwanenhals.

Stal en gaarde, meid en knecht:
Geen genieting zich ontzegd! —
Heerlijk buiten, huis in stad;
Maar geen erven voor dien schat.

Trek tot uitgaan: jaloezie;
In geen opzigt harmonie:
Niet twee harten naauw verwant;
Maar twee slaven aan één band! —

Droevige offers van het lot,
Draagt uw rampen 't oog op God!
Blijft voor schande steeds gespaard
En der braven meêlij waard!

Men zal opmerken, dat het vers: *Wijkt voor 't magtwoord: »'t Al voor 't geld.*" gansch niet vloeijend is. Wij houden 't voor het minste uit den bundel, en zouden er liever voor hebben gelezen: *En haar liefde wijkt voor 't geld*, of iets dergelijks. Intusschen behooren hier zulke niet gelukkige regels, tot de uitzonderingen.

Wij danken den Dichter voor 't genoegen dat ons de lezing van zijn werk heeft verschaft, en bevelen het fraai uitgevoerde boekje den liefhebberen aan. W.

Primulae veris. Eerste gedichten van E. LAURILLARD. *Te Leyden, bij* P. Engels. 1853. *In post* 16*mo.* 77 *bl.* *f* :-75.

Primulae veris; eerstelingen van 't voorjaar, en daarom, doch ook maar in dit één opzigt, gepaste beelden van deze gedichten; want die lentebloemen groeijen laag bij den grond, en zijn ongemeen rijk aan kelken, terwijl de gedichten maar

Digitized by Google

tien in getal en meestal verheven zijn. Men vindt er *Napoleon; de Cholera in Nederland; Haat; De moordenares van haar kind; Hymne; Golgotha;* en *Koning, Profeet en Priester:* lyrische dichtstukken, die allen, gelijk aan de opschriften reeds blijkt, tot de hooge *genres* behooren. De drie overige stukjes: *Gelijk en ongelijk, Weldadigheid,* en *Aan eene moeder bij het lijkje van haar kind* zijn op lager toon gestemd, maar zoo laag bij den grond als de *Primulae veris* is er niet een, of — men moest daar 't *Een woordje vooraf* voor willen houden; maar dat rijmpje zonder poëzij en zonder versbouwkunst, is te onbeduidend. Had de Dichter aan het snoeimes gedacht, dan zou men 't zelfde wat het in regels van vier voeten bevat, beknopt en bondig in regels van drie voeten hebben ontvangen; b. v. in dezer voege:

Deez' stukjes, onder vrinden
Door mij gereciteerd,
Zijn meestal taamlijk gunstig
Gehoord, gerecenseerd;
Ja menig van die vrinden
Heeft mij somwijl gevraagd:
„Waarom niet uitgegeven?" —
Ik heb dat nu gewaagd.

en zoo vervolgens. Doch vergeten wij niet, dat het schrijven in verzen voor den Heer L. maar bijwerk is! Als men ziet dat het bundeltje (eene miniatuur-éditie) voor ruim een derde van den inhoud, (28 bladz.) uit wit papier bestaat, en dat 't slechts 700 à 800 regels bevat, die gemaakt zijn van 1849 tot 1853, in vier jaren tijds; dan weet men ook, dat de Heer L. maar nu en dan, ééns of twee malen 's jaars, de lier eens heeft opgevat. Om der kunst wille zou men dat mogen betreuren, want de gedichten getuigen van een meer dan gewonen poëtischen aanleg; maar voor hem-zelven is het goed: de opöffering zal hem nu niet zwaar vallen, wanneer hij — bestemd tot Christenherder en leeraar — in 't loffelijk voornemen volhardt om de kunst vaarwel te zeggen. Ook in dát opzigt zwemen dan deze gedichten eenigzins naar de *Primulae veris*, dat heur plant niet dóórbloeit, en — hoe fraai wij ze vinden — daarmede wenschen wij den Heer L. geluk.

Intusschen vinden we zijne eerstelingen, als zoodanig, zóó buitengemeen fraai, dat wij verlegen staan bij 't kiezen van

Digitized by Google

eene proeve. De Muze van den Heer LAURILLARD is, naar dit bundeltje te oordeelen, van regt edelen aard. Zij verheft zich méér op vleugelen van gevoel dan van verbeelding, en haar gevoel is rein en diep. Aan godsvrucht geheiligd schijnt zij den lierzang tot haar domein te begeeren, en voldoening te zoeken niet in romantische verdichting of poëtische schilderkunst, maar in 't verkondigen van verheven waarheden, aan de regering des Hoogsten en 't lot en leven der menschen ontleend, tot vermeerdering van geloof en liefde. Zoo edel als de geest is, zoo sierlijk is ook de vorm, door de zuiverheid en menigvuldige schoonheden van den stijl en den versbouw. Wij gelooven het werkje niet beter te kunnen doen beoordeelen dan naar de volgende coupletten van den lierzang: *Koning*, *Propheet en Priester:*

Ja! Koning is de Heer en Koning mogt hij heeten
Ook toen hij nog deze aard betrad;
Maar hij was meer dan Vorst: de zalving der Propheten
Had, zonder maat zijn kruin bespat.
Hij sprak geen klanken na die andren tot hem spraken,
Hij liet zich nooit tot slaaf van doode lettren maken,
Hij zag niet naar een meester om, —
God zelf sprak tot zijn geest in onvervalschte toonen,
En deed, in vollen gloor, het licht der waarheid wonen
Diep in zijns harten heiligdom!

Maar — aan het Christusbeeld blijft één trek nog ontbreken:
Als Koning ziet ge uw Heer daar staan,
't Is der Propheten geest dien ge uit zijn mond hoort spreken; —
Ziet thans in hem den Priester aan!
Ja! hij was Priester, hij die zelf tot God kon komen,
En door geen tentgordijn zich d'aanblik zag benomen
Van 's Allerhoogsten majesteit,
Die Gode een offer bragt van namelooze waarde
Zijn gansche leven door, en zelfs toen zich niet spaarde,
Toen 't kruis ten outer werd bereid!

Juich menschheid! zulk een Heer als mensch hier opgetreden
Heeft u geadeld en gewijd.
Maar juicht gij bovenal, die, door 't geloof, tot leden
Van zulk een Hoofd geheiligd zijt!
De lichtglans van dat hoofd spreidt ook op u zijn stralen,
De zalving van die kruin komt op u nederdalen; —
Gevoelt dan Christnen, uw waardij!

Digitized by Google

Gij, Koningen door hem, strijdt in de kracht des Heeren,
Gij zegeviert met hem, gij zult met hem regeren,
En — eeuwig is die heerschappij.

Uw Meester was Propheet, met hem zijt gij Propheten:
Neen! gij vergoodt geen letterschrift;
Gods geest doet uwen geest de waarheid zeker weten,
Gods wet staat u in 't hart gegrift! —
En Priester was uw Heer, ook gij moogt Priesters wezen;
Wat glans Gods troon omgeeft, gij brengt Hem zonder vreezen
Uw offer, maar 't is geen symbool;
Gij stelt heel uw bestaan als offer voor Gods oogen;
Uw wierookvat is 't hart, dat hymnen zendt ten hoogen,
En heiligheid uw priesterstool.

De kleine zonden tegen maatval en welluidendheid in deze verzen, zijn weinig in getal; maar wij willen ze toch niet onopgemerkt laten voorbijgaan. Rhythmiesch is in couplet twee: *en zelfs toen zich niet spaarde;* in couplet drie: *Maar juicht gij bovenal;* in couplet vier: *Gij stelt heel uw bestaan*, niet onberispelijk. Er hadde beter kunnen geschreven worden: *en toen ook zich niet spaarde; — Maar gij, juicht gij vooral; — Gij plaatst geheel u-zelv'*. In aandoenlijk zangerige strophen als deze, van afwisselende zes- en vijfvoetige jambische verzen, in welke 't staande rijmwoord doorgaans eene zinsnede afperkt, kan men, dunkt ons, voor enkele jambische voeten geene andere in de plaats stellen zonder te schaden aan de melodie der verzen, of aan den nadruk van 't woord; — hetzij 't woord de melodie, of de melodie het woord bij de voordragt beheersche. — Het vers: *Heeft u geadeld en gewijd*, dat rhythmiesch is af te keuren om de plaats van 't onbeduidende woordje *en*, is ook onwelluidend door den schralen, half smeltenden e-klank in den tweeden voet, en de opstapeling van e-klanken in den derden en vierden. De Dichter had, gelooven we, dit alles kunnen mijden, door te schrijven: *Heeft u veradeld, u gewijd.*

Wij zouden die aanmerkingen niet hebben gemaakt, als deze bloemen van echte poëzij niet eerstelingen waren van een rijk begaafd man, wiens verzen alle teekenen dragen van wijze zorg voor de zuiverheid en fraaiheid der stoffelijke vormen, in welke zijne gevoelens en gedachten bewaard zullen blijven. Velen verheugen zich met ons, dat hij die verdienste-

Digitized by Google

lijke vruchten van jeugdige kunstoefening aan de vergetelheid heeft onttrokken, en wenschen het uit- en inwendig fraaije beekje een zoo gunstig onthaal als 't in alle opzigten waardig is. W.

De Genius van het Kerkhof; waarheid en beelden. Vrij uit het Fransch. Met een voorwoord van Dr. E. B. SWALUE, *Predikant te Amsterdam. Te Amsterdom, bij* P. B. van Waning Bolt *en* L. F. J. Hassels. 1852. *In kl.* 8*vo.* 240 *bl. f* 1-90.

Deze genius van 't kerkhof voert de ontslapenen niet ten hemel op, maar brengt hen tot de hunnen op de aarde terug. Misschien denkt menigeen: »Jammer, dat er niet werkelijk zulke geniussen zijn!" — maar wie zoo denkt make kennis met het werk, en peinze eens rijpelijk na; dat zal hem waarschijnlijk tot andere gedachten brengen.

Het verhaal plaatst ons te *Bordeaux* op een kerkhof. Een jongeling ontvangt van den grijzen genius van dat kerkhof de magt, om een zeker getal dooden in 't leven terug te roepen; onder voorwaarde, dat hunne opwekking eerst geschiede vijf jaren na den dag van hunne begrafenis, en dat de herleefde, eer hij zich aan zijne betrekkingen openbare, onbekend gedurende twaalf uren zie hoe 't nu onder de zijnen toegaat.

De jongeling belooft zich hemelsche genoegens, maar de ervaren genius voorspelt hem het tegendeel. Hij had er reeds zoo velen in het leven teruggeroepen; maar éér de twaalf uren om waren, kwamen zij allen terug, om zich op hunne bedden van zand weêr neder te leggen. Slechts een enkele, sprak de genius, verkoos te blijven leven: een ongehuwde en halstarrige vrek, die er een boosaardig genoegen in vond, om zijne naastbestaanden tot wanhoop te brengen door het terugeischen van hun erfdeel.

De jongeling kiest zijne begunstigden, en de genius stelt hem in de gelegenheid om de toestanden en smarten der nablijvenden te leeren kennen. Vol hope wacht de gelukkige jongeling op den dag der opwekking.

Na vijf jaren breekt die dag eindelijk aan.

RAOUL, zoo heet de jongeling, wekt zijne gunstelingen uit hunne graven op; — maar éér de twaalf uren om zijn, keeren

Digitized by Google

ook dezen, mismoedig en teleurgesteld, allen terug, en geven hem verslag van hetgeen zij gehoord en gezien hebben, en wenschen niets liever dan maar weder in hunne graven te dalen, die zij ter kwader ure hebben verlaten.

De jongeling wordt daardoor met déze groote waarheid bekend: — als wij konden indringen in de raadsbesluiten der Voorzienigheid, dan zouden we overtuigd worden, dat niemand deze aarde verlaat, zonder zijne taak vervuld te hebben, of tot de uitvoering van het Godsplan te hebben toegebragt wat hem was opgelegd, en dat hij de wereld verlatende, daar verder overbodig, misschien wel hinderlijk zoude zijn.

Wij kunnen de lezing van dit werk gerust aanbevelen. De fabel is geheel nieuw, en werpt een aangenaam licht op de graven. De vorm is zeer behagelijk: geestige verdichting zonder overdrijving. De genius is een grijsaard, wiens rijke levensërvaring een romantiesch kleed heeft aangetrokken, om gewilliger door verstand en hart ontvangen te worden. Menigeen, die treffende verliezen heeft geleden, zal bij dit verhaal met vernieuwd vertrouwen zeggen: wat God doet, dat is wèl gedaan, en allen zullen er bij erkennen: dat de gedachten der menschen, geheiligd en bestuurd door de liefde tot God, rijke vruchten van wijsheid en liefdadigheid kunnen voortbrengen.

Een slavenleven; of korte levensbeschrijving van eenen Amerikaanschen slaaf, door hem zelven medegedeeld. Uit het Hoogduitsch. Door J. A. GROEN, A.J.ZN. *Met een voorwoord. Toegift op* HARRIËT BEECHER STOWE'S *belangrijk werk: Uncle Tom's Cabin, in het Nederduitsch uitgegeven onder den titel van: De Negerhut. Te Leiden, bij* J. H. Zitman. 1853. *In gr.* 8*vo. XII en* 20 *bl. f* : - 30.

Een lange titel voor zulk een klein, hoewel niet onbeduidend boekje. Wij bevelen 't den lezers van *de Negerhut* met belangstelling aan. Het bevat geene verdichting, maar de lotgevallen van eenen ontvlugten slaaf, door hem-zelven hoogst eenvoudig beschreven. Het verhaal is overgenomen uit de nieuwe verzameling der *Missions-Stunden*, van den ook in ons land bekenden WILHELM HOFFMANN. Met mededoogen jegens de duizenden die het ondragelijke juk van Christenen torschen,

Digitized by Google

zal 't gelezen worden, en menigeen zal ijzen als hij verneemt welke gruwelen er bij 't vervoer der slaven plaats hebben. De verbeelding behoefde alzoo geen roman te verzinnen om het lijden te doen kennen, dat zoo vele redelijke schepselen door beschaafdere natuurgenooten ondergaan; doch wat baten verdichte of andere verhalen tot afwending der kwaal?

Het kwaad is, vreezen wij, niet weg te nemen dan door 't verstoppen der bron waaruit het opwelt; en die bron ligt in *Afrika*. Moge het Evangelie, hetwelk geen onderscheid van kleur of geboorte erkent, in dat ongelukkige land licht en beschaving verspreiden! — Dán, maar ook eerst dán zal de menschenhandel van zelf ophouden.

H. J. H. S.

Nieuw Goochelaars Handboek, of de geheimen der tooverkunst ontsluijerd. Te Amsterdam, bij de Gebroeders Diederichs. 1853. *In kl.* 4*to.* 182 *bl. f* 1-50.

Ref. houdt den Schrijver van dit werkje voor een goochelaar, die van zijne renten gaat leven. Hij gelooft hem op zijn woord, als hij verzekert aan twee-en-dertig hoogescholen te hebben gestudeerd. Evenwel, zijne geleerdheid behoort niet tot de domeinen van dit Tijdschrift, en Ref. moet zich dus tot de bloote aankondiging van het werkje bepalen. De liefhebbers van den goocheltas vinden er — zeker niet met consent van de CAGLIOSTROOS wier geheimen ontsluijerd worden — de oplossingen van de meeste tooverkunsten, door welke PHILIPPE, DE LINSKY, ROBIN, BOSCO, BEKKER, OPRÉ, BAMBERG, HEESBEE, HOUDIN en anderen de goedgeloovige menigte hebben verbaasd. Onder de honderd-vijftig toeren van welke hier de sleutels worden gegeven, vindt men zoo wel de voornaamsten als de minsten; zoo wel die van de goudvisschen, de *suspension éthérienne*, en *la naissance des fleurs*, als de eenvoudigste spelletjes met de kaart, en bovendien krijgt men ook onderrigting in den *volte-slag*, en beschrijvingen van ál de mechanische toover- of kleppentafels van welke de leerlingen van DALAÏ-LAMA zich bedienen. Wie hen voor duivelskunstenaren aanziet, kan door dit boekje radicaal van zijne dwaling worden genezen, en, met uitzondering van

Digitized by Google

de onmisbare behendigheid en gevatheid, ontvangt, daarentegen, de liefhebber hier ál wat hij noodig heeft, om zelf een ROBIN of DE LINSKY te kunnen worden.

Maar — Ref. heeft opgemerkt, dat de correctie wel beter had mogen zijn. Hij heeft een paar bladzijden nagegaan, en zie hier de resultaten! — In het voorbeeld op bl. 175 staat in den eersten regel 18, in plaats van 10, en in den vierden 26, in plaats van 27. Op bl. 176, reg. 7 v. o., staat: dat men één punt moet bijvoegen en *daarna* verdubbelen; maar — de bijvoeging moet daar eerst *na* de verdubbeling geschieden. Op bl. 179 is de beschrijving voor 't invullen der Eerste Figuur (die zelfs geheel overbodig is) veel te omslagtig, en ontbreekt daarentegen de opgaaf der vaste regelen voor de invulling van het toovervierkant in 't algemeen; zoodat men ook aan de Tweede Figuur eigenlijk niets heeft. — Voor de gezelschapstoer op bl. 175 is eene veel te mocijelijke manier opgegeven: — men brengt haar doorgaans ten uitvoer naar vier *woorden* of klankfiguren, die gemakkelijker dan lange regels cijfers zijn te onthouden. Dat geschiedt dan met *tien* paar kaarten. De beschrijving spreekt van *vijftien* of *twaalf* paar, doch het bijgevoegde voorbeeld in cijfers is maar alleen voor *vijftien* paar bruikbaar: voor de *twaalf* paar heeft de S. den lezer in den steek gelaten. Welnu, men kan de twaalf paar kaarten leggen naar de twaalf éénsoortige letters in de klankfiguren: *mamon*, *popalus*, *lebit*, *nibetus*, die Ref. er voor heeft gefabriceerd en aan de liefhebbers present doet. Het aantal gezelschapstoeren had veel grooter kunnen zijn; daartoe behoort ook de toer van bl. 25, in welke echter (r. 5 v. o.) na de woorden »bij elkander op te trekken" moest gelezen worden: »of van elkander af te trekken; of met elkander te vermenigvuldigen"; omdat het onverschillig is of men de genoemde getallen addeert, substraheert, of multipliceert.

Overigens geeft Ref. aan dit werkje gaarne den lof, dat het de nieuwsgierigheid door den titel opgewekt, in alle opzigten bevredigt; wie 't aandachtig leest weet haarfijn hoe de wonderwerken der goochelarij met instrumenten en *compères* in elkander zitten. Andere aanprijzing heeft het curieuse boekje niet noodig. w.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

JOANNES CHRYSOSTOMUS, *voornamelijk beschouwd als een voorbeeld van ware kanselwelsprekendheid, door* AB.ᵀ DES AMORIE VAN DER HOEVEN. *Herziene en vermeerderde uitgave. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1852. *In gr.* 8vo. 131 *bl.* *f* 1 - 20.

Ten jare 1825 gaf Prof. VAN DER HOEVEN, destijds nog Predikant te *Rotterdam*, zijnen JOANNES CHRYSOSTOMUS uit; een klein, maar keurig bewerkt geschrift, oorspronkelijk eene verhandeling, die, gelijk zij met hooge goedkeuring was aangehoord, toen zij verkort was voorgedragen, evenzeer met goedkeuring en lofspraak ontvangen werd, toen zij, met belangrijke aanteekeningen verrijkt, in het licht verscheen. Thans heeft hij dat boeksken, dat reeds geruimen tijd uitverkocht was, op nieuw uitgegeven. De verhandeling-zelve is, behoudens eenige kleine verbeteringen, onveranderd dezelfde gebleven; maar de aanteekeningen zijn, ook ten gevolge van de sedert over CHRYSOSTOMUS in het licht verschenen geschriften, aanmerkelijk vermeerderd en verrijkt. Wij hebben het een en ander, daar de vroegere uitgave ons niet vreemd geworden was, nog weder eenmaal met genoegen gelezen, en zijn in onze gunstige meening over dezen letterarbeid bij vernieuwing versterkt geworden. Wel verre van verouderd te zijn, verdient dit geschrift ook nog aan allen aanbevolen te worden, die belangstellen in de kanselwelsprekendheid en hare geschiedenis. Er komen ook in de aanteekeningen hier en daar wenken voor, die algemeene behartiging verdienen. En alles wordt, zoo als men van den begaafden man verwachten mogt, in een vorm voorgedragen, zóó behagelijk en gekuischt, zóó zuiver klassiek, dat wij ten dezen opzigte dit gulden boeksken een navolgenswaardig voorbeeld achten voor allen, die voor het geletterd publiek optreden. Vooral zouden wij het wenschen in de handen van onze jeugdige beoefenaars der Godgeleerdheid, die daar veel leeren kunnen, en van een beroemden kanselredenaar, als VAN DER HOEVEN is, ligt gaarne

Digitized by Google

leeren willen. Om hunnentwil in het bijzonder verblijden wij ons over deze nieuwe uitgave. Zij is dan ook op den 28sten November 1852, den dag waarop vóór vijf-en-twintig jaren het hoogleeraarambt door hem werd aanvaard, aan alle voormalige en tegenwoordige toehoorders zijner lessen over de gewijde welsprekendheid welmeenend opgedragen. De Hoogleeraar was hun, die hij veeleer aan zich verpligt had, bij zijne feestviering niets verschuldigd, en daarom ware het onbescheiden, hem de keuze van het geschenk in eenig opzigt ten kwade te duiden. Maar waarom, zoo vragen wij toch, niet liever iets nieuws gegeven? Waarom nog langer de vervulling vertraagd der eenmaal gedane en later herhaalde belofte eener geschiedenis van de kanselwelsprekendheid? Wij beginnen te vreezen, bij het klimmen zijner jaren, dat die belofte gevaar loopt, van onvervuld te blijven. Wij beklagen ons daarover te meer, omdat wij er zóó begeerig naar hebben uitgezien en zóó veel van verwachtten. Waartoe het verzwegen? Ziende op dezen eersteling, die voor ons ligt; achten wij de geleerde wereld in haar regt, wanneer zij bij den Hoogleeraar aandringt op meer gaven van zijne hand, dan zij in eene zóó lange reeks van jaren van hem ontvangen mogt. Keuren wij het in anderen af, dat zij te veel geven en daardoor wel eens geven, wat beter teruggehouden ware, men kan óók zondigen door de meest billijke verwachtingen te leur te stellen en van het geduld der belangstellenden te veel te vergen. En, wij komen er voor uit, voor óns geduld is de proef van zóó vele jaren te zwaar geweest.

De wolke van getuigen. Levensschetsen van vrienden en vriendinnen des Heeren, uit vroeger en later tijd. Naar het Hoogduitsch van A. NEANDER, C. ULLMANN, J. P. LANGE, F. W. KRUMMACHER, A. THOLUCK *en anderen, door* B. J. WESTERBEEK VAN EERTEN, *Predikant te Varsseveld. Te Rotterdam, bij* W. Wenk. 1853. *In gr. 8vo. 334 bl. f* 3-:; *gebonden in linnen f* 3-50.

De korte levensberigten van sommige vrienden des Heeren uit vroegeren en lateren tijd, die vervat zijn in dit vrij lijvig boekdeel, door den Eerw. VAN EERTEN bezorgd, zijn meest al-

Digitized by Google

len ontleend uit de drie eerste jaargangen van het *Evangelisches Jahrbuch*, uitgegeven door FERDINAND PIPER, Theol. Doct. en Hoogleeraar, die, door een aantal beroemde *Duitsche* Godgeleerden ondersteund, zijn volk op populaire wijze zoekt bekend te maken met de meest uitstekende belijders en volgelingen des Heeren, en daarmede telken jare voortgaat. Den kalendervorm echter, door PIPER gevolgd, ten einde aan de geloofsgetuigen der kerk op vastgestelde dagen te gedenken, heeft de Vertaler wijselijk achterwege gelaten, en bij het opstel over *de Waldenzen* het Eerste Deel van MONASTIER's *Geschiedenis* geraadpleegd. Niet minder dan zeven-en-twintig levensbeelden worden ons hier vertoond. JOHANNES *de Dooper*, volgens Dr. A. NEANDER, staat aan het hoofd van allen. Wij ontveinzen daarover onze bevreemding niet. Staande op de grenzen tusschen het O. en N. Verbond, kan hij niet in eigenlijken zin gerangschikt worden onder de vrienden des Heeren, wiens voorlooper en wegbereider hij was. Ook de drie daaropvolgende opstellen van Dr. J. P. LANGE, over MATTHEUS, MARKUS en LUKAS, hadden wij hier liefst gemist. Hunne levensgeschiedenis is ons niet bekend. Wij weten van hen naauwelijks iets meer, dan uit hunne geschriften blijkt. En wat hier van MARKUS gezegd wordt, rust meerendeels op de verwarring van den Evangelist van dien naam met JOHANNES MARKUS uit de *Handelingen*, waarvan Dr. DOEDES in de *Jaarboeken voor Wetenschappelijke Theologie* ons reeds vóór eenige jaren genezen heeft. Hieromtrent hadden wij van den Vertaler, die nog al eens eene aanteekening geschreven heeft aan den voet der bladzijden, minstens eene korte teregtwijzing verwacht. Wij zouden hem bovendien wel in bedenking willen geven, of hij de beide stukken van Dr. A. NEANDER, *de bekeering van* PAULUS en *het leven en lijden van* PAULUS, niet beter achterwege gelate hadde, vooral omdat zij, hoe voortreffelijk ook, geene volledige levensbeelden schetsen, maar slechts fragmenten bevatten. Niet minder geldt dit van *Martha en Maria* door F. W. KRUMMACHER. Wat daarin goeds voorkomt over het huisgezin te *Bethanië*, is in leerredenen en geschriften meermalen gezegd. Met de overige opstellen hebben wij meer vrede. Wat Dr. K. R. HAGENBACH over CLEMENS *van Rome*, A. MONOD over *Photiny en Blandina*, F. W. KRUMMACHER over *Agnes*, Dr. C. ULLMANN over *Nonna* en *Gregorius van*

Digitized by Google

Nyssa gegeven hebben, is zeer lezenswaardig en regt stichtelijk. Vreemd volgen daarop *de Waldenzen*, die een gansch volk uitmaken en wier altijd belangrijke geschiedenis zich over meer dan ééne eeuw uitstrekt. Beter ware HENRI ARNAUD, hun leeraar en legerhoofd, geschetst. En hunne geschiedenis had wel tot op onze dagen, die in hunnen toestand zóó weldadige verandering hebben te weeg gebragt, mogen voortgezet worden. Met belangstelling lazen wij voorts *Thomas van Aquino* van Dr. A. NEANDER, *Johannes van Staupitz* van Dr. C. ULLMANN en al de overigen, die hunne plaats waardiglijk beslaan. Alleen zouden wij in bedenking geven, of MARTIJN LUTHER, hier door L. HUEBNER geschetst, niet een te groot man geweest is, om in weinige bladzijden naar eisch geteekend te worden, en of niet de weinige bijzonderheden, aangaande hem vermeld, te algemeen bekend zijn, om nogmaals te worden herhaald zonder meer. Wil men, dat wij de overigen nog noemen, opdat men weten moge, wat hier te vinden is? Van NEANDER ontvangen wij iets over MELANCHTON; van HAGENBACH over OECOLAMPADIUS; van CL. HARMS over HENDRIK VAN ZUTPHEN; van HENRY over den weinig bekenden, maar edelen en heldhaftigen ANNE DU BOURG; van HARTMANN over JOHANNES BRENZ; van ARNDT over JOHANNES ARNDT; van GÖSCHEL over LOUÏSE HENRIËTTE, de eerste gemalin van den grooten Keurvorst FREDERIK WILLEM van *Brandenburg*, de moeder van den eersten Koning van *Pruisen* FREDERIK I, oorspronkelijk de dochter van onzen Stadhouder FREDERIK HENDRIK; van THOLUCK over FRANCKEN; van NITSCH over ZIEGENBALG, den grooten *Deenschen* Zendeling; van BURK over J. A. BENGEL, en van MERTZ over ELIZABETH FRY. Men ziet hieruit, dat de keuze niet ongelukkig is uitgevallen en dat men hier veel belangrijks bijeen vindt. Er komen onder de namen der Schrijvers, nevens NEANDER, HAGENBACH, THOLUCK en dergelijken, ook minder beroemde, zelfs weinig bekende voor; maar over het algemeen kunnen wij toch getuigen, dat wij geen dezer opstellen hier zouden hebben willen missen en den Eerw. VAN EERTEN dank verschuldigd zijn voor de zorg, aan de vertaling besteed.

Behoudens de gemaakte aanmerkingen, bevelen wij dit boekdeel aan allen aan, die leering en stichting zoeken. Heeft het geene eigenlijk gezegde wetenschappelijke waarde, het is ook niet voor het studeervertrek maar voor de gezellige huis- en

Digitized by Google

binnenkamer bestemd. Het vertoont ons eene beeldengalerij van Christenen, in en door wie de geest des Heeren veel goeds en groots gewrocht heeft en die, als sprekende getuigen van de kracht des Evangelies, onze bewondering en vooral onze navolging in hooge mate opwekken. In verschillende eeuwen traden zij op, in verschillenden kring en stand waren zij werkzaam, zij behoorden zoowel tot de klasse der aanzienlijken en geleerden als tot de teedere kunne; maar in weerwil dier verscheidenheid waren zij allen eene eere voor CHRISTUS en een zegen voor anderen. Och, of er ook in onze dagen velen gevonden werden, van wie dit gezegd kan worden! Onze leeftijd heeft behoefte aan dat even innig als werkdadig Christendom, dat het kenmerk zijner opregtheid met zich brengt en welks lof niet uit de menschen is, maar uit God. Waar dat Christendom gevonden wordt, daar komt het Koningrijk der hemelen met magt, en de Engelen verblijden er zich in.

Wat is waarheid? Protestantsche beschouwingen en wenschen bij den aanvang van het jaar 1853, *door Dr.* D. SCHENKEL, *Hoogleeraar te Heidelberg. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1853. *In gr.* 8*vo.* 48 *bl. f* :-45.

Deze *brochure* bevat 95 korte stellingen, waarin de beroemde Hoogleeraar SCHENKEL zijne beschouwingen en wenschen, met betrekking tot de Protestantsche levensvragen van onzen tijd, heeft neêrgelegd bij den aanvang van het jaar 1853. Oorspronkelijk voor *Duitschland* bestemd, heeft de Vertaler (ALB. VAN TOORENENBERGEN) daaruit alles weggenomen, wat volstrekt niet op ons Vaderland van toepassing was. Men zou kunnen vragen, of en in hoe verre hem dit vrijstond. Menigeen had met ons het werk van den Hoogleeraar liefst onverminkt ontvangen, zoo als het van hem-zelven afkomstig was. En dat willekeurig weglaten is hier te bedenkelijker, zoo wij meenen, waar nog zoo veel is blijven staan, dat zijnen *Duitschen* oorsprong te sterk verraadt, om voor ons Vaderland regt bruikbaar te zijn. Men had daarom, onzes inziens, òf tot eene geheele omwerking moeten besluiten, waartoe wij

Digitized by Google

echter niet zouden geadviseerd hebben, zoo men ons vooraf geraadpleegd had, òf deze bladzijden onvertaald moeten laten, waarvan de schade voor ons publiek niet onberekenbaar groot zou zijn geweest. Hiermede is echter niet gezegd, dat hier niet veel goeds en waars zou te vinden zijn. Soms stuitten wij wel op beweringen, die ons wegens hare onbepaaldheid of eenzijdigheid minder aannemelijk voorkwamen, b. v.: »dat het geloof in zijnen diepsten grond niet begrepen kan worden, dat het een geheim en een wonder is." Maar doorgaans toch konden wij onze toestemming geven aan het hier gezegde, en achtten wij de herinnering daarvan voor onze dagen niet overbodig. Wil men er iets van hooren? »Hadden die Godgeleerden, die zich thans boven anderen op hunne regtgeloovigheid beroemen, werkelijk het regte geloof, dan zouden zij niet meenen ons geslacht, hetwelk zóó groote behoefte aan den Geest van boven heeft, te kunnen redden, door een onbepaald terugkeeren tot de letter van vroegere tijden. — Geen duurzamen vrede kan men tusschen de Roomsche en Protestantsche belijdenissen verwachten, zoo lang de eene aan de andere het regt van voortbestaan weigert. — Het heil der toekomst is op de Evangelische waarheid en vrijheid gegrond. De Evangelische Kerk is de Kerk der toekomst, zoo als de Roomsche die van het verleden is. — Er heerscht in onze eeuw eene krankheid, welke men te regt de leeswoede genoemd heeft. Wanneer de menschen altijd slechts lezen, dan kunnen wij ons niet verwonderen, dat zij geen tijd meer vinden om te handelen. Wanneer zij altijd slechts van vreemde gedachten leven, dan kan het ons niet bevreemden, dat zij ten slotte ook hunne eigene gedachten verliezen. En toch is het nog niet het ergste, dat wij veel lezen; nog veel noodlottiger is het, dat wij zoo veel verderfelijks lezen. Over het algemeen zijn er negen-en-negentig van de honderd boeken, welke òf antichristelijk òf onchristelijk zijn." Dit laatste laten wij voor rekening van den Hoogleeraar, die hier, zoo wij hopen, zich aan overdrijving schuldig maakt; maar overigens nemen wij er aanleiding uit, om te waarschuwen tegen dat rusteloos vertalen van allerlei, dat zonder schade achterwege blijft, omdat het goede er van òf reeds gezegd is òf op andere wijze beter gezegd kan worden. En wij zijn er

Digitized by Google

niet verre van af, gelijk wij reeds te kennen gaven, om te meenen, dat dit ook tot op zekere hoogte van deze' *brochure* geldt, al draagt zij ook een beroemden naam. Heeft misschien een minder gunstig debiet de Uitgevers daarvan ook overtuigd?

Levensbeschrijving van Dr. CLAUS HARMS, *door hem zelven medegedeeld. Met welgelijkend portret. Uit het Hoogduitsch vertaald door* M. COHEN STUART, *Predikant bij de Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Alkmaar. Te Alkmaar, bij* Johannes Roem. 1852. *In gr.* 8*vo. VIII en III en* 340 *bl. f* 3-50.

Het is niet elk gegeven zijn leven te beschrijven, hoewel de meeste menschen niet veel papier daartoe zouden noodig hebben. Hoe velen toch zijn er in hoogeren en lageren kring, wier geheele biografie met dit weinige volledig zoude zijn: »hij werd geboren; ging school; werd man en vader, arbeidde werktuigelijk, werd oud, en stierf." — Maar een zelfstandig en denkend leven met eigen hand te beschrijven is moeijelijk, en die dat uitvoert als CLAUS HARMS, bewijst daarmede ook, dat hij zijn leven begrepen heeft.

De Heer COHEN STUART heeft voor zich-zelven en anderen een leerzaam en nuttig werk gedaan met deze auto-biografie te vertalen. De Schrijver is in ons Vaderland geen vreemdeling. In *zijn* land was hij een licht schijnende in de duisternis, en hij heeft het genoegen mogen smaken te zien, dat de stralen van het licht dat hij ontstak, de duisternis heeft doen optrekken. De meesten onzer theologanten zullen wel in 't bezit zijn van zijne *Pastoral-theologie*, zoo uitmuntend door den Heer VERWEY in onze taal overgebragt, en bij de Erven F. BOHN in 't licht verschenen. Niemand die zich tot de Heilige bediening bekwaamt, mag dit werk missen. Die het bezitten zullen ook niet verzuimen zich *dit* werk er bij aan te schaffen, en, dat lezende, te erkennen, dat de lessen van CLAUS HARMS niet enkel slotsommen zijn van theoretisch nadenken, maar ook vruchten van een practisch leven.

De Vertaler heeft het werk der beoordeeling te gelijk verligt en verzwaard, want in zijn voorberigt heeft hij den per-

Digitized by Google

soon en het geschrift zóó juist en treffend gekarakteriseerd, dat er weinig is bij te voegen, of men moest na de lezing van hem in gevoelen of zienswijze verschillen — maar dat zal bij weinigen, misschien bij niemand, het geval zijn. Wij geven daarom aan den Heer COHEN STUART het woord, dat wij niet beter zouden weten te voeren dan hij 't gedaan heeft.

»Wanneer een man als Doctor HARMS, door zijn daden en schriften ook buiten zijn vaderland met eere bekend, door oorspronkelijk vernuft gekenmerkt en eigenaardige genialiteit, en om zijne ongeveinsde godsvrucht geacht en geliefd, als de taak van zijn openbaar leven is volbragt, in de stille afzondering van een rustigen ouderdom zijn eigen leven beschrijft, terwijl hij genoeg door ervaring is gevormd om zijne vorige daden onpartijdig te rigten, maar niet genoeg veran[ou]derd om ongevoelig te zijn geworden voor wat hij eens heeft doorleefd; wanneer zulk een man, nadat hij jaren lang op den akker des Heeren de hand aan den ploeg heeft geslagen, in een goeden zin »ziet op hetgeen achter ligt" en een onderzoekenden blik werpt op het verleden, op Gods wegen met hem en zijne wegen voor God, dan hebben wij zeker eene auto-biographie te wachten, beter dan de confessies van een ROUSSEAU, en degelijker dan zoo vele *Memories* en *gedenkschriften* van lateren tijd — en al is dan zulk een leven zelf niet rijk aan buitengewone voorvallen, al staat het met geen groote wereldgebeurtenissen in verband, de beschrijving daarvan zal voor hem, wien 't om de kennis van het menschelijk hart is te doen, niet arm en onbelangrijk kunnen zijn. Maar 't is vooral de wijze, waarop HARMS de geschiedenis van zijn leven ons meêdeelt, die daaraan, mijns inziens, de hoogste waarde geeft. Hij zelf verklaart in zijne voorrede, dat het zijn bedoeling minder was een levensgeschiedenis te geven dan een levensbeschrijving, en hierin ligt misschien de voorname oorzaak, dat zijn eenvoudig verhaal toch waarlijk eene geschiedenis is. Had hij zich meer voorgesteld, hij zou waarschijnlijk minder hebben gegeven. Zijn boek, zonder daarom eene dorre kroniek te wezen, is niets dan een eerlijke, ongekunstelde mededeeling van zijn uitwendig leven, geen opzettelijke openbaring van de geschiedenis van zijn hart, waarbij zoo ligt eigenliefde en hoogmoed zich zouden verbergen onder een schijn van ootmoed, geen openlijke biecht van verborgen

Digitized by Google

daden, beter aan den Heer vertrouwd dan prijs gegeven aan het lezend publiek, waarin zoo vaak ook met zelfbeschuldiging een ijdele zelfverheffing zich mengt, maar een eenvoudig en opregt verslag van zijn doen en ervaren, en daardoor juist werd zijn geschrift, onbemerkt en ongezocht, wat het zeker nooit door opzettelijken toeleg zou zijn geworden — een ware, trouwe geschiedenis van het leven zijner ziel. Hij verhaalt zijne handelingen, maar oordeelt ze bijna niet, hij doet ons zijn karakter waarnemen, maar ontleedt het ons niet, hij stelt ons in de gelegenheid om zelven op te merken zonder ons te dwingen uit zijne oogen te zien, en hierdoor juist is 't den opmerkzamen lezer ligt zijn persoon en leven te leeren kennen, en uit zijne geschiedenis zich een schat van menschenkennis te verzamelen, die aan de vermeerdering der kostelijkste van alle kennis.... zelfkennis, dienstbaar kan zijn."

Over de getrouwheid der vertaling, die niet gemakkelijk is geweest, kunnen wij niet oordeelen, maar zij laat zich vloeijend lezen en getuigt van eene geoefende hand. Het werk beveelt zich den *Nederlandschen* lezer bijzonder aan door opheldernde aanteekeningen, die zoowel wat tijdelijk als plaatselijk in het boek is, verklaren. Tot die opheldering werd de Vertaler in staat gesteld door mededeelingen van de Heeren VAN RHIJN, VAN VOLLENHOVEN en MENSINGA, achtervolgens predikanten bij de *Nederduitsche* Gemeente te *Frederikstadt* aan den *Eider*.

Wat de lezer te wachten heeft zegt Dr. HARMS zelf in zijne voorrede. Hij verhaalt zijn leven, gelijk men 't van eenen pelgrim verwachten zou, die, van een verre, langdurige reis in 't midden van zijn gezin teruggekeerd, zijne onmoetingen en wedervaren, zijn denken, willen en handelen aan kinderen en kindskinderen vertelt, maar bescheiden terughoudt wat hij alleen zeggen kan tot zich-zelven en tot God. Hij geeft zich gelijk hij is, en men hoort 't aan hem, dat hij 't is die spreekt en dat hij de waarheid zegt. Met reden prijst COHEN STUART dat hij geene verborgen zonden, heeft geopenbaard; waarmede toch niemand noodig heeft. Die zelfbeschuldigingen hebben doorgaans maar geringe waarde, en ik ontveins niet, bij 't lezen van zulke zelfbeschuldigingen wel eens gedacht te hebben, den hoogmoed door de scheuren van den mantel des

Digitized by Google

ootmoeds te zien heenkomen. CLAUS HARMS was er te rond, te open, te naïf toe.

Hij verdeelt zijn leven in tien tijden — waarom niet liever *tijdperken*? — en begint met zijne afkomst. Levendig, tot in kleine bijzonderheden, deelt hij zijne kindschheid en eerste jongelingsjaren mede. Dat kenschetst den grijsaard, die zoo gaarne zich in zijne jeugd verplaatst. Maar wat HARMS van velen gunstig onderscheidt, is, dat hij niet vergeten heeft wat daar tusschen ligt. Wij durven geen ruimte vragen voor eene opgave van den inhoud, die zonder meer toch ook maar een geraamte is.

Men vindt hier grooten rijkdom van zaken. Wie het werk leest zal den Schrijver; — maar dat is HARMS niet meer; want hij heeft het gezigt verloren! — neen, zal den verhaler bewonderen en liefkrijgen, die uit den vollen schat zijner veelzijdige ervaring lessen, vermaningen en opwekkingen mededeelt. Zij vooral die in de Evangeliebediening zijn geplaatst mogen geene enkele daarvan laten verloren gaan. Het boek is eene toegepaste pastoral-theologie. HARMS had iets eigenaardigs in zijne preekmanier, waarin hij eenig was. Van die preekmanier zegt hij onder anderen: »Ik heb altijd getracht *natuurlijk* te zijn, natuurlijk in gedachten en woorden, dat is slechts mijn streven en mijn strijden geweest; en hiermeê vereenigde zich dan telkens, als ik mijn preek stelde, het stil en ernstig gebed tot God, om die preek bij mijne hoorders *in* te preken, krachtig *in* te drukken, diep *in* te prenten, in aller hart."

Een man als hij kon op het derde Jubelfeest der Hervorming als een tweede LUTHER optreden; nu niet tegen de wartaal van het door outergeuren omwolkte bijgeloof, maar tegen het onzinnig rationalisme, dat, in verstandshoogmoed, zoowel de Openbaring Gods als den Heer CHRISTUS, door Wien ze tot ons gekomen is, boven 't hoofd scheen gewassen. Zijn thesenstrijd verschrok den een, verbitterde den ander, maar wekte bij de meesten een beteren een heiligen zin op. Het rationalisme kreeg van dien Christelijken HERKULES een doodelijken slag, waarvan het zich niet hersteld heeft. Zelfs het ongeloof heeft later de behoefte aan andere vormen gevoeld. Wij laten hier eenige stellingen volgen: VI. Het Christelijk leerbegrip en het Christelijk leven moeten beide

Digitized by Google

naar één plan worden gebouwd. — XI. Het geweten kan geen zonden vergeven, met andere woorden: niemand kan zich zelven zijne zonden vergeven. De vergeving komt van God. — XXI. De vergeving der zonde kostte altlians nog geld in de zestiende eeuw, in de negentiende heeft men die voor niet; men geeft zich zelf een aflaat. — XXXII. De zoogenaamde godsdienst der rede is òf van rede òf van godsdienst òf van beide ontbloot. — XXXIII. Volgens haar ziet men de maan aan voor de zon. — XLIII. Wanneer de rede de godsdienst aantast, werpt zij de paerlen uit en speelt met de schalen, de holle woorden zonder zin. — XLIV. Zij doet even als de predikant deed, die den physicus RITTER trouwde. Bij de woorden van het formulier: »wat God heeft zamengevoegd, dat zal de mensch niet scheiden." voegde hij bij: *»tenzij om gewigtige redenen.*" — XLVI. Van de lippen van sommige predikanten beteekenen de woorden: *Onze Verlosser en Heiland*, ongeveer even zoo veel als onder brieven het onderschrift: *»uw dienaar en vriend.*" Het karakter van hunne preken bestaat hierin, dat zij in de plaats van de artsenij het recept laten innemen, met duidelijke woorden: dat zij door het verstand het hart willen genezen.

Aan deze enkele trekken herkent men reeds den man der kracht, die nooit zich-zelven zocht, want hadde hij dit gedaan, hij zou de vereerende en voordeelige roeping naar *Petersburg* tot de bisschoppelijke waardigheid niet afgewezen hebben. In zijnen ouden dag oogst hij de vruchten van zijnen ijverigen arbeid in, en kan zich voorbereiden om, geroepen wordende, te verschijnen voor den Heer, Wien hij niet noodig zal hebben de geschiedenis van zijn leven te verhalen.

Een portret van den waardigen grijsaard *staat* voor het boek; doch de Heeren VAN RHIJN en VAN VOLLENHOVEN, die hem ontmoet, en ook zijne afbeelding voor 't oorspronkelijke gezien hebben, betuigen beiden, dat het mislukt is. Dat is jammer, inzonderheid voor den Vertaler, die zooveel zorg aan zijn arbeid heeft besteed. Daarvoor blijve zegen zijn loon!

H. J. H. S.

Digitized by Google

Principes fondamentaux d'une Méthode curative naturelle, par le Docteur JULIUS PUTZER, Propriétaire et Médecin Directeur de l'établissement hydriatique »Königsbrunn" en Saxe. Traduit de l'Allemand, par A. E..... La Haye, chez *P. H. Noordendorp*, Libraire-Éditeur. 1852. *In gr.* 8*vo.* 56 *bl.* *f* : - 60.

Geschriften als dit zijn verblijdende verschijnsels op het gebied der geneeskunde. Wij zeggen wel niet met den Schrijver: »neem alles uit de geneesmiddelleer weg, hetwelk niet tot de voedingsmiddelen behoort, of in den gezonden toestand schadelijk is"; noch kunnen ons vereenigen »met het sluiten der apotheken"; maar wij zien toch in dit geschrift eene behartigenswaardige bijdrage tot de waardering der geneeskunde als eene wetenschap der natuur. Wij behoeven hier niet aan te toonen, dat zij van den eenvoudigen weg maar al te zeer afwijkt en daarin niet slechts door onkundigen, maar ook wel door geneesheeren-zelven wordt geholpen; ofschoon wij gaarne erkennen, dat in de laatste jaren de geneeskunde, als wetenschap en kunst, het middeleeuwsche waas bijna geheel heeft verloren; en er slechts hier en daar nog onwaardige priesters worden gevonden, die als 't onkruid in de wetenschap zijn, hetwelk echter voor den sikkel der verlichting en der kennis meer en meer verdwijnt.

Doctor PUTZER zegt allopathisch geneesheer geweest, maar tot de overtuiging gekomen te zijn, dat in sommige gevallen de allopathische methode twijfelachtig en in de meeste nadeelig is.

Om den lezer eenigzins op de hoogte te brengen van de dusgenaamde natuurlijke geneesmethode, zal het goed zijn haar in eenige trekken uit dit werkje te schetsen.

»Elke ziekte is een genezingsproces. — Eene zoogenaamde *acute* (hevige en kortstondige) ziekte is een volkomen; eene *chronische* (langdurige of slepende) ziekte is een onvolkomen genezingsproces. — De ziekteverschijnselen zijn dus weldadige verschijnselen, die slechts leiding behoeven. — De oorzaak van de groote sterfte moet worden toegeschreven aan de verkeerde behandeling der geneesheeren, die het weldadige proces benadeelen, in stede van het te leiden, en aldus zijne

Digitized by Google

gunstige uitkomst verhinderen. — In den eigenlijken zin des woords is de ziekte een geneesmiddel en zijn de hulp- of leidingsmiddelen die, welke de algemeene voorwaarden des levens zijn: voedsel, lucht, warmte, electriciteit, licht, beweging en bovenal water. Slechts voor specifieke ziekten, zoo als vergiftigingen enz. bestaan er specifieke geneesmiddelen."

De Schrijver heeft zijne stellingen met scherpzinnigheid voorgedragen, en verdient reeds dáárom belangstelling, dat hij zoo ridderlijk zijne overtuiging uitspreekt. Echter is hij, naar ons inzien, niet geheel doorgedrongen in den eigenlijken geest der geneeskunde, en te veel bij dát gedeelte der geneeskunde blijven staan, hetwelk men in eenen strikteren zin het genezen van ziekten noemt. — Wie het gebied der geneeskunde omvat en overziet, zal echter moeten erkennen dat het genezen van ziekten maar een ondergeschikt doel is der geneeskunde, en dat haar hoofddoel is, om het aantal der ziekten te verminderen en de behoefte aan eigenlijk geneeskundige behandeling in gegevene gevallen tot het minimum te brengen.

De Schrijver noemt geneesmiddelen die middelen, welke tot het gebied behooren der gezondheidsleer maar inderdaad het geheim der voorkoming van ziekte insluiten. Versche lucht b. v. is niet slechts onmisbaar tot genezing van eene ziekte, maar zij is den mensch onmisbaar om gezond te blijven. Wel is het waar dat de Allopathische geneesheer deze vereischten tot de behandeling van eenen lijder dikwerf uit het oog verliest of verliezen moet, maar de Allopathie erkent ze wel degelijk als de hoofdvoorwaarden der behandeling van elke ziekte. De Schrijver wil voorts zijne lijders alleen met diëet, régime enz. behandelen en acht elk ander middel niet slechts overbodig, maar nadeelig; terwijl de Allopathische geneesheer nog andere middelen tot herstelling opspoort en aanwendt.

In het bijzonder speelt het water in de zoogenaamde natuurlijke geneeswijze een hoofdrol. Vele geneesheeren en ook anderen schijnen te meenen, dat het water om deszelfs groote hoeveelheid ook het voornaamste geneesmiddel moet zijn, en te vergeten, dat het zulk een belangrijk aandeel heeft in het zamenstel van en in het onmetelijk aantal werkingen op en rondom onze aarde; dat het water het evenwigt bewaart tusschen de vaste en vloeibare deelen; de bron is geweest van een groot gedeelte der aardvormingen en nog daartoe bijdraagt;

Digitized by Google

een verblijf en een levensbron is van millioenen schepselen; voor plant en dier een onmisbaar gedeelte en een onmisbare behoefte des bestaans is; door verdamping den regen en daarmede vruchtbaarheid aan velden en akkers verleent; door geheele aardstreken heenen vloeit om den bodem vochtigheid en groeikracht te verleenen; de gemeenschap tusschen werelddeelen, landen en volkeren mogelijk maakt; en, eindelijk, tot vele doeleinden in kunsten en bedrijven wordt gebezigd, en den dorst lescht van wezens onuitsprekelijk groot in getal.

Men moet, daarenboven, ook niet vergeten, dat het water een zeer zamengesteld geneesmiddel is, welks eigenlijke krachten van zoo veel omvang zijn, dat geen ander geneesmiddel daarbij is te vergelijken; en ook geen geneesmiddel in de hand eens onkundigen meer nadeel kan stichten dan juist het water. Daarom is eene watergeneesinrigting bestuurd, door een onkundige, niets beter dan een land zonder regering.

Wij vereenigen ons overigens gaarne met den Schrijver, om de natuurlijke geneeswijze eene methode te noemen; maar kunnen haar niet noemen eene methode die andere methoden uitsluit. Immers als wij navorschen waar deze methode op rust, dan komt dat hier op neder, dat men alleen zulke middelen tot genezing wil toelaten, die tot de algemeene voorwaarden des levens behooren en tot de voedingsmiddelen enz. kunnen geteld worden; of, zoo als men zegt: »die aan het ligchaam homogeen zijn." Doch hierin verkeert die methode handtastelijk in dwaling; want het menschelijk ligchaam bestaat uit vijftien à zestien grondstoffen en een groot getal verbindingen dier grondstoffen, en dagelijks worden met de voedingsmiddelen deze grondstoffen in verschillende verhouding het ligchaam aangeboden, en het is niet te wederleggen, dat indien de mensch, b. v. geen phosphor en zwavel tot zich nam, zijn leven zou worden uitgeblusscht, evenzeer als bij gemis aan koolstof. Deze grondstoffen en hare verbindingen zijn dus wezenlijke homogene deelen voor het ligchaam, en wel degelijk onmisbaar. Daar komt nog bij, dat sommige grondstoffen bijzonder geschikt zijn om andere grondstoffen in verbindingen op te nemen, die weder de opneming in het ligchaam bevorderen door oplosbaarheid, fijne verdeeling enz., zoodat men ook wel grondstoffen in spijzen

Digitized by Google

en dranken gebruikt, die eigenlijk niet tot de zamenstelling van het ligchaam behooren. De natuur heeft daarom in de zoogenaamde uitscheidingen voor een middel tot uitwerping buiten het ligchaam gezorgd, zoodat zelfs eenige zelfstandigheden geheel onveranderd het ligchaam verlaten.

De natuurlijke geneeswijze is alzoo naar ons gevoelen niet anders dan eene aan het ziekbed voortgezette gezondheidsleer, in vereeniging met het water als haar voornaamste geneesmiddel.

Dat Dr. PUTZER met zijne methode ingenomen is kan geene verwondering baren en is ook geenszins te misprijzen; — dat sommigen hem navolgen is eveneens niet te verwonderen, maar wel te misprijzen; — en dat Dr. PUTZER van de geneesheeren verlangt de geneesmiddelleer van alles wat geen voedingsmiddel is te zuiveren, en de apotheken te doen sluiten, dunkt ons gelijk te staan met de ijlhoofdige voorstelling van *Duitsche* eenheid op democratie gevestigd, en andere Utopiën, kinderen van eene zieke verbeelding. Overigens is het welgeschreven en fraai vertaalde werkje de aandacht van alle geneesheeren waardig, vooral omdat het op meestal verwaarloosde middelen tot behoud en herstel van gezondheid wijst; en ook waarheden bevat, die een verstandig en braaf geneesheer niet zal ontkennen. L. H. V.

De besmettelijke Longziekte van het rundvee. Opgemaakt en beschouwd zoo als die in ons Vaderland en elders voorkomt, met aanduiding der voornaamste politie- en andere maatregelen, om hare uitdelging te beproeven; voornamelijk beschreven ten dienste van veehouders, door C. C. GOEDHARDT, *Rijksveearts der Eerste Klasse, te Hoorn. Te Amsterdam, bij* de Gebroeders Diederichs. 1852. *In kl.* 8*vo.* 54 *bl.* *f* : - 30.

De besmettelijke longziekte is eene ramp, die, even als vroeger de runderpest, onzen veestapel treft. Reeds in het jaar 808 vinden wij bij SCHOTANUS en in het jaar 820 bij FOCKE SJOERDS van de runderpest melding gemaakt. In 1224, 1249 en 1250 brak de ziekte met hevigheid uit: »soo grousamelijck, dat weijnich beesten overbleven, en het meer-en-deel van de menschen storf." In de jaren 1713—1719, 1744—1756 en 1768—

Digitized by Google

1786 woedde de runderpest zoo hevig, dat in 1714 niet minder dan 30198 koeijen, 8437 rieren, 9333 hokkelingen en 13027 kalveren, alzoo nagenoeg 70,000 runderen verloren gingen; en in 1766 stierven er zelfs in de laatste zes maanden *zeven-en-negentig-duizend, zeven-honderd en zes-en-vijftig* stuks rundvee, alleen in de Provincie *Friesland*. Vele placaten werden door de Heeren Gedeputeerde Staten van die Provincie uitgevaardigd, alle ten doel hebbende de voorkoming en beteugeling van deze rampvolle ziekte; krachtig en streng waren de maatregelen, en even krachtig en streng de straffen op verzuim of overtreding gesteld. In het jaar 1799 wordt, bij een placaat, reeds van de inënting gesproken als het eenigste middel om op besmette plaatsen de verspreiding der ziekte voor te komen. Deze altijd belangrijke bijzonderheden kwamen ons voor den geest bij 't lezen van dit geschrift van den Heer GOEDHARDT, hetwelk de verschijnselen, de oorzaken en het wezen der longziekte beschrijft, en met voorstellen omtrent maatregelen van politie besluit.

De Schrijver houdt de longziekte voor eene *secundaire* aandoening, die *primitief* in de *digestieorganen* ontstaat; hij gelooft derhalve ook, dat de besmetting zich later dan de ziekte zelve, of liever uit de ziekte-producten ontwikkelt. Doelmatige voeding en stalling, naauwkeurige waarneming en tijdige maatregelen, schijnen Ref. als *preventieve;* en afzondering en onschadelijk maken als *repressieve* middelen, achtervolgd door een scherp toezigt en strenge strafbepalingen, de beste politie- en voorbehoedingsmaatregelen te zijn. Daarmede komen de door den Schrijver voorgestelde maatregelen ook overeen.

Ref.-zelf heeft in der tijd, bij een adres van eenige veehouders en landbouwers in *Friesland* maatregelen van dezen aard aan de Regering voorgesteld, waarmede de eigenaars van het vee tevreden waren, en die zij in de plaats gesteld wenschten te zien van andere zeer willekeurige en ondoeltreffende maatregelen.

Wij wenschen dit boekje in de handen onzer veehouders, daar het op naauwkeurige waarnemingen schijnt gegrond en veel belangrijks en goeds bevat. — Vooral heeft het ons genoegen gedaan op te merken, dat de Schrijver waarde hecht en geloof slaat aan eene erkenning der ziekte in haar eerste tijdperk; iets waarop Ref. in 't gemeld adres de aandacht gevestigd en aangedrongen heeft. · · Zoo lang echter de medische

Digitized by Google

politie niet behoorlijk is georganiseerd, is er ook aan geene doeltreffende algemeene maatregelen tegen de longziekte te denken; men kan bezwaarlijk een bovenhuis bouwen, waar nog geen benedenhuis bestaat.

De geneeskundige behandeling laten wij ter beoordeeling aan de practische mannen van het vak. Het zout als voorbehoedend middel is, meenen wij, ook elders aangeprezen. De uitvoering van het werkje is goed, maar de taal en stijl zijn verre van onberispelijk. L. H. V.

Belasting, in beginsel en toepassing. Naar het Hoogduitsch bewerkt door J^A^. VAN EIK. *Te Amsterdam, bij* Frederik Muller. 1853. *In gr.* 8*vo. XII* en 195 *bl. f* 2-:

Het is eenigzins bevreemdend dat de Vertaler volstrekt niet opgeeft, welk *Hoogduitsch* werk hij bij de behandeling van dit onderwerp heeft gevolgd. Daar die opgave ontbreekt is 't voor ons, die met het oorspronkelijke niet bekend zijn, ook niet mogelijk te weten, of wij hier eene vertaling of eene omwerking voor ons hebben. Uit het voorberigt zou men moeten afleiden, dat het eene vertaling is; en eene noot geteekend met de initialen van den *Nederlandschen* Vertaler (*) bevestigt ons in dat vermoeden. Aan den anderen kant echter is 't opmerkelijk, dat hier veel voorkomt hetwelk met bepaalde toepassing op onze Staatshuishouding schijnt geschreven te zijn. Overigens verklaart de Vertaler, dat hij den *Hoogduitschen* Schrijver, ofschoon niet persoonlijk, heeft leeren kennen als een man, »die aan theoretische kennis van het onderwerp, eene nagenoeg vijf-en-twintig-jarige practische ondervinding in het vak van belastingen paarde."

Het werk handelt, bij wijze van Inleiding, eerst *over de behoeften van den Staat;* daarna, *over het volksvermogen*, zoo-

---

(*) Die noot, op bl. 131, wijst op de gebreken in ons *kadaster:* wij verwijzen daarbij op een in het *Weekblad van het Regt* voor 11 Aug. j.l. voorkomend uitvoerig adres van eenige burgemeesters in *Gelderland*, aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, waarin zeer nadrukkelijk de volstrekte behoefte eener verbetering van het *kadaster* wordt aangetoond, en eenige middelen om tot die verbetering te komen, worden opgegeven.

Digitized by Google

wel met betrekking tot kapitaal (bezitting) als tot inkomen. Vervolgens staat de S. stil bij *de volkshuishoudkundige gevolgen der belastingen;* en eerst daarna behandelt hij *de allereerste grondregelen der belasting.* Dit gedeelte van het werk is meer algemeen en theoretisch. Aan het slot van hetzelve, op bl. 95, worden de volgende belastingen uit een regtskundig, volkshuishoudkundig, en geldelijk staatkundig oogpunt als billijk opgegeven:

»1°. Belastingen op het zuiver inkomen, naarmate van ieders aandeel in het zuiver volksinkomen, te weten: *a.* Bij voorkeur volgens eenen gelijken maatstaf van zuiver inkomen. *b.* Gedeeltelijk naar eenen ongelijken maatstaf van zoodanig inkomen.

»2°. Belastingen op het verbruik van in- en buitenlandsche goederen.

»3°. Bijzondere belastingen of schadeloosstellingen, voor bijzondere voordeelen door dezen of genen genoten, uit het gebruik door hem gemaakt van sommige Staats-inrigtingen."

De S. zegt evenwel niet, welk gedeelte der noodzakelijke belastingen op elke dezer aangeduide wijzen moet worden opgebragt; maar besluit dit deel van zijn betoog met de mededeeling van enkele zeer juiste grondregelen.

Met de Vijfde Afdeeling, bl. 98, waarin vervat zijn *denkbeelden omtrent een belastingstelsel overeenkomstig de behoeften van onzen tijd*, komt de S. op een meer practisch terrein. Hij geeft daarbij, inzonderheid met betrekking tot den progressieven aard eener belasting op het inkomen, zijne afkeuring te kennen van Socialistische of Communistische doeleinden bij het uitschrijven van belastingen; en inderdaad is de doorgaande strekking van dit werk tegen de veldwinnende beginselen van Socialisme en Communisme gekant: gelijk de Vertaler in het Voorberigt ook doet opmerken, als hij betuigt dat deze kenmerkende eigenschap van het geschrift hem aanspoorde om het voor de *Nederlandsche* drukpers te bearbeiden.

De S. wijdt zeer breedvoerig uit over eene belasting op de inkomsten, bl. 105—169; daarna komt hij tot de belastingen op het verbruik, bl. 169—185; eindelijk handelt hij over de belastingen of vergoedingen voor het genot, dat bijzondere personen hebben uit het gebruik van sommige staatsinrigtingen, bl. 185—194. Een aanhangsel van éene bladzijde over

Digitized by Google

de *gemeentelijke belastingen* besluit dit werk; maar dit aanhangseltje zelf is karakteristiek en kan dienen om den geest van dit geschrift te doen kennen. Wij herinneren nog slechts dat de Vertaler in zijn voorberigt zegt, dat hij zich niet met alle de in dit werk voorkomende stellingen kan vereenigen; ofschoon wij natuurlijk, bij gemis van aanwijzing, niet kunnen nagaan of dat ook op dit aanhangsel, waarin, onzes inziens, veel gezond verstand en Staatshuishoudkundige kennis doorstraalt, moet worden toegepast. Men oordeele: »Het ware te wenschen, dat deze uitgaven (ter bestrijding van gemeenteuitgaven), met inachtneming van ieders bijzondere gehoudenheid tot bijdrage daartoe, konden worden omgeslagen in dezelfde verhouding als de regtstreeksche belastingen. In vele gemeenten, voornamelijk in steden, hebben echter de beraadslagingen der gemeenteraden geleid tot de uitkomst, dat niet alle behoeften der gemeentekas langs dien weg kunnen worden gedekt, en uit dien hoofde is men langzamerhand gekomen tot een stelsel van gemeente-accijnsen op vele artikelen, b. v. op dranken, vleesch, meel, brandstoffen enz. Gewoonlijk gaat de voldoening dier accijnsen met eenige lastige formaliteiten gepaard. Tegen deze gemeente-accijnsen kan veel worden in het midden gebragt, want zij belemmeren het vrije verkeer, doch zullen zoo lang in stand dienen te blijven als de gemeenten dit wenschen, en de meening geen veld wint, dat het doelmatig en in de praktijk uitvoerbaar is, om de sommen die gevonden worden uit de heffing van de gemeenteaccijnsen, bij wijze van regtstreeksche belastingen bijeen te brengen."

Tweede Verslag van de Algemeene Vereeniging tegen het Pauperisme bij de arbeidende klassen van den minder gegoeden stand. Te Groningen, bij P. S. Barghoorn. 1852. *In gr.* 8*vo.* 122 *bl. en eene uitslaande tabel.* *f* : - 50.

Wij zouden niet durven beslissen, of door de oprigting van de Algemeene Vereeniging tegen het pauperisme, te *Groningen*, het vraagstuk is opgelost omtrent de beste wijze waarop het zoo noodige en nuttige verband tusschen de verschillende arm-

Digitized by Google

besturen en inrigtingen van liefdadigheid zou kunnen worden tot stand gebragt. En toch is er zeer veel goeds in die inrigting. Die vrijheid van werking in eigen kring, welke het goede wat zij elders ziet, uit eigen beweging slechts en ongedwongen overneemt, maar door liefde tot den naaste en blakenden ijver voor de goede zaak aangevuurd, steeds andere wenscht te overtreffen; die edele wedstrijd van ondernemingsgeest op het gebied van werkverschaffing, waaruit reeds zooveel goeds is voortgesproten; die gedurige toenadering en onderlinge raadpleging; die wederkeerige hulpvaardigheid in onderrigting; die openbaarheid in mededeeling van hetgeen ook elders van nut zou kunnen zijn: — dat alles heeft men reeds in groote mate door deze Vereeniging tot stand gebragt, en de grondslagen zijn gelegd om dit echt huishoudelijke en nuttige, en daarbij zoo edele en waarlijk Christelijke element verder uit te breiden.

Mogt ook in andere provinciën zoodanige Vereeniging tot stand komen, en eindelijk eens een nieuw leven ontluiken in die sleur van bedeeling en kapitalisatie die velen onzer arminrigtingen kenmerkt, waarvan de eene de andere verdringt en in den wegstaat. Er kon met veel minder geld nog zoo veel meer goeds tot stand worden gebragt, ging men maar met de ondervinding en met elkander te rade, en paste men slechts de goede beginselen der Staatshuishoudkunde op de arm-verzorging toe.

In dit zeer goedkoop verkrijgbaar gestelde Verslag ziet men, wat in *Groningen* is uitgerigt, zoowel door de *Algemeene Vereeniging tegen het pauperisme*, als door de verschillende bijzondere Vereenigingen die tot het lidmaatschap der Algemeene Vereeniging zijn toegetreden. Die uitkomsten zijn waarlijk verrassend en verblijdend; en het laat zich aanzien, dat zij nog veel meer zullen toenemen.

Wij komen er later gaarne op terug, en bevelen inmiddels dit *Tweede Verslag* aan de bijzondere aandacht der diakoniën, burgerlijke armbesturen en andere liefdadige vereenigingen in ons Vaderland; bijzonder echter aan die mannen, welke in onze groote *Hollandsche* steden aan het hoofd van de armverzorging staan, en die hier zoo veel zullen aantreffen, dat ook in hunnen kring navolging verdient.

Digitized by Google

De Tolquestie van het Zwolsche Diep nogmaals toegelicht door de binnenschipperij van Zwolle, Hasselt, Zwartsluis, de Dedemsvaart, Meppel, Hoogeveen en de Smilde. Te Assen, bij J. O. van Houten. 1852. *In gr.* 8*vo. VI en* 32 *bl. f* :-30.

Op den titel is nog het volgende bijgevoegd: »Vervolg op de toelichting der tolquestie, in 1849 door die binnenschipperij uitgegeven, in antwoord op eenige »»Opmerkingen van den Heer B. P. G. VAN DIGGELEN, naar aanleiding van de Tolquestie van het *Zwolsche* Diep. Regtskundig toegelicht door Mr. L. OLDENHUIS GRATAMA, Plaatsvervangend Kantonregter en Procureur te *Assen.*"" — Wij hebben hier dus het vervolg van de repliek, of liever de tripliek van den Heer GRATAMA voor de binnenschipperij.

De questie-zelve is te bekend om er lang bij stil te staan: men weet reeds vooraf, wat men hier betoogd en wederlegd zal vinden. Onder de Bijlagen vindt men ook eene opgave van de geheele literatuur van het onderwerp, met inbegrip van alle artikelen in tijdschriften en dagbladen; waaruit onder anderen blijkt, dat reeds tweemaal vóór dezen in dit Maandschrift er over is gehandeld: 1849, N°. XIII en 1850, N°. VII. Wij kunnen dus daaraan refereren; terwijl wij ten slotte de literatuur aanvullen met de vermelding van een brief en opstel van den Heer Mr. F. L. RAMBONNET, FZ., geplaatst in het Alg. Handelsblad van 6 Junij, Zondags-Editie.

Geschiedkundige beschrijving der stad Groningen, door E. J. DIEST LORGION, *Theologiae Doctor en Predikant te Groningen. Met platen en kaarten.* 5^e^, 6^e^ *en* 7^e^ *Aflevering. Eerste Deel. Te Groningen, bij* H. R. Roelfsema. 1851 *en* 1852. *In gr.* 8*vo.; van bladz.* 257—450, *met voorwerk en inhoudsopgave. f* 4-75.

Het mogt ons te beurt vallen, in den loop van 1851 (*Vaderl. Letteroefeningen*, 1851, N°. IV, bladz. 155) van de in 1849 en 1850 verschenen eerste vier Afleveringen van dit werk verslag te doen. Wel kwam het ons toen voor als of het Eerste Deel was afgewerkt; maar dit schaadde geenszins aan ons overzigt, daar het uitgegeven gedeelte voldoende was om over

Digitized by Google

het werk-zelf te oordeelen. Sedert zijn er ook de vijfde, zesde en zevende Afleveringen van verschenen, en wij verheugen ons daarvan insgelijks verslag te kunnen doen; terwijl de tot heden alleen uitgegeven Eerste Aflevering van het Tweede Deel, met de nog aanstaande vervolgstukken, zoo wij vertrouwen, ons later nieuwe stof tot mededeelingen aangaande den inhoud en de bewerking van deze geschiedkundige beschrijving zullen opleveren.

In het Achtste Hoofdstuk des Eersten Deels wordt zij voortgezet omtrent de uiterlijke en inwendige gesteldheid der stad, en daarbij aangemerkt, dat zoo al, ondanks de gemaakte verbeteringen en vergrootingen, een ingezeten van oude dagen in de tegenwoordige gedaante der stad, de vroeger door hem bewoonde nog zoude herkennen — evenwel de burger van dien tijd er zich heden ten dage een vreemdeling zou gevoelen, uit hoofde van den zoo zeer veranderden toestand der Maatschappij. Dit geeft den Schrijver aanleiding om uit te weiden over de bij den Raad berust hebbende Souvereine magt, en over de zamenstelling van dien Raad en deszelfs verrigtingen. Daarna handelt hij over den invloed van het gildewezen op het bestuur, en over de *burger-gilden* en *raads-gilden* in derzelver onderscheidingen; waaruit men ook ziet, dat zelfs adellijken zich deden opnemen in het brouwers-gilde: het aanzienlijkste, waarvan alleen vermogende personen leden konden zijn. De wetten der gilden deelt hij in hoofdtrekken mede, en gewaagt ook van het afzonderlijk regterlijk Collegie dat het *gildregt* uitmaakte, en van de *hoofdmannen*. Voorts toont de Schrijver hoe de algemeene verpligting der burgers om de wapenen te dragen, aanleiding heeft gegeven tot vereenigingen ter oefening in den wapenhandel: hoewel de schutterij, volgens eene oorkonde van 1434, reeds van vroeger tijden dagteekent; en hoe, na de opheffing van het onderscheid tusschen schutters en gewapende burgers, de schutterij geordend en uitgebreid, en in 1657 zelfs tot achttien vaandelen opgevoerd werd. — Uit die algemeene verpligting tot het dragen der wapenen wil de Schrijver hebben afgeleid het uitsluitend erfregt der zonen, en het geven van slechts een uitzet aan de dochters. Hij handelt verder, naar aanleiding van de voorkomende strafwetten in het derde deel van het stadsboek, over de gewoonten en misbruiken bij de feestelijke zamenkomsten

Digitized by Google

der gilden; over het laat verblijven in de tapperijën, over het spel, en over de ongeregeldheden bij bruiloftsfeesten, en doop- en lijkmaaltijden.

Sprekende over de vorderingen der beschaving, doet de S. opmerken, dat het in 1457 gestichte klooster voor de *Broeders van het gemeene leven* daartoe veel heeft bijgedragen, en hoe de om zijne welsprekendheid zoo beroemde JOHANNES BRUGMAN de verbetering der zeden heeft bevorderd. Ook over het verlichting en beschaving bevorderende klooster van ADUARD, en over den beroemden WESSEL GANSFORT spreekt hij in het breede, en herinnert daarbij de getuigenissen van ERASMUS en EMMIUS over deze en andere voortreffelijke voorgangers in het goede.

In het Negende Hoofdstuk wordt het aanbreken van een voor *Groningen* hoogst belangrijk tijdperk vermeld: de vermeerdering, namelijk, van *Groningens* invloed in *Friesland*, ten gevolge van een onderling gesloten nieuw verbond (1467). Breedvoerig wordt daarna gehandeld over de opvordering van KAREL *den Stouten* aan de *Groningers*, en de daaruit ontstane gebeurtenissen; vooral over het uitzigt op eene vereeniging van *Groningen* en *Ommelanden* tot één gewest (dat echter verviel, door eene afwijzende beschikking des Keizers); over het doel van *Groningen* om aan het hoofd te staan van geheel *Friesland*, dat in 1479 scheen bereikt te zullen worden; en over den veelbeteekenenden inhoud der drie in 1481 door VAN LOO overgebragte Keizerlijke brieven. In 1487 werd, na de sluiting van het zoogenaamde *groot verbond*, de invloed van *Groningen* in *Friesland* nog vermeerderd; maar, zegt de Schrijver, veel belangrijker nog was het verbond, dat in 1491 met *Oostergo* werd aangegaan, — ofschoon het tevens beschouwd moet worden als de voorname bron van de daarop voor *Groningen* gevolgde moeijelijkheden, en het eindelijk verlies harer vrijheid.

Tot het sluiten van dit verbond — zeide BENINGA — waren de *Groningers* overgegaan, bekoord door de zonden van gierigheid en hovaardij, dewijl zij, door hetzelve, een koningrijk zouden hebben en aan *Venetië* gelijk zouden zijn. Hoe de Schieringers deswege verstoord waren, en welke gevolgen dit had, wordt breedvoerig medegedeeld in het slot van dit Hoofdstuk, waarin ook voorkomt de onderwerping van *Groningen* aan Graaf EDZART van *Oostfriesland*, en diens aanne-

Digitized by Google

ming tot Heer, met hetgeen daartoe medewerkte: ook de belegering door Hertog ALBERT van *Saksen* staande den bloedigen tweespalt der Schieringers en Vetkoopers. — De uitkomst der hardnekkige verdediging tegen die door vele wreedheden gekenmerkte belegering, onder de leiding van den *Saksischen* VIJT VAN DRACHSDORF, was: een plegtig verbond met EDZART gesloten; diens intrede binnen de benaauwde veste in April 1506 aan het hoofd van vijfduizend welgewapende mannen, en het stichten van een sterk kasteel, met wallen, torens, en breede grachten binnen *Groningens* muren, om de onlangs nog zoo fiere en onafhankelijke stad in bedwang te houden.

In het Tiende Hoofdstuk handelt de Schrijver over de gevolgen dier keuze van *Groningen*. EDZART had nieuwe moeijelijkheden met Hertog GEORGE, totdat, na herhaalde indagingen dan voor deze dan voor gene Mogendheid, *Saksische* benden op nieuw (in 1514) de stad aangrepen, welke na, buiten weten van EDZART, te vergeefs beproefd te hebben om zich met hen te verstaan, het hoog gezag, met voorkennis van EDZART, aan den Hertog van *Gelre* opdroeg, nadat alle andere middelen tot bevrijding der stad gefaald hadden. EDZART, van zijne regten op *Groningen* hebbende afgezien, verliet die stad, doch eerst later werd het door hem gebouwde kasteel ontmanteld, terwijl het gezag van dien Graaf tot 1516 in de ommelanden van *Groningen* meerendeels stand hield. Een eed van hulde en trouw der Ommelanders aan den *Gelderschen* Hertog, haalde in 1521 de banden tusschen dien Vorst en de stad naauwer toe, en bekrachtigde de vroeger in geschrift gebragte overeenkomst. Plegtig was de intogt des Hertogs in 1522 binnen *Groningen*, alwaar hem in de Martini-kerk de hulde van het bestuur, en in de Walburgs-kerk die der burgerij bij eede gebragt werd. Maar die opdragt van magt en gezag aan eenen vreemden Heer deed zich later drukkend gevoelen, toen des Hertogs Stedehouder de eerste onruststoker werd, en door overdreven ijver voor zijnen meester de belangen der stad voorbijzag, hare vrijheden en regten bedreigde, en ondersteund door eenige raadsleden, die jaargelden van den vreemden Vorst trokken, aanleiding gaf tot dat oproer in 1525, hetwelk een geruimen tijd aanhield, en een onderzoek naar de stedelijke gelden deed plaats grijpen; waarbij een lid van den raad, afstammeling van eene der voornaamste familiën, beschuldigd

Digitized by Google

werd: *dat hij te diep in de rentekamer had getast.* Het kussen in de raadsvergadering waarop hij pleeg te zitten werd weggenomen en vertrapt, doch hij-zelf ontvlugtte; terwijl KASPAR VAN MARWIJK de burgerij tegen de stedelijke regering opzette, om haar voor den Hertog te winnen en van hare natuurlijke overheden te verwijderen. Ondanks de ernstige vermaningen van den Hertog om de onlusten te dempen, dwong de burgerij den raad eene onteerende veroordeeling van den voortvlugtigen af. Het einde was, dat de borg gestelde personen, de stads schulden betaalden, en het volk weêr tot rust kwam. De Schrijver teekent hierbij aan, dat het ook niet blijkt, dat de pogingen van den Stadhouder VAN MARWIJK, om tweedragt tusschen de burgerij en de regering te stoken, hem verder hebben gebaat. In 1529 werd hij vervangen, en de stad won er bij; want het bestuur van KAREL, een bastaardzoon van den Hertog van *Gelre*, was zacht, en bevorderde de welvaart van *Groningen*, tot hij, in 1536, valschelijk beschuldigd van ketterij, de stad heimelijk verliet, om te ontgaan aan de wraak zijns vaders. En toen zijn opvolger in het stedehouderschap, voor zich of voor zijnen meester, eene magtsuitbreiding zigtbaar op het oog had, werd aan dat alles een einde gemaakt door de opdragt van de magt en het gezag der stad aan Keizer KAREL V, ten gevolge waarvan de *Friesche* Keizerlijke Stedehouder SCHENK binnen *Groningen* kwam, en in naam zijns meesters hulde en eed ontving.

In het Elfde Hoofdstuk handelt de Schrijver, na vermelding van eenige bloedelooze twisten met *Appingadam* en met de *Oostfriezen* over zuiver stoffelijke belangen, breedvoerig over het aandeel der stad in de Kerkhervorming; en deelt eenige hoogstbelangrijke stellingen mede, welke door den meermalen in dit werk eervol vermelden WILLEM FREDERIKS, een der aanzienlijkste geestelijken der stad, met anderen ter betwisting aan de Dominikaner monniken werden voorgelegd. Dat de stadsregering met hen medewerkte om de kennis van het Evangelie te bevorderen, en zoo doende den toestand der kerk te verbeteren, zonder de orde en den vrede te verbreken, staat hier tot haar eeuwige lof aangeteekend, en wat daaromtrent op bladz. 397 te lezen staat, verdient alsnog elks behartiging. Het is de inhoud eener vroeger uitgevaardigde, in

Digitized by Google

1538 herhaalde Kerk-orde door de geestelijken onderteekend, en waardoor eene openlijke scheuring verhoed werd.

Eerst in 1550 ontstond er, onder den leeraar FEITO RUARDI, eene afzonderlijke Hervormde gemeente, die vooral aan de zorgen van PRAEDINIUS, een verdienstelijk man, wiens grafsteen nog gewezen wordt, hare vestiging had te danken. Hadden elders in de *Nederlanden* vervolgingen om het geloof plaats, in *Groningen* bleef alles rustig; eerst in 1567 werd het bevel door de Landvoogdes uitgevaardigd, om de godsdienstoefening der Hervormden te doen staken; 't geen echter eerst na een herhaald schrijven in Maart 1568 werd ten uitvoer gelegd door 's Konings Luitenant, die een deel van de aanhangers der Hervorming deed uitzetten. Daarna verhaalt de Schrijver den aanslag van LODEWIJK VAN NASSAU op *Groningen*, en hoe hij later door ALVA verdreven en verwonnen werd, waarop de hervormingsgezinde stad die nederlaag van LODEWIJK moest bezuren. De tot dusverre niet aangenomen bisschop in het nieuw opgerigte *Nederlandsche* bisdom werd nu in staat gesteld zijne bediening uit te oefenen, en ALVA liet eene sterke bezetting krijgsknechten achter om de orde te handhaven, zoo als hij die begreep, en deed er tevens een sterk kasteel bouwen. Hierdoor ontstond ook bij den raad der stad misnoegen; men wilde aftreden, doch werd verpligt aan te blijven. Eerst in 1575 werd een voorstel om tot de oude wijze van verkiezing terug te keeren gedaan, door den tot Stadhouder verheven Kolonel DE ROBLES; en toen men zich niet verstaan kon, werden door de *Spaanschen* de sleutels der stad uit het huis des Burgemeesters gehaald, ja, zelfs werd er bevolen twee stadspoorten te doen ontruimen om die te doen sloopen. Wij gaan het verder gebeurde, tot het voor *Groningen* zoo heugelijk tijdstip der verlossing van het vreemde krijgsvolk in Maart 1577, voorbij; maar willen nog melden, hoe de in 1537 ontstane wrevel tusschen de stad en de *Appingadammers* over het stapelregt tot eene zoo ernstige oneenigheid klom, dat, in 1577, het stilzwijgend verlengde verbond werd opgezegd, hetwelk velen der Ommelanders door eene daad van geweld, op 't verlies van hunne vrijheid kwam te staan. Na in bijzonderheden vermeld te hebben, wat aanleiding gaf tot RENNENBERGS komst op 24 Junij 1579 binnen *Groningen*, waarom hij het verliet, en daarna weder daar binnen wilde terugkeeren, deelt de

Digitized by Google

Schrijver nog de handelingen mede welke het verdrag en den intogt van Prins MAURITS op den 23sten Julij 1594 voorafgingen en voorbereidden, en hoe die Vorst, op den 2^{den} Augustus van dat jaar, de regering ontsloeg en eene geheel nieuwe aanstelde, alleen uit Hervormden bestaande.

Zoo hebben wij vlugtig het tijdperk doorloopen, dat de navorschende en ijverige, door volharding gesterkte geest van den verdienstelijken Schrijver heeft toegelicht. Met opmerkenswaardige onpartijdigheid heeft hij de geschiedenis van dit tijdsgewricht beschreven. Ook de eenvoudigheid der voordragt is een waarborg van waarheidsliefde; de ongekunstelde mededeeling van altijd betreurenswaardige gebeurtenissen wekt tot nadenken op; het geheel bevat een schat van leering, waarmede wij hopen, dat elk zijn voordeel moge doen.

Trouwe burgerzin, geloofsvrede, verdraagzaamheid, zedelijke beschaving van hoofd en hart zijn als edelgesteenten, aan de stedelijke kroon van *Groningen*, reeds in die vroegere tijden vastgehecht, en luisteren het karakter der ingezetenen op. Wij vertrouwen, dat de geschiedenis der stad in later tijdsgewricht haar niet zal behoeven voor te stellen als van die sieraden ontbloot, maar dat ook daarin de stedekroon zal blijken door diezelfde edelgesteenten geschitterd te hebben.

De kaart en platen bij deze Afleveringen gevoegd, zijn met zorg bearbeid en hebben eene blijvende waarde, omdat zij meer tot verduidelijking dan tot versiering strekken. Wij wenschen het werk veel vertiers toe, want beiden, de Schrijver en de Uitgever brengen er iets goeds en degelijks in tot stand, dat door behagelijkheid zich als van zelf aanprijst.

M. M. V.

---

1. *Vrolijkheid. Poëzij door Mr.* PRUDENS VAN DUYSE. *Te Leeuwarden, bij* V. Meursinge. 1853. *In* 12*mo.* 196 *bl. f* 1-25.

2. *Gedichten van* J. M. DAUTZENBERG. *Te Brussel en te Gent, bij* C. Mucquardt. 1850. *In kl.* 8*vo. XV en* 200 *bl.*

3. *Nederduitsch Letterkundig Jaarboekje voor* 1853. 20ste *Jaargang. Te Gent, bij* J. S. van Doosselaere. *In kl.* 8*vo.* 178 *bl.*

Wij weten niet wat de twee laatstgenoemde werkjes kosten, noch óf en wáár die hier verkrijgbaar zijn. De titels geven

Digitized by Google

daaromtrent geene inlichting, en 't is vooral om die reden, dat wij ze nog niet hebben aangekondigd. Hunne vermelding thans zal het debiet er van niet sterk bevorderen, want gedichten vóór drie jaren in 't licht verschenen, kunnen niet meer als onbekend worden beschouwd, en 't haftenleven van Jaarboekjes is zóó kortstondig, dat zij tien maanden na hunne geboorte reeds oud zijn. Wij zouden er dan ook geheel van hebben gezwegen; doch er is eene bijzóndere reden waarom wij die werkjes ter sprake brengen, nu de nieuwe bundel gedichten van Mr. PRUDENS VAN DUYSE, te *Leeuwarden* uitgegeven, voor ons ligt. Om deze reden staan zij, hoe spade ook, met dien bundel hier vermeld; als of het drietal bij elkander behoorde. Het verband, dat er voor ons tusschen die werkjes bestaat zal blijkbaar worden aan het slot dezer aankondiging, waarin wij ze eerst, zoo kort mogelijk, afzonderlijk zullen behandelen.

N°. 1. De vrolijkheid van den Heer VAN DUYSE (wiens door het Instituut bekroonde Verhandeling, over de Oude en Nieuwere Dichtkunst, met verlangen wordt te gemoet gezien), is die van een verlicht, scherpzinnig, geestig, onafhankelijk man, die nu eens met een trek van medelijden, dán met een half spotachtigen glimlach om de lippen, de wereld, de menschen, en het leven met opgeruimde blikken gadeslaat, en zijne opmerkingen puntig en niet minder bevallig in dichtmaat uitspreekt; of ook wel, in oogenblikken van geest-ontspanning, aardige historische feiten, of anecdoten, vloeijend en vernuftig berijmd. Het lagchen doet den lezer bij zijne luimige gedichten niet uitschateren; maar de bundel bevat, daarentegen, schier géén enkel stukje dat niet tot opgeruimdheid stemt, en door degelijkheid het verstand boeit. Wie het boekje digtslaat (zóó ging 't ons) zegt niet dat het grappig is, en zet het daarmede in zijne kast; maar denkt er met genoegen over na, en doorloopt het gelezene nogmaals en nogmaals, zoo als hij dat doet bij 't bladeren in zijn HUYGENS, of in andere vruchten van oordeel en vernuft, die smakelijke kernen bevatten. De verzameling — een honderdtal kleine verhalen, legenden, anecdoten, mengel- en puntdichten — biedt eene luchtige, veelal ook nuttige lectuur aan voor elk ledig oogenblik, en getuigt door de zoetvloeijendheid der verzen (hoewel hier en daar slecht gecorrigeerd) en door de groote verschei-

Digitized by Google

denheid in dichtmaten en strophen, van de studie en bekwaamheid des Dichters, die hier ook zoo het schijnt eene éérste proeve geeft van metrische poëzij, in het Ode-vormig leerdichtje *Aan Licyn*, (naar HORATIUS) en van de Nevelingenmaat in de legende *de Houthakker*. — Wij zullen onze lezers niet vermoeijen met de titels der stukken, zelfs niet van die welke ons bijzonder hebben geboeid; maar vergasten hem liever op eenige coupletten die het werk iets nader doen kennen. Van welk een aard de vrolijkheid is die den Heer VAN DUYSE, te midden zijner ernstige bezigheden, in de snaren doet grijpen, en tot welke hij anderen opwekt, toont ons de aansporing waarmede de bundel geopend wordt:

Blinkt, der purpren koets ontstegen,
U een Meische morgen tegen
Met een jongen hemellach,
Broeder, doe naar zijn vermanen:
Terg den Heere door geen tranen,
Pluk het bloemtje van dien dag!

Kies een bruidjen in haar bloesem,
Rust op haar getrouwen boezem,
Laaf uw ziel aan kus en lach;
Laat de hoop u niet bedriegen;
Haast u: tijd en liefde vliegen,
Pluk de bloem van elken dag!

Kunt ge een kennis meer vergâren,
Om uw denkend brein te klaren
In Gods licht, zoo dikwijls, ach,
Door een zwarten nacht bestreden
Met een heir spitsvondigheden,
Pluk de bloem van elken dag!

Kunt ge in stilte een weldaad zaaien
Welker oogst gij eens zult maaien
Wen het leven (zwak als rag,
Dat een windje kan vrijbuiten)
Zijn onzeekren loop zal stuiten,
Pluk het bloemtje van dien dag!

Om spoedig met den Dichter-zelven kennis te maken leze men, het boekjen opvattende, maar dadelijk de satirieke Jeremiade: *Mijn vader zaliger*, die we gaarne hier overnamen als

Digitized by Google

't bestek dat niet verbood. Liever gebruiken wij de weinige ruimte ter onzer beschikking, om eenigzins den verlichten geest van dit werkje te doen uitkomen, en kiezen daartoe het fraaije en bevallige gedichtje *Ware ik:*

„Ware ik Paus, of ware ik Koning!"
O, wat simpele ijdelheid!
Gij zijt meerder dan een koning.
Zie, de troon der starrenwoning
Dekt u met zijn majesteit.

Laat dien droom der schaduw varen,
Ken u zelven: gij zijt vorst.
Wil, en dat uw driften buigen,
En hun juk zal u getuigen:
„Mensch, een God woont in uw borst!

„Ware ik Paus!" — Welnu, wat zoudt ge?
Falen zoo als nu gewis;
Wenschen hooger op te steigeren,
En waar scepters hulde weigeren,
Voelen, dat men mensch nog is.

Vorst, noch Paus wenschte ik te wezen,
Had ik daar de keuze van;
Maar mij kennen, op mij waken,
En gelukkigen soms maken:
Onder niemand stond ik dan.

Als wij een denkbeeld, ook maar oppervlakkig, van den levendigen inhoud wilden geven, zouden wij geheele bladzijden moeten vullen. Het medegedeelde, hoe weinig ook uit den rijken voorraad, is, zoo wij hopen, genoeg, om het verlangen naar 't bezit van dezen bundel te vermeerderen. Wij achten dien óverwaardig om naast de luimige gedichten van VAN ZEGGELEN te worden geplaatst, en bevelen hem ook den Rederijkeren aan, die er veel geschikts voor de voordragt in zullen vinden, tot veraangenaming en ten nutte van de vergaderingen der Kamers.

N°. 2. De bundel van DAUTZENBERG bevat luim en ernst. Ook bestaat er een merkbaar verschil tusschen zijne dichtvruchten en die van VAN DUYSE. Beiden bezitten vernuft, gevoel, en verbeelding in ruime mate; maar bij VAN DUYSE

Digitized by Google

heerscht, dunkt ons, meer het vernuft, en bij DAUTZENBERG meer het gevoel en de verbeelding. De eerste schijnt ook meer subjectief; de laatste meer objectief te zijn. In verlichtheid van denkwijze komen zij overeen, en ook daarin, dat de kunst, wat hare vormen betreft, hun eene zaak is van studie en nasporing. Een groot aantal der gedichten van DAUTZENBERG bestaan uit geäccentueerde verzen, in geregelde jamben, trochaëen, of trippelvoeten, en hunne welluidende verscheidenheid in de schikking der rijmen, en in de afwisseling van korte en lange verzen bewijst, hoe gemakkelijk hij zich beweegt en als te huis is in die versbouwkunst, welke wij de *Nederduitsche* heeten. Maar zij is hem niet genoeg. In *Luxemburg* (zoo wij meenen) woonachtig, en in 't *Hoogduitsch* niet minder bedreven dan in 't *Nederduitsch* en *Vlaamsch*, vindt hij de accenten (klemtoonen) in hunne geregelde opvolging ééntoonig en vervelend, en wenscht hij dat men werk make van het metrische vers; en dat ook hier — gelijk 't in *Duitschland* sedert voss geschied is — de lengte en kortheid der syllaben zoo naauwkeurig mogelijk gemeten en vastgesteld worden. Hij heeft dan ook eenige metrische verzen in den bundel geplaatst. Maar bovendien vindt men er ook een aantal gedichten in de maat van het Nevelingenlied: die maat welke, misschien niet ten onregte, door sommigen geacht wordt eene oorspronkelijk *Nederduitsche* te zijn, en die zij daarom weder ingevoerd wenschen te zien, voor het heldendicht en andere dichtsoorten van langen adem. — Onze lezers zullen uit dit weinige begrijpen, dat er aan het beoordeelen van een bundel die zoo vele heterogene vormen, en zulke uiteenloopende denkbeelden en wenschen omvat, niet te denken is in een tijdschrift. En al hadden wij daartoe de veelzijdige bekwaamheid, de lust er toe zoude ons ontbreken; overtuigd als wij zijn, dat redeneringen hier niet afdoen. Wát de *Vlaamsche* school aangaande den *Nederduitschen* dichtvorm (dien zij misschien maar ten halve kent) moge leeraren; hij zal stand houden zoo lang 't in een anderen vorm niet gelukken kan even gemakkelijk verzen te schrijven zoo glad, helder, ongewrongen en ongekunsteld, en, naar den eisch der zaken of momenten, gespierd, teeder, schilderachtig en zangerig als de geäccentueerde verzen. In dat gevoelen nagaande, het strijdige van ons taaleigen tegen de banden en boeijen van de metri-

Digitized by Google

sche verssoorten, zoo blijkbaar in hetgeen mannen van talent, in deze en de vorige eeuw, in metrischen vorm openbaar hebben gemaakt, en in hetgeen de begaafden VAN DUYSE en DAUTZENBERG in dien vorm, en ook in den vorm van het Nevelingenlied nu geleverd hebben — gelooven wij, dat de bestaande *Nederduitsche* dichtvorm nog volstrekt geen gevaar loopt van spoedig onttroond te zullen worden; vooral niet sedert het jambische viervoetige vers schier algemeen gebruikt wordt voor de epische onderwerpen, in plaats van het (door velen gelaakte, door weinigen begrepene) Alexandrijnsche vers. — Dit neemt niet weg, dat wij den bundel van DAUTZENBERG, ook om het streven en zoeken naar iets nieuws en beters, op hoogen prijs stellen. Zéér mogelijk, dat daar iets goeds uit voortkome. Wij zien het nut er van reeds in eenige stukken, bij welke 't invloed heeft gehad op den vorm; namelijk op het zamenstel der strophen, en op 't vernuftig gebruik van sommige figuren van den stijl. Kunstig en ongemeen lieftalig vinden wij, onder anderen, de herhalingen in *Triolettenkrans*, *Natuurontwaken*, *Meiliefde*, en *de Vlaamsche Saga*. Als de ruimte het toeliet deelden wij ze allen mede, want de wijze van herhaling verschilt in elk dier stukjes; maar wij moeten eene keuze doen, en kiezen *Natuurontwaken:*

Reeds is de winter op de vlucht,
Het rijk der droefheid is ten end:
De bloem herrijst in milder lucht
Elk struikjen zingt: lang leev' de lent!

Het rijk der droefheid is ten end,
De weide pronkt in jeugd'gen zwier,
Elk struikjen zingt: lang leev' de lent!
En 't amen murmelt de rivier.

De weide pronkt in jeugd'gen zwier,
De leeuwrik fluit zijn geestig lied,
En „amen" murmelt de rivier
Bij 't zacht geruisch van 't slingrend riet.

De leeuwrik fluit zijn geestig lied,
En 't muschjen kweelt en juicht en speelt
Bij 't zacht geruisch van 't slingrend riet,
En zoet is oog en oor gestreeld.

Digitized by Google

En 't muschjen kweelt en juicht en speelt,
De vreugde dreunt door 't groene veld,
En zoet is oog en oor gestreeld,
Als klank en kleur te saêm versmelt.

De vreugde dreunt door 't groene veld.
De vreugde dreunt tot in het hart.
Als klank en kleur te saêm versmelt
Vlucht met den winter leed en smart.

Doch wij kunnen evenwel den lust niet onderdrukken om nóg eene kleinigheid over te nemen, die geen titel draagt, maar wel waardig is dat wij ze »'t Juweelken" noemen:

Daagliks sloop ik in 't prieelken,
Waar mij gul een meisje ontving
'k Schattede dat rein juweelken,
Dat me koos tot lieveling.

's Morgens lokte mij 't prieelken
Lokte in de avondschemering.
Ach! verloren is 't juweelken,
Dat zoo minnend aan mij hing.

Nacht omhulde 't schoon prieelken
Met de naarste mijmering.
's Doodes engel zag 't juweelken,
Droeg het in der englen kring.

Een scherpzinnig man zegt ergens, dat het een geluk voor den dichter is, een onpartijdig dichter tot Commentator te hebben. Wij zijn dat met hem eens, maar strekken 't gezegde ook tot den beoordeelaar uit, sedert wij eene aankondiging van deze gedichten hebben gelezen, waarin zij bijkans als prullaria werden behandeld. Onze waardering van het schoone dat zij bevatten wissche die grief bij den Dichter uit, en verzoene hem met de *Hollandsche* kritiek!

Doch er is ook vrij wat gebrekkigs in het werk, dat dit ongunstige oordeel eenigzins wettigt, en ook hier niet onvermeld kan blijven. Het *Voorwoord* bevat eene soort van allerhande. Eerst verdediging van *lik*, in plaats van *lijk*, en van de woordjes *du* (spreek uit: doe), *dy*, *dyn*. Dán voorstel omtrent *heur*, *haar*, en *ze*. Wijders veroordeeling van de *prosodie* van KINKER. Daarop afkeuring van den *Vlaamschen* (?)

Digitized by Google

dactylischen versbouw; met name van dien van TOLLENS. Vervolgens ontschuldiging (N.B.!) van de dactylen in zijne Nevelingenverzen (waarbij eene toelichting, als of hij ze 't eerst in die maat invoerde, en wel de éénige bevorderaar ware van *»melodie en menigvuldige afwisseling en schakering der sprake"*; met een grappigen snaauw tegen de *Sineesche* (!!) *tiraldiraldiraas*; dat zijn de beminnaren van het Alexandrijn). Ten slotte eene soort van rodomontade: uitdaging van *»wie het ook zij"* die beweren mogt, dat het *Nederduitsch* niet even zoo goed als het *Hoogduitsch* bruikbaar is voor *»alle mogelijke dichtvormen."* In dit alles spreekt DAUTZENBERG *ex cathedra*, als waren zijne uitspraken onfeilbaar, en zulk een hooge toon is gééne aanbeveling, zelfs wanneer het regt om dien te voeren blijkt.

Wij stappen over *lik*, *du*, *dyn*, *dy*, *heur*, *haar* en *ze* maar henen, om niet te breedvoerig te worden.

Aangaande de metrische verzen zegt de Dichter met andere woorden: dat KINKER hem *van* de baan zou hebben gebragt, doch dat hij-zelf den goeden weg heeft gevonden. Tot proeve deelt hij eenige Oden naar HORATIUS mede, door hem, in metrische verzen en strophen, zoo hij meent *gelukkig* vertaald. Maar hij vergeve 't ons als wij, rondborstig gelijk hij-zelf, betuigen, dat hij, naar onze meening, zich dáárin misleidt; en wij — hoewel zijne vertaling der Ode aan LICINIUS vloeijender is dan die van VAN DUYSE — deze proeven van metrische poëzij beneden alle kritiek hebben gevonden, toen wij heur onuitstaanbaar hard, gebroken, geknot, verdraaid en verwrongen *Nederduitsch* vergeleken bij het zachte, streelende, voor elk verstaanbare *Nederduitsch* in de geaccentueerde verzen..... van hem-zelven. — »Stuur naar de haven toe krachtvol." — »Schip! wil mijden de branding." — »Liedren vergt m'ons." — o Saaarspel." — »Wie te gaan steeds mint in het midden." — »Schonk dier lieve het lot langeren levensloop." — Welke verplaatsingen en raadselen! Welk een stijl!

Des Dichters ontschuldiging van de dactylen in zijne Nevelingenverzen (waarover straks nader) is ons nog grooter raadsel. De wetten van het Nevelingenvers geven er geene reden toe. Zij vorderen in elken versregel zes beklemtoonde syllaben, drie vóór en drie achter de middenrust, en laten den dichter vrijheid daar zoo vele *niet* beklemtoonde syllaben bij te voegen als hij goedvindt. De syllaben-tritsen en koppels

Digitized by Google

dier aaneenvoeging van *toondragende* en *niet-toondragende* lettergrepen, moeten wel naar de Rhythmische versvoeten der Ouden gelijken; dat kan niet anders, en het *Niebelungenlied* bevat dan ook anapæsten, dactylen enz. in menigte. Wij mogen dus vragen of D. het *Niebelungenlied* ooit gezien heeft? Zoo ja, dan moet die ontschuldiging eene niet gelukkige oratorische figuur zijn, om te komen tot hetgeen er volgt: waarmede hij op zijne zorg en waarde voor *de menigvuldige afwisseling en schakering der sprake* de aandacht vestigt. — Of, onder zijne *zoogenaamde* dactylen (de rhythmische voeten der Ouden komen eigenlijk bij het Nevelingenlied niet te pas) moest hier of daar een kretikus of amphimacer schuilen, waardoor in het eene of andere half-vers een klemtoon méér is gekomen, dan er in mág zijn. — Misschien blijkt dit nader.

Het gezegde omtrent den dactylischen versbouw van TOLLENS hoopten wij door den Heer TOLLENS-zelven te zien beantwoorden, en ook dáárom is over dezen bundel hier niet vroeger gehandeld. Nu de Heer TOLLENS, zoo wij meenen, het zwijgen heeft bewaard, zullen wij 't wagen er bij deze gelegenheid ons *eigen* gevoelen over te doen kennen. Duidelijkheidshalve moet hier voorafgaan wat DAUTZENBERG (bl. VI en VII) zegt:

»In Duitschland, waar men de lengte en kortheid der silben zoo nauwkeurig mogelik sedert voss gemeten heeft, daar alleen vindt men tot heden toe de meesters in de kunst.

»Hier is het ook wenschelik, dat men zich niet eerder te dichten verstoute, dan na men zich nauwkeuriger rekenschap geven kan over de waarde der silben, en over de verschillende dichtsoorten.

»Men ziet vooral de noodzakelikheid eener grondigere kennis der prosodie in, wanneer men Vlaamsche dactylische verzen leest. (*)

(*) Het is jammer, dat menige dactylus van DAUTZENBERG-zelven den toets, waarop hij die van den Heer T. afkeurt, niet door kan staan. Wij slaan zijn bundel open en vinden er al dadelijk drie: *tegen d'al*, *zeeroover* en *vijfhonderd* (bl. 151 en 152), die hij (in *zijn* stelsel zelfs nog verkeerd) dactylen noemt. Zij bestaan, naar *zijne* leer, uit *één* korte en *twee* lange syllaben, en bederven dus de Nevelingsche half-verzen waarin zij voorkomen; vermits daar nu, volgens *zijne* uitspraak, geene *drie* maar *vier* hoofdaccenten in zijn. REF.

Digitized by Google

»De vloeijendste en bevalligste gedichten van TOLLENS hebben soms wel iets hards, wanneer, bij voorbeeld, in zijne *echtscheiding*, in zijne *hertenjagt* dactylen staan gelijk deze: *nagejaagd*, *suizebolt*, *veldhorens*, of trochæën gelijk *trouwring*, *rechtzaal;* of het woord *behoor* als twee korte silben gebezigd:

„„*Ons kind behoor eeuwig ons beiden!*""

of wanneer oirspronglik lange silben als kort gebruikt worden gelijk *heft*, *schijnt*, *barst*, *stuip*, *al*, *veld*.

»*Men zal mij hier voorwerpen, dat* TOLLENS *geene metrische maar wel geaccentueerde verzen heeft willen schrijven. Maar als men vloeijende verzen schrijven wil, dan moet men geene lange silben kort, geene korte lang gebruiken; zulks dunkt mij heel eenvoudig.*"

Tot zoo verre.

Dit lezende zou men kunnen denken, dat, naar 't oordeel van DAUTZENBERG, geen *Vlaamsch* of *Nederduitsch* dichter, zelfs niet TOLLENS, meester in de kunst is; ja, dat elk van hen, TOLLENS niet uitgezonderd, verkeerd doet als hij zich »*te dichten verstout*", en beter zou doen met nog te gaan leeren welke waarden de syllaben hebben. — Maar zoo erg is 't niet gemeend. DAUTZENBERG schijnt maar 't ongeluk te hebben, als hij proza schrijft de zaken niet goed uit elkander te houden; maar, integendeel, alles dóóreen te klutsen; waardoor hij soms wat anders zegt, dan hij wil zeggen. Zoo spreekt hij hier van *te dichten* en van *kunst;* doch niet duidelijk van 't geen hij er meê bedoelt. Maar wij kunnen dat uit den zamenhang opmaken. Van welke kunst spreekt hij? Van de eigenlijke dichtkunst? Van de kunst van verdichten? Oorspronkelijke beelden, gedachten, gevallen scheppen? Blijkbaar, neen. Het meesterschap dáárin monopoliseert hij dus niet voor *Duitschland*. Hij spreekt alleen van iets *werktuigelijks* in de kunst: de bekwaamheid om te schrijven in eene bepaalde soort van gebonden stijl. Door »*te dichten*" verstaat hij eenvoudig: 't maken van metrische verzen; verzen ineengezet naar de regelen eener bouwkunst die gegrond is niet op den *toon*, maar op de *maat* (lengte en kortheid) der lettergrepen. *Dáárin*, wilde hij zeggen, vindt men tot heden de meesters alleen in *Duitschland;* en dat is de waarheid. Maar hoe komt hij tot eene vergelijking dáarin van de *Duitsche* met de

Digitized by Google

Nederlandsche dichters? Is ook de *Nederduitsche* versbouwkunst op de *maat* der syllaben gegrond? — Zeker niet. Hebben de *Nederduitsche* dichters naar lengte of kortheid van syllaben te vragen? — Zeker niet. Heeft TOLLENS of iemand anders van hen (als hij niet uit aardigheid eens een metriesch gedichtje beproefde) aan lange of korte syllaben gedacht? — Zeker niet. — De bouw der *Nederduitsche* verzen rust enkel op de *uitspraak* der woorden, en de dichter heeft die woorden te schikken naar 't accent of den toon, dien hunne lettergrepen hebben in de uitspraak, bij de mondelinge *voordragt*. Voor hem beslist dus niet de *maat*, maar de *toon*, die niets gemeens met de *maat* heeft. Welke overeenkomst is er dan, ten aanzien van de waardering der lettergrepen, tusschen die twee verschillende soorten van versbouwkunst? — Geenerlei. En wat behelst dán die geheele *tirade* van DAUTZENBERG? — Een axioma, zoo men wil. Men keere 't gezegde om: de beste meesters in geaccentueerde dichtkunst vindt men in *Nederland* — dat behoeft óók niet bewezen te worden: het spreekt van zelf. Eigenlijk bevat alzoo die *tirade*, als men haar ontleedt, niets dan *verbiage*.... Wij schreven bijkans: wartaal, of onzin.

Als de Heer DAUTZENBERG van geaccentueerde verzen begrip heeft gehad, moet hij 't, dunkt ons, verloren hebben door het gelijktijdig werken in den versbouw der Ouden, der middeleeuwen, en van het tegenwoordige *Nederland;* want het is anders een raadsel voor OEDIPUS, als hij verzen van TOLLENS afkeurt met te zeggen: »als men vloeijende (*geaccentueerde*) verzen schrijven wil, dan moet men geene *lange* silben *kort*, geene *korte lang* gebruiken", en daar nog wel bijvoegt: »zulks dunkt mij *heel eenvoudig*."

Heel eenvoudig en veel beter ware 't geweest als D. den Heer TOLLENS om inlichting had verzocht, vóór dat hij 't waagde zóó iets te doen drukken.

Maar dat hij in de war is geraakt laat zich eenigzins verklaren: 1°. doordien de namen van de rhythmische voeten der Ouden in *Nederland* nog worden gebruikt. Zoo noemen wij onzen dalenden driegreep nog altijd dactylus; maar de dactylus is oorspronkelijk een voet van één *lange* en twee *korte* lettergrepen, en behoort dus in onze metriek niet te

Digitized by Google

huis. (*) 2°. Doordien hij vreemdeling is, of althans niet in *Nederland* woont. De *Nederduitsche* verzen zijn gegrond, gelijk wij gezegd hebben, op de uitspraak der woorden, namelijk: der woorden *in hun verband;* niet *op zich-zelven.* Zij is gegrond op de uitspraak niet van het enkele taal-onderwijs; maar op die van de welsprekendheid. De bouw-accenten zijn niet de accenten der woorden als doode woorden; maar der woorden in hunne vereeniging, als deelen van welsprekende en harmonische volzinnen. De versbouw staat dus in een onmiddellijk verband met de mondelinge voordragt, en om die voordragt (die welsprekende, bezielde voordragt van *Nederduitsche* verzen) goed te leeren kennen, moet men niet in *Duitschland*, *België* of *Luxemburg* zijn, maar in *Nederland*-zelf, en daar nog wel bepaaldelijk in een der groote steden of der academie-plaatsen.

Nu wordt, gelooven wij, de verwarring duidelijk. DAUTZENBERG zegt: »als hij dactylen LEEST, dan ZIET hij dat ze niet goed zijn. Maar de metrische verzen alleen kan men beoordeelen *op het* GEZIGT. De *Nederduitsche* verzen kunnen *niet* beoordeeld worden *op het* GEZIGT; maar moeten beoordeeld worden *op het* GEHOOR. Om dus over *Nederduitsche* dactylen (zoogenaamde) te kunnen oordeelen, moet men ze HOOREN voordragen. — Als de Heer DAUTZENBERG door den Heer TOLLENS, of eenig ander welsprekend *Nederlander* hoort lezen:

„*Ons kind behoor ééuwig ons beiden*"

dan zal 't hem dadelijk blijken, dat het taal-accent op de tweede lettergreep van *behoor*, vernietigd wordt door 't nadrukkelijker voordragts-accent op den eersten lettergreep van *eeuwig*, en — dat dus de dalende trippelvoet »*kind behoor*", in verband met het daarop volgende: *eeuwig*, niet berispelijk maar goed is. — Hiermede is ook de aanmerking omtrent NA*gejaagd*, SUI*zebolt*, VELD*horens*, TROUW*ring*, RECHT*zaal*, *heft*, *schijnt*, *barst*, *sluip*, *al*, *veld*, beantwoord? — De Heer D. zou ze niet hebben gemaakt, wanneer hij niet de regelen van den

(*) Het ware te wenschen, dat het iemand gelukken mogt aan de voeten van onze *Nederduitsche* verzen, *Nederduitsche* namen te geven en die in zwang te brengen. REF.

Digitized by Google

metrischen versbouw verward hadde met die van onzen *geaccentueerden.*

Als hij in *Nederland* woonde, zou hij, waarschijnlijk, ook een gedeelte van zijn eenigzins blind vooroordeel tegen het alexandrijnsche vers (dat trouwens niet sterk meer in trek is) welhaast afleggen; want ook dáárbij komt véél op de voordragt aan. Intusschen zijn wij 't eens met het motto boven zijne teregtwijzing aan den Heere BLIECK: *»l'art est pétrifié quand il ne change plus.*" Maar te zeggen: »dat BILDERDIJK zijn oneindig *taal*genie (?) te dikwerf aan het alexandrijn *verkwistede*" is ten eenenmale ongerijmd. Wij gelooven heel gaarne dat D. de alexandrijnen kent van CATS en van GODSCHED; maar of hij het alexandrijn begrijpt en of hij BILDERDIJK kent, daaraan moeten wij twijfelen. In elk geval zal hij, BILDERDIJK en TOLLENS beoordeelende — dat niemand hem kwalijk neemt, wijl 't hun niet deren zal — 't ook ons niet kwalijk nemen als wij hém daartoe niet zeer bevoegd achten.

Maar men kan ver beneden BILDERDIJK, ver beneden TOLLENS staan en toch een zéér verdienstelijk dichter zijn. En dát noemen wij den Heer DAUTZENBERG van ganscher harte.

N°. 3 verdient den lof dat het bijdragen bevat van omtrent dertig *Vlaamsche* dichters en schrijvers, en onder die bijdragen veel en velerlei schoons. Doch 't is niet om van dat schoone te spreken dat wij het boekje nu openden; maar omdat er een gedicht in is waarvan wij den vorm gansch niet schoon vinden. Het ongelijke van den maatgang zou ons doen denken dat het kwame van een beginner of sukkelaar in de kunst; maar het is een gedicht van den rijkbegaafden VAN DUYSE, wiens geestige, vloeijende verzen hier onder N°. 1 staan aangekondigd. Hij moet dus dat, in ons oog gebrekkig gedicht met opzet aldus geschreven, en met oogmerk zóó geplaatst hebben.

De gedichtjes van DAUTZENBERG in de Nevelingenmate (aardige anecdoten betreffende Keizer KAREL V) zouden wij insgelijks aan een onervaren beginner in de kunst toeschrijven, als wij niet wisten dat zij van hém zijn. Ook hij schreef die aldus met opzet, en deed ze zóó drukken met oogmerk.

De beide dichters zijn ingenomen met den bouw van het

Digitized by Google

Nevelingenvers en wenschen dat in gebruik te brengen. Wij beschouwen dus die gebrekkige verzen als de vruchten van hunne proefnemingen in of naar de maat der Nevelingen. Bedriegen wij ons daar niet in, dan houden zij voor schoonheden, wat wij gebreken noemen.

Ook wij houden veel van die buigzame, levendige, aangename Nevelingenmate; doch in haren gekuischten Jambischen staat, zoo als zij (hoewel doorgaans in twee drie-voetige verzen gesplitst) in 't *Nederduitsch* gebruikt wordt, met rijmen en tusschenrijmen, gelijk b. v. het oude Lijdensgezang:

o Hoofd bedekt met wonden, vol smaad en wreeden hoon!

en ons WILHELMUS:

Wilhelmus van Nassouwe ben ik van Duitschen bloed,

ook geheel rijmeloos, zoo als in VAN ALPHENS kindergedichtje:

Wij zaten laatst bij Saartje, onze oude goede baker.

Maar zoo gekuischt wat is zij dan? Eenvoudig eene variatie op het Alexandrijn, of mogelijk het Alexandrijn-zelf met een slepend in plaats van een staand woord in het midden (*). — Dat heeft DAUTZENBERG waarschijnlijk niet opgemerkt, want hoe had ze hem, verklaarden vijand van het Alexandrijn, anders kunnen behagen? — In dien staat is zij, naar óns gevoelen, uitmuntend geschikt voor de romance en 't verhaal; maar men wil haar ook voor 't heldendicht bestemmen, en dáárvoor zou zij te week en te slaperig zijn: nog veel slaperiger dan men het Alexandrijn gelieft te vinden.

DAUTZENBERG heeft die *gekuischte* Nevelingsche, bijkans Alexandrijnsche maat tot grondslag genomen in zijne proeven, en om daar nu weder »afwisseling en schakering" in te brengen, de eenvoudige Jamben-reeksen verstoord met er, hier en daar, door 't invoegen of uitrekken van woorden, syllaben in te schuiven. Waar men, b. v., had kunnen lezen:

(*) Zijn de Nevelingenmaat en de Alexandrijnsche maat moeder en dochter? — Die vraag is der aandacht van onze *Navorschers* niet onwaardig.

REF.

Digitized by Google

„Uit de oogen uit den harte" dat was ook toen geen leugen.
Die spreuke moest hem zeker in de eenzaamheid geheugen,
Als hij van eigen zone, na 't heilig kroonbeding,
Het geld ten onderhoude zijns huizes niet ontving.

heeft hij geschreven:

„Uit den oogen uit den harte" dat was ook toen geen leugen.
Dier spreuke moest HET hem zeker in de eenzaamheid geheugen,
Als hij van ZIJN eigen zone, na 't heilig kroonbeding,
DE GELDEN ten onderhoude zijns huizes niet ontving.

Men kan niet ontkennen dat dit afwisseling geeft; maar is zij verkieslijk? — Zoo kan men ook afwisseling in de Alexandrijnen brengen; b. v. van de verzen:

Het menschlijk leven toch valt als 't gebladerte af:
Wij worden en vergaan; de wieg grenst aan het graf.

kan men maken:

Het menschELIJKE leven toch valt als 't gebladerte af.
Wij ALLEN worden en vergaan; de wieg al die grenst aan het graf.

maar maakt dat de verzen beter of fraaijer? — Integendeel, dat rekken, dat bijvoegen van overbodige lettergrepen en onnutte, niets afdoende woorden vernielt de bondigheid van den stijl, en bederft de melodij in plaats van haar te bevorderen.

Even zoo is het gesteld met het gedicht van den Heer VAN DUYSE in het Jaarboekje; waarop, naar wij vermoeden, de vrijheid van het Nevelingenvers is toegepast. Het begint aldus:

De lampe waakte doodsch en dof
In Arteveldes legertent,
Bij Roosebeek, alomME bezet
Door 't moedig burgervolk van Gent,
Dat zwoer: de vrijheid nu, of nooit!
Gestorven, maar geenszins DE knie geplooid!

dit laatste voor: »Gestorven, maar geen knie geplooid."

Men ziet ook daar een dactylus (*alomme*) tusschen de Jamben gevoegd, en de Jamben van het laatste vers geheel tot amphibrachen gemaakt: — insgelijks door het inschuiven van nutteloozc syllaben en woorden, die den stijl en de melodij bederven. En zoo gaat het voort. In het laatste couplet is

Digitized by Google

zelfs, behalven aan het rijm, bijkans geen zweem van versmaat meer te ontdekken:

> Het donker zonk op aerde neêr,
> Het zonk zwart, ja hellezwart.
> Des morgens vond men eene maagd
> Met lossen haire gelegen op 't hart
> Eens krijgers, dien ze in de armen sloot:
> Beide vielen vrij en groot.

Zulke verzen zijn voor ons, als verzen, niet leesbaar, en wie ze aanprijst bouwt, dunkt ons, de dichtkunst niet op, maar breekt die af. Wij beschouwen daarom die proeven der beide Dichters om de vrijheden van het Nevelingenvers op *hunne* verzen toe te passen als mislukt, en gelooven hun te mogen vragen: of zij werkelijk nog meenen daarin iets geleverd te hebben, dat de verzen der *Nederduitsche* dichters in schoonheid en behagelijkheid van vorm overtreft, en, als zij dat meenen: waar dat overtreffende dan in gelegen zij? — Met die vragen willen wij eindigen; doch niet zonder aan jeugdige beoefenaren der kunst den raad te geven om déze nieuwigheid niet na te volgen; maar overigens hetgeen de nog jonge *Vlaamsche* school goeds levert, en dus ook het vele goede in deze drie bundels vervat, zich ten nutte te maken.

W.

Het Noodlot, *door* G. P. R. JAMES. *Uit het Engelsch vertaald door* IZ. I. LION. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* J. M. E. Meijer. 1852. *In gr.* 8*vo.* 649 *bl.* *f* 6-50.

RALPH WOODHALL en MARGARETHA COLDENHAM zijn de held en heldin van het verhaal. De vader des eersten is, als afstammeling van een jongeren zoon, weinig bemiddeld, maar gehuwd geweest met eene dame van rang. De dood echter heeft die verbindtenis spoedig ontbonden. Eenzaam, op een klein landgoed, leeft hij voor de opvoeding van zijn zoon en voor zijne studiën.

Lady COLDENHAM, eerst gehuwd aan Lord HARDWICKE, is later in den echt getreden met den erfgenaam der goederen

Digitized by Google

en titels van WOODHALL. Dit tweede huwelijk werd aangegaan in de meening, dat HARDWICKE was overleden; maar deze kwam terug, noemde zich MORABER en vestigde zich in de nabijheid van RALPH, waar hij de sterrekunde beoefende en welhaast voor een waarzegger doorging. Deze Lady wenscht ál de bezittingen der familie aan haren zoon ROBERT te verzekeren; en daar MARGARETHA een groot gedeelte der goederen moet erven, tracht zij hem met MARGARETHA door den echt te vereenigen. Maar RALPH en MARGARETHA beminnen elkander, en ROBERT is een mensch van slechte zeden en verleidt de dochter van een braven dorpeling, hetgeen ook ten gevolge heeft, dat haar broeder GAUNT hem dood en verderf zweert.

RALPH buiten staat om MARGARETHA ten huwelijk te vragen, gaat zijne fortuin beproeven, en neemt door den invloed van MORABER, GAUNT tot bediende. Brieven van aanbeveling bezorgen hem eene aangename ontvangst bij den Hertog VAN NORFOLK, en op een feest te *Norwich*, het landgoed van den Hertog, komen alle deze personen bijeen, benevens HENRY COLDENHAM, ROBERTS broeder, en de bevallige, jonge en rijke HORTENSIA DANVERS. Nu heeft er velerlei bijzonders plaats; ook door de *intrigues* van ROBERT een tweegevecht tusschen RALPH en HENRY, waarin echter GAUNT aan HENRY het leven beneemt. — RALPH vertrekt met HORTENSIA, en wordt op een togt vol wederwaardigheden, tijdens den opstand van MONMOUTH, van zamenzwering, oproer en moord beschuldigd; gevangen genomen en ter dood veroordeeld.

Daarentegen zal het huwelijk van ROBERT met MARGARETHA worden voltrokken; maar op den dag van het feest wordt hij door GAUNT gedood en maakt ook MORABER zich bekend als Lord HARDWICKE, waardoor het tweede huwelijk van Lady COLDENHAM onwettig wordt. RALPH ontvlugt, maar wordt weêr vrijgesproken, en huwt later met MARGARETHA, die echter na een paar jaren sterft, en wier plaats daarna door HORTENSIA wordt ingenomen.

Ziet daar het geraamte van dezen roman; nu nog een woord over de ziel:

Lord HARDWICKE, de brave, kundige man wordt, als MORABER, tot eenen formelen wigchelaar en horoskooptrekker

Digitized by Google

gemaakt. — GAUNT wreekt zich door twee menschen te vermoorden, terwijl hij gestadig gelegenheid heeft om zich op een schitterender en minder wreede wijze te wreeken. — Lady COLDENHAM is een overdreven, theatraal schepsel, van zeldzame brutaliteit. — ROBERT, de zede- en gewetenlooze fielt, eindigt met eene beredeneerde driestheid ten toon te spreiden, die met zijne vroegere lafheid niet overeen is te brengen. — ROBERTS vader komt met zijne geleerdheid, doorzigt en menschenkennis eerst voor den dag als het te laat is, en aan briefwisseling tusschen vader en zoon schijnt geheel niet gedacht te zijn. — RALPH, in wien JOSEPHS deugd met bovenmenschelijke hoedanigheden is vereenigd, doet de Schrijver, verkeerd en onnoodig, als een lafaard uit de gevangenis sluipen, terwijl hij hem eenige uren later doet vrijspreken. — MARGARETHA's vader, een vader vol goedhartigheid en liefde, offert zijne dochter op uit dwaze getrouwheid aan een onvoorzigtig woord, zelfs nadat de slechtheid van ROBERT hem is gebleken. — MARGARETHA, die eeuwige trouw heeft gezworen, breekt haren vrijwilligen eed; maar acht zich gebonden door een anderen eed, haar door bedreigingen afgeperst. — Wie aan dit alles niet genoeg heeft, leze het werk.

Ook de titel zal niet velen behagen; want op het noodlot beroepen zich alleen dwazen en luiaards.

De vignetten zijn fraai, doch de kleeding en 't kapsel der vrouwen verraden gebrek aan historische kennis. Overigens achten wij voor den roman de vertaling goed en de uitvoering te goed.

Ernstige Verhalen. Naar het Engelsch uit CHAMBERS's *Papers; door Jonkvrouwe* M. L. DE CHATELAIN. *II Deelen. Te Amsterdam, bij* de Gebr. Diederichs. 1853. *In gr.* 8*vo. X en* 451 *bl. f* 4 - :

Wij hebben deze Deelen met genoegen maar ook met ergernis gelezen. Het is onvergefelijk, dat de druk zoo slordig is nagezien. De fouten zijn niet te tellen. Men zegge niet: het is maar een roman. De roman behoort tot het gebied der fraaije letteren, der poëzij, en juist dáár mag men naauw-

Digitized by Google

keurigheid en netheid verwachten. Jammer, dat wij deze klagt moeten inbrengen; want het werk is anders der lezing wel waardig. De twee Deelen bevatten elf verhalen, die met elkander als wedijveren in belangrijkheid. De tooneelen er van zijn te *Parijs* en te *Londen*, in *Noord-Amerika* en in *Siberië*, in de *salons* van *St. Petersburg* en op de bergen van *Kandia*. Alle de verhalen hebben eene reine, zedelijke strekking. Nergens wordt de ondeugd er in gevleid, of de zelfzucht vergood. Zij hebben ook de verdienste, dat men elk stuk gemakkelijk uitleest in een zoogenaamd verloren uur, hetwelk dan niet verloren is.

Over de waarde der vertaling kunnen wij niet oordeelen. Het werk zal het lot hebben van de meeste romans en novellen; want er zijn er maar weinige die meer dan eens gelezen worden. Doch gelezen te worden zijn dan ook deze twee Deelen allezins waardig.

De Boden des Konings. Een allegorisch verhaal. Naar het Engelsch van Dr. WILLIAM ADAMS, *Schrijver van: »Naar huis."* *Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1853. *In* 12*mo.* 102 *bl.* *f* : - 75.

De Schrijver is door de vertaling van het vroeger uitgegeven werkje, onder den titel van: *Naar huis*, bij de lezers van godsdienstige geschriften in ons Vaderland reeds gunstig bekend. Zij zullen dan ook het nu aangekondigde met genoegen ontvangen, vooral om de echt zedelijke en Evangelische strekking die er in heerscht. Het is eene voorstelling van den waren aard der Christelijke liefdadigheid jegens de armen, hier *boden des Konings* genoemd. Hoewel Ref. het geschriftje met belangstelling gelezen heeft, kan hij echter niet zeggen, dat het allegorisch verhaal, waarin de godsdienstige zedeles van den Schrijver is ingekleed, hem in al de deelen van schikking der voorvallen, karakterschildering, en dadelijke toepassing, heeft bevallen. Eenvoudige lezers zouden er, zijns inziens, wel eens verkeerde gevolgtrekkingen uit kunnen afleiden. Over het algemeen acht hij allegorische verhalen, wanneer zij niet in alle opzigten goed zijn

Digitized by Google

voorgesteld en geestig en onderhoudend ingekleed, niet zeer geschikt, om godsdienstige waarheden en praktische zedelessen in de hoofden en harten van kinderen en minder ontwikkelden ingang te verschaffen. Voorbeelden, wij erkennen het gaarne, zijn beter daarvoor geschikt, dan lange redeneringen; maar die voorbeelden moeten juist gekozen, levendig en krachtig voorgesteld, en uit het werkelijke leven, of de geschiedenis genomen zijn, en de min kundige lezers niet verplaatsen in eene denkbeeldige wereld, geheel of nagenoeg overeenkomende met die van de Oostersche verhalen uit de *Duizend en één nacht*. Het gezochte, in een allegorisch verhaal moeijelijk te ontwijken, is veel ligter te vermijden in eenvoudige gelijkenissen van welke zoo heerlijke voorbeelden, uit den Mond der Waarheid opgeteekend, in de Evangeliën voorkomen.

De Schrijver had, naar ons gevoelen, zijn oogmerk op eene meer regtstreeksche wijze te zekerder kunnen bereiken. Maar wat de strekking van het werkje aangaat — deze is zoo edel, dat wij het allen jonge lieden, voor welke het hoofdzakelijk is bestemd, dringend aanbevelen.

TONY *en* ARMAND, *of de gevolgen van den omgang met goede en het verkeer met slechte menschen; door* P. J. ANDRIESSEN. *Tweede druk. Te Amsterdam, bij* J. D. Sijbrandi. *In kl.* 8*vo. VIII en* 212 *bl., in fraai gestempelden band, f* 1-25.

Het publiek heeft dit boekjen in zijn prachtig uiterlijke reeds gunstig beoordeeld, anders ware niet zoo spoedig een herdruk noodzakelijk geworden. De Heer ANDRIESSEN heeft eer van zijn werk. Als zijn onderwijs gelijk is aan de vruchten zijner pen, dan wenschen wij den ouderen geluk, die hunne kinderen aan zijne leiding toevertrouwen. Wat de Schrijver wil, kunnen wij niet beter zeggen dan met zijne eigene woorden:

»Mijn hoofddoel" — zegt hij — »met de zamenstelling van dit boekje was, den kinderen eene grondige voorstelling te geven van den oorsprong en den loop des *Rijns*, daar zulks, naar mijn gevoelen, een groot deel tot de geographische kennis van ons Vaderland toebrengt. Zoo veel ik zulks noodig

Digitized by Google

en nuttig oordeelde, heb ik daarbij historische bijzonderheden en land- en volkenkunde van die oorden, welke de *Rijn* doorloopt, gevoegd. Dit alles in den vorm eener geschiedenis te gieten, scheen mij én het behagelijkste én het doelmatigste kleed toe.

»Om echter met dit doel een ander, in mijn oog nog vrij wat gewigtiger te bereiken, heb ik, voor zoo verre zulks ongezocht kon geschieden, ook de zedelijke vorming der jeugd in het oog gehouden, en mij daartoe voornamelijk twee zaken voorgesteld, en wel vooreerst in de jeugdige harten het zaad te strooijen van het geloof aan eene Voorzienigheid, die onze daden en lotgevallen, ook de geringste bestuurt. Mijn tweede zedelijke leering, op den titel uitgedrukt, was volgens de les van SALOMO, *Spreuk.* I: 10—16" enz.

De Schrijver heeft getrouw zijn doel in het oog gehouden, en, nut aan genoegen verbindende, in een toon voor jonge kinderen niet te hoog, voor oudere niet te laag, een onderhoudend verhaal gegeven. Enkele misstellingen zijn hem of den corrector ontsnapt. Zoo laat hij Keizer CONSTANTIJN in 355 de winterkwartieren in *Zwitserland*, toenmaals *Helvetië*, betrekken, en maakt KAREL *den Groote* tot Koning van *Indië*, en laat in 1759 de Unie te *Utrecht* sluiten. Maar die fouten zijn als de zomervlekjes op een schoon gelaat. Wij wenschen den Schrijver nog vele lezers toe, en vooral dat velen hunner het voetspoor van TONY drukken, en dat van ARMAND ontwijken.

Algemeene Paardenkennis enz., *door* IGNATZ ELLENBROCK, *Veearts der Eerste Klasse enz. Te Amsterdam, bij* de Gebr. Diederichs. *In kl.* 8*vo.* 180 *bl.* *f* 1 - :

Beknopte Handleiding tot verbetering van het Paardenras in de Nederlanden. Door C. C. GOEDHART, *Rijksveearts der Eerste Klasse. Te Amsterdam, bij* dezelfden. 1853. *In kl.* 8*vo.* 34 *bl.* *f* : - 50.

Deze werkjes behooren niet in dit Tijdschrift te huis, maar worden beknoptelijk aangekondigd, omdat toch waarschijnlijk vele

Digitized by Google

van onze lezers in de Provinciën bij paardenfokkerij of paardenhandel belang hebben.

N°. 1 geeft wat het belooft: eene handleiding tot het verkrijgen van algemeene paardenkennis; namelijk, algemeene kennis van 't geen de bezitter van paarden te weten noodig heeft, en bovendien opgave van een groot aantal kunstgrepen, in den paardenhandel gebruikelijk, om onervarenen te bedriegen. De titel van het boekje is te breedvoerig om dien geheel over te nemen, maar dit is zeker, dat het werkje allezins berekend is om zijnen bezitter nuttig te zijn, en hem de oogen te openen wanneer hij gevaar loopt bedrogen te worden.

N°. 2 is geschreven met het loffelijk oogmerk om iets bij te dragen tot het herstel van het inlandsche paardenras in de achting die 't buiten 's lands weleer genoten, maar, zegt de S., allengs verloren heeft, terwijl 't nog steeds achteruitgaat. Volgens de overlevering (bl. 25) werden vroeger, jaarlijks, vele paarden in *Friesland* en *Groningen* gekocht, voor den Kerkelijken Staat om gebruikt te worden voor de rijtuigen van den Paus en der Hooge geestelijkheid, en voor *Frankrijk* ter dienste van de ruiterij en de rijdscholen. Dat gebeurt tegenwoordig nog maar in geringe mate, en als 't gebeurt is 't meer uit behoefte dan uit verkiezing. Deze tak van nationalen rijkdom is alzoo verdroogd, en dat alleen door 't verzuimen van de noodige maatregelen bij de fokkerij. Maakt dan nu de Schrijver die maatregelen kenbaar? — Ref. gelooft ja; immers wat de hengsten betreft, hoewel niet alles even goed op zijne plaats is gezet. Zoo schijnt al wat op bl. 24 wordt gezegd in verband met de kruising, eigenlijk te behooren op bl. 27 in verband met de dekking. Wat aangaande de merrien gezegd wordt is mede verspreid en zeker nog voor uitbreiding vatbaar. Over het zogen, spenen en de verdere behandeling der veulens is, waarschijnlijk, in verband met de beoogde veredeling, ook nog wel iets te zeggen. Maar hoe dit zij, het werkje getuigt van des Schrijvers belangstelling in de zaak, en verdient gelezen en overwogen te worden. Wij bevelen de beide boekjes in de aandacht van belanghebbenden.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Geschiedenis der Christelijke Godsdienst en Kerk, door Dr. A. NEANDER. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* W. C. MAUVE, *Predikant te Haarlem. Derde Deel. Te Rotterdam, bij* van der Meer en Verbruggen. 1852. *In gr.* 8*vo. XVI en* 455 *bl.* *f* : - 90 *per Aflevering.*

De ervaring der laatste dagen geeft bij vernieuwing een veel afdoend bewijs, dat de beoefening der Kerkelijke geschiedenis eene wezenlijke behoefte is, en dat elk lid der Christelijke Kerk voor zijne overtuiging er bij winnen zal, wanneer hij de lotgevallen der Christelijke gemeente, haar werken en dwalen, hare ontwikkeling en ontaarding, haar worstelen om 't bezit van waarheid en heiligheid des levens, in onderscheidene rigtingen gadeslaat. Wij mengen ons hier niet in den strijd in welken Kerk en Staat zijn gewikkeld geworden, maar zeggen tot ieder, welken naam zijne belijdenis ook drage: lees de geschiedenis met het Evangelie naast u, en gij zult weten wat gij als waar en goed hebt te beschouwen, en zoo gij dan partij wilt kiezen, zal het u niet twijfelachtig zijn, onder welken standaard gij u te plaatsen hebt.

Voor hem wien een geldelijk offer niet te veel is en die zelfstandig denken kan, weten wij geen beteren gids aan te wijzen, dan de Kerkelijke geschiedenis van den vereeuwigden NEANDER, die eeuwen na zijn dood nog spreken zal. Het Derde Deel ligt voor ons. Het behelst een gedeelte van het tweede tijdvak, loopende van het einde der Diocletiaansche vervolging tot GREGOOR *den Groote*, Bisschop van *Rome*, van het jaar 312 tot 500.

De Eerste Afdeeling handelt over de betrekking der Christelijke Kerk tot de wereld, hare uitbreiding en beperking. Zij wordt begonnen met eene voorstelling dier Kerk binnen de grenzen van het *Romeinsche* Keizerrijk, in dier voege, dat het gedrag der *Romeinsche* Keizers in betrekking tot haar wordt opgegeven en met een wijsgeerig oog beschouwd. De verschijning van KONSTANTIJN staat daar als een rustpunt op het

Digitized by Google

veld der historie. Het Edikt van GALERIUS was de openbare aankondiging van het sterfuur des Heidendoms. Wel bewoog het zich nog op zijne veege sponde, maar het was in den laatsten stuiptrek der bezwijkende natuur. Wij zien dit in het pogen van MAXIMUS, en de laatste worsteling van LICINIUS. Maar de dood der oude, afgeleefde godendienst was niet meer te verhoeden, zelfs niet te verschuiven. De wanhoop der stervende lag in haar laatste woord dat zij LICINIUS op de lippen gaf, »Hier staan de borstbeelden der goden, wier vereering ons is overgeleverd door de vaderen. Maar onze tegenstander, die snood van de voorvaderlijke godsdienst is afgevallen, vereert eenen vreemden God, die, ik weet niet waar vandaan, gekomen is, en beschimpt zijn leger door het verachtelijke teeken van dezen. Daarop zijn vertrouwen stellende, voert hij den oorlog minder tegen ons dan tegen de Goden, van wie hij is afgevallen. De uitslag van den krijg moet dus tusschen zijnen God en onze Goden beslissen. Overwint de vreemde God, met wien wij thans den spot drijven, zoo moeten wij hem aannemen en vereeren, en de dienst vaarwel zeggen der Goden wier lichten wij vergeefs ontsteken."

Met vrucht zal men NEANDERS voorstelling lezen van het veel besproken kruisteeken in de lucht. Wij voor ons hebben moeite te gelooven, dat Hij, die eens verbood het zwaard ter Zijner verdediging te trekken, zeggende: »Wie het zwaard neemt, zal door het zwaard vergaan", het kruis aan den hemel zou gemaakt hebben tot een symbool van menschenslagting. Wat evenwel daar van zij, door de kracht van het staal, na eene worsteling van drie eeuwen over zijne bestrijders zegevierende, werd het Christendom ter wereld ingedrongen en verkreeg wat het daar vinden kon. De geschiedenis van 't geen KONSTANTIJN ten zijnen voordeele verordende, laat dit reeds verwachten. Met eene onbevooroordeelde pen stelt NEANDER dezen grooten Vorst voor, en zijne uitspraak over hem is zuiver historisch en waar.

Getuigde reeds de regering van Keizer KONSTANTIJN van de waarheid, dat de Staat aan de heilige zaak des Christendoms, wanneer hij haar met de wereldlijke middelen, welke hem ter dienste staan, wil bevorderen, meer nadeel kan toebrengen, dan de haar vijandige magt der wereld, met hoeveel bitterheid die ook zich tegen haar verzet, zoo geldt dat

Digitized by Google

nog veel meer van het bewind zijns opvolgers KONSTANTIUS.

De Christenen toch, die meer acht gaven op den rang dien zij bekleedden, en op de magt die zij bezaten, dan den wil van CHRISTUS ter harte namen, zochten het Heidendom uit te roeijen met den arm der wet en des gewelds, maar verbitterden, waar zij niet tot huichelarij verleidden. Wat was er te verwachten en te duchten, indien eens een krachtvol en geestrijk Heiden den troon besteeg? JULIAAN geeft het antwoord, en NEANDER lost het raadsel op, hoe hij durfde te ondernemen, wat hij, bij de aanvaarding der regering, zich voorstelde tot herstel des Heidendoms in het Christelijk geworden Keizerrijk.

Het is niet te verwonderen, dat de Schrijver ruim zeventig bladzijden vult met het geschiedverhaal van dezen Keizer, in zoo verre hij zich tegenover de Kerk van CHRISTUS plaatste. Had het zwaard het laatste woord gesproken, had het geweld van KONSTANTIUS van de zegepraal misbruik gemaakt, de regering van JULIAAN was de schifting van het kaf, dat der Kerke van CHRISTUS was binnengedrongen. Zij bewees de waardij der bekeeringen, door geld, gunst en staatzuchtige bedoelingen gewrocht, en openbaarde de innerlijke kracht der Christelijke belijdenis, welke zich even geduldig en standvastig laat verdrukken, plagen en tergen, als vervolgen, folteren en dooden. NEANDER geeft ons den inwendigen mensch van JULIAAN te beschouwen, en verklaart zijn innerlijk leven, uit zijne gemoedsrigting en zijne uitwendige daden. Wij durven geene ruimte vragen, om in bijzonderheden te treden, zoo veel te meer bevelen wij de lezing aan.

De dienst de oude goden van *Hellas* en *Latium* bleek onder zijne regering onbruikbaar te zijn geworden. JULIAAN had de gelegenheid het bijkans allerwege, en vooral tot zijne ontmoediging, te *Antiochië* op te merken. Zijn vroegtijdige dood bespaarde hem eene nog grootere teleurstelling. Door den verdraagzamen geest, die zijne naaste opvolgers JOVIANUS en VALENTIANUS bezielde, was de reactie ongemerkt. Gedurende het verdraagzaam bewind van den laatsten kregen de aanhangers der vroegere eeredienst den naam de boerengodsdienst, paganismus, te belijden, omdat zij, met geringe uitzonderingen, nog slechts op 't land gevonden werden. Zoo beteekent ook de naam van Heidenen, heidewoners, omdat in de *Germaansche* landen de dienst van WODAN het laatst en

Digitized by Google

het langst onder het geringe volk, dat barre heidevelden bewoonde, bewaard bleef.

Onder de regering der volgende Keizers tot op JUSTINIANUS, zien wij het Heidendom vervolgd, zoodat de Christenen toen de rol der oude Heidensche Keizers overnamen. Hunne staatkundige grondstelling kan niet beter worden uitgedrukt dan met deze woorden van ARKADIUS: »Wij willen de Heidenen trapswijze onderdrukken, door den afgodsdienaars alle waardigheden en staatsambten te ontnemen, en te gebieden, dat de tempels moeten gesloten en dat er geene orakels meer mogen geraadpleegd worden. Wanneer zij zich van alle zijden onderdrukt gevoelen, zullen zij hun oog voor de waarheid openen." Misschien voor de waarheid die uit ARKADIUS, maar zeker niet voor de waarheid die uit God is.

Kortelijk wijst NEANDER aan, hoe heidensche schrijvers, vooral EUNAPIUS en ZOSIMUS in de vijfde eeuw op historisch grondgebied de bewering volhielden, dat de Staat door den afval van de voorvaderlijke goden, aan welken zij *Romes* vroegeren bloei en welvaart toeschreven, en door de uitbreiding van 't Christendom was ten val gebragt. Deze eenzijdig geschiedkundige voorstelling gaf AUGUSTINUS aanleiding tot het schrijven van zijn meesterstuk over de stad Gods of den Godsstaat. Vervolgens geeft de Schrijver de hindernissen op tegen de aanneming des Christendoms vooral onder die heidenen die wijsgeerig dachten. Zij lagen voor den eenen in grove zinnelijkheid, voor den anderen in hoogmoed op eigen deugd en zedelijke kracht. 's Mans innige bekendheid met het Christelijk leven in die tijden, en met de geschriften van allen, die deze aangelegenheid behandelden, stelde hem in staat, zoo juist en diep ingrijpend de verschillende soorten en wijzen van bekeering, zoo als die plaats hadden, voor te stellen.

Met eerbied staren wij de getrouwen aan, die in *Azië* onder *Perzen* en *Armeniërs*, onder *Heriërs*, *Indianen* en *Arabieren;* in *Afrika* tot *Abissyniërs* en *Homerieten;* in *Europa* onder *Ieren* en *Gothen* de leer van 't Evangelie bragten, en zich verheugden waardig geacht te worden voor den naam des Heeren smaadheid te dragen. NEANDER heeft zich veel moeite gegeven, om vooral de lotgevallen der strijdende Kerk in *Perzië* in helder licht te plaatsen. En, ofschoon hij de Westersche zending hier slechts ter loops aanroert, heeft hij vooral

Digitized by Google

PATRICK en ULPHILAS zeer goed van hunne verdienstelijke zijde doen uitkomen, en den getrouwen geloofsheld SABAS, den onverschrokken martelaar onder de *Gothen* eene welverdiende eerzuil opgerigt.

De Tweede Afdeeling bevat de geschiedenis van het bestuur, de tucht en de scheuringen in de Christelijke Kerk, gedurende dit tijdvak. Zij wordt geopend met eene Christelijk-wijsgeerige ontwikkeling van de betrekking tusschen Kerk en Staat, eerst in 't algemeen, daarna in bijzonderheden aangetoond. Wij volgen hem veel leerende en opmerkende, als hij de verandering aanwijst waarin de Kerk gebragt was, én toen KONSTANTIJN het Christendom als godsdienst van den Staat erkende, én toen de Staat als zoodanig Christelijk was geworden. Het blijkt hier weder, dat de Christelijke Kerk, die alleen bestemd is tot vooruitgang en ontwikkeling en opvoeding der menschheid, van niets zoo veel in hare innerlijke levenskracht te lijden heeft, als van teruggang tot vormen, die zij óf ontwassen is, óf die zij-zelve bestreden heeft. Zoo ontdekken wij onder 't geleide van onzen bekwamen gids, aan de eene zijde, in de *Roomsche* Kerk het Joodsche beginsel eener uitwendige Godsregering, die verkeerd werd toegepast, omdat het Christendom het Jodendom was boven 't hoofd gegroeid; en aan den anderen kant, in de *Grieksche* Kerk het heidensche beginsel eener Staatsgodsdienst die alle ontwikkeling aan zich wilde onderwerpen, en het woord des Heeren te niet deed: »Mijn rijk is niet van deze wereld."

Tot de bijzonderheden betrekt de Schrijver de zorg, welke de Staat droeg voor 't onderhoud der Kerk; het regt dat zij verwierf om erfmakingen te aanvaarden; het ontheffen der geestelijken van Staatslasten; de regterlijke magt der bisschoppen, en het voorregt der kerkgebouwen als vrijplaatsen. Het voordeel van deze instellingen wordt geprezen, het nadeel dat zij, vooral door misbruik, berokkenden, aangetoond.

Indien wij over de noodige ruimte mogten beschikken, zouden wij gaarne den Schrijver op den voet volgen bij de inwendige rigting der Kerk, hoe zij zich tot een uitwendig Godsrijk verhief. Wij moeten ons dit genoegen ontzeggen. De jeugdige beoefenaar der Kerkelijke geschiedenis zal hier op menige vraag antwoord vinden, dat over hetgeen hem donker

Digitized by Google

toeschijnt licht verspreidt voor het ontstaan van 't Roomsch-Pauselijk gezag.

Kortelijk beschrijft NEANDER de geschiedenis der Kerkelijke tucht in dit tijdperk, en licht het bekende voorval toe van AMBROSIUS, waarvan hij wel het theatrale wegneemt, maar de kracht van 's mans vaste houding tegenover den Keizer des te beter doet uitkomen.

Zeer naauwkeurig wordt de oorsprong en voortgang der Donatiaansche scheuring beschreven. Die het Separatisme zoo als zich dit in vele tijdperken, in zijn aard, wezen en strekking vertoond wil leeren kennen, leze met aandacht dit gedeelte, en veel raadselachtigs zal hem worden opgelost. De Miletiaansche scheuring in *Egypte* wordt beknopt afgehandeld, en de strijd tusschen den hoogmoedigen DAMASUS, de type van 't Pausdom, en URSIMUS vraagt slechts een vlugtigen blik.

De Derde Afdeeling is gewijd aan de beschouwing van het Christelijke leven en de Christelijke eerdienst. Het is belangrijk den weg te betreden, waarop NEANDER zijne lezers leidt. Bij het licht dat hij over het monniken-wezen doet opgaan, worden deszelfs oorsprong duidelijk, zijne vestiging natuurlijk, zijne misbruiken verklaarbaar. Wij dringen tot het inwendig geest- en gemoedsleven van ANTONIUS PACHOMIUS en anderen door. In één woord: er ligt hier een verbazenden rijkdom van gedachten en zaken opeengetast. Er is veel, zeer veel over monniken en kloosters geschreven, maar niemand die er zoo helder over gedacht heeft als NEANDER. Dit heeft zijne bron daarin, dat hij tot het levensbeginsel der Kerk is doorgedrongen.

Met groote gemakkelijkheid beweegt zich de Schrijver op het gebied der historische beschouwing van de Christelijke eerdienst met betrekking tot de kunst: kerkgebouwen, sieraden en beelden. Vervolgens gaat hij de tijden na van godsdienstige zamenkomsten en feesten, het houden van den Sabbat, het vieren van den Zondag, en de jaarlijks terugkeerende feesten en vastentijden. Bovenal belangrijk is zijne voorstelling van de invoering van het Epiphaniën-, Kers- en Nieuwejaarsfeest.

Het slot van dit Deel bevat de afzonderlijke handelingen der Christelijke eerdienst bij 't voorlezen der Heilige Schrift

Digitized by Google

en het houden der leerrede; de bediening van Doop en Avondmaal en de vereering der Heiligen. De beoefenaar van de Kerkelijke geschiedenis zal ook hier de ontwikkeling der Kerk zoowel als hare ontaarding, en de worsteling tegen de laatste met belangstelling en dankbaarheid jegens den Schrijver gadeslaan.

Hiermede eindigen wij, den bekwamen Vertaler voortdurenden lust toewenschende, om zijne meer loffelijke dan gemakkelijke taak met eere ten einde toe te volbrengen.

H. J. H. S.

JEZUS CHRISTUS *gisteren en heden en in eeuwigheid dezelfde. Dankpreek, gehouden in de Kerk der Remonstrantsch-Gereformeerde Gemeente te Amsterdam, des avonds van den 28sten November* 1852, *ter viering van zijne vijf-en-twintig-jarige ambtsbediening, door* AB.ᵀ DES AMORIE VAN DER HOEVEN, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid aan het Seminarium der Remonstrantsche Broederschap. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1853. *In gr.* 8*vo.* 31 *bl.* *f* : - 40.

Dat de Hoogleeraar VAN DER HOEVEN, na vijf-en-twintigjarige ambtsbediening aan het Seminarium, daarvan plegtige gedachtenis vieren zou, was ligtelijk te voorzien, gelijk het van de Bezorgers dier Kweekschool te verwachten was, dat zij er hem met liefderijken drang toe zouden aanzoeken. Zijn invloed op de Broederschap is groot en weldadig geweest. Er dagteekent zich van den aanvang zijner bediening af een nieuw tijdvak van ontwikkeling in haar midden. Verreweg de meesten harer tegenwoordige leeraren zijn door hem gevormd geworden. Het is hem gelukt, hun van zijnen geest mede te deelen, zonder hun die zelfstandigheid te benemen, die voor slaafsche navolging bewaart. En daar sommigen hunner in wijden kring en met grooten zegen arbeiden, zoo is er wel geen twijfel aan, of de feestviering van den Hoogleeraar was in hooge mate belangrijk voor de gemeenten zoowel als voor hare voorgangers. Daaraan, vermoeden wij, zal het dan ook zijn toe te schrijven, dat hij aan eene dankpreek de voorkeur gegeven heeft boven eene *oratie*. »Ik kon er niet toe besluiten" — zegt hij — »om het offer van mijnen lof en

Digitized by Google

dank op eene andere plaats en bij eene andere gelegenheid te plengen dan in den schoot der Christelijke gemeente en in het bedehuis onzes Gods." Wij willen er den waardigen man, die in de Evangeliebediening de vreugde zijns levens stelt, niet hard om vallen, maar houden daarom toch onze bescheidene meening niet terug, dat hij, te *Amsterdam* tot vele andere en meer gewigtige werkzaamheden geroepen, bij zijne feestviering ook als Hoogleeraar had moeten optreden, gelijk b. v. Prof. MULLER onlangs waardiglijk deed. En wat nu deze dankpreek betreft: zij handelt, naar *Hebr.* XIII: 8, over JEZUS CHRISTUS, »den Onveranderlijke, het bestendig voorwerp van ons geloof, den vasten waarborg onzer hope, den onverbrekelijken band onzer liefde." Deze beschouwing moet niet slechts dienen, om de slotsom zijner overuiging, ervaring en verwachting te doen kennen, maar ook tot besluit der plegtige Avondmaalsviering, die op dien dag was voorafgegaan in de gemeente. De ontwikkeling is zeer beknopt en naar tijdsgelegenheid ingerigt. De toon is warm en ernstig; de taal, zoo als men van VAN DER HOEVEN gewoon is, gekuischt en zuiver, hier en daar verheven en schoon. De toespraak moet met stichting zijn aangehoord en de dankbaarheid ook der hoorders hebben opgewekt. Nu wij haar gedrukt ontvingen, hadden wij er echter, opregt gesproken, méér van verwacht en zijn teleurgesteld. Niet zelden hoorden wij van den Hoogleeraar leerredenen, die de uitgave veel meer verdiend zouden hebben dan deze. En is het niet vreemd, dat hij noch in het voor- noch in het nagebed, die hier beiden zijn afgedrukt, aan zijne hoorders één enkel woord van dankzegging in den mond legt voor het voorregt, hem-zelven ten deel gevallen? Zij waren immers opgegaan, ook om met hem te danken en in zijne vreugde te deelen.

De overwinnende kracht van het Evangelisch geloof. Kerkelijke rede, uitgesproken in de derde Godsdienstoefening der tiende Algemeene Vergadering van de Evangelische GUSTAAF-ADOLF-*Vereeniging, op den* 9 *September* 1852, *over* 1 JOH. V: 4, *door Dr.* DANIËL SCHENKEL, *Hoogleeraar in de Godgeleerdheid, Bestuurder van het Evang. Protestantsche Seminarium voor den leeraarsstand en eerste Akademie-prediker te Hei-*

Digitized by Google

delberg. Te Leeuwarden, bij G. T. N. Suringar. 1852. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl.* *f* : - 30.

Deze rede van den beroemden SCHENKEL, die zich ook in ons Vaderland reeds vele vrienden verworven heeft, verdient allerwege gelezen en verspreid te worden. Te *Wiesbaden*, waar zij werd uitgesproken, heeft zij op de daar verzamelden een onbeschrijfelijken indruk gemaakt. Zóó zeer was het den Redenaar gelukt, zijne hoorders te overreden en te overmeesteren, dat zij onwillekeurig het »Amen!" waarmede hij besloot, met luider stemme herhaalden. Tot deze schitterende uitwerking zal de plegtigheid van het oogenblik en de bezielde voordragt des Sprekers veel hebben toegebragt. Maar ook bij de enkele lezing wordt er zonder moeite de meesterhand in herkend. En gelijk wij den vorm en den inhoud, den geest en den toon volkomen goedkeuren en ons in de uitgave dankbaar verblijden, zoo wenschen wij, dat allen, die deze rede ter hand nemen, met hun gansche hart Amen! mogen zeggen op hetgeen daarin waars en goeds en schoons voorkomt. Mogen alzoo de opmerkingen, hier met zoo milde hand uitgestrooid, over het oorspronkelijk karakter en den lateren toestand, over de roeping en de toekomst der Evangelische Kerk in hare verhouding tot de Roomsch-Katholijke, zoowel in ons Vaderland als bij onze *Duitsche* naburen weerklank vinden, eene hoogere waardeering van Evangelie en Hervorming ten gevolge hebben, en velen aanvuren, om in den geest, door SCHENKEL bedoeld, en onder de banier door hem geheven, het gezegend Opperhoofd onzer Kerk ter zekere overwinning te volgen!

Met deze woorden, meerendeels aan het voorberigt van den bekwamen, maar ongenoemden Vertaler ontleend, vertrouwen wij genoeg gezegd te hebben, om aller aandacht op deze Kerkelijke rede te vestigen.

JEHOVA *en Zijn volk. Drie Godsdienstige overdenkingen, door* O. WINSLOW. *Naar de vijfde Engelsche uitgave. Te Amsterdam, bij* L. F. J. Hassels. 1852. *In kl.* 8*vo.* 103 *bl.* *f* : - 40.

Wij kennen den Schrijver, die Predikant schijnt geweest

Digitized by Google

te zijn in *Noord-Amerika*, van elders niet, maar leeren hem uit deze vertaalde Overdenkingen kennen als een bekrompen man van gemoedelijken ernst, maar weinig Evangelische denkwijze. Reeds de titel doet dit vermoeden. Daarop afgaande, zou men meenen, dat hier JEHOVA's leidingen met Zijn volk *Israël* besproken werden ten nutte der Christenheid. De naam JEHOVA toch is zuiver Oud-Testamentisch en wordt, zooveel wij weten, in het N. V. aangaande den God en Vader van onzen Heer nergens gebezigd. En echter is Hij het, die hier bedoeld wordt, en zijn het Gods kinderen in onze dagen, die onder de benaming: *Zijn volk* worden aangeduid. De eerste Overdenking handelt over *de verflaauwing in het gebed*. Er komen daarin, wij ontkennen het niet, vele goede en nuttige zaken voor, maar ook veel overdrevens en onwaars. Van het gebed wordt b. v. gezegd, dat »JEHOVA zijn voorwerp, de Heer JEZUS zijn middelaar, en de Heilige Geest zijn bewerker is, zoodat de geprezene Drievuldigheid in éénheid werkzaam is bij het groote werk van eens zondaars naderen tot God." Een weinig verder lezen wij: »in ieder waar gebed moet van het bloed van JEZUS gesproken worden met den meesten nadruk." En van dat bloed wordt beweerd, dat het »aan de regtvaardigheid voldoet en de eischen der wet tegen ons verzacht." De tweede Overdenking draagt tot opschrift: *de weduwe en haar losbandige zoon* en bevat een verhaal van niet ongewonen inhoud, waaruit allerlei nuttige lessen worden afgeleid. De derde schetst, naar *Ps.* CXXI: 5, *den Heer als den bewaarder van Zijn volk*. Men ziet hieruit, dat deze drie overdenkingen onderling niet zamenhangen. Waarom zij zamengevoegd zijn, wordt niet gezegd. Zijn er misschien meerdere van de hand van WINSLOW in *Engeland* verschenen? Heeft de ongenoemde Vertaler deze drie uit een grooten voorraad slechts uitgekozen? In dát geval had mogelijk zijne keuze gelukkiger kunnen zijn. En in alle gevallen zouden wij wenschen van meer soortgelijke proeven verschoond te blijven. Al wat gemoedelijk is, is daarom nog niet waar, en al wat in den Bijbel staat, is daarom nog niet Christelijk en Evangelisch.

Digitized by Google

Een niet onbelangrijke brief in onzen belangrijken tijd. Naar het Hoogduitsch. Te Hoorn, bij P. J. Persijn. 1853. *In gr.* 8*vo.* 29 *bl.* *f* :-30.

Er wordt niet gezegd, wie dezen brief geschreven heeft, noch aan wien hij gerigt is, noch ook wie den ondankbaren arbeid heeft verrigt, om hem in onze taal over te brengen; maar dit weten wij, dat hij veilig onvertaald had kunnen blijven en evenmin verdient gelezen als verspreid te worden. De inhoud is oppervlakkig en ondoordacht en gaat van beginselen uit, die wij moeten afkeuren. Er wordt daarin aan alle geopenbaarde godsdienst de oorlog verklaard en het Christendom opgelost in het enkele gebod der broederliefde. De Christelijke gronddenkbeelden, zoo heet het hier, waren reeds vóór JEZUS aan het menschelijk geslacht bekend; zij zijn door Hem slechts het gemeengoed van allen geworden. Het onderscheid tusschen Hem en Zijne voorgangers ligt alleen in den vorm der mededeeling. Het is dan ook alleen de gezindheid, die den Christen vormt, niet het opzeggen van voorgeschrevene dogmatische formulieren, niet het papieren geloof aan bepaalde leerstellingen, waarin de Kerk het wezen des Christendoms vindt. Het bevel der Kerk b. v.: »houd het bloed van CHRISTUS voor het losgeld van uwe zonden" — is een verlangen naar het dood geloof. En zeer belagchelijk moet ons de geliefde tirade voorkomen: »CHRISTUS heeft over de zonde gezegepraald, Hij heeft de wereld van de zonde bevrijd"; zij moet ons vreemd klinken in den mond van geestelijke zondaren, die, vervuld met den geest der onverdraagzaamheid, vol van haat jegens hunne broederen, uit bloote heerschzucht de juistheid van hunne beschouwing uit verouderde papieren bewijzen, en zelfs niet het eenige gebod vervullen kunnen van hunnen meester (JOH. XV: 17), met wiens onwaardig slaafsche vereering zij pronken. De zigtbare Kerk moet dan ook in den Staat opgaan, daar deszelfs doel, in de hoogste idealiteit opgevat, geen ander dan dat der Kerk zijn kan. Opheffing van de hiërarchische Kerk-regeringsvorm, opheffing van het Kerkelijk wetboek, en onbepaalde vrijheid in gelooven, overeenkomstig het gebod der liefde: deze zijn de grondpilaren, waarop de Staat een onbewegelijk gebouw kan oprigten. Daarmede wordt

Digitized by Google

aan de bestaande Kerk de krijg aangezegd, en vooral aan die Kerk, die zich nog altijd met zekere vermetele onbeschaamdheid de algemeene Katholieke waagt te noemen en, helaas! nog altijd bekrompene, ligt bedrogene menschen vindt, die het gelooven. En nadat nu over die Kerk een streng oordeel wordt uitgesproken, komt de Protestantsche aan de beurt, die, ofschoon met lofspraak begroet, in hare ontaarding gezegd wordt door de dogmatici gebouwd te zijn op het vooroordeel, dat de Bijbel door den Heiligen Geest zelv' geschreven zij. Waartoe meer? De medegedeelde proeven zijn bijkans letterlijk uit dit geschrift ontleend en mogen ten bewijze verstrekken van hetgeen hier verwards en excentrieks gevonden wordt. Bedriegen wij ons niet, dan is de brief afkomstig van een *Duitsch*-Katholieken Schrijver, die, naauwelijks aan het bijgeloof der Roomsche Kerk ontkomen, tot betreurenswaardige uitersten overslaat. Hoe zouden wij wenschen, dat hij en velen met hem het ware Christendom kenden, zoo als het is en onder ons beleden en gepredikt wordt! Maar aan dien wensch zouden wij dan de bede paren, tot alle uitgevers gerigt, om toch zulke ellendige producten, als er ons hier een wordt aangeboden, onvertaald te laten.

Een woord over Volk, Staat en Kerk, Roomsch-Catholicismus, Rationalismus en Reformatie. Door A. J. VAN EELDE. *Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. 1853. *In gr.* 8*vo.* 44 *bl.* *f*:-50.

De Schrijver heeft een werk ondernomen, dat zich niet in veertig bladzijden laat afhandelen. Zijn geschriftje blijft dan ook, zoo als 't niet anders kan, bij het algemeene, zonder dat men evenwel de behandeling van oppervlakkigheid zou kunnen beschuldigen. VAN EELDE heeft zijne krachten voornamelijk beproefd, om de aantijging te wederleggen, dat in den arbeid der Hervorming de kiem gevonden wordt van rationalisme en revolutie, en tracht integendeel te doen uitkomen, dat er veeleer eenheid bestaat tusschen Roomsch-Catholicisme en Rationalisme, zoowel in beginsel als in invloed op den Staat.

Menigen wenk geeft de Schrijver, die behartiging verdient, al moge niet ieder kunnen instemmen met hetgeen hij over Volk, Staat en Kerk laat voorafgaan. Wij gunnen deze met eene uitmuntende bedoeling geschrevene en wèluitgevoerde *brochure* een goeden aftrek.

Digitized by Google

De wedergeboorte naar het Evangelie. Een leesboek voor beschaafde Christenen, inzonderheid voor jeugdige lidmaten der Gemeente; door J. WITKOP, *Predikant te Zutphen. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebroeders Muller. 1853. *In kl.* 8*vo. VI en* 199 *bl. f* 1-75.

Zeer bevallig verscheen dit werk in het licht. Het heldere papier, de duidelijke letter, de gestempelde band doen het met genoegen in handen nemen. En welk eene spijs wordt er in die fraaije schaal aangeboden? Waarlijk eene spijze die voedt en verkwikt, en smakelijk en geurig is toebereid.

De Heer WITKOP behandelt een der gewigtigste onderwerpen van het Christelijke leven zoo als het wordt opgeleid voor de eeuwigheid. Hij heeft zijn werk wedergeboorte naar het Evangelie genoemd. Wij zijn even als hij niet gezind om over den naam te twisten; maar toch woorden hebben eene bepaalde beteekenis, en kunnen niet meer beduiden dan hetgeen zij inhouden. Men wordt maar eens geboren, zoo ook maar eens wedergeboren. Het woord: »wedergeboorte" is afgeleid van de adoptie der geloovig wordende Heidenen als kinderen van ABRAHAM; dat zij ééns werden en altijd bleven, tenzij ze hunne adoptie weder verzaakten. Zoo duurt ook het natuurlijke leven, dat met de geboorte zelfstandig en zelfwerkend aanvangt, totdat het in zijnen tegenwoordigen vorm ophoudt. Wij zouden daarom het boek liever genoemd zien: »het leven der heiligmaking naar het Evangelie." De Schrijver-zelf heeft zulk eene aanmerking, als wij hier met alle bescheidenheid nederleggen, voorzien.

Wat hij onder wedergeboorte verstaat geeft hij duidelijk op in deze woorden: »De wedergeboorte, welke de Christen deelachtig wordt, is eene verandering, hervorming van gemoed, van zin, van begeerten, neigingen, wenschen, verlangens; zij is eene verandering, hervorming, omkeering van denkwijze, van gedachten, oordeelen; zij is eene hervorming, ja geheele vernieuwing des levens, nieuwe beginselen, drijfveren en bedoelingen worden zigtbaar in zijn werkdadig leven, zoowel in het huisgezin als in de maatschappij. De wedergeboren Christen is in één woord, een nieuw schepsel, inwendig naar den geest, uitwendig in zijne gansche handelwijze."

Wij beamen 't volkomen, dat het voor de belijders des

Digitized by Google

Evangelies van hoog belang is, dat zij dit Christelijk wedergeboren leven wel verstaan, vermits zij daardoor tot eene meer heldere bewustheid komen van 't geen zij reeds bezitten, duidelijk leeren inzien wat zij nog behoeven, en hunne begeerte naar en lust in 't volmaakte Christelijke leven, en de kracht om 't deelachtig te worden versterkt gevoelen.

De Schrijver doet gestrenge maar billijke eischen aan zijne lezers, die de zaak onderzoeken. Hij vraagt waarheidsliefde; onbevangenheid [een *Groninger* Germanisme] van oordeel, en zucht naar verlossing en geestelijken wasdom.

De orde van behandeling is deze: het eerste deel van het onderzoek bevat eene beschouwing van den mensch in zijne vatbaarheid voor en behoefte aan wedergeboorte; in het tweede deel worden het wezen, de aard en oorsprong der wedergeboorte in het licht gesteld, en het derde gedeelte doet hare verschillende vruchten kennen.

Wij moeten de getuigenis afleggen, te onpartijdiger, omdat de rigting van den Schrijver niet is de onze, dat hij op zijn standpunt wèlgeslaagd is in de ontwikkeling van het onderwerp. Zijne redenering is juist en de stijl eenvoudig. Hij heeft de gave van zich los en gemakkelijk uit te drukken. Bij de lezing van dit werkje is het ons weder gebleken, dat verschil in verstandsrigting zich oplost in de praktijk.

Het boekje is een zeer nuttig geschenk aan jonge lidmaten der Christelijke Kerk.

Zijt getrouw! Geschenk aan Weezen, bij hunne intrede in het maatschappelijk leven. Door C. S. ADAMA VAN SCHELTEMA. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. *In kl.* 8*vo.* 18 *bl.* *f* : - 15.

De Heer SCHELTEMA heeft dit geschenk zóó ingerigt, dat het een blijvend nut kan stichten. Het woord tot afscheid aan weezen, die de wereld intreden, is eene leerrede over *Openb.* II: 8^{b}, 10^{b}. Dan volgt een dubbel tiental morgen- en avondliederen, die meer algemeen bekend verdienen te worden. Wij wenschen den wakkeren Schrijver rijken zegen toe over dezen arbeid der Christelijke liefde.

Digitized by Google

1. *De Sabbath. Schetsen, hoe men den dag des Heeren doorbrengt, door* HARRIËT BEECHER STOWE, *Schrijfster van: »De Negerhut." Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. 1853. *In post* 8*vo.* 34 *bl.* *f* : - 20; 25 *Exemplaren f* 4 - :

2. *Aardsche zorg beschouwd als hemelsche tucht. Door dezelfde. Uit het Engelsch. Tweede druk. Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. *In kl.* 8*vo.* 28 *bl.* *f* : - 25; *bij getallen van* 10 *of meer Ex.* *f* : - 10.

Wie heeft niet gehoord van den indruk, welken »de Negerhut" in meer dan één werelddeel heeft gemaakt. Dat werk raakte eene teedere snaar aan; het betrof het lijden van menschen, die ontberen wat den mensch wel het dierbaarst is: de vrijheid. Wij zijn nu verlangend te hooren of dit kleine stukje, dat den zedelijken kant van geheel de maatschappij aantast, evenzeer bijval zal vinden: maar wij twijfelen er aan, omdat de menschen meer geneigd zijn anderen te beklagen, dan zich-zelven te verbeteren. De Schrijfster zal met hare schetsen, hoe men den dag des Heeren doorbrengt, bij velen weinig weerklank vinden; want de Zondag is bij verre de meesten een dag van ontspanning en geenszins van veredeling en heiliging des gemoeds. De Katholiek woont de mis bij, omdat het kerkelijke pligt is; de Protestant hoort eene preek, en daarmede is het afgedaan. De vrome Schrijfster denkt er anders over. Moge elk hare schetsen lezen en daarbij zich afvragen: of de viering van den Zondag, zoo als die plaats heeft, Christelijk zij, en zoo neen, dan moed vatten om ook den Zondag uit de slavernij te redden.

2. Het andere stukje van dezelfde hand, een vriendelijk bemoedigend woord, vinde eene goede plaats! Eene vrouw, die hare zorgen en belangstelling aan het lot der meest lijdende klasse van 't menschdom heeft toegewijd, is wèl bevoegd aardsche zorg en kommer als hemelsche tucht te beschouwen.

Een gepast dichtstukje van TEN KATE verhoogt de waarde van deze *brochure*. Wij nemen er een paar coupletten uit over:

Digitized by Google

„Mijn weg gaat van 't wiegje,
Naar de eeuwige kust,
Door lijden en strijden,
Naar 't palmbosch der rust;
Door dorstende hitte,
Naar 't klaatren der bron;
Door schemer en schaduw
Naar de opgaande zon.

'k Verstom in ellende,
'k Verstik in 't gedrang,
Maar God is mijn uitzigt
En jubelgezang.
Ik treed tusschen leeuwen,
En slangengebroed:
Maar wie zou mij krenken,
Als God mij behoedt."

Het leven en het maaksel der dieren. Door W. VROLIK, *Secretaris der Koninklijke Akademie van Wetenschappen en Hoogleeraar te Amsterdam. Eerste Deel. Te Amsterdam, bij* M. H. Binger en Zonen. 1853. *In gr. 8vo.* 375 *bl. f* 3-86.

Het is Ref. een groot genoegen, zoo niet eene streelende onderscheiding, dit geschrift te mogen aankondigen. Bij de menigte van pennevruchten, die onder zijne oogen komen, is het hem een waar genot deze vrucht van eenen diepdenkenden geest, van een verheven verstand, en van onvermoeiden ijver met steeds klimmende belangstelling te lezen en met den wensch naar meer, hoewel niet naar beter, digt te slaan; niet om haar te zetten naast zoo vele boeken, die welligt nooit weder worden ingezien; maar om zoo dikwijls mogelijk haar weêr op te nemen en met altijd nieuwe begeerte te herlezen.

De wijze waarop de geleerde Schrijver zijnen arbeid heeft behandeld, beantwoordt volkomen aan de waardige opvatting, die hij in de voorrede te kennen geeft; ofschoon Ref. daarom nog in geenen deele meent een afkeurend *votum* te mogen uitbrengen omtrent hen, wier weelderige verbeelding en dichter-

Digitized by Google

lijken stijl zich somwijlen, ook in onderwerpen over de Natuur, openbaart, en wier werk eene eigene, óók niet te miskennen waarde heeft. Zoo ergens toch is het de Natuur, die onuitputtelijke schatkamer van wijsheid, almagt en liefde, die ons in verrukking brengt en de snaren van het gevoel van eerbied, bewondering, en dankbaarheid doet trillen.

De dubbele strekking van leer- en leesboek brengt mede, dat dit werk een wetenschappelijk geschrift is, toegankelijk gemaakt voor het beschaafde publiek. Zulke geschriften behooren voorzeker tot de moeijelijkste opgaven, en vinden maar zelden geschikte arbeiders. Wij leven echter in eenen tijd, waarin alle kunsten en wetenschappen als om strijd zich eenen weg banen tot het groote publiek, en een eigendom van allen trachten te worden.

Als Ref. dat derzelver waarachtig doel en de eenige en ware bron van beschaving, verlichting en veredeling der menschen noemt, gelooft hij geen persoonlijk oordeel uit te spreken.

De beschaafde lezer zal in dit werk meermalen zaken ontmoeten, die hem juist niet geheel duidelijk zijn, b. v. de vergelijkend ontleedkundige beschrijvingen; maar zij kunnen in een leerboek niet worden gemist, en zijn met zoo veel eenvoudigheid, duidelijkheid en spaarzaamheid aangebragt, dat zij voor den leerenden genoeg zijn en den lezer niet afschrikken; terwijl zij ook, met eene kleinere letter dan de tekst gedrukt, als op zich-zelve staan.

De Schrijver verdeelt zijn werk in de volgende Hoofdstukken: Eerste Hoofdstuk. Der dieren leven beschouwd, als openbaring van een onstoffelijk beginsel in de Natuur; — Tweede Hoofdstuk. Het leven der dieren in verband beschouwd met de omstandigheden, waarin zij geplaatst zijn; — Derde Hoofdstuk. Het levend zamenstel der dieren, als beeld eener voortreffelijke verdeeling van werkzaamheid; — Vierde Hoofdstuk. Rangschikking der dieren; — Vijfde Hoofdstuk. Algemeen overzigt der gewervelde dieren; — Zesde Hoofdstuk. Vierhandige dieren; — Zevende Hoofdstuk. Vleugelhandige zoogdieren; — Achtste Hoofdstuk. Insecten etende zoogdieren; — Negende Hoofdstuk. Verscheurende dieren; — Tiende Hoofdstuk. Knaagdieren; — Elfde Hoofdstuk. Tandelooze dieren; — Twaalfde Hoofdstuk. Veelhoevige zoogdieren.

Digitized by Google

Elk Hoofdstuk, van het zesde af, wordt met eene vergelijkend ontleedkundige beschrijving besloten, die de verschillende stelsels en de zintuigen omvat.

In sommige Hoofdstukken wordt de beschrijving door onderhoudende en soms leerzame verhalen afgewisseld, terwijl in enkele, zoo als bij de vierhandige zoogdieren (de apen) ook andere betrekkelijke onderwerpen ter sprake komen.

Wat in het bijzonder dit werk onderscheidt is het verband, waarop telkens gewezen wordt, tusschen de verschillende dierklassen, waardoor een geheél wordt verkregen, hetwelk voor den leerling zoowel als voor den ongeoefenden lezer eene rijke bron van opmerking en bewondering oplevert.

Van welk gezigtspunt de Hoogleeraar zijne beschrijvingen beschouwt, kan men uit het opschrift van het Eerste Hoofdstuk opmaken; en Ref. acht het een hoogst verblijdend verschijnsel, dat zulk een degelijk en beroemd vaderlandsch geleerde dit beginsel is toegedaan, en met zooveel kracht en overtuiging verdedigt; niet zoozeer omdat Ref. ook deze meening deelt, want hij gevoelt daarvan de luttele waarde, maar omdat het een krachtige steun is tegen de materialistische rigting van onzen tijd, die, om hare daaruit voortvloeijende zedelijke en godsdienstige begrippen, wantrouwen inboezemt voor de beoefening der natuurkundige wetenschappen.

Het oordeel van Ref. over dit werk heeft hij reeds in het begin van deze aankondiging uitgesproken, en ofschoon dit geschrift geene aanbeveling behoeft, hoopt hij nogtans iets te hebben mogen bijdragen om dit schoone, degelijke en boven zijnen lof verhevene geschrift, waarvan het vervolg met verlangen te gemoet wordt gezien, in de handen van allen te brengen, die op beschaving aanspraak willen maken, en prijs stellen op uitbreiding van kennis, die hier tevens zoo aangenaam wordt medegedeeld.

Druk, papier, letter en omslag beantwoorden aan het werk en doen ook de Uitgevers eer aan. L. H. V.

De Aarde natuurkundig beschouwd. Een beknopt leerboek ten dienste van Middelbaar en Hooger Onderwijs, door Dr. K. G. REUSCHLE. *Uit het Hoogduitsch vertaald door* P. VAN DIJK, *Civiel-Ingenieur. Met eene Voorrede van Dr.* C. F. DONNADIEU,

Digitized by Google

Hoogleeraar aan de Koninklijke Akademie ter opleiding van burgerlijke Ingenieurs enz. te Delft. Te Haarlem, bij de Erven F. Bohn. 1852. *In gr.* 8*vo.* 196 *bl.* *f* 1-80.

Dit werk is verdeeld in drie Afdeelingen, van welke de eerste zes, de tweede vijf, en de derde zeven Hoofdstukken bevat; als: I. Hemel en aarde; II. Zwaarte op aarde; III. Draaijing der aarde om hare as; IV. Middelpuntvliedende kracht der aarde; V. De omloop der aarde om de zon; VI. Kosmische zwaartekracht; VII. De wereldether en het licht; VIII. De warmte en de zon; IX. De electrische polariteit en het aardmagnetismus; X. De enkelvoudige ligchamen en de scheikundige verwantschap; XI. Het bewerktuigde leven en de organische stofwisseling; XII. Warmte in het inwendige der aarde en de vulkanische verschijnselen; XIII. Uitwendige warmte en luchtgesteldheid op aarde; XIV. De dampkring; XV. De oceaan; XVI. Het land en zijne wateren; XVII. De aardkorst; XVIII. Verschillende toestanden der aarde. Eindelijk sluit het met aanmerkingen en verbeteringen.

De Schrijver heeft zijn werk zoodanig geregeld, dat hij elke stelling met opheldering en, door eene kleine letter aangewezen, verklaart.

Men kan, zegt de Heer DONNADIEU, van dit werkje zeggen: »het is een schat in een klein bandje, en dus voor weinig geld te verkrijgen." Hiermede stemt Ref. volkomen in, en hij gelooft, dat zulk een oordeel allezins regtmatig is.

De vertaling is vloeijend en laat weinig te wenschen over; druk en correctie zijn met zorgvuldigheid uitgevoerd, en ofschoon de Heer DONNADIEU door zijne voorrede de waarde van het geschrift heeft verhoogd, had het geene aanbeveling noodig. Ref. hoopt, dat het een overvloedigen aftrek zal vinden. Gebeurt dit niet, dan hebben Schrijver, Vertaler en Uitgever, en ook de geleerde Steller der voorrede voorzeker daaraan geen schuld.

Als handleiding bij het onderwijs komt het werkje Ref. bij uitnemendheid geschikt voor; verder gelooft hij, dat de bedoeling der bewerkers ook niet gaat; want voor leeken veronderstelt het te veel natuurkundige kennis.

L. H. V.

Digitized by Google

Practische wenken over Luchtverversching. (*Ventilatie*). *Een leiddraad voor den bouwmeester, bevattende tevens verscheidene opmerkingen ten nutte van eigenaars en gebruikers van gebouwen, door* J. WALKER. *Vrij gevolgd naar het Engelsch door* H. C. BOSSCHA. *Met platen. Te Deventer, bij* A. ter Gunne. 1853. *In gr.* 8*vo.* 141 *bl.* *f* 1-80.

De Ouden noemden de lucht het »*pabulum vitæ*", en reeds duizende jaren geleden scheen men meer begrip te hebben van de groote behoefte aan versche lucht, dan in onzen tijd, de eeuw der wonderen genoemd. Hoe ellendig het in dit opzigt, om van andere niet te gewagen, in ons land vooral is gesteld, kan men opmaken uit den bouw en de zamenstelling der huizen, kerken, koffijhuizen enz.; maar het allermeest wordt men daarvan overtuigd in de ellendige woningen en hokken, waarin de nijvere daglooner zijn leven slijt; terwijl de zorgen voor den misdadiger en den oude van dagen in dit opzigt van eenige meerdere menschlievendheid onzer vermogende natuurgenooten getuigen. Men denke niet, dat er in de hoogere standen beter voor is gezorgd: in de zalen der paleizen van onze vorstelijke personen zelfs, is Ref. meermalen getuige geweest van ondragelijke hitte en onuitstaanbare benaauwdheid, door de uitademing en uitwaseming van eenige honderden menschen nog vermeerderd en in top gevoerd. In vele kerken gaat zelden eene godsdienstoefening voorbij zonder dat er de eene of andere bezwijmt; en het is zeker, dat het getal der lijders aan hoofdpijn op eenen zondag, andere dagen honderdvoudig te boven gaat. Zonderling voorwaar, dat over geene zaak zoo veel geklaagd en aan geene zoo weinig gedaan wordt als aan de verversching der lucht, »het brood des levens."

Er bestaan omtrent de luchtverversching vele stelsels, die vooral daarop nederkomen, dat men de verwarming als middel tot dezelve bezigt.

Eene in alle opzigten geldige luchtverversching is die, waarbij versche lucht in het vertrek gebragt, en de verbruikte en nadeelige verwijderd wordt, zonder togt, en met willekeurige regeling der temperatuur.

De Schrijver onderscheidt de ventilatie in eene zoogenaamde

Digitized by Google

zelfwerkende, waarbij de werking berust op de ongelijkmatigheid der temperatuur en de daardoor veroorzaakte luchtstroomingen; en in eene door werktuigen geholpene of te weeg gebragte, welke wederom in natuurlijke en werktuigelijke beweegmiddelen vervallen. — Zeker is het, dat de zelfwerkende en die met natuurlijke beweegmiddelen de voorkeur verdienen, niet zoozeer om de eenvoudigheid, maar vooral om de onkostbaarheid, die bij alles, wat de gezondheid en het leven betreft, schijnt op den voorgrond te staan.

Het stelsel van ventilatie, door den Schrijver ontwikkeld, is dat met roosters, buizen en verwarmde lucht, dat wel voor winter en zomer toepasselijk is, maar toch, wat het laatste saizoen aangaat, naar ons oordeel, niet genoegzaam aan de vereischten voldoet.

De aangevoerde verwarmingstoestellen, die tevens ventilateurs zijn, onderscheiden zich door eenvoudigheid; maar voor de woningen van de mindere standen stuit men altijd op de voor hen meestal bestaande noodzakelijkheid, om in één vertrek te wonen en de spijzen te bereiden; weshalve ook hierin, reeds bij de verwarming van vele woningen door één toestel, wel eene gelijkmatige en genoegzame temperatuur voor het ligchaam, maar geenszins voor de bereiding van spijzen wordt verkregen. Voor kerken, scholen enz. is echter de ventilatie van den Schrijver doelmatig.

De belangrijke waarde van dit geschrift wordt vooral verhoogd door de voorrede en de ingevoegde opmerkingen van den kundigen Vertaler, welke de oogen moeten openen van allen, die niet ziende blind willen zijn.

Andere landen zijn ons vóórgegaan met de middelen tot ventilatie te beproeven; in ons land is Ref. nog geene inrigting van dezen aard bekend; maar wel eene zoogenaamde ventilatie die alle nadeelen en geen enkel voordeel daarvan aanbiedt. — Intusschen is een geschrift als dit bij uitnemendheid geschikt om de aandacht op de ventilatie te vestigen, van haar belang te overtuigen, en de onheilen van het verzuim in het licht te plaatsen. Ref. beveelt het allen aan, die belang stellen in hetgeen het welzijn der menschen kan bevorderen.

L. H. V.

Digitized by Google

Vrijmoedige beschouwingen over het aanleggen van volkplantingen door Nederlandsche behoeftigen en bedeelden in Nederlandsch Indië, en hoe soms in die gewesten naar luim gehandeld wordt, door J. B. J. VAN DOREN, *Oud-Militair Onder-Intendant der Eerste Klasse van het Indische Leger enz. Te 's Gravenhage, bij* Gebr. J. en H. van Langenhuysen. 1853. *In gr.* 8*vo.* 59 *bl.* *f* : - 50.

Kolonisatie in onze *Oost-* of *West-Indische* Bezittingen is een onderwerp, dat tegenwoordig met ingenomenheid door vele beoefenaren der Staatshuishoudkunde wordt besproken, en niet zelden ook aanbevolen wordt met redeneringen die van oppervlakkigheid niet geheel vrij zijn te pleiten. Dat zal waarschijnlijk den Schrijver van de bovengenoemde »Beschouwingen" hebben aangespoord om het vraagstuk van het »aanleggen van volkplantingen door *Nederlandsche* behoeftigen en bedeelden in *Nederlandsch Indië*" aan een onderzoek te onderwerpen.

De Heer VAN DOREN stelt de vraag op den voorgrond: »of de verzending van een deel onzer arme bevolking naar onze rijke Overzeesche Bezittingen mogelijk zoude zijn?" — eene vraag die in de Tweede Kamer der Staten-Generaal meermalen is ter sprake gebragt. Hij onderzoekt bepaaldelijk de meening die velen niet verwerpelijk voorkomt: »dat behoeftigen tot eene vrijwillige verhuizing naar onze O. I. Koloniën behoorden aangemoedigd te worden, door hun kosteloos gelegenheid tot zoodanige verhuizing te geven."

De Schrijver handelt in de eerste plaats over een voorstel In 1827 aan den Commissaris-Generaal DU BUS DE GHISIGNIES ingediend, waarin drieërlei wijze van Kolonisatie wordt besproken:

1°. die van *Europesche* boeren, speciaal om werkzaam te zijn tot het ontginnen van woeste gronden;

2°. die van *Europesche* landbouwers;

3°. die van *Nederlanders* of ook van vreemdelingen, welke, door zekeren tijd van verblijf op *Java*, als ingezetenen van *Nederlandsch Indië* zijn te beschouwen, of, door een huwelijk met *Nederlandsche* vrouwen of *Nederlandsch-Indische* Creolen, het burgerregt hebben verkregen. — Daarna beschouwt hij

Digitized by Google

het denkbeeld van den Generaal-Majoor H. J. J. L. Ridder DE STUERS om, aan elken soldaat, die, na volbragten dienst-tijd in *Indië*, zich aldaar wil vestigen, eene gratificatie te verleenen, gelijkstaande met het bedrag der som welke hij aan het land zou kosten, van het oogenblik af dat hij zijn korps verlaat, tot dat hij zijn afscheid te *Harderwijk* erlangt; om daarmede als landbouwer in *Indië* te beginnen, en in zijne eerste behoefte te voorzien. Vervolgens komt het plan ter sprake waarbij eene *Europesche* volkplanting op het eiland *Coram* wordt voorgesteld.

Onzes inziens beoordeelt de Schrijver die verschillende ontwerpen onpartijdig, doch wij vinden ook zijne beschouwingen hier en daar oppervlakkig en vlugtig. Die minder grondige behandeling kan te wijten zijn geweest aan den wensch waarvan in het »voorwoord" gesproken wordt, om »dit boekje vóór den aanvang der algemeene beraadslagingen over de *begrooting van het dienstjaar* 1853" te doen verschijnen.

In den loop zijner redeneringen verwijst de Schrijver naar de proef van Kolonisatie in *Suriname*, die zoo deerlijk is tegengevallen. De menschen derwaarts gezonden, waren niet allen bekwame landbouwers, en spiegelden zich, in weerwil van de daaromtrent gedane vertogen, een leven voor van gemak, dat bij de uitkomst niet verwezenlijkt werd, en waarvan 't gemis, met andere teleurstellingen vereenigd, tot ontmoediging en mislukking der volkplanting aan de *Saramakka* leidde.

Verder maakt de Schrijver melding van het aanleggen der Etablissementen in de *Peperbaai*, de *Meeuwebaai* en de *Maraksbaai*, allen achtervolgens aangelegd in *Straat Sunda*, doch om de groote sterfte, de eene na de andere verlaten. Zoo als deze het bewijs hebben geleverd, dat alle nieuwe ontginningen op het verlies van menschenlevens komen te staan, even zoo hebben het Etablissement te *Toboalie* op *Banka*, en het *Fort Du Bus* in *Merkus-oord* op *Nieuw-Guinea*, vooral het laatste, doen zien, dat dergelijke etablissementen, op niet te kleine schaal behooren te worden aangelegd, of men moest de kans van wèlslagen van den aanvang af onmogelijk willen maken. — Indien iets dan was het *Fort Du Bus* het toonbeeld van den eersten aanleg eener volkplanting, zoo als die *niet* behoorde te wezen.

Eindelijk gaat de Schrijver tot het bewijs over, dat in

Digitized by Google

Nederlandsch Indië wel eens naar luim wordt gehandeld. Wij erkennen gaarne dat wij dit toevoegsel liever niet gevonden hadden. Over het gebeurde echter met den Heer M. J. SENN VAN BASEL is niet onbelangrijk wat voorkomt op bl. 47. Die ambtenaar werd namelijk, lezen wij daar, bij Besluit van den Gouverneur-Generaal dd. 24 Junij 1851, uit zijne betrekking van Algemeen Ontvanger te *Samarang* ontslagen, met uitdrukkelijken last om »bij ontvangst van het besluit" zijne functiën te staken. Op verzoek van den Resident bleef hij evenwel de betrekking waarnemen tot dat in September zijn opvolger verscheen. Daardoor werden de nadeelige gevolgen van het staken der betalingen en »een oploop onder de inlandsche bevolking van *Samarang*" verhoed, welke anders »onvermijdelijk" waren geweest.

Of al het laatste gedeelte scherp en bijtend moge wezen, het boekje kan almede licht geven omtrent datgene wat in *Indië* gebeurt. Wij gelooven te eerder dat de Schrijver aan de waarheid is getrouw gebleven, omdat hij zoo menigmaal valsche voorstellingen omtrent de *Indische* aangelegenheden met open visier bestrijdt. L.

Een zomeruitstap door Spanje in 1851, — *en een bezoek aan Caïro. Twee reisverhalen voor reizigers aan den haard. Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1852. *In gr.* 8*vo. IV en* 250 *bl. f* 2-25.

Uit het Voorberigt van den Vertaler verneemt men, dat het eerste reisverhaal, in den vorm van brieven, toegeschreven moet worden aan den Heer ALEXIS DE GARAUDE, *Directeur du Conservatoire de Musique* te *Parijs*, en dat het tweede, in den vorm van een dagverhaal, den *Engelschen* Geestelijke PASCOE GRENFELL HILL tot schrijver heeft. Zeer juist wordt in dat voorberigt aangemerkt, dat beiden niet voor geleerde onderzoekers hebben geschreven, de *Engelschman* zoo min als de *Franschman;* ofschoon de eerste, waar het pas geeft, er nog al de eene of andere aanhaling, verwijzing of herinnering tusschen werpt: natuurlijk gevolg van zijne *Engelsche* en meer geleerde vorming. — Wij onderschrijven overigens het oordeel des Vertalers, dat beider verhaal zeer geschikt

Digitized by Google

is te achten voor een gros van lezers, dat onderhoudende lectuur tot niet onleerzame ontspanning verlangt, en geene hoogdravende of diepdelvende beschouwingen of onderzoekingen, die boven het bereik gaan van ongeleerden en niet-zaakkundigen.

Het reisverhaal van GARAUDE beslaat het grootste gedeelte van dit boekdeel, en gaat tot bl. 170. Ofschoon zijn trant maar vlugtig is, deelt hij toch veel belangrijks mede. Gewoon om jaarlijks naburige rijken te bezoeken, toont, hetgeen hij over het reizen zegt, dat hij gewoon is wat hem onder de oogen komt, niet zonder opmerkzaamheid gade te slaan. »Sedert vele jaren" — zegt hij bij den aanhef — »noopte mij de terugkomst van het schoone jaargetijde, om kleinere of grootere uitstapjes te doen naar de verschillende Departementen van *Frankrijk* of naar vreemde landen. Men verdubbelt in zekeren zin zijn aanwezen door nieuwe landstreken te bezoeken, die een ander veld van waarneming aan onze oogen en aan onzen geest aanbieden; het aanlokkelijk tooneel van verschillende landschappen, van ons dusver niet bekende steden, en van de gedenkteekenen, die men er aantreft, der [van de] zeden en gewoonten hunner inwoners, vervult op eene aangename wijze ons geheugen met nuttige herinneringen tot onze onderwijzing, en verspreidt eene vertroostende bekoorlijkheid over de wisselvalligheden van het leven."

Bij zijn vertrek van *Parijs* en bij zijne terugkomst uit *Spanje* voegt G. eenige berigten omtrent die gedeelten van *Frankrijk*, welke hij op zijne reis als doorvlogen heeft, en toont alzoo met zijn vaderland bekend te wezen. Moge elk alvorens hij vreemde landen bezoekt, zich bekend maken met zijn eigen vaderland! — Dat de *Fransche* Schrijver ook ernstig kan wezen, toont hij op bl. 168, alwaar hij zegt: »De boorden van de schoone *Loire* bieden in overvloed bekoorlijke en vruchtbare velden aan; ongelukkig maken verscheidene gezigtspunten, als *St. Florent*, *La Meilleraie*, enz., die men achtervolgens bemerkt, de gedachten somber door de herinnering van de bloedige tooneelen der *Vendeërs* en der Republikeinen. Het waren echter *Franschen* die elkander vermoordden! Waarom? Hunne beweegredenen waren in het algemeen dweepzieke dwalingen, die de tijd en de omstandigheden ge-

Digitized by Google

lukkig verruield hebben, maar waarvoor zij weder andere in de plaats hebben gesteld, die welligt ons of onze kinderen met nieuwe schriktooneelen bedreigen."

Los en luchtig daarentegen is hij niet zelden, zoo als onder anderen op bl. 57, waar hij spreekt van de *Spaansche* beleefdheidsformule, welke ieder beschaafd man in den mond heeft: *a la disposicion de Usted.* Dit blijkt mede wanneer G. gewag maakt van de processiën. Op bl. 12 b. v.: »Aan het dessert zijnde, hoorden wij een zonderling gejoel in de straat, dat de tamelijk barbaarsche muziek van fluit en eene cimbaal overschreeuwde. Naar het venster loopende, zagen wij er eene processie nog zotter dan te *Perpignan.*

»De optogt werd geopend door geharnaste krijgslieden met den helm op het hoofd. Dan volgden lange rijen van broederschappen, godvruchtige (?) kinderen, ieder eene dikke waskaars (een profijtje voor de geestelijkheid) in de hand houdende, met eene ontelbare menigte banieren, kruisen, stellagiën door vier man gedragen, waarop *onze moeder der zeven weeën*, in groot costuum en van natuurlijke grootte, met zeven zwaarden in den boezem, martelaars, Christus-beelden van allerlei maaksel, zich bevonden; een regement zwarte boetelingen, zware ijzeren ketens achter zich slepende; vervolgens de geestelijkheid in rijke koorkleederen, voorafgegaan van valsch spelende fluiten en serpenten, en gevolgd van soldaten en eene talrijke volksmenigte!"

Dit bewijs van des Schrijvers vrijzinnigheid wordt nog versterkt door de volgende zinsnede op bl. 6: »Er is" — te *Montauban* — »zamenleving; de familiën, die haar uitmaken, zijn voor het grootste gedeelte Protestanten; evenzoo is het te *Albi*, waar de godsdienstoorlogen nog bloedige herinneringen nalaten [*hebben nagelaten*]. Hoewel deze beide steden in de nabijheid van *Toulouse* liggen, waar een bijgeloovig Katholicismus heerscht, zijn hare inwoners altijd getrouw aan hun oud geloof; maar onze eeuw is zoo verdraagzaam geworden, dat de Heer DE CHEVERUS, die Bisschop van *Montauban* is geweest, er dikwijls met den Protestantschen leeraar wandelde."

Van de pracht der kerken in *Spanje* zouden wij gaarne een enkel woord overnemen. Van de hoofdkerk te *Sevilla* zegt hij op bl. 71: »Het plaveisel uit breede steenen van wit en zwart marmer bestaande, heeft zeven honderd duizend francs

Digitized by Google

gekost. Het orgel heeft vijf duizend drie honderd pijpen, en honderd *touches* meer dan dat van *Haarlem*. De twee predikstoelen, het traliewerk van het koor en het beeldhouwwerk der gestoelten daarin, zijn meesterstukken van talent en geduld." Iets verder vernemen wij dat de thesaurie en de magazijnen der sacristy, zoo veel kostbare kruisen, kelken, schotels, lampen, juweelen, tabernakels enz. bevatten, dat wanneer de hoofdkerk voor de groote feesten zal opgesierd worden, vieren-twintig man daarmede zes dagen achtereen bezig zijn.

Doch gaan wij over tot het reisverhaal, »*Een bezoek aan Caïro*" genoemd. Het voert ons rond op *Creta*, te *Alexandrië*, te *Caïro*, en bij de piramiden in *Damiëtte*. Oorspronkelijk uitgegeven door de *Britsche Society for promoting Christian Knowledge*, is het door den Vertaler hier en daar bekort, zoodat het geschrift zijne oorspronkelijke kleur heeft verloren. Wij kennen het *Engelsche* niet, maar verbeelden ons, dat uit de vertaling meer is weggelaten dan wel door den overzetter erkend wordt.

Het dagboek van den Eerw. GRENFELL HILL is rijk aan beschouwingen, dieper ingrijpende in 's menschen zieleleven, dan de Brieven van DE GARAUDE. Men hoore wat hij op bl. 174 over *Creta* zegt: »Zijne groene, goed van water voorziene dalen en vlakten, en zijne woeste bergtooneelen, bieden, binnen een klein bestek, de bekoorlijkheden van menige en verscheidene luchtstreken in ééne. De bodem is vruchtbaar in de hoogste mate, in graan, boomvruchten en bloemen. De wijngaard en de olijf geven dáár hunne rijkste oogsten, en de oranjebloesem vervult de lucht met de liefelijkste geuren van een zuidelijk klimaat.

»Gelijk geene plek méér door den hemel begunstigd is geweest met de geschenken der natuur dan dit bekoorlijk eiland, zoo, aan den anderen kant, heeft geene méér geleden door de verwoestende hand des menschen en de woede van binnenlandschen krijg. Nergens is de strijd tusschen *Grieken* en *Turken* hardnekkiger gevoerd geworden dan op *Creta;* daar de strijdende partijen hier meer gelijk stonden in krachten, dan op de meeste andere tooneelen van hun zamentreffen."

Stof tot nadenken geeft het volgende (bl. 179): »Onder alle de keerwisselingen, door het rad des tijds te weeg gebragt, is er hier voor mijnen geest geene meer treffende, dan die,

Digitized by Google

welke zendelingen brengt uit *Amerika*, van de boorden van de *Mississipi* en de *Ohio*, om te onderwijzen en te verlichten bewoners van *Creta* en *Athene*, steden, die in den voortijd ons voorzagen van leeraars en leidslieden in de kunsten, die het maatschappelijk leven sieren."

Na zijne opgetogenheid te hebben ontboezemd over zijne aankomst in *Egypte*, is de *Engelschman* evenzeer verrukt over den *Nijl* (bl. 202 en 203). »Ondanks de vlakke eenzelvigheid van het landschap rondom mij, was er eene verrukking in het denkbeeld van den bodem van *Egypte* te betreden, dat land van wonderen en geheimenis! Nooit meer ondervond ik zóó »de tooverkracht van eenen naam!" — »De *Nijl*, die schoone, breede stroom, met snellen, maar geruchtloozen loop zijne weldadige wateren voortstuwende; hare oevers, met rijken plantengroei overdekt; de reeks, zoo ver het oog reiken kan, van dorpen, alle uitziende op hare weldoenster, en overschaduwd door boschjes van welige bevallige dadelpalmen — dit alles biedt een tooneel niet éénen trek missende van landelijke liefelijkheid en vruchtbaarheid, een land, in waarheid »overvloeijende van melk en honig." "

Het is ook belangrijk den indruk na te gaan op zijn gemoed gemaakt door het aanschouwen van de sphinx, die, in de nabijheid der piramiden, even als dezen, een tal van eeuwen tart (bl. 223). »Naderende met vast daarop gerigten blik, stelde het zich aan mij voor, meer huiveringwekkend, dan mijne verbeelding zich ooit had voorgespiegeld. De gedaante van eenen leeuw, tot aan de borst in het zand bedolven, steekt echter genoeg uit, om hare geheele lengte, van over de honderd veertig voet, te doen zien. Dat gevaarte draagt een menschelijk hoofd, metende meer dan honderd voet in omvang; de wangen overkruis twintig voet; hoogte van voorhoofd tot kin vijf-en-twintig voet." — »Het is alleen op zekeren afstand gezien, dat het gelaat zijn volle effect maakt. De kolossale gelaatstrekken, oorspronkelijk van een geregeld en symmetrisch karakter, behouden, ook nog in den tegenwoordigen staat van het gevaarte, door tijd en andere vijanden gehavend en geknot, zeker onbeschrijfbaar zacht voorkomen, eene soort van verraderlijke kalmte, meer afkeerwekkend en terugstootend, dan de meest barsche en grimmige blik.

Digitized by Google

»De indruk, dien het maakt, kan schier niet begrepen worden door iemand, die het monster niet heeft gezien: het monster van zoo enorme dimensiën, alleen op het zand der woestijn, en aanschouwd onder de schaduwen van den dalenden nacht. Het kwam mij voor als de dæmon zelf der woestijn, uitziende over het onmetelijk gebied aan zijne magt onderworpen."

Ongevoelig zouden wij meer afschrijven door de aantrekkelijkheid van de voorstelling, die niet nalaat menig beeld in het gemoed te voorschijn te roepen, of uit langdurige sluimering op te wekken.

Beide deze reisverhalen zijn belangrijk niet alleen voor hen die slechts uitspanning, maar ook voor hen die onderrigt verlangen. De Vertaler heeft met veel oordeel gekozen, en in een vloeijenden stijl overgebragt. L.

Oude en nieuwe liedjes. Bijeenverzameld door F. A. SNELLAERT. *Te Gent, bij* H. Hosten. 1852. *In kl. 4to. 62 en XXXXIV bl.* *f* : - 75.

Dit liederboekje, in den boekhandel van M. NIJHOFF te *'s Hage* verkrijgbaar, bevat 36 liedjes uit de XIX^de^, 4 uit de XVIII^de^, 15 uit de XVII^de^, 21 uit de XVI^de^, 3 uit de XV^de^, 1 uit de XIV^de^, 1 uit de XIII^de^ eeuw, benevens 12 stuks zonder eeuwcijfer, en onder deze laatsten het zeer oude *Reuzenlied*, waarschijnlijk even als *Jan, mijn man, zou ruiter worden*, eene bakerdeun, en de overoude liederen van *Heer Halewijn*, en *Heer Daniëlken:* alles in goed verstaanbaar *Vlaamsch*, en dus de teksten der middeleeuwsche liederen naar den tijd gewijzigd. Men ziet uit deze opgave, dat hier veel, hoewel op verre na niet alles te vinden is wat er aan *Vlaamsche* volksliederen is op te sporen. Van de ontbrekende liederen schijnt een goed aantal verwacht te mogen worden in een bundel volksliederen van E. DE COUSSEMAKER, die bij den boekhandelaar MUCQUARDT te *Brussel* ter perse is. Maar wat er aan de verzameling ontbreke, de Heer SNELLAERT heeft met het bijeenbrengen en uitgeven van dezen liederenschat een regt verdienstelijk werk gedaan; te meer, omdat hij ook de zang-

Digitized by Google

wijzen der liederen opgenomen, en alzoo aan de vergetelheid onttrokken heeft. Onze ouden van jaren vinden er, buiten twijfel met genoegen, méér dan één bekende uit de dagen hunner kindschheid: *Het daget uit den Oosten; Ik hebbe de groene straatjes; Aan d'oever van een snelle vliet; Daar ging een pater langs het land; En Pierlala lag in de kist; Klein, klein kleuterken*, en andere liederen, die ook in *Holland* door 't volk gezongen werden, en er, ten deele, zelfs heden nog niet geheel zijn vergeten. Dat de inhoud van den bundel levendig en vol afwisseling is behoeft niet gezegd te worden. De verscheidenheid is nog aanmerkelijk bevorderd door de liederen van jonge jaarteekening, waarin de geest der *Vlaamsche* nationaliteits- en taalbeweging krachtig is uitgesproken; terwijl die van vroegeren oorsprong meestal de liefde en den minnehandel, in al zijne kleuren, betreffen. Wie dit opmerkt zal 't den Heere SNELLAERT niet gaaf toestemmen als hij zegt, dat het volkslied (immers zoo als 't zich hier vertoont) »geheel het leven van een volk" doet kennen, en de uitdrukking bevat van »lief en leed, moed en zwakte, al de wisselvalligheden, die 't ondergaat." — Alleen de liederen van den laatsten tijd bevatten de uitingen van een volkstoestand en volksgevoel; de overigen bewijzen slechts dat de liefde alle eeuwen door regeert, en het lied ingeeft en bezielt; maar dat is op den bewoonden aardbodem overal zoo, en niet het kenmerk van een volk, maar van de menschheid. Als Ref. uit dézen bundel een besluit moest opmaken omtrent den geest en de geschiedenis der *Vlamingen*, zou hij er, misschien, uit kunnen afleiden, dat zij eene soort van vrolijke *Franschen* zijn, die altijd goede dagen hebben gehad, gaarne bij kroes en kan een liedje deunen, en de liefde, en 't geestelijke of kerkelijke niet altijd beschouwen van den ernstigen kant. Er heerscht over het algemeen »ongedwongen levenslust" in; zelfs in eenige stukjes zóó, dat Ref. op de vraag: of het boekje ook voor jonge jufvrouwen geschikt is? geen ja zou durven zeggen. Wij weten, trouwens, ook hoe 't gesteld is met de fabriekaadje der volksliederen, die (zoo ging 't althans voorheen in onze hoofdstad) zelden een dichter van naam tot vader hadden, maar doorgaans de telgen waren van eenig verongelukt genie, dat den toon gaf op plaatsen van uitspanning, waar

Digitized by Google

de dienende stand de zondag-avonden sleet, en door kluchtspelers en zangers werd bezig gehouden. Zulke dichters om den bijval zien minder naar het nuttige dan naar het vrolijke, en zijn meer bedacht om aan den smaak van hun publiek te voldoen, dan om de zeden te besturen. De volksliederen uit gewone tijden zijn dus, zoo als ze zijn. Geheel anders zijn die uit bijzondere tijdvakken waarin nationale belangen gevaar loopen, en ook de voornaamste dichters, zoo als nu bij de *Vlaamsche* taalbeweging, door middel van het lied op den volksgeest trachten te werken, in het algemeene belang.

Voor beminnaren van volkspoëzij, en voor elk die belang stelt in de geschiedenis van het lied, zal het bundeltje even aangenaam zijn als het voor ons is. Wij bevelen 't hun aan, en zien met verlangen ook den bundel van COUSSEMAKERS te gemoet.

Onder de liederen van den laatsten tijd trof ons vooral dat van TH. VAN RYSWYCK, getiteld: *de Nederlanden*, met het jaarmerk 1845:

Wie is 't die van ons wil weten
  Waar de Nederlanden zijn?
Aan de Lei of aan de Nethen,
  Aan de Maas of aan den Ryn?
Daar, waar men in Zuid en Noord
't Oude Neêrduitsch spreken hoort.
— — — — — — — —
Ach, wat al herinneringen
  Hechten ons niet aan elkaêr!
Tegen Spanjes hurelingen,
  Vochten wij eens tachtig jaar.
Zoekt of gij nog volkren vindt,
Waar m' als hier de vrijheid mint!

Vrijheid! was de spreuk de ouden,
  En nog wil 't de naneef zoo;
Allen hadden 't ook onthouden
  Tot op 't veld van Waterloo!
Daer, bij der kanonnen gloed,
Stroomde 't Nederlandsche bloed.

Digitized by Google

Schoon door 't lot vaneen gesneden,
Deelde zich de volksaart niet;
Hier en ginds wordt God aenbeden
In het roerend Neêrduitsch lied.
Hier en aen den overkant,
Daer en hier is Nederland.

De typographische uitvoering is net. De letter van den tekst is klein, maar, even als de muzijk, zeer helder, en het papier goed.

Gelofte en trouw. Familie-roman. Door T. VAN WESTRHEENE, WZ. *II Deelen. Te Utrecht, bij* N. de Zwaan. 1853. *In gr.* 8*vo.* 721 *bl. f* 6 - 70.

Alle begin is moeijelijk. De begaafde Schrijver, door zoo menige novelle en klein verhaal reeds gunstig bekend, heeft dat gevoeld, toen hij de pen opnam, om dit werk aan te vangen. Zijne voorrede draagt er de indrukken van. Geen wonder ook. Zou een jeugdig schilder, die roem behaalde met de uitvoering van kleine familiegroepen, niet de waarde maar ook het gewigt en gevaar van het oogenblik beseffen, als hij voor 't eerst zich plaatst voor een reusachtig doek, waarop hij geroepen is een veldslag te schilderen. Maar de Heer w. begon »onder opzien naar den Gever van alle krachten en talenten", en de uitkomst heeft bewezen, dat hij, starende op de romans van onze meesterschrijvers, in dat opzien sterk, bij zich-zelven mogt zeggen: »ook ik ben schilder!" — en allezins berekend was om de verwachting te vervullen dergenen die hem aanmoedigden om zijne kracht aan dit uitvoerig werk te beproeven. — Indien zijn eersteling nog niet gelijk is te stellen met hetgeen onze letterkunde in dit *genre* doorwrochtst en keurigst bezit, als eersteling is het werk een meesterstuk, wel waardig dat men er de letteren zoo wel als hem-zelven geluk mede wensche.

Wij willen aan het verhaal de nieuwheid voor den lezer niet ontnemen, door een overzigt van den inhoud te geven, maar het zou ook niet gemakkelijk zijn dat te doen, in het bestek van eene aankondiging. Zooveel kunnen wij zeggen, dat de brave WILLEM TERVEER, op het punt om de echtgenoot

Digitized by Google

te worden van MATHILDE VAN OUDENHOVEN, eensklaps het uitzigt op die vervulling van zijne vurigste wenschen verliest. Het wordt openbaar, dat hij betrekkingen onderhoudt met een ander meisje, en hij is buiten staat rekenschap van die betrekking te geven. Eene gelofte bindt zijne tong, en aan hare getrouwe nakoming brengt hij zijn geluk, en dat van zijne beminde ten offer. Maar wie hem van ontrouw en zedeloosheid verdenken, wie ook zich tegen hem verklaren, niet MATHILDE. Zijn gedrag is voor haar, gelijk voor allen, een ondoorgrondelijk raadsel, maar welke harde proeven haar geloof aan zijne onschuld hebbe door te staan, zij wankelt niet in haar vertrouwen op zijne deugd. Tot haar en zijn geluk neemt de Heer VAN OUDENHOVEN eene edele bannelinge in zijne woning op, en deze scherpzinnige, ervaren vrouw, door het toeval geholpen, gist de waarheid, en de dankbaarheid doet haar handelen om het raadsel op te lossen. Zoo wordt het geheim, onafhankelijk van TERVEER ontsluijerd, en op die ontknooping volgt de echt der beproefde gelieven.

De held des verhaals, slagtoffer van het geheim waaronder hij gebukt gaat, deed onwillekeurig ons denken aan AVICE ATHELRING, *de dochter des hemels op aarde*. De *Gelofte en trouw* is een waardige tegenhanger van dien fraaijen roman. Gelijk AVICE zich alles getroost, om de eer te redden van den man haar vreemd voor de wereld, doch wiens wettige gade zij is; zoo getroost TERVEER zich alles, om de nagedachtenis rein te houden van den oorsprong van zijn bestaan. Er is overigens geen zweem van overeenkomst tusschen de beide verhalen, maar het eerste schetst de vrouw, het tweede den man op het toppunt van zedelijke kracht en zelfbeheersching, uit beginselen van grootmoedigheid en getrouwheid. Doch ja, daarin komen zij mede overeen, dat beiden zelf de oorzaken zijn van hunne rampen. Gelijk ALICE door eene onberaden handeling den grond legt tot ál haar volgend leed, aldus ook TERVEER; want hoewel de wezenlijke aard der betrekking tot ANNA geheim moeste blijven, er was, dunkt ons, geene reden om die betrekking te verzwijgen: de wereld mogt niet weten wie ANNA eigenlijk was, en wat zij inderdaad was voor hem, — gelijk ook zij-zelve dat niet wist, — maar hij had voor de wereld haar voogd kunnen zijn; gelijk hij de voogd was van CHARLOTTE. Dan ware elke aanleiding tot

Digitized by Google

verdenking afgewend, en dat vorderden zijn belang en zijne eer, en dat vorderde ook de eer en goede naam van ANNA. Hopende dat alles verborgen zou blijven, terwijl hij haar geregeld bezocht, en zelfs met haar wandelde, stelde hij zich iets voor waarvan de onmogelijkheid bij het minste nadenken moest blijken. De onwaarschijnlijkheid van dien grondslag van het verhaal, zal wel de voornaamste aanmerking zijn waarvoor het bloot staat. Maar wij kennen schier geen roman boven zulke aanmerkingen verheven. En het onwaarschijnlijke ik ook niet altijd onwaar. Zonder die onwaarschijnlijkheid zouden de denkbeeldige gelieven zoo vele en zoo zware beproevingen niet te verduren hebben gehad; maar zouden wij ook het werk niet bezitten, zoo uitmuntend in de beschrijving en schildering van het beloop der zaken, en van de aandoeningen en hartstogten der hoofdpersonen, en van allen die rondom hen zijn gegroepeerd.

Het plan in zijn geheel verraadt den aanleg eens meesters. De gevallen en handeling van MARIE en ALBERT, van CHARLOTTE en LOUIS, van de Gravin LADIZKY en haren broeder, en van den duivelachtigen VAN DOLEN, zijn op de natuurlijkste wijze met de hoofdgebeurtenis zaâmgeweven, en boezemen op zich-zelve onafgebroken belangstelling in, zonder de klimmende deelneming in het lot van TERVEER en MATHILDE in het geringste te benadeelen. Niet minder gelukkig zijn ook de karakters gedacht en tot het einde toe volgehouden: ook dat van LOUIS; hoewel eene liefde zoo hevig als hij voor ANNA opvat, in den eersten opslag, met het égoïsme dat zijne daden bestuurt niet schijnt te stroken. Wij dachten hem met VAN DOLEN te zullen zien gevangen nemen, en toen de Justitie hem op vrije voeten liet, vreesden wij CHARLOTTE met hem door den echt verbonden te zullen zien. Des te grooter was de verrassing toen hij, terwijl alles zijne plannen begunstigde, zelf de oorzaak werd van het afbreken dier voor haar gevaarlijke verbindtenis.

De geest des Schrijvers is geheel in overeenstemming met de wetten van het Godsbestuur: de misdaad wordt gestraft; boosheid en onberadenheid dragen het leed van haré gevolgen; deugd en onschuld ontvangen heur loon. De gevolgen van het geheim bevatten eene afschrikkende voorstelling van de vruchten des overspels. De Schrijver tilt voor den over-

Digitized by Google

spelige een gedeelte op van den sluijer over volgende dagen, en toont hem ééne van de duizenderlei wijzen, op welke onschuldigen, in smaad en ramp, aan het gif dier vruchten levenslang kunnen kwijnen, als zijn gebeente reeds verworpen en zijne assche verwaaid is. Rampzalig, wie de oorzaak en voor God verantwoordelijk is van en voor de duurzame schande, smart en ellende, al ware 't ook maar van één enkelen, en dat om oogenblikken van verachtelijk en misdadig zingenot! Als zedelijk geschrift is het werk zeer aan te bevelen.

De stijl is vloeijend, op verschillende plaatsen schoon en voor het burgerlijke verhaal levendig, dikwerf zelfs schilderachtig. Tot een klein staaltje dáárvan volge hier iets uit een blik op *Anna* (D. I, bl. 193):

»Ook in haar uiterlijk voorkomen was veel, dat aan de heerlijke beschrijving van dien dichter (BEETS) kon herinneren, maar tevens bestond er een groot verschil, want:

Over 't elpen voorhoofd hong
Geen wolk te droef voor een zoo jong.

Integendeel troonde daar enkel kalmte en reinheid, en de opslag dier donkerbruine oogen was zoo vrolijk en helder, dat aan geene weekheid te denken viel, maar veeleer aan eene zachte, minzame blijmoedigheid, welke aan dien blik moest boeijen; al had reeds het contrast u niet levendig getroffen van die donkere kijkers, met het matblonde hair, dat overigens in volmaakte harmonie was met de fijne, doorzichtige blanke kleur van gelaat en hals. Dit laatste, maar ook dit alleen, had zij voor het uiterlijke met hare moeder gemeen; want waar deze, zoo als wij zagen, de edele gelaatslijnen miste, gaven ze hare dochter eene hoogere schoonheid, die deed denken aan de afkomst uit een dier geslachten, waar edele fijne formen erfelijk schijnen te zijn. Zoo ge u daarbij voorstelt die spitse vingertoppen aan de fraaije handen, die ranke gestalte en dat kleine voetjen, dan zult gij volkomen begrijpen, welken indruk zij naast hare moeder moest maken; maar het verschil was nog onnoemelijk veel grooter, wat het innerlijke betrof." — Zoo vonden we menigte schoonheden van *détail* en een aantal fraaije bladzijden. *Ietwat*, een hard, lelijk word, en *te over*, ons niet verstaanbaar, vonden we hier en daar, en ook wel eens eene drukfout, doch deze

Digitized by Google

laatsten van te weinig belang, om ze aan te teekenen. In één woord, wij wenschen den jeugdigen Schrijver en onze reeds bedaagde letterkunde met dezen eersteling geluk, en hopen dien spoedig door meer scheppingen van zijn vernuft gevolgd te zien.

Ook den Uitgever komt lof toe voor zijne zorg en uitgaven om het werk met een aangenaam uiterlijk te doen verschijnen. Het papier is goed, de druk helder, en de grijze titel met witte in plaats van zwarte letters, is zoo niet fraai, dan toch vreemd. Elk Deel prijkt, tegenover den titel, met een gekleurde steendrukplaat. De figuren voor D. II zijn ongemeen houterig en stijf, en de figuur voor D. I heeft haar krommen rug denkelijk aan den steenteekenaar te wijten; maar in spijt van die gebreken zijn zij behagelijk.

De Slavernij, *door* HARRIËT BEECHER STOWE. *Vervolg en sleutel op de Negerhut*, *van dezelfde Schrijfster. Eerste gedeelte. Te Haarlem*, *bij* A. C. Kruseman. 1853. *In gr.* 8*vo. VIII en* 178 *bl. f* 1-80.

Men zou gevaar loopen van wansmaak te worden verdacht, als men niet met hoogen lof van „*de Negerhut*" sprak. Zeker zou men u medelijdend aanzien, wanneer gij er voor uitkwaamt, het wonderboek, dat waarschijnlijk reeds in alle *Europesche* talen is overgezet, nog niet gelezen te hebben. Maar of allen die het werk van de *Amerikaansche* vrouw bewonderen, waartoe juist zoo veel verstand niet noodig is, ook de kracht van het werk en zijne strekking kennen, mag wel betwijfeld worden. En toch is het niet geschreven alleen om leesgezelschappen bezig te houden, en om tranen te doen storten: er klinkt eene stem uit tot de menschheid, om die te doen ontwaken, en terugkomen van een verkeerden weg.

De *Europeanen*, in de nieuwe wereld, hebben door een dubbel onregt zich aan de natuurlijke regten der menschheid vergrepen. Zij hebben de inwoners en regtmatige bezitters van den grond, van hun eigendom verdreven, of wreedaardig doen uitsterven; en daarentegen den *Afrikaan*, om den overweldigden grond te bebouwen, uit zijne familie weggesleurd, en tot een lastdier verlaagd, om uit zijn zweet en tranen, koffij, suiker en katoen te trekken.

Digitized by Google

Die schanddaad wordt nog heden, onder bescherming van de wet der beschaving, door vrije *Amerikanen* gepleegd. Misschien zal dat, wanneer 't kwaad zal zijn voorbijgegaan, als een wonder klinken; maar vrijheid en slavernij zijn in de *Vereenigde Staten* aan elkander gegroeid, als de bekende *Siamesche* tweeling. Het is waar, de slavernij bestond er reeds vóór dat *Amerika* zich vrijmaakte van het Moederland, en de *Amerikanen* waren — menschen, die liever anderen van gezag berooven, dan zelve een gezag afleggen. Daarenboven was de slavernij een gebruik, waarvan niemand het regt betwistte, hetwelk op de gewoonte was gegrond, en dat voorwerpen gold, die, naar 't heerschend gevoelen, met den vloek des hemels, in hunne zwarte kleur zigtbaar, beladen waren.

Wel is waar gaf reeds in 1776 het Congres een verbod uit tegen den invoer van slaven; maar niemand dacht er aan, of had den moed om de aanwezige slaven in vrijheid te stellen. Het zou ook een offer zijn geweest onberekenbaar groot; maar daarom ook te edeler dan de afschaffing van erfelijke titels, waarmede het opgewonden *Frankrijk*, in de vorige eeuw, de regten van den mensch dacht te herstellen. Echter zijn niet alle de Staten slavenhoudend. De slavernij bestaat niet meer in *Connecticut*, *New-Hampshire*, *New-Jersey*, *Illinois*, *Indiana*, *Maine*, *Massachusets*, *Michigan*, *Ohio*, *Pensylvanië*, *Vermont*, *Rhode-Island*, en *New-York*. Het is opmerkelijk, dat de slavenhoudende Staten op verre na niet zoo sterk in bevolking zijn toegenomen als de anderen. Zoo bedroeg de bevolking der vrije Staten in 1790: 1,930,000, en in 1840: 9,782,000; der slaven Staten in 1790: 1,394,000, en in 1840: 4,793,000, terwijl de bevolking van 1830 tot 1840 steeg:

in de slaven Staten	omstreeks	23	percent.
in de vrije Staten	»	38	»
in *Virginië*	»	2	»
in *New-York*	»	39	»

Men gevoelde dan ook het kwaad; want door eene betere behandeling der slaven is het wel verzacht, maar niet weggenomen of geregtvaardigd. Er kwam daardoor eene vereeniging van mannen tot stand, die zich afschaffers, abolitionisten noemden. Deze vereeniging won in krachten aan, toen de slavernij in den nieuwen Staat *Missoure* werd ingevoerd, en in *Columbia* en te *Washington* behouden. Hare werkzaamheden

Digitized by Google

veroorzaakten beweging, tegenspraak, vijandschap en haat; omdat zij het kwaad in den wortel aangreep, en misschien te veel op eens verlangde. Het bleek nu, dat er meer dan twee duizend millioenen guldens benoodigd waren, om de slavenhouders schadeloos te stellen. En waar dan heen met die massa van ongevormde menschen? Wat is de *Neger* in de vrije Staten, waar hij als eene paria geschuwd, en zelfs van spoortreinen en uit omnibussen geweerd wordt?

Onderscheidene gewesten maakten bepalingen, om de beweging der abolitionisten te stremmen. In *Georgië* wordt de toestemming der eigenaren vereischt, tot elke wet betreffende de vrijlating. — In *Maryland* mag de opheffing of wijziging der slavernij slechts in overweging komen op het eenparig besluit van twee wetgevende vergaderingen. — In *Kentucky* is de wetgevende magt onbevoegd de slaven vrij te laten, zonder schadeloosstelling; terwijl andere Staten de vrije *Negers* het land uitdrijven, is hun hier het binnenkomen verboden. Niemand mag een slaaf als koopwaar invoeren. — In *Zuid-Carolina* mag geen vrije *Neger* of kleurling zich vestigen; of wanneer dit om bijzondere redenen vergund wordt, moet elk hunner jaarlijks vijftig dollars betalen. Vrije *Negers*, die den Staat verlaten, mogen er nimmer terugkeeren. Bevrijding van slavernij is er geoorloofd, doch zij moet door de wettige overheid bewilligd en geregeld worden; opdat zij niet geschiede om zich van een hulpbehoevende te ontslaan, en ook opdat de vrijgelatene in staat zij voor zich-zelven te zorgen. Wie zich in *Zuid-Carolina* komt vestigen, mag zijne slaven medebrengen tot eigen dienst, maar niet om ze te verkoopen; voor elken verkochten slaaf betaalt hij honderd dollars boete, en de slaaf wordt vrij verklaard. Wie *Negers* tegen de wettelijke bepalingen koopt, betaalt voor elk hunner honderd dollars boete. Elke vrije *Neger* moet een borg voor zijn goed gedrag stellen, anders wordt hij niet geduld. Niemand mag van een *Neger* katoen, rijst, maïs of tarwe koopen, op straffe van duizend dollars boete en een jaar gevangenis. Geen *Neger* mag vuurwapens bezitten. Vergaderingen van *Negers* en kleurlingen mogen na zons-ondergang en vóór zons-opgang, doch nimmer met gesloten deuren gehouden worden. Wie, de slaven tot oproer aanspoort, wordt gestraft met duizend dollars boete en een jaar gevangenis. *Negers* mogen niet leeren

Digitized by Google

lezen of schrijven. De blanke die hen leert betaalt honderd dollars boete en wordt zes maanden gevangen gezet; is de onderwijzer een *Neger* of kleurling, dan betaalt hij vijftig dollars en krijgt vijftig zweepslagen. — Is zij niet opmerkelijk die overeenstemming tusschen hen die het ligchaam, en hen die den geest verslaven. Gelijk de *Amerikaan* den *Neger* het lezen verbiedt, zoo verbiedt *Rome* het lezen aan zijne leeken. Die geestverwantschap zal *Rome* bewogen hebben, om ook het lezen van *de Negerhut* aan de geloovigen te ontzeggen.

Amerika staat met zijn slavenwezen als in een doolhof. Men beseft, dat het er niet behoort, en heeft er hinder van, als van een ligchaamsgebrek dat men voelt doch niet kan verwijderen.

Vandaar dat de »*Negerhut*" luide toejuiching, maar ook scherpe berisping vond.

In het werk waarvan het eerste gedeelte voor ons ligt, maakt de S. de poëzij van haar verhaal tot proza, de verdichting tot werkelijkheid, en daarbij is haar doel: »Zoo ver mogelijk, de waarheid en alleen de waarheid te zeggen, zonder acht te geven op den indruk, welken deze op eenig persoon of eenige partij kan maken. Zij hoopt dat datgene wat zij gezegd heeft, zonder bitterheid zal onderzocht worden, in dien ernstigen geest, welke bij het onderzoek van zulk een ernstig onderwerp voegzaam is. Het zou ijdel zijn wanneer zij zich met de hoop wilde streelen, dat zij geheel vrij van dwaling zal zijn. In het ruime veld, dat zij heeft moeten bewandelen, was het doen van vele misstappen mogelijk. Zij kan alleen zeggen, dat zij eerlijk en ernstig alles heeft gedaan wat zij kon, om zich van de waarheid te verzekeren."

In dit eerste gedeelte verzamelt zij bijdragen, ten bewijze dat hetgeen zij in de *Negerhut* geschreven heeft, op historische gronden rust. Zij levert een aantal anecdoten, ten blijke dat hare personen geene scheppingen zijn der verbeelding, en hun toestand geene droomgedachte. Alleen heeft zij in 't werkelijke leven geene EVANGELINE kunnen aanwijzen; maar die onschuldige engel verpersoonlijkte ook het Evangelie-zelve.

Wij gelooven dat dit boek in *Amerika* nog meer indruk zal maken dan haar roman; de historische feiten zullen daar, gelijk alom, dieper treffen dan de tafereelen der verdichting.

Digitized by Google

De laatste bewoners van Lijcklama-State, *door* FRISIUS. *Te Heereveen*, *bij* F. Hessel. 1852. *In gr.* 8*vo.* 307 *bl. f* 3-:

De Provinciën *Friesland* en *Groningen* bieden ons nog hier en daar kasteelen, en op sommige plaatsen de overblijfselen (ruïnen) van kasteelen aan, die eenmaal het verblijf waren voor den adel en de aristocratie, en getuigen van menige heldendaad, maar ook van menige menschöntëerende handeling, van den meerdere tegen den mindere. De eenvoudige en soms vrij boersche woning, die men hier en daar in *Friesland* nog wel »een slot" noemt, heeft met die kasteelen geene andere overeenkomst, dan dat het eenigzins van den weg verwijderd staat. Een slot of kasteel van ouden datum was ook *Lijcklama-State*. De bewoner was een geneesheer, wiens beminnenswaardige gade in jeugdigen leeftijd overleed, en hem een zoon naliet. Die geneesheer, SUFFRIDUS LIJCKLAMA, in tweeden echt verbonden met SIBILLA LONKHORST, waaruit mede een zoon voortkomt, sterft. JULIUS (de voorzoon) is proponent, maar leeft in onmin met MAARTEN, den tweeden zoon; een eigenzinnigen, lompen, brutalen, slechten en mismaakten jongen, die, door zijne zelfzuchtige en dwaze moeder geheel bedorven, tegen JULIUS, de deugd en zachtheid zelve, een onverzoenlijken haat koestert. Met behulp van zijne moeder, en een geslepen handlanger, weet hij JULIUS van zijn vaderlijk erfdeel te berooven; doch de wroeging der moeder doet haar dien gruwel herstellen, en MAARTEN vindt zijn loon. Het slot is, dat JULIUS een beroep en zijne beminde tot gade krijgt; dat SIBILLA boet voor hare verkeerdheden, en dat MAARTEN arm en ellendig, doch met berouw over zijne misdaden, sterft.

Ref. kan niet zeggen dat hem de laatste bewoners van *Lijcklama-State* ongemeen véél belang hebben ingeboezemd, en begrijpt niet regt wat het eigenlijke doel van het werk is; hetgeen er zedelijks en godsdienstigs in voorkomt, vindt men elders beter, schooner en treffender beschreven. Het plan en de stijl laten óók veel te wenschen over; de karakters, handelingen en uitdrukkingen van eenigen der personen zijn zoo overdreven en stootend, dat het werk eenvoudig schijnt bestemd te zijn tot eene lectuur voor den *Frieschen* boer. Het valt Ref. hard, geen gunstiger oordeel te kunnen geven omtrent

Digitized by Google

een provinciegenoot, en over een geschrift, hetwelk zelfs eene aan hem verwante familie betreft; maar de opregtheid van den *Fries* mag hij niet verloochenen.

De uitvoering is matig; de letter wel duidelijk maar plomp; het vignet maakt op een afstand een goed effect.

Ook een menschenleven, al was 't maar van een hondenjongen. Eene vertelling voor al wie er naar luisteren wil. Naar het Hoogduitsch van W. O. VON HORN; *door* J. J. A. GOEVERNEUR. *Met platen. Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1853. *In* 12*mo.* 130 *bl. f* 1-25.

De eigenlijke naam van den Schrijver van dit boekje is WILHELM PHILIPP OERTEL, geboren te *Horn.*

Wie er aan mogt twijfelen of het leven van een hondenjongen — en is er wel een onaanzienlijker leven dan dat? — een menschenleven zij; wie twijfelen mogt of de Hemelsche Vader wel een gevoelig, kinderlijk hart, een diep besef van pligt en vatbaarheid voor menschenliefde, aan onze verarmde natuurgenooten heeft geschonken; wie er meent, dat de behoeftige aan den vermogende geene diensten zou kunnen bewijzen, die arm en rijk, en rijk en arm, door banden van dankbaarheid en achting aan elkander verbinden, die leze dit allerliefst, onderhoudend, roerend, en toch soms kluchtig verhaal. Wij willen door geen enkele aanhaling den indruk er van verminderen, maar bevelen het boekje dringend aan als eene uitmuntende, en nuttige lectuur, en als een allerliefst geschenk voor lezers van allen leeftijd en stand.

De vertaling is zoo als men die gewoon is van GOEVERNEUR, en hier is het zijn *genre* bij uitnemendheid. De uitvoering is goed en beantwoordt aan het doel. De plaatjes zijn fraai.

Bloemen uit den vreemde, overgeplant op Nederlandschen bodem, door E. A. V. G. *Te Groningen, bij* R. J. Schierbeek. 1852. *In gr.* 8*vo.* 276 *bl. f* 3-:

Men vindt hier negen verhalen. Over het algemeen zullen zij voldoen; vooral het eerste en achtste verhaal, die treffende

Digitized by Google

momenten bevatten. Zij zijn getiteld: De drie oordeelen; De vriendschap; Een nacht in de wolken; Het portret; De koralen armband; Ricou; Het gevonden kind; Een vooroordeel; JEANNETTE JOLIETTE. De stukjes zijn wèl gekozen, en zullen velen, in enkele ledige uren vooral, aangenamer zijn, dan een breed uitgewerkte roman; maar de lof, dien Ref. aan de Schrijvers geeft, kan hij niet in zoo ruime mate aan den Vertaler toekennen, en nog minder aan den Uitgever.

De vertaling wemelt van spel-, taal- en stijlfouten, die soms al te grof mogen heeten. Het papier is beneden het middelmatige, en de letter niet fraai.

Het vignet verwijst niet naar eene bladzijde; maar in het verhaal, waarop het betrekking heeft, leest men: »Waar is thans uw kind? Hij is op eene armenschool. Daar hij arm is, moet hij de opvoeding der armen genieten. Hij is schoon, beminnelijk leerzaam." In strijd met dit antwoord staat er eene wieg in het vertrek, waarin een kind van eenige maanden ligt. Ook de teekenaar is over 't hem opgedragen onderwerp al te ligtvaardig henen gestapt.

Voor eene proefneming, om bij gunstigen aftrek méér zulke ruikers aan te bieden, is het gehalte te zeer door den vorm benadeeld, en zien er de bloemen, hoewel de soort goed is, te min aanlokkelijk uit.

Vrijgezelsdroomerijen. Uit het Engelsch van J. MARVEL. *Te Amsterdam, bij* de Wed. L. van Hulst en Zoon. 1852. *In gr.* 8*vo.* 263 *bl.* *f* 2 - 80.

Droomen van een vrijgezel! — Welt niet in de harten van menig jongeling en meisje van zelf de begeerte op om deze droomen te lezen? Welt zij niet op in de harten van jeugdige mannen en vrouwen? — Wij gelooven ja.

Wie heeft niet in zijne jeugd luchtkasteelen gebouwd, en ze niet zien instorten en zich oplossen in lucht als een nevel, en weêr opdoemen als eene natte, bedwelmende mist die loodzwaar op de borst drukt, de ademhaling belemmert, de kloppingen van het hart versnelt en den wensch aan den boezem ontlokt: waren deze luchtkasteelen nog wat ze eenmaal waren: vruchten der verbeelding!

Digitized by Google

Maar wij dolen in den mist, in den ondoordringbaren nevel, die ons van alle kanten omgeeft, en waarin wel soms een straal van het licht des hemels valt, maar die voor onze verbeelding, de bron van dat licht nog verder van ons verwijdert.

Deze droomen zijn, naar het oordeel van Ref., ongemeen schoon, en treffend, en van eene zoo natuurlijke eenvoudigheid, dat zij het harte roert, en den lezer boeit, als of hij hunne beelden ziet en hoort. Hunne onderwerpen zijn menigvuldig en verplaatsen ons van den huiselijken haard naar verre oorden: in het klassieke *Rome;* in het gloeijende maar liefelijke *Italië;* in het huisgezin, waar de liefde woont, waar ook de smart binnendringt, en de deugd haar zetel heeft. Zij herinneren ons de aanlokkelijke kinderspelen, en de beminnelijke, ongekunstelde dagen eener ontluikende, beantwoorde, gelukkige liefde, en leiden ons ook naar het ziekbed en naar het graf.

Wij mogen niet nalaten een klein schetsje uit het werk te geven, en kiezen een fragment uit de droomerij die aan het sterfbed verplaatst:

»Dat is mama!"

»De oppaster legt haar' vinger op de lippen; gij ontwaakt uit uwe dommeling om te zien, waar uw zoontje zoo gretig naar kijkt; en ook uwe oogen vangen zoo veel als zij kunnen van die gedaante op, nu schemerachtig voor uw verzwakt gezigt, dubbel schemerachtig voor uw verzwakt hart.

»Van dag tot dag neemt gij af; de Geneesheeren zeggen, dat het einde niet ver meer is; waarom zou het ook? Er is zeer weinig veerkracht in u om het einde tegen te houden. Mevrouw en uw zoontje worden geroepen. Uw gezigt is beneveld; maar men zegt u, dat zij naast uw bed staat; en gij strekt de hand uit — beide handen.

»Gij meent een' snik te hooren — een vreemd geluid! 't Is als of het uit lang verleden tijd kwam; een verwarde, gebroken zucht, die over de uitgestrektheid uws levens zweefde; en een niet hoorbare zucht uit uw hart beantwoordt dien snik.

»Uwe bevende vingers omklemmen de hand van uw zoontje, en gij trekt hem naar u toe, en beweegt de lippen, als of gij tot hem spreken wildet, en gij houdt zijn hoofd digt

Digitized by Google

bij u, zoodat zijne glanzige lokken langs uwe wang strijken: »Mijn zoon! heb uwe moeder lief!"

»Uwe andere hand gevoelt eenen krampachtigen greep, en iets gelijk een traan valt op uw gelaat. Goede God! kan het inderdaad een traan zijn!

»Gij spant uw gezigt in, en eene flaauwe glimlach zweeft over uwe trekken, terwijl gij hare gedaante, de gedaante der schilderij schijnt te zien, die zich over u heenbuigt; en gij gevoelt uw hart opspringen, even als op den huwelijksochtend, even als gij in de lente uws levens plagt te gevoelen.

»Voor het laatst heeft uw hart nog eenmaal van zoete vreugde geklopt, en het is gedaan!"

Deze vrijgezelsdroomerijen zijn zoo schoon, dat zij geene aanbeveling noodig hebben.

Druk, papier, correctie en uitvoering zijn zeer goed en de vertaling is onberispelijk.

JASPER ST. AUBIJN. *Eene legende uit de dagen van* JACOBUS II. *Uit het Engelsch van* H. W. HERBERT, ESQ., *Schrijver van:* »ALICE SELBY, OLIVIER CROMWELL" *enz. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1853. *In gr.* 8*vo.* 267 *bl. f* 2 - 75.

De Uitgever verdient allen lof voor de uitvoering van dezen roman. Papier en letter laten niets te wenschen, en het vignet is fraai.

De Schrijver is ingenomen met wilde natuurtooneelen, en die te schilderen gaat hem goed van de hand. Het personeel van zijne schepping verraadt een *Duitschen* oorsprong. De held van 't stuk is een wilde jongen, uit welken een gevoelloos monster groeit, dat even gedachteloos met de rust en het geluk eener vrouw speelt, als hij de zalmen in den wilden woudstroom vervolgt. AUBIJN is de ijskoude moordenaar eerst van 't hart, daarna van 't leven zijner gade. Zij heet THERESE ALLARSEN, en is tegenover hem geplaatst, als eene engelengestalte naast die van een satan; ofschoon de eigenaardige smaak van HERBERT ook in hare vorming en ontwikkeling merkbaar is. Het tafereel begint met eene halsbrekende zalmvisscherij en eindigt in bloed. Wie behagen scheppen in stoute, wilde tooneelen, hebben hier voor hunne verbeelding een ruim veld en een onderhoudend spel, en zullen het boek niet onvoldaan uit de handen leggen.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Tafereelen uit de geschiedenis der verbreiding van het Christendom vooral in Europa. Naar het Hoogduitsch van G. L. W. KÖHNLEIN, *door* E. J. DIEST LORGION, *Theol. Doct. en Pred. te Groningen. Te Groningen, bij* J. B. Wolters. 1853. *In kl.* 8*vo. VIII en* 128 *bl. f* : - 80.

Van vele zijden vloeijen ons in grooteren en kleineren vorm beschrijvingen te gemoet van het bestaan en de lotgevallen der Christelijke Kerk. Zij getuigen allen van den opgewekten zin des volks, om de wonderen van de wegen des Heeren na te sporen. Als de woelingen van de laatste jaren die begeerte hebben aangevuurd, merken wij daarin met dankbaarheid de besturende Magt op, die ze toelaat en het woord uit de dagen der profecijen nog heden vervult: »Ik, die het licht maak, en schep de duisternis; die vrede geef, en werk het kwaad; ik, de Heer, ben het, die alles doet."

Het is inderdaad opmerkelijk aan eenen anderen kant, dat, te gelijk met de opgewekte zucht om de geschiedenis der Christelijke Kerk te leeren kennen, de liefde aangewakkerd is, om de heilmaar des vredes aan die volken te verkondigen, welke nog vreemd zijn aan het leven dat uit God is. En geen wonder, want het verledene en de toekomst der Christelijke Kerk is eene groote éénheid bij verscheidenheid van vormen, omdat zij denzelfden Heer dient; Hem die is, die was en die zijn zal, de Almagtige, JEZUS CHRISTUS, gisteren en heden dezelfde tot in eeuwigheid.

Bij het lezen der berigten van den arbeid onzer Zendelingen in de heidenwereld, is het zeer natuurlijk, dat de vraag opwelt: hoe is het Christendom eenmaal in ons werelddeel ingevoerd en bevestigd? De meesten weten wel, dat het reeds door de Apostelen onder *Grieken* en *Romeinen* gebragt is, maar de planting en vestiging der Christelijke Kerk onder de *Germaansche* en *Slavonische* volkstammen is voor hen, die de Kerkelijke geschiedenis niet als een bepaald vak van

Digitized by Google

kennis en wetenschap behandelen, een nevelbeeld vol verwarring.

In deze behoefte voorziet ook dit lieve kleine boeksken, dat in vier Hoofdstukken is verdeeld. Het eerste dient tot Inleiding. In het tweede verhaalt de Schrijver hoe het Christendom tot de *Iberiërs* kwam, en schetst hij de zending van PATRICK in *Ierland*, het leven van MARTINUS van *Tours*, als Apostel der *Galliërs*, en vervolgens de Evangelisering onder de *Franken*. Het Derde Hoofdstuk handelt over een tiental zendelingen, die in *Nederland* en *Duitschland* den fakkel des Evangelies hebben ontstoken. In het Vierde Hoofdstuk beschrijft hij de Evangeliesatie van de *Pruissen*, de *Pommeranen*, de *Wenden*, de drie Noordsche volken, van *Bulgarijë*, *Moravië*, en *Bohemen*, en geeft het een en ander over de uitbreiding van het Christendom in *Rusland*, *Polen* en *Hongarijë*. Meer in bijzonderheden worden de levens vermeld van OTTO van *Bamberg*, den Apostel van *Pommeren*, en van ANSCHARIUS, wiens naam te *Hamburg* nog in aandenken wordt gehouden.

Het boekje is kort, maar rijk. Wij leeren niet alleen de zendelingen maar ook de volken kennen, onder welke zij gearbeid en de banier des kruises opgerigt hebben. Hoewel menigeen uit de hoogte op die mannen nederziet, onze tegenwoordige zendelingen mogen dit van hen vernemen, dat onder ruwe volken meer een Christelijk leven, dan een wetenschappelijke voordragt de harten opent. Doorgaans wordt eer het gemoed veroverd dan het verstand overtuigd, vooral waar dit laatste bekrompen is van bevatting.

Wij hebben het werkje met genoegen gelezen; het is eenvoudig en bevattelijk, levendig en aanschouwelijk. Er zijn meer feiten dan redeneringen in, en die feiten zijn gelukkig geplaatst.

De wakkere DIEST LORGION heeft aanspraak op dank voor de vertaling. Moge zijn werk vele lezers vinden, en de lezing de gehechtheid vermeerderen aan het heilig en dierbaar erfgoed, dat Christelijke liefde in vroeger eeuwen onzen voorvaderen gebragt heeft.

Digitized by Google

De kansel-ontluistering in de Nederlandsche Hervormde Kerk, tijdens de zeventiende en achtiende eeuw, aangewezen en gestaafd door SINCERUS. *Te Amsterdam, lij* Gebroeders Diederichs. 1853. *In gr.* 8*vo.* 230 *bl.* *f* 2 - 20.

De titel van dit geschrift vereischt, om regt begrepen te worden, eenige toelichting. »Al wat aan de prediking" des Evangelies, van den kansel, »ontbreekt, of door het gezond verstand weêrsproken, of in verkeerde vormen voorgedragen wordt; al wat tegen haar hoofddoel inloopt en het uit zijnen aard moet doen missen, waar, wanneer, door wien en in welk eene mate ook, is ontluistering van den kansel", zegt de ongenoemde SINCERUS. En zijn de proeven van zulke kansel-ontluistering bij menigte aan te voeren uit de beide vorige eeuwen, toen de predikwijze in de *Nederlandsche* Hervormde Kerk nog op zeer lagen trap stond, hij acht zich geroepen, om ze, na YPEY en COLLOT D'ESCURY, bij vernieuwing en in grooten getale aan het licht te brengen, vooral omdat hij hier en daar de sporen meent te ontdekken van sommiger terugkeer tot den ouden trant. Zijn geschrift splitst zich in vier Afdeelingen, waarvan echter de derde verreweg de grootste is. Eerst zoekt hij den aard, de oorzaken en de gevolgen aan te wijzen der bedoelde kansel-ontluistering. Daarna geeft hij op, waarom en waarmede hij haar staven zal. Een fragment uit eene uitgegevene leerrede van DE LIEFDE, *over het wonder op de bruiloft te Kana in Galilea*, moet van de noodzakelijkheid overtuigen, om, zoo al niet het verderfelijke, dan toch het ijdele, dwaze en wanstaltige van zoodanig kanselwerk aan te toonen in voorbeelden, meerendeels ontleend aan mannen van naam in de vaderlandsche Kerk, wier predikatiën met goedkeuring aangehoord en in druk verschenen zijn. Die voorbeelden, hier in grooten getale medegedeeld, bl. 24—185, en naar tijd-orde gerangschikt, zijn inderdaad *curieus*. Niet minder dan drie-en-veertig predikers van verschillende jaren hebben daartoe hunne bijdragen moeten leveren. Men vindt er JACOBUS BORSTIUS, GREGORIUS MEES, JOHANNES D'OUTREIN, JOHAN VAN DEN HONERT, ALEXANDER COMRIE, CAROLUS SEGAAR en vele anderen onder, en kan, onder het lezen, zijne oogen naauwelijks gelooven, dat zulke dwaasheden, om niets ergers

Digitized by Google

te noemen, van den Christelijken leerstoel vroeger en later zijn uitgekraamd geworden. Wij schamen ons over zulke voorgangers in de Heilige bediening en zouden wenschen, dat hunne geschriften der vergetelheid mogten zijn prijsgegeven. Nu zij echter weêr gezocht en verspreid worden: kunnen wij 't SINCERUS niet ten kwade duiden, dat hij er zulk eene bloemlezing uit verzameld heeft. Zij is regt geschikt, om menigeen, die den goeden ouden tijd niet kent, de oogen te openen en den zegen eener meer gekuischte, Evangeliesche voordragt, waarin wij ons verheugen, regt te doen waarderen. Wij erkennen daarbij wel, dat deze voorbeelden eenzijdig gekozen zijn, zonder dat daarnevens is geplaatst, wat in dezelfde of gelijktijdige predikatiën goedkeuring en lof verdienen zou. Wij vreezen zelfs niet zonder grond, dat de ligtzinnigen onzer dagen er aanleiding uit ontleenen zullen tot bittere spotternij, en dat de vijanden onzer Hervormde Kerk er gebruik van zullen maken tot hevigen aanval of gewenschte zelfverdediging. Maar daarom mogen wij nog niet afkeuren wat hier geschied is, vooral omdat het met goede bedoelingen is geschied en, helaas! naar waarheid, zonder overdrijving. En hoe kunnen wij ook, tegenover de tegenstanders der Hervorming, beter toonen, dat die dagen van kansel-ontluistering achter ons liggen, zonder dat wij ze terugwenschen, dan door zelven de toenmalige dwaasheden ten toon te stellen en daartegen te waarschuwen? Eenige nalezingen en resultaten in de vierde Afdeeling besluiten dit geschrift, waaraan nog meer dan een dertigtal aanteekeningen is toegevoegd. Men vindt daarin vele wetenswaardige bijzonderheden, die tot opheldering strekken. De Schrijver heeft getoond een rijken voorraadkamer te bezitten, waaruit hij allerlei mededeelt, wat ter zake dienen kan. Wij zouden slechts gewenscht hebben, dat hij daarbij een weinig meer wetenschappelijk ware te werk gegaan en den prediktrant dier beide eeuwen grondiger bestudeerd had. Hij zou daardoor den schijn van zich hebben afgewend, als of hij bij voorkeur en met zeker welbehagen het wanstaltige had opgezocht. Het goede en prijselijke, dat in de geschriften en leerredenen dier dagen te vinden is, zou zich als van zelf aan hem in niet geringe mate hebben voorgedaan. En hij zou geëindigd zijn met, in plaats van eene schandzuil — hoe kunnen wij het anders noemen? — voor

Digitized by Google

onze voorvaderen op te rigten, eene belangrijke bijdrage te leveren tot de kennis van den toestand der Hervormde Kerk in vorige eeuwen, en van haren vooruitgang in onze dagen. Misschien, dat de niet onbekwame man daartoe later nog eens de pen opvat.

Wil men eene proeve, leerzaam voor onzen felbewogen tijd, hoezeer vroeger de vijandige partijen van VOETIUS en COCCEJUS tegen elkander overstonden? In een der kleine steden van *Zuid-Holland* werd, volgens eene geloofwaardige overlevering, een Coccejaansch predikant 's morgens door zijnen Voetiaanschen ambtgenoot ingezegend met *Hand.* XXVIII: 19: *Wij willen ons wel verledigen, om van u te hooren, welke uwe gevoelens zijn; doch aangaande deze secte is het ons bekend, dat zij overal tegengesproken wordt.* Men kan denken, hoe de Voetiaan geweldig te velde trok tegen de Coccejanen met die tekstwoorden. Maar de Coccejaan bleef hem 's avonds niets schuldig, toen hij zijne intrede deed met *Hand.* XXIV: 14: *Dit bekenne ik u, dat ik naar dien weg, dien zij secte noemen, alzoo den God der Vaderen diene, dat ik alles geloove, wat in de wet en de profeten geschreven staat.* Of de gemeente door die preken opgebouwd werd in geloof en liefde, en de beide ambtgenooten ook als broeders hebben zamengewoond?

Wij eindigen met den wensch, dat dit geschrift, zonder misbruikt te worden, moge beantwoorden aan de goede bedoeling van SINCERUS en den terugkeer naar het oude in onze Kerk helpe stuiten. Te oordeelen naar de teekenen des tijds, die zich opdoen, is die wensch, helaas! niet overbodig in onze dagen.

Leerredenen tot bevordering van het beoefenend Christendom. Door C. H. VAN HERWERDEN, C.H.Z., *Theol. Doct. en Predikant te Groningen. Te Groningen, bij* W. van Boekeren. 1852. *In gr.* 8*vo.* 273 *bl. f* 2 - 50.

Deze bundel, met veel belangstelling door ons ontvangen, is door den S. opgedragen aan zijne voormalige Akademievrienden, Prof. HOFSTEDE DE GROOT en Ds. AMSHOFF, met welke hij zich steeds in liefde door CHRISTUS verbonden gevoelt. De viering zijner vijf-en-twintig-jarige Evangelie-

Digitized by Google

bediening gaf hem aanleiding tot de uitgave. Niet alleen wilde hij daardoor aan veler uitgedrukte wenschen voldoen; maar hij acht het ook noodig, dat de Kerk in *Nederland* beter nog wete dan tot dusverre, hoe er in *Groningen* gepredikt wordt. Zijn wensch is, dat de uitgave moge bijdragen, om verschillende zienswijzen nader tot elkander te brengen; om vooroordeelen weg te nemen en velen geneigd te maken, om eene broederhand aan te nemen, die zoo gaarne aangeboden wordt. Bij de keuze der stukken heeft hij ook een zeker geheel van stoffen gevormd, vooral van die soort, waarheen zijne rigting hem dikwijls voert: tot bevordering van het beoefenend Christendom.

Als het ons vergund is, eene bescheidene aanmerking te maken, dan willen wij niet ontveinzen, dat het gekozen middel ons weinig geschikt voorkomt tot bereiking van het beoogde doel. Niet dat wij het in v. H. zouden afkeuren, dat hij gaarne onderwerpen behandelt, tot de praktijk des Christendoms betrekkelijk. Veeleer komt ons dat te doen navolgenswaardig en bij uitstek lofwaardig voor. Maar hoe gaarne de zoogenaamde *Groninger* predikers dat doen, was in onze vaderlandsche Kerk, uit menig voorbeeld reeds algemeen genoeg bekend. Men weet, en zelfs hunne verklaarde tegenstanders stemmen het somwijlen, huns ondanks, toe, dat zij de kunst verstaan, om even stichtelijk, als ernstig en gepast te prediken. De aanklagt, waaraan zij ten doel staan, betreft meer hunne opvatting der Evangelische waarheid, hunne denkwijze omtrent onderscheidene kerkelijke leerstukken, hunne afwijkingen in één woord van de voorvaderlijke regtzinnigheid. Tegen die aanklagt vermogen leerredenen als deze, welke voornamelijk het beoefenend Christendom zoeken te bevorderen, weinig of niets. Men legt hun ten laste, dat zij de groote hoofdzaken meerendeels onaangeroerd laten; dat zij aan de waarheid, die in CHRISTUS is, te kort doen, door haar te verzwijgen; dat er over het algemeen eerst dán van de beoefening sprake zijn kan, wanneer men het vooraf ééns is omtrent de leer, die daarbij ten grondslag ligt. En daaraan is het dan toe te schrijven, dat de éénmaal bevooroordeelde mensch de meest praktikale leerrede, die uit *Groningen* komt, hoe Christelijk zij overigens ook zijn moge, ter zijde legt. Wij betreuren dit, en zouden wenschen dat het anders ware;

Digitized by Google

maar nu het eenmaal zoo is, mogen wij er van spreken, opdat v. H. ophoude zich illusiën te maken omtrent de uitwerking in dit opzigt van zijnen bundel, die wij hopen, dat in elk ander opzigt, onder Gods zegen, goeden indruk maken en gewenschte vruchten dragen moge.

Men vindt hier eerst de feestrede door den Eerw. S. uitgesproken ter gedachtenisviering van zijne vijf-en-twintigjarige Evangeliedienst, en handelende, naar 2 *Cor.* IV: 2^{b}, over »het voorregt des Evangeliedienaars, dat hij, door openbaring der waarheid, zich-zelven aangenaam maakt bij de gewetens der menschen." Zij getuigt van zijne dankbaarheid aan God en van zijne hooge ingenomenheid met de bediening, die hem is toevertrouwd. De tweede beantwoordt de vraag: »wanneer is God van den mensch geweken?" naar aanleiding van SAULS klagt, 1 SAM. XXVIII: 15^{b}. De derde wijst aan, volgens MARK. VI: 17—28, »waartoe de zinnelijkheid den mensch vervoeren kan." — De »gepastheid van het vereenigd gebed om uitredding uit anderen nood én uit dien der zonde", gelijk dat voorkomt *Ps.* XXV: 18, wordt in de vierde uiteengezet. »Daar moet niets verloren gaan: eene hoofdwet in Gods rijk", zoo luidt, overeenkomstig JOH. VI: 12^{b}, het opschrift der vijfde. De zesde dient, om »de leer der Christelijke onmagt" naar 's Heeren woord, JOH. XV: 5^{b}, te verklaren en op hare regte beoefening aan te dringen. »De verschillende uitwerking der prediking van den gekruisten CHRISTUS", volgens 1 *Cor.* I: 18—24, is het onderwerp van de zevende, die strekt, om de lijdensprediking in de gemeente voor te bereidens. »Des Christens behoefte, om te leeren bidden", wordt, volgens LUK. II: 1^{b}, in de achtste behandeld; terwijl de negende met JAK. V: 6^{a} opwekt »tot onderling schuldbelijden en bidden voor elkander"; de tiende, naar *Rom.* V: 3—5, over »het roemen onder de verdrukkingen"; de elfde, naar *Hand.* VIII: 26—39, over »het regte Bijbellezen", en de twaalfde, naar *Hebr.* X: 25^{a}, over »de waarde onzer gemeenschappelijke godsdienstoefening" handelt.

Overzien wij dezen inhoud, waarvan wij de opgave niet mogten terughouden, dan blijkt het dat de onderwerpen, zoowel gewoon, als meer ongewoon, maar toch altijd hoogst belangrijk zijn. Onder de meer gewone rekenen wij die, welke in de derde, zevende, achtste, tiende, elfde en twaalfde zijn

Digitized by Google

behandeld, zonder dat wij daarom die leerredenen de minst gelukkigen van den bundel achten. Ook volgen zij niet juist den gewonen trant van behandeling en onderscheiden zich niet zelden door veel eigenaardigs. Volgt b. v. de tiende met groote naauwgezetheid de Apostolische tekstwoorden als op den voet, de elfde beschouwt eerst het regte Bijbellezen naar het geschiedverhaal als een belangstellend, ijverig en verstandig lezen, en prijst het daarna aan met het voorbeeld van den kamerling, bij wien het door regt verstand van den Bijbel beloond werd, tot de gemeenschap van God in CHRISTUS hielp leiden, en hem zijnen levensweg met blijdschap deed vervolgen. Men ziet, hoe gelukkig hierbij het verhaal tot het doel der leerrede is aangewend. Minder gelukkig achten wij in de twaalfde, de waarde onzer gemeenschappelijke godsdienstoefening afgeleid uit het wezen der godsdienst in 't algemeen; uit dat des Christendoms in 't bijzonder; uit den aard en de inrigting onzer zamenkomsten, en uit haar belang, gelijk ten allen tijde, zoo ook in onze dagen. Het kan aan ons haperen, maar wij vonden dat betoog uit het wezen der godsdienst, die zonder gemeenschapsoefening ondenkbaar is, eenigzins afgetrokken en droog; dat uit het wezen des Christendoms niet vrij is van herhaling, en konden bij het overige hoeveel goeds daarin ook voorkome, de schoone en beroemde leerrede van BORGER over dat onderwerp maar volstrekt niet vergeten. De preek is blijkbaar de vrucht van ernstig nadenken; maar zij gaat ook doorgaans een weinig boven de algemeene vatbaarheid. Eene aanwijzing, zoo als hier gevonden wordt, dat de Hervorming, vooral in ons Vaderland, de eeredienst te veel ontzinnelijkt heeft, zouden wij ook voor een gemengd gehoor nog al bedenkelijk achten, vooral van wege het gevaar, om misverstaan te worden. — De minder gewone onderwerpen zijn in den regel niet de minst belangrijke. Die over »het onderling schuldbelijden en bidden voor elkander", volgens JAK. V: 6ª, heeft ons wel het minst van allen behaagd, ofschoon wij er de nuttige strekking niet van voorbijzien. Zulk eene specialiteit verdient misschien meer ter loops aangeroerd te worden, dan eene gansche leerrede te vullen. De tweede en zesde zijn meer bijzonder ingerigt, om bestaande dwaalbegrippen onder de Christenen te bestrijden en het zoogenaamd lijdelijk Christendom te ondermijnen, en

Digitized by Google

kunnen gezegd worden in dat opzigt uitmuntend te zijn geslaagd. Bij uitstek vernuftig achten wij de vijfde over de hoofdwet in Gods rijk: »daar moet niets verloren gaan." Dat woord des Heeren, JOH. VI: 12b, wordt, zoowel met opzigt tot het zinnelijke, als tot het zedelijke, aangewend tot onze leering, vertroosting en opwekking, en levert, zóó gebruikt, menigen verrassenden wenk op, die, eenmaal opgevangen, niet ligtelijk verloren gaat. Vooral behaagde ons ook de vierde over »het vereenigd gebed om uitredding uit anderen nood en uit dien der zonde." Er wordt daarin o. a. gewezen op het verband, dat er is tusschen dien tweeërlei nood en daarin bestaat, dat er uit zonden velerlei nooden en ellenden geboren worden, dat door de zonde velerlei nooden en ellenden worden verzwaard, en dat van alle nooden en ellenden die der zonde de zwaarste is.

Maar wij kunnen niet afdalen tot al de bijzonderheden der onderscheidene leerredenen, die ons hier zijn aangeboden. Doorgaans hebben wij ze allen zonder onderscheid met stichting en goedkeuring gelezen. De op ééne enkele na onbeduidende voorafspraken zouden wij hebben kunnen missen en de al te korte inleidingen meestal uitvoeriger en krachtiger hebben gewenscht; maar overigens is de orde van behandeling zóó geleidelijk, eenvoudig en gepast, zijn de denkbeelden, daarin neêrgelegd, zóó Evangelisch waar en schoon, en mag het toepasselijk onderwijs en bestuur, hier toegediend, zóó regt menschkundig en Christelijk heeten, dat wij dezen bundel met groote vrijmoedigheid allen aanbevelen, die op zulke deugden prijs stellen. Het valt overal duidelijk in het oog, dat het den prediker te doen is om de stichting en opbouwing der gemeente, dat hij niet zich-zelven zoekt; neen, háár waarachtig belang en eeuwig welzijn; dat het hem in waarheid ernst is met zijne gewigtige bediening. De bijzondere meeningen der zoogenaamde *Groninger* school worden hier dan ook niet partijdig op den voorgrond geplaatst, maar schemeren slechts hier en daar een weinig door en benemen den andersdenkenden niets van de stichting, die hij zoekt. Zouden wij de leer der verlossing, die in CHRISTUS is, die onzer verzoening met God door Hem, bij onze Evangelieprediking misschien sterker doen te voorschijn treden, zij wordt hier niet verzwegen, en de keuze der onderwerpen bragt niet mede

Digitized by Google

haar breedvoerig te ontwikkelen. En verre, zeer verre is het er van daan, dat hier een oppervlakkig Christendom zou gehuldigd zijn. Dat hadden wij ook van een man als VAN HERWERDEN niet verwacht. Wij tellen hem onder de zeer bekwame en gemoedelijke Evangeliedienaars onzer dagen, met meer dan gewone gaven toegerust, en wiens stem, meer dan menige andere, verdient gehoord te worden in de gemeente. En al hebben dan zijne uitgegevene leerredenen, vergeleken met zijne overige geest- en talentvolle geschriften, onze verwachting juist niet overtroffen; zij zijn toch, onzes oordeels, de uitgave ten volle waardig en wij danken er hem voor, met hartelijke zegenbede over zijn verder dienstwerk, en al zijnen arbeid ten nutte van Gods Koningrijk op aarde.

---

1. *De bediening des Evangelies eene heerlijke bediening, daarin werkzaam te zijn een uitsluitend groot voorregt. Ephez.* III: 7ª. *Ter gedachtenis van vervulde vijf-en-twintig-jarige Evangeliedienst. Door* H. KAMPHEUVE GREVING, *Predikant te Vorden.* 10 *Februarij* 1850. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl.* *f* : - 30.

2. *Leerrede over* 1 *Corinthen* II: 2. *Uitgesproken den* 12 *April* 1852. *Bij de aanvaarding van zijne betrekking als herder en leeraar der Hervormde Gemeente te Paramaribo in Neêrlands West-Indiën. Door* C. VAN SCHAICK, *Ridder der Orde van den Nederlandschen Leeuw, Lid van verschillende geleerde Genootschappen. Te Amsterdam, bij* Caarelsen en Comp. 1852. *In gr.* 8*vo.* 31 *bl.* *f* : - 35.

3. *Een tijdwoord voor Evangelische Christenen. Leerrede over* 2 TIMOTH. I: 6—8ª, *uitgesproken den* 10den *April* 1853, *door* W. FRANCKEN, AZ., *Predikant te Rotterdam. Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen. 1853. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl.* *f* : - 30.

4. JEZUS CHRISTUS, *het hoofd der gemeente. Een woord in onze dagen. Leerrede over Ephes.* I *vs.* 22ᵇ, *door* H. M. C. VAN OOSTERZEE, *Predikant te Oirschot. Te Koevorden, bij* D. H. van der Scheer. 1853. *In gr.* 8*vo.* 20 *bl.* *f* : - 25.

Wij ontvangen hier een viertal leerredenen, die allen aan bijzondere, òf aan algemene aangelegenheden haar ontstaan

Digitized by Google

te danken hebben. Wij zouden van allen, of ten minste van het eerste tweetal, kunnen zeggen, wat de Heer BROES aan KAMPHEUVE GREVING schreef: »de gelegenheidspreek heeft voor het publiek mindere aantrekking, maar voor den naasten kring dubbele en tiendubbele; en van zulke uitgave weet ik veel gereeder en gewigtiger reden te geven, dan van eenige andere; de Gemeente, die ze hoogacht en lief heeft, leest ze nog en nog eens, en bezit ze in haar klein boekerijtje; zij verschijnt niet om hoogen lof, maar om aan de gemeente en een aantal vrienden te voldoen"; maar toch willen wij, met een enkel woord, deze voortbrengselen van kanselwelsprekendheid bij onze lezers inleiden.

1. De eerste leerrede is eene jubelrede, bij gelegenheid van vijf-en-twintig-jarige vervulde Evangeliedienst. De dankbare Prediker gaat met zijne Gemeente na, wat de Apostel tot de ontboezeming, welke hij tot tekst gekozen heeft, noopte, en wel zoo, dat het duidelijk wordt: hoe de bediening des Evangelies heerlijk is, en daarin werkzaam te zijn een groot voorregt. Die voorstelling geeft hem gelegenheid, om met vrijmoedigheid de stemming des gemoeds, tot welke eene vijf-en-twintig-jarige Evangeliedienst den dienaar opwekt, als de zijne, voor haar open te leggen, en zoo komt hij er toe, als langs een gebaanden weg, om te ontboezemen, hoedanig hij wenscht, dat onder den goddelijken zegen, zijn werk en Evangeliedienst onder zijne gemeente moge zijn. Eenvoudig en geleidelijk vloeit dit alles uit het hart des Sprekers. Het zal gewis met genoegen zijn gehoord, en door zijne gemeenteleden steeds met aangename herinnering herlezen worden.

2. Den Heer VAN SCHAICK, dien wij als begaafd volksschrijver zoo gunstig hebben leeren kennen, ontmoeten wij nu als leeraar te *Paramaribo*, in het eerste woord, dat hij tot zijne gemeente aldaar gesproken heeft. De titel blinkt van de titelen des Eerwaarden Schrijvers, doch daarom hoorden wij te liever zijne getuigenis: »ik jaag naar geen lof en macht en grootheid! Broeder onder de broeders, geen andere titel kan mij ooit bekoren." — De tekst der leerrede is gelukkig gekozen; maar van de behandeling kunnen wij dat niet zeggen. VAN SCHAICK neemt zich voor »een dienaar te zijn van den gekruisten CHRISTUS; want *a.* JEZUS CHRISTUS, en die gekruist, is de vervulling der profecijen." Voor de Christenen uit de

Digitized by Google

Joden, ja; maar ook voor de Gemeente te *Paramaribo*? – en *b.* »omdat de gekruiste Messias de Zaligmaker der wereld is; dewijl Hij het Lam Gods is, dat de zonde der wereld wegdraagt, een steun en 't voorbeeld is in 't lijden, en den grafnacht verheldert." Deze behandeling heeft, dunkt ons, weinig het karakter van eene opzettelijke intreê-rede. De preek draagt, naar het ons voorkomt, blijken van te zijn geschreven aan boord, toen de Eerwaarde Steller zijne gemeente nog niet voor zich had. Hoe 't zij, ook dit werk van zijne pen zal welkom zijn bij de vele vrienden des Schrijvers in het moederland, die hem met innige zegenwenschen, bij zijn vertrek naar *Suriname* hebben nageoogd.

3. Het tijdwoord van den *Rotterdamschen* Predikant is onder den invloed der April-beweging uitgesproken. Met bezadigden ernst wekt hij zijne geloofsgenooten met de woorden van den tekst op: »Schaamt u het getuigenis omtrent JEZUS niet; want wij hebben niet den geest der vreesachtigheid ontvangen; maar den geest der kracht, der liefde, der gematigdheid. Wekt daartoe op de gave Gods, die in u is!" Dit woord is met grooten bijval gehoord, blijkens zoo veler verlangen, dat het in druk mogte worden uitgegeven. De indruk dien het gemaakt heeft zal gewis nog lang levendig blijven. Hoe levendig de strijd moge worden, die tot deze leerrede heeft aanleiding gegeven, wij vreezen de uitkomst niet; want de Kerk heeft een Heer, wien alle magt gegeven is in den hemel en op de aarde.

4. Wij verblijden ons daarom dat het woord van VAN OOSTERZEE: »JEZUS CHRISTUS het Hoofd der Gemeente", nog méér is dan slechts een woord in ónze dagen. Het is een woord voor en in alle eeuwen; maar juist dáárom is die gedachte in onze dagen als eene lichtende ster in den stormvollen nacht der bruisende meeningen; als een banier in den strijd tegen bij- en ongeloof. VAN OOSTERZEE stelt eerst naar den tekst voor, wat het zegge: JEZUS CHRISTUS is het Hoofd der Christelijke Gemeente; daarna maakt hij opmerkzaam op het hooge belang, om dit hoofdbeginsel in de Christelijke Gemeente vast te houden: want alleen dáárdoor wordt aan CHRISTUS de verschuldigde eer gegeven; alleen dáárdoor de geestelijke aard van Zijn rijk bewaard; alleen dáárdoor de ware éénheid in de Christelijke Gemeente bevorderd; alleen dáárdoor

Digitized by Google

de weldadige kracht van het Evangelie verzekerd. Deze voorstelling geeft hem aanleiding een woord van opwekking en besturing tot het gemoed zijner hoorders te rigten. Wij wenschen, gelijk aan de vorige, ook aan deze leerrede eenen duurzamen zegen, zoo als die te wachten is, altijd en overal waar CHRISTUS als het eenige Hoofd der Gemeente gepredikt wordt.

De Profeet DANIËL; *of: verklaring der droomen en gezigten in het profetisch gedeelte van het boek Daniël. Vrij vertaald uit het Fransch van* LOUIS GAUSSEN, *te Genève. Met afbeeldingen, kaart en platen. Eerste en Tweede Stuk. Te Amsterdam, bij* W. H. Kirberger. 1852. *In gr.* 8*vo.* 248 *bl.* *f* 3-40.

Volgens het berigt van den Uitgever, zal de *Fransche* uitgave het *Nederlandsche* publiek vertaald en omgewerkt in zes stukken worden aangeboden. De prijs der stukken zal verschillen, naar het aantal platen, dat bij elk stuk behoort. Evenwel berekent de Uitgever, dat de zes Stukken niet meer dan omstreeks *f* 9.— zullen kosten.

Tot nu hebben wij vruchteloos uitgezien naar de volgende stukken, en willen thans de aankondiging van hetgeen ons is toegezonden niet langer uitstellen. Naar de twee eerste stukken te oordeelen is 't inderdaad een hoogst belangrijk werk, uit de hand van eenen zeer begaafden man. In het jaar 1839 zag een boekdeel het licht onder den titel: DANIËL *le prophète*, dat eene uitlegging bevatte van de twee eerste Hoofdstukken van het Boek van DANIËL, en alzoo, benevens den droom van NEBUKADNEZAR, Koning van *Babylonië*, de levensbeschrijving van den profeet. In 1848 verscheen het tweede deel van dit werk, met een voorberigt van den Schrijver, waarin hij de toezegging deed, dat er nog een derde en mogelijk weldra een vierde deel zou volgen. Het derde deel verscheen in 1849. In het vorige jaar was, volgens den Vertaler, het vierde deel nog te wachten.

Als Schrijver van dat werk heeft zich de Heer LOUIS GAUSSEN, Predikant te *Genève*, bekend gemaakt. De Vertaler is van meening, dat, moge het Boek van DANIËL bij de lezing der profetiën duister en onverklaarbaar voorkomen, alles helder, duidelijk en klaar wordt, als men GAUSSEN gelezen heeft.

Digitized by Google

Wij durven ons de bevoegdheid niet toekennen om over die beslissende verklaring eene even stellige uitspraak te doen, en daarom onthouden wij ons uit bescheidenheid op dit punt van elk oordeel. Zoo ergens toch hangt hier veel, zoo niet alles af van subjectieve opvatting. Om eenen profeet te verstaan, moet men hem met den blik van eenen ziener naderen. Dat de Heer GAUSSEN dit gedaan heeft, kan men niet ontkennen; althans wat wij gelezen hebben, stelt dat voor ons buiten allen twijfel.

Het eerste stuk bevat de verklaring van NEBUKADNEZARS droom: DAN. II, en het tweede DANIËLS nachtgezigt: DAN. VII. Men moge verschillen, zoo veel men wil, van GAUSSENS opvatting, maar niemand zal aan de bewerking hoogen lof ontzeggen. Zij onderscheidt zich door uitgebreide kennis, fijn vernuft, en zuiveren smaak; door een diep inzigt in de geschiedenis; door eenvoudigheid en een populairen toon, en in 't algemeen door echte welsprekendheid. Zie daarvan tot eene proeve de voorstelling van de invallen der *Germaansche* volkstammen in den loop der vijfde eeuw.

»Naauwelijks vernam het hoofd der *West-Gothen*, de Groote ALARIC, die zich aan de overzijde van den *Donau* ophield, den dood van THEODOSIUS, of hij trok met zijn volk en de verschrikkelijke ruiterij der *Alanen*, alsmede vergezeld van ontelbare menigten *Hunnen* dien vloed over. Gedurende vijf jaren had hij *Thracië*, *Macedonië* en *Griekenland* verwoest, en keerde eindelijk zijne schreden naar het Westen. Het was in het jaar 400, de vijfde eeuw opende zich, eene eeuw vol van smarten en vernielingen! Het was de ure van de afstorting der volken; het was voor den laatsten keer, dat zij zich in beweging stelden, en, zich op het rijk der *Latijnen* werpende, reeds hare donders lieten hooren. Zij trokken vooreerst *Oostenrijk*, een deel van *Hongarijë*, *Illyrië*, en het *Venetiaansche* land door, en verwoesten dat alles. Men zou zeggen: »door hagel met vuur vermengd, dat zich op de aarde werpt (*Openb.* VIII: 7)." — Zij nemen *Aquilea* in, zenden uit die stad een ontelbaar getal gevangenen naar hun land, en doen geheel *Italië* sidderen. Zij worden in de pan gehakt; het is om het even! Zij zullen wederkomen.

»Twee jaren gingen slechts voorbij, en zie hier op nieuw die trotsche ALARIC met zijne *West-Gothen*. Tot tweemaal toe

Digitized by Google

wordt hij geslagen; eerst te *Pollentia*, ten tweedemale te *Verona;* zijne vrouw en kinderen worden gevangen genomen, en hij zelf heeft zijne redding te danken aan de vlugheid van zijn paard. Om het even! hij zal terugkomen.

»Te vergeefs werden drie jaren later 200,000 *Barbaren*, waarvan de meesten *slaven* waren, die ook op hunne beurt onder de leiding van RADAGATIUS den *Donau* waren overgetrokken, en waarbij zich eene ontelbare menigte *Bourgondiërs*, *Sueven* en *Vandalen* gevoegd hadden, op hunne beurt zoodanig aan den voet het *Apenijnsche* gebergte verslagen, dat er niet één man van te regt kwam. Nogmaals om het even! er zullen anderen komen.

»Inderdaad, op den laatsten dag van hetzelfde jaar, 31 December 406, trekt een vloed van andere *Barbaren* op het ijs den *Rijn* over, en dringt in *Gallië* door. Het zijn *Aleinen* (*Alanen*), *Sueven*, *Bourgondiërs* en *Vandalen*. Wee, van den 1sten Januarij 407 tot aan het einde van 408, over het geheele land, dat zich tusschen den *Rijn* en den Oceaan, tusschen de *Alpen* en de *Pyreneën* uitstrekt! onbarmhartiglijk verwoest, wordt het geheel als eene stormenderhand ingenomen stad behandeld; de steden zijn opgevuld met lijken, en de roofvogels met de wilde dieren des wouds komen, tot in de straten, een afschuwelijk aas van menschenvleesch en beenderen opzoeken.

»Kort daarna, den 28sten September 409, verlaten de meesten dier volken, namelijk de *Sueven*, de *Vandalen* en de ruiterij der *Alanen* dien verwoesten grond, trekken de *Pyreneën* over en dalen in *Spanje* af, om aldaar nieuwen buit te zoeken; schoone en vruchtbare, nog onaangeroerde landerijen worden hun toegezegd. De Koning der *Sueven*, met name ERMERICH, zet zich in *Gallicië* neder. GUNDERIK, de Koning der *Vandalen*, en wiens broeder GEISERIK (of GENSERIK) was, vestigde zich in het gewest *Betika*, dat toen [sedert] naar hem genaamd werd *Vandalousië*, en later *Andalousië;* — de Koning der *Alanen*, RESPENDIAL genaamd, vestigde zich in *Portugal*. Andere *Alanen* intusschen, gevoegd bij de *Gothen*, zetteden zich aan de monden van den *Ebro* neder en gaven, zoo als men verhaalt, aan dat land den naam van *Goth-Alanië* of *Catalonië*, gelijk anderen (naar men zegt, in *Frankrijk* geble-

Digitized by Google

ven), aan hunne residentie den naam van *Alani-Comium* of *Alençon* hadden doen geven.

»Maar zie verder, want met ALARIC en zijne *West-Gothen* hebben wij nog niet afgedaan. Het was in 408. Een derden keer komt hij dreigender en geduchter dan ooit terug. Hij trekt *Italië* binnen, en gaat op *Rome* aan, reeds door twee andere vijanden, hongernood en pest, geteisterd. Om hem te verschrikken, spreekt men hem te vergeefs van millioenen menschen, welke dat *Babylon* bevatte. »Zooveel te beter!" antwoordt hij: »hoe dikker het gras is hoe beter voor de zeissen!" — Men koopt echter zijn' aftogt, en om dien te betalen, stort men ontelbare schatten voor zijne voeten uit, door de kerken van al haar goud en zilver te berooven. Hij trekt af, maar wacht.... hij zal terugkomen.

»En inderdaad, hij komt een vierden keer terug; het was in 409; en een vijfden keer in 410; tot dat hij eindelijk den 24sten Augustus van dat zelfde jaar, om middernacht, met zijn geheele leger de eeuwige stad (gelijk men haar toen noemde) door de poort *Salaria* binnentrekt.

»In dien beruchten nacht van den 24sten Augustus 410 — toen de burgers van *Rome* door het trompetgeschal der *Gothen*, door het ongeregeld geschreeuw, door het moordademend krijgsgeroep van al die *Germaansche* stammen, onder hunne zuilgangen en triumfbogen weêrgalmende, ontwaakten — in dien beruchten nacht waren er 1168 jaren verloopen, sedert die overheerschende stad gesticht was, en 473 [340] sedert *Jeruzalem* door haar was verwoest geworden."

De Vertaler heeft veel zorg aan zijne taak besteed, het werk van GAUSSEN een anderen vorm gegeven, de levensbeschrijving van DANIËL en zijne drie vrienden weggelaten, en zich uitsluitend tot het profetisch gedeelte bepaald. Of hij daaraan wèl heeft gedaan? Wij beslissen het niet; ofschoon wij de omwerking en uitlating van hetgeen een ander toebehoort, niet onvoorwaardelijk kunnen goedkeuren. Het is waar, het werk heeft nu in beknoptheid gewonnen, maar waarschijnlijk heeft de auteur het leven van den profeet in verband met zijne profetie gebragt, en dan is de beknoptheid geene winst.

De vertaling is doorgaans vloeijend; alleen schijnt de Vertaler ten eenemale onbekend met de *Hollandsche* spelling der

Digitized by Google

namen van vreemde personen, volken en steden. AMMIANUS MARCELLINUS laat hij den *Franschen* naam van AMMIEN MARCELLIN behouden. *Ravenna* noemt hij *Ravennes*. Zoo gaat het overal. Dit zijn vlekken, die wij den ons niet bekenden Vertaler vriendelijk raden in de vervolgen te vermijden.

H. J. H. S.

De kleine Kosmos. Eene algemeen-bevattelijke wereldbeschouwing. Naar het Hoogduitsch van J. W. SCHMITZ, *door* JOH^{s}. PH^{s}. VAN GOETHEM. *Te Utrecht, bij* N. de Zwaan. 1853. *In* 12*mo*. 125 *bl*, *f* :- 90.

De uitwendige gedaante van dit geschrift is klein; maar rijk en groot is de inhoud. Wie de eerste bladzijden er van heeft gelezen, wordt als medegesleept door een stroom van weetgierigheid, en lezende denkt hij onwillekeurig aan den strijd van DAVID en den reus.

De Schrijver doet zich kennen als iemand, die niet alleen den moed heeft om eenen ALEXANDER VON HUMBOLDT tegen te spreken, maar ook bekwaamheid genoeg bezit om dien geleerde met de wederlegging van een *Kleinen Kosmos* welligt méér werk te geven, dan hij aan het zamenstellen van zijnen grooten *Kosmos* heeft gehad.

Wij zullen ons wel wachten hier als scheidsregters op te treden, maar onder den indruk van het gelezene moet Ref. erkennen, in vele gevallen meer door den kleinen dan door den grooten *Kosmos* bevredigd te zijn.

De strijd is te gewigtig en te verheven om dit werkje aan te kondigen met slechts een enkel woord. Onze lezers hebben regt te verwachten, dat wij hen in zulke grootsche aangelegenheden eenigzins op de hoogte plaatsen. Ref. zal trachten dat te doen, in de orde door den Schrijver gevolgd.

In de eerste plaats doet hij zich kennen als een tegenstander van de leer der attractie en hij is dus een bondgenoot van GRUITHUYZEN; hoewel het gezegde van dezen: »Aantrekking zonder haak of touw is mij ondenkbaar", zeker voor ernstige wederlegging vatbaar is.

In vroegeren tijd, en dit is nog niet zoo lang geleden, werd de ruimte des heelals tusschen de hemelligchamen als

Digitized by Google

ledig beschouwd, en men veronderstelde: in het middelpunt des zonnestelsels eene aantrekkende, en in de planeten enz. eene afstootende of het middelpuntschuwende kracht. Naderhand heeft men ingezien, dat eene middelstof niet gemist kon worden; maar terwijl men de vloeistoffen uit zeer bewegelijke, de lucht uit hoogst bewegelijke deeltjes deed bestaan, aan alle hemelligchamen beweging toekende, het licht duizenden jaren door de onmetelijke ruimte liet stralen eer het tot de aarde kwam, deed men dien fijnen, voor onze zintuigen niet waarneembaren ether, waarin wereldbollen met ons verbazende snelheid zich in alle rigtingen bewegen, eeuwiglijk stilstaan. De weggeworpen bal verdringt de lucht en veroorzaakt eene strooming; het door ontvlamd buskruid te weeg gebragte luchtledig wordt met een knal, die de aarde doet dreunen, weder gevuld; eene ongelijke temperatuur in de luchtstreken veroorzaakt winden, stormen en orkanen; de door den bliksem voortgebragte ledige ruimte der atmospheer, wordt, onder het ratelen van den donder en de mijlen ver rollende donderslagen, weder door de toestroomende lucht ingenomen — en de ether waarin zonnen gloeijen en branden, en millioenen wereldbollen met weêrgalooze snelheid wentelen en loopen zou onbewegelijk zijn? — Dat denkbeeld is zeker niet zeer aannemelijk. — Als wij met eene kaars in de lucht loopen laat zij de vlam achter zich; en eene planeet met zulk een vaart voortsnellende zou haren atmospheer niet in den ether achterlaten, dien zij doorklieft en verdringt? — Wat een stilstand van den ether nog onverklaarbaarder maakt, is, dat eene komeet, die een weg van 3 mijlen in de seconde aflegt, verhindering in haren vaart zou ondervinden door de tegenstandbieding van den ether, en dat, daarentegen, eene planeet met onveranderlijke en nooit gestoorde snelheid 4 mijlen in de seconde zou afleggen. Eindelijk zou men mogen vragen: of de baan door de wereldbollen in den ether gemaakt, ledig wordt gelaten, en of het eeuwige branden en voortbrengen van licht en warmte, door het onmetelijke vuurwerk der zonnen kan geschieden te midden van eene onbewegelijke stof?

De Schrijver neemt daarom een stroomenden ether aan, die in beweging de hemelligchamen overtreft, hen in zijne vliegende golven hult, en van het Westen naar het Oosten medevoert. Die strooming wordt bevestigd door den noordelijken

Digitized by Google

gang der sterren, door de grootere banen der noordelijke kometen, door de noordelijke golving van de lucht-atmospheer der zon, door de noordelijke rigting der zonnevlekken, ja zelfs door de meerdere afplatting van ons zuidelijk halfrond. Het is eene *magtige wereld-impulsie* die alle hemelligchamen naar het Noorden dringt, en de leer der attractie moet bij zulk een feit, waar de kracht zich met zulk eenen alles overwegenden invloed naar éénen kant openbaart, verstommen, en het web der aantrekkende draden uit hare handen voelen gerukt. — Tusschen Sirius en de Zon is de rigting van de strooming des ethers, die de brandstof naar de zonnen voert om er wereldbollen van te scheppen.

Ref. zal, om niet te breedvoerig te worden, voornamelijk die omstandigheden aanroeren, welke meer bijzonder de loopbaan van onze aarde betreffen, en de verklaring der meteoorsteenen, van den zaadregen, van eb en vloed, van de kleuren en het licht, en vele andere voorbijgaan; liever den lezer aansporende om het werkje-zelf ter hand te nemen.

De aarde verwijdert zich, volgens den S., steeds meer en meer van de zon; waaruit volgt: *a.* dat de kracht van het zonlicht voor ons afneemt. Ten tijde van NEWTON was die kracht 800,000 maal sterker dan het maanlicht, en thans is zij het maar 300,000 maal. *b.* dat de zon steeds kleiner wordt voor ons oog, en dat haar licht méér tijd noodig heeft om tot ons te komen.

Met de verwijdering van de zon worden de aswentelingen langzamer en elke 24 uren $\frac{1}{8}$ seconde langer. Deze verlenging kan echter bij de tegenwoordige verdeeling van het jaar niet in het oog vallen.

De aarde verkoelt meer en meer; zoodat de gure en sombere dagen toenemen: hetwelk blijkt uit de aanteekeningen der sterrekundigen, die vroeger een veel grooter getal heldere dagen voor hunne waarnemingen hadden; en uit de tropische gewassen der nu koude streken. Ook blijkt uit eene oude kloosterkronijk, dat in het jaar 1471 de druiven in het midden van Mei bloeiden, en de kloosterbroeders op den 5^{den} Augustus den nieuwen wijn dronken en dat de kersen en pruimen bloeiden in Maart; thans heeft de wijnoogst in het Zuiden van *Frankrijk*, eerst in October plaats.

Met de verwijdering van de zon snelt de aarde de sterren

Digitized by Google

te gemoet, en met elke 2600 mijlen, die zij verder gaat, daagt er eene ster te meer uit de peillooze diepte van den wereldoceaan voor ons op. Twee eeuwen vóór CHRISTUS kon men slechts 675 sterren met het bloote oog tellen en thans zijn er meer dan 3000 zigtbaar; terwijl de sterrekundigen met den telescoop bijna elken dag een grooter aantal aanschouwen.

Meer en meer snelt onze planeet noordwaarts het ruim der sterren in, en hoopen zich daar alzoo de sterren voor haar op. Welk een verheven schouwspel is aan onze nakomelingen bereid, die niet enkel lichtende punten zullen zien, maar schitterende en van glans en gloed stralende bollen, die in ontelbare hoeveelheid het diamanten gewelf doorkruisen, en het verflaauwende schijnsel der zon met millioenen stralen vergoeden!

Meer en meer nadert ons de maan, en wel jaarlijks 47 mijlen; zoodat zij ten tijde van HIPPARCHUS 101,500 en thans maar 40,426 mijlen van ons verwijderd is. Met elk jaar zullen wij dit aan ons verwante hemelligchaam beter kunnen beschouwen. Worden nu reeds werken van menschen op de maan door ons gegist, onze nakomelingen zullen die werken zien en steeds van naderbij leeren kennen, tot eindelijk aarde en maan vereenigd en als te zamengesmolten worden tot eene en dezelfde ster.

Meer en meer neemt de afplatting der aarde aan de polen toe, en nadert zij den vorm eener schijf, wier welving echter aan het Noorden sterker is, daar de naar het koudere zuidelijke wereldruim gekeerde zuidpool eene sterkere afplatting ondergaat. — Die sterkere afplatting bestaat en neemt toe: de bergen van het zuidelijk halfrond schijnen hooger, en de equator drukt de middellijn der aarde niet uit; het ijs en de sneeuw strekken zich verder uit over het zuidelijke dan over het noordelijk halfrond.

Meer en meer krimpt de aarde te zamen, en neemt dus haar omvang af; zoodat de afstanden tusschen de verschillende landen en plaatsen verminderen; die inkrimping bedraagt thans maar ⅓ mijl, doch was vroeger drie mijlen in het jaar.

Meer en meer worden de grondstoffen vast en vermindert de hoeveelheid van het water, waardoor het vaste land in omvang toeneemt.

Meer en meer neemt de hoogte der wolken af; zoodat zij

Digitized by Google

thans reeds op de bergen en heuvelachtige landen als nederhangen. De oude *Grieksche* sterrekundigen berekenden den afstand der wolken op 28 geographische mijlen; vóór 1900 jaren vond POSSIDONIUS dien nog slechts 12½ mijl, en KEPLER schatte denzelven op $\frac{1}{3}$ mijl.

Steeds meer en meer dringt de mensch in het werk van zijnen Schepper: wordt thans reeds het ontstaan en vergaan van wereldbollen voor onze blikken bemerkbaar; onze nakomelingen zullen den duur der planeten van het begin tot het einde waarnemen.

De zonnen, die bronnen van licht en warmte, zijn de geboorteplaatsen der planeten, en ook heur graven; doch graven waaruit zij heerlijker verrijzen.

De zon met een licht-oceaan van duizenden mijlen omgeven, wier baren en golven stralend licht op hunne kruinen en zoomen dragen, is onzer planeten moeder, voedster en misschien ook laatste verblijfplaats.

Eene donkere vlek aan de zon trekt zich allengs te zamen, de lichtbundels en fakkels verheffen zich met nieuwen luister, en de bliksemstralen schieten tot op 180,000 mijlen in het wereldruim, en verkondigen er het uur eener groote gebeurtenis. De ijlende golven rollen met woeste majesteit om het zwoegende ligchaam, de donkere vlek verdwijnt, de omvang is verminderd en eensklaps vertoont zich voor het starend oog der wereldlingen een vurige, nooit geziene, als met vleugelen van licht omgevene bol: eene komeet, in de nabijheid der zon. IJlings vliegt zij met de snelheid der gedachte door de millioenen hemelbollen, die met verbazing hare nadering beschouwen; van het Noorden naar het Zuiden en van het Zuiden naar het Noorden verkondigt zij de blijde boodschap van de geboorte eener nieuwe planeet. Allengs, na verloop van eeuwen, verliest zij de lichtende staart en, met of zonder de trawant of trawanten, die haar vroeger vergezelden, keert zij weder: hare glooijing neemt af; de gesmolten elementen, die golvende en bij de nadering der komeet tot de zon (het perihelium) zich uitzetteden, verkoelen, en de komeet schaart zich in de rij der zusteren als eene planeet, om eene lengte van eeuwen het voedsel der moeder, waarvan zij meer en meer onafhankelijk wordt, te ontvangen, en steeds verder en verder in het gezelschap der sterren te dringen. Meer en meer neemt

Digitized by Google

haar omvang af, verwijdert zij zich van de zon, wordt hare wenteling trager, en eindelijk schaart zij zich in de rij der vaste sterren; het zonnelicht met sterkeren glans terugkaatsende, omdat hare zelfstandigheid vaster is geworden. Ten laatste wordt de vaste ster, vroeger planeet, in de verzamevan sterrenstof, in de nevelvlekken opgenomen, en de stroom van den wereld-ether voert haar naar de zonnen, om tot voedsel te dienen van deze eeuwige bronnen van licht en warmte, opdat zij er nieuwe wereldbollen uit scheppen. Het ontstaan van eene vlek op de zon, en het verdwijnen van het stof der sterren in de lichtzee der zonnen, is eene eeuwigheid voor eene planeet, maar voor een zongebied is het slechts een ademtogt!

Eeuwig stroomt de stof de zonnen te gemoet, eeuwig straalt zij er uit als licht en warmte, of levert zij aan het heelal nieuwe bollen, nieuwe woonplaatsen, tot verheerlijking van den Schepper en tot verhooging van het geluk der stervelingen.

Ook voor onze aarde komt eenmaal de tijd, dat zij in eene nevelvlek eene zon te gemoet snelt, en daar den dag der wedergeboorte begroet, om op nieuw zonnevlek, komeet, planeet, ster en sterrenstof te worden. Welligt verbeiden haar het graf en de wederopstanding in eene andere zon, in den *Sirius* of de *Wega* misschien; om haar een deel van een volmaakter, grooter, schitterender, heerlijker zonnestelsel, en een reiner geluk, deelachtig te doen worden.

Dat echter geene vrees of bekommering den lezer bevange! — De weldoende Schepper der zonnen, die de wereldbollen in de grenzenlooze ruimte doet slingeren, heeft ook het lot bepaald der planeet, die zich eenmaal in derzelver lichtgloed zal oplossen, als Hij de eeuwigheid der stervelingen sluit, om eene andere eeuwigheid voor hen te openen. Geen redelijk wezen zal ook door de uitroep van FERGUSSON: »de maan zal op de aarde nederkomen, als de hand van God haar niet terughoudt", met angst worden vervuld; want de onverzadelijke begeerte om de majesteit der dingen te zien, is even onuitbluschbaar als het licht der zonnen. De glans en heerlijkheid die ons van de wereldbollen tegenstraalt, strekt niet om onze zucht naar kennis te kwellen; maar vervult ons met eene hoop, van welke iedere lichtstraal eene belofte van vervulling, iedere komeet een bode van verwezenlijking is.

Digitized by Google

Ref. acht elke aanbeveling om dit grootsche werkje te lezen overbodig. Hij eindigt met billijken lof voor de vertaling en uitvoering, die beide verdienstelijk zijn.

L. H. V.

Vragen van Nederlandsch Regt, beantwoord door eenige Amsterdamsche Regts-Beoefenaars. Tweede Verzameling. Te Amsterdam, bij P. N. van Kampen. 1853. *In gr. 8vo.* 190 *bl.* *f* 2-:

In de Voorrede van het Eerste Bundeltje, November 1849, gaven de Verzamelaars te kennen, dat zij wel niet vreemd waren aan het denkbeeld om later een tweede te leveren, maar toch bij voorkeur het lot dier bladen wilden afwachten, alvorens het besluit te nemen, om meerdere aan het oordeel van het Regtsgeleerd publiek te onderwerpen. Wij verheugen ons, dat dit Eerste Deeltje blijkbaar een zóó gunstig onthaal gevonden heeft, dat er thans een Tweede gevolgd is. Uit het Voorberigt ziet men, dat de Juristen-vrienden-kring, aan welken men de bewerking der 25 hier geleverde Opstellen te danken heeft, niet alleen nog in wezen is, maar zich ook door aanwinst van nieuwe medearbeiders uitbreidt. Deze zijn thans: de Heeren Mrs. E. A. BERKHOUT, E. BOAS, H. A. HARTOGH, J. HEEMSKERK AZ., L. H. KUHN, M. J. LANGE, AUG. PHILIPS, J. W. TYDEMAN en ABR. DE VRIES. Wat het plan betreft, onderscheidt zich deze Tweede Verzameling slechts daárdoor van den Eersten, dat ditmaal alleen *onuitgegeven* opstellen aan 't publiek worden aangeboden, terwijl enkele van den vroegeren bundel reeds elders het licht hadden gezien. Voorts betuigen de Verzamelaars, dat zij zich gaarne bij deze uitgave zouden hebben bepaald tot die vraagpunten, waaromtrent zich, na discussie, eene éénstemmige meening bij al de Leden hunner Vereeniging gevestigd had; maar dat alras het onuitvoerbare daarvan werd ingezien. Bij voorkeur toch kozen zij juist *zeer betwistbare* stellingen ter behandeling uit, ten einde de wisseling van gedachten alzoo des te volledíger en belangrijker te maken. Er is dus hier doorgaans alléén het gevoelen der méérderheid uitgedrukt. Aan het slot van het Voorberigt vindt men een woord van hulde, dank en rouw

Digitized by Google

aan de nagedachtenis van den kundigen vriend der Verzamelaars, Mr. A. N. RIETVELD VAN DER FEEN, die zoowel tot den vorigen, als ook nog tot dezen Tweeden Bundel, bijdroeg, tot dat de onverbiddelijke ziekte, die hem zoo vroeg ten grave bragt, terwijl hij in zijnen omgang zijnen vrienden zoo lief en leerrijk was, hem tot rusten dwong.

Wij laten het aan de Regtsgeleerde Tijdschriften over, dezen nieuwen Bundel: *Vragen van Nederlandsch Regt*, te beoordeelen, en kondigen haar alleen in *dit* Maandschrift aan, om er ook op die wijze de aandacht te meer op te vestigen. Dit kunnen wij er van zeggen, dat de stijl klaar, bondig en beknopt is, en dat deze Verzameling gelijken tred houdt met — en waardig ter zijde staat aan — de Verzameling van *Regtsgeleerde Adviezen*, door eenige leden van de *Haagsche* balie onlangs voortgezet. Wij meenen, dat het aangekondigde Werkje zich ook vóóral dáárdoor onderscheidt, dat men, ofschoon de *Nederlandsche* Jurisprudentie verëerende, nogtans in deze Opstellen niet slaafs hare uitspraken gevolgd heeft, daar toch niets de grondige en onafhankelijke, echt wetenschappelijke regtsstudie méér in den weg staat, dan de verwaarloozing van een zelfstandig oordeel over belangrijke regtspunten, hoewel zij dan ook reeds door den Regter, in een enkel gegeven geval, mogten beslist zijn.

Den Verzamelaars wenschen wij de voortduring hunner zoo nuttige vriendschap, en daarnevens tijd en lust toe om ons meermalen Vervolgstukken van hunnen belangrijken arbeid te schenken. †

Gewijzigd ontwerp van Wet tot regeling van het Armbestuur, met de nieuwe Memorie van toelichting, door de Regering ingediend aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, in de zitting van 15 *Febr.* 1853, *benevens het Eerste ontwerp van Wet, met zijne Memorie van toelichting, ter vergelijking, en het voorloopig Verslag van de Tweede Kamer der Staten-Generaal. Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. 1853. *In gr.* 8*vo. VI en* 116 *bl. f* 1 - 10.

Zie hier hoe de Uitgever in zijn *voorwoord* te regt deze verzameling aanbeveelt: »Ofschoon de Wet tot regeling van het

Digitized by Google

Armbestuur nog slechts als ontwerp bestaat, meent de uitgever het publiek toch geene ondienst te doen door de mededeeling van dat ontwerp, gelijk het bij Koninklijke boodschap van 15 Februarij jl. bij de Tweede Kamer der Staten-Generaal werd ingediend, en van de officiële stukken, die zoowel omtrent deze als omtrent de vroegere wetsvoordragt tot regeling van het Armbestuur bestaan. Die uitgave heeft te meer waarde, omdat de Memorie van Toelichting bij het laatst ingediende ontwerp het antwoord bevat, op de bedenkingen in het Voorloopig Verslag der Tweede Kamer ten aanzien van het oorspronkelijk ontwerp van Wet geuit.

»Zij, die belang stellen in deze gewigtige quaestie, zien zich dus in staat gesteld, om, in eene beknopte ruimte, alles bijeen te hebben, wat tot dus verre met betrekking tot de Wet op het Armbestuur tusschen Regering en Vertegenwoordiging is voorgevallen; terwijl, wanneer die Wet door de Staten-Generaal zal zijn aangenomen, in hetzelfde formaat en met dezelfde letter als dit boekje, de verdere officiële bescheiden, en de beraadslagingen der beide Kamers over de Armenwet gehouden, bij den uitgever in het licht zullen verschijnen. De koopers van dit werkje kunnen zich daardoor in het bezit stellen van eene volledige verzameling, van al hetgeen door de Regering en de Staten-Generaal over deze hoogst gewigtige Wet gezegd en geschreven is."

Maar wat is nu gebeurd?

Er is omtrent dit *gewijzigd ontwerp* ook een Voorloopig Verslag uitgebragt op den 13den April 1853, te vinden in het Bijblad van de Nederlandsche Staatscourant, 1852—1853, Bijlagen, blz. 603—617; — en daarbij is de zaak blijven rusten. Men was toen reeds in het midden der gebeurtenissen (het verslag zelf draagt er sporen van!) die den toenmaligen Minister van Binnenlandsche Zaken en zijne niet teruggetreden ambtgenooten hebben doen vervangen.

Het zou dus wenschelijk zijn, dat de Uitgever dezer verzameling, volledigheidshalve, ook dat nieuwe verslag deed afdrukken, aan de koopers ronddeelen en bij de nog onverkochte exemplaren voegen; opdat al de retroacta van die ongeboren Wet bijeenblijven.

Dan — en zonder die bijvoeging zelfs — zal deze verzameling zeer gemakkelijk en bruikbaar zijn, vooral ook ter

Digitized by Google

vergelijking met het nieuwe ontwerp, hetwelk de tegenwoordige Minister van Binnenlandsche Zaken aan de Kamer beloofd heeft nog vóór nieuwjaar te zullen leveren.

Zelfs voor bezitters van het Bijblad van de Staatscourant heeft deze verzameling gemak en waarde, omdat het veel nazoeken in verspreide bladen altijd lastig is, en bijzonder ook omdat de verschillen tusschen het eerste en gewijzigde ontwerp met veel juistheid aan den voet der gewijzigde artikelen zijn aangewezen.

De verordeningen op veer- en beurtschepen, door Mr. J. T. BUYS. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 1853. *In gr.* 8vo. 59 *bl.* *f* :-60.

Een lid van de *Kamer van koophandel en fabrieken te Haarlem* had aan den geachten Schrijver het verzoek gerigt, om in eene *brochure* de bedenkingen tegen de bestaande verordeningen op de veer- en beurtschepen, en de gronden, welke voor eene verandering pleiten, nader te betoogen en te ontwikkelen. Ter voldoening aan dit verzoek is het bovengemelde werkje opgesteld en uitgegeven. Ongelukkigerwijze geschiedde zulks juist in het midden der gebeurtenissen van April ll., en heeft het daardoor niet overal en algemeen die aandacht verworven, waarop het ruimschoots aanspraak kon maken.

Met veel bescheidenheid zegt de S. van zijn werk, dat het niet zoo zeer gerigt is aan regtsgeleerden en beoefenaren van Staatshuishoudkunde, als wel voornamelijk en in de eerste plaats aan den handel; dat het geene aanspraak maakt op wetenschappelijke waarde, en geene andere verdienste zoekt dan deze, dat het op eene eenvoudige en duidelijke wijze de redenen blootlegt, waarom vooral ook de kooplieden behooren in te stemmen met de afkeuring, welke reeds sedert lang door wetenschappelijke mannen over onze wetgeving op veren en beurten is uitgesproken.

Een beknopt overzigt van het werkje zal aantoonen, dat het inderdaad niet slechts voor den handelaar, maar ook voor regtsgeleerden en staatshuishoudkundigen nuttige beschouwingen bevat.

Digitized by Google

De S. gaat uit van de Circulaire van den Minister van Binnenlandsche Zaken van 28 April 1850, waarbij deze aan Gedeputeerde Staten in de verschillende Provinciën als zijne meening te kennen geeft, dat de bestaande keuren en reglementen op veren en beurt-schepen, als niet overeenkomstig met de tegenwoordige Staatswetgeving, de wet op het patentregt, en de gezonde beginselen van Staatshuishoudkunde, noodzakelijk aan eene grondige herziening moesten onderworpen worden; en waarbij tevens eenige bepalingen worden aangegeven, welke volgens hem, de grondslagen zijn moesten van eene nieuwe wetgeving op dit punt.

De S. vermeldt voorts, dat sedert die Circulaire de bewuste zaak geene enkele schrede schijnt te zijn gevorderd, en schrijft dit hoofdzakelijk toe aan tegenwerking van die zijde, welker bijzondere belangen bij de nieuwe regeling met het algemeen belang niet in overeenstemming zouden worden bevonden.

Hij schetst de geschiedenis van het ontstaan der beurtveren, en beschouwt den toestand van de binnenlandsche scheepvaart; hij toont aan, dat de inrigting der beurtvaart in vele opzigten is verouderd; wenscht de beurtvaart te behouden, maar doelmatig gewijzigd te zien en onderworpen aan hooger gezag; bepaaldelijk wil hij het monopolie-stelsel hebben opgeheven.

Een overzigt van de regeling der beurtvaart bij Koninklijk Besluit van 21 Aug. 1818, geeft stof tot kritische beschouwingen, die ook tot de Jurisprudentie van den Hoogen Raad opklimmen.

Na alzoo uit een staatsregtelijk oogpunt de zaak der beurtvaart te hebben beschouwd, treedt hij in eene Staatshuishoudkundige beschouwing, en toont het hooge gewigt aan, hetwelk voor den binnenlandschen handel in eene verbeterde regeling van dit onderwerp gelegen is; waarbij hij ook in eene vergelijkende beschouwing treedt met het reglement op de vervoermiddelen te lande.

Door onderscheidene voorbeelden staaft hij het verderfelijke van de tegenwoordige inrigting; gispt onderscheidene der thans bestaande bepalingen, gelijk die in de meeste verordeningen op dit stuk voorkomen; bespreekt de vraag, of de tegenwoordige beurtschippers aanspraak zouden hebben op schâvergoeding, wanneer het monopolie-stelsel werd afgeschaft; en geeft ten slotte nog eenige punten op, die, naar zijne meening, bij

Digitized by Google

eene nieuwe wet op de beurtvaart in aanmerking zouden moeten komen.

Wij hebben dit betoog van den S. met uitstekend genoegen gelezen; misschien was het op sommige punten wel voor verkorting vatbaar; het zou er welligt in overredingskracht door gewonnen hebben. Thans zal het bij sommigen niet aan aanmerking op enkele onderdeelen ontbreken; maar het beginsel komt ons toch met den Schrijver onomstootbaar voor. Het ligt overigens in den aard der zaak, dat uit het openstellen eener vrije concurrentie — en wanneer aan de beurtvaart geen ander voorregt wordt toegekend, dan om, bij uitsluiting, op zekere aangewezen veren en plaatsen geregeld te mogen afvaren — in den beginne wel eenig ongerief zal geboren worden; maar welke verbetering brengt niet in den beginne moeijelijkheid te weeg? Het was even zoo, toen de diligences de bolderwagens vervingen, en op hare beurt door de spoortreinen werden verdrongen; doch dit komt alles te regt, leidt tot nieuwe ontwikkeling van energie, en eindigt met groote voordeelen voor allen, en het meest voor het publiek en den handel.

Het is overigens jammer, dat de S. de circulaire van den Heer THORBECKE niet als Bijlage bij zijn boekje gegeven heeft: men vindt die wel in het Weekblad voor de Burgerlijke Administratie, in de Provinciale bladen, en andere verzamelingen; maar daar hij voor den handelaar voornamelijk schreef, moest hij dezen in de gelegenheid gesteld hebben, met dat belangrijke stuk meer van nabij kennis te maken.

Herinneringen aan mijn verblijf in Engeland in het najaar van 1851, *van* FREDERIKA BREMER. *Uit het Engelsch vertaald door* C. M. MENSING. *Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1853. *In gr.* 8*vo. IV en* 190 *bl. f* 1-80.

Wie zal de begaafde Schrijfster, wier romans zoo geliefd zijn, niet gaarne vergezellen op haren togt door *Engeland*? Wie zal niet gaarne de mededeeling lezen van de door haar ontvangen indrukken en van hare oordeelvellingen over hetgeen zij er zag en hoorde. Zij spreekt in deze »Herinneringen" van de treurigheid die haar beving, toen zij het eerst

Digitized by Google

Engeland bezocht, terwijl de Cholera er heerschte, en van hare opgewondenheid toen zij er andermaal vertoefde, terwijl de wereldtentoonstelling bijna uitsluitend alle gemoederen bezig hield. Dit zal niemand verwonderen. Maar 't zal menigeen kunnen verwonderen, dat eene vrouw over gewigtige vraagstukken van de tegenwoordige *Europesche* Maatschappij medespreekt, waarover menig ervaren man zou aarzelen zijn gevoelen kenbaar te maken. Men bedenke echter dat het geschrift komt van FREDERIKA BREMER, die weet dat men gaarne haar hoort spreken.

De Schrijfster bezoekt *Liverpool*, *Manchester*, *Birmingham* en *Londen*, en dit geeft haar gelegenheid over handel en fabrieksnijverheid te spreken, over »de gevaarlijke klassen" der Maatschappij, en over de pogingen om het lot te verbeteren van de behoeftigen. De »Ragged-schools" en de matigheidgenootschappen bezoekt zij; ook de wijken van »Sint-Giles" en dergelijke, waar de ellende huist; doch tevens de modelwoonhuizen voor den minderen stand, de openbare baden en waschhuizen, de »*dormitory for thieves*" (bayerts of verblijfplaatsen voor jonge dieven), en de »*Emigrants-home*" (verblijven voor eerlijke behoeftigen). Zal reeds de *Nederlandsche* lezer van de beide laatsten zich geen denkbeeld kunnen vormen, evenmin zal hij kunnen begrijpen dat er in *Londen* behoefte bestaat aan een asylum of toevlugtplaats voor bejaarde Gouvernantes, of voor de jeugdige meisjes die eene dergelijke betrekking zoeken. En toch, wanneer men de »Herinneringen" leest, zal men het nut van al die inrigtingen spoedig inzien.

Meermalen geraakt de verdienstelijke Schrijfster in geestdrift, en schildert dan met dichterlijken gloed. Dat is voornamelijk het geval wanneer zij de geboorteplaats van SHAKESPEARE bezoekt, of in het kristallen paleis zich beweegt. Met *Zweden*, haar vaderland, is zij ingenomen, en wie zou dat kwalijk nemen? Aan de Noordsche Saga's en Skandinavische goden en halfgoden wordt men meermalen herinnerd, en aan den invloed der Noormannen op *Groot-Brittanje* wordt veel toegeschreven, dat anderen, welligt niet ten onregte, aan den invloed van den Anglo-Saksischen stam zouden toekennen.

Doch wij willen onze lezers deelgenooten maken van de aandoeningen door FREDERIKA BREMER bij ons opgewekt. —

Digitized by Google

Van haar eerste bezoek in *Engeland*, in 1849, zegt zij: »Op eene eenzame wandeling van tien minuten langs de straten van *Hull*, zag ik tienmaal meer gebrek, dan ik in *Denemarken*, gedurende een verblijf van tien maanden, had gezien. — De zon scheen vrolijk, toen ik door de fabriek-districten reisde. Ik zag hunne groepen van steden en voorsteden; ik zag hunne rookende pilaren en piramiden overal in het ruime landschap oprijzen; ik zag hunne gloeijende vuurkolken zich in den grond openen, alsof deze zelf in brand stond — een prachtig en schilderachtig schouwspel, dat aan de vuuraanbidders van vroegeren en lateren tijd, en aan hunne altaren herinnerde. Maar ik hoorde het droevig geschrei der kinderen uit de fabrieken; het geschrei dat de stem van het publiek voor de wereld hoorbaar heeft doen worden; het geschrei der kinderen, der kleinen, die door de winzucht der ouders en der fabriekanten gedwongen waren om leven, vreugde en gezondheid in de machinen-zalen ten offer te brengen; kinderen, welke in die bedden slapen, die nooit koud zijn; kinderen die voortgejaagd en geslagen worden tot zij langzamerhand in den dood of in stompzinnigheid — dien levenden dood — verzinken; — en de rijke fabriek-districten, met hunne vuurkolommen en piramiden, kwamen mij voor als eenen ontzaggelijken tempel van Moloch, waarin de mammon-dienaren van *Engeland*, zelfs hunne kinderen in de gloeijende armen van hunnen God opofferden — kinderen, de hoop en de heerlijkste vreugde der aarde!

»En toen ik in de St. Paulskerk het groote gebulder der stem van *Londen* hoorde — dat gebulder, dat men zegt dat nooit slaapt, maar slechts voor één uur sluimert tusschen twee en drie uur in den nacht — toen ik die stem hoorde in de ledige kerk, waarin geene godsdienst werd gevierd, en opzag in den schoonen koepel, die door geen lofzang werd gevuld, maar alleen door dien bulderenden galm, dat sombere, verwarde gedruisch; toen was het mij als hoorde ik den stroom des noodlots bruisend aankomen, over vallende koningrijken en volken, hen medevoerende naar een onmetelijk graf."

Wekte het gezigt van *Engeland* in 1849 slechts sombere denkbeelden bij onze Schrijfster op, vol bemoediging waren hare gewaarwordingen bij het bezoek in 1851. Zoo leest men

Digitized by Google

bl. 19: »Het jammerlijke geschrei der kinderen werd nu niet langer uit de fabrieken gehoord. De regering had een eind gemaakt aan de hardheden en wreedheden, voorheen door de winzucht aan de kleinen gepleegd. Geen kind onder de tien jaren oud kan nu in de fabrieken gebruikt worden, en wanneer zij daarin werken, moet hun een gedeelte van den dag tot schooltijd worden gelaten. Eene groote fabriek heeft nu gewoonlijk hare eigene school, met een' bezoldigden meester voor de kinderen. De jongens, die ik in de grootste zalen der fabriek zag, en met wie ik sprak, zagen er gezond en opgeruimd uit."

Het beeld van den fabriekant geschetst (bl. 23) is evenwel niet bijzonder vleijend. »Het geheele doel en oogmerk van den *Manchesterschen* fabriekant — wanneer hij niet aan zijne machinerie is gebonden en slechts als een gedeelte daarvan leeft — is om uit *Manchester* te komen. Hij spint en gebruikt alle middelen, goede en kwade, om geld genoeg over te leggen om onafhankelijk te leven, of om zich een huis te bouwen op eenen afstand van de rookerige, rustelooze stad — ver van het gewoel en gedrang der onhandelbare werklieden. Zijn doel is, op het land en in eene aangename woning tot rust te komen; en wanneer hij dat doel bereikt heeft, beschouwt hij de luidruchtig arbeidende bijenkorf, waaruit hij pas gekomen is, als iets, waarmede hij niets meer te maken heeft, en waaruit hij blijde is heelhuids te zijn ontsnapt. Dit is het geval met velen — God verhoede dat wij zouden zeggen, met allen."

Op bl. 26 enz. vindt men het een en ander over de Koningin en over Prins ALBERT, en hoe VICTORIA bemindt wordt in weerwil dat zij binnen korten tijd £ 119,000 (ruim veertien ton gouds) »voor stallen en hondenhokken" van het Parlement hoeft gevraagd en verkregen. »Hoe? £ 119,000 voor het onderhoud van paarden en honden, en dat in eenen tijd, waarin de *Ieren* van honger sterven of in den uitersten nood het land verlaten; waarin, zelfs in *Engeland*, zoo oneindig veel voor de menschheid te doen blijft, en met die som zoo veel goeds kon gedaan worden!" Het antwoord is eenvoudig dit:

»Het *Engelsche* volk wenscht dat zijn Koninklijk geslacht, met zekere mate van staatsie zal leven. De *Engelschen* zelven

Digitized by Google

zijn groote liefhebbers van fraaije paarden en honden; en het streelt hunnen nationalen hoogmoed, dat de Koninklijke personen zulke paarden en honden, en zulke prachtige woningen daarvoor hebben."

De Koningin en haar gemaal zijn overigens voor het volk de personificatiën van alle huiselijke en openbare deugden. »De Koningin is eene voortreffelijke vrouw en moeder; zij bezorgt de opvoeding harer kinderen en vervult hare pligten als Souvereine met dezelfde gemoedelijke naauwgezetheid. Zij staat des morgens vroeg op; zij is stipt en regelmatig in groote zoowel als kleine dingen. Zij betaalt met gereed geld wat zij koopt, en is nooit aan iemand iets schuldig. Haar hof is een voorbeeld van zuiverheid van zeden."

Aan het slot dier passage lezen wij: »Wat van die Koninklijke magt vereischt [*geëischt*] wordt, is geene geringe, maar eene groote zaak. Veel wordt van den persoon gevorderd; maar toch niet meer dan waartoe de mensch, die waarlijk mensch is, in staat is. Noch genie, noch groote natuurlijke begaafdheden zijn noodig. Niets dan een ernstige wil en een goed en edel hart. Het blijkt ook dat de tijd nadert, wanneer aan geene andere Koninklijke magt op aarde, meer waarde zal worden gehecht, wanneer de kroon en schepter van den vorst geestelijke en zedelijke magt zullen zijn."

Nu en dan ontmoet de lezer wel eens wat te veel ingenomenheid met *Engeland*, onder anderen waar de S. spreekt van eene fabriek van stalen pennen te *Birmingham*. Zij vond er vierhonderd jonge meisjes, welgekleed, gezond en vrolijk van uitzigt enz. »Over het geheel was het een schouwspel van welvarendheid, hetwelk zelfs dat der werkmeisjes in de vermaarde fabrieken van *Lowell* in *Noord-Amerika* overtrof." Dit oordeel komt ons partijdig voor, dewijl de fabriekwerksters te *Lowell*, meisjes zijn van tusschen de 15 en 24 jaren, farmers-dochters uit de omstreken, die vereenigd in kosthuizen woonachtig zijn, waar zij onder toezigt staan, en alwaar de beschaving van den geest niet verwaarloosd wordt. Meestal keeren zij, na een verblijf van vier of vijf jaren te *Lowell*, naar de ouderlijke woning terug, met drie- of vierhonderd dollars in den zak, en worden bekwame, werkzame huismoeders.

Alvorens van de fabriekdistrikten te scheiden, moeten wij

Digitized by Google

nog een paar regels overnemen over den geest der fabriekarbeiders, en over het voortbrengsel dat de grondstof dier fabrieken uitmaakt. »Atheïsme, radicalisme, socialisme van allerlei soort, moeten en zullen hier in het verborgen heerschen onder eene talrijke en steeds toenemende bevolking, die alleen bedwongen wordt door de vrees voor de nog grootere magt, die tegen haar kan worden aangewend, en door den arbeid voor dagelijksche behoeften, zoo lang die magt in staat is om haar te bedwingen. — Misschien hebben de *Amerikaansche* slaven-Staten gelijk, wanneer zij, met het oog op dezen staat van zaken, zeggen: *Engeland* ligt aan onze voeten — *Engeland* kan het niet zonder ons katoen stellen. Wanneer de fabrieken in *Engeland* tot stilstaan [stilstand?] komen, heeft het eene geweldige volksbeweging te wachten."

Alles wat de *Zweedsche* Schrijfster zegt over het kristallen paleis, is zeer belangrijk. Zij is vol geestdrift over ERICSON en zijne uitvinding (bl. 63). »Bij de elfde of twaalfde poging mogt ERICSON uitroepen: *Eureka!* (ik heb het gevonden)." — »De uitslag was — eene volkomene zegepraal van het fijnere, meer etherische element over het grovere — de zege der warmtestof over den stoom." Van eene vrouw, zoo vol gevoel voor eene groote uitvinding, had men mogen verwachten, dat zij van eene andere, gewis niet minder groote uitvinding, ten minste ter loops zou hebben gewag gemaakt, vooral dewijl de uitvinder behoort tot eene natie die geen grooter bevolking telt dan de natie waartoe zij en ERICSON behooren. En, toch, de uitvinding van onzen ELIAS wordt niet eens bij name genoemd; zelfs wordt ons Vaderland slechts eenmaal vermeld, in één adem (op bl. 87) met onderscheiden andere landen.

Londen wordt, zoo als het alhier heet, van de »dagzijde" en van de »nachtzijde" beschouwd, en wij lezen te dier zake, op bl. 109: »*Londen*, hoewel in zindelijkheid, luchtigheid, algemeene inrigting en het groot aantal van afzonderlijke met tuinen omringde huizen, boven andere groote steden uitmuntende, heeft toch den vloek eener zulke stad niet kunnen ontgaan. Dit zag ik duidelijk. Ik zag achter de prachtige wijken, achter de statige paleizen, straten en markten, waar de weelde der stad en der aristocratie zich in haren hoogsten glans vertoonde, dat daar buurten, straten en stegen waren verborgen, waarin men het tegendeel van dat alles kon zien —

Digitized by Google

schuilhoeken van menschelijke ellende, van menschelijke armoede, zoo wel inwendig als uitwendig."

Iets verder leest men dat *Londen* twee inrigtingen bezit *»tot vermaak des volks"* op eene groote schaal, in zijn *»Britsch* Museum" en »Zoölogical Gardens." Het komt ons voor, dat de uitdrukking: *tot vermaak des volks* hier niet gepast is. Die inrigtingen zijn meer tot onderrigt, tot leering, dan tot vermaak in de gewone beteekenis. Bovendien wordt in de »Herinneringen" aan het *Britsch* Museum geenszins regt gedaan, in weerwil van het dweepend gevoel, waarmede de opgravingen van *Niniveh* worden beschreven. De Schrijfster schijnt niet te weten dat, ten aanzien van die opgravingen, de *Franschen* zich even verdienstelijk hebben gemaakt als de *Engelschen*. — Het blijkt bl. 113, dat de S. de Zoölogical-Gardens" in het Regents-Park heeft bezocht. Er zijn ook »Surrey-Gardens" aan de zuidzijde van de *Teems*. Beide dieren-tuinen zijn hoogst belangrijk. — Bij de *Egyptian-Hall* (bl. 118) had ook vermeld mogen worden, de *Chinese-Repository*, waar men zich eensklaps in het midden van *China* waant verplaatst.

Het Vijfde Hoofdstuk, dat op bl. 188 aanvangt, handelt over de associatiën van werklieden, over de vereenigingen van kleermakers, naaisters enz. — FREDERIKA BREMER acht dien geest van associatie allerheilzaamst, als doende de vroegere gilden, doch in een meer liberalen vorm, herboren worden, en verdienende de sympathie van de hoogere standen der maatschappij. — Wij erkennen de waarheid van het volgende op bl. 143: »deze bijzondere vorm van maatschappelijke ontwikkeling verspreidde zich zoo snel en algemeen, dat hij in korten tijd bijna in alle handwerken te vinden was" — maar dat de ontwikkeling van dien associatie-geest eene weldaad is voor *Groot-Brittanje*, kunnen wij niet toestemmen. Men vergete niet, dat de associatie-geest onder de werklieden van allerlei aard, geleid heeft tot het in massa eischen van opslag van werkloon, waaraan de fabriekanten en werkbazen meestal hebben moeten toegeven.

Zonder het te willen is ons verslag uitgedijd. Men ziet er uit, dat menig belangrijk onderwerp in het werk behandeld wordt; vele vraagstukken die voor de *Engelschen* tot de levensvragen behooren. De »Herinneringen" leveren derhalve meer dan men zou verwachten, en daar de overzetting naar

Digitized by Google

de *Engelsche* vertaling is geschied, vindt men hier en daar ook nog eene opmerking of teregtwijzing van den *Engelschen* Vertaler, waar F. BREMER zich vergist mogte hebben. — De Uitgevers hebben voor eene fraaije uitvoering gezorgd.

De volken van den aardbodem, volgens hunne afstamming, verwantschap en eigendommelijkheden in regeringsvorm, godsdienst, zeden, gewoonten en kleederdragt, door Dr. H. BERGHAUS, *Hoogleeraar te Berlijn, enz. Uit het Hoogduitsch vertaald door* M. J. VAN OVEN, *Oud-Conrector. Met gekleurde afbeeldingen. Eerste Deel, Aflev.* 3 *en* 4. *Te Gorinchem, bij* J. Noorduyn en Zoon. *In gr.* 8*vo.* 128 *bladz. Met de platen f* 4-40.

In deze twee Afleveringen van dit kostbaar doch zeer belangrijk werk wordt de beschouwing der volkstammen van *Noordelijk Azië* en die er toe behooren — den *Mongoolschen* menschenstam — voortgezet en tot aan de *Indianen* van *Noord-Amerika* gebragt: de *Tartaren*, *Koreërs*, *Japannezen*, *Tungusen*, *Jenis*, *Jeïers* (een onbeduidende volkstam, sedert 1608 aan *Rusland* onderworpen), *Samojeden*, *Finnen* (waartoe ook de *Laplanders*, *Hongaren* enz. behooren), *Kurilers*, *Kamschadalen*, *Jukagizen*, *Korjaken*, *Tschuktschen* en *Eskimo's*. Vele wetenswaardige bijzonderheden worden omtrent de zeden en gewoonten dezer volken medegedeeld; onder welke bijzonder onze aandacht trok het — misschien geheel eenige — aangaande de *Kurilers*, dat zij volstrekt geene muzijk-instrumenten kennen! Het breedvoerigst is de Schrijver over de *Japannezen* en *Finnen*. Met de eersten is hij hoog ingenomen, en over hunne zeden oordeelt hij zachter dan vele anderen. Wij hebben ook hier geene melding gevonden van eene beweerde bekwaamheid der *Japanners* in het kweeken van dwergboompjes. Door een zeeman, die op *Decima* en in *Nagasacki* was geweest, hoorden wij verzekeren, dat het geene zeldzaamheid is, in *Japan* kleine vruchtdragende appel- en peerboompjes, ook van soorten die in *Europa* voorkomen, in potten te vinden. Als het verhaal waarheid bevat — waaromtrent de verdienstelijke *Hollandsche* Koopvaardij-Kapitein, die dit Tijdschrift met belangrijke mededeelingen uit zijn dagboek verrijkt, welligt opheldering zal kunnen geven — zou het voor onze boomkweekers

Digitized by Google

en liefhebbers niet onbelangrijk zijn als die kunst den *Japanner* kon worden afgezien. — Over de talen kan natuurlijk in een werk van dezen aard slechts oppervlakkig worden gehandeld. Opmerkelijk echter vonden wij de overeenkomst tusschen eenige uitdrukkingen der *Tungusen* met die welke in de *Duitsche* en *Nederlandsche* talen zijn overgegaan: *fohala*, zwartachtig (vaal), *moria*, paard (merrie) en eenige andere; nieuw bewijs welligt voor de uitgebreidheid van den *Indo-Germaanschen* taalstam.

De platen ook in deze Afleveringen zijn helder en fraai; sommige alleen wat sterk gegomd en daardoor te blinkend. De Uitgever verzekerde ons, dat deze kostbare onderneming stellig doorgaat. Wij zullen dus nog meermalen gelegenheid hebben om op dit werk terug te komen.

HENRY SMEATON. *Een verhaal tijdens den opstand der Jacobiten, onder de regering van* GEORGE I. *Uit het Engelsch van* G. P. R. JAMES, *Schrijver van: »de valsche Wissel". II Deelen. Te Amsterdam, bij* de Wed. L. van Hulst en Zoon. 1852. *In gr.* 8*vo.* 734 *bl. f* 6-90.

Dit welgeschreven werk betreft de lotgevallen van den erfgenaam eener familie, die om staatkundige redenen *Engeland* verlaten heeft. In vreemde krijgsdienst verwerft hij zich velerlei bekwaamheden, en zijn terugkeer in *Engeland* staat schijnbaar in verband met eene poging der Jacobitische partij, om de regering omver te werpen en GEORGE I van zijn koninklijk gezag te berooven. Eene dwaze onderneming, die, zoo als wel vooraf te denken was, een slecht einde heeft. Zijn terugkomst op een tijdstip, dat de toorts der tweedragt het gemeene vaderland bij vernieuwing dreigde in brand te zetten, wekte de aandacht op. Men hield de oogen op hem gevestigd; en toen hij naar de westkust van *Engeland* ging, om in *Devonshire*, op een kasteel aan zee, bij een man wiens staatkundig karakter verdacht werd, zijn intrek te nemen, groeide het vermoeden tot de overtuiging aan, dat hij gekomen was om met het overschot van eene woelzieke partij van ingebeelde vaderlanders bij uitnemendheid, het zwaard te ontblooten. Intusschen was toch de zich noemende HENRY SMEATON,

Digitized by Google

eigenlijk Lord NEWARK, volstrekt niet gekomen met het oogmerk om partijschap aan te kweeken, of zijne landgenooten te bevechten. Maar de listige eigenaar van het kasteel bij wien hij zijn intrek nam, wist hem al den schijn te geven, als of hij een partijganger ware, en deed dat met het plan om zich langs dien weg meester te maken van zijne grondbezittingen; zoo als hij zich ook het bezit had verschaft van het kasteel en de goederen zijns broeders, ten voordeele van een allerbekoorlijkste nicht, die hij op het kasteel in bewaring hield, onder de hoede van eene oude huishoudster, zijne eenigste vertrouwde. HENRY SMEATON, ofschoon aanvankelijk onbekend met de voorvallen van de regtmatige eigenaars van het kasteel, leerde er de aanvallige EMMELINE waardeeren, en het karakter van haren bewaker doorgronden; vreemd genoeg bleef hij blind voor den strik die hem-zelven gespannen werd, en bespeurde hij niet, dat zijn knecht hem verraadde. Deze huurling stond in de soldij van een neef zijns meesters, die EMMELINE dacht op te ligten, naar *Frankrijk* te voeren en daar te huwen, doch niet om haar-zelve, maar om haar vermogen; ten einde daarmede zijne eigen verbraste fortuin te herstellen. De aanslag mislukt evenwel door de onversaagdheid van HENRY SMEATON. Later, toen deze de deugden en goede hoedanigheden van EMMELINE had leeren kennen, wijdde hij haar geheel zijn hart en leven, en toonde dat, in de moeijelijke omstandigheden, waarin de woelingen dier dagen hem bragten; terwijl ook zij toonde zich eenig en boven alles aan hem te hebben toegewijd. — Tegenover de baatzucht van den kasteelbewoner, de geslepenheid van diens handlangers, de dwaasheden van de leiders der Jacobitische zamenspanning, en de laaghartigheid van den gemelden neef, blinken het rustig karakter en het edel gemoedsbestaan van HENRY SMEATON en EMMELINE in treffenden glans. De onderneming der Jacobitische partij om den *Hannoverschen* Keurvorst, zoo als zij GEORGE I noemde, te verdrijven, is niet opgesmukt: het eigenbelang der raddraaijers; het onzamenhangende der handelingen; het gebrek aan bekwame leiders, en het onbekookte van het geheele plan, is naar waarheid vermeld; maar ook het portret van GEORGE I is niet gevleid. Wij mogen ook niet verzuimen om eene zonderlinge personaadje te noemen, dien wij overal hebben ontmoet: een gieter van looden beelden, VAN NOOST

Digitized by Google

genaamd, een *Nederlander* die met zijne ouders in *Engeland* is komen wonen, en als een Jacobiet, maar overigens onschadelijk en goedhartig persoon, gelijk eene soort van *paillasse* in de gebeurtenissen wordt ingevoerd. Of er ook hier te lande karakters worden aangetroffen, als dat hetwelk aan den zoon van den Heer van het kasteel is toegedicht, durf ik niet beslissen; het is een mengelmoes van sluwheid en stompheid, van edelaardigheid en onnoozelheid, dat hem tot een raadsel maakt voor al de hem omringenden; terwijl 't voor ons duister is waarom de Schrijver dat karakter eigenlijk laat optreden. Intusschen verdient dit verhaal allezins gelezen te worden; er komen nuttige lessen in voor, en het is eene goede bijdrage tot de kennis der partijschappen van dien tijd in *Engeland*. De waarheid wordt er in toegelicht dat eigenbelang en eigenwaan vaak het bestaande goede voorbijzien om schaduwen na te jagen; en ramp en rouw over het vaderland brengen door het verwezenlijken van theorieën, die ten slotte geheel andere uitkomsten opleveren dan er van werden voorspeld. Dat eigenaardige van alle partijgangers, welke leuze zij ook aannemen, wordt hier in het licht geplaatst, zoodat het werk nuttige leering paart aan genoegelijke ontspanning. Wij mogen 't dus met vrijmoedigheid aanbevelen.

M. M. V.

Rochemaure. Uit de papieren eener vrouw van aanzien. Door J. S. VAN DE MERWE. *Te Amsterdam, bij* J. C. van Kesteren. 1853. *In gr. 8vo.* 383 *bl.* *f* 3-75.

Daar dit verhaal zonder voorberigt is uitgegeven, weten wij alleen uit den titel dat het getrokken is uit de papieren eener vrouw van aanzien. Misschien wel uit de *Mémoires* van Mad. D'ÉPINAY, waarvan in den loop der geschiedenis een gedeelte wordt aangehaald. Het vangt aan op het kasteel *Rochemaure* in *Provence*, in het begin der *Fransche* omwenteling, en eindigt in 1814 of 1815, na de herstelling der BOURBONS, met de teruggaaf van dat kasteel aan de vroeger geëmigreerde familie DE VAUDEMONT.

De geschiedenis van het adellijk geslacht DE VAUDEMONT gedurende het belangrijkste tijdvak der hedendaagsche historie

Digitized by Google

is de hoofdzaak van dit romantisch verhaal, en de inkleeding er van is niet zonder verdienste. Wij zouden echter de hoofdpersonen wat meer in aanraking hebben gewenscht, met de voornaamste geschiedkundige personaadjen van het tijdvak der handeling, die er, naar ons gevoelen, belangrijker rollen in hadden kunnen spelen, zonder de hoofd-acteurs in de schaduw te stellen. De plaats- en karakterbeschrijving, waar de auteur zich met zekere voorliefde op schijnt te hebben toegelegd, is, dunkt ons, nog in te algemeene trekken geschied, zoodat b. v. de beschrijvingen van *Londen*, *Rome*, *Napels*, de *Vesuvius*, *Pompeji*, *Caprea*, weinig méér dan het gewone en algemeen bekende bevatten. De karakters zijn nog niet met eene vaste hand geteekend, en soms te overdreven, soms te flaauw. Er had ook van de ongelukkige omstandigheden der verschillende personen nog meer partij kunnen getrokken worden, en de bijzondere voorvallen hadden ligtelijk tot eene meer belangrijke *intrigue* en verrassender ontknooping kunnen zijn aangewend. De Schrijver, naar het ons voorkomt nog jong maar van goeden aanleg voor het romantische vak, heeft zich misschien te getrouw aan de papieren gehouden, waaruit hij de bouwstoffen van zijn verhaal getrokken heeft. Hij verdient echter alle aanmoediging voor het geleverde, waarin veel voorkomt dat hem boven de alledaagsche romanschrijvers onderscheidt. Onze aanmerkingen strekken ook alleen om hem, ware het mogelijk, wenken te geven, die hem van nut kunnen zijn bij het zamenstellen van andere geschiedkundige romans; waartoe wij hem aanmoedigen, terwijl wij het verhaal *Rochemaure* aan alle liefhebbers en lezeressen van werken van smaak aanbevelen.

LODEWIJK ARUNDEL, *of de spoorweg des levens. Door den Schrijver van:* "FRANK FAIRLEGH." *Uit het Engelsch vrij vertaald door* J. P. VAN GOETHEM. *III Deelen. Te Amsterdam, bij* de Gebr. Diederichs. 1852. *In gr.* 8*vo.* 902 *bl. f* 8 - 50.

Het leven is inderdaad eene reize met de snelheid van den spoortrein. Slechts weinigen leggen den weg tot de helft af en de minsten gaan verder; maar niet één reiziger, die niet de ongemakken, wisselvalligheden en gedwongen opofferingen

Digitized by Google

leert kennen, aan zulk een togt verbonden, en niet allen ontkomen de gevaren, waaraan hij is blootgesteld. Intusschen veranderen de tooneelen van station tot station, en de Schrijver zal waarschijnlijk meer bepaald in dat opzigt den titel gekozen hebben, met een blik op de dikwerf veranderende toestanden van den held der geschiedenis.

LODEWIJK ARUNDEL komt in het ouderlijke huis van buiten 's lands terug, bij zijne moeder die weduwe en zijne zuster ROSA die vaderloos is geworden. Hij zoekt eene betrekking die hem in staat kan stellen om zijne moeder en zuster te verzorgen. Op de aanbeveling eens vriends wordt hij gouverneur bij een half idiotisch kind, ten huize van den Generaal GRANT. Hij leert daar ANNA, de dochter des Generaals, kennen. ANNA is eene schoonheid van den eersten rang en daarenhoven een engel; geen wonder, dat hij liefde voor haar opvat, want in het hart van een gouverneur is dikwerf meer plaats voor de liefde, dan in dat van een Lord. De Generaal heeft twee neven: Lord BELLEFIELD en LEICESTER; de eerste is een domme, trotsche erfzoon; de tweede een goedhartig jongeling. Lord BELLEFIELD is de door den Generaal begunstigde pretendent van ANNA; en LEICESTER bemint eene andere zeer rijke dame, de vriendin van ANNA. Het gelukt LODEWIJK zijnen kweekeling, WALTER, eenigzins te ontwikkelen; hij redt ANNA het leven, wordt gewond, op het ziekbed geworpen, en spreekt ijlende zijne gevoelens over haar uit. LODEWIJK heeft ook een vriend, FRÈRE genaamd, die op ROSA verliefd raakt. Na eenige jaren verlaat hij den Generaal, om de vernederende behandeling van BELLEFIELD, en de hopeloosheid van zijne liefde voor ANNA. Hij begeeft zich naar *Venetië*, wijdt zich aan de schilderkunst, en wordt een der voortreffelijkste meesters van *Italië*. Daar is ook LEICESTER, die gehuwd en gelukkig is, en met wien hij weder in aanraking komt.

Ook de Generaal komt te *Venetië* met ANNA, en evenzeer Lord BELLEFIELD en FRÈRE. De ontknooping nadert: Lord BELLEFIELD leeft voor het spel, wordt geruïneerd en door een ouden vijand doorschoten; LODEWIJK ontdekt in zijne papieren dat hij een neef van WALTER, en zelfs de regtmatige eigenaar is van de titels en goederen, welke deze geërfd heeft door vermeende kinderloosheid van LODEWIJKS vader. Daarop volgt de echtverbindtenis tusschen den held en de heldin van den

Digitized by Google

roman, die elkander vele jaren zonder hoop bemind hebben; en ook FRÈRE huwt met ROSA.

De lezer maakt in dit uitvoerig en welgeschreven werk bovendien ook nog kennis met vele andere meer of minder gewigtige personen; bevallig, afschuwelijk, zonderling, zoo als het leven die oplevert.

De vertaling is vloeijend; druk, papier en correctie, maar bovenal de keurig uitgevoerde plaatjes en goed geteekende vignetten verdienen lof. Geheel het uiterlijke doet den Uitgeveren eer aan.

Er is wel eens geklaagd over het zeer breedvoerige van den *Engelschen* roman, en over eenige als het ware stereotype romanfeiten: volmaaktheid van personen, reddingen van het leven; edelmoedigheid, dapperheid, kracht, moed, vlugheid, zonder wedergade. Ook dit breede werk bevat zulke deugden, die, door de herhaling aan gebreken grenzen, in ruime mate, en Ref. had in eene vrije vertaling, deze romanbouwstoffen gaarne wat vrijer behandeld gezien.

De prijs is zeer matig.

DAVID STUART *van Dunleath. Een verhaal uit den tegenwoordigen tijd. Uit het Engelsch van* CAROLINA NORTON. *Met eene opdragt aan H. M. de Koningin der Nederlanden. II Deelen. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1853. *In gr.* 8*vo.* 608 *bl. f* 6-:

Dit verhaal is bestemd om de gebreken, die den mensch ook bij goede neigingen aankleven, en den invloed dien zij op het lot van anderen kunnen hebben, in het licht te plaatsen, en de Schrijfster is niet ongelukkig geweest in de keus der karakters, en de behandeling der stof.

Sir JOHN RAYMOND, Generaal in *Engelsche* dienst, is gehuwd met eene weduwe, die uit haar eerste huwelijk eenen zoon, GODFRIED, heeft, en bij welke hij eene dochter, LEONORE, heeft verwekt. Hij sterft in het gezigt der vaderlandsche kust op zijne terugreis uit de Koloniën, na zijnen secretaris DAVID STUART tot voogd over zijne dochter te hebben benoemd.

DAVID STUART is een jong, knap, bevallig mensch. Zijn vader is bezitter geweest van *Dunleath*, maar heeft zoo achteloos

Digitized by Google

en verkwistend geleefd, dat *Dunleath* in eigendom is overgegaan aan zijnen niet over-eerlijken rentmeester CHRISTISON. De jeugdige voogd gaat bij Lady RAYMOND wonen en onderwijst LEONORE, of liever wordt met hare geheele opvoeding belast. De Lady, eene naar ziel en ligchaam zwakke vrouw, vindt dat het gemakkelijkst, en laat LEONORE vervolgens, ook als volwassen maagd, geheel vrij in den omgang met haren knappen voogd. — De gevolgen daarvan blijven niet uit. LEONORE vat liefde voor DAVID op, die wederkeerig haar genegen is. Hij hoopt en wenscht *Dunleath* eenmaal terug te koopen, maar speculeert om daar middelen toe te krijgen, met LEONORES vermogen, en verspeelt dat geheel.

GODFRIED, de zoon van RAYMOND, een man van strenge begrippen van regtvaardigheid, en even streng van zeden, doet zijne moeder het onbetamelijke beseffen van de vertrouwelijkheid tusschen zijne zuster en DAVID, dien hij heeft doorzien. LEONORE wordt nu aan de opleiding eener jonge weduwe, MARGARETHA, toevertrouwd, en gaat met deze naar *Londen*, waar Sir STEVEN PENRHYN haar leert kennen, en, ofschoon zij geen vermogen meer heeft, ten huwelijk vraagt. Zij wordt tot haar ongeluk de echtgenoote van dien ruwen, zedeloozen mensch, en DAVID gaat naar *Amerika*.

Rondom deze personaadjen zijn een aantal bijpersonen gegroepeerd; onder anderen: Lord PEEBLES, met Lady MACFARREN, de zuster van Sir STEVEN, een gierig en hardvochtig wezen; EMMA, de echtgenoote van GODFRIED, een eenvoudig, goed schepsel; TIB CHRISTISON, de dochter van den lateren eigenaar van *Dunleath*, die het tot Gravin PEEBLES brengt; FORDYCE, een braaf geestelijke en vader van EMMA; de goede Hertog van *Lanark* en zijne coquette gemalin.

De uitkomst is: dat DAVID met Miss MARGARETHA huwt; Lord PEEBLES met TIB, en Sir STEVEN met..... Doch wij mogen wel zeggen, dat eer dit alles gebeurt, DAVID het vermogen van LEONORE herwonnen heeft, en aan haar terugbrengt, waarbij wederzijds vroegere wenschen weder levendig worden. LEONORE wil van Sir STEVEN scheiden en DAVID niets liever dan die scheiding bevorderen; maar zij wordt belet door de strenge beginselen van GODFRIED. Eindelijk sterft LEONORE, en daarop volgen die veranderingen.

Het werk is met talent geschreven. De vertaling en correctie zijn goed, en over het algemeen is de uitvoering fraai.

Digitized by Google

OWEN TUDOR, *of de profecy van* GLENDOWER. *Historische roman uit de eerste helft der vijftiende eeuw. Naar den Schrijver van:* »AUMERLE", »*de Maagd van Orleans*" *enz. Uit het Engelsch, door den Vertaler van:* »OLIVIER CROMWELL". *II Deelen. Met titels en vignetten in steendruk. Te Middelburg, bij* J. C. *en* W. Altorffer. 1852. *In gr.* 8*vo.* 711 *bl.* *f* 6-90.

Heeft de geschiedenis van de eerste helft der vijftiende eeuw veel aantrekkelijks voor de romantiek — wanneer men den blik naar het *Frankrijk* van dien tijd heenwendt, vindt men zich als ware het belemmerd door den kwistigen overvloed van voorvallen en situatiën, die zich als van zelve aanbieden, om in het kleed der modelectuur te worden geschilderd. Een krankzinnig Koning, beurtelings de speelbal van elke der verschillende staats- en hofpartijen, met burgertwisten en oproeren; verraad en moord; kuiperijen binnen 's lands en daar buiten; het rijzen van den middelstand in kracht en invloed; woeling van edellieden en boeren, en wat niet al meer de grondstof geeft, waarin eene geoefende hand slechts heeft te grijpen, om er een rijk tafereel uit te vormen.

Niet ongelukkig is daarin de Schrijver van dezen roman geslaagd. Ofschoon de hoofdpersoon een *Engelschman* is, brengt hij nogtans zijne lezers meestal naar het felgeschokte *Frankrijk*, en terwijl hij het historische doorgaans goed heeft gebruikt, weet hij 't door verdichting te bezielen, en in alles den lezer te onderhouden en te boeijen. De personen, die hij ten tooneele voert, dragen allen tot de ontknooping bij, en staan steeds in het regte licht van tijd en plaats.

De vertaling is — tamelijk. »Eene taal *begrijpen*", »*goedgeluimdheid*" en dergelijke woorden of uitdrukkingen ontsieren op vele plaatsen het werk, en de correctie is ten aanzien van de interpunctie zóó slordig, dat het opgeven van ééne drukfout aan het einde bijna bespotting mag heeten. Ook de druk is niet zeer behagelijk.

Het werk had meer zorg verdiend, en de Vertaler, die zeker ook met het nazien der proeven is belast geweest — immers dat behoort zoo — had in dit opzigt den »rijkbegaafden, zoetvloeijenden dichter en meester van de taal, bij uitnemendheid", die echter niet genoemd wordt, ten voorbeelde

Digitized by Google

behooren te nemen. Deze heeft »GLENDOWERS profecy" overgebragt in *middeleeuwsch-Nederlandsch;* dat dan ook met eene *Gothische* letter is afgedrukt. Wij doen hulde aan de bekwaamheid van... (T. K.?) in dit opzigt; maar zouden toch wel eens willen weten, om welke reden een *oud-Engelsch* dichtstukje hier moest worden overgebragt in *oud-Nederduitsch*, dat de monnik niet gebruikt *kan* hebben. De illusie wordt er niet door bevorderd, en — zullen al de lezers het verstaan? — wij twijfelen.

TRUYDEMAN *en zijn wijf. Eene Westfriesche novelle. Door* J. HONIG, JZ., JR. *Te Amsterdam, bij* J. van der Hey en Zoon. 1852. *In gr.* 8*vo.* 238 *bl. Met titel en vignet in steendruk. f* 2-25.

Onze lezers zullen de overlevering aangaande »TRUYDEMAN en zijn wijf", dat weldoend paar voor *Hoorn*, wel kennen uit plaatselijke berigten of uit hare behandeling in den *Gids* van 1843. HONIG heeft haar »met het luchtige gewaad der novelle omhangen" en is daarin, naar het ons voorkomt, vrij wel geslaagd. De verhaaltrant is onderhoudend; het kostuum van den tijd is over 't geheel goed bewaard, en de stijl, hoewel niet uitstekend, verdient ook geene bepaalde afkeuring.

Het boek bleef alleen door toevallige omstandigheden tot nu toe onvermeld; wij vinden het allezins waardig er de aandacht met korte woorden op te vestigen. Ons vaderland is niet rijk aan overleveringen — maar ook niet zoo arm of er valt hier en daar nog wel bouwstof voor de romantiek op te delven, en van hetgeen er nog is, wordt naar ons gevoelen te weinig partij getrokken. Wie zich daartoe verledigt verdient alzoo aanmoediging. Moge zij den Heer HONIG in ruime mate ten deel vallen!

Kinder-Courant. Met platen en vignetten. Deel I. Blad 27—52. *Te 's Gravenhage, bij* K. Fuhri. 1853. *In folio; per Jaargang van* 52 *Nommers: f* 3-90.

De wijze waarop deze voor kinderen alleraangenaamste onderneming wordt voortgezet verdient den hoogsten lof. De geheele inhoud: lectuur, opgaven van werkzaamheden, raadsels, gezelschapspelen — alles is even geschikt, even onderhoudend, even opscherpend. Alles ook is kinderlijk, en bijna niets is kinderachtig. De platen beantwoorden mede geheel aan het doel; alleen de afbeelding van den APOLLO van *Belvedère* als teekenvoorbeeld, schijnt ons minder gepast. Wat er om te kleuren, uit te knippen, of op te plakken gegeven wordt, houdt de kinderen nuttig en aangenaam bezig. Het verwondert ons geenszins, dat de Uitgever genoeg bijval vond om de onderneming zóó voort te zetten. Als deze courant op dezelfde voet blijft voortgaan, is er geen twijfel of zij zal zich ook onderscheiden door een altijd klimmend debiet.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Leerredenen van J. H. SCHOLTEN, *Hoogleeraar te Leyden. Te 's Hertogenbosch, bij* Gebroeders Muller. 1853. *In gr.* 8*vo.* 249 *bl.* *f* 2-75.

Deze leerredenen zullen bij velen welkom zijn. Wie, dien de beoefening der Godgeleerde wetenschap ter harte gaat, heeft niet des Schrijvers »*Leer der Hervormde Kerk*" gelezen, en zou er in beschaafde kringen wel iemand zijn, die nimmer daarover hoorde spreken? Er is hier te lande, in deze eeuw, welligt geen ander boek geschreven, dat zoo veel besproken en ook tegengesproken is; maar deszelfs voortreffelijkheid van inhoud en bewerking wordt, ook behoudens zeer betwiste punten, zelfs door de warmste tegenstanders niet ontkend. Men heeft gevraagd: wát predikt hij? Hoe verkondigt hij de waarheid, door hem gekend en beleden, aan den volke? En nu treedt de Hoogleeraar met een negental leerredenen op, alsof hij zeggen wilde: »hier ben ik!" — Wij lezen en hij neemt ons dadelijk in, door het voorafgaande woord van vroomheid aan zijnen waardigen vader. Doch wij namen de pen niet op om eene lofrede te schrijven. Aan Godgeleerde tijdschriften de wetenschappelijke beoordeeling van deze leerredenen overlatende, zullen wij, naar den aard onzer roeping, eenvoudig een overzigt trachten te geven van hetgeen de bundel bevat.

De Schrijver doet in zijne toewijding gevoelen, dat deze leerredenen uitkomsten zijn van gestreng wetenschappelijk onderzoek, in den eenvoudigen volkstoon voorgedragen. Het negental begint, gelijk elke prediking beginnen moet, met eene beschouwing van Gods welbehagen in den mensch. Dat veelomvattend woord doet hem met nadruk spreken over de geboorte van JEZUS CHRISTUS, als eene gebeurtenis die dat welbehagen Gods onderstelt, en verklaart, en voor de toekomst waarborgt. Deze rede is even zoo uitmuntend bewerkt als eenvoudig logisch ontworpen. Alleen merken wij aan, dat zij, met uitzondering van enkele uitdrukkingen, even goed bij elke andere gelegenheid als op het Kersfeest kon zijn uitge-

Digitized by Google

sproken. De gemeente verlangt en heeft er regt op, dat haar, op hooge feestdagen, het feit dat gevierd wordt, aanschouwelijk worde voorgesteld. Die voorstelling wordt hier gemist, en als opzettelijke Kerspreek laat zij dus wel iets te wenschen over.

De tweede leerrede, naar aanleiding van LUKAS II: 52*, handelt over de menschelijke ontwikkeling van JEZUS. De Spreker noemt de getuigenis van den Evangelist *a.* vereerend voor JEZUS; en staaft dit met het onderzoek: waarin Zijne wijsheid bestond; hoe die verkregen werd, en uit welke bron zij vloeide. *b.* gewigtig voor het Christendom, voornamelijk voor de kennis aan CHRISTUS, en voor de waardering van het Christendom als de godsdienst der wereld. *c.* heilzaam voor Christelijke ontwikkeling en leven; tot beschaming van hoogmoedigen, tot opwekking van tragen, tot bemoediging van eenvoudigen. Deze leerrede, hoe keurig behandeld, dringt evenwel dieper in de werking van het verstand, dan wel in de bewegingen des harten. — Met hetgeen daarin eene beschamende uitspraak voor hoogmoedigen genoemd wordt, zal gewis ieder instemmen; maar hij zal ook den wensch er bij koesteren, dat vrijzinnigen op hunne beurt niet ook door zelfwaan zich verleiden laten, om hen die gehecht zijn aan de leer hunner vaderen, dáárom als verstandelijk dood of zedelijk nietig te beschouwen.

Na eene heldere verklaring van des Heeren gesprek met NIKODEMUS, JOH. III: 1—10, gaat de Hoogleeraar, in de derde leerrede, den aard na der wedergeboorte, haar kenmerk, hare waarde, en het middel waardoor zij tot stand moet komen. Naar zijne beschouwing is de wedergeboorte de hoogere zedelijke ontwikkeling van den mensch, boven zijne zinnelijke natuur. Anderen zoeken en vinden gewis iets nog hoogers in 't »van Bóven geboren worden", en 't ontvangen van een blijvend levensbeginsel, door den Heiligen Geest; maar hoe dit zij: ieder zal ontvangen waar hij behoefte aan heeft, en waar hij toegankelijk voor is. De Geest van boven dringt zich niet op. De zinnelijke mensch *moet*, de geestelijke mensch *kan* geboren worden.

Bij de vierde leerrede erkent men op nieuw, hoe het zesde kruiswoord van den zegevierenden Middelaar voor veelzijdige beschouwingen vatbaar is. Blinde éénzijdigheid alleen zou

Digitized by Google

eene éénig ware verklaring van dat woord kunnen aannemen. De opvatting van den Heer s., die andere opvattingen niet buitensluit, vindt eene krachtige aanbeveling in hare eenvoudigheid. Hij stelt het woord voor: als rijk in beteekenis; geregtvaardigd door de uitkomst; beslissend voor JEZUS Goddelijke grootheid, en heiligend voor aller hart en leven.

De vijfde leerrede heeft JOHANNES XVI: 3—1 tot tekst, en stelt de Christelijke Kerk tegenover de wereld voor: als eene krachtige wekstem voor het ongeloof uit den slaap der zonde; eene luisterrijke regtvaardiging voor de zaak van CHRISTUS; een vaste waarborg voor de waarheid.

Het woord des Heeren bij MATTH. XIII: 33 geeft stoffe in de zesde leerrede tot bespiegeling over het karakter, de bestemming en de zegepraal der Christelijke godsdienst. Het karakter onderscheidt zich daarin, dat het Christendom niet eene ceremoniëndienst, eene wet, of een leerstelsel is, maar een levensbeginsel. In bestemming is een Christendom afgezonderd van de maatschappij, even strijdig met de bedoeling van den Heer, als eene maatschappij, waarin het Christendom gemist wordt. De zegepraal van het Christendom ligt in het vermogen der waarheid, dat te sterk is om door het menschdom op den duur te worden wederstaan.

In de zevende leerrede, over 1 *Cor.* XIII: 13ª, worden het geloof in God, de hope der onsterfelijkheid, en de liefde tot den broeder, voorgesteld, als uitmakende het wezen des Christendoms. Tot staving dier Paulinische uitspraak beroept zich de Prediker op hetgeen de Heer-zelf geleerd, in Zijn persoon getoond, met Zijnen Geest beloofd en door Zijnen dood bewerkt heeft. Om die hoofdzaak des Christendoms geheel te doen beseffen, wordt gewezen op het verkeerde van elke rigting des gemoeds, waarbij het geloof van de hoop, of de hoop van het geloof wordt afgescheiden; waarbij de liefde aan het geloof, of het geloof aan de liefde wordt opgeofferd; of waarbij de hoop wordt gekweekt ten nadeele van de liefde, of de liefde gekoesterd ten nadeele van de hoop. Deze leerrede getuigt van de merkwaardige scherpzinnigheid des geleerden Schrijvers.

De achtste leerrede betreft het geloof, naar aanleiding van MATTH. XVI: 13—17. Na den tekst van alle kanten beschouwd en doorschouwd te hebben, om te toonen op welken grond het geloof moet rusten, spoort de Prediker ons aan, om dien

Digitized by Google

waren grond des geloofs goed van JEZUS te leeren kennen, dien wèl te waarderen, en eene eigen overtuiging er op te bouwen. Moge menigeen van hen, die enkel op gezag van anderen afgaan, de wenken die hier gegeven worden wel ter harte nemen! Wij zeggen met den Hoogleeraar: »Zulk een geloof toch is niet alleen verheven boven alle godgeleerde geschillen, maar ook onbereikbaar voor de pijlen des ongeloofs. Het kan niet ontkend worden, dat het Christendom ten allen tijde bestreden is en nóg bestreden wordt, door wie in geleerdheid ver boven de meesten onzer uitsteken. Wat zullen wij daartegenover doen? Redenering tegen redenering over stellen, om het dierbaar pand ons toevertrouwd te verdedigen? Maar als wij-zelven nu niet genoegzaam ingewijd zijn in de geheimen der godgeleerdheid, of, hoezeer uitmuntende in andere takken van menschelijke kennis, die bepaalde wetenschap missen, die tot eene volledige bestrijding des ongeloofs wordt gevorderd, wat dan, M. H.!? wat dan? — Veronderstelt er stond een natuurkenner op, die beweerde, dat de zon geen licht gaf; een geneesheer, die het gebruik van het brood tot voeding des ligchaams afkeurde; een regtsgeleerde, die van oordeel was, dat alle goederen gemeen zijn, wat zoudt gij daartegen zeggen? Zoudt gij ten antwoord geven: ik ben geen natuurkundige, geen arts, geen regtsgeleerde, en dus in hetgeen de zoodanigen verklaren lijdelijk berusten? Of zoudt gij integendeel, ook zonder op geleerdheid aanspraak te maken, hunne drogredenen afwijzen en tegen hen volhouden: de zon geeft warmte en licht, omdat ik het *voel* en *zie;* en, zonder u om hunne tegenspraak te bekommeren, voortgaan met brood te eten; en tegen hen, die het regt des eigendoms u betwisten, dat regt des noods met het zwaard in de hand te beschermen? Ziet, zoo is het ook met de Christelijke waarheid. Wien eens de Heer JEZUS leidsman werd op het pad der waarheid, wie in Zijne gemeenschap God als Vader kent en gehoorzaamt, en bij het wisselen der aardsche dingen de hoop der zaligheid steeds bij zich-zelven in helderheid en kracht voelt toenemen; zegt mij, zal zulk een Christen, al is hij geen geleerde, zich laten misleiden door het ongeloof en diets maken, dat JEZUS geen Zaligmaker is? Kan de spijs, wier voedende kracht eens in het bloed, merg en beenderen is overgegaan, ons ontnomen worden? Kunnen de vogelen des hemels

Digitized by Google

het zaad wegnemen, dat in eene vruchtbare aarde wortelen geschoten heeft? Ziedaar het voorregt des Christens, die zijne overtuiging niet heeft van vleesch en bloed, maar wien het de Hemelsche Vader zelf, trots alle menschelijke tegenspraak, geopenbaard heeft, dat JEZUS CHRISTUS, de verlosser van zondaren is. Zulk een geloof is onomstootelijk. Zulke belijders verlangt de Heer. Op zulk een Petra heeft Hij Zijne Kerk gebouwd; eene kerk, die de poorten der hel niet kunnen overweldigen."

In de negende leerrede, eindelijk, behandelt SCHOLTEN het laatste verhoor van JEZUS voor PILATUS. Uit het zwijgen van JEZUS op eene vraag tot welke de regter niet bevoegd was, neemt hij aanleiding om te spreken van de onbevoegdheid der Regeringen, om zich een regterlijk gezag over de godsdienstige belijdenis der onderdanen aan te matigen. Den lof in dat opzigt door hem toegezwaaid aan de regering welke bestond toen hij deze leerrede heeft voorgedragen, maar met welken de Koning en de meerderheid der natie niet hebben ingestemd, gaan wij zwijgend voorbij; maar wij willen niet verzwijgen, dat wij lijdensstoffen liever op eene andere dan op deze wijze hooren behandelen.

Men ziet uit deze beknopte opgave, dat de bundel eene verzameling van keurstoffen bevat. Wij voegen er bij, dat de Heer SCHOLTEN onmiskenbaar eene buitengewone mate en kracht bezit van welsprekendheid. De stijl is ongemeen eenvoudig en duidelijk. Zijne verklaringen laten niets te vragen over, en hij maakt er doorgaans op meesterlijke wijze gebruik van. De gang zijner redenering is streng logisch en toch nergens dor of afgetrokken. Hij bezit de gave om de aandacht te boeijen en het verstand te overtuigen; moge 't hem evenzeer gelukken vele harten te winnen voor Dien, aan wiens eere hij geroepen is de rijkste en schoonste der wetenschappen dienstbaar te maken.

Het Evangelie van JOHANNES, *gebragt in huizen en harten. Een godsdienstig en wetenschappelijk dagboek voor beschaafde Christenen, nagelaten door* G. H. VAN SENDEN, *in leven Theol. Doct., Ridder der Orde van den Nederl. Leeuw, Lid van vele binnen- en buitenl. geleerde Genootschappen en Predikant te Zwolle.*

Digitized by Google

Uitgegeven door G. H. VAN SENDEN, *Pred. te Leur. Aflev.* 4—8. *Te Zwolle, bij* W. E. J. Tjeenk Willink. 1853. *Bij intekening f* : - 12½ *per vel.*

Met genoegen ontvingen wij deze vervolgen van VAN SENDENS verklaringen van JOHANNES' Evangelie, en hervatten hare aankondiging, die echter, bij den rijkdom der zaken, maar vlugtig kan zijn.

Deze Afleveringen bevatten: de kranke, bij den vijver van *Bethesda* genezen. De voorstelling is hoogst eenvoudig en even duidelijk de ontwikkeling van JEZUS verdediging van het werk der liefde op den Sabbath verrigt. Des Schrijvers eschatologische opvatting van de uitdrukkingen des Heeren is door groote gemakkelijkheid gekenmerkt. Ongemeen helder is de beschouwing van JEZUS getuigenis aangaande zich-zelven. JOH. v: 31—47. Bij het lezen werd ons leedgevoel vernieuwd, dat het Apologetisch werk, hetwelk wij onder het voortreffelijkste rekenen, dat uit de pen des begaafden mans gevloeid is, onvoltooid is gebleven. — De wonderdadige spijziging wordt praktikaal toegelicht, en wij vereenigen ons geheel met des Schrijvers opvatting van het doel, waarmede JEZUS over de woelende baren Zijne discipelen naderde, die in den stormachtigen nacht de *Galilesche Zee* overstaken.

Minder voldoet ons de voorstelling van JEZUS als het brood des levens; JOH. v: 33—59. Naar ons gevoelen is hier te vlugtig over den diepen zin van het woord des Heeren henengegleden, en had er van de vergelijking tusschen het manna uit de woestijn en het brood des hemels dat de Heiland aanbood, beter partij kunnen getrokken worden, om het geestelijk voorgestelde Evangelie tegen het zinnelijk opgevat Mozaïsme te doen uitkomen. Met groot genoegen lazen wij de beschouwing der gevolgen van JEZUS rede te *Kapernaum*, en van het belangrijke onderzoek des Schrijvers bij deze gelegenheid, zullen wij een gedeelte laten volgen:

»Tot die verschijnselen in de menschenwereld, welke inzonderheid belangstelling verdienen, behoort vooral de koelheid, die velen omtrent het Evangelie betoonen; het ongeloof, waarmede sommigen het verwerpen; de vijandschap ook, waarmede enkelen het bestrijden. Een ieder, die niet bij het uitwendige staan blijft, maar tot het inwendige doordringt, en

Digitized by Google

de oorzaken wil leeren kennen van hetgeen bestaat en gebeurt, vraagt, natuurlijk, naar de reden hiervan; en deze moeten liggen òf in de Christelijke Godsdienst zelve, òf in de menschen — òf wel in beide. Indien zij in de eerstgenoemde te zoeken waren, dan zoude het Evangelie verbeterd en volmaakt moeten worden. De aangelegenste zorg ware het dan, zoodra mogelijk het gebrekkige en onvolkomene uit het Christendom te verwijderen, het goede en volmaakte te bewaren, en dit aan te vullen en te vermeerderen met nieuwe godsdienstige bestanddeelen. Aldus zoude men eindelijk iets, dat in alle opzigte volkomen was, verkrijgen, en de beste godsdienst deelachtig worden. Indien daarentegen de schuld niet bij de godsdienst gelegen, maar bij de menschen te zoeken ware, dan zoude men er van moeten afzien het Evangelie te veranderen en te schikken naar de menschen; men zoude integendeel moeten beginnen met de menschen te schikken en te veranderen naar het Evangelie. Ten dien einde hadde men dan de hinderpalen bij den mensch na te gaan: onderzoeken moest men of zij gelegen zijn in 's menschen voorstellingen, zijne gevoelens, zijnen wil; of zij uit deze eigenaardig voortvloeiden, dan of onder den invloed van den tijd en de omstandigheden deze ongunstige gesteldheid ware verwekt. Indien echter het derde geval bestond, dat namelijk de oorzaak van de onverschilligheid en het ongeloof zoowel bij de Godsdienst als den mensch zelven moest gezocht worden, dan zou eene wederzijdsche toenadering het middel tot vereeniging zijn. Terwijl men het bijbelblad zuiverde, zoude men ook den menschelijken geest moeten zuiveren van misvatting; terwijl men de wet der Heilige Schrift volmaakte, zou men ook het hart moeten volmaken. Aldus wierd dan hier door overeenstemming de vrede niet slechts, maar ook de volkomenheid verkregen." — Wij gelooven echter, dat geen schuld hoegenaamd in het Woord Gods kan liggen, en dat, al ware dit anders, de mensch toch geene bevoegdheid kan hebben om den Bijbel te zuiveren van hetgeen tot misvatting aanleiding zou kunnen geven. De overeenstemming daardoor te verkrijgen, zou veeleer verwarring dan volmaking mogen heeten.

Aan de voorstelling van den Heer op het Loofhuttenfeest wordt eene afdeeling gewijd. Zijn heengaan derwaarts wordt doorvlochten met leerrijke wenken hoe men den Bijbel kunne

Digitized by Google

lezen met vrucht. Daarop volgt de tempelrede. Wij doen hulde aan het heldere inzigt des Schrijvers; maar als hij het gezegde des Heeren: »Mijne leer is niet de mijne, maar desgenen die mij gezonden heeft", verklaart als eene getuigenis, die ons Hem doet kennen als den kweekeling Gods, door den Allerhoogsten zoodanig verlicht en bestuurd, dat Hij al Zijne voorstellingen en ontwerpen in het godsdienstige, van den hemel mogt afleiden, en dat bij de beschouwing der Natuur, bij het lezen der gewijde Schrift, bij al wat Hij dacht en gevoelde, de genade Gods met haar licht en leiding over Hém was, zoo als over geen anderen, dan kunnen wij ons met die wijze van beschouwen niet wel vereenigen. Aldus toch staat de Heer niet ver boven MOZES, in wien de Godsbewustheid zoo levendig en krachtig was opgewekt, dat hij zijne wetten, als onmiddellijk van God-zelven gegeven, voordragen en zeggen kon: het is niet mijne wet, maar die van JEHOVA.

Eene der aangenaamste beschouwingen is die over 's Heeren woord op den laatsten dag van het loofhuttenfeest, en de verklaring van 't Joodsche gebruik op dien dag werpt daarover een verrassend licht.

Het verhaal, hoe JEZUS, in het regtsgeding van de overspelige vrouw met sluwheid betrokken, den valstrik voor Hem gespannen ontwijkt, is eene schoone bijdrage tot de waardering van 's Heeren wijsheid en menschenkennis, en wij stemmen volmondig toe, dat, indien er ook al grond ware gewees om aan deze gebeurtenis de plaats niet toe te kennen, welke zij in het Evangelie van JOHANNES beslaat, echter een bedrijf zoo vol van kenmerkend leven, zich uit de geschiedenis des Heilands niet laat wegnemen.

VAN SENDEN gevoelde zich steeds regt op zijne plaats, zoodra zijn oog rustte op schoone natuurtooneelen, maar vooral op de bergen en valleijen van 't Heilige Land. Terwijl hij den Heer beschouwt, onder de tempelgallerijen getuigende: »ik ben het licht der wereld", wendt hij zijn blik naar den prachtigen *Olijfberg*, die zich oostelijk boven *Jeruzalems* tempeltinne verheft, en ziet daar het levenwekkend, koesterend licht der zon, zoo als het over de bergkruin opgaat en de daken des tempels beschijnt. »Het is" — zegt hij — »alsof de majesteit der zon zich daar zetelt op JEHOVA's heiligdom, alsof zij de daarhenen opgeklommenen tot getuigen wil maken

Digitized by Google

van het vermogen, hetwelk zij door koesterenden en vruchtbaarmakenden invloed op die berg-afhellingen en dalen, op die kruinen en valleijen uitoefent. Treffender kan er bijna niet gedacht worden, dan een bergachtig land, waarop eensklaps de zon hare stralen werpt, hetzij die eerst teruggehouden waren door nevelen, hetzij door hooge kruinen! En van dat heerlijk oogenblik maakt JEZUS gebruik. Te midden van den diepen indruk van dat gezigt verkondigt hij: *Ik ben het licht der wereld!*"

Wij bevelen ook de wenken des Schrijvers ten aanzien van waarheid en vrijheid, waarheidszin en vrijheidsgevoel, in de bijzondere aandacht der lezers aan.

De inhoud dezer Afleveringen doet ons weder met nieuw verlangen de volgenden te gemoet zien. Het werk, aldus voortgezet, wordt meer en meer een huisboek, welks lezing algemeen verdient te worden aanbevolen.

Handboek der Bijbelsche en Kerkelijke Geschiedenis.

Handboek voor Evangelisch onderwijs.

Beide door W. C. VAN DER ZWAAG, *Predikant te Dronrijp. Te Groningen, bij* F. Folkers. *In kl.* 8*vo. Het eene* 255, *het andere* 297 *bladz. Prijs van ieder:* ƒ 1-50.

Onder de meest verblijdende teekenen des tijds op het gebied des godsdienstigen levens mag wel gerekend worden, dat het godsdienstig onderwijs niet alleen op veel uitgebreider schaal, maar ook veel oordeelkundiger en doelmatiger dan vroeger wordt gegeven. Heeft men aan de eene zijde opgemerkt, dat de Gemeente groote behoefte heeft aan heldere Evangelische begrippen, zoo tegenover de bekrompene, uitsluitende en uit de hoogte veroordeelende stelselzucht in den boezem der Gemeente-zelve; er is aan den anderen kant eene klaarder voorstelling ontwaakt van den inhoud, het doel, de inrigting van het Christelijk onderwijs. Vandaar dat de zoogenoemde katechiseerboekjes zoo onophoudelijk vermeerderen, en dat naar onze overtuiging nog meer zullen en moeten doen. Zijn er dan geene goede in overvloed? Voorzeker, maar naarmate de predikanten, door akademische leiding gevormd, door

Digitized by Google

eigen nadenken en ondervinding geoefend worden, erlangt ieder meer behoefte aan het betreden van zijn eigen weg en gevoelt zich altijd min of meer belemmerd, wanneer hij dien van anderen, hoe voortreffelijk ook, volgt. Ref. heeft dit zelf reeds sedert lang ondervonden en zal waarschijnlijk, na het beproeven nu van deze dan van die handleiding, óók moeten eindigen met voor eigen gebruik een eigen opstel te vervaardigen. Dat geschiedt niet omdat men zich met de rigting, de denkbeelden en de uitdrukkingen van anderen niet in allen deele kan vereenigen, maar omdat men hoe langer zoo meer gevoelt, dat het katechiseren naar eens anderen leerboekje weinig verschilt van het uitwerken eener leerrede naar eene schets, die men van een ander heeft opgedaan.

Wij moesten beginnen met dit te zeggen, opdat al aanstonds de bedenking wierde beantwoord die waarschijnlijk op veler lippen zal leggen, wanneer wij hier niet alleen de aan het hoofd dezes vermelde Handboeken aankondigen, maar ook een volledig stel van vraagboekjes", dat er bij behoort, en bestaat in een beknopt en een uitvoeriger zoo over de Bijbelsche en Kerkelijke geschiedenissen als over de Christelijke waarheid, benevens onbeantwoorde vragen over beide, die men met behulp van de Handboeken zelf beantwoorden kan.

Eene beoordeeling van deze leerboeken en boekjes uit een katechetisch oogpunt zou in *dit* Tijdschrift minder op hare plaats staan. In het algemeen echter zij gezegd, dat zij tot lof en aanprijzing zou leiden: daar zoowel de vragen en de antwoorden in de kleine boekjes goed geformuleerd, goed geordend en voor het onderwijs zelf eene even gepaste voorbereiding zijn, als de Handboeken eene doelmatige aanvulling, die het juiste midden houdt tusschen te groote beknoptheid en te breede uitvoerigheid. Hier ter plaatse moeten wij ons vergenoegen met een paar algemeene opmerkingen over de twee geschriften, waarin de Bijbelsche en Kerkelijke geschiedenis (het kort overzigt van de laatste is ook afzonderlijk gedrukt en uitgegeven onder den titel: *Schets der Kerkelijke geschiedenis*, prijs 60 cents) en de Evangelie-waarheid beknoptelijk worden ontvouwd.

De historie wordt natuurlijk verdeeld in drie afdeelingen, die van het O. V. — van het N. V. — van de Christelijke Kerk. Omtrent de eerste merken wij aan, dat de verdeeling

Digitized by Google

in: van ADAM tot ABRAHAM — tot MOZES — tot DAVID — tot de *Babylonische* ballingschap — tot JEZUS' geboorte, op zichzelve niet berispelijk is; maar dat, door het benoemen naar die personen, toch eigenlijk nog het onderscheidend karaker dier verschillende tijdvakken niet wordt opgegeven. Daarom zouden wij, hoe algemeen ook de door VAN DER ZWAAG gevolgde verdeeling gebruikt wordt, liever eene andere voorslaan, waarbij evenwel de *Babylonische* ballingschap als hoofdtijdmerk wegvalt. Namelijk: I. *Algemeene geschiedenis:* van ADAM tot ABRAHAM. II. *Familie-geschiedenis:* van ABRAHAM tot JOZEF. III. *Volk-geschiedenis:* van MOZES tot CHRISTUS. Men zou zelfs deze verdeeling nog verder kunnen toepassen en noemen: IV. *Persoon-geschiedenis:* JEZUS CHRISTUS, en V. *Gemeente-geschiedenis: het Apostolisch tijdvak* en *de Kerkelijke Geschiedenis*. Dit geeft aanstonds iets dat gemakkelijk is te onthouden, en stelt de redenen der aldus gemaakte splitsing vast. Men kan dan weder afdeelen in tijdvakken aan de verschillende regeringsvormen ontleend. Wij gelooven dat onze verdeeling althans nadenken verdient, doch laten hare opgave in geenen deele gelden als aanmerking op den arbeid van VAN DER ZWAAG.

Deze heeft — en dit verdient goedkeurende vermelding — zich in het geschiedkundige niet enkel bepaald bij hetgeen daaronder doorgaans wordt verstaan, maar ook vele bijzonderheden opgemerkt en in het licht gesteld, die òf dienen tot de meer naauwkeurige kennis van zeden en gewoonten, enz., òf — gelijk de aanmerkingen over offers en andere godsdienstplegtigheden bij de *Israëliten* — tot de Staats-inrigting behooren; maar dit met elkander gemeen hebben, dat zij veel helpen om den Bijbel te doen verstaan, en de behandeling van zijne geschiedenissen te doen strekken tot voorbereiding voor het onderwijs in de Evangelie-waarheid.

Ook verdient het wel met lof vermeld te worden, dat in dit Handboek over de gewijde geschiedenis aan de Kerkelijke de waardige plaats wordt aangewezen, waarop zij aanspraak heeft. Vroeger werd zij in het onderwijs van de gemeente, zoo goed als geheel verwaarloosd. Enkele zeer ontwikkelde leerlingen mogten er in de katechisatie *iets* van vernemen; — dat iets bepaalde zich hoofdzakelijk tot de geschiedenis der Hervorming, welke, als het belangrijkste gedeelte, hier ook

Digitized by Google

wel de grootste plaats inneemt; maar toch niet het eenige is, wat in de behandeling van het historische gedeelte der katechese wordt voorgedragen. Wij kunnen niet genoeg aandringen op het belang van de Kerkelijke geschiedenis in het onderwijs van onze Protestantsche geloofsleerlingen, en wenschen van harte, dat de arbeid van VAN DER ZWAAG, die haar niet afzonderlijk neemt, maar bij de Bijbel-geschiedenis voegt, daartoe onder den zegen van den Heer der Gemeente iets helpe toebrengen.

Van het *Handboek voor Evangelisch onderwijs* zeggen wij alleen, dat het beknopt, duidelijk en praktisch is. Ook hier vindt men nog al het een en ander, hetwelk niet in alle soortgelijke Handboeken wordt aangetroffen, waaronder wij — het laatst gelezene ligt ons 't meest versch in het geheugen — alleen noemen hetgeen gezegd wordt over formulieren en over kerkbestuur.

Eindelijk zij nog gezegd, dat de stijl over het geheel gepast is; dat wil zeggen: duidelijk, en beschaafd. De voordragt is er op ingerigt om het beantwoorden der zoogenoemde »blinde" vragen noch te moeijelijk, noch te gemakkelijk te maken. In één woord: wij houden het daarvoor, dat het stel van deze onderwijsboekjes te zamen een geheel vormt, hetwelk met volle ruimte kan worden aangeprezen.

V. O.

Uren, toegewijd aan de hoogste belangen des levens; voor jeugdige Christenen. Naar het Hoogduitsch. Tweede druk. Te Leeuwarden, bij G. T. N. Suringar. 1852. *In post* 8*vo.* 237 *bl.* *f* 1-60.

Het gebeurt niet dikwijls dat een stichtelijk boek, uit het *Hoogduitsch* vertaald, na zeven-en-twintig jaren op nieuw wordt gedrukt; maar, inderdaad, al zijn er in dat tijdverloop andere »geschenken voor jeugdige Christenen", in menigte vertaald, omgewerkt of oorspronkelijk uitgegeven, dit geschrift blijft voortdurend aanprijzing waardig, en het gedicht van WARNSINCK draagt daartoe bij, voor allen die met ons het talent van dezen godsdienstigen Dichter hoogschatten.

De onderwerpen, die hier in achttien vertoogen behandeld

Digitized by Google

worden, zijn belangrijk, en al wordt er geen nieuws over gezegd, wat er over gezegd wordt verdient altijd herinnering. Wij zouden echter wel gewenscht hebben, dat eene bevoegde hand het werkje hadde verbeterd waar het verbetering noodig heeft. Dan zouden enkele dogmatische voorstellingen ongetwijfeld zijn gewijzigd; men zou er dan, b. v., niet meer lezen (bladz. 41): dat JEZUS wegens Zijn naderend lijden »van de voltooijing (Zijns werks) moest afzien en haar aan de zwakke handen zijner leerlingen toevertrouwen" — zulke onjuiste denkbeelden en uitdrukkingen zijn er meer. Van het Avondmaal wordt herhaaldelijk — van den Doop wordt geen woord gesproken.

Maar het boekje is nu eenmaal letterlijk herdrukt, en wij wenschen daarom van ganscher harte, dat het, zoo als het is, nut blijve stichten. Voor een lateren herdruk maken wij den Uitgever op de behoefte van herziening aandachtig.

De dood in het licht der Openbaring. Overdenkingen bij sterfgevallen, ten gebruike bij de openbare of huiselijke godsdienstoefeningen. Door J. C. F. WILD, *Predikant te Schönberg. Naar het Hoogduitsch vrij vertaald. Te Haarlem, bij* J. J. van Brederode. 1852. *In gr.* 8*vo. IV en* 236 *bl. f* 2-25.

Den dood in het licht der Openbaring te plaatsen is een nuttig werk. De *Duitsche* Prediker heeft eenige leerredenen, daartoe bestemd, tot eenen bundel verzameld om ter voorlezing te kunnen dienen. Eerst schetst hij in algemeene trekken het wezen des doods; vervolgens stelt hij CHRISTUS voor als overwinnaar des doods, en daarna handelt hij over den vroegtijdigen, den laten, den langzamen, den plotselingen, den rampzaligen en den zaligen dood.

Wat de Vertaler bedoelt met het gebruik maken van deze leerredenen bij de openbare godsdienstoefening begrijpen wij niet; maar wel gelooven wij, dat zij met vrucht in den huiselijken kring kunnen en zullen gelezen worden. Zij zijn eenvoudig, hartelijk en in een gemoedelijken toon. Tot eene proeve strekke het volgende:

»Maar gij, o mensch! wat hebt gij gedaan? Gij hebt Gode gehoorzaamheid geweigerd en ontzegd; gij hebt den band losgereten, die u aan Hem verbond; gij hebt de koningskroon,

Digitized by Google

dien Hij u op den schedel plaatste, in het stof geworpen en vertreden; gij hebt den adelbrief van uwe verhevene afkomst verscheurd, en met roekelooze hand het merkteeken van uwe grootheid uitgewischt. En toch wil God Zijne liefde u niet onthouden! Ook nu, nadat gij tot de dienst des verderfs zijt vervallen; nadat uw handel en wandel ijdelheid zijn geworden, heeft Hij u nog lief. Waar zullen wij beginnen of eindigen, met de opsomming van de bewijzen dier liefde Gods? Zullen wij ons herinneren, hoe Hij jaarlijks de Natuur verjongt, en haar ten onzen dienste en nutte tooit en vruchtbaar maakt? Hoe Hij in de heldere zonnestralen het aardrijk vriendelijk toelonkt? Hoe maan en sterren den duisteren nacht verhelderen? Hoe zeeën en meren het land bespoelen, rivier en beek het doorsnijden? Hoe in de barste woestenijen zelfs verkwikkende bronnen ontspringen, en berg en dal, en beemd en veld door Hem worden vruchtbaar gemaakt? Zal ik u ontvouwen, welke genaderijke bestellingen Hij heeft gemaakt, om het menschdom van zijnen val weêr op te rigten? Hoe nederbuigend Hij zich aan het volk van Israël geopenbaard; hoe wonderbaar hij het geleid, welk eene onuitsprekelijke liefde Hij aan sommige vromen onder hen betoond heeft? Maar wat zegt dit een en ander tegen het alles overklimmendst blijk van Zijne ontferming, dat Hij Zijnen Eeniggeboren Zoon niet gespaard, maar Hem overgegeven heeft? dat Hij dien eenigen Zijns welbehagens van Zijn vaderhart gerukt en in den dood gegeven heeft, opdat door Zijnen dood de dood zou te niet gedaan worden?"

Herinneringen uit mijn leven, door CHARLOTTE ELISABETH, *Schrijfster van: »De Leeuw van Juda." Uit het Engelsch vertaald door* ELISABETH JOHANNA HASEBROEK. *Te Amsterdam, bij* Gebroeders Kraay. 1853. *In gr.* 8*vo.* 408 *bl. f* 3-90.

Over zich-zelven te schrijven, met het doel om door anderen gelezen en beoordeeld te worden, is moeijelijk; want men zegt niet gaarne alles zonder eenige terughouding: hoe veel zoowel loffelijks als berispelijks gaat er niet om in het binnenste van den mensch, dat aldaar bewaard en verborgen dient te blijven. Er is meer: men staat ook bloot voor een-

Digitized by Google

zijdigheid. Drijft men den ootmoed te ver, dan plaatst men zijne persoonlijkheid te veel in de schaduw; wordt men door eigenliefde gedreven, dan vleit men de beeldtenis, en, als dan toevallige omstandigheden de bedrijven gunstig doen afloopen, dan misleidt men zich-zelven en anderen, door aan beginselen te doen gelooven, die ons oorspronkelijk vreemd waren. Menigeen heeft daden verrigt, die hem bij de uitkomst met lof en roem bekroonden, maar op wier waarde veel zou zijn af te dingen, als de bedrijver eerlijk en openhartig de beginselen opgaf, van welke hij is uitgegaan. Er zijn bovendien ook nog blinde klippen waarop zulke zelfbeschouwingen, even als de dagboeken van goede werken schipbreuk kunnen lijden. Wij althans zouden den schrijvers wel eens willen vragen: of zij niet soms hunnen dag er naar regelen, om des avonds een goed en bruikbaar artikel meer voor hun dagboek te hebben? Maar aan alle die rotsen en klippen is de vrome CHARLOTTE ELISABETH gelukkig ontkomen; zij toont zich geheel doordrongen van waarheidzin; zij toont een geweten te hebben, dat dien naam verdient.

Haar leven was zoo bedrijvig en rijk aan invloed geweest, dat het niet anders ware te verwachten, dan dat er na haren dood vele pennen zouden geschcrpt worden, om hare geschiedenis en inwendig leven te beschrijven. Dit wilde zij verhoeden. Niet dat zij iets vijandigs te vreezen had; niemand haatte haar, en die van haar in godsdienstige rigting verschilden, eerbiedigden hare overtuiging. Zij wilde veeleer eene vergoding ontwijken, en daarom stelde zij-zelve hare in- en uitwendige levensërvaringen te boek.

De Schrijfster heeft hare zelfbeschouwingen tot in 1840 voortgezet. Zes jaren daarna is zij in vrede ontslapen. Haar nagebleven tweede echtgenoot heeft ze met hare laatste levensjaren aangevuld, en aldus aan het publiek geschonken, en het boek is door Mejufvrouw HASEBROEK vertaald, om ons met de Schrijfster van: »de Leeuw van Juda" nader en inniger bekend te maken.

Ofschoon wij niet ontkennen durven, dat meer beknoptheid den indruk der lezing zou versterkt hebben, is het echter ook waar, dat het werk een rijkdom van opmerkingen ten toon spreidt, die eerbied en bewondering voor de buitengewoon begaafde vrouw inboezemen. Zij vond er de stof toe op haren

Digitized by Google

Digitized by Google

Het huwelijk van WILLEM *van Oranje met* ANNA *van Saxen, historisch-kritisch onderzocht door* R. C. BAKHUIZEN VAN DEN BRINK. *Te Amsterdam, bij* Johannes Muller. 1853. *In gr. 8vo. VIII en* 168 *bl. f* 2-:

De Heer B. VAN DEN BRINK behandelt in dit werk een niet onbelangrijk punt van de Vaderlandsche Geschiedenis, tot het huiselijk leven van WILLEM van *Oranje* behoorende. Opmerkelijk is het, dat wij van de gemalinnen des Prinsen zoo weinig beschreven vinden. Van de eerste ANNA van *Buren* in het voorbijgaan een woord; van de derde CHARLOTTE van *Bourbon*, dat blijk van teedere bekommering bij den intogt binnen *Utrecht* in 1577, en die bewijzen van hartelijke gehechtheid en liefdezorg voor haren door JAUREGUI gewonden echtgenoot, ten koste van haar leven; terwijl de laatste LOUISE *de Coligny*, die hem slechts vijftien maanden mogt bezitten, eerst in de volgende jaren bij gelegenheid der Arminiaansche geschillen voorkomt. Moet deze geringe bekendheid, zoo verschillende van hetgeen met andere gemalinnen van onze Stadhouders (FREDERIK HENDRIK, WILLEM IV, en WILLEM V) het geval is, worden toegeschreven aan het beslissende overwigt van den man, die allen welke met hem in aanraking kwamen overschaduwde; aan de tijdsomstandigheden, waarin wat in gewone dagen de aandacht zou trekken, verzwolgen werd in den stroom van de elkander verdringende treffende gebeurtenissen; of in den aard en aanleg dergenen, die zich bepaalden tot hetgeen binnen hunnen kring en bevoegdheid lag? — Denkelijk aan alle deze redenen te zamen.

Eene treurige uitzondering maakt de tweede vrouw van ORANJE, ANNA van *Saxen*, de als overspeelster verstootene en met schande ten grave gedaalde. Daar zij van de Evangelisch-Luthersche belijdenis en eene dochter van MAURITS van *Saxen* was, die als verdediger van het Protestantsche *Duitschland*, toen het onder de magt van KAREL V bukte, opgetreden, den Keizer tot het verdrag van *Passau* gedwongen had, is het niet te verwonderen, dat Spaanschgezinde Schrijvers in dit huwelijk de reden gezocht hebben van WILLEMS verzet tegen FILIPS en overgang tot de nieuwe leer, en de waarde zijner overtuiging en handelingen verdacht hebben gemaakt, door

Digitized by Google

die toe te schrijven aan den invloed eener vrouw door haar ergerlijk gedrag berucht geworden. — Er was meer. De Prins zou, naar men voorgaf, den Koning, bij het verzoek om de goedkeuring van zijn huwelijk, voor het Katholicisme zijner vrouw ingestaan, en, in strijd daarmede, bij ANNAAS voogden zich verbonden hebben, haar vrije belijdenis en uitoefening van hare godsdienst te verleenen.

Tegen deze beschuldiging van dubbele ontrouw en veinzerij door den Heer VAN DER HORST in zijn geschrift, nu twee jaren geleden uitgegeven, den Prins ten laste gelegd, neemt de Heer B. VAN DEN BRINK de pen op, en wijst met naauwkeurigheid en bekwaamheid aan: dat in de verklaringen, waarop ORANJES beschuldigers zich beroepen, niet te vinden is, wat zij gezegd hebben. Vooraf toont hij het ongegronde dier vroegere opvattingen, welke het huwelijk van WILLEM I met ANNA van *Saxen* in een onafscheidelijk verband brengen met den opstand der *Nederlanden* en zijnen afval van *Rome;* verdedigt 's Prinsen eerste huwelijk als gelukkig, en geeft de oorzaak op van zijn mislukt aanzoek om de hand van de oudste dochter der Hertogin van *Lotharingen.* Hierop wordt het nieuwe huwelijksplan medegedeeld. VAN DEN BRINK keert de beschuldiging af, als had het verlangen om den staat zijner finantiën te verbeteren den Prins tot de verbindtenis met het *Saxische* Huis gedreven; op grond dat niet hij, een der rijkste edellieden des Lands, maar zijne vrouw den besten koop sloot. Wij kunnen den Schrijver in zijne belangrijke ontwikkeling der verschillende bijzonderheden van het primitieve aanzoek tot de eindelijke voltrekking des huwelijks niet volgen. Genoeg dat hij met kracht van redenen doet uitkomen, dat ORANJE zich tot niet méér of anders verbond, dan, bij ANNAAS betrekkingen: om haar vriendelijk te behandelen wat hare belijdenis betrof, en geen geweld aan te zullen doen om die te verzaken; en bij den Koning: dat zijne vrouw Katholijk *leven* zou. — Wat dit laatste, naar de gewoonte en het spraakgebruik van die dagen, beteekende, wordt hier opgehelderd.

Doch als het grootste bezwaar tegen 's Prinsen karakter wordt aangevoerd eene schriftelijke verklaring, die hij den Keurvorst AUGUST van *Saxen*, ANNAAS oom, zou ter hand gesteld hebben, hoofdzakelijk inhoudende: dat zijne gade volkomene vrijheid in de uitoefening harer godsdienst genieten, en

Digitized by Google

gelegenheid hebben zou, om, ter plaatse waar dat zonder stoornis of gevaar kon geschieden, het avondmaal onder twee gedaanten te ontvangen; alsmede, dat hij, zoo veel in zijn vermogen was, zorg dragen en er op aandringen zou, dat de kinderen uit het huwelijk verwekt getrouwelijk in de godsdienst der *Augsburgsche* Belijdenis, door hem de ware Christelijke genoemd, onderwezen zouden worden — alles volgens belofte, onder verpanding van zijn vorstelijk woord, gedurende zijn oponthoud in *Duitschland*, aan den Keurvorst gedaan. Tot wederlegging van die bezwaren toont VAN DEN BRINK, dat de woorden, waaruit men tot de gegevene belofte besluit, dit niet te kennen geven, maar naar den vorm van dergelijke acten, alleen zien op hetgeen in het stuk-zelf moest verzekerd worden, en dat in der Keurvorsten begeleidenden brief, van geene mondelinge belofte des Prinsen gesproken wordt. Hij wijst op het verschil der verklaring uit het *Nassausch* Archief, met een afschrift of minute van dezelfde verklaring die in het *Saxisch* Archief moet bestaan hebben en aan den Prins ter onderteekening zou voorgelegd worden; waarin, op bevel van den Keurvorst, de woorden welke de opvoeding der kinderen betroffen zouden zijn doorgehaald. Hij hecht op het woord *ook* (*das die Kinder auch in der waren Religion der Augsburgischen Confession treulich möchten unterwiesen werden*) hetwelk niet belette, dat zij Katholijk zouden gedoopt worden. Na gezegd te hebben waarom de Keurvorst, ofschoon hij het huwelijk liet voortgaan, zulk eene schriftelijke verklaring verlangde — niet zoozeer voor zich-zelven, maar om zich tegen de verwijten van Protestantsche bloedverwanten en Vorsten te dekken — toont hij aan, dat de belofte door ORANJE, naar luid van het ontwerp van AUGUST van *Saxen*, af te leggen, met eigene handen geschreven en met zijn zegel bekrachtigd moest zijn, en dat het stuk, waarop men zich beroept, aan die vereischten niet voldoet, ja zelfs alle dagteekening mist. Hij geeft de redenen op, waarom de Prins zulk een stuk niet kon afgeven, en waarom hij het er voor houdt, dat het bedoelde bezegelde handschrift nimmer zal gevonden worden; dat ook zijne vrouw niet in het bezit daarvan geweest is; en dat insgelijks het verhaal, als zoude de Prins mondeling hebben beloofd, den inhoud der verklaring, die hij zwarigheid maakte te onderteekenen, stiptelijk na te komen, van allen grond ontbloot is.

Digitized by Google

Wij hebben dit voorbeeld van des Schrijvers bewijsvoering in de hoofdtrekken willen mededeelen, om te doen zien de groote zorg door VAN DEN BRINK aan zijn onderwerp besteed, de naauwkeurigheid zijner onderzoekingen, zijne bekwaamheid in het oplossen van ingewikkelde zaken, en zijne scherpzinnigheid in het beantwoorden van schijnbaar gewigtige tegenwerpingen. Ten slotte wordt betoogd, dat noch bij de voltrekking des huwelijks, noch in het leven der echtelingen te *Breda* en te *Brussel* iets voorkomt, dat voldoende reden tot beschuldiging geven kan. Vraagt men of het pleit hiermede voldongen is? Indien men de denkbeelden van latere tijden met die van vroegere verwisselt; aan de toenmalige documenten de kracht toekent, die men er thans aan hecht, dan heeft VAN DER HORST den schijn voor zich. Laat men echter de beginselen gelden door VAN DEN BRINK te regt op den voorgrond geplaatst: dat de uitdrukkingen en verklaringen van die dagen slechts mogen gelden zoo veel zij ze wilden laten gelden, en onder hen aangenomen was, dan staat WILLEM van *Oranje* geregtvaardigd voor ons, en heeft hij noch den Koning noch de bloedverwanten zijner vrouw bedrogen. Wij mogen die algemeene tot niets verpligtende bewoordingen; die dubbelzinnige verklaringen met eene andere beteekenis dan zij schenen te bezitten (hebben zij in onze dagen geheel opgehouden?); die deelneming aan plegtigheden waarmede het hart niet instemde, afkeuren: bij beschuldigingen tegen iemands opregtheid en goede trouw staat het vrij en is het noodig, de begrippen en gewoonten van den tijd waarin hij leefde, in aanmerking te nemen.

Alleen blijft er eenige twijfel over omtrent het punt: van wien de eerste mildere aanbiedingen van de godsdienstige vrijheid door ANNA van *Saxen* te genieten, waarvan de laatste veel verschilden, zijn uitgegaan. De Schrijver is hier in het onzekere gebleven (en bij het ontbreken der instructiën aan SCHWARTZBURG en VON STOLL gegeven, zal de zaak moeijelijk tot beslissing te brengen zijn), maar helt toch kennelijk over tot vrijspraak van den Prins en verdenking van den Keurvorst en diens Afgevaardigden, die in de plaats van hetgeen vergund kon worden zouden gesteld hebben wat zij wenschten vergund te zien. In dat geval kan men echter vragen: of de eer van den Prins niet vorderde, den blaam, als hadde

Digitized by Google

hij zijn gegeven woord verbroken, af te werpen, door te ontkennen dat hij zijnen Afgevaardigden zulk een breeden last gegeven had. Daarvan vernemen wij niets, maar wel de stellige weigering van den lateren gemagtigde op 't geen FILIPS van *Hessen* wegens de vroegere verzekering eischte. Wat moeten wij hieruit besluiten? Dat de Prins, door de traag bijkomende flaauwe goedkeuring des Konings en den beslisten afkeer van GRANVELLE, het gevaarlijke van die eerste ruimere uitlovingen beseffende, in tijds eenen terugtred gemaakt en van de zucht van AUGUST tot het aanknoopen der echtverbindtenis zich bediend heeft, om hem omtrent het betwiste punt met veel minder tevreden te stellen? Wij gelooven ja. ORANJE stond wel met den invloedrijken Staatsman en gunsteling niet meer op den voet van vriendschap, en was zelfs op het punt om met hem te breken. Evenwel door een huwelijk met eene Protestantsche vrouw, onder zulke vergunningen, zou hij GRANVELLE bij den argwanenden en dweepzieken FILIPS een krachtig wapen tegen zich in handen gegeven en 's Konings onverzoenlijken haat zich te vroeg op den hals gehaald hebben. Zegt men dat WILLEM I de man niet was om het gewigt van zulke beloften niet van stonden aan te beseffen, wij antwoorden: dat hij de eenige niet zou geweest zijn, die zich had kunnen vergeten bij een verraderlijken trek, als die welke hem door FILIPS gespeeld was.

Maar wat bewoog den Prins tot het aangaan van eenen echt, die hem in eene altijd moeijelijke stelling plaatste? Geene geldelijke belangen, geene ligchaamsschoonheid of verstands- en gemoeds-gaven der Vorstin. Was het enkel spijt en wrevel over de mislukking van zijn aanzoek om de hand van RENÉE van *Lotharingen*, en van de hoop die hij daarop gebouwd had; op zijn hoogst rangzucht, gelijk men uit VAN DEN BRINK zou opmaken? Maar hebben wij in dit huwelijk geene hoogere beteekenis te zoeken? Zou WILLEM, die van het verbond tusschen de Koningen van *Frankrijk* en *Spanje* tot uitroeijing van het Protestantisme, ingevolge GRANVELLES raad kennis had bekomen; die wist wat hij met zijne vrienden van dezen te duchten had; die van de toenemende spanning door de voortdurende vervolgingen om het geloof, de invoering der Bisdommen en de vrees voor de Inquisitie eene

Digitized by Google

uitbarsting te gemoet zag, niet in tijds naar hulp bij den te vreezen kamp hebben uitgezien? En waar zou hij die beter vinden dan in dat land, waar zich zulk een krachtige wederstand tegen de heerschzuchtige ontwerpen, wier erfgenaam FILIPS geworden was, geopenbaard, en bij dat Huis, hetwelk zich de Redder van *Duitschlands* politieke en godsdienstige onafhankelijkheid bewezen had? Die hoop faalde door den ongelukkigen afloop van zijnen echt, door de flaauwhartigheid der *Duitsche* Vorsten en de verschillen tusschen Lutherschen en Gereformeerden. Maar wanneer wij eenige jaren daarna den Prins, bij het zoeken van *Frankrijks* bescherming, tweemaal achtereen vrouwen van dat land zien kiezen, dan meenen wij in zijn huwelijk met de *Duitsche* Prinses wel degelijk eene bedoeling te ontdekken. Dat huwelijk was niet onbeduidend; geene voorbijgaande épisode, zoo als VAN DEN BRINK het noemt: reeds het feit was in die dagen veelbeteekenend en moest de oogen van Roomsch en Onroomsch tot zich trekken. Met welke wantrouwende blikken FILIPS en GRANVELLE wat te *Breda* en te *Brussel* in WILLEMS huishouding voorviel nagingen, meldt ons de Schrijver. HOOFT zegt er van: »dat hij door zijne verbindtenis met ANNA van *Saxen* met de Onroomschen dieper te zee raakte", terwijl het oordeel door BILDERDIJK er over geveld, eene gelijke strekking heeft. (*Gesch. des Vaderl.*, D. VI, bl. 26.) Wij beweren niet dat ORANJE, ten gevolge van zijnen echt en door den invloed zijner vrouw, zijns ondanks is medegesleept op paden waarop hij anders niet zou gekomen zijn; maar wel: dat hij, wiens aanzoek om de hand van CHRISTINAAS dochter van zoo veel beteekenis was geweest, ook bij dit *mariage de raison* bedoelingen moet gehad hebben, die hem eene evenredige vergoeding beloofden voor de nadeelen, waaraan hij zich door FILIPS argwaan over deze verbindtenis blootstelde, en dat zijn huwelijk inderdaad heeft medegewerkt om hem de partij der Hervormingsgezinden nader te brengen. Waarom hij zich aanvankelijk noch voor de Lutherschen noch voor de Calvinisten verklaarde, wordt ons door hem-zelven beantwoord in zijnen raad, bij het naderen der *Spaansche* legerbenden, aan de Gemagtigden der Gereformeerden gegeven: »doet wat u dikwijls geraden is; vergelijkt u met de Lutherschen; 't geschil is te klein om daar-

Digitized by Google

van gescheiden te blijven; in dat geval hoop ik u met de hulp van *Duitschlands* Vorsten te beschermen" (BRANDT, *Hist. der Reformatie*, D. I, bl. 582).

Met groot genoegen hebben wij de schets gelezen van den bijzonderen toestand der godsdienst in *Duitschland*, die ook gedeeltelijk van ons Vaderland gold, en gaande gehouden werd door de verwachting op het Concilie van *Trente* gebouwd, tot verbetering der misbruiken en heeling der scheuring. Die verwachting werd niet vervuld, kon bij de verbittering der partijen (de zamenspraken tot bijlegging der geschillen en de Interim hadden het geleerd) niet vervuld worden. Maar de bezadigden gevoelden zich niet te min in die hoop afkeerig van eene volslagen breuk met *Rome*. Nemen wij deze veronderstelling aan, die wij gelooven niet uit de lucht gegrepen te zijn, dan vinden wij eene verklaring van dien halfslachtigen toestand, waarin velen in *Duitschland*, en ORANJE met anderen in ons Vaderland verkeerden. Zij hadden een weerzin van de misbruiken en bijgeloovigheden, van de heerschzucht en de magt der geestelijkheid, van de vervolgingen om de godsdienst; maar zij lieten zich van eene scheiding wederhouden door hunne hoop op het bijeengeroepen Concilie. Dat die in rook en damp opging moet niet aan de Protestanten, die zich volgens VAN DEN BRINK »van alle deelneming vrijwillig en halstarrig zouden buitengesloten hebben", geweten worden. Verre van daar. Want te *Trente* verschenen met de *Wurtembergsche* en *Saxische* Afgevaardigden, die van *Straatsburg* en vijf andere Protestantsche steden; ofschoon zij in plaats van een voldoend vrijgeleide, dat zij, gedachtig aan het lot van HUSS, van het Concilie hadden verzocht, er een ontvangen hadden dat vol voorbehoudingen en dubbelzinnigheden was. Doch zij werden in hunne billijke eischen: om hunne gevoelens vrijelijk te mogen voordragen; eene beslissende stem te hebben; en de H. Schrift met de daarmede overeenstemmende kerkleeraars alleen voor regters te zien gelden, door den Pauselijken legaat, wien de meerderheid der Prelaten naar de oogen zagen, afgewezen. Hoe men jegens de Protestanten gezind, en hoe noodig het voor hunne afgevaardigden geworden was, op hunne veligheid bedacht te zijn, leert ons het stuk in den *Protestant* medegedeeld. (D. III, 1831.)

Onze opmerkingen mogen den Schrijver ten bewijze strekken

Digitized by Google

van den hoogen prijs dien wij op zijn werk stellen. Geen droog betoog, geene dorre opsomming van feiten wordt ons hier aangeboden. Wij maken beurtelings kennis met de meest invloed hebbende personen, en hunne drijfveeren en bedoelingen; verkrijgen juiste inzigten van den maatschappelijken, kerkelijken en godsdienstigen toestand van die eeuw; nu eens vertoeven wij aan het *Dresdensche* hof, dán vinden wij ons naar *Brussel* en *Breda* overgebragt. De Schrijver heeft zijn verhaal gewigt bijgezet door het in verbindtenis te brengen met de merkwaardigste gebeurtenissen van dien veel bewogen tijd, en gebruik gemaakt van de meest vertrouwen verdienende en gezaghebbende getuigen (*). Ook aan gepaste wenken, als: over het gebruik van Archiven, alleen vruchtbelovend na de noodige voorbereiding; aan karakterschetsen niet alleen van de hoofdpersonen in het verhaal, maar ook van eenen CHAMPAIGNY, MODET en GUIDO DE BRES; aan opheldering over twijfelachtige punten der historie, b. v. wat den Prins bewoog om zich naauwer aan de Calvinisten te sluiten, en wat de vijandschap tusschen hem en GRANVELLE deed uitbarsten, ontbreekt het hier niet. Over den laatsten denkt VAN DEN BRINK ongunstiger dan anderen in onze dagen, en geeft zijn voornemen te kennen om zijne meening tegen GRANVELLES hedendaagsche lofredenaars opzettelijk te ontwikkelen en te staven. Wij houden den Schrijver daartoe niet alleen volkomen bevoegd en in staat, maar gelooven ook dat het tijd wordt om den gevaarlijksten vijand van *Nederlands* burgerlijke en godsdienstige onafhankelijkheid van de franjes, waarmede men hem opgesierd heeft, te ontdoen, en de getuigen waarop men zich tot zijne verontschuldiging beroept, naar waarde te schatten.

Het kwam met het doel van dit werk niet overeen veel van de ongelukkige ANNA te zeggen. Het oordeel over haar ge-

(*) Bij de schaarsche berigten onzer Schrijvers over de door hem behandelde onderwerpen moest VAN DEN BRINK zijn toevlugt tot uitheemschen nemen. Dat dit geene minachting voor de eersten, of zucht naar het vreemde in zich sluit, bewijzen de getuigenissen uit HOOFT, op wiens gezag hij zich beroept, ter beslissing van een feit, waarvan bij geen ander opheldering gevonden wordt. De Schrijver heeft wèlgedaan, dat hij, zonder anderen naar zich-zelven af te meten, van de aanhalingen in de *Spaansche* taal den inhoud in het *Nederduitsch* opgeeft.

Digitized by Google

veld mag, hare misstappen in aanmerking genomen, niet onverdiend heeten. De naam van haren verleider en deelgenoot in het ongeluk en de schande wordt ons hier openbaar gemaakt, en verrassend is de ontdekking, uit zijne verdere lotgevallen, dat niet *Keulen* of *Antwerpen*, gelijk men tot heden toe waande, maar *Siegen* de vermoedelijke geboorteplaats van den beroemden PIETER PAULUS RUBBENS is. Jammer, dat de Schrijver door het ontbreken der doopboeken van die dagen, dit niet tot volkomen zekerheid heeft kunnen brengen.

Ten slotte vinden wij ons verpligt, tot vermijding van verkeerde indrukken, op te komen tegen twee voorstellingen op bl. 3. Dat *Engelands* Koning, door het verstooten zijner gemalin en zijn twist met CLEMENS VII, zijns ondanks het Protestantismus de gelegenheid heeft verschaft om zich beter in zijne Staten uit te breiden, is zeker. Maar HENDRIK VIII heeft de Hervorming evenmin nà als vóór zijne echtscheiding begunstigd of doorgedreven: getuige de zes artikelen (de zoogenaamde zweep met zes strengen) tot bevestiging van *Romes* leer, onder bedreiging des doods, als geloofswet vastgesteld; en de wreede vervolgingen die de Hervormden tot het einde zijner regering hadden te verduren. Van het beweerde omtrent den Bartholomeus-nacht willen wij alleen zeggen, dat indien de achtbaarheid van het Katholicisme niet door Bartholomeus-nachten verliest, wij niet weten, wáárdoor het dan lijden moet. Beter kunnen wij ons nog vereenigen met zijn oordeel, in betrekking tot het dubbele huwelijk van FILIPS van *Hessen*, over de Luthersche Godgeleerden geveld, die »hun *gutachten* naar zijnen luim zouden geplooid hebben." Evenwel »plooijen" is het regte woord niet: zwakheid zoo men wil; liever nog het besef van de onmogelijkheid om den Landgraaf tot andere gedachten te brengen, en de vrees voor erger kwaad (wij denken hier aan hetgeen VAN DEN BRINK van het doorgaand gedrag der groote Heeren van dien tijd, en waarlijk niet ten onregte schrijft) die hen van krachtige en regtstreeksche wederspraak terughield. De Luthersche Godgeleerden waren zoo plooibaar niet, en hadden het wel het minste van hunnen vader LUTHER, die ook in deze zaak zijn advies uitbragt, geleerd.

Niettegenstaande deze aanmerkingen is onze ingenomenheid met dit werk, dat wij als eene aanwinst voor de geschiedenis

Digitized by Google

beschouwen, groot. Wie slechts leest om zich eenige oogenblikken genoegelijk te onderhouden, zal het onbevredigd ter zijde leggen. Wie echter een degelijk geschrift zoekt over een op zich-zelve minder aantrekkelijk onderwerp, maar dat, door het bijgevoegde, leven en gloed ontvangt; — wie wenscht te leeren hoe men eenen tegenstander moet beantwoorden, zonder hem het regt dat hem toekomt te onthouden, of de bescheidenheid uit het oog te verliezen (het: »wij hebben gezien of de Heer VAN DER HORST wel goed dood is, wij willen den Heer VAN DER HORST eene les geven" zal der pen ontvallen zijn), hij schaffe zich dit werk aan, dat zich bovendien door eenen kernachtigen stijl en schoonen vorm aanprijst.

De Aarde staat stil. Bewijzen dat de aarde zich noch om hare as, noch om de zon beweegt. Eene Voorlezing, gehouden te Berlijn, door Dr. C. SCHÖPFFER. *Uit het Hoogduitsch door* M. J. VAN OVEN, *Oud-Conrector. Te Utrecht, bij* N. de Zwaan. 1853. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* :-35.

Bovenstaand werkje, dezer dagen uit het *Hoogduitsch* in onze taal overgebragt, schijnt een grooten opgang te maken, en zal, reeds nu misschien, zoo kort na de uitgave, een tweeden druk beleven. — Vele verstandige menschen, die van de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen hun hoofdvak niet maken, vinden, hetgeen door den Schrijver wordt aangevoerd, vrij overtuigend, en vragen nu: of de aarde dan werkelijk stil staat? Het is, dunkt ons, de pligt der mannen van het vak deze vraag niet onbeantwoord te laten, maar kennis te nemen van hetgeen is aangevoerd, en het publiek naar hun beste weten voor te lichten.

Er behoort moed toe in den tegenwoordigen tijd met eene onderstelling, als die van bovengenoemde *brochure*, voor den dag te durven komen; maar het gewigt, dat aan de redenering is te hechten, hangt geheel af van de kennis, die de Schrijver toont te bezitten, van de zaken, die hij behandelt.

Om toch eene nieuwe theorie te scheppen of eene bestaande omver te werpen, moet men met de verschijnselen, met derzelver zamenhang, en met de daarvoor gegeven verklaring bekend zijn. Het komt ons niet moeijelijk voor aan te toonen,

Digitized by Google

dat Dr. SCHÖPFFER niet op de hoogte staat om het stelsel van COPERNICUS te beoordeelen, daar hij zeer verwarde begrippen toont te bezitten omtrent de eerste grondbeginselen van Natuur- en Werktuigkunde. In eenige achtervolgende punten zullen wij trachten, dit oordeel met bewijzen te staven.

1. Aangaande de *uitzetting der ligchamen door warmte* zegt de S. (bladz. 9), dat »de warmte een uitzettend, de koude een zamentrekkend vermogen bezit. Kan niet in den loop der ongetelde jaarduizenden, sedert welke onze aarde bestaat, de warmte der keerkringslanden eene voortdurende uitzetting der aequatoriaalbreedten, de koude der polen eene aanhoudende inkrimping der poolgewesten veroorzaakt hebben?"

De S. schijnt zich te verbeelden, dat, als een ligchaam meer dan een ander verwarmd is, het eerste zich voortdurend zal blijven uitzetten, het andere daarentegen aanhoudend zal blijven inkrimpen. Dat is niet waar. Een gegeven ligchaam heeft bij een bepaalden warmtegraad eene bepaalde uitgebreidheid; wordt het sterker verwarmd, dan zet het zich uit; wordt het verkoeld, dan krimpt het in; maar blijft de warmtegraad dezelfde, dan zal ook de uitgebreidheid niet veranderen, hoe vele »ongetelde jaarduizenden" er ook verloopen mogen.

2. De S. tracht te bewijzen, dat het stelsel van COPERNICUS strijdt met de *leer der zwaartekracht*, maar toont in zijne redeneringen duidelijk: dat hij volstrekt geen helder begrip heeft van deze leer, noch ook van de gevolgen, die er uit voortvloeijen. Dit zal dadelijk blijken als wij eenige eenvoudige punten uit deze leer aanroeren, en daarmede SCHÖPFFERS redeneringen vergelijken.

De leer der zwaartekracht onderstelt: dat alle ligchamen elkander aantrekken, en wel zoodanig dat elk deeltje van het eene ligchaam werkt op ieder deeltje van het andere. Hoe meer stofdeeltjes dus het aantrekkende ligchaam bevat, des te sterker zal het 't andere tot zich trekken. Verder is de aantrekking minder, naarmate de afstand grooter is. Dus kan een ligchaam even sterk of sterker worden aangetrokken door een klein ligchaam, meer nabij geplaatst, dan door een veel grooter ligchaam, maar op aanmerkelijken afstand. Al is dus de zon vele malen grooter dan de aarde, toch zullen ligchamen, nabij de aarde, of op hare oppervlakte geplaatst, sterker door haar worden aangetrokken, dan door de zon, die zoo ver

Digitized by Google

verwijderd is. Dus is er geene reden om te veronderstellen, dat alle losse ligchamen van de oppervlakte der aarde naar de zon zouden getrokken worden; zelfs niet dat zij zouden worden gestuwd naar die zijde van de aarde, die naar de zon is toegekeerd. (bladz. 24.)

De aantrekking der zon werkt op de geheele aarde, en op alle ligchamen die zich op de oppervlakte van deze bevinden; — op die, welke voorhanden zijn op de naar haar toegekeerde zijde sterker dan op die, welke zich op de andere bevinden; omdat de eerste nader bij de zon zijn dan de anderen. Dit *verschil* van werking is echter betrekkelijk gering, omdat de middellijn der aarde zoo klein is in betrekking tot haren afstand van de zon: zelfs is dit verschil kleiner voor de zon dan voor de maan, omdat deze laatste zooveel naderbij is gelegen. Is de Heer s. onbekend met de eb en vloed der zee, die, niet alleen naar haren aard maar ook naar hare grootte, bepaald is door de werking van zon en maan op de wateren onzer aarde?

Evenmin nu als de aantrekking der zon de vaste ligchamen van de aarde kan aftrekken, evenmin kan zij het de dampkringslucht der aarde doen. Daarom is de vrees van den S. (bladz. 24) ongegrond.

Daar, volgens het straks besprokene, de ligchamen die zich op de oppervlakte der aarde bevinden, veel sterker door deze dan door de ver verwijderde zon worden aangetrokken, is het almede onzin wat de S. zegt (bladz. 16): »Bij elk ligchaam moet namelijk de zwaartekracht loodregt gerigt zijn op dat punt, van waar de aantrekking van een grooter ligchaam op hetzelve werkt." — De geheele alinea waarin deze zinsnede voorkomt, is voor geene gezonde uitlegging vatbaar.

Eene niet minder scheve voorstelling omtrent de zwaartekracht komt voor op bladz. 11, waar de S. beweert, dat de zwaartekracht sterker zou werken aan den aequator dan aan de pool, omdat op de eerste plaats de stof meer is opgehoopt. Waar zich ook een ligchaam op de oppervlakte der aarde bevinde, overal wordt het door alle stofdeeltjes der aarde aangetrokken. Te berekenen op welke plaats de gezamenlijke werking van al de gedeeltelijke aantrekkingen het grootste is, kan slechts met behulp der wiskunst geschieden, en deze leert ons dat die werking kleiner is aan den aequator dan

Digitized by Google

aan de pool, en niet grooter gelijk de Schrijver onderstelt.

3. Even weinig begrip als de S. toont te hebben van zwaartekracht, even verward zijn zijne denkbeelden omtrent de beweging, en wel bepaaldelijk omtrent *middelpuntsbeweging*, en hetgeen verstaan moet worden door *middelpuntschuwende kracht*.

Bladz. 22, boven aan, zegt hij: »Wanneer wij bijv. eenen bal aan eenen draad bevestigen, en terwijl deze draad steeds gespannen blijft, in eenen cirkel voortbewegen, zoo poogt de eene kracht den bal in eene regte lijn van het middelpunt voort te drijven, en wordt daarom middelpuntschuwende of vliedende kracht genoemd, terwijl de andere, die hier in den draad gelegen is, hem altijd weder naar het middelpunt trekt, en daarom middelpunttrekkende kracht heet. De bal kan bij de gelijktijdige werking dier beide krachten geene lijn volgen, die hem door eene enkele derzelve wordt voorgeschreven, maar moet eene diagonale rigting aannemen en uit de vereeniging dier tallooze kleine diagonalen ontstaat de cirkelvormige beweging."

De oningewijde zal deze redenering zeer duister en daarom misschien zeer geleerd vinden; maar, wèlbeschouwd, bevat zij geen zin. — Als twee krachten op een ligchaam werken, waarvan de eene het in eene regte lijn van een middelpunt afdrijft, en de andere het in eene regte lijn er naar toe trekt, dan kunnen onmogelijk deze elkander lijnregt tegengestelde krachten het ligchaam eene diagonale rigting doen aannemen; maar dan zou de grootste der beide krachten de kleinste overwinnen, en de rigting aanwijzen die het ligchaam te volgen had.

Maar zoo is het bij de beweging van een ligchaam om een middelpunt niet gelegen. De zoogenaamde middelpuntschuwende kracht is geene kracht op zich-zelve, maar bloot eene uitwerking. Een ligchaam, namelijk, dat door de eene of andere oorzaak in beweging is gekomen, zoekt in die beweging te volharden — hetgeen wij gewoon zijn *traagheid* of *volharding* te noemen — en zal dus, als niets het dat belet, in de eens aangenomen rigting blijven voortgaan. Als er nu een middelpunt is, dat dit ligchaam tot zich trekt, hetzij door de werking eener aantrekkende kracht, hetzij doordat het ligchaam er met eenen draad aan verbonden is, dan zal de traagheid niet meer geheel vrij kunnen werken. Het ligchaam zal dus telkens van de rigting, die de traagheid het steeds wil doen behouden,

Digitized by Google

afwijken, en daardoor zal de regtlijnige beweging veranderen in eene kromlijnige om dit middelpunt.

Als nu het ligchaam in eene regte lijn voortging, zou het natuurlijk op den duur ook verder van het middelpunt komen. Men kan dus de regtlijnige baan, die het ligchaam vrij zijnde doorloopen zou, beschouwen als gedeeltelijk bestaande in eene beweging om het middelpunt, gedeeltelijk als eene poging tot verwijdering van het middelpunt. Dit laatste noemt men middelpuntschuwende kracht, en het is dus geene kracht, die oorspronkelijk op het ligchaam werkt, maar slechts dat gedeelte zijner regtlijnige beweging, dat door de werking der middelpunttrekkende kracht wordt opgeheven.

Dat een oningewijde in de Wis- en Natuurkundige Wetenschappen zich geen duidelijk begrip maakt van de middelpuntschuwende kracht is allezins begrijpelijk; maar dat iemand, die zich Doctor noemt, en van zijn aardrijks- en natuurkundig onderwijs spreekt (bladz. 1), zulke verwarde begrippen aan den dag legt, geeft ons reden zijne leerlingen te beklagen.

Verder (op bladz. 22) zegt de S., dat de aan eenen draad bevestigde bal altijd dat punt, waaraan de draad bevestigd is, naar de hand zal toekeeren. — Dat is waar en ook natuurlijk: want de bal poogt zich bij de omdraaijing van de hand te verwijderen, en kan dat het minste doen op de plaats waar de draad bevestigd is. Had men daarentegen den draad vastgemaakt aan een spilletje, om hetwelk de bal vrij kon omdraaijen, dan zou de bal, bij eene omwenteling om de hand, ook juist ééns elke zijner zijden naar de hand toewenden, en men begrijpt zeer ligt dat deze bal, terwijl zij zich om de hand heenbeweegt, te gelijk om het spilletje zou kunnen draaijen; en dat zelfs met eene willekeurige snelheid, en regts of links om, al naarmate van de beweging, die op de eene of andere wijze aan de bal medegedeeld was. Daardoor is de zwarigheid opgeheven; want de vergelijking, die de S. maakt van de bal met de aarde en den draad met de aantrekkingskracht der zon is slechts in zóó verre juist, dat hij zijn draad aan één bepaald punt van de bal vasthecht, terwijl de aantrekkingskracht op alle punten van de aarde werkt.

Door deze verklaring vervalt ook de zwarigheid, waarvan de S. op bladz. 1 gewaagt, en die door hem wordt uiteengezet op bladz. 19, 20 en 21, met behulp der figuren op bl. 18.

Digitized by Google

De Schrijver schijnt zich niet te kunnen verbeelden, dat de aarde, die zich om de zon beweegt door de aantrekking van deze, overigens geheel vrij is. In zijne voorstelling bestaat er een draad, waaraan de aarde is vastgebonden, of misschien wel eene tafel, waarover ze rolt. Hij bedenkt niet, dat bij een draaijend ligchaam, altijd twee tegenovergestelde punten zich in juist tegenovergestelde rigtingen bewegen; en verwart het Oost en West op aarde, met het Oost en West daarbuiten; — als men dit een en ander in aanmerking neemt en dan de redenering van Dr. s. op bladz. 18—21 nog eens overleest, dan zal men bemerken, dat de geheele redenering op niets uitloopt, en de zwarigheid noodzakelijk vervalt.

4. Wat nu de theorie van den *slinger* betreft, behoeven wij, nadat het uit het boven besprokene gebleken is, dat de S. omtrent zwaartekracht en middelpuntsbeweging geene gezonde voorstelling heeft, er niet bij stil te staan, dat zijne redeneringen op bladz. 12 en op bladz. 6 verkeerd zijn. Hoe toch kan men verstandig over eene zaak spreken, als men niet bekend is met de gronden, waarop zij steunt. Slechts dit zij aangemerkt, dat de S. de slingerproef van FOUCAULT veroordeelt, alleen omdat hij voor zich daarvan eene onvolledige verklaring had gemaakt, en daarna bespeurde, dat de zaak hierdoor niet volkomen verklaard was.

Op deze wijze konden wij voortgaan, en op elke bladzijde, bijna in elke zinsnede zouden wij op ongerijmdheden, op verwarring van denkbeelden stuiten. Wij zouden hem kunnen vragen: of de omstandigheid, dat de dampkring mededraait met de aarde, zwarigheid behoeft op te leveren (bladz. 12—16), als men aanneemt, dat dit van den beginne aan zoo is geweest? Of hij geheel onbekend is met de wetten van KEPPLER voor de beweging der hemelligchamen om een middelpunt, en met de eenvoudige wijze, waarop zij uit de wetten der zwaartekracht worden afgeleid, en de schoone bevestiging, die zij voortdurend uit de waarnemingen ontvangen? Of hij niets weet van de storingen, die de planeten onderling elkanders beweging aandoen, en de schoone overeenkomst ook in dit opzigt van de theorie met de waarneming? Of hij nooit heeft gehoord van de afdwaling (*aberratie*) des lichts, en het bewijs dat daaruit volgt voor de beweging der aarde om de zon? Of

Digitized by Google

hij eenigen grond heeft voor de onderstelling, dat de aarde voortdurend aan eene vermeerdering van stof zou onderworpen zijn (bladz. 10)? Of hij niet met zich-zelven in strijd is, als hij (bladz. 13) het ontstaan der meteoorsteenen uit den ether wil afleiden; en (bladz. 31) uit den aard en de grootte derzelfde steenen »over het algemeen tot de gesteltenis der hemelligchamen besluiten wil"? Of....

Maar wat behoeven wij meer te vragen; wij meenen door het bovenstaande reeds meer dan genoeg te hebben gezegd om het elken onbevooroordeelde duidelijk te maken, dat SCHÖPFFER in het geheel niet op de hoogte staat, om het stelsel van COPERNICUS te beoordeelen, en dus noch bekwaamheid bezit om het omver te werpen, noch bevoegdheid om daar eene poging toe te doen.

Het was ons doel niet in deze regelen, en kon het ook niet zijn, het stelsel van COPERNICUS te verklaren. Dit behoefden wij ook niet te doen. Wie eene duidelijke, juiste uiteenzetting verlangt van de tegenwoordige wereldbeschouwing, leze de voortreffelijke »*Sterrenhemel*" van onzen grooten KAISER.

De grootste verdiensten van COPERNICUS' wereldstelsel zijn voorzeker gelegen in de volkomen overeenstemming van waarneming en theorie; in de eenvoudige verklaring van alle verschijnselen uit weinige grondbeginselen; in de bevestiging der theorie uit alles wat bij den eersten oogopslag daarmede in strijd scheen.

Het vlugtig en onberedeneerd geschrijf van eenen SCHÖPFFER is niet in staat iets aan deze verdiensten te ontnemen. — Alleen bestaat er gevaar dat sommigen, die de Natuurkundige Wetenschappen als uitspanning, en dus als bijzaak, beoefenen, zich door zijne schoonklinkende redeneringen op het dwaalspoor laten brengen. Mogten deze regelen medewerken, om dit te helpen voorkomen!

Wij wenschen van harte, dat vele geleerden zich aangespoord mogen gevoelen, om, even als wij, te protesteren tegen leeringen, op eene zoo onbekookte wijze aan het publiek opgedischt.

Na het bovenstaande gelooven wij, dat het onnoodig is te zeggen, dat wij den Vertaler voor zijnen arbeid geen den minsten dank weten.

Gouda, 26 October 1853. Dr. C. P. BURGER.

Digitized by Google

De Meibloem. Tooneelen en karakterschetsen uit Noord-Amerika. Uit het Engelsch van HARRIËT BEECHER STOWE, *Schrijfster van: »de Negerhut". Door* C. M. MENSING. *Met titelvignet. Te Amsterdam, bij* P. N. van Kampen. 1853. *In gr, 8vo.* 292 *bl. f* 3 - :

De Schrijfster, die sedert eenigen tijd was opgetreden met kleine, veelal vlugtige stukjes en schetsen, uitblinkende door levendigheid van stijl, waarheid van voorstelling, en diepte van opvatting, had zich daardoor bij hare landgenooten een gevierden naam verworven. Buiten de grenzen van haar Land evenwel, was die naam nog weinig bekend. Daar waagt zij zich aan een onderwerp, dat in haar vaderland naauwelijks genoemd wordt, of het brengt er alle gemoederen in beweging; zij behandelt dat onderwerp met buitengewone warmte, met een gevoel dat roert, in een stijl die wegsleept, en met een ernstig godvruchtigen zin: — geen wonder dat zij velen harer landgenooten treft, en dat allen die de slavernij, welke in de Zuidelijke Staten der Unie bestaat, verafschuwen, met de hoogste ingenomenheid *Uncle Tom's Cabin* roemen, en HARRIËT BEECHER STOWE als ware het vergoden. De snelle faam voert haren lof over den *Alantischen Oceaan* naar het oude *Europa;* weldra leest men de *Negerhut* in alle talen van dat werelddeel, en verlangt er nu ook de andere werken der Schrijfster te kennen, wier naam thans op alle tongen zweeft. Daardoor heeft *Nederland* ook kennis gekregen aan deze *Meibloem.*

Maar hoe komen de aangeboden tooneelen, karakterteekeningen en schetsen aan dien titel? — De reden er van is in de *Engelsche* uitgave vermeld, en wordt nu medegedeeld door den Heer MENSING. Wij vernemen daardoor voor het eerst, dat het schip waarmede de eerste Puriteinsche Pelgrims uit *Engeland* naar de *Nieuwe wereld* zijn overgevoerd *The Mayflower* heette. De bundel werd, zoo als uit de voorrede blijkt, verzameld door CATHERINE E. BEECHER, eene zuster der Schrijfster, en het is deze die den naam van dat schip aan het werk verbonden heeft.

De verhalen zijn van onderscheidene gehalte en strekking, doch niet zelden ligt er eene hoogere bedoeling in, dan men bij den aanvang der lezing zou vermoeden. Sommige stukken

Digitized by Google

zijn niets meer dan schetsen; andere zijn wel wat overdreven en sterk gekleurd, doch allen laten zich met genoegen lezen. In velen er van is de zedelijke strekking niet te miskennen, en de godsdienstige zin wordt door menig verhaal opgewekt of aangekweekt. Tot staving van ons oordeel, en tevens tot proeve, eenige woorden:

»De verdrietelijkheden eener huishoudster" (bl. 82) betreffen eene jong getrouwde *Amerikaansche* vrouw, die zich met haren man in de weinig bevolkte westelijke Staten der Unie vestigt, en loopen voornamelijk over het sukkelen met onhandige, lompe dienstmeiden. Men leest het verhaal als eene grap, doch zal het evenwel te sterk gekleurd vinden. De domme die er in geschilderd wordt is te dom.

Als men »*Oom Tim*" begint te lezen, en vernoemt dat Mr. JAMES, de held van het verhaal, een echte *Yankee* is, dan verwacht men geenszins eene zoo aandoenlijke en godvruchtige wending. Immers »Mr. JAMES was een van die doorzettende *Yankees*, die in de wereld zoo natuurlijk omhoog komen als eene kurk in het water. Hij bezat eene groote portie van dien nationalen karaktertrek zoo gelukkig »sneegheid" genoemd, waarmede eene bekwaamheid wordt aangeduid om alles te doen zonder het ooit geprobeerd te hebben, om alles te weten zonder te leeren, en om meer gebruik van zijne *onkunde* te maken dan andere lieden van hunne kunde doen." — »Hij had eene vrijpostige rondborstigheid in zijn gezigt, eene slimme schalkschheid in zijne oogen, eene luchtigheid en ongedwongenheid in zijne manieren" enz. — zijn uitdrukkingen, welke doen vermoeden dat men het karakter van eenen *Yankee* in al zijne zucht tot werkzaamheid en in zijne rustelooze gejaagdheid om geld te winnen zal zien ontwikkelen, zonder dat hoogere roersels bij hem in aanmerking komen. Doch een der voornaamste personen die veel invloed krijgt op Mr. JAMES, wordt (bladz. 172) op de volgende wijze geschilderd. »Het is interessant de trapswijze ontwikkeling van geest en hart gade te slaan, van den tijd wanneer de vlasharige bloode jongen zijn dorp verlaat, om zich naar het college [voor theologische studiën] te begeven, tot dien, wanneer hij als gevormd en gerijpt man terugkomt — op te merken, hoe langzamerhand de roest van vroege vooroordeelen van hem wordt afgeschuurd; hoe zijne begrippen even als zijn

Digitized by Google

handschrift, van de stijve vormen der dorpsschool in die vaste, eigenaardige manier overgaan, welke den man levenslang zal kenteekenen [kenmerken]. Bij GEORGE was die verandering buitengewoon treffend.

»Het was maar jammer, dat, terwijl zijn geest zich ontwikkelde, zijne ligchaamskrachten afnamen, en hij met elk bezoek van het ouderlijke huis bleeker en magerder was, en naar het ligchaam minder geschikt voor de heilige roeping, waaraan hij zich had toegewijd. Maar nu kwam hij terug als predikant — als wezenlijk predikant, die het regt had om den kansel te beklimmen en te preken." — Men zie in *de Meibloem* den algemeenen indruk van GEORGES eerste preek in zijne geboorteplaats, en hoe hij invloed kreeg op Mr. JAMES.

Wil men iets dat velen stof tot vruchtbaar nadenken geeft, dan lese men de vier schetsen betreffende het vieren van den sabbat of zondag, op bladz. 209 en volgg. — Menige dame, die »*De Naaister*" (bl. 266) leest, kan er door gestemd worden, om hen die voor haar arbeiden, meer menschlievend, meer Christelijk te behandelen. — »*Zoo veel aanzoek*" is onmiskenbaar geschreven door iemand bij wie echt Christelijke liefde de grondtoon is des gemoeds. De rijke die veel voor pracht en weelde over heeft, zal het niet ongeroerd lezen, wanneer zijn hart niet geheel is verstokt.

»*De Kanaalboot*" (bl. 248) doet den *Nederlandschen* lezer aan zijn eigen land denken, want hoewel spoorwegen en stoombooten thans, ook bij ons, vrij algemeen in gebruik zijn, gelooven wij toch dat het oud-vaderlandsche voertuig *de trekschuit* voor velen nog niet alle behagelijkheid mist. Zeker zullen *Nederlanders* niet zoo sterk tegen de trekschuit zijn ingenomen als de Schrijfster tegen de kanaalboot in *Noord-Amerika*. Er is daar eene dames-kajuit, even als op de stoomboot, en de dames worden er door eene vrouw bediend, maar van de zindelijkheid kan men zich geen groot denkbeeld vormen, als men (bl. 257) leest: »Laten wij niet vermelden hoe één spiegel voor dertig gezigten, één waschkom en waterkan voor dertig wasschingen en — vertel het niet te *Gath!* — één handdoek voor een geheel gezelschap moet dienen."

In het behartigenswaardige verhaal: »*Laat ieder op zichzelven passen*" (bl. 100) moge het met de bekeering en het terug bekomen van gezondheid en welvaart welligt te vlug gaan;

Digitized by Google

de verkeerdheid van dat spreekwoord wordt er op eene treffende wijze in aangetoond.

Doch waartoe meer gezegd van deze vlugtige opstellen en kleine voortbrengselen van de pen der beroemde Schrijfster van *de Negerhut*. — De vertaling is wèlgeslaagd, en de Uitgever heeft voor eene goede uitvoering zorg gedragen.

Mijne Eerstelingen. *Gedichten van* BERNARD. *Te Amsterdam, bij* de Gebr. Kraay. *In zakformaat.* 74 *bl.* *f* : - 90.

Wie is BERNARD? Ref. weet het niet; maar verlangt het ook nog niet te weten. Als men niet ongemeen veel goeds van een proefneming heeft te zeggen geeft een *pseudo*-naam veel gemak. Eerstelingen uit jongelingsjaren schijnen hier niet aangeboden — of BERNARD moest een jong theologant zijn? — want alles is hoogst bezadigd, hoogst godsdienstig zelfs; behalven een wilde, niets zeggende lierzang (zoogenaamde) naar den stijl van vóór vijftig jaren, die het bundeltje opent, en een half-luimig minnedichtje van acht korte verzen, dat het boekje besluit; maar bij zoo veel ernstigs geheel misplaatst is. Op den titel en in de voorrede noemt B. zijne Eerstelingen: Gedichten. Ref. zou Gedichtjes, of kleine Dichtproeven, of iets dergelijks meer in harmonie met het gehalte en den omvang der stukjes hebben geacht. Het opschrift Gedichten schijnt echter niet uit aanmatiging gekozen; want B. roept het oordeel in van meer ervaren dichters, en verklaart zich daarnaar te zullen gedragen.

Dit laatste voor goede munt houdende, beantwoorden wij dadelijk aan het appèl; om nuttig te zijn naar vermogen. B. is niet altijd gelukkig in de ordonnantie der stancen, de keus der versmaten, en de mengeling der rijmen. Wat zouden onze *Vlaamsche* poëten, zij namelijk die zulk een afgrijzen hebben van het eentoonig geklipklap van lamme alexandrijnen, wel zeggen bij de lamentable stance der meditatie *in de St. Pieterskerk te Leyden?*

Als 'k in dit trotsch gebouw, een sticht van vroeger *tijden*,
Gedachtig aan 't voorheen, mijn blikken rond laat *weiden*,
En al de pracht herdenk, die hier voor eeuwen troon*de*,
Toen Rome's priesterschaar ditzelfde huis bewoon*de*,

Digitized by Google

Waar nu mijn oog slechts rust op naakte, witte mu*ren*
Wier kracht de hand des tijds tot heden kon verdu*ren*
Dan klinkt een stem mij toe uit gindsche tempelko*ren*
Een stem die huivring wekt, die dreigend zich doet hoo*ren*

tot hier gevorderd is men de rijmstaarten *den*, *den*, *de*, *de*, *ren*, *ren*, *ren*, *ren* reeds hartelijk moê en verheugt zich aan de twee slotverzen:

Een stem; die mijnen geest bij 't nietig stof be*paalt*,
En mij zoo roerend leert, hoe aardsche grootheid *daalt*.

eindelijk eens een rijmwoord te ontmoeten dat ánders klinkt. Het stukje bevat zes coupletten, en wij laten, na mededeeling van het eerste, aardigheidshalve, de rijmsloten der vijf overige volgen:

len, len, men, men; nen, nen, den, den, taar, schaar.
men, men, den, den; ren, ren, ten, ten, vult, hult.
ven, ven, ren, ren, ken, ken, ten, ten, jaagt, knaagd.
gen, gen; ken, ken; den; den, den, den, nacht, wacht.
ten, ten; ven, ven; ren, ren; ken, ken, glans, trans.

Iets slaapwekkenders dan alexandrijnsche gedichten die in elke zestig verzen, er acht-en-veertig hebben sluitende in *en* ware moeijelijk te verzinnen. En die alexandrijnen zijn, bovendien, zoo kunsteloos alsof ze vóór ruim twee eeuwen waren gemaakt: het eentoonig geklipklap der Jamben (*tiraldiraldira* noemt men 't gewoonlijk) wordt nergens getemperd door kunstige verplaatsingen van rust, of door sierlijke of krachtige overloopen, of door eenig ander der vele wendingen en afwisselingen voor welke de alexandrijn vatbaar is. Deze *meditatie* zou aan de zuiverheid van 't gehoor van B. bijkans doen twijfelen. Dit is zeker, dat hij nooit goede, fraaije alexandrijnen opmerkzaam heeft gelezen, veel minder ooit gedacht heeft aan hunnen bouw. Eenige verzen, zoo als:

Vol liefe*lijken* geur, door *deze* tempelzalen

Uw hooge en naakte wand, van *ied're* praal ontheven
Voegt hem die need'rig was in *dit* zijn aardsche leven.

zijn daar te boven, zelfs als onnoozele Jambenreeksen, nog

Digitized by Google

ijl van klank of ijl van bewoording. In niet één opzigt is dit opstel als gedicht op de hoogte van den tijd.

Niet zoo ééntoonig maar toch óók weinig aangenaam is de schikking van *Rein genieten;* in stancen of strophen (gelukkig maar drie!) van twaalf regels: alexandrijnen, met jambische viervoetige vermengd; maar met zes niet afgewisselde stáánde rijmklanken in het midden:

Hoe plegtig is het mij, als in het nacht'lijk donker,
Slechts hier en daar verlicht door 't glansrijk stergeflonker,
Welks luister ieders harte treft —
Mijn hart zich biddend opwaarts heft,
En ik *een* God *mij denk*, die *éénmaal* alles schiep,
En aan 't begin des tijds uit niets tot aanzijn riep,
Een God, voor Wien *de* Seraf knielt,
Wiens adem 't *gansch* heelal bezielt —
o Ja! dan buig ook ik, *als zondig overtreder*
Van Zijn *gegeven* Wet, mij in het stof *ter* neder,
En als ik daar *verrukt* in *stillen* ootmoed kniel
Vervult een huivering *voor Hem* mijn *gansche* ziel

De welluidendheid had slepende rijmklanken gevorderd aan de regels 5 en 6. Het *rein genieten* des lezers wordt, bovendien, ook bedorven door een aantal leemten van stijl, waarvan eenigen in *curçijf* zijn aangewezen. Over het gekunstelde en onware *En ik* EEN *God* MIJ DENK zou méér te zeggen vallen dan ons bestek vergunt; er had, eenvoudig en natuurlijk, kunnen gesteld worden: *En ik tot God mij wend. Eenmaal* met: *En aan 't begin des tijds* is tweemaal hetzelfde. In vers 7 en 8 is 't onduidelijk WIENS *adem 't heelal bezielt.* Als *zondig overtreder te knielen* en tevens *verrukt te knielen* schijnt niet wel zamen te kunnen gaan; evenmin als de *verrukking* met de *huivering.* Het kost B. moeite om zijne verzen vol te krijgen, en hij vult ze dan met woorden, die niet alleen gemist kunnen worden, maar 't geen er staat verlammen. Neemt men, b. v., uit de twee laatste verzen de woorden *verrukt*, *stellen*, *voor Hem*, en *gansche* weg, dan blijft er over:

En als ik daar in ootmoed kniel
Vervult een huivering mijn ziel.

en als B. dat geschreven had, zouden er drie aanmerkingen

Digitized by Google

minder op 't couplet zijn te maken, en 't zou er ook in welluidendheid bij gewonnen hebben.

Deze aanmerking is op bijkans al de lange versregels toepasselijk. De kortere zijn beter; ofschoon dáárin weder de woordenkeus niet altijd correct is, en de gedachte soms vreemd doet opzien. Dat de hemelen Gods eere verkondigen is eene overoude waarheid; maar dat de sterren spreken tot des menschen *oor* (bladz. 15) is eene geheel nieuwe ontdekking, die de *Amerikaansche* uitvinding om met geesten te spreken nabijkomt. In plaats van *oor* had er *hart* of *ziel* kunnen staan. Uit het kleine leerdichtje *Tranendauw* (bladz. 54) zullen velen iets vernemen, dat hoogst merkwaardig schijnt, doch waarvan de natuurkundigen zullen opkijken. B. geeft daar eene verklaring van den dauw, en meldt ons dat hij bestaat uit: *tranen, die de hemel, terwijl de menschen slapen, plengen moet om hunne onreinheid en boosheid.* Wij voor ons kunnen die oplossing niet gaaf aannemen, en twijfelen of de kiemende zucht van B. om alles op het geestelijke toe te passen, hem hierin niet van den weg der waarheid en eenvoudigheid hebbe afgetroond; maar de gedachte op zich-zelve latende voor hetgeen zij is, herkennen wij met genoegen aan zulke trekken de sporen van een waarlijk dichterlijken aanleg, die zijnen bezitter uit de koude werkelijkheid naar het rijk der idealen doet opstijgen. De verdichting moge den toets niets kunnen doorstaan; zij bewijst evenwel de aanwezigheid van de gave der vinding. En zulke trekken zijn er meer in het boekske. De fout ligt ook eigenlijk maar aan de blijkbare onbekendheid van B. met ál wat het werktuigelijke en vormelijke der kunst belangt. Als hij zijne gedachte vragenderwijze had ingekleed: »*de parelen van den dauw, zijn zij, miesschien, geene tranen des hemels over de boosheid der menschen?*" ware, dunkt ons, wat nu dáár staat als eene onwaarheid, eene schoonheid geworden. Het grootste gedeelte der fouten van allerlei soort en aard, van welke het boekje voor den kenner wemelt, ofschoon de meesten den gewonen lezer niet zullen hinderen, ligt aan dezelfde reden. Wij raden dus B. wel niet af weêr verzen uit te geven; maar wij raden hem af weêr verzen uit te geven, zoo lang hij zich niet door vlijtige lectuur en studie bekwaam heeft gemaakt om er beter over te oordeelen.

Onder de een-en-twintig stukjes, die het kleine, ruim

Digitized by Google

gedrukte boekje bevat, bevinden zich vijf of zes vertaalde. Dat getiteld *Zeestilte* (*Windstilte op zee* is de bedoeling) van den grooten J. W. VON GÖTHE, had wel weg mogen blijven. Wij herinneren ons niet ooit iets onbeduidenders van een groot man over een ontzettend natuurverschijnsel gelezen te hebben dan deze twaalf regeltjes. Er zijn ook dáárin nog twee kapitale fouten: *diep bekommerd onder 't* VAREN, *blikt de stuurman om zich heen* — ZEPHIR *zwijgt van* (aan) *alle zijden*, staat er; doch bij windstilte is een schip wél weerloos overgegeven aan den stroom, en drijft soms geheel uit den koers; maar *varen* doet het dan niet, en *van zephiren* weet een zeeman niet af. — Maar wij kennen den *Hoogduitschen* tekst niet, en kunnen niet beslissen of de schuld aan GÖTHE ligt of aan den Vertaler.

Van die stukjes welke ons bevallen noemen wij vooral het lied *Aan God* (bl. 70). Voor het Godsdienstig- of Kerkgezang schijnt B. een bijzonderen aanleg te hebben. Misschien ware het goed, als hij dáaraan bij voorkeur zich toewijdde. — Om aangenamer te eindigen dan wij hebben kunnen beginnen, besluiten wij onze vlugtige beoordeeling met de mededeeling van het lieve stukje *Nicoline;* zonder evenwel de gebreken die er in zijn, en door ons in *curçijf* worden gedrukt, goed te keuren.

Gelijk de schoonste bloem, die aller aandacht boeit,
Wier opgeheven kelk *in duizend* kleuren gloeit,
Gelijk het licht der zon, die aan den Hemel *flonkert*,
En al het mindre licht, door haren glans verdonkert —
Zóó schoon is zij!

Gelijk het sneeuwtapijt, *dat 't* aardrijk overdekt,
En blank en smetteloos *het tot* een mantel strekt
Gelijk de zilvren maan, die in het beekje spiegelt,
Als 't kleine bootje zich op 't golvend water wiegelt —
Zóó rein is zij!

Gelijk het duivenpaar, dat op de takken *kiert*,
In lagchende onschuld ginds der liefde hoogtijd viert,
Alzoo, *o* zielsgenot, waarnaar ik steeds bleef trachten,
O! wellust, hemelrein, te groot schier voor mijn' krachten —
Bemint zij mij!

De uitvoering is lief; maar het formaat is te smal voor alexandrijnen. Dat de twee laatste syllaben van elk vers er

Digitized by Google

onder staan, is noch zuinig noch fraai. Op bl. 18 hebben zetter of corrector tusschen de tien en de twee syllaben van zulk een vers ten overvloede nog een regel wit geplaatst. — De correctie is goed, doch ongelijk: wij vonden b. v. *bet're* voor *beetre;* voor *needrig* had er dan ook *ned'rig* moeten staan; maar wij vonden *need'rig*, dat altijd beter is dan *bet're*. — En daarmede sluiten wij; den ons onbekenden B. vlijt, volharding en heil wenschende. W.

De Musketier. Schetsen uit de geschiedenis der grondvestiging van Batavia, 1618—1629. *Door* J. KRABBENDAM, RZ. *Te Alkmaar, bij* J. Roem. *In gr.* 8*vo.* 431 *bl. f* 4-25.

De vestiging van der *Nederlanderen* magt in *Oost-Indië* beslaat niet alleen eene hoogst merkwaardige en roemrijke plaats in onze Vaderlandsche geschiedenis, maar bevat ook eene uiterst rijke goudmijn voor de romantiek. Doch indien de hoogte waartoe dit vak van letterkunde in onze dagen is opgevoerd, in het algemeen van den historischen romanschrijver veel eischt, zij doet dat vooral in dezen. Zij eischt in hem: uitgebreide en naauwkeurige kennis niet alleen van de gebeurtenissen, maar ook van de zeden, gewoonten, levenswijze, wetten, wijzen van krijgvoeren en wat dies meer zij van de verschillende volkstammen, door onze voorouders op *Java* en de andere eilanden gevonden; voorts levendigheid van verbeelding, om zich te kunnen verplaatsen op nooit bezochte terreinen, en een helder begrip van de voorouders-zelven. Dit alles behoort men te bezitten eer men gelijkstaat met anderen, die slechts aan meer gewone eischen te voldoen hebben. Wie zou het durven ontkennen, dat eene diepe en langdurige studie aan het schrijven van een roman »uit de geschiedenis der grondvestiging van *Batavia*" moet voorafgaan? Het is hier niet genoeg eenige namen en voorvallen uit VALENTIJN of anderen op te vangen; er behoort méér toe, en wij meenen den Heer KRABBENDAM niet te verongelijken, wanneer wij 't er voor houden, dat hij de kennis bijna geheel mist, die tot den ondernomen arbeid vereischt werd; immers geheel het zware boek dat voor ons ligt, draagt nergens blijken, dat hij in het tijdelijke en plaatselijke dieper is ingedrongen, dan

Digitized by Google

elk ander *Nederlander* die aanspraak maakt op maar eenige kennis van de bedrijven zijner voorouders in het begin der zeventiende eeuw, vooral op *Java*. Het gelukt hem dan ook niet, zijnen lezers te doen vergeten dat zij in de tweede helft der negentiende eeuw op hun gemak zijn werk zitten te lezen in het lieve Vaderland. Het verhaal mist gloed en leven, en glijdt over de gewone schijven voort, en wordt mat en flaauw zoo ras MEULENVAEN zijne MARIA heeft »gekregen". De aanleg onderscheidt zich niet door eenige diepte van opvatting, en de ontwikkeling heeft niets dat verrast. Een jong mensch, die meent een jongeling van aanzien in twist verslagen te hebben, is het vaderland ontvlugt om in *Indië* zijne fortuin te zoeken; neemt daar als krijgsman deel aan verschillende wapenfeiten, en vindt het meisje zijner oude liefde — dat behoort er toch bij — toevallig weder. Zij is met haren vader naar *Indië* gekomen; hij bewijst haar diensten, en verwerft hare hand door krijgsroem en dapperheid. — Dus in alles het gewone, het alledaagsche, en dat nog zeer alledaagsch behandeld.

Vraagt men nu of wij eene lange reeks van onnaauwkeurigheden zullen opgeven — neen. Doch niet omdat het boek onberispelijk, maar omdat het flaauw en kleurloos is. De stijl is niet beter dan het verhaal. Tot eene enkele proeve dit:

»Na veel haspelen was de vrede gesloten, op voorwaarden, die wel voordeeliger hadden kunnen zijn, maar die onvoorzigtig zouden zijn geweest in den tegenwoordigen toestand af te wijzen" (bladz. 161). Wie slordig is op den stijl, is 't ook op de taal; zoo stuit men dan ook op menige taalfout. Dat »hunne harten *zich* reeds lang hadden verstaan" (bladz. 304) is onzin.

De Heer K. vergunne ons de vraag: waar hij de bijzonderheid heeft opgedaan, dat de zon onderging, en *aan de andere zijde des hemels* de *kwartiermaan* voorwaarts trad" (bladz. 243). Op *Java* gaat de zon altijd nagenoeg in het Westen onder: de tegenovergestelde of andere zijde des hemels is dus het Oosten. Daar kon nu de *volle* maan wel opkomen, maar de *kwartier*maan?... Dat is onmogelijk, en wij voegen 't bij andere rariteiten; waarbij ook nog een heerlijke Orion is, dien een andere Schrijver ergens in een *zomer*nacht heeft aange-

Digitized by Google

troffen. Wij weten niet meer waar wij dat gelezen hebben, maar 't was ook in zulk een historische roman.

Levensstormen. Herinneringen aan den rand des grafs, door JOHANNES. *Te Haarlem, bij* J. J. van Brederodere. 1853. *In gr. 8vo. IV en* 332 *bl. f* 3-25.

Men vindt hier een tooneel van huiselijk lief en leed. De werken der Schrijfster — die zich, vermits een ander denzelfden *pseudo*-naam bezigde, bekend heeft gemaakt — werden reeds door velen gewaardeerd, en wij houden dit verhaal voor het beste van hare pen. Wel lijdt het, nu en dan, aan groote omslagtigheid, wel is 't hier en daar wat sentimenteel; maar die vlekken wisschen de verdienste niet uit van het geheel. Mevrouw LOS-BONTEN voert eene vrouw van tachtig jaren op, die aan den rand des grafs, door de stormen des levens heen, terugblikt op haar stil huiselijk, door menige beproeving geheiligd en gelouterd leven. Bij het lezen van de aanteekeningen dier vrome vrouw vertoeft men in een huisgezin waar vrede des gemoeds gepaard ging met eendragt en liefde; waar het zoete uit den levensbeker met dankbaarheid genoten werd, maar ook onder zware beproevingen de Heer voor oogen werd gehouden, en 't harte geloovig badt: »Vader! niet mijn, maar Uw wil geschiede!" Men vindt hier geene tooneelen van haat, nijd, list, of wraakzucht; maar menschen zoo als die zijn, wanneer zij hunne afkomst en bestemming beseffen, en er naar leven en handelen. De verbeelding wordt hier niet opgewonden, maar het gevoel voor 't goede gestemd. Het verhaal kan op jongelingen en jonge dochteren een heilzamen invloed hebben, en om die Christelijk-zedelijke strekking vooral wenschen wij het een ruimen aftrek toe.

Zak-Atlas der geheele Aarde ten dienste van Nederlanders, in 20 *kaarten. Ontworpen, geteekend en op steen gegraveerd door* J. JAEGER. *Te Groningen, bij* J. Oomkens, J.zoon. *f* :-75.

Wij herinneren ons in vroegeren tijd eene miniatuur-almanak te hebben gezien, weinig grooter dan een ulevelletje. Het

Digitized by Google

boekje had zijne eigenaardige verdienste. Dat is ook het geval met de bovengenoemde zak-atlas. Hij is niet gelijk andere zak-atlassen, waar men een jaszak voor noodig heeft, opzettelijk er voor gemaakt. Neen! Deze zak-atlas van den werkzamen JAEGER kan men des noods in zijn vestzak steken, en dan zal niemand zich kunnen verbeelden dat er twintig aardrijkskundige kaarten in zitten.

Behalve eene wereldkaart, en de kaarten van de vijf wereld-deelen, heeft men *Spanje* en *Portugal* in eene kaart; voorts *Frankrijk*, de *Italiaansche* Staten, *Duitschland* en *Zwitserland*, het Keizerrijk *Oostenrijk*, het Koningrijk *Pruissen*, de *Nederlanden*, *België* en *Luxemburg*, *Nederlandsch Oost-Indië*, *West-Indië*, *Groot-Brittanje* en *Ierland*, *Denemarken* en *IJsland*, *Zweden* en *Noorwegen*, *Europeesch Rusland* en *Polen*, alsmede *Europeesch Turkijë* en *Griekenland*.

Uitvoerigheid van behandeling kan men van een miniatuur-atlas niet verwachten. Het valt echter niet te ontkennen, dat de Heer JAEGER er vrij wèl in geslaagd is, om de verschillende *Duitsche* Staten op te geven, zonder de kaart te vol en daardoor onleesbaar te maken. Wij zouden echter meenen, dat op het kaartje waarop *Nederland*, *België* en de beide *Luxemburgen* voorkomen, wel wat meer plaatsen hadden kunnen worden opgegeven, en dat het *Haarlemmermeer*, thans door *Nederlandsche* vlijt en volharding in land herschapen, wel onvermeld had mogen blijven. De afscheiding door verschillende kleuren had ook op eenige kaarten nog wat naauwkeuriger kunnen zijn.

De zak-atlas van JAEGER is zoo lief, en geeft, naarmate van de grootte, een zoo voldoend overzigt der Staten van *Europa*, dat wij hem ieder ruimschoots aanbevelen. Op reis en in de stad: hij is overal gemakkelijk te bergen, en mede te nemen.

Woordenboek voor de uitspraak van vreemde eigennamen. A. MÜLLER'S *Allgemeines Wörterbuch voor het Nederlandsche publiek bewerkt door* H. FRIJLINK; *voorafgegaan van eene uitspraakleer der voornaamste Europesche talen. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1852. *In post* 8*vo. XII en* 548 *bl. f* 4-90.

De uiterlijke aanleiding die den Schrijver tot het bewerken

Digitized by Google

van dit Woordenboek bewoog, wordt in de Inleiding opgegeven. Het is zeker dat hij zijne veelomvattende taalkennis hier op eene wijze heeft aangewend, die hem het volste regt geeft tot de vaak zoo ongegronde bewering dat »met dezen arbeid in eene bestaande behoefte voorzien wordt." De encyclopedische omvang van hetgeen tot »algemeene beschaving" wordt gerekend — een *omvang* die vaak tot den *inhoud* in zoo treurig omgekeerde reden staat! — blijkt toch dagelijks menigeen niet te vrijwaren voor de wonderlijkste radbraking van vreemde namen. Schoon wij den geleerden Schrijver niet gaarne zouden toestemmen »dat men de uitspraak van vreemde woorden veilig *mag* houden voor een maatstaf van iemands geestbeschaving", zoo is het niettemin een feit, dat men het vrij algemeen werkelijk *doet*, en dat een misslag hierin vaak iemands uitstekende wetenschappelijke vorming voor een oogenblikkelijken indruk van iets belagchelijks in de schaduw stelt. Daarom zal dit nuttige werk voor menigeen eene hoogst welkom geschenk zijn, vooral voor redenaars van allerlei spreekgestoelten.

MÜLLERS *Wörterbuch* heeft overigens den Schrijver slechts tot legger gediend. De staaltjes, door hem aangehaald van de wijze waarop in het *Duitsche* werk vele eigennamen die op ons land betrekking hebben, worden mishandeld, doen ons hem danken dat hij den inhoud aan eene naauwkeurige herziening en omwerking onderwierp, en gelooven dat de Uitspraakleer van een veertiental *Europesche* talen, door hem voor MÜLLERS *Allgemeine Aussprachlehre* van een tiental in de plaats gesteld, de waarde van het boek zoo als het voor ons ligt, verre boven dat van M. verhoogt. Die Uitspraakleer-zelve, voor zoo verre wij er eene *uitspraak* over wagen (betreffende de talen door den S. de *Romanische* en *Germaansche* genoemd) komt ons voor, naar den wensch des S., duidelijkheid aan eenvoudigheid te paren, en uitnemend aan haar doel te beantwoorden; niet alleen voor 't volk in het algemeen, waarvoor ze meer bepaald bestemd is, maar ook vooral voor Autodidacten, die deze verschillende talen alleen uit eene Spraakleer en de lektuur der Schrijvers-zelven kennen. Doch gaarne hadden wij er eene korte opgave bij gezien van de wijze waarop gewoonlijk de *Oud-Grieksche* en *Latijnsche* eigennamen in onze

Digitized by Google

taal worden overgebragt; voor zoo verre die tot vaste regels is te brengen. Immers zeer algemeen, inzonderheid bij onze vrouwen, is het gebrek dat zij, die namen slechts uit de jaren harer kindschheid zich herinnerende, toen zij schier uitsluitend, helaas! *Fransche* boeken als bronnen gebruikten, ze later op de wonderlijkste wijze onkenbaar laten klinken.

Eene opzettelijk grammatische beoordeeling van het werkzelve ligt buiten ons bestek en onze bevoegdheid. Alleen kunnen wij verzekeren, het nog niet vruchteloos te hebben opgeslagen, om *die* woorden te vinden die ons nu en dan te binnen kwamen, als de zoodanige die het meest algemeen verkeerd uitgesproken worden. Op dien grond durven wij, indien aan dit werk een zoo ruim debiet te beurt valt als wij het van harte wenschen, en een zoo naauwlettend gebruik als het waard is, voor de uitspraak van zeer vele vreemde eigennamen ten onzent eene schoone toekomst hopen. Kleine onvolledigheden, die wij meenden in de Uitspraakleer op te merken, benevens enkele drukfouten in de woordenlijst, hebben wij, ja, hier en daar ontdekt doch zijn niet noemenswaard. Wij vermelden ze daarom liever niet; als geen maatstaf voor de beoordeeling van 't geheel ten dezen opzigte kunnende geven.

J. H. G.

Grammatisch-practische leerwijze der Italiaansche taal, ingerigt zoo voor zelfoefening als ten gebruike op Gymnasiën en Instituten, door H. A. MANITIUS; *voor Nederlanders bewerkt en met eene uitvoerige uitspraakleer vermeerderd door* D. SLUYTER, *Onderwijzer in de Italiaansche en andere moderne talen te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* H. Frijlink. 1853. *In gr.* 8*vo.* 284 *bl. f* 2-25.

Italiaansche Vertaal-oefeningen, ten dienste dergenen, die wenschen op eene gemakkelijke en spoedige wijze de Italiaansche taal te leeren verstaan; door DIRK SLUYTER, *Instituteur te Amsterdam. Te Amsterdam, bij* L. F. J. Hassels. 1852. *In kl.* 8*vo.* 120 *bl. f* :-60.

Na eene oppervlakkige inzage meenden wij dat het eerste dezer

Digitized by Google

werken het tweede overtollig zou maken. Dit is echter het geval niet, gelijk ons uit nadere kennisneming gebleken is. Doch elk der twee onderstelt zijn eigen kring van lezers. Het *eerste* is, gelijk reeds de titel aanwijst, eene vervulling in de aanvankelijke behoeften van hen die de *Italiaansche* taal wetenschappelijk en grondig wenschen te beoefenen. Wij aarzelen niet er dien naam aan te geven, en stellen het verre boven alle andere hulpmiddelen, die, zoo ver ons bekend is, tot aanleering der *Italiaansche* taal ons *Nederlanders* ter dienste staan. Op het gebied der spraakleer is een hoogst verblijdend teeken van onzen tijd, de toepassing der Ervarings-methode, wier streven is: bekend te maken, niet zoo zeer, niet als laatste doel ten minste, met de *regels*, maar met de *feiten* van de taal. Ook in deze schoone (*) Grammatica is de lezer telkens in staat gesteld, de aangeleerde regels onmiddellijk aan de ervaring te toetsen, en daardoor zich niet alleen in 't geheugen te prenten, maar ook in te voegen in de algemeene voorstelling die hem omtrent het geheele organisme der taal van lieverlede eigen wordt. De uitspraakleer die voorafgaat, en waarin te regt de *Toskaansche* tongval tot grondregel is aangenomen, mag niet alleen uitvoerig, maar ook volledig en doeltreffend heeten; al hebben wij bezwaar in het voorstellen van de klanken *ce*, *ci*, door *tsje*, *tsji* (†), en *cc* door *ttsj* (bladz. 19 en 21, waar wij tevens een paar drukfouten opmerkten), en al hadden wij haar gaarne door achtervoeging van eenige poëzij, het beste middel om de uitspraak der *Italiaansche* taal te vatten, in overeenstemming gezien met het beginsel des geheelen werks: aanschouwelijkheid door de ervaring. Dat beginsel straalt verder door in de beknoptheid en spaarzaamheid der regels, tegenover den rijkdom der opstellen tot oefening in de beide talen; ofschoon wij gaarne ook aan de woord*voeging* eenige

(*) Ook in stoffelijken zin is dit waar. Voor druk en correctie is zeer goede zorg gedragen, zoodat het werk een regt behagelijk voorkomen heeft.

(†) Het best wordt, dunkt ons, die klank b. v. met den *franschen* in *natchez* vergeleken. Na dit geschreven te hebben zien wij met genoegen dat eene betere autoriteit dan de onze, die van den Heer FRIJLINK (*Woordenb. voor de uitspraak van vreemde Eigennamen*, bladz. x der Inl. en bladz. 5), deze meening bevestigt.

Digitized by Google

meerdere belangstelling zagen gewijd, als ook aan de belangrijke leer der voornaamwoorden. Het geheel komt ons voor, ter zelfoefening bij uitstek geschikt te zijn; echter zal voor de grondige kennis der *Italiaansche* taal de mondelinge leiding des onderwijzers niet overtollig zijn; inzonderheid om den zamenhang aan te wijzen tusschen het *Italiaansch*, en zoowel de klassieke en middeneeuwsche *Latiniteit* als de verwante *Romanische* taaltakken. Eindelijk zij ons de bescheidene vraag vergund: of niet, gelijk de meeste *Grieksche* spraakleeren het Homerische taaleigen afzonderlijk doen kennen, iets dergelijks, bij wijze van aanhangsel, ten opzigte van den *Italiaanschen* HOMERUS, van DANTE, voor *deze* handleiding eene aanwinst geweest zoude zijn?

Het tweede der genoemde werken is van beperkter omvang, maar voor een uitgebreider lezerskring ingerigt. Het is minder eene wetenschappelijke handleiding, dan wel een praktisch bruikbaar middel voor hen die noodig hebben spoedig en gemakkelijk met de taal te kunnen omgaan (hare letterkundige voortbrengselen *verstaan* en *beoefenen* durven wij niet nazeggen). Deze vertaal-oefeningen zijn grootendeels zamengesteld naar een werkje van Dr. FILIPPI, en ingerigt naar eene leerwijze die door den Schrijver in het Voorberigt nader gekenschetst wordt, en van wier praktische bruikbaarheid Ref. zich uit eigene ervaring meermalen overtuigd heeft. Het doel van dit werkje in 't oog houdende, veroorloven wij ons de vraag: of aan de uitspraakleer aan het einde niet wat meer uitvoerigheid had mogen gegeven worden? — eene taak voor welke de Schrijver in de bovengenoemde Spraakleer getoond heeft zoo wèl berekend te zijn. Ook eene opgave van de belangrijkste en populairste der meerendeels zoo karakteristieke *Italiaansche* spreekwoorden ware niet ondienstig geweest.

Wij hopen en vertrouwen op de vervulling van den wensch, door den Schrijver aan het einde der beide voorberigten uitgedrukt, dat zijn arbeid moge bevorderlijk zijn om den lust tot het beoefenen der zoo schoone en rijke *Italiaansche* letterkunde bij onze landgenooten op te wekken.

J. H. G.

Digitized by Google

BOEKBESCHOUWING.

Drie Leerredenen door H. G. VAN NOUHUYS, *Predikant te Oisterwijk. Uitgegeven ten voordeele van het op te rigten Instituut te Tilburg. Te 's Hertogenbosch, bij* H. Palier en Zoon. 1852. *In gr.* 8*vo. VI en* 91 *bl. f* 1-:

Deze Leerredenen zijn, blijkens den titel, uitgegeven ten voordeele van het Instituut te *Tilburg*, hetwelk in den loop dezes jaars, ten gevolge van de ijverige bemoeijingen van den Eerwaarden Dr. SCHOTEL, tot stand is gekomen. Te *Tilburg* bestaat nog eene Protestantsche Gemeente; maar zij is klein en steeds verminderende. Zonder krachtige middelen tot haar behoud zou zij, naar menschelijke berekening, spoedig geheel te niet gaan. De zorg voor hare instandhouding bragt haren Predikant op het gelukkige denkbeeld om eene inrigting van onderwijs in haar midden te stichten. Doch hoe zulk een plan verwezenlijkt; daar in de Gemeente-zelve de daartoe benoodigde fondsen ontbraken! Maar de zaak, die men voorhad, gold niet de Gemeente van *Tilburg* alleen — zij gold ook de gansche Nederlandsche Hervormde Kerk. Gedachtig aan hetgeen bij ons voor het ver gelegen *Turin* verrigt was, mogt men met eenige hoop op een goeden uitslag een beroep doen op de liefdadigheid van alle belangstellende Protestanten, nu het de instandhouding eener eigene Gemeente betrof. Dat beroep werd gedaan, en de uitkomst heeft de verwachting van Dr. SCHOTEL en zijne vrienden niet beschaamd. Door de onbekrompen medewerking van velen werd eene som bijeenverzameld, die der Gemeente van *Tilburg* vergunde, niet alleen om een bekwamen onderwijzer aan te stellen, maar ook om een voor het Instituut geschikt gebouw aan te koopen. Om het duurzaam bestaan der Inrigting te verzekeren, wordt er echter nog meer dan de bijeenverzamelde gelden vereischt. Wij wenschen ook dáárom, dat de bundel die voor ons ligt, door velen gekocht moge worden.

Al waren de Leerredenen van den Heer VAN NOUHUYS niet tot een liefdadig doel uitgegeven, zij zouden evenwel alle aan-

Digitized by Google

prijzing verdienen, om de rijkheid van inhoud, helderheid van bewerking, zuiverheid van taal en warmte van gevoel.

De eerste Leerrede, onder het opschrift: »de dwaasheid der Godverzaking", handelt over *Ps.* XIV: 1b: *de dwaas zegt in zijn hart: daar is geen God.* In de eerste plaats wordt het denkbeeld der Godverzaking ontwikkeld. Ten tweede wordt de dwaasheid der Godverzaking met hare heillooze gevolgen in het licht gesteld. Eindelijk worden de verschillende wegen aangetoond, welke den mensch tot Godverzaking kunnen brengen. — De tweede Leerrede heeft tot tekst: JOH. XVIII: 38b: *wat is waarheid?* De Schrijver staat eerst stil bij die vraag; toont dan aan, dat zij op zedelijk en godsdienstig gebied eene uiterst gewigtige en gepaste vraag mag heeten; onderzoekt vervolgens, van wien en waar men op deze vraag een bevredigend antwoord kan verwachten; en gaat eindelijk na, onder welke voorwaarden wij de waarheid kunnen zoeken, met de hoop van haar te zullen vinden. — In de derde Leerrede wordt gesproken over het woord: *laat ons de onderlinge bijeenkomsten niet nalaten, gelijk sommigen de gewoonte hebben. Hebr.* X: 25a. Eerst worden de gegrondheid dier vermaning aangetoond en de redenen ontvouwd, waarom de onderlinge bijeenkomsten niet moeten worden nagelaten; vervolgens wordt onderzocht welke de oorzaken zijn, dat sommigen die vermaning niet opvolgen, en ten slotte wordt overwogen, hoe men aan die vermaning op de regte wijze zal beantwoorden.

Al deze deelen in de drie Leerredenen bestaan uit een aantal onderdeelen, die echter niet altijd aan den tekst-zelven zijn ontleend.

De mededeeling van een klein gedeelte van de eerste Leerrede (bl. 24 en volg.) zal wel voldoende zijn om onzen goeden dunk over het bundeltje te regtvaardigen. Het bewijs leverende dat de Godverzaker dwaas is, omdat hij eene overtuiging verloochent, die onmisbaar is voor den vrede der ziel in leven en in sterven, en zich-zelven, daarentegen, eene overtuiging opdringt, die heilloos en rampzalig is voor tijd en eeuwigheid, zegt de Eerw. VAN NOUHUYS onder anderen: »Bij de gedachte aan God leven duizenden en millioenen zielen. Die gedachte is een steun en staf op den vaak gladden en steilen levensweg; die gedachte vervult den boezem met moed en troost en hoop; die gedachte is een plechtanker op

Digitized by Google

de stormige levenszee. Is er geen God, dan is er ook geene eeuwigheid! — En wat is de ziel, zonder geloof en hoop, ook voor het volgend leven! Wat is de mensch, bijaldien het leven eindigt met het graf! Hoe zalig is het hem, dat hij aan gindschen oever nog een vaderland mag wachten, waar het onvolmaakte zal zijn te niet gedaan, en waar de kommer der aarde met eeuwige vreugde zal verwisseld worden! O! dwazen zij, die zich-zelven de overtuiging trachten op te dringen, dat er geen Opperwezen is! Van welk eene rust, van welk een troost, van welk een zalig genot berooven zij hunne zielen! Het leed en de tegenspoed dezer wereld drukken hen met dubbele zwaarte neder. Waar de geloovige het oog tot eenen Vader in den Hemel wendt, daar stuit de blik van den twijfelaar en ongeloovige op een blind noodlot, dat met zijnen jammer lacht en waarvoor hij zijn hart niet kan uitstorten. En, al kan hij levenslang met zijn geliefkoosd denkbeeld eene valsche rust in zijn binnenste bewaren, o! er komt gewis een tijd, dat zijne oogen zullen opengaan en hij het vreeselijke van zijnen toestand zal inzien. Wanneer hij, op het ziekbed geworpen, de ure des doods ziet naderen en de betooveringen der zinnelijkheid zwakker en zwakker worden, — dan begint weêr de lang gesmoorde stem van het geweten hare regten te hernemen; dan verkondigt het (zij) met donderende kracht een' God, dien hij gewenscht had, dat niet bestond; dan predikt zij hem eene vergeldende eeuwigheid, die hij zich opgedrongen had een droombeeld te zijn; dan bestormt zij hem met aanklagt op aanklagt en doet hem in de laatste ure folteringen eener zedelijke pijnbank ondervinden, die door geene woorden zijn uit te drukken! Er zijn voorbeelden genoeg, M. H.! van menschen, die in hun leven God en de eeuwigheid uit hunne gedachten poogden te bannen en die op hun sterfbed door de ontzaggelijkste zieleangsten en de onuitsprekelijkste gewetensknagingen gefolterd werden; misschien zijn er wel onder u, die zulke voorbeelden bij name kennen, — en dat zijn nog slechts de gevolgen der Godverzaking in *dit* leven! Maar hoe het dáár zal zijn, waar het ontsluijerd oog des stervelings nog niet kan doordringen; hoe dáár de ziel, losgemaakt van alle zinnelijke banden en zonder geloof aan God te moede zal zijn; hoe zij dáár, als in eene zee van rampzaligheden gedompeld, zich-zelve vervloeken en haar aanzijn

Digitized by Google

verwenschen zal: — Broeders en Zusters! wij kunnen er niet aan denken, zonder dat eene kille huivering ons door de leden vaart! En alleen de *dwaas*, die voor alle rede en waarheid hart en oogen sluit, alleen hij kan zeggen: »Er is geen God!" "

Ref. gelooft te kunnen eindigen met de verzekering, dat de koopers van deze Leerredenen niet alleen het Instituut te *Tilburg*, maar — indien zij ze met aandacht lezen — ook zich-zelven zullen bevoordeelen.

Nieuwe geestelijke Bloemhof, of morgen-, avond-, feest- en gelegenheids-overdenkingen, benevens gebeden voor de huiselijke Godsdienst, ten dienste van eenvoudige Christenen. Naar de vijfde Hoogduitsche uitgave van STÖCKHARDT'S *Hemelpoort, gewijzigd en vermeerderd door* H. TEN BRINK, HZ., *Hervormd Predikant te Peperga en Blesdijke. Te Meppel, bij* H. ten Brink. 1853. *In gr. 8vo. f* :-80; 12 *exempl. f* 8-40; *op beter papier, met een Christus-beeld f* 1-:

Als in onze dagen de zucht om stichtelijke geschriften te lezen gelijk is aan den ijver van schrijvers en uitgevers om Godsdienstig voedsel aan te bieden, dan mag er op de goede stemming van het tegenwoordig geslacht roem gedragen worden. Maar of al wat er gedrukt wordt ook koopers vindt, is eene andere vraag, die wij aan de uitgevers overlaten. Hoe dit zij, de Eerw. TEN BRINK heeft, na volbragte vijf-en-twintig-jarige Evangeliebediening, zijne Gemeente en allen die voor weinig gelds een woord van zegen wenschen te ontvangen, dezen Bloemhof aangeboden. STÖCKHARDT is ook bij ons voordeelig bekend, door zijne voortreffelijke brieven en gedachten. De dood nam hem in zeven-en-twintig-jarigen leeftijd weg, en vergunde hem niet ál het nut te stichten, waartoe hij de gave bezat. — TEN BRINK heeft zijne »*Himmelspforte*" hier en daar iets, en ook den titel veranderd, waarschijnlijk met het doel om een ouderen uitgebloeiden Bloemhof te doen sluiten. De vijfde uitgave volgende, heeft hij er vier stukjes, als minder doelmatig, uitgelaten, en er andere, namelijk: het eerste en tweede gebod, voor in de plaats gesteld. Verder heeft hij, ter bevordering van de volledigheid,

Digitized by Google

de vier verzuchtingen in ziekte, naar aanleiding van vier kruiswoorden, vermeerderd met de drie overigen, en er overdenkingen op Kersmis, Goeden-Vrijdag, Paschen, Hemelvaart en op den eersten en laatsten dag des jaars, bijgevoegd. Bij elk stukje heeft hij gepaste Bijbelteksten en een vers uit de psalmen of gezangen geplaatst.

De lezer vindt hier negentig stukjes: een-en-dertig morgen- en even zoo vele avond-overdenkingen; de overigen zijn aan feestelijke of bijzondere gelegenheden gewijd. De overdenkingen in den morgenstond hebben elke een persoon uit de Bijbelsche geschiedenis tot hoofdgedachte. Bij de overdenkingen in 't avonduur volgt hij den gang van LUTHER's *Kleinen Katechismus;* zoodat de Tien Geboden, het Geloof, het Gebed des Heeren, en de beide Instellingen des Nieuwen Verbonds het gemoed met ernstige gedachten en een edelen zin vervullen. Wij danken den Heer TEN BRINK, dat hij zijne feestviering aldus veredeld heeft. Het werk onderscheidt zich overal door eenen echten Evangelischen zin, hier en daar door diepte van gedachte, en door warmte des gevoels, en lijdt evenmin aan koude redeneringen als aan ziekelijke ontboezemingen.

Om den lezer eenig denkbeeld van het werk te geven volgt hier de 24ste avond.

Ps. XIX. MATTH. XVII: 1—9. I PETR. I. *Openb.* VII: 21.

U is het koningrijk, en de kracht, en de heerlijkheid, in der eeuwigheid. Amen.

MATTH. VI: 13.

»Ik zette mij eens tot het onderzoek van het rijk van mijnen God; ik wenschte te weten, waar deszelfs grenzen zijn en waar de Heer van hetzelve woont. Ik vroeg het aan de bloemen; zij antwoordden: wij bloeijen in stilte en voelen Gods adem; maar waar Hij is? vraag het aan de aarde, die onzer (ons) aller moeder is. Ik vroeg het haar, maar zij zeide: ik slaap, ontwaak en breng vrucht voort, en gevoel zijne kracht; maar waar Hij is, weet ik niet; vraag het aan de vogelen, want die stijgen hemelwaarts. Deze antwoordden: wij zingen zijnen lof, maar hebben Hem nooit gezien; vraag het aan den mensch, want die heeft verstand en wijsheid; en ik vroeg het hem, en hij antwoordde: zes duizend jaren lang heb ik er

Digitized by Google

over nagedacht, en nog weet ik het niet; vraag het de zon en de maan aan den hemel. En zon en maan zeiden: wij schijnen wel, doch wij weten niet, van waar ons licht komt; vraag het aan de sterren des hemels, want zij zijn de wachters des heiligdoms. En ik ging des nachts naar buiten, en vroeg het aan het hemelsche heerleger; en die oneindig vele en ver verwijderde sterren antwoordden: Heer der Heerscharen is zijn naam, maar wij hebben Hem nooit aanschouwd. — Ik werd bedroefd en weende, omdat ik een zondaar was, en in het Heilige der Heiligen des hemels niet kon inzien waar God mijn Vader woont. Nu naderde mij iemand, gelijk een zalige, nam mij bij de hand, en sprak vriendelijk tot mij: ween niet, mijn broeder, gij kunt de diepten Gods niet doorgronden; zie mij aan, dan ziet gij zijn beeld; heb mij lief, en gij zult tot Hem komen; wie Mij ziet, ziet den Vader; toen verhief Hij zich boven de aarde, de hemel opende zich, en Hij voer denzelven binnen. MOZES en ELIAS stonden aan zijne regter- en linkerhand. Engelen kwamen Hem met palmtakken te gemoet, en een schitterende troon verhief zich in de verte. Serafs stonden voor denzelven, bedekten hun aangezigt voor Hem, die er op zat, en zongen: heilig, heilig, heilig is God de Heer der Legerscharen; de gansche aarde is vol van zijne eer en heerlijkheid! en ik knielde neder en bad: Heer! Uw is het Koningrijk, en de kracht, en de heerlijkheid, in der eeuwigheid!

»o Gij die mij uwen broeder noemdet en ten hemel voert, had ik met u kunnen opvaren! Gij spraakt woorden des eeuwigen levens! Dan ware ik ingegaan in de vreugde van U, mijnen Heer; er bestond dan voor mij, vermoeiden pelgrim, geen lijden meer, en ik had duidelijk aanschouwd, wat ik hier in zwakheid geloof!

»Maar het is Uw wil niet, mijn Heer en God! Gij wilt, dat ik hier beneden in donkere dalen nog zal omdolen. Ja, ik ben nog een zondaar, en mag nog niet tot U, den vlekkeloos Heilige gaan. Ik kan nog niet aanzitten met ABRAHAM, DAVID, JOHANNES, MARIA, NATHANAËL, MARIA MAGDALENA en anderen. Maar ik wil er naar trachten, om in die vreugde des Heeren in te gaan. Op mijn donker levenspad wil ik altijd naar den hemel zien, waarheen CHRISTUS is voorgegaan, en daar ik Hem lief heb, wil ik Zijn beeld, als van mijn

Digitized by Google

trouwsten vriend, in het hart dragen. Hoe zielverheffend is het voor den geringen sterveling, te kunnen gelooven, dat hij reeds hier tot het rijk Gods behoort, en de hemel hier reeds voor hem begint! Hij verheft zijn hoofd boven het stof, want hij is genoodigd tot het groote avondmaal, om daar aan te zitten met CHRISTUS, de Engelen en gezaligden. Vroeger of later breekt het morgenrood van dien heerlijken dag aan, en Gods heilige Engelen zullen mij daarheen geleiden, waar geen lijden, droefenis en zonde zijn zullen.

»Ik ben alzoo gelukkiger dan de bloemen in hare pracht, dan de vogelen met hun loflied, dan de zon met haar glans; want ik heb Gods beeld aanschouwd, en de Zoon Gods heeft mij lief gehad en zijnen broeder genoemd. Mijne ziel! kom zoo elken dag den hemel nader; word vervuld met een heiligen zin en eene heilige liefde; vlied de zonde, word stil en rustig in mij, en leer van uwen Hemelschen Vriend te bidden: onze Vader, die enz.

Gez. 2: 5."

Gaat het den lezer als ons, dan heeft hij deze soort van parabel met aandoening gelezen. Is 't niet als hadde de jonge man een voorgevoel gehad, dat hij welhaast tot het Koningrijk Gods zoude ingaan! Er zijn er meer, die vroeg gestorven zijn en alzoo gesproken of gezongen hebben. Wie anders dan die koel van hart zijn, erkennen 't niet dat er een heimwee bestaat naar den hemel, hetwelk sterker aangrijpt naar mate men losser in de aarde wortelt en duidelijker de bergen des hemelschen vaderlands ziet blaauwen.

H. J. H. S.

Twaalftal nagelaten Preken van N. S. HOEK, *in leven Predikant te Kampen. Te Schoonhoven, bij* S. E. van Nooten. 1853. *In gr. 8vo. XXIV en* 243 *bl. f* 2 - 40.

Wij kunnen zeer goed begrijpen, dat de nagebleven betrekkingen van verdienstelijke Predikanten prijs stellen op de uitgave van het een en ander uit den kansel-arbeid van den overledene. Geschiedt zij somwijlen om de weduwen en weezen te gemoet te komen in hunne omstandigheden, het ware dan onbarmhartig dat loffelijk pogen af te keuren. En als het

Digitized by Google

geschiedt, gelijk met den voor ons liggenden bundel het geval is, om de nagedachtenis van eenen zeer bekwamen, naar verdienste hoog geschatten man in eere te houden — wie zou haar dan wraken? Toch loopt men met zulke uitgaven ligt gevaar, dat zij niet in alle deelen beantwoorden aan de bedoeling. Eene leerrede kan voor de Gemeente tot wier onderwijs en opwekking zij werd uitgesproken, zeer geschikt en hoogst doelmatig zijn geweest, zonder daarom iets te hebben dat hare uitgave regtvaardigt: betrekkingen, vrienden, gemeente herlezen met genoegen, zelfs met ingenomenheid, het vroeger gehoorde of vernemen 't voor het eerst; maar geheel anders is 't met den vreemde, die alleen de stukken beoordeelt gelijk zij daar liggen; die op den schrijver geene bijzondere betrekking heeft gehad. De leemten in het werk eens overledene aanwijzen — waartoe zou het dienen? Aanbeveling alleen omdat het »nagelaten" arbeid is, ware te véél gevergd....

De lezer denkt waarschijnlijk, dat deze regelen de inleiding bevatten tot eene minder gunstige beoordeeling, en toch is dat niet het geval. Wij wilden maar doen gevoelen, dat het eenigzins teeder is, over dergelijke uitgaven te oordeelen. Evenwel doen wij dat nu met gerustheid, wijl er in de nagelaten Leerredenen van den waardigen HOEK stoffe genoeg is om ze aan te prijzen. Zij doen haren opsteller kennen als een verlicht Evangeliedienaar, die ook in het prediken zijn eigen weg ging en op zijne stukken den stempel zette eener oorspronkelijkheid, welke zeldzamer wordt naar mate zich meer een conventionele vorm in de preken vertoont, die het kenmerk draagt van navolging, althans bij velen. Waren deze twaalf preken allen even sterk motto-preken als de eerste, die de vraag van eenen vreemdeling aan JOZEF (*Gen.* XXXVII: 15): »*Wien zoekt gij?*" tot aanleiding neemt om te spreken over datgene waarnaar der menschen begeerte zich uitstrekt op de wereld; — wij zouden dan den vorm ten hoogste moeten afkeuren. Maar zij is hier slechts eene uitzondering; zelfs blijkt ons uit enkele dezer stukken, dat HOEK niet alleen doorgaans niet buiten den tekst om predikte, maar ook dáár op eenen breeden Schrift-grondslag voortbouwde, waar vele anderen dat in mindere mate zouden hebben gedaan. Zoo heeft de preek over Gods alwetendheid niet tot tekst: *Spr.* XV: 11 of eene derge-

Digitized by Google

lijke Bijbelplaats; maar eene geschiedenis: 1 *Kon.* XIV: 5. Aldus wordt de leer aanschouwelijk gemaakt, en het betoog verlevendigd. Trouwens, dat de gave van levendige voorstelling den waardigen man niet ontbrak, bewijst de preek over JOH. VIII: 2—11; in welke ook ('t geen wij in eenen spreker voor de Gemeente volkomen goedkeuren) van het kritisch vraagstuk ten aanzien dezer plaats niet wordt gesproken. — Zijne heldere denkwijze blijkt, onder meerdere, uit de Leerredenen over *Rom.* VII: 24, 25, en over *Col.* III: 11^{b}.

De bundel wordt geopend met eene uitvoerige voorrede en daarin de levens- en karakterschets van den overledene door zijnen zoon J. HOEK, Predikant te *Oudeschoot*, ook in de letterkundige wereld gunstig bekend. Wie ze leest wordt ingenomen voor den uitmuntenden Evangelie-dienaar en stelt die vrucht van zijnen geest op hoogen prijs.

Onze voorbereiding tot een' heiligen strijd. Leerrede over JES. V: 13—15, *gehouden op Zondag den* 17^{den} *April* 1853, *door* G. BARGER, *Predikant te Delftshaven. Te Rotterdam, bij* M. Wijt en Zonen. 1853. *In gr.* 8*vo.* 24 *bl.* *f* :-25.

De bekommerde Protestant, in zijne vrees voor de Roomsche Bisschoppen gerustgesteld. Mededeeling van X. *Te Leeuwarden, bij* G. T. N. Suringar. 1853. *In gr.* 8*vo.* 32 *bl.* *f* :-25.

In zoo ver deze stukjes bijdragen zijn tot de *no-popery*-literatuur, kunnen wij die wel met eenvoudige aankondiging nederleggen, en wij houden het ook minstens voor overtollig, onze gedachten nog te zeggen, hetzij over de sterke taal van Ds. BARGER, die den Paus geplaatst acht »op den stoel des Duivels" en in de Bisschoppelijke Hiërarchie het sein ziet »om ons (hebben zij slechts eerst de magt) te blakeren, te schroeijen, te worgen als weleer", — hetzij over de denkbeelden, blootgelegd en aanbevolen in het gesprek, dat het tweede dezer stukjes uitmaakt. Dit slechts willen wij er van zeggen, dat zoo men aan de eene zijde bij teruggekeerde kalmte — God geve dat die niet op nieuw door ergerlijke provocatiën worde verstoord! — van zelf geneigd is om met welgevallen terug te zien op pogingen, in der tijd aangewend om de gemoederen te doen bedaren, men aan den anderen kant niet moet vergeten, welke groote verpligting het Vaderland en

Digitized by Google

het Protestantisme hebben aan hen, die de slapenden hebben wakker geschud; niet vergeten dat er tijden zijn waarin het voor de goede zaak minder kwaad kan, wat hard te roepen, dan zachtkens te fluisteren: »zoudt gij niet goedvinden, eens te ontwaken?" — Zoo is en zoo wordt het waarachtig goede langs verschillende wegen en door onderscheidene middelen bevorderd. En daarin ligt de groote kracht van het Protestantisme, dat het bij schijnbaar — of ook wezenlijk — verschil eene hoogere éénheid toelaat — die *des geestes*.

En daarbij zullen wij nu om verschillende redenen onze pen laten rusten.

Gods bestuur over de wereld, de stof harer blijdschap. Leerrede over Psalm XCVII: 1[a], *uitgesproken te Waalwijk, den* 24*sten April* 1853, *door* W. L. F. MOLTZER, *Predikant aldaar. Uitgegeven ten voordeele der ongelukkige slagtoffers bij den brand van den* 8*sten Mei, te Kethel en Spaland. Te Schiedam, bij* P. J. van Dijk. 1853. *In gr.* 8*vo.* 26 *bl.*

Wij hebben deze Leerrede, ofschoon in een niet zeer behagelijken vorm gedrukt, met genoegen en stichting gelezen, en verblijden ons over de uitgave; in de hoop dat zij iets zal hebben opgebragt voor de op den titel vermelde ongelukkigen. Er wordt hier eerst gewezen op het onloochenbare, allesomvattende, onveranderlijke en weldadige van het Godsbestuur, ten bewijze dat het de stof onzer blijdschap zijn moet; en daarna worden wij opgewekt: om dat Godsbestuur ook voor ons-zelven te eerbiedigen; aan Gods bedoelingen daarmede te beantwoorden; aan dat bestuur ons te onderwerpen en er op te vertrouwen. Eene gestrenge beoordeeling van dezen kansel-arbeid te leveren, ligt buiten onze bedoeling, omdat wij het weldadig doel der uitgave in het oog houden. Genoeg zij het, gezegd te hebben, dat de Heer MOLTZER zich door deze Leerrede niet ongunstig bekend maakt, en dat wij gaarne de redenen laten gelden, die hem bewogen hebben om de geteisterde ingezetenen van *Kethel* en *Spaland* te hulp te komen. Of echter eene zulke hulpbetooning, die thans *en vogue* is, aanmoediging verdient, is eene vraag, die wij liever aan anderen ter beantwoording overlaten.

Digitized by Google

Geschiedenis des Vaderlands door Mr. W. BILDERDIJK; *uitgegeven door Prof.* H. W. TYDEMAN. *Dertienden Deels Tweede Stuk. Te Amsterdam, bij* J. de Ruyter. 1853. *In gr.* 8*vo.* *XXXIV en* 212 *bl. f* 2-40.

Met dit Stuk is nu de uitgave van BILDERDIJK's *Geschiedenis des Vaderlands* voltooid, en tevens het laatste en lastigste gedeelte van de taak van den Hoogleeraar TYDEMAN afgeloopen. Hij verdient er ten vollen den dank zijner lezers voor. Dezen ontvangen hier een Algemeen Register, om hetwelk te vervaardigen de Hoogleeraar niet alleen eerst ál de Bladwijzers bij de afzonderlijke Deelen tot één algemeenen heeft bijeengebragt, maar daarna nog de twaalf Deelen van het werk met de pen in de hand heeft nagegaan; deels tot aanvulling van het Register, deels tot uitbreiding der bijzondere artikelen. Hierdoor werd menige drukfout in de cijfergetallen dier bijzondere Registers verbeterd; zoodat de lezer dit Algemeene Register nevens die der afzonderlijke Deelen met vrucht kan naslaan. Buitendien maakt de Hoogleeraar van die gelegenheid gebruik tot het aanwijzen en verbeteren van eenige misstellingen, die bijzondere vermelding en aanwijzing noodig hadden. Behalve dat is er in dit Stuk ook nog een sleutel, of aanwijzing van het verband der Bijvoegselen, Nalezingen, en Na-nalezingen met den tekst des werks, welks vervaardiging buiten twijfel vele moeite gekost heeft; zij dient om de naauwkeurige, studieuse lectuur en beoefening des werks gemakkelijker te maken voor allen die zich de moeite willen geven om na te gaan hoe vele dingen, buiten het eigenlijk bestek der Geschiedenis, door BILDERDIJK (of TYDEMAN) er bij aangebragt zijn; hoe de volgende Deelen veelal de vorige verder aanvullen — en welke drukfeilen een nader gebruik van het werk heeft doen ontdekken. De Hoogleeraar raadt, in eene aanteekening op bl. XIV, te regt aan, bij het gebruik van BILDERDIJK's *Geschiedenis* vooral toch de Nalezingen tot vorige Deelen, die in de latere Deelen vervat zijn, niet over het hoofd te zien; daar zij veelal noodzakelijke opheldering of toevoegselen, of ook wel verbeteringen zijn. Elk der lezers voorzeker, die deze *Geschiedenis* ter hand nam, zal dit met hem eens, en daarom hem dankbaar

Digitized by Google

zijn voor de moeite, aan dien sleutel besteed, door welken hem het gebruik dier Nalezingen zooveel gemakkelijker wordt gemaakt. Wij voor ons althans brengen den Hoogleeraar dien wèlverdienden dank bij dezen toe. Verdere aanbeveling van dit voor den bezitter der *Geschiedenis* onmisbaar Stuk ware overbodig.

Beschrijvende Catalogus van 7000 *Portretten van Nederlanders en van buitenlanders tot Nederland in betrekking staande, afkomstig uit de collectiën van* DE BURLETT, VERSTOLK VAN SOELEN, LAMBERTS *enz. Met twee registers enz. Alles verzameld en beschreven door* FREDERIK MULLER. *Te Amsterdam, bij* F. Muller. 1853. *In gr.* 8*vo.* *f* 5-70.

Door dit werk heeft de Heer MULLER alle geschied- en letterkundigen, niet alleen in, maar ook buiten ons vaderland, aan zich verpligt, aan eene lang gevoelde behoefte voldaan, en tevens aan de portret-verzamelaars een onontbeerlijken leiddraad gegeven. — Zeldzaam verscheen een werk zoo te juister tijd als dit; nimmer toch was de lust om portretten te verzamelen, zóó algemeen, en allen ontbreekt een getrouwe gids. In eene breede en wèlgeschreven Inleiding ontwikkelt de Schrijver den oorsprong en het doel van zijn werk; deelt vervolgens zijne denkbeelden mede over verzamelingen van historische prenten in 't algemeen en van portretten in 't bijzonder, over haar nut, haren oorsprong, hare inrigting en beschrijving; waarna hij met eene lijst van vroegere verzamelingen van dien aard en eenige bijzonderheden omtrent hare lotgevallen besluit. Veel van hetgeen de Schrijver mededeelt is geheel nieuw. Als kenner spreekt hij over een vak, aan welks hoofd hij jaren lang stond, en geeft wenken en inlichtingen, die elke verzamelaar op hoogen prijs moet stellen; terwijl men op elke bladzijde sporen ontdekt van ongemeene ervarenheid in de geschied- en letterkunde, niet alleen van ons, maar ook van andere volkeren. Deze Inleiding wordt gevolgd door den *Beschrijvenden Catalogus*, die 331 digt ineengedrukte bladzijden beslaat.

De Schrijver is zelf overtuigd van de onvolkomenheid van zijnen arbeid; doch wij danken hem, dat die overtuiging hem

Digitized by Google

niet bewogen heeft om de resultaten er van aan het publiek te onttrekken; eerst na veel en lang onderzoek, en eene reeks van gedachtenwisselingen, kan men op een completen Catalogus hopen. Bij een vlugtigen blik in het werk misten wij eenige bekende namen, en sommige portretten, die wij in ons bezit hebben of vermeld zagen. Zoo misten wij het portret van PHILIPS II, geëtst door J. P. LANGE, naar de teekening van H. F. C. TEN KATE; dat van AUGUSTA MARIA, Prinses van *Oranje*, *aetatis* 12, anno 1643, ovaal regts in 8; die van FLORIS VAN PALLANT, van M. A. DE RUITER, door WAANDERS, naar BOL; van Grave VAN HOGENDORP, door L. DE KONINGH, naar RADIN SALEH; van den Generaal-Majoor CHARLES, Baron NEPVEU, van den Baron TUYL VAN SEROOSKERKE, MARTENS VAN SEVENHOVEN, J. K. VAN GOLTSTEIN, KIEN, van CONSTANTIJN HUYGENS, door SCHOONJANS, JOHAN VAN SLINGELANT, AMELIA MOENS, MARIA VAN DE CAPELLE, van Burgemeester KIES, naar GOLTZIUS, van PIETER PAULUS met omschrift, door A. ZURCHER, het portretje van THOMAS à KEMPIS, oud 92 jaar, met drie regels Nederduitsch, ovaal, van P. POST, Achitect van den Prins van *Oranje;* van J. BOGARDUS, naar F. HALS, door S. VAN DE VELDE; van MATTHIJS VAN GERWEN, Regtsgeleerde te *Amsterdam;* van de Dichters JOHANNES en PETRUS VAN BRAAM, P. NUITS; van de Predikanten BALTHASAR en JACOBUS LYDIUS, JEAN GUYOT, *Fransch* Predikant te *Rotterdam*, door HOUBRAKEN, naar P. J. D. LA CROIX (geb. 5 Mei 1710, ob. 5 Mei 1778); van J. C. SYLVIUS, door REMBRANDT, van den Geneesheer ERNESTUS RAS *aet.* 54 ovaal regts; het kleine portretje van Dr. VAN BEVERWIJCK vóór zijn *Autarceia;* dat van J. SMETIUS, E. J. THOMASSEN à THUESSINK, door PORTMAN; van ARNOLD VAN STALEN in zwarte kunst; van BERNARD STOCKMAN FRANÇOYS, schoolmeester te *Dordrecht*, ovaal, links, met een boek in de hand; van den Geleerden M. Z. BOXHORN, ovaal, regts, met zinspreuk en Latijnsch onderschrift; dat van TEGULARUS, door SUYDERHOEFF; van A. KOPPENOL, door C. DE VISSCHER, 1658; dat van J. SMITS, JR., steendruk van MORTELMANS EN C°. te *Rotterdam;* van de vrouw van F. VAN MIERIS, door J. S. KAUBER; van Jhr. J. G. W. MERKES VAN GENDT, steendruk van C. W. MIELING in folio; van Prof. DOMELA NIEUWENHUIS en vele anderen. Het ware te wenschen dat er eenige bladen, b. v. in den *Navorscher*, voor portretten, die *niet* op den Catalogus van MULLER

Digitized by Google

voorkomen, wierden afgezonderd, ten einde voor eene tweede editie van denzelven te kunnen dienen. De Heer MULLER heeft overigens met de uiterste naauwkeurigheid, kennis van zaken en oordeel den Catalogus geschreven; de daaraan toegevoegde Registers zijn hoogst belangrijk. Nog eens: de geschied- en letterkunde is hem veel verpligt en wacht met verlangen naar den beloofden Catalogus der historische prenten en topographische prenten en teekeningen.

ANTOINETTE BOURIGNON, *een beeld uit de Kerkelijke Geschiedenis der 17e eeuw. Door* H. VAN BERKUM, *Predikant te Stiens, Schrijver van:* »DE LABADIE *en de Labadisten.*" *Te Sneek, bij* van Druten en Bleeker. 1853. *Met titelvignet. In gr.* 8*vo.* 308 *bl. f* 3-30.

ANTOINETTE BOURIGNON DE LA PORTE, gelijk haar volle naam was, sinds twee eeuwen als eene dweepster gebrandmerkt en van vele dingen beschuldigd, vindt in den Schrijver van dit werk een ijverigen verdediger. Zijne beoefening der geschiedenis van »DE LABADIE en de Labadisten" had hem tevens meer bekend gemaakt met ANTOINETTE BOURIGNON, in vele opzigten van den eersten eene geestverwante, en het naauwkeurig onderzoek van hare schriften bragt hem tot de overtuiging: dat ketterhaat en orthodoxisme in haren tijd, en het misverstaan van den tijd waarin zij leefde, in latere dagen, hebben medegewerkt tot het ongunstig oordeel over haar uitgesproken.

Was het hem gelukt eene verzameling van hare werken, die zeer zeldzaam geworden zijn, magtig te worden, hij deelt ons het resultaat van zijne onderzoekingen mede, op eene wijze, die de waarde van zijn boek verhoogt. ANTOINETTE treedt hier voor onze oogen. Grootendeels uit haren mond ontvangen wij kennis van hare betrekkingen en opvoeding; van hare vroegste indrukken, eerst duistere en verwarde, daarna meer opgeklaarde en verbeterde begrippen; van haar werken en strijden, opofferen en lijden. Wij vergezellen haar op hare loopbaan vol afwisselingen en avonturen, die naar een roman gelijken, en deelen in hare verschillende ontmoetingen, in de goedkeuring, medewerking en bescherming, die

Digitized by Google

zij van dezen, in den afkeer, tegenstand en vervolging, die zij van genen ondervond; tot dat de dood haar op 65-jarigen leeftijd de ruste schonk, welke de aarde haar onthouden had.

VAN BERKUM is blijkbaar met zijne heldin zeer ingenomen. En wie zoude ook de vrouw niet hoogachten en lief krijgen, die een onbezorgden staat en de beste uitzigten vaarwel zeide voor hare overtuiging; die wat zij overal te vergeefs gezocht had, vond in de liefde tot den Heer, en in de zich-zelve opofferende liefde voor anderen? Op de belijdenis van haar geloof en voornemens, bl. 84 en 183 te lezen, zeggen wij: amen! en verblijden ons dat God-zoekende zielen, een DE LILLE, OORT, SWAMMERDAM en POIRET, in haar onderwijs en voorbeeld licht en troost hebben gevonden. En wie zegt het ons: hoe veel goeds menigeen, die zich voor korter of langer tijd in hare nabijheid mogt ophouden, aan haar te danken had; hoe menig zaad, door hare hand gestrooid, in een goeden bodem gevallen, vrucht gedragen heeft? Al was dan haar invloed niet zoo uitgebreid als men wenschen zou; al gelukte het haar niet eene Gemeente vrij van de begeerlijkheden der wereld, in geloof en liefde overvloedig, te stichten, zij heeft toch niet te vergeefs gearbeid; hare nagedachtenis blijft in zegening.

Zullen wij het min gunstige, dat haar karakter en streven aankleefde, voorbijgaan?

De Schrijver doet dit niet; hij verbergt ons de overspannen en geestdrijvende denkbeelden, vooral van haren vroegeren leeftijd, niet: hare ingevingen en roepingen, hare worstelingen met de booze geesten, de verschijningen van CHRISTUS, en haar spreken met God. Veel daarvan moge, gelijk VAN BERKUM te regt opmerkt, in de begrippen van haren tijd en in de gebrekkige opleiding die zij genoten had, verschooning vinden; er blijft echter ten haren laste over, en niet altijd heeft des Schrijvers verdediging ons bevredigd. Omtrent dat spreken met God geeft hij ons hare nadere verklaring op, die de zaak eenvoudiger en aannemelijker maakt. Doch waartoe, bij zulk een juist begrip van Gods geestelijke natuur, als zij toonde te bezitten, dan die vreemde uitdrukking, welke tot misverstand en verkeerde gevolgtrekkingen leiden moest? Zocht ANTOINETTE, gelijk andere Hoofden van Secten, zich daardoor het aanzien en den invloed van eene Zieneres en Begunstigde

Digitized by Google

der Godheid te verschaffen? Hebben wij ook daaraan die ingevingen en roepingen toe te schrijven, welke haar, met verachting van den raad en de waarschuwingen van verstandige vrienden, aan haren oorspronkelijken werkkring onttrokken, en voor vele gevaren en verzoekingen bloot stelden? — Wat het zoogenoemde inwendige licht, waarvan zij en hare aanhangers zoo veel roemden, vermag, verkondigt ons de Heidensche wereld. Het waarachtige licht is ons in de gewijde Schriften gegeven. ANTOINETTE erkende ook, althans in latere jaren, het licht van Gods Woord, en wijzigde daarnaar hare begrippen. Wanneer evenwel zij en hare volgelingen steeds van het inwendige licht bleven opgeven, moest het Hoog gezag der Openbaring daaronder niet lijden en de deur open blijven voor eigendunkelijke gevoelens en groote afdwalingen, gelijk de ondervinding bevestigd heeft?

Van de verdenkingen op de zedelijkheid van haren wandel geworpen, wil VAN BERKUM niet hooren. Maar kan hem het verband tusschen mystiekerij en het haar ten laste gelegde opgemerkt, onbekend zijn? Wij verwijzen naar zijne woorden aan den voet van bl. 257, en op bl. 262. Wie dan ANTOINETTE zelve gaf door de keuze van haar gezelschap tot die beschuldigingen aanleiding? En bij DE LABADIE was het in omgekeerde orde hetzelfde! Moest de argwaan niet ontwaken? En wat beteekent de verontschuldiging op bl. 259 aangevoerd?

Schoon was zeker haar toeleg om eene reine Gemeente, door den band van geloof en liefde zamengesnoerd, te stichten; doch hoe veel verschilde de werkelijkheid van het ideaal! Evenmin aan haar als aan anderen is de vestiging van zulk eene Gemeente gelukt. Waarom? Omdat men naar eene schaduw grijpt; omdat de leden van iedere vereeniging, hoe zij zich ook afzonderen, hunne vooroordeelen en driften behouden, en den vijand, dien zij ontvlieden willen, in hunnen boezem medebrengen. Dat men in den kring, waarin de Voorzienigheid ons plaatst, het verkeerde bestrijde, en met zijne eigene verbetering aanvange! Men zal er meer nuts mede doen, dan door zich af te scheuren en nieuwe vereenigingen te maken, waar men voor de verlatene misbruiken andere terugvindt. — Gaarne erkennen wij met VAN BERKUM, dat het Christendom geest en leven is, en de Geest des Heeren zijne leden moet bezielen. Maar is daarom de wet verbroken?

Digitized by Google

Zijn leeringen en voorschriften, regels en vormen overbodig? Waar men ze verwerpt, verwerpt men ligt méér. Die er zich zonder nadeel van kunnen ontdoen, zullen wel tot de uitzonderingen behooren. Dat verlaten van huis en beroep door ANTOINETTE en hare volgelingen, om met versmading van vormen en bepalingen heen en weder te doolen, hunne ontevredenheid en tegenstand aan al het bestaande, verdienen waarlijk geene navolging; het voordeel kon de schade niet opwegen. Beter hadden zij, onzes inziens, gedaan, met zamengevoegde krachten te pogen om de bestaande leeringen en vormen met den geest van het Evangelie in overeenstemming te brengen. Jammer dat de Roomsche Kerk dit met alle magt tegengaat! Hoe zij wèldenkenden in hunne edelmoedige pogingen verlamt, ieder licht buitensluit, en voor hare heerschen hebzucht niets ontziet, komt ook in dit werk ten sterksten uit. Vervullen ons hare listige en wreede aanslagen met verontwaardiging en droefheid; ook de gevaren van overspannen gevoel, wilde geestdrift, en niet overdachte ontwerpen worden ons levendig voor oogen gesteld. Van den anderen kant zal niemand met aandacht staren op hetgeen de liefde tot den Heer in eene zwakke vrouw vermogt, tot uitoefening van de choonste deugden, zonder zich tot eenen edelen naijver opgewekt te gevoelen. Wie met de zaak van CHRISTUS ingenomen, goed voedsel voor zijn verstand en hart zoekt, en zijne schreden regt wenscht te sturen, zal dit boek niet zonder vrucht lezen.

Ook voor de Kerkelijke Geschiedenis levert het werk gewigtige bijdragen. Wat hier over *België*, meer bijzonder over de steden: *Bergen*, *Mechelen* en *Rijssel* voorkomt, overtuigt ons op nieuw, dat de Heer, ook waar Hij onder een deksel verkondigd wordt, zijne echte belijders telt. Van den staat der Godsdienst te *Amsterdam*, in *Friesland*, en *Holstein*, en van de kerkelijke en wijsgeerige stelsels dier dagen ontvangen wij belangrijke mededeelingen. Zeer gunstig steekt, volgens VAN BERKUM, bij den toenmaligen de nu onder de Protestanten van *Nederland* heerschende geest af. Dat hij waarheid spreken en met de hem verleende gaven bij voortduring woekeren moge, tot opwekking en versterking van regt Christelijke beginselen, is onze wensch en bede!

De vorm beantwoordt aan den belangrijken inhoud. De

Digitized by Google

stijl is boeijend, naar den eisch afwisselend, en voor den gevoelvollen en godsdienstigen geest, die ons tegenademt, gepast. Schoone passages zoekt men niet te vergeefs. Fraai is de teekening van den Paasch- en lente-morgen als het beeld van het nieuwe leven met den verrezen Heer, bl. 1, 2, 3; indrukwekkend de schildering van het ongenoegzame van *Rome's* eerdienst tot bevrediging der ware behoeften van verstand en hart, bl. 18, 19, 20.

Druk en papier verdienen lof. Het titelvignet, de aanhouding van ANTOINETTE op hare eerste vlugt voorstellende, is wèl gelukt; de afgebeelde personen zijn in het costuum van hunnen tijd. De correctie is goed. Op bl. 39 hebben wij als een woord van DEMOSTHENES gevonden: »dat de kloosters drie dingen zoeken: het eerste: geld; het tweede: geld; het derde: geld." Voor niet geletterden mogt het wel iets duidelijker zijn, dat dit slechts eene variatie is van de antwoorden van DEMOSTHENES omtrent de vereischten in den redenaar. (*) Bl. 77 staat: »jeuzelen". Is het een Provincialisme? Of moet het »treuzelen" zijn?

G. V.

(*) Men sprak over de drie voornaamste vereischten in den redenaar, en vroeg aan DEMOSTHENES: wat is het eerste? — Hij antwoordde: voordragt. Wat het tweede? — Hij antwoordde: voordragt. Maar het derde dan? — En hij antwoordde nogmaals: voordragt.

JAARBOEKJES VOOR 1854.

1. *Aurora. Jaarboekje voor* 1854. *Uitgegeven door Mr.* J. L. D. NEPVEU *en* S. J. VAN DEN BERGH. *Te Haarlem, bij* A. C. Kruseman. 264 *bl.* *f* 4-90.

2. *Holland. Almanak voor* 1854. *Uitgegeven door Mr.* J. VAN LENNEP. *Te Amsterdam, bij* Gebr. Kraay. 230 *bl.* *f* 3-50.

3. *Almanak voor het Schoone en Goede.* 1854. *Te Amsterdam, bij* A. Jager. 189 *bl.* *f* 1-80.

4. *Vergeet mij niet. Muzen-Almanak voor* 1854. *Te Amsterdam, bij* J. H. Laarman. 256 *bl.* *f* 3-90.

Digitized by Google

5. *Christelijke Volks-Almanak voor het jaar* 1854. *Te Amsterdam*, *bij* P. N. van Kampen. 172 *bl.* *f* : - 90.

6. *Nederlandsche Volks-Almanak voor* 1854, *onder de Redactie van* H. J. SCHIMMEL. *Te Schiedam*, *bij* H. A. M. Roelants. 175 *bl.* *f* : - 90.

7. *Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen* 1854. *Te Schoonhoven*, *bij* S. E. van Nooten. 192 *bl.* *f* : - 60.

8. *Zeeland. Jaarboekje voor* 1854, *verzameld door* H. M. C. VAN OOSTERZEE. *Te Middelburg*, *bij* Gebr. Abrahams 192 *bl.* *f* 1 - 50.

9. *Geldersche Volks-Almanak voor* 1854. *Te Arnhem*, *bij* Is. An. Nijhoff en Zoon. 243 *bl.* *f* : - 90.

10. *Almanak voor de Jeugd voor* 1854. *Onder de Redactie van* A. ISING. *Te Amsterdam*, *bij* H. J. van Kesteren. 142 *bl.* *f* : - 45.

N°. 1. De Heer KRUSEMAN heeft zijne *Aurora* doen bekleeden met een bijkans geheel donkeren rok, zoodat de schoone nu een hoogst deftig voorkomen heeft naast hare lagchende, met goud en gekleurde bloemen rijk uitgedoste *Nederlandsche* zuster *Holland*. De band *en bois robusté* hoewel fraai is echter in het gebruik minder aangenaam dan de banden met gladde spiegels. Gunstiger dan door den band onderscheidt zich het werk door de fraaiheid der gravuren en het keurige van den inhoud. Gedichten van ANNA, en van de Heeren TER HAAR, VAN DEN BERGH, VAN GRONINGEN, VAN ZEGGELEN, DE GÉNESTET, WARNSINCK, LESTURGEON, VAN DEN BROEK, HEIJE, BRESTER, VAN LENNEP, CREMER, SCHIMMEL, WINKLER PRINS, BEETS, TEN KATE, DORBECK en de zich noemenden RICHARD en DIDYMUS, maken den poëtischen inhoud uit; terwijl de prozastukken geleverd zijn door Mme. BOSBOOM-TOUSSAINT, en de Heeren VAN WESTRHEENE, SELS, en VAN KOETSVELD. Na het noemen dier oude en jongere puikpoëten in gebonden en in niet gebonden stijl, behoeven wij niet te zeggen, dat de *Aurora* buitengemeen veel schoons, ja, bijkans geen enkel stuk bevat dat niet, in het *genre* waartoe 't behoort,

Digitized by Google

uitblinkt. Als de voornaamste stukken in deze bloemlezing beschouwen wij *a.* het tafereel van *Eliza's vlugt*, door TER HAAR; ofschoon wij den laatsten regel der gebruikte stance liever een voet langer zouden zien. Elke stance is door den korteren sluitregel te zeer tot een geheel afgeperkt, waarbij men rust; dit vertraagt den gang, vooral in de derde afdeeling, en kan bij de voordragt (het stuk zal dikwijls worden voorgedragen) ook dikwerf het effect benadeelen. Wij zouden overigens nimmer geloofd hebben dat die puntige stancevorm van een luimig volkslied (de stance van *den Meineed* is eene uitbreiding van dien vorm) geheel onveranderd met een ernstig onderwerp zou zijn te vereenigen. — *b. Julianus* door VAN GRONINGEN, die den alexandrijn nog in eere houdt, en wiens alexandrijnen — gezwegen van de verdienste van het gedicht in het algemeen — ons aan die van VONDEL en BILDERDIJK deden denken. — *c. Napoleon* door SCHIMMEL, bij welks eerste gedeelte wij in twijfel stonden, of we niet eene uitmuntende vertaling lazen uit het *Fransch* van den gedachtenvollen DE LAMARTINE. — *d.* Het *vedeldeuntjen bij de wieg*, door BEETS; een meesterstukje van geestige losheid en schalksheid, mits men het refrein: „*de vader niet met al*" (waarom niet: *niemendal?*) opvatte als eene schalksche uitdrukking van innige liefde. Zoo moet de dichter 't gemeend hebben in overeenstemming met de gravure, naar den in dit *genre* éénigen BLES: hoe zou de moeder zoo regt gelukkig haar jongen aanzien, en hoe zou de vader zoo opgeruimd voor zijn jongen fiedelen, als hij niemendal van hem hield? — *e. Des Konings vriend* door M^w^. BOSBOOM-TOUSSAINT: het slot eener soort van *trilogie*, wier eerste en tweede gedeelten zich in den *Holland* en in den *Almanak voor het Schoone en Goede* bevinden. Elk der deelen echter is een geheel op zich-zelven. Dit bevat eene uitvoerige voorstelling van het karakter van den verspaanschten voormaligen Dordschen Schout en kettervervolger JAN VAN DRENKWAART, BOUDEWIJNSZ., en van diens armoede aan geluk en zielenvrede bij het bezit der hoogste waardigheden in Spaansche dienst, en der vriendschap zelfs van Koning FILIPS III. De schilderij is meesterlijk; misschien slechts wat te zéér verstandelijk inspannend voor een Jaarboekje. Zeker zullen vele lezers en lezeressen grooter behagen vinden in WESTRHEENES *Zuster en Broeder*, en zelfs in den *Notarisklerk*

Digitized by Google

van SELS, die meer tot het gevoel spreken. Maar wat ons bóven alles behaagt; wat misschien wel het voortreffelijkste is van ál wat de Jaarboekjes ditmaal bevatten, is het verhaal *Arme familie* door VAN KOETSVELD. Wij weten niet van den Eerw. Schrijver ooit iets gelezen te hebben dat meer in de ziel grijpt dan dit kleine drieledige verhaal, omtrent de werking van *de stem der menschelijkheid*, *de stem der natuur*, en *de stemme Gods*. De woorden zouden ons ontbreken voor den indruk dien 't bij ons heeft nagelaten.

De gravuren van W. F. WEHMELJER, naar LIERNUR en BLES en van D. J. SLUYTER, naar ISRAËLS, SMITS en SCHEFFER zijn, door de gelukkige keuze der stukken en door de hoogst verdienstelijke uitvoering, geheel in overeenstemming met den ongemeen, keurigen inhoud. Moesten er aanmerkingen worden gemaakt, dan zouden het haar van den profeet (*) in SCHEFFERS *Drie Koningen*, en de linkerhand en mouw van het meisje in LIERNUR'S *Kerkgang* er welligt stoffe toe geven. Maar wij juichen liever de beide kunstenaren onvoorwaardelijk toe, en vestigen de aandacht inzonderheid op de fraaije, bezielde gravure naar BLES, en de, naar ons gevoelen, alles overtreffende naar ISRAËLS. Behalven die fraaije platen bevat de *Aurora* een portret van den Heer TOLLENS, gegraveerd door WEHMEYER naar EHNLE.

N°. 2. In het uiterlijke van den »*Holland*", dien zwarten grond met gulde halmen en gekleurde bloemen, ziet men de bestemming van het boekjen als in een spiegel: mengeling van nut en vermaak, leering en spel, strakzienden ernst en lachwekkende scherts. De prozastukken hebben allen een historisch aanzien. VAN LENNEP betoogt, dat wij onze voorvaderen (wij zijn dat volkomen met hem eens) niet ligtvaardig als modellen moeten aanbevelen. Dat stuk, hoewel blijkbaar vlug geschreven, getuigt in de zaken op nieuw van 's dich-

(*) Er zijn er die meenen te weten, dat het hoofd van deze figuur 't portret zij van den Componist LISZT, die gewoon was zijn haar zóó te dragen. Wij weten dat niet, maar wel dat het ons nog altijd een raadsel blijft welke koningen de zoogenaamde *drie koningen* eigenlijk moeten voorstellen. Het bijgevoegde vers van TEN KATE geeft er een sleutel toe, maar dien wij óók niet kunnen gebruiken. Misschien ligt het aan ons.

Digitized by Google

ters bekendheid met de oudere geschiedenis ook der zeden en gebruiken. Hij had er bij op kunnen nemen wat wij elders vermeldden: dat het bestuur van een der Godshuizen te *Amsterdam*, in der tijd, verandering van tooneelbestuur verlangde, omdat het bestaande de zedebedervende kluchten niet deed vertoonen, die méér opbragten. — Dr. AREND verhaalt, vrij droog en half kronijkmatig, wat er voor en bij de komst en tijdens het verblijf van NAPOLEON te *Amsterdam*, in October 1811, gedaan en gebeurd en geschreven is; maar met dat verhaal zijn wij 't niet volkomen eens. Wij zouden b. v. denken, dat NAPOLEON naar *Holland* is gekomen: om het Land van nabij te leeren kennen; om het volk ontzag in te boezemen voor zijne krijgsmagt, en: om de jonge lieden graag te maken naar de dienst. Het eerste blijkt uit zijne inspectie-reizen, en voor het tweede en derde waren de magt en praoht waarmede hij kwam volmaakt wél berekend. Welk een ontzag voelde ieder onwillekeurig voor die sterke ruiterbenden in 't vuur gehard, en welk een indruk maakten de fraaije monteringen, vooral der lansiers, en inzonderheid der roode? — Op bl. 75 wordt het aan wantrouw toegeschreven, dat de Keizer op watertogtjes zijne eigene roeijers gebruikte; maar — welk kwaad konden de *maritime gardes d' honneur* hem toebrengen waartoe ze juist noodig hadden aan de riemen te zitten? Als er wantrouwen heeft bestaan moet het geweest zijn omtrent hunne gehardheid. De mariniers der garde waren geharde kerels van wier krachtsinspanning de Keizer méér kon vergen, dan hij verwachten kon van de *gardes d' honneur*: jeugdige zonen van kooplieden en andere fatsoenlijke burgers. Wij meenen echter hen, ten minsten éénmaal, wel degelijk in 's Keizers sloep op de roeibanken werkzaam te hebben gezien. — De *vleitaal* der dagbladen ontschuldigt de S. met de omstandigheden en de vrees; maar wij gelooven dat zij enkel het werk is geweest van de overijverige policiebeambten. Ook het gejuich was hun werk; niet alleen door omkooping, maar zij gingen, waar 't kon, voor den geweldenaar uit, en geboden ieder den hoed af te nemen, en te roepen »*Vive l'Empereur!*" — Wie 't eerste niet dadelijk deed werd den hoed van 't hoofd geslagen, en wie 't andere niet deed liep gevaar van opgebragt of mishandeld te worden. Zoo deden althans de bekende Kommissaris CH..... en zijne trawanten. Noch de *Amsterdammers*, noch

Digitized by Google

de *Zaandammers*, noch de bevolkingen van andere steden, hebben, dunkt ons, voor zich-zelven te blozen over die »*walgelijke*" taal, het werk van eenige geheel verfranschte bezoldigden, den naam van *Nederlanders* toen niet waardig. — Dat NAPOLEON met CAULINCOURT op de straat het gesprek gevoerd zou hebben dat bl. 80 vult, is niet waarschijnlijk; deels om den tijd en de plaats, maar vooral om het kinderachtige: »Meent gij CAULINCOURT" enz., alsof deze nog een schoolknaap ware. — Het gezegde, NAPOLEON in den mond gelegd: »Dwaas is hij die op de toejuichingen van het volk op de straat bouwt" (die stijl is gansch niet Napoleontisch) deed ons denken aan een versje dat we eens vertaalden, naar de hemel weet wien:

Toen CROMWELL naar de City ging
Al 't volk hem met gejuich ontving.
Toen sprak zijn secretaris „Heer!
Wat mint dat goede volk u teêr!"
Maar CROMWELL lachte en zei: „alle eeuwen
Was 't domme volk geneigd te schreeuwen:
't Zou even blij zijn snaters roeren,
Als 't u en mij ter galg zag voeren."

Wij vatten het nut of doel niet van dit geheel oppervlakkig verhaal, hetwelk — als er niets op ware af te dingen — de natie weinig vereeren zou, en zeker niet geschikt is om eenig goed denkbeeld te geven van den geest des Nederlandschen volks in October 1811. — M^w^. BOSBOOM-TOUSSAINT geeft hier het eerste gedeelte van hare gemelde *trilogie*: het fraai geschreven verhaal der redding van den, in 1570, wegens ketterij aangeklaagden en door den reeds genoemden *Dordrechtschen* Schout gezochten koopman ADAM VOOGD; in later tijd de echtgenoot van de moedige juffer VAN BEVEREN. Wij brengen der begaafde Schrijfster hulde en dank toe voor die uitmuntende bijdrage. — BEELOO levert, onder den titel: *Eene Bambochade*, eene vertelling betreffende den schilder PIETER VAN LAAR, bijgenaamd in 't Hollandsch: BAMBOOTS; een stukje aangenaam van stijl, maar dat het groote gebrek schijnt te hebben van geheel verdicht te zijn. De Schrijver noemt geene bronnen, en 't geen hij verhaalt strijdt in alle opzigten met de berigten aangaande VAN LAAR in IMMERZEELS

Digitized by Google

Levens en Werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders, enz., D. II, bl. 145 en 146. Volgens dezen b. v. waren zijne ouders gegoede lieden, die niets spaarden aan zijne opvoeding, en stierf hij 60 of 61 jaren oud, aan eene bezetting op de borst; terwijl BEELOO hem voorstelt als in diepe armoede grootgebragt; en ten slotte als verdronken, naar 't schijnt door zelfmoord, ten gevolge van eene ongelukkige liefde. — Als dat alles niet verdicht is, moge de S. zijne bronnen opgeven; maar is 't verdicht, en zijn de berigten van IMMERZEEL overeenkomstig de waarheid; dan vergunne hij ons hem te vragen: of 't geoorloofd zij met de levens van historische personen aldus om te springen? — De poëtische bijdragen zijn geleverd door VAN ZEGGELEN, VAN DEN BROEK, TIMME, VAN LENNEP, VAN DEN BERGH, WITHUYS, BEETS, TEN KATE, HASEBROEK, SYBRANDI, BINGER, DE BULL, TER HAAR, REGEER en de zich noemenden DIDYMUS en SIMEON ANTON, alsmede den grappigen schoolmeester; terwijl men één stukje vindt geteekend H. C. D. W., en uit de Handschriften van HOOFT, eene onuitgegeven beschrijving van de *Min*. Dat gedeelte wedijvert in degelijkheid en schoonheid met de poëzij in de *Aurora*, en wij betreuren zeer geene plaats te hebben om er eenigzins over uit te weiden. Hoe gaarne zouden we een paar coupletten mededeelen uit TER HAARS *Kinderblijdschap*; een juweel van poëtische schilderkunst, dat we niet minder hoogschatten dan *Eliza's vlugt*. Doch uit welk der gedichten zouden we niet gaarne iets overnemen; maar het bestek is onverbiddelijk. Toch kunnen we het boeksken niet digtslaan zonder welverdienden lof te schenken aan de jeugdige zangers » die nu reeds toonen wat zij later zullen zijn", inzonderheid aan DIDYMUS; en de vreugde uit te spreken die ons vervulde, toen wij vernamen dat de verdiensteijke Maaspoeët L. VAN DEN BROEK alleen bij vergissing op bl. 30 als overleden wordt voorgesteld. Intusschen kan de noot waarin dat geschiedt haar nut hebben. Het is maar al te waar: de gedichten van dien gevoeligen kunstkeurigen zanger zijn te weinig bekend, en worden te weinig gewaardeerd; maar het is geene onverschillige zaak dat te hooren van M^r. J. VAN LENNEP. Moge zijne getuigenis, bij de onderscheiding door den grooten TOLLENS aan zijn werk bewezen, nu strekken, om dien tot heden minder gevierden meesterzanger naar verdienste te doen schatten.

Als gewoonlijk wordt dit meest populaire van onze Jaarboekjes geopend met een zeer uitvoerigen Kalender van den Heer STAMKART, en besloten met eene korte satirieke Kronijk van belangwekkende gebeurtenissen in het afgeloopen jaar, door den Redacteur.

De gravuren van D. J. SLUYTER, naar C. ROCHUSSEN en H. F. C. TEN KATE en van W. F. WEHMEIJER, naar N. PIENEMAN, MARIE TEN KATE, en ARY SCHEFFER, zijn fraai, even als die in de *Aurora*; alleen de voorstelling van NAPOLEONS nachtwanling is minder behagelijk. Ongemeen schoon, daarentegen zijn die van den *levenslust* en de *levenszatheid*, naar PIENEMAN en SCHEFFER,

Digitized by Google

N°. 3. Onder drie der plaatjes in den *Almanak voor het Schoone en Goede*, staat een naam die niet tot de *Hollandsche* Schilderschool behoort; de namen van GALLAIT, DE KEYZER en MADOU zijn er al dus aan verbonden: — beroemde en hooggeschatte namen voorzeker, en toch zou het aangenamer en beter zijn, als ook dáár namen stonden van *Nederlandsche* Schilders. Het is voor den meester eene eer, voldoening en aanmoediging, een zijner stukken voor de gravure gekozen te zien; hij heeft daar ook belang bij, want zijn naam en zijn werk worden er meer algemeen door bekend en geacht. De keus der stukken voor het plaatwerk is alzoo geene onbeduidende zaak, maar veeleer eene zaak van Nationale aangelegenheid; want vele van onze meesters, de jeugdige vooral, hebben behoefte aan voldoening en aanmoediging, en wie hunne ontwikkeling bevordert, werkt mede aan 't in stand houden en den opbouw van ónze schilderschool-zelve. Om dezelfde redenen is 't dan ook voor het publiek een verdienstelijk werk, bij voorkeur die prachtboekjes te ondersteunen, bij wier zamenstelling op de belangen van de *Nederlandsche* schilders en graveurs het meest is gelet. Immers, dat de Uitgevers op eigen bodem, zelfs bij jonge meesters zulke schilderijen vinden waaruit goede keuzen zijn te doen, en niet noodig hebben naar buiten 's lands uit te zien, bewijzen o. a. de gravuren in de *Aurora* en den *Holland* naar schilderijen van de nog jeugdige, en verdienstelijke LIERNUR en MARIE TEN KATE. — Het behoort wel niet eigenlijk tot onze roeping, dat we de belangen der *Nederlandsche* schilderkunst en harer beoefenaren hier bepleiten; maar wij willen toch niet verbergen, hoe wenschelijk 't, om de aangevoerde redenen, naar ons gevoelen is, dat de Heer JAGER voortaan slechts dán tot de werken van naburen of vreemdelingen zijne toevlugt neme, wanneer uit die van landgenooten geene goede keuzen gedaan kunnen worden. Zóó doende — wij zijn er zeker van — zal hij in 't vervolg jaar op jaar een almanak uitgeven, waarin geene andere dan *Nederlandsche* namen voorkomen, en dan des te meer onze eigen jongere of oudere meesters aan zich verpligten, en des te grooter dienst bewijzen aan de vaderlandsche kunst. — Intusschen zijn de gravuren, als zoodanig, en ook alle de letterkundige bijdragen in dit Jaarboekje van zuiver *Nederlandschen* oorsprong, en 't is dáarom dat wij 't, in weerwil van zijn kleiner formaat, aan een grooter en anderzins prachtiger laten voorafgaan.

De gravuren zijn allen van SLUYTER, en, gelijk ze van hem niet anders te wachten zijn, zeer verdienstelijk; doch de sujetten van die naar werken van buitenlandsche meesters komen ons voor, niet allen zéér gelukkig te zijn gekozen. Wie herinnert zich GALLAITS meesterstuk: den laatsten levensmorgen van EGMOND niet? Doch het treffend effect van dat stuk ligt voor den minkundigen in de gewaarwordingen der zielen, zoo sprekend en levendig in de blikken en trekken der twee figuren uitgedrukt; en voor den kenner, bovendien, in de kunstige schildering van de werking, ontmoeting, en zamen-

Digitized by Google

vloeijing van de lichten der lamp en des dageraads; maar noch 't een noch 't ander is door de graveernaald, vooral op zulk eene kleine schaal, anders dan zeer flaauw weder te geven.— De voorstelling van PETRARCA, die slechts bij zeer weinig lezers anders dan bij geruchte bekend is, kan zeker niet algemeen groote deelneming opwekken, en de voorstelling is ook te théatraal; de figuur van PETRARCA is te jong voor 70 jaren, en de krachtige stand van het linkerbeen strookt niet met de onmagt der bewusteloosheid van den stervende.

Een derde gedeelte van den inhoud is poëzij, en bevat oorspronkelijke bijdragen van WIJSMAN, VAN DEN BERGH (wiens verdienstelijke muze ongemeen vruchtbaar is), ALBERDINGK THIJM, LESTURGEON en de jeugdige dichteresse ESTELLA HERTZVELD, benevens vertaalde van TATUM ZUBLI, HECKER, en VAN LENNEP. Wij hebben den meesten dier zangers bijkans niets dan lof en dank aan te bieden. — De lange lijkzang op den Hertog VAN WELLINGTON, naar TENNYSON (ofschoon door óns met genoegen ontvangen) ware elders misschien beter geplaatst geweest. — Bij het plaatje van den welbekenden DON QUICHOT hadden we liever een luimig dichtstukje gevonden, dan de hoogernstige satierieke aanval van A. T. op de tegenwoordige vormen der burgerlijke maatschappijen, in tegenoverstelling van die uit de dagen der dolende ridderschap. Dat CERVANTES den *Don Quichot* zou geschreven hebben, zoo als A. T. aanneemt, niet om de middeleeuwsche dolende ridders belagchelijk te maken, maar om hén te bespotten die met deze ridderschap den spot dreven, is, tot redding van de eer der middeleeuwen, niet onaardig verzonnen; maar ook niets meer dan een paradox zoo lang 't niet blijkt uit geschriften van CERVANTES-zelven. En dat die geschriften niet zijn aan te wijzen, en dat hier enkel sprake is van een subjectief gevoelen van een vernuftigen denker, blijkt uit VON QUAND op wien A. T. zich beroept, (die volgens de aanhaling op bl. 177) niet beweert, dat het zoo is, maar alleen zegt: »*Es scheint mir oft, als wenn* CERVANTES, enz. — De Heer ZUBLI komt ons voor aanmerkelijk te zijn vooruit gegaan. Van de jeugdige ESTELLA doet het ons leed, dat zij zich gewaagd heeft aan een onderwerp zoo weinig voor háár geschikt. Hare versregels op zich-zelven zijn welluidende bewijzen van haren veelbelovenden aanleg, en de toon van haar dichtstuk bij den *stervenden* PETRARCA getuigt van een gevoelig hart; maar 't is overigens te onbeduidend, en heeft niets van de kleur des tijds of der plaats, en druischt ook aan tegen de leer der toen heerschende Roomsche kerk. — In proza vindt men: *a.* eene belangrijke bijdrage van Dr. BEYNEN betreffende den Grave VAN EGMOND; waarin een beknopt overzigt van des Graven staatkundige loopbaan een merkwaardig, voor velen zeker nieuw licht werpt op het karakter van dat deerniswaardige slagtoffer voor den strijd der vaderen. *b.* Het tweede gedeelte van de uitmuntende *trilogie* van Mejw. BOSBOOM-TOUSSAINT, waarin men den *Dordrechtschen* Schout leert kennen uit zijne handelingen tegenover den kunstschilder JAN WOUTERSZ VAN CUYK, die,

Digitized by Google

gepijnigd en ten vure verwezen, als martelaar sterft. — Of zulke verhalen in Jaarboekjes op hunne regte plaats zijn, mogen anderen beslissen; wij voor ons danken de begaafde Schrijfster voor het zielvol drietal verhalen betreffende JAN VAN DRENKWAARD BOUDEWIJNSZ, die, om der stoffe wille, zeer mogelijk niet allen even zeer zullen behagen, maar wier ververdienstelijke bewerking zeker algemeen zal worden erkend.

N°. 4. *De Vergeet mij niet* is fraai en smaakvol gebonden, en prijkt bij het openslaan al dadelijk met een keurig, als sprekend portret van de rijkbegaafde vaderlandsche Schrijfster Mej^w^. E. J. HASEBROEK. Voorts is hij versierd met twee Nederlandsche gravuren; de eene van ZEELANDER naar JAN STEEN; de andere van TAUREL naar H. F. C. TEN KATE, en met drie gravuren van buiten 's lands, voorstellende eene boerasche briefschrijfster, en twee jonge dames; de eene met eene kat, de andere met eenen hond. De gravure met den hond is ongemeen fraai; doch de twee anderen, hoewel óók behagelijk voor het oog, zijn veel minder. Bij elk der gravuren leest men eenige regelen, die te geestig zijn om niet aan den Redacteur te worden toegeschreven. De inhoud bevat negen nagelaten gedichten van SIMONS, BROUWENAAR, en BOUDEWIJN (VAN VLIET), en den herdruk van een vroeger dichtstukje van VAN DEN BROEK. — Voorts nieuwe poëzij, in vertaalde bijdragen van DORBECK, TATUM ZUBLI, BLIECK, LAURILLARD, VAN LENNEP, VIEHOFF, WARNSINCK, BZ., VAN DEN BROEK, QUACK, MENSING, DAUTZENBERG, PRUDENS VAN DUYSE, DIDYMUS, GEWIN, MUSKEYN, KOENEN, VAN DEN BERGH, HASEBROEK, VAN DEN BERGH (W. J. H. N.) ALBERDINGK THIJM en BOXMAN. Bij zoo veel naïefs, schoons en verhevens als ook daaronder is, beklagen wij ons alweder over de naauwe perken van het bestek, dat ons dwingt den lust te smoren om iets over te nemen; doch de keuze zou ook moeijelijk zijn. Ééne kleinigheid echter, waarschijnlijk van den Redacteur:

De koekkoek deunt in groene bladgewelven
En „koekkoek" piept het pluimloos jong hem na,
In al wat wordt, slaan wij wat heenging ga:
De mensch herhaalt in ieder mensch zich zelven.

Uw kinderspel, uw rozendroom der min,
Uw hoop en zorg, uw zonneschijn, uw stormen,
't Vloeit met uw bloed het hart der kleinen in:
Het *nieuwe* is niets dan 't *oude in jonge vormen*.

Gelijk een paar Vlaamsche puikdichters, als vroeger, tot het poëtische gedeelte hebben bijgedragen, zoo heeft ook de Vlaamsche Schrijver SNIEDERS het prozaïsche gedeelte met eene uitvoerige Novelle *Uit het leven* verrijkt. Het verhaal is zeer romantisch, en verre van de ongekunstelde eenvoudigheid en waarheid die de Novellen onzer *Nederlandsche* meesters onderscheiden. Evenwel het is belangwekkend en boeijend doch hinkt in een opzigt, want in het kerkelijke heeft het de kleur niet van de plaats der handeling. — Waarom niet? — De uit het

Digitized by Google

Spaansch vertaalde declamatie PETRARCA en LAURA had wel onvertaald mogen blijven, daar ze de waarheid niet tot grondslag heeft. Des *Spaanschen* schrijvers onderstelling omtrent de modellen der geschilderde Madonna's is niets méér dan dát, en wat hij zegt omtrent PETRARCA en LAURA, en haar echtgenoot DE SADE, kan het den toets van het onderzoek doorstaan? PETRARCA's liefde was zoo Platonisch niet als men doorgaans denkt, en de vraag is: wat er van geworden zou zijn als zij aanmoediging had gevonden. Maar de gehuwde staat en het gedrag van LAURA verbieden ons te gelooven, dat zij meer dan bewondering voor hem gekoesterd hebbe, en haar echtgenoot DE SADE, in plaats van zich over den hartstogt des dichters *niet te verontrusten*, zorgde wel, dat hij zijne schoone gade niet sprak. Dat werd ook verboden door de zorg voor haren goeden naam bij de wereld. Eerst na vele jaren, toen LAURA's schoonheid had uitgebloeid, was haar man toegevender en zij-zelve minzamer jegens den dichter, die toen binnen de palen bleef. — *Italië* heeft voor zijne dichtkunst en taal veel aan die ongeoorloofde liefde te danken; maar overigens is het geval — door dezen bewonderd, door genen bespot — strijdig met het Evangelie, en strijdig met de goede zeden, en zeker niet geschikt om de „riddertijden" en 't geen er naar zweemt te verheerlijken. — *Een heel raar geval* van MOLSTER is eene lieve Novelle, regt in den *Hollandschen* trant. — In *te laat aan 't station* schetst de geestige DONKERSLOOT, nu en dan snaaks genoeg, eenige groepen van te-laat-komers, en *De thuiskomst van de vlugtelingen*, door Mej^w^. HASEBROEK, is het verhaal der laatste handeling van eene bedrogene, verlatene en verlorene, gelijk er zoo vele zijn; maar die, „gebroken naar het ligchaam, gelijk naar de ziel" naar het ouderlijke huis wederkeert, om aan de voeten van hare oude godvruchtige moeder te sterven. — Wij danken de gevoelige Schrijfster voor dat treffend verhaal.

N°. 5. Van de Almanakken meer voor het volk bestemd en door den goedkooperen prijs voor bijkans elk verkrijgbaar, noemen wij het eerst de *Christelijke Volks-Almanak*, die de oudste en ook wel de nuttigste is. De geestelijke liederen en kleine dichtstukjes die hij bevat zijn van VAN LEEUWEN, GEWIN, ADAMA VAN SCHELTEMA, VAN DEN BROEK, DIKEMA, LESTURGEON, GRAADT-JONCKERS, VIEHOFF, QUACK, JONCKERS (J. B.), 'T HOOFT, VAN DER NOORDAA, en eenige ongenoemden. Zij zullen allen met stichting gelezen worden. In het Sonnet *Ecce Homo* wordt gesproken van eene door de Engelen voor den Heiland gevlochten *lauwerkroon*; wij vinden die kroon van *lauweren* beneden de waarde van het goddelijke: elders kan ze schoon zijn, maar hier wordt ze plat door 't verhevene van den persoon. Voor de stancen van eens *Christens heimwee* bestaat zeker eene oude melodie; ze zijn regt zangerig, en 't zou genoegen hebben gedaan, als die zangwijze er bij ware gevoegd. In proza is bijgedragen door VAN VOLLENHOVEN, MEIJER, VAN

Digitized by Google

DER ZWAAG, SWALUE, DE RIDDER, MINA, en een ongenoemde. De opwekking naar aanleiding van *het Kamp* is, dunkt ons, een werkje van valsch vernuft, of althans zeer ver gezocht, gelijk veelal wanneer men het wereldsche wil toepassen op het geestelijke. Wat overeenkomst is er tusschen 't gebruik maken van geestelijke wapenen in den dagelijks, persoonlijk en op zich-zelven staande, door den Christen te voeren strijd op leven en dood tegen zonde en verleiding — en 't gebruik der wapenen in een kamp, waar de soldaten geoefend worden niet op zich-zelven, maar in 't manoeuvreren in massa; en niet aangevoerd worden tot een ernstigen strijd, maar tot spiegelgevechten? — De andere stukken zijn verdienstelijk, en het verhaal *Rijk en arm* van den ongenoemde J. L. M. JR. is zoo treffend, dat het onzes inziens wel verdient in éénen adem genoemd te worden met het overschoone *Arme familie* VAN KOETSVELD, in de *Aurora*. — De vier steendrukplaatjes zijn, zoo als ze zijn; er is eene *Ecce Homo* naar GUIDO RENI onder, die tegenover den titel staat en het boekje versiert.

N°. 6. De *Nederlandsche Volks-Almanak* van den werkzamen SCHIMMEL is mede reeds gunstig bekend, en verdient dat. De Redacteur wordt niet overvloedig maar goed bijgestaan. De poëzij, die maar een klein gedeelte van den inhoud beslaat, is van VAN DEN BROEK, WIJSMAN, VAN ZEGGELEN, VAN DER HOOP, VAN DEN BERGH, WERNDLEY, den Redacteur en M; van den laatsten aardig in den trant van HUYGENS. Als we ruimte hadden deelden we gaarne iets mede uit *Het jongste kind*, *de Boerenhaard*, of *het Naaistertje*, die, met *Oud en jong* een liedje, zonder naam van den maker, ons het méést behagen. Wie zingt den liedjesdichter niet na met een gloeijend hart;

Wij zijn nog niet gezonken;
Hoe ook de nabuur smaalt,
De vlag, die heeft geblonken
Zoo ver de zonne straalt,
Is nog niet neêrgehaald.
Dies broeders, komen vreemden,
Die schimpen op de beemden,
Zoo glorierijk weleer,
Wijst niet steeds uw verleden,
Maar 't wonder van uw heden:
De drooggemalen meer.

Vier prozastukken, allen weder zeer verdienstelijk, dragen de namen van MOLSTER, ZIMMERMAN en SCHIMMEL, die er twee leverde, waarvan de eerste *een zestiende-eeuwer* op nieuw doet zien dat hij de gave der objectiviteit in eene goede mate bezit; het is echter jammer dat de S. dit lieve verhaal tot een sprookje heeft gemaakt. Het middel van ontknooping is niet gelukkig verzonnen, en wij kunnen hem dus dáármede niet féliciteren. Dat PIKMAN, op grond van gebrekkige inlichtingen, alles verkoopt wat hij bezit, om opzettelijk een scheepje te kunnen laten bouwen tot het gaan zoeken

Digitized by Google

van een ergens aan de *Iersche* kust gezonken *Spaansch* galjoen, waarin, naar hij heeft hooren zeggen, zich kisten vol met gouden pistoletten bevinden, schijnt de daad niet van een bezadigden *Hollander*, maar van een ligtzinnigen avonturier of van een dwaas. Dat voorts die PIKMANS in spijt van gebrekkige hulpmiddelen zoo spoedig de plaats vindt waar dat galjoen in de diepte der zee bedolven ligt, laat zich moeijelijk gelooven; doch — dat hij van zulk een zwaar en sterk gebouwd, door de zee overdolven galjoen, niet alleen, met eenvoudige dreggen en beugels, het geschut grijpt en opvischt, maar zelfs het zware, allersterkst bevestigde dek van de *schootvrij* gemaakte kajuit (bl. 56) vat, en op- en wegligt, en uit die kajuit de kisten met pistoletten opvischt — dat behoort zoo wij meenen niet tot het gebied der waarheid, maar tot het domein der sprookjes of van de mirakelen. — Ook dit onderhoudende Jaarboekje bevat vier, doch mede niet fraaije steendrukplaatjes; de groep van die bij *het jongste kind* is behagelijk.

N°. 7. Wie kent niet reeds den *Almanak voor Blijgeestigen* door den blijgeestigen dichter VAN ZEGGELEN geredigeerd. Twee-en-veertig dichters, dichteressenaars en novellisten hebben tot den inhoud bijgedragen. Wij zullen onze lezers met de optelling van zoo vele namen niet vermoeijen, maar leggen de verzekering af, dat de inhoud aan den titel beantwoordt; alleen het gesprek tusschen *tusschen twee scheveningers over de telegraaf* en het *Groote gastmaal te Lochem*, deden onze blijgeestigheid een oogenblik wankelen. Wij vonden er echter ruimschoots vergoeding voor in vele anderen der dichtmatige, ten deele zelfs poëtische bijdragen, die, zoo wel wat de bewerking als de onderwerpen betreft, voor liefhebbers van blijgeestigheid zijn berekend. Dat is ook het geval met het *Extract*, en de *Aphorismen* van J. N. en de twee verhaaltjes *een spoorwegwachter* door G., en *In de diligence* door A. ISING. Twee aardige steendrukplaatjes helpen een paar momenten uit den inhoud aanschouwelijk maken. Wie gaarne zijne lippen eens plooit tot een stillen lach, kent dit boekje en zal ook dézen jaargang niet ongekocht laten. — Voor Heeren Rederijkers is het bundeltje mede zeer bruikbaar: het bevat méér dan één luimig stukje voor eene dramatische voordragt geschikt, en wel waardig gekozen te worden tot afwisseling van de doorgaans ernstige voordragten.

N°. 8. De *Zeeland*, in gestempelden linnen band met goud op den voorspiegel en rug, heeft uitwendig een zeer behagelijk voorkomen, en onderscheidt zich door den meestal historischen inhoud. Hij bevat: eene statistiek van de bevolking; een Kalender, die tevens bij de datums aanwijst wat er in *Zeeland* gedenkwaardigs is voorgevallen; voorts de volgende bijdragen in proza: *de oorsprong en opkomst van Sluis; de toren van Westerschouwen* (met eene afbeelding); *Keizer* NAPOLEON *in den polder de Zuidkraayert*, in 1811; *eene studie uit de helft der XVII^de eeuw*; CORNELIS BOEY; *het beleg*

Digitized by Google

van Sluis, in 1587; MAERTEN THIJSSEN, *Hollandsch-Zweedsch-Admiraal; de graftombe der van* BORSELENS *van St. Maertensdijk; de geboorteplaats en het geslacht van* JOHAN DE KNUYT; *Twee Goesenaren* (JASPER BARSE, Jezuïet, en BERNARDUS SMIJTEGELT, Predikant); MARIA VAN REIGERSBERGEN (met portret); *de vroegere bestrating en straatverlichting hier te Lande, en meer bepaald te Middelburg;* FRANSCHE MIE (met eene uitslaande plaat van het dansen om den vrijheidsboom te *Middelburg* in 1795; gesteendrukt naar eene prent uit dien erbarmelijken tijd); *de danserië;* en: *nasprokkeling.* Men vindt hier alzoo geene enkele Novelle. Die tot opheldering der geschiedenis van steden en gedenkteekenen, familiën en merkwaardige personen meer of minder dienstige, maar altijd belangrijke stukken zijn geleverd door Dr. AB. UTRECHT DRESSELHUIS; Mr. MOENS VAN BLOOIS; Dr. CALLENFELS; Mr. DE JONGE; Dr. SCHOTEL; Dr. DE STOPPELAAR; Dr. PICCARDT; Mr. DE WINDT, en de Heeren: LEUPE, WAS, BAL SNIJDERS en den Redakteur VAN OOSTERZEE (H. M. C.). Daartusschen vindt men kleine poëtische bijdragen van TEN KATE, BERMAN, VAN DEN BERGH, VAN DER NOORDAA, VAN HARDERWIJK, DE KANTER, RÖMER, BAL SNIJDERS en een paar ongenoemden. Dit is, gelooven wij, genoeg gezegd om het zamenstel en de waarde van het boekje te doen kennen. In bijzonderheden kunnen wij niet treden; maar wij willen toch niet nalaten hun die in den *Holland* het verhaal lezen van NAPOLEONS verblijf te *Amsterdam*, den raad te geven, om ook te lezen het hier voorkomende verhaal van NAPOLEONS ontbijt in den polder de *Zuidkraayert.*

N°. 9. De *Geldersche Volks-Almanak* biedt ditmaal slechts weinig stukken aan van geschiedkundige waarde. Men vindt er van den Redakteur: *de Geldersche plooijerij bijzonder te Nijmegen*; van J. SCHOONDERMARK: eene voorlezing *over Jonker* ADAM VAN DEELEN; van G. HANSLOOP WERNER: *over de hutbewoners in de gemeente Oldebroek;* van G. F. MIDDELBEEK: *een paar schetsen;* van P. NIJHOFF: *het huis Hulkestein*, en iets *over de inwoering der aardappelen*, van een ongenoemde. Maar de lektuur dien hij er bijvoegt bevat zeer aardige stukken. De zoogenaamde TINARLO, en de Heeren DONKERSLOOT, CREMER en WANSLEVEN zijn vindingrijke, geestige Novellisten. Nevens hunne bijdragen ontvangt men hier een alleraardigsten *Zeemansbrief;* wel aan het adres van *Jonggehuwden*, maar dien zeker elk met genoegen zal lezen: hij is geheel in scheepstermen geschreven door J. C. K, en als dat van onzen wakkeren Vice-Admiraal KOOPMAN is, dan heeft dat stukje dubbele waarde. De bijdragen in poëzij of dichtmaat geleverd door QUACK, GEWIN, VAN DEN BOR, RÖMER, VAN ZEGGELEN en een paar ongenoemden zijn, wij behoeven dat niet te verzekeren, verdienstelijk. Ook de plaatjes zijn goed.

N°. 10. Deze fraaije *Almanak voor de Jeugd* is een belangrijk verschijnsel in de kinderwereld, niet door pracht van

Digitized by Google

bind- of plaatwerk; maar door de waarde die het werk doorgaans heeft van hen wier namen op de lijst van den inhoud vermeld staan. Het is den begaafden ISING gelukt een aantal pennen, ten deele beroemd, ten deele reeds allergunstigst bekend, voor de jeugd in beweging te brengen. Na OOM DIRK (een *pseudo*-naam) zullen wij alphabetisch de namen der medearbeiders van den Heer ISING opgeven. Zij zijn: VAN DEN BERGH, BINGER, DE BULL, VAN CHARANTE, GEWIN, CHRISTINE VAN GOGH, HELJE, TEN KATE, VAN LENNEP, LUBLINK WEDDIK, VAN MEERTEN, PARSON en VAN ZEGGELEN. Behoeven we nu nog wel te getuigen dat het boekje, als letterkundig verschijnsel voor de jeugd merkwaardig, en door de vereeniging van zoo vele verdienstelijke Schrijvers en Dichters zonder wedergade is. De jonge lezers en lezeressen ontvangen hier in proza en poëzij eene allerliefste en nuttige lektuur. Ook de gekleurde plaatjes, hoewel de kopjes van eenige figuren niet allen behagelijk zijn, zullen de kleinen voldoen; het beste vinden wij dat bij *Bloempjes voor de Rijken.* Wij bevelen dit boekje, hetwelk zelfs door bedaagden met genoegen zal gelezen worden, in elks aandacht, en gelooven, voor ónze lezers, aan dit verslag een aangenaam slot te geven door het mededeelen van *'t Een en 't ander* van den zoetvloeijenden HELJE, waarmede wij eindigen; doch niet zonder lof en dank te hebben toegezwaaid aan den Redacteur, ook voor den nuttigen Kalender, waarmede het boekje wordt geopend:

Eten, is een kostlijk ding!
Doch — zoo u de spijs zal smaken —
Acht den honger niet gering,
Die de saus er op moet maken!
Waarlijk! — zóo ik kiezen moet
Of geen honger, óf geen eten....
Och! — dan dient gij maar te weten,
Ik kies honger.... kort en goed!

Rusten, is een kostlijk ding!
Doch! — zult gij het welkom heeten —
Acht het werken niet gering,
Dat den prijs er van doet weten!
Waarlijk! — zoo ik kiezen moet
Nooit te werken — nooit te rusten....
Och! — trots al de zoetste lusten, —
Ik kies werken.... kort en goed!

Rijkdom, is een kostlijk ding!
Doch! — wilt gij hem goed waarderen,
Acht het arm zijn niet gering
Om u 't regt gebruik te leeren!
Waarlijk! — zoo ik kiezen moet
Altijd rijk.... steeds arm te wezen....
Och! — ik zeg het zonder vreezen —
Ik kies arm zijn.... kort en goed.

W.

Digitized by Google

REGISTER

VAN DE

BOEKBESCHOUWING.

A.

Adams, (*W.*) De boden des Konings. Amst. bij *P. N. van Kampen*. Bl. 573

Alison, (*A.* en *P. W.*) De Staatszorg voor de armen. Leiden, bij *P. H. van den Heuvel*. 181

Almanak voor Hollandsche Blijgeestigen voor het jaar 1853. Nieuwe Serie. Zevende Jaarg. Schoonh. bij *S. E. van Nooten*. 37

——— 1854. Schoonh. bij denzelfden. 731

——— voor Jan en Alleman, voor het jaar 1853. Middb. bij *J. K. de Regt*. 37

——— voor het Schoone en Goede. 1853. Amst. bij *A. Jager*. 37

——— 1854. Amst. bij denzelfden. 730

——— (Christelijke Volks-) voor het jaar 1853. Tiende Jaarg. Amst. bij *P. N. van Kampen*. 37

——— 1854. Amst. bij denzelfden. 731

——— (Geldersche Volks-) voor 1853. Negentiende Jaarg. Arnh. bij *Is. An. Nijhoff*. 100

——— 1854. Arnh. bij denzelfden. 731

——— (Nederl. Volks-) voor 1853. Schied. bij *H. A. M. Roelants*. 37

——— 1854. Schied. bij denzelfden. 731

Digitized by Google

Almanak voor de Jeugd voor 1854. Amst. bij *H. J. van Kesteren.* 731
Andriessen, (*P. J.*) *Tony* en *Armand.* Amst. bij *J. D. Sijbrandi.* 574
Arthur, (*E. S.*) Beproevingen der vrouw. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 327
Aurora. Jaarboekje voor 1853. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 87
——— 1854. Haarl. bij denzelfden 780

B.

Barger, (*G.*) Onze voorbereiding tot een heiligen strijd. Rotterd. bij *M. Wijt en Zonen.* 721
Bastiat, (*F.*) en *P. J. Proudhon*, Krediet om niet. Leeward. bij *Gebr. Borgrink.* 172
——— Onvereenigbaarheid van betrekkingen. Leeuward. bij *Gebr. Borgrink.* 172
——— De Doctorale graad en het Socialismus. Leeuward. bij *Gebr. Borgrink.* 172
Bat, (*Hein*) Verwaldink, of ons dorpsleven. Kamp. bij *K. van Hulst.* 190
Beeloo, (*A.*) Noord-Holland en de Noord-Hollanders. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 366
Beets, (*N.*) Stichtelijke uren. 1853. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 385
Bönninghausen, (*C.* Baron *von*) Beknopt onderrigt in het opmaken van een volledig ziektebeeld. Amst. bij *de Wed. I. Ellerman.* 310
Bell, (*R.*) De gouden ladder der fortuin. Drie Deelen. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 97
Benit, (*H. A.*) Preek, enz. Kamp. bij *K. van Hulst.* 117
Berkum, (*H. van*) *Antoinette Bourignon*, enz. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 782
Berghaus, (*H.*) De volken van den Aardbodem, Eerste Deel. Eerste en Tweede Afl. Gorinch. bij *J. Noorduyn en Zoon.* 322

Eerste Deel, Afl. 3 en 4. Gorinch. bij dezelfden. 655
Bernard, Mijne Eerstelingen. Amst. bij *de Gebr. Kraay.* 700

Digitized by Google

Bilderdijk, (Mr. *W.*) Geschiedenis des Vaderlands. Dertiende Deel. Eerste Stuk. Amst. bij *J. de Ruyter*. 65

——————————— Vervolg en Slot. 120

——————————— Geschiedenis des Vaderlands. Dertienden Deels Tweede Stuk. Amst. bij denzelfden. 723

Boissevain, (*J. H. G.*) De Wet op de ontëigening. Arnh. bij *Is. An. Nijhoff en Zoon*. 408

Bonnet, (*J.*) Het leven van *Olympia Morata*. Amst. bij *G. Portielje*. 135

Boon, (*C.*) Mag men den Formulier-quaestie niet geëindigd achten? 's Hertogenb. bij *Gebr. Muller*. 252

Borgnet, (*Ad.*) De Nederlanden onder Koning *Philips II*. Amst. bij *F. Muller*. 28

Brave, (*J.*) Het Jaarfeest van den dood van *Jezus*. Amst. bij *C. J. Borleffs*. 338

Bremer, (*F.*) Herinnering aan mijn verblijf in Engeland. Sneek, bij *van Druten en Bleeker*. 648

Brink, (*R. C. Bakhuizen van den*) Het huwelijk van *Willem* van Oranje met *Anna* van Saxen. Amst. bij *J. Muller*. 681

Brink, *Hz.*, (*H. ten*) Nieuwe geestelijke Bloemhof, enz. Meppel, bij *H. Ten Brink*. 716

Broek, (*J. H. van den*) Geschiedenis van het Heelal. Eerste gedeelte. Utr. bij *van Heijningen* en *Post Uiterweer*. 467

Broekhuyzen, (*G. H.*) Verzameling van Muzikale Poëzij. Amst. bij *J. M. E. Meijer*. 283

Buddingh, (*D.*) De Kerk, School en Wetenschap. Eerste stuk. Utr. bij *Kemink en Zoon*. 169

Burg, (*P. van der*) Eerste grondbeginselen der Natuurkunde. Tweede stukje. Gouda, bij *G. B. van Goor*. 384

Buys, (*J. T.*) De verordening op veer- en beurtschepen. Haarl. bij *A. C. Kruseman*. 646

Bijbelsch Dagschrift. 's Gravenh. bij *A. Kloots en Comp.* 487

Bijbelsch Woordenboek voor het Christelijk gezin. 8e—12e Afl. Amst. bij *P. N. van Kampen* 249

Bijdragen tot de kennis en den bloei der Nederlandsche Gymnasiën voor 1851. Amst. bij *J. Muller*. 318

Digitized by Google

C.

Channing, (*W. E.*) Christelijke Redevoering. Gron. bij *J. B. Wolters*. 346
Chatelain, (*M. L. de*) Ernstige Verhalen. Twee Deelen. Amst. bij *Gebr. Diederichs*. 572
Chonia, Het beeld van *Dirk Rafelsz. Kamphuyzen*. Twee Deelen. 's Hertogenb. bij *Gebr. Muller*. 162

D.

Dautzenberg, (*J. M.*) Gedichten. Te Brussel en te Gent, bij *C. Mucquardt*. 555
Deinse, (*A. J. van*) De algemeene beginselen van Strafregt. Middb. bij *J. C. en W. Altorffer*. 30
Dochter (de) des Hemels op aarde. Twee Deelen. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon*. 94
De oudste oorkonde en de jongste wetenschap. Amst. bij *C. J. Borleffs*. 212
Doren, (*J. B. J. van*) De ezelsooren van Koning *Midas*. 's Gravenh. bij *J. en H. van Langenhuyzen*. 117
——— Vrijmoedige beschouwingen. 's Gravenh. bij dezelfden. 598
Dijk, (*J.*) De Vreemdeling in Noord-Holland. Amst. bij *W. Willems*. 100

E.

Ebrard, (*Aug.*) Waar is Babel? Utr. bij *Kemink en Zoon*. 447
Eelde, (*A. J. van*) Een Woord over Volk, Staat en Kerk. Amst. bij *W. H. Kirberger*. 588
Een niet onbelangrijke brief. Hoorn, bij *P. J. Persijn* 587
Eik, (*J^a. van*) Belasting in beginsel en toepassing. Amst. bij *F. Muller*. 545

Digitized by Google

Elisabeth, (*C.*) Waarheid en logen. Amst. bij *Gebr. Kraay*. 190
———— *Zadok*, de verworpeling Israëls. Amst. bij *W. H. Kirberger*. 236
———— Herinneringen uit mijn leven. Amst. bij *Gebr. Kraay*. 678
Ellenbrock, (*I.*) Algemeene Paardenkennis. Amst. bij *Gebr. Diederichs*. 575
Ellis, Levensbeelden en Verhalen. Amst. bij *J. D. Sijbrandi*. 143
——— Pligt en roeping der Vrouw. Amsterd. bij denzelfden. 240
Engelsch (Het) Bestuur in Oost-Indië vergeleken met het Nederlandsche. 's Gravenh. bij *K. Fuhri*. 501
Erato. Miniatuur-Almanak voor Neerlands Schoonen, voor 1853, Zeventiende Jaar. Utr. bij *L. E. Bosch en Zoon*. 37
Everts, (*A.*) In hoe verre kan men de natuurlijke geneeskracht van den mensch te gemoet komen? 's Gravenh. bij *de Erven Doorman*. 305
Evers, (*H.*) De nieuwe wet betrekkelijk den accijns op het geslagt. Groningen bij *J. Oomkens, Jz.* 409

F.

Francken, (*W.*) Christelijk Feestboekje. Delft, bij *H. Koster en N. J. Overvoorde*. 206
———— Een tijdwoord voor Evangelische Christenen. Rotterd. bij *M. Wijt en Zonen*. 630
Frenay, (*J. D.*) Geboorte-boek van *Jezus Christus*. Leid. bij *Jac. Hazenberg, Cz.* 207
Frisius, De laatste bewoners van Lijcklama-State. Heerenv. bij *F. Hessel*. 616
Fokker, (*C. A.*) Het spaarbank wezen in Europa. Middelb. bij *Gebr. Abrahams*. 402
Flygare-Carlén, (*E.*) De Voogd. Drie Deelen. Alkmaar, bij *H. J. van Vloten*. 286
Frijlink, (*H.*) Woordenboek voor de uitspraak van vreemde eigennamen. Amst. bij *H. Frijlink*. 708

G.

G..., (*C. van*) Graaf *Willibald*. 's Gravenh. bij *K. W. Pickhardt*. 92

Digitized by Google

G., (*E. A. V.*) Bloemen uit den vreemde. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 617

Gaultier, Eerste lessen in de oude Aardrijkskunde. Amst. bij *L. F. J. Hassels.* 365

Gaussen, (*L.*) De Profeet *Daniël.* Eerste en Tweede Stuk. Amst. bij *W. H. Kirberger.* 633

Genius (De) van het kerkhof. Amst. bij *P. B. Waning Bolt en L. F. J. Hassels.* 525

Geschiedenis der Christelijke Kerk, in tafereelen. Eerste Deel. Eerste Tijdvak. Amst. bij *G. Portielje.* 145

Gewijzigd ontwerp van Wet tot regeling van het Armbestuur. 's Gravenh. bij *K. Fuhri.* 644

Glaubrecht, (*C.*) Het kenmerkend onderscheid. enz. Amst. bij *de Erven Wed. F. G. Onder de Linden.* 8

Goedhardt, (*C. C.*) De besmettelijke Longziekte van het rundvee. Amst. bij *Gebr. Diederichs.* 543

——————— Beknopte Handleiding tot verbetering van het Paardenras. Amst. bij dezelfden. 575

Goeverneur (*J. J. A.*) en *W. Hecker.* Vlaamsche Poëzij. Gron. bij *R. J. Schierbeek* en *J. B. Wolters.* 91

——————— Landen, steden, volken en menschen. Tweede Deel. Gronin. bij *J. B Wolters.* 418

Goethem, (*J. P. van*) *Lodewijk Arundel*, of de spoorweg des levens. Drie Deelen. Amst. bij *de Gebr. Diederichs.* 659

Goudriaan, (*J.*) Memorandum enz. Gorinch. bij *Noorduyn en Zoon.* 431

Grevink, (*H. Kampheuwe*) De bediening des Evangelies eene heerlijke bediening. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 630

Groen, *A. J. Zn.*, (*J. A.*) Een slavenleven enz. Leid. bij *J. H. Zitman.* 526

Groningen, (*A. P. van*) Kort verhaal van de invoering der bisdommen in Nederland in 1559. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 400

——————— *Timotheus.* enz. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 205

H.

V. H. (*A.*) Zijn er zoo? 1—7de Afl. Amst. bij *J. H. Gebhard en Comp.* 127

Digitized by Google

Haar, (*B. ter*) Gedichten. Tweede verzameling. Arnh. bij *Is. An. Nijhoff.* 272

———— Woorden van troost en besturing. Amst. bij *Gebr. Kraay.* 390

Hagen, (*K.*) Geschiedenis enz. Derde Deel. Sneek bij *van Druten en Bleeker.* 254

Hall, (*N.*) De Christen-wijsgeer zegevierende over den dood. Amst. bij *W. H. Kirberger.* 114

Haspels (*E. J.*) en *E. M. Beyma.* Overzigt der algemeene Aardkunde enz. Eerste Afl. Nijmegen bij *D. J. Haspels.* 118

Hecker, (*W.*) Schets der Algemeene Geschiedenis. Gron. bij *P. van Zweeden.* 192

Hedendaagsche voorstelling van *Coster.* 's Gravenh. bij *Gebr. Belinfante.* 270

Heemskerk, (*H.*) Onze Vader, die in de hemelen zijt! Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 110

Hengel, (*W. A. van*) De betrekking van het gevoel tot het uitleggen van den Bijbel. 's Hertogenb. bij *Gebr. Muller.* 241

———— Proeve enz. 's Hertogenb. bij dezelfden. 49

Henry, *Senior*, *Karel Vernon.* Twee Deelen. Gron. bij *R. J. Schierbeek.* 383

Herbert, *Esq.*, (*W. H.*) *Jasper St. Aubijn.* Amst. bij *P. N. van Kampen.* 620

Herwerden, *C.H.Z.*, (*C. H. van*) Leerredenen. Gron. bij *W. van Boekeren.* 625

Heull, (*B.*) Geographisch-chronometrische beschouwingen. Amst. bij *J. M. E. Meijer.* 325

Hoe de duivel aan een zieltje kwam. Voorb. bij *A. M. Broedelet.* 285

Hoek, (*A.*) Electro-biologie en Levens-magnetismus. 's Gravenh. bij *Gebr. van Cleef.* 466

Hoek, (*N. S.*) Twaalftal nagelaten Preken. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 720

Hoeve, (*A. van der*) De wereld in 't klein. Twee Deelen. Amst. bij *J. H. Gebhard en Comp.* 381

Hoeven, (*Ab^m. Des Amorie van der*) *Jezus Christus* gisteren en heden en in eeuwigheid dezelfde. Leeuward. bij *G. T. N. Suringar.* 583

———— *Joannes Chrysostomus*, enz. Leeuward. bij denzelfden. 529

Holland. Almanak voor 1853. Amst. bij *Gebr. Kraay* 37

———— 1854. Amst. bij dezelfden. 730

Digitized by Google

Honèy, *Jz.*, *Jr.*, (*J.*) *Truydeman* en zijn wijf. Amst. bij *J. van der Hey en Zoon.* 664

Hoop, *Juniorsz.* (*A van der*) Nieuwe Daguerréotypen. Schied. bij *H. M. A. Roelants* 518

Horn, (*W. O. von*) Ook een menschenleven. Leeuward. bij *G. T. N. Suringar.* 617

Hugenholtz, (*P. H.*) Heiliging door vergeving. Rotterd. bij *van der Meer en Verbruggen.* 485

I.

Inleiding (Beknopte geschiedkundige) tot den Heidelbergschen Katechismus. Gron. bij *P. van Zweeden.* 341

Is het niet beter Protestant dan Roomsch te zijn ? 's Gravenh. bij *H. C. Susan.* 339

J.

Jaarboekje. (Zaanlandsch) voor 1853. Dertiende Jaar. Zaandijk, bij *J. Heynis*, *Tsz.* 100

———— (Nederduitsch Letterkundig) voor 1853. Twintigste

Jaeger, (*J.*) Zak-Atlas der geheele Aarde ten dienste van Nederlanders, in 20 kaarten. Gron. bij *J. Oomkens*, *J.zoon.* 707

Jaargang. Gent, bij *J. S. van Doosselaere.* 555

Jager, (*A. de*) Aanteekeningen op eenige der vijf-en-zeventig stellingen van Dr. *J. I. Doedes.* Amst. bij *G. Portielje.* 302

James, (*G. P. R.*) De gevolgen eener luim. Twee Deelen. Utr. bij *N. de Zwaan.* 478

———— *Henry Smeaton.* Amst. bij *de Wed. L. van Hulst en Zoon.* 656

———— Het Noodlot. Twee Deelen. Amst. bij *J. M. E. Meijer.* 570

———— De ouden eikenhouten Kist. Twee Deelen. Amst. bij *de Wed. L. van Hulst en Zoon.* 334

Johannes, Lichtpunten en schaduwzijden. Alkmaar, bij *H. J. van Vloten.* 427

———— Levensstormen. Haarl. bij *J. J. van Brederode.* 707

K.

Kaiser, (*F.*) De geschiedenis der ontdekkingen van Planeten. Amst. bij *J. C. A. Sulpke.* 12

Digitized by Google

Kavanagh, (*J.*) *Madeleine.* Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 378
Kemper, (*J. de Bosch*) Geschiedkundig onderzoek naar de Armoede, enz. Haarl. bij *de Erven Loosjes.* 346
Kinder-Courant. Deel I. Blad 1—26. 's Gravenh. bij *K. Fuhri.* 336
———— Deel I. Blad 27—52. 's Gravenh. bij denzelfden. 684
Kist, (*J. G.*) Beginselen van Wisselregt. Amst. bij *J. H. Gebhard en Comp.* 34
Kollewijn, *Nz.*, (*A. M.*) Aanleiding tot de beoefening der nieuwere letteren. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 363
Kompert, (*L.*) Uit het Ghetto. 's Gravenh. bij *K. Fuhri.* 187
Koopman, (*J. G.*) Zijner Majesteits Zeemagt voor Antwerpen. Utr. bij *C. Bielevelt.* 507
Koorders, (*D.*) De onfeilbaarheid der Apostelen. Utr. bij *van Heyningen* en *Post Utterweer.* 337
Krabbendam, *Rz.*, (*J.*) De Musketier. Alkmaar, bij *J. Roem.* 705
Krummacher, (*F. A.*) Catechismus des Bijbels. Amst. bij *J. H. en G. van Heteren.* 202
———— (*G. D.*) Dagelijksch manna voor reizigers door de woestijn. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 251
Kuyk, (*van*) De broodzetting onnut, schadelijk, ongeoorloofd. Amst. bij *J. H. Gebhard en Comp.* 461

L.

Lange, (*H. M.*) Het Nederlandsch Oost-Indisch Leger. Eerste en tweede Deel. 's Hertogenb. bij *Gebr Muller.* 220
Laurillard, (*E.*) Primulae veris. Leid. bij *P. Engels.* 521
Ledeganck, (*K. L.*) Verspreide en nagelaten Gedichten. Amst. bij *H. J. van Kesteren.* 91
Leipoldt, (*W.*) Geschiedenis der Christelijke Kerk. Gron. bij *M. Smit.* 201
Lennep, (*J. van*) Dramatische werken. Eerste Deel. Amst. bij *P. Meijer Warnars.* 468
———— Herinneringen uit den Worstelstrijd met Spanje. 's Gravenh. bij K. Fuhri. 183
———— en *W. J. Hofdijk.* Voorname Kasteelen in Nederland. 4de—8ste Afl. Amst. bij *G. W. Tielkemeijer.* 513

Digitized by Google

Léon, (*D.*) De Regtspraak van den Hoogen Raad. Tweede Deel. Vierde Afl. 's Gravenh. bij *Gebr. Belinfante.* 412

Leonard, De strijd tusschen *Bonifacius VIII* en *Philippus* den Schoone. Utr. bij *C. van der Post.* 227

Lion, (*Iz. I.*) De Staatsregelingen in Europa sedert 1848. 's Gravenh. bij *H. C. Susan*, *C.Hz.* 411

Londen en de Wereld-tentoonstelling. Utr. bij *C. van der Post*, *Jr.* 86

Lorgion, (*E. J. Diest*) *Balthasar Bekker* in Amst. Gron. bij *H. R. Roelfsema.* 229

——————— Geschiedkundige beschrijving der stad Groningen. 5e, 6e, 7e, Afl. Eerste Deel. Gron. bij denzelfden. 549

——————— Tafereelen uit de geschiedenis der verbreiding van het Christendom. Gron. bij *J. B. Wolters.* 621

Luther in zijn leven, werken en karakter voorgesteld. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 492

M.

Maatjes, (*A. B.*) Recueil Poétique. Amst. bij *J. H. Gebhard et Comp.* 89

Macaulay, (*T. B.*) Geschiedenis van Engeland. Derde Deel. 's Gravenh. bij *H. C. Susan*, *C.Hz.* 448

Meinhold, (*W.*) *Maria Schweidler.* Amst. bij *W. H. Kirberger.* 476

Mac-Intosch, (*M. J.*) *Mary* en *Eveline.* Twee Deelen. Amst bij *J. D. Sijbrandi.* 475

Marnix, (*C. H. R.*) Mentz of Haarlem. 's Gravenh. bij *H. C. Suzan*, *C.Hz.* 88

Marvel, (*J.*) Vrijgezelsdroomerijen. Amst. bij *de Wed. L. van Hulst en Zoon.* 618

Meerten, *Schilperoort*, (*A. B. van*) Het leven van Dr. *Maarten Luther.* Amst. bij *P. N. van Kampen.* 140

Mensinga, (*J. M. A.*) Verhandeling over de Lithurgische Schriften enz. 's Gravenh. bij *de Erven Thierry en Mensing.* 101

Merwe, (*J. S. van de*) Rochemaure. Amst. bij *J. C. van Kesteren.* 658

Meyboom, (*L. S. P.*) Het leven van *Jezus.* Eerste Deel. Eerste Afd. Gron. bij *J. B. Wolters.* 290

Millies, (*H. C.*) De Munten der Engelschen enz. Amst. bij *J. H. Gebhard en Comp.* 178

Digitized by Google

Moll, (*W.*) *Angelus Merula.* Amst. bij *G. Portielje.* 1
Moll, (*J. Jacobsz*) Een wachtwoord. Rotterd. bij *M. Wijt en Zoon.* 447
Molster, (*J. A.*) De Geschiedenis der Staathuishoudkunde. Amst. bij *Gebr. Kraay.* 314
Moltzer (*W. L. F.*) Gods bestuur over de wereld, enz. Schied. bij *P. J. van Dijk.* 722
Montalembert, (*De*) en *Guizot.* Redevoeringen. Amst. bij *Loman en Reudler.* 36
Muller, (*F.*) Beschrijvende Catalogus enz. Amst. bij *F. Muller.* 724

N.

Nassau, (*H. J.*) Oudaardrijks-kunde. Gron. bij *J. Römelingh.* 215
Neander, (*A.*) Geschiedenis der Christelijke Godsdienst en Kerk. Derde Deel. Rotterd. bij *van der Meer en Verbruggen.* 577
Nepveu, (*J. I. D.*) Studie en Uitspanning. Utr. bij *N. de Zwaan.* 320
Niermeijer, (*A.*) Verhandeling over de Eenheid der Johanneïsche schriften. 's Gravenh. bij *de Erven Thierry en Mensing.* 441
Nieuw Goochelaars Handboek. Amst. bij *de Gebr. Diederichs.* 527
Nieuwenhuis, (*F. J. Domela*) De leer van het H. Avondmaal in de Ned. Luth. Kerk. Utr. bij *W. H. van Heyningen.* 484
Norton, (*C.*) *David Stuart* van Dunleath. Twee Deelen. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 661
Nouhuys, (*H. G. van*) Drie Leerredenen. 's Hertogenb. bij *H. Palier en Zoon.* 713

O.

Onze broodzetting nuttig, voordeelig, geoorloofd. Amst. bij *L. F. Hassels.* 461
Oosterzee, (*H. M. C. van*) Leerrede. Koev. bij *D. H. van der Scheer.* 630
Oosterzee, (*J. J. van*) Stemmen van Patmos. Rotterd. bij *van der Meer en Verbruggen.* 481
Oven, (*M. J. van*) Geschiedenis van Nederland. Utr. bij *W. F. Dannefelser.* 479
Owen Tudor, enz. Twee deelen. Middelb. bij *J. C. en W. Altorffer.* 663

Digitized by Google

P.

Parijsche (De) Bloedbruiloft enz. Utr. bij *C. van der Post, Jr.* 142
Pheiffer, geb. *Reijer* (*Ida*) Reis eener vrouw rondom de wereld. Eerste en Tweede Deel. Gorinch. bij *J. Noorduyn en Zoon.* 263
Polycarpus. Magazijn van algemeen-nuttige kundigheden. 4e—7e Afl. Gouda, bij *G. B. van Goor.* 191
Prins, (*I. I.*) Handboek enz. Tweede Deel. Rotterd. bij *van der Meer en Verbruggen.* 433
Pronius. Augustus Berneman en de zijnen. Haarl. bij *J. B. van Loghem, Jr.* 207
Putzer, (*J.*) Principes fondamentaux etc. La Haye, chez *P. H. Noordendorp.* 540

R.

Raders, (*R. F. Baron van*) Memorie aan den Koning, enz. 's Gravenh. bij *de Erven Doorman.* 413
———————— Vervolg der Bijlagen behoorende tot de Memorie aan den Koning, enz. 's Gravenh. bij dezelfden. 413
Ravenscliffe. Twee Deelen. Amst. bij *de Wed. L. van Hulst en Zoon.* 329
Regten en pligten, of de weg tot duurzaam volksgeluk. Twee Deelen. Sneek, bij van *Druten en Bleeker.* 238
Reizen (De) en Gevoelens van den Heer *Jolly Groen.* Amst. bij *J. Stemvers.* 269
Remigius Frezenius (*E.*) Leerboek der Scheikunde. Gorinch. bij *A. van der Mast.* 311
Reuschle, (*K. G.*) De Aarde natuurkundig beschouwd. Haarl. bij *de Erven F. Bohn.* 594
Ridder, (*J. Herman De*) *Katharina Paulowna.* Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 380
Roos (De witte) van Schotland. Twee Deelen. Amst. bij *de Wed. L. van Hulst en Zoon.* 423
Rooy, (*E. W. de*) Geschiedenis der Staathuishoudkunde in Europa. Amst. bij *L. F. J. Hassels.* 314
Rowerost, (*C.*) De Landverhuizers. Eerste en Tweede Deel Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 224

Digitized by Google

S.

Schaick, (*van*) Leerrede. Amst. bij *Caarelsen en Comp.* 630
Scheltema, (*C. S. Adama van*) Zijt getrouw! Amst. bij *J. van der Heij en Zoon.* 590
Schenkel, (*D.*) De strijd met Dulon. Rotterd. bij *van der Meer en Verbruggen.* 199
———— Wat is Waarheid? Rotterd. bij dezelfden. 533
———— De overwinnende kracht van het Evangelisch geloof. Leeuward. bij *G. T. N. Suringar.* 584
Schmitz, (*J. W.*) De kleine Kosmos. Utr. bij *N. de Zwaan.* 637
Scholten, (*J. H.*) Leerredenen. 's Hertogenb. bij *Gebr. Muller.* 665
Schöpffer, (*C.*) De Aarde staat stil. Utr. bij *N. de Zwaan.* 690
Schotel, (*G. D. J.*) Iets over de uitwendige gedaante van onzen Heer *Jezus Christus.* 's Hertogenb. bij *Gebr Muller* 248
Schultz, (*K. W.*) Waarom wij Protestanten heeten en blijven. Utr. bij *C. van der Post, Jr.* 204
Schuurman, (*L. N.*) *Luttenberg's* Chronologische verzameling enz. Zwolle, bij *W. E. J. Tjeenk Willink.* 411
Sealsfield, (*Ch.*) *Nathan*, De Squatter-regulator. Twee Deelen. 's Gravenh. bij *K. Fuhri.* 144
Senden, (*G. H. van*) Het Evangelie van *Johannes*, enz. Aflev. 1—3. Zwolle, bij *W. E. J. Tjeenk Willink* 243

4—8. Zwolle, bij denzelfden. 670
———— Het Heilige Land enz. Tweede Deel. Gorinch. bij *J. Noorduyn en Zoon.* 495
Sincerus, De kansel-ontluistering enz. Amst. bij *Gebr. Diederichs.* 623
Sloet, (*L. A. J. W. Baron*) Bijdragen tot de kennis van Gelderland. Arnh. bij *Is. An. Nijhoff.* 415
Slooten, (*M. van der*) *Hero*, enz. Twee Deelen. Amst. *J. M. E. Meijer.* 332
Sluyter, (*D.*) Grammatisch-practische leerwijze der Italiaansche taal. Amst. bij *H. Frijlink.* 710
———— Italiaansche Vertaal-oefeningen. Amst. bij *L. F. J. Hassels.* 710
Sluyters, (*H.*) Handboek der Tijdrekenkunde. Amst. bij *H. Frijlink.* 464

Digitized by Google

Snellaert, (*F. A.*) Oude en nieuwe liedjes. Gent bij *H. Hosten.* 605
Snellebrand, (*J. J. J.*) De Geschiedenis van het Vaderland. 1e en 2e Stukje. Amst. bij *J. C. Spijker*, *Az.* 335
Someren, (*R. H. van*) Verspreide en nagelaten Dicht- en Prozastukken. Utr. bij *L. E. Boech en Zoon.* 374
Stamkart, (*F. J.*) Iets over Weduwen-fondsen. Amst. bij de *Gebr. Kraay.* 462
Staveren, (*M. van*) *Jezus Christus* vooral in eenige trekken van zijn inwendig leven geschetst. Zutph. bij *A. E. C. van Someren.* 245
Steenmeijer, (*J.*) *Mozes* (in leerredenen). Arnh. bij *Is. An. Nijhoff.* 343
Steinmetz, (*F. F. C.*) Een liefdegift. Kamp. bij *M. P. Luchten.* 516
Stowe, (*H. B.*) De Sabbath. Amst. bij *W. H. Kirberger.* 591
——— Aardsche zorg beschouwd als hemelsche tucht. Zwolle, bij *W. E. J. Tjeenk Willink.* 591
——— De Slavernij. Haarl. bij *A. C. Kruseman.* 612
——— De Meibloem. Amst. bij *P. N. van Kampen.* 697
Strijd (De) onzer dagen. Twee Deelen. Sneek, bij *van Druten en Bleeker.* 330
Stuart, (*M. Cohen.*) Levensbeschrijving van Dr. *Claus Harms.* Alkmaar, bij *J. Roem.* 535
Swalue, (*E. B.*) Gebeden voor Zeelieden. Amst. bij *de Wed. G. van Hulst van Keulen.* 342
Swiers, (*J. J.*) Kleine Catechismus over de Bijbelsche en Kerkelijke geschiedenissen. Gron. bij *M. Smit.* 253
Swinden, (*J. H. van*) Beschrijving van het Rijks-Planetarium te Franeker. Schoonh. bij *S. E. van Nooten.* 26

T.

Teenstra, (*M. D.*) Beknopte beschrijving van de Ned. Overz. Bezitt., 13de en 14de Afl. Gron. bij *J. Ookens*, *Jz.* 83
Tideman, (*J.*) Frederikstad aan de Eider en hare Hollandsche gemeente. Rotterd. bij *van der Meer en Verbruggen.* 512
Tolquestie (De) van het Zwolsche Diep. Assen, bij *J. O. van Houten.* 549

Digitized by Google